

અથર્વવેદનો સુખોધ અનુવાદ

‘માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન’

ભૂમિ કા

માતૃભૂમિ અને સુયોગ્ય રાજ્યશાસન

સુયોગ્ય રાજ્યશાસન કેને કહી શકાય એ પણ એક પ્રશ્ન છે. પરન્તુ ઉત્તમ રાજ્યશાસનથી જ પ્રશ્નનું સ્ત્રામ વધે છે એમાં સંદેહ નથી. પરન્તુ ઉત્તમ રાજ્યશાસન કથું છે તે એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે આજે અમારી પૃથ્વીપર અનેક પ્રકારનાં રાજ્યશાસન ચાલી રહ્યાં છે. રશિયામાં સામ્યવાદી રાજ્યશાસન છે, તે અમેરિકામાં લોક પ્રતિનિધિઓનું રાજ્ય-શાસન છે, અને અન્ય-અન્ય દેશોમાં અન્ય-અન્ય પ્રકારનાં રાજ્ય-શાસન છે.

પ્રાચીન સમયમાં પણ અનેક પ્રકારનાં રાજ્યશાસન હતાં. સાદું રાજ્ય, મહારાજ્ય, સામ્રાજ્ય, સ્વરાજ્ય, સામન્ત-પદ્ધતિ (સામંતશાહી) રાજ્ય, લોકજ્ય, વેરાજ્ય, આધિપત્ય-રાજ્ય, જનરાજ્ય ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં રાજ્યશાસન વેરામાં તથા બ્રાહ્મણોમાં આપણને જોવા મળે છે. અર્થાત્ જન્વી રીતે આજે નાનાં દેશોમાં નાનાં પ્રકારનાં રાજ્યશાસન આપણે જોઈએ છીએ, તેવી જ રીતે વૈદિક સમયમાં પણ આપણને જોવા મળે છે. બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં અમૂક રાજ્ય-શાસન અમૂક દિશામાં ચાલે છે એમ પણ કહ્યું છે અને અન્યમાં કહ્યું છે કે—

સમુદ્રપર્વન્તાયાઃ પૃથિવ્યાઃ ઇકરાદ્ (ઐ. ધા. ૧)

‘સમુદ્ર પર્વન્ત જેટલી પૃથ્વી છે તે સમસ્ત પૃથ્વીપર એક જ રાજ્ય અને તેનું એક જ રાજ્યશાસન હો. ’ આજે જેવી રીતે સંયુક્ત રાજ્યોની (યુ. ને. ની) કદપના પ્રચલિત થયેલ છે, એને તે કાર્ય કરી રહી છે તેજ પ્રમાણે આ “પૃથિવ્યાઃ ઇકરાદ્” ની કદપના છે. પૃથક પૃથક રાજ્યો હોય અને તેઓ સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર હોય, તે તેઓમાં અમડા અને શુદ્ધ થવાની સલાવના છે. આમ શુદ્ધ થઈને માનવેના સંદાર ન થાય એ ‘હેતુથી “પૃથિવ્યાઃ ઇકરાદ્” ની કદપના પ્રચલિત થઈ હતી. અને આજની ‘સંયુક્ત રાજ્ય’ (યુ. ને. ને.) ની કદપના પણ એજ હેતુથી થયેલ છે. તેને કેટલે અંશે સફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે એ એક બિદગ પ્રશ્ન છે; પરન્તુ પૃથ્વીપર એક રાજ્ય હોય અને તેનું વિધાન એક જ હોય એ કદપના કેવળ આજની જ છે, અને પ્રાચીન સમયમાં એ કદપના ન હતી એવી કોઈ પાત નથી. સર્વ સમયમાં માની સંજ્ઞાએ સંપૂર્ણ માનવગતિનું દિન થાય, માનવોને બ્યથા સંદાર ન થાય, એટલા માટે આ પ્રકારના નિયાર કરે છે અને તેથી સંયુક્ત રાજ્યશાસનની કદપનાને ઉદ્ભવ થયો છે. જેવી રીતે આધુનિક સમયમાં જન્મ્યું થઈ તેવી જ

રીતે પ્રાચીન નેતાઓમાં પણ ઉત્પત્ત યજ્ઞ દત્તી જે આપણને
" પુત્રિવ્યાઘ્ર વકરાટ્ " માં જોઈ શકીએ.

' પૃથ્વીપર એક રાજ્યસ્થાપન હો ' આ કવચના અઢાણ
મંત્રોમાં આપણે જોઈએ છીએ, પરંતુ સ્ત્રિદાસમાં એનું
સ્થાપન થયું હોય એનું કથાંધ જોવા મળતું નથી તેથી અમે
એટલું જ કહી શકીએ છીએ કે આ કવચના પ્રાપ્તિએ આપણ
તે સમયના નેતાઓના મનમાં ઉત્પત્ત યજ્ઞ દત્તી પરંતુ તે
કાવ્યરૂપ (વ્યવહાર) માં પરિવૃત્ત થઈ દત્તી.

આને ' સંયુક્ત રાજ્ય સંસ્થા (યુ. ને) ' માલી રહી છે;
પરંતુ તેનાથી પણ આજ કાળને લાભ થતો હોય એનું કંઈ
દેખાતું નથી કારણ કે રૂઝે રાષ્ટ્રોનો સ્વાર્થ વચ્ચે આવે જ
છે અને તેથી મૂળ ઉદ્દેશ નષ્ટ થઈ ગયો છે. માનવ સ્વભાવ
જ એવો છે. તે પ્રાચીન કાવ્યમાં પણ એવો જ હતો અને
આને પણ એવો જ છે.

અઢોઆ આપણે તે એટલું જ દર્શાવવાનું છે કે પ્રાચીન
સમયમાં આ પૃથ્વીપર અનેક રાજ્યો દત્તા, તેઓમાં લગભગ
અગ્ર યજ્ઞ થતા રહેતા અને તેમાંથી જ " પૃથ્વીપર એક જ
રાજ્ય હિંદુ " એ કવચના પ્રાદુર્ભૂત થઈ. પરંતુ પૃથ્વીપર તેનું
સંપૂર્ણ એક રાજ્યસ્થાપન થઈ શક્યું નહિ, માનવાની ભૌતિક
ઉત્તમિ રાજ્ય, સામાજ્ય, અને સ્વરાજ્ય ચાર યજ્ઞ સુધી જ
થઈ. તેથી આપણ સમયના પૃથ્વીપર એક રાજ્યસ્થાપન થવા
સુધી તેની ઉત્તમિ થઈ નહિ.

આ કાવ્યે રાજ્ય, સામાજ્ય અને સ્વરાજ્યની કવચનાઓ
આ પૃથ્વીપર થઈ એનું જ્ઞાપ્ય છે સ્વરાજ્યનો અર્થ
" યદુપાટ્ય સ્વરાજ્ય " એમ વેદોમાં છે. એક જ રાજ્યના
અનિયંત્રિત રાજ્યસ્થાપનને ' રાજ્ય ' કહી શકાય છે અને
શોક નિષ્ક્રિય રાજ્યસ્થાપનને ' યદુપાટ્ય સ્વરાજ્ય ' કહી
શકાય છે. વેદોમાં આ સૌ પ્રકારનાં સ્થાપન છે પરંતુ તેમાં
' યદુપાટ્ય સ્વરાજ્યસ્થાપન ' ના અઢિમાંનું વિશેષ પ્રકારનું
વર્ણન છે.

માતૃશ્રુતિ પ્રત્યે પ્રેમ

કેાઈ પણ પ્રકારનું રાજ્યસ્થાપન હો તેનાથી જનતામાં
માતૃશ્રુતિ માટે પ્રેમ અવશ્ય હોવો જોઈએ. વેદોમાં માતૃશ્રુતિનું
સકત આ દૃષ્ટિએ મનન કરવા મોજબ છે. બીજા કેાઈ પણ
અન્ય ધર્મગ્રંથમાં માતૃશ્રુતિની ભક્તિની બાબતમાં કંઈ

પણ કશું નથી. હવે વેદોમાં જ આ મુદ્દા છે અને તે પણ
એટલું વિસ્તૃત છે કે પ્રત્યેક દિશારક્ષે આ વિષયમાં આશ્ચર્ય
પ્રતીત થશે.

વેદોમાં માનવધર્મની પૂર્ણતા આથી સ્પષ્ટ થાય છે.
માનવજીવનના જેટલાં પાસાં છે તે બધાં માટે ઉત્તમ આદેશ
વેદોમાં આપેલ છે. આ પુસ્તકમાં પાસકે માતૃશ્રુતિ અને
રાજ્યસ્થાપન એ વિષયની સાથે સંબંધ મરાવનારા બધા
વિષયો જોઈ શકીએ.

પ્રથમ ભાગમાં જેવી રીતે " અન્નવિદ્યા " નાં મુકતો
આપેલાં છે, તેવી રીતે આ દ્વિતીય વિભાગમાં ' માતૃશ્રુતિ
અને રાજ્યસ્થાપન ' ની સાથે સંબંધ રાખનારા બધાં મુકતો
આમાં આપેલાં છે તે જુઓ—

૧ ' માતૃશ્રુતિ '—માતાશ્રુતિ, વિરાટ, રાષ્ટ્રદિતી, રાષ્ટ્ર-
સલાની રાજ્યને માટે અનુમતિ.

૨ ' રાક્ષા '—રાજ્યનું કલ્યાણ, રાજ્યની સિધ્ધતા, રાષ્ટ્રનાં
ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ, રાજ્યનો રાજ્યાધિપતિ, રાજ્યને બનાવનારા,
રાજ્યની સુદૃઢી, વિજયી રાજ્ય, રાજ્યની રાજ્યપર પુત્રી
સ્થાપના.

૩ ' રાક્ષાનો ધર્મ '—દક્ષિણનો ધર્મ, પ્રજાનું પાલન,
દિશાઓના પાલક અને રક્ષક, રાષ્ટ્રનું સંવર્ધન, સંરક્ષક કર.

૪ ' પુષ્ટોનો નાશ '—કુષ્ટનાશ, સત્વદમન, કુટોનો
સંહાર, સેના સમ્રોદ્ધન, પાપથી બચાવ, દુષ્ટ વિમોચન,
વિજય પ્રાપ્તિ.

૫ ' વિજયની પ્રાપ્તિ '—અઘ્યુદયની પ્રાપ્તિ, પરાક્રમથી
વિજય, વિજયની પ્રાપ્તિ, ધર્મ અને વિજય, વચ- પ્રાપ્તિ,
જ્ઞાન અને શૌર્યની ઓભિવિતા, તેજસ્વતાથી અઘ્યુદય,
તેજસ્વિતાથી પ્રાપ્તિ, અઘ્યુદયની દિશા.

૬ ' સંરક્ષણ '—સુરક્ષા, ભગ પ્રાપ્તિ, આત્મશુદ્ધિ, ઉત્તમ
અને શ્રેષ્ઠ ગત્યું, યજ્ઞસ્ત્રી થતું, નિષ્કલંકતા, કલ્યાણ, પવિત્રતા,
શુભતા, ઉત્તમ આશીર્વાદી જનું.

૭ ' અન્નન્દ '—પુષ્ટિ, સુખ, જ્ઞાન, બન્ધનથી મુક્તિ,
કૌશલ્ય સંગન, સિદ્ધિ.

૮ ' યુદ્ધસાધન '—યુદ્ધનાં સાધન, રથ, કુન્ડલિ,
રાજ્યની સિધ્ધતા, સ્વ વીર.

આટલાં શીર્ષકોનાં લગભગ ૧૧૨ સકત અને લઘુભગ

એક હજાર મત્રો આ પ્રકરણમાં આપેના છે આ મત્રોનો વિચાર કરવાથી વેદનું સંખ્યશાસન-પ્રકરણ શુ છે, તેનો પૂર્ણપણે ખ્યાલ આવી શકે છે ઉદાહરણ માટે કેટલાક મત્ર અહીં આપીએ છીએ—

માતૃભૂમિનું ધારણુ

માતૃભૂમિનું ધારણુ કયા શુણેથી થાય છે એ વિષયમાં માતૃભૂમિના સૂક્તના પ્રથમ મત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

સત્ય વૃહદ ક્ષત ઉગ્ર દીક્ષા તપો

પ્રણ યજ્ઞઃ પૃથિર્ધા ધારયન્તિ ॥ (અથર્વ ૧૨/૧૧૧)

‘સત્ય, સરળતા, ઉગ્રતા, દક્ષતા, ધર્મનિયમ પાલન કરતી વખતે થતાં કષ્ટ સહન કરનાં, શાન અને ચતલાન આ શુણે માતૃભૂમિનું રક્ષણ કરે છે’ માતૃભૂમિને સ્વતંત્ર રાખવા માટે પ્રમજનોમાં આ શુણેનું સંપર્કન થવાની આવશ્યકતા છે જ્યાંના પ્રમજન આ શુણેથી સમ્પર્ક દશે તે માતૃભૂમિ સ્વતંત્ર, તેજસ્વીની, ઉજ્જવળ તથા કિર્તિમતી હોય છે આ સૂચના કેટલી મહત્વપૂર્ણ છે તેનો વિચાર પાઠક કંઈ અને પોતામાં આ શુણેનો વિકાસ કરાવવો અપત્ત કરે વળી વધારે ભુજો—

યસ્યાં પૂર્વે પૂર્વજના વિચકિરે યસ્યાં દેવા અસુરા-
નમ્યવર્તયન્ ॥ (અથર્વ ૧૨/૧૧૫)

‘જે માતૃભૂમિમાં પ્રાચીન પૂર્વજો મોટાં મોટાં પરાક્રમ કરતા હતા, અને જે માતૃભૂમિમાં દેવોએ અસુરોને દૂર કર્યા હતા’ આ ઇતિહાસ માતૃભૂમિમાં જ બનેલ છે એવું સ્મરણુ આ મત્ર કરાવી રહ્યો છે. આથી પ્રાચીન ઇતિહાસનું સ્મરણુ થાય છે અને તેથી માતૃભૂમિ પ્રત્યેના પ્રેમમાં વૃદ્ધિ થાય છે, અને પોતાની માતૃભૂમિ માટે આપણે કષ્ટ કરવું જોઈએ એમ આપણને પ્રેરણા થાય છે એ અમારા પ્રાચીન પૂર્વજો પ્રમાણે હોય એવો ભાવ મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રકારનો ઉત્સાહ અને સ્ફૂર્તિ આ મત્ર આપે છે

અર્જીતોઽહતો અવ્યઘ્નાં પૃથિવીમહમ્ ॥

(અથર્વ ૧૨/૧૧૧)

‘અજીત રહીને, યુદ્ધમાં ન મરીને, યજ્ઞ આદિ રહિત બનીને હું મારી માતૃભૂમિ પગ અધ્યક્ષ બનીને બિરાજીશ.’ આ પ્રમાણે મારી માતૃભૂમિમાં હું અધ્યક્ષ બનીને સાર કામ કરીશ આવો વિચાર મનુષ્ય મનમાં ધારણુ કરે

ત્વજ્ઞાતા ત્વયિ ચરન્તિ મતૃયાઃ ।

તથેમે પૃથિવિ પઞ્ચ માનવાઃ । (અથર્વ ૧૨/૧૧૫)

‘હે માતૃભૂમિ ! અમે બધા પાંચ પ્રકારના માનવો તારાથી ઉત્પન્ન થયા છીએ અને તારામાં જ ભક્ષણ કરીએ છીએ’ આ મત્ર પાંચ જનોનું સંગઠન થવું જોઈએ એવો ઉચ્ચભાવ સચિત કરે છે તથા—

યો નો દ્વેષત્ પૃથિવિઃ યઃ પૃતન્યાત્

યોઽભિદાસાત્ મનસા યો વધેન । તં નો ભૂમે રંધય । (અથર્વ ૧૨/૧૧૪)

‘હે પૃથ્વી ! જે અમારો દ્વેષ કરે છે, જે સૈન્ય મોકલીને અમારી સાથે યુદ્ધ કરે છે, જે મનથી અમને દાસ બનાવવા ઇચ્છે છે તે સર્વનો નાશ કર’

ઋષિયોનું સ્મરણુ

પૂર્વ સમયમાં આપણી માતૃભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઇતિહાસની ઋષિઓ હતા તેમનું સ્મરણુ પશુ આ સૂક્તમાં કરેલું છે ભુજો—

યસ્યા પૂર્વે ભૂતકૃત નવયો ગા ઉદાનુજુઃ ।

(અથર્વ ૧૨/૧૩૬)

‘જે માતૃભૂમિમાં પૂર્વકાળમાં ભૂતકાળનો ઇતિહાસ રચનારા મહાન ઋષિઓ થયા હતા’ આ પ્રમાણે પ્રાચીન કાળના ઋષિઓનું ઉત્તમ પ્રકારે સ્મરણુ કર્યું છે.

માતૃભૂમિની આખતમાં ઉત્તમ બાપણુ

આપણી માતૃભૂમિની ખાખતમાં હ મેશા ઉત્તમ બાપણુ જ કરવું જોઈએ, આ બાખતમાં કહ્યું છે કે—

યે ગ્રામા યદરણ્યં યાઃ સમા અધિ ભૂઘ્યામ્ ।

યે સગ્રામાઃ સમિતયસ્તેષુ ચારુ વદેમ તે ॥

અથર્વ ૧૨/૧૧૫

‘જે ગ્રામ, જે અરણ્ય, જે સભા જે સ ગ્રામ, જે સમિતિ છે તેઓમાં અમે તમારા વિષયમાં સાર જ બોલીશું’

દીધિ ન બાયાઃ પ્રતિબુદ્ધમાના

ચયં તુમ્યં યલિહિત સ્યામ ॥ (અથર્વ ૧૨/૧૧૬૨)

‘અમને દીધાં બાયાખ પ્રાપ્ત થાઓ, અમે ઉત્તમ શાની બનીએ અને માતૃભૂમિને માટે અમારૂં બલિદાન દઈશું’

આ પ્રમાણે આપણી માતૃભૂમિની ખાખતમાં કેટલા ઉચ્ચ

વિચાર વેદમાં દર્શાવેલા છે ! પાક તેને વિચાર કરે અને પોતાની માતૃભૂમિના દિલમાં આજ રિચારો દેશે મનમાં ધારણ કરે તથા માતૃભૂમિની સેવા કરીને કૃતકૃત્ય મર્યાદા પોતાનું પશુ સાચું કરે

દેવે રાજ્યશાસનો વિચારે ભુએ પ્રથમ 'ચિ-રાટ્' પદ્ધતિનું શાસન સાર્થક પ્રથમ લક્ષમાં આવે છે, આ બાબતમાં વેદ આમ કહે છે—

વૈરાજ્યની વ્યવસ્થા

ચિરાટ્ ધા દદમ્ અગ્ર આલીત્, તસ્યા જાતાધાઃ સર્વે અવિમેદ્ દ્યમેવેદં મવિવ્યર્ત્તતિ ।

(અર્થ ૮૧૨-૧૧)

'ચિરાટ્ જ પ્રથમ હતું. તેથી બધાને જીતિ ઉપજત યજ્ઞ જે દેશે આમજ રહેશે તો કેમ થશે ?' આ ચિરાટ્માં કોનો ભય છે એ ભુએ—

'ચિરાટ્ (ચિ-રાટ્)' નો અર્થ 'રાજ નદિ' તો રાજથી વિરોધી અવસ્થા, રાજ ન હોય એની રિયતિ પ્રારંભમાં રાજ હતો જ નહિ. લોકો જ પોતાનો કારભાર ચલાવતા હતા. ગામના લોકો મળીને પોતાના ગામની જે કાષ્ટ વ્યવસ્થા કરવી હોય તે કરતા હતા સર્વ ગામના આજ પ્રમાણે જનશાસિત હતી રાજશક્તિ હતી જ નહિ, જે સર્વનું શાસન કરી શકે આ રાજવિદ્વાન અવસ્થા જોઈને સજ્જનોને ભય લાગના માંડ્યો કે જે આવી જ રાજવિદ્વાન રિયતિ રહેશે તો જનતાની ઉન્નતિ કેવી રીતે થઈ શકશે ? આ ભય સજ્જનોના મનમાં ઉત્પન્ન થયો અને આ ભય મોઝ પછુ હતો જ વિચાર કરતા કરતા આમરણે આમસભા રચાવનાનો વિચાર નિશ્ચિત થયો જેથી—

સા ઉદકામત્ સા સમાયા ન્યક્રામત્ ।

સા ઉદકામત્ સા સમિતૌ ન્યક્રામત્ ।

સા ઉદકામત્ સાડડમન્વજે ન્યક્રામત્ ।

(અર્થ ૮૧૨-૧૨)

'તે જનશક્તિ ઉત્ક્રાન્ત થઈ અને આમસભામાં પરિણત થઈ તે જનશક્તિ અધિક ઉત્ક્રાન્ત થઈ અને રાષ્ટ્ર સમિતિમાં પરિણત થઈ. તે જનશક્તિ અધિક ઉત્તમ થઈ અને મંત્રીમંડળમાં પરિણત થઈ.'

આ પ્રમાણે આમજમાં અમસભા, રાષ્ટ્રમાં રાષ્ટ્રસમિતિ

અને મંત્રીમંડળ સ્થાપિત થયાં અને રાજ્યશાસન સાધન લાગ્યું અને આ સભા સમિતિઓનો જે અધ્યક્ષ હતો તેને આખરે રાજ બનવાનું માન પ્રાપ્ત થયું. આ પ્રમાણે 'ચિરાટ્' અવસ્થામાંથી 'રાજ' ના શાસન મુખી પ્રજનશક્તિની ઉન્નતિ થઈ. આનું નામ જ 'રાષ્ટ્રી' શકિત છે. આ રાષ્ટ્રની જનશક્તિ છે. તે રાજમાં કેન્દ્રિત થઈ આ બાબતમાં કહેલ છે—

રાષ્ટ્રી કેવી

અદં રાષ્ટ્રી મંગમની પશુનાં ચિકિત્સુવી પ્રથમા યશિયાનામ્ ॥ ૨ ॥

યં કામયે તં ત ઉમં છુનોમિ, તં પ્રહાણં તં શ્રદ્ધિં તં હુમેષામ્ ॥ ૩ ॥

અમન્તયાં માં ત ઉપ ક્ષિયન્તિ શુધિં શુત અદ્યેયં તે વદામિ ॥ ૪ ॥

અદં સુયે પિતરમસ્ય મૂર્ધન ॥ ૫ ॥

(અર્થ ૪૩૦)

'હું રાષ્ટ્રશક્તિ છું હું ધનોને એકત્રિત કરનારી છું હું પૂજનીયોમાં પૂજનીય છું. જેને ઇચ્છુ તેને ઉચ્ચીર બનાવી દઈ શકું છું તેને શ્રદ્ધા અને ઉત્તમ શુદ્ધિમાન શ્રદ્ધિ બનાવું છું' મારે અપમાન કરનાર નાશને પ્રાપ્ત થાય છે. તે શ્રદ્ધાવાન મનુષ્ય ! તું આ સાક્ષીને હું પોતે કહું છું. હું જ આ રાષ્ટ્રપર પાલન કરનારને નિયુક્ત કરું છું'

આ રાષ્ટ્રશક્તિનું કયન છે રાષ્ટ્રશક્તિ કોષ્ટ મનુષ્ય નથી જે મનુષ્યની જેમ બોલી શકે છે પરંતુ અહીં અલંકારિક રીતે મનુષ્ય કહે છે એનું વર્ણન કયું છે, જે મનુષ્યને બોલકાદ થઈ શકે છે રાષ્ટ્રની જીવિત અને જાગૃત શક્તિથી જ આ કાર્ય થાય છે જનતામાં જે રાષ્ટ્રી જીવિત અને જાગૃત છે તેઓ જ વિશેષ પ્રમાણમાં કાર્ય કરતાં નજરે પડે છે. આનું કારણ સ્પષ્ટ છે અસ્તુ આ રાષ્ટ્રશક્તિનો પ્રભાવ એવો મહાન છે

રાષ્ટ્રસભાની અનુભતિ

રાષ્ટ્રશક્તિનો અર્થ રાષ્ટ્રની જનતાની સંઘશક્તિ આ રાષ્ટ્રની સભાદ્વારા એકત્રિત થયેલી હોય છે જે રાષ્ટ્ર જ્ઞાન વિજ્ઞાન સમગ્ર હોય તો આ શકિત પ્રભાવિત થાય છે અને આમાંની રહેલો જ્ઞાની આ શક્તિ પ્રભાવિત થઈ શકતી નથી. આ રાષ્ટ્રસભાઓનો પ્રભાવ કેટલો મહાન હોય છે તે ભુએ—

સમા ચ મા સમિતિઘાવતાં પ્રજાપતેર્દુહિતરાં
સંવિદાને । (અથર્વ. ૭.૧૨૧)

‘ રાજ કહે છે, - ’ સમા અને રાષ્ટ્રની સમિતિ મળીને
મારું સંરક્ષણ કરે ’ તે રાજની આજ્ઞાથી નિર્માણ થાય છે.
તેથી તેઓ રાજની દુહિતાઓ છે. અર્થાત્ રાજની આજ્ઞામાં
તેઓ ન રહેતાં સ્વતંત્રતાથી જ રાજ્યવ્યવહાર ચલાવે છે.
તેથી રાજનું પણ તેઓ રક્ષણ કરે છે. રાષ્ટ્રસમિતિ અને
ગ્રામસભાનું સામર્થ્ય એટલું મોટું હોય છે કે તેમની
અનુકૂળતા હોય તોજ રાજ રાજગાદીપર ટકી શકે છે નહીંતો
રહી શકતો નથી. આટલી મહાન શક્તિ રાજસભાઓની વૈદિક
સમયમાં હતી.

‘ રાજ કેવો હોયો નેષ્ઠો ?

રાષ્ટ્રનું સંરક્ષણ કરવા માટે કોઈ સારો શાસક રાજગાદી-
પર હોવા નેષ્ઠો, તે શાસકના ગુણ આવા હોવા નેષ્ઠો—

इन्द्रः सुत्रामा स्वर्वां अवोमिः सुमुष्टीको भवतु
विश्ववेदाः । याघतां द्वेपो वमयं नः कृणोतु
सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ (અથર્વ. ૭.૯૧)

‘ રાજ (સુત્રામા) પ્રજાનું ઉત્તમ સંરક્ષણ કરનારો
હો. (સ્વર્વાં) પોતાની શક્તિથી કાચું કરનારો હોવો
નેષ્ઠો. (અવોમિઃ) સંરક્ષક શક્તિયોથી યુક્ત હો. (સુમુ-
ષ્ટીકઃ) પ્રજાને ઉત્તમ સુખ દેનારો હોય. (વિશ્વવેદાઃ)
સર્વ ધર્મો અને જ્ઞાનથી યુક્ત હોય, તે સત્ત્વોને હેરાન કરે,
અમારે માટે નિર્ભયતા ટકાવી રાખે. અમે ઉત્તમ પરાક્રમના
અધરા ધનના સ્વામી બનીને રહીએ. ’

विश्या अमीषाः प्रमुञ्चन् मानुषीभिः शिवाभिः

‘ અથ પરિપાહિ જો ગયમ્ (અથર્વ. ૭.૮૪૧)

‘ સર્વ રોગોને દૂર કરીને, મનુષ્યોના કલ્યાણ કરવાના
સાધનોથી અમારા ધરની સુરક્ષા થાઓ. ’

રાજની સુવ્યવસ્થાથી પ્રજા રોગમુક્ત થવી નેષ્ઠો અને
સર્વત્ર સુરક્ષિતતા રહેવી નેષ્ઠો. તેનાં લક્ષણો આ છે—

अपानुदौ जनं अमित्रयन्तम् (અથર્વ. ૭.૮૪૨)

‘ સત્ત્વ કરનારા લોકોને દૂર કરે. ’ સમાજમાં સત્ત્વો ન
રહે એવી સુરક્ષા રાજ્યે સ્થાપિત કરવી નેષ્ઠો તથા—

ध्रुवोऽच्युतः प्र मृणीहि शत्रून् शत्रून्तोऽघरात्र
पादयस्व ।

सर्वा दिशः संमनसः सध्रीचीः भुवाय ते
समितिः कल्पतामिह ॥ (અથર્વ. ૬.૮૮૭)

‘ રાજ પોતાના કર્તવ્યપર રિધર રહે, કર્તવ્યમુદ્ધ ન
થાય. સત્ત્વોનો નાશ કરે, સત્ત્વો કરનારાઓને નીચે પછાડે.
સર્વ દિશાઓમાં રહેનારા લોકો એક ઉત્તમ વિચારના થાઓ.
રાજની રિધરતા માટે રાષ્ટ્રસમિતિ સ્થાપિત થાઓ. ’

રાજનું સૈયમ રાષ્ટ્રસભાની અનુકૂળતાપર જ અવલંબે
છે એ તાત્પર્ય અહીં દર્શાવ્યું છે.

રાજના નિર્માતા

પ્રમજન જ રાજના નિર્માતા છે. ગ્રામના લોકો ગ્રામ-
સભાના સદસ્યોને ચૂંટી કાઢે છે. રાષ્ટ્રના લોકો રાષ્ટ્રસમિતિ
ના સદસ્યોને ચૂંટી કાઢે છે. આ સદસ્યો પોતામાંથી મંત્રી
મંડળ બનાવે છે. આ મંત્રીમંડળ એક શરૂવારીની પસંદગી
કરીને તેને રાજગાદી પર બેસાડે છે.

ये राजानो राजयतः सुता ग्रामपयश्च ये ।

उपस्तीन् पर्णं मह्यं त्वं सर्वान् कृणु अमितो
जनान् ॥ (અથર્વ. ૩.૫૧૭)

‘ જે શાસક છે, જેઓ રાજાને બનાવે છે, જેઓ સુત
અને ગ્રામના નેતા છે તે બધાએ રાજાને અનુકૂળ રહેવું
નેષ્ઠો. ’

જે આ લોકો રાજાને અનુકૂળ થાય તોજ રાજ રાજગાદી
પર સુરક્ષિત અને રિધર રહે છે. રાજની શક્તિ પ્રમજનોની
અનુકૂળતા પર જ આધારિત છે. આ બાબતમાં વધુ લુઓ—

त्वां विदो वृणतां राज्याय त्वां इमाः प्रविश्या
पञ्च देवीः ।

धर्मन् राष्ट्रस्य ककुदि अयस्व ततो न उग्रो
वि भजा वसूनि ॥ (અથર્વ. ૩.૪૧૨)

‘ હે રાજા ! આ ચારે દિશાઓમાં રહેનારા જે પાંચ
પ્રકારના માણસો છે તેઓ સર્વ રાજ્યના શાસનાધિકારને
માટે તને ચૂંટી કાઢે. બળવાન બનીને તું રાજ્યના ઉચ્ચ
સ્થાનપર વિરાજમાન થા, અને ત્યાંથી અમને ધનના ભાગ
પાડી દે. ’ અમને અમારે માટે યોગ્ય રીતે ધન પ્રાપ્ત થાય
એવી સુવ્યવસ્થા કર. હલ્લુ વધારે લુઓ—

स्वस्तिदा विशां पतिवृत्रहा विमुष्टो वशी ॥ ૧ ॥

वि न इन्द्र मृधो जहि नीचा यच्छ पृतन्यतः ॥ ૨ ॥

(અથર્વ. ૧.૨૧)

‘ પ્રાગ્નો પાપક, કદાચ કરનારો થાઓ, તે સુનો વધ કરે અને તે પોતે પોતાને સ્વાધીન રાખે. પોતે પોતાને ઉન્નત થવા ન દે સૈન્યથી અમારા પર જેઓ યશસ્વ કરે છે તેમને નીચે પાડી દે અમારા સુઓને રાજ્ય પરાંત કરે. ’

રાગ્નનો કરે

રાજ્યશાસન યજ્ઞવત્તા માટે ખર્ચ થાય છે. આ ખર્ચ પ્રજા પોતાની આત્મકર્મથી આપે છે, તેને ‘ કર ’ કહે છે આ આમતમાં કહ્યું છે કે—

યદ રાજાનો વિમજ્જત દણપૂતંસ્ય યોદ્ધા
યમસ્વામી સખાસદઃ । અધિ. તસ્માત્ મ મુચ્ચતિ
વક્તઃ શિતિપાત્ સ્વધા ॥ (અર્થ. ૩૨૯૧)

‘ રાજા લોકો પ્રજા પાસેથી તેમની આત્મકર્મથી સોજાઓ ભાગ કરના રૂપમાં ઉચરાવે છે રાજાના નિવાસમાં તેમજ રાષ્ટ્રસભાના જે સદસ્યો છે તેઓ આ કરને અનુભવે આપે છે. આ (અધિ) સંરક્ષક કર છે. આ પ્રાગ્ને વિનાશથી બચાવે છે. ’

અહીં સોજાઓ ભાગ કરરૂપે લેવાનો સદેશ છે રશ્મિઓમાં પ્રાગ્ની આવકનો છો ભાગ લેવા જોઈએ એમ કહ્યું છે. વેદ કાળમાં ૧૬ મા ભાગથી રાજ્ય બચહાર માસી થકો હોયો તેજ બચહાર યજ્ઞના માટે રશ્મિઓના સમયમાં છો ભાગ કરવાની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થઈ, અર્થાત્ જો કોઈની આવક ૧૦૦ રૂપિયા હોય તો ૬૫ રૂપિયા વૈદિક સમયમાં કરરૂપે લેવાતા હતા, અને રશ્મિઓના સમયમાં તેજ કર ૧૬ રૂપિયા લેવાવા લાગ્યા આજ ખનિકા પાસેથી સો રૂપિયામાંથી ૮૦ અથવા ૯૦ રૂપિયા સુધી લેવાની આવશ્યકતા આ વખતના રાજ્યશાસકોને માટે ઉત્પન્ન થઈ છે, આજ સમયનું પરિવર્તન છે.

દુષ્ટોનો નાશ

‘ પ્રલલિપે જગ્યાદે ધોરચક્ષસે દ્રેપો ઘસમનવાય
કિમીદિને ॥ અર્થ. ૮૧૪૨

‘ જે રાગ્નનો દેવ કરે છે, જે કાચુ માંસ ખાય છે, જેની દષ્ટિમાં ફરતા છે, જે આંખે આ ખાય છે અને કાલે તે ખાય છે અને સત્ત્વ શુ આઈ તેનો જ વિચાર કર્યા કરે છે, એવા કર કેમ લોકોનો દેવ કરે. ’ આ લોકો સમાજમાં ઉપદ્રવ કરનારા હોય છે તથા—

હત્વયાતું મુગ્ધકયાતું અદિ ધ્વયાતુમત
વોચયાતુમ્ ।

સુર્ણવાતુમત મૃદયાતું લ્પદેય મ મૃણ રક્ષ દન્દ્ ॥
(અર્થ. ૮૧૪૨૨)

‘ પુરુષી જેમ જે અચાની છે, વરુની જેમ જે કોપી છે, કુચાની જેમ જે અંદર અંદર ઝગડે છે, ચકલીઓની જેમ જે અતિક્રામી છે, ગરુની જેમ જે ધમકી છે, શીધની જેમ જે લોભી છે, ને સર્વનો નાશ કર અને અમને સુરક્ષિત રાખ. ’ આ હ મનોવિકાર છે જેને કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર કહે છે । મનુષ્યે આ વિકારોથી દૂર રહેવું જોઈએ સમાજમાં પણ આવા લોકો તદ્દન યોગ્ય હોવા જોઈએ રાજાના નિર્ણયથી આ યદ થકે છે. રાજા દંડના ભયથી પણ નિયંત્રણ રાષ્ટ્રમાં થઈ શકે છે, આ હ દુર્ગુણોથી જેઓ અલિપ્ત રહે છે તેમને જ સમજાત હોવામાં આવે છે જે સમાજમાં આ હ પ્રકારના દુર્ગુણોવાળા માણસો યોગ્ય હોય છે અને સદૃશ્યો મનુષ્યો સંખ્યામાં અધિક હોય એ સમાજ સારો કહેવાય છે.

વધ દંડ

રાજ્યશાસન દુષ્ટોને વધદંડ આપી શકે, આ આમતમાં આ મત ભાગ લેવા જેવા છે—

અગ્નિ હત મ્યોવત ।

અશંસં તર્હણ યધં વર્તયતમ્ ।

દુદ્ધ મયુરવત. રક્ષસઃ હતમ્ ।

વિગુનેયો વધં શિશોતે । (અર્થ. ૮૧૪)

‘ બોળી, પાપી, ક્રોદી, વિનાશક, ચાકી સુચ્છી કરનારા, રક્ષસી શત્રુતાળા તેમને વધ દંડ દેવા જોઈએ ’ તથા—

યો ના સ્થો યો મરણઃ સજ્ઞાત ડત નિણ્યો ।

યો અસ્મૈ અભિદાસતિ । કદ્. શરણ્યવૈતાન્

મમામિત્રાન્ વિ વિષ્યતુ ॥ ૩ ॥

‘ ય સપત્નો યોડસપત્નો યથ દિપન્ છપાતિ ન ।

દેધાઃ તં સર્વે ધૂર્વન્તુ પ્રજ્ઞ વર્મ મમાન્તરમ્ ॥ ૪ ॥

(અર્થ. ૧૧૧૬)

‘ જે પોતાનો સ્વભાવ છે, જે પારો છે અથવા દીન છે, જે નીચ છે, જે અમને દાસ બનાવે છે, જે અમારો સાવકો છે, અને જે સગા ભાઈ છે, જે અમને શાપ આપે છે

અને જે હમેશાં અમારો દ્વેષ કરે છે, તેનો સર્વ દેવો નાશ કરે. મારે કનય સત્ય જ્ઞાન છે '.

શત્રુ નાશની આગતમાં આ પ્રમાણે વેદમાં કહેલ છે. શત્રુઓ નાશ પામે તોજ રાષ્ટ્ર સુખી થઇ શકે છે. નિર્ભય થઇ શકે છે, અને ઉન્નતિનાં કાર્ય કરવામાં દત્તચિત્ત રહી શકે છે.

શત્રુસેનાનું સમ્મોહન

શત્રુની સેનાને સમોદિત કરીને તેનો નાશ કરવો એ વદિક યુદ્ધનીતિ પ્રમાણે યોગ્ય મથાપ છે જુઓ—

સ સેનાં મોહયતુ પરેવાં નિર્દસ્તાંઞ્ચ કુળયત્ ॥૧॥

હન્દ્ર સેના મોહયામિત્રાણામ્ ॥ ૫ ॥

હન્દ્રઃ સેનાં મોહયતુ મરુતો પ્રન્તુ ભોજસા ।

ચક્ષુષ્યમિત્રા દત્તાં પુનરેતુ પરાજિતા ॥ ૬ ॥

(અર્થ ૩૧૧)

‘ તે શત્રુઓની સેનાને મોહિત કરે, શત્રુસેનાને હસ્ત-રહિત કરે વીર શત્રુસેનાને મોહિત કરે અને સૈનિકો તેનો વધ કરે તેમનાં આખો અગ્નિ બગાડે, અને આ પ્રમાણે શત્રુસેના દારીભય અને આપણો વિજય થાય ’ જુઓ—

અસો યા સેના મરુતઃ પરેવાં અસ્માન્નિત્યમ્બોજસા સ્પર્ધમાના । તાં વિશ્યત તમસાપવ્રતેન યથૈર્વા અન્યો અન્યં ન જાનાત્ ॥ (અર્થ ૩૧૨)

‘ એ શત્રુની સેના સ્પર્ધા કરતી કરતી અમારાપર ચડાઈ કરી રહી છે, તે સેનાને તમસાજથી વિધી નાખો જેથી તેઓને એક સૈનિક બીજા સૈનિકને ઓળખી શકે નહિ, એટલે અમારાક તેમનામાં ફેલાઈ અને એવી સ્થિતિમાં તેમને પકડીને તેમનો વધ કરીને આપણો વિજય થાય તેમ કરો ’ આ યુદ્ધની નીતિ છે પાછાંજે આ વિષયમાં અધિક વિચાર કરીને અધિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ

પાપી ભાવનાને દૂર કરો

રાષ્ટ્રમાં શુ કે વ્યકિતમાં શુ ! જે દોષ થાય છે તે સર્વ પાપ ભાવનાને લીધે થાય છે. એટલા માટે રાજ્યશાસન દ્વારા એવો પ્રયત્ન થવો જોઈએ કે પાપીભાવના ધટતી જાય અને પુરવશાવના અધિકાધિક વધતી જાય તેથી રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ અવશ્ય થશે. આને માટે વેદમાં પાપજાવને દૂર કરવા માટે અનેકાનેક આદેશ આપ્યા છે જે રાષ્ટ્રહિતના પોષક છે, જુઓ—

૨ [અર્થ ૩૧૨ અનુ ભા. ૨ ભૂમિકા]

યદ્ વિદ્વાંસો યદ્ વિદ્વાંસ પર્નાંસિ ચક્રમા વયમ્ ।
યૂયં નસ્તસ્માન્નુચ્ચત વિશ્વે દેવા સજોપસઃ ॥ ૧ ॥

યદિ જાગ્રત્ યદિ સ્વપન્નેન પનસ્યોઽકરમ્ ।

મૂતં માતસ્માદ્ મય્યં ચ દ્રુપદાદિવ મુચ્ચતામ્ ॥૨॥
(અર્થ ૩૧૩)

‘ જ્યારે જાગૃતાં અથવા અનજાગૃતાં જે પાપ અમે કર્યા હોય, હે દેવો ! તે પાપથી તમે સર્વ મળીને અમને મૂકન કરો જાગતાં અથવા સૂતાં સૂતાં જે હું પાપ પ્રવૃત્તિથી પાપ કરૂં તો તે પાપપ્રવૃત્તિથી મને મુક્ત કરો, જેવી રીતે અધન સ્થાનમાંથી પથુને છોડીએ છીએ ’

અરુપદ્યને માટે

અરુપદ્યને માટે વેદના આદેશ ધણી ઉત્તમ છે વેદ કહે છે કે માનવોએ અરુપદ્ય અર્થ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ આ સ બધાં આ મત મનન કરવા યોગ્ય છે
વિપાસહિં સહમાનં સાસહાનં સહૈર્વાંસમ્ ।
સહમાન સહોજિતં સ્વજિતં ગોજિતં સંઘનાજિતમ્
ઈન્દ્ર નામ હ્વ દન્દ્રમાયુમાન્ મૂયાસમ્ ।

(અર્થ ૧૭૧)

‘ અત્યંત સામર્થ્યવાન્ અત્યંત યજ્ઞવાન્ નિત્યવિજયી શત્રુઓને હમવનાર, મહાબલિષ્ઠ, બળથી દિગ્વિજય કરનારા પોતાના સામર્થ્યથી જીતનાર, ગાયોને પ્રાપ્ત કરનાર, ધનને જીતીને પ્રાપ્ત કરનાર, પ્રજા સતીય યજ્ઞવાના પ્રભૂની હું પ્રાર્થના કરું છું જેથી હું આયુષ્યમાન બનું ’

આ પ્રશ્નની પ્રાર્થના છે ઇન્દ્રની પ્રાર્થના છે. તેમાં ઇન્દ્રના શુભ વર્ણવેલા છે કે જેથી વિજય અને અરુપદ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાન છે આ શુભોના સતત વિચાર કરનાથી મનુષ્ય આ શુભ શુભોથી શુભવાન બની શકે છે અને અરુપદ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે આ પ્રાર્થનામાં જે શુભો કહેના છે તે શુભ સાધક મનુષ્યે પોતે ધારણ કરવા જોઈએ. તેમની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ આમ કરનાથી શુ થાય છે તે આ સંકેતમાં કહ્યું છે જુઓ—

પ્રિયો દેવાનાં મૂયાસમ્ ॥ ૧ ॥

પ્રિયઃ પ્રજાનાં મૂયાસમ્ ॥ ૨ ॥

પ્રિય સમાનના મૂયાસમ્ ॥૫॥ (અર્થ ૧૭૨)

‘ હું દેવોનો પ્રિય બનું, હું પ્રજાઓનો પ્રિય બનું અને મારા સમાન જે લોકો છે તેમને પણ હું પ્રિય બનું ’ આજ

અનુસૂચનું સાચું રસપ છે. જેને માટે સર્વ લોકોના અંતર-
માં પ્રેમ હોય તેજ અનુસૂચને પ્રાપ્ત થયો છે એમ કહી શકાય.

પરાક્રમથી વિજય

મનુષ્ય વિજય પ્રાપ્ત છે તેથી તેણે પરાક્રમ કરવું જોઈએ.
પરાક્રમ સિવાય વિજય અશક્ય છે. તેથી કહ્યું છે—

યુદ્ધજિ જાલં યુદ્ધતઃ દાનસ્ય યાજિનીયતઃ ।

તેન રાષ્ટ્રનમિ સર્વાન્ સ્યુજ્ઞ વયા ન મુચ્યાતે
કનમઘ્નૈવામ્ ॥ ૬ ॥

યુદ્ધજિ તે જાલં યુદ્ધત ઇન્દ્ર દાર સદધ્યાર્ચસ્ય
રાતર્પાર્યસ્ય । તેન રાત્ સદધ્યમયુતે વ્યયુંદં જપ્તાન
રાત્નો દસ્યુતાં અમિધાય સેનયા ॥ ૭ ॥

(અર્થ, ૮૮)

‘સેનયી સાથે રહેનારા મહાન ઇન્દ્રની મોટી બળ છે.
તેનાથી સર્વ રાષ્ટ્રોને સર્વ ખાલુથી આધીન કરે, જેથી
તેઓમાંથી એક પછી ન છૂટી શકે. તે શર પન્દ । સદસો
દારા સુપૂજિત અને સેંકડો સામર્થ્ય પરાવતો ઇન્દ્ર રાષ્ટ્રોને
સેંકડો હજારો અને લાખો તથા કોડો યનુકેનિકાને મારી
નાખે છે. ’

આ છે ઇન્દ્રનું પરાક્રમ ! આવી પરાક્રમ કરવાથી જ ઇન્દ્ર
વિજયી થાય છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે જો અમે પશુઓનાં
પરાક્રમે કરીએ તો અમારો વિજય શક્ય થઈ છે. પરાક્રમ
એજ વિજયનું મૂળ છે. તેથી મનુષ્યે પરાક્રમ કરવાની
અભિલાષા પારશુ કરવી જોઈએ જેથી તે વિજયી થાય

મમાગ્રે વર્ષોં વિહવેધ્યસ્તુ વયં ર્વેન્ધાનાસ્તન્યં
પુષેમ ।

મશમ્ નમન્તાં પ્રદિદાઘ્યત્સઃ સ્વધાપ્યશ્વેળ
પૂતના જયેમ ॥

(અર્થ, ૫૧૩૧)

‘યુદ્ધરો મારું તેજ પ્રકાશિત થતું રહે ! અને તને
પ્રદિપ્ત કરીને અમારા શરીરને પુષ્ટ કરીએ. ચારે દિશાએ
મારી સામે તત્ર બનીને રહે. તારા જેવા અધ્યક્ષની સાથે
રહીને સંગ્રામમાં અમે વિજય પ્રાપ્ત કરીશું. ’

પોતાનું તેજ પ્રત્યેક કાર્યમાં પ્રકાશિત થાય. શરીર હૃદયપુષ્ટ
અને બળવાન બને. શરીર સ્થિત સંપન્ન થાઓ, ચારે દિશાઓ-
માં આ વીર પરાક્રમ કરે અને ચારે દિશાઓમાં રહેનારા
લોકો આ વીરની સામે પોતાનું શિર ઝૂકાવે એવો તેનો પ્રભાવ

હે. દરેક યુદ્ધમાં તેનો વિજય થતો રહે. વધુ લુઓ—

હતં મે દક્ષિણે દસ્ટે જયો મે મય્ય યાદિતઃ ।

ગોજિત્ મૂયાસં અધ્વજિત્ ઘનંજયો દિરણ્યાજિત્ ॥
(અર્થ, ૭૫૦૮)

‘પુરુષાર્થ મારા જમજા દાયમાં અને વિજય મારા કાખ
દાયમાં છે. દૂ ગાયો અને ધોડાઓને હાતનારો, સુરજી તથા
ધનનો વિજય કરનારો થાઉં. ’

આ મંત્રમાં જે આત્મવિશ્વાસ દર્શાવેલ છે તે પ્રત્યેક
મનુષ્યે દર્શાવેલ અનર્થ પારશુ કરવો જોઈએ. ‘એક દાયમાં
પુરુષાર્થ છે અને મારા ખીજા દાયમાં વિજય છે. ’ આ
વિચાર દર્શાવેલ મનમાં રહે. આત્મવિશ્વાસનો આ વિચાર
મનને ઉત્સાહિત કરે છે અને કાર્યકર્તાને વિજયી બનાવી
યશસ્વિ દેવી લાઇ બધ છે. આ વિચારને મનમાં સ્થિર
કરવા માટે કેટલું જાન દોવું જોઈએ અને કાર્યોમાં કેટલી
કુશળતા દોવી જોઈએ તેનો વિચાર પાઠક અવશ્ય કરે. અને
આ વિચાર મનમાં સ્થાયી રહે તે માટે જેટલી પોતાની તૈયારી
કરી જોઈએ તેટલી તૈયારી મનુષ્ય કરે અને કહે કે મારા
એક દાયમાં પુરુષાર્થ છે અને ખીજા દાયમાં વિજય છે.

જ્ઞાન અને શૌર્ય

જે વિજય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તે જ્ઞાન અને
શૌર્ય આ બે ગુણ હોવા જોઈએ. આ વિષયમાં કહ્યું છે—

સંશિતં મ હદં વ્રહ્મ સંશિતં ધૌર્યં વલમ્ ।

સંશિતં જ્ઞમં અજરં ચરતુ જિષ્ણુર્યવામસિ
પુરોહિતઃ ॥ ૧ ॥

સમદર્શનો રાષ્ટ્રં સ્યામિ સમોજો ધૌર્યં વલમ્ ।

યુધ્ધામિ રાષ્ટ્રાણાં વાહનનેન દપિપાહમ્ ॥ ૨ ॥

નોંધઃ પદ્યન્તાં મધરે મયન્તુ યે નઃ સુરઃ મયવાતં
પ્રતમ્યાન્ ।

શિળામિ વ્રહ્મણામિત્રાનુસયામિ સ્વામહમ્ ॥ ૩ ॥

(૩૧૬૧-૩)

‘મારું આ જ્ઞાન તેજસ્વી છે, મારું આ ધૌર્ય અને બળ
તેજસ્વી બન્યું છે. મારું તેજસ્વી બનેલું ક્ષાત્રગણ કરી ક્ષીણ
ન થાય ! હું જેઓને વિજયી પુરોહિત હું તેમનો વિજય થશે.
હું તેમનું રાષ્ટ્ર તેજસ્વી બનાવું છું. હું આ પ્રભાવને બળ,
ધૌર્ય અને જ્યેષ્ઠ તેજસ્વી બનાવું છું. હું યનુઓના બાહુઓને

કાપું' હું, અમારા શત્રુઓની પડતી થાઓ. અમારા શત્રુઓની અવનતિ થાઓ. જેઓ અમારા ધનવાન અને વિદ્વાનોપર ચડાઈ કરીને તેમને ત્રાસ દે છે તે શત્રુઓનો હું નાશ કરું છું. હું જ્ઞાનથી શત્રુઓનો નાશ કરું છું. અને અમારા લોકોને જાગ્રત કરું છું. '

રાષ્ટ્રનું કિત મધ્યજનારે આવા વિચારો મનમાં ધારણ કરવા જોઈએ. પોતાના લોકોનો ઉદ્ધાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને શત્રુઓનો અધઃપાત થવો જોઈએ. આપણા રાષ્ટ્રના લોકો જાગ્રત થાય અને શત્રુના સૈનિકોનો નાશ થાય. એવા યત્નો કરવા જોઈએ કે જેથી શત્રુઓ વધે નહિ. શત્રુની શક્તિ ક્ષીણ થતી જ રહે. આપણી શક્તિ દરેક પ્રકારે વધે અને દુશ્મનોની શક્તિ ક્ષીણ થતી રહે વીરપુરુષોનું જે આયુષ્ય છે તેનો ઉપયોગ આ પ્રકારની આયોજનાઓને માટે થવો જોઈએ.

રાષ્ટ્રની પ્રતિક્ષા એવી આયોજનાથી જ વધે છે. રાષ્ટ્ર આમ આપણી શક્તિથી આગળ વધે છે. જનતાની ઉત્તિ-પર જ રાષ્ટ્રની ઉત્તિનો આધાર છે. એટલા માટે વેદની શબ્દ યોજના આ વાતની સૂચના સાક્ષાત અથવા પરંપરાથી જ વારંવાર આપે છે.

ઉત્તમ રાજત્વ સ્વરૂપ

જે રાજ્યશાસન ચલાવે છે તે રાજા કહેવાય છે. તે ઉત્તિને પ્રાપ્ત કરીને કેટલી મર્યાદા સુધી પહોંચી શકે છે તેનો વિચાર નીચે આપેલા મંત્રોમાં આપેલ છે.

इममिन्द्र यययं क्षत्रियं म इमं विदामेकवृषं
कणु त्वम् ।

निरमित्रानक्षुण्णहस्य सर्वोस्तान् रन्धय अस्मा
अहमुन्नेरु ॥ ૧ ॥

धर्मं क्षत्राणामयमस्तु राजेन्द्र शत्रुं रन्धय
सर्वमस्મે ॥ ૨ ॥

અયમસ્તુ ધનપતિર્ધનાનાં અર્થવિદ્યાં વિદ્યપતિરસ્તુ
રાજા ।

अस्मिन् इन्द्र मदि धर्वासि घेहयचंसं कणुदि
शत्रुमस्य १ ॥ (અર્થ. ૪૧૨૨)

'હે ઇન્દ્ર ! આ ક્ષત્રિયોને વધારો । તેને પ્રજાઓનાં અદ્વિતીય બળવાન બતાવ, તેના સર્વ શત્રુઓને નિર્બળ કર

અને હરીફાઈમાં તેના સર્વ શત્રુઓને નષ્ટબ્રષ્ટ કર. આ રાજા ક્ષત્રિયોના શુભોની સાક્ષાત મૂર્તિ હોય. તેના સર્વ શત્રુઓને નષ્ટ કર, આ રાજા સર્વ પ્રકારના ધનોનો સ્વામી હો. આ રાજા પ્રજાઓનો ઉત્તમ પાલક હો. હે ઇન્દ્ર ! આ રાજામાં મહાન તેજની સ્થાપના કર, અને તેના શત્રુઓને નિરતેજ કર. '

આ મંત્રોમાં રાજામાં કયા શુભો વિશેષરીતે હોવા જોઈએ એ વાત વિશેષ સ્પષ્ટતાપૂર્વક કહી છે. જ્ઞાન ગુણ સર્વથી પ્રથમ અધિક હોવા જોઈએ. તેમના વડે જ શત્રુઓને દૂર કરી શકાય છે. તેનામાં પુષ્કળ બળશક્તિ અગ્રેસરી હોવી જોઈએ. નિર્બળ, અચક્ત, રોગી હશે તે ઉત્તમ રાજા નહિ બની શકે. શત્રુઓને તે પોતાના જ્ઞાન અને જ્ઞાનબળથી દૂર કરે, અને પોતાપ્રત્યે સર્વ પ્રજાઓનો પ્રેમ આકર્ષિત કરે. જ્ઞાનશુભોની તે મૂર્તિ હોય. રાજ્યશાસન માટેના આવશ્યક શુભો તેનામાં ઉત્કટતાથી પ્રકાશિત થાઓ. તે સર્વ ધનોનેક સ્વામી હો. તેનો ધનભંડાર ખાલી ન રહે. તે હંમેશા ભરપૂર ભરેલો રહે. સર્વ પ્રજાઓ તેને પ્રેમપૂર્વક પોતાનો રાજા માને. તેના વિરોધ કરનારા પણ પ્રજામાં ઉત્પન્ન ન થાય. તેના પ્રતિપક્ષી નિરતેજ થાઓ, અને તે એવાં કર્મ કરે કે તેનું તેજ હંમેશા વધતું જ જાય.

રાજા આવી શુભોથી યુક્ત હોવો જોઈએ. રાજા પોતાના શુભ શુભોથી સર્વ પ્રજાઓનું મન પોતાપ્રત્યે આકર્ષિત કરી લે. આખર પ્રજાની અનુમતિથી જ રાજા રાજ્યાદીપર ટકી શકે છે. એટલા માટે સર્વ પ્રજા જે રાજાપર પ્રેમ કરે તેજ રાજા રાષ્ટ્રપર સ્થાયી રહી શકે છે.

આત્મશુદ્ધિ

પોતે પોતાની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. ઇતર સર્વ શુભો હોય અને પોતાનું આચરણ શુદ્ધ ન હોય તો બાકીના તે શુભો દુર્ગુણ જ બની જાય છે. એટલું મહત્ત્વ આત્મશુદ્ધિનું છે. તેથી કહ્યું છે—

पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनयो धिया ।

पुनन्तु विश्वा मृतानि पवमानः पुनातु मा ॥ ૧ ॥

પવમાનઃ પુનાતુ મા કૃત્વે વૃક્ષાય જીવસે
મયો અરિષ્ટતાતયે ॥ ૨ ॥ (૧૧૭૧-૨)

'દિવ્યજનો અને પવિત્ર બનાવે. મનનશીલ જ્ઞાની લોકો પોતાના મનથી અને શુદ્ધિથી અને પવિત્ર બનાવે. સર્વ

બીજા માત્ર પવિત્ર બનાવે. પવિત્ર આચરણ કરનારો અને પવિત્ર કરે. કર્મબળ અને રીતિ આપુધ્યને માટે પવિત્ર આચરણ કરનારો જાણી અને પવિત્ર બનાવે આ કલ્યાણનો બીજો વિસ્તાર થાય. '

ન્યાયી પવિત્રતા યજ્ઞ શ્રેષ્ઠ ત્યાગી મારી પવિત્રતા થાય. તું નિર્દોષ મનુ. મારું આચરણ, મારો કાર્ય વ્યવહાર કેવળ પશુ રીતે દેખિત અથવા પાપી ન બને. બધા દિવ્યજનો આ પ્રકારની શુદ્ધિ કરવામાં મારી સદાચરતા કરે જાણી લોકોનું એ કર્મબળ જ છે કે તેઓ પવિત્રતાના પ્રચારમાં અદાય કરે. ન્યાય દોષ દોષ તે જાણી લઇને, તે દોષને દૂર કરવામાં સર્વ જાણી સૌથી સદાયક અને શ્રીર મન, કનિયોમાં જે દોષ દોષ તથા રાષ્ટ્રને બચાવવા અથવા ચાલમાં જે દોષો ચલા દોષ તે દૂર થવા જોઇએ સામૈવનિક આચરણ પરિશુદ્ધ હોય તે જોઇએ. રાજ્યના જે અધિકારીઓ દોષ તેઓનું આચરણ તે જરૂર પરિશુદ્ધ હોય જ જોઇએ, કારણ કે તેઓ આદ્ય જનતાની સામે હોય છે જનતા તો તેમનું જ અનુકરણ કરે છે.

જેવી રીતે પવિત્ર બનવું એ ખ્યેય છે તેવી જ રીતે સર્વથી શ્રેષ્ઠ પશુ બનવું જોઇએ આ વિષયમાં કહ્યું છે કે—

સતુદ્ધ દ્વિશે સ્વચતાં અક્ષિઃ પૃથિવ્યા યદો

ચન્દ્રમા નક્ષત્રાણામ્ દ્વિશે સ્વમેકવુષો મય ॥ ૨ ॥

(અર્થ. ૧૧૮૬)

' નદીઓનો સ્વામી સમૃદ્ધ છે, પૃથ્વીને કમળમાં રાખનાર અગ્નિ છે. ચન્દ્રમા નક્ષત્રોનો સ્વામી છે, એ પ્રમાણે તમે બધા કરતાં શ્રેષ્ઠ બળવાન બનો ' સર્વથી શ્રેષ્ઠ બનવું એ અહીં મુખ્ય તત્વ છે

અહં અસિં યદ્વસત્તમઃ । (અર્થ. ૧૧૮૬)

' તું અધિક યશસ્વી બનીશ. ' સર્વથી અધિક યશ્ન શ્રેષ્ઠ છે. આસની સદ્ગુણાશ્રય છે, જે પોતાની શુદ્ધતા થવા પછી સુવચ પ્રાપ્તિથી જ થાય છે દરેક જથ્થા આ પ્રકારની મહત્વાકાંક્ષા પોતાના મનમાં ધારણ કરે અને એમ થવામાં તે જરૂર પ્રયત્નો કરે તથા—

યદાસં મેન્દ્રો મધવાન્ કૃણોતુ યદાસં યાવા-

પૃથિવી ઉમે શ્મે ।

યદાસં મા દેવ સવિતા કૃણોતુ મિયો હાતુર્દ-

ક્ષિણિયા દદ સ્યામ્ ॥ (અર્થ. ૧૧૮૭)

' મનવાન ઇન્દ્ર અને યજ્ઞસ્વી બનાવે બને તુ અને પૃથ્વી અને યજ્ઞસ્વી બનાવે સવિતા દેવ અને યજ્ઞસ્વી થવામાં સદાયક થાય ' એ પ્રાર્થના છે. વળી પછી—

યવા વિશ્વેષુ દેવેષુ યવં સર્વેષુ યદાસઃ સ્યામ ।

(અર્થ. ૧૧૮૮)

' અમે સર્વ દેવોમાં યજ્ઞસ્વી બનીએ. ' સર્વ જગતે યજ્ઞવધે ન્યા ન્યાઓ જગતે ત્યાં અમને યજ્ઞ મળે. સર્વ જગતે યજ્ઞસ્વી બનીએ. આ પ્રમાણે યજ્ઞ પ્રાપ્તિ માટે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવી જોઇએ. યજ્ઞ પ્રાપ્તિમાં આ પ્રમાણે અમને દેવી અનુક્રમતા મળે એ કહેવાનું તાત્પર્ય છે.

નિર્ગયતાની કૃષ્ણા

સર્વ પ્રાણજન નિર્ગય બનીને આનન્દથી રહે એટલા માટે જ બધી રાજવ્યવસ્થા દોષ છે, એ દેવથી કહ્યું છે કે—

અદાતુઃ હન્દ્રોઃ અમયં ન કૃણોતુ

અવ્યથ રાજાં અમિ યાતુ મન્યુઃ ॥ ૨ ॥

અનમિત્રં નો અધરાદનામિત્રં ન ઉત્તરાધ્ ॥ ૩ ॥

હન્દ્રાનમિત્રં નઃ પશ્યાત્ અનમિત્રં પુરસ્કૃધિ ॥ ૩ ॥

(અર્થ. ૧૧૮૯)

' અમારે માટે શત્રુવિદિત નિર્ગયતા ઇન્દ્ર કરે રાજ્યોના રક્ષકોનો કોષ બીજો રથો જલ્ય નીચેથી, ઉપરથી, પાછળથી અને કાષ્ઠથી અમને નિર્ગયતા પ્રાપ્ત થાઓ. કેવળથી અમને લાભ પ્રાપ્ત ન થાય અમે સદા નિર્ગય બનીને રહીએ. '

રાષ્ટ્રમાં નિર્ગયતા હોય તો જ સર્વ પ્રકારની ઉત્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં કાર્યો થઇ શકે છે મનુષ્ય સર્વ નિર્ગય બનીને ફરે એવી રાષ્ટ્રમાં સ્થિતિ હોવી જોઇએ

ઉત્તમ માર્ગનું અવલોકન

સર્વ લોકો ઉત્તમ માર્ગનું અવલોકન કરે જેથી સર્વને યજ્ઞ અને નિર્ગયતા પ્રાપ્ત થઇ શકે છે આ વિષયમાં આ પ્રમાણે પ્રાર્થના છે—

યે પન્થાનો યદ્વયો દેવયાના અન્તરા યાવા-

પૃથિવી સચરન્તિ ।

તેપામજ્યાનિં યત્તમો યદાતિ તસ્યે મા દેવાઃ

પતિ યત્તેદ સર્વે ॥ ૨ ॥ (અર્થ. ૧૧૮૫)

' જે માર્ગ દેવોને માટે આપવા બતાવે છે, જે પુત્ર અને પૃથ્વી વચ્ચે છે, તેમાં જે માર્ગ ઉત્તમ સમૃદ્ધિ લાવે છે, તે

પર સર્વ દેવો મને ચકાવે. ' અર્થાત્ હું સર્વમાં ઉત્તમોત્તમ માર્ગથી ચાલું અને અધિક કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરું. રાક્ષસો અને પિશાચોના માર્ગથી હું ન જઈ' પરન્તુ દેવોના માર્ગમાં જ ઉત્તમોત્તમ માર્ગ હોય તે પર હું ચાલું, અને ઉત્તરિને પ્રાપ્ત કરું. અને કલ્યાણમય અવસ્થામાં હું રહું.

મનુષ્ય એ પોતાની સાચી ઉત્તિ કરવા ઇચ્છતો હોય તે તેણે પોતાની અન્તર્બાહ્ય શુદ્ધિ જાળવવી જોઈએ તે માટે કહ્યું છે કે—

यव किं चेदं वरुण देव्ये जनेऽभिद्रोहं
मनुष्याश्चरन्ति ।

अचिरात् स्रेतव्यं घर्मा युयोपिम मा नस्तस्मात्
घ्नस्त्वो देव रीरिवः ॥ (અર્થવ. ૧૫૧૧૩)

' દિવ્યજનોની બાબતમાં જે કંઈ દુરાચાર સાધારણ મનુષ્યો કરે છે, અને અજાણપણે તારા ધર્મનો જાંઝ કરે છે તે પાપ અમારા બધા માટે નષ્ટ કરે. '

મનુષ્ય ધર્મના જે ઉત્તમ નિયમો છે તેમનું પાલન મનુષ્યે કરવું જ જોઈએ, નો તે પોતાની ઉત્તિ કરવા ઇચ્છતો હોય. નહિ તો ઉત્તિ માટેની આશા અનુચિત છે. રાજ્યશાસન દ્વારા પણ જનતાના હિતને માટે એવો પ્રયત્ન થવો જોઈએ કે જેમાં રહેવાથી લોકો શુદ્ધાચરણ પ્રાપ્તે જ વધારે પ્રગતિ આદરે અને અશુદ્ધાચરણ તરફ જરા પણ ન જાય.

જ્યાં રાજ્યશાસન હોય ત્યાં સૈન્ય રાખવું જ પડે છે, તેમજ અગ્રાવત્પુર કરવાની સામગ્રી લેખજ તપરતા રાખવી પડે જ છે. લશ્કર વગર અન્તર્બાહ્ય શત્રુઓથી પોતાના રાજ્યનો ખયાવ થઈ શકતો નથી. તે માટે સુદરથો, કુન્દુભિ વગેરે સાધનો રાખવા જ પડે છે. કુન્દુભિ માટે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

विहृदयं वैमनस्यं वदामिन्नेषु दुन्दुभे ।

विधेयं कदमदां भयममिन्नेषु नि वध्मसि अवैनाम्
दुन्दुभे जहि ॥ (અર્થવ. ૫૨૧૧૧)

' કુન્દુભિ ! તું શત્રુઓમાં હૃદયની વ્યાકુળતા અને મનની

ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન કર. દેવ, ઝગમગ, કલહ, ભય શત્રુઓમાં વધે. આ શત્રુઓનો પરાજય કર ! '

નગરાઓનો અવાજ સાંભળીને શત્રુઓ દારી જાય અને ભયભીત બનીને પલાયન કરી જાય. તેઓ યુદ્ધભૂમિમાં સ્થિર ન રહી શકે. આપણા નગરાનો અવાજ શત્રુઓના અતઃકરણમાં ભય ઉત્પન્ન કરે, અર્થાત્ આપણી તૈયારીઓ એવી હોય કે જે જોઈને શત્રુ કરી જઈને નાસી જાય.

મૂર્થ ચિન્હવાળો ધ્વજ

વૈદિક સમયનો આપણો ધ્વજ મૂર્થ ચિન્હવાળો હતો. આ વિષયમાં નીચેના મંત્ર જુઓ—

पता देयसेनाः सूर्यकेतवः सचेतसः ।

अभिप्राज्ञो जयन्तु स्वाहा ॥ (અર્થવ. ૫૨૧૧૨)

' આ દેવસેનાઓ સચેત રહે ■ અને તેમનો ધ્વજ મૂર્થ ચિન્હવાળો છે. આ સેનાઓ શત્રુપર વિજય પ્રાપ્ત કરે. '

રાજાની સ્થિરતા

રાષ્ટ્રમાં રાજા સ્થિર રહે એટલા માટે તેનામાં વિશેષ શુભ હોવા જોઈએ. શુભ શુભો આ છે—

विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु मा त्वद्राष्ट्रमधि

भ्रशत् ॥ ૧ ॥ इहैवैधि माप च्योष्टाः पर्वत

इवाधिवाचलत् । इन्द्र इषेह ध्रुवस्तिष्ठहे राष्ट्रम्

धारय ॥ ૨ ॥ (અર્થવ. ૬૧૮૭)

' સર્વ પ્રજાજનો આ રાજા રહે એવી ઇચ્છા મનમાં રાખે. રાજાના રાજ્યશાસનથી રાષ્ટ્રનું પતન ન થાય. રાજા પર્વતની જેમ સુસ્થિર રહે. પતન ન થાય, રાજા રાજગાદીપર સ્થિર રહે અને રાષ્ટ્રની ઉત્તિ કરવાનો પ્રયત્ન કરે. '

રાજનું રાજ્યશાસન એવું હોય કે જેથી રાષ્ટ્રની ઉત્તિ જ થતી રહે. કદી પણ રાષ્ટ્રનું પતન ન થાય, આથી રાજા રાષ્ટ્રપર સુસ્થિર રહી શકે છે અને આવા રાજાને રાજગાદી પર સ્થિર રાખવા માટે પ્રજાજન પણ ઉત્સુક રહે છે.

આ પ્રમાણે ' માતૃભૂમિ અને રાજ્યશાસન ' ના આ બીજા ભાગનો પરિચય છે. આ પરિચય વાચીને પાઠક સમજી શકશે કે આ વિષયનું સ્વરૂપ કેવું છે.

રાષ્ટ્રનું સંરક્ષણ કરનારા સદ્ગુણ

★

સત્યં વૃદ્ધઃ જાતં ઉર્ધ્વં દીક્ષા તપો
વ્રત્ત યજઃ પૃથિવ્યો ધારયન્તિ ।

સા નો મૃતસ્ય મન્યસ્ય પત્ની
ઉરં લોકં પૃથિવી નઃ કૃણોતુ ॥

(અથર્વ. ૧૨।૧।૧)

“ સત્યબાલન, હૃદયની વિશાળતા, આચરણની સરળતા, વીરતા, કાર્ય કરવાની દક્ષતા, ઠંડી, ગરમી વગેરે દ્વન્દ્વો સહન કરવાની શક્તિ, જ્ઞાનવિજ્ઞાન સંપન્નતા, વિદ્વાનોનો સત્કાર અને આદર આ શુભો માતૃભૂમિનું સંરક્ષણ કરે છે. જૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યમાં અમારું પાલન કરનારી તે અમારી માતૃભૂમિ અમારે આટે વિસ્તૃત કાર્યક્ષેત્ર આપે. ”

ઉપરોક્ત શુભ શુભોદયી માતૃભૂમિનું સંરક્ષણ થાય છે.

અસત્ય આચરણ, હૃદયનો સંકુચિતભાવ, આચારની કુટિલતા, શીઘ્રતા, કાર્ય કરવામાં દક્ષતાનો અભાવ, ઠંડી ગરમી વગેરે દ્વન્દ્વો સહન કરવાની અસમર્થતા, જ્ઞાનવિજ્ઞાનનો અભાવ, વિદ્વાનોનો સત્કાર ન કરતા તેમનો અનાદર કરવો; આ દુર્શુભો રાષ્ટ્રના યોગ્ય રક્ષણ થવામાં આડખિટ્ટીરૂપ, અડચણકર્તા બને છે.

★

પૂર્વજોનો આદર

★

यस्यां पूर्वे पूर्वजना विचक्षिरे
यस्यां देवा असुरान् अभ्यवर्तयन् ।
गवां अश्वानां वयसश्च विष्ठा
भगं वर्चः पृथिवी नो दधातु ॥

(અથર્વ. ૧૨।૧।૫)

“ જે માતૃભૂમિમાં અમારા પૂર્વજોએ મહાન પરાક્રમો કર્યા હતાં, જે માતૃ-
ભૂમિમાં દેવોએ અસુરોનો પરાભવ કર્યો હતો, જે ગાયો, घोडाઓ અને પક્ષિઓનું
આશ્રય સ્થાન છે તે માતૃભૂમિ અમને ભાગ્ય અને તેજ આપે. ”

જેઓમાં પોતાના પ્રાચીન પૂર્વજોનો આદર કરવાની વૃત્તિ હશે, તેઓ જ પોતાની
માતૃભૂમિનું સંરક્ષણ કરી શકે છે.

જેઓમાં પોતાના પ્રાચીન પૂર્વજોનું અભિમાન નથી તેઓ પોતાની માતૃ-
ભૂમિનું સંરક્ષણ કરી શકતા નથી.

★

માતૃભૂમિના સુપુત્રો

★

સ્વજ્ઞાતાસ્ત્વયિ ચરન્તિ મર્ત્યાઃ

ત્વં વિમર્ષિ દ્વિપદઃ ત્વં ચતુષ્પદઃ ।

તવેમે પ્રથિવિ પદ્મ માનવાઃ

દેભ્યો ડ્યોતિરમૃતં મર્ત્યેભ્યઃ

ઉચ્યન્તસૂર્યો રશ્મિભિરાતનોતિ ॥

(અથર્વ. ૧૨/૧/૧૫)

“ હે માતૃભૂમિ ! તારાથી ઉત્પન્ન થયેલા અમે તારી ધરતીપર જઈ સંચાર કરીએ છીએ. તું દ્વિપાદ અને ચતુષ્પાદને આશ્રય આપી રહી છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શુદ્ર અને નિષાદ આ પાંચ પ્રકારના લોકો તારા જ સુપુત્રો છે. આ લોકોને હૃદય પામનાર સૂર્ય પોતાનાં કિરણો વડે અમર તેજ આપી રહ્યો છે. ”

માતૃભૂમિના આ સર્વ નિવાસીઓમાં ‘ અમે સર્વ આ માતૃભૂમિના સુપુત્ર છીએ ’ એવો ભાવ સ્થિરરૂપે રહેવો જોઈએ, તો જ તેઓ પોતાની માતૃભૂમિને માટે આત્મસમર્પણ કરી શકે.

જે લોકોમાં ‘ અમે આ અમારી માતૃભૂમિના પુત્રો છીએ ’ એવો ભાવ નહિ હોય તે લોકો પોતાની માતૃભૂમિનું સંરક્ષણ કરવા માટે આત્મસમર્પણ કરવાને તૃપ્ત થશે નહિ. તેઓ આત્મજલિદાન આપી શકશે જ નહિ.

★

અથર્વવેદનો સુખોદ્ય અનુવાદ

[બીજો ભાગ]

માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન

માતૃભૂમિનું વૈદિક ગીત

કાંઠે ૧૨, સૂકત ૧

(દેવતા-અથર્વા । ઋચિ:- ભૂમિ)

સત્યં બ્રહ્મતમુદ્યં વૃક્ષા તપો મહાં યજ્ઞઃ પૃથિવીં ધારયન્તિ ।

સા નો મૂતસ્ય મન્વસ્ય પત્ન્યુરં લોકં પૃથિવી નઃ કૃણોતુ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (બ્રહ્મ તમુદ્યમ્) મહાન અને અટળ સત્યનિષ્ઠા, (ક્ષતમ્) યથાર્થજ્ઞાન, (ઊગ્રમ્) જ્ઞાન-તેજ, (તપઃ) ધર્મનિષ્ઠાન અથવા ધર્મનું પાલન, (વૃક્ષા) પ્રત્યેક કાર્ય કરવામાં આવતું અથવા હક્કતા, (મહા) મહાજ્ઞાન, (યજ્ઞઃ) યજ્ઞ, જ્ઞાન અથવા ત્યાગ આગ્રહો, (પૃથિવીમ્) ભૂમિ, દેશ કે રાષ્ટ્રનું (ધારયન્તિ) પાલન, પોષણ અને રક્ષણ કરે છે. (સા પૃથિવી) તે માતૃભૂમિ (મૂતસ્ય) પ્રાચીન અને (મન્વસ્ય) ભવિષ્યના તથા વચ્ચે આવનારા વર્તમાન સમયના સર્વ પદાર્થોની (પત્ની) પાલન કરનારી એવી અમારી માતૃભૂમિ (નઃ) અમને (લોકં) મહાન (લોકં) સ્થાન (કૃણોતુ) પ્રાપ્ત કરાવે. (૧)

ભાવાર્થ— જે મનુષ્ય જેમ ઇચ્છતા હોય કે રાષ્ટ્ર પર પોતાની સત્તા હોય તેનામાં નીચે આપેલા ગુણો હોવા આવશ્યક છે. સત્યપ્રિયતા, ઉદ્યોગશીલતા, મહાવાકાંક્ષા સહિત કાર્યોના પ્રારંભ કરવાનો અને તેને સિદ્ધ કરવાનો ઉત્સાહ, વસ્તુસ્થિતિનું ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન, ધૈર્ય, સાહસ, તેજસ્વિતા, ધર્મનિષ્ઠા, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, ગ્રંથપઠન અને વ્યાખ્યાન શ્રવણ, સાત સ્વભાવ અને ગૌરવભૂલું, પરાંપકારિતા, ઇશ્વરભક્તિ, સ્વીકારેલા કાર્યમાં દક્ષતા, નિયમાનુસાર ચાલવાનો અભ્યાસ, ઘણો જ દ્રવ્યસંચય, સર્વ સહાયક પદાર્થોના વિપુલ પ્રમાણમાં સંચય, એકગીબનો અંદર અંદર સંકાર કરવો, એકતાથી સંપીને રહેવું, દુઃખી અને આપત્તિગ્રસ્ત લોકોની સહાય કરવી, ચક્ર અર્પણ સ્વાર્થત્યાગ કરવો, માતૃભૂમિ પર અવગનિષ્ઠા ઈત્યાદિ આ ગુણો જે મનુષ્યમાં હોય તે તેજ પોતાનું રાજ્ય સલામી સફળ છે અને બીજી નહીં રાજ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે આ પદાર્થો મંત્રમાં રાષ્ટ્ર સંરક્ષક મનુષ્યો માટે અત્યાવશ્યક ગુણોનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરીને એ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે કે— દે માતૃભૂમિ ! અમે ઉપરાંત સંપૂર્ણ ઉત્તમ ગુણોથી યુક્ત બનીને તારાં સંરક્ષણ કરીએ છીએ અને સદા તે પ્રમાણે નર્તવાને દુરેશાં તત્પર રહીશું વં તારા આશરે ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય આ ત્રણે કાળના સંપૂર્ણ પદાર્થોનું ઉત્તમ પ્રકારે પોષણ કરવામાં સમર્થ છે. ૭૧ અમારી કીર્તિવૃદ્ધિનું કારણ છે કારણ કે અમે તારા દિવસ તારાં સંરક્ષણ કરીએ છીએ. (૧)

અસંવાધં વધ્યતો માનવાનાં યસ્યાં ઉદ્વર્તઃ પ્રથતઃ સમં ઘટુ ।

નાનાવીર્યાં ઓષધીર્યાં ચિર્મર્તિ પૃથિવી નઃ પ્રથતાં રાષ્યતાં નઃ

॥ ૨ ॥

યસ્યાં સમુદ્રઃ સિન્ધુરાણો યસ્યામર્ત્તઃ કૃષ્ટયઃ સંવમુવુઃ ।

યસ્યામિદં જિન્વન્નિ પ્રાણદેજત્સા નો મુર્મિઃ પૂર્વપેયે દધાતુ

॥ ૩ ॥

યસ્યાશ્વતેષઃ પ્રવિશઃ પૃથિવ્યા યસ્યામર્ત્તઃ કૃષ્ટયઃ સંવમુવુઃ ।

યા ચિર્મર્તિ વદુધા પ્રાણદેજત્સા નો મુર્મિર્ગોવ્યપ્યર્ત્તે દધાતુ

॥ ૪ ॥

અર્થ— (યસ્યાઃ) અમારી માતૃભૂમિના (માનવાનાં) મનનશીલ મનુષ્યોના (મ [૬] હ્યતઃ) મધ્યમાં (પ્રવતઃ) ઉચ્ચ નીચના લેહભાવ હોવા છતાં પણ પરસ્પર (વદુઃ) ઘણાં (સમં) સમતા (અસંવાધં) અને ઐક્ય અથવા મૈત્રીભાવ છે; (યા) જે (નઃ) અમારી (પૃથિવી) માતૃભૂમિ (નાનાવીર્યાઃ) શેઠોને દૂર કરનારી અનેક ઉત્તમ શુભેથી સુક્ત (ઓષધીઃ) વનસ્પતિ (ચિર્મર્તિ) ધારણ કરે છે, ને માતૃભૂમિ (નઃ) અમારી (પ્રથતાં) કીર્તિ તથા યશની વૃદ્ધિનું (રાષ્યતાં) સાધન બને. (૨)

(યસ્યાં સમુદ્રઃ) અમારી માતૃભૂમિમાં જે સાગરો (ડન) અને (સિન્ધુઃ) અનેક નદ તથા નદીઓ, (આપઃ) ઝરણાઓ તથા પ્રવાહો, તળાવો અને સરોવરો ઘણાં છે. (યસ્યામ્) જે માતૃભૂમિમાં (સ્વમુ) સર્વ પ્રકારનાં અનાજ અને ફળ તથા શાકભાજી ઇત્યાદિ ઘણાં જ વિપુલ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય છે, (યસ્યાં હિં પ્રાણત્) જેમાં સજીવ (પક્ષી જિન્વતિ) પ્રાણીઓ હરેફરે છે, જેમાં (કૃષ્ટયઃ) ખેતી કરનારા ખેડૂતો, શિવપકર્મ વિશારદો, કારીગરો તથા ઉદ્યોગશીલ મનુષ્યો (સંવમુવુઃ) સંપૂર્ણપણે સંગઠીત થયેલાં છે, (સા) આ પ્રકારની (મુર્મિઃ) અમારી માતૃભૂમિ (નો) અમને (પૂર્વપેયે) સમસ્ત ભોગ ઐશ્વર્ય (દધાતુ) આપે. (૩)

(યસ્યામ્) જે અમારી માતૃભૂમિમાં (કૃષ્ટયઃ) ઉદ્યમશીલ, શિવપકળામાં ચતુર તથા નિપુણ, પોતાના પરિશ્રમથી ખેતી કરનારા (સંવમુવુઃ) થયેલા છે. (યસ્યાઃ પૃથિવ્યાઃ ચતસ્રઃ પ્રદિશઃ) જે ભૂમિમાં ચાર દિશાઓ તથા ચાર ઉપદિશાઓ, (સ્વમુ) ચોખ્ખા, ઘડે ઇત્યાદિ ઉપજાય છે, (યા વદુધા) જે અનેક પ્રકારથી (પ્રાણત્ પક્ષત્) પ્રાણુ ધારણ કરનારા અને હરતા ફરતાઓનું (ચિર્મર્તિ) ધારણ-પાલન કરે ॥ (સા નઃ મુર્મિઃ) તે અમારી માતૃભૂમિ અમે સર્વ માટે (ગોષુ અપિ યજ્ઞે દધાતુ) ગાયો અને ધન ધાન્ય રાખી અમારું ધારણ પાલન કરે. (૪)

ભાષાર્થ— આ અમારા રાષ્ટ્ર અથવા દેશના મનુષ્યોના પરસ્પર દોહ નથી એટલે કે તેમનામાં પૂર્ણ ઐક્યભાવ પ્રવર્તે છે. વિશેષતઃ આમારા નેત્રોએ એટલે કે નેત્રોને માથે અમારા રક્તોની જવાબદારી ॥ એવા લોકામણીઓના પરસ્પર મધ્યમ છે અને સંગઠિત બનીને કાર્ય કરે ॥ જે ભૂમિમાં કુત્તમ પ્રકારની અનેક પુષ્ટિકારક, રોગચિનારક ઔષધિઓ અને સર્વ પ્રકારની ઔષધિઓ પેદા થાય છે તે અમારી પ્રિય માતૃભૂમિ અમારી કીર્તિ અને યજ્ઞ દિગતતા પ્રસરવવામાં કાસુભૂતા થાયો (૨)

અમારી માતૃભૂમિમાં સાગર, મહાસાગર, નદ, નદી, તળાવ, ફળા, વાન નહેરુ અત્યુલ ઇત્યાદિ ખેતીને પાણી પૂરે માનનારા મહા સાધનો છે અને અમારી માતૃભૂમિમાં સર્વ પ્રકારનું વિપુલ અન્ન પેદા થઈને લખાને ખાવાનું મળે ॥ નેતાપી સર્વ પ્રાણીમાન સુખી છે તથા જેમાં કારીગર લોકો કળાદોશસ્થતા નિપુણ છે, ખેડૂતો ખેતીના કાર્યમાં કુશળ ॥ અને ખીલ લેખો પણ ઉલો ॥ છે, તે અમારી માતૃભૂમિ અમેને ઉત્તમોત્તમ ઐશ્વર્ય પહોંચે તથા ઐશ્વર્ય આપનારી થાયો. (૩)

જે અમારી માતૃભૂમિમાં લોકો અત્યંત ઉલોગી તથા કળાદોશસ્થતા કુશળ, ખેતીવાદીમાં પ્રવીણ અને પરિશ્રમી લોકો થતા અભ્યાસ છે, અને જે ભૂમિમાં ચારે દિશાઓ તથા ઉપદિશાઓમાં સર્વ ઉત્તમ ધનપાત્ર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, નેના નદે સર્વ પશુ, પક્ષી અને વનસ્પતિ તેમજ અન્ય જીવધારીઓકુ ઉત્તમ પ્રકારે પાવન, પાલન અને ॥ રક્ષણ થાય છે તે અમારી માતૃભૂમિ અમને દ્રવ્યેશા સાથે, મીઠા અને અન્ન દાનદિ આપનારી બને (૪)

યસ્યાં પૂર્વે પૂર્વજના વિચકિરે યસ્યાં દેવા અમુરાનમ્યવર્તયન્ ।

ગવામશ્વાનાં વયસશ્ચ વિષ્ણુ ભગં વર્ચઃ પૃથિવી નોં દધાતુ

॥ ૫ ॥

વિશ્વંમરા વસુધાનીં પ્રતિષ્ઠા હિરણ્યવક્ષા જગતો નિવેશની ।

વૈશ્વાનરં વિષ્ણુતી મૂર્ધિરગ્નિમિન્દ્રઋષમા દ્રવિણે નો દધાતુ

॥ ૬ ॥

યાં રક્ષન્ત્યસ્વપ્ના વિશ્વદાનીં દેવા મૂર્ધિ પૃથિવીમપ્રમાદમ્ ।

સા નો મધુ પ્રિયં દુહામથોં ઉક્તુ વર્ચસા

॥ ૭ ॥

અર્થ— (યસ્યામ્) જે અમારી માતૃભૂમિમાં (પૂર્વજના) પ્રાચીન સમયના આર્ય લોકો બળ, બુદ્ધિ, વીર્ય, ઐશ્વર્યથી પ્રસિદ્ધ, સર્વ પ્રકારે પૂર્ણવીર પુરુષો (વિચકિરે) બહાદુર પરાક્રમપૂર્ણ કર્તવ્ય સારી રીતે કરતાં રહ્યા છે. (યસ્યાં દેવાઃ) જેમાં વિદ્વાન અને વીર (અમુરાન્) હિંસા વિરત શત્રુ અર્થાત્ શાક્ષતી સ્વભાવવાળા લોકોને (અમ્યવર્તયન્) ભૂતતા રહ્યા છે. જે (ગવાં અશ્વાનાં વયસઃ ચ) ગાયો, ઘોડાઓ અને પશુ, પક્ષીઓને (વિ-ષ્ણુઃ) વિશેષ સુખ દેનારું સ્થાન છે, (સા નઃ પૃથિવી) તે અમારી માતૃભૂમિ અમને (ભગમ્) ઐશ્વર્ય અને (વર્ચઃ) તેજ, વીર્ય, શૌર્ય, વિજ્ઞાન (દધાતુ) આપે. (૫)

જે (વિશ્વંમરા) સર્વનું પોષણ કરનારી (વસુધાનિ) સોનું, ચાલી, હીરા, માણિક, પત્તા વગેરે અનેક રત્નોની ખાણ છે, (પ્રતિષ્ઠા) સર્વ વસ્તુઓની આધારભૂત (હિરણ્યવક્ષા) સુવર્ણ ઇત્યાદિની ખાણો જેના વક્ષસ્થળમાં છે, (જગતઃ) જેટલા જગમ પદાર્થો અને જીવો છે તેમને (નિવેશની) વસાવનારી (વૈશ્વા-નરમ્) સર્વ પ્રકારનાં મનુષ્યોના સમૂહથી પરિપૂર્ણ રાષ્ટ્ર અથવા દેશ (વિષ્ણુતી) ધારણ કરતી અમારી (મૂર્ધિઃ) માતૃભૂમિ (અગ્નિમ્) અગ્નિગામી, નેતા (મિન્દ્ર-ઋષમૌ) શત્રુઓનો નાશ કરનારા શૂરવીર તથા જ્ઞાનીઓને તથા (નઃ) અમને (દ્રવિણે) ધન (દધાતુ) ધારણ કરનારી હો. (૬)

(અસ્તમાઃ) નિદ્રા, તન્દ્રા, આલસ્ય, ઇત્યાદિ રહિત (દેવાઃ) વિદ્વાન વીર અને કુશળ માણસો (યાં વિશ્વદાનીમ્) સર્વ પ્રકારના પદાર્થોની આપનારી અને જે અમારે માટે (મધુપ્રિયમ્ ચ દુહામ્) મધુર, હિતકર અને પ્રિય પદાર્થોને દોહવાથી આપે છે, (પૃથ્વીં મૂર્ધિમ્) મહાન અને વિસ્તૃત એવી અમારી માતૃ-ભૂમિની (અપ્રમાદમ્) પ્રમાદ રહિત બનને (રક્ષાન્તિ) રક્ષા કરે છે, (સા) તે ભૂમિ (નઃ) અમને (વર્ચસા) શૌર્ય, વીરતા, જ્ઞાન તથા ઐશ્વર્યથી (ઉક્તુ) અમને પૂર્ણ બનાવે. (૭)

બાધાર્થ— જે અમારી માતૃભૂમિમાં અમારા પ્રાચીન પૂર્વજોએ-આજોએ પોતાના જ્ઞાનદ્વારા, ક્ષત્રિયોએ પોતાની વીરતા દ્વારા અને વૈશ્યોએ પોતાના વાણિજ્ય-કુશળતા દ્વારા, તેમજ કરીગરોએ પોતાની કરીગરીથી અનેક મહાન પરાક્રમો કર્યા હતા, અમારા દેશના વિદ્વાન, યજ્ઞ, વ્યાપારી અને કરીગર લોકોએ મળીને સ પૂર્ણ હિંસક, આતંકી, ધાતકી અને દુષ્ટ લોકોનો નાશ કર્યો હતો અને જે સુદૃઢ ભૂમિ સર્વ પશુપક્ષીઓને પણ ઉત્તમ નિવાસસ્થાન અર્પે છે, તે અમારી માતૃભૂમિ અમારે જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, શૌર્ય તેજ, વીર્ય અને ઐશ્વર્ય પૂર્ણપણે વધારનારી થાય (૫)

સર્વનું પોષણ કરનારી, રત્નોનું ધાતુ કરનારી, સર્વ પદાર્થોની આશયદાતા, સુવર્ણ ઇત્યાદિની ખાણો રાખનારી તેમજ સ્થાવર જગમ જીવોને તેમજ પદાર્થોને સ્થાન આપનારી સર્વ પ્રકારના મનુષ્યોથી શુદ્ધ, રાષ્ટ્ર અથવા દેશની ઉત્તરિમા સદાયતા આપનારી માતૃભૂમિ ॥ તે અમારા નેતા, જ્ઞાનીઓ અને વીર પુરુષો તથા અમને સર્વને સર્વ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય આપનારી થાયો (૬) નિદ્રા, તન્દ્રા, આલસ્ય, અજ્ઞાન આદિ દોષોરહિત, સર્વ બાળતેજા ચતુર અને હૃદયમી, પરોપકારી, વિદ્વાન, યજ્ઞ અને ધનિક લોકો સર્વ પદાર્થોને આપનારી વિસ્તૃત ભૂમિની પ્રમાદરહિત બનીને રહ્યા કરી રહ્યા છે, તે અમારી માતૃભૂમિ સર્વ ઉત્તમ અને પ્રિય તથા હિતકારી પદાર્થોથી અમને પૂર્ણ સુસપ્ત બનાવે અને અમારામાં જ્ઞાન, શૌર્ય અને ધન ઉત્પન્ન કરીને અમારી રક્ષા કરે (૭)

યાર્ણ્યેઽધિ સલિલમગ્ન આસીદ્યા માયામિત્વચરન્મનીવિણઃ ।

યસ્યા હૃદયં પરમે ઘ્યોમિન્સત્યેનાવૃતમમૃતં પૃથિવ્યાઃ ।

સા નો મૂમિસ્તિવિં ચલં રાત્રે વૃધાતૂત્તમે

॥ ૮ ॥

યસ્યામાપઃ પરિચરાઃ સંમાનીરંહોરાત્રે અપ્રમાવું ક્ષરન્તિ ।

સા નો મૂમિર્મૂરિધારા પયો હુદ્દામયો ડક્ષતુ વર્ષસા

॥ ૯ ॥

યામશ્વિનાવર્મિમાતાં વિષ્ણુરંયસ્યાં વિચક્રમે ।

ઇન્દ્રો યાં ચક્ર આત્મનેઽન્નમિત્રાં શચીપતિઃ ।

સા નો મૂમિવિં સૃજતાં માતા પુત્રાયં મે પયઃ

॥ ૧૦ ॥

અર્થ— (યા) ને ભૂમિ (અગ્રે) પહેલાં (સલિલં અધિ) જળમાં (અગ્રે) સમુદ્રમાં (આસીત્) હતી, (યસ્યાઃ પૃથિવ્યાઃ હૃદયમ્) ને પૃથ્વીને અન્તર્ભાગ (અમૃતં ઇયં) અમરસ્થાનના જેવો (સત્યેન) સત્યસંકલ્પના બળથી (આવૃતમ્) વ્યાપ્ત થયેલો છે, ને ભૂમિ (પરમે ઘ્યોમન્) મહત્ આકાશમાં છે, (યામ્) જેની (માયામિઃ) કુશળતાઓ સાથે (મનીવિણઃ) મનનશીલ વિદ્વાન્ (અન્યચરન્) સારી રીતે સેવા કરતા આવ્યા છે, (સા નઃ મૂમિઃ) તે ભૂમિ અમને (ઉત્તમે રાત્રે) ઉત્કૃષ્ટ સમયમાં (સ્તિવિમ્) તેજ અથવા દિશ્મિ, (વલમ્) શૂરતા, વીરતા, શારીરિકબળ અથવા સૈન્યબળ (દયાતુ) પ્રદાન કરે, (૮)

(યસ્યામ્) ને ભૂમિમાં (પરિચરાઃ) સર્વ બાબુ જમણુ કરનારા સંન્યાસીઓ (માપઃ) જળની જેમ (સમાનીઃ) સમદશિ યાઓ, (અહોરાત્રે) રાત દિવસ (અપ્રમાદમ્) સાવધાન રહી (ક્ષરન્તિ) પરિજમણુ કરે છે. (અયો) તેમજ બીજા ને (મૂરિ-ધારા) અનેક પ્રકારનાં (પયઃ) ખાદ્ય તથા પેય વસ્તુ સોભ્ય અથવા પેય જેવાં કે દૂધ, ધી ઇત્યાદિ (હુદ્દામ્) આપે છે, (સા નો મૂમિઃ) તે અમારી માતૃભૂમિ (વર્ષસા) તેજ, પ્રતાપ, બળ, વીર્ય આદિની (ઉક્ષતુ) વૃદ્ધિ કરે. (૯)

(યામ્) ને ભૂમિનો (અશ્વિનો) અશ્વિગણ, ભર્તા અને હનતા શૂરવીરોએ (અમિમાતામ્) માપી લીધી, (યસ્યાં વિષ્ણુઃ) જેનામાં પાલકે [પાલન કરનારાઓ] (વિચક્રમે) બલતબતાનાં પરાક્રમ બતાવ્યાં છે, (ઇન્દ્રઃ) શત્રુ વિનાશક (શચીપતિઃ) શક્તિપતિ, કર્મકુશળ, જ્ઞાનવાન પુરુષે (યાં આત્મને અન્ન-મિત્રામ્) જેને શત્રુરહિત કરેલ છે. (સા નઃ માતા મૂમિઃ) તે માતા સમાન અમારી માતૃભૂમિ (પુત્રાય પયઃ) જેથી રીતે પુત્રને દૂધ આપે છે તેવી જ રીતે (પુત્રાય મે) અમે સર્વ પુત્રોને (વિસૃજતામ્) ખાન-પાનની વસ્તુઓ પ્રદાન કરે. (૧૦)

ભાષાર્થ— ને ભૂમિ પહેલાં સમુદ્રના જર્મમાં હતી, જેની અદર અને બહાર પરમેશ્વર વ્યાપ્ત છે, ને આકાશમાં અપર છે અને જેની સેવા વિચારવત લોકો વિશેષ પ્રસન્ન થુન પ્રવેશોથી તથા કલ્યાણથી કરે છે, તે અમારી માતૃભૂમિ અમારા ઉત્તમ સંપદના તેજરતના, વિદ્યાના, શૌર્ય, સમિપના ઇત્યાદિ ગુણો દ્વિતેશા વધારનારી હોવા (૮)

જેવી રીતે વરસાદ પાણી પ્રાણીમાત્રને સમાન રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તેવી જ રીતે જેનો ઉપરના સર્વને માટે એક સમાન દેવ ૩ એવા ધૈર્યવાળી સંન્યાસી ને ભૂમિમાં સન દિવસ ઉત્તમ આયસજ ન હોતાં ઉપેશાં એક સરખી રીતે સંચાર કરી રહેલ છે અને ને ભૂમિ અમને સર્વ પ્રકારનું ખાદ્ય તથા જળ આપી રહી છે તે અમારી માતૃભૂમિ તેજસ્વિતાદારા અમારી રક્ષા કરે. (૯)

લોકોનું પોષણ કરનારા તથા શત્રુઓનો નાશ કરનારા લોકો જેને માટે દ્વિતેશા વલ્યાહવા કાર્યો કરી રહ્યા છે, જેને માટે પાવન કરનારા લોકો મેઘાં મેઘાં પરાક્રમે કરી રહ્યા છે અને જ્ઞાની, શૂર પુરુષ જેને પોતાનો મિત્ર સમજે છે, તે અમારી ભૂમિ જેવી રીતે માતા પોતાના બાળકોને દૂધ પીવડાવે છે તે જ પ્રમાણે અમને સંપૂર્ણ ઉપરેશની વસ્તુઓ આપે (૧૦)

ગિરયસ્તે પર્વતા હિમવન્તોડરણ્યં તે પૃથિવિ સ્યોનમંસ્તુ ।

ચમું કૃષ્ણાં રોહિણીં તિશ્વરૂપાં ધ્રુવાં ભૂમિં પૃથિવીમિન્દ્રગુપ્તામ્ ।

અજીતોડહ્નતો અક્ષતોડધ્યઘ્નં પૃથિવીમહમ્

॥ ૧૧ ॥

યત્તે મધ્યં પૃથિવિ યત્ત્વ નમ્યં યાસ્ત ઈર્જસ્તન્વઃ સંવમ્ભુઃ ।

તાસું નો ધેહ્યમિ નઃ પવસ્વ માતા ભૂમિઃ પુત્રો અહં પૃથિવ્યાઃ ॥

પર્જન્યઃ પિતા સ ઓ નઃ પિપર્તુ

॥ ૧૨ ॥

યસ્યાં વેદિં પરિગૃહ્ણન્તિ ભૂમ્યાં યસ્યાં યજ્ઞં તન્વતે વિશ્વકર્માણઃ ।

યસ્યાં મીચન્તે સ્વરંવા પૃથિવ્યામૂર્ધ્વાઃ જુષ્ઠા આહુત્યાઃ પુરસ્તાત્ ।

સા નો ભૂમિર્વર્ધયદ્વર્ધમાના

॥ ૧૩ ॥

અર્થ— હે (પૃથિવિ તે ગિરયઃ હિમવન્તઃ પર્વતા. ડરણ્યં ચ તે) માતૃભૂમિ ! પહાડો, બરફથી ઢંકાયેલા પર્વતો અને વન તને (સ્યોનમ્) મુખ આપનારાં થાઓ. (અસ્તુ) તે પર્વતોમાં શત્રુઓ ન રહે, તે શત્રુરહિત હો, તેટલા માટે તું (ચમું) સર્વેનું ભરણ પોષણ કરનારી છે, (કૃષ્ણામ્) કૃષિકર્મ માટે ઉપયુક્ત છે, (રોહિણીમ્) વૃક્ષાદિકોને ઉપભવનારી છે, (તિશ્વરૂપામ્) સર્વ પ્રકારનું રૂપ ધારણ કરનારી, (ધ્રુવામ્) સિંધર, (પૃથિવીં) ઘણી વિસ્તૃત લાખી પહોળી, (હન્દ્ર-ગુપ્તામ્) વીરોથી રક્ષાયેલી (ભૂમિમ્) માતૃભૂમિ (અજિતઃ) જેને શત્રુઓએ છતી નથી, (અહત) યુદ્ધ વગેરેમાં જેને હાનિ પહોંચી નથી, (અક્ષતઃ) જેના અંગ પર કોઈ પણ ઠેકાણે ઘાવ થયો નથી (અહં અધ્યઘ્નામ્) એવો બનીને તું તેનો અધિકારી અથવા સ્વામી બનીશ. (૧૧)

હે (પૃથિવિ યત્તે મધ્યમ્) ભૂમિ ! જે તાર મધ્યમાં છે, (યત્ત્વ ચ નમ્યમ્) જે નાભિસ્થાન છે, (તે યાઃ ઈર્જઃ) જે તારાથી બળયુક્ત અથવા અસ આદિથી પોષાયેલ (તન્વઃ) શરીરધારી અર્થાત્ (મનુષ્ય સંવમ્ભુઃ) મનુષ્યોએ એક બીજા સાથે સંગઠન કર્યું એટલે કે એકત્રિત થયા છે (તાસું) તેમના સમાજમાં (નઃ) અમને (અભિધેહિ) (સ્થાપિત કર) અને આ પ્રમાણે (નઃ પવસ્વ) અમારી રક્ષા કર, (ભૂમિઃ) હે ભૂમિ ! તું અમારી (માતા) માતા છે (અહમ્) અમે તે (પૃથિવ્યા પુત્રઃ) પૃથ્વીના પુત્ર છીએ. [નરક થા હુઃખથી જે ત્રાણ એટલે કે રક્ષણ કરે તે પુત્ર ભૂમિ અમે તારા હુઃખો દૂર કરીશું માટે તારા પુત્રો છીએ.] (પર્જન્યઃ) પાણીની વૃદ્ધિ કરનારા મેઘ અમારા પિતા અર્થાત્ શસ્ત્ર (અનાજ) સંપત્તિથી પાલન કરનારા છે (સ ઓ નઃ) તે અમારું નિશ્ચયપૂર્વક (પિપર્તુ) પાલન કરે (૧૨)

ભાવાર્થ— હે માતૃભૂમિ ! તારા પર જે પહાડ અને હિમાચલદિ પર્વતો છે તથા જે નાના મોટા જ ગયો છે તેમાં તારા શત્રુઓના કદી પણ વાસ થાય નહિ શત્રુઓ રહિત બનીને, હંમેશા સર્વનું પોષણ કરનારા ઉપભવ ઉત્તમ વૃક્ષાદિથી યુક્ત, સિંધર અને વીરોથી રક્ષાયેલી હો, એવી સર્વ ગુણસંપન્ન હો ! તારા પર શત્રુઓથી અપરાધીત તેમજ મૃત અથવા ઘાયલ ન થયેલા એવા અમે આનંદથી રહીએ અને મહાન પદ્ધતિને પ્રાપ્ત કરીએ, સંપૂર્ણ અમારા અધિકારમાં રાખીએ (૧૧)

હે માતૃભૂમિ ! તારામાં તેમજ તારી ઉપર જે જે પદાર્થો છે તે સર્વનું તેમજ તારું શત્રુઓથી રક્ષણ કરવા માટે જે વિદ્વાનો, બળવાન અને ધનવાન એકત્રિત થયેલા અને પ્રયત્ન કરે છે, તેમના સઘમાં અમને સ્થાન આપ અને અમારી રક્ષા કર, કારણ કે હ અમારી માતા છે અને અમે તારા પુત્ર તને દુ જાણી મુકવ કરનારા છીએ આ પર્જન્ય (વરસાદ) થી ધાન્યો વગેરે ફલન થાય છે તેથી તે અમારા પિતા છે, પાલક છે એટલે કે તે નિયમિત સમયે વરસાદ મોકલતા રહે અને અમારી રક્ષા કરે (૧૨)

યો નો દ્વેપતૃથિવિ યા પૂતન્યાયોઽમિદાસાન્મનસા યો ઘથેન ।

॥ ૧૪ ॥

તં નો ભૂમે રન્ધય પૂર્વકૃત્વરિ

ત્વજ્ઞાતાસ્વાયિં ચરન્તિ મર્ત્યાસ્ત્વં વિમર્ષિં દ્વિપૃસ્ત્વં ચતુષ્પદઃ ।

તથેમે પૃથિવિ પચ્ચ માનવા ચેમ્યો જ્યોતિરમૃતં મર્ત્યમ્ય

ઉચ્ચન્તસૂર્યો રશ્મિર્મિરાતનોતિં

॥ ૧૫ ॥

અર્થ— (યસ્યામ્ ભૂમ્યામ્ વેદિં પરિગૃહ્ણન્તિ) જે ભૂમિમાં સર્વ બાબુથી વેદીનો સ્વીકાર કરાય છે. (યસ્યાં વિશ્વકર્માણઃ) જેમા ઉત્તતિનાં સાધન બનાવનારા બધા લોકો (યજ્ઞં તન્વતે) પદોપકારનું યજ્ઞ કાર્ય એવું કરે છે કે જેમાં બધા બાબુસોનો સત્કાર થાય અથવા એવા લોકોનો સત્કાર થાયો (યસ્યાં ચ પૃથિવ્યાં પુરસ્તાત્) જે પૃથ્વીમાં પહેલાં (કૃષ્ણાઃ) ઉત્તતિ કરનારા, (મુક્તાઃ) વીર્યયુક્ત (આદૃત્યાઃ) આદુરિતિ બોની સાથે (સ્વરવઃ) ધનીય કૃષે હોય છે, જ્યાં સારા સારા ઉપદેશો (મીયન્તે) કહેવામાં આવે છે (સા નો ભૂમિઃ વર્ધમાના) તે પૃથ્વીની અમારા લોકોથી વૃદ્ધિ થએલી હો, અમારા લોકોની (વર્ધયતુ) ઉત્તતિ કરે. (૧૩).

હે (પૃથિવિ યા નઃ દ્વેપત્, માતૃભૂમિ ! જે અમારો દ્વેષ કરે છે, (યઃ પૂતન્યાત્) જે પોતાના સૈન્ય વડે અમને પરાજીત કરવા ઇચ્છે છે, (યા મનસા) જે મનમાં અમારું અનિષ્ટ યાહે છે, (અમિદાસાત્) જે અમને ઘસ અથવા શુભામ બનાવવા ઇચ્છે છે, (ઘથેન) જે અમારો વધ કરીને અમને કદ આપવા યાહે છે, (પૂર્વકૃત્વરિ) એવા શત્રુઓનો પ્રથમથી જ નાશ કરનારી આ માતૃભૂમિ ! (તં રન્ધય) તેમનો નાશ કર. (૧૪)

હે (પૃથિવિ અમારી માતૃભૂમિ ! જે (મર્ત્યાઃ) બાબુસો (ત્વજ્ઞાતાઃ) તારાથી જ ઉત્પન્ન થયાં છે, (ત્વયિ ચરન્તિ) તારા પર જ જે હરેહરે છે, જે (દ્વિપૃસ્ત્વઃ) બે પગવાળા એટલે મનુષ્યોનું (ચતુષ્પદઃ) ચાર પગાળોનું (ત્વં વિમર્ષિં) તુ ધારણ તથા પોષણ કરે છે (ચેમ્યઃ મર્ત્યમ્યઃ) તેમજ જે મનુષ્યો માટે (અમૃતમ્) જીવનના હેતુ બૃત (જ્યોતિઃ) તેજનો (ઉચ્ચન્ત સૂર્યઃ રશ્મિભિઃ) ઉગેલા સૂર્યનાં કિરણોથી (આતનોતિ) વિસ્તાર કરે છે, (હમે) તે અમે લોકો (પંચ માનવાઃ) પાંચ પ્રકારના મનુષ્યો (તવ) તમારી સેવા કરવાની ઇચ્છા કરે છે. (૧૫)

ભાવાર્થ— જે ભૂમિના લોકો પૃથ્વી વેદી પાસે જઈને ટંબન કરવાને માટે તત્પર હોય છે, જે ભૂમિમાં લોકો હશે તો પદોપકાર અને ઉત્તતિના કાર્ય કરવા રહે છે તથા જેમા વિરોધ કરીને ઉત્તતિકારક તથા બળોત્પાદક થત કરવામાં આવે છે અને એવા જ પ્રકારના ઉપદેશોના તથા ઉત્પાદનર્થક શાખો સદૈવ કરવામાં આવે છે, અમારાથી ઉત્તત થનારી તે અમારી માતૃભૂમિ અમારે માટે સર્વ પ્રકારે ઉત્તતિનું કારણ બને (૧૩)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! જેઓ સંદેહાવસા અમારો દ્વેષ કરે છે, અમારા જે શત્રુઓ પોતાના સૈન્ય સાથે અમારા પર ચડાઈ કરી અમને જીતવા ઇચ્છે છે, જેઓ અમારો નાશ કરવા માટે રાષ્ટ્રીને બેઠા છે, જેઓ અમને પરાજીત અને શુભામ બનાવવા ઇચ્છે છે, જેઓ માનસિક રીતે અમારું અનિષ્ટ વિચારે છે, તે અમારા સર્વ શત્રુઓનો પૂર્ણરૂપથી સત્યાનાશ કર. (૧૪)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! અમે જે તારાથી ઉત્પન્ન થયેલા છીએ, તેમજ તારા જ આધારથી અમારા સર્વ જીવદારિય ચલાવીએ છીએ, સર્વ પશુઓ, પક્ષીઓ, મનુષ્યો અને બીજા સર્વ પ્રાણીમાનુષ્ય તુ આધાર અપાઈને ચલન પોષણ કરે છે, અમારા જીવન માટે આ દીપ્તિમાન સૂર્ય પોતાના અમૃતમય કિરણો વારે બાબુ ફેલાવે છે, તે અમે પાંચ પ્રકારના મનુષ્યો વિજ્ઞાન, ધર્મ, વેદ, શાસ્ત્ર, કારીગર અને સેવાશક્તિવાળા વારી સેવા કરવાની ઇચ્છા કરીએ છીએ (૧૫)

તા નઃ પ્રજાઃ સં હૃદતાં સમગ્રા વાચો મધુ પૃથિવિ ધેહિ મહામ્ ॥ ૧૬ ॥
વિશ્વસ્વં માતરમોપધીનાં ધ્રુવાં ભૂમિં પૃથિવૌ ધર્મણા ધૃતામ્ ।

શિવાં સ્યોનામનુ ચરેમ વિશ્વહા ॥ ૧૭ ॥

મહત્સધસ્થં મહતી વંભુવિથ મહાન્વેગં એજ્યુર્વેપથુટે ।

મહાંસ્ત્વેન્દ્રો રક્ત્યપ્રમાદમ્ ।

સા નો મૂમે પ્ર રોંચય હિરણ્યસ્યેવ સંદાશિ મા નો દ્વિક્ષત કશ્ચન ॥ ૧૮ ॥

અગ્નિર્મમ્યામોપધીપ્વશિમાપોં વિમ્રત્યગ્નિરમસુ ।

અગ્નિરન્તઃ પુરુપેપુ ગોપ્ત્યશ્વેપ્વગ્રયઃ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ—હે (નઃ) પૃથિવિ તાઃ) અમારી માતૃભૂમિ ! અમે સર્વ લોક તારી (પ્રજાઃ) પ્રજા (સમગ્રાઃ) બધા જ (વાચઃ) વાણી (મધુ) મધુર પ્રેમપૂર્ણ (સંહૃતામ્) એકત્ર બનીને બોલીએ, (મહામ્) અમને મધુર મધુર વચન બોલવાની શક્તિ આપ (૧૬).

(વિશ્વસ્વમ્) સર્વ (ઓપધીનામ્) વનસ્પતિ, વૃક્ષ, લતા ઇત્યાદિની (માતરં ધ્રુવાં પૃથિવીમ્) આ માતા વિસ્તીર્ણ ધણી જ લાંબી પહોળી, સ્થિર પૃથ્વી (ધર્મણા) સત્યજ્ઞાન, શૂરવીરપણું ઇત્યાદિ ધર્મથી (ધૃતામ્) પાળિત, પોષિત (શિવામ્) કલ્યાણમયી (સ્યોનામ્) સુખને આપનારી (ભૂમિમ્) માતૃભૂમિની (વિશ્વહા) હૃદયેશાં (અનુ ચરેમ) અમે બધા સેવા કરીએ. (૧૭)

હે માતૃભૂમિ ! તું અમારા સર્વંતું (મહત્ સધસ્યમ્) સાથે મળીને રહેવાનું સ્થાન છે. આ પ્રમાણે તું (મહતી વંભુવિથ) મહાન થતી રહી છે. (તે) તારું (એજ્યુઃ વેપથુઃ) હલન ચલન (મહાન્) મહાન (વેગઃ) વેગ અથવા બતિ હોય છે. આવા પ્રકારની તું (ત્વામ્) તારું (મહાન્ દન્દ્મઃ) શત્રુનો નાશ કરનારા મહાશાની, બળ, ઉત્સાહ, ઐશ્વર્ય, સંપત્તિયુક્ત શૂરવીર (અપ્રમાદમ્) આળસ કયાં વગર (રક્ષતિ) રક્ષણ કરે છે. (મૂમે !) હે માતૃભૂમિ ! (સા) તે તું (હિરણ્યસ્યેવ) સુવર્ણની જેમ (સંદાશિ) અમકનારી (નઃ) અમને (કશ્ચન) કંઈપણ અંદર અંદર (મા દ્વિક્ષત) વૈરભાવ ન રાખે. (૧૮)

(મમ્યામ્) પૃથ્વીના મધ્યભાગમાં (અગ્નિઃ) અગ્નિ છે. (ઓપધીપુ) ઔષધિયોમાં (અગ્નિઃ) અગ્નિ છે, જે ઔષધિયોના સેવનથી અન્ન પચે છે, દીપન અર્થાત્ ભૂખ લાગે છે. (આપઃ) જળ (અપિ) જળાદે મેઘરૂપે હોય છ ત્યારે તે (વિમ્રતિ) વિદ્યુતના રૂપમાં અગ્નિને ધારણ કરે છે, (અમસુ) પત્થરોમાં ચક્રમક વેગેરેમાં (અગ્નિઃ) અગ્નિ છે, (પુરુપેપુ) મનુષ્યોમાં (અન્તઃ) જઠરાગ્નિના રૂપમાં (અગ્નિઃ) અગ્નિ છે, (ગોપુ, અશ્વેપુ અપિ) ગાય, ઘોડા ઇત્યાદિ પશુઓમાં (અગ્નિઃ) અગ્નિ છે જેનાથી તેમનું પાષેતું ભોજન પચી બાય છે. (૧૯)

ભાવાર્થ—હે અમારી માતૃભૂમિ ! અમે સર્વ લોકો અરસ-પરસ જે વાતચીત કરીએ તે સત્ય, દિવકારી, મધુર અને એકબીજા સાથે પ્રેમયુક્ત હો, તે જુદી, અદિતકારી અને કદ ન હો અમે સર્વ લોકોને એકત્ર બની અંદર અંદર પ્રેમમય અને મધુર વાણી બોલવાની શક્તિ આપ (૧૬)

જેનામાં સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ ઔષધિઓ અને વનસ્પતિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, જે ધણી જ લાંબી, પહોળી અને સ્થિર છે, વિદ્યા શૌર્ય, સત્ય, સ્નેહ ઇત્યાદિ સદાચાર અને સદ્ગુણયુક્ત પુરુષો જેનું રક્ષણ કરે છે, જે કલ્યાણકારી છે અને સર્વ પ્રકારનાં સુખ-સાંધન અમને અર્પણ કરે છે, તે માતૃભૂમિની અમે સદા સેવા કરીએ. (૧૭)

અગ્નિર્નિવ આ તપત્યગ્રેર્વેવસ્યોર્વૈન્તરિક્ષમ્ ।

અગ્નિ મર્તાસ દન્વતે હૃદ્યવાહં ઘૃતમિયમ્

॥ ૨૦ ॥

અગ્નિવાસાઃ પૃથિવ્યસિત્તૃસ્તિવર્ષીમન્ત્ સંશિતં મા કૃણોતુ

॥ ૨૧ ॥

મૂમ્યાં દેવેમ્યૌ દદતિ યુજં હૃદ્યમરંકૃતમ્ ।

મૂમ્યાં મનુષ્યાં જીવન્તિ સ્વઘયાન્નેન મર્ત્યાઃ ॥

સા નો મૂમિઃ પ્રાણમાર્પુર્દધાતુ જરદદિં મા પૃથિવી કૃણોતુ

॥ ૨૨ ॥

અર્થ— (દિવઃ) આકાશમાં (અગ્નિઃ) સૂર્યના રૂપમાં અગ્નિ છે, (આતપતિ) જે સર્વ બાળુ પ્રકાશ આપતો તપી રહ્યા છે, (દેવસ્ય અગ્નેઃ) પ્રકાશમય અગ્નિના પ્રકાશથી (ડરુ) મહાન (અન્તરિક્ષં) પ્રકાશમાં પ્રકાશિત બને છે, આ પ્રમાણે અનેક રૂપમાં અગ્નિ વિદ્યમાન છે. (હૃદ્યવાહમ્) હૃદયમાં આપેલી આહુતિને લઇ જનારા (ઘૃતમિયં) ધીને વહાણું ગણનારા (અગ્નિઃ) ભૌતિક અગ્નિ યજુઓના બદલાની સાથે થતા રેગોનેના નાશ કરનારા (મર્તાસઃ) મનુષ્ય લોકો (દન્વતે) પ્રગટાવે છે. (૨૦)

(અગ્નિવાસાઃ) અગ્નિથી વ્યાપ્ત (અસિત્તૃઃ) કાળી મેશડી બે ધરખાઈ આવે છે, તે અગ્નિ (પૃથિવીં અસિ) પૃથ્વીના રૂપમાં હો (માં) અને (તિવર્ષીમન્તં) પ્રકાશયુક્ત (કૃણોતુ) બનાવે. (૨૧)

મનુષ્ય જે ભૂમિમાં (મૂમ્યાં અરંકૃતં) અલંકૃત, સુસંસ્કૃત, (હૃદ્યમ્) આહુતિયુક્ત (યજં) થઈ (દેવેભ્યઃ) દેવતાઓને (દદતિ) આપે છે. આથી જે ભૂમિમાં (સ્વઘયા અન્નેન) ઉત્તમ અન્ન, ખાનપાનની વસ્તુઓથી (મર્ત્યાઃ) મરણ પ્રાપ્ત કરનારા માનવીઓ (મનુષ્યાઃ જીવન્તિ) જીવે છે. (સા નો મૂમિઃ પ્રાણં આયુઃ) તે ભૂમિ અમને બળ, આયુષ્ય (દધાતુ) આપે અને તે જ ભૂમિ (માં) અને (જરદદિં) સારા આયુષ્યની વૃદ્ધિ અથવા ઉત્થાપિ (કૃણોતુ) કરનારી હો. (૨૨)

ભાવાર્થ— દે અમારી માતૃભૂમિ ! તું અમને સર્વને એકત્ર (સાથે) રહેવા માટે સ્થાન આપે છે, તારો વિસ્તાર એટલો મહાન છે કે અમે સર્વ તેમાં સમાઈ શકીએ છીએ આકાશમાં જે વેગથી તારું હલન ચલન થાય છે તે પશ્ચોત્તર તીવ્ર છે, જ્ઞાની, શરવીર, ઉત્ક્રાંતી અને ઐશ્વર્યશાળી, યજુઓના નાશ કરનારા વીર પુરુષો ઘણી જ ચોકસાઈથી તારે રક્ષણ કરી શકે છે. આનારી, બીજી અને ધૈર્યવિહીન તારું રક્ષણ કરી શકતા નથી, તું જોને જ સુવર્ણની જેમ પ્રકાશમાન છે, તેમજ્જી છે અમને પણ તેમજ્જી બનાવ અને અમને એવા બનાવ કે અમે પરસ્પરનો દ્વેષ ન કરીએ, સર્વ એકબી બનીને અમારા બંધકાર થવાથી (૧૯)

સર્વ પદાર્થો અગ્નિમય છે, તે અગ્નિદ્વારા ભૂમિ, જ્વાલમિ, વનરૂપિ, બળ (મેધાદિ) પૃથ્વી, મનુષ્ય, ગાય, યેષાં ઉચ્ચાદિ પ્રાણીઓનાં સરીર જેવાં તેમજ્જી દેખાય છે, તેજ પ્રકારે અમે માનવી જે સર્વ પદાર્થોના સોદાતા છીએ તું અને અમારા બધાચર્યની રક્ષા કરીએ અને વીર્યશી અગ્નિને સરીરમાં સોવવી શખી વધારે તેમજ્જી બનીએ. (૧૯)

આકાશમાં ચારે તરફ પોતાના પ્રકાશ ફેલાવનાર સર્વ નામનો એક મહા કારે અગ્નિ છે તેથી ઉત્પત્ત થયેલા દ્રવ્યોને હૃદયદ્વારા ચારે બાજુ પ્રસારવવા માટે તથા મુખની પ્રાપ્તિ અને દુ ખના પરિહાર માટે મનુષ્યો ધી વગેરેથી દોષ કરે છે તે અગ્નિમાં અમે પણ દિવસ રાત હલન કરીએ છીએ (૨૦)

જે અમારો માતૃભૂમિમાં ચારે બાજુ અગ્નિ વ્યાપ્ત થયેલ છે અને ભૂમિને રચે કળો તે ભૂમિ અમારાં જ્ઞાન, શક્તિ અને ચત્તરે વધારનાર હોવી. (૨૧)

જે અમારી ભૂમિમાં મનુષ્યો ચત્તરે કરે છે અને તેમાં ઉત્તમોત્તમ પદાર્થોના હલન કરીને વાણુ, જળ વગેરેને સુદ્ર, પવિત્ર બનાવે છે તે માતૃભૂમિ અમને ઉત્તમ પ્રાણુ અને પુણું આયુષ્ય અર્પણ કરનારી હો. (૨૨)

યસ્તે ગન્ધઃ પૃથિવિ સંઘમૂલ્યં ચ વિશ્વત્યોર્પધયો યમાર્પઃ ।

યં ગન્ધર્વા અંસરસશ્ચ મેજિરે તેન મા સુરમિ કૃણુ મા નો દ્વિક્ષત કશ્ચન ॥ ૨૩ ॥

યસ્તે ગન્ધઃ પુષ્કરમાવિવેશ યં સંજઞ્ઘુઃ સૂર્યાયાં વિવાહે ।

અમંતર્યાઃ પૃથિવિ ગન્ધમગ્રે તેન મા સુરમિ કૃણુ મા નો દ્વિક્ષત કશ્ચન ॥ ૨૪ ॥

યસ્તે ગન્ધઃ પુરુષેષુ સ્ત્રીષુ પુંસુ મગો રુચિઃ ।

યો અશ્વેષુ વીરેષુ યો મુગેષુત હસ્તિષુ ॥

કન્યાપિં વર્ષો યત્કેંગે તેનાસ્માં અપિ સં સૃજ મા નો દ્વિક્ષત કશ્ચન ॥ ૨૫ ॥

ઊિલા મૂમિરસ્માં પાંસુઃ સા મૂમિઃ સંધૃતા ધૃતા ।

તસ્યૈ હિરણ્યવશસે પૃથિવ્યા અકરં નમઃ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ—હે (પૃથિવિ ! યસ્તે ગન્ધઃ સંઘમૂલ્ય) પૃથ્વી ! તારામાંથી જે સુવાસ ઉત્પન્ન થાય છે, (યં) જે સુવાસને (ઓપધયઃ વિશ્વતિ) ઔપધિઓ ધારણ કરે છે, (યઃ) જેથી (આપઃ વિશ્વતિ) જળ ધારણ કરે છે, જે (ગન્ધર્વા) સૂર્ય ધારણ કરે છે, (અંસરસઃ ચ) કિરણો ધારણ કરે છે, (યં ગન્ધં) જે સુવાસનું (મેજિરે) સુખ લોગંધું (તેન) તે સુગન્ધથી (મા) મને (સુરમિ) સુગંધિયુક્ત (કૃણુ) બનાવો, (નઃ) અમારા લોકોમાં (કદચન) કોઈપણ (મા દ્વિક્ષત) કોઈનો દેષ ન કરે, સર્વ લોકો અંદર અંદર મિત્રતાથી રહો. (૨૩)

હે (પૃથિવિ યઃ તે ગન્ધં પુષ્કરં) જે તમારા ગન્ધ કમળમાં (આવિવેશ) પ્રવિષ્ટ થયેલ છે. (અગ્રે) પ્રથમ (યં ગન્ધં અમંતર્યાઃ) જે ગન્ધને વાયુ દેવતા (સૂર્યાયાઃ) ઉપાના (વિવાહે) વિવાહ સમયે (સંજઞ્ઘુઃ) ધારણ કરે છે, (તેન માં સુરમિ કૃણુ) તે સુગન્ધથી અમને તે સુગંધિત બનાવે, (કદચન) કોઈપણ (નઃ) અમારા લોકોનો (મા દ્વિક્ષત) દેષ ન કરે. (૨૪)

હે (મૂમે) ભૂમિ (યઃ તે ગન્ધઃ વીરેષુ પુરુષેષુ સ્ત્રીષુ પુંસુ મગઃ) વીર પુરુષોમાં, સ્ત્રીઓમાં, સાધારણ પુરુષોમાં તેજોમય પ્રજા યુક્ત છે. (ય. અશ્વેષુ રત મુગેષુ હસ્તિષુ) જે ઘોડાઓમાં, આર પગા નતનવરોમાં, હાથિઓમાં (યત્ વર્ષઃ) જે તેજસ્વ છે (કન્યાપિં) વિવાહ વગરની કુમારી કન્યાઓમાં જે તેજ છે (તેન) તે દિવ્ય તેજથી (અસ્માં અપિ) અમારામાં પણ તે તેજ (સંસૃજ) ઉત્પન્ન કરે. (કદચન મા દ્વિક્ષત) અમારામાં કોઈ કોઈનો દ્રોહ ન કરે. (૨૫)

ભાવાર્થ—હે માતૃભૂમિ ! જે તમારામાં ઉત્તમ સુગંધ છે તે ઔપધિ અને વનરપતિઓમાં પ્રગટ થાય છે, તે સુગંધને સૂર્ય પોતાના કિરણોથી લીધેલ કરે છે, અમને તે ઉત્તમ સુગંધથી ભૂષિત કરે અને અમારામાં કોઈ અંદર અંદર કોઈનાથી પણ વેરભાવ ન રાખે, સર્વ લોકો પરસ્પર યૈત્રીભાવથી વર્તે (૨૩)

હે માતૃભૂમિ ! જે સૌરાષ્ટ્ર તમારા કમળોમાં છે, સૂર્યોદય સમયે જેને વાયુ પ્રસારની લઝ લાય છે, તે સૌરાષ્ટ્રથી અમોને સુગંધિત બનાવે, અમારામાં કોઈ પણ એકબીજાને દુષ્ટેષ ન કરે, અમારો રનેદ એકબીજામાં ખૂન જ શુદ્ધિ પામે અને સર્વ સમાજને માટે તે દિવ્યકારી બને. (૨૪)

હે માતૃભૂમિ ! વીર પુરુષો તથા સાધારણ પુરુષોમાં, હાથી, ઘોડા ઇલાદિ ચોખ્ખા પ્રાણીઓમાં, બ્રહ્મચારીઓ તેમજ બ્રહ્મચારીણી કન્યાઓમાં જે તેજ છે, તે અમારામાં નાનપણથીજ હોએ, અમારામાં એક બીજાનો કોઈ દ્રોહ ન કરે (૨૫)

અગ્નિર્વિવ આ તપ્યમેર્વેવસ્યોર્વેન્તરિક્ષમ્ ।

અગ્નિં મર્તાસ દ્યઘતે હવ્યવાહં ઘૃતપ્રિયમ્ ॥ ૨૦ ॥

અગ્નિવાસાઃ પૃથિવ્યસિત્ત્વસ્તિવર્ષામન્તં સંશિતં મા કૃણોતુ

॥ ૨૧ ॥

મૂર્ખ્યાં દેવેભ્યો દદતિ યજ્ઞં હવ્યમરંકૃતમ્ ।

મૂર્ખ્યાં મનુષ્યાં જીવન્તિ સ્વધયાત્રેન મર્ત્યાઃ ॥

સા નો મૂર્મિઃ પ્રાણમાર્ધુર્ધવાતુ જરદદિં મા પૃથિવી કૃણોતુ

॥ ૨૨ ॥

અર્થ— (દિવઃ) આકાશમાં (અગ્નિઃ) સૂર્યના રૂપમાં અગ્નિ છે, (આતપતિ) જે સર્વ બાબુ પ્રકાશ આપતો તથી રહ્યો છે, (દેવસ્ય અગ્નેઃ) પ્રકાશમય અગ્નિના પ્રકાશથી (ઠરુ) અહાન (અન્તરિક્ષં) પ્રકાશમાં પ્રકાશિત બને છે, આ પ્રમાણે અનેક રૂપમાં અગ્નિ વિદ્યમાન છે (હવ્યવાહમ્) હવનમાં આપેલી આહુતિને લઈ જનારા (ઘૃતપ્રિયં) ધીને વહાણું ગણનારા (અગ્નિં) ભૌતિક અગ્નિ ઋતુઓના બદલાની સાથે યતા રેગોનો નાશ કરનાર (મર્તાસઃ) મનુષ્ય લોકો (દ્યઘતે) પ્રગટાવે છે (૨૦)

(અગ્નિવાસાઃ) અગ્નિથી વ્યાસ (અસિત્ત્વમ્) કાળી મેશથી જે પરખાઇ આવે છે, તે અગ્નિ (પૃથિવી અસિ) પૃથ્વીના રૂપમાં હો (માં) અને (તિવર્ષામન્તં) પ્રકાશયુક્ત (કૃણોતુ) બનાવે. (૨૧)

મનુષ્ય જે ભૂમિમાં (મૂર્ખ્યાં અરંકૃતં) અક્ષરકૃત, સુસંસ્કૃત, (હવ્યમ્) આહુતિયુક્ત (વહં) યત (દેવેભ્યાઃ) દેવતાઓને (દદતિ) આપે છે. આથી જે ભૂમિમાં (સ્વધયા અત્રેન) ઉત્તમ અત્ત, ખાતપાનની વસ્તુઓથી (મર્ત્યાઃ) અરણ્ય ખાત કરનારા માનવીઓ (મનુષ્યાઃ જીવન્તિ) જીવે છે. (સા નો મૂર્મિઃ પ્રાણં આયુઃ) તે ભૂમિ અમને બળ, આયુષ્ય (દવાતુ) આપે અને તે જ ભૂમિ (માં) અને (જરદદિં) સારા આયુષ્યની વૃદ્ધિ અથવા ઉજ્જ્વલિત (કૃણોતુ) કરનારી હો (૨૨)

ભાવાર્થ— હે અમારી માતૃભૂમિ ! તુ અમને સર્વને એકત્ર (સાથે) રહેવા માટે સ્થાન આપે છે, તારી વિસ્તાર એટલે મહાન છે કે અમે સર્વ તેમાં સમાઈ રાહીએ છીએ આકાશમાં જે વેગથી તારા હવન ચળવાય છે તે પછીજ લીમ છે, જ્વાળા ધરતી, ઉત્સાહી અને ઔષધશાળી, ઋતુઓના નાશ કરનારા તારા પુત્રો પછીજ એકસાઈથી તારા રક્ષણ કરી રાહે છે, અનાહી, બીજા અને ધૈર્યવિહીન તારા રક્ષણ કરી શકવા નથી તુ પોતેજ મુક્તીની જેમ પ્રકાશમાન છે, તેજસ્વી છે અમને પણ તેજસ્વી બનાવ અને અમને એવા બનાવ કે અમે પશુપક્ષીને દ્રેષ્ય ન કરીએ, સર્વ એકત્ર બનીને અમારે અવધાર ચલાવીએ (૧૯)

સર્વ પદાર્થો અગ્નિમય છે તે અગ્નિદ્વારા ભૂમિ, ઔષધિ, વનસ્પતિ, જળ (મેઘાદિ) પત્થર, મનુષ્ય, માન, શોડા ઉપાદિ પ્રાણીઓના શરીર જેવા તેજસ્વી દેખાય છે, તેજ પ્રકારે અમે માનવી કે સર્વ પદાર્થોના જોડાતા છીએ તે અમે અમારા પ્રકૃત્યર્થની રક્ષા કરીએ અને તીર્થસ્થી અગ્નિને શરીરના સોજાથી રાખી વધારે તેજસ્વી બનીએ. (૨૦)

આકાશમાં ચારે તરફ પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવનાર સૂર્ય નામનો એક મહા બારે અગ્નિ છે તેથી ઉત્પન્ન થએલા દ્રવ્યોને હવનદ્વારા ચારે બાજુ પ્રસારવા માટે તથા મુખની આગિ અને દુ ખના પરિહાર માટે મનુષ્યો ધી વગેરેથી દોષ કરે છે તે અગ્નિમાં અમે થજુ દિવસ શવ હવન કરીએ છીએ (૨૦)

જે અમારી મનુષ્યમા ચારે બાજુ અગ્નિ વ્યાપ્ત થએલ છે અને ભૂમિના રજ કાળો છે તે ભૂમિ અમારા જ્ઞાન, કીર્તિ અને યત્ને વધારનાર હોય. (૨૧)

જે અમારી ભૂમિમાં મનુષ્યો યજ્ઞ કરે છે અને તેમાં ઉત્તમોત્તમ પદાર્થોના હવન કરીને વાયુ, જળ વગેરેને શુદ્ધ, પરિવર્તિત બનાવે છે તે માતૃભૂમિ અમને ઉત્તમ પ્રાણ અને યુક્ત આયુષ્ય અર્પણ કરનારી હો (૨૨)

યસ્તે ગન્ધઃ પૃથિવિ સંઘમૂલ્યં યં વિશ્વત્યોપધયો યમાપઃ ।

યં ગન્ધર્વા અમરસશ્ચ મેજિરે તેન મા સુરમિ કૃણુ મા નો દ્વિક્ષત કશ્ચન ॥ ૨૩ ॥

યસ્તે ગન્ધઃ પુષ્કરમાવિવેશ યં સંજઘ્રુઃ સૂર્યાયાં વિવાહે ।

અમર્ત્યાઃ પૃથિવિ ગન્ધમયે તેન મા સુરમિ કૃણુ મા નો દ્વિક્ષત કશ્ચન ॥ ૨૪ ॥

યસ્તે ગન્ધઃ પુરુષેષુ સ્ત્રીષુ પુંસુ મગો રુચિઃ ।

યો અશ્વેષુ વીરેષુ યો મૃગેષુ હસ્તિષુ ॥

કન્યાયાં વર્ચઃ યદ્ભૂગે તેનાસ્માં અપિ સં સૃજ મા નો દ્વિક્ષત કશ્ચન ॥ ૨૫ ॥

શિલા ભૂમિરસ્માં પાંસુઃ સા મૂમિઃ સંધૃતા ધૃતા ।

તસ્યૈ હિરણ્યવક્ષસે પૃથિવ્યા અંકરુ નમઃ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ—હે (પૃથિવિ ! યસ્તે ગન્ધઃ સંઘમૂલ્યં) પૃથ્વી ! તારામાંથી જે સુવાસ ઉત્પન્ન થાય છે, (યં) જે સુવાસને (ઓપધયઃ વિશ્વતિ) ઔપધિઓ ધારણ કરે છે, (યઃ) જેથી (આપઃ વિશ્વતિ) જળ ધારણ કરે છે, જે (ગન્ધર્વા) સૂર્ય ધારણ કરે છે, (અમરસઃ ચ) કિશોરો ધારણ કરે છે, (યં ગન્ધં) જે સુવાસનું (મેજિરે) સુખ ભોગનું (તેન) તે સુગન્ધથી (મા) મને (સુરમિ) સુગંધિયુક્ત (કૃણુ) બનાવો, (નઃ) અમારા લોકોમાં (કશ્ચન) કોઈપણ (મા દ્વિક્ષત) કોઈને દેખ ન કરે, સર્વ લોકો અંદર અંદર મિત્રતાથી રહે. (૨૩)

હે (પૃથિવિ યઃ તે ગન્ધં પુષ્કરં) જે તમારા ગન્ધ કમળમાં (આવિવેશ) પ્રવિષ્ટ થયેલ છે. (અગ્રે) પ્રથમ (યં ગન્ધં અમર્ત્યાઃ) જે ગન્ધને વાયુ દેવતા (સૂર્યાયાઃ) ઉપાના (વિવાહે) વિવાહ સમયે (સંજઘ્રુઃ) ધારણ કરે છે, (તેન માં સુરમિ કૃણુ) તે સુગન્ધથી અમને તે સુગન્ધિત બનાવે, (કશ્ચન) કોઈપણ (નઃ) અમારા લોકોને (મા દ્વિક્ષત) દેખ ન કરે. (૨૪)

હે (ભૂમે) ભૂમિ ! (યઃ તે ગન્ધઃ વીરેષુ પુરુષેષુ સ્ત્રીષુ પુંસુ મગઃ) વીર પુરુષોમાં, સ્ત્રીઓમાં, સાધારણ પુરુષોમાં તેજભય પ્રભા યુક્ત છે. (ય. અશ્વેષુ ડત મૃગેષુ હસ્તિષુ) જે ઘોડાઓમાં, ચાર પગા જાતવરોમાં, હાથિઓમાં (યત વર્ચઃ) જે તેજસ્વી (કન્યાયાં) વિવાહ વગરની કુમારી કન્યાઓમાં જે તેજ છે (તેન) તે દિવ્ય તેજથી (અસ્માં અપિ) અમારામાં પણ તે તેજ (સંસૃજ) ઉત્પન્ન કરે. (કશ્ચન મા દ્વિક્ષત) અમારામાં કોઈ કોઈને દ્રોહ ન કરે. (૨૫)

આવાર્થ—હે માતૃભૂમિ ! જે તમારામાં ઉત્તમ સુગંધ છે તે ઔપધિ અને વનસ્પતિઓમાં પ્રગટ થાય છે, તે સુગંધને સૂર્ય પોતાના કિશોરી લીપન કરે છે, અમને તે ઉત્તમ સુગંધથી ભૂષિત કરે અને અમારામાં કોઈ અંદર અંદર કોઈનાથી પણ વેરભાવ ન રાખે, સર્વ લોકો ચરપર મૈત્રીભાવથી વર્તે (૨૩)

હે માતૃભૂમિ ! જે સૌરાષ્ટ્ર તમારા કમળોમાં છે, સૂર્યેન્દ્ર સમયે જેને વાયુ પ્રસારી લઈ જાય છે, તે સૌરાષ્ટ્રથી અમોને સુગંધિત બનાવે, અમારામાં કોઈ પણ એકબીબનો દ્વેષ ન કરે, અમારો રનેટ એકબીબમાં જૂથ જ પદ્ધિ પામે અને સર્વ સમાજને માટે તે હિતકારી બને. (૨૪)

હે માતૃભૂમિ ! વીર પુરુષો તથા સાધારણ સ્ત્રી પુરુષોમાં, હાથી, ઘોડા ઇલાહિ ચોપરા પ્રાણીઓમાં, જલચરોઓ તેમજ અક્ષયારીણી કન્યાઓમાં જે તેજ છે, તે અમારામાં નાતપણથી જોડે, અમારામાં એક બીબનો કોઈ દોહ ન કરે. (૨૫)

યસ્યા વૃક્ષા વાનસ્પત્યા ધ્રુવાસ્તિષ્ઠન્તિ વિશ્વહા ।

પૃથિવી વિશ્વધાપસં ધૃતામૃચ્છાવદામસિ

॥ ૨૭ ॥

હૃદીરાણા હૃતાસીનાસ્તિષ્ઠન્તઃ પ્રકામન્તઃ ।

પૃથ્વી વૃક્ષિણસૃષ્ટ્યામ્યાં મા વ્યયિષ્યહિ મૃમ્યામ્

॥ ૨૮ ॥

વિમૃશ્વરીં પૃથિવીમા વદામિ હૃમાં મૃમિં વ્રક્ષાણા વાવૃધાનામ્ ।

ઝઞં પુષ્ટં વિશ્રતીમન્નમાર્ગં ધૃતં સ્વામિ નિ પીદેમ મૂમે

॥ ૨૯ ॥

અર્થ— જે (શિલા અરમા વાસુ) યિલા, પર્વત, પર્થક અને ધૂળવાળી (ભૂમિ) ભૂમિ છે (સા મમિ) તે ભૂમિ અમારાથી વિદ્યા, અનેક વિજ્ઞાન અને વીરતાથી (ધૃતા) બહુજ સારી રીતે રક્ષાએલી (સંધૃતા) સારી રીતે યોગ્યતાની સાથે સુરક્ષિત બનેલી કહેવાયે, (તસ્યે હિરણ્યવક્ષસે) તે ભૂમિને જેમા મોનાની ખાણો છે (નમા વાકરં) તેને નેમરકાર કરીએ છીએ (૨૬)

(યસ્યા) જેનામા (વાનસ્પત્યા) વનસ્પતિઓ (વૃક્ષા) વૃક્ષો અને વેવાઝી વગેરે (વિશ્વહા) સહા (ધ્રુવા) સિધર (તિષ્ઠન્તિ) રહે છે, (વિશ્વધાપસં) પૂર્વોક્ત શુભેથી જે સર્વને માણસ કરનારી છે, (ધૃતામ્) ધારણ કરાઈ ગઈ અર્થાત્ ધણી જ સારી રીતે સુરક્ષિત રાખવામા આવી, (પૃથિવીં અચ્છ) તે પૃથ્વીની મુખ્યત્વે અમે (વાવદામસિ) પ્રથમ સા કરીએ છીએ (૨૭)

(હૃદીરાણા) હરતા કરતા (હૃતા આસીના) બેઠેલા (તિષ્ઠન્ત) ઉભેલા (પ્રકામન્ત દક્ષિણ-સૃષ્ટ્યામ્યા પદ્મયા) જમણા અથવા ડાબા પગે ચાલતા (મૃમ્યા મા વ્યયિષ્યહિ) પૃથ્વી પર અમે કાંઈને કુ ખ ન દઇએ (૨૮)

(વિમૃશ્વરીં) વિશિષ્ટ રીતે શોધવા લાયક (વ્રક્ષાણા) પરમાત્માથી (વાવૃધાના) વૃદ્ધિ પામેલી (ઝઞં) બળ વધારનારી, (પુષ્ટ) પુષ્ટ કરનારી, (ધૃતં અન્નમાર્ગં ચ) ધી અને ખાવાના આત્માદિક પદાર્થો (વિશ્રતીં) ધારણ કરનારી (પૃથ્વીં) લખાઈવાળી અને પહોળાઈવાળી (હૃમાં) પ્રાણી માત્રને નિવાસ કરવા યોગ્ય (મૃમિં) માતૃભૂમિને (વાવદામિ) પ્રાર્થના કરીએ છીએ । હે (મૂમે) અમારી માતૃભૂમિ ! (ત્વા) તારાં (અભિનિપીદેમ) અમે આશ્રય લઈએ (૨૯)

ભાષા— જે અમારી માતૃભૂમિ પર શિલાઓ પર્થકો અને ધૂળ છે અને જેમા સુવર્ણ રત્નો ઇતિ અમૂલ્ય પદાર્થોના ખાણો છે તે માતૃભૂમિને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ તથા સુધી જ્ઞાન સૌભાગ્ય ઇતિ અમારામા સર્વદા સખાએલા છે તથા સુધી અમારી માતૃભૂમિ પર સરખા થયેલ છે તેથી અમારે જે પ્રકારનું આચરણ કરવું એટલે કે આ સુધી અમારામા હમેશા સખાએલા રહે અને અમારાથી માતૃભૂમિ પર રક્ષણ થવું રહે (૨૬)

જે અમરી માતૃભૂમિમા વૃક્ષો અને વનસ્પતિઓ ધણી જ સંખ્યામા-વિષુધ પ્રમાણમા છે અને સર્વ સિધર રહેલા છે જે ઉપર જલુવેના પોતાના અનેક ગણેથી ભરપૂર છે અને જે સખનો આવાર છે તે અમારાથી સારી રીતે સુરક્ષિત રાખવામા આવી છે તે પૃથ્વીની અમે પ્રેમપૂર્વક રક્ષિત કરીએ છીએ (૨૭)

અમે કાંઈના કુ ખનું કારણ ન બનીએ (૨૮)

જેની ઉપરની સપાટીની વપાસ કરવાથી અનેક લાભ થાય છે જેને અનન્ત રાક્ષિતમાન પરમેશ્વરે પોતાની રાક્ષિય ધારણ કરેલ છે, બળ વધારનારા થી, અને સુધિશક્તિ અનેક જોગબના થઈ તથા અત્યાદિકને જે કુ વળ કરે છે, લાખી પહોળી અને પ્રેમ પ્રાણી માત્રને રહેવા યોગ્ય છે તે ભૂમિની અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે હે માતૃભૂમિ ! અમને આશ્રય આપ (૨૯)

શુદ્ધા ન આપસ્તન્વે^૧ ક્ષરન્તુ યો નઃ સેદુરપિયે તં નિ વૃધ્મઃ ।

પવિત્રેણ પૃથિવિ મોત્પુનામિ

॥ ૩૦ ॥

યાસ્તે પ્રાચીઃ પ્રદિશો યા ઉદીચીર્વાસ્તે મૂમે અધરાદ્યાશ્ચ પશ્ચાત્ ।

સ્યોનાસ્તા મહ્યં ચરતે મવન્તુ મા નિ પંથં મુવને શિશ્રિયાણઃ

॥ ૩૧ ॥

મા નઃ પશ્ચાન્મા પુરસ્તાન્નુદિશા મોત્તરાદધરાદુત ।

સ્વસ્તિ મૂમે નો ભવુ મા વિવન્પરિપન્થિનો વરીયો યાવયા વુધમ્

॥ ૩૨ ॥

યાવંતેઽમિ વિવિષ્યામિ મૂમે સૂર્યેણ મેદિના ।

તાવન્મે ચક્ષુર્મા મેદોત્તરામુત્તરાં સમામ્

॥ ૩૩ ॥

અર્થ— હે (પૃથિવિ) નઃ તત્ત્વે) પૃથ્વી ! અમારા શરીરની શુદ્ધિને માટે (શુદ્ધાઃ આપઃ) નિર્મળ જળ (ક્ષરન્તુ) વહા કરે, (યઃ નઃ) જે અમને (અપિયે) અનિષ્ટ છે અથવા પ્રિય નથી (સેદુઃ) તેને અલગ કરીને (પવિત્રેણ) પવિત્ર એવું જે અમારૂં કર્તવ્ય કર્મ છે (મા મોત્પુનામિ) તેનાથી હું મને પવિત્ર કરું છું. (૩૦)

હે (મૂમે) માતૃભૂમિ ! (યાઃ તે પ્રાચીઃ) જે તારી પૂર્વદિશા છે, (યાઃ ઉદીચીઃ) જે ઉત્તર દિશા છે, (યાઃ તે પ્રદિશાઃ) જે તારી ઉપદિશાઓ અગ્નિ, નૈર્ઋત્ય, વાયવ્ય, ઇશાન એ ચાર ખુણાની દિશાઓ છે, (યાઃ તે અધરાત્) જે તારી નીચે છે, (યાઃ તે પશ્ચાત્) જે તારા પૃષ્ઠ ભાગમાં એટલે પાછળ છે (તાઃ) તે સર્વ દિશાઓમાં (ચરતે) લોકો છે તેઓ હરતા હરતા (મહ્યં સ્યોનાઃ મવન્તુ) મને સુખ આપનારા થાઓ. (મુવને) જે દેશમાં અમે (શિશ્રિયાણઃ) રહીએ (મા નિપત્તં) અને કયાંક અમારો અધઃપાત ન થાય. (૩૧)

હે ભૂમિ ! (મૂમે ! પશ્ચાત્ નઃ મા નુદિશાઃ) માતૃભૂમિ ! જે તમારો પૃષ્ઠ ભાગ છે તે અમારો નાશ ન કરે ! (મા પુરસ્તાત્ મા ઉત્તરાત્ ઠત અધરાત્ મા નુદિશાઃ) જે તારો પૂર્વભાગ છે, ઉત્તરભાગ છે અથવા નીચેનો ભાગ છે તે પણ અમારો નાશ ન કરે, (સ્વસ્તિ) અમારૂં કલ્યાણ થાઓ ! (પરિપન્થિનઃ) શત્રુઓ અમને (મા વિવન્) ન બાળે (કિંચ) તે શત્રુઓના (વયં) વધને માટે (વરીયઃ) જે અમારામાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ હોય (યાવયા) તે બધા. (૩૨)

(મૂમે મેદિના) હે અમારી માતૃભૂમિ ! પોતાના પ્રકાશથી આનંદ આપનારા (સૂર્યેણ) સૂર્યથી (યાવત્ તે અમિ વિવિષ્યામિ) જ્યાં સુધી આરે તરફ અમે તારા વિસ્તારને જોઈએ છીએ, (તાવત્ ઉત્તરાં ઉત્તરાં સમાં મે ચક્ષુઃ મા મેદ) ત્યાં સુધી જેમ જેમ મારી ઉમ્મર વધતી જાય મારી ઇન્દ્રિયો નેત્ર વગેરે પોતપોતાનું કામ કરવામાં શિથિલ ન હોય, અર્થાત્ કયાંયથી પણ તેમાં કમપણું ન થાય, અમારી બધી છ'હગી સુધી અમે સર્વ ઉત્તમ કર્મ કરતાં રહીએ. (૩૩)

ભાવાર્થ— હે અમારી માતૃભૂમિ ! હું ચારે બાજુથી અમારી શુદ્ધિને માટે નિર્મળ પાણી વહાવે છે. જે કોઈ અમારું અપ્રિયકરવાની ઇચ્છા કરે અથવા અમારૂં અનિષ્ટ કરે તેની સાથે અમે પણ તેવું જ વર્તન ચલાવીએ અને ઉત્કૃષ્ટ ઉદ્યોગ કરીને અમે અમારી દરેક પ્રકારે ઉન્નતિ કરીએ (૩૦)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! તારી જે જે દિશાઓ તથા ઉપદિશાઓ છે તેમાં સર્વ મનુષ્ય તારૂં હિત કરનારા થાઓ તે જ પ્રકારે તારા હિતને માટે પ્રયત્ન કરતાં કરતા અમે પણ તે સર્વનું કલ્યાણ કરીએ, અમે અમે ત્યાં રહીએ, ગમે ત્યાં અમારી યોગ્યતા વધારતા રહીએ અમે સુખ-જનના રહીએ, અમારો અધઃપાત પણ ન થાય (૩૧)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! અમને કોઈ પણ પ્રકારે હાનિ ન થાય, સર્વ પ્રકારે અમારી ઉન્નતિ થાય, અમારી ચાલને અમારા શત્રુઓ સમજ ન શકે અને અમારા નેતાઓ હ મેશાં અમારા શત્રુઓના નાશ કરતા રહે. (૩૨)

યચ્છયાનઃ પૂર્વાર્વતે દક્ષિણં સચ્ચમામિ મૂમે પાર્શ્વમ્ ।

ઉત્તાનાસ્ત્વા પ્રતીર્ચીં યત્પૃષ્ઠીર્ભરણિશેમહે ।

મા હિંસીન્તઘ્રં નો મૂમે સર્વસ્ય પ્રતિશીવરિ

॥ ૩૪ ॥

યત્તે મૂમે વિસ્વનામિ ક્ષિપ્રં તદ્વિં રોહતુ ।

મા તે મર્મં વિમૃગ્વરિ મા તે હૃદયમર્પમ્

॥ ૩૫ ॥

ગ્રીષ્મસ્તે મૂમે વર્ષાણિ શરત્ત્રેમન્તઃ શિશિરો વસન્તઃ ।

ઋતવસ્તે વિહિતા હાયનીરહોરાગ્રે પૃથિવિ નો દુહાતામ્

॥ ૩૬ ॥

યાપ સુપં શિજમાના વિમૃગ્વરી યસ્માસંઘ્રગ્ણો યે અપ્સ્વન્તઃ ।

પરા દસ્પુન્વદંતી દેવપીપૂનિન્ત્રં વૃણાના પૃથિવી ન વૃઘમ્ ।

ઙ્ઙાત્પં દધે વૃષમાય વૃષ્ણે

॥ ૩૭ ॥

અર્થ—હે (મૂમે) અમારી માતૃભૂમિ ! (યત્) જ્યારે (શયાનાઃ) ઉંઘતા ઉંઘતા (દક્ષિણં સર્વં પાર્શ્વં) ડાબા અને જમણા (અમિપયાવર્તે) પડખાંએ બદલીએ (યન્ દ્વા) જ્યારે તારા ૫૨ (પ્રતીર્ચીં) પશ્ચિમ તરફ પગ કરીને (ઉત્તાનાઃ પૃષ્ઠીભિઃ) પીઠ નીચે કરીને (અવિશેમહે) ઉંચીએ તે સ્થાનમાં (સર્વસ્ય પ્રતિશીવરિ) સર્વ લોકોને આશ્રય આપનારી (મૂમે નઃ મા હિંસીઃ) હે અમારી માતૃભૂમિ ! અમારે નાશ ન કર (૩૪)

હે (મૂમે) અમારી માતૃભૂમિ (તે) તારામાં (યત્ વિસ્વનામિ) જે હુણથી એડીને અમે વાવીએ (તત્ ક્ષિપ્રં રોહતુ) તે જલદી જલદી ઉગી નીકળે અને વધે (વિમૃગ્વરિ) વિશિષ્ટ રીતે શોધ કરવા હાથક અમારી માતૃભૂમિ (તે) તારા (મર્મં) નાજુક મર્મ સ્થાનમાં કોઈ પણ પ્રકારની ખેડ અથવા તો ઘા ન પડે અને (તે અર્પિતં) તારા અર્પિત (હૃદયં) મન અથવા ચિત્ત (મા) દુષ્ટીત ન થાય. (૩૫)

હે (વૃધિવિ મૂમે) વિસ્તૃત માતૃભૂમિ ! (તે ગ્રીષ્મઃ વર્ષાણિ શરત્ત્રેમન્તઃ શિશિરઃ વસન્તઃ) તારામાં ગરમી, વરસાદ, શરદ, હેમન્ત, શિશિર, વસન્ત (ઋતવઃ તે હાયનીઃ) આ છ ઋતુઓ આખા વર્ષ માટે તારામાં સ્થાપિત કરવામાં આવેલી છે અને (અહોરાત્રે) દિવસ તથા રાત (નઃ દુહાતામ્) અમને સુખ આપનારા પદાર્થો આપે. (૩૬)

ભાવાર્થ—હે માતૃભૂમિ ! આ સુધી અમે પ્રકાશ અને જ્ઞાનની સંહ્યાગાથી તારી બાપ અને આંગ્રિક ક્રિયતિ મુદ્ધ દક્ષિણી ત્રેણ્યે ળગે ત્યા સુધી અમારી બાપ ઇન્દ્રિયો અને આત્મિક સુદ્ધિ પેાતપોતાનું કાર્ય કરવાને સમર્થ રહે. (૩૩)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! જે વખતે અને તારા ભક્તો આશ્રમ કરવા માટે ડાબા જમણા અથવા ત્રણ સુધ્યે ત્યારે ૬ અને આશ્રય આપ લેવી અને જરા પણ બીક વગર સુદ્યે અને અમારો કોઈ ખાત ન કરે (૩૪)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! તારા ખાડા ટેકાને સરખા કરી, જમીન સમતલ બનાવી તેમાં અને જે વાવીએ તે જલદી ઉગે અને તેની વૃદ્ધિ થાય, તારામાં ખાડા ટેકરા દોષ તો અમારો અંધ પાત થાય અને નીચે પડી જવાનો ભય રહે, તારે માટે પ્રયત્ન કરતાં અમારા મર્મસ્થાનમાં ધા અથવા વાદા ન પડે, તારે માટે અમે અમારું તન, મન, ધન, અર્પણ કરીએ છીએ તેથી તારી ઉત્તરિ થાય, તેથી દુષ્ટી ન બન, અમે તારેમાં પ્રસન્ન અને આનંદિ રહીએ (૩૫)

હે માતૃભૂમિ ! માત્ર તારામાં જ છ ઋતુઓ ઉત્પન્ન કરવાના ઉત્તમ સ્થળો છે, બીજા કોઈ ખજૂરેશની ભૂમિમાં જ ઋતુઓ ધોતી નથી આ છ ઋતુઓ પોતાપોતાના સમયમાં ઉત્પન્ન થતાં હતાંથી અમને સુખ આપે છે તે તે ઋતુઓના સમ અને દિવસ સર્વ પ્રકારે અમને સુખ કરે અને સોદામણુ છે (૩૬)

યસ્યાં સદોહવિધાને યૂપો યસ્યાં નિમીયતૈ ।

ત્રાપ્નાણો યસ્યામર્ચન્ત્યૃગ્મિઃ સામ્નાં યજુર્વિદઃ ।

યુજ્યન્તે યસ્યામૃત્વિજઃ સોમમિન્દ્રાણ પાતૃવે

॥ ૩૮ ॥

યસ્યાં પૂર્વે ભૂતકૃતઃ ક્રપયો ગા ઉદાનૃચુઃ ।

સપ્ત સત્રેણ વેધસો યજ્ઞેન તપસા સહ

॥ ૩૯ ॥

સા નો ભૂમિરા વિંશતુ યન્દ્રનં કામયામહે ।

મગો અનુપ્રયુક્તામિન્દ્રં ઇતુ પુરોગવઃ

॥ ૪૦ ॥

અર્થ— (યા વિમુગ્ધરી) જે વિશિષ્ટ રીતે શોધવાને લાયક છે, (વિજ્ઞમાના અપસર્પ) જે હાલતી હાલતી ચાલે છે, (યે અપ્સુ) ને મેઘોમાં (અન્તઃઅગ્નયઃ) વિજળીરૂપે અગ્નિ છે તે (યસ્યાં આસન્) જેનામાં છે તે અમારી માતૃભૂમિ (દેવપીયૂન) દેવોના હિંસક (દસ્યૂન્) જ્ઞાનમાર્ગના ઉચ્છેદક અનાયોના નાશકર્તા (શકાર્ય) સમર્થ (વૃષ્ણેમ) વીર્યયુક્ત (વૃષભાય) સૌચન કરનારાને (વેધે) પારણ કરે છે અને શત્રુઓને (પરાદદતિ) દૂર હઠાવતી (વૃષ્ટન) શત્રુઓનો (હન્દ્રં) નાશ કરનારા શૂરવીરને (વૃષ્ણાના) પારણ કરનારી એટલે કે પોતામાં મેળવી લેનારી અમારી માતૃભૂમિ છે. (૩૭)

(યસ્યાં સ્વો) જે ભૂમિમાં ઘર છે. (હવિર્ધાને) જેમાં હવિષ્ય એટલે હવનના પદાર્થો સુરક્ષિત રહી શકે છે, (યસ્યાં યૂપઃ નિમીયતે) જેનામાં યજ્ઞસ્તથો રાખવામાં આવેલા છે (યસ્યાં યજુર્વિદઃ ઋત્વિજઃ) જેનામાં યજુર્વેદ જાણનારા પ્રાજ્ઞણો યજ્ઞ કરનારા અથવા કરાવનારા, (યસ્યાં બ્રાહ્મણઃ ઋગ્મિઃ સામ્નાં અર્ચન્તિ) જેનામાં ઋગ્વેદ અને સામવેદ જાણનારા પ્રાજ્ઞણો બ્રહ્મા બનીને પરમાત્માનું પૂજન કરે છે અને (સોમ પાતૃવે) સોમપાન માટે (હન્દ્રાય યુજ્યન્તે) હન્દ્રનું પૂજન કરીએ છીએ. (૩૮)

(યસ્યાં પૂર્વે ભૂતકૃતઃ) જે ભૂમિમાં પહેલાં અહભૂત કામ કરનારા (ક્રપયઃ વેધસઃ) અતિન્દ્રિયાર્થ-દર્શી અને જ્ઞાની (સપ્ત સત્રેણ) સાત પ્રકારના સત્રથી, (યજ્ઞેન) યજ્ઞથી અથવા સત્રકાર, દાન, માન ઇત્યાદિ ઉત્તમ કાર્યોથી (તપસા) તપથી એટલે કે ધાર્મિક ક્રિયાઓથી (ગાઃ ઉદાનૃચુઃ) ઉત્તમ વાણી દ્વારા સ્તુતિ કરીએ છીએ. (૩૯)

(સા નો ભૂમિઃ) તે અમારી માતૃભૂમિ (યત્ ધનમ્) જે ધનની અમે (કામયામહે) ઇચ્છા કરીએ છીએ કે અમને મળે તે અમને (આદિશતુ) આપે, (મગઃ) ઐશ્વર્યસંપદ પોતાના ઐશ્વર્યથી શૂરવીર પુરુષોને (અનુપ્રયુક્તામ્) સહાય કહે, (હન્દ્રઃ) શત્રુઓનો નાશ કરનારા વીરોના (પુરોગવઃ) નેતા બનીને (ઇતુ) શત્રુઓ પર ચઢાઈ કરે. (૪૦)

ભાષા— અમારી માતૃભૂમિ એવી છે જેમ જેમ તેની શોધ હતીએ તેમ તેમ તેમાંથી લાભદાયક અને સત્વપૂર્ણ પરતુઓ મળતી રહે છે. દરતા ફરતા, ચાવતાં ડોલતાં વાદળોમાં વિજળીના રૂપમાં અગ્નિ છે તે અમારી માતૃભૂમિ સમજીનેને દુઃખ દેનારા દુષ્ટોને જ્ઞાની વીરોના હાથે માટે ત્રાહાર કરે છે. તે અમારી માતૃભૂમિ શત્રુનારાક વીરોને પોતામાં પારણ કરે છે (૩૭) ન્યાં વેદને જાણનારા પ્રાજ્ઞણો એ વારવાર યજ્ઞ કર્યો છે, તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે આ અમારી માતૃભૂમિ પવિત્ર મહા ભૂમિ છે (૩૮)

અમારી માતૃભૂમિ એવી છે જેમાં અતિન્દ્રિયાર્થદર્શી સમજીનેની રક્ષા માટે મોટાં મોટાં કામો કરનારા ધર્માનુ-ષ્ઠાન અને જ્ઞાનમાર્ગથી સુગોષિત સત્પુરુષ ધણેલા છે, તે માતૃભૂમિની અમે સ્તુતિ કરીએ છીએ (૩૯)

જે જે મુખની અમે ઇચ્છા કરીએ તે તે મુખ માતૃભૂમિ અમને આપે, ઐશ્વર્યસાગ્રી અને ધનસમૃદ્ધ લોકો પોતાના ઐશ્વર્ય અને ધનથી વીરોના મદદ કરે અને વીર પુરુષો મદદા પુરુષર નેતા બની ધૈર્યથી શત્રુઓનો નાશ કરવા માટે દિગ્મનથી આગળ વધે (૪૦)

યસ્યાં ગાયન્તિ નૃત્યન્તિ મૂમ્યાં ધ્યૈલ્લયાઃ ।

ગુધ્યન્તે યસ્યાંમાક્રન્દો યસ્યાં વદતિ વૃન્દુભિઃ ।

સા નો મૂમિઃ પ્ર પુન્દર્તા સપત્નાનસપત્નં માં પૃથિવી કૃણોતુ

॥ ૪૧ ॥

યસ્યામત્રં વ્રીહિયૌ યસ્યાં દુમાઃ પત્રં કૃષ્ટયઃ ।

મૂમ્યૈ પર્જન્યપત્ન્યૈ નમોઽસ્તુ વર્ષમેદસે

॥ ૪૨ ॥

યસ્યાઃ પુરો દેવકૃતાઃ ક્ષેત્રે યસ્યાં વિકુર્વતે ।

પ્રજાપતિઃ પૃથિવીં વિશ્વગર્મામાશામાશાં રપ્યાં નઃ કૃણોતુ

॥ ૪૩ ॥

નિધિં વિશ્રંતી વહુધા ગુહા વસું મણિં હિરણ્યં પૃથિવી વદાતુ મે ।

વસુનિ નો વસુદા રાસમાના દેવી વંધાતુ સુમનસ્યમાના

॥ ૪૪ ॥

અર્થ — (યસ્યામ્ મૂમ્યાં મત્યાં) જે ભૂમિમા માણસો ' ગાયન્તિ ' ગાય છે, (નૃત્યન્તિ) નાચે છે, (ધ્યૈલ્લયાઃ) વિશેષ પ્રેરિત પીર લોકો પોતાના રાષ્ટ્રની રક્ષાને માટે (ગુધ્યન્તે) યુદ્ધ કરે છે (યસ્યાં માક્રન્દઃ) જેમા યોદ્ધાઓના હૃદયહ્રાદનો અવાજ થાય છે, (વૃન્દુભિઃ) વ વદતિ) નગારાંઓ વાગે છે (સા નો મૂમિઃ) તે અમારી માતૃભૂમિ (સપત્નાન્) શત્રુઓને (પ્રપુન્દર્તામ્) દૂર બગાડી મૂકે, તે (પૃથિવી) ભૂમિ (મા) અમને (સપત્નમ્) શત્રુરહિત (કૃણોતુ) બનાવે. (૪૧)

(યસ્યાં વ્રીહિયૌ) જેમાં ચોખા, જવ, ઘઉં આદિ અનાજ ઉત્પન્ન થાય છે, (પત્રં) ખાવાના પદાર્થો તથા વધારે પ્રમાણમા ઉત્પન્ન થાય છે (યસ્યાં દુમાઃ પત્રં કૃષ્ટયઃ) ત્યાં પાચ પ્રકારના લોકો વિદ્વાન, શ્રેષ્ઠીર, વેપારી, કાસીગર અને નોકર રહે છે તે (વર્ષમેદસે) વરસાદ પડવાથી ત્યાં અન્ન વગેરે સારી રીતે ઉત્પન્ન છે, (પર્જન્યપત્ન્યૈ) પર્જન્ય અર્થાત્ વરસાદથી જે ભૂમિનુ પાલન થાય છે તે (મૂમ્યૈ નમઃ અસ્તુ) માતૃભૂમિને નમસ્કાર હોય, (૪૨)

(યસ્યાઃ દેવકૃતાઃ પુરઃ) જે માતૃભૂમિના નગરો દેવતાઓ બનાવ્યાં છે અથવા વસાવ્યાં છે, (યસ્યાઃ ક્ષેત્રે વિકુર્વતે) જેના પ્રત્યેક પ્રાન્તમા અનુબ્ધે પોતપોતાના કામો ઘણી સારી રીતે કરી શકે છે, (પ્રજાપતિઃ) પ્રજાનુ પાલન કરનાર તે ભૂમિ જે (વિશ્વગર્મા) સર્વ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરનારી છે (પૃથિવી) તે અમારી માતૃભૂમિને (આશાં આશા) પ્રત્યેક દિશાઓમા (રપ્યાં) રમણીય બનાવે. (૪૩)

(વહુધા ગુહા) ઘણા પ્રકારની ખાણોમા (વસુ) ધન (મણિ) રત્ન, હીરા, પક્ષા ઇત્યાદિ (હિરણ્ય) સોનું, ચાંદી વગેરેનો (નિધિં) સમય [સ ગ્રહ] (વિશ્રંતી) ધારણ કરનારી આ પૃથ્વી (મે) અમને એ સર્વ (વદાતુ) આપે (વસુદા) ધનને આપનારી (રાસમાના) દાન આપનારી (દેવી) દેવ સ્વરૂપ, અમારું સર્વ કામ પાર પાડનારી (સુમનસ્યમાના) જે અમારાથી પ્રસન્નચિત્ત બનીને (નઃ) અમને (વસુનિ વંધાતુ) ધન આપે. (૪૪)

ભાવાર્થ — જે માતૃભૂમિમા આનંદ અને વધામણીઓ વર્ણવાઈ રહી છે, ત્યાં લોકો પ્રસન્ન રહી, નૃત્યરિતમા મગ્ન થાય છે અને શ્રેષ્ઠીર લોકો સેનિકો, ઉત્પન્નકર્તા પોતાના રાષ્ટ્રની રક્ષાને માટે યુદ્ધ કરે છે ત્યાં યોદ્ધાઓ હૃદયહ્રાદે છે, નગારા વાગી રહ્યા છે તે માતૃભૂમિ અમારા શત્રુઓના નાશ કરે અને અમને શત્રુરહિત બનાવે. (૪૧)

ત્યાં ચોખા, ઘઉં જવ ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના પાચ ખાવાના પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં વિદ્વાન, શ્રેષ્ઠીર, વેપારી, કાસીગર તથા સેનિક લોકો એક પાચ પ્રકારનાં અન્નને આનંદથી વસે છે, જે ભૂમિમા નિયમિત સમયે વૃદ્ધિ થઈને સર્વ પ્રકારના પાન્યો ઉત્પન્ન થઈને લોકોનુ પાલન પોષણુ થાય છે, તે માતૃભૂમિને નમસ્કાર હોય (૪૨)

જનં વિષ્વંતીં વહુધા વિવાચસં નાનાધર્માણં પૃથિવી યંથૌકસમ્ ।

સહસ્રં ધારા દ્રવિણસ્ય મે દુહાં ધ્રુવેવં ધેનુરનંપસ્ફુરન્તી

॥ ૪૫ ॥

યસ્તેં સર્વેં વૃશ્ચિકસ્તુટદંશમા હેમન્તજંઘ્ધો મૃમલો ગુહા શયેં ।

ક્રિમિર્જિન્વત્પૃથિવિ યદ્યદેજંતિ પ્રાવૃષિં તન્નઃ

સર્પન્મોર્પં સુપદ્યચ્છિવં તેનં નો મૃદ

॥ ૪૬ ॥

યે તે પન્થાનો વહુવોં જનાયન્તા રથસ્ય વર્ત્માનસશ્ચ યાતવેં ।

યૈઃ સુંચરન્ત્યુમયેં મદ્રપાપાસ્તં પન્થાનં

જયેમાનમિન્નમતસ્કરં યચ્છિવં તેનં નો મૃદ

॥ ૪૭ ॥

અર્થ—(વહુધા નાનાધર્માણ) વિવિધ પ્રકારના ધર્મેને માનનારા (વિવાચસમ્) અનેક ભાષા બોલનારા (જનં) જન મસુદાયને (યથા શોકસં) જેવી રીતે એક ઘરમા એક આખું કુટુંબ રહે તેમ (વિષ્વંતી) ધારણ કરનારી (અનપસ્ફુરન્તી) જેના નાશ ન થાય તેથી (ધ્રુવા પૃથ્વી) સ્થિર ભૂમિ (દ્રવિણસ્ય ધારાઃ) હબરો ધારાઓમાં (મે) મને (ધેનુઃ) હવ દુહાં) ગાય જેવી રીતે દૂધ આપે છે તેવી રીતે અમને ધન આપે (૪૫)

હે (પૃથિવિ) તે) અમારી માતૃભૂમિ ! તારા (યઃ સર્પઃ) વૃશ્ચિકઃ) આ સાપ તેમજ વીંછી (તુટદંશમા) જેવા છવ તેમજ બીના કીડાઓ કે જેના કરડવાથી તરસ વધારે લાગે છે, (હેમન્તજંઘ્ધઃ) જેઓ હીમ વિના કડક અર્થાત્ જમરને ઉત્પત્ત કરનારા છે (મૃમલઃ) અથવા જેમના કરડવાથી ચાછર આવે છે (ક્રિમિઃ) એવા કીટકો (ગુહાશયે) જેઓ ઘરમા ધૂસીને પડ્યા પડ્યા ઉંઘાયા કરે છે (પ્રાવૃષિં) ચૈમાસાની ઋતુમા (યત્ જિન્વત્ યત્ પજાતિ) જે કંપતા કંપતા ચાલે છે અથવા ઢસઢાય છે (તત્ સર્પન્) જે પેટે ચાલે છે તેઓ બધા (નઃ મા ઉપસ્પૃપ્ત) અમારી પાસે ન આવે (યત્ શિવમ્) જેઓ અમારા માટે કલ્યાણકારી હો (તેન નઃ મૃદ) તેમનાથી અમને બચાવીને સુખી કર (૪૬)

હે ભૂમિ ! (યે તે વહુવઃ પન્થાનઃ જનાયના) મનુષ્યોને હરવા ફરવા યોગ્ય જે તારા અનેક માર્ગો છે, (રથસ્ય વર્ત્મ) રથને ચાલવા યોગ્ય (અનસઃ યાતવે) યોડાગાડીઓને આવવા જવા જેવા માર્ગ અથવા અનાજના ગાડાંઓ લઈ જવા જેવા જે માર્ગ છે, (યૈઃ સુંચરન્તિ મદ્રપાપા) જેનાપરથી પદાપકારી બસા હોકો અથવા જે પરથી દુષ્ટ સ્વાર્થમાં રચ્યાપચ્યા હોકો પજુ ચાલે છે (તૈ) તેને (અન્નમિત્ર) ઋતુ-રહિત (અતસ્કરં) હુંટારા અને કમ હોકાના લથડફેટ બનાવ (જયેમ) અમે વિજય પ્રાપ્ત કરીએ (યચ્છિવં) જે કલ્યાણકારી છે (તેન નો મૃદ) તેનાથી અમને સુખ આપો (૪૭)

વસાવાર્થ— જે માતૃભૂમિમા દેવો દ્વારા વસાવાર્યા અનેક નગરો છે, જેના પ્રત્યેક જિલ્લામા મનુષ્યો અનેક પ્રકારના સારા સારા ઉદ્યોગોમા હમેશા મગ્ન રહે છે અર્થાત્ જ્યાં વસતી ધોય વસેલી છે, જેનો કોઈ પણ ભાગ સુમસામ અથવા ઉત્તમ નથી, જ્યાં સર્વ પ્રવરના પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે તે ભૂમિને પ્રજનુ પાવન પૌરુષ કરનાર પૂર્ણ કરે અર્થાત્ તે જ વિદ્યાનો અધિક પ્રચાર કરે અને તે ભૂમિ પ્રકૃતિક પદાર્થો તથા સૌન્દર્યથી સુસંપન્ન થાયો (૪૪)

જેનામા અનેક રત્નો અને સુવર્ણની અનેક ખાણો છે અને જે અમને ઉત્તમ ધન રત્નાદિ આપે છે તે માતૃભૂમિ હમેશા અમને ધન આપનારી થાયો (૪૫)

અનેક પ્રકારની ઉત્પત્તિના ધર્મેનુ પાવન કરનારી, વિવિધ ભાષાઓ બોલનારા હોકોને આશ્ચ આપનારી અમારી અતિનાગી માતૃભૂમિ જેવી રીતે ધન, દુધ આપે છે તેવી ગીતે હબરો પાથોને આપનારી થાયો તથા ધનને આપનારી થાયો (૪૫)

હે માતૃભૂમિ ! તારા ગાદરો અને હીમા વસના સાપ અને વીંછી જેવા જનાવરો કે જેમના કરડવાથી અજન થાય છે અથવા તો અગામા રોષ પડે છે તેવા ભય કર જેગી છલો કદીપત્ર અમને સ્પર્શ સરખો પાનું ન મે, જે પદાર્થો અમારે માટે હિતકારક અને કંચાલ મરનારા હોય તે હમેશા અમારી પાસે આવે અને અમને સુખ આપનારા થાય (૪૬)

મૂલ્યે વિશ્રંતી ગુરુમૃત્તદ્વપાપસ્ય નિધન તિતિશુઃ ।

વરાહોર્ણ પૃથિવી સવિદ્યાના સૂક્રાણિ વિ જિહીતે મૃગાય

॥ ૪૮ ॥

યે ત આરણ્યાઃ પશવો મૃગા વર્ને હિતાઃ સિંહા વ્યાઘ્રાઃ પુરુષાનુશ્રરન્તિ ।

હૃલં વૃક પૃથિવિ દુચ્છુનામિત ઋક્ષીકાં રણો અર્પ વાધયામ્મત

॥ ૪૯ ॥

યે મન્થર્વા અંતરસો યે ચારાયાઃ કિમીદિનઃ ।

પિશાચાન્તસ્માં રક્ષામિ તાનસ્મદ્ગમે યાય

॥ ૫૦ ॥

યાં દ્વિપાદઃ પક્ષિણાઃ સપતન્તિ હંસાઃ સુવર્ણાઃ શકુનાઃ વયાસિ ।

યસ્યાં વાતો માતરિશ્વેયેતે રજાસિ કૃણવશ્ચ્યાવયશ્ચ વૃક્ષાન્ ।

વાતસ્ય પ્રવામુપગમન્તુ વાત્યર્ચિઃ

॥ ૫૧ ॥

અર્થ— ગુરુમૃત્ત (વજનદાર પદાર્થોને પોતાની તરફ આકર્ષિત કરનારી અને (મન્થ) ધાતુ કરનારી શક્તિ (વિશ્રંતી) ધારણ કરનારી (મૃત્તદ્વપાપસ્ય) ધર્મતા અને વાપાત્મા મનુષ્યોને (નિધન) મરણ (તિતિશુ) સહન કરતી તે (પૃથિવી) ભૂમિ (વરાહ) ઉચ્ચમ જળ આપનારની સાથે (સવિદ્યાના) સારી રીતે મેળવીને અર્ધાત્ સાચી રીતે વર્ણ કરનારી (સૂક્રાણિ) સારા કિરણોવાળા (મૃગાય) પોતાના કિરણોથી અભિવિજ્ઞતાને પશિત કરનારા સુધની આદે તરફ (વિજિહીતે) વિશેષ રીતે પ્રમથ કરે છે (૪૮)

(પૃથિવી યે તે વન હિતા) કે અમારી માતૃભૂમિ । જે પ્રાણીઓ તારા વનમાં રાખવામાં આવ્યા છે, (સિંહા વ્યાઘ્રા પુરુષાદ) સિંહ, વાઘ અને બીજા પ્રાણીઓની હિંસા કરનારા માસાહારી જીવો (આરણ્યાં) પશવ મૃગા) વનમાં રહેનારા ચતુષ્પાદ અને ઘાસ ખાનારા જીવો (વરન્તિ) હરે હરે છે તેમને અને (હૃલં વૃક દુચ્છુના) વનપથ, હડાયા કુચા (ઋક્ષીકા) સુવર અને જાલ (હતાઃ અસ્મન્ અવવાય) તેમને અમારાથી દૂર રાખો (૪૯)

કે (મમે વે મન્થર્વાઃ) માતૃભૂમિ । હિંસક અને આતંકથી લોકો જેઓ અમારા વધ કરવા તૈયાર છે (અપ્-સરસ) જેઓ કર્મ પરાનુષ્ઠાન અને આગ્રહ છે, (વે અરાયા) જેઓ નિધન છે, (કિમી દિન) જે બીજાનું ધન હરણ કરનાર છે, (પિશાચાન્) માસ ખાનારા છે, (રક્ષામિ) રાક્ષસી સ્વભાવવાળા છે (સર્વાન્ અસ્મન્ વાવય) બધાને અમારાથી દૂર હટાવો (૫૦)

અમારી તે માતૃભૂમિ છે (યા દ્વિપાદ હંસા સુવર્ણા શકુના વયાસિ પક્ષિણ સપતન્તિ) જ્યાં બે પગવાળા જીવો, હંસા શકુલકર્મણ્યક પક્ષીઓ ઉડે છે, (યસ્યા માતરિશ્વા વાત) આકાશમાં આગળ વધ નારી અને સચાર કરનારી હવા (રજાસિ કૃણવન્) ધૂળ ઉડાડતી ઉડાડતી (વૃક્ષાન્ ચ્યાવયન્) વૃક્ષોને ખૂંટવાથી ઉખેડી નાખતી (હ્યંયંતે) વહે છે (તસ્ય વાતસ્ય પ્રવા ઉપવા) તે વાયુની ગતિને (આર્ચિ) તેજ અથવા પ્રકાશ (સનુવાતિ) અનુસરણ કરતો ચાલે (૫૧)

વાત્યર્ચિઃ— કે અમારી માતૃભૂમિ । જેના પર મનુષ્યો હરે હરે છે એવા તારા રસાઓ રથ અને ગાડી યોદ્ધાઓને કરવા થે આ છે જેના પર ભવા તેમજ જુરા અને પકારવા લોકો ચારે છે આના વડે પશુઓ જેના વશી કરીને લાઇ જવામાં આવે છે તે ગરીબે ચક્રવર્તિન અને ચોરચંદિન અર્ધાત્ નિર્મલ અને સુરક્ષિત કર અમે વિજયી બનીને તે રસ્તા પર ચાલીએ અમારે આ છે એ મનુષ્યો છે તે અમને સુખી બનાવે (૪૦)

ધાતુ ભરે પદાર્થોને પોતાની તરફ આકર્ષવાની અને ધાતુ કરવાની ક્રિયામાં સક્તિ છે બલ અને જુરા બન્ને પ્રકારના છે અને ધારણ કરી શકે છે, બન્નેના અંતરને જે સહી શકે છે સ્વચ્છ અને પુષ્કળ પાણી વસવાટના વાદળોથી યુક્ત થયે છે પોતાના કિરણોથી અભિવિજ્ઞતાને દૂર કરે છે જેથી અમારી માતૃભૂમિ વિશેષ પ્રકારથી સુધની સાથે સાથે જળ પદો જેટલે કે સુધની આસપાસ પ્રમથ કરી રહી (૪૯)

યસ્યાં કૃષ્ણમરુણં ચ સંહિતે અહોરાત્રે વિહિતે મૂમ્યામધિ ।

વર્ષેણ ભૂમિઃ પૃથિવી વૃતાવૃતા સા નોં દધાતુ

મદ્રયાં પ્રિયે ધામનિધામનિ

॥ ૫૨ ॥

દ્યૌશ્ચ મ દ્વદં પૃથિવી ચાન્તરિક્ષં ચ મે વ્યચઃ ।

અગ્નિઃ સૂર્ય આપો મેઘાં વિશ્વે વેવાશ્ચ સં દંદુઃ

॥ ૫૩ ॥

અહમસ્મિ સહમાન ઉત્તરો નામ મૂમ્યામ્ ।

અમીપાહ્લસ્મિ વિશ્વાપાહ્લાશામાશાં વિપાસહિઃ

॥ ૫૪ ॥

અર્થ— (યસ્યાં મૂમ્યાં કૃષ્ણં મરુણં ચ) જે ભૂમિમાં તથામય અંધકાર અને પ્રકાશમય દિવસ (સંહિતે) એકત્ર થાય, (અહોરાત્રે) દિવસ અને રાત (અધિ વિહિતે) થાય છે (સા પૃથિવી ભૂમિઃ) તે વિસ્તૃત ભૂમિ (વર્ષેણ વૃતાવૃતા) વરસાદથી છવાએલી (મદ્રયા) કન્યાશુની સાથે (પ્રિયે ધામનિધામનિ) હિતકારી સ્થાનોમાં (નઃ) અમને (દધાતુ) ધારણ કરે. (૫૨)

(દ્યૌઃ) પ્રકાશમય આકાશ (પૃથિવી) ભૂમિ (અન્તરિક્ષમ્) આકાશ અને પૃથ્વી વચ્ચે (અગ્નિઃ સૂર્યઃ) અગ્નિ અને સૂર્ય (વિશ્વેદેવાઃ) સર્વને પ્રકાશિત કરનારા દેવો તથા વિદ્વાન્ લોકો, વિજ્ઞી અથવા વ્યવહાર ચતુર (દ્વદં) આ સર્વ (મે) મને (મેઘાં) ધારણશક્તિવાળી યુદ્ધિ (મે વ્યચઃ) અમારા સર્વમાં વ્યાપ્તિ અથવા આકલનશક્તિ (સંદંદુઃ) સારી રીતે આપે. (૫૩)

(અહં સહમાનઃ) મરગી, શરદી, સુખ, દુઃખ બધું જ સહી લેનાર (નામ) યશ અને પ્રતિષ્ઠાથી (ઉત્તરઃ) ઉત્કૃષ્ટતર (મૂમ્યાં અસ્મિ) ભૂમિમાં (આશાં આશામ્) પ્રત્યેક દિશામાં (વિપાસહિઃ) વિશેષરૂપે વિજ્ઞી (અમિપાહ્) સર્વ બાજુ પશકમ કરનારો (વિશ્વાપાહ્) સર્વ શત્રુઓના નાશ કરનારો (અસ્મિ) હું છું. (૫૪)

ભાવાર્થ— હે અમારી માતૃભૂમિ ! તારા હિત સ હવે જેવા કે શિકારી જનાવરો, ચોખ્ખાં જનાવરો, સુવરો અને જરખો, હઠકાયા કૃતરા વગેરેને અમારાથી દૂર રાખ (૪૯)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! જે અહિ સક, આળસુ, નિર્ધન, પારકાનું ધન લૂંટી લેનારા, માસાહારી, અનાતમવાદી, નાસ્તિક, અવિચારી અને જુદમી છે તેમને દૂર કરો (૫૦)

જે ભૂમિમાં સર્વદા આકાશમાં હસ વગેરે પક્ષીઓ આનંદથી ઉડે છે, જ્યાં વાણ ધૂળને ઉડાડતો, વહોને જડમૂળથી ઉખેડતો, જરા પણ અંતરાય વગર યુગત રીતે વહે છે અને જે જગતમા દૃઢ જોરથી ભાગી ઉડે છે તે અમારી પ્રિય માતૃભૂમિ છે (૫૧)

જે ભૂમિમાં દીક પ્રમાણમાં રાત અને દિવસ થાય છે અને તેમની એકસરખી વ્યવસ્થા રાખવામાં આવે છે તે અમારી વિસ્તૃત માતૃભૂમિ અમને હિતકર સ્થાનમા સુખપૂર્વક રાખે (૫૨)

સ્થાવર અથવા જન્મ, ચેતન અથવા અચેતન સર્વ પ્રકારના પદાર્થો અમારી યુદ્ધિ વચે અને કિર્તિ સ્વરૂપે ચારે બાજુ વ્યાપક થાય (૫૩)

હું મારી માતૃભૂમિ અટ્ટે તથા તેનું દુઃખ નિવારણ કરવા માટે હરપ્રકારનું કષ્ટ સહન કરવાને ઉત્પર છું અને બનતા સર્વ પ્રપત્તે સર્વ શત્રુઓને પરાસ્ત કરીશ એક જ સુ શત્રુને રહેવા નહિ દઉં. (૫૪)

અદો યદ્દેવિ પ્રથમાના પુરસ્તાદિવૈરુક્તા દ્યસર્પો મહિત્વમ્ ।

આ ત્વાં સુમૃતમવિશત્તદાનીમકલ્પયથાઃ પ્રવિશશ્ચતંત્રઃ

॥ ૫૫ ॥

યે ગ્રામા ચરણ્યં યાઃ સમા અધિ મૂમ્યામ્ ।

યે સંગ્રામાઃ સમિતપસ્તેષુ ચારુ વદેમ તે

॥ ૫૬ ॥

અશ્વે દ્વૃ રજો દૃધુવે વિ તાન્ જનાન્ અર્શિયન્પૃથિવીં યાવજાયત ।

મન્દ્રાદ્યેત્વરી મુવનસ્ય ગોપા વનસ્પર્તીનાં મૃમિરોર્પધીનામ્

॥ ૫૭ ॥

યદ્વદામિ મધુમત્તદ્વદામિ યદીક્ષે તદ્વનન્તિ મા ।

ત્વિર્પીમાનસ્મિ જૂતિમાનશ્ચાન્યાન્હન્મિ દોષંતઃ

॥ ૫૮ ॥

અર્થ—હે (દેવિ) દિવ્ય માતૃભૂમિ ! તારી (યત્) જ્યારે (પુરસ્તાત્) પહેલાં (દેવોઃ) દેવો અને વિદ્વાન્ (વિજિગીષુ યા) વ્યવહારકુશળ લોકો દ્વારા (પ્રથમાના) પ્રખ્યાત થઇને (ઉક્તા) પ્રશસિત થઇ ત્યારે (દ્યસર્પઃ) વિશેષ ઉત્સર્જન પહેાંચી (તદાનીમ્) ત્યારે તેને (ચતત્રઃ પ્રવિશઃ) ચારે દિશાઓમાં (સુમૃતમ્ મહિત્વમ્) ઘણી જ પ્રતિષ્ઠા (અકલ્પયથાઃ) પ્રાપ્ત થઇ ગઇ. હે ભૂમિ ! તારી તે પ્રતિષ્ઠા (ત્વા) તારામાં (આવિશાન્) હજી પણ પહેલાના જેવી જ ધાઓ (૫૫)

(યે ગ્રામાઃ) જે ગામ અથવા નગર, (યત્ અરણ્યં) જે વન, (યાઃ સમાઃ) જે રાજસભા, ન્યાયસભા, ધર્મસભા ઇત્યાદિ (યે સંગ્રામાઃ) જે યુદ્ધો (યાઃ ચ સમિતયઃ) જે મહાન પરિષદો (અધિમૂમ્યામ્) અમારી ભૂમિમાં (સન્તિ) છે (તેષુ) તે સ્થળોને (તે) તારા વિષયમાં (ચારુ વદેમ) સાફ કહેવો. (૫૬)

(યાત્) જ્યારે (પૃથિવીમ્) ભૂમિમાં કોઇ યુદ્ધ યગેરેથી (અર્શિયન્) આવીને વસે અથવા વસાવવામાં આવે ત્યારે (તાન્ જનાન્) તે વસનારા મનુષ્યોને (ચ રજઃ) લશ્કર આવવાથી ઉઠતી મૂળ (અશ્વાઃ દ્વૃ વિદુધુવે) યોડાઓના ડોડવાથી ઉડી તે (મન્દ્રા) પ્રસન્ન કરનારી (અગ્રેત્વરી) અગ્રભાગમાં ઝડપથી જાનારી (મુવનસ્ય ગોપા) સંસારની રક્ષા કરનારી (વનસ્પર્તીનામ્ ઓપધીનામ્ ચ મૃમિઃ) વનસ્પતી અને ઔષધિઓનું ઘડણુ કરનારી છે. (૫૭)

(યત્) અમે અમારા રાષ્ટ્ર અથવા દેશના સભ્યોમાં જે (યદામિ) કહીએ છીએ (તત્ મધુમત્ત્વદામિ) તે હિતકર અને અશુર શબ્દોમાં કહીએ છીએ, (યત્ દીક્ષે) જે ભેડએ છીએ (તત્) તે સર્વ (મા) અમને સહાયક થાઓ. (અહં ત્વિર્પીમાન્) અમે પ્રકાશમાન, તેજસ્વી, હીસિમાન અને (જૂતિમાન્) જ્ઞાનવાન થઇએ, જેથી (અન્યાન્) બીજાઓ જે અમારી માતૃભૂમિનું ડોહન કરી કાયદો ઉઠાવે છે (અવહન્મિ) તેનો નાશ કરીએ છીએ (૫૮)

આવાકશ—હે માતૃભૂમિ ! પ્રથમ લોકો જ્યારે તારી સ્તુતિ કરતા હતા ત્યારે તારી કીર્તિ અને તારે મહત્વ ચારે દિશાઓમાં પ્રસરી જતા હતાં, તે તારે મહત્વ અત્યારે પણ એટલું જ અને એનું જ ફલાણ. (૫૫)

હે અમારી માતૃભૂમિ ! તારામાં જ્યાં જ્યાં નગર, વન, સમઠ, યગિરદ, રાજ્ય અથવા મનુષ્યો એકત્રિત થાય ત્યાં ત્યાં અમે તારી પ્રેમસા કરીએ અર્થાત્ કહી પણ તારા અહિતની વાત ન કરીએ. (૫૬)

યુદ્ધમાં વિજયી બનીએ, જ્યાં લશ્કરના યોડાઓની સહાયી મૂવ ઉટે છે અને મનુષ્યોના ચિત્તને પ્રસન્ન કરે છે અથવા જ્યારે કોઇ વિશેષ કાણને માટે સન્નન બનાવી મનુષ્યો એકત્રિત થાય છે ત્યારે તે સંપત્તિ કુશલ રચણે જે એક વિવશજ્ઞ રાજા ઉત્પન્ન થાય છે, તે રાજા સર્વને આનંદ આપનારી, સમગ્ર દેશનું સંરક્ષણ કરનારી અને ઔષધિ ઇત્યાદિ ભરત્ર પગથોડી આપનારી બને છે. એટલા માટે જ તે રાજાને મધુમૂખિના સંપણું મળતો. અદેવ પ્થાનમાં રાખે. (૫૭)

અમે જે કંઈ ચાખીએ છીએ તે સર્વ અમારી માતૃભૂમિના દિવ મટે જ હશે, અમે આપણી જે કંઈ ભેડીએ તે પણ સર્વ અમારી માતૃભૂમિને મટે જ હશે, આ પ્રમાણે અમારા સર્વ કાર્યો અમારી માતૃભૂમિને જ અર્પણ થશે, અમે તેજસ્વી અને શુદ્ધિમાન થઇએ જેથી અમારી માતૃભૂમિનું દોહન જે રાહચેા કરી તેનો અમે નાશ કરીએ (૫૮)

જાન્તિવા સુરમિઃ સ્યોના કીલાલોઘ્ની પર્યસ્વતી ।

મૂમિરાર્ધિં બ્રવીતુ મે પૃથિવી પર્યસા સહ

॥ ૫૯ ॥

યામન્વૈચ્છન્નદ્વિપાં વિશ્વકર્માન્તરર્ણવે રજાસિ પ્રવિષ્ટામ્ ।

મુજિષ્યં પાત્રં નિહિતં ગુહા યદાવિમોર્ગે અમવન્માતૃમઘ્યઃ

॥ ૬૦ ॥

ત્વમસ્યાવપન્ની જનાનામદિતિઃ કામદુષ્ટાં પપ્રથાના ।

યત્ત ડુન તત્ત આ પૂરયાતિ પ્રજાપતિઃ પ્રથમજા ક્રતસ્ય

॥ ૬૧ ॥

ઉપસ્થાસ્તે અનમીવા અયક્ષ્મા અસ્મઘ્યં સન્તુ પૃથિવિ પ્રસૂતાઃ ।

વીર્યં ન આયુઃ પ્રતિવુષ્યમાના વયં તુમ્યં ચલિહૃતઃ સ્યામ

॥ ૬૨ ॥

મૂમે માતૃનિં ઘેહિ મા મદ્રયા સુપ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

સંવિદાના દિવા કંવે શ્રિયાં માં ઘેહિ મૂત્યામ્

॥ ૬૩ ॥

અર્થ— (જાન્તિવા) જાન્તિકારક (સુરમિઃ) સુગન્ધિયુક્ત (સ્યોના) સુખ આપનારી (કીલાલોઘ્ની) અગ્નને આપનારી (પર્યસ્વતી) જ્યાં ઘણું પાણી હોય એવી (મે પૃથિવી ભૂમિઃ પર્યસા સહ) અમારી ભૂમિ લોગ્ય પદાર્થો જે પીવાના કામમાં આવે તેના વિષે અમને (અધિ બ્રવીતુ) કહે. (૫૯)

(યત્) જ્યારે (વિશ્વકર્મા) સર્વ કામ કરનારા (રજાસિ અર્ણવે) અન્તરિક્ષમાં (અન્તઃ પ્રવિષ્ટામ્) અંદર પ્રવેશ કરીને જે ભૂમિને (હવિપા) અન્નાદિ પદાર્થોથી (અન્વૈચ્છન્) સેવા કરવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે (ગુહા નિહિતં) ગુપ્તસ્થાનમાં રાખેલું (મુજિષ્યં પાત્રં) લોજનને યોગ્ય અન્ન વગેરે (માતૃમઘ્યઃ) માતૃ-ભક્તોના (મોર્ગે) ઉપલોગ માટે (આવિઃ અમવન્) પ્રગટ થાય છે. (૬૦)

હે માતૃભૂમિ! (ત્વં જનાનામ્ અદિતિઃ) તું લોકોને દુઃખ ન આપનારી (કામદુષ્ટા) ઇચ્છિત પદાર્થો આપનારી (પપ્રથાના) સ્તુતિ કરવા યોગ્ય (આવપન્ની) જેમાં સારી રીતે વાવવાથી ઘણું જ અન્ન ઉત્પન્ન થાય છે. (અસિ) એવી તું છે. (યત્ત તે ડુનમ્) જે તારામાં ઉછળે છે. (તત્ત તે ક્રતસ્ય) તારામાં જે યજ્ઞ કરવામાં આવે છે (પ્રથમજા) સંપ્રિતા પ્રારંભમાં પ્રગટ થએલા (પ્રજાપતિઃ) પરમેશ્વર (આપૂરયાતિ) શૂણ્ય કરી દે છે (૬૧)

હે (પૃથિવિ તે પ્રસૂતા) ભૂમિ! તારામાં ઈત્પન્ન થએલા બધા લોકો (અનમીવાઃ) શેઠ રહિત (અયક્ષ્માઃ) ક્ષયરોગરહિત (અસ્મઘ્યં ઉપસ્થાઃ) અમારી પાસે રહેનારા (સન્તુ) હો, (નઃ આયુ વીર્યં મવતુ) અમારું આયુષ્ય લાંબુ હો, અમે ઘણા વર્ષો જીવીએ (વયં પ્રતિવુષ્યમાનાઃ) અમે જ્ઞાન વિજ્ઞાન યુક્ત થઈએ ((તુમ્યં ચલિહૃતઃ સ્યામ) તને બલિહ્ન અને ઉપહાર આપનારા હો. (૬૨)

હે (માતર મૂમે) માતૃભૂમિ! (મદ્રયા) કલ્યાણને વધારનારી બુદ્ધિથી અમને (સુપ્રતિષ્ઠિતામ્) સુસ્થિર અને યુક્ત બનાવી (મા) મને (નિઘેહિ) રાખે (દિવા) હૃદયમાં (સંવિદાના) સર્વ વાતોને બહુનારા બનાવે. (કંવે માં) હે કાન્તદર્શની! અમને (મૂત્યાં શ્રિયં ઘેહિ) પૃથ્વીના પેટાણમાં સંપન્ન પ્રાપ્ત થાઓ. (૬૩)

સાધાર્થ—જાન્તિ, સુખ, અન્ન, પાણીઈત્યાદિ સર્વ આપનારી અમારી માતૃભૂમિ અમને સર્વ લોજના પદાર્થો અને એશ્ય આપનારી થાઓ અને આ પ્રમાણે તે અમારી રક્ષા કરતી જ રહે. (૫૯)

ત્યાં સર્વ પ્રકારના ઉલ્લેખ કરનારા ક્રાંતિ પ્રણેતા માતૃભૂમિની સેવા કરવા માટે કરી નહીં થયેલા કો તેમને માટે માતૃભૂમિના પ્રાર્થનામાં પ્રાપ્ત રાખેલા, પીરસીને તેવાર કરેલા થાય (જે કેવળ બાલો માટે જ હોય છે) તે તેની પ્રેમ બાળીની સામે આવીને પ્રગટ થાય છે અર્થાત્ તેમના ઉપભોગના સર્વ પદાર્થો તેમને સદેજમાં જ મળી શકે છે. (૧૦)

દે અમારી માતૃભૂમિ ! તું અમને સર્વને સુખ આપનારી છે, હરિદ્રા પદાર્થોને આપનારી છે તેથી તમારામાં જે ઉત્પન્ન છે તેને પરમેશ્વર પ્રજ્વલ કરે. (૧૧)

દે અમારી માતૃભૂમિ અમે લોકો જે તમારામાં ઉત્પન્ન થયા છીએ તે સર્વ નિરોગી, મજબૂત શારીરિક, લાંબા આયુષ્યવાળા અને હૃદ્દિમાન, તેમજ અસ્તિત્વપૂર્ણ થઈએ અને માતૃભૂમિના દિન માટે અમારા પોતાના સ્વાર્થનું ભવિષ્ય દેવામાં ઉત્કૃષ્ટ રહીએ. તારું દિવન કરવામાં સર્વ પ્રકારે તત્પર રહીએ. (૧૨)

દે માતૃભૂમિ ! મને હૃદ્દિમાન બનાવ અને તારી બાળતમાં પ્રનિદિન ચિન્તા કરનારા, સૂક્ષ્મ વિધારી અને દુરસ્તી મનુષ્યને તથા મને મારી ભૂમિમાં પ્રપાચેલી સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરાવનારી બનજે. (૧૩)

માતૃભૂમિનું વૈદિક ગીત

માતૃભૂમિનું વૈદિક ગીત

જે દેશમાં જે લોકો રહે છે તેને તેમની માતૃભૂમિ કહે છે.

જેવી રીતે ભારતીયોની ભારતભૂમિ, ચીની લોકોની ચીનભૂમિ, અંગ્રેજોની ઇન્ડિયા અને આ પ્રમાણે બીજા બીજા લોકોની તે તે ભૂમિ તેમની માતૃભૂમિ કહેવાય છે. જેવી રીતે માતાના શિષ્યમાંસ ઇત્યાદિથી બાળકનો દેહ બને છે તેવી રીતે માતૃભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલા અનાજ, પાણી, દવા, વનસ્પતિ-થી તે તે દેશના માનવીઓના દેહ બને છે તેથી તે દેશવાસીઓ તે ભૂમિને પોતાની માતૃભૂમિ માને છે, એ તેમનો કુદરતી સ્વભાવજ થતી રહે છે.

પરમેશ્વરનો નિયમ છે કે માતાના ધાવણ પર માત્ર તેના બાળકનોજ અધિકાર હોયો જોઈએ, કારણ કે માતાના સ્તનોમાં જે ધાવણ પરમેશ્વર પોતાના અટલ નિયમેથી ઉત્પન્ન કર્યું છે તે માતાથી ઉત્પન્ન થનારા બાળકને માટે જ ઉત્પન્ન થાય છે, બાળકનું પોષણ તેની માતાના દૂધથીજ થતું જોઈએ, માતાનું ધાવણ પીતું એ બાળકનો જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે અને તે તેનો સર્વ પણ છે.

જે કોઈ જન્મ્યું બાળક પોતાની માતાનું ધાવણ પીવા ઉપરાંત બીજા બાળકની માતાનું ધાવણ પીયું જન્મરદસ્તીથી

ધારી જાય અને બીજા બાળકને ભૂખ્યું રાખે તો તેનું તે કાષ્ટ પરમેશ્વરના નિયમ વિરૂદ્ધ ગણાય અને તે જન્મ્યું બાળક ઇશ્વરના નિયમાનુસાર અપરાધી ગણાય. તે જ પ્રમાણે એક દેશના માતૃભૂમિના બાળકો બીજા દેશના માતૃભૂમિના બાળકોને પરતન બનાવી અને તે દેશમાં ઉત્પન્ન થનારા ઉપભોગના સર્વ પદાર્થો, તે દેશના મૂળ વસ્તીઓને ન આપતાં પોતાના ઉપભોગાર્થે ઉપભોગમાં લે તો તે તેમનો મોટો અપરાધ છે, ઇશ્વરના નિયમ પ્રમાણે મુશ્કેલી થયો ગણાય. કેટલેકે બૂલસું ન જોઈએ કે જે સ્થિતિ માતા અને તેના બાળકની તે જ માતૃભૂમિ અને તેના બાળકની છે.

અલેક મનુષ્ય જાણે છે કે જે ઘરમાં તે રહે છે તે ઘર તેને કેટલું વહાલું લાગે છે. રાત્રિને સમયે કોઈ તરફર આવીને તે ઘરમાંથી કોઈ પણ વસ્તુ પોતાના ઉપભોગ માટે ચોરીને ઉઘાડી જાય. તો ન્યાયી સરકાર આવા ચોરને પકડીને સજા કરે છે, કારણ કે ન્યાયનો મુખ્ય હેતુ જ એ છે કે કોઈ પણ ઘરમાં તેના પરાપૂર્વગેથી ચાલી આવતી વસ્તુપર તે ઘર-માલિકનો હક્ક હોયો જોઈએ, તેના પર તે ચોરનો અધિકાર હોય નહીં અને તેલકા માટે જ તે ચોર સજાને પાત્ર છે. જેવી રીતે એક નાનું ઘર કોઈ એક કુટુંબની માલિકીનું છે, તેવીજ

રીતે આ સમગ્ર વિશાળ દેશ પણ એક મહાન ધર છે અને તે તેમાં વસતા સર્વ દેશવાસીઓનું છે. જે આ રાષ્ટ્ર સ્વરૂપ ધરપર બીજા દેશના બળવાન લોકો મળીને હુમલો કરે અને ત્યાંની મીનેપર પોતાનો અધિકાર જમાવે તો વાસ્તવમાં તે અપરાધ એક નાના ધર પર હુમલો કરનાર ઝડૂના અપરાધ જેટલોજ હ'ડને પાત્ર છે, તે અપરાધ તેટલોજ ભયંકર છે બક્ષે વધારે ઉમ્મ સ્વરૂપમાં ભયંકર છે. આને વધારે સાબિત કરવાની આવશ્યકતા નથી. આ સંસારના સર્વ મોટા મોટા તત્વસાની લોકો આ જ હકીકત કહેતા આવ્યા છે. પરંતુ જગતનો કારભાર તત્વસાની લોકોના હાથમાં ન હોઈ ભૌતિક રીતે બળવાન લોકોના હાથમાં હોવાથી આ પ્રકારની રાષ્ટ્રીય લૂંટને અપરાધ માનવામાં આવતી નથી. તેથી એવા મહાન અપરાધીઓને કોઇ સજાપાત્ર ગણવું નથી અને સજા કરવું પણ નથી. પરંતુ ઇશ્વરના નિયમોમાં આ પ્રભાણેનો પક્ષપાત થઇ શકતો નથી.

આ અપરાધીઓને સજા થવી આવશ્યક છે કે નહિ તે જોવાનું કામ અમારું નથી. અમે તો એટલું જ દર્શાવવા માગીએ છીએ કે માતાના ધાવણ પર તેના બાળકનો, ધરપર તે ધરના માલિકનો, રાષ્ટ્ર પર તે રાષ્ટ્રના લોકોનો અને માતૃભૂમિના સર્વ ઉપયોગી વસ્તુઓ પર તે માતૃભૂમિના બાળકોનો અધિકાર છે.

બાળક પોતાની માતાનું ધાવણ ધાવે છે અને તેથી જ તેના પર તેનો અનહદ કુદરતી પ્રેમ હોય છે. મનુષ્યો પોતાની માતૃભૂમિમાં ઉત્પન્ન થતું અનાજ, ફળ, કંદ મૂળ ઇત્યાદિ ખાધને પુષ્ટ અને છે અને તેથી જ તેની માતૃભૂમિ પર તેનો નિરંતર પ્રેમ હોય છે. તેથી જ કવિઓ માતૃભૂમિના પ્રેમના ગીતો બનાવે છે અને લોકો તે કાવ્યો ગાઈને અન્યને ઉત્સાહી બનાવે છે.

પાકિને આ વાત ફરી ફરી સમજાવવાની આવશ્યકતા નથી કે માતા અને માતૃભૂમિ વિશે લખેલાં કાવ્યો નૈસર્ગિક પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે છે, કાવ્યના લિજ લિજ રસોમાં પ્રેમરસ અધિક શ્રેષ્ઠ હોય છે. માતૃદેવતાના કાવ્યમાં જેટલા પ્રભાવમાં પ્રેમરસ ભરેલો હોય છે તેવો બીજા કોઇ કાવ્યમાં આવી શકતો જ નથી. માતા કેવી છે ? તે અસીમ પ્રેમની ભૂતિ છે. તેના પ્રેમને અન્ય કોઇ ઉપમા વ્યાખ્યા લાવક જ નથી, તેનો પ્રેમ વાસ્તવમાં અનુપમ છે. જે માતાના પ્રેમને બીજા કોઇ

ઉપમા આપવી જ હોય તો તે માતૃભૂમિના પ્રેમનીજ હોઇ શકે, બીજા કોઇ ઉપમા તેને આપી શકાય જ નહિ.

એવો માણસ લાગે જ મળશે જેને પોતાની માતા પ્રત્યે આદરભાવ ન હોય. માતાના પ્રેમથી જ પ્રત્યેક મનુષ્યનું પાલન પેલણ થાય છે. માતૃભૂમિ પ્રત્યે પણ પ્રત્યેક મનુષ્યને તેવોજ પ્રેમ હોય છે. આ દેશપ્રેમ પણ અસીમ હોય છે, એ તેવી વિપત્તિ કે સંકટ કેમ ન આવે માણસ પોતાની માતૃભૂમિનો ત્યાગ કરવા તત્પર નહિ જ થાય. માતાનો અથવા માતૃભૂમિના યજ્ઞના રક્ષણાર્થે મનુષ્ય પોતાના માણસ પણ ન્યાયવર કરવા તત્પર થઇ જાય છે.

આ તે જ નિઃસીમ પ્રેમ છે જેનાથી સર્વ દેશના લોકોએ પોતાની જન્મભૂમિનાં ગીત ભક્તિભાવે બધાં ઉત્તમોત્તમ બનાવ્યાં છે. માતૃ-ભૂમિને અર્થે લોકોએ ભક્તિગીતો રચ્યાં છે. સર્વ દેશોમાં આ પ્રથા છે કે આનંદોત્સવ કે વિજયોત્સવમાં દેશવાસીઓ પોતાપોતાનાં રાષ્ટ્રગીતોનું ભક્તિભાવથી ગાન કરે છે.

આવા પ્રકારનું કોઇ રાષ્ટ્રગીત અથવા માતૃભૂમિ ગીત ભારતવાસીઓમાં છે કે નહિ એ વિવિધમાં કેટલાંએ વિદ્વાનોના લિજ લિજ મત છે. કેટલાક વિદ્વાનો એમ પણ દર્શાવે છે કે ભારતવાસીઓનું એક જ રાષ્ટ્ર કહી પણ હતું જ નહિ અને તેથીજ તેમનામાં કોઇ રાષ્ટ્રગીતની શક્યતા નહતી. મધ્યકાળમાં આપણા વિસ્તૃત દેશના ઘણા નાના નાના રાજ્યો બની ગયા હતાં, તેથી જ એમ કહેવામાં આવે કે તે સમયમાં એક રાષ્ટ્રીયતાની કલ્પના શક્ય ન હતી તો તે કદાચ સત્ય હોઇ શકે, પરંતુ અમારી પાસે પ્રારંભથી જ રાષ્ટ્રીયતાની કલ્પના છે અને તે ઋષિઓના કાળથીજ આસતી આવી છે અને તેના નિદર્શક તરીકે અમારી પાસે અમારું રાષ્ટ્રગીત પણ છે જ. આ બાબતના સમર્થનને માટે જ આ લેખમાં માતૃભૂમિના વૈદિક સૂક્તનો વિચાર કર્યો છે. આ સૂક્ત અથર્વવેદના ૧૨ માં કાંડનું પહેલું સૂક્ત છે.

મૂક્તનો ઉપયોગ

જે સૂક્તના વિષયમાં અમે અહીં લખી રહ્યા છીએ તેનું રાષ્ટ્રીય મહત્વ છે કે નહિ તે તેના ઉપયોગથી જ જાણી શકીએ છીએ. તેથી તેનો ઉપયોગ કર્યા કરવામાં આવ્યો છે તે જુઓ—

૧ પ્રામપસનાદિરક્ષણાધમ્ । (સા.ભૂ.ભા.૫૫)

(અષ્ટમં ૧૨૧૧૨)

‘ ગામડું, શહેર, નગર, ઇલાહિના રક્ષણને સમયે તેનો ઉપયોગ કરવો નોંધ્યો ’ અર્થાત્ ગામડું, નગર, પ્રાન્ત રાષ્ટ્ર, સ્વરક્ષ આદિના રક્ષણ સમયે તેનો ઉપયોગ કરવો નોંધ્યો સ્વરક્ષના રક્ષણ માટે બ્યારે કોઇ કામ કરવાનું ટોચ ત્યારે આ સંકલ્પ લેવું નોંધ્યો, ઉચ્ચારવું નોંધ્યો આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે સ્વરાષ્ટ્ર રક્ષા અને આ સંકલ્પને ધ્યેયજ નિહાળેના સખ્ય છે સર્વ લોકો જાણે છે કે રાષ્ટ્રશ્રીનનો પશુ આજ ઉપયોગ છે સર્વ દેશોમાં રાષ્ટ્રશ્રીનનો ઉપયોગ આ કાર્યને માટેજ કરવામાં આવે છે યાદુ આ આનતનો વિશેષ વિચાર કરવો નોંધ્યો તેથી નીચે હજી વધારે પ્રમાણ આપેલ છે

૨ પાથિર્ધી મુમિકામલ્ । (નક્ષત્રક્રમ ૧૭)

‘ પૃથ્વીની ઇચ્છા કરનારે પાથિર્ધી મહાશક્તિ કરતી વખતે તેનો ઉપયોગ કરે ’ દેશમાં અથવા રાષ્ટ્રમાં બ્યારે અશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તે રિચિતને દૂર કરના માટે જે પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે તેને ‘ પાથિર્ધી મહાશક્તિ ’ એવું વૈદિક નામ આપેલ છે તેમાં કેટલીએ મહવપૂર્ણ ખામતો કરવી પડે છે એના સમયે આ સંકલ્પ ઉચ્ચારવું નોંધ્યો આ નક્ષત્ર ક્રમકર્તાનું કહેવું છે “ મુમિકામ ” અર્થાત્ મુમિકામ ઇચ્છા કરનારે જે મુખ્ય છે તેણે તે કામ કરતી વખતે આ સંકલ્પ ઉચ્ચારવું નોંધ્યો આ સંકલ્પના ઉચ્ચારવાથી માતૃભૂમિના હિતનું કાર્ય કરવાને માટે ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થાય છે ત જ પ્રમ લે—

૩ ઔમસ્ય દતિકર્મણિ । (કૌશીતકીસુત્ર પાર)

“ (ઔમ) પ્રદેશના અથવા રાષ્ટ્રના (દતિકર્મ) આદરને માટે જે કામ કરવું નોંધ્યો તે કામમાં આ સંકલ્પનો ઉપયોગ કરવો નોંધ્યો “ દતિ નો અર્થ ‘ આદર ’ દતિ કર્મ નો અર્થ ‘ ઇચ્છા કરને માટે કરેલું કામ ’ રાષ્ટ્રીય મહેલસર અથવા વિજયો સવને સમયે આ સંકલ્પનો ઉપયોગ કરવો નોંધ્યો સાપશ્યાચાર્યે પોતાના આશ્ચર્યમાં એ પશુ દશાનુ છે કે આ સંકલ્પનો ઉપયોગ કોણ કોણ કરી શકે છે હવે આપણે તે નોંધ્યો—

૧ પુષ્ટિકામ । ૨ ઈન્દિયવાચકામ ।

૩ માળિદિરવ્યકામ । (સપ્તમ્ ૧૨૧૧૨)

“ પુષ્ટીની ઇચ્છા કરનારે, અનની ઇચ્છા કરનારે, રત સંજ્ઞા ઇચ્છાદિની ઇચ્છા કરનારે આ સંકલ્પનો પાઠ કરવો નોંધ્યો ’ તત્પર્યં એ છે કે આ સંકલ્પનું જ્ઞાન તે સમયે કરવું નોંધ્યો બ્યારે અમે કોઇ રાષ્ટ્રીય ઉત્પત્તિનું કાર્ય કરતા દોષ્યોને નો વાયક વિચાર કરી કે રાષ્ટ્રીયગીત એવાજ અનસર ૫૨ બરાબ છે તો તેમો સંકલ્પ બને આશ્ચર્યના કથનનું રહસ્ય સમજ સકરી

આ સંકલ્પનો વિચાર કરતી વખતે પહેલાં આપણે એ સંકલ્પ કયા મળવું છે તે જોવું નોંધ્યો પ્રાચીન યજિર્મોએ અર્થવેદના કેટલાક મજૂ ખનાવ્યા છે તેઓમાં “ વાસ્તોવ્યતિ ” નામનો જે મજૂ છે તેમાં આ સંકલ્પ આવે છે “ વરત ” પર સ્થાપિત અથવા માલોઠીક દર્શનનારા અને સિદ્ધ કરનારા સંકલ્પ “ વાસ્તોવ્યતિ ” મજૂમાં આવેલા છે ઉપર દર્શનનામાં આ યુગે જે બ્યારે કોઇ પશુ દેશવાસીએ પોતાની માતૃભૂમિપર પોતાનો દક્ષ સામિન કરવા માગતા ટોચ ત્યારે આ સંકલ્પ ઉચ્ચાર કરવો નોંધ્યો આ કારણને લીધે જ આ સંકલ્પ “ વાસ્તોવ્યતિ ” મજૂમાં સામેલ કરવામાં આવ્યું છે

જે આ વાતો પર ઉઠા વિચાર કરવામાં આવે તો આ સંકલ્પની મહત્તા સહજમાં જણાઇ આવશે અને વિશેષરૂપે સમજ સકરી માતૃભૂમિનું આ વૈદિક ગીત અમુક વિશિષ્ટ પ્રકારનું રાષ્ટ્રગીતજ છે તથા એ રાષ્ટ્રીયગીત કોઇ નોંધક રાષ્ટ્રીય અનસર ૫૨જ આવું નોંધ્યો

માતૃભૂમિની કપના

અત્યાર સુધી તો આપણે માતૃભૂમિના આ સંકલ્પનો વિચાર નાજ પ્રમાણેથીજ કર્યો છે હવે જે આંતરિક વિચાર કરીશું તો આપણને જણાશે કે આપણા આ વિચાર કેટલી દૃઢ સુધી રાષ્ટ્રીય મહત્વના છે તેથી આપણે પહેલાં તે એ નોંધ્યો કે આ સંકલ્પનો માતૃભૂમિની કપના છે તે કેવા પ્રકારની છે ને લોકો એમ માને છે કે આપણામાં “ માતૃભૂમિ ” ની કપના જ નથી તે લોકો આ વચનેને બરાબર વિચાર કરશે તો તેમને ખતીતિ થશે કે અમારા પ્રાચીન સાહિત્યમાં પશુ માતૃભૂમિના વિચાર વિગ્રમાન છે અને ત્યારે એ પશુ સિદ્ધ થશે કે માતૃભૂમિની કપના સર્વ પ્રથમ યજિર્મોએ જ કરેલી છે

માતા મ્મિઃ પુત્રોઽહ પૃથિવ્યાઃ । (અષ્ટમં ૧૨૧૧૨)

“મારી માતા ભૂમિ છે અને માતૃભૂમિનો હું પુત્ર છું”
અમારા દેશની ભૂમિ અમારી માતા છે અને અમે સર્વ એ
માતૃભૂમિના પુત્રો છીએ. અર્થાત્ અમે સર્વ દેશવાસી એકજ
માતાના પુત્ર છીએ તેથી અમે સર્વ સાચા અર્થમાં દેશપ્રેમી
છીએ. એ પણ ૨૫૫૮ જ છે કે પ્રત્યેક દેશના નિવાસીઓએ
પોતાના મનમાં આજ ભાવ ભાવવો જોઈએ. માતૃભૂમિના
ભક્તોના ગૌરવના વિષયમાં ઝગવેદનો આ મંત્ર લક્ષમાં
લેવા જોવા છે.

તે અગ્નિષ્ઠા અક્ષતિષ્ઠાસ ઉદ્ધિવોઽમમ્યમાસો
મહસા વિવાદૃષુઃ । સુજાતાસો જલુપા પૃષ્ઠિ-
માતરો દિવો મર્યા આવો અચ્છા જિગતન ॥ ૬ ॥
(ઝગવેદ ૫૫૧૧૬)

અ ગ્નેષ્ઠાસો અક્ષતિષ્ઠાસ પતે સં આતરો
વાદૃષુઃ સૌમગાય । (ઝગવેદ ૬૬૦૫૫)

(પૃષ્ઠિ-માતરઃ) માતૃભૂમિને પોતાની માતા માનના-
રાએ સર્વ (મર્યાઃ) મનુષ્યો સાચા કુલીન છે, તેમનામાં
કોઈ (ગ્નેષ્ઠ) એટલે મોટા એટલે વધારે શ્રેષ્ઠ નથી અથવા
કનિષ્ઠ નથી અથવા કોઈ મધ્યમ પણ નથી, તે સર્વનો દરજ્જો
એક સરખો છે. તે સર્વજણ (ઉદ્-મિદઃ) પોતાના
ઉપરનું દયાણુ બેઠીને બહાર ઉઘે ચડારા છે, સર્વના
વિચારો એક સરખા છે અર્થાત્ તેઓ (આતરઃ) ભાઈઓ
છે જ, તે પોતાના (સૌમગમ્) ધનની માટે (સં-
વાદૃષુઃ) સર્વ મળીને પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.

આ મંત્રમાં (પૃષ્ઠિ-માતરઃ) અર્થાત્ ભૂમિને માતા
માનનારા સત્પુરુષોનું વર્ણન જોવા જેવું છે. માતૃભૂમિના ભક્ત
મધ્ય એકજ વિચારવાળા હોવા જોઈએ. તેમનામાં કોઈ
નીચતો ભેદભાવ રહેતો નથી. તે સર્વ લોકોનો દરજ્જો એક
સમાન હોઈને તેઓ સર્વ મળીને માતૃભૂમિના ઉદ્ધારનો
પ્રયત્ન એક સાથે એક સરખો કરે છે, તેઓ અંદર અંદર
બંધુ પ્રેમ જાળવે છે અને તેને લીધે પોતાની ઉન્નતિ સાધી
લે છે, માતૃભૂમિને પોતાની તથા સર્વની માતા માનનારો
પ્રત્યેકના આચરણમાં જે ફરક પડે છે તે આ મંત્રમાં ૨૫૫૮
રીતે દર્શાવે છે. પોતાના વ્યવહારનું કેન્દ્ર માતૃભૂમિ છે આ
માનનારાઓ અને ન માનનારાઓના વ્યવહારમાં આટલો ભેદ
હોય છે. વેદોમાં આ વાત આટલી ૨૫૫૮ રીતે જણાવી છે
તેનું કારણ એ છે કે વૈદિકધર્મવાળાઓને એ દર્શાવતું છે કે

આવો વિચાર કરવાથી તે લોકોમાં માતૃભૂમિની લક્ષિત વધે
અને તેઓ પોતાની ઉન્નતિ કરી લે. તે જ પ્રભાણે—

દ્વિઠા સરસ્વતી મહી તિસ્રો દેધર્મિયોમુવઃ ।
વાર્હિઃ સીદન્ત્વસ્થિઃ (ઝગવેદ ૧૧૧૩૮૬)

“ (મહી) માતૃભૂમિ, (સરસ્વતી) માતૃસંસ્કૃતિ
અને (દ્વિઠા) માતૃભાષા આ ત્રણ સુખ આપનારી દેવતાઓ
છે, તે સર્વ કાળ અંતઃકરણમાં રહે. ”

આ મંત્રની ત્રણ દેવતાઓમાં માતૃભૂમિનું સ્થાન છે. ત્રણે
દેવતાઓનો સંબંધ ૨૫૫૮ કરીને દર્શાવવાની અને આવશ્યકતા
નથી કારણ કે તે એટલા ૨૫૫૮ છે કે એની મેળે જ તે જણાઈ
આવે છે. આ સર્વ મંત્રોનો વિચાર કરવાથી જણાઈ આવશે
કે આપણા ધર્મશાસ્ત્રોમાં માતૃભૂમિનું મહત્વ અને શ્રેષ્ઠત્વ
કેટલી હદ સુધી વર્ણવાયું છે. તે બાબતમાં વધુ વિચાર કરવા
પહેલાં આ મંત્ર જોઈએ—

ભૂમે માતર્મિ ઘેહિ મા મદ્રયા સુમતિષ્ઠિતમ્ ॥
(અથર્વ. ૧૨૧૧૬૩)

“ હે (માતઃ ભૂમે) માતૃભૂમિ ! મને કદવાણુ અવરથામાં
મૂક ” અર્થાત્ માટે સર્વ પ્રકારે કદવાણુ કર. આમાં “ ભૂમે
માતઃ ” ઇત્યાદિ પદોથી માતૃભૂમિની યોગ્યતા જણાઈ આવે
છે. એ જ પ્રભાણે—

સા નો ભૂમિઃ પૂર્વપેયે વચાતુ ॥ ૧ ॥
સા નો ભૂમિર્મિર્વચાતુ ॥ ૪ ॥
સા નો ભૂમિર્મિર્વચાતુ પયો હુદામ્ ॥ ૬ ॥
સા નો ભૂમિર્મિર્વચાતુ પયો હુદામ્ ॥ ૧૧ ॥
સા નો ભૂમિરા વિશતુ યજ્ઞનં કામયામહે ॥ ૪૦ ॥
સા નો ભૂમિઃ પ્રણુદતાં સપત્માનસપાનં મા પૃથિવી
કૃણોતુ ॥ ૪૧ ॥ (અથર્વવેદ ૧૨૧૧)

“ તે અમારી માતૃભૂમિ દર્શેશ અમને અપૂર્વ પેય પદાર્થો
આપે, તે અમારી માતૃભૂમિ અમને ગાયો અને અન્ન આપે.
તે અમારી માતૃભૂમિ અમને દૂધ ધણું આપે, તે અમારી
માતૃભૂમિ અમારે સંવર્ધન કરે. તે અમારી માતૃભૂમિ અમને
ધણું ધન આપે. તે અમારી માતૃભૂમિ અમારા શત્રુઓનો નાશ
કરે અને અમને શત્રુરહિત બનાવે. ”

પાછલા સંબંધ આનમાં લેતા જણાઈ આવશે કે આ
સર્વ મંત્રોમાં “ ભૂમિ ” શબ્દ “ માતૃભૂમિ ” ના અર્થમાં

જ વપરાયેલ છે " માતૃભૂમિ અમારે માટે આ કરે તે કરે " વગેરે રચના કાવ્યમય અસ કારિક કાવ્યા છે તેનો વારત- નિક અર્થ તો એટલો જ થાય કે, " માતૃભૂમિની કૃપાથી અમારા હાથે આ કાપે થાર અથવા આ કાપે " ખુબ મધ તેનું હ મળે. " કારણ કે પ્રત્યેક કાવ્યમાં આ પ્રકારની અસ કારિક પાસના રહેલી હોય જ છે આ સર્વ પ્રાથમ્યએનો કારિક અર્થ મિમ હોય છે, જ્યારે આંતરિક કાવ્ય મિમ હોય છે. આ રિવાજમાં આ મનન યોગ્ય મંત્ર લુઓ—

સા નો ભૂમિ વિંદુજતાં માતા પુત્રાવ મે વયા ॥ ૧૦૭ (અથર્વવેદ ૧૨.૧૨)

" તે અમારી માતૃભૂમિ અને અર્ધાત્ પોતાના પુત્રને માતૃ દૂધ આપે! આ મંત્ર કેટલો સરસ છે અને એટલો જ એ અસ કારિક પણ છે માતા અને પુત્રનો સબ્ધ દૂધ (ધાવણ) પીરાપીજ શરૂ થાય છે આતાનું ધાવણ તેનો પુત્ર ધાવે છે એ વાત સુરિદિત છે. માતૃનું દૂધ આપણે જ્યાં ખીએ છીએ તેથી જ શાય આપણી માતા છે ભૂમિના અનાજ, કઠોળ વગેરે રસ આપણને મળે છે તેથી તે અમારી માતા છે, આ સર્વ સાધારણ અને સીધા બ્યવહાર છે તેનું વર્ણન કરતી નખતે ઉપશોક મંત્રો ને જાણ " મારી માતા મનેજ દૂધ આપે " અને આ પ્રકારના વર્ણનથી જ અમારી માતૃભૂમિમાં ઉત્પન્ન થનારા સર્વ ઉપભોગના પદાર્થો અમનેજ મળે અને બીજી કોઇ તેમને અમારી પાસેથી છીનવી ન લે વગેરે ને જાણ છે તે ધજોજ સાથે છે અને ભોધપ્રદ છે આ પ્રમાણે પાઠકોએ અવશ્ય સાધન આપવું જોઇએ

હવે કોઇ એમ પછુ કહેશે કે " ભૂમિ અથવા અમારી ભૂમિ " છત્વાદિ શબ્દોથી " અમારી રાષ્ટ્રભૂમિ " એવો બાવાર્થ નીકળી શકતો નથી, અને આ વાતને સિદ્ધ કર્યાં સિવાય ધર્મગ્રન્થોમાં માતૃભૂમિની આનંદમાં પ્રવૃત્તિ પછુનું આપેલું છે એમ પછુ અમે કહી શકતા નથી. આ સ દેહ ગોચર છે અને તેના નિવાસજીને માટે પદકાંતી સમક્ષ અમે આ મંત્ર મૂકીએ છીએ—

સા નો ભૂમિસ્તિવાપિ વલં રાષ્ટ્રે દધાતુમમે । (અથર્વ ૧૨.૧૮)

" તે અમારી માતૃભૂમિ અમારા ઉત્તમ રાષ્ટ્રમાં (ઉત્તમે રાષ્ટ્રે) તેજ અને જગ વધારે "

આમાં " ઉત્તમે રાષ્ટ્રે " નો અર્થ અને " અમારી

ભૂમિ " નો અર્થ એકજ છે " અમારા ઉત્તમ રાષ્ટ્રમાં અર્ધાત્ અમારી માતૃભૂમિમાં " તેજ અને જગની વૃદ્ધિ થાએ " અમારી માતૃભૂમિમાં " અથવા " અમારા રાષ્ટ્ર માં " છત્વાદિ શબ્દોનો અર્થ એજ છે કે "અમારા લોકોમાં" અથવા " અમારા દેશનાંધિવોમાં " આ નાન સામાન્ય અને સાધારણ વિચાર કરનારો જનજી કો છે. પરંતુ " અમારામાં " અથવા " દેશનાંધિવોમાં તેજ અને જગ વધે " એમ કહેવા કરતાં જામ કહીએ કે " અમારા રાષ્ટ્રમાં અથવા અમારી માતૃભૂમિમાં તેજ અને જગ વધે " તો તે વધારે ઉચ્ચ કાવના પ્રતિષ્ઠિત કરે છે, આ દૃષ્ટિથી " અમારી માતૃભૂમિ અમારું રાષ્ટ્ર, અમારું દેશ " વગેરે શબ્દોમાં કેટલો મૂઢ અર્થ અને રસ બરેલો છે !

હવે આ મંત્રના " ઉત્તમે રાષ્ટ્રે " (અમારા ઉત્તમ રાષ્ટ્રમાં) શબ્દો દંભુ પણ એક ઉચ્ચભાવ પ્રતિષ્ઠિત કરે છે હવે તેનો વિચાર કરવો જોઇએ રાષ્ટ્રભક્તોની નજરે રાષ્ટ્ર કેવી દશામાં હોવું જોઇએ તે આ શબ્દોથી ૨૫૪ થાય છે આ શબ્દોથી સુચિત થાય છે કે રાષ્ટ્ર ભક્તોની આકાંક્ષાએ હોવા જોઇએ કે " અમારું રાષ્ટ્ર સર્વ રાષ્ટ્રોમાં ઉત્તમ હોય " તર અને તમ " એ વૃણનામક ઉચ્ચતા બતાવનારા પ્રત્યય છે. " ઉત્ત " ઉત્તર અને ઉત્તમ ઉચ્ચતાનાં ત્રણ પગથિયાં બતાવે છે " ઉત્તમ " થી સર્વોત્કૃષ્ટ અવસ્થા જાણી શકાય છે રાષ્ટ્રભક્તોની એ પ્રમગ છત્ત હોવી જોઇએ કે ખીજ સર્વ રાષ્ટ્રોમાં અમારું રાષ્ટ્ર ઉત્તમ દશામાં હોવું જોઇએ આ છત્તજાથી પ્રેરિત બનીને તેમજ પોતાના રાષ્ટ્રને અત્યુચ્ચ કોટીનું બનાવવામાં પોતાની સર્વ કક્ષિત ખરચીને પ્રયત્ન કરવો જોઇએ ઉક્ત શબ્દોનો એજ ભાવ છે કે રાષ્ટ્રની કોઇ પણ સ્વતંત્ર અથવા પરત તદ્દશ હોવાથી સતોત ન થાય, પરંતુ દેશવાસીઓનું લક્ષમિનું તો એ હોવું જોઇએ કે કોઇ એક ઉચ્ચતમ કોટીએ પહોંચવું જોઇએ અને એ લક્ષમિનું પહોંચવા માટે તેમજ ભરપૂર મહેનત કરી પ્રયત્નો કરવા જોઇએ

આ મંત્રનો વિચાર કરવાથી જણાઇ આવશે કે આ વેદિક સક્રમાં કેવળ માતૃભૂમિનીજ કલ્પના નથી, પરંતુ રાષ્ટ્રના વિષયમાં ૨૫૪ જાન છે અને પોતાનું રાષ્ટ્ર સર્વ રાષ્ટ્રોમાં આમગ પડતું રહે એ ઉચ્ચ મહત્વાકાંક્ષા આમાં બ્યક્ત થયેલ છે વાચકો એ રમરજમાં રાખે કે આપણે

ધર્મ એટલી ઉચ્ચ રાષ્ટ્રીય ભાવના જાગૃત કરનારો છે કે તે એ આદર્શને સ્પષ્ટ સંબોધમાં જનતાની સન્મુખ ધરે છે. ને કાંઈને એ વિષે સંદેહ હોય તે ઉપરાંત વચનનોત્તું પાઠન કરે અને પોતાના સંદેહને દૂર કરે.

આટલો સ્પષ્ટ ઉપદેશ અમારા ધર્મવચનોમાં હોવા છતાં પણ અમારા રાષ્ટ્રમાં જેટલા પ્રમાણમાં જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં યથોચિત જાગૃતિ થએલ નથી. ને કે આ વાત સત્ય હોવા છતાં પણ એનું કારણ એ નથી કે અમારો ધર્મ અયોગ્ય છે, પરંતુ તેનું ખરું કારણ ધર્મ તરફ પુરું લક્ષ ન આપવું અને બીજી અયોગ્ય વાતો પર વધારે લક્ષ આપવું એ છે. જે વેદમાં આ ઉચ્ચ રાષ્ટ્રીય ભાવના જાગૃત કરનારાં વચનો છે તેના પ્રતિ લોકોમાં જે શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયાં છે તેને માત્ર બનાવટી અને દેખાડે મેમ માની શકાય ! લોકો આધુનિક મન્યોપર જ અધિક વિશ્વાસ કરે છે. તેથી સાચું સોનું જે હતું તે દૂર રહી ગયું અને માટી આપણા હાથમાં રહી ગઇ છે.

આપણી માતૃભૂમિ અને રાષ્ટ્રના વિષયમાં આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ વિધાન અથર્વવેદીય માતૃભૂમિના ગીતોમાં કરેલું છે. તે ગીતો વાંચવાથી સિદ્ધ થઇ શકશે કે અમારો ધર્મ રાષ્ટ્રીય ભાવના જાગૃત રાખનારો અથવા તેની શક્તિ કરનારો છે. એ ભૂલનું ન જોઇએ કે રાષ્ટ્રના સંબંધમાં જે કતબ છે તે આપણા ધર્મનું સુખ્ય અંગ અથવા ભાગ છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાન અને રાષ્ટ્રભક્તિ

આપણા લોકોમાં ધાર્મિક બાળતો પ્રત્યે કેટલું દુર્લભ થઇ રહ્યું છે તે ઉદાહરણ આપીને સ્પષ્ટ દર્શાવું અયોગ્ય નહિ જ ગણાય અધ્યાત્મજ્ઞાન અને માતૃભૂમિની ભક્તિના એક બીજા સાથે દૃઢ સંબંધ છે એમ જ કહેવામાં આવે તો તેને કોઇ સત્ય નહિ માને. એટલું દુર્લભ તેના તરફ યાદ રહ્યું છે. અધ્યાત્મવિચાર કરનારા વેદાન્તીઓ સર્વ સંસારને છોડીને કોઇ ગુરૂમાં જઈને ભરાઇ રહેવાનો પ્રપ્ત કરે છે અને જેમને લોકો રાષ્ટ્રભક્ત કહે છે તે લોકો તો સ્પષ્ટ સંબોધમાં કહે છે કે ધર્મનો રાજકારણ સાથે કોઇ સંબંધ નથી. આવો સ્પષ્ટ જાહેર વિરોધ જોવા છતાં જો કોઇ કહે કે, “અધ્યાત્મ-વિદ્યા અને રાષ્ટ્રભક્તિનો નિકટ સંબંધ છે તેને કાણ તો સાચું માની શકે” વાસ્તવિક રિયલિટી વિચાર કરવા પહેલાં

ઇતિહાસના એક બે ઉદાહરણો જોઇશું કે આ વિષય કેવી હોવો જોઈએ.

અચ્યુતન મુદ્દભૂમિમાં મુદ્દ માટે સજ્જ થઇ ગયો હતો અને શત્રુને જીતવાની મહત્વાકાંક્ષા રાખી તેણે મુદ્દની તૈયારી કરી હતી, પરંતુ મુદ્દનો પ્રારંભ થવા પહેલાં જ તે મોહમાં ફસાઇ ગયો અને જંગલમાં જઈને તપશ્વર્થ કરવાને માટે તત્પર થઇ ગયો, તે એમ વિચાર કરવા લાગ્યો કે મુદ્દ કરીને સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવા કરતાં તપશ્વર્થ કરીને તેથી પણ વધુ ઉચ્ચતર અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી એ અધિક ઉચ્ચ છે. ત્યારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અચ્યુતને વૈદિક અધ્યાત્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો. આ ભગવદ્ગીતાનો ઉપદેશ સાંભળીને અચ્યુતનો મોહ દૂર થઇ ગયો. તેને તેની અવસ્થાનું સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અને તે શત્રુઓને મારવાને માટે તત્પર થઇ ગયો, ત્યાર પછી તેણે મુદ્દ કર્યું અને નિષ્કંટક સ્વરાજ્ય પૂર્ણપણે પ્રાપ્ત કર્યું.

બીલુ ઉદાહરણ શ્રીરામચંદ્રનું છે. રામચંદ્રનો વિદ્યાભ્યાસ પૂર્ણ થવા પછી તેમને એવો ભ્રમ થયો કે “સર્વ બાળતો દેવાધીન છે અને પુરુષાર્થથી કાંઇ પણ થઇ શકતું નથી.” આ ભ્રમને લીધે તેમણે પુરુષાર્થના કામ કરવાં છોડી દીધાં ત્યારે વસિષ્ઠ મુનિએ તેમને વેદાન્તશાસ્ત્રોના-અધ્યાત્મ-શાસ્ત્રોના ઉપદેશ કર્યો, તે ઉપદેશ પછી તેમનો ભ્રમ દૂર થઇ ગયો અને તેઓ પ્રજા પુરુષાર્થ બની ગયા, ત્યાર પછી તેમણે લંકાદીપના રાક્ષસોનો નાશ કર્યો. સંપૂર્ણ ભરત-ખંડના ૩૩ કરોડ દેવોને કારાગૃહમાંથી મુક્ત કર્યા અને પૂર્ણ સ્વતંત્ર બનાવ્યા, અને આર્ષ ક્ષત્રિયોત્તમશ ઉજ્જવલ બનાવી દીધું.

આ બંને ઉદાહરણોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે અધ્યાત્મ-જ્ઞાનના ઉપદેશ પછી જ પ્રજા પુરુષાર્થ કરીને સ્વરાષ્ટ્રના શત્રુઓનો પૂર્ણપણે નાશ કરીને રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

શ્રી શિવાજી મહારાજને પણ એક બે વખત રાષ્ટ્રકાયમાં ઉદાસીનતાએ ઘેરી લીધા હતા પરંતુ રામદાસ સ્વામી અને સંત વ્રજકારામના ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી તેઓ તેમાંથી મુક્ત થઇ ગયા. આ દૃષ્ટિકોણ મહારાષ્ટ્રના ઇતિહાસમાં સ્પષ્ટ આપેલી છે. આ સર્વ બાળતોનો વિચાર કરવાથી એમ કહેવું જ પડશે કે અધ્યાત્મજ્ઞાન અથવા વેદાન્તજ્ઞાન રાષ્ટ્રીય ઇચ્છાનું વિરોધી નથી જ. આ ઐતિહાસિક દર્શનનો જોયા પછી

આપણે જે માતૃભૂમિના વૈદિક ગીતો વિષે વિચાર કરી રહ્યા છીએ, તેની આગળ પાળનાં સૂકતોમાં કયા વિષયો આવેલા છે તે જુઓ—

આ માતૃભૂમિ વૈદિક સપ્તમીન અયર્થવેદના ૧૨મા કાંડનું પ્રથમ સૂકત છે તેના પહેલાંના જે સૂકતો છે તે સૂકતો અને તેમના વિષય ક્રમપ્રમાણે આગળ આપેલાં છે—

સૂકત ૧— ૧૦ સૂકત (૧૦ ઉપનિષદોના વિષય)
અર્થ વિષય

સૂકત ૩ થી ૬ સુધી— સનુઓનો નાશ કરવો
સૂકત ૭ થી ૮— જ્યેષ્ઠ અર્થસૂકત (યજ્ઞગાન)

સૂકત ૯— સનુપર સંજનમદાર કરવો
સૂકત ૧૦— ગામાતાનું રક્ષણ ગાયોને કુશળ દેનારા
સનુઓનો નાશ કરવો

એકાદશ કાંડ—

સૂકત ૧— અહોદનસૂકત (અજસૂકત),
સૂકત ૨— રૂદસૂકત (પશુપતિસૂકત)
સૂકત ૩— ઓદનસૂકત (ભાત, અજ),
સૂકત ૪— પ્રાણુસૂકત (પ્રાણુસૂકતનું વર્ણન)
સૂકત ૫— મહિયર્થ (અહિમર્થ પાતળ કરવું)
સૂકત ૬— કાતયક વર્ણન
સૂકત ૭— ઉચિષ્ઠ અર્થસૂકત (સ પૂર્વે જમવતે ખારણ
કરનારા અર્થનું સૂકત)
સૂકત ૮— અર્થસૂકત (શરીરમાં પ્રવેશ કરનારા
અર્થનું સૂકત)

સૂકત ૯ અને ૧૦— મુદની તૈયારીનું સૂકત
દ્વિદશ કાંડ— સૂકત ૧— માતૃભૂમિ વૈદિક ગીત

આ સૂકતોના ક્રમમાં મુદ, સનુનાશ ઇલાદિ વિષયો પહેલાં અહિગાનનાં સૂકતો આવેલા છે અહિગાન પછી સનુનો નાશ કરવાનો વિષય આવેલા છે અયર્થવેદના ૬૨મા કાંડમાં આ પ્રમાણેનો નિર્દેશ છે વાર આવેલ છે. અહિગાર મા કાંડમાં અજ, પ્રાણુ, અહિમર્થ, કાળ વગેરે વિષયો પછી જ અહિગાન છે ત્યાર પછી મુદની તૈયારીનું વર્ણન છે અને ત્યાર પછી માતૃભૂમિનું વૈદિક ગીત છે સૂકતોનો આ ક્રમ જોયા પછી સ્પષ્ટતાથી જણાઈ આવશે કે “ અહિગાન પછીજ સ્વાત અને માટે મુદ થતું હતું ” વાચકોને આ

વિધાન કદાચિત્ અધ્યયનકારક જન્યોમિ તેથી ઉપયોગ સૂકતોનો અર્થ સમજવા માટે તેમજ અમે જે વિધાન કંડ છે તે વાંચ છે કે નહિ તેની આની કારણ માટે પ્રવેશ સૂકતમાંથી નમૂનાનો એક એક મન વર્ધા આપીએ છીએ
અણચક્ષા નયઠારા દેવાનાં પૂર્યોધ્યા ।
તસ્યાં દિરણયયા વંદાઃ સ્વર્ગાં જ્યોતિષાવૃતા ॥ ૧૧ ॥
તસ્મિન્ દિરણયયે વંદોઃ ડરે રિમતિષ્ઠિઠ ।
તસ્મિન્વચક્ષમાત્મમ્વચક્ષે દ્રશ્યવિદો વિદુઃ ॥ ૧૨ ॥

(અર્થ ૧૦૧૩૧-૩૨)

“ આપ્તક અને નવદારથી મુદન દેવાની અત્યાંક નશરી છે તે નશરીમાં તેજમુલ સ્વર્ગ કોણ છે, તે કોશમાં જે પૂર્ણ દેવ છે તેને અહિગાની જ જાણ છે ” આ હવે સ્થાનીય અર્થનું વર્ણન જોયા પછી આગળના સૂકતમાં સનુને ઇલિ મિત કરવાના મતે જુઓ—

તેના રમસ્ય સ્ય શાશ્વ પ્રમ્ણાદિ દુરસ્યત ।

(અર્થ ૧૦૧૩૧)

અરાતોયોઽર્જ્યસ્ય દુર્હાદો દિવતઃ શિરા
અપિ વૃથામ્યોજસા ॥ (અર્થ ૧૦૧૩૧)

“ કુટ સનુઓનો નાશ કરવાના કાર્યનો પ્રારંભ કરે કુટ સનુનું શિર કુટોડું છુ ” આ પ્રમાણે આ સૂકત જોયા પછી જ અને ૮ સૂકતમાં રહેલું વેદાન વર્ણન જુઓ—

યસ્ય સૂર્યશ્ચાધુશ્ચન્દ્રમાશ્ચ પુનર્નયઃ ।
અગ્નિ યજ્ઞશ્ચ આસ્ય તસ્મે જ્યેષ્ઠાય દ્રશ્ણને નમઃ ॥ ૧૩ ॥
(અર્થ ૧૦૧૩૩)

પુહરીક નયઠાર ત્રિમિર્ગુણેભિરાવૃત્તમ્
તસ્મિન્ વચક્ષમાત્મમ્વચક્ષે દ્રશ્યવિદો વિદુઃ ॥ ૧૪ ॥
(અર્થ ૧૦૧૪૪)

‘ અદ્રમા અને સૂર્ય જેની આગે છે, અગ્નિ જેનું શુભ છે, તે જેજ અહિને નમન કરે છુ નવદન ક્રમમાં જે દેવ છે તેને અહિગાની જ જાણ છે કે છે ” આ અહિવર્ણન જોયા પછી તેના આગળના સૂકતનો પહેલો મત જુઓ—

અઘાયતામપિ નઘા મુષ્ઠાનિ સપત્નેષુ વજ્ર
મર્ચયેતમ્ ॥ (અર્થ ૧૦૧૪૫)

‘ પાપો લોકોનું મોડું નાશ કરો અને આ જ સજ સનુ આ પર ફેરો ’ આ પ્રમાણે ગ્રીહ પ્રકારના સૂકતોનો ક્રમ છે તે સૂકતોના વિષયો અહીં આપતા નથી, કેવળ ૧૧મા

કાંડના આદ્યમા સુકતનો એક મંત્ર અહીં આપીએ છીએ અને બાકીના પ્રાણ અને અહાયથના સુકતોમાંનાં વર્ણન વિસ્તાર ભયથી છોડી દીધાં છીએ.

તસ્માદૈ વિદ્વાન પુરુષમિદં દ્રણોતિ મન્યતે ।

સર્વાં શસ્ત્રિન્દેવતા ગાયો ગોષ્ઠ દ્વાસતે ॥ ૩૧ ॥

(અર્થ ૧૧૮૩૨)

“તેટલા માટે જ આ (પુરુષ) પુરુષને બ્રહ્મ કહે છે. કારણ કે જેવી રીતે ગાયો પોતાના ગોદામાં રહે છે. તેવી રીતે સર્વ દેવતાઓ તેના આશ્રયથી જ રહે છે.” આ બ્રહ્મ-જ્ઞાનના સુકતની પહેલાંનું સુકત જુઓ—

તેવાં સર્વેવામીશાના ઉત્તિષ્ઠા સં નહ્યષ્વં મિત્રા
દેવજના વ્યૂમ્ । દમં સંપ્રામં સંજિત્ય યથા-
લોકં વિતિષ્ઠ્યમ્ ॥ ૨૬ ॥ (અર્થ ૧૧૮૨૬)

“મિત્રો ! તેવારી કરો, ઉઠો. આ યુદ્ધમાં વિજય મેળવ્યા પછી પોતપોતાને દેશ જાઓ.” તે જ પ્રમાણે—

સહજકુળપા શેતામામિત્રી સેના સમરે યથા-
નામ્ । વિવિદ્યા ક્ષકજાહતા ॥ ૨૫ ॥

(અર્થ ૧૧૧૦૨૫)

“શત્રુની સેનાઓમાં હત્રોડો લોકોનાં મહાં યુદ્ધભૂમિમાં પડે.” આ પ્રકારનું વર્ણન અધ્યાત્મજ્ઞાન પછી લખી વાર આવી ચૂક્યું છે.

આને અચાનક કાકતાલીય ન્યાયથી જ આવી પડેલ છે એમ નહિ કહી શકાય. કારણ કે આનું વર્ણન ત્રણ જગ્યાએ આ જ પ્રમાણે આવેલ છે. રામ અને અર્જુનના ઉપદેશને સમયે પણ આમ જ થયેલું છે. તેથી “અધ્યાત્મજ્ઞાનની પછી જ સ્વાતંત્ર્યને માટે યુદ્ધ” થયું સ્વાભાવિક છે. આ સર્વ સુકતો પછી વૈદિક રાષ્ટ્રગીત આવેલું છે. તેથી એમ સમજી શકાય છે કે જે સુકતોના વિષયમાં આ લેખ લખવામાં આવ્યો છે તે સુકત વાસ્તવમાં રાષ્ટ્રીય મહત્વનું છે કારણ કે તે યુદ્ધના સમયે આવેલું છે.

આ સુકતના વિષયમાં વિચાર કરવા પહેલાં આપણે એ એવું જોઈએ કે અધ્યાત્મજ્ઞાન, બ્રહ્મજ્ઞાન ક્યાંક વિષયોનો યુદ્ધાદિ રાષ્ટ્રીય વાતોની સાથે શો સંબંધ છે ?

(૧) અધ્યાત્મજ્ઞાન

શુદ્ધિ, મન, અહંકાર, પ્રાણ, ઇન્દ્રિય અને શરીરના સર્વ

અંગોને આત્માનો આધાર હોય છે, આ સર્વ મહાશક્તિઓ છે. આ શક્તિઓનું જ્ઞાન હોવું તેને અધ્યાત્મજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે.

આ સર્વ શક્તિઓ આપણમાં છે. આપણે તદ્દન ભૂલેલા નથી જ. આપણા આધીન આ મોટી મોટી શક્તિઓ છે, તેમને ચલાવનારા આપણે છીએ. આ આપણી શક્તિ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જ જળી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા પહેલાં જે મનુષ્ય પોતાને ભૂલેલ અને નિર્બળ સમજે છે તે જો અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી પોતાને બળવાન અને સમર્થ સમજવા માટે તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્યજનક નથી જ. તેથી જ જે રામચંદ્ર પોતાને દેવાધીન અને પરતંત્ર સમજે છે તે જ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી દેવને પણ પોતાને આધીન સમજવા લાગ્યા અને પોતાના પ્રસાદથી વિપરિત દેવને પણ પોતાની કૃપાએ અનુસાર અનુકૂળ બતાવવામાં સમર્થ સમજવા લાગ્યા. આ શક્તિ અધ્યાત્મજ્ઞાનથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

(૨) બ્રહ્મજ્ઞાન

વિશ્વબાપી સર્વિજ્ઞાનદ શક્તિનું અસ્તિત્વ સ્થિર અને ચલ સર્વમાં એક સરખું વ્યાપેલું છે. આ જ્ઞાનને કીધે સર્વ સંસાર તરફ જોવાનું દર્શિનિન્દુ બદલાઈ જાય છે.

તેને પોતાની અંદર રહેલી શક્તિ અને જગતની શક્તિઓનું જ્ઞાન થાય છે, તેથી જ તેને કામ કરતી વખતે શોક અથવા મોહ થવા અસમ્ભવ છે. તે સારા લોકોનું રક્ષણ કરે છે અને દુષ્ટ લોકોનો નાશ કરે છે, તે ધર્મનું સારી રીતે પાલન કરીને લોકોમાં શાંતિ રાખે છે, જગત તરફ જોવાની તેની દૃષ્ટિ ઉચ્ચ હોય છે. તેથી તેને જી અથવા આગળજ્ઞાનો મોહ રહેતો નથી, ધર અને દોલતનો તેને લોભ હોતો નથી અથવા એશ-આરામને કારણે તે પોતાનું કર્તવ્ય ત્યાગી શકતો નથી.

તે ઉપરાંત આ જ્ઞાનથી બીજાં પણ એક લાભ થાય છે. તે એ છે કે આ પૃથ્વી પર સ્વાર્થને ખાતર જેટલા યુદ્ધો થાય છે તે થશે નહિ અને તેથી સન્નિવોનો જે કષ્ટ થાય છે તે થશે નહિ કારણ કે બ્રહ્મજ્ઞાનને કારણે તેની દૃષ્ટિ પવિત્ર થઈ જાય છે, તેમજ તે પોતાના સ્વાર્થને માટે બીજાને પરતંત્ર કરે અથવા લૂંટી લે એ વાત તદ્દન અસમ્ભવ છે. જગતના સન્નિવોને દુઃખ દેનારાઓનો નાશ કરવાને માટે જ તેની તલવાર આન બહાર નીકળશે. આજકાલ સ્વાર્થને ખાતર

ને લગામ્ઓ લગામ છે, બીજા રાષ્ટ્રને નૃંદાને માટે સમર્થિત રાષ્ટ્રીય અન્યાય યથ રહ્યા છે, માન યોગના લગકરમાં તેણે છે એટલા માટે બીજાને કુખ્ય રેડું અને બીજાની ઉન્નતિ અટકાવવા માટે ને રાક્ષસી ભયંકર કર્યો યથ રહ્યા છે. ને દરેક દેશમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન અને અર્થજ્ઞાનનો પ્રચાર યથ જય તો તે બધ યથ જય રાષ્ટ્રની ને, જ્ઞાનસક્ષિત છે તે એક મહાત્મ પ્રચંડ સક્ષિત છે, તે સક્ષિતને અર્થજ્ઞાનની મનુષ્યજ ધણી સારી રીતે સંભાળી શકે છે, ને તેઓને અર્થજ્ઞાન હોતું નથી તેઓ આ રાષ્ટ્રીય જ્ઞાનસક્ષિતનો દુરુપયોગ કરીને જગતમાં જગદસ્તીપૂરક પાપી સાત્તાભયનો પ્રચાર કરે છે. આ સર્વ વાતોનો વિચાર કરવામાં સારી રીતે જગ્યાઈ આવશે કે પ્રથમ અર્થજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને દષ્ટિ ઉચ્ચ બનાવવી નેપછી અને ત્યાર પછી રાષ્ટ્રીય મહાસક્ષિતનો ઉપયોગ કરવો નેપછી, આજ વેદોની આઠા છે અને આજ વાત તેની અપૂર્વ દુર-દર્શિતાને દર્શાવે છે. આ વાત અમારા વૈદિકધર્મે જ સદુચી પ્રથમ સર્વ જગતને પ્રાચીનકાળમાં દર્શાવી હતી, આ વાત ને કે અતિ પ્રાચીનકાળમાં ભરતખંડમાં પ્રચલિત હતી અને પાછળથી તે કુપ્ત યથ ગમ અને પછી ફરીથી તે કદી શરૂ થય નથી આ વાતનો ફરીથી પ્રારંભ કરવાને માટે આપણી પાસે સ્વતંત્રતા હોવી નેપછી અને આ વાત જગતમાં પ્રચલિત કરીને જગતમાં જ્ઞાતિ જાળવવાનો મહામત્ત સર્વને દર્શાવે નેપછી

આ પ્રમાણે અર્થજ્ઞાન યુદ્ધ પૂર્વે આ માટે હોતું નેપછી અને તેનું મહત્વ શું છે તે અહીં સારાંશમાં કહાંબું છે વસ્તુતા આ વાત વિસ્તારમાં લખાવી નેપછી હતી, પરન્તુ તેમ કરવા માટે અહીં જગ્યા નથી, તેથી તે વિષય માત્ર સક્ષિપ્તમાં આપેલ છે હવે આ પછી વૈદિક રાષ્ટ્રીય મીતનું સ્વરૂપ રચણ કરતું નેપછી

અત્યાર સુધીના લેખનમાં માતૃભૂમિના વૈદિક રાષ્ટ્રીયોતના સત્ત્વમાં સામાન્ય પરિચય પ્રાપ્ત થયા માટે જોટલી બાબતોની આપર્યક્તા હતી તેણી જ આપી છે આથી વાચકોને ખત્રી યથ જરો કે આ રાષ્ટ્રીયોતનો વિચાર રાષ્ટ્રની પુષ્ટિ અને શુદ્ધિ દિશિએ કેટલો મહત્વનો છે હવે આપણે એ જોતું નેપછી કે આ રાષ્ટ્રીયોતના મત્રો કયા કયા મહત્વપૂર્ણ નિયયોનો ઉપદેશ કરે છે, માટે પ્રથમ મત્ર જ આપણે જોયો નેપછી—

સત્યં વૃદ્ધતમુર્મં યીક્ષા તપો યથ યઃ પૃથિવૌ
ચારયન્તિ । સા નો મૂતમ્ય મમ્યસ્ય પત્ન્યુ
લોકં પૃથિવી નઃ જગોતુ ॥ (અ. ૧૨/૧૧૧)

“સત્ય, સીધાપણું, ઉત્તમા, ઉદારતા, તપ, જ્ઞાન અને યથ ધૃતિ ગુણો માતૃભૂમિને પારણુ કરે છે, તે અમારી જૂન, ભવિષ્ય અને વર્તમાન સ્થિતિનું પાલન કરનારી અમારી માતૃભૂમિ અમને કાપ કરવા માટે વિરતૂન સ્થાન આપે,”

આ મત્રના પહેલા અર્થ ભાગમાં એ રચણ રીતે દર્શાવેલ છે કે માતૃભૂમિને કયા પ્રકારના લોકો પારણુ કરે છે સર્વ લોકોએ આ વાતો વાદ રાખવા નેવી છે, દરેક મનુષ્ય પોતાના રાષ્ટ્રનું પારણુ અને પોષણ કરી શકતો નથી ને લોકો વિવિધ ગુણોથી વિભૂષિત હોય છે તેઓ જ રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ કરી શકે છે, બીજા લોકો માત્ર કાપ્યાં વધારવાને કારણુમત બને છે આ વાત પહેલા મત્રમાં રચણ છે અને તે વાચકોએ બરાબર લક્ષમાં લેવી નેપછી,

સર્વ પ્રથમ રાષ્ટ્રીય ગુણ “સત્ય” છે, ને મનુષ્યોમાં સત્યપ્રિયતા, સત્યપાલનમાં આત્મ સર્વસ્વનું સમર્પણ કરવા ની તત્પરતા હોય તેઓ જ રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે, જેમાં સત્યાગ્રહ છે, અર્થાત્ત જેઓ સત્યનું આમદપૂર્વક પાલન કરે છે, તેઓ જ રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે સકતોનો આરંભ “સત્ય” સદૃશી થયો છે. ચક્રતોનો આરંભિક ચુપ્ત જ મત્રગ અર્થપુષ્ટ અને સર્વથી અધિક મહત્વનો હોય છે. આ વિચારથી થયું એ સિદ્ધ યથ શકે કે વૈદિક રાષ્ટ્રીયતામાં “સત્ય” અત્યંત મહત્વનો ગુણ છે. હવે તે આ વાત જાહેર યથ ચૂકી છે કે સત્યાગ્રહથી શબ્દ નિર્દ્વજ પ્રગ્ન શબ્દધારી રાજાની સામે ઉપયોગમાં લાવી શકે છે અને તેમાં વિજય થયું પ્રાપ્ત કરી શકે છે સત્યના વ્યક્તિગત સત્ય, સામાજિક સત્ય, અને રાષ્ટ્રીય સત્ય એમ એક જથ્થો છે ઉદારતાવાસી વ્યક્તિગત સત્યનું પાલન કરવામાં સંસારના અન્ય લોકો કરતાં અધિક તત્પર એટલે દક્ષ હોય છે, કિન્તુ તેઓ સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય સત્ય અર્થાત્ત સામુદાયિક સત્યનું પાલન કરી શકતા નથી. સામુદાયિક સત્ય પાલનના અભ્યાસથી જ સત્યાગ્રહનો ખર્ચ અધિક સફળ થઈ શકે છે. ને ઉદારતાવાસી એટલું સમજાયે કે સામુદાયિક સત્ય શું છે ? તેનું પાલન થી રીતે યથ શકે, તેમજ સાથે સાથે ઉચિત રીતે તેનું પાલન કરે વો કેવળ આ એકજ ગુણ તેમનું મહાન સર્વ-દેશીય કલ્યાણ કરી શકે છે.

ત્યાર પછીનો ગુણ જ્ઞાન અર્થાત્ સરળતા, ત્રણુતાનો છે. તે પછી સત્યના જેટલો જ મહત્વપૂર્ણ ગુણ છે અને તેનું આચરણ સત્યના આચરણ પછી જ થઇ શકે છે જે મનુષ્ય સત્યપાલન કરી શકતા નથી અને જેમનું આચરણ સરળ નથી તેમની ઉત્પત્તિ થરી અસમ્ભવ છે, તેમની પોતાની તે અવનતિ થશે એટલું જ નહિ પરન્તુ તેની સાથે જેનો જેનો સંબંધ છે તેઓ પણ ખાડામાં ધસાડાઈ જશે.

ઉત્તમા ધરવીરોનો ગુણ છે, જે ક્ષત્રિય આ ગુણથી યુક્ત છે તે સત્યાગ્રહના સીધા માર્ગથી પોતાના રાષ્ટ્રનું ધન વધારી શકે છે. દક્ષતા એ ત્યાર પછીનો ગુણ છે અને તે દાક્ષિણ્ય અથવા અપંગતા, સત્યપાલનપણું વગેરે દશ્ય છે આ ગુણો પ્રત્યેક કાર્યને માટે આવશ્યક છે કોઈપણ કાર્યમાં દક્ષતા સિવાય સફળતા પ્રાપ્ત થતી નથી એ વાત સર્વ લોકો જાણે છે. તેથી તે વિષયમાં અધિક લખવાની કોઈ આવશ્યકતા નથી

તેના પછીનો ગુણ તપ છે. આ ગુણ રાષ્ટ્રીય મહત્વનો છે. જે કાર્ય કરવાનું છે તે અવરોધરૂપે આવતા ઠંડી અને ગરમી, હાનિ અને લાભ, સુખ અને દુઃખ વગેરે દુઃકોનો સામનો કરી પોતાનો પગ આગળ ઉપાડવો એજ તપનો અર્થ છે થોડી-વાર તડકામાં ફરવાથી જો ગરમી થતી હોય અને ઠંડીમાં કામ કરવાથી તેનામાં બધિરતા આની જતી હોય તો આના કામગીર મનુષ્યથી રાષ્ટ્રનું કોઈ કામ સિદ્ધ થઇ શકે નહિ આથી સામિત થાય છે કે ઠંડી અને ગરમી પ્રત્યાદિ સહન કરવાનું તપ રાષ્ટ્રીય સદ્ગુણોમાં સામેલ થઇ શકે છે આજકાલ આપણા દેશમાં લોકો તપને નામે જેનું આચરણ કરે છે. તે વૈષ્ણવિક મહત્વનું છે, રાષ્ટ્રીય તપ કોઈ જુદું જ છે અને તે સિદ્ધ કર્યાં સિવાય રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિથી આપણી ઉત્પત્તિ થશે નહિ.

તે પછીનો રાષ્ટ્રીય ગુણ “અહ” એટલે “જ્ઞાન” છે. “જ્ઞાનાન્મોક્ષઃ” આ સત્યને બધા લોકો સારી રીતે જાણે છે પરન્તુ તે રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિથી પણ સત્ય છે એ વાત ઘણા થોડા લોકો જાણે છે. જેવી રીતે જ્ઞાનથી કોઈપણ વ્યક્તિ આત્મનિયંત્રણથી યુક્ત બની જાય છે તેમજ તે વ્યક્તિ પણ યુક્ત થઇ જાય છે, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનથી રાષ્ટ્ર પણ સ્વતંત્ર થઇ શકે છે, તે બીજીની ગુલાગીમાંથી છૂટી શકે છે. જાગૃત રાષ્ટ્ર પોતાનું જ્ઞાન જગતના જ્ઞાન સાથે જ સમાન કક્ષામાં જાગૃત રાષ્ટ્રનું નોંધણું, એટલું જ નહિ પણ જગતના જ્ઞાન કરતાં પોતાના રાષ્ટ્રનું જ્ઞાન આગળ વધે તે માટે રાષ્ટ્રના

નાગરિકોએ પ્રયત્નશીલ રહેવું નોંધણું. ત્યારે જ રાષ્ટ્રના સ્વાતંત્ર્યની રક્ષા થઇ શકે સ્વાધીનતા (સ્વતંત્રતા) નો જ્ઞાન સાથેનો સંબંધ અનાદિકાળથી સિદ્ધ થયેલો છે.

તેની પછીનો ગુણ યત્ન છે. “યત” થી આત્મસમર્પણનો ભાવ પ્રગટ થાય છે રાષ્ટ્રોત્થાનિતિ માટે આત્મ સમર્પણ કરવાની લોકોમાં તત્પરતા હોવી જોઈએ ત્યારે જ રાષ્ટ્રોત્થાનિતિ થવાની શક્યતા છે અને તેનો અભાવ હોય તો તે કદાપિ થઇ શકે નહિ.

વૈદિક રાષ્ટ્રોત્થાનના પહેલા મ ત્રે આજ મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશ આપ્યો છે. આપણા રાષ્ટ્રની કષ્ટા ગુણોની દૃષ્ટિથી ઉત્પત્તિ થશે અને કષ્ટા ગુણોના અભાવથી અવનતિ થશે એ વાતો આ મંત્રમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવામાં આવી છે અને તેનો ઉપયોગ આજે પણ થઇ શકે તેમ છે.

રાષ્ટ્રીય ઉત્પત્તિ કરનારા ગુણો આ રહ્યા— “સત્યાગ્રહ, સરળ વર્તન, ઉત્તમા અથવા શોષ, દક્ષતા અથવા તત્પરતા, સત્કાર્યો કરવા માટે આનંદપરિશ્રમ કરવાનું સામર્થ્ય અને તે કરતી વખતે સહન કરવી પડતી ઠંડી અને ગરમી સહન કરવાની શક્તિ અને સામર્થ્ય, જ્ઞાન અને મહાન કાર્યને માટે આત્મ સમર્પણ કરવાની ઇચ્છા” નો આ ગુણો જનતામાં અથવા જનતાના નેતાઓમાં હોય તો તે રાષ્ટ્રનો ઉદાર થઇ શકે છે અને જો ન હોય તો ઉદાર થઇ શકે જ નહિ.

હવે રાષ્ટ્રની જેનાથી અવનતિ થાય છે તે દુર્ગુણો જોઈએ—

“સત્યાગ્રહ માટે તૈયાર ન રહેવું અથવા સત્યની પરવા ન કરતાં મનમાન્ય આચરણ કરી ચેતકેન પ્રકારથી જીવન બ્યતીત કરવાની પ્રવૃત્તિ રાષ્ટ્રીય, કેપટલશૃંગ આચરણ, કાપરતા અથવા શોષનો અભાવ, દક્ષતાનો અભાવ, પરિશ્રમ કરવાની અશક્તિ, અજ્ઞાન, આત્મ સમર્પણ માટેની અનીચ્છા” પાકો પોતે જ વિચાર કરે કે રાષ્ટ્રની ઉત્પત્તિ માટેના ઉપરાકત રાષ્ટ્રીય ગુણો પોતામાં અધિક છે અથવા તો અવગુણો અધિક છે. આ બાબતોનો વિચાર કરનારી તેમને સમજાઇ જશે કે આજે અમારે શું કરવાની આવશ્યકતા છે.

આ પ્રમાણે મંત્રના પ્રથમ અર્ધભાગમાં રાષ્ટ્રને ધારણ કરવા માટેના આવશ્યક ગુણોની દૃષ્ટિ કરવાનો ઉપદેશ છે, અને પછી ઉત્તરાર્ધમાં એક મહત્વપૂર્ણ મહાત્માકક્ષા જનતાની સમક્ષ યુગવામાં આવી છે. તે આ પ્રમાણે છે— “અમારી

માતૃભૂમિ અમારી જૂન, અવિષ્ય અને વર્તમાન પરિસ્થિતિની દેવતા છે, તે અમને આપણા દેશમાં વિસ્તૃત કાર્યક્ષેત્ર આપે.

રાષ્ટ્રભક્ત માતૃભૂમિના ઉપાસક હોય છે. તેમનાં સર્વ કાર્યો માતૃભૂમિને પોતાના ઉદ્દેશોના દેન્દ્રમાં સ્થિર કરીને જ થઈ શકે છે. આથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાષ્ટ્રભક્તોની જૂન, અવિષ્ય તથા વર્તમાનકાળની નિષામક દેવતા માતૃભૂમિ જ હોઈ શકે, જૂનકાળમાં તેમણે માતૃભૂમિની જે પ્રકારની સેવા કરી દૂરી તેવી જ તેમની વર્તમાન સ્થિતિ રહેશે, વર્તમાન-કાળમાં જે પ્રકારની ઉપાસના તેઓ કરશે તે અનુસાર અવિષ્ય-માં તેમની સ્થિતિ થશે. એટલા માટે જ રાષ્ટ્રભક્ત સદૈવ માતૃભૂમિની ઉપાસના ઉત્તમ રીતે કરે તે એનું કોઈ ધાતક વર્તન ન ચલાવે કે જેથી તેમની અવનતિ થાય.

પ્રત્યેક મનુષ્યે એવી મદત્વાકાંક્ષિ હારતરી જોઈએ કે, “મારા રાષ્ટ્રમાં મને વિસ્તૃત કાર્યક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય.” જે અનુકૂળ પરિસ્થિતિ ન હોય તો તે ઉપજ કરવામાં કઠીનમાં કઠીન પરિશ્રમ કરવાની આવશ્યકતા છે, જેવી રીતે આપણને આપણા ધરમાં મળે તે કાર્ય કરવાની પૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોય છે, તેવી જ સ્વતંત્રતા આપણા દેશમાં આપણા કાર્ય માટે હોવી જોઈએ તેમાં અવરોધો હોવા જોઈએ નહિ. અન્ય લોકો ખીખના કાર્યમાં દરતણે પડે નહિ અને પોતાના દેશવાસીઓની ઉત્તિમાં વિમો અથવા અસ્યથો ઉભી ન કરે. પોતા-પોતાના ધરમાં દરેક જણ સ્વતંત્ર હોવો જોઈએ, અમારા દેશમાં અમને વિસ્તૃત કાર્યક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થવું જ જોઈએ. અમારા દેશમાં ખીખઓને વિસ્તૃત કાર્યક્ષેત્ર મળે અને અમારું કાર્યક્ષેત્ર હિતપ્રતિદિન અદ્ય અર્ધાદિત અને તો તેવી પરિસ્થિતિને જોઈવી અને તેટલી ઝડપથી બદલવી જ જોઈએ, તેવી પરિસ્થિતિને બદલી નાખવી એ આપણું પ્રથમ આવશ્યક કર્તવ્ય છે.

પાકડગણ પ્રથમ મંત્રના આ આશ્વમનો વિચાર કરે અને વૈદિક રાષ્ટ્રગીતાના ઉચ્ચ પથેયનો અનુભવ કરે.

જો રાષ્ટ્રની ઉત્તિ સાધવી હોય તો રાષ્ટ્રભક્તોમાં આન-સ્વકતા છે ૯૯ એકતાની-એકમ સાધ્ય થયા સિવાય સામુ-દાયિક કાર્ય સિદ્ધ થવું અસંભવ છે. સર્વ લોકો આ વાત સારી રીતે સમજે છે. પરંતુ લોકો એ નથી સમજતા કે આ રાષ્ટ્રીય એકતા પોતાના દેશમાં કઈ રીતે સાધ્ય થઈ શકે? લોકોનું કહેવું એમ છે કે આપણા દેશમાં શિવ શિવ ધર્મના

લોકો છે, અનેક બ્રાહ્મણો અને જાતિઓ છે, રીત રિવાજોને પળ અનેક પ્રકારના બેદ છે આની કથામાં એકના થી રીતે સાધી શકાય આમ કઠીને લોકો નિરાશ થઈ જાય છે અને મુપ બેસી જાય છે. એકમને માટે જેમ જેમ પ્રયત્નો કરાય આવે છે, તેમ તેમ વિરૂદ્ધમાં વિરૂદ્ધ પડેલા જાય છે અને તેનાં કૃષ્ણ જુદાક અને કુસંધમાં પરિવ્રજે છે આજ દાયકાને લીધે રાષ્ટ્રભક્તો મતભેદગ્રસ્ત છે, આવે સમયે નિમનસિમિત વૈદિક રાષ્ટ્ર મીનના મંત્ર બદલ વિચારણીય અને એવમ્ થશે, જુઓ—

જનં વિદ્યતી વદુઘા ધિવાચસં માનાધર્માનં
પૃથિવિં યયૌકસમ્ । સદન્તં ધારા વ્રવિણસ્ય મે
કુદાં મુવેષ ધેનુરનવસ્કુદન્તો ॥ (અર્થ. ૧૨/૧૧૪૫)

“(ધિ-વાચસં) અનેક બ્રાહ્મણો બોલનારી અને (માના ધર્માનં) નાના ધર્મોથી યુક્ત જે જનતા છે તેને (વદુઘા ઓકસં) એક જ ધરની માફક ધારણ કરનારી માતૃભૂમિ ધનના દળપરે પ્રવાહો મને આપે. જેની રીતે કુદાકુદ ન કરનારી ગાય શાન્તિથી દૂધ આપે છે તેવી રીતે માતૃભૂમિ મને ધન આપે.”

રાષ્ટ્રની પ્રગતિ ત્યારે જ થઈ શકે છે જ્યારે વિવિધ ભાગ આ બોલનારા વિવિધ ધર્મોમાં આનવાવાળા અને વિવિધ રીત રિવાજો પાળનારા અનેક લોકો એક જ કુટુંબની જેમ એકજ ધરમાં રહેનારા લાકડાઓની જેમ સમાનનાથી એકજ દેશમાં રહી શકે. (ધિ-વાચસં જનં) અનેક બ્રાહ્મણ-ભાષી લોકો રહેવા છતાં અને (માનાધર્માનં જનં) વિવિધ ધર્મના અનુવાદિયો હોવા છતાં પણ તે સર્વની માતા-એક જ સર્વની આદિમાતા આજ માતૃભૂમિ છે. તેથી અંદર અંદરના બેદ-ભાવ જુલો જમ્મને બંધા જ એક સંપત્તિ એકજ ઘડ તેની સ્થળે ઉભા રહે માતૃભૂમિની ઉપાસના કરવામાં બાધા બેદ, પ્રતીત્ય બેદ, ધર્મના બેદ અથવા જાતિના બેદ માટે ન આવવા જોઈએ. સર્વ લોકોએ સાથે મળીને એમ જ સમજવું જોઈએ, તે સર્વ મળીને એમ સમજે કે તેઓ બધા (યદ્યા ઓકસં) એકજ ધરમાં રહેનારા એકજ કુટુંબના લોકો છે અને સર્વ લોકો બન્ય કોઈ પણ જાતનો બેદભાવ પ્રધાન ન માનતાં પોતાની જાએલના સિદ્ધ કરી જતાવે.

એકજ ધરના લોકોમાં કેટલાક મોટા, કેટલાક મધ્યમ, કેટલાક જીભળા, કેટલાક સામળા, કેટલાક પલ્લવુડી, કેટલાક

૪૬, કેટલાક યુવાન, કેટલાક પુરુષો, કેટલીક સ્ત્રીઓ રહે છે. એકજ ધરના લોકોમાં આટલા બધા બેઠ હોય છે, તેમાંના પ્રત્યેક ઇસમ એમ કહે કે “ હું બીજા બધા કરતાં બિન હું ” અને પોતાની બિનતાને કારણે તે કુટુંબના હિત પ્રત્યે દુર્લ્લેષ કરે તો તે ધરનો, તે કુટુંબનો નાશ થવામાં વાર કેટલી ? તેનાથી ઉલટું ને તે ધરના સદસ્યો, તે કુટુંબના ધટકો ક્ષુદ્ર બેઠોને બહુ જીવ જીવ અને પોતાના મનમાં આ એક જ મુખ્ય વિચાર રાખે કે સમગ્ર કુટુંબનું હિત યાચ, તો તે ધર નંદન-વનની જેમ આનંદથી ભરપૂર દેખાશે. જ્યાં કેટલાક મનુષ્યો ઐક્યનિત યાચ ત્યાં બેઠલાવ તો અવશ્ય હોય જ, પરંતુ મનુષ્યનો ખરો ધર્મ તો એજ છે કે ક્ષુદ્ર બેઠલાવને ગૌણ સમજીને, સર્વ સાથે મળીને પોતાના ધરનું, પોતાના દેશનું, પોતાના રાષ્ટ્રનું હિત સાધ્ય કરે. રાષ્ટ્રપ્રીતમાં આજ વાત દર્શાવવામાં આવી છે, જે સમયે રાષ્ટ્રના ધટકો પોતાના ક્ષુદ્ર બેઠલાવને પ્રાધાન્ય આપીને આપસ આપસમાં લડે છે, ઝગડ કરે છે ત્યારે રાષ્ટ્રની શક્તિ ક્ષીણ થાય છે. પરંતુ બેઠલાવોને મિટાવી દઇ સર્વ મળીને દેશહિતનું કાર્ય કરવામાં લાગી જાય છે ત્યારે તેમની શક્તિ વધે છે અને તેમની ઉન્નતિ યાચ છે.

કોઇપણ દેશને અથવા રાષ્ટ્રને જીવેલા બાપા, જાતિ, વંશ, ધંધા આદિ અનેક કારણોથી તેમનામાં બેઠ થએલા હોય છે. આજે સંસારમાં એવું કોઇપણ રાષ્ટ્ર નથી જેમાં ઉપયુક્ત બેઠલાવોનું નામનિશાન ન હોય, પરંતુ વિચારથીજ રાષ્ટ્રના સમજી લેજો આવા બેઠલાવો તરફ ધ્યાન દેતા નથી, તેઓ એટલું વિચારે છે કે રાષ્ટ્રહિત એજ તેમનું લક્ષ્ય બિંદુ છે. બસ તેઓ આ દૃષ્ટિબિન્દુને લક્ષમાં રાખીને તેઓ એકતાથી તેની પ્રાપ્તિમાં લાગી જાય છે. પોતપોતામાં લડાઇ-ઝગડ કરનારી જાતિઓ પશુ જ્યારે જીવે છે કે તેમના સમગ્ર રાષ્ટ્ર પર આપતિ આવી પડી છે તો તેઓ પોતાના આપસના ઝગડ ભૂલી જઇને એકબીજામાં મેળ કરી, સંઘી જાય છે અને રાષ્ટ્રીય આપતિને તેઓ સામનો કરે છે. પરિણામ એ આવે છે કે તેઓ તે આપતિથી બચી જાય છે, પરંતુ તેથી વિરુદ્ધ ને લોકો પોતાના બેઠલાવને લક્ષમાં રાખે છે અને રાષ્ટ્રપ્રીત તરફ બેઠરકાર રહે છે, જેમને રાષ્ટ્રના હિત કરતાં પોતાના બેઠલાવનું મહાવ વધારે મહત્વનું જણાય છે અને તે ક્ષુદ્ર બેઠલાવોમાં ફસાએલા રહે છે તેઓ પોતાની ઉન્નતિ કદિપણ કરી શકતા નથી.

બેઠલાવ હોવા છતાં પણ જે અબેદતાનો અનુભવ કરે છે અને તે પ્રાપ્ત કરવા માટે તત્પર રહે છે તેઓ જ થોડું ધણું રાષ્ટ્રહિત સાધ્ય કરી શકે છે.

અમારા ભારતમાં જ લોકો બેઠલાવથી વિભક્ત છે એમ નયો પરંતુ અન્ય દેશોમાં પણ આવી જ રીતિ છે, તો શું આ દેશના લોકો માટે એ ઉચિત છે કે તેઓ પોતાના બેઠલાવ વધાર્યે જાય અને પોતાના અનુચિતને સાદ્ય કરતા રહે, શું ભારતવાસીઓ આ મહત્વની બીનાનો વિચાર નહિ કરે ? જે લોકો “ પ્રથમ પોતાના બેઠલાવોને મિટાવી દો ” એવી જે ગુણગાંગો લગાવે છે તેમણે એ સ્મરણમાં રાખવું જોઇએ કે એવો સમાજ જેમાં બેઠલાવનું બિંદુલ અસ્તિત્વ છે જ નહિ, એવો આ પૃથ્વીના પટ પર કયાંય કરી હતો કે અત્યારે વિદ્યમાન છે અથવા ભવિષ્યમાં અસ્તિત્વ ધરાવશે. કોઇપણ દેશમાં કોઇપણ સમયે જે વાત બની નથી તે આ દેશમાં શી રીતે બની શકે ? સર્વ દેશોમાં માત્ર એક જ વાત સાધ્ય થઇ શકી છે અને તે આપસના બેઠલાવને તેમની સીમાનું ઉલ્લંઘન કરતા અટકાવવા. આ વાત અમારા દેશમાં પણ સાધ્ય થઇ શકે છે તેથી એજ ચોક્કસ છે કે લોકો અસાધ્ય સાધવાના પ્રયત્નમાં ન પડતાં સાધ્ય વાતોને સિદ્ધ કરવાના પ્રયત્નો કરે અને પોતાની ઉન્નતિ સાધે.

ભારતમાં ત્રણ ધર્મ વિદ્યમાન છે. (આય) હિંદુ, ઇસ્લામ અને ખ્રિસ્તી જ્યાં સુધી આ ત્રણ ધર્મો છે ત્યાં સુધી સ્વરાજ્યને માટે પ્રયત્ન કરવો જ નહિ અથવા તો આ ત્રણે ધર્મનો નાશ થઇ કોઇ નવો જ ધર્મ બને ત્યારે જ સુરાજ્ય પ્રાપ્તિના પ્રયત્નો કરવા એમ માનવું એ નર્મ અગાન છે. આ ત્રણે ધર્મો હોવા છતાં સર્વ ભારતવાસીઓએ હળીમળીને માતૃભૂમિની ઉપાસના માટે તત્પર રહેવું જોઇએ. આ ત્રણ ધર્મ એકદમ નટ થઇ જાય એ તો તદ્દન અસંકય જ છે. તો આ સિત ધર્મો હોવા છતાં પણ પ્રત્યેક પોતાનો “ અભિજ રાષ્ટ્રધર્મ ” જાળવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. જ્ઞાતિ-બેઠ, વણબેઠ, ભાષાબેઠ છતાં અનેકાનેક બેઠો તો રહેવાના જ કદાચ આ બેઠલાવો નટ થશે એવી સંભાવના માની લઇએ તો પણ તેમાં એટલો સમય વ્યતીત થશે કે ત્યાં સુધી અમારા રાષ્ટ્રને બીજા રાષ્ટ્રોથી અલગ રાખવામાં મહાન હાનિ જ થવાની છે તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યે, પ્રત્યેક વ્યક્તિએ આ વાત યીજવી જરૂરી છે કે આ બેઠો હોઇને પણ તેમને ભૂલી

જન્મ, એક ધરના દુઃખીઓની જેમ, શાસ્ત્રાપ્તની જેમ સત્તાદ સ પથી દગીમગીને એકતાથી રહે આ મનને આ જ ઉપદેશ છે અને પ્રભેક શૂદ્રમકળ તેના પર ખ્યાન આવે, દવે આગળનો મ ન નેહકે.

સસપાદ્યં ચપત્તો માતૃવાનાં યસ્યા લક્ષ્મીઃ પ્રવતઃ સમં યદુઃ । નાનાયીર્યા યોવધીર્યા વિમર્તિ પૃથિર્યા નઃ પ્રવત્તા રાષ્ટ્રવત્તા નઃ ॥ (અર્થ ૧૨૧૧૨)

“ જે માતૃભૂમિના સતાનોમાં ઉચ્ચ, નીચ અને સમાનતાના સંબંધમાં (યદુ ઇ-સપાદ્યં) પછી જ નિર્દેશ છે એટલે કે અગ્રક્રમે દોના નથી અને જે અનેક ગુણોવાળી ઔપચિ એ ઉત્પન્ન કરે છે તે અમારી માતૃભૂમિ અમારી (પ્રવત્તા) કીર્તિ અને ખ્યાતિ વધારે ”

આ મન દર્શાવે છે કે રાજાના દોના છતાં ચાંદ્રીવદિન કમ રીતે સાધ્ય થઇ શકે ? મનુષ્યોમાં રહેલા ભેદભાવ પૂર્ણ પછે દૂર કરવાના પ્રયત્નો અવરય કરનામાં આવે, તો પશુ શરીર, હદિય, મન, બુદ્ધિ તેમજ આત્માના ન્યૂનાધિક વિકાસને કારણે તથા તેની અવદાર કુશળતાની ન્યૂનાધિક તાથી તેમનામાં સર્જાતી ઉચ્ચ, નીચ, મધ્યમ ક્ષત્વાદિ રિયતિના ભેદ રહે એ સ્વાભાવિક છે એટલે જ સર્વ મનુષ્યો સમાન ગૌરવતાના, તદ્દન એક સરખા અને એ અસંભવ છે આવી અસમાનતા દેવા છતાં પશુ તેમના ભિન્નત્વ પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરીને તેઓ એક જ છે એમ સમજી સર્વના ઉત્કર્ષ માટે પ્રયત્નો થવા જોઇએ

આ મનમાં “ જ-સ-વાચ ” શબ્દ છે તે અતિ મહત્વ નો છે જૈણુ બોદિને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે તો એક સમાજ ના માનવી બીજા સમાજના માનવીના વિરોધી થવા માંડશે, અને પરિણામે એક સમાજ બીજા સમાજનો પ્રતિનિધિ કરવા માંડશે એમ થવાથી ભતિઓમાં “ સ બાધ ” ઉત્પન્ન થાય છે ભતિ ભતિમાં યત્ન અગ્ર, વિરોધ ક્ષત્વાદિ વિરોધ આ શબ્દથી દર્શાવાય છે પરંપરે એકબીજામાં અવરોધ અને હર-કતોનું નામ જ “ સ બાધ ” છે સ બાધનો અર્થ છે આંતર યુદ્ધ જ્યારે આનુ યુદ્ધ યદુ થાય છે ત્યારે રાષ્ટ્રની શક્તિ લીણ થાય છે જ્યારે એક સમાજ બીજા સમાજમાં હરકતો ઉભી કરે છે, જ્યારે એક ભતિ બીજા ભતિને ત્રાસ આપવા મડિ છે ત્યારે રાષ્ટ્ર લીણ થાય છે તેથી જ રાષ્ટ્રદિલ્લી દિલ્લી ભતિ ભતિ વચ્ચે, સમાજ સમાજ વચ્ચે એકતા હોવી અત્યંત

આવશ્યક છે આ વાન દર્શાવવાના દેવથી જ આ મનમાં કળું છે કે—

યસ્યા માનવાનાં વપ્તયત વદુઃ સસંવાધમ્ । ”

“ જે માતૃભૂમિના મનુષ્યોમાં અનીચ નિર્દેશના રિયન દોષ છે તે જ માતૃભૂમિ પોતાના સુપુત્રોને ઉત્તમ ધન આપી શકે છે, પરંતુ જે ભૂમિના લોકો આપસપાસમાં વૈરભાવ રાખે છે ત્યાંની જનતા અરધી પેરે રહે છે અને કોષ કદાર દોષ, કલે કોષ જ્ઞાની દોષ, કોષ જગતી દોષ પરંતુ શરીરથી તે સ્વદુષ્ટ દોષો જોઇએ સર્વ જગત્તે ને કામ કરે તે બધું માતૃ ભૂમિને માટે જ કરે. પોતામાં વધારે યુગ્મે છે એવા ધમકથી તેણે જગત્તે યુગ્મવાળા અથવા તદ્દન યુગ્મીને દનારવા ન જોઇએ અને કોષ તોરવા દેવ, યોગબોધા દોષ અને કોષ વાચાળ દોષ તો જનને મળીને, અંદર અંદર કસદ ન કરનાં મનની કમિઓનો સુમેળ સાધીને તે માતૃભૂમિની વેદી પર બહિષ્કાર તરીકે ચઢતી દેવી જોઇએ ત્યારે જ રાષ્ટ્રની ઉગતિ થઇ શકે, મનુષ્યમાં ને (લક્ષ્મીઃ) ઉચ્ચતા, (સમં) સમતા અને (પ્રવત્તા) નીનતા રહે છે, તે એક બીજાને ક્ષત્ કરવા માટે દોની નથી એક મનુષ્ય એક બાળકમાં ને વધારે એક દેશી તો બીજી માનવતા તે જરૂર હીન, ઉતારતો દેશી મહાવિદ્વાન મનુષ્ય જાનમાં ઉચ્ચ દર જગત્તે દેશી તો ચારિત્રિક શક્તિના દરજ્જામાં તે કમતર દોષ શકે કોષ શક્તિવાળી પહેલવાન દેશી તો તે જાનની બાનતમાં ઉતરતો દોષ એ સંભવિત છે કિન્તુ માતૃભૂમિને તો જાનેની જરૂરીઆત એક સરખી જ છે જાની મનુષ્ય પોતાના જાનના ધમકથી અને પહેલવાન પોતાની શારીરિક શક્તિના ગર્વથી એક બીજાનાં માર્યા ન જાણે પશુ ઉત્કર્ષ બને એ મળીને દેશના શત્રુઓને દૂર કરી પોતાનો ઉત્કર્ષ સાધવો જોઇએ

માનવોનુ એ કર્તવ્ય છે કે તેમનામાં અનેક ભેદ હોવા છતાં અભેદભાવથી પોતાનો માર્ગ શઢવો જોઇએ. જે મનન કરવામાં સમર્થ છે તેને માનવ કહે છે મનન કરનાર ભક્તિ અગ્રજ ઉત્પન્ન કરતો નથી પરંતુ વિચાર વિનિમય કરી અગ્રજ ઓઠા કરે છે અને ઉભલિને માર્ગે આગળ ધપે છે જે પોતાની પરિરિયતિના વિચાર કરતો નથી અને પોતાની ઉભલિને માટે પશુ પ્રયત્ન કરતો નથી પરંતુ જે અંદર અંદર કલહ અને અગ્રજ વધારે છે તે બે પગવાળા મનુષ્ય દેવા છતાં પશુ તેને માનવ કહી શકાય નહિ

આ મંત્રો ઉપદેશ અમારી વર્તમાન દશામા ધણી જ સારી રીતે ઉપયોગી થઈ શકે છે ઉપરાંત મંત્રો વાચવાથી જાણ્યા આવશે કે આ વૈદિક શાસ્ત્રીત દ્વારા દેશવાસીઓમાં એકતાની શ્રદ્ધા માટે જે કાંઈ કહી શકાય તે કહેવાઈ ચૂક્યું છે હવે અમે તેનો ઉપયોગ કરીએ કે ન કરીએ તે અમારી કમજા પર છે, જે અમે તેનો સાક્ષ ન લાઈએ તો તેમા ધર્મ મંત્રોનો શો દોષ ર દોષ તો છે અનુવાધિઓનો એકધનો ઉપદેશ સામન્યા પડી પ્રત્યેક જાણી લેતું નેહએ કે આપણા દેશ પ્રત્યે આપણો પુન તત્કિનો સ મધ કેના પ્રકારનો છે ? આ સ બધને જાણીને તેને સંદેવ આપણા મનમાં જાગૃત પણુ રાખવો જાણએ હવે નીચે લખેના મંત્રો જુઓ—

સ્વજ્ઞાતાસ્થયિ ચરન્તિ મર્ત્યાસ્થ વિમર્ષિ
દ્વિપદસ્થ ચતુષ્પદ । તવેમે પૃથિવી પલ્લ
માનવા યેમ્યો યપાતિરમૃત મર્ત્યેમ્ય ઉચન્સૂયો
રાદિમમિરાતનોતિ ॥ ૧૫ ॥

“ હે માતૃભૂમિ ! તારાથી ઉત્પન્ન થએના અમે સર્વ મનુષ્યો તારા પરજ આરે તારૂં ફરી રહ્યા છીએ તુ જ દ્વિપાદ અને ચતુષ્પાદનું પોષણ કરે છે અમે પાંચ પ્રકારના માનવી તારા જ છીએ પ્રતિદિન ઉગનારો સૂર્ય પોતાના કિરણોથી અમને-માનવોને તેજ અને અશ્રુત આપે છે ”

આ મંત્રમા સર્વ પ્રથમ એજ “ જ્ઞાં યુ છે કે, ” અમે મનુષ્યો ભૂમાતાથી જ (સ્વજ્ઞ-જ્ઞાતા) ઉત્પન્ન થયા છીએ અને તેના પરજ ફરીએ ફરીએ છીએ ’ આ જ્ઞાન તદ્દન રપષ્ટ એટલે કે અસંદિગ્ધ છે પ્રત્યેક શાસ્ત્રભાગ પોતાના મનમા આજ જાવ સમાવી રાખે છે અને જે તેના મનમાં આ જ્ઞાન ન હોય તો તેણે તે અવશ્ય જરી રાખવો જાણએ ત્યારે જ તે શાસ્ત્રની ઉજ્જવિતા યોગ્ય કાઈ કરી શકશે માતૃભૂમિ એ અમારી અત્ત કાર્તિક અથવા કાર્તિક માતા નથી, પરન્તુ ખરેખર વાસ્તવિક માતા છે આ અનુભવ જેટલો જીવંત આપણા હૃદયમાં રહેશે તેટલી જ દૃઢ જાતનાથી તે મનુષ્ય માતૃભૂમિની સેવા કરશે

જો વાચકો નિયાર કરશે તો તેઓને જાણુ થશે કે આપણા દેશમાં જે જાતિ જાતિઓમાં ઝગડાઓ થઈ રહ્યા છે તેનું કારણ જ એ છે કે, આ દેશના નિવાસીઓ એટલું પણુ સમજતા નથી કે ખરેખર અમે સર્વ એક જ માતૃભૂમિના પુત્રો છીએ સેવકો પોતપોતાના જ પ્રદાયની હિતની દૃષ્ટિથી જ જુઓ છે,

૫ [અર્થર્વ અનુ જ્ઞા ૨]

પરન્તુ સર્વનો એક સાથે મળેતો એક શાસ્ત્રધર્મ છે, તેનું પાલન તો કાંઈ કરતું નથી અને પરિણામે સર્વને એક જ શાસ્ત્રધર્મનું બધન રહેતું નથી પ્રત્યેકને પોતાનો સમપ્રદાય જ અધિક પ્રિય હોય છે મમત્ર શાસ્ત્રધર્મના પાનનની તો ભિન્નિતા કરતું જ નથી આવા ધાતક નિયારો કાંઈ દેશમાં કાંઈ-પણુ જાતિએ રાખના જોઈએ નહિ આ મંત્રમા રપષ્ટ શબ્દોમા કહેવાઈ ગયું છે કે “ અમે સર્વ માતૃભૂમિના જ બાળકો છીએ ” વાચકો જે આ અનુષ્ઠાન મંત્રો નિયાર કરશે તો તેમને તરત જ સમજશે કે આંતરિક કનહ અને બેદશાન દૂર કરા માટેની આ અકસીર દવા છે મનુષ્ય ગમે તે ધર્મ નો, સ પ્રદાયનો હોય અથવા તેમનામાં જાતિ અથવા વર્ણનો ગમે તેવો બેદશાન હોય તો પણુ તેઓ જે એક શાસ્ત્રધર્મથી બધાએલા દશે તો તેમનામાં અરસ પરસ કઠી પણુ વૈરજાન ઉત્પન્ન થશે જ નહિ

અમારી માતૃભૂમિ અમારૂં જે પગનાળાઓનું તેમજ અન્ય આર પગનાળાઓનું પેપણુ ઉત્તમ પ્રકારે કરે છે કદાચ આ સ્વાર્થો દૃષ્ટિથી જ્ઞેનામાં આવે તો પણુ દરેક મનુષ્ય માટે એજ વાત ઉત્તમ થશે કે તે પોતાના હૃદયમા માતૃભૂમિની લલિત દદ રાખે અને તેની રક્ષા માટે સંદેવ તૈયાર રહે અમે અમારા ધરની રક્ષા કરીએ છીએ, અમારા જમીન ખેતરની રક્ષા કરીએ છીએ તે એટલા માટે કે તેનાથી અમારૂં હિત જ થવાનું છે અમારૂં દિન માતૃભૂમિથી પણુ થાય છે કારણ કે તે જ માતૃભૂમિ મનુષ્યોને અને પક્ષ પક્ષી ઓને અન્ન, જળ ઇલાદિ આપે છે અને તેમની રક્ષા કરે છે જે અમે માતૃભૂમિની રક્ષા કરીશું નહિ તો તે કાંઈ બીજાને આપીન થઈ જશે અને પછી અમે મુશ્કેલીમાં મુકાઈ જઈશ કદાચ અમને ભૂખે મરવાનો પણુ વખત આવી જશે

આવારે જાતરવાસીઓની આજ સ્થિતિ છે તેમણે યોગ્ય સમયે માતૃભૂમિની સેવા ન કરી અને તેથી અત્યારે તેમને કષ્ટ સહન કરવા પડે છે આજે સ્વતંત્રતામાં પણુ અમે અદર અદરના ઝગડાઓને જીવંત નથી, તેમજ એક સ પછી માતૃભૂમિની સેવા કરવાને તૈયાર થતા નથી જૂનમાગમા અમે જ જૂનો કરી દલી તે તો હવે થઈ ચૂકી છે તેમના માટે કાંઈ પણુ ગમે તેટલું કહે તો પણુ હવે તેમાં કાંઈ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી, પરન્તુ તે જુનોના પરિણામના કૃષ્ણે જોગવના જોગવતા જે તેમાંથી યોગ્ય શીખામણુ ન લાઈએ

મને ફરી ફરી તે જ ભૂમિ કરીને પ્રતિદિન આદર આદરના મેદાનને વમારના જ નહીં તો તે જાવિયમાં જાય કર આપતિઓ ઉત્પન્ન કરશે જ. ભારતનાસીઓ સુ આ નાખત પર વિચાર નહિ કરે ?

મનમાં એવો વિચાર ન રાખે કે, " હે માતૃભૂમિ ! અમે તારા માથાકે નથી, અમે તો એમ જ માનીએ છીએ કે અમે જિજ્ઞાસુ પદના છીએ " એના જેવી બીજી જાય કર ભૂખ નથી. સર્વ પ્રથમ તો આપણે આપણા રાષ્ટ્રનાં જાણકારીએ, ત્યાર પછી આપણા સ પ્રધાનના, આ પ્રકારનો દર વિચાર દરેક માણસે રાખવો ઉચિત છે જે આ પ્રમાણે દરેક મનુષ્ય પોતાનો વિચાર અને વર્તન નહિ રાખે તો રાષ્ટ્રદાનિ દાગી સકાય નહિ વાચક જોઇ શકે કે અર્થવેદના આ વૈદિક રાષ્ટ્રગીતના પ્રયેક મતમાં કેટલો મહત્વનો ઉપદેશ કરનામાં આવ્યો છે અમારી વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં આ અમૂલ્ય ઉપદેશરૂપી રત્ન જ ઉત્પાદન કરી શકે, એટલું જ નહિ તે અમારે વશ, કીર્તિ" આરે દિશાઓમાં ફેલાવી શકે છે, પ્રિય વાચક ! આ દુષ્ટિનિ-દુષ્ટિ આ મનોનો વિચાર કરવો જોઇએ અને આ ઉપદેશને કાપમાં આણવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

અમારે સુધી એ દર્શાવામાં આવ્યું કે માતૃભૂમિના વૈદિક ગીતની સાધારણ વાતો સુ છે ! અને એ પછુ દર્શાવવા માં આવ્યું છે કે લોકોમાં વિજના હોવા છતાં પણ એકતાની સાધના કેવી રીતે થવી જોઇએ અને માતૃભૂમિની સેવાને માટે બધાએ એકત્ર મળીને એક સ પથી કેવી રીતે તેમજ રહેલું જોઇએ પાછળના લેખન લાગણી વાચકોને નિશ્ચિત જણાઇ ચુક્યું હશે કે આ વૈદિક રાષ્ટ્રગીતમાં રાષ્ટ્રની ઉમતિના ઉચ્ચતમ તત્વોનો જોડલો સમાવેશ થયો છે તેટલો બીજા કોઇ દેશના રાષ્ટ્રગીતમાં સ્થો નહિ હોય ? તો પછુ આવશ્યક તો એ છે કે આ રાષ્ટ્રગીતપર જીજ્ઞાસુ પછુ કેટલાક દુષ્ટિકાણોથી વિચાર કરવામાં આવે

જનતામાં માતૃભૂમિને માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન થવો જોઇએ આ પ્રેમ ત્યારે જ ઉત્પન્ન થઇ શકે કે જ્યારે દેશના નગરો, પદારો અને જીવન અન્ય રચણા પ્રત્યે આદર હોય આવે. ન કોઇ બીજા વિશેષ મહત્વના કારણથી પણ મ કહે છે જે અમે એમ કહીએ કે આ રચણા પ્રત્યે આદરભાવ રાખો તો એમ કોઇ આદર કરશે જ નહિ કોઇ

પછુ રચણા પ્રત્યે આદર ત્યારે જ ઉત્પન્ન થાય જ્યારે તે રચણા કોઇ મહત્વની પ્રુપચકારી ધરના સાથે સંબંધ ધરાવતું હોય અથવા કોઇ મહત્વાર્થી તેનો સંબંધ હોય અથવા અન્ય કોઇ નિશ્ચિત ધરના સાથે તે સંબંધ ધરાવતું હોય તેથી દવે આપણે એ જોવું જોઇએ કે વૈદિક રાષ્ટ્રગીત આ પ્રકારની સૂચના આપણને શી રીતે આપે છે—

દેવતાઓએ વસાવેલાં સ્થાનો

યસ્યા પુત્રો દેવહતાઃ સેત્રે યસ્યા વિકુર્વન્તે ।

પ્રજાપતિઃ પૃથિવિયાં વિશ્વવર્મામાદ્યામાદ્યાં રવ્યાં નઃ પુત્રોઃ ॥ (અર્થ ૧૨.૧૧૪૩)

" અમારી માતૃભૂમિનાં નગરો દેવોએ વસાવેલાં છે અને જેના જેનરમાં સર્વ મનુષ્યો વિવિધ કાર્યો કરે છે તે સર્વ પદાર્થોને પોતાના જન્મમાં લાગણ કરનારી માતૃભૂમિને પરમેશ્વર સર્વ દિશાઓમાં અમારે માટે રમણીય બતાવે, "

હવે આમાં (યસ્યા દેવહતા પુત્રા) " જેનાં નગરો દેવો દ્વારા જનતાએ છે " આ લામ જોઇએ જનતાને વિશ્વાસ હોવો જોઇએ કે અમારાં નગરો દેવોએ વસાવેલાં છે, એટલે કે દેવોનો તે નગરો સાથે સંબંધ છે, દેવોનું દેવત્વ અમારા નગરો જાણે છે આ પ્રકારનો અવિત વિશ્વાસ જો જનતાના હૃદયમાં સ્થિર થઇ જાય તો નિશ્ચયપૂર્વક તેઓના હૃદયમાં પોતાના દેશ પ્રત્યેની નમ્રુતિ ઉત્પન્ન થાય જ

ક્રિત્દાસમાં પણ રચણાએ ઉત્પન્ન છે કે અમારી ભારત ભૂમિનાં વિવિધ નગરોનો દેવો સાથે સંબંધ છે ભગવાન રામચંદ્રનો સંબંધ અયોધ્યા અને રામેશ્વર સાથે છે કૃષ્ણનો સંબંધ ગોકુળ, વાલ્મીકી તથા દ્વારકા સાથે છે, હનુમે સંબંધ કુશવત્સ સાથે છે, આ પ્રમાણે અમારા દેશના આભાસરૂઢી જાણે છે કે આ પ્રકારે અનેક નગરોનો સંબંધ દેવતાઓ સાથે છે નહીં, તમાવે, સરોવરો, પર્વતશ્રૃંગો, શુદ્ધાઓ વગેરે રચણાનો સંબંધ દેવ દેવો સાથે તથા પ્રુપચકાણી પુરુષો સાથે બધાએ જો છે. આ વજુનો મનમાં છે અને સર્વ ક્ષેત્રે પુરુષોને પણ કથા-પુરાણો સાંકળીને જાણુ થએલ છે ગૌરીશ કર અને કેવાસના પર્વત શિખરોનો સંબંધ સાક્ષાત્ ભગવાન સ કરની સાથે છે. બદ્રીનાર આશ્રમનો સંબંધ નર નારાયણ અધિ-મુનિઓ સાથે છે માતૃ-ભૂમિની દર કાંઈક માટે એ અતિ આવશ્યક છે કે આ સંબંધ દેશના સર્વ ક્ષેત્રે પુરુષોને નિશ્ચિત થાય ।

કેટલાક વધારે ભણેના લોકો કહેશે કે, " આ અથવા વિશ્વાસ શા માટે ? મિનકૂસ અનુદારિક દિતની દૃષ્ટિથી પણ માતૃભૂમિ પ્રત્યે ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે " વાત તદ્દન સારી છે, પરંતુ અવદારિક લાભની સાથે જ લોકોના હૃદયમાં ઉપરોક્ત સબ ધોના વિચારો દૃઢ થાય તો કોઈ નુકસાન તો થવાનું નથી જ બાળક પોતાની માતા પ્રત્યે પ્રેમભાવ રાખે છે તે એટલા માટે નહિ કે તે સુંદર અથવા તેને ધવગ્રાવે છે તે એટલા માટે પ્રેમ કરે છે કે " માતૃદેવો મધ " અનુસાર માતા એક દેવતા છે માતા પ્રત્યે બાળકનો પ્રેમ આ દિવ્ય ભાવનાને કારણે હોય છે બાળકનો માતા પ્રત્યે અને માતાનો બાળક પ્રત્યે પ્રેમ તદ્દન અકૃત્રિમ, શુદ્ધ હોય છે બદલાની બાધા રાખ્યા સિવાય જ પ્રેમ કરવામાં આવે તે જ દિવ્ય પ્રેમ છે, તે જ નિરપેક્ષ અને અકૃત્રિમ પ્રેમ છે તેથી જ માતૃપ્રેમ એ અનુદારિક પ્રેમ નથી માતૃભૂમિનું પ્રેમ પણ આ જ પ્રકારે અકૃત્રિમ, નિર્મીમ, આત્મતિક અને દિવ્ય હોતું જોઈએ. અકૃત્રિમ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાના હેતુથી જ ઉપયુક્ત મનમાં દર્શાવાય છે કે આપણા દેશના નગરોનો સબ ધ દેવોની સાથે છે આ હકીકત સર્વ મનુષ્યોના લક્ષમાં રહેવી જોઈએ અને સર્વ લોકો એ જ વિચાર કરે કે અમારા નગરો દેવોએ વસાવેલાં છે

જે રાની લોકો આર્થિક અથવા અનુદારિક દિતની દૃષ્ટિથી માતૃભૂમિની ભક્તિ કરતા હોય તો તેઓ ભને તેમ કરે, તેમ કરવામાં તેમને કોઈ અટકાવનું નથી પરંતુ સામાન્ય જનના એટલી ઉચ્ચ કાટીની રાની હોઈ શકે નહિ. તેથી સાધારણ લોકોમાં વિશેષ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય તેટલા માટે સર્વને એ જાણ્યું હોવી અવશ્યક છે કે અમારા દેશના સ્થાનોનો સબ ધ દેવોથી અથવા ઋષિઓથી જોડાયેલો છે.

પ્રતાપગઢ અને સિદ્ધમઢની સાથે મહારાજા સિવાજીનો સબ ધ જોડાયેલો છે, તેમજ ઉદયપુરની સાથે મહારાજા પ્રતાપસિંહનો સબ ધ છે, તેમજ ગ્રામીની સાથે મહારાજા લક્ષ્મીનાથનો સબ ધ, મઢ મઢાણા સાથે રાણી દુર્ગાવતીનો સબ ધ, ખરણી સાથે રવાની રામદાસનો સબ ધ એમ ભિન્ન ભિન્ન ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ સ્થળોનો ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓની સાથેનો સબ ધ દરેક વ્યક્તિએ જાણવો એ અત્યાવશ્યક છે સિદ્ધમઢ અથવા અન્ય કોઈ સ્થાન કે જગ્યાની સાથે સિવાજી મહારાજાનો સબ ધ આવેલ હોય અથવા જો કોઈ ઐતિહા

સિક સ્થળનો અથવા અન્ય ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિના સ્થાનોનો ભગ અથવા અપમાન કરે તો તે દુષ્ટકાર્યથી સપૂર્ણ ભારતના હૃદયમાં આઘાત થવો જોઈએ સપૂર્ણ ભારત તે દુષ્ટ કૃત્યનો બદલો લેવાને તૈયાર થઈ જાય તેમાં જ રાષ્ટ્રીય ઉન્નતિમાં ધીમ રહેવાં છે

એટલા માટે જ બધારે કોઈ પણ વિદેશી સરકાર બીજા દેશ પર પોતાનો અધિકાર જમાવે છે ત્યારે તે દેશના એવા ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ સ્થળોને બૂલાવી દેવામાં ખૂબજ દક્ષતા જાળવે છે તે એટલી તો અચળ દોષ છે કે લોકોને આના સ્થળોની સહેજ પણ જાણ ન થાય તેની પુરેપુરી કાળજી રાખે છે, તેનું મર્મ પણ એ જ છે. મુસલમાનોએ પ્રયાગનું નામ અવાહાનાદ રાખ્યું, સહસ્ત્રતીર્થનું નામ ઇસ્લામાનાદ રાખ્યું માતૃદેવને મઠન કહ્યું, બાળા મહર્ષિનું નામ મોહનિનાસિંહ બનાવી દીધું અને શ્રી શ્રી કરાચાઈના સ્થળને તખ્ત-ઇ સુવેમાન બનાવ્યું અને આ પ્રમાણે હજારો શહેરો અને સ્થળોના નામો બદલાવી નાંખ્યા, તેનું રહસ્ય અમે ઉપર દર્શાવી ચૂક્યા છીએ

બધારે અંગ્રેજોનું રાજ્ય આવ્યું ત્યારે તેઓએ ધવલગિરીના ગૌરીસ કરનું નામ બાઈન્ટ એવરેસ્ટ પાડ્યું અને સિમલા, મહાનગરેષ્વર ઇલાહિ પર્વતરાજના શિખરોના નામ અંગ્રેજ બનાવી દીધાં આ પ્રમાણે અન્ય અનેક સ્થળોનું અંગ્રેજીકરણ કરવામાં આવ્યું

મુસલમાનોએ મંદિરો અને મૂર્તિઓનો નાશ કર્યો અને બળાતકારથી લોકોને પોતાના ધર્મમાં બેગવી લીધા હવે ઇસ્લામ લોકો અન્ય ધર્મોમાંનું ધર્મોત્તર કરાવી રહ્યા છે, તેઓ ધણું ખર પ્રત્યેક દેવસ્થાન અથવા તીર્થસ્થાનમાં રહીને તેમની નિંદા કરે છે, તેનું પણ એ જ કારણ છે કે જેથી અમારા દેશના ઉત્તમ સ્થળોનું અમારું અભિમાન નષ્ટ થઈ જાય

વિજેતા પછી પ્રસન્નમાન હો કે અંગ્રેજો હો કે પછી જાપાની હો પરંતુ તે મધાનો સ્વભાવ એક સરખો જ હોવાનો છતાં એલા લોકોના હૃદયમાંથી માતૃભૂમિની ભક્તિ નષ્ટ કરવાને માટે જો કોઈ તેઓ કરી શકે તે કરવાને તેઓ જૂનતા નથી કે પાછી પાની કરતા નથી માતૃભૂમિનું પ્રેમ અને ભક્તિ ઉત્પન્ન થવા માટે આપણા દેશના તીર્થસ્થાનોનો પ્રેમપૂર્ણ ઇતિહાસ જનતાના હૃદયમાં સદેવ જગૃત રહેવો જોઈએ બધા સુધી જનતામાં માતૃભૂમિનું પ્રેમ જગૃત હોય છે તા સુધી

મૃતું છે, તેના જેવું રાષ્ટ્રમીન બીજા દેશના ધર્મ-ધર્મામાં જો જ નહિ, પરંતુ તેમના બીજા કોઈ ધર્મ-ધર્મામાં પણ નથી આમ હોવા છતાં પણ અમારા દેશના લોકો રાષ્ટ્રની તિ પ્રત્યે એવરહાદ જો અને બીજા ધણીક દેશના લોકો મૃદિનને માટે તો રેટરેટલા તત્તર હોય છે. આ દેશને કહેવું મદ-અર્થ થાય છે. અમારું રાષ્ટ્રમીન એટલું રિરત્ત છે કે તેમાં ઉદાત્ત વિચારથી ભરપૂર દિવ્ય મંત્રો, આમ હોવા છતાં અમારા સાહિત્યમાં રાષ્ટ્રમીનતાનો ભાવ નથી અને આ જ ન અમારે માટે પરકીય છે આવેલો સ્વાર ધરાવનાર દરીના લાસ પણ અમારામાં છે. અસ્તુ. રિરિથિતિ જેની છે તેવી જ નહીં દહીકનમાં અમોએ રતતા સમક્ષ રજુ કરી છે " જ્યાં ઉત્પન્ન થય છે ત્યાં તેની કિમ્મ નથી અને જ્યાં તેની કિમ્મ છે ત્યાં તે ઉત્પન્ન થતું નથી. " અર્થાત્ " કીરાની કિમ્મ ખાજીમાં થતી નથી. " એ કહેવત સંદેહઃ અર્થ સાબિત થાય છે અને આગળ જુએ—

યાગધિમાયમિમાતાં વિષ્ણુર્વંશાં વિષ્ણુમ્નેઃ ।

દ્વન્નો યાં યદ્ધઃ આમનેડનમિત્રાં ઘષ્ટીપતિઃ ॥

તા નો મૃમિર્થિ રજ્જતાં મતા વુઝાય મે વયઃ ૪૨૦૪

" જે જમિનું માપ અધિની કુમરે લીધું, જે જમિનમાં ભગવાન વિષ્ણુએ પરાક્રમ કર્યું, જેને ઇકિતધાની છે પોતાને માટે સુરુદિન બનાવી તે જ અમારી માતૃશ્રી જેવી રીતે માતા પોતાના બાળકોને દૂધ પીરાડવે છે તેવી જ રીતે મને ઉપસોમના પદાર્થો આવે. "

આ મંત્રમાં ૨૫૯ સંખ્યામાં દર્શાવ્યું છે કે દેવોએ આપણી માતૃશ્રી માટે શુ કહ્યું છે. અધિની કુમરેએ દેવેશ્વરતાનો નોતરોનું માપ લીધું, દેશની સીમાઓ નિશ્ચત કરી, જમીનની માપણી કરી અને એ રીતે માતૃશ્રીની સેવા કરી ભગવાન વિષ્ણુએ જે પરાક્રમે કર્યા તે સર્વને વિદિતજ છે. કદે દહરો સુકો કયાં અને આ માતૃશ્રીને સત્ત્વોના કટ્ટી મુક્ત કરી, આ પ્રકારે અન્યાન દેવાઓએ પણ આ માતૃશ્રીને માટે તેમનાથી જે બન્યું તે કરી છૂટ્યા, તેમાં જરા પણ કસર કરી નથી દેવો અને અસુરોના સુકો-માં દેવરીશે આ માતૃશ્રીના ઉકારને માટે સુદક્ષિણમાં પોતાના બનિદાન આપ્યાં અને આ જમિને પૂર્ણ રતત વતાનું ને આ અપાઠ્ય એજ દેવોનું ધન આપણે ચલાવવું જોઈએ

દેવાએ નક્કી કર્યો માર્ગ જ અમો પણ નક્કી કરીએ કારણ કે દેવાઓએ અને પ્રાચીન વીર પુરુષોએ અમારે માટે જે જે કાંઈ કર્યું છે તેનું કાજ ચૂકવવા માટે તથા તેમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે અમારે આ પ્રમાણે કરવું જ જોઈએ.

કાવિમજુ કથો છે તેમજ દેવનાઓ કાજ છે એ તો ૨૫૯ બનાવક મધુ છે એટલે નેમના તજમંત્રી મુક્ત થવા માટે આપણે પ્રયત્નસીલ બનવું જોઈએ. પ્રત્યેક વિચાર કરવો જોઈએ કે હું તે કાજમાંથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કયું છું કે નહિ આ દેવતજુના વિષયમાં એક વધુ મંત્ર જોવા જોવા છે.

યાં રક્ષત્યસ્યત્ના વિદ્યદર્શનીં વેવા શ્રીમિ શુધિયી-
મમમાદમ્ । તા નો મધુ મિય હુદામયો હક્ષતુ
વર્ચસા ॥ ૭ ॥

" દેવો જે માતૃશ્રીની રક્ષા જુસો કર્યા વગર અમણા તો અમણસ કર્યા વગર કરતા આવ્યા છે, તે માતૃશ્રી અમોને તેજ અને મધુર મધ આદિ આલ પદાર્થો આપે "

(અ-રવત્તાં વેવા) આગસ ન કરનારા દેવો આ જમિની રક્ષા કરતા આવ્યા છે, આગસ ન કરનારા દેવોની સમક્ષ આગસ, પ્રમાદમિય લેકોને ઉભા રહેનાં હરમ આવવી જોઈએ અમારે કારણે જે દેવોએ આપ્યા વગર, રિજાતિ લીધા વગર આવેલો ભારે પરિશ્રમ ઉદ્ધર્યો ને તેમના અત્યંત પવિત્ર કાર્યના જાદુમાં અમોએ તેમને શુ આપ્યું રવાત અ રક્ષાનું તેમનું કાર્ય શુ અમોએ ચાલુ રાખ્યું છે ? ભરે વધારે નહિ તો તેમની પ્રાકૃક રાષ્ટ્રાભિતા કાર્યને સદૈવ માણ રાખવાનો નિશ્ચ સરણો પણ અમોએ કર્યો છે કે વાચકોએ ન જુલે કે હવે આ મારો પર વિચાર કરવાને સમય આવી ગયો છે.

ઉપરના મંત્રમાં એમ પણ કહ્યું છે કે— (વેવાઃ મમમાદં રક્ષન્તિ) દેવો જુન કર્યા વગર રક્ષણ કરે જો જુલ ન કરતાં રક્ષણ કર્યું એટલે તે દેવો જ મનથી મુક્તિ મેળવી શકેલા. અસુરોએ દેવોને ગુણભીની જાજરમાં કાયમ જકડી રાખવાના અનેક વાર પ્રયત્નો કર્યા રાવજુ, જળિરામ વગેરે અસુર રાજાઓએ આ કાર્યને વાર ઉતારવામાં જરા પણ કસર કરી નથી, પરંતુ એજ કપરાકળમાં દેવોએ પોતાના પુરુષધર્મની પરાકાષ્ટ કરી પોતાની સ્વાધીનતા જાળવી રાખી અને અસુરોને નસાડી મુક્યા. જુસો કર્યા વગર દક્ષતાથી કર્યા

કરવાની દીક્ષા દેવાએ અમોને આપી છે. શું આપણે તેનો અભ્યાસ સાવધાનીથી ન કરવો જોઈએ ? આપણે માત્ર આપણી હાને કારણે પગલે પગલે ભૂલો નથી કરતા ! વાસ્તવમાં રાષ્ટ્રકાર્યને માટે આત્મસમર્પણ કરવા અમારે સદૈવ તૈયાર રહેવું જોઈએ, પરંતુ આત્મસમર્પણનો સમય આવતાં પાછાં પગલાં ભરનારા કાયર અમારામાં કેટલાએ છે. જો વાચક પોતે જ આ વાતનો ગંભીરતાથી વિચાર કરશે તો તેને સમજાવ જશે કે આપણે શું કરવાની આવશ્યકતા છે.

વિદ્વાનોનું ઝણુ

ઋષિઓનું રાષ્ટ્રકાર્ય અમોએ જોઈ લીધું. દેવાએ અમારે માટે શું કર્યું તે પણ જોઈ લીધું. હવે જોઈએ ઋષિઓ નથી એવા મનનશીલ, શુદ્ધિમાન, વિદ્વાનોએ કેવાં કાર્યો કરી દેશની સેવા કરી તે આપણે જોઈએ—

યાર્ણયેડધિ સલિલમમ્ર આસીદ્યાં માયામિરન્ધ-
ચરન્મનોવિણઃ । સા નો ભૂમિસ્તિષ્ઠિર્ધિ યલ્લે રાષ્ટ્ર-
દ્ધાતુચ્ચમે ॥ ૮ ॥

“ અમારી માતૃભૂમિ પ્રથમ આરંભમાં સમુદ્રની નીચે હતી અને જેની સેવા મનનશીલ વિદ્વાનોએ અનેક પ્રકારનાં કુશળતાના કાર્યો કરીને કરી, તે અમારી માતૃભૂમિ અમારા ઉત્તમ રાષ્ટ્રમાં તેજ અને બળને ધારણ કરે. ”

આ મંત્રમાં “ યાં માયામિઃ અન્વચરન્ મનીવિણઃ ” આ ભાગ પ્રસ્તુત લેખમાં પ્રતિપાદિત વિષયની દૃષ્ટિથી અતિ-શય મહત્વનો છે, તેનો માયા શબ્દ ધણે જ મહત્વનો છે. આ માયા શબ્દનો અર્થ અદૈત્યમતનો માયાવાદ એવો નથી. માયા શબ્દનો કેટલાએ અર્થ શાય છે— “ (૧) કુશળતા, કાર્યની કુશળતા, કુશળતાથી કરેલું કાર્યગીરું કામ, આતુર્ષ, (૨) કષ્ટ, હાવપેય જેની આવશ્યકતા રાજનીતિમાં છે, સત્ત્વોને ભુલાવામાં નાખવાની વિદ્યા ” આ બધા અર્થ માયા શબ્દના જ છે. આ બંને અર્થથી માયા શબ્દ મંત્રમાં આવેલ છે. (મનીવિ) મનનશીલ લોકો સમયાનુસાર કુશળતાથી, સ્વરાષ્ટ્રથી, કષ્ટથી અથવા રાજનીતિના નિયમોથી માતૃભૂમિની સેવા કરે છે. એજ આ મંત્રનો આશય છે.

આ પ્રકારે દેવ, ઋષિ અને અન્ય વિદ્વાનોએ અમારી માતૃભૂમિની સેવા કરી છે. જે માર્ગ દેવતાઓ અને અન્ય ઋષિ અને મોટા મોટા ધાની લોકોએ અમોને બતાવ્યો તેજ

માર્ગ અમારે તો આક્રમણ કરવું જોઈએ. તે જ રસ્તે અમારે તો ચાલવું જોઈએ, ત્યારે જ અમારું શ્રેય થશે. અમારે ઝણુ ઝણુ છે. ઋષિ-ઝણુ, દેવ-ઝણુ અને અન્ય ધાનીજનોનું ઝણુ અમારે આ ઝણુ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ અને તેમાંથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આ લેખના વૈદિક રાષ્ટ્રગીતના મંત્રો અમારા રાષ્ટ્રીય કર્તવ્યનો સંબંધ ઋષિકાળની તે મહાન વિભૂતિઓ સાથે જોડે છે. અમારા અખંડ રાષ્ટ્રીય કર્તવ્યનો ઋષિઓએ પ્રારંભ કર્યો, દેવાએ તેને પરિપુરણાવ્યું અને અન્ય વિદ્વાનોએ તેની શુદ્ધિ કરી આ પ્રભાણે પવિત્ર ત્રિવેણી સંગમથી તે કાર્ય અમારી પાસે આવેલું છે. તેથી અમારે તેને આગળ ચલાવી ચાલુ રાખવું જોઈએ. તેને ચાલુ રાખવું એ અમારું આત્મ-વરમક કાર્ય છે, એ અમારું મુખ્ય કર્તવ્ય જ છે. જો અમે તે કાર્યને ચાલુ નહિ રાખીએ તો દેવા અને ઋષિઓ અમને તે બદલ જવાબ પૂછશે. દરેક મનુષ્યે આ વાત સારી રીતે સ્મરણમાં રાખવી જોઈએ.

વાચકગણ વિચાર કરે અને આ મંત્રના ઉપદેશ પરથી સારી રીતે લક્ષ લગાવીને જુઓ કે અમારા ધર્મ કેટલો વિલક્ષણ અને ઉચ્ચ રાષ્ટ્રીયધર્મનો ઉપદેશ કરે છે, અને તેઓ તે અનુસાર વ્યવસ્થા કરવાને માટે તત્પર રહે. અમારા રાષ્ટ્રને જન્મતા અન્વ રાષ્ટ્રોમાં ઉચ્ચતમ સ્થાનપર પહોંચાડવાની જવાબદારી અમારા પર જ રહેલી છે, તે નિભાવવા માટે આપણે સદૈવ તૈયાર રહેવું જોઈએ.

મંત્રોની સંગતિ

આ વિવરણને અહિં સમાપ્ત કરતાં પહેલાં આ સૂક્તના મંત્રોની સંગતિના વિષયમાં થોડું કથન કરવું જોઈએ. આ સૂક્તમાં કુલ ૬૩ મંત્રો છે. તેમાં સર્વ પ્રથમના મંત્રોમાં માતૃભૂમિની ધારણા કયા ગુણોથી થાય છે તે વાત-જણાવવામાં આવી છે, તેથી આ મંત્રો સર્વથી અધિક મહત્વના છે. પ્રત્યેક રાષ્ટ્રલોકતને માટે એ ચોચા છે કે તે આ મંત્રો વાંચે, વિચારે, મનન કરે અને આ ગુણોની પોતામાં શુદ્ધિ કરીને પોતાને માતૃભૂમિની સેવા કરવા માટે સુયોગ્ય બનાવે.

બીજા મંત્રમાં લોકો વચ્ચે એક અને અબેદ એકતા જોઈએ અને અંદર અંદરના ગમગમ ન હોવા જોઈએ કલ્યાણ જે મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશ કહી છે તે સદા સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. ત્રીજા અને ચોથા મંત્રમાં સામાન્યતા શ્રવણનું છે, પરંતુ

નેઓએ ધર્માન્તર કર્યું છે તેઓ પણ આપણા જ છે. તેઓ તેજ પ્રાચીન ઋષિઓના વંશજ હોવા છતાં ધર્માન્તરને કારણે તેમનામાંથી પોતાના પ્રાચીન દેહીપ્રમાણ છતિદાસનું અભિમાન નષ્ટ થઈ ગયું છે. તેથી તેમની વાત જાણુપર મૂકીએ તો પણ ઉપરના સિદ્ધાંતને કોઈ નક્કરી શકે તેમ નથી.

ઉપરોક્ત વિવેચનથી નિહિત થશે કે આ માતૃભૂમિનું વૈદિક રાષ્ટ્રીયીત કેટલા અતેજાનેક દૃષ્ટિગોચરોમાંથી વાચકોના મનમાં પોતાની માતૃભૂમિ પ્રત્યે આદર-માનની શ્રદ્ધા કરે છે. આમ આ અતિ પ્રાચીન રાષ્ટ્રીયન પ્રત્યે વાચકોના મનમાં નિઃસંદેહ આદર ઉત્પન્ન થશે.

ઋષિઓ સત્ અને યશથી રાષ્ટ્રની ઉત્થાપના અને રાષ્ટ્રની જાગૃતિ સાધતા દત્તા, વર્તમાન સંક્ષિપ્ત યત્નપદ્ધતિ પરથી કોઈ પણ પ્રાચીન સત્ અથવા યશની કલ્પના કરી શકાય નહિ. આ પદ્ધતિનું સ્વરૂપ ઋષિ સત્ અને સેવ્યમાર્ગમાં દર્શાવીશું તેથી તેના વિશે અર્ધો વિશેષ લખીશું નહિ. પહેલાના વૈદિકકાળના યજ્ઞ અને સત્ આજકાલના નાના મંડપોમાં યજ્ઞ થઈ શકતા ન હતા. તેમના મંડપોનો વિસ્તાર કેટલાંકે માપ્યો સુધી ફેલાયેલો હતો. આ એકજ વાત જનાથી આપણે કે પ્રાચીનકાળના યજ્ઞનું સ્વરૂપ નિમ્નરૂપે લિખિત હતું રાષ્ટ્રીયતાનો વિચાર ઋષિઓના પરિશ્રમને લીધે જ જનતામાં પ્રચાર પામ્યો. તેથીજ ઉપરના મતોમાં " જૂનાકાળ જનાવનારા ઋષિઓ " એમ બિરદાવીને તેમનું સન્માન કર્યું છે તે સંબંધમાં નિમ્ન લિખિત અર્થવેદનો મંત્ર જુઓ—

મદ્રમિચ્છન્ત ક્ષત્રયઃ સ્વર્ધિદસ્તપો લોક્ષામુ-
પનિવેદુરમે ॥ સતો દાદુ યલમોઞ્જદય જાતં
તદસ્મે દેવા ઉપસંનમઃ ॥ (અથર્વ ૧૬.૪૧.૧૨)

" લોકોનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા કરનારા આત્મજ્ઞાની ઋષિઓએ પ્રારભમાં તપ કર્યું, તેથી રાષ્ટ્રમાં જળ અને જોજ ઉત્પન્ન થયું. તેથી દેવોએ તેમને નમન કરતું જોઈએ. "

આમા દર્શાવાયું છે કે રાષ્ટ્રીયતાની કલ્પના ઋષિઓના અપત્તથી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ. વાચકો જોઈ શકશે કે " ઋષિઓ કેવી રીતે જૂનાકાળને જનાવનારા હતા. " રાષ્ટ્રીય જાત એ ઋષિઓ પ્રત્યેનું આપણું ઝણુ છે. તેને ચૂકવવાનો પ્રયત્ન દરેક વ્યક્તિએ કરવો જોઈએ. ઋષિઓએ જેની રીતે રાષ્ટ્ર નિર્માણના પ્રયત્નો કર્યા તેવીજ રીતે આપણા અન્ધ

પૂર્વજોએ પણ પ્રયત્નો કર્યા છે તેથી તેમનું સ્મરણ કરવું એ પણ આવશ્યક છે. આજળના મંત્રમાં એ પૂર્વજોનું સ્મરણ છે—

દેવોનું—ઝણુ

યસ્વાં પૂર્વે પૂર્વજના વિચારિતે યસ્વાં દેવા
અસુરાનપ્યવર્તયન્ । ગવામધ્યાનાં ઘવસશ્ચ
વિષ્ણ મર્ગં ઘર્ષઃ વૃગિયો નો દધાતુ ॥ ૫ ॥

" અમારી માતૃભૂમિમાં અમારા પ્રાચીન પૂર્વજોએ પરાક્રમ કર્યું અને જેમાં દેવોએ અસુરોને નસાડી મૂક્યા, જે માયો, યોગ્યો અને પશીઓને સારું રથજ આપે છે તે અમારી માતૃભૂમિ અમને ઐશ્વર્ય અને તેજ આપે. "

પ્રાચીનકાળના અમારા પૂર્વજોએ આ ભૂમિમાં મોટાં મોટાં પરાક્રમે કર્યાં, અનેક લગ્ન કરી, અનેક યદાયો કરી, કાવચાગ્રાજ યુદ્ધો કર્યાં અને ખુદશા મેદાનોમાં પણ યુદ્ધો કર્યાં આવાં કાર્યો કરીને તેમણે આપણી માતૃભૂમિનું યજ્ઞ-ઉત્થાપન બનાવ્યું. આ અમારી માતૃભૂમિની દશા અમે આજે કેવી કરી મૂકી છે. અમારા પૂર્વજોના પ્રાચીન ઇતિ-દાસ અમારી નજર સામે છે. શુ અમારું વર્તન તે છતિદાસને યોગ્ય છે ? તે સમર્થિત્વથી પૂર્વજોના વંશજ તરીકે અમારે યોગ્ય અભિમાન તો જાગવવું જોઈએ ને ! તેમની કીર્તિને શોભે એવું કંઈક કાર્ય તો અમારે કરવું જ જોઈએ. પાદકમ્બ ! વિચાર કરો ! અમારું વૈદિક રાષ્ટ્રીયન શું કહે છે તે જરા જુઓ તો ખરા !

પ્રાચીન સમયમાં દેવોએ અસુરોને યુદ્ધમાં પરાજીત કરીને જે દેશમાંથી નસાડી મૂક્યા અને અમારે માટે તે દેશને સ્વતંત્ર જાગી રાખ્યો તે જ દેશને પરાધીનતાની કાલિમા અમેજો લગાવી દીધી હતી ! આ કેટલી બધી વિચારણીય દુહીકત છે. વાચકોજ વિચારે કે આ રાષ્ટ્રીયીત અમોને કઈ વાતનું સ્મરણ કરાવે છે. અમારા પૂર્વજોએ આમ કર્યું અને તેમ કર્યું. આ વાતો માત્ર પોલા-ગર્વ અને અભિમાન માટે કહેવાઈ નથી. આ કહેવાનો ઉદ્દેશ એટલો જ છે કે અમારા પૂર્વજોની શૌર્યશા સંભળીને અમને પણ સૂનિર્મળ મળે અને અમે પણ કંઈ એવાંજ કાર્યો કરી જનારીએ. અમે પણ જોઈએ કે આ વિદ્યસની પુત્રી અમે કયાં સુધી કરી શકીએ છીએ, અને તેને પૂર્ણ કરવાનો અમે દૃઢ નિશ્ચય કરીએ.

અમારું આ વૈદિક રાષ્ટ્રીયીત અમારા ધર્મ અન્યોમાં

સબેયુ છે તેનાં જેણે રાષ્ટ્રભીન જીવન દેશના ધર્મ-અર્થમાં
તો છે જ નરિ પરંતુ તેમના બીજા કેમ પ્રયોગમાં પૂ. નથી
જ આમ હોવા છતાં પણ અમારા દેશના લોકો રાષ્ટ્રની
ઉન્નતિ પ્રત્યે એવર-સદ છે અને બીજા ધણક દેશના લોકો
રાષ્ટ્રદિનને માટે તો કેટલેટલા તત્પર દે. પ. ળ આ દશાને
એમને જેટલું મદદગાર થાય છે અમારું રાષ્ટ્રભીન એટલું
તો રિસ્તૂત છે કે તેમાં ઉદાત્ત વિચારોથી બાપર દિન પૂ. નો
છે આમ હોવા છતાં અમારા સાદિ. યમાં રાષ્ટ્રીયતાનો આવ
જ નથી અને આ તા. અમારે માટે પરકીય છે આવો
વિચાર ધરાવનારા દરીના લાસ પણ અમારામાં છે અરવ
પરિસ્થિતિ જેવી છે તેવી જ નહર દલોહનમાં અમેએ
જનતા સમક્ષ રણ કરી છે " જ્યાં ઉત્પત્ત થ. પ. છે ત્યાં
તેની કિ મન નથી અને ત્યાં તેની કિ મત છે ત્યાં તે ઉત્પત્ત
થતું નથી ' અર્થાત્ ' દીરાની કિ મન બાબમાં થતી
નથી ' એ કહેવન અદદશ અદર્શ સાગિત થાય છે હવે
આમણ લુએ—

યાગધિનાયમિમાતા વિષ્ણુર્વંશ્યા વિષ્ણુર્વંશ્યા

દ્વન્દ્વો વાં વજ્ર આત્મનેડનમિત્રા શશીપતિઃ ॥

તા નો શ્રુતિર્થિ રજતાં સાતા પુષ્પાય મે પયઃ ૫૧૦ ॥

‘ જે શ્રુતિનું માપ અશ્વિની કુમારે લીધું, જે શ્રુતિના
ભગવાન વિષ્ણુએ પરાક્રમ કર્યું, જેને કક્તિયાણી છે પોતાને
માટે યજુરદિન બનાવી તે જ અશ્વિની માતૃશ્રુતિ જેવી રીતે
માતા પોતાના । કક્તિને દૂધ પીન ।વે છે તેવી જ રીતે મને
ઉપભોગના પરાથો આપે ’

આ મ ત્રમા ૨૫૪ ક્ષેત્રોમાં દર્શાવ્યું છે કે દેવોએ આપણી
માતૃશ્રુતિ માટે થુ કર્યું ળ અશ્વિની કુમારોને દેહદેશાંતરો
નાં ખેતરોનું માપ લીધું, દેશોની સીમાઓ નિશ્ચત કરી,
જમીનની માલગીરી કરી અને એ રીતે માતૃશ્રુતિની સેવા
કરી ભગવાન વિષ્ણુએ જે પરાક્રમે કર્યો તે સર્વને રિહિતજ
છે ધન હજારો પુલકો કર્યા અને આ માતૃશ્રુતિને યજુરોના
કદથી મુક્ત કરી, આ પ્રકારે અન્યા-અ દેશતોઓએ પણ
આ માતૃશ્રુતિને માટે તેમનાથી જે બન્યું તે કરી છૂટકા
તેમાં જરા પણ કસર કરી નથી દેવો અને અશુરોના પુલકો
માં દેવપીરોએ આ માતૃશ્રુતિના ઉદ્ધારને માટે લુલ્લેસેનમાં
પોત ॥ બસિદાન આપ્યાં અને આ શ્રુતિને પૂલ્લું રતલ ત્રતાનું
સૌકામ્ય અપાવ્યું એજ દેવોનું વન આપણે ચલાવ્યું એછએ

દેવોએ નાકી કરેલો માર્ગ જ અમો પણ નાકી કરીએ
કારણ કે દેવતાઓએ અને પ્રાચીન વીર પુરોહિતોએ અમારે
માટે જે જે કાંઈ કર્યું છે તેનું કલ્પ ચૂકવવા માટે તથા
તેમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે અમારે આ પ્રમાણે કરવું જ
એછએ

સરિગમ્ય કયો છે તેમજ દેવતાઓ કાણ છે એ તો ૨૫૪
ખતાગ્રંથ મયું છે એટલે તેમના નજીમાંથી મુક્ત થવા માટે
આપણે પ્રયત્નશીલ બનવું એછએ પ્રવેકે વિચાર કરવો
એછએ કે હું તે નજીમાંથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરે છું કે
નહિ આ દેવ-નજીના વિષયમાંએક વધુ મ ત્રજોવા જેવો છે

વાં રક્ષત્યવરવના વિદવશ્નાં દેવા શ્રુતિ યુધિવી
મમમાદમ્ । તા નો મધુ મિય કુદામયો ઉસતુ
વર્ષંતા ॥ ૭ ॥

‘ દેવો જે માતૃશ્રુતિની રક્ષા જુલો કર્યા વગર અથવા તો
આગસ કર્યા વગર કરતા આ-આ છે, તે માતૃશ્રુતિ અમેને
તેજ અને મધુર મધ આદિ ખાલ પદાર્થો આપે ’

(૪ સ્વપ્ના દેવતા) આગસ ન કરનારા દેવો આ
શ્રુતિની રક્ષા કરતા આભ્યા છે આગસ ન કરનારા દેવોની
સમક્ષ આગસ પ્રમાદમિય મોહિને ઉભા રહેતાં કરમ આપણી
એછએ અમારે કારણે જે દેવોએ થાકવા વગર, રિશ્તિ
લીધા વગર આવે ભારે પરિશ્રમ ઉદ્ધારો ને તેમના અત્યત્
પતિત કાવના બદલામાં અમેએ તેમને થુ આપ્યું । સ્વાન્ય
રક્ષાનું તેમનું કાર્ય થુ અમેએ આનું રાખ્યું છે । અરે વધારે
નહિ તો તેમની માફક રાષ્ટ્રોત્થાનના કાર્યને સદેવ આનું
સંબંધનો નિષ્ક્રમ સરખો પણ અમેએ કર્યો ॥ ૭ । વાચકો!
એ ન જુલો કે હવે આ વારો પર વિચાર કરવાનો સમય
આવી ગયો છે

ઉપરના મ ત્રમાં એમ પણ કર્યું છે કે- (દેવાઃ ભગમર્વા
રક્ષન્તિ) દેવો બન કર્યા વગર રક્ષણ કરે છે જુન ન કરતાં
ગણ્ય કર્યું એટલે તો દેવો બધનથી મુક્ત મેળવી ચક્રવા
અસુરોએ દેવોને રણભીતી જ છુટારાં કાપમ જકરી રાખ
વાના અનેક વાર પ્રયત્નો કર્યા રાવણ બળિરાગ વગેરે અસુર
રાજાઓએ આ કાર્યને પાર ઉતારવામાં જરા પણ કસર કરી
નથી પરંતુ એના કપરાકાળમાં દેવોએ પોતાના પુરાણની
પરાકાષ્ઠા કરી પોતાની રક્ષાધીનતા બતાવી રાખી અને
અસુરોને નસાડી મુક્યા જુલો કર્યા વગર દક્ષતાથી કતબ્ય

કરવાની દીક્ષા દેવાએ અમોને આપી છે શું આપણે તેનો અભ્યાસ સાવધાનીથી ન કરવો જોઈએ ? આપણે માત્ર આપણી હઠને કારણે પગલે પગલે ભૂલો નથી કરતાં ! વાસ્તવમાં રાષ્ટ્રકાર્યને માટે આત્મસમર્પણ કરવા અમારે સદૈવ તૈયાર રહેવું જોઈએ, પરંતુ આત્મસમર્પણનો સમય આવતાં પાછાં પગલાં ભરનારા કાયર અમારામાં કેટલાએ છે જો વાચક પોતે જ આ વાતનો ગંભીરતાથી વિચાર કરશે તો તેને સમજાઇ જશે કે આપણે શું કરવાની આશયકતા છે.

વિદ્વાનોનું નક્ષત્ર

ઋષિઓનું રાષ્ટ્રકાર્ય અમોએ જોઇ લીધું. દેવાએ અમારે માટે શુ કહ્યું તે પણ જોઇ લીધું હવે જેઓ ઋષિઓ નથી એવા મનનીય, શુદ્ધિમાન, વિદ્વાનોએ કેરાં કાર્યો કરી દેશની સેવા કરી તે આપણે જોઈએ—

યર્ણવેદધિ સલિલમગ્ર આસીદ્યાં માયામિરન્ધ-
ચરન્મનીવિળ. । ત્વા નો મૂમિસ્તિયર્વિ વલ્લે રાષ્ટ્ર-
વધાત્સત્ત્વે ॥ ૮ ॥

“ અમારી માતૃભૂમિ પ્રથમ આરબમાં સમુદ્રની નીચે હતી અને જેની સેવા મનનીય વિદ્વાનોએ અનેક પ્રકારનાં કુશળતાના કાર્યો કરીને કરી, તે અમારી માતૃભૂમિ અમારા ઉત્તમ રાષ્ટ્રમાં તેજ અને બળને ધારણ કરે ”

આ મંત્રમાં “ યાં માયામિ અગ્નચરન્ મનીવિળઃ ” આ ભાગ પ્રસ્તુત લેખમાં પ્રતિપાદિત વિષયની દૃષ્ટિથી અતિ-શય મહત્વનો છે, તેનો માયા શબ્દ ધણે જ મહત્વનો છે. આ માયા શબ્દનો અર્થ અદૃતમતનો માયાવાદ એવો નથી માયા શબ્દના કેટલાએ અર્થ થાય છે— (૧) કુશળતા, કાર્યની કુશળતા, કુશળતાથી કરેલું કર્મકાર્યોનું કામ, આયુષ્ય, (૨) કપટ, દાયપેય જેની આવશ્યકતા રાજનીતિમાં છે, શત્રુઓને જીતાવવામાં નાખવાની વિદ્યા ” આ બધા અર્થ માયા શબ્દના જ છે. આ બંને અર્થોથી માયા શબ્દ મંત્રમાં આવેલ છે. (મનીવી) મનનીય લોકો સમયાત્મક કુશળતાથી, ચતુરાઈથી, કપટથી અથવા રાજનીતિના નિષ્ઠાથી માતૃભૂમિની સેવા કરે છે. એજ આ મંત્રનો આશય છે

આ પ્રકારે દેવ, ઋષિ અને અન્ય વિદ્વાનોએ અમારી માતૃભૂમિની સેવા કરી છે જે માગે દેવતાઓ અને અન્ય ઋષિ અને મોટા મોટા ધર્મી લોકોએ અમોને બતાવ્યો તેજ

માગે અમારે તો આક્રમણ કરવું જોઈએ તે જ રસ્તે અમારે તો ચાલવું જોઈએ, ત્યારે જ અમારું ત્રેપ ધરી અમારે ત્રણ નક્ષત્ર છે. ઋષિ-નક્ષત્ર, દેવ-નક્ષત્ર અને અન્ય ધર્મીઓનું નક્ષત્ર અમારે આ નક્ષત્રોમાં રાખવું જોઈએ અને તેમાંથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આ લેખના પૈદિક રાષ્ટ્રપ્રીતના મંત્રો અમારા રાષ્ટ્રીય કર્તવ્યનો જ નહિ ઋષિઓની તે મહાન વિભૂતિઓ સાથે જોડે છે. અમારા અખંડ રાષ્ટ્રીય કર્તવ્યનો ઋષિઓએ પ્રારભ કર્યો, દેવાએ તેને પરિપુષ્ટ બનાવ્યું અને અન્ય વિદ્વાનોએ તેની શ્રદ્ધ કરી આ પ્રમાણે પવિત્ર ત્રિવેણી સંગમથી તે કાર્ય અમારી પાસે આવેલું છે. તેથી અમારે તેને આગળ ચલાવી આપુ રાખવું જોઈએ. તેને આપુ રાખવું એ અમારું આત્મા-વશક કાર્ય છે, એ અમારું મુખ્ય કર્તવ્ય જ છે, જે અમે તે કાર્યને આપુ નહિ રાખીએ તો દેવો અને ઋષિઓ અમને તે બદલ જનામ પૂછશે. દરેક મનુષ્યે આ વાત સારી રીતે સ્મરણમાં રાખવી જોઈએ

વાચકમણ વિચાર કરે અને આ મંત્રના ઉપદેશ પરત્વે સારી રીતે લક્ષ લગાવીને જુઓ કે અમારા ધર્મ કેટલા વિવશજ અને ઉચ્ચ ગૌરવીયધર્મનો ઉપદેશ કરે છે, અને તેઓ તે બધુસાર આચરણ કરવાને માટે તૃપ્ત રહે. અમારા રાષ્ટ્રને જનતાના અન્ય રાષ્ટ્રોમાં ઉચ્ચતમ સ્થાનપર પહોંચાડવાની જવાબદારી અમારા પર જ રહેલી છે, તે નિકાલવા માટે આપણે સદૈવ તૈયાર રહેવું જોઈએ.

મંત્રોની સંગતિ

આ વિચરણને અર્ધિ સમાપ્ત કરતાં પહેલાં આ સંકતના મંત્રોની સંગતિના વિષયમાં થોડું કથન કરવું જોઈએ. આ સંકતમાં કુલ ૬૩ મંત્રો છે તેમાં સર્વ પ્રથમના મંત્રોમાં માતૃભૂમિની ધારણા કમાયુક્તિથી થાય છે તે વાત જણાવવામાં આવી છે, તેથી આ મંત્રો સર્વથી અધિક મહત્વના છે. પ્રત્યેક રાષ્ટ્રલોકને માટે એ યોગ્ય છે કે તે આ મંત્રો પાંચે, વિચારે, મનન કરે અને આ મુક્તિની પોતામાં શ્રદ્ધ કરીને પોતાને માતૃભૂમિની સેવા કરવા માટે સુચોચ બનાવે

બીજા મંત્રમાં લોકો વચ્ચે એક અને અબેક એકતા જોઈએ અને અદર અદરના ઝગઝગ ન હોવા જોઈએ કલ્યાણને મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશ કહ્યો છે તે સદા સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે ત્રીજા અને ચોથા મંત્રમાં સામાન્યતઃ જૂવણું ન છે, પરંતુ

તેમાં (કમ્પ્લેક્સ સંઘર્ષ) એટલેના સંઘર્ષનું જે વર્ણન છે તે સનાતન મહત્વનો વિષય છે

પાંચમા મંત્રમાં પૂર્વજોના પરાક્રમેનું (પૂર્વે પૂર્વજના વિચારિતે) સ્મરણ કરવાની જે સૂચના મળે છે તે સર્વ આનાસદ્દેશોએ કહી પણ શકવા જેની નથી, જેઓ પોતાના પૂર્વજોનો મહત્વપૂર્ણ ઇતિહાસ જાણતા નથી તેઓ નિઃસદેહ બાળક વધી શકતા નથી. તે કારણથી જ અહીં તેનો ઉપદેશ કરેલ છે સાતમા મંત્રમાં પણ (અસ્વપ્નાઃ સુર્મિઃ અવમાહં દશાન્તિ) આળસ કર્યા વગર માતૃભૂમિની રક્ષા કરવાનો મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશ છે, તેનો પાંચમા મંત્રની સાથેનો સંબંધ જોઈને પાંડો ધર્મો જ બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે છે

મંત્ર ૬ અને ૭ માં માતૃભૂમિનું મનોહર વર્ણન છે. ૬ માં મંત્રમાં ઉદારચરિત સન્માસીઓના સંસારમાં સર્વે જ્ઞાન પ્રચાર કરીને સર્વ પ્રમજનોનાં અન્તાકરણ છાન-ગિરાન દ્વારા સ્થિતિથી સરપૂર કરવાનું બોધપ્રદ વર્ણન છે. ૬ માં મંત્રમાં હિન્દુ અને વિષ્ણુના પરાક્રમેનું જે કથન છે તે ૫ માં અને ૭ માં મંત્રની સાથે મેળવીને વાંચ્યું જોઈએ ત્યારે જ તેની સંપૂર્ણ જાણીતા ધ્યાનમાં આવી શકે. ૧૧ માં મંત્રમાં (સર્જાતોઃ સર્ગ પૃથિવ્યોઃ અપ્સરસા) " હું અજ્ય જનમિ માતૃભૂમિનો અધિભાગ બનીશ " આ ઉદારપૂર્ણ મહત્વાકાંક્ષી રાષ્ટ્રના પ્રત્યેક મનુષ્યમાં ઉત્પલ થતી જોઈએ એવું જે સંમિત કરેલું છે તે વિશિષ્ટ અને ઉત્તમ સદેશ છે

૧૨ માં મંત્રમાં " ભૂમિ મારી માતા છે અને હું તેને પ્રાપ્ત છું " આ માતૃપ્રીતિ અને બાળકનું વાસલ્ય સંવિત કરનાર વાક્ય વાંચીને પ્રત્યેક પાંડોનું હૃદય પ્રેમથી સદ્ગર્ભિત થશે જ એમાં કોઈ સદેહ નથી જ. ૧૩ માં મંત્રમાં વચનો સદેશ પાંડોને મળે છે ૧૪ માં મંત્રમાં વીરચિન્તનદ્વારા જ્ઞાત તેજને પ્રમુખ વધારવાની છે " જે આશરો નાશ કરવા છાંટે છે તેને અને નાશ કરીશું " આ વાક્ય વાંચીને કોનામાં વીરતા નહિ ઉછળી ઉઠે ? ૧૫ માં મંત્રમાં એક જ આનાથી ઉત્પલ થએલી પાંચ માનવજાતિઓની અલેષ એકતાનું સુંદર વર્ણન છે ૧૬ થી ૧૮ સુધીના મંત્રોમાં (સુર્મિઃ વિશ્વદાઃ અનુચરેમ) " અમે માતૃભૂમિની પ્રતિદિન સેવા કરીશું આ પ્રતિજ્ઞા પોતાના મનમાં સદૃઢો દલતાથી રાખીને તેને પૂર્ણ કરવાનો પ્રયત્ન કરેલાં એજ ચોખ્ખું છે. આવી પ્રતિજ્ઞા કરનાર શું કહી માતૃભૂમિની ઉપેક્ષા કરી શકે ખરો ?

૧૯ માં મંત્રથી ૩૧ માં મંત્ર સુધી અમંકારોથી ભરપૂર માતૃભૂમિનું અતિ સુંદર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. અર્ચિ, પઠન, દવન, પૃથ્વીના ગ્રંથગ્રંથ. વનરપનિઓની ઉત્તમતા, જળની મહત્તા આદિ વર્ણન જોવાથી ખરેખર હૃદય આનંદોર્ધ્વથી હસકાક જાય છે. ૩૨ માં મંત્રમાં (પરિપથિનો વર્ષ) રસ્તકના લૂંટારાઓને વધ વગેરે સૂચનાઓ દ્વારા શાસન કરવાની સૂચના આપેલી છે. ૩૩ માં મંત્રમાં સૂર્ય પ્રકાશથી નેનાદિ છન્દ્રોએનું ઉત્તમ રીતે રક્ષણ કરવાનો મહત્વપૂર્ણ સદેશ આપેલો છે. ૩૪ માં મંત્રમાં " અદિન્સા " અને ૩૫ માં મંત્રમાં મનઃચેદન ન કરવાનો ઉપદેશ વિચક્ષણુ લુકિત પુરસ્કર કરવામાં આવ્યો છે.

૩૬ માં મંત્રમાં છ મંત્રો, જે અધનો અને અહોરાત્રનો ઉદ્દેશ્ય સવાસરમાંથી પરિપૂર્ણ કરવાના દર્શાવે છે. ૩૭ માં મંત્રમાં હિન્દુ જન મુક્તતા બહાનના નીચે પોતાની માતૃભૂમિના સર્વ યત્નોએને દૂર કરવાની સૂચના ધણી જ મનનીય છે. ૩૮ માં મંત્રમાં સોમ મર્ત્ય મનોરંજક વર્ણન છે. સત્ર અને યજ્ઞસરથા અવાવનારા સ્ત્રિઓના અપૂર્વ સત્કર્મમાંથી પ્રકાશપૂર્ણ ઉલ્લેખ ૩૯ માં મંત્રમાં છે.

૪૦ માં તથા ૪૪ માં મંત્રમાં ધનની કામના પ્રમુખરસને રહેલી છે ૪૧ માં મંત્રમાં જનતાનું શાસન, નર્તન અને આનંદની સાથે નગર કીર્તનનો ઉલ્લેખ છે આ રાષ્ટ્રીય જીવનની તેજસ્વિતા દર્શાવે છે ૪૨ માં મંત્રમાં માતૃભૂમિને નમન કર્યું છે

૪૩ માં મંત્રમાં આપણા રાષ્ટ્રમાં દેવો દ્વારા, બનાવેલ, વસાવેલ અને શ્રદ્ધિ પામેલ નગરોના વિષયમાં પૂજ્યભાવ ધારણ કરવાનો ઉપદેશ છે. પોતા માટે જગતની સર્વ દિશાઓ રમણીય કેવી રીતે અને તેના મહત્વપૂર્ણ જાણ આ મંત્રમાં પાંડક મનપૂર્વક વાચવાથી જોઈ શકે છે

૪૫ થી ૪૮ માં " નાના ધર્મ " પાળનારા, અનેક કાષ્ઠ બોધનારા વિવિધ જાતે રાષ્ટ્રભક્તિથી કેવી રીતે સઘનિ બની શકે છે " તે મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશ આપે છે. તેથી આ મંત્ર અનેક બેલભાવથી વિશાળ રહેનારા અને વિનાકારણ અંદર અદર ગ્રંથ વધારનારા લોકોને ધર્મો જ બોધપ્રદ છે. ૪૬ માં મંત્રમાં જેરીલા જીવોનો ભાવ માનવામાં ન આવે એમ કહીને સદ્ભાવ વધારવાનો ઉપદેશ અપૂર્વ રીતે આપવામાં આવ્યો છે

૪૭ મા મંત્રમાં સાંજનિક સ્થાન પર સર્વનો સમાન અધિકાર હોવાની ઘોષણા કરવામાં આવી છે. દુરાચારી તેમજ સદાચારી રસ્તા પર સમાન અધિકારથી ચાલી શકે છે, માર્ગ-જનિક બાગ બગિચા કે પુસ્તકાલયમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય જમ શકે છે, બહોરુ એકને પરવાનગી અને બીજાને પ્રતિબંધ એમ થઇ શકે નહિ.

માતૃશ્રમિને પાપી તેમજ સદાચારી બંને પુત્રરૂપે સમાન છે, આ ભાવ ૪૮ મા મંત્રમાં જોવાલાયક છે. ૪૯ થી ૫૧ સુધીના ત્રણ મંત્રોમાં પરુઓ, પિશાચાદિકો અને પક્ષીઓનું વર્ણન છે. ૫૨ અને ૫૩ મા મંત્રમાં પ્રિયપાત્ર અને મેધાની પ્રાપ્તિનું વર્ણન છે.

પોતાના દિગ્વિજયની મહત્વાકાંક્ષાનો ઉપદેશ ૫૪ મા મંત્રમાં છે. ૫૫ મા મંત્રમાં ચારે દિશાઓમાં ઉત્કર્ષ ફેલાવવાનો સંદેશ છે, અને ૫૮ મા મંત્રમાં સાંજનિક સભાઓમાં માતૃશ્રમિ પ્રત્યેના શુભભાવથી ભાવભર્યુ કરવાનો ઉપદેશ છે. ૫૭ મા મંત્રમાં સંન્યાની તૈયારીનું વર્ણન છે. ૫૯ થી ૬૧ સુધીના મંત્રોમાં સર્વ સાધારણ ઉપદેશ છે. ૬૨ મા મંત્રમાં માતૃશ્રમિના દિનને માટે આદ્યમસમર્પણ કરવાનો આદેશ છે. ૬૩ મા મંત્રમાં સર્વ પ્રજાઓની શુભનિદ્રા રિધર કરવાનો સંદેશ આપીને સૂકનની પૂજા કરી છે.

પાકક આ સંગતિ જોધને આ ચક્રતનું મનન કરે અને યોધ પ્રાપ્ત કરીને યથાના ભાગી બને

વિરાટ

કાંડ ૮, સૂક્ત ૧૦

(ઋષિ:- જયર્વાષાર્યઃ । દેવતા:- વિરાટ)

[૧]

વિરાટ્ વા હૃદમઘં આસીત્સર્પા જાતાયાઃ સર્વમન્વિમેદ્રિયમેવેદં મન્વિષ્યતીતિ ॥ ૧ ॥	॥ ૧ ॥
સોર્વકામૃત્સા ગાર્હપત્યે ન્યક્રામત્ ॥ ૨ ॥	॥ ૨ ॥
ગૃહમેધી ગૃહપતિર્ભવતિ ય एवं વેદ ॥ ૩ ॥	॥ ૩ ॥
સોર્વકામૃત્સાહૃદનીયે ન્યક્રામત્ ॥ ૪ ॥	॥ ૪ ॥
યન્ત્યસ્ય દેવા દેવહૃતિં પ્રિયો દેવાનાં ભવતિ ય एवं વેદ ॥ ૫ ॥	॥ ૫ ॥

અર્થ— [૧] (વિરાટૃ વૈ : વિરાટ ચોક્ષસપણે (અપ્રેરદં આસીત્) પ્રારંભમાં આ જગત હસ્તે. (તસ્યાઃ જાતાયાઃ) તેના હોવાથી (હ્યં एवं હદં મન્વિષ્યતિ ઇતિ) આ આપું આ યશે એ કારણે (સર્વે અવિમેદ) સર્વે ભયભીત થઇ ગયા. (૧)

(સા ઉદ્ અક્રામત્) તે ઉત્કાન્ત બની ગઇ અને (સા ગાર્હપત્યે ન્યક્રામત્) તે ગૃહપતિ સંસ્થામાં પરિણત બની ગઇ. (યઃ एवं વેદ) જે આ પ્રમણે બાણ છે તે (ગૃહમેધી) ગૃહયજ્ઞ કરનારો બનીને (ગૃહ પતિઃ ભવતિ) ગૃહપાલક થાય છે. (૨-૩)

(સા ઉદ્ અક્રામત્) તે ઉત્કાન્ત બની ગઇ અને (સા આહવનીયે ન્યક્રામત્) તે આહવનીય અગ્નિ સંસ્થામાં પરિણત થઇ ગઇ. (યઃ एवं વેદ) જે આ પ્રકારે બાણ છે તે (દેવાનાં પ્રિયઃ ભવતિ) તે દેવોને પ્રિય બને છે અને (દેવાઃ અસ્ય દેવહૃતિં યન્તિ) સર્વ દેવ આ દેવોની ગર્જનાને સ્થાને બાય છે. (૪-૫)

૬ [અથર્વ અનુ. ભા. ૨]

સોર્દક્રામત્સા દક્ષિણાગ્રો ન્યક્રામત્	॥ ૬ ॥
યજ્ઞર્તો દક્ષિણીયો વાસતેયો ભવતિ ય एवं વેદ	॥ ૭ ॥
સોર્દક્રામત્સા સમાયા ન્યક્રામત્	॥ ૮ ॥
યન્યસ્ય સર્મા સમ્યો ભવતિ ય एवं વેદ	॥ ૯ ॥
સોર્દક્રામત્સા સમિતો ન્યક્રામત્	॥ ૧૦ ॥
યન્યસ્ય સમિતિ સામિત્યો ભવતિ ય एवं વેદ	॥ ૧૧ ॥
સોર્દક્રામત્સામન્ત્રણેન્યક્રામત્ ।	॥ ૧૨ ॥
યન્યસ્યામન્ત્રણામામન્ત્રણીયો ભવતિ ય एवं વેદ	॥ ૧૩ ॥

[૨]

સોર્દક્રામત્સાન્તરિક્ષે ચતુર્થા વિક્રાન્તાતિષ્ઠત્	॥ ૧ ॥
તાં દેવમનુષ્યાં અદ્રુવન્નિયમેવ તર્હેદુ યદુભયં	
ઉપજીવેન્મેમામુષં હ્રવામહા ઇતિ	॥ ૨ ॥
તામુપાહ્વયન્ત	॥ ૩ ॥

અથ— (સા ઉદ્ અક્રામત્) તે ઉત્ક્રાન્ત બની ગઈ અને (સા દક્ષિણાગ્રો ન્યક્રામત્) તે દક્ષિણાગ્રિભા પરિણત બની ગઈ (ય એવ વેદ) જે આ પ્રમાણે બાંધે છે તે (યજ્ઞર્ત દક્ષિણીય વાસતેય ભવતિ) થોડા દીર્ઘ થઈ જાય છે, સમાય થોડા અને બીજાને રહેવાનું સ્થાન આપનારો અને છે (૬-૭)

(સા ઉદ્ અક્રામત્) તે ઉત્ક્રાન્ત થઈ ગઈ અને (સા સમાયા ન્યક્રામત્) તેથી સભામાં પરિણત થઈ ગઈ (ય એવ વેદ) જે આ બાંધે છે તે (સમ્ય ભવતિ) સમજાને થોડા થાય છે અને લોકો (અસ્ય સમા યન્તિ) તેની સભામાં ભાથ છે (૮-૯)

(સા ઉદ્ અક્રામત્) તે ઉત્ક્રાન્ત બની ગઈ અને (સા સમિતો ન્યક્રામત્) તેથી સમિતિમાં પરિણત થઈ ગઈ (ય એવ વેદ) જે આ બાંધે છે તે (સામિત્ય ભવતિ) સમિતિને થોડા અને છે અને લોકો (અસ્ય સમિતિ યન્તિ) તેની સમિતિમાં ભાથ છે (૧૦-૧૧)

(સા ઉદ્ અક્રામત્) તે ઉત્ક્રાન્ત બની ગઈ અને (સા આમન્ત્રણે ન્યક્રામત્) તે મન્ત્રીસભામાં પરિણત થઈ ગઈ (ય એવ વેદ) જે આ બાંધે છે તે (આમન્ત્રણીય ભવતિ) મન્ત્રીમંડળને થોડા અને છે અને લોકો તેની મન્ત્રણા માટે ભાથ છે (૧૨-૧૩)

[૨] (સા ઉદ્ અક્રામત્) તે વિરાટ ઉત્ક્રાન્ત બની ગઈ અને (સા અન્તરિક્ષે ચતુર્થા) તે અન્તરિક્ષમાં ચાર પ્રકારે (વિક્રાન્તા અતિષ્ઠત્) વિશકત બનીને સ્થિર થઈ (૧)

(દેવમનુષ્યા તા અદ્રુવન્) દેવ અને મનુષ્યો તેની બાબતમાં બોલ્યા કે (હવે એ તરુ વેદ) તે તે બાંધે છે (યત્ ઉપયોગ ઉપજીવેન્) જેનાથી અગ્નિ અને દ્યૌતિ રહીએ છીએ, તેથી (હિમા ઉપ હવામહ ઇતિ) અમે તેને બોલાવીએ છીએ (૨)

(તાં ઉપાહ્વયન્ત) તેમણે તેને બોલાવ્યો, ખૂબ મારી (૩)

ऊर्जे एहि स्वध एहि सूनृत एहीरावत्येहीति	॥ ४ ॥
तस्या इन्द्रो वत्स आसीद्वायव्यमिधान्यम्रमूधः	॥ ५ ॥
बृहच्च रथन्तरं च द्वौ स्तनावास्तां यज्ञायज्ञियं च वामदेव्यं च द्वौ	॥ ६ ॥
ओपधीरेव रथन्तरेण देवा अदुहन्व्यचो बृहता	॥ ७ ॥
अपो वामदेव्येन यज्ञं यज्ञायज्ञियेन	॥ ८ ॥
ओपधीरेवास्मै रथन्तरं दुहे व्यचो बृहत्	॥ ९ ॥
अपो वामदेव्यं यज्ञं यज्ञायज्ञियं य एवं वेद	॥ १० ॥

[૩]

સોદકામત્સા વનસ્પતીનાગચ્છતાં વનસ્પતયોઽગ્રત સા સંવત્સરે સમમવત્	॥ ૧ ॥
તસ્માદ્વનસ્પતીનાં સંવત્સરે વૃક્ષળમપિં રોહતિ	
વૃશ્વતેઽસ્યામિત્ર્યો આતૃવ્યો ય એવં વેદ	॥ ૨ ॥

અર્થ— (ऊर्जे एहि) હે બળ । તું આવ, (स्वधे एहि) હે મારી ધારણશક્તિ । તું આવ, (सूनृत एहि) હે સત્ય । તું આવ, (इरावति एहि) હે અજ્ઞમયી । તું આવ. (૪)

(तस्याः वत्सः इन्द्रः आसीत्) તેને વત્સ ઈન્દ્ર હતો. (गायत्री अभिधानी) ગાયત્રી દોરડું હતી અને (अम्रं ऊघः) મેઘ દુઘ્ધરથાન હતું. (૫)

(बृहत् च रथन्तरं च) બૃહત્ અને રથન્તર (દ્વાં સ્તનાં આस्ताम्) બે આંચળો હતાં અને (यज्ञायज्ञियं च वामदेव्यं च द्वौ) યજ્ઞાયજ્ઞિય અને વામદેવ્ય બે પણ બે આંચળો હતા. (૬)

(देवाः रथन्तरेण ओपधीः अदुहन्) દેવોએ રથન્તરમાથી ઔપધિઓ દોહન કરીને મેળવી અને (बृहता व्यच) બૃહત્માંથી વિસ્તારવાળું આકાશ કાઢ્યું (૭)

(वामदेव्येन अपः) વામદેવ્યથી જળ પ્રાપ્ત કર્યું અને (यज्ञायज्ञियेन यज्ञं) યજ્ઞાયજ્ઞિય પાસેથી યજ્ઞને મેળવ્યો. (૮)

(यः एवं वेद) જે આ બાણે છે (असौ रथन्तरं एव ओपधीः दुहे) તેને માટે રથન્તર ઔપધિઓ આપે છે, (बृहत् व्यचः) બૃહત્ અવકાશ આપે છે, (वामदेव्यं अपः) વામદેવ્ય જળ આપે છે અને (यज्ञायज्ञियं यज्ञं) યજ્ઞાયજ્ઞિય યજ્ઞ આપે છે. (૯-૧૦)

[૩] (सा उदकामत्) તે ઉદકાન્ત થઈ ગઈ અને (सा वनस्पतीनां गच्छत्) તે વનસ્પતિઓની પાસે ગઈ. (तां वनस्पतयः अग्रत) તેણીને વનસ્પતિઓએ મારી નાખી, પરંતુ (सा संवत्सरे समभवत्) તે ફરીથી વર્ષમાં ઉત્પન્ન થઈ ગઈ. (तस्मात् वनस्पतीनां वृक्षं अपि रोहति) તેથી જ વનસ્પતિના ઘાવ ભરાઈ જાય છે (यः एवं वेद) જે આ બાણે છે (अस्य अग्निः आतव्यः वृश्चते) તેને અગ્નિય શયુ કપાઈ જાય છે. (૧-૨)

સોદકામસા પિતૃનાગચ્છતાં પિતરોઽગ્નત સા માસિ સમમવત ॥ ૩ ॥

તસ્માપિતૃભ્યો માસ્યુર્ધમાસ્ય દદતિ

પ્ર પિતૃયાણં પન્થો જાનાતિ ય एवं વેદ ॥ ૪ ॥

સોદકામસા દેવાનાગચ્છતાં દેવા અગ્નત સાર્ધમાસે સમમવત ॥ ૫ ॥

તસ્માદેવેભ્યોઽર્ધમાસે વર્ષદ કુર્વન્તિ

પ્ર વેદયાન પન્થો જાનાતિ ય एवं વેદ ॥ ૬ ॥

સોદકામસા મનુષ્યાનાગચ્છતાં મનુષ્યા અગ્નત સા સુધઃ સમમવત ॥ ૭ ॥

તસ્માન્મનુષ્યેભ્ય ઉમયયુરુપ હરન્ત્યુર્ધ્વાસ્ય ગૃહે હરન્તિ ય एवं વેદ ॥ ૮ ॥

[૪]

સોદકામસાસુરાનાગચ્છતામસુરા ઉપાહ્વયન્ત માય ણહીતિ ॥ ૧ ॥

તસ્યા વિરોચનઃ પ્રાહ્નાદિવત્સ આસીદવસ્પાત્રં પાત્રમ્ ॥ ૨ ॥

તાં દ્વિમૂર્ધાત્વ્યોઽષોક્તા માયામેવાધોક્ ॥ ૩ ॥

તાં માયામસુરા ઉર્ધ્વે જીવન્ત્યુપજીવનીયો મવતિ ય एवं વેદ ॥ ૪ ॥

અર્થ—(સા ઉદકામત) તે ઉત્પન્ન થઇ, (સા પિતૃનાગચ્છત) તે પિતૃઓની પાસે આવી પહોંચી, (સા પિતર અગ્નત) તેણીને પિતૃઓએ મારી નાખી, પરંતુ (સા માસિ સમમવત) તેણી અતિભાસ ઉત્પન્ન થવા લાગી (ય एवं વેદ) જે આ બંધે છે તે (પિતૃયાણ પન્થો પ્રજાનાતિ) પિતૃયાન માર્ગ બંધે છે અને (તસ્માત) તેથી (પિતૃભ્ય માસિ ઉપમાસ્ય દદતિ) પિતૃઓને અતિભાસ દાન આપવામાં આવે છે (૩-૪)

(સા ઉદકામત) તે ઉત્પન્ન થઇ ગઇ, (સા દેવાનાગચ્છત) તેણી દેવોની પાસે ગઇ, (સા દેવા અગ્નત) તેણીને દેવોએ મારી નાખ્યા, (સા અર્ધમાસે સમમવત) તે અર્ધમાસમાં જ તૈયાર થવા લાગી (ય एवं વેદ) જે આ બંધે છે તે (દેવયાન પન્થો પ્રજાનાતિ) દેવયાન માર્ગને બંધે છે અને (તસ્માત) તેથી (દેવેભ્ય અર્ધમાસે વર્ષદ કુર્વન્તિ) તેઓ દેવો મટે અર્ધમાસમાં વર્ષદર્શ કરે છે (૫-૬)

(સા ઉદકામત) તેણી ઉત્પન્ન થઇ ગઇ (સા મનુષ્યાનાગચ્છત) તેણી માણસો પાસે ગઇ, (સા મનુષ્યા અગ્નત) તેણીને માણસોએ મારી નાખી, (સા સુધઃ સમમવત) તેણી તત્કાળ ઉત્પન્ન થઇ ગઇ (ય एवं વેદ) જે આ બંધે છે (અસ્ય ગૃહે ઉપહરન્તિ) તેના ઘરમાં લોકો ઉપહાર લાવે છે અને (તસ્માત) તે કારણે (મનુષ્યભ્ય ઉમયયુર ઉપહરન્તિ) મનુષ્યોને માટે દરરોજ જે વાર અન્ન તૈયાર કરે છે (૭-૮)

[૪] (સા ઉદકામત) તેણી ઉત્પન્ન થઇ ગઇ. (સા અસુરાનાગચ્છત) તે અસુરોની પાસે આવી ગઇ, (સા અસુરા ઉપાહ્વયન્ત) તેણીને અસુરોએ ઘોલાવી દે (માય ણહીતિ) ' હે માયે ! આવ ' આ પ્રમાણે (તસ્યા પ્રાહ્નાદિવિરોચન વત્સ આસીદ) તેના પ્રાહ્નાદિ પુત્ર વિરોચન પુત્ર હતો, તેનું (અગસ્પાત્રપાત્ર) એક લોખંડનું પાત્ર હતું, (તા દ્વિમૂર્ધાત્વ્યો અધોક્) તેનું અનુપુત્ર દ્વિમૂર્ધાએ હેઠળ ઢાંચું (તા માયાપવ અધોક્) તેનું હેઠળ કરતા માત્ર માયા જ મળી, (તા માયા અસુરા ઉપજીવન્તિ) તે માયા પર જ અસુરોનું જીવન ચલેલું છે (ય एवं વેદ) જે આ બંધે છે (ઉપજીવનીય મવતિ) તે જીવનને નિર્વાહ કરનારો માય છે (૧-૪)

સોદક્રામત્સા પિતૃનાર્ગચ્છતાં પિતર ઉપાહ્વયન્ત સ્વધ્ એહીતિં	॥ ૫ ॥
તસ્યાં યમો રાજા વત્સ આસીંદ્રજતપાત્રં પાર્વમ્	॥ ૬ ॥
તામન્તકો માર્ત્યવોઽધોક્તાં સ્વધામેવાધોક્	॥ ૭ ॥
તાં સ્વધાં પિતર ઉપે જીવન્ત્યુપજીવનીયો ભવતિ ય एवं વેદં	॥ ૮ ॥
સોદક્રામત્સા મનુષ્યાઽનાર્ગચ્છતાં મનુષ્યાઽં ઉપાહ્વયન્તેરાવત્યેહીતિં	॥ ૯ ॥
તસ્યા મનુર્ધેવસ્યતો વત્સ આસીંદ્રૃથિવી પાર્વમ્	॥ ૧૦ ॥
તાં પૃથીં વૈન્યોઽધોક્તાં કૃપિં ચ સસ્યં ચાધોક્	॥ ૧૧ ॥
તે કૃપિં ચ સસ્યં ચ મનુષ્યાઽં ઉપે જીવન્તિ	
કૃષ્ટરાધિરુપજીવનીયો ભવતિ ય एवं વેદં	॥ ૧૨ ॥
સોદક્રામત્સા સમ્પ્રક્રૂપીનાર્ગચ્છતાં સમ્પ્રક્રૂપય ઉપાહ્વયન્ત બ્રહ્મણ્વત્યેહીતિં	॥ ૧૩ ॥
તસ્યાઃ સોમો રાજા વત્સ આસીંચ્છન્દુઃ પાર્વમ્	॥ ૧૪ ॥
તાં બૃહસ્પતિરાદ્ધિરસોઽધોક્તાં બ્રહ્મં ચ તપશ્ચાધોક્	॥ ૧૫ ॥
તદ્બ્રહ્મં ચ તર્પશ્ચ સમ્પ્રક્રૂપય ઉપે જીવન્તિ	
‘બ્રહ્મવર્ચસ્પુપજીવનીયો ભવતિ ય एवं વેદં	॥ ૧૬ ॥

અર્થ— (સા ઉદક્રામત્) તે ઉત્કાન્ત થઇ ગઇ અને (સા પિતૃન્ આગચ્છત્) તેણી પિતૃઓની પાસે આવી ગઇ, (તાં પિતરઃ ઉપાહ્વયન્ત) તેને પિતૃઓએ આ પ્રમાણે બોલાવી કે (સ્વધે પહિ હિતિ) “હે અમારી ધારકશક્તિ ! અહીં આવ.” (તસ્યાઃ યમઃ રાજા વત્સઃ આસીત્) તેનો યમરાજા બાહરડો હતો અને તેનું (રજતપાત્રં પાર્વ) ચાંદીનું પાત્ર હતું, (તાં અન્તકઃ માર્ત્યવઃ અધોક્) તેનું મૃત્યુ અંધમાં અન્તકે દોહન કર્યું. (તાં સ્વધાં એવ અધોક્) તંથી પોતાની જ ધારકશક્તિનું દોહન થયું, તેથી (તાં સ્વધાં પિતરઃ ઉપજીવન્તિ) તે તેમની ધારકશક્તિથી પિતૃઓનું જીવન બને છે. (યઃ एवं વેદ) જે આ બધું છે તે (ઉપ-જીવનીયઃ ભવતિ) જીવનનો નિર્વાહ કરનારો થાય છે. (૫-૮)

(સા ઉદક્રામત્) તેણી ઉત્કાન્ત બની ગઇ અને (સા મનુષ્યાન્ આગચ્છત્) તેણી મનુષ્યોની પાસે આવી ગઇ, (તાં મનુષ્યાઃ ઉપાહ્વયન્ત) તેણીને મનુષ્યોએ આ પ્રમાણે બોલાવી કે (દિરાવતિ પહિ હિતિ) “હે અન્ત આપનારી ! અહીં આવ.” (તસ્યાઃ મનુઃ વૈવસ્વતઃ વત્સઃ આસીત્) તેનો વિવસ્વાનનો પુત્ર મનુ બાહરડો હતો, તેની (પૃથિવી પાર્વ) પૃથ્વી પાત્ર હતી, (તાં પૃથી વૈન્યઃ અધોક્) તેનું વેન પુત્ર પૃથ્વીએ દોહન કર્યું, (તાં કૃપિં ચ સસ્યં ચ અધોક્) તે દોહનથી કૃષિ અને ધાન્ય બન્યું, તે કારણે (તે મનુષ્યાઃ કૃપિં ચ સસ્યં ચ ઉપજીવન્તિ) મનુષ્યો કૃષિ અને ધાન્ય પર જ પોતાનું જીવન ટકાવી રાખે છે. (યઃ एवं વેદ) જે આ બધું છે તે (કૃષ્ટ-રાધિઃ) કૃષિમા સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનારો બનીને (ઉપજીવનીયઃ ભવતિ) ખીજાના જીવનનો નિર્વાહ કરનારો થાય છે. ” (૯-૧૨)

(સા ઉદક્રામત્) તેણી ઉત્કાન્ત બની, (સા સમ્પ્રક્રૂપીન્ આગચ્છત્) તેણી સમ ક્રપિઓની પાસે આવી પહોંચી. (તાં સમ ક્રૂપયઃ ઉપાહ્વયન્ત) તેણીને સમ્પ્રક્રૂપિઓએ આ પ્રમાણે બોલાવી કે (બ્રહ્મણ્વતિ પહિ-હિતિ) “હે બ્રહ્મજ્ઞાનવાળી ! અહીં આવ ” (તસ્યાઃ સોમઃ રાજા વત્સઃ આસીત્) સોમ રાજા તેનો બાહરડો હતો,

સોદક્રામત્સેતરજનાનાગચ્છતામિતરજના ઉપાહ્વયન્ત તિરોધ્દેદ્દેહીતિ	॥ ૧ ॥
તસ્યાઃ કુવેરો વૈશ્રવણો વત્સ આસીદામપાત્રં પાત્રમ્	॥ ૧૦ ॥
તાં રજતનામિઃ કાચેરકોડિયોક્તાં તિરોધામેવાધોક્	॥ ૧૧ ॥
તાં તિરોધામિતરજના ઉપં જીવન્તિ નિરો ધત્તે સર્વે	
પાપ્માનંમુપજીવનીયો ભવતિ ય एवं વેદં	॥ ૧૨ ॥
સોદક્રામત્સા સર્પાનાગચ્છતાં સર્પા ઉપાહ્વયન્ત વિપવત્યેહીતિ	॥ ૧૩ ॥
તસ્યાસ્તક્ષકો વૈશાલ્યો વત્સ આસીદલાવુપાત્રં પાત્રમ્	॥ ૧૪ ॥
તાં ધૃતરાષ્ટ્રે પેરાવતોડિયોક્તાં વિપમેવાધોક્	॥ ૧૫ ॥
તદ્વિપં સર્પા ઉપં જીવન્ત્યુપજીવનીયો ભવતિ ય एवं વેદં	॥ ૧૬ ॥

[૬]

તદ્યસ્માં एवं વિદુપેડલાવુનામિષ્ટેષ્ટપ્રત્યાહંન્યાત્	॥ ૧ ॥
ન ચં પ્રત્યાહંન્યાન્મનંસા ત્વા પ્રત્યાહંન્મીતિ પ્રત્યાહંન્યાત્	॥ ૨ ॥
યત્પ્રત્યાહંન્તિ વિપમેવ તત્પ્રત્યાહંન્તિ	॥ ૩ ॥
વિપમેવાસ્યામિયં પ્રાતૃઘ્યમનુવિપિચ્યતે ય एवं વેદં	॥ ૪ ॥

અર્થ— (સા ઉદક્રામત્) તે ઉત્કાંત યધ, (સા હતર જનાન્ આગચ્છત્) તે ધતર જનો પાસે આવી ગઈ, (તાં હતર જનાઃ ઉપાહ્વયન્ત) તેણીને ધતરજનોએ આ પ્રમાણે બોલાવી કે (તિરોધે દેહી દત્તિ) “ હે અતર્ધાનશકિત ! અહીં આવ ” (તસ્યાઃ કુવેરઃ વૈશ્રવણઃ વત્સઃ આસીન્) તેનો વિશ્રવાનો પુત્ર કુવેર પુત્ર હતો અને (આમપાત્રં પાત્રમ્) આમપાત્ર પાત્ર હતું, (તાં રજતનામિઃ કાચેરકઃ અધોક્) તેનું કાચેરક પુત્ર રજતનામિએ ડોહન કર્યું, (તાં તિરોધાં એવ અધોક્) તેથી અન્તર્ધાનશકિત પ્રાપ્ત યધ તેથી (હતર-જનાઃ તાં તિરોધાં ઉપજીવન્તિ) ધતરજનો તે તિરોધાન શકિત પર અવિત રહે છે. (યઃ एवं વેદ) જે આ બાણે છે તે (સર્વે પાપ્માનં તિરઃ ઘત્તે) સર્વ પાપને દૂર કરે છે અને (ઉપજીવનીયઃ ભવતિ) અવનનો નિર્વાહ કરનારો અને છે. (૬-૧૨)

(સા ઉદક્રામત્) તે ઉત્કાંત યધ, (સર્પાન્ આગચ્છત્) તે સર્પોની પાસે આવી ગઈ, (તાં સર્પાઃ ઉપાહ્વયન્ત) તેણીને સર્પોએ આ પ્રમાણે બોલાવી કે (વિપવતિ દેહી દત્તિ) “ હે વિપવાળી ! અહીં આવ ! ” (તસ્યાઃ તક્ષકઃ વૈશાલ્યઃ વત્સઃ આસીન્) તેનો વિશાલ્ય પુત્ર તક્ષક પુત્ર હતો, (અલાવુ-પાત્રં પાત્રમ્) અને અલાવુનું પાત્ર હતું (તાં ધૃતરાષ્ટ્રઃ પેરાવતઃ અધોક્) ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્રે તેનું ડોહન કર્યું, (તાં વિપં એવ અધોક્) તેનાથી વિપજ પ્રાપ્ત થયું, (તત્ વિપં સર્પાઃ ઉપજીવન્તિ) તે વિપને લીધે સર્પો અવન ધારણ કરે છે. (યઃ एवं વેદ) જે બાણે છે તે (ઉપજીવનીયઃ ભવતિ) અવનનો નિર્વાહ કરનારો અને છે. (૧૩-૧૬)

[૬] (તત્ત્વં એવં વિદુષે યસ્મિ) તેથી આમ જાણનારા જે વિદ્વાનને માટે (અભાવુના અભિપિચ્છેન્) અભાવુથી અભિપેક્ષ કરવામાં આવે તે તેનો (પ્રત્યાહન્યાત્) પ્રતિકાર કરે. (ન ચ પ્રત્યાહન્યાન્) અને જો પ્રતિકાર ન કરે તો (મનસા ત્યા પ્રતિ-માહન્મિ) મનથી “ નારો પ્રતિધાત કરું છું ” (દુનિ પ્રત્યાહન્યાન્) એમ પ્રતિકાર કરે. (યત્ પ્રત્યાહન્તિ) જે પ્રતિકાર થાય છે (તત્ત્વિં એવં પ્રત્યાહન્તિ) તે વિધેને જ પ્રત્યાધાત કરે છે. (યઃ એવં યેદ) જે આ જાણે છે (વિપં એવં અસ્ય અપ્રિયં જ્ઞાતૃવ્યં) વિષ જ તેના અપ્રિય જ્ઞાતૃવ્ય પર (અનુવિપિચ્ચતે) પડે છે. (૧-૪)

વિરાટ

કામધેનુનું દૂધ

આ સૂક્તમાં જગન્માતા વિરાટ દેવીશ્રી કામધેનુનું દૂધ કયા યોગેએ કેવી રીતે દોહ્યું તેનું ઉત્તમ વર્ણન છે. કામધેનુ તો સર્વની એક સરખી જ માતા છે, તેનામાં કાંઈ બેદરબાવ હોતો નથી, પરન્તુ તેની પાસે જનારા સિત્તસિત્ત છે, તેમનાં મન સિત્ત પ્રકારનાં છે, તેમની કામનાઓ સિત્ત પ્રકારની હોય છે, તેમના પુરુષાર્થ પશુ સિત્ત હોય છે તેથી તેનાં પરિક્ષામ પશુ સિત્ત જ હોય છે. કોઈ પશુ ગાયનું દૂધ સાપના પેટમાં જશે તો તેનું ઝેર જ થવાનું છે, અને તે જ દૂધ જો કોઈ અપાના મૂળમાં સોસવામાં આવે તો ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ રસવાળી દેરીઓ તૈયાર થાય છે, આજ પ્રકારે એક જ સમુદ્રનું પાણી વાદળાંઓમાં જઈ વૃષ્ટિરૂપે નીચે પડે છે અને સર્વ જ્યોત્સના અને વનસ્પતિઓ પર પડે છે, પરન્તુ આ એક જ પાણીથી જ

પ્રકારના રસ છ પ્રકારનાં જુદા જુદા જ્યોત્સનાથી ઉત્પન્ન કરે છે. શેરડીમાં મધુર, ગાંજલીમાં ખાટો, મરચાંમાં તીખો, આ પ્રમાણે વિભિન્નરસો ઉત્પન્ન થાય છે. વાદળાંમાંથી પડનારું પાણી એક સરખું જ હોય છે પરન્તુ વનસ્પતિઓના બેદને કારણે રસમાં પશુ સિત્તના ઉત્પન્ન થાય છે. જમીન એક જ પ્રકારની છે પરન્તુ તેમાંથી ઉત્પન્ન થતા શુશ્રાવની સુગંધ, અમેલીની સુગંધ અને પારિભનકની સુગંધ જુદાજુદા પ્રકારની હોય છે. એક જ ભૂમિમાંથી રસ ચૂસનારી સિત્ત વનસ્પતિ દોવાને કારણે વિભિન્ન રસોની ઉત્પત્તિ થાય છે. આજ પ્રકારે વિશદરૂપે દિવ્ય કામધેનુ એક જ છે, પરન્તુ તેની પાસેથી દેવ, માધિ, પિતૃ, અસુર, માનવ, સર્પ, ગન્ધર્વ વગેરે સિત્ત સિત્ત શુભો પ્રાપ્ત કરે છે. તેનું વર્ણન આ સૂક્તમાં નેવો જેવું છે. એજ વાત નીચેના કેટલાકમાં જુઓ—

૧ વિરાટ, દિવ્ય કામધેનુ

લોકો	દોહનકર્તા,	વત્સ	દોહનધાર	ગોતાવવાનું નામ	દૂધ	શુષ્કનસાધન	શુકરે છે અથવા દેવું હોય છે
અસુર	દિમૂર્ધો અન્ધ	વિરોચન	અયરપાન	માયા	માયા	માયા	
દેવ	અન્તોમાયો	યમ, રાજા	રજતપાન	સ્વધા	સ્વધા	સ્વધા	
ગુપ્ત	પૃથ્વીવૈવ	મનુ	પૃથ્વી વૈવસ્વતા	ધરાવતિ	કૃષિ, સરય	કૃષિ, સરય	કૃષિ-રાધિ
મનુષ્ય	બૃહસ્પતિ આશિરસ	સોમો, રાજા	હન્દા	અહસ્પતિ	અન્ન, તપ	અન્ન, તપ	અન્નવ્યંસી

લોકો	હોહનકર્તા	વરમ	હોહનપાત્ર	બોલાવવાનું નામ	ફૂલ	જીવનસાધન	શું કામ કરે છે અથવા કેવી રીતે થાય છે
દેવ	સપિનાદેવ	ધન્વ	મયસ	ઉર્મ	ઉર્મ	ઉર્મ	
મન્વર્	વસુદેવ	વિતરથ	પુષ્કરપર્ણ	પુણ્યમન્ધા	પુણ્યમન્ધ	પુણ્યમન્ધ	સુગંધિત બને છે
અપ્સરા	સૌપર્વતી	સૌપર્વતી	કમળપત્ર		સુગંધ		
હતરવેશો	રજતનાભિઃ	કુબેર	આમયાત્ર	નિરોધા	તિરોધા	તિરોધા	પાપ દૂર કરે છે
	કાબેરક	વૈશ્વવજ્ય					
સર્પ	ધતરાષ્ટ્ર	તદ્વેશ	અવાજુપાત્ર	વિવતી	વિવ	વિવ	
	ઐરાવત	વૈશ્વવેશ					

૨ વિરાટ દિવ્ય કામધેનુ

હોહનકર્તા	હુમ્પાશય	વસ્ત્ર	રસના	ગાયના નામ	સ્તન	ફૂલ
			ગાયને બાધવાની દોરી			
દેવ, મનુષ્ય	અમ્ર	ધન્વ	ગાયત્રી	ઉર્મ	બૃહત્	અયઃ (આકાશ)
				સ્વધા, ચતુના	રથ તર	ઔષધિ
				હરાવતી	ધરાપ્રાપ્તિય	પદ
					વામદેવ્ય	આપ

૩ વિરાટ ગાય

કોની પાસે ગઈ	કરી ઉત્પન્ન થવાનો સમય	શું થાય છે	જ્ઞાન
વનરપતિ	સંવત્સર	એક વરસમાં બાર પ્રાણ જાય	
પિતૃ	માસ	માસિક દાન આપે છે	પિતૃયાન જ્ઞાન
દેવ	પક્ષ	અર્ધ માસમાં વળત કરે છે	દેવયાન જ્ઞાન
મનુષ્ય	સપ્ત, તરકાળ	પ્રતિદિન અન્ન મદદજુ કરે છે	

આ કોષ્ટો પરથી સમજી શકાય છે આ વિરાટરૂપી કામ-ધેનુ પાસેથી કેટલે કામ પ્રકારનું ફૂલ પ્રાપ્ત કરી કામધેનુની પાસે જે માગવામાં આવે છે તે તેને પ્રાપ્ત થાય છે તથા જોઈએ તો અમૃત માગે અથવા વિષ માગે એકજ કામ-ધેનુ અમૃત માગનારને અમૃત આપશે અને વિષ માગનારને વિષ આપશે કામધેનુ તો વરદાન માગનારની ઇચ્છા તુલ્ય કરી શકે છે, માત્ર વરદાન માગનારની ઇચ્છા તુલ્ય કરી શકે છે માત્ર વરદાન માગનારમાં યોગ્ય જીવિ હોવી જોઈએ, નહિ તો વિરાટ દેવતા પ્રસન્ન થતા છતાં પણ દગધમા વગરનું માગીને પોતાનો જ નાશ કરી લેશે

પૂર્વોક્ત કોષ્ટક જોવાથી જાણ્યું યશે કે અસુરોએ તે વિરાટ દેવીને " માયા " ના નામથી બોલાવી માયાના અર્થે છે-

૭ [અથર્વ અનુ બા ૨]

" જળ, કપટ, અસત્ય, હેતરવુ, જેવું દેખાય છે તેવું વાસ્તવિક ન હોતું જામ, કૌશલ્ય "

અસુરોએ વિરાટ દેવીમાં આ શુભો જોયા અને તેમણે તેની પાસે આજ્ઞા શુભો માગ્યા, અને તેમને તેજ શુભો મળ્યા, જે અસુરોએ માગ્યું તેજ તેમને મળ્યું પ્રાચીન અને અવર્તીન કાળના અસુરોમાં કપટ અને હેતરવિ હીજ દેખાઈ આવે છે, આ હેતરવિ હીના કૃત્યોથી જ અસુરો ઝોળાખી શકાય છે, અસુરોનો હાતહાસ એ કેવળ હેતરવિ હીનો જ ઇતિહાસ છે

તે વિરાટ કામધેનુ પાસે દેવોએ જળ અને અજની પ્રાર્થના કરી અને તેમને વજ્ર અને જળ પ્રાપ્ત થયું આ જળથી દેવોએ અસુરોનો પરાજન કર્યો અને દેવોનું રાજ્ય આ સદ્ધી માં ચઈ ગયું

મનુ પેએ નિરાદ દેવી પાસે કૃપિ અને રૂઝા પ્રતિપાદિ મગવાની માગણી કરી અને આ કૃતિવિદ્યા તેમણે પ્રાપ્ત કરી આજ સુધી મનુ પેએ કૃતિધીજ પોતાનું જીવન અહારી ગયા છે

સર્વોએ આવી ઉત્તમ દેવીની ઉપાસના કરીને ય મગ્યુઃ એમણે એવું મગ્યું કે જેથી ન તો તેમનો કૃષ્ણ થયો કે ન તો ખીમનું દિત સાધી ચકાપુ આવી મદાન આદિમાતા દેવના પ્રસન્ન થયા પછી તેની પાસે સર્વોએ એવી એક ગીજ માગી કે જે જગતનો નાશ કરી શકે છે જગદધના કરનારી દેવી ને પ્રસન્ન થાય તો તેની પાસેથી જેઠાચીએ તે મગી શકે પરંતુ તેની પાસેથી કૃપાએ 'દિ' મગ્યું, જે પ્રજા માનવો નાશ કરી શકે છે આ પ્રમાણે આત્મપાતકી માગણી શ્રોત્રેએ કરવી એ ઉચિત નથી એ સાપોએ તે દેવતા પાસે ખીજ કોષ વિરો મદાન શક્તિ માગી હોવા તો તે તેમજ જરૂર મગત પરંતુ તે માટે શુદ્ધિની આવશ્યકતા છે તેના અમારથી એમજ અને એનું લાઘવ્ય તો એટલું જ કે મદાન માં મદાન શક્તિ પશુ મનુષ્યના હાથમાં આવી જાય તો પશુ તેથી મનુષ્યને કોષ લાભ થાય શકે તો નથી કારણ કે તે શક્તિનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરનારું જાન તેને હોવું જોઈએ, તે જાનને એ અશ્વ પદાર્થો તો તે પ્રાપ્ત થયેલી મદાન શક્તિ નિ સદે તેની દામિજ કરશે જેવી રીતે સર્વો અને અસુરો આ દેવતાની કૃપા મગવા છતાં તેનો લાભ લઈ શકવા નહિ પરંતુ નષ્ટિ, દેવો અને માનવોએ તેનો ધણો મોટો ફાયદો ફરી કૃષિ ખાસ કરીને નદિઓએ તે દેવતા પાસેથી મદા અને તપ " પ્રાપ્ત કર્યા જે સર્વ માનવજાતિની ઉત્તિનું એક માત્ર સાધન છે, એજ આપણે નિરાદ દેવે કહી શકીએ ને માગવાનો પ્રસન્ન આવે તો આવું જ માગવું જોઈએ

આ સંક્રાંતી ખીજ વાતો આ પૂર્વોક્ત ઉપદેશનું જગૈરવ કરનારી છે, તેથી તેનું નિષેધવિવરણ કરવાની કોષ આવશ્યકતા જણાતી નથી

૪૬૩ અદિ એ વાનનું સમજણ રાખે કે આ વિશદ દેવના કેવળ અસંસ, પિતૃ દેવ મનુષ્ય ધત્તરજનો, સર્વ પચેદને જ પ્રસન્ન થઈ અને આપણને સર્વને તે વરદાન આપવાને તૈયાર નથી એવું મંત્ર છે નહિ તે અદિમાતા જગદમાતા આપણને સર્વને જોઈએ તે આપવા તૈયાર છે આપણે જે આદિએ તે લઈએ પશુ છીએ, પરંતુ એ લેવું જોઈએ તે લેતા નથી.

અર્થેત્ત પદાર્થ લઈ આપણે આપણી અવનતિ કરી રહ્યા છીએ તેથી વેદ આ સંક્રાંત દ્વારા અમને એ ઉપદેશ આપ્યો છે કે તેની પચે સારી શક્તિ જ માગવી જોઈએ અને કોષ દાનિકારક વસ્તુ માગવી જોઈએ નહિ

પ્રયેઃ મનુ પ મનમાં સ્થાપ કરે છે, છુટા કરે છે કામના કરે છે તે સર્વ પૂર્વોક્ત કામધેનુ પાસેની માગણીએ જ છે પ્રયેઃ મનુષ્ય કામધેનુની નજીક છે, આ સર્વ " વિરાટ " કામધેનુ જ છે અને તેની સામે બેસાને મનુષ્ય છુટા કરે છે કષ્ટપ્રદાની નીચે અથવા કામધેનુની નજીક બેસાને જે ભરી અથવા સુરી કામના કરવામાં આવે તો તે તત્કાલ સિદ્ધ થાય જ સુરી કામના મનમાં ઉત્પન્ન થઈ તો કોષ રોષ નહિ થાય પરંતુ જે ખરાબ કામના ઉત્પન્ન થઈ તો દાનિ થઈ શકે કોષ પશુ સદેવ નહિ પદાર્થ એ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખે કે જે દાનિ ખરાબ સ કષ્ટ કરવાથી થશે તે દાનિની જવાબદારી કાપણ પોતાપર જ છે આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી જણાય આવરો કે મનુષ્ય પોતેજ પોતાનો નાશ કરી રહ્યો છે તેવું ખરાબ કામના કરી અને કામધેનુ પ મેધી તેવું કૃષ્ણ મગ્યું તો તેમાં કામધેનુનો શો દોર છે ૨ બધો રોષ કામના કરનારાઓનોજ છે આ વાત પ કોના મનમાં રિથર કરવાને માટેજ આ સંક્રાંતો ઉપદેશ થયેલો છે

પાઠક અહીં પેતાની કષ્ટપ્રસન્નિતનું બીજુ લુએ અને ક મેઘાં શ્રુતમ કષ્ટ કરીને પેતાની ઉત્તિને માગી શ્રુતમ કરે

રાષ્ટ્રીય ઉપદેશ

આ સંક્રાંતો જે પહેલો ભાગ છે તે રાષ્ટ્રીય ઉત્તિ વિષયનો છે તેમાં જનતાની ઉત્તિ કેવી રીતે થઈ, રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ કેવી રીતે થઈ અને લોકોના પ્રતિનિધિત્વવાળી સભા કેવી રીતે બની એ વિષયનો ઉપદેશ આ સંક્રાંતમાં છે અહીં " વિ-રાટ અથવા વિ-રાજ " અર્થેત્તો અર્થ " ૨ અપદીન સ્થિતિ " જે સમયે હજુ રાજની હક્કી હતી જ નહિ, રાજ જનાવરાની કષ્ટના અથવા ૨ જની પશુ કષ્ટના જે સમયે જનનામાં હતી નહિ તે સમયની અવસ્થા " વિ રાજ " અર્થ દ્વારા અહીં દર્શાવી છે રાજ સરથાનો ધારણ થવા પહેલાની સ્થિતિ આ અર્થ દ્વારા અહીં પ્રગટ કરેલો છે આ અર્થ " અ-રાજ ક " અર્થેત્તો પર્વાપ અર્થ નથી જ અજાનક લોકો રાજની ઉત્પત્તિ પછી બનેલા છે પહેલા રાજની ઉત્પત્તિ થઈ પછીથી રાજ અને રાજપુરો અગ્રપર અત્યાચાર કરવા લાગ્યા તેમના અત્યા-

રાષ્ટ્રીય ઉપદેશ

ચારથી ત્રાસી જઈને રાજાનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી "અરાજક" લોકો ઉત્પન્ન થયા અર્થાત્ રાજાના ઉત્તર કાળમાં "અરાજક" ની ઉત્પત્તિ થઈ અને પૂર્વકાળમાં "વિરાજ" ની સ્થિતિ હોય છે આ પ્રકારે વિચાર કરવાથી વિરાજનો અર્થ પાદકાના મનમાં સ્થિર થઈ શકે છે જનતા વિરાજ સ્થિતિમાં હતી એનો અર્થ કેવળ એટલો જ કે લોકો વેરવિખેર સ્થિતિમાં હતા અને તેમનામાં કોઈ સંઘટના હતી નહિ

ત્યાર પછી સનથી પ્રથમ જે સંઘટનાને આરંભ થયો તે "આ પુરુષના મેળ" થી શરૂ થયો છે. આ અને પુરુષ તો પશુઓમાં પણ મળે છે, પરંતુ તેઓ પોતાનો ધર જસાર ચલાવતા નથી, તેમનો મેળ તો માત્ર કામુકતાના સમયે જ થાય છે મનુષ્યમાં છુદ્ધિ છે, મા છે અને ગ્રેમ પણ છે આદિ કિંક મનુષ્યોમાં પશુવત્ત્વ આ પુરુષનો સળધ થતાં યતાં જ્યારે તેમનો ગ્રેમ અધિક હૃદયમાં લાગ્યો ત્યારે તેઓ એકત્ર રહેવા લાગ્યા આ એકત્ર રહેનારાઓને ધર્મનું નિયંત્રણ હોવાથી "ગૃહપતિ" સંસ્થાની ઉત્પત્તિ થયેન છે ધર્મના નિયંત્રણની સાથે પ્રતિદિનનું અભિહોત તથા અન્યન્ય ગૃહસ્થધર્મ મનુષ્યના જીવન સળધ ચક્રતાં નની ગયા હવે એ સમયથી મનુષ્ય ધર વસાવીને રહેવા લાગ્યો, ધર્મમાં રહેવાથી ધરનો સ્વામી, સ્વર્ગીની સહચારિણી સ્ત્રી અને તેમના સહાયક ભાઈ અને પુત્ર છે આ કલ્પના મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થઈ અને આ કલ્પના વધતા વધતા મહાન સામ્રાજ્યમાં પરિણત થઈ આ ઉત્પત્તિનો ક્રમ આ સંક્રમમાં દર્શાવવામાં આવ્યો છે

ગૃહપતિ, આહારનીય અને દક્ષિણામિ એ ત્રણે સંસ્થાઓ ગૃહસ્થાવસ્થામાં પણ અધિકૃત્ત્વિક સંઘટના થવાનો આશય ખતાવી રહી છે ગૃહપતિ સંસ્થામાં યદુ પણ નાના હોય છે, આહારનીય અને દક્ષિણામિમાં યદુ વધી ગયા અને તેને કારણે માનવ સંઘટના પણ વધી ગઈ પરંતુ હજી સુધી આમસંસ્થાનું અસ્તિત્વ હતું નહિ, અનેક કુટુંબો એક જ ટેકાએ મળીને રહેતા હતાં પરંતુ આમસંસ્થાના નિયંત્રણથી તેઓ બધાએલાં ન હતાં, એક સ્થાન પર અનેક કુટુંબો સાથે રહ્યા પછી સર્વ કુટુંબોની મળીને એક આમસંસ્થા થવી નિમિષે આથી આમની સંઘટના અથવા સાચું કહીએ તો જે તે સ્થાનપર કુટુંબ રહેતાં હતાં તેમની સંઘટના થશે,

એવી કલ્પના ઉત્પન્ન થઈ હશે ગૃહપતિ-સંસ્થા પછી ગામગામી અને આમસંસ્થાની કલ્પના કુદરતી રીતે જ ઉત્પન્ન થશે કારણ કે ગૃહપતિ સંસ્થામાં જે ધરના નિયંત્રણના નાનાં અને સંઘટના સુખનો અનુભવ છે, તે જ અનુભવથી અનેક ગૃહસ્થીઓનું મળીને એક કુટુંબ મનાવવાની અને તેથી પોતાનું સંઘનળ વધારવાની કલ્પના મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય એ સ્વાભાવિક

આનાથીજ "સભા" ની ઉત્પત્તિ થઈ ગઈ હશે અહીં સભા શબ્દ "આમ-સભા" છે "આમ" શબ્દનો અર્થ "સંઘટિત સભાજ" છે અનેક કુટુંબો એક નિયમથી નિયંત્રણને એકત્ર રહે છે તેનું નામ "આમ" છે, આ આમની જ સભા છે તેનું નામ આમ સભા છે, આ સભા તે ગામગામી ચૂંટા-એવા પ્રતિનિધિઓની જ બનેલી હોય છે, બહારનો કોઈ મનુષ્ય આ સભાનો સદસ્ય થઈ શકતો નથી જે તે ગામનો રહેવાસી છે, ઉપરી નથી, જેનું ધરમાર ગામગામી છે અને જે તે ગામગામી કુટુંબોએ ચૂંટેલા પ્રતિનિધિ છે, તે તે સભાનો સદસ્ય બની શકે છે આ પ્રકારના જે લોકોના પ્રતિનિધિઓ હશે તેમની આમ સભા બનશે, અને આ સભા ગામગામી રક્ષા, આરોગ્યનો પ્રયત્ન, શિક્ષણ વ્યવસ્થા વગેરે કાર્યો કરશે, એટલે કે આ આમસભા તો ગામગામી નિયંત્રણ થશે

આ પ્રમાણે અનેક ગામગામી બન્યા અને તેમનું નિયંત્રણ કરનારી બ્યારસ્થાપક સભાઓ બની, એટલે તેમના બહાર બહાર "સામ" થાય એ સંભવિત છે આના "સામ-ગ્રામ" થયા પછી જ સમ્રાજ્યો અદિત થવાનો અનુભવ થાય અને જ્ઞાન થાય, તેથી અનેક ગામગામીઓ એક સંઘટિત સભા બનાવવાની કલ્પના સર્જને પ્રિય થઈ હશે

આજ કારણે લીધે "સમિતિ" નું નિર્માણ થયું હશે એમ આજગ આ સંક્રમમાં કહી છે પૂર્વોક્ત આમ સભાઓ દ્વારા ચૂંટાએલા પ્રતિનિધિઓનીજ આ રાષ્ટ્રસમિતિ અથવા રાષ્ટ્રીય સભા બને છે અને તે દ્વારા રાષ્ટ્રનું શાસન થાય છે આ મળાત્મા પ્રાંત સભાઓ નાની અથવા મોટી હોવાનો વિચાર પાકે કરી શકે છે, અને તેથી પણ આજગ વધીને સામ્રાજ્ય મહાસભાનું અસ્તિત્વ પણ પાદકાની કલ્પનામાં આવી શકશે

મહાસભા અથવા સમિતિ તો સમસ્ત રાષ્ટ્રની હોય છે

અને તેમાં ગામડાઓના પ્રતિનિધિઓ આવવાથી પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા વધારે થઈ જાય છે. જ્યારે ધણી અથવા સે કડો પ્રતિનિધિઓ હોય ત્યારે તેઓનું ભેડું મળવું અને એક મતથી કામ ચલાવવું અત્યંત કઠિન બની જાય છે, તેથી તેમનામાંથી થોડાક ચૂંટસા અધિક થોડા કર્મકર્તાઓનું “ મત્રી મંડળ ” બનાવવું આવશ્યક બની રહે છે. કાર્ય કરતી વખતે તેની અત્યંત આવશ્યકતા હોય છે, તેથી આ રૂકતના અતકાગમાં “ આમ નણા ” પરિષદ બનાવવાનો ઉદ્દેશ્ય છે. આમ નણા અથવા મત્રણા કરનાર જ મત્રી મંડળ હોય છે. આ સર્વ મંડળના સાસન બ્યવહારનો વિચાર કરે છે અને તે પ્રમાણે સર્વ હોદ્દાદારો દ્વારા રાષ્ટ્રનું તથા તદનતગત ગામ ઝામનું સાસન બ્યવહાર કરે છે. આ રીતે વેદે લોકસાસન સરથાની ઉત્તિનો ક્રમ બતાવ્યો છે.

મતૃભૂમી જે આત્મશક્તિ છે તે જણીજ પ્રજાવશાળી છે તે આત્મશક્તિમાં શાન વીરતા, સમ્રદ અને કર્મ આ ચાર ભેદ છે. જ્યાં આત્મા છે ત્યાં આ ચાર શક્તિ વિભાગ ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં હોય જ છે. મતૃભૂમીમાં આજ શુભે ધર, ક્ષત્ર, વિદ, શૂદ્રના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. શાનસમ્રદ, રાષ્ટ્રપાસન, ધનસચ્ચ અને કર્મકૌશલ્ય એ તેમનાં કાર્યો જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે.

જ્યારે અનેક કુટુંબો એકજ સ્થાનપર ભેગાં થયે છે ત્યારે તેમનામાં કેટલાએ લોકો શાનનો સમ્રદ કરનારા, વિચાર સમ્પન્ન, દેવગ બ્યાન કારણમાં રત હોય છે, તેઓ જગતની બ્યવહાર જગમાં કુશળતા નથી બીજા કેટલાક લોકો એવા પણ હોય છે જેઓ પોતાના બાહ્યબળથી ગામડાની રક્ષા કરનાર તત્ત્વરે હોય છે.

તેમના બળથી ચનારા રક્ષણને લીધે બીજા લોકો પોતાને સુરક્ષિત સમજે છે, બીજાના રક્ષણ માટે પોતાનું આત્મ સમર્પણ કરવામાં તેમનો થક રહેલો છે. આ લોકો ગામકે અથવા પોતાના રાષ્ટ્રની રક્ષા માટે પોતાનું જીવન પણ સમર્પણ કરી શકે છે, પરાધિકારને માટે આ ક્ષત્રિય લોકો મોટી મોટી આપત્તિઓ સહન કરે છે. પોતાની જીદગી સ કરો અને સાહસોનાં કાર્યોમાં હોમી દે છે અને સર્વ જનતાના

ધન-વવાદને થોડા અને છે.

વૈશ્ય લોકો પોની અને વ્યાપાર વ્યવહાર કરે છે, ધન કમાય છે અને જનતાના દિલનાં કાર્યો કરવા માટે તે ધનનું સમર્પણ કરે છે. આ વૈશ્ય લોકો સમ્રદમાં પણ ખૂબજ ચતુર થાય છે અને શાનમાં પણ શ્રદ્ધા હોય છે, તેમજ તેમનું થક રહેલું છે.

એવો પ્રકાર કર્મવીરનો છે, તેમને શૂદ્ર કહે છે અનેક કુલર અને કાઠીમરીનાં કાર્ય કરનાં એ તેમનું કર્તવ્ય છે, વિવિધ પ્રકારનાં કુશળતાનાં કર્મો કરીને તેઓ અનેકાનેક મુખસધન નિર્માણ કરે છે, સર્વ અન્ય લોકો તેમની કાઠી કરીથી સુખનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરે છે જે લોકો આ ચાર ગોંઠામાં સમાઈ જતા નથી તેમને અવર્મીકૃત પચમ વર્ગમાં સમાવવામાં આવે છે. આ પાંચ પ્રકારના ‘ પચ-જન ’ છે. આ પચજનોનું જ મામ, નમર, પતન અથવા રાષ્ટ્ર અને છે. આજ મામ સમા, નગર સંમિતિ, રાષ્ટ્ર સમા અને આમ ત્રણ પરિષદ હોય છે.

જ્યાં સભા હોય છે ત્યાં નેના અધ્યક્ષ, મત્રી વગેરે હોદ્દાદારો હોય જ છે. આ કારણે આમ સભામાં સરપચ, રાષ્ટ્ર સંમિતિમાં રાષ્ટ્રપ્રમુખ અને મત્રીમંડળમાં તેના મુખ્ય મત્રી હોય એ સ્વાભાવિક છે. જે પ્રમાણે ધરમાં ધરનો સ્વામી હોય છે તે પ્રમાણે સભામાં સભાનો નિવાસક હોવો આવશ્યક છે. આજ ચાસવાં જ્યારે શુદ્ધ જગે છે ત્યારે શુદ્ધનાયક સેનાનું બળ વિશેષ પ્રમુખમાં હસ્તગત થવાથી અધ્યક્ષ પોતે જ સાસક, રાજ્ય અથવા મહારાજા બને છે. અથવા જેને પ્રમજન શબ્દનો પ્રમુખ ચૂંટે છે તે જ પોતાનું બળ વધારીને સ્વયં સાસક રાજ્ય બને છે. આ રાજ્યનો વિષય અર્દાયા પ્રસ્તુત નથી અર્દાં તો માત્ર મામ સમા, રાષ્ટ્રસંમિતિ અને મત્રીમંડળે પ્રમજનો દ્વારા ચૂંટાએસા પ્રતિનિધિઓ દ્વારા કી રીતે બને છે તેનું જ વર્ણન બાપ્તું છે. પાંદક આ બ્યવસ્થાને જુએ અને પોતપોતાના ગામડાં, ગ્રામ્યો તથા રાષ્ટ્રમાં આ પ્રકારે પ્રમજ એ ચૂંટી શકેસા પ્રતિ નિધિઓની સાસક સથા નિયુક્ત કરે અને તે દ્વારા પોતાની સર્વોપણું ઉત્તિ સિદ્ધ કરે.

રાષ્ટ્રી દેવી

કાંક ૪, સૂકત ૩૦

(પ્રશ્ન:- અર્થાં । દેવતા- સર્વરૂપા સર્વાભિક્ષા સર્વદેવમયી વાક્)

અહં રુદ્રેભિર્વસુમિશ્રરામ્યહમાદિત્યૈરુત વિશ્વદેવૈઃ ।

અહં મિત્રાવરુણોમા વિભર્મ્યહમિન્દ્રાગ્રી અહમશ્વિનોમા ॥ ૧ ॥

અહં રાષ્ટ્રીં સંગમની વસૂનાં ચિકિતુષીં પ્રથમા યજ્ઞિયાનામ્ ।

તાં માં દ્રેવા વ્યદધુઃ પુરુત્ત્રા મૂરિસ્થાત્રાં મૂર્યવેશ્યન્તઃ ॥ ૨ ॥

અહમેવ સ્વયમિદં વદામિ જુષ્ટં દેવાનામુત માનુષાણામ્ ।

યં કામયે તંતમુગ્રં કૃણોમિ તં બ્રહ્માણં તમૃષિં તં સુમેધામ્ ॥ ૩ ॥

મયા સોઽન્નમસિ યો વિપશ્યતિ યઃ પ્રાણતિ ય ઈં જુળોત્યુક્તમ્ ।

અમન્તવો માં ન ઉપં ક્ષિયન્તિ શુધિ શ્રુત શ્રદ્ધેયં તે વદામિ ॥ ૪ ॥

અહં રુદ્રાય ધનુરા તનોમિ બ્રહ્મદ્વિષે શરવે હન્તવા ઽં ।

અહં જનાંય સમદં કૃણોમ્યહં દાવાપૃથિવી આ વિવેશ ॥ ૫ ॥

અર્થ— (અહં) હું' પરમાત્માશક્તિ (રુદ્રેભિઃ વસુભિઃ આદિત્યૈઃ વિશ્વે દેવૈઃ ચરામિ) રૂદ્રો, વસુઓ, આદિત્યો અને વિશ્વદેવોના સાથે આહું છું, (અહં ઉમા મિત્રાવરુણા વિભર્મિ) હું' બધે ભિન્ન અને વફુલને ધારણ કરું છું અને (અહં દિન્દ્રાગ્રી, અહં ઉમા અશ્વિના) હું ઇન્દ્ર અને અગ્નિ તથા હું' બધે અશ્વિનોને ધારણ કરું છું. (૧)

(અહં રાષ્ટ્રી) હું પ્રકાશકશક્તિ (વસૂનાં સંગમની) વસુઓને પ્રાપ્ત કરાવનારી અને (ચિકિતુષી) જ્ઞાન આપનારી છું તેથી (યજ્ઞિયાનાં પ્રથમા) સર્વ પૂજન કરવા યોગ્યમાં હું પહેલા પૂજનને યોગ્ય છું. (તાં મૂરિસ્થાત્રાં માં) આમ વિવિધ પ્રકારે સ્થિર થયેલી અને (મૂરિઃ આવેશ્યન્તઃ દેવાઃ) ઘણાજ પ્રકારના આવેશને પ્રાપ્ત થનારા દેવો (વ્યદધુઃ) વિશેષ પ્રકારે ધારણ કરે છે. (૨)

(દેવાનાં ઉત માનુષાણાં જુષ્ટં) દેવો અને મનુષ્યોને સ્વીકાર કરવા યોગ્ય (હૃદં) આ બાપણ (અહં સ્વયં એવ વદામિ) હું પોતે જ જોણું છું. (યં કામયે) જેને જેને હું' યોગ્ય સમજું છું (તંતં ઉગ્રં કૃણોમિ) તેને તેને હું' ઉગ્રવીર બનાવું છું તથા (તં બ્રહ્માણં, તં ઋષિં, તં સુમેધાં) તેને હું' બ્રહ્મા, ઋષિ અથવા તેને જ ઉત્તમ બુદ્ધિમાન બનાવું છું. (૩)

(યઃ વિપશ્યતિ) જેઓ આ વિશેષ રીતે જુએ છે (સઃ મયા અન્નં અસિ) તે મારી કૃપાથી અન્ન ખાય છે, (યઃ પ્રાણતિ) જે શ્વાસ લે છે અને (યઃ ઈં ઉક્તં જુળોતિ) જે બાપણ સાંભળે છે તે સર્વ મારી શક્તિને લીધે જ છે, જે (માં અમન્તવઃ) અને ન માનનારા છે (તે ઉપક્ષયન્તિ) તેઓ વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે. હે (શ્રુત) સાંભળનારા ! (શ્રુધિ) શ્રવણ કર, (તે શ્રદ્ધેયં વદામિ) હું શ્રદ્ધા રાખે એવો યોગ્ય આ ઉપદેશ હું' તને કરું છું. (૪)

(બ્રહ્મ-દ્વિષે શરવે હન્તવે ઽં) શત્રુને દેશ કરનારા, મારફક કરનારાઓને નાશ કરવાને માટે, (અહં રુદ્રાય ધનુઃ આતનોમિ) હું' રૂદ્રને માટે ધનુષ્યને ખેંચું છું. (અહં જનાંય સમદં કૃણોમિ) હું' માણસોને આનંદ આપનારા પદાર્થો ઉત્પન્ન કરું છું, (અહં દાવા-પૃથિવી આવિવેશ) મેં દાવાપૃથ્વીમાં પ્રવેશ કર્યો છે. (૫)

અહં સોમં માહનસં ચિમર્મ્યહં ત્વષ્ટારમૃત પૂર્ણં મગમ્ ।

અહં દધામિ દ્રવિણા હૃન્નિર્મતે સુપ્રાન્વ્યાઽં યજમાનાય સુન્વતે

॥ ૬ ॥

અહં સુવે પિતરમસ્ય મૂર્ધન્મમ યોનિરપ્સ્વૈન્નન્તઃ સંમુદ્રે ।

તતો વિ તિષ્ઠે ભુવનાનિ વિશ્વેતામું દ્યાં વર્ષ્મણોપં સ્પૃશામિ

॥ ૭ ॥

અહમેવ યાતં દ્યૌ પ્ર વામ્યારમમાણા ભુવનાનિ વિશ્વાં

પરો દિવા પર ઇના પૃથિવ્યૈતાવતી મહિષ્ઠા સં ચંમૂઃ ।

॥ ૮ ॥

અર્થ—(અહં માહનસં સોમં ચિમર્મિ) પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય એવા યોગ સંજ્ઞાને હું ધારણ કરું છું, (અહં ત્વષ્ટાર ઉત પૂર્ણં મગ) હું ત્વષ્ટા અને પૂર્ણને ધારણ કરું છું, (અહં દ્રવિષ્મતે સુન્વતે યજમાનાય) હવન કરનારા અને સોમ સેવન કરનારા યજમાનને માટે (સુપ્રાન્વ્યા દ્રવિણા દધામિ) ઉત્તમ રક્ષણ કરવા યોગ્ય ધન આપું છું (૭)

(અસ્ય મૂર્ધન પિતર સુવે) હું તેને માથે રક્ષકને નિમુ છું, (મમ યોનિ સમુદ્રે અપ્સુ અન્ત) મારૂં મૂળસ્થાન પ્રદૂતિના મસુદ્રના જળમાં છે (તત વિશ્વા ભુવનાનિ વિતિષ્ઠે) ત્યાંથી સર્વં ભુવનોમાં વિશેષ રીતે થી સ્થિત થયેલી છું (ઉત વર્ષ્મણા અમૂ દ્યા ઉપસ્પૃશામિ) હું મારા પોતાના મહિમાથી તે ઘુઘોઠને સ્પર્શ કરું છું (૭)

(વિશ્વા ભુવનાનિ આરમમાણા) સર્વં ભુવનોને પ્રારબ્ધ કરનારી (અહં એવ વાત દ્યૌ પ્રવામિ) હું એકલી જ વાહુની જેમ ફેલાઉં છું અને (દિવા પર) ઘુઘોઠની પેલે પાર અને (ઇના પૃથિવ્યે પર) આ પૃથ્વીની પહો પેલે પાર (મહિષ્ઠા ઇતાવતી સવમૂઃ) પોતાના મહત્વથી એટલી વિશાળ બનું છું. (૮)

રાષ્ટ્રી દેવી

રાષ્ટ્રી દેવી

‘ રાષ્ટ્રી દેવી ’ એ પરમ ભાતી પ્રથમ તેજસ્વી શક્તિનું નામ છે. આ શક્તિ પોતેજ પોતાના મહિમાનું વર્ણન કરે છે, એનું કાવ્યમય વર્ણન આ સૂક્તમાં છે. ત્રીજા મંત્રમાં કહે છે, “ (અહં એવ સ્વયં દદ વદામિ) હું પોતેજ આ કહે છું. તેથી આ વર્ણન આ મંત્રમાં વર્ણન કરતાં વિશેષ મહત્વનું છે. આ વાત સ્વયં સ્પષ્ટ થઈ રહી છે. પાદક પશુ આ દૃષ્ટિથી તેનું આધિક પ્રકારે ગનન કરે. આ સૂક્ત પરમા મશક્તિનું વર્ણન કરતી હોય તેથી આ સૂક્તના આધ્યાત્મિક આધિભૌતિક અને આધિદેવિક અર્થ સંજ્ઞાસ્પદ છે.

આ વિદેવિક અર્થ અમિ, ઇન્દ્ર ક્રત્યાદિ દેવતાઓના સંબંધમાં થઈ શકે. આ અર્થ મંત્રનો અર્થ કરતી વખતે જ અમે આપેલા છે. પરમાત્માની શક્તિ અસિ, ઇન્દ્ર, અશ્વિની, દેવ વગેરે સ્પષ્ટપણે ત મહાશક્તિઓમાં પ્રકાશિત થઈ રહી છે. આ ભાગ આ વિદેવિક અર્થમાં પ્રધાનપદે રહેલો છે. પદક આ અર્થને પૂરેરથે જુએ હવે અહીં આધ્યાત્મિક અને આધિભૌતિક અર્થ આપીએ છીએ. આધ્યાત્મિક અર્થ આપણા શરીરમાં ઘટાવવાને હોય છે અને આ આધિદેવિક અર્થમાં જ્યાં પરમાત્માની શક્તિની સત્ત્વ જગ્યા છે ત્યાં આધ્યાત્મિક અર્થમાં જ્યાં શક્તિની સત્ત્વ જગ્યા છે.

હોય છે. હવે આધ્યાત્મિક અર્થ જોઇએ—

આધ્યાત્મિક ભાવાર્થ

“ હું જીવાત્માની શક્તિ છું અને હું (રુદ્રમિઃ) પ્રાણોની સાથે (વસુમિઃ) રહેનાર જળાદિ શારીરિક ધાતુ રસોની સાથે (આદિત્યૈઃ) આ દાન શક્તિઓની સાથે તથા (વિશ્વદેવૈઃ) સર્વ ધન્દ્રિયોની સાથે રહીને તેના બ્યવહાર બધાવું છું. હું શરીરની (મિત્રા-ચરુણૌ) સૌર અને સોમ શક્તિઓને અર્થાત્ આગનેય અને રસાત્મક શક્તિઓને ધારણ કરું છું. હું (હન્દ્ર-મર્ગ્ગૌ) જીવન વિદ્યુત અને શરીરની ઉષ્ણતાને કાપમ રાખુ છું અને હું જ (અદિત્યૌ) બન્ને પ્રાણ અને અપાનને આકર્ષું છું. (૧) હું શરીરની (રાષ્ટ્રી) પ્રકાશકશક્તિ છું અર્થાત્ મારા પ્રભાવને કારણે આ દેહમાં તેજસ્વીતા રિથર રહે છે. હું જ અહીંયાં (વસુનાં સંગમર્ગૌ) રસ રક્તાદિ વિવિધ ધાતુ રસોને ઉત્પન્ન કરીને શરીરને સુરક્ષિત રાખું છું હું જ (ચિકિત્સુર્વા) શાન આપનારી છું તેથી હું અહીં અધ્યાત્મ યજ્ઞમાં (યજ્ઞિયાનાં પ્રથમા) પૂજનીઓમાં સર્વથી પ્રથમ પૂજા કરવા ગોઅહું. હું (મૂર્તિ-સ્થા-ગ્રાં) વિવિધ અવયવો અને ધન્દ્રિયોમાં રહીને શરીરની રક્ષા કરું છું અને (આવેશાયન્તાઃ દેવાઃ) મારા પ્રવેશને કારણે સર્વ ધન્દ્રિયો માનો કે (માં વ્યદ્યુઃ) મને જ વિવિધ પ્રકારે ધારણ કરે છે અને મારી શક્તિથી જ પોતપોતાનું કાર્ય કરવામાં સમર્થ બને છે. (૨) દેવો શું કે મનુષ્યો શું મારી આત્મશક્તિતુ જ મહત્વ ગાય છે, હું પોતેજ મારું આ વર્ણન કરું છું. જેના પર હું પ્રસન્ન થાઉં છું તે મનુષ્ય ઉગ્રવીર, બ્રાહ્મણ, ઋષિ અને જ્ઞાની મહાત્મા બની જાય છે. (૩) મનુષ્ય ખાપ છે, જીએ છે, શ્વાસ લે છે, શબ્દો સાંભળે છે તે સર્વ (મય્યા) મારી શક્તિની સહાયતાથીજ કરી શકે છે, જે લોકો મને માનતા નથી તેઓ નાશને પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વ લોકો મારું આ બાપણ શ્રવણ કરીને મારી આત્મશક્તિપર શ્રદ્ધા રાખે. શ્રદ્ધાથી જ મારી શક્તિનો તેમને લાભ થાય છે. (૪) શાન વિરોધી ધાતક વિચારો દૂર કરવા માટે હું આત્મશક્તિ બની આ શરીરમાં (રુદ્રાય) પ્રાણને પ્રેરણા આપું છું. હું જ મનુષ્યને આનંદ અને હર્ષ આપુ છું. તાત્પર્ય આ શરીરમાં (ઘોઃ) માયાથી શરૂ કરીને (પૃથિવ્યૌ) પથ સુધી હું શક્તિપર ફેલાએલી છું. (૫) હું પ્રાપ્ત કરવા ગોચ (સોમ) અખને અહીં ધારણ કરું છું. હું જ (ત્વષ્ટા)

બેદક અને (પુષ્યા) પોષક શક્તિઓને શરીરમાં ધારણ કરું છું. હું (હ્રિવિ) ઉત્તમ અન્ન અને રસ સ્વીકારનારા અને આ શરીરથી યજ્ઞ શાળામાં શત સાંવત્સરિક સત્ કરનારાઓને ઉત્તમ યજ્ઞ આપું છું. (૬) હું આ શરીરપર રક્ષક શક્તિને નિયુક્ત કરું છું. હું અહીં હૃદયની અંદર હૃદયાસનના જીવન રસમાં રહે છું, ત્યાંથી દરેક અવયવમાં કાર્ય કરું છું અને ઉપર મરતક સુધી ફેલાઈ રહી છું. (૭) સર્વ ધન્દ્રિયો અને અવયવોને ઉત્પન્ન કરતી કરતી હું વાસુની જેમ ફેલાવું છું. અને આ શરીરમાં માયાથી તે પથ સુધી પોતાનો મહિમા ફેલાવું છું. (૮)

આધ્યાત્મવર્ણનનું મનન

પૂર્વકિત મંત્રોનો આ આધ્યાત્મિક આશય છે. જે આશય આપણી આંતરિક શક્તિ પરત્વે હોય છે તે જ આધ્યાત્મિક કહેવાય છે. મંત્રોમાં જે જે દેવોના શબ્દો હોય છે તે જ મનુષ્યની અંદરની વિવિધ શક્તિઓના વાચક હોય છે. તેમને આન્તરશક્તિઓના વાચક જાણવાથી આધ્યાત્મિક અર્થ જાણી શકાય છે. પાઠક આ દૃષ્ટિથી આ સૂક્તનું મનન કરી શકે છે. ઉપરોક્ત આધ્યાત્મિક અર્થનો નિચાર કરવાથી પાઠકને પોતાને જ જાણ થશે કે આધ્યાત્મમાં કયા શબ્દો કયો અર્થ થાય છે. હવે આ સૂક્તનો આધિભૌતિક આશય જોઇએ માનવસંઘ અથવા પ્રાણીસંઘની આત્મતા જે અર્થ થાય છે તે આધિભૌતિક અર્થ થાય છે

આધિભૌતિક ભાવાર્થ

“ હું રાષ્ટ્રશક્તિ (રુદ્રમિઃ) વીરો (વસુમિઃ) ધનિકો (આદિત્યૈઃ) વિદ્યા પ્રકાશક વિદ્વાનો અને (વિશ્વદેવૈઃ) સર્વ જ્ઞાનીઓની સાથે રહે છું. હું બંને (મિત્રા-ચરુણૌ) મિત્રજનો અને વરિષ્ઠ લોકોને (હન્દ્ર-મર્ગ્ગૌ) શરપીરોને અને જ્ઞાનીઓને તથા (અદિત્યૌ) બંને પ્રકારના અધિનીકુમારોને અર્થાત્ વૈજોને રાષ્ટ્રમાં ધારણ કરું છું. (૧) હું રાષ્ટ્રશક્તિ છું. હું જ સર્વ ધન અને ધનિકોને એકત્રિત કરું છું. હું રાષ્ટ્રશક્તિ (ચિકિત્સુર્વા) શાન વધારનારી છું. પૂજનીઓમાં સર્વથી મુખ્ય છું. હું રાષ્ટ્રના અનેક સ્થાનોમાં (મૂર્તિ-સ્થા-ગ્રાં) રહીને રાષ્ટ્રની રક્ષા કરું છું, આ મારી રાષ્ટ્રશક્તિ દ્વારા (આવેશાયન્તાઃ દેવાઃ) આવેશ અર્થાત્ રુદ્રજ્ઞાને પ્રાપ્ત કરીને સર્વ વિદ્વાન લોકો માનો કે મારું જ વિશેષ પ્રકારે ધારણ કરે છે. (૨) હું

તેની દેવજનો માટે તેની સાધારણ મનુષ્યોને માટે પણ સેવનીય હું અર્થાત્ સર્વે આર્ય રાષ્ટ્રચકિતને ધારણ કરે હું પોતે જ કહું છું કે જેના પર હું પ્રસન્ન થાઉં છું તે ઉત્તરી, યાની, અગ્નિ અથવા બુદ્ધિમાન મનુષ્ય બને છે. (૩) રાષ્ટ્ર-માર્ગે પ્રણેય બનતો ભોમ લે છે, જે જુએ છે, સંકલે છે અથવા જે આસોગ્યવાસ કરે છે તે સર્વે આર્ય જ શક્તિથી કરે છે. (માં અમન્તવ્ય) આર્ય રાષ્ટ્રચકિતનું અપમાન કરનારા અથવા અને માન ન આપનારા લોકો નાશને પ્રાપ્ત કરે છે. જે લોકો ૧ આ વાત તમે શ્રદ્ધાથી સંકલે, તેમાં જ તમારું દિત છે. (૪) (વ્રત-દિવે શરણે દન્તવે) જાન પ્રચાર કરનારા અદેખા તેમજ ખારશક કરનારા દુષ્ટોનો નાશ કરવા માટે હું જ (રુદ્રાય ઘનુઃ ભાતનોમિ) વીર પ્રણેય પાસે અર્વે અઆત્મ તૈષાર રાષ્ટ્ર છું. આર્ય કૃપાથી જ રાષ્ટ્રના લોકો આનંદમાં રહે છે, ભણે કે હું રાષ્ટ્રચકિત જ પૃથ્વીથી મળીને છલોકે સુધી અર્ચાત્ સર્વે દેશાભેષી છું. (૫) હું રાષ્ટ્રચકિત જ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય (સ્તોમ) સોમ વગેરે વનસ્પતિઓનું અન્ન પારણ કરે છું (અદં સ્વષાર) હું હારીમરેને અને (વૃણે મર્ગ) યોગ્યકર્તા ધનવાનેને રાષ્ટ્રમાં ધારણ કરે છું. જે (દયિષ્મતે વજમનાવ) અન્નાદિ દ્વારા યજ્ઞ કરનારા સજ્જનો દેખે છે તેમને હું યોગ્ય

મમાજુમાં ધન આપું છું (૬) હું જ રાષ્ટ્રચકિત (અસ્ય મૂર્ધન્ય પિતરં સુયે) આ રાષ્ટ્રનું રક્ષણ કરનાર ગભને ઉત્પન્ન કરે છું. આર્ય ઉત્પત્તિ (સ્તંત્રુત્ત્રે) એક બળીને ઉત્કર્ષ માટે જે રાષ્ટ્રીય પ્રવર્તનો કરવામાં આવે છે તે પ્રવર્તનો માં જ થાય છે. અર્ધો હું ઉત્પન્ન થાઉં છું અને પછીથી રાષ્ટ્રના દરેક પુણ્યમાં દેસાઇ બાઉં છું, ત્યારે એમ લાગે છે કે પૃથ્વીથી મળીને સર્વ સુધી હું દેશાભેષી છું (૭) રાષ્ટ્રમાં સર્વ સંસ્થાઓને હું આરંભ કરે છું અને તેમને ચલાવું છું, માનો કે હું પ્રચંડ વટાળતી માફક બધે સંસાર કરે છું, એટલે સુધી કે ઉપરથી નીચે સુધી મારો અપૂર્વ સંસાર થાય છે. આ મારો મહિમા છે. (૮)

રાષ્ટ્રીય અર્થનું મનન

આ સૂત્રના આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદેવિક એમ ત્રણે ભાગમાં અર્ધો આવેલા છે. પાશ્વ આ ત્રણેની ધ્રુવના વચ્ચેનાર કરે અને ઉત્તમ ભોધ પ્રાપ્ત કરે. આ અર્થો-મર્થી વૈષકિતિક અને રાષ્ટ્રીય વિષયમાં વધારે સારો ઉપદેશ પ્રાપ્ત કરવા ભોધક, કારણ કે મનુષ્યનું કમંક્ષેન જ આ છે. આ મંત્રોના સમૂહ ત્રણે ઠેકાણે કેવા પ્રકારના અર્થે દર્શાવે છે તે નિમ્નલિખિત કોષ્ટકથી જણાઇ આવે છે.

મંત્રના શબ્દ	આધિદેવિક ભાવ	આધિભૌતિક ભાવ	આધ્યાત્મિક ભાવ
શ્વાઃ	મેધરથાનની વિદ્યુત્	વીર	પ્રાણ
વસઃ	પૃથિવ્યાદિ અષ્ટવસુ	ધન અને ધનિક	શરીરરથ ધાતુ
આદિત્યઃ	સૂર્ય	જાનપ્રકાશક	મસ્તક
વિશ્વેદેવાઃ	સર્વપ્રકાશમાન અગ્નિ વગેરે દેવતા	સર્વકર્મચારી ગણ	સર્વ ઉન્નયો
મિત્રઃ	સૂર્ય	પ્રકાશક વિદ્વાન	નેત્ર
વરુણઃ	ચંદ્ર	શાંત માની	મન
કન્દ	વિદ્યુત્	શર	જનમત મન
અગ્નિઃ	અગ્નિ	વજ્રતા	વાણી
અધિનો	અધિની	વેદ	શાસ ઉચ્ચશાસ
તૃપ્તા	દેવ સિદ્ધી	હારીમર	વિજાનક સંકિત
પૃથા	યોગ્ય દૈવીશકિત	યોગ્યકર્તા	યોગ્યકશકિત
સમૃદ્ધઃ	મૃત્તિ	લોકોની હાલચાલ	હૃદય
દીઃ	દુષ્ટો	જાની	માયુ
પૃથિવી	બુદ્ધિ	નેવક	પથ

મત્રના રાષ્ટ્રો આ પ્રમાણે જુદા જુદા રથોએ જુદા જુદા અર્થના વાચક બને છે આ અર્થોને જાણનાથી જ મત્રનો પૂર્ણ અર્થ જાણવો શક્ય છે વ્યક્તિમાં યુલોરૂપે અર્થ જોવાનો છે, રાષ્ટ્રના યુલોજન એ રીતે અર્થ લેવો જોઈએ અને વિશ્વમાં ઉપર કહેના દેવોને જાણના જોઈએ જેની રીતે વ્યક્તિમાં શેષનો યુલ છે, તેનાથી યુલોને દૂર કરી શકાય છે આજ યુલથી યુલરાન બનેલા થર ક્ષત્રિય વીરો રાષ્ટ્રમાં થાય છે, તેમનામાં શૈશ્યશુભ્ર પ્રધાન્ય છે, તેનું જ રૂપ વિશ્વમાં ઇન્દ્રશક્તિ છે, જે વિજયીરૂપે દેખાય છે વ્યક્તિ માં શૈશ્ય, રાષ્ટ્રમાં થર અને વિશ્વમાં વિજયી એ સર્વ વૈદિક ઇન્દ્રદેવતાની વિભૂતિઓ છે પાઠક આજ પ્રમાણે સર્વ દેવતાઓની વિભૂતિઓ જાણશે તો તેમને એક જ વેદમત્રથી સર્વ ભૂમિકારોમાં શુ ખોધ લેવા જોઈએ તેનું જાન બરાબર થઇ શકશે

આ સૂક્તમાં “ રાષ્ટ્રી ” શબ્દ છે રાષ્ટ્ર જેનાથી ટકી રહે છે, જે શક્તિથી રાષ્ટ્ર ઉત્તમ સ્થિતિમાં રહે છે, જે શક્તિથી રાષ્ટ્રની વૃદ્ધિ થાય છે અને અબુદ્યયથી યુક્ત બને છે, તે શક્તિનું નામ રાષ્ટ્રી છે આ રાષ્ટ્ર શક્તિ ‘ આદિત્ય, રૂદ્ર, વસુ અને વિશ્વદેવ ’ ની સાથે રહે છે આ પ્રથમ મત્રનું કથન છે આ દેવતાવાચક શબ્દ ક્રમશઃ ‘ આદિત્ય, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર ” અર્થાત્ કારીગરને ઉદ્દેશીને વપરાયેલ છે, આદિત્યશ્રેષ્ઠ સ પૂર્ણ આદિત્ય આદિત્ય વર્ણુ સૂચવે છે રૂદ્ર, વીરભદ્ર ઇત્યાદિ નામ શૈશ્યને માટે સુપ્રસિદ્ધ છે તેથી તે ક્ષત્રિય વર્ણુને સૂચવે છે વસુ શબ્દ ધનવાનો અને ધન માટે પ્રસિદ્ધ છે તેથી તે વૈશ્યોને સૂચક છે અને વિશ્વદેવ શબ્દ સર્વ અન્ય બધાકારકર્તાઓનો સૂચક હોનાથી વ્યાકી રહેલા કારીગરોનો સૂચક શબ્દ છે દેવતાઓ માં આ શબ્દો દ્વારા ચતુર્વર્ણનો ખોધ થાય છે અને આ દેવતાઓના ન મોઢી આતુર્વર્ણના ધર્મકર્મોના ખોધ થઇ શકે છે. આ રાષ્ટ્રી શક્તિ આ લોકોમાં રહે છે, તેમનામાં કાયક કરે છે અને તેમનાથી જ પ્રગટ થાય છે

આ રાષ્ટ્રીય શક્તિ (અગ્નિ-વ્રહ્મા) બ્રહ્મજો, (ઇન્દ્ર-હાસ) ક્ષત્રિયો (મિત્ર) સહાયક, (વરુણો રાજા) રાજપુરુષો અને (અદિવનો અદિવની કુમારો) આયુર્વેદના વિદ્વાનોને આશ્રય આપીને તેમનું પારણ તથા પોષણ કરે છે રાષ્ટ્રમાં તેમનું પોષણ કરીને તેમના દ્વારા અન્ય સાધા

૮ [અર્થર્થ અનુ ભા ૨]

રણ જીતોને સુખ પહોંચાડે છે, આ રાષ્ટ્રીય શક્તિનો મદિમા આ પ્રમાણે જોવા જેવો છે

આ રાષ્ટ્રીય શક્તિ (વસુનાં સમમત્રી) સર્વ પ્રકારના ધન ધાન્યોને પ્રાપ્ત કરાવે છે રાષ્ટ્રીય શક્તિનો જે દેશમાં ઉત્કર્ષ થયા માટે છે ત્યાં તે શક્તિના વિકાસને લીધે સર્વ પ્રકારના ધન એકત્રિત થવા માટે છે તથા જે દેશમાં રાષ્ટ્ર શક્તિનો વિકાસ ન થયેલ જાય છે તે દેશમાં દરિદ્રતા વધવા માટે છે પતિત રાષ્ટ્ર અને ઉત્તર રાષ્ટ્રની આ વિષ-જતા અને સમ્મજતાની સાથેનો સંબંધ જોવા જેવો છે, ઇતિહાસમાં પાઠક તેના અનુભવ બરાબર કરી શકશે

આ રાષ્ટ્ર શક્તિને મનુષ્યોમાં આગિર્ભાવ અર્થાત્ આલેશ થાય છે, અર્થાત્ જે સમયે આદિત્ય, ક્ષત્રિય વૈશ્ય, શૂદ્ર અને નિષાદ પોતાની રાષ્ટ્રશક્તિને લીધે એકત્ર થઇને મહારાષ્ટ્રીય પુરુષાર્થમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તે સમયે આ રાષ્ટ્રી દેવીનો સચાર તે મનુષ્યોમાં થાય છે (મૂર્તિ+આલેશયન્ત.) ત્રીશય પ્રકારનો દેવી આલેશ મનુષ્યોમાં બ્યારે થાય છે અને આવા દેવીશૂરણથી યુક્ત લોકો બંધને સખ્યામ થોડ કેમ ન હોય તેઓ શક્તિનું મહાકાર્ય કરી બતાવે છે આ રાષ્ટ્રી દેવીના આલેશરોને ચત્રકાર છે, તેટલા માટે તો તેને સર્વ (યજ્ઞિયાના પ્રથમા) પૂજનીયોમાં પ્રથમ પૂજ કરના યોગ્ય ગણવામાં આવે છે ચારે વર્ણુ તેની પૂજ પોતાના હૃદયમાં કરે છે અને રાષ્ટ્રશક્તિથી પોતાના હૃદય પરિપૂર્ણ કરે છે વેદમાં અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે—

હઠ્ઠા સરસ્વતી મહી યિજ્ઞો દેવીમયોમુષ ।

વર્હિ સોદન્ત્વલ્લિષ ॥ (યજુર્વેદ ૧૧.૩૯)

“ માતૃભાષા માતૃસંબધતા અને (મહી) માતૃભૂમિ આ ત્રણ દેવીઓ કબ્બાલુ કરનારી છે નથી તેમને અન્ત કરણમાં વિરમણ થવા સિવાય સ્થાન પ્રાપ્ત થવું જોઈએ ” અર્થાત્ પ્રત્યેક મનુષ્યના મનમાં આ ત્રણ દેવીઓને માટે યોગ્ય અને સન્માનીય સ્થાન પ્રાપ્ત હો અને કદી એનું ન થાય કે લોકો આ ત્રણ દેવીઓને યોગ્ય આદર ન કરે આ મત્રના ઉપદેશાનુસાર માતૃભૂમિની ભક્તિ પ્રત્યેક કરવી જોઈએ અને આજ ઉપદેશ આ સૂક્તના બીજા મત્રમાં “ (પ્રથમા યજ્ઞિયાના રાષ્ટ્રી) આ રાષ્ટ્રશક્તિ પૂજનીયો માં સર્વથી પ્રથમ પૂજ કરવા યોગ્ય છે ” આ શબ્દો દ્વારા કહ્યો છે જે આ બજતમાં સુખપૂર્વક જીવન ભ્યતીત કરવાની

ધન્ય હોય તો આ રાષ્ટ્રદેવીની પૂજા કરી ભોધએ અને આ દેવીને માટે પોતાનું બલિદાન દાનને માટે સિદ્ધ થયું ભોધએ

રાષ્ટ્રદેવી ત્યારે પ્રસન્ન થાય છે જ્યારે લોકો તેની પ્રતિ સ્તુતિ પાઠન કરના માટે પોતાના સર્વેશનું સમર્પણ કરવાને તૈયાર હોય છે રાત્રીજન હમેશાં આ રાષ્ટ્રદેવીને માટે પોતાનું સર્વેશ અર્પણ કરવાને તૈયાર હોય છે તેથી જ આવેલા ત્યાગી પુરુષ (જા મયઃ કાન્તિ) જનન ભોગ પ્રાપ્ત કરે છે એવું ચતુર્થ મંત્રમાં કહ્યું છે

જે આ માતૃભૂમિની યોગ્ય ઉપાસના કરી નહિ અથવા તેનું અપમાન કર્યું અથવા તેનું યોગ્ય સન્માન કર્યું નહિ તો આના (જન-મન્તવ્યઃ કલ્પલક્ષ્મિ) રાષ્ટ્રવિકાસિનું અપમાન કરનારા લોકો જલદી નાશ પામે છે આ વાત પર (યજ્ઞેય વદામિ) રિશ્વાસ રાખવા યોગ્ય છે અને તે પ્રમાણે અને પણ છે પાક રાષ્ટ્રવિકાસિનું મહત્ત્વ કેટલું છે તે આ મંત્રથી જાણી શકાય અને કદી પણ તેઓ રાષ્ટ્રદેહનું કાર્ય કરે નહિ અને હરહમેશ રાષ્ટ્રવિકાસ કરતાં કરતા અને રાષ્ટ્રને માટે આત્મસર્વેશનું સમર્પણ કરીને પોતાના જીવનનો સર્વભોગ યજ્ઞ કરીને તે દ્વારા વિજયી અને યશસ્વી અને

રાષ્ટ્રમાં જે કુટુંબ લોકો હોય છે તેઓ સભ્યજનોને કલેષકારી અને તેમજ રાષ્ટ્રની બહાર પછાત લોકો હોય છે તેઓ પણ રાષ્ટ્ર પર હુમલો કરીને મારહાડ તથા ખૂનખરાલી કરે છે તેમનો નાશ કરવા માટે રાષ્ટ્રના (વદ્ધાય) વીર પુરુષોની ખાસે (ઘનુઃ) વિવિધ પ્રકારના ધનુષાદિ શસ્ત્રો તૈયાર રાખવાનું કાર્ય રાષ્ટ્રવિકાસિનું જ છે જે રાષ્ટ્ર જીવત અને જાગ્રત છે તે પોતાના અનુભવોના નાશક વાને માટે આવશ્યક શસ્ત્રો હમેશા તૈયાર રાખે જ છે અને યોગ્ય પ્રસંગે યોગ્ય રીતે તેનો ઉપયોગ કરીને વિજય પણ પ્રાપ્ત કરે છે અમુક પ્રાપ્ત કરનારા રાષ્ટ્ર પોતાના રક્ષણ માટે જાગ્રત રહેવું ધણું જ જરૂરી છે તેમજ તે યોગ્ય પણ છે

આ રાષ્ટ્રવિકાસ (ત્વષ્ટાર) કારીગરોનું જે પણ કરે છે તે પ્રમાણે જે મનુષ્ય જનોનું પલન પોષણ કરે છે તે (પૂર્ણ) પોષણ કરનાર જનોનું અથવા તે (યજ્ઞ) ભાગ્ય વાનોનું ઉત્તમ પ્રકારે ખાવણ તથા પેપણ કરે છે આવા પુરુષોને તે કદી અવનતિમાં રાખવી નથી પરંતુ તેને ઉન્નત કરે છે આ પ્રકારે જે લોકો પોતાના ધનધાન્યને (યજ્ઞ-

માન) યજ્ઞ કરે છે, અર્થાત્ જનતાની હાલતને માટે પોતાના ધનધાન્યનું સમર્પણ કરે છે, તેમને કદી ધનની ન્યૂનતા રહેવી નથી અર્થાત્ જેટલું તેઓ દાન કરે છે તેનાથી અધિક (દ્રવિણા દધામિ) ધન તેઓ પ્રાપ્ત કરે છે ફરી તેઓ વધારે દાન કરે છે અને તેમનું ધન પ્રમણમાં વધતું જ જાય છે આ પ્રકારે યજ્ઞથી જીદિ થાય છે અને જનતાનું સુખ વધતું જ જાય છે

રાષ્ટ્રને નારે નિયામક અથવા પાલકને ઉપજ કરીને તેને રાજગાદી પર સ્થાપવો (અસ્ય મૂર્ધ્નૃ પિતરં દુષ્ણે) એ કાર્ય નાટ્યક્રિત જ કરે છે, અર્થાત્ જીવત અને જાગ્રત રાષ્ટ્રના લોકો પોતાની રાજ્યશાસન વ્યવસ્થાને માટે મુશ્કેલી રાખ્યા વ્યક્તને પોતે જ ચૂટી દારે અને તેને રાજ્ય પર નિયંત્રણ કરે છે આ રાષ્ટ્રવિકાસિનું ઉત્પત્તિરથાન (સમુદ્રે મન્તા) રાષ્ટ્રીય હાલચાનના મહાસાગરમાં જ હોય છે ' (સ) એકાનિન જનીને (રજ્) ઉત્કારીને માટે (દુઃ) મતિ કરવી અથવા પ્રયત્ન કરવો તે રાષ્ટ્રીય હાલચાનનું સ્વરૂપ છે " તેનું જ નામ (સન્ડત્તન્દુ) સમુદ્ર છે આ હાલચાનમાં આ રાષ્ટ્રવિકાસિનું પ્રગટ થાય છે અને પ્રવેશના અંત કરણમાં ફેલાય છે માટે આ પ્રમાણે તે (વિશ્વા મુવતાનિ રિતિષ્ઠે) સર્વ ભુવનોમાં જ પહોંચી ફેલાય છે, અર્થાત્ ભૂમિથી સ્વર્ગ સુધી વિસ્તાર પામે છે દરેક કાર્યમાં તે પ્રગટ થાય છે, પ્રત્યેક હલનચલનના પડમાં તે રહે છે આ પ્રમાણે તેનો મહિમા છે

જે સમયે જનતામાં રાષ્ટ્રવિકાસિનો સચાર થાય છે તે સમયે એવી પ્રતિતિ થાય છે કે રાષ્ટ્રવિકાસિનું (ઘણત્ત્વ યજ્ઞામિ) વાવાઝે પ્રતો જોરથી પ્રગટ નાહી રહ્યો છે અને તેનો વેગ રોકવો હવે અસંભવ છે આ શક્તિનો વેગ એટલો બધો પ્રગટ હોય છે કે (દિવ પર) દુરેકથી પણ ઉપર અને (ઘના સુધિયાઃ પર) આ પૃથ્વીની પણ પેરેપાર તે વેગ કાર્ય કરી રહ્યો છે આકાશ પાતાળ આ શક્તિથી પરિપૂર્ણ છે અને હેમરથજ તેમથી રીઝાનથી રાષ્ટ્રવિકાસિનો મહિમા આવે છે જે તેના ખરેખર ઉપાસક છે તેઓ પોતાના રાષ્ટ્રને અમુકવના કલ્પ યિમ્મર પર સ્થાપિત કરે છે, આ જાણીને પાક રાષ્ટ્રવિકાસિ દ્વારા મળનારી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરે અને આગળના અમુકવને માટે પોતાને લાયક એટલે કે રોગ્ય બનાવે

રાષ્ટ્રસભાની અનુભૂતિ

કાંડ ૭, સૂકત ૧૨

(ઋષિઃ- શૌનક । દેવતા- સમા, પિતરઃ, ઇન્દ્રઃ, મનઃ ।)

સમા ચ મા સમિતિશ્રાવતાં પ્રજાપતેર્દુહિતરૌં સંવિદુને ।

યેનાં સંગચ્છા ડર્ષ મા સ શિક્ષાચ્ચાર્ક વદાનિ પિતરઃ સંગતેષુ

॥ ૧ ॥

વિદ્મ તે સમે નામ નરિષ્ઠા નામ વા અસિ ।

યે તે કે ચ સમાસવૃસ્તે મૈ સન્તુ સર્વાચસઃ

॥ ૨ ॥

પ્રપામહં સમાસીનાનાં વર્ચો વિજ્ઞાનમા વદે ।

અસ્વાઃ સર્વસ્વાઃ સંસદ્વો મામિન્દ્ર મગિનં કૃણુ

॥ ૩ ॥

યદ્વો મનઃ પરાગતં યદ્દુદ્ધમિહ વેહ વા ।

તદ્વ આ વર્તયામસિ મયિં વો રમતાં મનઃ

॥ ૪ ॥

અર્થ— (સમા ચ સમિતિઃ ચ) શ્રામસભા અને રાષ્ટ્રસમિતિ આ બન્ને (પ્રજાપતેઃ દુહિતરૌ) પ્રજાનું પાલન કરનારા રાજાને પુત્રી જેમ પાલન કરવા યોગ્ય છે અને તે બન્ને (સંવિદાને) ૫૨૨૫૨ની સાથે એકમત બનીને (મા અવતાં) માફ રાજાનું રક્ષણ કરે. (યેનાં સંગચ્છે) જેનાથી હું મળું (સઃ મા ઉપ-શિક્ષાત્) તે મને શિક્ષણ આપે. હે (પિતરઃ) રક્ષકો! (સંગતેઃ ચારુ વદાનિ) સભાઓમાં હું ઉત્તમ રીતે બોલીશ. (૧)

હે સભે! (તે નામ વિદ્મ) તારૂં નામ અમને વિદિત છે. (નરિષ્ઠા નામ વા અસિ) “ નરિષ્ઠા ” અર્થાત્ અહિસક એ તારૂં નામ અથવા યશ છે. (યે કે ચ તે સમાસદઃ) જે કાંઈ તારા સભાસદ છે (તે મે સવા-ચસઃ સન્તુ) તેઓ રાજા સાથે (મારી સાથે) સમતાથી બાપણ કરનારા હો. (૨)

(પ્રપામહં સમાસીનાનાં) આ બેસેલા સભાસદો પાસેથી (વિજ્ઞાનં વર્ચઃ અહં આદદે) વિશેષ જ્ઞાનરૂપી તેજ હું-રાજા સ્વીકારું છું. હે ઇન્દ્ર! (અસ્વાઃ સર્વસ્વા સંસદઃ) આ સર્વ સભાનો (માં મગિનં કૃણુ) મને ભાગીદાર બનાવ. (૩)

હે સભાસદો! (વઃ યત્ મનઃ પરાગતં) આપનું મન જે દૂર ગયું છે, (યત્ વા દ્વત્ વા વદ્) જે તેમાં અથવા આ વિષયમાં બંધાય રહે છે, (વઃ તત્ આવર્તયામસિ) આપના તે ચિત્તને હું ફરી વખત પાછું ખેંચી લઉં છું, હવે આપનું (મનઃ મયિ રમતાં) મન મારા પર આનંદિત થાઓ. (૪)

ભાવાર્થ— શ્રામસભા અને રાષ્ટ્રસમિતિ રાષ્ટ્રમા દોવી જ જોઈએ અને રાજાએ તેમનું પુત્રીની જેમ પાલન કરવું જોઈએ. આ બંને સભાઓ એકમત થઈને રાષ્ટ્રનું કાર્ય કરે અને પ્રજાનું રક્ષન કરનારા રાજાનું પાલન કરે રાજા જે સમાસદને રાજ્યશાસન વિષયક જે સલાહ પૂછે તે સમાસદ પોતાની યોગ્ય સલાહ રાજાને આપે રાજા તથા અન્ય સમાસદ સભાઓમાં સમ્મતાથી વાદવિવાદ કરે. (૧)

આ શ્રોત્રસભાઓનાં નામ “ નરિષ્ઠા ” છે કારણકે તેમના અસ્તિત્વને લીધે રાજાનો જીવ નાશ થતો નથી અને પ્રજાનો પણ નાશ થતો નથી આ સભાઓમાં જે સમાસદો દોષ તેઓએ રાજાને પોતાની સલાહ વિષયક પાતપણે રૂપરૂ રાજામાં આપવી જોઈએ (૨)

યોગ્યમત્તોના નરેયો પામેથી શબ્દમયન વિષય વિશેજ્ઞાન શબ્દ પ્રાપ્ત કરે છે અને તેજસ્વી બને છે તેથી શબ્દ આવી સમાપ્તિ પામેથી શબ્દમયન વિષય વિશેજ્ઞાનનો બામ અપરવ પ્રાપ્ત કરે અને બામવાનું બને. (૩)

યોગ્યમાનું કાર્ય કરતી વખતે યોગ્યનું અમાસનું મન આમ તેમ અન્ય કાર્યમાં ગયું, તો તેને માટે એ યોગ્ય કહેવાય કે તેણે પિતાનું મન પામ્યું કેમકે યોગ્ય શબ્દમયન કાર્યમાં જ લગાવી દેય. અર્થ સમાપ્તિ શબ્દ અને તેના શબ્દમયન કાર્યમાં જ પિતાનું મન એકચિત્ત કરે. (૪)

રાષ્ટ્રસભાની અનુમતિ

રાજ્યશાસનમાં લોકસલાહ

આમરસભા

રાજ્યશાસન ચલાવવા માટે એક આમરસભા હોવી જ નોંધએ. આમના સોંકાએ ચૂંટેલા અમાસદા આ આમરસભાનું કાર્ય કરે, આમમાં જે જે કામો જેનાં કે આરોગ્ય, ન્યાય, શિક્ષા, ધર્મશા, ઉર્વે અર્થક દલાદિ બામતોના હોય તેમને નિભારીને ચલાવવાં એ આ આમરસભાનું કાર્ય છે. આ આમરસભા પોતાનાં કામોં કારા માટે સ પૂર્ણ રવન ન હોવી નોંધએ એનો અર્થ એ છે કે પ્રત્યેક ગામ અથવા નગર પૂર્ણ રાજામયના અધિકારથી મુક્ત હોય !

જેવી રીતે પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની ઉભવિત્તા કાર્ય કરતા માટે પૂર્ણ રવન ન હોય છે પરંતુ સાર્વજનિક સર્વ દિવસ કારી કાર્ય કરવા માટે પાત ન હોય છે, અશવર તે જ પ્રમાણે પ્રત્યેક ગામ અથવા નગર પોતાની સર્વ પ્રકારે ઉભવિત્તિ સાધવા માટે પૂર્ણ રવન ન છે પરંતુ સાર્વજનિક અથવા સર્વરાષ્ટ્રીય ઉભવિત્તિ કાર્યોને માટે પ્રત્યેક ગામ રાષ્ટ્રીય નિયમોથી જ બામલ રહેશે.

રાષ્ટ્રસભા

જેવી રીતે પ્રત્યેક ગામને માટે આમરસભા, નગરને માટે નગરસભા હોય છે, તે જ પ્રમાણે પ્રાંતને આદે પ્રાંતસભા અને રાષ્ટ્રને માટે " રાષ્ટ્રીય મહાસભા " હોય છે અને આ સર્વ સભાઓ રાષ્ટ્રનું શાસન ચલાવે છે. આમરસભાનો અધિકાર આમરસભા અને રાષ્ટ્રસભાનો અધિકાર રાષ્ટ્રપર હોય છે. આ બે સભાઓ આ સકલમાં કહેલી છે આમરસભા અને રાષ્ટ્રીય મહાસભા અને બન્નેનું વર્ણન થવાથી વચ્ચેની

નગરસભા અને પ્રાંતસભા વગેરે સર્વ સભાઓનું વર્ણન થમજ ગયું એમ સમજવું એ યોગ્ય છે. પ્રારંભ અને અંત આ બે રિધિની જગ્ય થાય તો વચ્ચે રહેલી રિધિઓનું શાન એવી મેળે જ મળી રહે. આ સાર્વજનિક નિયમ અનુસાર આ મંત્રમાં આમરસભા અને રાષ્ટ્રસભાનું વર્ણન થવાથી વચ્ચેની સર્વ ઉપસભાઓનું વર્ણન થઈ જાય છે એમ યાદગાએ સમજવું.

જનસભાનો અધિકાર

આ પ્રમસભાઓના અધિકાર કયા છે ? તે એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે, તેના ઉત્તર આ મંત્રોનો વિચાર કરવાથી જ મળી શકે છે. પ્રથમ મંત્રમાં કહ્યું છે કે—

સભા ય સમિતિઃ ય પ્રજાપતેઃ દુહિતરી ॥ (મં. ૧)

"આમરસભા અને રાષ્ટ્રીય મહાસભા એ બંને પ્રમનું પાલન કરનારી રાજની બે પુત્રીઓ છે." અર્થાત્ આ બંને સભાઓના પિતા રાજ છે, અને તેની બે પુત્રીઓ આ બે સભાઓ છે. આજ ઉત્તર તેમનો અધિકાર નિશ્ચય કરવા માટે પધાર્થ છે.

પિતા પુત્રીનો જન્મ છે, પરંતુ તે તેનો ભોગ કરતો નથી. પુત્રી પિતાના અધિકાર તથા કાયમને માટે નહિ જ રહે, પુત્રી પર અધિકાર ફાટ બીજોનો જ હશે, પિતાનો નહિ. આ પ્રકારે રાજની આઠાથી રાષ્ટ્રસભા અને આમરસભા રચયિત થાય છે, રાજની અનુમતિથી આ સભાઓના સદસ્યો વૃંદવાના અને સભાઓને ચલાવવાના નિયમો બને છે, તેથી જ રાજ આ સભાઓનો પિતા, જન્મ અથવા ઉપાદક મણાય છે તે વધુ ઉપસ્થિત અને રક્ષણ કરવાનો અધિકાર જ ફક્ત રાજનો છે, તે તે સભાઓપર તેમના સ્વાધી તરીકે શાસન નહિ ચલાવી

શકે રાજા આ સભાઓનો પિતા અથવા જનક છે પરંતુ પતિ અથવા શાસક નથી લોકસભા રાજાને ભોગ્ય નથી, રાજાના અધિકારથી ભિન્ન લોકસભાનો અધિકાર સ્વતંત્ર છે, આ ઉદ્દેશથી જ આ મંત્રના કહ્યું છે કે—

સમાચ સમિતિ ચ પ્રજાપતે દુહિતરૌ । (મ ૧)

“આ બંને સભાઓ પ્રજાપાલક રાજાની દુહિતાઓ છે” અહિં દુહિતા શબ્દ શિશુ મહત્વનો છે શ્રીમાન પારકાચાચે આ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે આપી છે—

દુહિતા કુરે હિતા । (નિર ૩૧૧૪)

“જે દૂર રહેવાથી જ હિતકારક હોય છે તે જ દુહિતા છે” ધર્મપત્ની પાસે રાખવા યોગ્ય છે, દુહિતા અથવા પુત્રી દૂર રાખવા યોગ્ય છે આ વ્યુત્પત્તિથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે આ લોકસભા રાજાની દુહિતા હોવાને કારણે જ તેના અધિકારની બહાર તે રહેલી જોઈએ અર્થાત્ આ બંને સભાઓ સ્વતંત્ર છે, રાજાના નિયંત્રણની બહાર આ બંને સભાઓ છે, આ લોકસભાનો અધિકાર છે લોકસભાના સભાસદો પૂર્ણ નિર્ભય છે, સ્વયંભવ અદર્શિત કરવામાં તેમણે રાજાનો ભય રાખવો જોઈએ નહિ, પૂર્ણ નિરૂપણ મનીને જે સાચું હોય તે જ તેને કહેવું જોઈએ એ યોગ્ય છે

આ સભાઓએ (સચિદાના યેષ્યમત્યં પ્રાપ્તા) એક મતથી જ આ સર્વ રાષ્ટ્રનો શાસન બ્યવહાર કરવો જોઈએ સર્વ સદસ્યોને એકમત ન થઈ શકે તો તેની રિયતિમાં બહુ મતથી જ કાયું કરવું જોઈએ, પરંતુ બહુમતથી કાયું કરવું એ પણ આપતિ જ સમજવી જોઈએ કારણ કે વેદની આજ્ઞા તો (સચિદાના) એકમતથી અર્થાત્ સર્વની સમ્મતિથી જ કાયું કરવાની છે લોકસભામાં સર્વ સ્વરોની સર્વ સમતિથી જે નિર્ણય થાય તે જ રાજાને મટે પણ બંધનકારક થાય છે એટલું મહત્ત્વ લોકસભાની સર્વ સમતિનું છે, તથા આજ નિર્ણય પ્રગ્લને માટે પણ બંધનકારક થાય

રાજાના પિતૃઓ

રાષ્ટ્ર સમિતિના સભાસદો એ રાજાના પિતૃઓ છે આ સૂત્રમાં રાજાએ તેમને, ‘વિસદર’ કહીને જ સન્માન્યા છે એવો—

વાય વદાન્તિ પિતર સમતેષુ । (મ ૧)

‘હે પિતૃઓ! અર્થાત્ હે રાષ્ટ્રમહાસભાના સર્વ સદસ્યો! સભાઓમાં દુર યોગ્ય ભાષણ કરીશ’ અર્થાત્ સભ્યતાથી સુકત એવું ભાષણ કરીશ કદી પણ નિયમ બહારનું માર્ગ ભાષણ નહિ જ હોય હે સભાસદો! સર્વ સદસ્ય પણ હ મેશા આજ પ્રકારની સભ્યતાથી નિયમોને અનુકૂળ ભાષણ કર્યા કરે આ મંત્રજાગના રાજાએ લોકસભાના સભાસદોને “પિતર” શબ્દ આપ્યો છે આ શબ્દ અહીં જોવા જેવો છે, લોકસભા અથવા રાષ્ટ્રસમિતિ રાજાની પુત્રીઓ છે એમ ઉપર કહેલું છે હવે અહીં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે આ સભાના સદસ્યો રાજાના પિતર છે, આ કેમ બની શકે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એટલું જ કહેવું બસ થશે કે અહીં માત્ર શબ્દનો બાલ અર્થ જેવો ઉચિત નથી, અહીં શુદ્ધભાવ અને શબ્દનો મૂળ અર્થ જેવો જોઈએ પિતર શબ્દનો અર્થ રક્ષક તેમ જ ઉત્પદક એમ બંને થઈ શકે છે બંને અર્થો અહીં બંધ બેસતા થઈ શકે છે રાજસભાના સભાસદો રાજાને ચૂંટી કાઢીને તેને રાજગાદી પર બેસાડે છે તેથી તેઓ તેના ઉત્પાદક, જનક અને પિતાની સમાન પણ છે તે જ પ્રમાણે રાજાનું વર્તન અને બ્યવહાર યોગ્ય હોય સા સુધી તેઓ તેને રાજગાદી પર રહેવા દે છે પરંતુ જો રાજા અનુચિત બ્યવહાર કરે તો તેઓ તેને ગાદીપરથી ઉઘડી મૂકીને તેની જગ્યાએ બીજો સુચોગ્ય રાજા સ્થાપે છે આમ આ રાષ્ટ્રસભાના સદસ્યો રાજાના રક્ષક પણ છે અર્થાત્ સર્વ પ્રકારથી આ સદસ્ય રાજાના પિતરો કહેવાય છે

‘પિતૃદવો મય’ પિતાને દેવતાની જેમ માનીને તેનું સન્માન કરે આ આજ્ઞા વેદનુકૂળ છે એટલા માટે રાષ્ટ્ર મહાસભાના સદસ્યોનું સન્માન રાજા કરે એ જ વિચિત્ર છે, તેમનું માર્ગ સાચવે અને તેમનું અપમાન ન કરે રાષ્ટ્ર સભાનો આ અધિકાર છે

નાગના શિક્ષક

રાષ્ટ્ર સભાના સદસ્યો રાજાના ગુરુ પણ છે આ રિયતમાં પ્રથમ મંત્રનો ભાગ જોવા જેવો છે—

યેના સગચ્ઠે, સ મા વપાદિકાશ્વ । (મ ૧)

“હે ગુરુજનો! હે રાષ્ટ્રના સદસ્યો! તમારામાંથી જેને હું રાષ્ટ્રશાસનના કાપમાં સનાદ પૂરું તે તે રિયતમાં પાનાની સનાદ આપીને મને ઉત્તમ અને યોગ્ય શિક્ષણ આપો” અર્થાત્ રાજાને યોગ્ય શિક્ષણ દેનારા ઉત્તમ ગુરુ

રાષ્ટ્રસભાના સદસ્યો જ છે આ લોકે રાજ્યને મારે ગ્રામ્યને
 છે " માધ્યામ્યવેદો યય " અર્થાત્ ગ્રામ્યને નું સન્માન
 કરું નોમએ આ આદા રિદિધર્મની છે, તે પ્રમાણે રિદિ
 મર્મા રાજ્યને મરે એ ઉચિત છે કે તે રાષ્ટ્રસભાના સદસ્યો
 નો મારા સાચવે અને તેમની સધે પૂર્ણ આદરપૂર્વક કરે
 ચલાવે રાષ્ટ્રસભાના સદસ્યોનો આ અધિકાર છે

સભાસદ માન્યતાની દોષો નોંધ્યો

રાજસભા અથવા અન્ય કોઇ પણ સભામાં સભાસદ
 (સભાસદ) સમાન કામ કરનારા અર્થાત્ જેનું જુએ,
 જાણે અને અનુભવે તેજુ તદન સત્ય સત્ય કહેલા દોષ
 નોંધ્યો એ કલ્પન જે સત્ય કહ્યું હોય તેનું જ સત્યપ્રસંગ
 ઉપરિચિત થયે કહેનારા દોષા નોંધ્યો કહેલી દોકલ્પના
 અસદ બદલ કરીને " હા " માં " હા " બેઠાનારા
 ' કુદલુર ' ન દોષા નોંધ્યો નિર્મલ જાનીને જે સત્ય
 હોય તે જ રાજ્યને કદરુ નોંધ્યો મારું દિન કપ રીતે
 સાધી શકાય તેના વિચાર કરી જે પોતાને મન હોય તે
 ચોક્કસ રીતે કહી દેવ માં કોઇનાથી પણ કમરુ નોંધ્યો નહિ
 આ સભાસદોનું કર્તવ્ય ॥ (મ ૨)

તેજપ્રદતા અને વિજ્ઞાનદક્ષતા

રાજ્યેજ રાષ્ટ્ર સદસ્યોને લીધે પ્રાપ્ત થય છે આ
 બાબતમાં તૃતીય મ નું કલ્પન જોવા જેવું છે—

યર્ષા સમાસીનાનો યર્ષા વિદ્યાન અદ્ય માદ્ય (મ ૩)

" રાષ્ટ્રસભાના આ સદસ્યો પાસેથી કું રાજ (યર્ષા)
 તેજ પ્રાપ્ત કહે છું એ (વિદ્યાન) રિદિધર્મ પછી પ્રાપ્ત
 કરે છું આ વિદ્યાન રાજ્યપ્રશાસન ચલવવાના વિજ્ઞાનજ
 રિદિધર્મ છે પ્રજાનુ દિન શુ કરવાથી યદ્ય શક્ય, આ
 સમયે સર્વથી પ્રથમ કષ્ટ નામ્ત દય ધરવી નોંધ્યો આ
 સમયે પ્રજામાં કચુ કુ ખ છે અને તે કુ ખ કષ્ટ રીતે દૂર કરી
 શકાય તેમ છે હ-માદિ વિરોધા પ્રજાના પ્રતિનિધિઓની
 રોચ્ય સપ દ રોચ્ય સમયે જો રાજ્યને મળે અને ન પ્રમણે
 રાજ્ય રાજ્યપ્રશાસનનું કાર્ય કરે તે સર્વનું હિત જરૂર થાયજ
 આ રિદિધર્મ રાષ્ટ્રસભાના સદસ્યોએ રાજ્યને સમજાવવું
 અને રાજ્યને પણ તેમની સલાહ લઈને ઉચિત શાસન
 પ્રત્યક્ષ કરી સર્વનું કલ્યાણ કરવું નોંધ્યો

આ પ્રમાણે પ્રજાની સ મનિથી રાજ્યપ્રશાસન ચલાવનારો

રાજ્ય વિરક્ષાજ રાજ્યપર રિધર રવી કહે છે અને ખૂબજ
 તેજની જ ની કહે છે આથી વિરક્ષા જે રાજ્ય પ્રજાના પ્રતિ
 નિધિઓની શ મનિ કે સલાહ લીધા સિવાય પોતાના મનમાન્યા
 અભ્યાસાર પ્રજાપર કરે તે તેને રાજ્યપ્રાદીરથી વિદાડી
 મુકવામાં આવે રાજ્યપ્રશાસનના વિભાગે વેદની સલાહ આ
 પ્રમાણે છે

રાજનું બામ્ય

રાજનું સ પૂર્ણ બામ્ય, અર્થાત્, અધિકાર અને વર્ચસ્વ
 રાષ્ટ્રસભાની અનુમતિથી જ યદ્ય કહે છે નહિ તો રાજ્ય
 બીજા કોઇ પણ કારણને લીધે ' રાજ્ય ' તરફ રવી કહે
 નહિ, આ વાત રાજ્ય પોને જ કહે છે, જુઓ—

સસ્યા સસદ યાં યમિય છુણ ॥ (મ ૩)

" આ સભાને અને બામીદાર જનાર " અર્થાત્ આ
 સભાની અનુમતિથી વર્ચવાને લીધે જ કું બામ્યવાન જનું
 ૧૨, કું આ સભાની અનુમતિને બામીદાર બનીશ અર્થાત્
 જે નિશ્ચય સભા કરશે તે કું માન્ય રાખીશ અને તે જ
 પ્રમાણે કાર્ય કરીશ તેમની વિરક્ષા કોઇ પણ આચરણ કું
 કરી કરીશ નહિ આ પ્રમાણે જે રાજ્ય આચરણ કરશે તે
 ખરેખર બ મયસળી બની જશે તેમાં કોઇ સર્વેદ નથી જ
 અર્થાત્ રાજ્યનું બામ્ય પ્રજાનું રજન કરવાથી જ થયે છે
 નહિ તો નહિ જ. આ વાત અદિ સિદ્ધ થાય છે

દત્તચિત્ત સભાસદ

રાષ્ટ્રસભા, નમર સમિતિ અથવા કોઇ પણ સભાના સભા
 સદ પોતપોતાની સભાના કાર્યમાં દત્તચિત્ત રહે કોઇનું
 મન અહીં અને કોઇનું મન ત્યાં એમ થવું નોંધ્યો નહિ, સર્વ
 બધું પોતાનું મન સભાના કાર્યમાં રિધર રાખીને સભાના
 કાર્યમાં પોતાની સર્વ શક્તિ ખરચીને જ્યાં સુધી અને ત્યાં
 સુધી તે કાર્યને નિર્દોષ જનારે તેના ઉપદેશ આ શકતમાં
 નિર્મલસિદ્ધિ પ્રકારે આપે છે—

યદ્ય શો મનઃ પરામત યદ્ય યદ્યગિદ્ય વેદ વા ।

તદ્ય આવતંયમસિ ॥ (મ ૪)

' હે સભાસદો ! જો તમારું મન દૂર નાસી મધુ હોષ
 અથવા અહીં પણ આમ તેમ અવ્યવસ્થા વાતોમાં લાગેનું હોષ
 તો તેને કું પાછું લાવુ છું " અર્થાત્ મન ચ મગ જો તે
 આમ તેમ દોષુ ન રહે છે પરંતુ દદ નિશ્ચય કરીને જો તે
 કર્તવ્યકર્મમાં રિધર રાખવું નોંધ્યો અને પોતાની સર્વ
 શક્તિ ખરચીને પોતાનું કર્તવ્ય જ્યાં સુધી અને ત્યાં સુધી

નિર્દોષ બનાવવાનો યત્ન કરવો જોઈએ. પ્રત્યેક સભાસદ જો પોતાનું મન કોઇ બીજા કાર્યમાં લગાડશે તો સભા બોલાવવાનો હેતુ કદાપિ સિદ્ધ થઇ શકશે નહિ. તેથી દરેક સભાસદનું કર્તવ્ય છે કે તે પોતાનું મન સભાના કાર્યમાં જોડાઇ બનાવે અને પોતાની પૂરેપૂરી શક્તિ અજમાવીને સભાનું કાર્ય નિર્દોષ બનાવવામાં પોતાની પરાક્રમ્ય કરે. આ મંત્રજામમાં સભાસદોનું કર્તવ્ય સમજાવ્યું છે. સભાના સભાસદો તેનો અવશ્ય વિચાર કરે.

નરિષ્ટા સભા

આ સૂક્તના દ્વિતીય મંત્રમાં સભાનું નામ “ નરિષ્ટા ” જણાવ્યું છે. “ નરિષ્ટા ” ના બે અર્થ છે. એક (નરૈઃ હૃષ્ટા) નર અર્થાત્ નેતા મનુષ્યોને માટે જે હૃષ્ટ છે, પ્રિય છે અથવા નેતા જેને આહે છે. સભાને સામાન્ય મનુષ્યો આહે છે કારણ કે આ સભાદ્વારા જ જનતાનું દુઃખ રાજાને વિહિત

થાય છે, અને ત્યાર પછી રાજા દુઃખને મિટાવી શકે છે. આ પ્રમાણે સભા દેનાથી જનતાનું સુખ વધી શકે છે, તેથી જ જનતા સભાઓને પસંદ કરે છે.

“ નરિષ્ટા ” શબ્દનો બીજો અર્થ છે (ન-રિષ્ટા) અહિંસક અર્થાત્ જે કોઇનો નાશ કરતી નથી અથવા જેનો નાશ કોઇ કરી શકતો નથી. સભાને કારણે પ્રજાનો નાશ થતો નથી, અને જનમત અનુસાર આદનારા રાજાની પણ રક્ષા થઇ જાય છે, તેથી રાજાને પણ નાશ થતો નથી. આ પ્રકારે જનતા પોતે જ રાષ્ટ્રસભાનો નાશ કરવા ઇચ્છતી નથી. અથવા રાજાને અધિકાર પણ નથી કે જેથી તે આ રાષ્ટ્ર-સભાનો નાશ કરી શકે. આ રીતે સર્વ પ્રકારે આ સભા “ અપિનાશક ” છે.

આ સૂક્તમાં આ પ્રકારે વૈદિક રાજ્યશાસનના કેટલાક સિદ્ધાંત કહેલા છે, તેમનું પાઠક ઉચિત્ત મનન કરે.

રાજાનું કર્તવ્ય

કાંડ ૭, સૂક્ત ૯૧

(ઋષિઃ- જયર્ષાં. દેવતા- વન્દમાઃ)

इन्द्रः सुत्रमा स्वर्वाँ अवोभिः सुमृडीको भवतु विश्ववेदाः ।

वार्धतां द्वेषो अमयं नः कृणोत सुवीर्यस्य पतयः स्याम

॥ ૧ ॥

અર્થ— (સુત્રમા સ્વવાન્) ઉત્તમ રક્ષક આત્મવિશ્વાસથી યુક્ત (વિશ્વવેદાઃ હિન્દ્રઃ અવોભિઃ સુમૃડીકઃ ભવતુ) સર્વ ધનોથી યુક્ત પ્રભુ પોતાના સર્વ રક્ષણોથી ઉત્તમ સુખ આપનાર થાઓ. (દ્વેષઃ વાર્ધતાં) શત્રુઓનો પ્રતિબંધ કરે, (નઃ અમયં કૃણોતુ) અમારે માટે નિર્ભયતાનું નિર્માણ કરે, (સુવીર્ય-સ્ય પતયઃ સ્યામ) અમે ઉત્તમ ધનના સ્વામી બનીએ. (૧)

ભાવાર્થ— રાજા ઉત્તમ રક્ષક, પોતાના સામર્થ્યપર વિશ્વાસ રાખનારો ધનવાન, પ્રભુ રક્ષણ કરનારો, તેને સુખ આપનારો થાઓ. શત્રુઓને દૂર કરે અને તેમને અટકાવી રાખે, પ્રજાને અભય બનાવે અને પ્રજાને ધનસંપન્ન પણ બનાવે (૧)

અહીં હિન્દના વર્ણનોને જોઈને રાજાના શુભનું વર્ણન કર્યું છે. આજ પ્રમાણે આગળનું સૂક્ત પણ આજ વિધિનું છે.

રાજાનું કર્તવ્ય

કાંડ ૭, સૂકત ૯૨

(જમિ - અર્થો । દેવતા - યજ્ઞમા)

સ સુગ્રમા સ્વર્ગો દન્દ્રો અમ્મવારાચ્ચિદ્ દેવ્યઃ સન્નતપુયોત્ત ।

તસ્ય વયં સુમતૌ ગૃજીવસ્વાપિ મદ્રે સોમનસે સ્યામ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (સ સુગ્રમા સ્વર્ગાન્ દન્દ્રઃ) તે ઉત્તમ રક્ષક આત્મશક્તિનો વિધાત્રી પ્રભુ (દેવ) શત્રુઓને (અમ્મન્ આરાન્ ચિન્ સન્નત પુયોત્ત) અમારી પાસેથી નિશ્ચયપૂર્વક દૂર કરે. (વયં તસ્ય ગૃજીવસ્ય સુમતૌ સ્યામ) અમે તે પૂજનીયની સુમતિમા રહીએ, (અપિ સોમનસે સ્યામ) અને તેના ઉત્તમ મનોભાવમાં રહીએ (૧)

કથાર્થ— તે વનમ રમત મા મનજીથી સુકત રાજા રાનુઅને પ્રભુજનોથી દૂર રાખે પ્રભુ પશુ તે પૂજનીય રાજાના વિરાગના વનમ સુદ્ધિ ધારણ કરે અને તે પશુ પ્રભુની આજ્ઞામાં શુભમનિ ધારણ કરે (૧)

રાજા પ્રભુ રક્ષણ કરે, પ્રભુ પશુ રાજાનિર રહે અને બને એક બીજાના વિરાગમાં સુસુદ્ધિ ધારણ કરે આ સુકત પશુ પ્રભુ પશુન કરતાં કરતા રાજાના ગુણ દર્શાવે છે

રાજાનું કર્તવ્ય

કાંડ ૭, સૂકત ૯૩

(જમિ : મુષતિરા । દેવતા - દત્ત)

દન્દ્રેણ મન્યુનાં વયમમિ વ્યામ પુતન્યતઃ । મન્તોઃ વૃષાણવંમતિ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (મન્યુના દન્દ્રેણ વય) ઉત્સાહયુક્ત ઇન્દ્રની સાથે રહીને અમે બધા (વૃષાણિ મપ્રતિ મન્ત) શત્રુઓને ઉપમારહિત રીતિથી મારી નાખતા (પુતન્યત અમિ-સ્યામ) લશ્કર લઈને અમારા પર ચઢાઈ કરનારાઓને અમે છાતી લઈએ (૧)

આ સુકતમાં મન્દ્રના વર્ણનરૂપે રાજાનું વર્ણન પૂર્વવત્ કરેલું છે. ઉત્સાહી વીર લોકેડા રાજાની સત્તામાં રહેનારા પ્રભાવન (વૃષ) અગ્રકાવનારા શત્રુઓનો નાશ કરીને સમર્થ બને છે અને સૈન્યની સાથે ચઢાઈ કરનારા દુશ્મનોનો પરાજય કરવામાં સમર્થ થાય છે

રાજનું કર્તવ્ય

કાંડ ૭, સૂકત ૮૪

(કવિ:—મૃગ: ૧ દેવતા—જાતવેદા, અમિ: ૨-૨ દ્વન્દ્વ:)

અનાધૂપ્યો જાતવેદા અમર્ત્યો વિરાટમે ક્ષત્રમૃદીંદિહીહ ।

વિશ્વા અમીવા: પ્રમુચ્ચમાનુપીમિ: શિવામિત્ય પરિ પાહિ નો ગર્વમ્ ॥ ૧ ॥

દ્વન્દ્વ ક્ષત્રમમિ ઘામમોજોઽર્જાયથા વૃષમ ચર્પણીનામ્ ।

અપાનુદો જનમમિત્રાપન્તમુરું દેવેભ્યો અકૃણોરુ લોકમ્ ॥ ૨ ॥

મુગો ન મીમ: કુંચરો ગિરિઠા: પરાવત્ આ જગમ્યાત્પરસ્યા: ।

સૂકં સંશાય પુવિમિન્દ તિગમં વિ શત્રૂન્તાદિ વિ મૃદ્યો નુદસ્વ ॥ ૩ ॥

અર્થ—હે અગ્નિ ! તું (જાત-વેદા: અનાધૂપ્ય:) જેને જ્ઞાન મળેલું છે અને જે અલ્પેય (અમર્ત્ય: વિરાટ) અમર, વિશેષ પ્રકારનો અમ્રાટ (ક્ષત્ર-મૃત્ હદ દીદિહી) ક્ષત્રિયોનું ભરણ પોષણ કરનારો બની અહીં પ્રકાશિત થા, અને (વિશ્વા: અમીવા: પ્રમુચ્ચન્) સર્વ રાજોને દૂર કરતો (માનુષીમિ: શિવામિ:) મનુષ્યોને માટે કલ્યાણની સાથે (અથ ન: ગર્વં પારિપાહિ) આજે અમારા ઘરની રક્ષા કર. (૧)

હે ઇન્દ્ર ! (ચર્પણીનાં વૃષમ) મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! તું (વામં ક્ષત્રં ઓજ: અમિ જાયયા:) ઉત્તમ ક્ષાત્ર-બળને માટે પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. તું (અમિત્રાયન્તં જનં અપાનુદ:) શત્રુતા કરનારા મનુષ્યોને દૂર કર, અને (દેવેભ્ય: ઉતં લોકં ઠ અકૃણો:) દિવ્યજનોને માટે વિસ્તૃત સ્થાન બનાવ. (૨)

(ગિરિઠ્યા: મીમ: મૃગ: ન:) પર્વત પર રહેનારા બધા કર સિંહ, વ્યાધ ઇત્યાદિ પશુઓની જેમ તું શત્રુઓ પર (પરસ્યા: પરાવત: આ જગમ્યાત્) દૂરથી તેમજ દૂરના સ્થળેથી પણ હુમલો કરે છે. હે ઇન્દ્ર ! તું પોતાના (સૂકં પર્વિં સંશાય) બાણ અને વજ્રને તીક્ષ્ણ બનાવીને (શત્રૂન્ વિતાદિ) શત્રુઓને સળા કર અને (મૃદ્ય: વિનુદસ્વ) હિંસક લોકોને દૂર હઠાવી દે. (૩)

ભાષાર્થ—તું જાણી, અલ્પેય, દીર્ઘાયુ, ક્ષાત્રબળનો પોષણકર્તા, વિશેષશ્રેષ્ઠ રાજ્ય બનીને અહીં પ્રકાશિત બન. પોતાના રાજ્યના બધા રાજો દૂર કર અને મનુષ્યને માટે કલ્યાણ કરનારી બાબતો કરીને અમારા ઘરની ઉત્તમ રક્ષા કર (૧)

મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ બન, ઉત્તમ ક્ષાત્રબળની વૃદ્ધિ કર જેઓ અમારાથી દૂરમનાવટ રાખે તેમને દૂર કર અને જે શ્રેષ્ઠ લોકો હોય તેમને માટે વિસ્તૃત કાર્યક્ષેત્ર બનાવ (૨)

જે પ્રમાણે પહોડે પર રહેનારા વાઘ પોતાના શત્રુઓ પર હુમલો કરે છે, તે પ્રમાણે જ વારા દૂરના શત્રુઓ પર પણ વશીકરણ કર, તારા રાજો તીક્ષ્ણ કર, શત્રુઓને ખૂબ જ માર, માર એટલે કે શિક્ષા કર અને હિંસકોને દૂર બગાડી દે (૩)

રાજનું કર્તવ્ય.

રાજનું કાર્ય કહે ?

આ સૂક્તમાં અમિ અને ઇન્દ્રને બદલે રાજનું કાર્ય દર્શાવ્યું છે. રાજ પોતાના રાજ્યમાં શું કાર્ય કરે તે જુઓ—

૧ જાતવેદા- માન પ્રાપ્ત કરે અને પોતાના રાષ્ટ્રમાં માનનો પ્રચાર કરે.

૨ વનાપૂષ્યા- રાજા એવો સામર્થ્યવાન અને કે તે યજુઓનો ગમે તેવો ભય કરે દુર્મતો આવે તો પણ પશુચળ ન થાય.

૩ વિ-રાટ- વિશેષ પ્રકારનો શ્રેષ્ઠ રાજા બને.

૪ ક્ષત્ર-શ્રુત- ક્ષત્રિયોનું અને દ્વાપરયુગનું પોષણ અને સંવર્ધન કરે

૫ અમર્ત્યા અગ્નિઃ હૃદ્ વીદિહ- અમર અગ્નિ પ્રમાણે આ રાષ્ટ્રમાં પ્રકાશિત થતો રહે.

૬ વિશ્વા અમોઘાઃ પ્રમુજ્જન્- પોતાના રાષ્ટ્રમાંથી સર્વ રોગો દૂર કરે, રાષ્ટ્રના સર્વ લોકો નિરોગી રહે એવો પ્રયત્ન કરે.

૭ માનુષીભિઃ શિયામિઃ- ઉત્તમ કન્યાઓનું મનુષ્યો-થી પુત્રા બને

૮ ગયં પરિપાદિ- રાષ્ટ્રના પ્રત્યેક ઘરની રક્ષા કરે

૯ ચર્વણીનાં વૃષભા- રાજા મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ બને.

૧૦ વામં દર્શં સોજઃ- ઉત્તમ દ્વાપરયુગી રાજા પુત્રા બને.

૧૧ અમિત્રાયન્તં જનં અપતુદ- યજ્ઞના રાખનારા મનુષ્યોને પોતાના દેશમાંથી દૂર કરે.

૧૨ દૈવેઽયઃ ડર્કં લોકં અકુળોઃ- સમજાનોને માટે વિરુદ્ધ રથાન બનાવે.

૧૩ વરદ્વાઃ વરાયતઃ આજગમ્વાસુ - દૂરદૂરથી પણ યજુઓ પર પ્રયત્ન દુર્મતો કરે.

૧૪ સુકં પથિ સંચાય- પોતાનાં શત્રુઓ ઉત્તમ પ્રકારે તીક્ષ્ણ કરીને તૈયાર રાખે

૧૫ વાજન્ વિતાદિ- યજુઓને વિશેષ રીતે તાડન કરે.

૧૬ મૃષા વિનુવસ્વા- દિ'સક લોકોને પોતાના રાષ્ટ્રો-માંથી દૂર કરે, રાષ્ટ્રમાંથી હલ્કાર કરે.

આ પ્રમાણે આ સૂક્તથી આપણને બોધપ્રાપ્ત થાય છે. પાઠક તેનો બરાબર વિચાર કરે. આ સૂક્તમાં જેમ રાજનાં કર્તવ્યો ક્યાં છે તે જ પ્રકારે પ્રત્યેક મનુષ્યે પણ આત્મરક્ષા-નો ઉપદેશ આ સૂક્તમાંથી મેળવવો જોઈએ.

રાજનું કર્તવ્ય

કાંઠે ૭, સૂક્ત ૮૫

(ઋષિઃ- બષર્વા [રવિચંદ્રચંદ્રાચાર્યઃ] ૨ દેવતા- તાર્કવ્યઃ)

ત્યમ્ પુ વાજિનં દેવજૂતં સહોવાનં તદુતારં રથાનામ્ ।

અરિષ્ટનેમિં પૂતનાં જિમાશું સ્વસ્તયે તાર્ક્યમિદ્ધાં હુવેમ ॥

અર્થ- (ત્વં વાજિનં) તે બળવાન, (દેવજૂતં સહોવાનં) દિવ્ય પુરૂષો દ્વારા સેવિત શક્તિવાન, (રથાનાં તદુતારં) રથોને શીઘ્રગતિથી ચલાવનારો, (અરિષ્ટ-નેમિં) સુદૃઢ હથિયારવાળા, (પૂતના-જિ) શત્રુસેનાનો પરાજય કરનારા (આશું તાર્ક્યં) અડધી મહારથીઓને (સ્વસ્તયે આહુવેમ) કલ્યાણને માટે અહીં બોલાવીએ છીએ. (૧)

રાજનું કર્તવ્ય

આ સૂક્તમાં પણ તાક્ષ્ય અર્થાત ગરુડને બહાને રાજના કર્તવ્ય બતાવ્યા છે.

૧ ઘાજિનં- રાજ બળવાન, અબળો સંચય કરનાર, ધનધાન્યનો સંગ્રહ કરનાર હો.

૨ દેવજૂતં- દેવો અર્થાત દિવ્યજનો દ્વારા સેવિત અર્થાત જેની પાસે તેના હોદ્દાનો, શાની અને સુત દિવ્ય-લોકો હોય છે.

૩ સહોવાનં- રાજ બળવાન હો.

૪ રવાનાં તદનારં- રથોને શીઘ્રગતિથી ચલાવનારો રાજ હો, અર્થાત રાજની પાસે શીઘ્રગતિવાળા રથ હો.

૫ અ-રિષ્ટ-નેમિઃ-જેના દુષ્ટિવારો તૂટેલાં ન હો અતૂટ ઇઆત્મોવાળો રાજ હો. અથવા (અરિષ્ટ-નેમિ) અરિષ્ટ

અર્થાત સંકરોને દખાવી દેનારો રાજ હો.

૬ પૃતાનાજિઃ- સતુસેનાને ઇતનારો રાજ હો.

૭ ગામું- ઝડપી રાજ હો, હાથમાં લીધેલું કોષપથ કામ ઝડપથી કરનારો રાજ હો.

૮ તાક્ષ્યં- " તાક્ષ્ય " નો અર્થ " રથ " છે. જેની પાસે રથ હોય તેનું આ નામ છે. રાજ ઉત્તમ રથ ચલાવનાર હો.

૯ સ્વસ્તયે- પ્રભાતનો કલ્યાણ કરવાને માટે રાજ પ્રયત્ન કરે.

આ પ્રમાણે આ સૂક્તને આગસા સૂક્તની સાથે પાઠક વાંચે અને રાજના કર્તવ્ય જાણે. આ શબ્દો પણ પ્રત્યેક અનુષ્ટુપને સાધારણ આત્મરક્ષાનો ઉપદેશ આપે છે, તેને બરાબર સમજીને અનુષ્ટુપ ઉચિત બને.

રાજનું કર્તવ્ય

કાંડ ૭, સૂક્ત ૮૬

(ઋષિઃ- અર્ષો [સ્વસ્ત્યવનકાયઃ] । દેવતા- ઇન્દ્રઃ)

ત્રાતામિન્દ્રમચિતામિન્દ્રં હવેહવે સુહવં શૂરમિન્દ્રમ્ ।

ત્રુવે નુ ગ્રાકં પુરુહુતમિન્દ્રં સ્વસ્તિ ન હિન્દ્રો મયવાન્કૃણોતુ

॥ ૧ ॥

અર્થ— હું (ત્રાતામિન્દ્ર) રક્ષક પ્રભુને, (અચિતામિન્દ્ર) સંરક્ષક ઇન્દ્રને, (હવેહવે સુહવં શૂરમિન્દ્ર) પ્રત્યેક કાર્યમાં યોલાવવા યોગ્ય, ઉત્તમ પ્રકારે યોલાવવા યોગ્ય, શૂર પ્રભુને અને (પુરુહુતં ગ્રાકં હિન્દ્રં હવે) ધણાઓએ પ્રાર્થના કરેલા એવા શક્તિવાન પ્રભુને યોલાવું છું. (મયવાન્કૃણોતુ) ઐશ્વર્યવાન પ્રભુ અમારું કલ્યાણ કરે. (૧)

આ મંત્ર પણ પરમેશ્વરનું વર્ણન કરતાં કરતાં રાજના કર્તવ્યોનો ઉપદેશ કરે છે.—

૧ ત્રાતા, અચિતા- રાજ પ્રભુનું ઉત્તમ રક્ષણ કરે.

૨ શૂરઃ- રાજ યરવીર હો, યરપીક ન હો.

૩ ગ્રાકઃ- રાજ શક્તિમાન હો. અશક્ત ન હો.

૪ મયવાન્કૃણોતુ- રાજ પોતાની પાસે ધનનો સંગ્રહ કરે, રાજ કદી ધનહીન ન બને.

૫ સ્વસ્તિ કૃણોતુ- રાજપ્રભુનું કલ્યાણ કરે.

આ પ્રમાણે રાજપ્રકરણમાં આ મંત્રથી યોધ પ્રાપ્ત થાય છે.

રાજાની સ્થિરતા

કાંડ ૬, સૂક્ત ૮૮

(ઋષિ:- અયર્ષા । દેવતા:- ધ્રુવ)

ધ્રુવા યૌધ્રુવા પૃથિવી ધ્રુવં વિશ્વમિદં જર્ગત ।

॥ ૧ ॥

ધ્રુવાસઃ પર્વતા ઇમે ધ્રુવો રાજા વિજામયમ્

ધ્રુવં તે રાજા વરુણો ધ્રુવં વૈવો વૃહસ્પતિઃ ।

॥ ૨ ॥

ધ્રુવં ત્વ હન્દ્રશ્ચાગ્નિશ્ચ રાષ્ટ્રં ધારયતાં ધ્રુવમ્

ધ્રુવોઽચ્યુતઃ પ્ર મૃણીહિ શત્રુન્છત્ર્યુતોઽધરાન્પાદયસ્વ ।

સર્વાં વિશઃ સંમનસઃ સઘીચીર્ધુવાય તૈ સમિતિઃ કલ્પતામિહ

॥ ૩ ॥

અર્થે— ને પ્રકારે (યૌઃ ધ્રુવા) પૃથ્વી સ્થિર છે, (પૃથિવી ધ્રુવા) પૃથ્વી સ્થિર છે, (વૃહ વિશ્વ જગત્ ધ્રુવં) આ સર્વ જગત્ સ્થિર છે તથા (ઇમે પર્વતાઃ ધ્રુવાસઃ) આ પર્વતો સ્થિર છે તે પ્રમાણે (અયર્ષ વિજાં રાજા ધ્રુવઃ) આ પ્રભુઓનું રાજન કરનારો રાજા સ્થિર હો. (૧)

(રાજા વરુણઃ તે ધ્રુવં) રાજા વરુણ નામ માટે સ્થિર, (દેવઃ વૃહસ્પતિઃ ધ્રુવં) જુહસ્પતિ દેવ તારે માટે સ્થિર, (હન્દ્રઃ ચ અગ્નિઃ ચ તે ધ્રુવં) ઇન્દ્ર અને અગ્નિ તારે માટે સ્થિર (રાષ્ટ્રં ધારયતાં) રાષ્ટ્ર ધારણ કરે છે. (૨)

(અચ્યુતઃ ધ્રુવઃ શત્રુન્ પ્રમૃણીહિ) નીચે ન પડતાં અને સ્થિર બનીને શત્રુઓનો નાશ કરે, (શત્રુ યતઃ અધરાન્ પાદયસ્વ) હુરમનાવટ રાખનારા અને તે પ્રમાણે આચરણ કરનારા લોકોને નીચે પછાડી દે, (સર્વાં વિશઃ) સર્વ દિશાઓમાં નિવાસ કરનારી પ્રભુઓ (સઘીચીઃ સંમનસઃ) એક કાર્યમાં રત અને એક વિચારથી યુક્ત બનીને, તે લોકોની (સમિતિઃ કલ્પતામિહ તે ધ્રુવાય કલ્પતાં) સખા તારી સ્થિરતા માટે સમર્થ બને. (૩)

આવાર્થ— ધ્રુવોઃ, યૌવોઃ, પર્વત અને આ સર્વ જગત્ ને પ્રકારે સ્થિર છે તે પ્રકારે રાજા સ્થિર થઇ જાય (૧)
રાજા વરુણ, ઇન્દ્ર, અગ્નિ અને દેવ જુહસ્પતિ, તેઓ આ રાજાને માટે સ્થિર રાષ્ટ્ર ધારણ કરે (૨)
રાજા સ્થિર અને સુરદ બનીને શત્રુઓનો નાશ કરે, શત્રુના જેવું આચરણ કરનારોને નીચે પછાડી દે. સર્વ પ્રભુઓ એક વિચારથી યુક્ત બનીને પોતાની રાષ્ટ્રસખા દ્વારા ઉત્તમ રાજાને સખાગી પર સ્થિર રાખે. (૩)

રાજાની સ્થિરતા

સ્થિરતા અટિ

કયા અણે હોવાથી રાજા પોતાની રાજગાદી પર સ્થિર રહી શકે તેનો વિચાર આ સૂક્તમાં કરેલો છે. આ સૂક્ત કહે છે કે " યૌ, પૃથ્વી, પર્વત, જગત્ " કયા અણેથી સ્થિર થયેલા છે તેનો વિચાર રાજા કરે અને તે અણે ધારણ કરીને

પોતે સ્થિર થાય. તે અણ કયા છે તે જુઓ—

૧ યૌઃ— આગ્રહ અને સુખ. તેઓમાં તેજ છે. સુખ તો સ્વર્ગપ્રાપ્તિ છે, આ પ્રમાણે ઉત્તમ તેજસ્વી રાજા સ્થિર થઇ શકે છે

૨ પૃથ્વી— પૃથ્વી સર્વનું ઉત્તમ પ્રકારે પોષણ અને

ધારણ કરે છે. જે રાજ્ય સર્વ પ્રજાઓનું આ પ્રકારે ધારણ અને પોષણ કરે છે તે સિંધર રહી શકે છે.

૩ પર્વત:- પોતાની જગ્યાએ સિંધર અચળ ઊભા રહે છે, કદી પણ ખસતા નથી. તેવી રીતે મુકાબા જે પોતાના સ્થાનમાં સિંધર રહે છે, નાસી જતો નથી, તે રાજ્ય રાષ્ટ્રમાં સિંધર રહે છે.

૪ જગત:- હરે છે, પરન્તુ પોતાની મર્યાદામાં રહીને. આ પ્રમાણે જે પોતાની મર્યાદામાં રહીને પ્રગતિ કરે છે તે સિંધર રહે છે.

આ શુભો ધરાવનાર રાજ્ય રાજાની પર સિંધર રહે છે. આ શુભો ઉપરાંત એક વધારે શુભ છે.

૫ વિદ્યા રાજા મુચા:- પ્રજાનું રંજન કરનારો રાજ્ય સિંધર રહે છે.

આ શુભ સર્વ શુભોમાં શ્રેષ્ઠ છે અને આ શુભ હોવાથી જ અન્ય શુભોને કામ કરવામાં સફળતા મળે છે. " રાજ્ય " શબ્દનો અર્થ જ (પ્રજારંજક) પ્રજાને પ્રસન્ન કરનારો છે. આ પ્રકારે પ્રજાની પ્રસન્નતા સંપાદન કરનારા રાજ્યને જ

રાજાની પર સિંધર થનામાં ઇન્દ્રાદિક દેવો સદાપતા કરે છે. આ દેવતાઓથી બોધ, ઉપદેશ પામેલા રાજ્યના લોકો રાજ્યની સદાપતા કરે છે. આ દેવતાનાયક શબ્દોથી યોગ-ખાતા લોકો આ પ્રમાણે છે.

૧ વૃદ્ધસ્પતિઃ અગ્નિ:- જ્ઞાની, વિદ્વાન વિગેરે બ્રાહ્મણ ધરાવનાર.

૨ રુદ્રા:- શરણી, સૈનિક આદિ ક્ષાત્રજન ધરાવનાર.

૩ વરુણ:- વસિષ્ઠલોકો.

આ સર્વ લોકો ઉત્તમ રાજ્યની સદાપતા કરે અને તેની સિંધરતા માટે પ્રયત્ન કરે. તેમની સદાપતા પ્રાપ્ત કરીને રાજ્ય સર્વ સુખ્યોનો નાશ કરે, સર્વ પ્રજાઓમાં એકતા સ્થાપિત કરે અને રાષ્ટ્રીય મહાસભાની સદાપતાથી પોતાની સિંધરતા સિદ્ધ કરે. રાષ્ટ્રસભા પણ યોગ્ય રાજ્યને જ પોતાની સદાપ-ત્વૃતિ આપે અને અયોગ્ય રાજ્યને કદી પણ સદાપ ન કરે.

આ પ્રકારે રાજ્ય અને પ્રજા બંનેને ઉત્તમ બોધ આપનારું આ સૂકત છે, આશા છે કે આ બંને સૂકતોનું મનન કરીને વધારેમાં વધારે લાભ ઉઠાવે.

રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ

કાંકિ ૬, સૂકત ૫૪

(કાવિ:- મદ્રા । દેવતા- અમિતોમી ।)

હૃદં તદ્યુજ ઉત્તરમિન્દ્રં શુભામ્પર્યયે ।

અસ્ય ક્ષત્રં શ્રિયં મહીં વૃદ્ધિર્વિ વર્ધયા તૂળમ્

॥ ૧ ॥

અસ્મૈ ક્ષત્રમગ્રીપોમાવસ્મૈ ધારણતં રયિમ્ ।

કમં રાષ્ટ્રસ્યામીર્ધર્મે કૃણુતં યુજ ઉત્તરમ્

॥ ૨ ॥

સર્વંધુશ્ચાસંવંધુશ્ચ યો અસ્માં ઝમિવાસંતિ ।

સર્વં તં રંધયાસિ મે યજમાનાય સુન્વતે

॥ ૩ ॥

અર્થ- (હૃદં તત્ ઉત્તરં યુજે) હું તેની સાથે તે શ્રેષ્ઠને સંયોજું છું. (અપ્યે હન્દ્રં શુભામિ) ક્ષ-બોજને માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કરું છું. હે દેવ ! (અસ્ય ક્ષત્રં મહીં શ્રિયં વર્ધયા) આ રાજ્યના રાજ્યને તથા મહાન સંપત્તિને વધાર. (વૃદ્ધિઃ તૂળં કમં) જેવી રીતે વરસાદ ધાસની વૃદ્ધિ કરે છે. (૧)

હે અગ્નિયોગૌ ! (મર્મ ક્ષય ધારયતં) તેટલા ખાતર ચાંચને ધારણ કરે, (મર્મ રચિં) તેને માટે ધન ધારણ કરે, (ર્મ રાટ્સ્ય ધર્માયર્ગે કૃણુતં) તેને રાટ્ની અુખ્ય સભામાં સ્થિત કરે તથા (ઉત્તરં યુજે) હું તેને અધિક ઉચ્ચ અવસ્થામાં નિયુક્ત કરું છું. (૨)

(સચન્ધુઃ ચ કસચન્ધુઃ ચ) બાધ્યો સાથે અથવા તે બાધ્યો સિવાય (યઃ કમ્માન્ બમિદાસતિ) જે શત્રુ અમારો વિનાશ કરવા ઇચ્છતો હોય (મે સુન્વતે યજમાનાય) આરા યાજ્ઞક યજમાનને માટે (તં સર્વં રન્ધયામાસિ) તે શત્રુઓનો નાશ કર. (૩)

ભાષાર્થ— એક લોકોની સાથે સખ્ય શત્રુ હું, પોતાની ઉત્તરિને માટે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરું છું. હે ઇશ્વર ! અમારા શત્રુનું શાન્ત્ય વધે અને જેની રીતે જાણારથી ધારણ વધે છે તેની રીતે તેનું ધન વધુ વધે. (૧)

અમારા શત્રુનું શાન્ત્ય સિંચર ધાય, ધન વધુ સિંચર ધાય, રાટ્નું દિવ કરનારા લોકોમાં આ પ્રમુખ ધાય અને ભેદની સાથે રહી પામતો રહે. (૨)

જે શત્રુ કોઈએ અથવા પોતાના જાનકરો માથે અમારો નાશ કરવા ઇચ્છતો હોય તેને હું નાશ કર. (૩)

આ સૂક્ત ૨૫૬ છે. તેમાં રાટ્ની ઉત્તરિની પ્રાર્થના છે. પોતાનો એક લોકોની સાથે સંબંધ વેંડવો અને (યજમાન) પદમય છત્રવ બનાવવું એ અનુષ્ઠાનું કર્તવ્ય અહીં બતાવ્યું છે, અને તે ઉપરાંત પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરનારો આવે તો તે નિઃસંદેહ સારા થશે જ. પોતાનું શાન્ત્ય વધે, ધન વધે, સ્વશાન્ત્ય ન દોષ તો તે પ્રાપ્ત થાય, શત્રુઓ દૂર થઈ જાય અને સર્વ પ્રાર્થની ઉત્તરિ વધુ થાય એ આ પ્રાર્થનાનો આશય છે.

રાજનો રાજ્યાભિષેક

કાંડ ૪, સૂક્ત ૮

(કવિ.— ભયર્ગોષ્ઠિરા । દેવતા— વચ્ચમા , આપ , યજ્ઞાભિષેક)

મૂતો મૂતેષુ પય આ વંધાતિ મ મૂતાનામધિપતિર્વમૂવ ।

તસ્ય મૃત્યુશ્વરતિ રાજસ્યં સ રાજા રાજ્યમનું મન્યતામિદમ

॥ ૧ ॥

અર્થ— જે (મૂતઃ) પેટને જ પ્રભાવશાળી બનીને (મૂતેષુ પય આદધાતિ) સર્વ પ્રભાવનોને દુષ્પાદિ ઉપલોગના પદાર્થો આપે છે, (સઃ મૂતાનાં અધિપતિઃ વમૂવ) તે જ સર્વ પ્રભાવોનો અધિપતિ બની જાય છે (તસ્ય રાજ-સ્યં મૃત્યુઃ શ્વરતિ) તેનું રાજ્યશાસન શરૂ થતાની સાથે જ સ્વયં મૃત્યુ પછી ઠંડ લઇને તેની સહાયતા કરવા માટે રાજ્યમા જન્મણ કરે છે, (સઃ રાજા દ્વં રાજ્ય અનુમન્યતામૃ) તે રાજા આ રાજ્યની અનુમતિ પ્રમાણે વર્તે. (૧)

ભાષાર્થ— જે વિશેષ પ્રભાવશાળી છે અને સર્વ જનનાને માટે વિશેષ મુશ્કેલીઓ પ્રાપ્ત કરાવી દેવાનું કાર્ય કરે છે, તે જ લોકોએ અધિપતિ બને છે જે મૃત્યુ સર્વ પ્રાણીઓને અત લાવનાર છે તે જ તે રાજ્યનો શાસક દેહધારી બનીને તેની સહાયતા કરે છે, આ પ્રમાણે ને પ્રતાપી પ્રુષ્ઠ હોય તે જ પ્રભાવી અનુભવિની રાજ્યશાસન વચ્ચવે. (૧)

અમિ પ્રેહિ માપં વેન ઉગ્રચેતા સપત્નહા ।

આ તિંષ મિત્રવર્ધન તુભ્યં દેવા અર્ધિ મુવન્

॥ ૨ ॥ •

આતિઘનંતં પરિ વિશ્વે અમૂપં દ્વિયં ઘસાનશ્રરતિ સ્વરોચિઃ ।

મહત્તદૃષ્ણો અસુરસ્ય નામા વિશ્વરૂપો અમૃતાનિ તસ્યૌ

॥ ૩ ॥

દ્યાઘો અધિ વૈયાઘ્રે વિ ક્રમસ્વ દિશૌ મહીઃ ।

વિશસ્ત્વા સર્વા ઘાઙ્ગન્ત્વાપોં દ્વિવ્યાઃ પર્યસ્વતીઃ

॥ ૪ ॥

યા આપૌં દ્વિવ્યાઃ પર્યસા મદન્ત્યન્તરિક્ષ ઉત વા પૃથિગ્યામ્ ।

તાસાં ત્વા સર્વાંસામપામમિ પિંચ્ચામિ વર્ચસા

॥ ૫ ॥

અમિ ત્વા વર્ચસાસિચ્છાપૌં દ્વિવ્યાઃ પર્યસ્વતીઃ ।

યથાસૌં મિત્રવર્ધનસ્તથા ત્વા સવિતા કરત્

॥ ૬ ॥

હે (મિત્રવર્ધન) મિત્રોને વધારનારા રાજન્ ! તું (ઉગ્રઃ ચેતા સપત્નહા અમિપ્રેહિ) પ્રતાપી, ચેતના આપનાર, શત્રુઓને વિનાશક બનીને આગળ વધ. (મા અપવેનઃ) પીછે હઠ ન કર. (આ તિંષ) તારી પોતાની જગ્યાએ ઉભો રહી જા. (તુભ્યં દેવાઃ અર્ધિ મુવન્) તારે માટે વિદ્વાન લોકો યોગ્ય સલાહ આપે છે. (૨)

(અતિઘનંતં વિશ્વે પરિમૂપન્) રાજગાદી પર બેઠેલા રાજાને સર્વ લોકો અલંકૃત કરે. આ રાજા (અિયં વસાનઃ સ્વ-રોચિઃ શ્રરતિ) લક્ષ્મીને ધારણ કરતો કરતો તે પોતાના તેજથી યુક્ત બનીને રાજ્યમાં વિશ્વરે છે. આ (દૃષ્ણઃ-અસુ-રસ્ય તત્ મહત્ નામ્) બળવાન રાજાઓનું, જે પ્રજાના પ્રાણની રક્ષા કરે છે તેમનું આ મહાન યશ છે. (વિશ્વરૂપઃ અમૃતાનિ આ તસ્યૌ) સર્વ રૂપયુક્ત બનીને વિવિધ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩)

(વૈયાઘ્રે અધિ વ્યાઘ્રઃ) વ્યાઘ્ર સ્વભાવવાળા મનુષ્યો પર વાધ બનીને (મહીઃ દિશઃ વિક્રમસ્વ) વિશાળ દિશાઓમાં પરાક્રમ કરે. (પર્યસ્વતીઃ આપઃ) દુઃખાદિ પ્રાપ્ત કરનારી (સર્વા વિશઃ) સર્વ પ્રજાઓ (ત્વા ઘાઙ્ગન્તુ) તને આહે છે. (૪)

(અન્તરિક્ષે ઉત વા પૃથિવ્યાં) અન્તરિક્ષ અને આ પૃથ્વીપર (યા દિવ્યાઃ આપઃ) જે દિવ્ય જળ પોતાના (પર્યસા મદન્તિ) સત્વરસથી તૃપ્ત કરે છે, (તાસાં સર્વાંસાં અપાં) તે સર્વ જળોના (વર્ચસા ત્વા અમિપિચ્ચામિ) તેજથી તારે અભિષેક કરું છું. (૫)

(દિવ્યાઃ પર્યસ્વતીઃ આપઃ) દિવ્ય રસયુક્ત જળોથી (વર્ચસા ત્વા અમિ અસિચન્) પોતાના તેજથી તને અભિષેક કરેલ છે. (યથા મિત્રવર્ધનઃ અસઃ) જેનાથી તું મિત્રોની વૃદ્ધિ કરનારો બન અને (સવિતા ત્વા તથા કરત્) સર્વને પ્રેરક દેવ તને તેથી યોગ્ય બનાવે. (૬)

રાજા પોતાના મિત્રો વધારે. તે રાજા પ્રજામાં પ્રતાપ અને ચેતન્ય વધારનારો, શત્રુઓને નારાક બનીને આગળ વધ, પોતાના સ્થાન પર સ્થિર રહે અને કદી પીછે હઠ ન કરે. આવા રાજાને વિદ્વાન લોકો સમય પર યોગ્ય સલાહ આપતા રહે છે (૨)

રાજગાદી પર વિરાજમાન રહેલા રાજાને પ્રબળ રોશાને છે, રાજા આ એજર્ધને પોતાની પાસે રાખીને, તેજસ્વી બનીને રાજ્યમાં બધે વિશ્વરે છે. પ્રબળોના પ્રાણની રક્ષા કરનારા બળવાન રાજાનું આજ મહાન યશ છે તે રાજા વિવિધ અધિકારીઓના રૂપે વિવિધ સુખોની વૃદ્ધિ કરીને પોતાના સ્થાન પર સ્થિર રહે છે. (૩)

દુધ લોકોના દમન અર્થે યોગ્ય પ્રખર ઉપાયોની યોજના કરીને રાજા સર્વ દિશાઓમાં પરાક્રમ કરીને વિજયી બને. દુધ, જળ ઇત્યાદિ ઉપયોગોને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા કરનારા પ્રબળ આવા રાજાને પોતાના શાસન માટે આહે છે. (૪)

પુના ય્યાગં પરિપરવજાનાઃ સિંહં હિન્વન્તિ મહત્તે સોમગાય ।

• સમુદ્રં ન સમુદવસ્તસ્થિવાસં મર્મુજ્યન્તે દ્વીપિર્નમુષ્યવન્તઃ

॥ ૭ ॥

(વ્યાગં સિંહં પરિપરવજાનાઃ પુના) વ્યાગ અને સિંહની સમાન પરાક્રમી રાજાને ચારે બાજુથી અભિષેક કરનારી આ જળપાશઓ તને (મહત્તે સોમગાય હિન્વન્તિ) મહાન્ સૌભાગ્યને માટે પ્રેરિત કરે છે. (સુ-ભુવઃ સમુદ્રં ન) જેવી રીતે ઉત્તમ બુદ્ધિ બાગ સમુદ્રને શોધિત કરે છે તેવી રીતે (મર્મુ મન્તઃ તસ્થિવાસં દ્વીપિર્ન) જળમાં રહેનારા દ્વોપાધિપતિ રાજાને સર્વ પ્રજાઓ (મર્મુજ્યન્તે) વિશૂષિત કરે છે. (૭)

પૃથ્વી અને અંતરિક્ષમાં જે દિવ્યજળ છે તે સર્વના તેજથી આ રાજ્યાનિષેક રાજા પર કરવામાં આવે છે. (૫)

આ દિવ્ય જળથી અભિષેક થએલ રાજા પોતાના બિગોની સંખ્યા વધારે, અને પરમેશ્વર તે રાજાને તેવીજ પ્રેરણા કરે. (૧)

આ રાજા નરઆમ અથવા નરસિંહ એટલે કે નરમેષ છે. આ રાજ્યાનિષેકથી તેના બાજુની બુદ્ધિ થાય છે. જેવી રીતે પોતાની મર્યાદામાં રહેનારા સમુદ્ર ચારે બાજુથી જળપાશો મુખપિત થાય છે તે જ પ્રારે ચારે વાજી જળથી વેશિત થયેલા અભિષેક રાજા સર્વ પ્રજાઓથી મુષ્ટાગ થાય છે (૭)

રાજાનો રાજ્યાભિષેક

રાજ્યાભિષેક

રાજાના રાજ્યાભિષેક સમયની ધર્મરિતિ વખતે એકવાર આ સક્રમ છે. આ સક્રમના મનનથી રાજ્યાભિષેકનિષિર્ણુ રાજા યત્ન સંભવિત છે. રાજાની પરાક્રમી રાજાને અભિષેક થવાને માટે વિવિધ જળપાશોના જળ લાવવામાં આવે છે. સમુદ્ર, પવિત્ર મહાનદીઓ, અન્ય પવિત્ર પ્રવાહો અને આકાશમાંથી પ્રાપ્ત યત્ન દિવ્યજળ. આ સર્વ જળ લાવવામાં આવે છે. મંત્રથી પવિત્ર બનાવેલા આ જળથી રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવે છે, તેવું તાત્પર્ય બહુ જ સ્પષ્ટ છે. રાજાનું રાજ્ય સમુદ્ર કિનારા સુધી ફેલાયેલું હોય તો રાજાને વિસ્તાર આ પ્રથમ લોધ આપજીને મળે છે. જે રાજાનો વિસ્તાર સમુદ્ર કિનારા સુધી ફેલાયેલો હોય તો તેના વેપાર અને વ્યવહાર જરાજર ચાલતો નથી, માટે સમુદ્રના કિનારા સુધી રાજ્યનો વિસ્તાર હોયો એ દેશાનુભવિને માટે અત્યંત આવશ્યક છે. આ વિચારની ઉત્તરના અર્થે જ સાતમા મંત્રમાં (સમુદ્રં મપ્તુ મન્તઃ દ્વીપી) એ શબ્દો આપેલા છે. પંચમા મંત્રમાં કહ્યું છે કે, “ લાસાં સર્વાસાં અર્વાં વર્ણસા મનિષિજ્ઞામિ ” એટલે કે તે સર્વ જળના વેળથી

હું તમારી અભિષેક કરું છું જેથી તમે એના તેજથી કુળ થાઓ.

સમુદ્ર સુધી રાજ્યવિસ્તાર

સમુદ્ર તેમજ મહાનદીઓનું જળ ખીળ રાજાઓ પાસેથી આંગેને લાવવામાં આવે તો તે રાજ્યાભિષેકના કામમાં આવડું નથી. પોતાના રાજ્યમાં સમુદ્ર નીકળે અને મહાનદીઓ પણ પોતાના રાજ્યમાં હોવી નીકળે, અને પછી તેમાંથી જળ પ્રાપ્ત કરવું નીકળે. આ બાબતોનો વિચાર કરવાથી સંસ્કારની ઓળે કદ રીતે રાજ્યવિસ્તારને માટે કારણીજન બની શકે છે તેવી જરાજર જાણ થઈ જશે.

કેટલું રાજા બની શકે છે ?

જે વીરપુરુષ પ્રસાવશાળી અને પરાક્રમી હોય છે અને જે જનતાને (પયઃ કાવચાસિ) દૂધ વગેરે ઉપભોગના પદાર્થો વિપુલ પ્રમાણમાં આપે છે તથા જે એકાદી મટાડી શકે છે, તે જ (કાષિપતિઃ યમ્યુ) રાજા બની શકે છે. આવા રાજાનો સહાયક સર્વ અસ્તુ બને છે. સત્યદેવ સર્વ જનતાને હંક દેનારા હોય છે. આનો કે તે સત્યનો અંશ જ રાજાની

પાસે આવીને નિવાસ કરે છે. તેની સહાયતાથી જ રાજા અપરાધીઓને દંડ આપે છે. આવા પ્રકારનો પ્રસાવશાળી રાજા પ્રજાનું શાસન કરે. (મં. ૧) આ રાજા શત્રુઓનો નાશ કરનાર તથા મિત્રોને વધારનાર તથા શરવીર બનીને પોતાનું રાજ્ય ચલાવે અને વધારે. (મં. ૨) રાજ્યશાસન કરનારા અનેક હોદ્દાદાર એ રાજાના જ એક રીતે બીજાં રૂપ

છે. તેથી એમ કહી શકાય કે રાજા (વિશ્વરૂપઃ) અનેક રૂપ ધારણ કરીને રાજ્ય ચલાવે છે, અને (સ્વ-રોષિઃ) પોતાના તેજથી તેજસ્વી બનીને રાજ્ય ચલાવે છે. આ રાજાનો મહિમા છે. (મં ૩) આ રાજા વાપ અને સિંહ જેવા પરાક્રમી બનીને શત્રુઓનું દમન કરે અને સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ સિદ્ધ કરીને યશનો ભાગીદાર બને.

રાજા અને રાજાને બનાવનારા

કાંડે ૩, સૂકેત ૫
(શ્રવિઃ- અથર્વા । દેવતા- સોમઃ)

આપમંગવર્ણમણિર્ણલી ચલેન પ્રમુણન્તસપ્તનાન ।

ઓજો દેવાનાં પય ઓપધીનાં વર્ચસા મા જિન્વત્વપ્રયાવન્

॥ ૧ ॥

મયિ ક્ષત્ર્વં પર્ણમણે મયિ ધારયતાદ્યયિમ્ ।

અહં રાટ્રસ્પામીવર્ગે નિજો મૂયાસમુત્તમઃ

॥ ૨ ॥

યં નિવૃધુર્વનસ્પતૌ ગુહ્યં દેવાઃ પ્રિયં મણિમ્ ।

તમસ્મય્યં સહાયુપા દેવા દદતુ મર્તેવે

॥ ૩ ॥

અર્થ— (અયં વલી પર્ણમણિઃ) આ બળવાન પર્ણમણિ (ચલેન સપ્તનાન પ્રમુણન્) બળથી શત્રુઓનો નાશ કરતાં કરતાં (આ અગન્) આવી ગયો છે. તે આ (દેવાનાં ઓજઃ) દેવોનું બળ અને (ઓપ-ધીનાં પયઃ) ઔપધિયોનો રસ છે. આ (અપ્રયાવન્ વર્ચસા મા જિન્વતુ) મારે વિરોધ ન કરતાં તેજથી મને સંયોજે. (૧) હે પર્ણમણે ! (મયિ ક્ષત્ર્વં) મારામાં ક્ષાત્રબળ અને (મયિ રયિં ધારયતાત્) મારામાં ધનનું ધારણ કર. (અહં રાટ્રસ્ય અમીવર્ગે) રાટ્રના આસપુરોમાં હું (ઉત્તમઃ નિજઃ મૂયાસં) તેમનો ઉત્તમ મનુષ્ય બની રહું. (૨) (યં ગુહ્યં પ્રિયં મણિં દેવાઃ વનસ્પતૌ નિદ્રયુઃ) જે ગુપ્ત અને પ્રિય મણિને દેવોએ વનસ્પતિઓમાં ધારણ કર્યો હતો, (તે દેવાઃ અસ્મય્યં આયુપા સહ મર્તેવે દદતુ) તે મણિને દેવા અમને આયુષ્ય સાથે પોષણને માટે આપે. (૩)

ભાવાર્થ— આ પર્ણમણિ બળ વધારનાર, પોતાના બળથી શત્રુઓનો નાશ કરનાર, દેવોનો શક્તિરૂપ અને ઔપધિ-ઓના રસથી બનનાર છે, તે મને પોતાના તેજથી શુદ્ધ કરે (૧) તેથી મારામાં ક્ષાત્ર તેજ અને ઐશ્વર્ય વધે અને હું રાટ્રનું દ્વિત સાધવાવાળો અર્થાત રાટ્રનો અગ્ર સ બંધી બનીને રહીશ (૨) જે મણિને દેવોએ વનસ્પતિમાંથી બનાવીને ધારણ કર્યો હતો તે મણિ દેવા અમને આયુષ્ય અને પુષ્ટિની વૃદ્ધિ અર્થે આપે. (૩)

રાજા અને રાજાને બનાવનારા

પણુંમણિ

આ સૂક્તમાં પણુંમણિને મારણ કરવાનો ઉદ્દેશ છે. અથર્વવેદ કાંડ ૨ સુ. ૪ માં જગીસ મણિનું વર્ણન છે. તે વખતે મણિધારણના વિધયમાં જે લેખ આપેલ છે તેને પાઠક બધી પથ્ર મેળવી જુએ. આ પણુંમણિ એટલા માટે કહેવાય છે કારણ કે તે ઔષધિયોના રસ અને માવાથી બનાવવામાં આવે છે. જુઓ—

૧ પર્ણમણિઃ ઓવઘીનાં પયઃ (મં. ૨)

૨ પર્ણઃ (પર્ણમણિઃ) સોમસ્ય ડમં સહઃ (મં. ૪)

૩ દેવાઃ (પર્ણ-) મર્ણિ ઘનસ્પતૈઃ નિદસ્યુઃ । (મં. ૩)

(૧) “ પણુંમણિ ઔષધિયોનું દૂધ જ છે. ” (૨) આ પણુંમણિ સોમવસ્તીનું ઉત્તમ બળ છે. (૩) દેવોએ પણુંમણિને વનરપતિમાં રાખ્યો હતો. તેનું આ વર્ણન સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે કે આ મણિ વનરપતિયોના દૂધથી (રસથી) બનાવવામાં આવે છે. “ પર્ણ-મણિ ” આ શબ્દ પણ પોતે જ પોતાનો અર્થ વ્યક્ત કરી રહ્યો છે કે આ (પર્ણ) પાંદડાને મણિ છે, અર્થાત્ વનરપતિના પાંદડાના રસથી બનેલ છે. તેને મારણ કરવાથી વનરપતિ-રસના વીર્યના કારણે શરીર પર મોટા પ્રભાવ પડે છે, આ વિધયમાં જુઓ—

૧ અયં પર્ણમણિઃ વલીઃ । (મં. ૧)

૨ પર્ણઃ તનૂપાનઃ (મં. ૮)

૩ વલેન સપત્માન્ પ્રમૃણન્ (મં. ૧)

૪ દેવાનાં ઓઝ, ... મા વર્વસા જિવ્યતુ । (મં. ૧)

૫ મયિ ક્ષત્રં મયિ રયિ ઘારયતાત્ । (મં. ૨)

૬ આયુષે મર્તયે ચ તં અસમ્યં વદતુ । (મં. ૩)

૭ પર્ણઃ ડમં સહઃ ... દીર્ઘાયુત્વાય શમશારદાય । (મં. ૪)

૮ પર્ણમણિઃ અરિષ્ટતાતયે મા આરુક્ષત્ । (મં. ૫)

“ આ પણુંમણિ બળ વધારનારો છે, (૨) આ (તનૂ-પાનઃ) શરીરનો રક્ષક છે. (૩) આ પોતાના બળથી રોગ-રૂપી ઇનુબોનો નાશ કરે છે, (૪) આ (દેવાનાં) ઇન્દ્રિયોનું

બળ વધારનાર છે તે માફ તેજ વધારે, (૫) તે મારામાં ક્ષાત્ તેજ અને શરીરની કાન્તિ વધારે, (૬) દીર્ઘ આયુષ્ય અને શરીરની પુષ્ટિ આથી વધે. (૭) આ મણિ બળની પુષ્કળ શક્તિ કરે છે, તેનાથી મને દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત થાય. (૮) આ મણિ શરીર પર ધારણ કરવાથી મારી શક્તિ વધારે. ”

આ પ્રકારનું વર્ણન દર્શાવે છે કે આ “ પણુંમણિ ” નો ધણો મોટો પ્રભાવ છે અને તેને શરીર પર ધારણ કરવાથી શરીરમાં નિત્ય ઉત્સાહ રહે છે. જે કાર્યોમાં બળની જરૂર પડે તેવાં કાર્યો કરવાની શક્તિ આ મણિથી શરીરમાં આવે છે, શરીરનું તેજ વધે છે અને મનુષ્ય ધણો જ તેજસ્વી થવાથી તે પ્રજાવશાળી હોવાય છે. આ વનરપતિના રસોનો પ્રભાવ છે, વેદ લોકો આ મણિ બનાવવાની શોધ કરે.

રાષ્ટ્રના પોતાના બનતું

“ રાષ્ટ્રના પોતાના ” બનીને રહેવાનો ઉપદેશ આ સૂક્તમાં આસ મનન કરવા થોડા છે. જે લોકો રાષ્ટ્રમાં રહે છે તેઓ રાષ્ટ્રના પોતાના બનીને રહે તે જ રાષ્ટ્રનું ભલું થઇ શકે છે. આ બાબતમાં બીજો મંત્ર મનન કરવા જેવો છે—

અહં રાષ્ટ્રસ્ય અર્ચીર્થર્થે નિજો મૂયાલમુસમઃ ॥

(મં. ૨)

“ હું આ રાષ્ટ્રના હિતચિંતક વર્ગમાં ઉત્તમ અને તેમનો પોતાનો બનીને રહીશ. ” અહીં રાજા, રાજપુરોહિ, અધિકારી વર્ગ વગેરે સર્વ રાષ્ટ્રના પોતાના બનીને રહે એ ઉપદેશ સ્પષ્ટ છે. રાષ્ટ્રમાં રહેનારો કોઇપણ મનુષ્ય રાષ્ટ્રમાં પારકો બનીને ન રહે. અહીં પોતાના બનીને રહેવાનો ભાવ શું છે અને પરાયા બનીને રહેનું એટલે શું એ અવશ્ય જોડે જોડે. આપણા જ દેશનો દાખલો લઇએ. આ ભારતમાં જાપાની, ચીની, અમેરીકન, અને યુરોપીઅન આવે છે. માત્ર આવે છે એટલું જ નહિ કેટલાક તે અહીં કાયમના રહે છે. જે કોઇ આવે છે તે બધામાંથી કોઇપણ “ ભારતના પોતાના ” બનીને રહેતા નથી. જે આવે છે તેઓ “ ઉપરી અધિકારી ” બનીને આવે છે. તે જ પ્રમાણે અહીં રહે છે. અધિકારી બનીને અહીંના કારભાર ચલાવે છે અને પછી ચાલ્યા જાય છે. તેમના આ અધિકારીપણાને લીધે ભારતનું અદિત જ થાય

પોતા જોઈ મેટું રાષ્ટ્ર નિર્માણ કરવા માટે—
મહાપ્રાણ રાજાને અકુર્યત ॥ (મ ૧)

“દાનિગોથી બિન પ્રાણ્યો અથવા જ્ઞાતજનુથી સહિત પ્રાણ્યોએ પોતાનો એક રાજા બનાવ્યો” પૂર્વપર સળંગ પાંચી એમ કહી શકાય કે તે રાજા તેમણે દાનિગોમાંથી ચૂંટી કાઢ્યો. દરેક નાજા આશય ‘દાક-ધૂમ’ સંબંધી પણ વ્યક્ત થયે છે સ્વયં (દાક) સમર્થ હોઈને જે યજુઓને (ધૂ) મુખ્ય છે તે જ આ નામ છે સર્વ પ્રાણ્યોએ જોયું કે આ તેજસ્વી પુરુષને રાજા બનાવવાથી તેના સામર્થ્યથી અમારા સર્વ યજુ પરાસ્ત થશે અને યજુઓ પરાસ્ત થવાથી અમને સુખ, લાભ થશે અને અમારે રાષ્ટ્ર

મહા તેજસ્વી થશે

આ પ્રણાલિ રાજાની ચૂંટણી કરવાથી તેમને “મદ્રાદં” (મદ્ર-મદ્ર) કલ્યાણને સમય પ્રાપ્ત થયો અને તેઓ બધા જ્ઞાન દર્શી રહેવા લાગ્યા કોઈ પણ યજુ તેમને નાસ આપવા તેમની પાસે આવતો નહિ તેથી સર્વ પ્રાણ બધા જ્ઞાન કે પૂરક રહેવા લાગી

રાજાને આ પ્રણાપ જોઈને સર્વ લોકો તે રાજાને સન્માનવા લાગ્યા આ પ્રકારે જે માણસો પોતાના રાષ્ટ્રને માટે સુધોગ્ય રાજાને ચૂંટી કાઢે અને તેના આદર સન્માન કરશે તે સર્વ લોકો સુખી થશે આ વિચાર કરીને પ્રાણ પોતા માટે ઉત્તમ રાજા ચૂંટી કાઢે અને સુખી થય

રાજાની ચૂંટણી

કંઠે ૩, મૂકેલ ૪

(કષિ - બળવાં । દેવતા - દ્યૌ)

જા ત્વાં ગન્તાષ્ટ્રં સહ વર્ચસોર્દિદિ પ્રાહ વિશાં પર્તિરેકુરાદ ત્વં વિ રાજ ।

સર્વોદસ્યા રાજન્મદિશોં હ્યનત્પસઘ્યોં નમસ્વોં મધેહ

॥ ૧ ॥

સ્વાં વિશોં વૃણતાં રાજ્યાયિ ત્વામિમાઃ પ્રદિશઃ પશ્વં દેવીઃ ।

ઘર્મન્નાદૃષ્ટ્યં કકુદિ શ્રયસ્વ તતોં ન ઉગ્રો વિ મજા વસૂનિ

॥ ૨ ॥

અર્થ—હે રાજા! (રાષ્ટ્ર ત્વા આગન્) આ રાષ્ટ્ર તને આપત થયું છે, હવે (વર્ચસા સહ ઉદ્ગ્રહ) તેજની સાથે તું ઉદ્યમે પ્રાપ્ત થા (વિશાપતિ પ્રાહ્ એકરાદ ત્વં વિરાજ) પ્રાણ્યોનો સ્થાની પ્રમુખ એક સત્તાદ બનીને તું વિરાજમાન થા (સર્વા પ્રદિશ હ્યનત્) સર્વ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓ તને ઓઢાવે (સહ ઉપસઘ નમસ્ મધ) અને અહીં નજીક પહોંચવા યોગ્ય અને નમસ્કારને યોગ્ય થા, (૧) (વિશઃ ત્વા રાજ્યાય વૃણતા) પ્રાણ્યો તને રાજા તરિકે સ્વીકારે (મજા દેવી પશ્વ પ્રદિશ) આ દિવ્ય પાત્ર દિશા જો (ત્વા વૃણતા) તને રાજ્ય માટે સ્વીકારે તું (રાષ્ટ્રસ્ય ઘર્મન્ કકુદિ શ્રયસ્વ) રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યમય ઉચ્ચ સ્થાન પર આશ્રય લે (તત ઉગ્ર) પછીથી ઉગ્રવીર બનીને (ન વસનિ વિ મજ) અમારા સર્વને

ભાવાર્થ—હે રાજા આ રાજ્ય હવે તને પ્રાપ્ત થયું છે અને હવે તારા તેજને પ્રાપ્ત કર સર્વ પ્રાણ્યોએ એક સમીક બનીને વિરાજમાન થા સર્વ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓમાં સદાશય સર્વ લોકો તને જ આદરે અને તારને પ્રાપ્ત થવાને બંધ થી રૂબ પામ (૧) સર્વ પ્રાણ્યો રાજ્ય ચલાવવા માટે તારો જ સ્વીકાર કરે સર્વ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓમાં સદાશય પ્રાણ્યોને તને જ પસંદ કરે તારા રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યમય રાજ્ય પર આદર બનીને શરણેર બનીને

અચ્છ ત્વા યન્તુ હવિનઃ સજાતા અગ્નિર્દૂતો અંજિરઃ સં ચરાતૈ ।

જાયાઃ પુત્રાઃ સુમનસો ભવન્તુ બહુ વલિં પ્રતિ પશ્યાસા ઉગ્રઃ

॥ ૩ ॥

અશ્વિતા ત્વાગ્રે મિત્રાવરુણોમા વિશ્વે દેવા મરુતસ્ત્વા હ્યન્તુ ।

અધા મનો વસુદેવાય કૃણુષ્વ તતો ન દુગ્રો વિ મંજા વસૂનિ

॥ ૪ ॥

આ પ્ર દ્રેવ પરમસ્યાઃ પરાવતઃ શિવે તે યાવાપૃથિવી ઉમે સ્તામ્ ।

તદયં રાજા વરુણસ્તથાહ સ ત્વાયમહવત્સ ઉપેદમેહિ

॥ ૫ ॥

इन्द्रेन्द्र मनुष्याः परेहि सं ह्यज्ञास्था वरुणैः संविद्वानः ।

स त्वायमहस्त्वे सधस्ये स देवान्यक्षत्स उ कल्पयाद्विज्ञः

॥ ૬ ॥

पथ्याः रेवतीर्बहुधा विरूपाः सर्वाः संगत्य वरीयस्ते अक्रन्

तास्त्रा सर्वाः संविद्वाना ह्यन्तु दशमीमुद्यः सुमना वशेह

॥ ૭ ॥

માટે ધનના વિભાગ કર અર્થાત્ અમને સર્વને ધન વહેંચી આપ (૨) (હવિનઃ સજાતાઃ ત્વા અચ્છ યન્તુ) તને બોલાવનારા તારા ભતિના લોકો તારી સાથે સન્માનપૂર્વક મળે. (અગ્નિઃ અંજિરઃ દૂતઃ સંચરાતૈ) અગ્નિ વેગવાન દૂત બનીને સંચાર કરે. (જાયાઃ પુત્રાઃ સુમનસઃ ભવન્તુ) સ્ત્રીઓ અને પુત્રો ઉત્તમ મનવાળા બને. (ઉગ્રઃ બહુ વલિં પ્રતિ પશ્યાસૈ) ઉગ્ર બનીને તું ધણી જ ભેટો મેળવ. (૩) (અગ્રે) આગળ ઉપર (અશ્વિનો, મિત્રાવરુણૌ, વિશ્વેદેવાઃ મરુતઃ) અશ્વિનો, મિત્રાવરુણ, સર્વ દેવો અને મરુત, (ત્વા ત્વા હ્યન્તુ) તને બોલાવે. (અથ વસુ-દેવાય મનઃ કૃણુષ્વ) પછીથી ધનનું દાન કરવા માટે તું ઇચ્છા કર. (તતઃ ઉગ્રઃ નઃ વસૂનિ વિભજ) ત્યાર પછી ઉગ્ર બનીને અમને સર્વને ધનના ભાગ કરી દે (૪) (પરમ-સ્યાઃ પરાવતઃ આ પ્રદ્રેવ) ધણી દૂરના દેશથી અહીં આવ. (ઉમે યાવાપૃથિવી તે શિવે સ્તાં) બંને ધાવા પૃથ્વી માટે માટે કલ્યાણકારી થાઓ. (સઃ અયં રાજા વરુણઃ) તે જ પ્રમાણે આ વરુણ રાજા (તત્ આહ) આમ કરે છે. (સ અયં ત્વા અહત્) તે તને બોલાવે (સઃ હૃદં ઉપ-આ-હિ) અને તે તું આ રાષ્ટ્રને પ્રાપ્ત કર. (૫) છે (इन्द्र-इन्द्र) રાજાઓના મહારાજા ! (मनुष्याः परेहि) મનુષ્યોની માફક તું દૂર જા અને (हि वरुणैः संविद्वानः) વરુણોને મળીને તું (स अज्ञास्थाः) સર્વ વાતો સારી રીતે જાણી શકે છે. (सः अयं स्वे सधस्ये त्वा अहत्) તે તેને પોતાને ઘેર બોલાવે (सः देवान् यक्षत्) તે દેવોનો યજ્ઞ કરે અને (स उ विशः कल्पयात्) તે નિશ્ચયપૂર્વક પ્રજાઓને સમર્થ બનાવે. (૬) (पथ्याः रेवतीः) સન્માર્ગથી ચાલનારી ધનવાળી (बहुधा विरूपाः सर्वाः संगत्य) બહુ પ્રકારની વિવિધ રૂપવાળી સર્વ પ્રજાઓ મળીને (ते वरीयः अक्रन्) તારે માટે શ્રેષ્ઠ સ્થાન બનાવે છે (ताः सर्वाः संविद्वानाः त्वा ह्यन्तु) તેઓ બધા એકમત બનીને તને બોલાવે ત્યાર પછી તું (इह उग्रः सुमना दशमीं वश) અહીં ઉગ્ર અને ઉત્તમ મનવાળો બનીને દશમા દશક સુધી રાજ્યને તારા કાબુમાં રાખ. (૭)

અમને સર્વને માટે ધનને થોડા વિભાગમાં વહેંચી આપ (૨) તને ઇચ્છાવાળા તારી જ ભવના લોકો સન્માનપૂર્વક તારા પદમાં રહે અગ્નિ જેવા તારા તેજસ્વી દૂતો સાથે દિશાઓમાં સંચાર કરે તારા રાષ્ટ્રમાં ધર્મપ્રતિભા અને બાળ-બચ્ચાં ઉત્તમ મનવાળાં થાઓ તું યરુદીર બનીને ધણી ભેટો પ્રાપ્ત કર (૩) સર્વ દેવતાઓ તારી સદાચતા કરે ત દાન કરવામાં તાર મન રિયર બનાવ અને યરુદીર બનીને અમારી વચ્ચે થોડા વિભાગ કરીને દાન વહેંચી દે (૪) કદાચ તું દૂર દેશમાં ગયો

છે તેથી ઉપરી બનીને રહેતું એ રાષ્ટ્રને માટે યાતક છે. "પોતાપણ" ના બાંધી રહેતું એટલે રાષ્ટ્રનું દિન અથવા અદિત તે પોતાનું જ દિત અદિત છે એનું દર્શિત-નુ રાષ્ટ્રીને વ્યવહાર કરે તો તેથી રાષ્ટ્રનું અદિત કહી જ શક નહિ આ તો સાધારણ મનુષ્યોની વાત થઈ પરંતુ જે રાષ્ટ્રના કર્મ-ચારીઓ તેઓ જો ઉપરીપણથી અથવા પારકાભાવથી રહેવા લાગે તો રાષ્ટ્રનું કેટલું નુકસાન થાય તેનો અદાજ કાઢવો હજી મુશ્કેલ છે, આ દર્શિતી પાઠક જોઈ શકે છે "રાષ્ટ્રના પોતાના" બનીને રહેનાનો ભાવ કેટલો ઉચ્ચ છે અને રાષ્ટ્રદિતની દર્શિતી કેટલો વ્યાવશ્યક છે. "પોતા-પણથી" રહેવાને કારણે વિદેશી લોકો પણ સ્વદેશી લોકોની જેમ રાષ્ટ્રદિત કરનારા બનશે અને "નિજભાવ" ન રાખનારા સ્વદેશી લોકો પણ પરદેશી લોકોના જેમ રાષ્ટ્ર-દિતના યાતક બની રહેશે પાઠક "રાષ્ટ્રના પોતાના" બનીને રહેનાનું કેટલું મહત્ત્વ છે તે સમજી શકશે અને તે પ્રમાણે રાષ્ટ્રના પોતાના બની રહેશે

રાજાને ધ્યાનપાત્રતા

આ સૂક્તના સાતમા મંત્રમા "રાજ-કૃત" શબ્દ છે. તેનો અર્થ "રાજાને નિર્માણ કરનારા (King makers)" છે "રાજાને કેવી રીતે નિર્માણ કરવામાં આવે છે એ પ્રશ્ન અહીં ઉત્પન્ન થાય છે. તેનો ઉત્તર આ પદેલાના ચોથા સૂક્ત માં જ આપી દેવામાં આવ્યો છે. રાજાની ચૂંટણી પ્રભુદાસ થાય છે અને પછી તે રાજાગાદી પર આવે છે આને પ્રભુ-દાસ રાજાનું નિર્દેશન, રાજાનો સ્વીકાર, રાજાનું નિયોજન

અથવા રાજાની ચૂંટણી કહે છે જેને પ્રભુ ચૂંટી કાઢે છે તેને જાણે પ્રભુ જ "નિર્માણ" કરે છે, આ પ્રમાણે રાજાના પિતૃ અથવા માતૃપુત્રના પ્રભુ જ હોય છે તેથી જ રાજસભાના સભાસભો રાજાના "પિતૃ" છે એમ વેદમાં અન્યત્ર કહેતું છે. (ભુજો અથર્વ. કાંડ સ. ૧૨ મં. ૧૨) પ્રભુના જે મહાન નેતા અથવા તો નગરશેઠ લોકો હોય છે તેઓ રાજાની ચૂંટણી કરે છે, અને તેનું નિર્માણ કરે છે તેથી પ્રભુનું રક્ષણ કરતું એ રાજાનું શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે માતૃ રક્ષાની જેમ જ પ્રભુનું રક્ષણ એ પણ રાજાનો એક મહાન રાજધર્મ છે

મંત્ર ૬ અને ૭ માં કહ્યું છે કે, રથકાર, સુતાર, બુદ્ધાર, ઝાનીપુરુષો, મંત્રી, સૂત, આમનેતા, સરદાર તથા રાજાની ચૂંટણી કરનારા આ મંત્ર લોકો રાજાની પાસે જ રહે રાજાના અનુગામી બને, રાજાની સાથે રહીને રાજાને યોગ્ય સલાહ આપે, આ પ્રકારે રાજ્યશાસન પ્રભુએ નિયંત્ર કરેલા રાજ-પુરુષો દ્વારા પ્રભુના દિતને આટે પ્રભુની અનુભૂતિથી અન્ના-વગામાં આવે આથી રાષ્ટ્રનું સાચું દિત થઈ શકે છે.

જો કે આ સૂક્ત વરણનું તો પણ "મણિનું" જ વર્ણન કરે છે, તો પણ પ્રસંગોચિત રાષ્ટ્રના પોતાના યદને રહેડી રાજાની ચૂંટણી પ્રભુદાસ કરવી કનિષ્ઠિદ મહત્વપૂર્ણ વાતો તો ઉપદેશ થવા માટે વૈદિક રાજાની દિતિથી આ સૂક્ત અત્યંત મહત્વપૂર્ણ આદેશ આપી રહ્યું છે, તેટલા માટે પાઠક પણ આ દર્શિકાઓથી આ સૂક્તનું મનન કરે

(અહીં પ્રથમ અનુવાદ સમાપ્ત થાય છે આ સ પછી અનુવાક રાજ-પ્રકરણનો જ ઉપદેશ આપે છે)

રાજાની ચૂંટણી

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૨૮

(શ્રાવિ - અષ્વોત્તિરાઃ । દેવતા- હોમ, શવધૂમા)

શકધૂમં નક્ષત્રાણિ યદ્રાજાનમકુર્વત ।

મદ્રાહમસ્મે પ્રાયચ્છન્નિદં રાષ્ટ્રમસાદિતિ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (યત્ નક્ષત્રાણિ શકધૂમં રાજાનં અકુર્વત) જે પ્રમાણે નક્ષત્રોએ શકધૂમને રાજ બનાવ્યો અને (અસ્મે મદ્રાહ પ્રાયચ્છત્) તેને માટે શુભ દિનનું પ્રદાન કર્યું, એટલા માટે કે (હદં રાષ્ટ્રં અસાત્) આ રાષ્ટ્ર બને (૧)

અર્થ— અર્થ નક્ષત્રોએ રાજાને પોતાનું એક સ પદિત રાષ્ટ્ર બની જાય એ હેતુથી પોતાને માટે એક રાજ બનાવ્યો (૧)

મદ્રાહં નો મધ્યંદિને મદ્રાહં સાયમંસ્તુ નઃ ।

મદ્રાહં નો અહ્નાં પ્રાતા રાત્રીં મદ્રાહમંસ્તુ નઃ

॥ ૨ ॥

અહોરાત્રાભ્યાં નક્ષત્રેભ્યઃ સૂર્યાચન્દ્રસામ્યામ્ ।

મદ્રાહમસ્મર્ચ રાજન્છકંધૂમ ત્વં કૃષિ

॥ ૩ ॥

યો નો મદ્રાહમકરઃ સાયં નક્તમથો દિવા ।

તસ્મૈ તે નક્ષત્રરાજ શકંધૂમં સદા નમઃ

॥ ૪ ॥

અર્થ— (નઃ મધ્યંદિને મદ્રાહં) અમારે માટે મધ્યદિનમાં શુભ સમય હો (નઃ સાયં મદ્રાહં અસ્તુ) અમારે માટે સાંજનો સમય પણ શુભ હો, (નઃ અહ્નાં પ્રાતઃ મદ્રાહં) અમારે માટે દિવસનો પ્રાતઃ કાળપણ શુભ હો અને (નઃ રાત્રીં મદ્રાહં અસ્તુ) અમારે માટે રાત્રીનો સમય પણ શુભ હો. (૨)

હે (શકંધૂમ) શકંધૂમ ! (ત્વં અહોરાત્રાભ્યામ્) તું અહોરાત્ર દ્વારા (નક્ષત્રેભ્યઃ સૂર્યાચન્દ્રસામ્યાં) નક્ષત્રો અને સૂર્ય તથા ચન્દ્રામા દ્વારા (અસ્મર્ચ મદ્રાહં કૃષિ) અમારે માટે શુભ દિવસ બનાવ. (૩)

હે (નક્ષત્રરાજા શકંધૂમ) નક્ષત્રોના રાજા શકંધૂમ ! (યઃ નઃ સાયં, નક્તં અયો દિવા) જે અમારે માટે સાંજે, રાત્રીએ, અથવા દિવસમાં (મદ્રાહં અકરઃ) શુભ સમય બનાવી દીધો છે. (તસ્મૈ તે સદા નમઃ) તેથી તને હંમેશાને માટે અમારાં નમન હો. (૪)

ભાષાર્થ— તેના બનવાથી પ્રાતઃકાળ, મધ્યદિન (બપોર) અને સાંજ તથા રાત્રે બધાને શુભ મળવા લાગ્યું (૨)

રાજ, સૂર્ય, ચન્દ્ર, નક્ષત્ર અને અહોરાત્ર આ સર્વથી મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરે છે. (૩)

રાજા સર્વ પ્રાજ્ઞોનાં દિવસ-રાત્રી દિન કરવામાં તત્પર રહે છે તે કારણે રાજાનું સદા સન્માન થયું થતે (૪)

રાજાની ચૂંટણી

પ્રજા પોતાનો રાજા ચૂંટે

પ્રજા પોતાની ઉન્નતિ કરવા માટે સુચોગ્ય રાજાને ચૂંટી કાઢે, તેને રાજગાદી પર બેસાડે, તેને સન્માનિત કરે અને તેના શાસનમાં સુખનો ઉપભોગ કરે આ ઉપદેશને આ સૂક્તમાં ઉત્તમ અલંકાર દ્વારા દર્શાવ્યો છે. અલંકાર આ પ્રમાણે છે.

“ આકાશમાં અનેક નક્ષત્રો છે. તેમની પરસ્પર કોઈ સંબંધ હતો નહિ. આ છૂટાપણું તેમણે જોયું અને પોતાનું એક સંયુક્ત રાષ્ટ્ર બનાવવા માટે જ્યાંએ મળીને પોતાનો એક રાજા ચૂંટી કાઢ્યો. તેનું નામ હતું ચન્દ્રમા, આ રાજા

રાજગાદીપર આવ્યા પછી સર્વને ઉત્તમ સુખનો લાભ થયો અને તેમની આપત્તિ ટળી ગઈ. ”

આ તો તેનો માત્ર શાબ્દિક અર્થ છે પરંતુ તેનો વાસ્તવિક અર્થ શ્રેયશ્ચક્રાર્થી જ જાણી શકાય છે અને એ અર્થ સૂક્તનો મુખ્ય અર્થ છે. તેમાં જે (ન-ક્ષત્ર) શબ્દ છે એ શબ્દનો અર્થ જ્ઞાનધર્મથી સંહિત સામાન્ય પ્રજા અર્થાત્ જે પ્રજા પોતાની રક્ષા પોતે કરી શકતી નથી એવી પ્રજા, રાજાની વ્યાપારી અને કારીગર આ પ્રજા, આમાં જ્ઞાનધર્મ સંમિલિત થઈ શકે નહિ. આ પ્રજાએ—

ઈદં રાષ્ટ્રં અસાત્ રિતિ । (મં. ૧)

પોતાનું એક મોટું રાષ્ટ્ર નિર્માણ કરવા માટે—

નક્ષત્રાણિ રાજાન ચતુર્ધન ॥ (મં. ૧)

“ દાનિયોથી વિજ પ્રાપ્ત્યો અથવા ક્ષાત્રીઓથી સ્થિત પ્રાપ્ત્યનેએ પોતાનો એક રાજાનાઓ. ” પૂર્વાપર સબધ પાછી એમ કહી સકાય કે તે રાજા તેમણે દાનિયોમાંથી ચૂટી કાઢીને દરો આજ આશય ‘ ક્ષાત્ર-ધૂમ ’ સંદર્ભી પણ અંકત ધમ થકે છે સ્વયં (ક્ષાત્ર) સમર્થ દોષને જે સુદ્યોને (ધૂ) મુલ્યે છે તેનું આ નામ છે સર્વ પ્રાપ્ત્યનેએ સ્વેયું કે આ તેજસ્વી પુરુષને રાજા બનાવવાથી તેના સામર્થ્યથી અમારા સર્વ સુખ પરાતપર થશે અને સુદ્યો પરાતપરાથી અમને સુખ, લાભ થશે અને અમારે રાષ્ટ્ર

મહા તેજસ્વી થશે.

આ પ્રમાણે રાજાની ચૂંટણી કરવાથી તેમને “ મદ્રાર્હ ” (મદ્ર-વર્ણ) કલ્યાણને સમય પ્રાપ્ત થશે અને તેઓ બધા આનંદથી રહેવા લાગ્યા કોઈ પણ સુખ તેમને તાસ આપવા તેમની પાસે આવશે નહિ તેથી સર્વ પ્રાપ્ત ધન્યા આનંદ પૂર્વક રહેવા લાગી

રાજાનો આ પ્રતાપ જોઈને સર્વ લોકો તે રાજાને સન્માનવા લાગ્યા આ પ્રકારે જે માણસો પોતાના રાષ્ટ્રને માટે સુયોગ્ય રાજાને ચૂટી કાઢે અને તેનો આદર સન્માન કરશે તે સર્વ લોકો સુખી થશે. આ વિચાર કરીને પ્રાપ્ત પોતા માટે ઉત્તમ રાજા ચૂટી કાઢે અને સુખી થાય

રાજાની ચૂંટણી

કાંડ ૩, સુકત ૪

(કાવિ - અયર્ષી । દેવતા-દેવ)

આ દ્યૌઃ ગન્ત્રાહ્ સહ વર્ષસોર્વિહિ પ્રાદ્ વિશાં વર્તિરેકુરાદ્ ત્વં વિ રાંજ ।

સર્વીસ્ત્વા રાજન્નપ્રદિશો હ્યપન્તૂપસદ્યો નમસ્વો મરેહ

॥ ૧ ॥

ત્વાં વિશોઃ વૃણતાં રાજ્યાગ્રિય ત્વામિમાઃ પ્રદિશઃ પશ્ચં વૈવીઃ ।

વર્ષમન્યાપૂર્ણ કકુદિ અયસ્વ તતો ન ઉગ્રો વિ મજા વસૂનિ

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે રાજા ! (રાષ્ટ્ર ત્વાં આગમ્) આ રાષ્ટ્ર તને પ્રાપ્ત થયું છે, હવે (વર્ષસા સહ ઉદ્ભવિ) તેજની સાથે તું ઉદયને પ્રાપ્ત થા (વિશાપતિ પ્રાદ્ પકરાદ્ ત્વં વિરાજ) પ્રાપ્ત્યોનો સ્વામી પ્રમુખ એક સંપ્રદાય બનીને તું વિરાજમાન થા (સર્વો પ્રદિશ હ્યપન્તુ) સર્વ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓ તને બોલાવે (હહ ઉપસદ્ય નમસ્ય મરે) અને અહીં નજીક પહોંચ્યા પછી અને નમસ્કારને યોગ્ય થા. (૧) (વિશઃ ત્વા રાજ્યાય વૃણતા) પ્રજાઓ તને રાજા તરિકે સ્વીકારે (હમા દેવો પશ્ચ પ્રદિશ) આ દિશ્વ પાચ દિશાઓ (ત્વા વૃણતા) તને રાજ્ય માટે સ્વીકારે તું (રાષ્ટ્રસ્ય વર્ષમન્ કકુદિ અયસ્વ) રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યમય ઉચ્ચ સ્થાન પર આશ્રય દેશ (તત ઉગ્ર) પછીથી ઉગ્રવીર બનીને (ન વસનિ વિ મજા) અમારા સર્વને

લાભદાયક— હે રાજા આ રાજ્ય હવે તને પ્રાપ્ત થયું છે અને હવે જ તારા તેજને પ્રકાશિત થા સર્વ પ્રાપ્ત્યોનો એક સમૂહ બનીને વિરાજમાન થા સર્વ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓમાં ઉદયના સર્વ લોકો તને જ આદર અને વસૂનને પ્રાપ્ત થતાં જ રહે બનાવી પણ પાપ (૧) સર્વ પ્રાપ્ત્યો રાજ્ય આપવા માટે તારા જ સ્વીકાર કરે મર્વ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓમાં રહે પ્રાપ્ત પ્રાપ્ત થો તને જ પસંદ કરે હ રાષ્ટ્રના પરમ ઉચ્ચ ઐશ્વર્યમય રાજપદ પર આસન બનીને શાસન બનીને

અચ્છ ત્વા યન્તુ હવિનઃ સજાતા અગ્નિર્દૂતો અંજિરઃ સં ચંરાતૈ ।

જાયાઃ પુત્રાઃ સુમનસો મવન્તુ વહું વલિં પ્રતિં પશ્યાસા ઉગ્રઃ

॥ ૩ ॥

અશ્વિના ત્વાગ્રે મિત્રાવરુણોમા વિશ્વે દેવા મરુતસ્ત્વા હ્યન્તુ ।

અધા મનો વસુદેવાય કૃણુવ્ય તતોં ન ઉગ્રો વિ મંજા વસૂનિ

॥ ૪ ॥

આ પ્ર દ્રૌવ પરમસ્યાઃ પરાવતઃ શિવે તે દ્યાવાપૃથિવી હમે સ્તામ્ ।

તદ્યયં રાજા વરુણસ્તથાહ સ ત્વાયમંહવત્સ ઉપેદમેહિં

॥ ૫ ॥

इन्द्रेन्द्र मनुष्याः परेहि सं ह्यज्ञास्था वरुणैः संविदानः ।

स त्वायमंहस्त्वे सधस्ये स देवान्यक्षत्स उ कल्पयाद्विशः

॥ ૬ ॥

पृथग्विरेवतीर्बहुधा विरूपाः सर्वाः संगत्य वरीयस्ते अक्रन्

तास्त्वा सर्वाः संविदाना ह्यन्तु वज्रमीमुग्रः सुमना वशेह

॥ ૭ ॥

માટે ધનના વિભાગ કર અર્થાત્ અમને સર્વને ધન વહેંચી આપ (૨) (હવિનઃ સજાતાઃ ત્વા અચ્છ યન્તુ) તને યોલાવનારા તારા ભતિના લોકો તારી સાથે સન્માનપૂર્વક મળે. (અગ્નિઃ અંજિરઃ દૂતઃ સંચરાતૈ) અગ્નિ યેગવાન હૂત બનીને સંચાર કરે. (જાયાઃ પુત્રાઃ સુમનસઃ મવન્તુ) સ્ત્રીઓ અને પુત્રો ઉત્તમ મન-વાળા બનેા. (ઉગ્રઃ વહું વલિં પ્રતિ પશ્યાસૈ) ઉગ્ર બનીને તું ઘણી જ લેટો મેળવ. (૩) (અગ્રે) આગળ ઉપર (અશ્વિનો, મિત્રાવરુણો, વિશ્વેદેવાઃ મરુતઃ) અશ્વિનો, મિત્રાવરુણ, સર્વ દેવો અને મરુત, (ત્વા ત્વા હ્યન્તુ) તને યોલાવે. (અધ વસુ-દેવાય મનઃ કૃણુવ્ય) પછીથી ધનનું દાન કરવા માટે તું ઇચ્છા કરે. (તતઃ ઉગ્રઃ નઃ વસૂનિ વિમજ) ત્યાર પછી ઉગ્ર બનીને અમને સર્વને ધનના ભાગ કરી દે (૪) (પરમ-સ્યાઃ પરાવતઃ આ પ્રદ્રૌવ) ઘણા દૂરના દેશથી અહીં આવ. (હમે દ્યાવાપૃથિવી તે શિવે સ્તાં) બંને દાવા પૃથ્વી માટે માટે કલ્યાણકારી થાઓ. (સઃ અયં રાજા વરુણઃ) તે જ પ્રમાણે આ વરુણ રાજા (તત્ આહ) આમ કરે છે. (સ અયં ત્વા અહત્) તે તને યોલાવે (સઃ હિંદ ઉપ-આ-હિ) અને તે તું આ રાષ્ટ્રને પ્રાપ્ત કરે. (૫) હે (इन्द्रेन्द्र) રાજાઓના મહારાજા ! (मनुष्याः परेहि) મનુષ્યોની માફક તું દૂર ભા અને (હિ વરુણેઃ સંવિદાનઃ) વરુણેને મળીને તું (સં અજ્ઞાસ્તાઃ) સર્વ વાતો સારી રીતે બાણી શકે છે. (સઃ અયં સ્વે સધસ્યે ત્વા અહત્) તે તેને યોતાને થેર યોલાવે (સઃ દેવાન્ ચક્ષત્) તે દેવોનેા વશ કરે અને (સ ડ વિશઃ કલ્પયતાત્) તે નિશ્ચયપૂર્વક પ્રભાઓને સમર્થ બનાવે. (૬) (पृथग्विरेवतीः) સન્માર્ગથી ચાલનારી ધનવાળી (बहुधा विरूपाः सर्वाः संगत्य) બહુ પ્રકારની વિવિધ રૂપવાળી સર્વ પ્રભાઓ મળીને (તે વરીયઃ અક્રન્) તારે માટે શ્રેષ્ઠ સ્થાન બનાવે છે. (તાઃ સર્વાઃ સંવિદાનાઃ ત્વા હ્યન્તુ) તેઓ બધા એકમત બનીને તને યોલાવે. ત્યાર પછી તું (इह उग्रः सुमना दशमीं वश) અહીં ઉગ્ર અને ઉત્તમ મનવાળો બનીને દશમા દશક સુધી રાજ્યને તારા કાણુમાં રાખ. (૭)

અમને સર્વને માટે ધનને ચોથા વિભાગમાં વહેંચી આપ (૨) તને ઇચ્છવાવાળા તારી જ ભતિના લોકો સન્માનપૂર્વક તારા પદમાં રહે અગ્નિ જેવા તારા તેજસ્વી હોવા સાથે દિશાઓમાં સંચાર કરે તારા રાષ્ટ્રમાં ધર્મચતિઓ અને બાળ-અર્ચ્યા હૃતમ મનવાળાં થાઓ તું શરતીર બનીને ઘણી લેટો પ્રાપ્ત કરે (૩) મર્વ દેવતાઓ તારી સહાયતા કરે તું દાન કરવામાં તારે મન સ્થિર બનાવ અને શરતીર બનીને અમારી વચ્ચે ચોથા વિભાગ કરીને દાન વહેંચી દે (૪) કદાચ તું દૂર દેશમાં ગયો

દેવ તો પત્ર તારા રાષ્ટ્રમાં તુ જલ્દી પાછો આવ્ય સર્વ દેવો નારી ચઢાવ્યા કહે, તુ દેવો તારા રાષ્ટ્રમાં જ રહે (૫) તુ સાધારણ ગુણ્ય ની જેમ જ તને પોતાના માળીને દેશમાં સર્વ ઠકાણે ભ્રમન કર અને રાષ્ટ્રના વરિષ્ઠ માનુસોને મળીને સંવ વાતો ચારી રીતે સમજ લે અથમ કરવાથી લોકો મોતને ધરમા તને આદરપૂર્વક બોલાવશે અને તેઓ યજ્ઞમાં જમી કરશે આ પ્રમાણે પ્રજાઓની સાથે દલીમગીને સર્વ પ્રજાઓને સર્વ પ્રકારથી સમર્થ બનાવ (૬) પ્રજા સન્માનમાંથી ચાવનારી થાઓ અને ધનવાન થાઓ ધરે પ્રકારે રમણથી નિમિત્ર દેવા છતાં પત્ર તે સર્વ દલીમગીને એક પ્રજાની જેમ એન્માનથી તને શ્રેષ્ઠ માને અને સર્વ એક મનથી તારી પ્રશંસા કરે આ પ્રમાણે વીરતાથી અને મુખ મનોભાવથી રાજ્ય કરતા કરતા તુ રો વર્ષ સુધી રાજ્યને તારા વામાં રાખ (૭)

રાજની ચૂંટણી

પૂર્વ સમ્રથ

આ તૃતીય કાંડના પ્રારંભના એ સૂકતોમાં સુદનો વિષય છે સુસેના સાથે યુદ્ધ કરીને તેના પૂર્ણ પરાજય કરવાનો મહત્વ પૂર્ણ ઉપદેશ આ બે સૂકતોમાં છે આ પ્રમાણે નિજ્ય મેળના પછી રાજનો પોતાની રાજધાનીમાં પ્રવેશ થાય છે, તે સમયના ઉત્સવના આ મનો છે અથવા વિજયને પ્રમ કરીને રાજ પાછો જવાની જ્ય તે સમયે તેને દેવા જેવો યોગ્ય ઉપદેશ આ બે સૂકતોમાં છે તૃતીય અને ચતુર્થ સૂકત વિશેષ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જોતાં એક વાત પ્રતીત થાય છે, તે એ છે- “કોષ વખત સુસેનાથી પરાજય થયેલો રાજ કોષ ખીલ દેશમાં અથવા જ ગુલામ હુલામ રહે અને તેના રાજ્ય પર ખીલ વિદેશી સંસ્કૃત રાજ્ય સાથે તેવે સમયે રાજ્યમાં રહેનારા લોકોએ તથા હુના સમયના અધિકારી વીર પુરુષોએ રાજકાન્તિ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પુરુષાર્થ અને પ્રયત્નોથી યત્નએને હરાયીને પોતાના જુના રાજને લાવીને બહુજ સન્માનપૂર્વક તેની રાજગાદી પર ફરી વખત રચ પિત કરે” આ ઉપદેશ પછી અહીં રખણ જણાઈ આવે છે પુરાણોમાં ઇન્દ્રની પત્નિ આવી જ એક કથા રચેલી છે અસુરો દ્વારા ઇન્દ્રનો પરાજય થયો તે નાસી ગયો અને છૂપાઈને કોષ ખીલ પ્રદેશમાં છૂપાઈ રહ્યો દેવોએ પોતાના પુરુષાર્થ અને પ્રયત્નોથી અસુરોના પરાજય કરીને ઇન્દ્રને શોધી કાઢ્યો અને ફરી વખત ઇન્દ્ર પર રચાવિત કર્યો આ કથા મહાભારત ઉલ્લેખ પર્વ અ ૧૦ થી ૧૫ સુધી પાઠક નેહ છે જો પાઠક આ સર્વ રાજકીય ઘટના-

ઓને મનમાં રાખીને આ બે સૂકતોના અભ્યાસ કરે અને મનન કરે આમ કરવાથી જ આ સૂકતો દ્વારા રાજનીતિનો ધણો ઉપદેશ મળી શકે છે

આત્મરક્ષા

તૃતીય સૂકતે સર્વથી પ્રથમ આત્મરક્ષાને ધણો મહત્વ પૂર્ણ સંદેશ પ્રારંભમાં જ કહેનો છે આ સંદેશ પ્રત્યેક વૈદિકધર્મીએ લક્ષમાં રાખવો જોઈએ—

દદ સ્વ-પા મુયત્ (દતિ) મશિકદન્ ॥

(સુ ૩ મ ૧)

“અહીં મતૃખ્ય આત્મરક્ષા કરનારો અને એમ પોકારી પોકારીને કહેનામાં આવ્યું છે” આ જગતમાં માણસને બે સન્માન સહિત જીવતુ હોય તો (સ્વપા) આત્મરક્ષા કરવી એ તેને માટે અત્યાવશ્યક છે આ હકીકત નેટથી વ્યક્તિને માટે સત્ય છે તેટલી જ એક સમાજ અથવા એક રાષ્ટ્રને માટે પણ સત્ય જો સમયે એક સમાજ આત્મ રક્ષા કરનામાં દક્ષ ન રહે તે સમયે બીજો સમાજ તેના પર હુમલો કરવાની તૈયારી કરવા માંડે છે તે જ પ્રમાણે જે સમયે એક રાષ્ટ્ર આત્મરક્ષા કરવામાં અસમર્થ થાય છે ત્યારે બીજું રાષ્ટ્ર તેના પર મહાદંડ કરે છે, તેને પરાજય કરે જ અને તેના પર પોતાનો અધિકાર જમાવે છે આત્મરક્ષા કરવાની અસમર્થતા એ એક મોટો અપરાધ જ અને જે રાષ્ટ્ર પરાજય જન્યા છે તેઓ આ વૈદિક ઉપદેશનું મહત્વ બરાબર નજીવી શક્યાં છે આત્મરક્ષાનું અત્યંત મહત્વ છે અને તેથી જ આ મંત્રે આવાત ફરી ફરીને પોકારી પોકારીને

કહી છે. જે વાત અત્યંત મહત્વની હોય છે તેને ફરી ફરીને કહેવામાં આવે છે. તેજ કારણે જે વાત વેદમાં અનેક વાર પોકારી પોકારીને કહેવામાં આવી છે તે મનુષ્ય માત્રની ઉત્તિતિની દૃષ્ટિએ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ હોય જ એમાં કોઈ સંદેહ રહી શકે જ નહિ. પાઠક આ દર્શનિબંધથી આત્મ-રક્ષાના આ વૈદિક ઉપદેશને સ્મરણમાં રાખે.

આત્મરક્ષાનું સામર્થ્ય જે રાષ્ટ્રમાં અથવા રાજ્યમાં હોતું નથી તે દ્વારી નળ હિ અને આપત્તિમાં પડકાઈ પડે છે. આત્મરક્ષા કરનારની તેજસ્વિ હિ થાય છે એ વિષયમાં આ મંત્રને આગળનો ભાગ જુઓ—

અન્ને ! ઉરૂર્ચો રોદસો ઇયચસ્થ ॥ (સ. ૩ મં. ૧)

“ અશ્વિની માફક તેજસ્વી બનીને તું આ દાવા પૃથ્વીમાં ચારે તરફ ફેલાઈ જા. ” આત્મરક્ષા કરનારનો આદર્શ અશ્વિ છે. આ અશ્વિ હંમેશા ઉપવૃત્તિથી બળે છે અને પ્રકાશે છે. “ અન્ને ! ઉરૂર્ચો-ઇયચસ્થ ” અશ્વિની ભવસનગતિ ઉપવૃત્તિ છે. ઉચ્ચગતિવાળા સદાસર્વદા ઉન્નત જ થતા નળ છે અને પોતાનું તેજ ફેલાવે છે અને સમગ્ર જગતને પ્રકાશમાન બનાવે છે. આત્મરક્ષા કરનારાઓનો યશ જગતમાં ચારે દિશાઓમાં ફેલાય જ છે. આત્મરક્ષા કરનારની ગતિ તો અશ્વિના પ્રચંડ પ્રકાશથીજ દર્શાવાઈ છે. જેને હંમેશાં જેવાથી વૈદિકધર્મમાં આત્મરક્ષા કરવાના પોતાના કર્તવ્યને કહીપણ બૂલી શકે નહિ. હવે આત્મરક્ષા ન કરનારની શું દશા થાય છે તે નોંધો—

અન્યક્ષેષે અપરુક્ષં ચરન્તં ॥ (સ. ૩ મં. ૪)

“ બીજાના દેશમાં પ્રતિજ્ઞાથી બનીને રખક છે. ” જે આત્મરક્ષા કરતો નથી તે બીજાના અધિકારમાં પકડાય રહે છે, બીજાના દેશમાં છૂપાઈ છૂપાઈને રહે છે. કોઈપણ પ્રકારના બંદિબાનામાં સડોતો પડે છે. આ આત્મરક્ષા ન કરવાનું પરિણામ છે. આત્મરક્ષા ન કરવાથી જ પરવચ્ચતાનું આ ભયંકર પરિણામ સહન કરતું પડે છે માટે જ આમ જાણીને પ્રત્યેક મનુષ્ય, સમાજ, રાષ્ટ્ર તથા રાજ્ય આત્મરક્ષાનું પોતાનું પરમશ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય કદી ન બૂલે તે આદેશ વેદ આ સૂક્ત દ્વારા આપે છે અને વારંવાર ઘોષણા કરે છે કે મનુષ્ય આ આત્મ-રક્ષાની વાતને કદી ન બૂલે.

સૌત્રામણિ યાગ

“ સૌત્રામણિ ” નામનો એક મહાન યજ્ઞ છે, તેમાં મુખ્ય ૧૧ [અથર્વં અનુ. ભા. ૨]

ધ્યેય અથવા સાધ્ય શું છે તે તૈત્તીર્ય સંહિતાના વચનોથી સ્પષ્ટ થાય છે—

ઇન્દ્રસ્ય સુપુવાણસ્ય દશાષ્ટેન્દ્રિયં ઘૌર્યં પરાપતત્ ॥
તેદેવાઃ સૌત્રામણ્યા સમમચન્ ॥

(તૈ. સં. પાદાકાષ્ઠ)

“ ઇન્દ્રનું ઘૌર્ય દશાષ્ટામાં વિભિન્ન ભાગોમાં વિકસત બની ગયું હતું તે દેવાએ સૌત્રામણિ યાગથી એકત્રિન કર્યું ” અર્થાત્ આ સૌત્રામણિયાગનું સાધ્ય વેશાએલી અને વિખરા-એલી શક્તિને એકત્રિત કરવાનું છે. “ સુત્રામણિ. ” શબ્દનો અર્થ છે (સુ) ઉત્તમ (ત્રામણ) રક્ષણ કરવાની શુદ્ધ પૂર્વકની શક્તિ. આ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય તેને “ સૌ-ત્રામણી યાગ ” કહે છે. તૈત્તીર્ય સંહિતાના પૂર્વોક્ત વચનોમાં પણ વિખરાએલી ઇન્દ્રની શક્તિને એકત્રિત કરવાને માટે જ આ સૌત્રામણી યાગ કરવામાં આવ્યો અને તે યાગથી આ શક્તિ કેન્દ્રિયૂત યજ્ઞ યજ્ઞ વગેરે વાતો સ્પષ્ટ છે. અર્થાત્ સૌત્રામણી યજ્ઞથી સંગઠન થાય છે અને રાષ્ટ્રીય શક્તિ વધે છે. તેથી આ તૃતીય સૂક્તના દ્વિતીય મંત્રમાં સૌત્રામણિ યજ્ઞ દ્વારા રાષ્ટ્રભ્રષ્ટ રાજ્યને ફરીથી રાજગાદી પર લાવવામાં આવે છે એમ કહ્યું છે—

દૂરે સન્તં વિપ્રંદંદ્રં સચયાય અરુવાસઃ બ્રાહ્મણયન્તુ ॥
(સ. ૩ મં. ૨)

“ રાજ્યથી દૂર પડેલા જ્ઞાની નરેન્દ્રને દોસ્તીને માટે તેજસ્વી લોકો તેને ગ્રામ સ્થાનથી અહીં લાવે. ” રાજ્ય-ભ્રષ્ટ રાજ્ય જંગલોમાં અથવા (અન્યક્ષેષે અપરુક્ષં ચરન્તં મં. ૪) બીજા દેશમાં છૂપાઈ રહેલો હિ તેને ફરી રાજ્યપર સ્થાપિત કરવા માટે જ્ઞાની લોકો તેને પોતાના રાજ્યમાં લઇ આવે. તેની મૈત્રી ફરી પોતાની પ્રજા સાથે પૂર્વવત્ થાય અને જ્ઞાની ઇન્દ્ર જ રાજગાદી પર બેસી નળ, આ માટે આ બધા પ્રયત્નો છે. આને માટે પ્રયત્નો કરવા માટે જ સૌત્રામણિ યાગ કરવામાં આવે છે એમ આ દ્વિતીય મંત્રના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું છે—

દેવાઃ અસ્મે ગાયત્રીં વૃહતીં અર્કં સૌત્રામણ્યા
દધુવન્ત ॥ (સ. ૩ મં. ૨)

“ દેવ આ રાજ્યને માટે ગાયત્રી બૃહતી આદિ રૂપે અર્ચન સહાર સૌત્રામણિ યાગ દ્વારા કરવામાં આવે છે, ” રાજ-ગાદી પર રાજ્યને બેસાડવા માટેનો પ્રયત્ન કરવાને માટે જ

સૌનામણિ યાગ કરવામાં આવે છે. આ યાગથી પોતાની વિષયસંબંધી શક્તિને એકત્રી કરે છે અને તે શક્તિ દ્વારા તે રાજાને પોતાના રાજ્યમાં લાવીને તેનો પછો સંકાર કરે છે. આ સંકારનું સ્વરૂપ જુઓ—

યદ્યપી રાજા યા અદ્યથ દ્યવતુ ।

સોમઃ યથા વર્ણેત્યથઃ દ્યવતુ ।

इन्द्रः यथा साधयः विद्वद्य द्यवतु ॥ (સ. ૩ મ. ૩)

અશ્વિના તે મુગ યન્માં છુણનામ્ ॥ (સ. ૩ મ. ૪)

પ્રતિજ્ઞાના યથા દ્યવન્તુ, મિત્રા પ્રતિ સ્વૃષત્ ॥

(સ. ૩ મ. ૫)

" પશુ રાજા જળરથાનેના રક્ષણને માટે તને બોલાવે, સોમ રાજા પદ્મોત્પન્ન રક્ષણને માટે તને બોલાવે, ઇન્દ્ર તને આ પ્રાણજનોના સુવ્યવસ્થાને માટે બોલાવે અધિદેવ તારા અદ્વિતીય આપના માગે સુગમ કરે પ્રત્યેક પ્રાણજન આદરથી તને બોલાવે અને મિત્રો દ્વેષમાં તારૂં બળ વધારે "

રાજ્ય પ્રમથમાં સમૃદ્ધ કિનારાનો પ્રમથ તથા પર્વત રથાનેનો પ્રમથ આ બે પ્રમથો આનાતશબ્દીય મહત્વના છે અને પ્રાણજનોના સુસંગ્રહનું કાર્ય રાષ્ટ્રની અન્તર્ગત વ્યવસ્થાનું છે સમૃદ્ધમાં નૌકા, જળદુર્ગો કાપાદિની રક્ષાનો પ્રમથ કરવાનો હોય છે અને પર્વતો પર કિલ્લાઓ વગેરેનો પ્રમથ આવરણ હોય છે પ્રાણની સુવ્યવસ્થાનો પ્રમથ તો રાજ્યશાસનનો એક મુખ્ય ભાગજ છે તેમાં તો જરાપણ શક છે જ નહિ આ સર્વ પ્રમથો માટે રાજાને રાજ્યાદીપર ફરીથી રથાપિત કરવામાં આવે એ તાત્પર્ય અહીં છે રાજાનાં શુ કર્તવ્યો છે તે વિષે પશુ અહીં સચિત કરવામાં આવ્યું છે સર્વ દેવતાઓની સહાયતા પશુ આ રાજાને પ્રાપ્ત થાય અને આ પ્રમાણે દેવેલી સહાયતાથી જળવાન બનેતો પોતાના દેશનો રાજા સૂત્રને માટે અસલ થાયો એવી છત્રા પ્રાણજનો અને તેમના નેતાઓના હૃદયમાં રહેલી નેષ્ટાઓ આ વિષયમાં આજળાં મત શુ કહે છે તે જુઓ—

इन्द्राग्नी विश्वे देवाः विशि ते क्षेम वर्णीषन् ।

(સ. ૩ મ. ૫)

" ઇન્દ્ર અગ્નિ અને બીજા સર્વ દેવો પ્રાણમાં તારૂં કલ્યાણ વધારે " અર્થાત્ આ દેવેલી કૃપાથી તારી પ્રાણનું પશુ કલ્યાણ થાયો અને પ્રાણના આનંદની સાથે તારૂં પશુ

કલ્યાણ થાયો અહીં—

ते क्षेमं विशि ।

(સ. ૩ મ. ૫)

" તારૂં (રાજાનું) કલ્યાણ પ્રાણમાં વમે છે " અર્થાત્ પ્રાણજનોનું કલ્યાણ યથાથીજ રાજાનું કલ્યાણ યથાની રક્ષણ છે નહિ તો નહિ જ ને રાજા પ્રાણના કલ્યાણમાં જ મારૂં કલ્યાણ છે એમ માનતો નથી તે રાજા જ નથી, પશુદેવના પશુકંથુ છે કે—

વિશિ રાજા પ્રતિષ્ઠિતાઃ ।

(પશુ ૨૦૬)

" પ્રાણના આશ્રયેજ રાજા સુપ્રતિષ્ઠિત થાય છે " ને પ્રાણ જ ન હોય તો રાજાનું અસ્તિત્વજ ક્યાં રહ્યું ? પરંતુ રાજા ન હોય તો પશુ પ્રાણ તો અવરખ રહી જ શકે છે, આથી જ કંથુ છે કે રાજા પ્રાણના આશ્રયે રહે છે, પરંતુ પ્રાણ રાજાના આશ્રય વિના પશુ રહી શકે છે આપ રાજાનું કલ્યાણ પ્રાણના કલ્યાણમાં જ રહેતું છે " તે ક્ષેમં વિશિ " આ અર્થવેદના મતને પાઠક આ દૃષ્ટિથી મન કરે આવા રાજાને પોતાની જ્ઞાનના લોહી પોતાના રાજ્યમાં ફરીથી રથાપિત કરે આ વિષયમાં આ સંકલનો ચતુર્થ મત જુઓ—

" સજ્જાતા દમ (રાજાત્) સમિ-સં-વિશ્વગમ્ ॥ (સ. ૩ મ. ૪)

" સમતીય લોકો આ રાજાને (સમિ) મારે તારથી (સં) સારી રીતે (વિશ્વગમ્) પ્રવેશ કરાવે. " રાજા પોતાના દેશમાં આવે તો પોતાના સ્વભાવિયતા સાથે જ આવે, તેઓ તેની સુરક્ષાનો પ્રમથ કરે અને મારે માણ ઉત્તમ વ્યવસ્થા રાખે, રાજાની સુરક્ષિતતાને માટે ઉત્તમ યત્ન કરવામાં આવે, સ્વભાવતીય લોકો જ (સજ્જાતા) રાજાના સાચા રક્ષક બની શકે છે વિભતીય લોકો કે જે વખતે દેશે દેશે તેનાં દેશ વિશ્વાસ સખો શક્ય નહિ તેથી જ રાજા પશુ સ્વભાવતીય લોકોપર જ અધિક વિશ્વાસ રાખે અને તેમનો ચોખ્ખો સન્માન કરતો રહે નહિ તો કેટલાક રાજ્યો એવા પશુ હોય છે કે જેઓ પરદેશીઓ તથા અન્યભક્તિના લોકો પરજ અધિક વિશ્વાસ રાખે છે અને સ્વદેશીઓ તથા સ્વભક્તિના લોકો પર અવિશ્વાસ કરે છે આ આત્મભક્તી વર્તનનું પરિણામ તેને આ તર્કમાં અમાન રીતે બેભાવન જ પડે છે આ અર્થે જ આ મતભાગમાં સ્વભાવતીય લોકોને

વિશ્વાસમાં લેવાની સૂચના કરવામાં આવી છે, જે રાજનીતિમાં વિશેષ મહત્વની છે. ન્યાં સ્વભાવની લોકો સદાપતાને માટે તત્પર હોય ત્યાંજ રાજ વિશ્વાસપૂર્ક વેગથી જાય અને પોતાનું કાર્ય શરૂ કરે; આ વિષયમાં આ મંત્ર જુઓ—

इयेनः भूत्वा इमां विद्यां आपत ॥ (સ. ૩ મં. ૩)

“ રૂપેન પક્ષીની માફક વેગથી આ પ્રજામાં આવીને રહે ” અર્થાત્ ન્યાં પ્રજાજનોના ભદ્ર પુરુષો સદાપતા આપવાને તૈયાર હોય ત્યાં રાજએ ત્વરાથી પહેંચી જઈને પોતાનું પ્રજાપાલનનું કાર્ય કરવું જોઈએ—

चिरोधी भलुष्य

સમગ્રીય લોકો પ્રાયઃ હરહંમેશ રાજની સદાપતાને માટે જ તૈયાર રહેશે કારણકે રાજનું જોરવ વધવાની સાથે તેમનો પણ વધ વધે જ છે તો પણ કેટલાક લોકો શત્રુપક્ષમાં જઈને મળે છે અને ઉત્તમ રાજને રાષ્ટ્રમાં ફરીથી સ્થાપિત કરવામાં વિરોધ કરે છે, એવી શક્યતા હોય શકે ત્યારે આવા માણસોનું શું કરવું જોઈએ, એ શંકા અહીં અવરજ થાય જ. આ શંકાને ઉત્તર આ સૂક્તના પદ મંત્રમાં આપેલો છે. જુઓ—

यः स जातः, यः च निष्ठया, ते ह्यं विषद्व ।

तं अपाञ्चं कृत्वा, अथ इमं इह अवगमय ॥

(સ. ૩ મં. ૬)

“ કોઈ સમગ્રીય અથવા કોઈ વિજાતીય અથવા વિદેશી મનુષ્ય તારા રાજ્યપરોહણના શુભ પ્રસંગે વિરોધ ઉભો કરનારો હોય તો તેનો બહિષ્કાર કરીને પછીથી આ રાજને અહીં લઇ આવે, ”

સર્વની સંમતિથી જે રાજને રાજ્યગાદી આપવામાં આવી હોય અને તેની સામે કાવતરું કરનારો કોઈ મનુષ્ય હોય તો (અપાઞ્ચં તં કૃત્વા) તેને દૂર કરીને જ અન્ય શ્રેષ્ઠ લોકોએ પોતાનું પ્રચારત કર્મવ્ય કરવું જોઈએ. રાજ્યની અંતર્ગત વ્યવસ્થા કરવામાં તો આવા પ્રકારના કેટલાએ અગ્રજ સ્થા જ રહે છે, તેથી તેમને દૂર કરવાનો એક માત્ર ઉપાય અહિં દર્શાવ્યો છે, આ પ્રમાણે જ પાઠક અન્ય ઉપદ્રવ દૂર કરી શકે છે.

ચતુર્થ સૂક્ત

અહીં તૃતીય સૂક્તનો વિચાર સમાપ્ત થાય છે માટે હવે તેની સાથે સંબંધ ધરાવનાર ચતુર્થ સૂક્તનો વિચાર કરીએ.

તૃતીય સૂક્તનો સંબંધ બહાર રહેનારા રાજને ફરી વખત સ્વરાજ્યમાં લાવીને રાજ્ય પર સ્થાપિત કરવાના મદતપૂર્ણ કાર્યની સાથે છે, અને આ ચતુર્થ સૂક્તનો સંબંધ સર્વ સાધારણ રાજને અને વિશેષતઃ પ્રજાએ ચૂંટણી રાજને રાજ ગાદી પર બેસાડવાના કાર્યની સાથે છે તેથી આ ચતુર્થ સૂક્તનો સંબંધ એક રીતે તૃતીય સૂક્ત સાથે છે અને બીજી રીતે વિચાર કરીએ તો આ ચતુર્થ સૂક્ત તદ્દન સ્વતંત્ર પણ છે. રાજનો રાજ્યાભિષેક એ આ ચતુર્થ સૂક્તનો મુખ્ય વિષય છે. આ સૂક્તમાં પ્રજા દ્વારા રાજની ચૂંટણી કરવાનું વર્ણન એ મુખ્ય વિષય છે, તેનો જ પહેલાં વિચાર કરીએ—

રાજની ચૂંટણી

રાજનો પુત્ર હો અથવા તો કોઈ નવેાજ વીર હો તેને પ્રજાની સંમતિથી જ રાજ્ય પ્રાપ્ત થતું હતું. શ્રી રામચંદ્ર જેવા સર્વ માન્ય પુરુષને પણ રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રજાની અનુમતિ લેવી પડી હતી આ વાતનો વિચાર કરતાં પ્રજાની સમ્મતિ પ્રમળ સક્રિય ધરાવતી હતી તે સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. આ સૂક્તે આ વૈદિક પૃથાપર ધણે જ ઉત્તમ પ્રકાશ પાડ્યો છે. જુઓ—

प्रदिशः देवोः इमाः पञ्च विद्याः त्वां राज्याय वृणताम् ।

(સ. ૪ મં. ૨)

“ દિશા અને ઉપદિશાઓમાં રહેનારી આ દિવ્ય પાંચ પ્રકારની પ્રજા તને રાજ્યના આધિપત્યને માટે ચૂંટે. ” પ્રજા રાજ્યપ્રાપ્તિ સ્વાધિપત્ય માટે તારા સ્વીકાર કરે આમ કહેવાથી રાજગાદી પર રાજને રાખવો અથવા ન રાખવો એ અધિકાર પ્રજાને આધીન છે એ વાત અહીં એની મેળે જ સિદ્ધ થાય છે. અથર્વવેદમાં આ વાત ઉદ્ઘાટનારો અનેક સૂત્રો છે, તેમનો વિચાર યથાવકાશ તેમના મોગ્ય સ્થાને થશે જ. પાઠક પણ ન્યાં ન્યાં આવા ઉલ્લેખ આવતા હોય તેમને એકઠા કરીને સર્વને સાથે મેળવીને તેમનો એકત્રિત વિચાર કરશે તો તેમને વૈદિક રાજનીતિ સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે. અત્યુ. આ પ્રમાણે રાજની ચૂંટણી કરી તેને રાજગાદી પર બેસાડી રાજ તરીકે સ્વીકારવાનો અધિકાર પ્રજાને જ એ વાત આ મંત્રભાગ દ્વારા સિદ્ધ થઈ ગઈ છે. હવે આ સૂક્તના આ ભાવને પાંચ અન્ય મંત્રભાગ અહીં જોઈએ—

हे राजन् ! सर्वाः प्रदिशः (प्रजाः) त्वा दयन्तु ।

(મં. ૧)

હયિનઃ સ જાતાઃ સ્વા અજ યન્તુ । (મ. ૩)
યદુષ્ઠા વિરૂપાઃ સર્વાઃ (પ્રજા) સંગત્ય તે ઘરીયઃ
સક્રન્ । (મં. ૭)

તાઃ સંવિદ્વાના સર્વાઃ (પ્રજા) સ્વા હ્યન્તુ
(મં. ૭)

“ હે રાજન્ ! સર્વ દિશાઓમાં રહેનારી સર્વ પ્રજા તને ખોલાવે. એટલાવારા સ્વભાવીય લોકો તારી સામે આવી જાય ધણીયું નિમિત્ત રૂપરાણી સર્વ પ્રજા એકત્ર થઈ સજ્જા રહીને તને શ્રેષ્ઠ બનાવે તે જાણનારી સર્વ પ્રજા તને જ ખોલાવે. ”

પ્રત્યાદિ મંત્રો પ્રજાની અનુભવિ રાજાને માટે અત્યાવશ્યક છે એ વાત સ્પષ્ટ દર્શાવે છે તેથી આ સક્રાંતો સ્પષ્ટ આશય આજ છે કે પ્રજાએ સ્વીકારેલા રાજા જ રાજગાદી પર બેસી શકે કોઈપણ પુરુષને જન્મથી જ રાજગાદીનો અધિકાર મળી શકતો નથી, પરંતુ જેનો પ્રજા સ્વીકાર કરે તે જ રાજપદને માટે યોગ્ય બની શકે છે આ સૂક્તના ઉપદેશમાં આ મહત્વપૂર્ણ વાત પાઠક અવશ્ય જાણે અને વૈદિક ધર્મ પ્રમાણે પ્રજાએ નિયુક્ત કરેલો અને પ્રજાની સમમતિ પામેલો જ રાજા હોઈ શકે તે વાત સ્પષ્ટપણે સમજાવી છે

પ્રજાનું પાલન

રાજ્યાભિષેક પછી જ પ્રજાથી ચૂંટાએલા અને વસાએના રાજાને રાજગાદી પર અભિષેક કરવી વખતે જ જણાવવામાં આવે છે કે હવે તારૂં પ્રજા પાલનરૂપે કરતી છે. જુઓ—

- ૧ રાષ્ટ્રં સ્વા માગન્,
- ૨ વર્ચસા સદ્ વૈદિહિ,
- ૩ વિદ્યાં પતિઃ પ્રાદ્ય પકરાદ્ય ત્વં વિરાજ,
- ૪ ઉપસદ્યા મમસ્યા ચ રહ સય ॥ (મ. ૧)

“ હે રાજન્ ! (૧) હવે તને રાજ્ય મળી ચૂક્યું છે, (૨) તારા તેજની સાથે તું ઉદયને (ઉત્થાન) પ્રાપ્ત કર, (૩) પ્રજાના પાલનકર્તા મુખ્ય તું એક રાજા બનીને તું વિશેષ પ્રકાશમાન બન, (૪) તારા સર્વ પ્રજાઓની પાસે જ્યાં યોગ્ય અને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય એવો તું બન ! આ પ્રથમ મંત્રમાં તું “ પ્રજા-પતિ ” બન, એમ કહેવામાં આવ્યું છે ‘ પતિ ’ શબ્દનો જો કે રૂઢ અર્થ તો સ્વામી અથવા

માલિક એવો થાય છે તો પણ આ શબ્દ “ પા ” ધાતુથી બનેલો હોવાથી (પાતિ-રક્ષતિ) પાલન કરનારો એવા જ અર્થમાં ખાસ કરીને આ શબ્દ વપરાયેલો છે. જે પાલન કરે છે તે પતિ કહેવરાવવાને યોગ્ય છે તેથી પ્રજા પતિ (વિદ્યાં પતિઃ) એ શબ્દ પ્રજા પાલનરૂપી રાજાનું કર્તવ્ય છે એમ દર્શાવે છે. રાજા શબ્દ પણ વરત્તાન અનિર્વાચન રાજાને ઉદ્દેશીને વપરાયો નથી જલ્દિ (રંજયતિ) પ્રજાનું રંજન કરનારો એવો ઉત્તમ રાજા વાચ્ય છે. આ પ્રમાણે અહીં પ્રજા પ્રસાનરૂપે રાજાનું મુખ્ય કર્તવ્ય બતાવ્યું છે. આવા રાજાને જ પ્રજા પ્રેમથી (મમસ્યા) નમન કરે છે અર્થાત્ તેનો સત્કાર કરે છે. રાજા એવો હોના જોઈએ કે જેને વખત પડેતો પ્રજા છૂટી (ઉપસદ્યા) મળી શકે જેનું દર્શન હ મેશા પ્રજાને મળે એવો રાજા હોવા જોઈએ, જે રાજા હરહંમેશ મંત્રીઓ અને અમલદારોથી વિરળાએલો રહે અને તારા ઉઠેલી પ્રજાનું જે મોટું પણ જીતે શકે નહિ એને રાજા કહેવો યોગ્ય નથી, અને તે પ્રજા પાસેથી નમસ્કાર શી રીતે મેળવી શકે ! આથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે પ્રજાની આદર અને નમન મેળવવાં હોય તો રાજાએ અવશ્ય પ્રજાને મળવું જોઈએ.

આ મંત્રમાં (રાષ્ટ્રં સ્વા માગન્) રાષ્ટ્ર તારી પાસે આવી ગયું છે આ વાક્યથી સ્પષ્ટ સમજાઈ રહ્યું છે કે રાષ્ટ્ર પોતાની ઇચ્છાથી, સમમતિથી તારી પાસે આવ્યું છે. અર્થાત્ રાષ્ટ્રની પાંચ પ્રકારની પ્રજાએ રાજા માટે તને ચૂંટી કાઢેલ છે, તેથી તેમની સમમતિથી જ આ રાષ્ટ્ર તને પ્રાપ્ત થયેલ છે તેથી તારા માટે એ ઉચિત છે કે તું રાષ્ટ્રનું પાલન એવી રીતે કર કે હ મેશા રાષ્ટ્રની સમમતિ અવિચ્છાદ્યમાં પણ તને અનુકૂળ જ રહે કરીપણ પ્રતિજ્ઞા ન બને, આ મંત્રનો પાઠક વિચાર કરશે તો જણાશે કે રાજા બનવા માટે પ્રજાની અનુકૂળ સમમતિની ફેરવી આવશ્યકતા છે પ્રજાની અનુમતિ વિના રાજા રાજગાદી પર રહી જ શકે નહિ એ આશય અહીં સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યો જાય છે.

ધનની વિભાગ

પ્રજાઓમાં ધનના જો વિષય વિકાસ થાય તો ફેરલાં લોકો પુનઃ જનવાન બની જશે અને તેઓ નિર્ધન પડે પૂનઃ જનવાન કરશે અને તેથી વિચારા નિર્ધન લોકો પાસે જશે તેથી રાજાના આપરણક કન્યોમાં એક એ કર્તવ્ય

પણ વેદે કહ્યું છે કે તે પ્રજાઓમાં યોગ્ય પ્રમાણથી વસુ વિભાજન કરે પ્રજામાં વિષમ રીતે ધન વહે માએકું ન રહે આ વિષયમાં વેદના ઠેકઠેકાણે આદેશ આપેલા છે.

૧ રાષ્ટ્રસ્ય વર્ધનં કક્કુદિ ધયસ્વ

તતઃ ઉપ્ર (મૂલ્યા) નઃ વસુન્નિ વિમજ્જ ॥ (મં.૨)

૨ અઘમનઃ વસુદેવાય વૃણુમ્ય

તતઃ ઉપ્ર (મૂલ્યા) ન વસુન્નિ વિમજ્જ ॥ (મં.૪)

“ (૧) રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યમય ઉચ્ચ રચાનપર ચઢીને, ઉમ્ર બનીને અમારે માટે ધનના ભાગ કરે (૨) ત્યાર પછી તારૂં પોતાનું મન ધનના હાન માટે અનુકૂળ બનાવ, ઉમ્ર બનીને અમારે માટે ધનનો વિભાજ કરીને વહેંચી દે ” આ બે મંત્ર ભાગમાં પહેલાં એમ કહ્યું છે કે, ‘ હે રાજા ! તું સર્વથી પહેલાં રાષ્ટ્રના અત્યંત ઉચ્ચ રચનપર અર્ચાત રાજ ગાદીપર આરૂઢ થા, ત્યાર પછી ઉમ્ર બન એટલે કે નરમ હૃદયવાળો ન બન અને પ્રજામાં ધનનો ભાગ કર ”

જો કે રાજા પ્રજાની અનુમતિથી જ રાજગાદીપર બેસે છે તો પણ ગાદીપર આરૂઢ થયા પછી તેણે ઉમ્ર બનવું જોઈએ જો ને નરમ હૃદયવાળો બનશે તો તેનાથી રાજાની કર્તવ્યો બરાબર રીતે પાર પાડી શકાય નહિ. ધર્માધર્મનો નિષ્કર્ષ કરીને અધર્માચરણ કરનારાને યોગ્ય શાસન કરવું એટલે ઉમ્ર બન્યા વિના તે યથા શકે નહિ તેથી રાજાને ઉમ્ર બન્યા સિવાય આશે નહિ, તે અત્યંત આવશ્યક છે ઉમ્ર બનીને અને પક્ષપાત સિવાય રાજાએ કર્તવ્ય કરવાં જોઈએ

ધનનું યોગ્ય વિભાજન કરવા માટે રાજાએ ન તો ધન-કોનો પક્ષ લેવો જોઈએ અથવા ન તો નિર્ધનોનો પક્ષ લેવો જોઈએ. રાષ્ટ્રમાં ધન વિષમ પ્રમાણમાં ન વહેવાય તેવું ક્ષણ રાખીને પોતાનું વસુ વિભાજનનું કર્તવ્ય પૂર્ણ કરવું જોઈએ આ ધણુ જ અધર્ષ છે પરંતુ રાજાની સુરિયતિને માટે અત્યંત આવશ્યક છે. ધનની વિષમતા, અધિકારની વિષમતા, શાનની વિષમતા અને જાતિની ઉચ્ચ નીચતા પ્રત્યાદિ અનેક વિષમતાઓ હોય છે, તેમાં ધન અને અધિકારની વિષમતા ધણી વિધાતક હોય છે આ વિષમતાને કારણે દુઃખાગ્રેષ્ટા મનુષ્યોની ઉન્નતિ થતી કહીને યથા જાય છે અને જે જાતો દુઃખાગ્રેષ્ટી છે તેમની લાધાનક રિયતિ થા છે એ દરકિન સદૃ જાણી છે તેથી વસુવિભાજ નામના રાજના કર્તવ્યમાં ધનવિષયક વિષમતા દૂર કરવાનો ઉપદેશ કરેલ છે તેનું મદલ પાઠક બરાબર સમજે

ગુણ સ કૃત્પ

પ્રજાજનોને શુભ સહવવાળી બનાવવી એ પણ રાજાનું એક મુખ્ય કર્તવ્ય છે તેનો પ્રારંભ રાષ્ટ્રની માતાઓ અને રાષ્ટ્રના સુપ્રતોથી થવી યોગ્ય છે આ વિષયમાં જુઓ—

જાયાઃ પુત્રાઃ સુમનસા મવન્તુ । (મં.૩)

હે રાજા ! તારા રાજ્યમાં શિક્ષણનો પ્રવંધ એવો કર કે જેથી, “ ઈશ્વો અને બાળકો ઉત્તમ વિચારવાળા બને ” જે રાષ્ટ્રની માતાઓ અને બાળકો સર્વ ઉત્તમ વિચારવાળા બનેલાં હોય તે રાષ્ટ્રની ગણના સ્વર્ગમાં જ યથા શકે છે, સુવિચારવાળી કન્યાઓ અને શુભ સહવવાળા કુમારો રાષ્ટ્રમાં વધે તો જ અહમયર્થનું વાયુનડા બની શકે છે, અન્યથા જે થયતું સંકરિત છે તે આજ કાલ પ્રત્યક્ષજ દેખાઈ રહ્યું છે રાષ્ટ્રમાં વિદ્યાના અધિકારી શિક્ષકો તેમજ અન્ય શાસનાધિકારીઓ બ્યારે ઉત્તમ અહમયારી થશે તેજ સમયે રાષ્ટ્રની સર્વ કન્યાઓ અને સર્વ કુમારો ઉત્તમ સહવવાળા બની શકે છે પાઠક આ વાતનો ખૂબ નિચાર કરે આ અપૂર્વ ઉપદેશ વેદે અહીં આપેલો છે જે પ્રાચીન સમયમાં ન્યવહારમાં આવેલ હતો પરંતુ હવે ફરી વખત તે જવદી વ્યવહારમાં આવશે એજ દેખાતું નથી, કારણ કે અર્થેદિક વાયુનડા વધી રહ્યું છે તેથી વૈદિક ધર્મો બ્યારે માં એ ઉચિત છે કે તેઓ કુમારો અને કુમારીઓમાં પિત્ર નિચારતું વાયુનડા ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને આ આદર્શ પોતાના મનમાં સદા જગૃત રાખે

રાજાની રહેણી કરણી

રાજાનો વ્યવહાર તદ્દન સીધો સાદો હોવો જોઈએ કષારક સાધારણ મનુષ્યની જેમ વેરાંતર કરીને પોતાના રાજ્યમાં રાજાએ બમણ કરવું જોઈએ અને પ્રજાનું સુખ કુખ પ્રત્યક્ષ રીતે જોવું જોઈએ એવો આદેશ છે જુઓ—

इन्द्रेन्द्र ! मनुष्याः (वत्) परोक्षे,

वरुणैः सहिदाना सं महास्या ॥

स अयं त्वा इवे सद्यस्ये मद्धत्,

स उ देवान् यक्षत विशः कल्पयान् ॥ (મં. ૬)

“ હે રાજા ! સાધારણ લોકોની જેવો બનીને દૂર દૂર સુધી તું જનતામાં બમણ કર ત્યાંના ગ્રેષ્ઠ મનુષ્યોની સાથે હળી મળીને તેમની સાથે રિયતિને જાણી લે તેઓ તને પોતાને ઘેર બોલાવે અને યથા કરે, આ પ્રમાણે પ્રત્યેકની ઉન્નતિ કર

આ મન ધણી દષ્ટિ મિન્દુઓથી મનન કરતા જેવો છે. તેમાં સદૃષી પ્રથમ તો એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે કપારેક કપારેક રાત્રીએ પેનારને દરબારી છૂદ અને વેળન ઝોડી સામાન્ય મનુષ્ય જેવા બનીને, તેમના જેવા જ પહેરવેશ ધારણ કરીને નમરમાં બમણ કરવું અને પોતાની પ્રભાવી રિયતિ ફરી છે તે પોતાની આંખે જોવી, કે પ્રભ કોઈ પણ જાતના કુખમાં, કષ્ટમાં છે કે સુખમાં છે પોતાના કર્મ આરીએ પ્રવૃત્તિ સાથે કેવા વ્યવહાર કરે છે ત્યાંના જે (ચરુણી-ચરી) આગળ પડતા લોકો દેવ અને જેઓ વધારે સમજવાળા ભુદિશાળી હોય તેમની સાથે દળીમગાને સર્વ પરિસ્થિતિને અસાગર જાણી લઈ એ વાત શોધી કાઢવી જોઈએ કે કદ જાતના સુધારા કરવાથી પ્રગટ સુખ વધશે તેવા સુધારા કરીને તેમનું સુખ નધારાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે જાતે જોશથી રાજાને જણાવે જરૂર છે રાજ્યની વ્યવસ્થામાં ક્યાં દોષ છે અને ક્યાં શુભ છે.

ખીટ વાત આ મતમાં જે કહી છે તે એ છે કે પ્રજાના લોકો રાજાને વાર વાર પોતાને ઘેર બોલાવે, રાજા ત્યાં જાય તેમની સાથે મળીને વાત બીત કરે, બધા દલીમગીને યથા યથા વચેરે કરે આ રીતે રાજા પ્રજાને સમર્થ બનાવે અને પ્રજાની ઉન્નતિ કરે આ સર્વ ઉપદેશ ઉત્તમ છે અને જેવી રીતે રાજાને તેવીજ રીતે રાજા પુરોગમે પણ દબેશાં મનન કરવા યોગ્ય છે

દુતનો સચાર

રાજા પોતે પોતાના રાજ્યમાં બમણ કરે અને સર્વ વ્યવસ્થા પોતે પોતાની નજરે બુદ્ધિ આ વિષયમાં ઉપર કહે વામાં આ મું જ છે પરંતુ એકલો રાજા આખા રાજ્યમાં ક્યાં સુધી જઈ શકે, અને કેટલું જોઈ શકે કે એટલે રાજાઓ ની બરી આજિા તો દુતો જ છે તેથી દુતોના સચાર બાબત માં ત્રીજા મતમાં કહેલ છે—

અગ્નિર દુત સચારતિ :

(મ ૩)

“મુલાન દુતો સચાર કરે.” રાષ્ટ્રમાં દુતોને બધી જાણ મોકલીને જે કાંઈ જણવા યોગ્ય વાતો હોય તે રાજા જાણી લે અને આ માહિતી પરથી પોતાની રાજ્ય વ્યવસ્થામાં જે કાંઈ ન્યૂનાધિક ફેરફાર કરવાનો હોય તે કરતો રહે અર્થાત્ દુતોનું અમલ એ શાસનનું એક આવરક બન છે, કારણ કે તેથી રાજાને શાસનની જાગૃતિમાં પોતાની પ્રજાના સુખ દુઃખોની અસાગર જાણ થાય છે આ પ્રમાણે માહિતી પ્રાપ્ત કરીને પોતાનું શાસન અવારનવાર રાજા પ્રજાને અન્યતઃ સ્થિત થાય છે, તેથી પ્રજા પણ આવા રાજાનો વિવિધ બેટો અને

ઉપદારો અપેક્ષા કરીને સહાર કરે છે આ જાણનાં બુદ્ધિ

(૧) હયિનઃ સજાતાઃ સ્વા અચ્છ વસ્તુ ॥

(મ ૩)

(૨) ઉગ્રાઃ વદું વર્ણિ પ્રતિ વદવાસે ॥ (મ ૩)

(૧) “દરિ લઈને લગભગિતા લોકો તારી રમ્ભે ઉપ રિયતિ થાય (૨) ઉગ્ર બનીને નું ધણી બેટો મેળવી શકાય” આ પ્રમાણે રાજા પ્રજાનો મહાસહાર પ્રાપ્ત કરી શકે તેમજ—

(૧) તે ધામા પૃથિવી કિયે સ્તામ્ ॥ (મ ૫)

(૨) ઉગ્રાઃ સુમનાઃ દદ દશમીં યદા ॥ (મ ૭)

“ (૧) હે રાજા તારે માટે ધાવા પૃથ્વી કલ્પાય પૂર્ણ બને અને (૨) ઉગ્ર તથા ઉત્તમ મનશાનો બનીને તું અહીં સો વરસ સુધી આ તારા રાજ્યને કાબૂમાં રાખ ” તેમ પ્રમાણે, સર્વ દેવોની સહાયતા આ રાજાને મળે (મ. ૪) આ પ્રકારની ઇચ્છા લોકો ત્યારે જ કરે જ્યારે રાજા પણ પ્રજાના સુખને વધારવા માટે તત્પર અને હતાયિત હોય જે રાજા પ્રજાના સુખની પરાધ કરતો નથી તેના હિતાદિનની ચિન્તા પ્રજા પણ કરતી નથી. તેથી આ વાં દરેક રાજાએ અસાગર લક્ષમાં રાખવી જોઈએ કે, અને જે આ રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તે પ્રાપ્ત પાલન કરવા માટે છે અને નહિ કે મારા પોતાના સુખોપભોગ ભોગવવા માટે આ બાબતમાં રાજાને રાજા પોતાનું કર્તવ્ય યોગ્ય રીતે પાળવું કરે

વરણ

અહીં એક વૈદિક વર્ણન ચોલીની વિશિષ્ટતા જણાવે છે તે અવશ્ય જોવા જેવી છે કદ, વરણ ધ્વજાદિ જાણી દેવતા વાચક હોઈ શકે છે ખીજા કોષને તે લાગુ પડી શકતા નથી એમ સામાન્યન આમ જાતતા જાણે છે પરંતુ ક્યારેક આ સમયે વિશેષ તરીકે પણ વપરાય છે અને ખીજાના કેટલાક શુભો દર્શાવે છે. અને કેટલીક વાર તે પોતેજ અર્થ પદાર્થ વાચક પણ નની જામ છે અહીં વરણ ચંદ્ર નહ વચનમાં વપરાયેલ છે તેથી ખાતરીથી તે વરણને ઉદ્દેશીને તો નથી જ વપરાયો કારણ કે જ્યારે તે વરણને ઉદ્દેશીને વપરાય છે ત્યારે એક વચનમાં જ વપરાય છે અહીં તે નહ વચનમાં હોવાને લીધે તે પ્રજા જોતોને ઉદ્દેશીને જ હોઈ શકે છે ‘સહજ, ચરણ, ઘર્ણ’, આ પ્રમાણે તે મારે વર્ણોત્તિ ઉદ્દેશીને હોઈ શકે છે અથવા વર એટલે કે એકતા વાચક પણ હોઈ શકે જો અમારા મત પ્રમાણે ‘વર્ણ’ અર્થ લેવો અધિક યોગ્ય છે, તો પણ તેનો અધિક વિચાર પાંદે કરે.

વિજયી રાજા

કાંડ ૬, સૂકત ૯૮

(ગાયિકા:— અપર્વા । દેવતા— ઇન્દ્ર :)

ઇન્દ્રો જયાતિ ન પરાં જયાતા અધિરાજો રાજસુ રાજયાતૈ ।

ચર્કૃત્ય ઈંદ્ર્યો વન્દ્યશ્રોપસર્ચો નમસ્યો મવેહ

॥ ૧ ॥

ત્વમિન્દ્રાધિરાજઃ શ્રવણ્યસ્ત્વં મૂરભિર્મૂર્તિર્જનાનામ્ ।

ત્વં દૈવીર્વિશં હમા વિ રાજાયુષ્મત્ક્ષત્રમજરં તે અસ્તુ

॥ ૨ ॥

પ્રાચ્યાં વિશસ્ત્વમિન્દ્રાસિ રાજોતોર્દીચ્યા વિશો વૃષ્ણહન્દ્રહોસિ ।

યત્ર યન્તિ સ્ત્રોત્યાસ્તજિતં તે દક્ષિણતો વૃષ્ણમ એપિ હવ્યઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (ઇન્દ્ર: જયાતિ) શૂરવીર પુરૂષોનો હું મેંશ વિજય જ થાય છે, (ન: પરા: જયાતૈ) કદી પરાજય થતો નથી. (રાજસુ અધિરાજ: રાજયાતૈ) રાજાઓમાં જે સર્વથી શ્રેષ્ઠ અધિરાજ હોય છે, તેની પ્રશા વધે છે. હે રાજા ! તું (હહ) આ રાષ્ટ્રમાં (ચર્કૃત્ય: ઈંદ્ર્ય:) શત્રુઓનો નાશ કરનારો અને સ્તુતિને માટે યોગ્ય, (વન્દ્ય: ઉપસદ્ય: નમસ્ય: મવ) વન્દનીય, પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય અને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય થાય. (૧)

હે ઇન્દ્ર ! (ત્વં અધિરાજ:) તું રાજાધિરાજ અને (શ્રવણ્ય:) કીર્તિવાન થા. (ત્વં જનાનાં અભિ- મૂર્તિ: મૂ:) તું પ્રભુજનોની સમૃદ્ધિ વધારનારો થા. (ત્વં હમા: દૈવી: વિશ: વિરાજ) તું આ દૈવી પ્રભુઓ પર વિરાજમાન થા. (તે આયુષ્મત્ ક્ષત્રં અજરં અસ્તુ) તારું દીર્ઘ આયુષ્માન ક્ષાત્રતેજ જરારહિત થાય. (૨)

હે ઇન્દ્ર ! (ત્વં પ્રાચ્યા: વિશ: રાજા અસિ) તું પ્રાચી દિશાઓનો રાજા છે. હે ! (વૃષ્ણહન્) શત્રુ- નાશક ? (ઉત ઉદીચ્યા વિશ: શત્રુહા અસિ) અને તું ઉત્તર દિશાના શત્રુઓનો નાશ કરનારો છે. (યત્ર સ્ત્રોત્યા: યન્તિ) જ્યાં નદીઓ જાય છે ત્યાં સુધીના પ્રદેશને (તત્ર તે જિતં) તેં જીતી લીધા છે. તેમજ (વૃષ્ણમ: હવ્ય: દક્ષિણત: એપિ) બળવાન અને આદરથી બોલવવા યોગ્ય બનીને દક્ષિણ દિશાથી તું જાય છે. (૩)

ભાવાર્થ— જે પુરૂષ શૂર હોય છે, તેમનો જય થાય છે, કદી પરાજય થતો નથી. જે રાજા સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ અને જે તેજ અધિક પ્રભાવશાળી, પ્રશંસનીય, વન્દનીય અને ઉપાસ્ય થાય છે. (૧)

ઉત્તમ રાજા કીર્તિવાળો અને પ્રભુની સમૃદ્ધિ વધારનારો થાય, પોતાની પ્રભુને દૈવી સંપત્તિથી સુખત બનાવે અને પોતાના રાષ્ટ્રનું ક્ષાત્ર તેજ વધારીને દીર્ઘ આયુષ્ય પાસુ વધારે. (૨)

આરે દિશાઓમાં શત્રુઓનો પરાજય કરીને રાજા વિજયી બને, બળવાન બને અને સર્વનો આદરપાત્ર બને. (૩)

રાજા વિજયી બનીને કદ રીતે મક્ક લાગી બને છે, તે વાત આમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં દર્શાવી છે. આ સૂકતનો હાવ આતિ સરળ અને સુબોધ છે. “ સૌર્વ ” અને બળ વધારીને અને પ્રભુની સમૃદ્ધિ વધારવાથી રાજા વિજયી બને છે. ” આ આ સૂકત- નો મુખ્ય આશય છે.

રાજાની સ્વરાજ્યપર ફરીવાર સ્થાપના

કાંડ ૩, સુકત ૩

(ત્રયોદશ અર્થો । દેશા- અગ્નિ, નાગદેવતા)

અધિકદત્તસ્યુપા દ્વઃ મુવદ્ગે વ્યવિસ્ય રોદસી ઉગ્ચી ।

યુજન્તુ ત્વા મરુતો વિશ્વેવેદસ આમું નય નમસા રાતહવ્યમ્

॥ ૧ ॥

દુરે ચિત્સન્તંમરુપાસુ દન્દ્રમા ચ્યોત્રયન્તુ સરુયાય વિપમ્ ।

યદ્દાયત્રીં વૃહતીમર્કમસ્મે સૌત્રામણ્યા વૃધૃપન્ત દેવાઃ

॥ ૨ ॥

અન્યસ્ત્વા રાજા વરુણો હવયતુ સોમસ્ત્વા હવયતુ પર્વતશ્ચઃ ।

દન્દ્રસ્ત્વા હવયતુ વિદ્યમ્ઃ આમ્પઃ શ્યેનો મૂત્વા વિશઃ આ પંતેમાઃ

॥ ૩ ॥

શ્યેનો હવ્યં નયત્વા પરસ્માદન્યક્ષેત્રે અપરુદ્ધં ચરન્તમ્ ।

અશ્વિન્ના પન્થાં કૃણુતાં સુગં તે હમં સંજાતા અમિસંવિદશ્વમ્

॥ ૪ ॥

અર્થ— (દ્વઃ સ્વ-પાઃ મુવત્) અહીં પોતાનું રક્ષણ કરનારો મનુષ્ય હોય એમ (અધિકદત્ત) પોતાની પોતાની કહેવામાં આવ્યું છે. દે (અગ્ને) અગ્નિ ! (ઉગ્ચી રોદસી વ્યવસ્વ) વિસ્તૃત ધાતુ પૃથ્વીમાં ઘાટી તેજ દેલાવ. (વિશ્વેવેદસઃ મરુતઃ ત્વા યુજન્તુ) સર્વ નાહુનારો મરુત તને યોગ્ય બનાવે. (રાત-હવ્યં મરુ) હવનને યોગ્ય પદાર્થોને આપનારો આ પુરુષને (નમસા આનય) નમસ્કાર સહિત અહીં લાવ. (૧) (દુરે ચિત્ સન્તં વિપ્રં દન્દ્રે) દુર રહેનારા કાદ્યા પુરુષ ધન્દ્રને પણ (અરુપાસઃ સરુયાય આચ્યાવયન્તુ) તેજની લોક ભિત્રતાને માટે અહીં લઇ આવે. (યત્ દેવાઃ) કારણ કે સર્વ દેવ (સૌ-ત્રામણ્યા) સૌત્રામણિ દ્વારા (માયત્રીં વૃહતીં મર્ક મસ્મે વૃધૃપત) માયત્રી વૃહતી રૂપ પૂજા તેને માટે ધારણ કરે છે. (૨) (વરુણઃ રાજા) રાજા વરુણ (અન્દ્રપઃ ત્વા હવયતુ) જળને માટે તને બોલાવે. (દન્દ્રઃ ત્વા આમ્પઃ વિદ્યમ્ઃ હવયતુ) ધન્દ્ર તને તે પ્રજાઓને માટે બોલાવે (શ્યેનઃ મૂત્વા હમાઃ વિશઃ આપત) મુ શ્યેન પક્ષીની જેમ વેગ ધારણ કરીને આ પ્રજાઓમાં આવી બા. (૩) (અન્ય-ક્ષેત્રે અપરુદ્ધં ચરન્તં હવ્યમ્) અન્ય દેશમાં છૂપાઇને રહેનારા બોલાવવા યોગ્ય રાજાને (શ્યેનઃ પરસ્માદ આનયતુ) શ્યેન પક્ષીની જેમ યદ્યપથી બીજા દેશમાંથી લઇ આવે. (અશ્વિનો સુગં તે પન્થાં કૃણુતાં) અને અશ્વિનો સુખથી જવા યોગ્ય તારો માર્ગ બતાવે.

અનુવાદ— આ જળમાં મનુષ્ય પોતાનું રક્ષણ પોતે જ કરવું એક એ આ વાત સર્વ રાત્રીએ પોતાની પોતાની કહી છે. મનુષ્ય અગ્નિની જેમ તેજસ્વી બને અને પોતાને પ્રકાશ જળમાં સર્વજન દેલાવે આતું નાહુનારા રાત્રીએ રાત્રિયાણી બનાવે અને તેને નમનપૂર્વક તેની ચામત્યાદી પર સ્થાપન કરે (૧) રાત્રીએ તેજો દુર ગયા હોય તો પણ તેને પોતાના રાખના હિતને માટે તેજસ્વી વીર પુરુષો ફરીથી લઇ આવે અને કંતામ રક્ષણ કરવાના યોગ્ય પ્રયત્નથી તેનો કંતામ સંકાર કરે. (૨) જળરથાનેની રક્ષાને માટે જળાધિપતિ, પવિત્રતાની રક્ષા માટે પવિત્રતા અધિકારી, જનોની રક્ષા માટે જનપિત્રી અથવા નેનાએ સમાધાને બોલાવે ત્યારે જ સમાધાન પોતાની પ્રજાઓમાં શીખવાથી જળને વિરાજશે (૩) સંકેત સમયે રાત્રી અન્ય દેશમાં છૂપાઇને રહેનારો હોય તો પણ તેને ધારણ કરીથી પોતાની રાજમહાદી પર બેસાડે. એવું થયું છે

હવ્યન્તુ ત્વા પ્રતિજનાઃ પ્રતિ મિત્રા અવૃપત ।

હન્દ્રામી વિશ્વે દેવાસ્તે વિશિ ક્ષેમમદીધરન્

યસ્તે હવં વિવદત્સજાતો યશ્ચ નિષ્ઠયઃ ।

અપાશ્ચમિન્દ્ર તં કૃત્વાથેમમિહાર્વ ગમય

॥ ૫ ॥

॥ ૬ ॥

(સજાતાઃ : હમં અમિં સં વિશધ્વં) સભતીય લોકો તેને અંદર દાખલ કરાવે. (પ્રતિજનાઃ ત્વા હવ્યન્તુ) હરેક પ્રકારના લોકો તને બોલાવે. (મિત્રાઃ પ્રતિ અવૃપત) મિત્ર તારૂં બળ વધારે. (હન્દ્રામી વિશ્વે દેવાઃ) ઇન્દ્રામી અને બીજા સર્વ દેવો (વિશિ તે ક્ષેમં અદીધરન્) પ્રભુઓમાં તારે માટે ક્ષેમ ધારણ કરે. (૫) હે ! (હન્દ્ર) નરેન્દ્ર ! (યઃ સજાતઃ) જે સભતીય છે (ચ યઃ નિષ્ઠયઃ) અને જે વિભતીય છે. (તે હવં વિવદત્) તારા આદરણીયતાના વિષયમાં વિવાદ કરે, (ત મપાશ્ચં કૃત્વા) તેનો બહિષ્કાર કરીને (અય હમં હહ અવ ગમય) ત્યાર પછી તેને અહીં લાવે. (૬)

જાની લોકો તેના માર્ગ સુગમ અને અગત્ય બનાવે અને તેના ભતિના લોકો તેને પોતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરાવે. (૪) મિત્રો તે રાજની સહાયતા કરે, સર્વ દેવો પ્રભસદિત તે રાજ્ય કલ્યાણ કરે. (૫) જે કોઇ બળવાળો અથવા પરતીય મનુષ્ય આ રાજ્ય રાજનો વિરોધ કરનારો હોય તો તેને રાજ્યની બહાર કાઢી મૂકવો જોઇએ અને પછી જ આદરસન્મારથી રાજનેા પ્રેરો પોતાના રાજ્યમાં કરાવવો જોઇએ (૬)

અહીં તૃતીય સૂક્તનો અર્થ અને બાવાર્થ પૂર્ણ થયો તેની સાથે ચતુર્થ સૂક્તનો અર્થ ત ધનિષ્ઠ સબધ છે, તેથી તેનો અર્થ અને બાવાર્થ જોયા પછી બંને સૂક્તોનો સાથે મેળવીને વિચાર કરીશુ

ક્ષત્રિયનો ધર્મ

કંડિ ૨, સૂક્ત ૫

(ઋષિઃ- સુગઃ ભાગવંશઃ । દેવતા- હન્દ્રઃ)

હન્દ્રં જુપસ્વ પ્ર વહા યાહિ શૂર હરિભ્યામ્ ।

પિવાં સુતસ્વ મતેરિહ મધોશ્ચકાનશ્ચારુમદાય

હન્દ્રં જટરં નવ્યો ન પૂણસ્વ મધોર્ધિવો ન ।

અસ્ય સુતસ્ય સ્વર્ણોપ ત્વા મદાઃ સુવાર્ચો અગુઃ

॥ ૧ ॥

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે શૂર ઇન્દ્ર ! (જુપસ્વ) તું પ્રસન્ન થા, (પ્રવહ) આગળ વધ. (હરિભ્યાં શા યાહિ) અપ્રવોળી સાથે તું અહીં આવ. (ચકાનઃ) તુલ્ય થઈને તું (મદાય) આનંદને માટે (હહ) અહીં (મતેઃ) બુદ્ધિમાન પુરુષોએ (સુતસ્ય મધોઃ ચારુઃ) નિચોવેલા મધુર સુંદર રસ (પિવ) પીઓ. (૧) હે ઇન્દ્ર ! (નવ્યઃ ન) પ્રથમ કરવા જેવો અને (સ્વઃ ન) સ્વર્ગીય આનંદના જેવો (મધોઃ જટરં પૂણસ્વ) આ મધુર રસથી તારૂં પેટ ભરી દે. / અસ્ય સુતસ્ય) આ નિચોવેલા રસનો (સ્વઃ નઃ) સ્વર્ગના આનંદ જેવો હુધ

બાવાર્થ— હે રાજા ! ॥ હ મેશા પ્રસન્ન અને આનંદિત રહે અને જનતિને માર્ગે આગળ વધ તારા હૃતમ થોડાઓથી યુક્ત એવા રથમાં બેસીને અહીં તહીં જા અને હ મેશા સંતોષિત રહીને તારા આનંદને વધારવાને માટે બુદ્ધિવર્ધક મધુર રસનું પાન કર (૧) હે શૂર હિર ! પ્રથમ થોડા અને હુધને વધારનારા મધુર રસથી તારૂં પેટ ભર એમ કરવાથી જ હૃતમ

૧૨ [અથર્વ અનુ. ભા. ૨]

દન્દ્રસ્તુરુપાણિમ્ત્રો વૃત્તં યો જ્ઞાનં યતીર્નં ।

વિમેદં પૂલં મૃગુનં સંસતે શત્રુન્મત્રે સોમસ્ય

॥ ૩ ॥

આ ત્વાં વિશન્તુ સુતાસં દન્દ્ર પૂણસ્વં કુક્ષીં શિદ્ધિ શંક ધિવેદ્યા નઃ ।

શ્રુધીં હવં ગિરોં મે જુપસ્વેન્દ્રં સ્વયુગિમર્મસ્તેહ મહે રણાય

॥ ૪ ॥

દન્દ્રસ્ય નુ પ્રા વોચં વીર્યોણિ યાનિ ચકારં પ્રયમાનિ વૃત્તી ।

અહ્નઃપ્રિમન્વપસ્તંતર્ત્વં પ્ર વક્ષણાં અભિનત્પર્વતાનામ્

॥ ૫ ॥

અહ્નઃપ્રિ પર્વતે શિશિયાણં ત્વષ્ટાસ્મે વર્જં સ્વર્પ્યં તતક્ષ ।

વાત્રાં દ્યૌઃ ધેનવઃ સ્પન્દમાના અપઃ સમુદ્રમવં જગમુરાપઃ

॥ ૬ ॥

ઘૃપાયમાણો અઘૃણીતુ સોમં ત્રિકંદુકેપ્યપિચત્સુતસ્યં ।

આ સાયંકં મૃગવાંદત્ત વૃત્તમહેત્રેનં પ્રથમજામર્હીનામ્

॥ ૭ ॥

અને (સુવાચઃ મદ્રાઃ) ઉત્તમ વાણિની સાથેના આનંદ (ત્વા ઉપ અગુઃ) તારી પાસે પહોંચે છે. (૨)
 (યતીઃ ન) યત કરનારા પુરૂષની જેમ (યઃ તુતાપાદ્ મિત્રઃ દન્દ્રઃ) થયુ પર જે ત્વરાથી હુમલો કરનાર
 મિત્ર ધન્દ્રે (વૃત્તં જ્ઞાન) ઘેરો ધાલનારા શત્રુઓનો નાશ કર્યો હતો, તથા (મૃગુઃ ન) શાંદભૂમીની જેમ
 જેણે (પૂલં વિમેદં) ઘનુના બળને લેડી નાખ્યું અને (સોમસ્ય મદ્રે) સોમરસના આનંદમાં (શત્રુન સ્તેહ)
 શત્રુઓનો પરાભવ કર્યો હતો. (૩) હે (શત્રુ દન્દ્ર) શકિતમાન પ્રભુ ધન્દ્ર ! (સુતાસં ત્વા મા
 વિશન્તુ) નિશ્ચયેલો આ રસ તારામાં પ્રવેશ કરે. (કુક્ષીં પૂણસ્વ) બન્ને પડખાંઓને તું ભરી દે અને
 (શિદ્ધિ) શાંત્ય કરે. (ધિવા નઃ આ-હિ) તારી જીલ્દીથી તું અમારી પાસે આવ. અમારા (હવં શ્રુધિ)
 પોકારો સાંભળ, (મે ગિરોં જુપસ્વ) આજે બાપણ સ્વીકાર, અને (મહે) અહીં (મહે રણાય) મહાકુદને
 માટે (સ્વાયુગિમઃ) તારી યોજનાઓ આથે (આમસ્વ) આનંદ પામ. (૪) (દન્દ્રસ્ય વીર્યોણિ નુ પ્રવોચં)
 ધન્દ્રનાં પરાક્રમેનું હું ચારી રીતે વર્ણન કરું છું. (યાનિ પ્રયમાનિ) જે પહેલી શ્રેણીનાં પરાક્રમે (વૃત્તી-
 ચકાર) વજ્રધારી ધન્દ્રે કરેલાં હતાં. તેણે (અહિં અહન) ન ઘટનારા શત્રુઓનો નાશ કર્યો, અને (અવ-
 અનુ તતર્દ) પ્રવાહોને જલ્દા કરી દીધા. અને (પર્વતાનાં) પર્વતોને (વક્ષણાઃ પ્ર અભિનત્) ઉચ્ચાશિખરો
 તોડી નાખ્યાં. (૫) (પર્વતે શિશિયાણં અહિં) પર્વતને આથથે રહેનારા હુરમનોનાં (અહન) વધ કર્યો.
 (અસ્મે) તેને માટે (ત્વષ્ટા સ્વર્પ્યં વર્જં તતક્ષ) કારીગર લોકોએ ખૂબ જ ધારદાર અને પાણીવાળું યજ્ઞ
 બનાવી આપ્યું હતું. (વાત્રાં ધેનવઃ દ્યૌઃ) શાંભરતી ગાયોની જેમ (સ્પન્દમાનાઃ આપઃ) વેગથી વહેતા
 જળ પ્રવાહ (અજઃ સમુદ્રં અવજગમુઃ) સીધા સમુદ્ર સુધી જઈ પહોંચ્યા. (૬) (ઘૃપાયમાણઃ) બળવાન
 વીરે (સોમં અઘૃણીતુ) સોમરસને પ્રાપ્ત કર્યો. (સુતસ્ય ત્રિકંદુકેપ્યપિચત્) રસનું ત્રણ ઉચ્ચ સ્થાનોમાં
 પાન કર્યું. (મૃગવાં સાયંકં વર્જં આ અદન્) ધન્દ્રે બાણરૂપી વજ્ર લીધું અને (અહીનાં પ્રયમજાં)
 અહન) શત્રુઓની પહેલાં આ વીરને મારી નાખ્યો. (૭)

પ્રશંસાની વાણી ચારે તરફથી તારી પાસે પહોંચશે, અર્થાત્ સર્વ લોકો તારી પ્રશંસા કરશે. (૨) પુરૂષાણાં, ઉચ્ચ પુરૂષની
 જેમ પ્રયત્નશીલ અને શીર્ષવેગથી સાથે શત્રુઓ પર હુમલો કરનારો શત્રુવીર પાતાના શત્રુઓનો નાશ જલ્દી જ કરે છે. જ્યો-
 રીતે શાંદભૂમે અનેક પ્રકારનાં ધાન્યોને જલ્દી છે, તેજ પ્રમાણે આ શત્રુવીર શત્રુની સેનાને જલ્દી નાષે છે અને સોમરસનું
 પાન કરતો કરતો આનંદિત અને ઉત્સાહિત થઈને શત્રુઓનો પરાજય કરે છે (૩) હે શકિતમાન શત્રુવીર ! સર્વ મધુર રસો
 તને પ્રાપ્ત થાશે અને તેમનાથી હું તારું પેદાશી રહું, તે સાથે હું તારા અનર્થી સર્વ જનતાની બલાધીનો વિચાર કર અને

તેમનો પોઠાર શ્રવણ કર તથા મહાન છવન કલદમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાને માટે નારી યોગ્ય શક્તિયોની સાથે આનંદથી તૈયાર રહે (૪) શર પુરુષોનાં પરાક્રમેાનું વર્ણન કરે છે, જે તેમણે કરેલાં હતાં. આગળ વધતા શત્રુઓનો તેણે નારા કર્યો અને પાણીના પ્રવાહ સર્વને માટે ખુલ્લા કરી દીધા, તેમજ પર્વતોના બાગ તોડીને જંગલો પલ્લુ સાફ કરી દીધાં (૫) પર્વતના ભાગે પર છપાઇને રહેનારા શત્રુઓના તેમણે વધ કર્યો, આવા શસ્ત્રીને માટે કારીગરોએ વિશેષ પ્રકારનાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર તૈયાર કરી દીધાં જેવી રીતે માથે ભાંમરની ભાંમરની પોતાનાં વાહરડાં પાસે બધ છે તેવી રીતે તે વીરે ખોલી નાખેલા બધા જગ પ્રવાહો સમૃદ્ધ સુધી જઇ પહોંચ્યા. (૬) પોતાનું બળ વધારનારે શરવીર ત્રણ વખત અને ત્રણ સ્થાનોમાં સોમરસનું પાન કરે છે. ધનવાન શરવીર પોતાનાં શસ્ત્ર દરદરેશ તૈયાર રાખે છે અને આગળ વધતા શત્રુના અગ્રગામી વીરનો શીખ નાશ કરે છે. (અને આ રીતે તે પોતાનો વિજય પ્રાપ્ત કરે છે.) (૭)

ક્ષત્રિયનો ધર્મ

ક્ષાત્રધર્મ

મણે ખરું ઇન્દ્રશક્રોમાં ક્ષત્રિય ધર્મ વર્ણવેલો હોય છે. ઇન્દ્ર શબ્દ મુખ્યતઃ શત્રુનો નાશ કરનારા શરવીરનો દ્યોતક છે અને તેનું વર્ણન શરવીરના ક્ષાત્રધર્મનું પ્રકાશક હોય છે. આ સૂક્તમાં પણ પાઠક તેજ વાત બરાબર જોઇ શકશે. આ સૂક્તમાં જે શબ્દો દ્વારા શરવીરનું વર્ણન કરીને ક્ષાત્રધર્મ પ્રગટ કર્યો છે તે શબ્દોના અર્થ જુઓ—

ક્ષત્રિયોના શુભ્ર

૧ **ઇન્દ્રઃ** (**ઇન્દ્રન્દ્ર**)— શત્રુઓનો નાશ કરનારો, શત્રુ-સૈન્યનો નાશ કરનારો. (મં. ૧)

૨ **શૂરાઃ**— શરવીર (મં. ૧)

૩ **ચક્રાન્તઃ**— તમ, સંપૂર્ણ, તેજસ્વી, પ્રકાશમાન, શત્રુ-ઓનો પ્રતિકાર કરવામાં સમર્થ. (મં. ૧)

૪ **મિત્રઃ**— જનતાનો મિત્ર, જનતાનું દિન કરનારો સુખના જેવો પ્રકાશમાન. (મં. ૩)

૫ **યતીઃ**— પ્રવલ્લશીલ, પુરુષાર્થી. (મં. ૩)

૬ **શત્રુઃ**— હાડિબૂળો, શેકનારો, શત્રુઓને ધુલ્લવનારો. (મં. ૩)

૭ **તુરાપાદઃ**— ઝડપથી શત્રુ પર હુમલો લઇ જનારો. (મં. ૩)

૮ **શાસ્ત્રઃ**— સમર્થ, શક્તિશાળી, બળવાન. (મં. ૪)

૯ **વજ્રીઃ**— વજ્ર આદિ શસ્ત્રોથી યુક્ત. (મં. ૫)

૧૦ **વૃષાયમાણઃ**— પોતાનું બળ પ્રતિદિન વધારનારો પોતાની શક્તિ સર્વ પ્રકારે વધારનારો. (મં. ૭)

૧૧ **મધવા** (**મધન્વાન્**)— ધનવાન. (મં. ૭)

આ અગ્રિયાર શબ્દો આ સૂક્તમાં શરવીર ક્ષત્રિયના વાચક છે. આ શબ્દોથી ક્ષત્રિયોના કર્તવ્યનો પણ ખોલ થાય છે. ક્ષત્રિયોમાં શૌર્ય, વીર્ય પરાક્રમ આદિ શુભો જેવી રીતે હોવાં જોઇએ તેવી જ રીતે ફરી ફરી પ્રયત્ન કરવાનો શુભ્ર અને ઝડપથી શત્રુઓ પર હુમલો કરવાનો શુભ્ર પણ અવશ્ય હોવો જોઇએ. શત્રુ કરતાં પોતાનું બળ વધારે રાખવાની તૈયારી પણ ક્ષત્રિયોએ કરી રાખવી જોઇએ, અને આ સર્વને માટે તેની પાસે વિપુલ ધન પણ હોવું જોઇએ, ઇત્યાદિ ક્ષાત્રધર્મનો ઉપદેશ પણ આપ્યોને અહીં મળે છે. પાઠક આ દૃષ્ટિથી આ પદોનો વિશેષ વિચાર કરે. હવે વાક્યો દ્વારા ક્ષત્રિયોનાં જે કર્મોનું આ મંત્રોમાં વર્ણન થયું છે તેનો વિચાર કરીએ.

ક્ષત્રિયોનાં કર્તવ્યો

૧ **શૂર ! હરિઃ**— આવાહિ— હે વીર ! ધોડાઓ ઉપર સવારી કર. ધોડા પર સવારી કરવાનો મહાવરો ક્ષત્રિયોએ રાખવો જોઇએ. (મં. ૧)

૨ **પ્ર વહઃ**— આગળ વધ. ક્ષત્રિયોની એવી તૈયારી હોવી જોઇએ કે તેઓ ઝડપથી આગળ વધી શકે. ચડાઇ કરવામાં લીલપ ન રાખે. (મં. ૨)

૩ **વૃષં જઘાન**— ઘેરો ધાલનારા અથવા બૂહ બાંધીને

૨૫ ઇ કરનારા યજુઓનો નાશ કરનાર્થાં દર્શિતો સમર્થ દો
(મ ૩)

૨૬ ઘલ્લં વિમેદ- યજુઓના બળને તોડી નાંખે યજુ-
ઓની સેનામાં બેઠે ઉત્પત્ત કરે, યજુની સેનાની સઘસઘિત
નષ્ટ કરે, તે યજુઓની સેનાને વેરરિખેર કરી નાંખે (મ ૩)

૨૭ ઘાશૂલ મસદે- યજુઓનો પરાજય કરે યજુના
મુશાને સદન કરે અર્થાત્ યજુઓનો દુર્મસો આવે તો તે
પાછો ન હો (મ ૩)

૨૮ ઘિહ્વદિ (ઘા વિહ્વદિ)- ઉત્તમ રાજ્યશાસન કર
રાજ્યશાસન કરતું એ પોતાનું કર્તવ્ય છે એમ ક્ષત્રિયો સમજે
(મ ૪)

૨૯ મહતે રણાય ર્વયુગ્મિ મર્સ્વ- આગળ વધે !
મુઠને માટે પોતાની યોજ્ઞક શક્તિઓ દ્વારા આનંદથી તૈયાર
રહે યજુ બે લડતો રહે તો તેને પોતાની મુક્તિઓથી અને
યોજ્ઞાથી ફર કરે (મ ૪)

૩૦ ઘર્હિ અઘન્- યજુઓનો નાશ કરે (મ ૫)

૩૧ પર્વતાના વક્ષણા અમિયન્- પર્વતો પર આવેલાં
ગીચ જંગલોને કાપી નાખીને યજુઓને છુપાઇ રહેનાર્થાં
સ્થળોનો નાશ કરે અથવા ત્યાંથી વહેતી નદી અથવા
પ્રવાહોને ખુલા કરી દે (મ ૫)

૩૨ અપઃ મનુ તતર્દ- પાણીના પ્રવહો યજુઓના
કળખમાં હોય તો તેઓને બધા માટે જલદી છૂટા કરી દે
(મ ૫)

૩૩ પર્વતે શિધિયાણ ઘર્હિ અઘન્- પહાડોનો આશ્રય
લઇને લગભરા યજુઓનો નાશ કરે (મ ૬)

૩૪ હમ્મિ ર્વયઃ ર્વયં વક્ષ તતક્ષ- તેને માટે પહાડો
તીક્ષ્ણ ઘરાઓ તૈયાર કરીને આપે અથવા રાજ્ય પોતાના
કારીગરોને સજ્જઓ તૈયાર કરવાના કામ પર નિયુક્ત કરે
અને આવશ્યક શસ્ત્રાર્થ તૈયાર કરાવી લે (મ ૬)

૩૫ સાયક વક્ષઃ આ અદત્ત- બાણ અને વજ્ર જેવાં
હથિયારો પોતાના હાથમાં રાખે (મ ૭)

૩૬ અર્હિના પ્રથમર્જાં વન મઘન્- આગળ વધતા
યજુઓના મુખ્ય મુખ્ય વીરોનો એટલે કે સેનાનાથનો નાશ
કરે (મ ૭)

આ ૫ કોનો દર્શિયોનું કર્તવ્ય દર્શાવી રહ્યા છે તેમનો વધુ

પ્રવાસો કરવાની આશયકતા નથી જ કારણ કે આ વાક્યો
પોતે જ ખૂબ સ્પષ્ટ છે અને યોગ મનનથી તેમનો આશય
ધ્યાનમાં આવી શકે છે

હવે રાજ્યશાસન વિષયક કર્તવ્યો સૂચિત કરનાં વાક્યો
બુઝો—

રાજ્યરક્ષણ

૧ મિત્ર - પ્રભનો મિત્ર બનીને રાજ્ય રાખ્ય કરે, કદી
દુરમન બનીને રાજ્ય કરી શકે નહિ (મ ૩)

૨ હ્ય યુધિ, મિરઃ જુપદ્ય- તેમનો અવાજ સાંભળ
એટલે કે તાણીનો સ્વીકાર કરે અર્થાત્ પ્રભ પોતાના સહિય
પ્રભની ઇચ્છાઓનો આત્મ કરે (મ ૪)

૩ અપઃ અજ સમુદ્ર મયજામુ- સમુદ્ર મુખી વહે
નારી નહેરો ખોદે અને તેમાંથી પાણી લઇ ખેતીને મદદ કરે
(મ ૫)

આ પ્રમાણે પ્રભદિનને માટે જ જે રાજ્યશાસન ચલાવે
છે તે રાજની પ્રભ પ્રથમ સા કરે છે આ વિષયમાં નીચે
લખેલા ૩૪ ગો નોંધ લેવા છે—

પ્રભનો તરુથી સન્માન

૧ ત્વા મદા સુવાચઃ ઉપ અઘુ - તારી પાસે હજારો
ઉત્તમ વાણી પહેલે છે, અર્થાત્ આનંદિત થએલી પ્રભ તેની
ઉત્તમ વાણીથી તારી પ્રથમ સા કરે છે કૃતઘતાથી સ માન કરે
છે માનપત્ર અપાંજુ કરે છે (મ ૨)

આનંદિત થયા પછી જ પ્રભ આ ઉત્તમ રાજની પ્રથમ સા
કરે છે નહિ તો ત્રાસેથી પ્રભ નિન્દા અથવા રાજનો ક્રોધ
કરતી રહેશે આ પ્રમાણે રાજના અથવા ક્ષત્રિયોના સર્વોચ્ચ
કર્તવ્યો શુ છે ? એ બાબતમાં આ સૂત્રે ઉપદેશ આપે છે
અર્થાત્ વાક્યો ઉદ્ધૃત કરેલ છે, તેમાં અર્થની મુખ્ય
ધર્મને માટે સન્દેશો અર્થોના પુરવવાયક પ્રયોગોમાં તાણી
નેહને થોડો ફેરફાર કરેલો છે આ વાત સસ્ફુટત ૧૬મી
સ્વય બાણી સકરો આદ્ય પરિવર્તન આ પ્રકારના સ્પષ્ટ
કરેલમાં આવશ્યક જ કાયદો તેથી જા વિવેચના પછે
કાઇ ન લખનાં હવે ક્ષત્રિયના બંધિતગત અચાર જોઇ
નિવાસ વગેરે કેસા હોનાં નોંધએ તે વિષયમાં આ સૂત્રનો
ઉપદેશ નોંધએ—

જોગ

૧ સુતસ્ય મઘોઃ પ્રદાય વિશ્વ- સોમાદિ વનસ્પતિ

માંથી નીચેવેલા મધુર રસનું આન દને માટે પાન કર (મ ૧)

આ વિધાનમાં મધુર રસનું પાન કરવાનો ઉપદેશ છે. આજ મધુરક પ્રાથન છે વનરપતિઓમાં સોમ મુખ્ય છે તેને મહત્વ કરનાથી અન્ય આરોગ્ય અને હર્ષવર્ધક વનરપતિઓ એની મેળે જ તેમાં આવી જાય છે. આ સૂકતના સાતમાં મ ત્રમાં સોમનું નામ છે અને તેજ આ મ ત્રની સ્થાને સળધ ધરાવે છે આ સૂકતમાં તેનો ઉદ્દેશ નીચે પ્રમાણે છે—

૧ સુતસ્ય મધો જઠર વૃણસ્વ । (મ. ૨)

૨ સુતાસ ત્યા હૃદી. આધિશન્તુ । (મ ૪)

૪ સુતસ્ય સોમં । વ્રકદ્રુકેષુ અપિયત્ । (મ ૭)

આ મ ત્રમાંગોનો પશુ તેજ ભાર છે, (૨) સોમરસથી પેટ ભરી દે (૩) સોમરસથી બને પગમાં ભરી દે (૪) નિયોવાયેલો સોમરસ ત્રણ વાસણો દ્વારા ત્રણ સ્થાનોમાં બેસીને ત્રણ વખત પીએ આ સોમરસ મધુર રસિયાળો, હર્ષ અને ઉત્સાહવર્ધક થાક દૂર કરનારો, દીર્ઘ આયુષ્ય આપનારો શુદ્ધિ પધાવનારો અને રોગનાં જ તુઓને શરીરમાંથી દૂર કરનારો છે એમ અને મધ

વેદમુદ્રાપિથી અગ્રણ્ય લોભ સોમ ને દારૂ માને છે તેઓ એટલી મોની ભૂલ કરે છે કે તેમના જેટલી બીજી દોષ પશુ મોટી ભૂન હોઈ શકે નહિ સોમ, સૂરા, વારણી, આસન, અરિષ્ટ, મધ અને દારૂ આ શબ્દો સમાન અર્થના નથી મધ અને દારૂ આ શબ્દો સમાન અર્થના થઈ ગયા છે અને સૂરા શબ્દ પશુ તેમાં જ ભળી ગયો છે, આ વાત અમે બહુમિ છીએ તેથી અમે કહીએ છીએ કે આ શબ્દોનો અર્થ પાઠક અવશ્ય સ્મરણમાં રાખે

૧ સોમ- સોમવંદનીને રસ, જેદ્ધ, મધુ (મધ) સાકર, બૂનેલો બનાજનો લોટ, દહાં છત્વાદિ અનેક પદાર્થોના મિશ્રણથી સુદર, સ્વાદિષ્ટ પેષ બનાવીને પીનામાં આવે છે અને ગાય વગેરે પશુઓને પશુ પીનાપ્રવસમાં આવે છે આ વનરપતિઓના માત્ર રસ જ હોય તેના શુભો ઉપર વધુ વિશ્વાસ છે

૧ સુરા- કોષ પશુ રસની વરાળ બનાવીને ફરીથી એને ઠંડી પાડીને રસ બનાવવામાં આવે તેને આ નામ આપવામાં આવે છે. (Distilled water) પાણીની વરાળ બનાવીને તેને ફરીથી ઠારીને પાણી બની જાય તેના પાણીનું આ નામ છે જીવજનનું પશુ આ નામ મોજ કારણથી છે કારણ કે

બૂમિ ઉપરના પાણીની વરાળ બનીને વાદળાં બને છે અને વરસાદ પડે છે કોષ પશુ રસની આ પ્રમાણે શુદ્ધિ થાય છે આ શુદ્ધ કરવાની રીત છે આજકાલ આ રીતે જ દારૂ બનાવાય છે, તેથી જ આ નામની ખરાબી થઈ છે, આ વાત સમગ્ર પ્રમાણે દંડ થઈ છે વાસ્તવમાં સૂકૃતનો સુરાશબ્દ ઉક્તિપિથિથી પરિશુદ્ધ કરેલ રસનો વાયક છે

૨ ઘાઠળી, અમરઘાઠળી- આ શબ્દો પશુ ઉક્ત પ્રકારના રસોના અને જળના વાયક છે આ પેયોમાં માદકના અથવા દુર્યુષ્ટ વાસ્તવમાં છે જ નહિ પરંતુ આજકાલ આ રીતે સૂરા બનાવવામાં આવે છે. તેથી જ આ સર્વ નામો ખરાબ અર્થમાં આજકાલ વપરાય છે પ્રાચીન સમયમાં પશુ કનચિત્ ખરાબ અથવા કવચિત્ સારા અર્થમાં તેનો ઉપયોગ જોવામાં આવે છે

૪-૫ આસવ અને અરિષ્ટ— આ નામ ઓઠિ પોના હોય છે તેમાં થોડું સેડનવામાં આવે છે એટલે તેથી મધ ઉત્પન્ન થાય એ અપરિહાર છે, તો પશુ તેમાં મદ્યની માના ફક્ત બે ટકા જેટલી જ હોય છે અને તેથી તેની ગણતરી દારૂ મા થતી નથી

અ એનેએ તેની તપાસ કરીને નિશ્ચિત કર્યું છે કે આ મધ છે નહિ તેથી જ દેશી વૈદ્યો આ આસવ અને અરિષ્ટ તૈયાર કરી શકે છે, નહિ તો સરકારી પ્રતિનિધ તેમને પશુ બંધન કરતાં માત્ર જ

૬-૭ મધ અને દારૂ માદક હોવાથી નિ સંદેહ ધણી જ દાનિકારક પેષ છે પાઠક આ વિવરણથી સમજી ગયા હશે કે સોમમાં દેવની કલ્પના અથવા મદ્યની કલ્પના જરા પશુ થઈ શકતી નથી ફિવસમાં ત્રણવાર રસ નિયોવાવામાં આવે છે અને તેની આકૃતિઓ આપ્યા પછી તે પીનામાં આવે છે સૂરા, અપોરે અને સાર્જે રસ નિયોવવામાં આવે છે અને પીવામાં આવે છે એ વર્ણન આ સૂકતના સાતમાં મ ત્રમાં આનુ છે તેથી સોમરસને જો લોક સૂરા (દારૂ) માને અને કહે તો તે દારૂના કેદમાં જ એમ કહે છે એમ કહીએ તો તે કોષ બોલુ નથી જ સૂકતમાં ક્ષતિયોનું બોજન વનરપતિના રસમાંથી બનેનું છે એમ સ્પષ્ટ કહેલું છે એટલે આ વિધાન શાકાહારને પ્રોત્તિકારક છે

જીવન સંગ્રામ

વેળા “ મહત્તરણાય ” આ શબ્દો વાર વાર આવે છે

“ મહાન યુદ્ધ ” આથી રહ્યું છે, સાવધાન રહીને પોતાનું કર્તવ્ય કરવું જોઈએ, આ વેદનો ઉપદેશ છવન સમામર્થ મળી રહેતાં માનવીઓને પ્રયોગને માર્ગદર્શક છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય દ્વંદ્વેષી યુદ્ધભૂમિ પર ઉભો છે. કાંઈને કાંઈ પ્રકારના યુદ્ધમાં તે ભાગ લઈ રહ્યો છે. પછી તેની કલ્પના હોય અથવા ન હોય તેને યુદ્ધમાં રહેવું તો પડે જ છે, તો પછી એ ભાગીને ક્યાં જઈ શકે ? તેથી જ પોતાનું યુદ્ધ કેના પ્રકારનું છે અને તેમાં પોતાનો કેટલો સંબંધ છે તેમજ તેથી પોતાનું શું કર્તવ્ય

છે તે પ્રત્યેક માનવીએ જાણવું આરંભ્ય છે, અન્યથા તેનો જન્મ નિર્અર્થક થઈ જશે. પછી જોઈએ તો તે આદિસા જ્ઞાતિથી યુદ્ધ કરે કે દિસા જ્ઞાતિથી યુદ્ધ કરે પરંતુ યુદ્ધ વિના તેનો છુટકારો નથી, અને આ યુદ્ધમાં વિજય મેળવ્યા સિવાય તેની ઉત્તિ થઈ શકે નહિ. આ તો સર્વ સાધારણ મનુષ્યોની વાત થઈ શકે. આટે તો પૂછવું જ શું ? તેમનું છવન જ યુદ્ધરૂપ છે તેમને આટે તો યુદ્ધ અનિવાર્ય છે.

આ પ્રમાણે આ સકલ ક્ષાત્રધર્મીનો ઉપદેશ કરે છે.

પ્રભ-પાલક - સૂક્ત

ઠાંકે ૧, સૂક્ત ૨૧

(ઋષિ - અપર્ણા । વેદતા - રાગ)

સ્વસ્તિદા વિશાં પતિર્વૃષ્ટહા વિંમૂઘો વૃશી ।

વૃષેન્દ્રઃ પુરં પતુ નઃ સોમપા અંમયકરઃ

॥ ૧ ॥

યિ ન હન્દુ મૂર્ધો જહિ નીચા યચ્છ પૂતન્યતઃ ।

અધમ ગમય તમો યો અસ્માં અમિદાસતિ

॥ ૨ ॥

વિ રક્ષો વિ મૂર્ધો જહિ વિ વૃત્રસ્ય હનૂં રજ ।

વિ મન્યુમિન્દ્ર વૃત્રહસ્ત્રમિત્રસ્યામિદાસનઃ

॥ ૩ ॥

અર્પેન્દ્ર દ્વિપતો મનોઽપુ જિજ્ઞાસતો વૃધમ્ ।

વિ મૃહચ્છ્રમ્ યચ્છ વરિયો યાવયા વૃધમ્

॥ ૪ ॥

અર્થ— (સ્વસ્તિ દા) મ ગણ આપનાર, (વિશા પતિ) પ્રભાઓનો પાલક, (વૃષ્ટહા) ઘેરા ઘાલ નાશ શત્રુઓનો નાશ કરનાર (વિ મૂઘ વૃશી) વિશેષ હિંસકોને વશમાં રાખનાર, (વૃષા) બળવાન (સોમ-પા) સોમનું પાન કરનાર, (અમયકર) અલય આપનાર (હન્દ્ર-) પ્રભુ રાજા (ન) અમારી (પુરં પતુ) આગળ ચાલે, અમારો નેતા અને (૧) હે ઇન્દ્ર ! (નઃ મૂઘ) અમારા શત્રુઓને (વિવહિ) મારી નાખ (પૂતન્યત) સેવા દ્વારા અમારા પર હુમલો લાવનારાને (નીચા યચ્છ) નીચે જ અટકાવી દે (ય અસ્માં અમિદાસતિ) જેઓ અમને દાસ બનાવવા ચાહે છે, અથવા અમારો દાત કરવા ઇચ્છે છે તેમને (અધમ તમ ગમય) હીન અથવા કારણ પહોંચાડી દે (૨) (રક્ષ મૂઘ વિ વિજહિ) રાક્ષસો અને હિંસકોને મારી નાખ (વૃત્રસ્ય હનૂં રિજ) અમને ઘેરીને હુમલો કરનારા શત્રુના અને જડબાને તોડી

નાખ; હે ! (વૃત્રહન્ હન્દ્ર) શત્રુનાશક પ્રભો ! (અમિદાસતઃ અમિત્રસ્ય) અમારા નાશ કરનારા શત્રુઓને (મન્યું વિરુજ) ઉત્સાહને તોડી દે. (૩) હે (હન્દ્ર) પ્રભો ! રાજન્ ! (દ્વિપતઃ મનઃ અપ) દેવ કરનારનું મન બદલાવી નાખ, (જિજ્યાસતઃ વર્ધ અપ) અમારા આયુષ્યનો નાશ કરનારાને દૂર કર, (મહત્ શર્મ વિયચ્છ) અમને મહાન સુખ આપ અને (વર્ધં વરીયઃ વાવય) વધને દૂર કર. (૪)

ભાષાર્થ— પ્રભુઓનું દિવ અને મનન કરનારો પ્રભુઓનું ઉત્તમ પાલન કરનારો, ઘેરો ધાણીને નાશ કરનારા શત્રુને દૂર કરનારો, અવિષ, અમૃતપાન કરનારો, પ્રભને અભય દેનારો રાજા જ અમારો નેતા, સુખી, બને. (૧) હે રાજન્ ! પ્રભના શત્રુઓનો નાશ કર, લશ્કર લઈને દુશ્મનો કરનારા શત્રુઓને હાથો દે, જે આરક્ષક અને નાશ કરનારો બાદે છે તેને દૂર નહાડી દે. (૨) દ્વિસંક દૂર શત્રુઓને મારી નાખ, ઘેરો ધાણીને સત્તાવનારા દુશ્મને કાપી નાખ, સર્વ પ્રકારના શત્રુઓના ઉત્સાહનો નાશ કરી દે (૩) શત્રુઓના મનની અંદરનો વિચાર બદલી નાખ અર્થાત્ તેઓ દુશ્મનો કરવાનો વિચાર છોડી દે નાશ કરનારા બોને દૂર કરી દે, આરક્ષકને દૂર કર અને સર્વ પ્રભને સુખી કર (૪)

ક્ષાત્રધર્મ

આ “ અભય ગચ્ ” નું સૂત્ર છે. આ સૂક્તમાં ક્ષાત્રધર્મનો ઉપદેશ અને રાજાનાં કર્તવ્યોનું વર્ણન છે તેનું મનન પાઠક કરે. ઉત્તમ રાજાનાં શુભોનું પ્રથમ મંત્રમાં વર્ણન કર્યું છે આ મંત્રની કસોટીથી રાજા ઉત્તમ છે કે નહિ તેની પરીક્ષા થઇ શકે છે. અન્ય ત્રણ મંત્રોમાં વિવિધ પ્રકારના શત્રુઓનું વર્ણન છે અને તેનો પ્રતિકાર કરવાનો ઉપદેશ છે. સર્વ પ્રકારના અત્યાચાર શત્રુઓનો પ્રતિકાર કરીને પ્રભને અધિકમાં અધિક સુખી બનાવવી એ રાજાનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. આ સૂક્ત અતિ સરળ છે તેથી તેનું અધિક રપષ્ટિકરણ આવશ્યક નથી.

આશા-પાલક - સૂક્ત

કાંડ ૧, સૂક્ત ૩૧

(ઋષિ.- મણા । દેવતા- આશાપાલાઃ (વાસીળતિઃ) ।)

અશાનામાશાપાલેભ્યઃચતુર્ભ્યો અમૃતેભ્યઃ ।

હૃદ્યં મૃતસ્યાધ્યક્ષેભ્યો વિધેમં હવિષાં હૃદ્યં વૃષમ્

॥ ૧ ॥

ય આશાનામાશાપાલાશ્ચત્વારં સ્થનં દેવાઃ ।

તે નો નિર્કૃત્વાઃ પાશેભ્યઃ મુચ્ચત્તર્હસોઅંહસઃ

॥ ૨ ॥

અર્થ— (મૃતસ્ય અધ્યક્ષેભ્યઃ) જગતના અધ્યક્ષ (અમૃતેભ્યઃ) અમર (આશાનામ્ ચતુર્ભ્યઃ) આશાપાલેભ્યઃ) દિશાઓના ચાર દિશા પાલકોને માટે (વૃષ્યં) અથવા સર્વ (હવિષાં હૃદ્યં વિધેમ) હવિદ્રવ્યથી આ પ્રકારે અર્પણ કરીએ છીએ. (૧) હે (દેવાઃ) દેવો (યે આશાનાં ચત્વારઃ આશાપાલાઃ સ્થન) નમે જે દિશાઓના ચાર દિશા પાલકો છે (તે નઃ) તે તથા અમે સર્વને (નિર્કૃત્વાઃ પાશેભ્યઃ) અવનતિના પાશોથી

ભાષાર્થ— ચાર દિશાઓના ચાર અમર દિશાઓ છે, તેઓ આ બનાવેલા જગતના અધ્યક્ષ છે તેમની પૂજા અમે કરીએ છીએ. (૧) તે ચાર દિશાઓના ચાર દિશાપાલ છે, તેઓ અમને દરેક પાપથી બચાવે અને દુર્બલિથી અમારો પ્રયત્ન

અસામસ્ત્વા હવિષાં યજામ્યશ્લોણસ્ત્વા ઘૃતેનં જુહોમિ ।

ય આશાનામાશાણાલસુરીયોં દેવઃ ॥ નંઃ મુમૂતમેહ વંક્ષત

॥ ૩ ॥

સ્વસ્તિ માત્ર જુત વિદે નોં અસ્તુ સ્વસ્તિ ગોમ્ષોં જગતે પુરુષેભ્યઃ ।

વિશ્વં મુમૂતં સુવિદંત્રેં નોં અસ્તુ જ્યોમેવ હંદોમ સૂર્યમ્

॥ ૪ ॥

તથા (અહસઃ અંહસઃ) પ્રત્યેક પાપથી (મુચ્ચતાં) છાકાયો (૨) (અમામ) ન યાકેલો એવો હું (હવિષાં ત્વા યજામિ) હવિષ્વંશથી તારું યજન કરું છું (અ-શ્લોણ-ત્વા ઘૃતેનં જુહોમિ) લંગડો ન બનતા હું તને ધી અર્પણુ કરું છું આ (આશાના આશાપાલ સુરીયઃ દેવ) જે દિશાઓનાં દિગ્પાલ ચતુર્થ દેવ છે (સઃ નઃ સુમૂતં આવક્ષત્) તે અમને સર્વને ઉત્તમ પ્રકારે અહીં પહોંચાડે (૩) (નઃ માત્રે જુત વિદે સ્વસ્તિ અસ્તુ) અમારી સર્વની માતા માટે તથા અમારા સર્વના પિતાને માટે આનંદ થાયો. તેમજ (ગોમ્ષ્ય જગતે પુરુષેભ્યઃ સ્વસ્તિ) ગાયોને માટે, ચાલતા ફરતા જીવોને માટે અને પુરુષોને માટે સુખ થાયો (નઃ વિશ્વં મુમૂતં સુવિદંત્રેં અસ્તુ) અમારા સર્વને માટે સર્વ પ્રકારનું જૈશ્વર્થ અને ઉત્તમ જ્ઞાન હો. અને (સૂર્ય જ્યોક્ષ્ણ એવ હંદોમ) સૂર્યને ધણા લાભા સમય સુધી ભેટા રહીએ અર્થાત્ અમે દીર્ઘાયુ થીએ (૪)

કરે (૨) હું ન યાકતા તેનો સત્કાર કરું છું, લગડો લંગડા જન્મા સિવાય હું તેને ધી આપુ છું જે આ ચાર દિગ્પાલોના ચતુર્થ દેવ છે તેઓ સુખપૂર્વક ઉત્તમ અવસ્થા સુધી અમને પહોંચાડે (૩) અમારા માતા, પિતા, અમારા અન્ધ છાદિન, અમારા ગાય, ઘોડા આદિ પશુઓ, જે કોઈ અમારો પ્રાણી દોષ તે સર્વ આ પ્રકારે સુખી થાયે. અમારા સર્વ પ્રકારે અમ્યુ ન થાયે અને અમારે જ્ઞાન સર્વ પ્રકારે વધે તથા અમે દીર્ઘાયુ થીએ (૪)

આશા-પાલક-સૂક્ત

દિગ્પાલ

પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ અને ઉત્તર આ ચાર દિશાઓ છે તેમની રક્ષા કરનારા ચાર દિગ્પાલો છે. તેઓ પોતપોતાની દિશાનું સંરક્ષણ કરી રક્ષા છે આ ત્રિશુના રક્ષક એટલા હોશિયાર અને દક્ષ છે કે તેમની બાજુ વચર કોઈ અનુભવ કોઈ પશુ પ્રકારનું ખરાબ કામ કરી શકતો નથી. પ્રત્યેક અનુભવ માટે એ ચોખ્ખો છે કે તે આ વાન લક્ષ્મી રાખે અને આ દેવી લોકપાલોની શિક્ષાને ચોખ્ખો અને એનું કોઈ કામ કે આચરણ ન કરે

રાત્રી પોતાની રાત્રીની અવસ્થા અને રાત્રીનું સુશાસન કરવા માટે પોતાના રાત્રીના ચાર વિજાગ કરીને તેના પર એક એક શાસક અધિકારીની નિમણુંક કરે તે અધિકારી દક્ષતાથી પોતાના વિજાગનું શોખ શાસન કરે. દુષ્ટ લોકોને દડ

આપે અને સજ્જન લોકોનું પ્રતિપાતન કરે તેમજ કાષ્ઠપણ જગ્યાએ અનાચાર ચલાવે આ રાષ્ટ્રનીતિનો પાલ આ સૂક્ત માં આપણને મળે છે.

વિશ્વની અદર રાષ્ટ્ર અને રાષ્ટ્રની અદર અકિતો દેહ હોય છે અને આ ત્રણે રથોમાં નિયમ એક સરખો જ હોય છે તેથી રાષ્ટ્રશાસનનો વિચાર કર્યા પછી જે અકિતોનું રાષ્ટ્ર બનેલું છે, તે વ્યક્તિઓની અદર ચાર દિશાઓમાં ચાર દિગ્પાલ ક્યા રૂપમાં છે અને તેમનું શાસન આ આધ્યાત્મ જૂઠાણમાં કેવી રીતે ચાલી રહેલું છે અને તેથી વૈષ્ણિક સદા ચારના વિષયમાં આપણે કેવો મોખ લેવો જોઈએ તેનો વિચાર ઠલે કરવો જોઈએ

દેહમાં ચાર દિગ્પાલ

૨૯માં મુખને “ પૂર્વ દાર ” કહે છે અને ચુદાને પશ્ચિમ

હાર કહે છે. આ બંને દારો એકબીજાની સાથે સંબંધિત પણ છે. પૂર્વદારથી અર્થાત્ સુખથી અન્ન, પાન, શરીરની અંદર દાખલ થાય છે. ત્યાંનું પોતાનું કાર્ય પતાવીને શરીરમાં મળાદિનારૂપમાં પરિવર્તન પામી પશ્ચિમદારથી અર્થાત્ યુદ્ધ-માર્થી બહાર નીકળે છે. અર્થાત્ પોષક અન્નનો પ્રવેશ પૂર્વદાર-થી આ શરીરમાં થાય છે અને મળ દૂર કરવાનું કાર્ય પશ્ચિમ દારથી થાય છે. આ બંને દાર શરીરના સ્વાસ્થ્ય માટે અત્યંત આવશ્યક છે. પરંતુ આ તો સ્થૂળ શરીરના સ્વાસ્થ્યની સાથેનો સંબંધ છે. આ ઉપરાંત બીજા બે દાર છે જેનો સંબંધ મનુષ્યની ઉન્નતિ અથવા અધોગતિની સાથે વ્યક્તિ છે. આ બંને દાર મનુષ્યના શરીરમાં જ છે અને જેમને “દક્ષિણ દાર” અને “ઉત્તર દાર” કહે છે.

“ઉત્તરદાર” મરતકમાં છે. જેનું નામ “વિદતિદાર” ઉપનિષદમાં આપેલું છે, આ દારથી શરીરમાં જીવાત્માનો પ્રવેશ થાય છે, અને જ્યારે આ દારથી પોતાના જ પ્રવલનથી જે વખતે જીવ બહાર નીકળે છે, તે સમયે તે જન્મમરણના દૂખમાંથી છૂટે છે અને શરીરના બંધનમાં પડતો નથી. નાન-પણમાં બાળકના મરતકમાં આ જગ્યાએ દાડકું હોતું નથી. તેનું નામ ઉત્તરદાર છે. આ દારથી જવાથી ઉચ્ચતર અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે.

આ દારનો સંબંધ મજ્જા કેન્દ્રની સાથે છે. આ મજ્જા કેન્દ્રની સાથે નીચેના ભાગમાં સંબંધ રાખનારું દાર શિશુ દાર છે, જેમાંથી વીર્યપાત થાય છે. તેના યોગ્ય નિયમે પાળવાથી સુયોગ્ય સંતતિ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ જો તેમાં નિયમનું પાલન ન થાય તો મનુષ્યની અધોગતિ થાય છે. આ બંને દારો મનુષ્યને ઉચ્ચ અથવા નીચ બનાવવા સમર્થ છે. અલગથી પાલન દ્વારા ઉત્તર માર્ગથી જવાનું જે ઉપનિષદે વર્ણન કર્યું છે તે આજ ઉત્તર માર્ગને સંચિત કરે છે. આનું જ નામ ઉત્તરાયણ (ઉત્તર+અયન) અર્થાત્ ઉત્તર માર્ગથી જેનું એવો થાય છે. તેની વિરૂદ્ધ “દક્ષિણાયન” અર્થાત્ દક્ષિણ માર્ગથી જનું એમ છે. તેના સંબંધથી ઉત્તમ ગૃહસ્થ ધર્મ પાલન કરવામાં આવે તો ઉન્નતિ શક્ય છે. પરંતુ અસંયમથી મનુષ્ય એટલો નીચે પડી જાય છે કે તેનું કોષ કંકાણું રહેતું નથી. આ બે માર્ગ મજ્જા તંત્રોની સાથે સંબંધ રાખનારા છે.

આ પ્રમાણે પૂર્વદાર અને પશ્ચિમ દાર આ શરીરમાં

અન્નનસિકા સાથે સંબંધ દર્શાવે છે જ્યારે દક્ષિણ અને ઉત્તર દાર આ બંને દારો મજ્જાતંત્રોની સાથે સંબંધ રાખે છે. આ ચાર દારના ચાર સંરક્ષક દેવો હોય છે પરંતુ આ દેવો રાક્ષસોના કુમવા નીચે દયાએલા ન હોવા જોઈએ.

આશા અને દિશા

આ સૂક્તમાં દિશાવાચક “આશા” શબ્દ છે અને તેના પાલકનું નામ “આશાપાલ” તરીકે મંત્રોમાં આવેલ છે. “આશા” શબ્દના બે અર્થ છે. એક તો “દિશા” અને બીજો “આશા, મહત્વાકાંક્ષા, ઉમેદ,” મનુષ્યની જેવી આશા, ઇચ્છા, મહત્વાકાંક્ષા અને ઉમેદ હોય છે તેવા પ્રકારની તેની કાંચ કરવાની દિશા હોય છે. જ્યારે મનુષ્ય આશાહીન બની જાય છે, હતાશ થઈ જાય છે, નિરાશ થઈ જાય છે ત્યારે તે આ જગતથી દૂર જવાની અથવા મરી જવાની ઇચ્છા કરે છે. આ વિચાર જે પાકોના ચિત્તમાં સ્થિર થઈ જાય તો તેમને જીવોઈ આવશે કે આ સૂક્ત મનુષ્યની સાથે કેટલો ધનિષ્ઠ સંબંધ રાખે છે.

જે સમયે “આશા” શબ્દનો અર્થ “આશા આકાંક્ષા,” વગેરે કરવામાં આવે તે સમયે આજ સૂક્ત મનુષ્યના અબુ-દયનો માર્ગ બતાવે છે. તેમજ જે સમયે આ “આશાના” શબ્દનો અર્થ “દિશા” કરવામાં આવે છે ત્યારે આજ સૂક્ત બાહ્ય જગત તથા રાષ્ટ્રના પ્રયત્નોના ભાવ દર્શાવે છે, સૂક્તની આ શબ્દ રચના વિશેષ ગંભીર છે અને તે વેદની અદ્વિતીય વર્ણન શૈલીનું સ્વરૂપ બનાવી રહી છે.

સૂક્તનો મનુષ્ય વાચક ભાવાર્થ

મનુષ્યની ચાર આશાઓ હોય છે, તેના ચાર અમર પાલક છે. આ જુતાધ્યક્ષની આપણે હવનથી પૂજા કરીએ છીએ. (૧) મનુષ્યની ચાર આશાઓના ચાર પાલક છે. તેઓ અમને પાપથી બચાવે અને દુષ્ટ સ્થિતિથી પણ બચાવે. (૨) ન યાકતા અને અંગેમાં નિર્બળ ન બનતાં હવિ અને ધૃતથી તેમને તમ કહે શું. આ ચાર આશાઓના પાલકોમાંના ચોથો પાલક જે છે તે અમને ઉત્તમ વ્યાનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં સહાયક બને. (૩) તેમની સહાયથી અમારાં માતા, પિતા, ઇષ્ટ, મિત્ર ગાય, યોદ્ધા ઇત્યાદિ સર્વ સુખી થાઓ. અમારો અબુદય થાઓ. અને અમે જ્ઞાની બનીને દીર્ઘાયુ બનીએ.

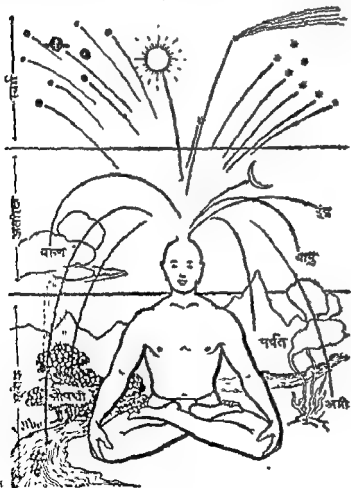
કેવળ એક “આશા” શબ્દનો અર્થ અગાધ લક્ષમાં “આવવાથી” વ્યક્તિ વિષયક ઉન્નતિના માર્ગ સંબંધે કેવો

તમ ઉપદેશ મળી શકે છે તે પાકુ લક્ષમાં લે આ ઉપદેશ મેટલો મદ્યતપ્તુષ્ણ છે કે તે પ્રમાણે ચાલતાથી મનુષ્ય ઔદિક મનુષ્ય તથા પારમાયિક નિઃશ્વેસ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ ક્રમ પર ધર્મ લખી શકાય તેમ છે પરન્તુ અહીં સંક્ષેપમાં જ તેનું વિવરણ કરીશું.

મનુષ્યમાં આરદ્રાગેની ચાર આશાઓ

મનુષ્યના શરીરમાં ચાર દાર છે, આ વાત આ પહેલાં પણ વિવી છે. આ ચાર દારને કારણે ચાર આશાઓ મનુષ્યના મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, જે પ્રમાણે ધરના જોટલા દરવાજા હોય છે તેટલા દરવાજાઓમાંથી બહાર જવાની અને તે દિશાઓમાં કાપ કરવાની ઇચ્છા ધરના માલિકની થાય છે

વિદતિ-દારથી પ્રવેશ

તે જ પ્રમાણે આ શરીરરૂપી ધરના રવામી આત્મદેવની આશા-ઓ આ ધરના દારોમાંથી બહાર જગનમાં જઈને ત્યાંના કાપક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવાની હોય છે વારતવમાં આ શરીરમાં અનેક દાર છે, તેમાં નવ મુખ્ય દાર છે. એમ અન્યત્ર કેટલેક રથબે કહેવામાં આવ્યું છે. જુઓ—

અષ્ટા ચક્રા નવદ્વારા દેવાનાં પૂરવોદ્યા :

તર્યાહિરણ્ય. કોશઃ સ્વર્ગાં ડ્યોતિવાડડવુત્તઃ ॥

(અથર્વ ૧૦૨.૩૨)

“આઠચક્રો અને નવદ્વારોથી મુક્ત એવી દેવોની આ અયોધ્યા નામની નદરી છે. તેમાં મુવલું મય કોશ છે તે જ તેજસ્વી સ્વર્ગ છે.”

આ અથર્વશ્રુતિમાં શરીરનું અને હ્રદયશુદ્ધિનું વર્ણન કરતાં કરતાં કહ્યું છે કે આ શરીરમાં નવ દાર છે આ દાર છે એમાં કોષ સંદેહ છે જ નહિ. બે નાક (નરકોશ), બે આંખો, બે કાન, એક મુખ પૂર્વ દાર, શુદ્ધ પશ્ચિમદાર, સિન્ધુ દક્ષિણદાર આ ત્રણેનો સળધ આ મુક્તના પ્રચલિત મંત્રમાં છે, જે એક દાર છે તે આઠ ચક્રવાળા પૃથ્વીશની (કશીડ ૨૦/૧૭) ઉપર મસ્તિષ્કની પણ ઉપર ના બામમાં “ વિદતિ ” ના નામની પ્રસિદ્ધ છે. તેનું વર્ણન અથર્વવેદમાં આ પ્રકારે છે.

મૂર્ધાનમસ્ય સંસીદ્યાયર્થા હૃદયં ચ વત્ ।

મસ્તિષ્કાદુર્ય્યં પ્રેરયત્

પથમાનોડધિ સીર્ષતઃ ॥

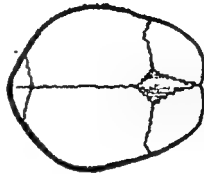
(અથર્વ ૧૦૨.૨૬)

“મસ્તક અને હૃદયને સીરીને એટલે કે ઇન્દ્રિયાં લીન કરીને મસ્તકથી પણ ઉપર વચ્ચેના ભાગમાંથી પ્રાણ ફેકાય છે.”

વિદતિ-દારથી પ્રવેશ

વિદતિ દારથી તેની દેવોની સાથે આત્માનો શરીરમાં પ્રવેશ

અંદર આપ્યા પછી આ દાર ખંધ થાય છે. ત્યાર પછી પ્રાણ સાધન દ્વારા પેતાની કચ્છથી આ દારથી પાછા જવાથી મુક્તિ, સાધારણ પ્રાણસ દેહ ત્યાગ કરતી વખતે દેહ અન્ય દારથી બહાર જાય છે પરંતુ માત્ર યોગીજ અચરવેદના દર્શવેલા માર્ગથી મસ્તિષ્કના ઉપરના ભાગના દારથી જાય છે અને મુક્ત થાય છે.

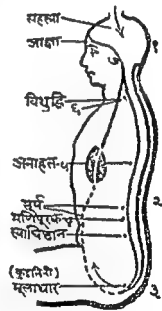
મસ્તકમાં
વિદ્યતિ દાર

આ મંત્રમાં "મસ્તિષ્કાત્ ઉચ્ચઃ । અધિશીર્ષતઃ" વગેરે શબ્દો દ્વારા મસ્તકના ઉપરના ભાગથી ઉત્તરદારનું વર્ણન કર્યું છે. અર્થાત્ જો ચારદારનું વર્ણન આ મંત્રના વ્યાખ્યાન પ્રસંગે નિશ્ચિત કરેલ છે તેનું વેદમાં ખીજે ઠેકાણે પણ વ્યાખ્યાન વર્ણન આવેલું છે. નહિ દ્વારામાંથી ત્રણ અને આ મનન-તંત્રનું એક એમ મળીને ચાર મંત્રની ચાર આશાઓ અથવા દિશાઓ છે. દેવે આ દિશાઓ જુઓ—

દાર આશા
પશ્ચિમદાર = ગુહા = ની આશા વિસર્જન કરવું,
શરીર ધર્મ.
પૂર્વદાર = મુખ = ની આશા મધુર ભોજન કરવું,
અર્થપ્રાપ્તિ.
દક્ષિણદાર = હિસ્ત = ની આશા ભોગને ઉપભોગ કરવો,
કામ.
ઉત્તરદાર = વિદ્યતિ = ની આશા બંધનથી મુક્ત થવું,
મોક્ષ.

વિદ્યતિ દાર

આરોગ્યનો આધાર

આમ પશ્ચિમ દારની જે આશા છે તે કેવળ "શરીર ધર્મ" પાલન કરવાની છે. તે પણ આ શૈલ ધર્મથી અર્થાત્ પવિત્ર બતાવાના કર્મથી શરીર શુદ્ધિ થવાથી શરીર સ્વાસ્થ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. ખીજા અન્ય ભોગ તેને આશ્રયે છે એ વાત દરેક જાણી જાણી શકે છે આ દારનું કાર્ય બગડી જવાથી શરીર રોગી થાય છે અને અન્યદારોની આશાઓ પૂર્ણ થવામાં અસમર્થતા ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું જો ઉત્તમ પ્રકારે કાર્ય ચાલે તો ખીજા આશાઓ સફળ થવાની સંભાવના ધણી છે. તેથી એમ કહી શકાય કે આ પશ્ચિમ દારની આશા મનુષ્યના મનમાં "આરોગ્યની પ્રાપ્તિ" ના રૂપમાં રહે છે. આશાનું કાર્યક્ષેત્ર ધણું મોટું છે. મનુષ્ય આ વિષયમાં જોટલું કાર્ય કરશે તેટલી તે સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરશે અને જો તે એવા

કરોડરજબજી

વ્યવહાર કરે કે જેથી પશ્ચિમ દારનો વ્યવહાર ખરાબ ન થાયે તો તે રોગી બનશે જ એમાં કાંઈ શંકાને સ્થાન નથી

પાન પાન

હવે પૂરું દારની આરા જુઓ, સરોષમાં આ વિષયમાં એટલું કહેવું બસ ધરો કે આ દારથી મનુષ્ય ઉત્તમ અને ઉત્તમ પાન કરવાની ઇચ્છા કરે છે મધુરતાની લગ્નની મનુષ્યને એટલી લાગે છે કે તે એટલું વધારે ખાય છે કે તે અશુભોને રોગી બની જાય છે તેથી આ વિષયમાં પ્રયત્ન પૂરું કે સયમ રાખવે જોઈએ રૂચિને ગુનામ અને છુદ્ધાને જે દાસ બને છે તેનું છૂત્રન કષ્ટપ્રદ થઈ જાય છે દરેક ઇન્દ્રિયની બાબતમાં આમજ મને છે આ પ્રમાણે હિન્દિય ભોગને માટે ધનની આવશ્યકતા છે આ હેતુ પ્રમાણે આ દારની આરા "અર્થ" પ્રાપ્તિ જ' હોઈ શકે, આ આરા અત્યંત પિક વધારવાથી કષ્ટ થશે જ્યારે સયમદાર આવાવરકતાને અનુસાર ભોગ ભોગવવાથી સુખની વૃદ્ધિ થશે, ઉત્તમ થશે મુખદારથી શબ્દ બોલવાનું પણ એક કામ થાય છે ઉત્તમ શબ્દ પ્રયોગથી જગતમાં શાંતિ ફેલાય છે, અને કુદ્યબો બોલવાથી અશાંતિ ફેલાય છે આ વિષયમાં પણ છુદ્ધાપર સયમ રાખવે આવશ્યક છે અન્યથા અનર્થ થવામાં જરા પણ વિલંબ થશે નહિ આ પ્રકારે આ દ્વિતીય દારની આરાનો સબધ મનુષ્યની ઉત્તમ સાથે છે

કામોપભોગ

મીઠું દક્ષિણ દાર છે આ સિને દાર જગતમાં ઉત્તમ પ્રજાનને અર્થાત મુપ્રજાજનન કરવાની આવશ્યકતા છે પરંતુ જગતમાં તેના અસયમથી જે અનર્થ થઈ રહ્યા છે તે કાંઈથી અભવમા નથી તેના ઉપર સયમ મદા પ્રમાણથી જ મેગવી શકાય છે ઉપનૈ રેતા બનવું એજ વૈદિક ધર્મનું સાધન છે તેના વિચારથી આ દારની આરાની જાણ થઈ જશે આ કેન્દ્ર અત્યંત મહત્વનું છે પરંતુ જનતાનું લક્ષ તેને જાગરવા પ્રયે વધારે છે, અને સુધારવાના માર્ગ પ્રયે પ્રયત્નો લેવા જોઈ કરવામાં આવે છે

બધનનો નાર

હવે ચોથા વિદત દારપર આપણે જાણીએ, આ વિદત દાર છે આમાંથી છુદ્ધામાં શરીરમાં દાખલ થયે છે, પરંતુ તેમાંથી મદાર જગને માર્ગ તેને બળતો નથી કુદ બૂમમાં

પ્રવેશ કરવાનું તે જાણે છે, પરંતુ સુરક્ષિત પાછા કરવાની વિદ્યા તે જાણતો નથી ચક્રવૃક્ષમાં દાખલ થવાની વિદ્યા જાણનારો પરંતુ ચક્રવૃક્ષમાં લટીને કુદમાં વિન્ય પ્રાપ્ત કરીને અને સુરક્ષિત રીતે પાછા કરવાની વિદ્યા ન જાણનારો અભિનય કુમાર અભિનય-મુજે આત્મા છે એ તે સુરક્ષિત પાછા આવવાની વિદ્યા જાણશે તો તે વિન્ય-અનુન બની જશે પછી તેને કાંઈની ભીતિ ન રહે તે નિર્મય છે વિન્ય બનવા માટે જ આ સર્વ ધર્મ માર્ગ છે જ્યારે આવેલા માર્ગે આ છુદ્ધામાં પાછો જવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકશે ત્યારે તેને કાંઈ બધન, કષ્ટ નહિ, પહેંચાડે પ્રયેક બધનને ફર કરવાની ઇચ્છામાં આ દાર કારણભૂત છે

આ પ્રમાણે ચાર દારની ચાર આરાઓ છે અને પ્રયેક મનુષ્ય આ આરાઓના કાર્યક્ષેત્રમાં ખરાબ અથવા સારું કાર્ય કરે છે અને તેથી નીચે પડે છે અથવા ઉચે ચડે છે આ આરાઓની કાર્યક્ષેત્રની કલ્પના પાકીને સારી રીતે જાણી શકે છે, તેથી આ સકતતા મનોને અર્થ સમજવામાં જરા પણ ક્ષીનતા જણાશે નહિ તેથી પ્રથમ આ ચાર દારનો વિચાર પાકે વાર વાર મન દાર કરે અને આ વાત સારી રીતે લક્ષમાં રાખે તત્પરવાત નિષ્ક્રિય રૂપિત થાય

અમર દિધાલ

આ સકતતા પ્રથમ મનના કયનમાં જણવાને કહેવામાં આવી છે— (૧) ચાર આરાઓના ચાર અમર આરા પાલક છે (૨) તેઓ જ ચાર ભૂતાધ્યક્ષ છે (૩) તેમની પૂજા આપણે હવત દાર કરીએ છીએ

મનુષ્યમાં ચાર આરાઓ કષ્ટ કષ્ટ છે તે આરાઓનું સ્વરૂપ કેવું છે અને તેમની સાથે મનુષ્યનું પતન અથવા ઉત્થાન કેવા પ્રકારનો સબધ છે એ સર્વ ઉપર દર્શાવેલ છે જ ચાર આરાઓ મનુષ્યની અદર સનાતન છે (૧) શરીરધર્મનું લક્ષ રાખવું (૨) ભોગ પ્રાપ્ત કરવો (૩) કામને ઉપભોગ કરવો, (૪) બધનથી છૂટકારો મેગવવો આ ચાર આપનાઓ અથવા કામનાઓ મનુષ્યમાં સદાએ જાગત રહે છે મુદમાં તેમજ શુદ્ધિચાળીમાં તે સમાન પ્રમાણમાં રહેલી છે પણ પદ્ધતિઓમાં જ્યારે અદર્શો રહેલી છે અર્થાત ભૂતમાનમાં તે હમીયા રહેલી છે તેથી તેમને સનાતન અધિકાર પ્રાપ્તી માત્રપર છે એમ માનોને કે તેનું ભૂતમાનની

અધ્યાય છે તેમને અધ્યાય એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તેમની પ્રેરણાથી જ મનુષ્ય પ્રાણી સર્વ પોતપોતાના જાત વ્યવહાર ચલાવે છે ને આ આશાઓ પ્રાણીઓમાં નહિ હોય તો તેમનું દહન ચનન પણ જમ થઈ જશે મનુષ્યના સર્વ પ્રયત્નો તેમને આધીન થઈ રહેન છે તેથી જ આ ચાર આશાપાત્રક મનુષ્યના ચાર અધિકારી છે. તેની અધીનતામાં રહેતાં રહેતાં મનુષ્ય પોતાના વ્યવહાર કરે છે અને તેમાં સારાં યા માફા પરિણામો ભોગવે છે

હવનથી પૂજન

તેમનું પૂજન હવનથી જ થઈ રહ્યું છે પૂર્વદાર મુખ છે તેમાં અપાનાનો દહન થાય છે. એકે કહે છે પ્રાણી કહે છે ને આ હવન નહોં કરતો હોય ? આજ પ્રમાણે દક્ષિણદાર સિમ્હ દેવના પૂજક સર્વ પ્રાણીઓ છે જ, એટલું નહોં પરંતુ આ કામદેવની અતિપૂજન કરવાથી જ લોકો પોતાનો ધાત કરી રહ્યા છે એમની વાત સત્ય છે કે ઉત્તરદાર જેનું નામ વિદતિદાર છે તેના પૂજારીઓ અત્યંત અદ્ય પ્રમાણમાં છે અને પશ્ચિમ દારની પૂજા કરવાનું તો ઘણું યોગ્ય જણે છે પશ્ચિમદારની પૂજા યોગ્ય " અપાનાયામ " થી કરવામાં આવે છે જે પ્રકારે નાસિકાદારથી પ્રાણાયામ થાય છે તેમ પ્રકારે પશ્ચિમ ગુદાદારથી અપાનાયામ કરવામાં આવે છે એની ક્રિયા પણ ઘણું યોગ્ય લોકો જાણે છે. આ ક્રિયા યોગ્ય શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે અને તેનાથી નાભિથી નીચેના ભાગનું આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે ઉત્તરદાર વિદતિના ઉપાસક ખાસ યોગી હોય છે, તેઓ આ સ્થાનની ચાલના કરે છે. અને પોતાની મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે તેમની હવનથી પૂજા આમ છે.

૧ પૂર્વદાર - (મુખ) - અપા પાનાદિના દહનથી પૂજા

૨ દક્ષિણદાર - (સિમ્હ) - ભોગાદિ દ્વારા કામ દેવની પૂજા

૩ પશ્ચિમદાર - (ગુદા) - અપાનાયામ, અપાનાને પ્રાણથી હવન કરોને પૂજા તેના ઉત્તરે જ ભગવદ્ગીતામાં પણ છે -

અપાને જુહવતિ પ્રાણ પ્રાણેપ્વાન તથા પરે ।

(ભ ગી ૫૨૬)

૪ ઉત્તરદાર - (વિદતિ) મરિતકમાં મળત કેન્દ્રના સદુ સ્તારચક્રમાં ધ્યાનાદિથી પૂજા

અહીં પાઠક સમજી જશે કે પહેલી બે ઉપાસનાઓ જગતમાં અધિક છે બ્યારે બીજી બે ઘણીઓછી છે. પરંતુ

બીજી રૂપથી તો છે જ પ્રથમ મનમાં આરંભે ચારે અમર આશાપાલોની દહન દ્વારા પૂજા કરીશું " એમ ૨૫૬ કહેત છે એ એટલા માટે કહ્યું છે કે પ્રત્યેક મનુષ્ય ચાર પાલકોની ઉપાસના દ્વારા પોતાનો ઉદ્ધાર કરે.

અહીં હવે નિયમન કેવી રીતે થાય ને પાઠકોએ જરા નર લક્ષમાં લેવું જોઈએ, આ નિયમન નીચે પ્રમાણે છે -

પૂર્વદાર ૦ મુખ

ઉત્તરદાર ૦ મસ્તકમાં વિદતિ

પશ્ચિમદાર ૦ ગુદા

દક્ષિણદાર ૦ સિમ્હ

પશ્ચિમદાર ૦ ગુદા

દક્ષિણદાર ૦ સિમ્હ

પૂર્વ તથા પશ્ચિમદાર એ અમારા આત્મકોનાં વિશ્દ્ધ દિશાનાં મુખ છે મુખનો અતિરેક થવાથી ગુદાનું કાપ ખરાબ થાય છે અને ગુદાનું કાપ જરા નર રહેવાથી મુખની રૂચિ સારી રહે છે આ પ્રમાણે આ બંને દ્વારા એકબીજાનું નિયમન કરે છે ને સિમ્હ દેવે અતિરેક કયો તો મરિતક દલક થઈ જાય, અને મનુષ્ય ભુદિના કાર્યો કરવામાં અસમર્થ બની જાય છે પાગન બની જાય છે નકામો બની જાય છે તેમજ મરિતકમાં સુરિચારોને સ્થિર કરવાથી તે સુવિચારો સિમ્હ દેવને સચમમાં રાખવામાં મદદરૂપ બને છે આ પ્રમાણે આ બંને પરસ્પર ઉપકારક પણ છે અને ધાતક પણ છે પાઠક વિચાર કરીને જાણવાનો પ્રયત્ન કરે કે આ દેવ કઈ રીતે ઉપકારક થઈ શકશે અને કઈ રીતે ધાતક બની શકશે. તેમજ તેમની ઉપાસના કઈ રીતે કરવી જોઈએ અને તેમના પ્રકોપથી કેવી રીતે મક્કુ જોઈએ હવે બીજા મનને વિચાર કરીએ -

પાપમોચન

દ્વિતીય મનને આશય આ છે - " ચાર આશાઓના ચાર આશાપાત્રક દેવ છે તેઓ અમને પાપથી તથા અધોતિના પાશોથી બચાવે "

પૂર્વોક્ત વર્ણનથી પાઠકોએ જાણી લીધું જ હશે કે આ ચાર દેવ અમને કઈ રીતે બચાવી શકશે અને કઈ રીતે નીચે પાડી શકશે જુઓ -

૧ પૂર્વદાર - મુખ - ૭ દાની ગુનામીથી આનપાનમાં અતિરેક થવાથી પેટ જમડે અને તેથી સ્વાસ્થ્યનો નાશ થાય " આજ જુદાના સચમયો આરોગ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

૨ પ્રકિમહાર-ગ્રહા- પૂર્વોક્ત સમય અથવા અસમય
થી જ સામા અથવા દાનિ મુલાનો સ્થાન પમારે છે,

૩ દિનિદાન-શિષ્ય- સદાચર્ય દ્વારા સવયથી દ્રમનિ,
સ વમપૂર્વક ગુરુરથ પામના પાસનથી મુપ્રમ્ત પ્રાપ્તિ અને
અસવયથી કા ।

૪ ઉત્તરહાર-વિદનિ- પૂર્વોક્ત સમય અથવા અસમય-
થી તેના સામા અથવા દાનિ પ્રાપ્ત થવાનો જ નય છે

ઉપરોક્ત દ્વકીતનું મનન કરવાથી આ આશાપાલકો કયા
નિમિત્તથી પાપમાં ઊડી શકે છે તેનું જાણ થઈ શકે છે, પાપથી
દૂરકારે એકરણથી જ મનુષ્ય નિઃકર્મિના પાસથી છૂટી શકે
છે નિઃકર્મિના અર્થ નાશ છે પાપ કરનારાઓને નિઃકર્મિ
અર્થ નાશના પાપ બાધી રાખે છે, અને પુણ્યશાળને
તેમનાથી કાંઈ પણ કષ્ટ થતું નથી આ મનન આ કથન થતું
જ ભોધક છે કે આ ચાર હારની ચાર આશાઓ મનુષ્યને
પાપથી ઊગ્રથી શકે છે અને બધનથી પણ મુક્ત કરી શકે છે
પાક પોતપોતાની અવરથાનો વિચાર કરે અને આત્મ પરીક્ષા
દ્વારા જાણવાનો પ્રયત્ન કરે કે તેમના સરીરમાં સુધષ્ટરહું છે
જે કોઈ આશા પાલક તેમનાથી વિરહ કાપે કરતો હોય,
અથવા યજુને આધીન થયેતો હોય, તો સાધનાથી પોતાના
જવાબનો વાત કરવો જોઈએ આ પ્રકારે બીજા મનને
આમ વિચાર કરવાથી આ ભોધ મળી શકે છે હવે તૃતીય
મત્ર જોઈએ—

અતુષ્ટ દેન

તૃતીય મત્રનો આશય એ છે કે—“ હું ન યાકર્તા તેમજ
અર્થથી દુર્નય ન મનતાં હવનથી તથા ધીથી તેની તુષિ કરે
હું આ ચાર આશાપાલકોમાં જે અતુષ્ટ આશાપાલક દેવ છું
તે અમને મુખથી આ આનંદ રક્ષાનમાં પહોંચાડે ”

આ મત્રમાં વર્ણવેલ “ સુરીય લેવ ” અર્થાત્ અતુષ્ટ
દેન વિદિતદારને રક્ષક મોક્ષની આશાનો પાલક છે આ દેવ
ની કૃપાથી જ અન્ય સર્વ કાર્યો-વ્યવહારનું નિવમન થતું
છે આ દૃષ્ટિથી જ અન્ય સર્વ કાર્યો-વ્યવહારનું નિવમન થતું
જોઈએ વૈદિકધર્મનો સ પુણ્ય કાર્યો-વ્યવહાર આ દૃષ્ટિનિ-
ધી જ રચાયેલો છે મોક્ષના માર્ગને લક્ષ્યનિ-
ધી જ રચાતો સર્વ કાર્યો-વ્યવહાર થતા જોઈએ તેનું જ નામ
ધર્મ છે ન ધનથી મહિન પ્રાપ્ત કરવી એ મુખ્ય સાધન ॥

અને તેથી જે તેને સદાવકારી અને તેના અન્ય વ્યવહાર દોષો
જોઈએ જગતના અન્ય વ્યવહારને જે અધિક મદત
આપવામાં આવે અને મોક્ષધર્મને મોટું મદત આપાય તો
મનુષ્યમાં કોઈ જાદુ થવાથી ધણી કારે અનર્થ થશે ત્યામ
પૂર્ણજન અને જોમપૂર્ણ જનનો જોડ અદી ૨૫૮ થાય છે

મત્રમાં કહ્યું છે કે ન યાકર્તા અને અવપ્રવેશી ચિકલ ન
ચર્તા હું આ દેવોની પૂજા કરીશ આ કથનનો કાલ ૨૫૮ છે
કે મનુષ્ય પ્રવલ્ન કરીને પોતાનું સરીર મુદ્દ બનાવે અને
અનેક પુરુષાર્થ કરવાનો ઉત્સાહ મનમાં સ્થિર કરે

આ ચાર દેવોની અભાદિથી તથા ધીથી તુષિ કરવી જોઈએ
જેને જે હવન છે તેને જનુકૃત તેનું ધી પણ છે તે જે રીતે
જેને આપતુ જોઈએ તે થવા ચોક્કસ રીતે આપીને તેની તુષિ
કરવી જોઈએ, તે વિષયમાં યાકી જનુ ચોક્કસ નથી ન યાકર્તા
અથવા તો ક દાનર્થી ન જર્તા ત્યા જોમ પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ
અને ચોક્કસ પ્રમાણમાં તેના સરીરમાં પણ કરવો જોઈએ અર્થાત્
જનુ જ દક્ષનાથી જગતનો વ્યવહાર ચલાવેલો એ ઉચિત છે
પરંતુ સર્વ વ્યવહાર સાંચવતાં સાંચવતાં પણ અતુષ્ટ દેવની
કૃપા સ પાલન કરવાનો પ્રયત્ન થો અવરથ સભાગી રાખવો
જ જોઈએ કારણ કે તેની કૃપાથી જ આનંદ ઉત્પતિ થઈ
આદિની અદી પ્રાપ્તિ તો સાધ જ છે અને સદ્ગતિ પણ
મળી શકે છે

દીર્ઘ આયુષ્ય

પૂર્વોક્ત રીતે ત્રણ મત્રોનો વિચાર કર્યા પછી હવે અતુષ્ટ
મત્ર આ પ્રકારે આપણી સામે આવે છે “ આ આશા-
પાલકોની સદાવકારી અને તથા અમારા માતા, પિતા, ઇષ્ટ,
મિત્ર, ગાય, ઘેાડા વગેરે સર્વ સુખી રહે અમારો અબુધ્ધ
થાય અને અમે જાની બનીને નિઃશ્વેસના ભાગી બનીએ અને
દીર્ઘાંતુ પ્રાપ્ત કરીએ મત્રમાં ચાર વાતો કહેવામાં આવી છે,

૧ સ્થસ્તિ (સુસ્થસ્તિ)- સર્વનું ઉત્તમ અસ્થિતવ
હો, અર્થાત્ આ લોકોનું જીવન સુખપૂર્વનું થાયો

૨ સુમૃત (સુસ્મૃતિ)-ઉત્તમ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાયો
ઉત્તમ અબુધ્ધનું આ સુરક્ષ વિધાન છે

૩ સુરિવજ (સુસ્વિદમ્)- ઉત્તમ જ્ઞાન મળે
આત્મ જ્ઞાન જ સર્વ જ્ઞાનોમાં ઉત્તમ અને નિઃ શ્વેસનો દેવ
છે, તે અમને પ્રાપ્ત થાયો

૪ જ્યોત્- દીર્ઘકાળ પર્વત જીવન રહે. આ તો અબુ-
દય અને નિઃશ્વેપસથી સદૃશમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

વેદમંત્રોમાં વારંવાર "જ્યોત્ ચ સૂર્ય દશમ" અર્થાત્
"દીર્ઘકાળ સુધી અને સૂર્યને જેતા રહીએ." આ એક
કહેવત છે, તેનું તાત્પર્ય છે, "અમારું આયુષ્ય અતિ દીર્ઘ
હશે." એમ છે, પરંતુ અહીં વિશેષ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી
વાત તો એ છે કે ધણું જ દીર્ઘ આયુષ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં
સૂર્યની સાથે સંબંધ આવે છે. વેદમાં જ્યાં દીર્ઘ આયુષ્ય
પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે ત્યાં સૂર્યનો
સંબંધ અવશ્ય દર્શાવવામાં આવ્યો છે. તેથી જ લોકો દીર્ઘ
આયુ પ્રાપ્ત કરવા હચ્છતા હોય તેઓ સૂર્યની સાથે આયુષ્ય
વર્ધનનો સંબંધ છે એ વાત જરા પણ નહીં, ધ્રુવની કૃપા-
થી દીર્ઘઆયુ પ્રાપ્ત થાય છે એ વિષયમાં અથર્વવેદમાં
અન્યત્ર કહ્યું છે—

યો વૈ તાં વ્રહ્મણો વેદામૃતેનાવૃતાં પુરમ્ ।
તસૈ વ્રહ્મ વ્રાહ્માઘ્ય ચક્ષુઃ પ્રાણં પ્રજાં વદુઃ ॥ ૨૧ ॥
ન વૈ તં ચક્ષુર્જઙ્ઘાતિ ન પ્રાણો જરસઃ પુરા
પુરં ચો વ્રહ્મણો વેદ યસ્યાઃ પુરુષ સચ્ચતે ॥ ૨૦ ॥

(અર્થ ૧૨)

"જે નિઃશ્વેપૂર્વક ધ્રુવની અમૃતથી પરિપૂર્ણ નહીં
જાણે છે તેને સ્વયં ધ્રુવ અને ધ્રુવના સાથી અન્ય દેવ યક્ષ,
પ્રાણ અને પ્રજા આપે છે. (૨૬) અતિ વૃદ્ધવર્યા પહેલાં
તેના પ્રાણ અને યક્ષ તેને ઊઠાતા નથી, જે ધ્રુવપુરીને જાણે
છે તે તે પુરીમાં રહેવાને કારણે તેને પુરુષ કહે છે. (૩૦)"

આવ રથ જે કે ધ્રુવની કૃપાથી દીર્ઘઆયુષ્ય, મુસંતાન,
અને આરોગ્યપૂર્ણ દંડિયોથી મુક્ત ઉત્તમ શરીર પ્રાપ્ત થાય
છે. આ આવ જ સંશ્લેષથી આ જાણીતા સકતના મતુર્ધ
મંત્રમાં કહેલ છે. આ પ્રમાણે આ જાની મનુષ્ય આ પર-
લોકમાં વચરવી થાય છે. એ જ આ સકતનો ઉપદેશ છે.

વિશેષ દૃષ્ટિ

આ સૂક્ત કેવળ જાણ દિશાઓ અને તેમના પાલકોનું જ
વર્ણન કરતું નથી. બાલ દિશાઓનું વર્ણન આ સૂક્તમાં છે.
પરંતુ દિશા શબ્દનો પ્રયોગ ન કરતાં "આશા" શબ્દનો
પ્રયોગ તેમાં એટલા માટે થયો કે મનુષ્ય પોતાની આશા-
ઓ અને તેમની પાલક શક્તિઓને પોતાની અંદર અનુભવ
કરે અને તેમના સંવન, નિવન, અને યોગ્ય ઉપાસના
આદિથી પોતાનો અબુદય અને નિઃશ્વેપસ સિદ્ધ કરે.

આ સૂક્તનો શ્લેષાલ કાર ધણો જ મહત્વપૂર્ણ છે. અને
જે આ સૂક્તને કેવળ જાણ દિશાઓ માટે જ છે એમ સમજે
છે તેઓ તેના મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશથી વંચિત જ રહે છે. પાલક
આ દૃષ્ટિથી તેનું અધ્યયન કરે.

આ સૂક્તનો સંબંધ આયુષ્યગણ, અપરાજિત ગણ આદિ
અનેક ગણોની સાથે વિષયની અનુકૂળતા પ્રમાણે છે. આ
સૂક્ત પોતે જ વાસ્તોપપતિ ગણ અથવા વસુ ગણનું છે. તેથી
"અહીંના નિવાસ" ની સાથે તેનો અપૂર્વ સંબંધ છે. આ
પ્રકારની દૃષ્ટિથી વિચાર કરવાથી પાલક તેથી ધણો જ ભોધ
પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને તેને આચરણમાં ઉતારીને પોતાનો
અબુદય અને નિઃશ્વેપસ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

રાષ્ટ્ર-સંવર્ધન — સૂક્ત

કાંડ ૧, સૂક્ત ૨૯

(શ્લોક:— વસિષ્ઠ: । દેવતા— વ્રહ્મણસ્પતિ: , અમીવર્તો મણિ:)

અમીવર્તેન મણિના યેનેન્દ્રો અમિવાવૃષે ।
તેનાસ્માન્ વ્રહ્મણસ્પતેડમિ રાષ્ટ્રાય વર્ધય

॥ ૧ ॥

અર્થ— હે (વ્રહ્મણસ્પતે) જ્ઞાની પુરુષ! (યેન હન્દ્ર: અમિવાવૃષે) જેનાથી હન્દ્રનો વિજય થયો
હતો, (તેન અમિવર્તેન મણિના) તે વિજય કરનારા મણિથી (અસ્માન્) અમને (રાષ્ટ્રાય અમિવર્ધય)

ભાવાર્થ— હે રાષ્ટ્રના જ્ઞાની પુરુષો! જે રાજ ચિન્હરૂપી મણિને ધારણ કરીને હન્દ્ર વિજયી બન્યો હતો, તે મણિથી

અમિવૃત્ત્ય સપત્તાન્નમિ યા નો અરાતયઃ ।

અમિ પૃતન્યન્તં તિષ્ઠામિ યો નો દુરસ્યતિં

॥ ૨ ॥

અમિ ત્વા દેવઃ સંવિતામિ સોમો અવીવૃધત્ ।

અમિ ત્વા વિશ્વાં મૂતાન્યમીવર્તો યથાસંસિ

॥ ૩ ॥

અમીવર્તો અમિમવઃ સંપત્નક્ષયણો મણિઃ ।

રાદાપ્ત મહ્યં વધ્યતાં સપત્નેભ્યઃ પરામુવે

॥ ૪ ॥

ઉદગ્રસો સૂર્યો અગાતુદ્ગિદં મામકં વચઃ ।

યથાહં શંક્રુહોડસાન્યસપત્નઃ સંપત્નહા

॥ ૫ ॥

સપત્નક્ષયણો વૃષામિરાદ્રો વિપાસહિઃ ।

યથાહમેપાં વીરાણાં વિરાજાન્તિ જનસ્ય ચ

॥ ૬ ॥

રાષ્ટ્રને માટે વધારી દો. (૧) (યાઃ નઃ અરાતયઃ) જે અમારા શત્રુઓ છે તેમને તથા અન્ય (સપત્તાન્ન) વૈરિયોને (અમિવૃત્ત્ય) પરાભૂત કરીને (યાઃ નઃ દુરસ્યતિં) તથા જે અમારાથી દુષ્ટતાનું આચરણ કરે છે તથા જે (પૃતન્યન્તં) સૈન્ય સહિત અમારા પર ચડાઈ કરે છે, તેની સાથે (અમિ અમિ તિષ્ઠ) યુદ્ધ કરવા માટે સ્થિર થઈ જાઓ. (૨) (સંવિતા દેવઃ) સૂર્યદેવે તથા (સોમઃ) ચંદ્રમા દેવે પણ (ત્વા) તને (અમિ અમિ અવીવૃધત્) સર્વ પ્રકારે વધારેલ છે, (વિશ્વા મૂતાનિ) સર્વ ભૂતમાત્ર (ત્વા અમિ) તને વધારી રહ્યા છે, જેનાથી તું (અમિવર્તઃ અસતિ) શત્રુઓ હમાવનારો થયો છે. (૩) (અમિવર્તઃ) યજ્ઞ-ઓને ઘેરનારો, (અમિમવઃ) શત્રુનો પરાભવ કરનારો, (સપત્નક્ષયણઃ) પ્રતિ પક્ષીઓનો નાશ કરનારો, આ (મણિઃ) મહિ છે. આ (સપત્નેભ્યઃ પરામુવે) પ્રતિ પક્ષીઓનો પરાભવ કરવા માટે તેમજ (રાદાપ્ત) રાષ્ટ્રના અબ્યુદયને માટે (મહ્યં વધ્યતાં) મને બંધન કર્યાં બને. (૪) (અસૌ સૂર્યઃ ઉદગાત) આ સૂર્ય ઉદયને પ્રાપ્ત થયો છે. (હંદં મામકં વચઃ ઉત્) આ માફ વચન પણ પ્રગટ થયું છે, (યથા) જેનાથી (અહં શંક્રુહા) શત્રુનો નાશ કરનારો, (સપત્નહા) પ્રતિ પક્ષીઓનો ઘાત કરનારો બનીને હું (અસપત્નઃ અસાનિ) શત્રુ રહિત બનું. (૫) (યથા) જેનાથી (અહં) હું (સપત્નક્ષયણઃ) પ્રતિ પક્ષી-ઓનો નાશ કરનારો, (વૃષા) બળવાન અને (વિપાસહિઃ) વિજયી બનીને (અમિ રાદા) રાષ્ટ્રને અત્યુદય બનીને તથા રાષ્ટ્રની સહાયતા પ્રાપ્ત કરીને (એપાં વીરાણાં) આ વીરોના (જનસ્ય ચ) અને સર્વ લોકોના (વિ રાજાનિ) વિશેષ પ્રકારે રક્ષન કરનારો રાજા થાઉં. (૬)

જો અમને રાષ્ટ્રના હિત માટે આગળ વધારો. (૧) જે અત્યુદય શત્રુઓ છે અને જે પ્રતિપક્ષી છે તેમને પરાભવ કરવા માટે તથા જે અમારી સાથે પરાભવ વર્તન બતાવે છે, અને જે ભરકારો મોઝલીને અમારા પર ચડાઈ કરે છે, તેમને ટેકાણે પાડવા માટે ચોતાની તૈયારીઓ કરીને આગળ વધો. (૨) સૂર્ય, ચંદ્ર ઇત્યાદિ દેવો તથા સર્વ ભૂત માત્ર તને સહાય કરીને આગળ વધારી રહ્યાં છે, જેનાથી તું સર્વ શત્રુઓને દાબી દેનારો બન્યો છે. (૩) શત્રુઓને ઘેરનારો, વૈરિઓનો પરાભવ કરનારો, પ્રતિપક્ષી રહ્યાં છે, જેનાથી તું સર્વ શત્રુઓને દાબી દેનારો બન્યો છે. (૪) જેની રીતે આ સૂર્યનો ઉદય થયો છે તેવી જ રીતે આ મારું વચન નહોર થયું છે તેથી હવે તમે એક કરો કે જેથી હું શત્રુઓનો નાશ કરનારો અને પ્રતિપક્ષીઓને દૂર કરનારો બનીને શત્રુરહિત બની નાઉં. (૫) પ્રતિપક્ષીઓનો નાશ કરીને હું બળવાન બનીને વિજયી બનીને ચોતાના રાષ્ટ્રને અત્યુદય અર્થ કર્યાં કરના મારા વીરોનું તથા મારા રાષ્ટ્રના સર્વ લોકોનું હિત સમ્યક કરું. (૬)

રાષ્ટ્ર-સંવર્ધન-સૂક્ત

અનુસંધાન

આ સૂક્ત રાજપ્રકરણનું છે તેથી આ કાંડના અપરાજીત ગણના સર્વ સૂક્તોની સાથે તેનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે તેમજ આગળ ઉપર આવનારા રાજ પ્રકરણના સૂક્તોની સાથે પણ તેનો સંબંધ જોવા જેવો છે આ પહેલા અપરાજીત ગણના સૂક્ત ૨, ૧૯, ૨૦, ૨૧, એ આવેલા છે તે ઉપરાંત અભયગણ સાંપ્રતિક ગણના સૂક્તોની સાથે પણ આ સૂક્તોનો વિચાર કરવો જોઈએ

અભીવર્ત મણિ

જે પ્રકારે રાજાના ચિન્હ રાજદડ, હન,આમગ, વગેરે હોય છે તેજ પ્રકારે "અભીવર્ત મણિ" પણ એક રાજ ચિન્હજ છે તેને ધારણ કરતી વખતે આ સૂક્ત ઓળખા છે દેશોના રાજા ધન્ધ છે તેનો પુરોહિત બૃહસ્પતિ બ્રહ્મણ્યપતિ છે આ પુરોહિત ધન્ધના શરીર પર આ અભીવર્ત મણિ બાધે છે અર્થાત રાજ પુરોહિતજ રાજાના શરીરપર આ રાજ ચિન્હ રૂપી મણિ બાધી કે આ સમય જોરાથી રૂપદ્વ પ્રતીત ધાય છે કે આ સૂક્ત સવાદ રૂપ છે આ સવાદ આ પ્રકારે છે જુઓ —

આ મૂકતનો સવાદ

રાજા— હે પુરોહિતજ ! જે અભીવર્ત મણિ ધન્ધના શરીરપર દેવ મુરબૃહસ્પતિએ બાધી દીધો હતો અને જેથી ધન્ધ દિગ્વિજયી થયો હતો, તે રાજચિન્હ રૂપી મણિ મારા શરીરપર આપ ધારણ કરાવો જેથી હું રાષ્ટ્રનું સંવર્ધન કરવામાં સમર્થ બનું (૧)

પુરોહિત— હે રાજા ! જે અનુદાર જનુ છે અને જે પ્રતિપક્ષી છે તથા જેઓ આપણા રાષ્ટ્ર સાથે ખરાબ વર્તન ચલાવે છે, અને આપણા પર સૈન્યથી વ્યથા કરે છે તેમને પરાસ્ત કરવાની તૈયારી કરો (૨) સર્વ, ચંદ્ર તથા સર્વ જૂતમાન તમારી સહાયતા કરી રહ્યાં છે તેથી જ તમે જનુઓને દબાવી રહ્યા છો (૩)

રાજા— પુરોહિતજ ! આ રાજચિન્હ રૂપી મણિ જનુઓને ધેરા ધાલવામાં, વૈરીઓનો પરાજય કરવામાં અને પ્રતિ પક્ષીઓને પાછા હટાવવામાં સામર્થ્ય દેશો છે તેથી વિશે

૧૪ [અર્થર્થ અનુ ભા. ૨]

ધિયોનો પરાજય કરના માટે તમા રાષ્ટ્રનો અબ્યુદન કરવાના કાર્યમાં અને સમર્થ બનાવના માટે માત્ર શરીર પર આ મણિ બાધી દો (૪) જેવી રીતે મુશ્કેલી ઉદય થયો છે તેવી રીતે મારાથી શબ્દોનો પ્રકાશ ફેલાય છે, તેથી આપ એમ કરો કે જેથો હું જનુઓનો નાશ કરી શકું (૫) હું મળવાન બનીને પ્રતિપક્ષીઓને દૂર કરીશ અને વિજયી બનીને મારા રાષ્ટ્રને અનુકૂળ કાર્ય કરતાં કરતાં મારા વીરોનું તેમજ મારા રાષ્ટ્રનું દિન કરીશ (૬)

પાંદક આ સવાદ વિચાર પૂરક વાચ્યો તેા તેમના લક્ષમાં આ સૂક્તનો આશય મનુજ શીઘ્રનાથી આવી શકરી રાજા ગળ્ય ચિન્હ ધારણ કરે છે તે સમયે પુરોહિત રાજાને પ્રજા-હિતની કેટલીક વાતો કરવાને કહે છે અને રાજા પણ રાષ્ટ્ર હિત કરવાની તે સમયે પ્રતિજ્ઞા લે છે પુરોહિત બ્રહ્મ શક્તિને અને રાજા જ્ઞાન શક્તિને પ્રતિનાધિ છે રાષ્ટ્રની બ્રહ્મશક્તિ પુરોહિતના મુખથી રાજા કર્તવ્યને ઉપદેશ રાજાને કરે છે રાજાને રાજગાદિ પર રાખવો કે ન રાખવો તે રાષ્ટ્રની બ્રહ્મ શક્તિને આધીન હોવું જોઈએ અર્થાત બ્રહ્મ શક્તિને આધીન જ્ઞાનશક્તિ હોવી જોઈએ આ વાત અહીં રૂપદ્વ રીતે પ્રકાશિત થાય છે જ્ઞાની લોકો પર ચરવીર લોકોનો અધિકાર ન હોવો જોઈએ પરંતુ ચરવીર લોકો જ્ઞાની લોકોને આધીન રહી તેમનાં કાર્યો કરે. રાષ્ટ્રની (Civil and military) બ્રહ્મ તથા જ્ઞાનશક્તિ એકબીજાની સાથે કેવા વર્તાય કે તે આ સૂક્તમાં રૂપદ્વ અર્થે છે બ્રહ્મશક્તિ દ્વારા નક્કી અર્થે રાજા જ રાજગાદી પર આવી શકે બીજો નહિ

રાજાના ગુણ

આ સૂક્તમાં રાજાના ગુણ દર્શાવેલા છે તે નીચેના શબ્દો દ્વારા પાંદક જોઈ શકે—

૧ અસ્માક રાષ્ટ્રવ્ય અભિવર્ધય—અમારી શક્તિ રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ માટે વૃદ્ધિ પામે અર્થાત રાજાના જે શક્તિ વધે છે તે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિને માટે જ કામમાં લેવાની જોઈએ આ જ્ઞાન રાજાના મનમાં રહેવો જોઈએ પોતાની વૃદ્ધિ પામે તો, મન અને ધનની સર્વ શક્તિ પોતાના જોગ માટે નથી પરંતુ તે રાષ્ટ્રના જ્ઞાન માટે જ છે એ વાત જે રાજાના

ચિત્તામાં દમી મળે છે તે જ રાજા સાચો રાજા કહેવાય (મં. ૧)

૨ રાષ્ટ્રય સાતં વપ્તતાં સ્વપ્તેઽયમ્વદામુદે- રાષ્ટ્ર-
ની ઉત્પત્તિ અને વૈરિઓનો પરાજય કરવા માટે રાજચિન્દ્રશ્વ
મળી આરા (રાજાના) સરીર પર બોધકામાં આવે, મળી
તેમજ અન્ય રાજચિન્દ્રો જે રાજા ધ્યાન્ય કરે છે તે તેની
(પોતાની) મેઘા સ્થાપના માટે ધારણ કરતો નથી પરંતુ
તે કે. ૧૧ જે બે ઉદ્દેશનો માટે છે (૧) રાષ્ટ્રની ઉત્પત્તિ યામ
અને (૨) જનતાના સ્વચ્છે દૂર કરવામાં આવે રાજાના
આ સહિત ઉત્પન્ન કરવા માટે જ તેવા સરીર પર આ રાજ-
ચિન્દ્રો પાસણ કરાવવામાં આવે છે (૩ ૪)

૩ અગ્નિરાષ્ટ્રા- (અગ્નિના રાષ્ટ્રે વહવા)-જેની ચારે
પાશુ રાષ્ટ્ર છે એવો રાજા હોવો જોઈએ અર્થાત્ રાજા
પોતાના રાષ્ટ્રમાં રહે, રાષ્ટ્રની સાથે રહે, રાષ્ટ્રનો જનીને રહે
રાજાનું દિન એ રાષ્ટ્રનું જ દિન હોય જોઈએ અને રાષ્ટ્ર-
દિન એ રાજાનું દિન હોય જોઈએ અર્થાત્ જન્મેના દિન
સ અર્ધમાં જન્મ પશુ કરક ન હોવો જોઈએ. રાજાને માટે
રાષ્ટ્ર અનુકૂળ રહે અને રાષ્ટ્રને રાજા અનુકૂળ રહે રાષ્ટ્ર-
દિનનું ઉચ્ચ કેવળ પોતાની સામે રાખનારા રાજાનો બોધ આ
સાદેથી થાય છે જે રાજાને માટે પોતાના પ્રાણ આપવા
માટે રાષ્ટ્ર તૈયાર થાય છે તે રાજા માટે આ ઉદ્દેશોધન
આપેલ છે આ સદે આદર્શ રાજાનો વાચક છે (મં. ૬)

૪ શામુદ્ર - યનુઓનો નાશ કરનારો (મં. ૫)

૫ અવપરન - જુદા જુદા પ્રતિપક્ષીઓના વિરોધી
જોને નથી (મં. ૫)

૬ સ્વપ્ત-દ્વા - પ્રતિપક્ષીઓનો નાશ કરનારો અર્થાત્
પ્રતિપક્ષીઓનો પરાજય કરનારો. (મં. ૫) “ સ્વપ્ત-
દ્વાયન ” આ સદે પશુ એજ અર્થમાં (મં. ૬ માં)
આવેતો છે

૭ વૃષા- બળવાન સર્વ પ્રકારના બળાળી રાજા મુકત
હોવો જોઈએ નહિ તે તે પાસત થશે, દારી જશે (મં. ૬)

૮ વિવાસદિ - યનુઓના દુનિયા ચલા છતાં તે સહન
કરનારો અને પોતાના રક્ષાનથી પાછો ન હકોનારો (મં. ૬)

૯ ધીરારાખી જનસ્વ વ્ય વિરાજન્તિ- રાષ્ટ્રના ચરવીર
તમા રાષ્ટ્રની સદા જનતાને સદા કરનારો (મં. ૬)

૧૦ પ્રતિપક્ષીઓને દગા રચા, વૈરિઓનો નાશ કરવો, સન

સદિન મદાપ કરનારો પ્રતિકાર કરવો અને જે દુષ્ટ બળવાર
કરે તેને રાષ્ટ્રો પાંચો ક્રયાદિ રાજાના કરાવ્યો (મં. ૨)
માં કહેવા છે

આ દમ રાજાના કરાવ્યો આ સક્રિયતા કહેવામાં આવ્યા
છે અને તે સર્વ મનન કરવા જેવા છે આ માં કરાવ્યો
એજ ભાવ દર્શાવે છે કે રાજા પોતાના ભોજને માટે રાજ
માદી પર બેસતો નથી ને રાજા લોભ આ સક્રિયતા અધિક
રિચાર કરશે અને પોતાના ચિત્તામાં તેનો બોધ દર્શાવશે તે
તે અગ્નિ ઉત્તમ થશે

રાજચિન્દ્ર

જન, મામર, રાજકંડ, મળિ, રાજ, રાજના ધા, મુદ્રા,
સાંચી, કપડાં લતા, રાજસમાનો કાથ, દાથી યોગ્ય વગેરે
સર્વે જે રાજચિન્દ્ર રૂપે મળવામાં આવે છે, તે ધારણ કરના
થી જનતા પર વિશેષ પ્રભુત્વામાં પ્રભાવ પડે છે અને આ
પ્રભાવને કારણે રાજાની આસપાસ સક્રિય કેન્દ્રીયતા થાય છે
જો કે આ પ્રત્યેક ચિન્દ્રમાં મધ્ય વિશેષ પ્રકારની સક્રિય દોરતી
નથી, તે પશુ રાજચિન્દ્ર ધારણ કરનારા સાધારણ સિપાઈમાં
પશુ અન્ય સામાન્ય માણસો કરતાં કાંઈ વિશેષ સક્રિય હોય
જો એવો અનુષ્ઠાન પ્રત્યેક જણ કરે છે આ પ્રમાણે ઉત્તમ
ચિન્દ્રોને કારણે અનુષ્ઠાન રાજસામન્યનો એક વિશેષ પ્રકાર
જનતા પર પડે છે આજ કારણને લીધે રાજા સક્રિયોનું
કેન્દ્ર અને છે જે સમગ્ર પેલા ચિન્દ્રોથી અને સપૂર્ણ દમ
થી રાજા બહાર આવે છે તે સમયે તેનો મહાન પ્રભાવ
સામાન્ય જનતા પર પડે છે. આજ કારણને લીધે રાજામાં
સક્રિય એકાગ્રિય થાય છે આ સક્રિયતા અનુષ્ઠાન ન થાય “ આ
મણિ જ સુખાસ કરનારો, પ્રભાવ વધારનારો, રાષ્ટ્રોહિત
સાધ્ય કરનારો અને ” વગેરે કહેવામાં આવે છે, તેનો
ભાવાર્થ પશુ ઉત્તમ પ્રકારે જ સમજવા યોગ્ય છે સિપાઈની
સક્રિય તેના રાજચિન્દ્રોથી જ તેનામાં પ્રવેશ કરે છે અને
આ સક્રિય વાસ્તવિક રીતે નાક પરંતુ એક વિશેષ કાવનાથી
જ ઉત્પન્ન થાય છે જ્યાં જ રાજચિન્દ્રોની સક્રિય આ પ્રકારે
કાવનાત્મક છે અરુદ કહે આપણે યનુની સફળો જોઈએ—
શનુના લક્ષણો

આ સક્રિયતા નીચે પ્રમાણે યનુની સફળોનું વર્ણન કરવા
માં આવ્યું છે—

૧ ચ કુરસ્વપતિ- જે દુષ્ટ બળવાર કરે છે (મં. ૨)

૨ સપતન:- જિજ્ઞાસુ પક્ષનો મનુષ્ય, રાષ્ટ્રમાં જેટલા પક્ષો હશે તેટલા પક્ષવાળા આપસઆપસમાં એકબીજાના શત્રુ-ઓજ હશે. સપતન શબ્દ (Party politics) પક્ષોદ્દેશ રાજકારણ દર્શાવી રહ્યો છે.

૩ અરાતિ:- અનુદાર, જે મનમાં શ્રેયસ્કામ રાખતો નથી.

૪ વૃત્તચત્- સૈન્યથી આક્રમ કરનારો.

આ શબ્દોનો વિચાર કરવાથી શત્રુ કોણ છે તેની જાણ થવાનું થઈ શકે છે. તેમાં કેટલાક આંતર શત્રુ છે જ્યારે કેટલાક બાહ્ય શત્રુઓ છે.

સર્વની સહાયતા

તૃતીય મંત્રમાં કહ્યું છે કે, “ સર્વ, ચંદ્ર અને સર્વ જૂત-માત્ર જે રાજના સહાયક હોય છે, તેજ રાજ શત્રુઓને પરાજીત કરી શકે છે, ” (મં. ૩) આમાં સર્વ, ચંદ્ર ઇત્યાદિ શબ્દો બાહ્ય સહિની સહાયતા દર્શાવે છે, (Nature's help) નિર્સર્ગની સહાય એ રાજની શક્તિનો એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. રાષ્ટ્રની રચના જ એવી હોવી જોઈએ કે જ્યાં શત્રુઓનો પ્રવેશ સુગમતાથી ન થઈ શકે. આ પણ એક પ્રકારની શક્તિ જ છે.

બીજી શક્તિ (વિશ્વા મૃતાન્તિ) જૂતમાત્ર પાસેથી પ્રાપ્ત થાય છે. પંચ મહાભૂતો પાસેથી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની વાત પણ આમાંથી સુગમતાથી જણાઇ આવે છે, “ જૂત ” શબ્દનો બીજો અર્થ “ પ્રણી, મનુષ્ય ” એવો થાય છે અને તે જણીતો છે. જે રાજને રાષ્ટ્રના સર્વ પ્રણી અને સર્વ મનુષ્ય સહાયક હોય તેની શક્તિ વિશેષ હોય તેમાં સંદેહ હોઇ જ શકે નહિ. આ સર્વ જનતાની શુભ ઇચ્છાથી જ પ્રાપ્ત થનારી શક્તિ છે જે રાજને પોતાની પાસે રાખવી જોઈએ કારણ કે તેના પર જ રાજનું ચિરસ્થાપિત અવ-લંબિત હોય છે.

વૈદિક રાજપ્રકરણના વિષયમાં આ સૂત્રમાં ઘણો સારો ઉપદેશ છે. જે પાઠક અધિક મનન કરશે તો તેમને રાજ-પ્રકરણના મહા ઉત્તમ નિર્દેશ આ સૂત્રમાંથી મળી શકશે.

કેવળ રાષ્ટ્રને માટે

આ સૂત્રમાં કેટલાક સામાન્ય નિર્દેશ પણ કરેલા છે, જેનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે. તેનાથી પાઠકને આ વાતની જાણ થઈ જશે કે વેદના વિશેષ ઉપદેશથી પણ સામાન્ય

નિર્દેશ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રથમ મંત્રમાં કહ્યું છે—

અસ્માન્ રાષ્ટ્રાય અભિવર્ચય (મં. ૧)

તેનો અર્થ— “ અમને રાષ્ટ્રને માટે વધારો. ” અર્થાત્ અમારી ઉન્નતિ એટલા માટે કરો કે અમે રાષ્ટ્રહિત સાધ્ય કરવાને યોગ્ય બનીએ. અમારું શરીર સુદૃઢ હો. અમારું આયુષ્ય દીર્ઘ હો. અમારી ધનિદેયો વધુ કાર્યક્ષમ બને. અમારું મન મનનશક્તિ યુક્ત હો. અમારી શુદ્ધિ જ્ઞાન પૂર્ણ હો. અમારામાં આત્મિક બળ વધે તેમજ અમારી કૌટુંબિક સામાજિક તેમજ અન્યાન્ય શક્તિઓ વૃદ્ધિ પામે. આ સર્વ શક્તિઓ એટલા માટે વધે કે જેના યોગથી અમારું રાષ્ટ્ર અબુદ્ધયથી યુક્ત બને. આ શક્તિઓની વૃદ્ધિ માત્ર એટલા માટે જ નથી કરવાની કે તેથી કેવળ વ્યક્તિત્વ જ સુખ વધે, કેવળ અધિક એક જાતિના હાથમાં જ અધિકાર રહે. અથવા કેવળ એક જ કુળ પાસે બધો જ અધિકાર રહે. પરંતુ આ શક્તિઓ એટલા માટે વધારવી જોઈએ કે એના સંયોગથી રાષ્ટ્રની પ્રગતિ થાય રાષ્ટ્રની ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત થાય.

સામાન્ય અર્થ જોતી વખતે આ પ્રથમ મંત્રનો “ અસ્માન્ ” શબ્દ ધ્યાન મહત્વ ધરાવે છે. તેનો અર્થ થાય છે. “ અમે બધાને ” અર્થાત્ અમારી બધાની રાષ્ટ્ર-હિતને માટે સાથે મેળવીને વૃદ્ધિ કરો. તેનું સ્પષ્ટ તાત્પર્ય એજ છે કે કોઇ એક વ્યક્તિની ઉન્નતિ અથવા કોઇ એકની શક્તિનો વિકાસ અહીં જરૂરનો છે એમ કહ્યું નથી, પરંતુ સર્વની શક્તિનો વિકાસ અહીં જરૂરનો છે. રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ માટે એ પ્રગળજનારી શક્તિનો વિકાસ કરવો જોઈએ તેમજ દરેક પ્રગળજનાર કોઇ પણ પ્રકારના પક્ષપાત સિવાય વિકાસ થવો જોઈએ. અર્થાત્ કોઇ વિશેષ જાતિ યા સંઘના પક્ષપાત માટે અહીં જરા પણ અવકાશ હોવો જોઈએ નહિ.

જે કંઈ હું કહું છું તે રાષ્ટ્રને માટે સમર્પિત થાય તેજ જાણ દરેકના મનમાં રહેવો જોઈએ.

રાષ્ટ્રાય મહાં વર્ચયતાં ।

સપત્નેઽયઃ પરામુષેઽ (મં. ૪)

“ મને રાષ્ટ્રને માટે બાંધી છે જેથી હું રાષ્ટ્રના શત્રુઓનો પરાજય કરી શકું ” આ જાણ મનમાં ધારણ કરવો જોઈએ. હું રાષ્ટ્રની સાથે બંધાયેલ જાઉં. મારો સંબંધ રાષ્ટ્રની સાથે એવો બંધાયેલ જાય કે તે કદી તૂટે નહીં. રાષ્ટ્રનું અને મારું

હિત એક જ બની જાય, કું રાષ્ટ્રને માટે જ ઇવિત રહું, આના જાન મનમાં છે, જે જેની સાથે બાધા જાય છે તે તેની સાથે જ રહે છે જો સ્વરાષ્ટ્રાભિમાનથી મનુષ્ય રાષ્ટ્રની સાથે એકવાર આ પ્રમાણે મજબૂત રીતે બાધા જાય તો પછી તે તેમથી કદી પાછો ફરશે નહિ, છૂની રાકશે નહિ આ પ્રકારે મનુષ્ય પોતાના રાષ્ટ્રની સાથે બાધા જાય અને આ પરસ્પર સંબંધ જોડાને લીધે રાષ્ટ્રમાં અપૂર્વ સંઘર્ષકિન ઉત્પન્ન થાય એજ ઉદ્દેશ વેદમાં અભિષ્ટ છે

પ્રત્યેક મનુષ્ય "અમિરાષ્ટ્ર" (મ. ૬) અને અર્થાત્ રાષ્ટ્રહિત કરવાનું ધ્યેય પોતાની સામે રાખે તે મનુષ્ય ગમે ત્યાં જાય, ગમે તે કાર્ય કરે, તેની સામે પોતાના રાષ્ટ્રના અબ્યુદયનો જ વિચાર જાગૃત રહેશે આ પ્રકારે જેના મનમાં રાષ્ટ્રનો વિચાર સદા સર્વદા જાગૃત રહે છે, તેને જ વેદ "અમિરાષ્ટ્ર" કહે છે. (અમિત રાષ્ટ્ર) પોતાની ચારે બાજુ પોતાનું જ રાષ્ટ્ર છે એમ માનનાર પ્રત્યેક અવસ્થામાં પોતાની સામે પોતાના જ રાષ્ટ્રને જોનારો જે છે તેનું જ આ નામ છે

"રાષ્ટ્ર" નો અર્થ

વેદમાં રાષ્ટ્ર શબ્દ માત્ર દેશ અથવા દેવજન જનતા વાચક જ નથી દેવજન જમીનના એક વિભાગમાં રહેનારો મનુષ્ય-સમાજનો બોધ 'રાષ્ટ્ર' શબ્દથી વેદમાં થતો નથી આ

પ્રકારના રાષ્ટ્ર તો ભૂમિપર ધર્મી દરો પરંતુ વેદ જેને રાષ્ટ્ર કહે છે એવા રાષ્ટ્ર કેટલાં દરો તેનો વિચાર પાકીએ અવશ્ય કરવો જોઈએ વેદમાં રાષ્ટ્ર શબ્દ (રાજતે તત્ રાષ્ટ્ર) "જે ચમકે છે તે રાષ્ટ્ર છે" એવા અર્થનો બોધ કરે છે જે મનુષ્યોના સમુદાય ભૂમડી પર પોતાના કમાએલા મથથી ચમકતો રહે છે અને અન્ય સર્વ લોહિની નજર પેળા તરફ આકર્ષે છે તેજ વેદની નજરે રાષ્ટ્ર છે અન્ય માનવી સમુદાય રાષ્ટ્ર નથી જ આનું રાષ્ટ્ર વિસ્તારમાં મોટું હો અથવા નાનું હો તે રાષ્ટ્ર જ કહેવાશે પરંતુ જે વિસ્તારમાં થઈ મોટું હોય પરંતુ ધરની દૃષ્ટિએ જેનામાં જરા પણ ચમકારો ન હોય તો તે રાષ્ટ્ર નથી વૈદિક ધર્માંગીએ પોતાના પરિશ્રમથી પોતાના રાષ્ટ્રમાં એવા પ્રકારનું તેજ ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ અને વધારું જોઈએ ત્યારે જ તેમના દેશને વૈદિક રીતે રાષ્ટ્ર કહેવામાં આવશે વેદમાં રાષ્ટ્રવર્ધન વિધાના અનેક સૂકતો છે અને તેમને પરસ્પરનો નિકટનો સંબંધ પણ છે પાકે જે સમયે આ સૂકતોના વિચાર કરવા માડી ત્યારે આજુબાજુ પાછળના રાષ્ટ્રીય સૂકતોના જાણના અવશ્ય વિચાર કરે અને સર્વ ઉપદેશનું એકત્રિત મનન કરે.

પાકે આ પ્રકારે મનેના સામાન્ય ઉપદેશોથી અધિક મનન કરીને બોધ પ્રાપ્ત કરે વેદમાં રાષ્ટ્રહિતનો ઉપદેશ કેટલા રચણરૂપમાં આપેલો છે તે પાકે આ રીતે જોઈ શકશે

સંરક્ષક ઠર

કાંકિ ક, સુકૃત રહ

(કાવિઃ- વદાલક । દેવતા- શિવેશ્વર અથવા કામ, ધૃમિ)

વદ્રાજાનો વિમર્જન્ત દ્રાપૂર્તસ્ય ષોઢશં ચમસ્યામી સંમાસર્વઃ ।

અવિસ્તસ્માત્ર મુઞ્જતિ દુત્તા શિતિપાત્સ્યથા

॥ ૧ ॥

અર્થ- (યત્) જે પ્રકારે (ચમસ્ય અમી રાજાન સમાસદ) નિયમથી આજનારા રાજાનું આ રાજ્ય કરનારા સભાસભ (દ્રાપૂર્તસ્ય ષોઢશં વિમર્જન્તે) અપ્રાદિનો સોળમે ભાગ વિભકત કરે છે આ (દુત્તા) આપેલો ભાગ (અવિઃ) રક્ષક બનીને (શિતિ-પાત્) હિંસકોને નીચે પાડનાર (સ્વ-યા) અને પોતાને ધારણ કરનારો બનીને (તસ્માત્ પ્રમુજ્જતિ) તે અર્થથી છોડાવે છે. (૧)

બાધાધ- નિયમથી પ્રબળ પાલન કરનારા સભાના આ રાજસભાના સભાસભો વસ્તુતઃ સત્ય રાજ જ છે તેઓ પ્રબળ અથવા દે પ્રાપ્તિનો સોળમે ભાગ કરે છે. રાજાને અર્થાત્તેવ આ સોળમે ભાગ સર્વ રાષ્ટ્રનું સ રક્ષણ કરે છે પ્રબળ હુ બનારો એ દોષ તેમજ દંડ કરીને દબાવી દે છે, પ્રબળી પાકકશક્તિ વધારે છે અને તેમને અર્થથી સુખ કરે છે (૧)

સર્વાન્કામાન્પૂરયત્પામર્વન્મવન્મવન્ ।

આકૂતિમોઽર્વિર્વૃત્તઃ શિતિપાત્રોપ દરુપતિ

॥ ૨ ॥

યો દદાતિ શિતિપાદુર્માર્વ લોકેન સંમિતમ્ ।

સ નાર્કમ્ભ્યારૌહતિ યત્ર શુલ્કો ન ક્રિયતે અબ્લેન વલીયસે

॥ ૩ ॥

પચ્ચાપૂર્વ શિતિપાદુર્માર્વ લોકેન સંમિતમ્ ।

પ્રદાતાર્વ જીવતિ પિતૃણા લોકેઽક્ષિતમ્

॥ ૪ ॥

પચ્ચાપૂર્વ શિતિપાદુર્માર્વ લોકેન સંમિતમ્

પ્રદાતાર્વ જીવતિ સૂર્યામાસયોરક્ષિતમ્

॥ ૫ ॥

અર્થ— આ (વૃત્તઃ) આપેલો ભાગ (આકૂતિ-પ્રઃ) સંકલ્પને પૂર્ણ કરનારો (શિતિ-પાત્ર) હિંસકોને દબાવી દેનારો, (અર્વિઃ) સંરક્ષક કરનારો (આ-મર્વન્) ફેલાવનારો, (પ્રમર્વન્) પ્રભાવશાળી, (મર્વન્) અસ્તિત્વનો હેતુ હોવાથી (સર્વાન્ કામાન્ પૂરયતિ) સર્વ કામનાઓને પૂર્ણ કરે છે અને (ન ઉપદસ્યતિ) વિનાશ કરતો નથી. (૨)

(યઃ લોકેન સંમિત) એ સર્વ લોકો દ્વારા સન્માનિત (શિતિ-પાદર્ અર્વિ દદાતિ) હિંસકોનો નાશ કરનારા સંરક્ષક ભાગને આપે છે. (સઃ નાર્ક અભ્યેતિ) તે દુઃખ રહિત સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે, (યત્ર અબ્લેન વલીયસે શુલ્કઃ ન ક્રિયતે) જ્યાં નિર્બંધ મનુષ્યને બળવાનને માટે ધન આપવું પડતું નથી. (૩)

(પચ્ચ-અ-પૂર્વ) પાંચને ન સેડવનારો, અતઃપેવ (લોકેન સંમિત) જનતા દ્વારા સંમત (શિતિ-પાદર્ અર્વિ) હિંસકોને દબાવી દેનારો સંરક્ષક કરને (પ્રદાતા) આપનારો (પિતૃણા લોકે અક્ષિત ઉપ-જીવતિ) પિતૃદેશમાં અક્ષય ઇવિત રહે છે. (૪)

(પચ્ચ-અ-પૂર્વ) પાંચને ન સેડવનારો (લોકેન સંમિત) લોકો દ્વારા સન્માનિત (શિતિ-પાદર્ અર્વિ) હિંસકોને નીચે ગબડાવી પાડનારા સંરક્ષક કર ભાગને (પ્રદાતા) આપનારો (સૂર્યા-સામયોઃ અક્ષિત ઉપજીવતિ) સૂર્ય અને ચંદ્રના સાન્નિધ્યમાં અક્ષય ઇવિત રહે છે. (૫)

ભાવાર્થ— આ આપેલો કર પ્રભાવ સર્વ અભ્યુદયના સંકલ્પને પૂર્ણ કરે છે, દુષ્ટોનું દમન કરે છે, સુદુઃ સન્નિધિ લોકોનું પાલન કરે છે. શત્રુનો વિસ્તાર કરે છે વીરોનો પ્રભાવ વધારે છે અને ન્યતિનું અસ્તિત્વ સ્થિર રાખે છે, સાથે સાથે સર્વ જનતાના મનોરથો પૂર્ણ કરે છે અને કાંઈપણ પ્રકારે પ્રભાવો નાશ કરતો નથી. (૨)

તે સર્વ લોકો રામને આ કર આપવાનું પચ્ચ કરે છે એ લોકો દુષ્ટોને દબાવીને સન્નિધિનો પ્રતિપાલ કરનારો આ કર રામને આપે છે તેઓ માને કે સુખપૂર્ણ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાર પછી તે સ્થાનમાં કાંઈ બળવાન મનુષ્ય નિર્બંધ પાસેથી જળરજ્જીની ધન લેનારો રહેતો નથી અને કાંઈ નિર્બંધ મનુષ્ય પોતાની શકિત લીનવાને કારણે બળવાનને માટે ધન અર્પણ કરવું પડતું નથી. (૩)

આ કર પાંચ જગુને ન પાડનારો, દુષ્ટોને દબાવનારો અને સત્યુદયોનું પાલન કરનારો છે, તેથી સર્વ જનતા તેને રામને સમર્પણ કરે છે. એ લોકો આ કર આપે છે તેઓ તે સંરક્ષકોની રક્ષામાં સદૈવ સુરક્ષિત રહે છે. (૪)

આમ કહીને પાંચ જગુને નીચે ન પાડનારો, દુષ્ટોનું દમન કરનારો, સન્નિધિનું પાલન કરનારો છે તેથી સર્વ લોકો આનંદથી રામને તે આપે છે. એઓ કર આપે છે તેઓ સૂર્ય અને ચંદ્રમાના પ્રકાશમાં મુખથી રહે છે. (૫)

દેરેણ નોપં વસ્યતિ સમુદ્ર દેવં પયોં મહત્ ।

દુૈ૧૦ સંવાસિનાવિવ શિતિપાત્રોપં દસ્યતિ

॥ ૬ ॥

ક દ્વં કર્મા અવૃત્કામઃ કામાયાદાત્ ।

કામો વ્રાતા કામઃ પ્રતિગ્રહીતા કામઃ સમુદ્રમા વિવેશ ।

કામેન ત્વા પ્રતિ ગૃહ્ણામિ કામેતર્તે

॥ ૭ ॥

ભૂમિદ્વા પ્રતિ ગૃહ્ણાત્વન્તરિક્ષમિદં મહત્ ।

માહં પ્રાણેન્ માત્મના મા પ્રજયાં પ્રતિગૃહ્ણા વિ રાધિધિ

॥ ૮ ॥

અર્થ— (હ્રા ઇવ) ભૂમિની સમાન તથા (મહત્ પયઃ સમુદ્ર ઇવ) મહાન જલનિધિ મહાસાગરની જેમ અને (સ-વાસિતૌ દેવૌ ઇવ) સાથે સાથે નિવાસ કરનારા પ્રાણ રૂપ યે દેવોની સમાન (શિતિપાત્ર ન ઉપદસ્યતિ) હિંસકને દબાવનારો આ ભાગ વિનાશ કરતો નથી. (૬)

(કા દ્વં કર્મ અદાત્) કેણે આ કેને આપેલ છે ? (કામઃ કામાય અદાત્) મનોરથે મનોરથને આપેલ છે. (કામઃ વ્રાતા) કામ જ દાતા છે (કામઃ પ્રતિ ગ્રહીતા) કામ જ 'પાછું' લેનારો છે, (કામઃ સમુદ્રં આવિવેશ) કામ જ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે, (કામેન ત્વા પ્રતિ ગૃહ્ણામિ) ઇચ્છાથી જ તારો સ્વીકાર કરું છું. હે કામ ! (વ્રતત્તે) આ સર્વ તારું જ છે. (૭)

(ભૂમિઃ) પૃથ્વી અને (દ્વં મહત્ અન્તરિક્ષં) આ મહાન અંતરિક્ષ (ત્વા પ્રતિ ગૃહ્ણાત્) તારો સ્વીકાર કરે (માહં પ્રતિ ગૃહ્ણા) હું ગ્રાસ કરીને (પ્રાણેન આત્મના, પ્રજયા) પ્રાણથી, આત્માથી અને પ્રજાથી (મા મા મા વિરાધિધિ) અભાગ ન બનું (૮)

ભાષાર્થ— હુએને દબાવવા માટે આપેલો આ કર ભૂમિની માફક આધાર દેનારો, સમુદ્રના જળની જેમ રાત્રિ દેનારો અને પ્રાણની માફક અર્ધનો રક્ષક અને છે અને કાઈનો વિનાશ થવા દેતો નથી (૬)

આ કર પ્રાણ કેને આપે છે ? કામ જ કામેને આપે છે આ ગતવર્માં મનની ઇચ્છા જ દેનારી અને લેનારી છે આ કામના જ મનુષ્યને સમુદ્ર પર ભ્રમણ કરાવે છે આ કામથી જ મનુષ્ય યોગી મોટી અપતિઓ સ્વયં પોતાના માથા પર વાળી લે છે. આ સર્વ જગતનો વ્યવહાર કામનો સંહિમા જ છે (૭)

આ પૃથ્વી પર અને આકાશમાં કામનાઓનો જ સંચાર થઈ રહ્યો છે આ કામેને વિસ્તાર કરના કરતા નુ પ્રાણ, આત્મા અને પ્રજાથી દુર ન બની ભડ (૮)

સંરક્ષક કર

રાજ્ય શાસન યજ્ઞાવવા માટે કર

પ્રાશિનો સોળમો ભાગ

રાજા રાજ્યનું શાસન કરે છે. આ મહત્વપૂર્ણ કાર્યને માટે પ્રજા તેને “ કર ” સમર્પણ કરે છે આ કરનું પ્રમાણ કેટલું હોય તેમણે, અર્થતઃ પ્રજા પોતાની પ્રાશિનો કેટલાંયે ભાગ રાજાને સમર્પિત કરે, અને સર્વ તે થઈ કયા કામોમાં ઉપયોગ કરે એ વિષયમાં આ રક્ષક પૂજાને ભેષ્ય છે.

પ્રજાની જે આવક હોય છે, તેનો સોળમો ભાગ રાજાને આપવામાં તે સજ્જમાના સજ્જસો હોય કાંદે છે તે વર્ષન પહેલાજ સંજ્જમાં છે.

અમી સમાસદઃ ઇષ્ટાપૂર્ણસ્ય યોજદાં વિમજન્તે ॥

(મં. ૧)

“ રાજ સલાના આ સલાસદો પ્રજાની આવકનો સોળમો ભાગ અલગ કરે છે. ” અને આ સોળમો ભાગ રાજને પ્રજા પાસેથી મળે છે. રાજને રાજ્ય ચલાવવા માટે આ કર પ્રજાએ આપવો પડે છે. ખેતરમાં જે ધાન્ય ઉત્પન્ન થાય તેનો સોળમો ભાગ રાજની આમ સલાના સલાસદો લઈ લે અને તેના સંપ્રદ કરે. જે ઉત્પન્ન થાય તેનો સોળમો ભાગજ લેવાનો છે. અર્થાત્ સાધારણ ખેતી કરનારાઓ પાસેથી પ્રત્યેક ધાન્યના રૂપમાં આ કર લેવામાં આવશે. ધાન્ય ઉત્પન્ન કરનારાઓ પાસેથી ધનના રૂપે આ કર લેવાનો નથી. પરંતુ જે ધાન્ય અથવા પદાર્થ ઉત્પન્ન થશે તેનો સોળમો ભાગ લેવામાં આવે. જે પદાર્થનો ભાગ યદ્ય ન થકે તેની કિંમતનો સોળમો ભાગ લેવામાં આવે અને વૈશ્ય જે ધન કમાતા હોય તેમની પાસેથી તેમની કમાણીના તે ભાગ ધનના રૂપે લેવામાં આવે. કર લેવાની વ્યવસ્થા વેદની આ આગ્રા તદ્દન સુરપટ જણાય આવે છે અને આ કર પ્રજાને કદી પણ અસહ્ય થઈ શકતો નથી.

ઉત્પન્નનો સોળમો ભાગ લેવા માટે વેદની આગ્રા છે. પરંતુ સ્મૃતિ મંથિમાં જીરો ભાગ લેવા સુધી કરી વૃદ્ધિ કરવામાં આવી છે. અને આજકાલ તો કેટલાએ જણો વધારો થઈ ગયા છે. આ મંત્રમાં “ વિમજજન્તે ” ક્રિયા વર્તમાનકાળની છે. રાજસલાના સલાસદો સ્વયં ઉત્પન્ન નોંધને તેનો સોળમો ભાગ અલગ કરે છે અર્થાત્ ખેતરમાં ધાન્ય તૈયાર થઈ જાય એટલે ધાન્યની રાશી પાસે જાય છે અને તેના સોળ ભાગ કરીને એક ભાગ રાજપ્રતિષ્ઠ માટે લઈ લે છે. માત્ર અંદાજ કરીને લેતા નથી, પરંતુ પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિ નોંધને તેમથી ઉક્ત ભાગ લઈ લે છે. આ વૈધ વર્તમાન કાળવાચક “ સર્મી સમાસદઃ વિમજજન્તે ” એ વાક્યથી પ્રાપ્ત થાય છે. કુકાળના દિવસોમાં ધાન્ય એટલું ઉત્પન્ન થાય તો કર પણ એટલો લેવાય છે. અને સુકાળમાં અધિક ઉત્પન્ન થયું હોય તો અધિક લેવાય છે. આજકાલની જેમ સુકાળ કે કુકાળમાં એક સરખા પ્રમાણે લેવાતું નથી. પાકક આ રીતે જુએ અને તેની વિશેષતાનો અનુભવ કરે.

પ્રાપ્તિમાં બે સાધન

આમદાનીના બે માર્ગ હોય છે. એક “ છુટ ” અને બીજો “ પૂર્ત ”. મનુષ્ય પોતાની ઇચ્છાનુસાર અજીજ વ્યવહાર કરે છે અને તેથી કમાઈ કરે છે તેને “ છુટ ”

કમાણી કહે છે. તેમાં ઉદ્યોગ, ધંધા શિદ્ધ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે, તેમાં કર્તાની ઇચ્છા પર વ્યવહારની સત્તા નિર્ભર છે. બીજો માર્ગ છે “ પૂર્ત ” તેમાં રવામીની ઇચ્છા હોય અથવા ન હોય પરંતુ આવક તો આવતી જ રહે છે. જેવી રીતે વ્યામનાથી ફળફળાવળની પેદાશ થતી, ખેતીમાંથી ધાન્ય મળતું. પહેલેથી મોટાં ચમોલાં વૃક્ષોમાંથી ફળો મળવા ઇ. યાદી આવતી પૂર્વ વ્યવસ્થાથી જે પ્રાપ્તિ થાય છે તેનું નામ “ પૂર્ત ” છે. જમીનદારને જે આવક થાય છે તે “ પૂર્ત ” છે. કારણ કે જમીનદાર ન પ્રયત્ન કરે તો પણ તે તેના બંડારની વૃદ્ધિ કરે છે, ઇષ્ટ જ વ્યવહારનું એવું નથી. તે ઇચ્છાપૂર્વક કામધંધો કરે છે અને સફળતા મળે તો પ્રાપ્તિ થાય છે, આ પ્રાપ્તિ પ્રયત્ન સાધ્ય છે. છુટ અને પૂર્તનો આ ભેદ છે. મનુષ્યના વ્યવહારના આ બે મુખ્ય ભેદ છે.

આજકાલ “ છુટ ”નો અર્થ “ વડમાળ ” અને “ પૂર્ત ” નો અર્થ સર્વ જનોપયોગી ફૂવા, તળાવ, વાવ, ધર્મશાળા વગેરે બનાવવાં એમ સમજે છે. આ શબ્દોમાં આ અર્થ છે ખરો પરંતુ આ કેવળ એક જ ભાગ છે. આ શબ્દોનો સંપૂર્ણ અર્થ કેવળ આજ નથી. આ સમયે વિચાર કરવાના સૂક્તમાં “ પ્રજાની આમદાનીથી સોળમો ભાગ કર રૂપે લેવામાં આવે છે ” એમ કહેવામાં આવ્યું છે. આ પ્રસંગે “ વડ અને ફૂવા ” નો સોળમો ભાગ રાજ લે છે એમ માનવું અયોગ્ય છે, તેથી ચારે વર્ણોના વ્યવહારની દૃષ્ટિથી થનારા અને જેનાથી રાજને સોળમો ભાગ કર રૂપે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે એટલા માટે એવો અર્થ ઉપર લેવામાં આવ્યો છે. જો થઈ વગેરે અર્થ લેવામાં મળતું સૂક્તનું જે પુરુષ થશે તેનો થોડો ભાગ રાજના યશ સંવર્ધનને માટે તેને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પરંતુ તેથી સંપૂર્ણ રાજ્યશાસન ચાલી શકે નહિ, તેથી આવકનો અર્થ જ અહીં લેવો યોગ્ય છે.

ઉપરોક્ત પ્રકારની રીતિથી બે પ્રકારના વ્યવહારથી થનારી પ્રાપ્તિનો સોળમો ભાગ રાજના સલાસદો રાજ્યશાસન ચલાવવા માટે પ્રજા પાસેથી કરના રૂપમાં લે છે, એ પ્રથમ મંત્રના અર્થ ભાગનું કથન છે. અહીં રાજના પંચ લક્ષણોને વાં નોંધએ.

રાજા કેવો હોવો નોંધએ

આ સૂક્તમાં રાજનું નામ “ યમ ” આવી ગયું છે. યમનો અર્થ “ પોતાને આધીન રાખનારો, નિયમપૂર્વક ચાલ-

નારો, ધર્મનું પાલન કરનારો " એવો થાય છે, " ધર્મ-ધર્મ " આ શબ્દથી પણ ધર્મની સાથે ધર્મનો સંબંધ રચાઈ થાય છે. રાજ્ય અભ્યાસના ને ધર્મ નિષ્ઠા દેખે છે તે અનુસાર રાજ્યશાસન કરનારો રાજા એમ આ શબ્દથી અહીં સમાવ્ય છે, આથી રચાઈ થાય છે કે અહીંનો રાજા મન માની વાતો કરનારો નથી, પરંતુ રાજધર્મના નિયમોને અનુસાર તથા જનતાના પ્રતિનિધિઓની સંમતિ અનુસાર રાજ્ય અભ્યાસનારો હોય છે. આ રાજા રાજસભાના સદસ્યોના મતથી અને ધર્મ નિયમોથી બધાએથી છે, રજેઝાચારી નથી. વસ્તુનાં તેના રાજધર્મો—

ધર્મી સમાસવઃ રાજાનઃ । (મં. ૧)

" રાજસભાના આ સભાસદો જ રાજ્યશાસન કરનારા રાજા છે. " રાજા તો નામનો જ માત્ર અધિકારી રહીને, તે સમાસદોની જ મતિથી ને નીતિ નિશ્ચિત થાય છે, તે અનુસાર રાજ્યશાસન ચલાવે છે. વેદની આ નિષ્ઠા બદલ રાજસભા અહીં નોડા થાય છે આ રાજાની સાજસભાના સદસ્યો પ્રજાની આમદાનીને મોજાઓ બાગ રાજ્યશાસનના બધાને માટે પ્રજાપાસેથી કરના રૂપમાં લે છે. તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે હવે જોઈએ. પ્રજાપાસેથી પ્રાપ્ત થનારો આ કર શુ રૂ કરે છે એ વિષયમાં આ સૂક્તનું વર્ણન થયું જ મતેર જ છે તેનો વિચાર કરવાથી આપણને સમજાય છે કે પ્રજાએ આપેલા આ કરનો રાજા કેવો ઉપયોગ કરે છે. જુઓ—

કરનો ઉપયોગ

રાજા જનતા પાસેથી ને કર લે છે, તેનો બધા કષ્ટ કષ્ટ વાતોમાં કરવામાં આવે તેનું વર્ણન નિમ્નલિખિત શબ્દોથી આ સૂક્તોમાં કર્યું છે " આ કર નીચે લખેલી જાગતો કરે છે " એવું વર્ણન આ સૂક્તમાં આપ્યું છે, આ સૂક્તનું કથન છે કે પ્રજા દ્વારા આપાએલ આ કર નિમ્નલિખિત જાગતો કરે છે—

૧ યવિઃ— (યવલિ હતિ યવિઃ)— રક્ષા કરે છે, જનતાની અથવા રાષ્ટ્રની રક્ષા કરે છે. પ્રજાપાસેથી લીધેલો કર જ પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે, (મં. ૧-૩-૫)

૨ રથધાઃ (રથસ્ય ધારણ)— પોતાની અર્થાત્ પ્રજાની ધારણા કરે છે. રાષ્ટ્રની ધારણા શકિત કરેથી વધે છે.

કર લઈને રાજા એવો પ્રજામાં કરે છે કે જેનાથી પ્રજા સામર્થ્ય વધી જાય છે. (મં. ૧)

૩ વજ્રાપૂષાઃ— (વજ્રાપૂષાઃ—વૃષતઃ વિશીવઃ) હતિ-વૃષા-ન વૃષાઃ અપૂષાઃ । વજ્રાનાં અપૂષાઃ વજ્રાપૂષાઃ ને અવગ્ર અવગ્ર થાય છે અર્થાત્ જેના બાગ છૂટા થાય છે તેનું નામ " વૃષ " છે, અને જેના બાગ એકબીજા સાથે જોડાએલ એટલે કે સંધારિત છે તેને " અપૂષા " કહે છે. પાંચ પ્રકારના જોડાને સંધારિત-સંધારનાયુક્ત-જનાવેલ અર્થાત્ ધરરથર એકબીજાની સાથે મેળવીને રાખે છે, જે પાંચ પ્રકારના લોકો—આદ્યજ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને દિવસી નો અંગેલ સંધ બને છે તેમનું આ નામ છે રાજા પ્રજા પાસેથી કર લે છે અને પ્રજાની સંધક્રિયા વધારે છે, (મં. ૪-૫)

૪ અવગ્ર— હોતુ, અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવું. પ્રજાપાસેથી કર લઈને રાજા તેનો વિનિયોગ એવા કાર્યમાં કરે છે કે જેથી પ્રજાનું અસ્તિત્વ ચિરકાળ માટે ટકી રહે છે. (મં. ૨)

૫ મામવગ્ર— ધન, ઐશ્વર્ય સંપન્ન બનવું. રાજા કરનો એવો ઉપયોગ કરે છે કે જેથી પ્રજા પ્રતિદિન અધિકારીક સંપત્તિવાન બનતી જાય છે (મં. ૨)

૬ પ્રમવગ્ર— પ્રભાવશાળી. પ્રજાપાસેથી કર લઈને રાજા તેનો ઉપયોગ એવા કાર્યમાં કરે છે કે પ્રજા પ્રતિદિન પ્રભાવશાળી બનતી જાય. સ્વચ્છાન, પરાક્રમી અને પ્રભાવશાળી પ્રજા બને (મં. ૨)

૭ વ્યાકૃતિમઃ— (વ્યાકૃતિ) સંકલ્પોને (પ્ર) પૂર્ણ કરનારો કર છે. અર્થાત્ પ્રજા પાસેથી કર લઈને રાજા એવાં કાર્યો કરે છે કે જેનાથી પ્રજાની મનની શ્રેષ્ઠ કામનાઓ પરીપૂર્ણ થાય છે, અને પ્રજાની અખંડિત ઉન્નતિ થતી રહે છે. (મં. ૨)

૮ સર્વાન્ કામાન્ પૂરયાતિ— પ્રજાની સર્વ કામનાઓ સફળ અને સુઘળ થાય છે, કોષ પશુ પ્રાપ્ત પ્રજાની શ્રેષ્ઠ આકાંક્ષાઓ નિષ્ફળ થતી નથી. કર લઈને રાજા એવો પ્રયત્ન કરે છે કે પ્રજાની શ્રેષ્ઠ કામનાઓ પૂર્ણ રીતે સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. (મં. ૨)

૯ યોઃ—વૃદ્ધાતિ સ્વ નાકં અયોતિ— ને (કર) આપે છે તે (જન્મ-મૃત્યુ) સમપૂર્ણ રથાનને પ્રાપ્ત કરે અર્થાત્ રાજાને કર આપનારા લોકો પોતાના દેશમાં સુખી રહે છે.

પ્રભ પાસેથી કર લઇને રાજ્ય એવા ઉત્તમ પ્રગૃહથી રાજ્ય ચલાવે છે કે સર્વ પ્રભ સુખી થાય છે. (મં. ૩)

૧૦ પ્રદાતા પિતૃનાં લોકે વાક્ષિતં ઉપજીવતિ- કર આપનારા લોકો સંરક્ષકો દ્વારા સુરક્ષિત બનેલા પ્રદેશમાં ચિરકાળ આનંદથી રહે છે. રાજ્ય પ્રભ પાસેથી કર લે અને તેમને અત્યંત સુરક્ષિત રાખે. સુરાજ્યનો પ્રગૃહ કરવાથી લોકો સુરક્ષિત બનીને આનંદથી રહે છે. (મં. ૪)

૧૧ પ્રદાતા સૂર્યા-માસયોઃ વાક્ષિતં ઉપજીવતિ- કર આપનારા લોકો જેવી રીતે (સૂર્ય) દિવસમાં તેવી રીતે (માસઃ ચંદ્રમાઃ) રાત્રીને સમયે પણ સુરક્ષિત થઇને આનંદથી રહે છે. કર લઇને રાજ્ય રાજ્યશાસનનો એવો યોગ્ય પ્રગૃહ કરે કે જેનાથી પ્રભ દિવસે પણ સુરક્ષિત બને અને રાત્રીના સમયે પણ સુરક્ષિત થાય. (મં. ૫)

૧૨ દ્વા દ્વા ન ઉપદસ્યતિ- કર આપનારી પ્રભ પૃથ્વીની જેમ ધ્રુવ (સ્થિર) રહે છે અર્થાત્ તે પ્રજાનો નાશ કોઇ કરી શકતો નથી. (મં. ૬)

૧૩ મહત્વ પયઃ સમુદ્ર દ્વા ન ઉપદસ્યતિ- કર આપનારી પ્રભ ધણી ઉંડા જળથી ભરેલા મહાસાગરની જેમ સદા ગંભીર અને પ્રશાંત રહે છે. નાના ખાખોચિયાંની જેમ સૂકામ જઇને નાશને પ્રાપ્ત કરતી નથી. (મં. ૫)

૧૪ સવાસિનો દેવો દ્વા ન ઉપદસ્યતિ- સાથે સાથે રહેનારા બે દેવ, શ્વાસ અને ઉચ્ચ્વાસની જેમ આ કર સર્વ પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે અર્થાત્ જેવી રીતે પ્રાણુના વ્યાપારથી સર્વ શરીર સુરક્ષિત રહે છે તેવી રીતે પ્રભ પાસેથી મળનારો કર રાષ્ટ્રને સુરક્ષિત રાખી શકે છે. (મં. ૬)

૧૫ તસ્માત્ પ્રમુચ્યતિ- તે મહાભયથી મુક્ત કરે છે. આ આપેલા કર પ્રજાને મહાભયથી બચાવે છે. (મં. ૧)

૧૬ શિતિ-પાત્ (શીયતે હિતિ શિતિઃ હિંસનં, શિતિં પાતયતિ- “ શિતિ ” તે અર્થ હિંનાશ, તે નાશનો જે પાત એટલે કે પતન કરે છે અર્થાત્ નાશથી બચાવે છે, તેને “ શિતિ-પાત્ ” કહે છે. આમ કરીને પ્રજાનો વિનાશથી બચાવ કરે છે. (મં. ૧-૬)

૧૭ અવલેન ચલીયસે નુષ્કઃ ન ક્રિયતે- નિર્જળ મનુષ્ય પોતાની નિર્જળતાને કારણે પ્રજાને ધન આપતો નથી. અર્થાત્ આ કર નિર્જળ મનુષ્યનો બળવાન લોકોના અત્યાચારથી પૂર્ણ રીતે બચાવ કરી શકે છે. (મં. ૩)

પ્રભ પાસેથી કર લઇને રાજ્ય એ આદર્શ બાબતો કરવી

૧૫ [અર્થર્થ અનુ. ભા. ૨]

જોઇએ. અહીં ઉપર આપેલાં સત્તર વાક્યો આ સૂક્તમાં વિશેષ મહત્વપૂર્ણ છે. પાઠક એનો વિચાર આ દૃષ્ટિથી અધિક કરે અને રાજ્યશાસનના સંબંધમાં યોગ્ય બોધ મળી લે. સાધારણ સચના કરતા માટે પૂર્વોક્ત વાક્યોથી થતો બોધ ફરીથી સંક્ષેપથી અહીં આપીએ છીએ—

(૧) રાજ્ય પોતાની પ્રભ પાસેથી કર લે અને તેનો ઉપયોગ પ્રજાનું યોગ્ય રીતે રક્ષણ કરવામાં, (૨) પ્રજાની સર્વ પ્રકારની ધારણા શક્તિ અને સામર્થ્ય વધારવામાં, (૩) શાંતી, શર, વ્યાપારી, કારીગર અને અન્ય લોકોની સંબંધ શક્તિ વધારવામાં, તેમને સ્વર્ગને સંબંધિત કરવામાં, (૪) પ્રજાને ઐશ્વર્ય સમ્પન્ન બનાવવામાં, કાર્યોમાં (૫) તેમનું રાષ્ટ્રીય તેમજ જાતીય અસ્તિત્વ સુરક્ષિત રાખવામાં, (૬) પ્રજાને પ્રશાંતશાંતિ બનાવવામાં, (૭) સર્વ રાષ્ટ્રમાં બધા લોકોની સર્વ આકાંક્ષાઓ સફળ બનાવવામાં સાધનો નિર્માણ કરવામાં, (૮) સર્વ જનોની શ્રેષ્ઠ કામનાઓની તુષ્ટિ કરવામાં સાધનો સંગ્રહિત કરવામાં, (૯) રાષ્ટ્રનાં દુઃખો દૂર કરવામાં, (૧૦) જેવી રીતે દિવસ-તેમજ ગરે પણ લોકો નિર્ભય બનીને બધે દૂરી દૂરી શકે એવી નિર્ભયતા સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રમાં સદૈવ સ્થિર રાખવાના કાર્યમાં, (૧૨-૧૪) જનતાને ભૂમિની જેમ સ્થિર, જળનિધિ સમુદ્રની જેમ ગંભીર અને પ્રાણીની જેમ જીવન યુક્ત કરવાના કાર્યોમાં, (૧૫-૧૬) ભય અને વિનાશથી પ્રજાને બચાવવાના પ્રયત્નોમાં તથા (૧૭) બળવાન મનુષ્ય નિર્જળોપર અત્યાચાર ન કરે, એવો સુપ્રગૃહ સંપૂર્ણ રાજ્યભરમાં કરવાના કાર્યમાં કરે. ”

પ્રભ પાસેથી લીધેલા કરનો ઉપયોગ આ કાર્યમાં કરવો એ રાજાનું કર્તવ્ય છે. પૂર્વોક્ત વાક્યોથી આ જ બાવ પ્રકટ થઇ શકે છે. પાઠકો વિચાર કરીને આ વાક્યોથી તેમજ આ અન્યથો અધિક બોધ પ્રાપ્ત કરે. જે રાજ્ય પ્રભ પાસેથી કર લેવા છતાં તેનો ઉપયોગ આવા કાર્યોમાં ન કરતાં એનાથી ભિન્ન રીતે માત્ર પોતાના જ સ્વાર્થ સાધવાના કાર્યોમાં કરશે તે તે રાજ્ય ચલાવવા માટે અયોગ્ય ગણાશે આ સૂક્ત દ્વારા વેદાંતી આ વોષણુ છે એમ સમજી લેવું જોઇએ.

સ્વર્ગ જેવું રાજ્ય

જે રાજ્યમાં રાજ્ય પ્રભ પાસેથી કર લઇને પૂર્વોક્ત રીતે પ્રજાની ઉત્તમ રક્ષા કરે છે તે સ્વર્ગના જેવું જ રાજ્ય છે અને ન્યા કરથી પ્રાપ્ત થએલા ધનનો ઉપયોગ પ્રજાના બંધનો

વધારવામાં થાય છે તે નરકના જીવું રાજ્ય છે સ્વર્ગ રાજ્યના લક્ષણો આ સૂક્તમાં મળ્યા છે. હવે તે અર્થો જોઈએ.

૧ સ માર્ગ મર્યેતિ

૨ યત્ર શુભકો મ પ્રિયતે મથલેન ચલીયસે ।

(મં. ૩)

(૧) “ ૩૨ આપનારા મનુષ્યો સ્વર્ગ ધામમાં પહોંચે છે,
(૨) જ્યાં નિર્ગળ મનુષ્યને બળવાન મનુષ્ય માટે ધન આપવું પડતું નથી ” આ સૂક્તના જેવા રાજ્યના લક્ષણ છે જે રાજ્યમાં નિર્ગળ મનુષ્યને કેવળ નિર્ગળ હોવાને કારણે જ બળવાન મનુષ્યની સામે માથું નમાવી પોતાની પાસેનું ધન ઉપહારરૂપે આપવું પડતું નથી, તે સ્વર્ગ ધામ છે અને જે રાજ્યમાં બળવાન મનુષ્ય નિર્ગળો પર જીતે ત્યાં તેમ અત્યાચાર કરે છે અને જ્યાં નિર્ગળ મનુષ્ય કેવળ તે નિર્ગળ, બળહીન હોવાને કારણે દયાપ્રાપ્ત થાય છે, અને આ અત્યાચાર કરનારને કાંઈ પૂછતું પણું નથી તે રાજ્ય નરક છે, ‘ સર-કા ’ નો અર્થ “ હીન મનુષ્ય, નાનો મનુષ્ય નીચલી એક્ષી નો મનુષ્ય ” છે જે રાજ્યમાં હીન આત્માવાળા મનુષ્યો હોય છે તે નરક રાજ્ય છે અને જ્યાં શ્રેષ્ઠ આત્માવાળા મનુષ્યો હોય છે તેને સ્વર્ગ રાજ્ય કહે છે

આલોક્યેનું રાત્રનું બગ, ફાવિયેનું અધિકારનું બળ, વૈશ્યેનું ધનનું બળ, શૂદ્રેનું કારીગરીનું બળ અને નિષાદોનું કેવળ શારીરિક બળ હોય છે, આ લોકો જો સ્વાર્થી અને તે આ બળોથી મહોન્મત્ત બનીને અન્યાય પર તેઓ અત્યાચાર કરે છે. આવા અત્યાચાર કાંઈ કાંઈના પર ન કરે અને સર્વને ધર્મના આશ્રયે મનુષ્યત્વની નામતમાં સમાવતાં. દરજ્જે મળે એવા રાજ્ય વ્યવસ્થાનો પ્રમુખ રાખવો એ રાજ્યનું પરમ ફત્વું છે. જ્યાં આવા ઉત્તમ પ્રમુખ હોય છે અને જે રાજ્યમાં શાસન વ્યવસ્થાના આશ્રયે નિર્ગળ મનુષ્ય પણ બળવાન મનુષ્યના અત્યાચારનો સામનો કરવા માટે, પોતાની રક્ષા કરવા માટે ઉભો રહી શકે છે, અને કેવળ નિર્ગળતાને કારણે દયાપ્રાપ્ત નથી, તે રાજ્યશાસન પદ્ધતિ વેદની દષ્ટિએ અત્યંત ઉત્તમ છે તે જ “ વૈદિક સુરાજ્ય ” છે.

કામનાનો પ્રસ્થાવ

પૂર્વોક્ત રીતે રાજ્ય વ્યવસ્થા કરવી કે ન કરવી અથવા અન્યાય વૈદિક આજ્ઞાઓને અનુસાર અનુષ્ઠીની સંધારણા કરવાનો યત્ન કરવો કે ન કરવો એ સર્વ મનુષ્યની કામના,

ધર્મ, સંકલ્પ, આકાંક્ષા કલ્યાણના સર્વ બેસ છે. મનુષ્યમાં ધર્મ હોય છે તે જ પ્રમાણે મનુષ્ય યાત્રે છે અને મનુ તેવા જ વ્યવહાર કરે છે આ દર્શાવવા માટે ૩ મા અને ૮ મ નાં ઉપરેષ્ટ છે. તેનો પહેલો જ પ્રશ્નોત્તર જુઓ—

પ્રશ્ન- **ઈવં કા કર્મ જ્ઞાત્** ૧- આ પ્રશ્ન જો આપે છે !

ઉત્તર- **કામઃ કામાય જ્ઞાત્**- કામ જ કામને આ આપે છે

કામઃ વાતા, વામઃ પ્રતિપ્રહીતા- કામ દેનારો અને લેનારો છે

આ મતભાગ ધણી જ મહત્વપૂર્ણ ઉપરેષ્ટ આપનારો છે મનુષ્યના મનમાં જે ધર્મ હોય છે, જે મહત્વાકાંક્ષા હોય છે, જે કામનાઓ હોય છે તે જ મનુષ્યને વાતા બનાવે છે અને લેનારો જ બીજા મનુષ્ય દાન લેનારો બને છે. રામ રાજ્ય કરે છે, સિપાઈઓ યુદ્ધ કરે છે, નોકરો નોકરીએ કરે છે કાંઈ કાંઈને કાંઈ આપે છે અને બીજાને તે લે છે આ સર્વ વ્યવહારો મનમાંની ધર્મજનને કારણે થાય છે આનો કે કામજ સર્વ પાસે આ વ્યવહાર કરાવી રહ્યો છે, એટલે સુધી કે—

કામઃ સમુદ્ર માવિવેશ । (મં. ૭)

“ કામજ સમુદ્રમાં ઘુસી ગયો છે ” અર્થાત્ સમુદ્ર પર પણ આ કામનું રાજ્ય છે પૃથ્વીને છોડીને જે મનુષ્ય સમુદ્ર માં વહાણોમાં બેસીને બમણું કરવા માટે જાય છે તેઓ પણ કામની પ્રેરણાથી જ જાય છે અથવા કાંઈ વિમાન દ્વારા આકાશમાં ઉડે છે તેઓ પણ કામની પ્રેરણાથી જ ઉડી રહ્યા છે આ પ્રકારે આ જગતનો સર્વ વ્યવહાર કામનાની પ્રેરણાથી જ ચલે રહ્યો છે “ જૂમિ અને અંતરિક્ષમાં પણ સર્વત્ર કામજ કામ અર્થાત્ કામનાનું રાજ્ય ” (મં. ૮) સર્વ તેની આજ્ઞા અનુસાર ફરી રહ્યાં છે. જુઓ—

કામ ! યત્ત્વેતે । (મં. ૭)

“ હે કામ ! આ તારે જ મદારાજ્ય છે ” તારે જ શાસન બધા પર ચાલી રહ્યું છે કામનો સ્વીકાર કરનારા કામો લોકો જેની રીતે પોતાના મનની કામનાથી પ્રેરિત થાય છે, તેવી જ રીતે કામનો ત્યાગ કરનારા નિરક્ત લોકો પણ તે જ કામનાથી પ્રેરિત, પ્રવ્રત થાય છે, તાત્પર્ય કામનું સર્વતોપર શાસન છે

કામની મર્યાદા

કામના ખરાબ છે એમ કહેવાય છે. જો કામ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બધા પર શાસનાધિકાર ચાલે છે અને ભોગી તેમજ ત્યાગી બન્ને તેને આવીને રહે છે તો પછી કામનો સંયમ શી રીતે થઈ શકે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અષ્ટમ મંત્રના ઉત્તરાર્ધમાં આપેલ છે. આ મંત્ર ભાગમાં કયાં સુધી ના કામનો સ્વીકાર કરવો અને કયાંથી તેનો ત્યાગ કરવો આ મહત્વ પૂર્ણ વિષયનું વિવેચન કર્યું છે. હવે આ વિષય જોઈએ-

પ્રતિ ગૃહ્ય અહં આત્મના મા ચિરાધિયિ,
અહં પ્રાણેન મા ચિરાધિયિ,
અહં પ્રજયા મા ચિરાધિયિ । (મં. ૮)

“ કામ ! તારો સ્વીકાર કરીને હું મારી પોતાની આત્મ શક્તિને ખોઈ ન ખેંચું, હું મારી પ્રાણ શક્તિને ક્ષીણ ન કરું, અને હું મારા પ્રજનનને પણ હીન ન બનાવી દઉં. ” અહીં સુધી જેટલો કામ સ્વીકાર્ય છે તેટલો મનુષ્ય માટે લાભદાયી થઈ શકે છે, કામ વિષયનો અત્યાચાર અતિરેક પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયના કાર્યક્ષેત્રમાં થઈ શકે છે. પરંતુ તેનું વિશેષ કાર્ય-ક્ષેત્ર જનનેન્દ્રિયની સાથે સંબંધ રાખે છે. આ ઇન્દ્રિયથી વિશેષ અતિરેક કરવાથી આત્માનું બળ ઓછું થાય છે, જીવનની મર્યાદા તથા પ્રાણની શક્તિ ક્ષીણ થાય છે અને સંતાન ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ પણ ન્યૂન થાય છે, અને આવા કામી પુરૂષનાં જે કોઈ સન્તાન ઉત્પન્ન થાય છે તે પણ ક્ષીણ, બળહીન અને દીન હોય છે. આ પ્રકારની કમતરતા અથવા હાનિ ન થાય એટલા માટે કામને સંયમ કરવો આવશ્યક છે. સંયમની મર્યાદા એ છે કે, “ તે મર્યાદા સુધી કામનો ઉપભોગ લેવામાં આવે કે જ્યાં સુધી પોતાની આત્માની શક્તિ, પ્રાણની શક્તિ અને પ્રજનનની શક્તિ

ક્ષીણ ન થઈ જાય, તેથી વધારે કામનો ઉપભોગ કરવાથી હાનિ છે. ”

આ મંત્રમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોના સંબંધમાં કામનો ઉપભોગ કરવાની મર્યાદા રહી છે, જો કે ઉપરના ઉદાહરણમાં અભોક્ષ્ય એક ઇન્દ્રિયને લક્ષ્ય બનાવીને લખ્યું છે, તો પણ પાકક તેજ મર્યાદાને સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયોના કાર્યક્ષેત્રમાં ધટાવીને યોગ્ય બોધ પ્રાપ્ત કરે.

કામનું આ સામાન્ય સંપૂર્ણ જગતમાં છે. વિશેષ કરીને માનવ પ્રાણીઓમાં આપણે વિચાર કરવાનો છે. આ રાજ્ય વ્યવસ્થાનો ઉપદેશ દેનારા આ સૂક્તમાં આ કામના વિષયના આ મંત્રો આપેલા છે અને કામની ધર્મમર્યાદા અને અધર્મ મર્યાદા પણ દર્શાવી છે; તેનો હેતુ એ છે કે રાજા પોતાના રાજ્યમાં એવો રાજ્ય પ્રબંધ કરે કે જેનાથી પ્રજાજન કામ વિષયની ધર્મ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરે અને આત્મા, પ્રાણ અને પ્રજનનની શક્તિથી યુક્ત બનીને બધાજ ઉત્તમ શક્તિથી સ્વર્ગ વૃક્ષ રાજ્યનો આનંદ પ્રાપ્ત કરે. પ્રજા પાસેથી લીધેલા કરનો આ વ્યવસ્થામાં વ્યય કરવો એ રાજાનું અવશ્યક કર્તવ્ય છે. કરથી આ કાર્ય થાય છે અને પ્રજા સુખી થાય છે, તેથીજ (લોકેન સંમિત મં. ૪, ૫) “ પ્રજા દ્વારા સ્વીકૃત અને સન્માનિત કર ” એ પ્રમાણે તેને માટે વિશેષણનો પ્રયોગ કરેલ છે.

જ્યાં પ્રજા પાસેથી પ્રાપ્ત કરેલા કરનો આ કાર્યોમાં ઉપયોગ થાય છે, ત્યાંની પ્રજા સુખી અને અભ્યુદય તથા નિઃશ્વેસને પ્રાપ્ત કરનારી હોય છે. વૈદિકધર્મો એવો પ્રબંધ કરે કે જેથી પોતાના દેશનો તથા અન્યાન્ય દેશોનો આ પ્રકારના વૈદિક આદર્શથી ચાલનાર અને ચલાવાયેલું રાજ્ય હો અને કોઈ પણ રાષ્ટ્ર સ્વરાજ્યના વૈદિક આદર્શથી દૂર ન રહે.

દુષ્ટોનો નાશ

અંક ૮, સૂકત ૩

(શ્લોક:- વાતનઃ । દેવતા- ધમિઃ)

રક્ષોહણં વાજિનમા જિવમિ મિત્રં પ્રથિષ્ઠમુપં યામિ શર્મં ।
 શિશાનો અગ્નિઃ ક્રતુમિઃ સમિદ્ધઃ સ નો દિવા સ તિપઃ પાતુ નક્તમ ॥ ૧ ॥
 અયોદંષ્ટ્રો અર્ચિષા વાતુધાનાનુપં સ્પૃશ જાતવેદઃ સમિદ્ધઃ ।
 આ જિહ્વા મૂરદેવાગ્રમસ્વ ક્રવ્યાદો વૃદ્ધાર્પં ધત્સ્વાસન્ ॥ ૨ ॥
 ઉમોમયાવિચ્રુપં ધેહિ દંષ્ટ્રૌં હિંસઃ શિશાનોઽવરં પરં ચ ।
 ઉતાન્તરિક્ષે પરિં યાહ્યગ્રે જમ્મૈઃ સં ધેંહ્યમિ વાતુધાનાન્ ॥ ૩ ॥
 અગ્ને ત્વચં વાતુધાનસ્ય મિન્ધિ હિંસાશનિર્હરંસા હન્વેનમ્ ।
 પ્ર પર્વાણિ જાનવેદઃ શૃણીહિ ક્રવ્યાત્કંવિષ્ણુર્વિ ચિનોત્યેનમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (રક્ષો-હણં વાજિનં પ્રથિષ્ઠં મિત્રં આ જિવમિ) રક્ષસોનો નાશ કરનારા બળવાન પ્રસિદ્ધ મિત્રને પ્રકાશિત કરું છું અને તેથી (શર્મં ઉપયામિ) મુખ્ય પ્રાપ્ત કરું છું. (સઃ ક્રતુમિઃ સમિદ્ધઃ) તેમજ શત્રુથી પ્રદીપ્ત થયે (શિશાનોઃ અગ્નિઃ) તીક્ષ્ણ અગ્નિ (સઃ નઃ દિવા નક્તં તિપઃ પાતુઃ) અમને દિવસરાત્રી શત્રુઓથી બચાવે. (૧)

હે (જાતવેદઃ) જાતવેદ અગ્નિ ! (સમિદ્ધઃ અયોદંષ્ટ્રઃ) પ્રદીપ્ત થઇને, લોખંડની ઢાઢોથી સુકત થઇને (અર્ચિષા વાતુ-ધાનાન્ ઉપસ્પૃશ) પોતાના પ્રકાશથી યાતના દેનારાઓને બાળ. તેમજ (મૂરદેવાન્ જિહ્વા આરમ્ભસ્વ) મૂઠ્ઠા લોકોને તારી છગ્ગાડપ જવાળાથી સરખા કરવાનો આરંભ કર, (વૃદ્ધાર્પં) બળ શુકત બનીને (ક્રવ્યાદઃ આસનિ અપિધ્વત્સ્વ) માંસ ખાનારા હિંસકોને તારા મુખમાં મૂકી દે. (૨)

હે (ઉમોમયાવિન્ અગ્ને) અગ્નેને બાણનારા અગ્નિ ! તું (હિંસઃ શિશાનોઃ) શત્રુઓની હિંસા કરનારા તીક્ષ્ણ બનીને (અવરં પરં ચ ઉમૌ) અમારાથી નિકૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ બંને પ્રકારના શત્રુઓને તારી (દંષ્ટ્રૌં વેદોઃ) ઢાઢોઆ રાખ, (ઉતાન્તરિક્ષે પરિયાહિ) અને અંતરિક્ષમાં તું સંચાર કર, અને ત્યાંથી (જમ્મૈઃ ઉપધેહિ) ઢાઢોઆ રાખ, (પ્રતાન્તરિક્ષે પરિયાહિ) અને અંતરિક્ષમાં તું સંચાર કર, અને ત્યાંથી (જમ્મૈઃ વાતુ-ધાનાન્ અમિસંધેહિ) તારા જડબાઓથી યાતના દેનારા શત્રુઓ પર ચડાઇ કર. (૩)

હે અગ્નિ ! (વાતુધાનસ્ય ત્વચ મિન્ધિ) કષ્ટ દેનારી ત્વચાને ઊંચલિત કર. (હિંસઃ-આશિનઃ હરસા પુનં હન્તુ) હિંસક નિષ્ણત વેગથી તેનો નાશ કરે. હે (જાતવેદઃ) જાતવેદ ! શત્રુના (પર્વાણિ શૃણીહિ) પવેને કાપી નાખ. (ક્રવ્યાત્કંવિષ્ણુઃ ક્રવ્યાત્કંવિષ્ણુઃ) માંસ બસક કરે પ્રાણી આ હુકાને પકડી પકડીને ખાઇ ભાઇ. (૪)

વ્યાખ્યાન— દુષ્ટોનો નાશ કરનારો, બળવાન પ્રસિદ્ધ દિવસમાં સદા પ્રસન્નથી છે તેનાથી મુખ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. તે દસમ પ્રકારના કર્મ કરનારો, તીક્ષ્ણ અથવા હ્રસ્વ, પ્રપલ્લ કરીને અમને દિવસરાત્રી શત્રુઓથી બચાવે (૧)

જ્ઞાતી પોતાના તેજથી દુષ્ટોને નિર્મળ કરે, મૂરોને પોતાની છગ્ગાડા કષ્ટદેશથી મુખારે. માંસ, બસક કરીને પોતાના મુખથી આરમ્ભાન્ કરે અર્ચાત્ તેમજ તેમની દેશા રાખે. (૨)

અગ્નેને બાણનારો તેવ બળવાન અને નિર્મળ હિંસકોને પોતાના કાળમાં રાખે. સર્વ રથાન પર સચાર કરીને કષ્ટ દેનારા હુકાને દેખાવે (૩)

દુષ્ટોને મારીને તેમના ચાંમદાને ઊંચલિત કરે નિષ્ણતના આપલથી દુષ્ટોનો નાશ થયો દુષ્ટોના એકાંકને કાપે માંસ-બસક હિંસા અને કરેને પકડી પકડીને નાશ કરે. (૪)

યજ્ઞેદાનીં પદ્યસિ જાતવેદસ્તિષ્ઠન્તમગ્ર ઉત વા ચરન્તમ્ ।

ઉતાન્તરિક્ષે પતન્તં યાતુધાનં તમસ્તાં વિધ્ય શર્વી શિશાનઃ ॥ ૫ ॥

યજ્ઞૈરિપૂઃ સંનમમાનો અગ્રે વાચા શલ્યાં અશનીમિદિહાનઃ ।

તામિવિધ્ય હૃદયે યાતુધાનાન્પ્રતીચો બાહુન્પ્રતિ મહ્નધ્યેપામ્ ॥ ૬ ॥

ઉતારંધાન્સ્પૃણુહિ જાતવેદ ઉતારંમાણાં ઋષિભિર્યાતુધાનાન્ ।

અગ્રે પૂર્વાં નિ જહિ શોશુચાન આમાદઃ ક્ષિવકાસ્તમંદુન્વેનીઃ ॥ ૭ ॥

इह प्र ब्रूहि यतमः सो अग्रे यातुधानो य इदं कृणोति ।

तमा रभस्व समिधा यविष्ठ नृचक्षसश्चक्षुषे रन्धयैनम् ॥ ८ ॥

तीक्ष्णेनाग्रे चक्षुषा रक्ष यज्ञं प्राञ्चं वसुभ्यः प्र णय प्रचेतः ।

हिंस्रं रक्षांसिભિશોશુચાનં મા ત્વાં દમન્યાતુધાનાં નૃચક્ષઃ ॥ ૯ ॥

અર્થ—હે (જાતવેદઃ) શાની અગ્નિ ! તું (યજ્ઞ દેદાનીં) જ્યા હવે (તિષ્ઠન્તં ચરન્તં ઉત અન્તરિક્ષે) પતન્તં યાતુધાનં પદ્યસિ) ઉભા રહેલા, બ્રમણ કરનારા અને અંતરિક્ષમાં સંચાર કરનારા યાતના દેનારા દુષ્ટને જીએ છે, તું (તં વિધ્ય) તે શત્રુનો વધ કર. (૫)

હે અગ્નિ ! (યજ્ઞૈઃ) સત્કર્મો દ્વારા આગળ વધતા તું (રૂપઃ સંનમમાનઃ) પોતાના બાહુએ ઠીક કરીને (વાચા) વાણીથી ઉપદેશ કરતો કરતો (શલ્યાં અશનીમિઃ દિહાનઃ) શલ્યોને વિજીથી તીક્ષ્ણ કરતાં કરતાં (તામિઃ પ્રતીચઃ યાતુધાનાન્ હૃદયે વિધ્ય) તેનાથી શત્રુની સામે બનીને તે દુષ્ટોને હૃદય પર વિધી-ને (ઇવાં બાહુન્ પ્રતિ મિહ્ય) તેના બાહુઓને તોડી નાખ. (૬)

હે જાતવેદ ! (ઉત આરંધાન્ ઉત આરંમાણાન્) સત્કર્મોના આરંભ કરનારા અને કહેલા લોકોને (ઋષિભિઃ સ્પૃણુહિ) શસ્ત્રોથી સુરક્ષિત રાખ. હે અગ્નિ ! (યાતુધાનાન્ પૂર્વઃ શોશુચાનઃ નિજહિ) સહુથી પ્રથમ પ્રકાશિત બનીને દુષ્ટોનો નાશ કર, (આમાદઃ જનીઃ ક્ષિવકાઃ) અને અદન્તુ) માંસ ખાનારા લાલ પક્ષી તેમને ખાઈ જાયો. (૭)

હે અગ્નિ ! (યઃ યાતુધાનઃ) હવં કૃણોતિ) જે દુષ્ટ આ દુષ્ટ કાર્ય કરે છે (યતમઃ સઃ) તે ઠાણ છે તે અહીં કહી દે. (તં આરમસ્વ) તેને દંડ દેવાની શરૂઆત કર. (તં સમિધા આરમસ્વ) તેને લાકડાંઓથી બાળી નાખવાનો આરંભ કર ! (નૃચક્ષસઃ ચક્ષુષે) અને રન્ધય) મનુષ્યોના હિતની દૃષ્ટિથી આ દુષ્ટનો નાશ કર. (૮)

હે અગ્નિ ! (તીક્ષ્ણેન ચક્ષુષા પ્રાઞ્ચં યજ્ઞં રક્ષ) તું તારી તીક્ષ્ણ આંખથી એક યજ્ઞની રક્ષા કર. છે (પ્ર-ચેતઃ) શાની ! તું (વસુભ્યઃ પ્રણય) વસુઓને માટે તું તેને લઈ જા ! (નૃ-ચક્ષઃ) લોકોના નિરીક્ષક (હિંસ્રં રક્ષાંસિ અભિશોચત્) હિંસકોને અને રક્ષાસોને ત્રાસ આપતાં આપતાં (ત્વા) તને (યાતુધાનાં મા દમન્) યાતના દેનારા ન દબાવે. (૯)

બાધાર્થ— જ્યાં કંઈ દેનારા હિંસક દુષ્ટો હોય ત્યાં તેમને દબાવી દેવામાં આવે. (૫)

સત્કર્મોથી આગળ બીજા, પોતાના સત્કર્મો તૈયાર રાખી, વાણીથી ઉત્તમ ઉપદેશ કરી તમારા સમ્રાટે વિજી જેવાં તીક્ષ્ણ બનાવો, અને તેનાથી શત્રુઓના હૃદય વિધી નાખો તમા તેમના બાહુઓનું છેદન કરો (૬)

શુભ કર્મ કરનારાઓની રક્ષા પોતાના ગરજોથી કરો દુષ્ટોનો નાશ કરો. માંસ ખાનારા પક્ષી દુષ્ટોનું માંસ ખાઓ (૭) જેનો દુષ્ટ છે તેમની દુષ્ટતા અહીં કહે, તેમને દંડ દે, જનતાનું દિન કરવાની દૃષ્ટિથી તેમનો નાશ કરો (૮)

નૃચક્ષા રક્ષઃ પરિં પદય વિશ્વ તસ્ય ગ્રીણિ પ્રતિં શૃણીત્યામ્ ।

તસ્યગ્નિ પૃથિર્હરસા શૃણીહિ ત્રેષા મૂલં યાતુધાનસ્ય વૃથ ॥ ૧૦ ॥

ત્રિપાંતુધાનઃ પ્રસિંતિં ત પદ્યતે યો અગ્નિ અનૃતેન હન્તિ ।

તર્મચિપાં સ્ફૂર્જયંજ્ઞાતવેદઃ સમક્ષમેનં ગુંણંતે નિ યુદ્ધગ્નિ ॥ ૧૧ ॥

યદગ્ને અથ મિથુના શપાતો યદ્વાચસ્તૂપં જનયન્ત રેમાઃ ।

મન્યોર્મનસઃ શરહ્યાઃ જાયંતે યા તયા વિધ્ય દૃદ્યે યાતુધાનાન્ ॥ ૧૨ ॥

પરાં શૃણીહિ તપસા યાતુધાનાન્પરામ્ રક્ષો હરસા શૃણીહિ ।

પરાચિપા મૂરંદેવાન્શૃણીહિ પરાંસુતૃપઃ શોશુચતઃ શૃણીહિ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ— હે અગ્નિ ! તું (નૃ-ચક્ષાઃ વિશ્વઃ રક્ષઃ પરિપદય) મનુષ્યોનું નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં સર્વ દિશાઓમાં રાક્ષસોને બે. (તસ્ય ગ્રીણિ મગ્ના પ્રતિ શૃણીહિ) તેમની પાંચળીઓને તારા બળથી તોડ. (યાતુધાનસ્ય મૂલં ત્રેષા વૃથ) યાતના દેનારાઓનાં મૂળ ત્રણ પ્રકારે કાપી નાખ. (૧૦)

હે અગ્નિ ! (યઃ અનૃતેન ક્રન્તં હન્તિ) જે અસત્યથી સત્યનો નાશ કરે છે, તે (યાતુધાનઃ તે પ્રસિંતિં ત્રિઃ શત) હુદ્દ તારા મન-ધનમાં ત્રણ પ્રકારે જંધાય. હે ભતવેહ ! (તં તર્મચિપાં સ્ફૂર્જયન્) તેને પોતાના પ્રકાશથી પ્રભાવિત કરતો જોયો તું (પર્નં સમક્ષં ગુંણંતે નિ યુદ્ધગ્નિ) તેને તારી સામે ઇશ્વરની સ્તુતિ કરનારાઓના હિતને માટે પ્રતિમન-ધમાં લે. (૧૧)

હે અગ્નિ ! (યત્ અથ મિથુના શપાતઃ) આજે જે જાતે જોકળીએ શાપ આપે છે (યત્ રેમાઃ યાચઃ તૃપં જનયન્ત) જેઓ આહોષ કરીને વાણીની કઠોરતા પ્રદર્શિત કરે છે. (યા મન્યોઃ મનસઃ શરહ્યા યાજતે) જે કોઈની મનથી શરણકૃપ બને છે (તયા યાતુધાનાન્ દૃદ્યે વિધ્ય) તેનાથી ખીડા કરનારાઓને હુદ્દમાં વીંધી નાખ. (૧૨)

(યાતુધાનાન્ તપસા પરા શૃણીહિ) યાતના દેનારાઓને તારા તપથી દૂર કરીને તેમનો નાશ કર અને હે અગ્નિ ! (હરસા રક્ષઃ પરા શૃણીહિ) તારા બળથી તેમને દૂર કરીને તેમનો નાશ કર. (મૂરંદેવાન્ પરાચિપા પરા શૃણીહિ) મૂઠ લોકોને તારા તેજથી દૂર કરીને તેમનો નાશ કર. (અસુતૃપઃ શોશુચતઃ પરા શૃણીહિ) બીજાના પ્રાણો પર તૃપ્ત થનારા, શોક કરનારા કુટુંબોને પણ તું દૂર કરીને નાશ કર. (૧૩)

ભાવાર્થ— તારી દૃષ્ટિ-ગતિથી-સર્કર્મવૃત્ત સંરક્ષણ કર અને નિવાસકો પ્રતિ તેને લઈ જા દિસકોને તારા તેજથી દૂર કર અને એની રીતે રહે કે કુપ્તો તને ન દળાવે. (૯)

જનનાની રક્ષા કરવા માટે ય અગ્નિ દિશાઓમાંથી કુટુંબોને રોધી કાઢ, અને તેમના ત્રણ પ્રકારના પ્રયત્નો અટકાવી દે. કુટુંબોની પીડ તોડી નાખ અને તેમને જડમૂળથી કપાઈ દે. (૧૦)

જે અસત્યથી સત્યને દળાવે છે તે કુપ્તને જંધનમાં નાખ તારા તેજથી તેને નિ-સત્ય કર અને ઇશ્વર ભાતની સંપૂર્ણ તેને બાવતો અટકાવી દે. (૧૧)

જે કુટુંબ પરપરને શાપ આપે છે અને આહોષ કરીને કઠોર ભાષણ બોલે છે, તેમના મનમાં કુપ્તભાવોથી જે ધાન પરિણામ આવે છે તેનાથી કુટુંબોમાં હિંસા બળી જાય. (૧૨)

જે કુપ્ત લોકોને કષ્ટ પહોંચાડે છે તેમને તારા તપ, બળ અને તેજથી દૂર કર અને તેમને નાશ કર મહોની વધાસના કરનારાઓને પણ દૂર કર. જે બીજાના પ્રાણ સહને તૃપ્ત થાય છે તેમને રક્ષાથી દૂર કરી દે. (૧૩)

પરાઘ વૃવા વૃજિનં ઝૂળન્તુ પ્રત્યર્ગેનં ઝાપથાં ચન્તુ સૃષ્ટાઃ ।

વાચાસ્તેનં શરવં ક્ષ્ણન્તુ મર્મન્વિશ્વસ્યૈતુ પ્રસિતિં યાતુધાનં :

॥ ૧૪ ॥

યઃ પૌરુષેયેણ ક્રવિષાં સમઙ્કતે યો અઙ્ગ્યેન પશુનાં યાતુધાનં ।

યો અઙ્ગ્યાયાઃ ક્ષીરં ભરતિ ક્ષીરમગ્રે તેષાં શીર્ષાણિ હરસાપિ વૃશ્ચ

॥ ૧૫ ॥

વિપં ગવાં યાતુધાનાં ભરન્તામા વૃશ્ચન્તામદિતયે દુરેવાઃ ।

પરૈર્ણાન્વેવઃ સંવિતા દદાતુ પરાં માગમોપધીનાં જયન્તામ્

॥ ૧૬ ॥

સંવત્સરીણં પયં ડક્ષિયાંવાસ્તસ્ય માશીંચાતુધાનોં નૃચક્ષઃ ।

પીયૂષમગ્રે યતમસ્તિતૃપ્સાત્ પ્રત્યશ્ચંમચિષાં વિધ્ય મર્મણિ

॥ ૧૭ ॥

અર્થ—(દેવાઃ અઘ વૃજિનં પરા ઝૂળન્તુ) દેવ આજ પાપ કરનારા પાપીઓને ફર કરે. (સૃષ્ટાઃ શપથાઃ એન પ્રત્યક્ ચન્તુ) તેણે આપેલી આળે તેના તરફ જ પાછી કરે; (વાચા સ્તેનં શરવઃ મર્મન્ ક્ષ્ણન્તુ) પાછીના ચોરીને શસ્ત્ર મર્મમાં કાપે. (યાતુધાનઃ વિશ્વસ્ય પ્રસિતિં યતુ) યાતના આપનારો દુષ્ટ સર્વના બંધનમાં બંધાય. (૧૪)

(યઃ પૌરુષેણ ક્રવિષા સમઙ્કતે) જે મનુષ્યના માંસથી પોતે પોતાને પુષ્ટ બતાવે છે (યઃ યાતુધાનઃ અઙ્ગ્યેન પશુના) અને જે દુષ્ટ અશ્વ ઇત્યાદિ પશુના માંસમાંથી પોતાને પુષ્ટ કરે છે, તે અગ્નિ । (યઃ અઙ્ગ્યાયાઃ ક્ષીરં ભરતિ) જે ગાયનું દૂધ ચોરીને લઇ જાય છે, (તેષાં શીર્ષાણિ હરસા અપિ વૃશ્ચ) તેમના માથાને તારા બળથી લાંગી નાખ. (૧૫)

(યાતુધાનાઃ ગવાં વિપં ભરન્તાં) જે દુષ્ટો ગાયોને વિષ આપે છે, અને (દુરેવાઃ અદિતયે આવૃશ્ચન્તાં) જે દુષ્ટો ગાયને કાપે છે, (સંવિતા દેવઃ પમાન્ પરા દદાતુ) સંવિતાદેવ તેમને ફર હકાવે. (ઓપધીનાં ભાગં પરાજયન્તાં) તેમને ઔષધિઓના ભાગ પણ આપવામાં ન આવે. (૧૬)

હે (નૃ-ચક્ષઃ) મનુષ્યોના નિરીક્ષક ! (ડક્ષિયાયાઃ સંવત્સરીણં પયઃ) ગાયનું આશુ' વર્ષ પ્રાપ્ત થનારું જે દૂધ છે (તસ્ય યાતુધાનઃ મા આશીત્) તેનું પાન યાતના પહેલાંકરનારા દુષ્ટો ન કરે. હે અગ્નિ ! (યતમઃ પીયૂષં તિતૃપ્સાત્) તેઓમાંથી જે દુષ્ટ દૂધ રૂપી અમૃતને પી જશે, (તેં પ્રત્યશ્ચં અચિષા મર્મણિ વિધ્ય) તેને સર્વની સમક્ષ તારા તેજથી મર્મસ્થાનમાં વિધી નાખ. (૧૭)

કાવાર્થ— પાપી મનુષ્યો અને જાખને ફર કરવામાં આવે આજ દેનારા પાપીઓ પાસે જ તેમની દીધેલી આળે પાછી કરે । વાણીની ચોરી કરનારાઓનાં મર્મસ્થાન સંપ્રોષી ઉપાશ જાય. જનતાને યાતના પહેલાંકરનારાઓને બંધનમાં રાખે. (૧૪)

મનુષ્યનું, પોશ્યો વગેરે પશુઓનું માંસ ખાધને જે દુષ્ટ પોતાનું સારીર પુષ્ટ કરે છે અને ગાયનું દૂધ ચોરી કરીને પીએ છે તેમનું માથું કાપી નાખ. (૧૫)

જે દુષ્ટ મનુષ્ય ગાયને કદ આપે છે અને ગાયોને કાપે છે, તેમને સમાજમાંથી ફર કરવામાં આવે અને તેમને પાન્યા-દિના ભાગ પણ ન આપવામાં આવે. (૧૬)

હે મનુષ્યોનું દિવ કરનારાઓ ! ગાયનું દૂધ દુષ્ટ મનુષ્ય ન પીએ જે દુષ્ટ ચોરી કરીને પી જશે તેને સારીરિક દડ આપવામાં આવે. (૧૭)

સનાદંમે મૃણસિ યાતુધાનાન્ન ત્વા રક્ષાંસિ પૃતનાસુ જિમ્બુઃ ।

સહમૂરાનનું દહ ક્રવ્યાદો મા તેં હેત્વા મુક્ષત્ દેવ્યાયાઃ

॥ ૧૮ ॥

ત્વં નોં અગ્ને અધરાદુંદુક્તસ્ત્વં પશ્ચાદ્દત રક્ષા પુરસ્તાત ।

પ્રતિ ત્વે તેં અજરામસ્તપિષ્ઠા અવશંસં શોઘુચતો દહન્તુ

॥ ૧૯ ॥

પશ્ચાત્પુરસ્તાદધરાદુતોત્તરાત્કવિઃ કાવ્યેન પરિં પાહ્યગ્રે ।

સગ્ધા સરતાંપમજરો જરિમ્ણે અગ્રે મર્તા અર્મર્ત્યસ્ત્યં નંઃ

॥ ૨૦ ॥

તદંગ્રે ચક્ષુઃ પ્રતિં ઘેહિ રેમે શંફારુજો યેન વશ્યસિ યાતુધાનાન્ ।

અર્થવવજ્જ્યોતિંયા દૈવ્યેન સત્યં ધૂર્વન્તમુચિતં ન્યોષ

॥ ૨૧ ॥

અર્થ—હે અગ્નિ ! (યાતુધાનાન્ સનાત્ મૃણાસિ) યાતના પહેલાંઆડનારા હુટોને હંમેશાં નાશ કરે છે. (રક્ષાંસિ ત્વા પૃતનાસુ ન જિમ્બુઃ) રાક્ષસો યુદ્ધમાં તને હતી થકતા નથી. (સહમૂરાન્ ક્રવ્યાદઃ અનુદહ) મુદ્દેની સાથે માંસ બહકાને પણ બાળી નાખ. (તે દેવ્યાયાઃ હેત્વાઃ) તેઓ તારા દિવ્ય શસ્ત્રોથી (મા મુક્ષત્) મુક્ત ન થાય. (૧૮)

હે અગ્નિ ! (ત્વં નઃ અધરાત્ ઉદ્દુક્તઃ પશ્ચાત્ ઉત્ પુરસ્તાત્ રક્ષ) તું અમારી ઉપરથી, નીચેથી, પાછળથી, આગળથી રક્ષા કર. (તે ત્વે શોઘુચતઃ અજરાસઃ તપિષ્ઠાઃ) તેઓ અધા તેજસ્વી, અક્ષીણ બળીને તાપદાયક (અવશંસં પ્રતિં દહન્તુ) પાપીને બાળી દે. (૧૯)

હે અગ્નિ ! તું (કવિઃ કાવ્યેન) કવિ છે તેથી તારા કાવ્યથી (વશ્ચાત્પુરસ્તાત્ અધરાત્ ઉત્ ઉત્તરાત્ પરિપાહિ) પાછળથી, આગળથી, ઉપરથી, નીચેથી સર્વ રીતે રક્ષા કર. (ત્વં સગ્ધા સરતાં) તું મિત્ર છે તેથી મારા જેવા મિત્રની (અજરઃ જરિમ્ણે) તું જરાશંકિત છે તેથી મારા જેવા જરાશંકિતની અને (અમરઃ મર્તાન્ નઃ પરિપાહિ) તું અમર છે તેથી અમે જે મરી જનારા છીએ તેમની રક્ષા કર. (૨૦)

હે અગ્નિ ! (યેન શંફારુજઃ યાતુધાનાન્ વશ્યસિ) જેનાથી તું લાતો દ્વારા ઠોકરો મારનારા હુટોનું નિરીક્ષક કરે છે. (તત્ત્ ચક્ષુઃ રેમે પ્રતિઘેહિ) તે આંખ ધ્રુમે પાડનારા અને ધાંધલ મગાનનારા પર શાખ. (અર્થવં-વત્ દેવ્યેન જ્યોતિંયા) અર્ધસક દિવ્ય તેજથી (સત્યં અચિતં ધૂર્વન્તં) સત્ય અચેત નાશ કરનારાઓને (નિ ઓપ) બાળી દે. (૨૧)

બાધાર્થ—તુ હંમેશાં હુટોને નાશ કરે છે, તને રાક્ષસો હરાવી સજા નથી તુ માસસક્ષક કૂર લોકોને બાળી નાખ તારા પાશથી તે હુટો ન કપી બધ (૧૮)

તુ સર્વ બાળ્યથી અમારી રક્ષા કર તેજસ્વી લોકો પાપીઓને દહ આપે (૧૯)

તું કવિ, મિત્ર, જરાશંકિત અને અમર છે આત તુ અમારી રક્ષા કર. અમે તારા મિત્ર બનવા માગીએ છીએ અને જરાશંકિત બનીએ છીએ અને મુશુલી પણ નરત છીએ તેથી તુ અમારી સહાયતા કર. (૨૦)

જે હુટો લાતો મારીને અમારાં સરીર શ્દે છે તરા જે વિદ્ધ કોશાદલ મગાને છે તેમને તુ ને તુ તાત તેજથી અમારો નાશ કરનારાઓને નાશ કર. (૨૧)

પરિ ત્વાગ્ને પુરં વયં વિષં સહસ્ય ધીમહિ ।

ધૂપદ્વર્ણં વિવેદિથે હન્તારં મઙ્ગુરાવતઃ

॥ ૨૨ ॥

વિપેણં મઙ્ગુરાવતઃ પ્રતિં સ્મ રક્ષસોં જહિ ।

અગ્નેં તિગ્મેનં ણોચિપા તપુરગ્રામિરર્ચિમિઃ

॥ ૨૩ ॥

વિ ય્યોતિંપા વૃહતા ભાત્યગ્નિરાવિવિશ્વાનિ કૃણુતે મહિત્વા ।

પ્રાદેવીર્માયાઃ સંહતે દુરેવાઃ શિશીતિ મૃદ્ગો રક્ષોંભ્યો વિનિશ્વે

॥ ૨૪ ॥

યે તે મૃદ્ગે અર્જે જાતવેદસ્તિગ્મહેતી બ્રહ્મસંસિતે ।

તામ્યાં વુર્હાદમમિદાસન્તં કિમીદિનં પ્રત્યશ્ચમર્ચિપાં જાતવેદો વિ નિશ્વ

॥ ૨૫ ॥

અગ્ની રક્ષાંસિ સેધતિ શુક્રશોચિરમર્ત્યઃ । શુચિઃ પાવક દૈવ્યઃ

॥ ૨૬ ॥

અર્થ— હે અગ્નિ ! હે (સહસ્ય) બળવાન ! (વયં) અમે સર્વ (વિષં પુર) જ્ઞાની અને પૂર્ણતા કરવાવાળા, (ધૂપદ્વર્ણં) ધર્મથી કરનારા અને (મંગુરાવતઃ હન્તારં) વિનાશકોનો નાશ કરનારા, (ત્વા દિવે દિવે પરિગ્રમહિ) તારૂં પ્રતિદિન ધ્યાન કરીએ છીએ. (૨૨)

હે અગ્નિ ! (તિગ્મેન ણોચિપા) તીક્ષ્ણ તેજથી સુકૃત (તપુઃ અગ્રામિઃ અર્ચિમિઃ) તપાવનારા તેજની દીપ્તિઓથી (વિપેણ મંગુરાવતઃ રક્ષસઃ પ્રતિ જહિસ્મ) વિપથી નાશ કરનારા રક્ષસોનો નાશ કર. (૨૩)

(અમિઃ વૃહતા ય્યોતિપા વિમાતિ) અગ્નિ વિશેષ તેજથી પ્રકાશે છે. (મહિત્વા વિશ્વાનિ આવિઃ કૃણુતે) પોતાના સામર્થ્યથી સર્વ જગતને પ્રગટ કરે છે, (અદેવીઃ દુરેવાઃ માયાઃ પ્રસહતે) રક્ષસોની દુઃખદાયક કપટ ભળોને છતે છે. (મૃગૈ રક્ષોંભ્યઃ વિનિશ્વે શિશીતે) પોતાના બને શિંગડાં નાશ કરવાને માટે તીક્ષ્ણ કરે છે. (૨૪)

હે (જાતવેદઃ) વેદરા ! (યે તે અર્જરે તિગ્મ-હેતી) જે તારા તીક્ષ્ણ હથિયારની જેમ (બ્રહ્મ સંસિતે મૃદ્ગે) જ્ઞાનથી તીક્ષ્ણ કરેલા શિંગડા છે, હે જાતવેદ ! (તામ્યાં) તે બને શિંગડાઓથી અને (અર્ચિપા) પોતાના તેજથી (વુર્હાદ કિમીદિન અમિ દાસન્તં) હુલ્લેહલ બૂખ્યા અને બીબનો નાશ કરનારા હુલ્લેહલ (પ્રત્યશ્ચ વિ નિશ્વ) સામેથી નાશ કર. (૨૫)

(શુક્ર-શોચિઃ અમર્ત્યઃ) શુદ્ધ પ્રકાશવાળા અમર (શુચિઃ પાવકઃ દૈવ્યઃ) પવિત્ર, શુદ્ધિ કરનારા સ્વત્વ અગ્નિ (રક્ષાંસિ સેધતિ) રક્ષસોનો નાશ કરે છે. (૨૬)

ભાષા— જ્ઞાની, મન કામના પૂર્ણ કરનારા, સત્વરે ધર્મથી કરનારા, દુષ્ટોનો નાશ કરનારા તારા જેવા બળવાન હેતુ અમે સર્વ પ્રતિદિન ધ્યાન કરીએ છીએ (૨૨)

વિષ આપીને જગતમાં નાશ કરનારા દુષ્ટોનો હ તારા તીક્ષ્ણ અને હમ તેજથી નાશ કર (૨૩)

અગ્નિ વિશેષ તેજથી પ્રકાશે છે અને પોતાના સામર્થ્યથી જગતને પ્રકાશિત કરે છે રક્ષસોની કપટ ભળ કરીને તેમના નાશને માટે તારા બે શિંગડાં તીક્ષ્ણ કર (૨૪)

તારાં શિંગડા તીક્ષ્ણ હથિયાર જેવા છે અને તે જ્ઞાનથી તીક્ષ્ણ બનેલા છે, તેમનાથી અને તારા તેજથી દુષ્ટ હુલ્લેહલા ધાતકી સત્ત્વોનો નાશ કર (૨૫)

શુદ્ધ, તેજસ્વી, અમર, પવિત્ર, શુદ્ધતા કરનારા પ્રકાશવાળા અગ્નિ રક્ષસોનો નાશ કરનારા છે (૨૬)

દુષ્ટોનો નાશ.

દુષ્ટોનાં લક્ષણ

આ સૂત્રમાં દુષ્ટ મનુષ્યોનો નાશ કરવાનો વિષય છે. તેથી દુષ્ટ જાણ છે તેનો નિષય પહેલાં કરવો જોઈએ. જે આ નિષય ન થયો તો કદાચ દુષ્ટ બની જશે અને સુષ્ટનો જ અત્તાનથી નાશ થઈ જશે તેથી વેદે આ સૂત્રમાં દુષ્ટોનાં લક્ષણ કહેલાં છે, તે જોઈએ.

૧ દુર્દાક્ષિઃ- (દુઃ+દાક્ષિઃ)- દુષ્ટ હૃદયવાળો, જેના અન્તાકરણમાં દુષ્ટ વિચારો રહે છે. જે દુષ્ટ ભાવ મનમાં ધારણ કરે છે, જે હૃદયમાં કાપાકાપી અને દિઃસાની કલ્પનાઓ જ ધારણ કરે છે. (મં. ૨૫)

૨ રક્ષઃ રક્ષસઃ (રક્ષતિ)- જે રક્ષણ કરવાનું બદાનું (અવિચારિય) બતાવીને ધાન કરે છે. જે બાજી દહિયે રક્ષણ કરવાનો ઢોંગ કરીને અન્તરથી તેનો નાશ કરી રહ્યો હોય છે. (૪)

૩ અસુ-ભુષઃ- જે અન્યના પ્રાણનું અભિધાન લઈને વૃષ્ટિ શાય છે જે અન્યનો નાશ કરીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધે છે, જે બીજાને ધાત કરીને પોતાની પુષ્ટિ કરે છે. (૧૩)

૪ ધૂર્વન્- જે બીજાની મારફાડ કરે છે અને નાશ કરે છે. (૨૧)

૫ મંદુરાવસુ- જે બીજાનું સત્યાનાશ કાઢે છે (૨૨)

૬ અમિદાસન્- જે બીજાનો વધ કરે છે, બીજાને બન્ધનમાં નાખે છે, બીજાને શુશામ બનાવે છે, અન્યને પારતંત્ર્યમાં રાખી પોતે પોતાના ભોગ વધારે છે. જે બીજાને દાસ બનાવે છે. (૨૫)

૭ દિઃસા- (૧) કાકઃ- (૧૪)- જે દિઃસા કરે છે, ધાતપાત કરે છે, બીજાનો નાશ કરે છે.

૮ રાક્ષા-રક્ષ- જે પોતાની ઘાતોના પ્રદારથી બીજાને મારે છે, બીજાના અવરથો ઘાતોથી અને આરથી તોડી નાખે છે. (૨૧)

૯ રિષઃ- દિસક, મારફાડ કરનારો, જે બીજાનું ઉચ્છેદન કરે છે. (૧)

૧૦ કન્યાસુ (૧) કાવિષ્ણુ- જામાસુ (૪)- જે

માંસ ખાય છે, જે કાચું ખાસ ખાય છે, જે લોહી પીએ છે જે બીજાના જીવન પર જીવતો રહે છે.

૧૧ વઃ પૌલપેયેણ અદ્યેન કાવિષા, યઃ પશુના સમંતે- જે મનુષ્ય અથવા અન્ય અન્યાન્ય પશુઓના માંસથી પોતાના શરીરને પુષ્ટ કરે છે, જે પશુ પક્ષિઓના માંસથી પોતે પોતાને પુષ્ટ બનાવે છે. જે પોતાના પેટને માટે બીજાનો જીવ લે છે. (૧૫)

૧૨ દુરેવાઃ અદિતયે આયુષ્મતાઃ- જે દુષ્ટ ગાયને કાપે છે અથવા કપાવે છે. (અ-વિતિ) અર્થાત્ અદિસતીય ગાયનો પશુ જે વધ કરે છે. (૧૬)

૧૩ ગર્વા ધિવં મરન્તાઃ- ગાયોને જે વિષ આપે છે અને વિષથી જે ગાયનો વધ કરે છે. (૧૬)

૧૪ કિમોદિન્- (કિં-દ્વાર્તાઃ) હવે આને શું ખાય ! કાલે તેનો વધ ક્યાં અને પેટ ભર્યું. આને કોનો વધ કરીને પેટ ભરવું તેનો જે હમેશાં વિચાર કર્યાં કરે છે, જે કદી બીજાને ધાત કર્યાં વિના રહી શકતો નથી (૨૫)

૧૫ યાતુષાનઃ (યાતુ+શાનઃ)-યાતના પહેચિનારા, બીજાને સતાવનારા, બીજાને પીડા કરનારા, (૨)

૧૬ દુરેષઃ (દુ+ષયઃ)- દુષ્ટ માર્ગ પર ચાલનારા, અરામ કામમાં પ્રવૃત્ત થઈને, બીજાને કષ્ટ પહેચિયાડીને પોતાનું શુભ વધારવાનો પ્રયત્ન કરનારા. (૨૪)

૧૭ ગર્વેષીઃ માયાઃ- (અ+દિવ્ય+માયા-) જે શ્રાપ તથા કષ્ટ કરે છે, જે હેતરપિંડી કરીને બીજાને ભડી લે છે, હેતરપિંડીથી પોતાનું બેશ્વર વધારે છે (૨૪)

૧૮ લુપ્તિઃ- જે પાપ કરે છે, પાપ કર્યાં પ્રવૃત્ત થાય છે. (૧૪)

૧૯ વાચાસ્તેન (વાચા+સ્તેનઃ)- જે વાણીનો ચોર છે, જેની બાષા સત્ય હોતી નથી. જે એક બોલે છે અને બીજું જ કરે છે, જે વિશ્વાસ રાખ્યા પોતે નથી જ. (૧૪)

૨૦ મૂરદેવઃ (૨) સદ્મૂરઃ (૧૮) ધાત પાત કરનારો મૂક, ઘડીઓની સાથે રહેનારો, મહામૂર્ખ, મહા-ધાતકી, મહાહિસક. (૨)

૨૧ મિથુના શપાતાઃ- એક બીજાને ગાળો દે છે, પર-

સ્વર એક બીજા પ્રત્યે ખરાબ સંબંધોના પ્રયોગ કરે છે. અપ સંબંધ બોલે છે (૧૨)

આ બધા દુષ્ટો છે આ દુષ્ટના લક્ષણો છે પાઠક આ વચનોનો વિચાર કરે અને પોતાના સમાજમાં અથવા આ સ સારમાં આ લક્ષણોના કોણ કોણ છે તેનો નિશ્ચય કરે અને તે દુષ્ટોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે આ લક્ષણોના વિચાર કરવાથી પાઠક ગ્રેષ્ઠ સંજ્ઞાઓના લક્ષણો પણ જાણી શકે છે જેમકે 'જેઓ બીજાનો માતપાત કરતા નથી, જેઓ કોઈની હિંસા કરતા નથી, જેઓ અહિંસા ભાવથી વર્તે છે, જે હમેશા સત્ય બોલે છે કદી કપટ કરતા નથી, હંધ્યમાં શુદ્ધ ભાવ ધારણ કરે છે, કદી કોઈનો નાશ કરીને પોતાનું પેટ ભરવા ઇચ્છતા નથી પરંતુ પોતાના પ્રવૃત્તિથી બીજાનું સુખ વધારવા ઇચ્છે જેઓ દુષ્ટ મનુષ્યોની સાથે કદી રહેતા નથી સુખથી કદી ખરાબ સંબંધો ઉત્પાદિત કરતા નથી જેઓ પાપ કર્મમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી જેઓ માંસ કદી ખાતા નથી જેઓ બીજાને કદી મારપીટ કરતા નથી જેઓ બીજાને દાસભાવથી ઓળવનારો હમેશાં પ્રયત્ન કરે છે જેઓ બીજાની રક્ષા કરે છે " જેઓ આંખો શુદ્ધ સદાચાર રાખે છે તેઓ સંજ્ઞાન કહેવાય છે આના સંજ્ઞાઓને ઉપરોક્ત દુષ્ટ લોકો હમેશા કષ્ટ પહોંચાડે છે. તેથી દુષ્ટોને દૂર કરવા એ મર્મ છે. સંજ્ઞાઓનું રક્ષણ કરવું, દુષ્ટ દુર્જનોનો નાશ કરવો અને ધર્મની વ્યવસ્થા સ્થાપિત કરવી એ સર્વ શ્રેષ્ઠ પુણ્યોનું કર્તવ્ય છે જેઓ આ કર્તવ્ય આચરે છે તેઓજ આદરપાત્રને યોગ્ય પુરૂષ છે આજ મનુષ્યનો ધર્મ છે અતઃ આ સૂક્ત દ્વારા કહ્યું છે કે આ દુષ્ટોનો નાશ કરવો જોઈએ, નાશ કરવો એટલે કે તેમનો દુષ્ટ ભાવ દૂર કરવો તેમના સ્વભાવમાં સુધારો કરવો તેમને દુષ્ટ વ્યવહારોથી પરાવૃત્ત કરી દેવા જોઈએ તેમને સમાજ અથવા રાષ્ટ્રમાંથી બહિષ્કૃત કરવા અને એટલાથી જ જો કામ ન જાને તો તેમનો નાશ કરવો આ સૂક્તનું આ કાર્ય છે, હવે આ દુષ્ટોનો નાશ કરનારો કેવો હોય તે વિવચનાં જુઓ—

દુષ્ટોનો નાશ કરનારો કેવો હોવા જોઈએ ?

પૂર્વોક્ત વિવરણમાં દુષ્ટોના લક્ષણ કહેતાં છે આ લક્ષણો થી દુષ્ટોની ઓળખાણ થઈ શકે છે આ લક્ષણોથી દુષ્ટોને જાણ્યા પછી તેમનો નાશ કરવાનું કાર્ય કોણ કરે તેનો વિચાર કરવો જોઈએ દરેક મનુષ્યને દુષ્ટોનો નાશ કરવાનો અધિકાર

નથી આ કાર્ય વધારે જવાબદારીનું કાર્ય છે તેથી આ કાર્ય વિશેષ સાવધાનીથી થવું જોઈએ અને વિશેષ યોગ્યતાવાળા મનુષ્યને આધીન આ કાર્ય હોવું જોઈએ આ બાબતનો નિર્દેશ આ સૂક્તમાં છે, તેનો હવે વિચાર કરીએ છીએ—

૧ મિત્ર (મ ૧), સસ્ત્ર (મ. ૨૦)— જે સર્વ મનુષ્યો પ્રત્યે મિત્રતાનું વર્તન રાખે છે જે સર્વનો સખા અર્થાત્ હિત ચાહનારો છે જનતાનું હિત સાધવામાં જે હમેશાં તત્પર રહે છે

૨ વિમ્બ (મ. ૨૨), કષિ (મ ૨૦)— જે વિશેષ પ્રાપ્ત અર્થાત્ યાત્રી છે જે કવિ છે અર્થાત્ કાવ્યકર્તા છે જે દૂર દર્શિતાઓ છે, જે ધણી જ ઉદાસી એટલે કે મંદીરતા પૂર્વક પ્રત્યેક વાતનો વિચાર કરી શકે છે, જે પવિત્ર દષ્ટિ સાથે સર્વ બાબતોનો આમળ પાછળથી વિચાર કરવામાં ચતુર છે

૩ જાતવેદ. (જ્ઞાતવેદ.)— જે યાત્રી છે, જેણે અધ્યયન ઉત્તમ પ્રકારે પૂર્ણ કરેલ છે, જે બહુશ્રુત અને વેદ શાસ્ત્ર છે જેનામાં યાત્રીની દષ્ટિ ઉત્પન્ન થયેલી છે (મ ૩)

૪ અર્થવર્ણવ દિવ્યજ્યોતિઃ (મ. ૨૧)— જે (અર્થ) જે અ-ચ ચળ, સ્થિતપ્રજ્ઞ યોગીની જેમ દિવ્ય તેજથી યુક્ત છે. જેણે યોગ સાધનાદિ દ્વારા પોતાના મનને સ્થિર બનાવેલ છે, જે ચ ચળ વૃત્તિવાળો નથી જે શાન્તિ અને મંદીરતાથી સર્વ વાતોનો વિચાર કરી શકે છે અને જે ઉતાવળ કરીને કાર્યને બગાડી દેતો નથી

૫ શુક્રોચિ, શુભિ, પાવક (મ ૨૬)— જે પવિત્ર તેજથી યુક્ત સ્વયં આચારથી શુદ્ધ અને પરિવ્રતા જાગૃતનારો છે, જે પોતે પવિત્ર વિચાર, પવિત્ર ઉચ્ચાર અને પવિત્ર આચારથી યુક્ત છે જેનું મન, શુદ્ધિ, ચિત્ત દત્ત દિ અન્તરિન્દ્રિય તથા જેની જાણ હિન્દ્રિયો પરિત્ર અને શુદ્ધ વ્યવહાર જ કરે છે

૬ દંત્ય (મ ૨૬), પ્રધિષ્ઠ (મ ૧)— દુર્લભ કારણથી જે પ્રથમનીય છે, સ્થિતિ કરતા યોગ્ય છે, સર્વ લોકો જેના પવિત્ર આચારની પ્રથા સા કરે છે

૭ વાજી (મ ૧), સદસ્ય (મ ૨૨)— જે બળવાન છે, કર્તવ્ય કરવાનો નિશ્ચય થયા પછી જે નિશ્ચય પૂર્વક પોતાના સર્વ બળથી તેને નબાવી રાખે છે જે પ્રતિ

પક્ષીઓને પરાસ્ત કરી શકે છે, જે પોતાના બળથી પોતાનું કર્તવ્ય કરી શકે છે

૮ **બ્રહ્મ-સાશિન** (મ. ૨૫) - જ્ઞાનથી તીક્ષ્ણ, જ્ઞાનથી તેજસ્વી, જ્ઞાનથી સુસ કૃત, જ્ઞાનથી પ્રશંસા મુકત બનેલો

૯ **અજર, અમર્ય** (મ. ૨૦) જરા રહિત અને મૃત્યુ રહિત બનેલો, ક્ષીણ ન થનારો, અને મૃત્યુથી ન ડરનારો, દેવોની જેમ જરા મૃત્યુને દૂર રાખનારો, દિવ્ય જીવન મુકત

૧૦ **વ્રત્તુમિ સમિદ્ધ** (મ. ૧) - વિવિધ સત્કર્મોથી પ્રદિપ્ત થયેલો, શ્રેષ્ઠ અને પ્રશસ્તતમ કર્મોથી પ્રકાશિત, સત્યમય પ્રશંસનીય, ઉત્તમ કર્મ કરનારો, જેનાથી ઉત્તમ કર્મો પણ થાય છે.

૧૧ **શિશાનઃ** (મ. ૧) - તીક્ષ્ણ, તેજસ્વી,

૧૨ **શર્ધા** (મ. ૫) - અત્યુચ્છેદનાશ કરનારો

૧૩ **પ્રતીષ્ઠા** (મ. ૬) કુણોના સામનો કરનારો, અત્યુચ્છેદનાશ કરનારો

૧૪ **અમુરાપત હમ્તા** - (મ. ૨૨) પાતકોના નાશ કરનારો

૧૫ **રક્ષોદ્ધા** (મ. ૧) - રાક્ષસો, કૂરુકર્મ કરનારાઓનો નાશ કરનારો

૧૬ **વ્રત્તવાદ અપિષ્ટસ્વ** (મ. ૨) - માંસભક્ષક, ખીખના જીવન પર પોતાનું પોષણ કરનારાઓને દબાવો.

૧૭ **અર્ધિવા યાતુધાનાન્ક ઉપસ્થા** (મ. ૨) - પોતાના નેજથી ખીખને પાતના પહેલાંનારાઓનો નાશ કર

૧૮ **વિયા નક રિષઃ પાતુ** (મ. ૧) દિવસ તાત પાતકોથી સમજાનોનું રક્ષણ કર

૧૯ **નર્મ્મઃ યાતુધાનાન્ક સ્વોદિ** (મ. ૩) - હાથિયારોથી કુણોને દડ દે

આ પ્રમાણે આ સૂક્તમાં કુણોના નાશ કોણ કરે એ વિષયમાં કહ્યું છે. કુણોના નાશ કરનારો જ્ઞાની, શાંત, સમ-હૃદિવાળો, ગભીર, વિચરત જનતાનું હિત કરનારો, પવિત્ર વિચારવાળો એવા સુમેધ પ્રકૃત હોયો જોઈએ પ્રત્યેક મનુષ્ય આ પવિત્ર કાર્ય કરી શકે નહિ જેનાથી કહી અન્યાય ચલાવે સબર હોતો નથી, એવા સમજાનોને આધીન આ અધિકાર હોવા જોઈએ પાઠક રમરણમાં રાખે કે અથવા ક્રોધ ન્યાયાધીશ અથવા દડ વિધાન કરવાના કાર્ય માટે ક્રોધ મનુષ્યને

નિયુક્ત કરવો હોય તો તે સ્થાનને માટે આવા ગુણોથી મુક્ત પ્રકૃત નિયુક્ત કરવામાં આવે અને આ ગુણોથી મુક્ત મનુષ્ય જ તે સ્થાન પર જઈને સારું કાર્ય કરી શકે આ દર્શિનનું થી આ સૂક્તના મ નો મહત્ત્વ ઉપરોક્ત છે, આવા સાત્વિક પ્રકૃતિથી કહી અન્યાય નહિ થાય, જે યોગ્ય દરો તેજ કાર્ય તે કરશે, અને સર્વ મનુષ્યોને તેના કાર્યથી સતોષ થશે

આ કુણોને જે દડ દેના યોગ્ય છે, તે દડના વિવિધ પ્રકાર પણ આ સૂક્તમાં લેખેલા છે, જે આ મત્રમાં રક્ષા આપેલ છે, તો પણ સુચોધતાને ખાતર અહીં તેનું વર્ણન કરીએ છીએ—

દંડનું વિધાન

અ.પાર મુધી જે નિરરજ્ય કહ્યું છે તેનાથી કુણોના લક્ષણ અને કુણોને દડ દેનારાની લક્ષણ આપવો નવરમાં કુણોને દડ દેનારાની લક્ષણોમાં પણ અત્તમાં કેટલાક લક્ષણો અર્થ છે કે જેનાથી દડ વિધાનનો પણ ખ્યાલ આવી શકે છે. હવે એજ દડ વિધાનનું વધુ વિવેચન કરીએ—

૧ **રક્ષો દ્ધા** - આ સૂક્તથી રાક્ષસોને “વધ” દડ યોગ્ય છે એ સિદ્ધ થાય ॥ “દ્ધ” ધાતુના બીજા અર્થ “ગતિ” છે આ અર્થને લેવામાં આવે તો રાક્ષસોને પોતાના સ્થાનમાંથી નસાવી મૂકવા અર્થાત “દેશમાંથી બહાર કાઢી મૂકવા” એવો અર્થ થાય ॥ “રક્ષસ્” (રક્ષન્તિ વસ્તાત્) રક્ષા (રક્ષ) સંબંધે અર્થ જેનાથી સુરક્ષિત રહેવાની આવશ્યકતા હોય છે, જેનાથી જનતાને અચાર કરવામાં આવે છે આવા કુણોને આવા સ્થાનમાં રાખના અને તેમના પર એવો પહેરા રાખવો કે જેથી આ કુણો ખીખને પાતના પહેલાંથી શકે નહિ, વગેરે ભેદ આનાથી પ્રાપ્ત થાય છે (મ. ૧)

૨ **અવોદપ્ત** - સોખમી દાદો. આ મત્રમાં કુણોને રાખીને તેમનો નાશ કરવો ઉપરોક્ત અને નીચેથી ખીખ કોણ કુણોના કરીને કાપે છે (મ. ૨)

૩ **વ્રત્તવાદ અપિષ્ટસ્વ** - ખીખના માંસ પર પોતાના શરીરને ઝુલ્લ કરનારાઓને બધ કરીને રાખ કેદમાં રાખ, (સ્વ આસ્ત) જેની રીતે જોડાકો આવેલા મુખમાં બધ કરી રાખીએ છીએ તેવી રીતે એ કુણોને રાખ (મ. ૨)

૪ **અવર પદં વ દપ્ટી ઉપચોદિ** - મને પ્રકારના કનિષ

અને શ્રેષ્ઠ શત્રુઓને પોતાની હાલોમાં બંધ રાખ. અર્થાત્ તેમને આમતેમ હાલવા ચાલવાનો પ્રતિબંધ કર.

૫ યાતુધાનાન્ જંમૈઃ સંઘેદિ- યાતના પહોંચ્યાનારાઓ પર જડ્યાની જેમ શત્રુઓની સાથે ચડાઇ કર. શત્રુઓ તેમનો નાશ કર. (મં. ૩)

૬ યાતુધાનસ્ય ત્વચં મિન્ધિઃ- યાતના દેનારા દુષ્ટોની ચામડી છિન્નચિન્ન કર, અર્થાત્ તેમને એટલો માર મારો કે તેમની ચામડી ફાટી જાય (મં. ૪)

૭ હિંસ્ર-મશનિઃ- એનું હરસા હન્ટુ- હિંસક વિજળી તેનો વધ વેગથી કરે, અર્થાત્ વિશુદ્ધતા પ્રયોગથી આ દુષ્ટોનો વધ કરવામાં આવે (મં. ૪)

૮ પર્વાણિ પ્રમટ્ટર્ણાદિ-દુષ્ટોની ભેડોને કાપી દો. (મં. ૪)

૯ કવિષ્ણુઃ કલ્પાદ્ એનં વિચિનોતુ- માંસ ભક્ષક સિંહ બળાદ ઇત્યાદિ પ્રાણીઓ દ્વારા દુષ્ટોના શરીરનો વધ કરવામાં આવે. (મં. ૪)

૧૦ યાતુધાનં વિષ્ય- યાતના પહોંચ્યાનારા દુષ્ટોને બાણ વગેરેથી વીધી નાખ. (મં. ૫) હૃદયે વિષ્ય- હૃદય પર બાણ માર. (મં. ૬)

૧૧ ઇર્ષાં વાહન્ પ્રતિભિધિ- દુષ્ટોના બાહુ કાપી નાખો. (મં. ૬)

૧૨ યાતુધાનાન્ ક્રાદિમિઃ સ્વૃણાદિ- યાતના પહોંચ્યાનારાઓનો શત્રુથી વધ કર. (મં. ૭)

૧૩ યાતુધાનાન્ નિજદિ- ખીજને યાતના પહોંચ્યાનારાઓનો નાશ કર (આમાદઃ- એનાં અવન્ટુ) ખીજનું માંસ ખાધને પોતાને પુષ્ટ કરનારાઓને ગીધ ખાઇ જાય. (મં. ૭)

૧૪ રક્ષાપ્રતિષ્ટનીદિ-રાક્ષસોનો નાશ કર. (મં. ૧૦)

૧૫ વૃષ્ટીઃ હરસા ઘૃણીદિ- દુષ્ટોની પાંસળીઓ વેગથી તોડી નાખો. (યાતુધાનસ્ય મૂલં વૃક્ષ) યાતના દેનારાઓની દુષ્ટોની જડ કાપી નાખ. (મં. ૧૦)

૧૬ (યાતુધાનં વિયુદ્ધિ)- યાતના પહોંચ્યાનારાઓને કારાગૃહમાં રાખ. (મં. ૧૧)

૧૭ યાતુધાનાન્ હૃદયે વિષ્ય- યાતના દેનારા દુષ્ટોના હૃદયને વીધી નાખ. (મં. ૧૨)

૧૮ મસુતૃપઃ પરાઘૃણીદિ- ખીજના પ્રાણુ લઇને

પોતાની તુમિ કરનારા દુષ્ટોનો નાશ કર. તેમને દૂર કરીને તેમનો નાશ કર. (મં. ૧૩)

૧૯ મર્મન્ કચ્છન્તુ- દુષ્ટોના મર્મસ્થાન કાપવામાં આવે. (મં. ૧૪)

૨૦ યાતુધાનઃ પ્રસિર્તિ- એનું દુષ્ટ બંધન સ્થાન-કારાખાને પ્રાપ્ત કરે અર્થાત્ દુષ્ટોને કારાગૃહમાં રાખવામાં આવે. (મં. ૧૪)

૨૧ તેવાં જીર્વાણિ વૃક્ષ- દુષ્ટોનાં માર્ગ કાપવામાં આવે. (મં. ૧૫)

૨૨ યાતુધાનઃ ઝક્ષિયાવાઃ સંઘઃસરીણં વયઃ માશીન્- દુષ્ટોને ગાયનુ દૂધ એક વર્ષ સુધી પીવા દેવામાં ન આવે. એક વર્ષ સુધી ગાયનુ દૂધ પીવા ન દેવું એ પશુ એક પ્રકારનો દંડ જ છે. આજકાલ જેઓ ભેંસનું જ દૂધ પીએ છે તેમને તો સ્વશાવતા જ આ દંડ મળી રહ્યો છે. કારણ કે પશુને ગાયનું દૂધ મળતું જ નથી. આજકાલ કેદીઓને ભેંસનું જ દૂધ આપવામાં આવે તો તેમને જરા પશુ ખરાબ નહિ લાગે. પરંતુ વૈદિકકાળમાં ગાયનું દૂધ પીવા ન મળે એ પશુ એક પ્રકારનો દંડ માનવામાં આવતો હતો. આ પરથી એમ જણાય છે કે કારાગૃહમાં રહેલા કેદીઓને પશુ ગાયનુ દૂધ દરરોજ મળતુ હતુ અને વિશેષ પ્રકારના કેદીઓ હશે તેમને જ વર્ષ સુધી ગાયનુ દૂધ ન દેવાનો દંડ થતો હતો. તેથી જ આજળ ઉપર આ મંત્રમાં કહ્યું છે કે- (યતમઃ પાયૂર્થં તિત્ત્વસાત્ તં મર્મણિ વિષ્ય) આ દુષ્ટોને ગાયનું દૂધ ન પીવાનો દંડ મળવા છતાં જે દુષ્ટ યોરી કરીને અથવા કોઇ જીજ્ઞાસુકી ગાયનું દૂધ પીવાની એટા કરે તો તેના મર્મસ્થાનને વિંધી નાખ આ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વિશેષ પ્રકારના ધોર અત્યાચારી કેદીઓને જ ગાયનું દૂધ ન પીવાનો દંડ થતો હતો. અને આવા કેદીઓ નિયમ તોડીને જો ગાયનું દૂધ પીએ તો તેમને કઠોર સજા કરવામાં આવી હતી. (મં. ૧૭) આ સજાની દૃષ્ટિથી પાકક આ મંત્રનો અવરમ વિચાર કરે.

૨૩ અથ શંસં દદન્તુ- પાપીને બાળવામાં આવે. આ વધની સજા છે. અર્થો બાળી નાખીને વધ કરવાનું કહ્યું છે. (મં. ૧૮) આજ કાલ (ધૂર્વન્તં વ્યોપ) વિનાશ કરનારાઓનો વધ કર, નાશ કર, અથવા બાળીને નાશ કર, આ આદેશમાં છે.

૨૪ રક્ષસા પ્રતિજહિ- દુષ્ટ રક્ષસોનો નાશ કર.

(મં ૨૪)

૨૫ દુહાદિં અધિદાસન્તં વિનિદ્ય-દુષ્ટપરાધના અને
ખીતને શાસ જનાવનારા દુષ્ટોનો નાશ કર. (મં. ૨૫)

આ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારના દંડ (સજા)નું વિધાન આ
ચક્રમાં છે, વિવિધ પ્રકારના અપરાધોના પ્રમાણમાં આ
વિવિધ દંડ દેવા ગોચર છે. જે છાની અને સમયને જાણનારો

નિદાન ન્યાયાધીશ દ્વી તેજ અપરાધોની ન્યુનાધિકતાના
પ્રમાણમાં ન્યુનાધિક દંડ આપી શકશે. કયા અપરાધનો કેવો
દંડ દેવા ગોચર છે, તેનો વિચાર કરનારો જાન અને જંબીર
સ્વભાવવાળો ન્યાયાધીશ હોય એ ગોચર છે. આ જાનનું
વિચાર આજ વિવરાનુમાં આ પહેલાં થઇ ચૂક્યો છે, તેનો
હેતુ આથી દરે પાછોના અનર્માં સમજાઇ જ ગયો હશે. આ
દષ્ટિથી પાછક આ સૂત્રનો વિચાર કરે અને ન્યાય સમાનું
કાર્ય કરવાની પ્રયાતે ભણે.

દુષ્ટ નાશન - સૂક્ત

કાંઠ ૧, સૂક્ત ૨૮

(કવિ:- વાતનઃ । દેવઃ- અગ્નિઃ, યાતુધાનીઃ)

અપ પ્રાગદિવો અગ્ની રક્ષોહર્માશ્વચાતનઃ ।

॥ ૧ ॥

દહન્નપ દ્વણધિનો યાતુધાનાન્કિમીદિનઃ

॥ ૨ ॥

પ્રતિં દહ યાતુધાનાન્પ્રતિં દેવ કિમીદિનઃ ।

પ્રતીચીઃ કૃષ્ણવર્ત્તે સં દંહ યાતુધાન્યઃ

॥ ૩ ॥

યા જ્ઞાપાપ જ્ઞપ્તેન પાપં મૂર્માદૃષે ।

યા રસસ્ય હરણાય જાતમરિમે તોકમંતુ સા

પુષ્પમંતુ યાતુધાનીઃ સ્વસારમુત નુપ્યમ્ર ।

અર્ધા મિથો વિકેડ્યોઽં વિ પ્રતો યાતુધાન્યોઽં વિ તૃણન્તામરુદ્યઃ

॥ ૪ ॥

અર્થ- (અગ્ની-વાતનઃ) રેગોને ફર કરવારો અને (રક્ષોહ) રક્ષસોનો નાશ કરનારો અગ્નિદેવ
(કિમીદિનઃ) હંમેશા જુખ્યાઓને (યાતુધાનાન્) હં ઘસાઓને તથા (દ્વણધિનઃ) જેઉ ભાણુ બોલનારા
કપટીઓને (અપદહન્) બાળતાં બાળતાં (ટપપ્રગાત્) પાસે પહોંચેલ છે. (૧) હે અગ્નિદેવ ! (યાતુ-
ધાનાન્ પ્રતિં દહ) હં ઘસાઓને બાળી દે તથા (કિમીદિનઃ પ્રતિં) હં હેમાં જુખ્યા રહેનારાઓને પથુ બાળી
દે. હે (કૃષ્ણવર્ત્તે) કૃષ્ણ માર્ગવાળા અગ્નિદેવ ! (પ્રતીચીઃ યાતુધાન્યઃ) સાથે આવનારી છુટાક ઓંઓને
પથુ (સંદંહ) એમ જ બાળી દે. (૨) આ દુષ્ટ છુટાક ઓંઓ (જ્ઞપ્તેન જ્ઞાપાપ) શાપથી જ શાપ આપે
છે, (યા અધ મૂર્માદૃષે) જે પ્રારંભથી જ પાપને સ્વીકારે છે; (યા રસસ્ય હરણાય) જે રસ પીવાને
મન (જાતં તોકં ઓરમે) જાહેલા બાળકને ખાઈ જવાનો આરંભ કરે છે અને (સા અતુ) તે પુત્રને
ભય છે (૩) યાતુધાનીઃ) પાપી સી (પુત્રં અતુ) પુત્રને ખાઈ ભય છે (સ્વસારં ડત નુપ્યં) બહેનને
તથા પૌત્રીને ખાઈ ભય છે. (અધ) અને (વિકેડ્યઃ) બાળ પકડી પકડીને (મિથઃ દ્વર્તો) અંદર અંદર

લહે છે. (અરાધ્યઃ યત્તુધાનીઃ) દાનના ભાવ રહિત ધાતકી સ્ત્રી (વિતુલ્યન્તાં) આપસમાં મારપીટ કરે છે. (૪)

બાવાર્થ— રોગ દૂર કરવામા સમર્થ અર્થાત્ ઉત્તમ વૈદ્ય, આસુર ભાવને દૂર કરનારો, અમિત્રા જેવો તેજસ્વી, ઉપદેશક સ્વાર્થી લક્ષાર તથા કપરીઓને દૂર કરતા કરતા આત્મય ચાર (૧) હે ઉપદેશક ! તુ લુપ્તશ સ્વાર્થી દુષ્ટોનો નાશ કર, તથા સામે આવનારી દુષ્ટ સ્ત્રીઓના દુષ્ટતા પશુ દૂર કરી દે (૨) આ દુષ્ટોના લક્ષણો એ છે કે તેઓ અદર અદર ગણેા દેતા રહે છે તે દરેક કામ પાપી હેતુથી કરે છે. તેઓ એટલી બધી દૂર હોય છે કે રક્ત પીવાની ઇચ્છાથી નવા જન્મેલા બાળકને જ ચૂસી જવાને આરંભ કરે છે. (૩) તેમની સ્ત્રીઓ પોતાના પુત્રને ખાદ્ય ભય છે, બહેન તથા પોતીને પશુ ખાય છે, તથા એકબીજાના વાજ પકડી પકડીને અદર અદર જ લડતી રહે છે (૪)

દુષ્ટ-નાશન-સૂક્ત

પૂર્વાંખર સાંબધ !

ધર્મ પ્રચાર કરનારા અમિત્રેઃ કષ્ટરિતે બ્રાહ્મણ ઉપદેશક જ છે તથા તે કષ્ટ રિતે બાળે છે અર્થાત્ દુષ્ટોને સુધારે છે, ક્ષત્યાદિ સર્વ નિપય અતિ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે

સ રક્તમાં " વિદ્વષ " (વિશેષ પ્રકારથી બળેલો) આ શબ્દ " અતિ વિદ્વાન " ને માટે પ્રયોજ્ય છે અહીં અજ્ઞાનનું દહન, જલન વગેરેનો અર્થ જણી લેવો ઉચિત છે જેવી રીતે અસિ બોધને તથાવીને શુદ્ધ કરે છે તેવી રીતે ઉપદેશક દ્વારા પ્રેરિત જ્ઞાનાસિ અજ્ઞાની મનુષ્યોના અજ્ઞાનને બાળીને શુદ્ધ કરે છે આ કારણે " બ્રાહ્મણ " ને માટે વેદમાં " અસિ " શબ્દ આવે છે. બ્રાહ્મણ અને જ્ઞાનિયનાયક શબ્દો " અગ્નિ અને હન્ત્ર " વેદમાં પ્રસિદ્ધ છે બ્રાહ્મણ ધર્મ અમિત્રેવતાના અને જ્ઞાનધર્મ ઇન્દ્ર દેવતાના સૂક્તોમાં પ્રગટ થાય છે ઇત્યાદિ બાબતો વિસ્તારથી જ અને ૮ મા સૂક્તની બ્યાખ્યાને વખતે સ્પષ્ટ કરી દાખેલ છે તેજ ધર્મ પ્રચારની બાબત આ સૂક્તમાં છે તેથી પાઠક પૂર્વોક્ત સૂક્તોની સાથે આ સૂક્તનો સંબધ જુઓ

આ સૂક્તમાં (સર્મીવચ્ચાતનઃ) " રોગોનો દૂર કરનારો " આ શબ્દ વિશેષણ રૂપે આવેલ છે અહીં તે ચિકિત્સા દ્વારા

રોગને દૂર કરી રાક્ષસ વૈદ્યનો ભોખ કરે છે. ઉપદેશક જેવો શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ હોવો જોઈએ તેવો જ તે ઉત્તમ વૈદ્ય પશુ હોવો જોઈએ વૈદ્ય હોવાને ક્ષિપ્ત રોગોની ચિકિત્સા કરતાં કરતાં ધર્મનો પ્રચાર કરી શકે છે. ધર્મ પ્રચારના અન્ય શુભો સૂક્ત ૭, ૮ માં જુઓ—

દુર્જનોનાં લક્ષણો

આ સૂક્તમાં પૂર્વ કહેલાં દુર્જનોનાં લક્ષણો કરતા થોડાં વધારે કહેવામાં આવ્યાં છે આ લક્ષણો પશુ દુષ્ટોનાં લક્ષણોની પ્રતિ કરી રહ્યાં છે તેથી તેમને વિચાર અહીં કરીએ છીએ

૧ દ્વયાચિનઃ—મનમાં એક ભાવ અને બહાર ખીન્ને ભાવ રાખનારા, કપટ કરનારા (મ ૧) " કિમીદિચ્, યાતુ-ચાનઃ " આજે સુ ખાતુ, યાતના દેનાર, આ દુષ્ટોના વાચક શબ્દો છે આ સૂક્તમાં દુર્જનોના કેટલાક વ્યવહાર છે તે પશુ અહીં જોઈએ—

૨ શપ્તનેન શશ્વાપ— શપ્તથી શાપ આપવો, ખરાબ શબ્દો બોલવા, ગાળો દેવી ઇ (મ. ૩)

૩ અર્ધ મૂર્ં આદ્યે— પ્રારભમાં પાપનો ભાવ રાખે પ્રત્યેક કામ પાપદષ્ટિથી જ શરૂ કરતુ

ઇ રસસ્ય દરણાય જાત તોર્ક ઝારમે- રકત પીવા માટે નવનન બાળકને ખાખ જાય છે

૫ ચાતુષાની પુત્ર સ્વમાર્ગ નપથ અર્ચિ- આ કુષ્ટ આસુરી સ્ત્રી બાળકો, બહેન, પૌત્રી વગેરેને ખાખ જાય છે

૬ વિવેક્ય મિથા વિપ્રતાં વિવૃત્તતાં- આપસમાં વાળ પકડીને પરસ્પર મારપીટ કરે છે

આ સર્વ દુર્જન સ્ત્રી પ્રુથેયનાં લક્ષણો છે બાલનઅર્ચને ખાનારા કેટલાએ લોકો અત્યારે પણ આદિકાર્મી છે, પરંતુ આપણા દેશમાં હવે એવા કોઇ નથી, જ્યાં કપાડાં આવા લોકો હોય ત્યાં ઉપદેશક શાળી જાય અને તેમને ઉપદેશ આપી ઉત્તમ મનુષ્ય બનાવે, શાળી બનાવે, તેમની કુછના દૂર કરી તેમને સ્વજન બનાવી દે

આવા મનુષ્ય લક્ષક કુષ્ટ, કૂર, દિ સક મનુષ્યોમાં પણ જન્મને ધર્મેપદેશ આપીને તેમને સુધારવાનો વાત કરવાનો ઉપદેશ દોનાથી, એવા કેટલાક સુધરેલા સહેજ ઉપલી શ્રેણીના મનુષ્યોમાં ધર્મ જગૃતિ કરસાને આશ્ચર્ય એની મેળે જ રચે થાય છે

કુષ્ટોનો સુધાર

કુષ્ટ લોકોમાં કુષ્ટતા દોવાને લીધે જ તેમને અમભગ ગણવામાં આવે છે તેમની કુષ્ટતા ઉપદેશ વગેરે દ્વારા દૂર કરીને તેમને સ્વયં બનાવના એ બ્રાહ્મ માર્ગ છે અને તેમને ૬૩ હથે બીતિથી તેમની સુધારણા કરવાનો વાત કરવા એ ક્ષાત્રમાર્ગ છે વેદમાં અભિદેવતા દ્વારા બ્રાહ્મ માર્ગ અને ધર્મદેવતા દ્વારા ક્ષાત્રમાર્ગ કહાંબો છે બને જણા તપાવે છે તેમજ બાળે પણ છે પરંતુ એક ઉપદેશ દ્વારા તેમના અસાધને બાળે છે જ્યારે બીજી શબ્દ ૬૩ તેમજ એજ પ્રકારના બીજા ઉપાયોથી પીડીને તેમને સુધારે છે

સુધારણા તો બનેલી થાય જ છે પરંતુ શત્રુઓના ૬૩ દ્વારા તપાસનાના ઉપાય કરતાં બ્રાહ્મણના શાનામિદ્વારા તપાસનાના ઉપાય વધુ શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમ છે અને તેમાં કષ્ટ પણ

નહી જોવાય છે

પાકે અગ્નિ શમ્દનો આગ અર્થ કરીને તેનાથી દુખોને બાળી દેવાનો ભાવ આ સૂક્તમાં છે એમ ન સમજે, કારણ કે આ સૂક્તનો સળથ આગના પાઠના અનેક સૂક્તો સાથે છે અને આસિના મુજોનું પ્રમાણ આપીને શાની ઉપદેશક જ અગ્નિ શમ્દથી આવા સૂક્તોમાં રચે છે ૩ એ સૂક્તોની સમજણ વખતે રચે દર્શાવે ન છે તે ઉપરાંત 'રોગ દૂર કરનારો અગ્નિ' એમ આ સૂક્તમાં કહેવામાં આવ્યું છે બે તે લોકોને ખરેખર બાળી દે તો તેના રોગ મુક્ત કરવાના મુજોનો રોગ લાભ થઈ શકે ? તેથી અગ્નિનું બાળવું એટલે "શાનામિથી અસાધને બાળવું" એમ જ થાય છે કુષ્ટ મુજુ ધર્મેને દૂર કરવા અને ત્યાં એજ મુજુધર્મ રચાવિત કરવા એજ અહીં આલ છે અને તેથી જ રોગમુક્ત કરનારો ઉત્તમ વૈદ જ ધર્મેપદેશનું કાર્ય કરે એવી સૂચના આ સૂક્તમાં આપણને મળે છે કારણ કે વૈદના ઉપદેશની અસર રોગીના મન પર નેહથી થાય છે તેટલી અસર વક્તાના ભાવમુથી ઓતાઓના ચિત્ત પર થતી નથી રોગીનું મન આદર હોય છે તેથી સાંભળેલી ઉત્તમ વાત તેના મનમાં ઠસી જાય છે અને તે કારણે તે જલદી સુધરી પણ જાય છે

આ સૂક્તના તૃતીય અને ચતુર્થ મંત્રમાં "અન્તુ શમ્દ છે જેનો અર્થ 'ખાખ જાય' એવા થય છે, પરંતુ "શશાય, આદ્યે" આ ક્રિયાઓના અનુસંધાનમાં "અન્તુ" નો જગ્યાએ અર્ચિ માનવુ વધારે સમુકિત છે કારણ કે અહીં ચાતુષાનીની રીતે દર્શાવી છે જેવી રીતે (શશાય) શાપ આપ્યા જ કરે છે (અષ આદ્યે) પાપ સ્વીકાર્યા કરે છે (તોર્ક અર્ચિ) બાળકને ખાખ જાય છે અર્થાત્ આ તેમના રીતરિવાજ એ પૂર્વાપર સળથથી આ અર્થ અહીં અલિપ્ત છે એમ અમને પ્રતીત થાય છે તો પણ પાકે અગ્નિ રોગ અને કોઈ બીજી વાત આ સૂક્તમાં જુએ તો અર્થ શોધવામાં બંધન વધારે સદાય થશે

શત્રુદમન

કાંડ ૮, સૂક્ત ૪

(અર્થ:— વાતના: । દેવતા- ઇન્દ્રાસોમો)

ઇન્દ્રાસોમા તપતં રક્ષં ઊજતં ન્યર્પયતં વૃષણા તમોવૃધઃ ।

પરાં શૃણીતમૃચિતો ન્યોર્પિતં હૃતં નુદેયાં નિ શિશીતમત્ત્રિણઃ

॥ ૧ ॥

ઇન્દ્રાસોમા સમઘર્શંસમઘ્યં૧ ધં તપુર્યયસ્તુ ચરુરગ્નિમાં દૈવ ।

બ્રહ્મદ્વિપેં ક્રવ્યાદેં ધોરચક્ષસે દ્વેષો ધત્તમનવાયં કિમીદિનેં

॥ ૨ ॥

ઇન્દ્રાસોમા દુષ્કૃતોં વયે અન્તરનારમ્મુને તમસિ પ્ર વિંધ્યતમ્ ।

યતો નૈપાં પુનરેકંશ્વનોવ્યત્તદ્વામસ્તુ સહસે મન્યુમચ્છવઃ

॥ ૩ ॥

ઇન્દ્રાસોમા વર્તયતં ત્રિયો વૃધં સં પૃથિવ્યા અઘર્શંસાય તર્હણમ્ ।

ઉત્તક્ષતં સ્વર્યં૧ પર્વતેશ્ચો યેન રક્ષોં વાવૃધાનં નિજૂર્વયઃ

॥ ૪ ॥

અર્થ— હે (વૃષણા) બળવાન ઇન્દ્ર અને સોમ ! (રક્ષ: તપતં) રાક્ષસોને ત્રાસ દે, (ઊજતં) તેમને મારે. (તમો-વૃધ: નિ અર્પયન્ત) અધકાર વધારનારાઓને નીચે ધકેલી દે. (અ-ચિત: પરા શૃણીતં) અન્તાકરણ વિનાના હુદ્ડોના નાશ કરે, (વિઓપતં, હૃતં,) તેમનો નાશ કરે, તેમનો વધ કરે. તેમને (નુદેયાં) કાઢી મૂકે, (અત્રિણ: નિશિશીતં) બીજાઓને ખાનાશઓને નિર્બળ કરે. (૧)

હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (અગ્નિમાન ચરુ: દૈવ) આગ પર ચઢાવેલ હાંડાની જેમ (અઘર્શંસં ધ્યં અમિ) પાપ કરનારા પાપીને સન્નિધિ (તપુ:સં યયસ્તુ) તાપ-દુઃખ દેતા રહે. (બ્રહ્મદ્વિપેં ક્રવ્યાદેં) જ્ઞાનના શત્રુ, માંસભક્ષક, (ધોરચક્ષસે કિમીદિને) કૂર દહિવાળા હુદ્ડની સાથે (અનવાયં દ્વેષ: ધત્તં) નિરંતર દેવને ધારણ કરે. (૨)

હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (અનારમ્મુને વગ્રે તમસિ અન્ત:) અગાધ આવરણ કરનાર અધકારના વચમાં (દુષ્કૃત: પ્રવિંધ્યતં) દુષ્કર્મ કરનારાઓને વિંધી નાખે. (યત: ણાં એક: ચન) જેથી તેઓમાંથી એક પણ (ન ઉત્ત અયત્) ન ઉડી શકે, આ પ્રકારે (વાં મન્યુમત્ તત્ શવ:) આપતું ઉત્સાહયુક્ત તે બળ (સહસે અસ્તુ) શત્રુ દમનને માટે હે. (૩)

હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! આપ બન્ને (અઘ-ર્શંસાય) પાપ કરનારા હુદ્ડ મનુષ્યોને માટે (દિત્વ: પૃથિવ્યા:) ધુલોક અને પૃથ્વી લોકની વચ્ચે (તર્હણં વધં સંવર્તયતં) વિનાશક વધ કરનારા શત્રુને પ્રવૃત્ત કરે. (પર્વતે-શ્ચ: સ્વર્યં ઉત્ત તક્ષતં) પર્વત નિવાસી શત્રુઓને માટે અતિ તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર સિદ્ધ રાખે. (યેન વાવૃધાનં રક્ષ: નિજૂર્વયઃ) જેથી આગળ વધનારા રાક્ષસોના તમે નાશ કરી શકશો. (૪)

ભાવાર્થ— હુદ્ડોને દડ આપે, તેમને તાડન કરે, અજ્ઞાન ફેલાવનારાઓને દૂર હટાવી દે, હુદ્ડ હૃદયવાળાને સમાજમાંથી બહિષ્કૃત કરે, જરૂર પડે તો તેમનો વધ પણ કરે, નહિ તો તેમને બહાર કાઢી મૂકે જે બીજાઓને પાપ નબ છે તેમને નિર્બળ બનાવે (૧)

જે સદા પાપ કરે છે તેમને હમેસા કડીન સન્ન કરે, જ્ઞાનનો નાશ કરનાર માંસ-ભક્ષક, કૂર અને હિંસકોનો દ્વેષ કરે. (૨) ગાઢ અધકારમાં રહેનારા, હુદ્ડ કમીઓને નિધી નાખે, એવી વ્યવસ્થા કરે કે તેઓમાંથી ફરી પાછા એક પણ કદ પડે. (૩) નહિ તો તેમને બહાર કાઢી મૂકે જે બીજાઓને પાપ નબ છે તેમને નિર્બળ બનાવે (૪)

હન્દ્રાસોમા ઘર્તયંતં ત્રિવસ્પર્યગ્નિત્તેભિર્ગુવમર્મહન્મમિઃ

તર્પુર્વધેમિરજેરમિરાત્રિણો નિ પશાંનિ વિધ્યતં યન્તુ નિસ્વરમ્

॥ ૭ ॥

હન્દ્રાસોમા પરિં યાં મૃતુ વિશ્વતં દ્યુયં મતિઃ કુદ્યાશ્વેઽવ વાજિનાં ।

યાં યાં હોત્રાં પરિહિનોમિં મેધયેમા વહ્ન્યાણિ નૃપતીં દૈવ જિન્વતમ્

॥ ૬ ॥

પ્રતિં સ્મરેથાં તુજર્થઙ્ગિરેર્વેદંતં વ્રહો રક્ષસોં મદ્ગુરાવતં ।

હન્દ્રાસોમા દુષ્કૃતે મા સુગં મૃદ્યો માં કૃદા ચિદ્મિદાસતિ દુદુઃ

॥ ૭ ॥

યો મા પાકેન મનસા ચરન્તમમિચટે અનૃતેર્મિર્વર્ચામિઃ ।

આપં દૈવ કાશિના સંગ્રમીતા અસન્નસ્વાસંતં હન્દ્ર વક્તા

॥ ૮ ॥

અર્થ—હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (યુવં) તમે બંને (અગ્નિત્તેભિઃ અદમહન્મમિઃ) અગ્નિમાં તપે અને પોલાદથી બનેલા (અજરેભિઃ તર્પુર્વધેમિ) કીણુ ન થનારા અને ત્રાસદાયક વધ કરનારા શત્રુઓથી (દિવ આત્રિણ પરિવર્તયતં) યુદ્ધોક્ષમાંથી શોષવિલાસવાળા હોડાને હરાવી દે અને (પશાંનિ નિ વિધ્યત) કંઠણ સ્થળમાં તેમને વિધી જેથી તેઓ (નિસ્વર યન્તુ) જરા પણ અવાજ કર્યા વગર નામી લય (૫)

હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (કુદ્યા વાજિના અશ્વા દૈવ) જેવી રીતે ચામડાના પટાને બળવાન ઘોડા સાથે સમઘ હોય છે તેવી રીતે (દ્યુયં મતિ) આ અમારી બુદ્ધિ (વા પરિમૃતુ) તમને સર્વ પ્રકારે પ્રાપ્ત થાયો (યાં હોત્રાં વા મેધયા પરિહિનોમિ) આ આબ્હાઈન કરનારી વાણીને મારી બુદ્ધિની સહિત નમારા પ્રતિ પ્રેરિત કરૂ છું, અતઃ તમે બંને (નૃપતી દૈવ) રાજ્યોની મારફત (વહ્ન્યાણિ આ જિન્વત) આ સ્તુતિ વાક્યોને પ્રેમથી સ્વીકાર કરો. (૬)

હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (તુજર્થઙ્ગિર્વે પ્રતિસ્મરેથાં) અડધી વહનોથી હુડોની ગતિને પીછા પકડો (મદ્ગુરાવતં દુદ્ધ રક્ષસ હત) વિનાશક અને દ્રોહ કરનારા રાક્ષસોને નાશ કરો. (દુષ્કૃતે સુગ મા મૃતુ) તે હુકમ કરનારાને સુખચેતથી કરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત ન થાય (ય દુદ્ધ કદાચિત્ મા અમિદાસતિ) જે હુકમ કરી પણ મને કષ્ટ ન પહોંચાડે (૭)

હે ઇન્દ્ર ! (પાકેન મનસા ચરન્ત મા) પરિપકવ શુદ્ધ મનથી આવ્યરણ કરનારા અને (યઃ અનૃતેભિઃ વર્ચામિ અમિચટે) જે અસત્ય વચનોથી ધિકારે છે (કાશિના સંગ્રમીતા આપ દૈવ) સુગ્રીમાં પકડેલા જળની જેમ (અસત વક્તા) અસત્ય વચન બોલનારા (અ-સન્ અસ્તુ) ન હોવા સમાન થાયો. (એટલે કે મૃત્યુવત્ બનેા) (૮)

કાવાર્થ—પાપ કરનારા હુકમી નિન્દા કરે અને વધ કરે, તેમને દૂર કરવાને આજે તમારા શત્રુો સિદ્ધ રાજા જેવી તમે તેમને નાશ કરી શકો. (૫)

અમિમા તપાવીને પોલ દળી બનાવેલા અતિ લીપ્તુ અને રાત્રીઓના નાશ કરવામાં સમર્થ રાત્રીથી તમારા હુકમ રાત્રીઓને વિધી નાખી કે જેથી તેઓ બુદ્ધિ જા યા વિના નાશને પ્રેરિત થાય (૫)

તમારામાં આ વિચાર-રાત્રી નાશ કરવાનો વિચાર-સ્થિત રહે જેથી જેવી રીતે રાજ્ય હોડાની બહિર્જનો પ્રશસા કરે તેવી રીતે તમારી પ્રશસા થયે. (૬)

વેળીયા વાહનોમાં બેસીને રાત્રીઓને પીછા પકડો સર્વ હુકમને પાકીને તેમને નાશ કરો, દુદ્ધ કમ કરનારા તમારા સમાજમાં સુખથી પ્રમથ ન કરી શકે, અને કષ્ટને કષ્ટ ન પહોંચાડે (૭)

શુદ્ધ મનથી કમ ન કરનારાઓ જેઓ કાલજી વિના જીવે છે, આજે દે છે, તે અસ થવાથી છવિત ન રહેનારા જેવા બની જાયો (૮)

યે પાકશંસં વિહરન્તુ એવૈયે વાં મદ્રં દૂપયન્તિ સ્વધાર્મિઃ ।

અહયે વા તાન્મદદાતુ સોમ આ વાં દધાતુ નિર્કૃતરુપસ્યે

॥ ૧ ॥

યો નો રસં દિપ્સતિ પિત્વો અગ્રે અશ્વાનાં ગવાં યસ્તૂનામ્ ।

રિપુ સ્તેન સ્તેયકૃદ્ધ્રમેતુ નિ પ હીંયતાં તન્વાદૃ તનાં ચ

॥ ૧૦ ॥

પરઃ સો અસ્તુ તન્વાદૃ તનાં ચ તિસ્રઃ પૃથિવીરધો અસ્તુ વિશ્વાઃ ।

પ્રતિ શુષ્યતુ યશો અસ્ય દેવા યો મા દિવા દિપ્સતિ યશ્ચ નક્તમ્

॥ ૧૧ ॥

સુવિજ્ઞાનં ચિકિતુષે જનાય સત્ત્વાસંચ્ચ વચસી પસૃધાતે ।

તપોર્ધત્સરયં યંતરહર્જીપસ્તાદિત્સોમોઽવતિ હન્વાસંત

॥ ૧૨ ॥

અર્થ— (યે એવૈઃ પાકશંસં વિહરન્તે) જે વિશેષ ગતિ અને સાધનોથી પરિપક્વ બુદ્ધિવાળાને વિશેષ પ્રકારથી હરાવે છે. (યે વા મદ્રં સ્વધાર્મિઃ દૂપયન્તિ) જે સારા માણસોને અત્તથી દૂષિત કરે છે. (સોમઃ વા તાન્ અહયે દદાતુ) સોમ તે દુષ્ટોને સપને સોંપી દે અથવા (નિર્કૃતરુપસ્યે વા આદધાતુ) વિનાશની નજીક તેમને પહોંચાડે. (૯)

હે અગ્નિ ! (યઃ નઃ પિત્વઃ રસં દિપ્સતિ) જે અમારા અંતરસને બગાડે છે, (યઃ અશ્વાનાં ગવાં તૂનાં) જે ઘોડાઓ, ગાયો અને અન્ય શરીરોનો નાશ કરે છે, તે (સ્તેયકૃત્ રિપુઃ સ્તેનઃ) ચોરી કરનારા શત્રુરૂપી ચોર (દધ્રં એતુ) નાશને પ્રાપ્ત થાઓ. (સઃ તન્વા તનાં ચ નિહીંયતાં) તે શરીરથી અને પુત્રાદિથી હીન બને. (૧૦)

હે દેવ ! (યઃ મા દિવા) જે મને દિવસના સમયમાં (યઃ ચ નક્તમ્ દિપ્સતિ) અને જે રાત્રીને સમયે પીડાકારી છે, (તા તન્વા તનાં ચ પરઃ અસ્તુ) તે પોતાના શરીરથી અને પુત્ર સાથે દૂર રહે, (વિશ્વાઃ તિસ્રઃ પૃથિવીઃ અઘઃ અસ્તુ) સર્વે ત્રણે ભૂમિમાગેથી નીચે રહે અને (અસ્ય યશઃ પ્રતિ શુષ્યતુ) તેનો યશ શુષ્ક બની જાય. (૧૧)

(ચિકિતુષે જનાય સુવિજ્ઞાનં) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યને માટે ઉત્તમ જ્ઞાન કહેવામાં આવ્યું છે, કે (સત્ત્વ ચ અસત્ત્વ ચ) સત્ય અને અસત્ય (વચસી પસૃધાતે) બાષણમાં સ્પર્ધા રહે છે. (તયોઃ યત્ સરયં) તેઓમાં જે સત્ય છે અને (યતરત્ ક્રઙ્ગીયઃ) જે સરળ છે. (તત્ત્વ ઇત્ત્ સોમઃ અવતિ) તેની સોમ રક્ષા કરે છે, અને (અસત્ત્વ હન્તિ) અસત્યનો વિનાશ કરે છે. (૧૨)

ભાવાર્થ— જે દુષ્ટ પોતાના અનેક સાધનોથી સન્નિવોને લૂંટે છે, અને સારા મનુષ્યોના અંતરો બગાડે છે, તેઓ નાશને મટે ચોગ્ય છે. (૯)

જે અંતરસને બગાડે છે અને મનુષ્યોનો ધાત કરે છે, ચોરી કરે છે તે પોતાનાં બાળ-બચ્ચાંઓ સાથે નાશને પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૦)

જે દુષ્ટો દિવસ રાત્ર બીન્ધોને પીડા પહોંચાડે છે તે પોતાના બાળ-બચ્ચાંઓ સાથે નાશને પ્રાપ્ત થાઓ અને તેમનો યશ ઓછો થાઓ. (૧૧)

સર્વ લોકોને આ સત્ય જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે, સત્ય અને અસત્યની સ્પર્ધા આ જગતમાં કાયમને મટે ચાલી રહી છે, જે સત્ય છે અને સરળ છે તેની રક્ષા પરચેશ્વર કરે છે અને અસત્ય છે તેનો નાશ કરે છે. (૧૨)

દન્દ્રાસોમા ધર્ત્વંતં ત્રિવર્ણ્યમિત્તસેમિર્ધુવમશ્મહન્મમિઃ

તપુંધેમિરજેરંમિશ્ત્રિણો નિ પર્શનિ વિધ્યતં યન્તુ નિશ્વરમ્ ॥ ૫ ॥

દન્દ્રાસોમા પરિં ઘાં મૃતુ વિશ્વતં હ્યં મતિઃ કદ્યાશ્વેઽ ઘાજિનાં ।

યાં યા હોત્રા પરિહિનોમિ મેધયેમા વ્રહ્માણિ નૃપતીં હવ જિન્વતમ્ ॥ ૬ ॥

પ્રતિં સ્મરેથાં તુજયંદ્રિરેર્વૈર્તિં દ્રુહો રક્ષસોં મદગુરાવતં ।

દન્દ્રાસોમા દુષ્કૃતે મા સુગં મૂઘો મા કદા ચિદ્મિદાસંતિ દ્રુઃ ॥ ૭ ॥

યો મા પાકેન મનસા ચરન્તમમિચદે અનૃતેમિર્વચોમિઃ ।

આપં હવ કાશિના સંઘૃમીતા અસન્નસ્તસતં દન્દ્ર વક્તા ॥ ૮ ॥

અર્થ—હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (યુધં) તમે બને (અમિતસેમિઃ અદમહન્મમિઃ) અગ્નિમાં તપે અને પોલાદથી બનેલા (અજરેમિઃ તપુવધેમિ) કીણુ ન થનારા અને ત્રાસદાયક વધ કરનારા શસ્ત્રોથી (દિવ સત્રિણ પરિવર્તયતં) ધુલોકમાંથી શોભવિલાસવાળા હોકાને હલાવી દે અને (પર્શનિ નિ વિધ્યત) કંઠજ સ્થગમા તેમને વિધેઃ જેથી તેઓ (નિશ્વર યન્તુ) જરા પણ અવાજ કર્યા વગર નામી બાધ (૫)

હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (કદ્યા ઘાજિના અશ્વા હવ) જેવી રીતે આમડાના પટાને બળવાન ઘોડા સાથે સબધ હોય ॥ તેવી રીતે (હ્ય મતિ) આ અમારી બુદ્ધિ (વા પરિભૂત) તમને સર્વ પ્રકારે પ્રાપ્ત થાઓ (યા હોત્રા વા મેધયા પરિહિનોમિ) આ આબ્હાહન કરનારી વાણીને મારી બુદ્ધિની સહિત નમારા પ્રતિ પ્રેરિત કરૂ છું, અતઃ તમે બને (નૃપતી હવ) રાજાઓની આક્રંક (વ્રહ્માણિ આ જિન્વત) આ શ્રુતિ વાક્યોના પ્રેમથી સ્વીકાર કરો (૬)

હે ઇન્દ્ર અને સોમ ! (તુજયંદ્રિ) એ પ્રતિસ્પરેયા (અકપી વહનોથી દુષ્ટોની મતિને પીછા પકડો (મગુરાવત દ્રુહ રક્ષસઃ હત) વિનાશક અને દ્રોહ કરનારા રાક્ષસોના નાશ કરો (દુષ્કૃતે સુગ મા મૂઘ) તે દુષ્ટર્મ કરનારાને સુખચેતનથી ફરવાનો અવકાશ પ્રાપ્ત ન થાય (ય કદા ચિદ્ મિદાસંતિ) જે દુષ્ટ કરી પણ મને કંઈ ન પહોંચાડે (૭)

હે ઇન્દ્ર ! (પાકેન મનસા ચરન્ત મા) પરિપક્વ શુદ્ધ મનથી આવશરણ કરનારા અને (અઃ અનૃતેમિ વચોમિ અમિચદે) જે અસત્ય વચનોથી ધિકારે છે (કાશિના સંઘૃમીતા આપ હવ) સુકીંમ પકડેલા જળની જેમ (અસત વક્તા) અસત્ય વચન બોલનારા (અ-સન્ન અસ્તુ) ન હોવા સમાન થાઓ (એટલે કે મૃત્યુવત્ બને) (૮)

કાવાર્થ—પાપ કરનારા દુષ્ટની નિન્દા કરો અને વધ કરો, તેમને દૂર કરવાને માટે તમારા શસ્ત્રો સિદ્ધિ રાખો જેથી તમે તેમને નાશ કરી શકો (૪)

અમિમાં તપાવીને પોલાદથી બનાવેલા અતિ લીંણુ અને શત્રુઓના નાશ કરવામા સમર્થ શસ્ત્રોથી તમારા દુષ્ટ શત્રુઓને વિધી નાખો કે જેથી તેઓ બરો પાડવા વિના નાશને પ્રાપ્ત થાય (૫)

તમારામા આ વિચાર-શત્રુ નાશ કરવાનો નિવારનરિચર રહે જેથી જેવી રીતે રાજા લોકોની બહિષ્કરણ પ્રથમ કરે ॥ તેવી રીતે તમારી પ્રથમ થશે (૬)

વેળેલા વાહનોમા બેસીને શત્રુઓને પીછા પકડો સર્વ દુષ્ટને પકડીને તેમને નાશ કરો, દુષ્ટ કર્મ કરનારા તમારા સમાજમા મુખથી પ્રમુખ ન કરી શકે, અને કોઈને કંઈ ન પહોંચાડે (૭)

શુદ્ધ મનથી કાઈ ન કરનારાઓ જેઓ કાચુ વિના જીવે છે, માગે. હે છે, તે અસ થવાની ઇચ્છા ન રહેનારા જેવા બની બંધો (૮)

યે પાકશંસં વિહરન્તુ એવ્યે વાં મદ્રં દૂપયન્તિ સ્વધાર્મિઃ ।

અહ્યે વા તાન્પ્રદદાતુ સોમ આ વાં દધાતુ નિર્ક્તેરુપસ્યે

॥ ૧ ॥

યો નો રસં દિપ્સતિ પિત્વો અગ્નિઃ અશ્વાનાં ગવાં યસ્તનૂનામ્ ।

રિપુ સ્તેન સ્તેયકૃદ્દમ્નંતુ નિ પ હીંયતાં તન્વાઽં તનાં ચ

॥ ૧૦ ॥

પરઃ સો અસ્તુ તન્વાઽં તનાં ચ તિસ્રઃ પૃથિવીરધો અસ્તુ વિશ્વાઃ ।

પ્રતિ શુષ્યતુ યશો અસ્ય દેવા યો મા દિવા દિપ્સતિ યશ્ચ નક્તમ્

॥ ૧૧ ॥

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સે જનાંય સઘાસંચ્ચ વચસી પસ્પૃધાતે ।

તયોર્યત્સત્યં યંતરહર્જીયસ્તદિત્સોમૌઽવતિ હન્વપાસત્

॥ ૧૨ ॥

અર્થ— (યે એવઃ પાકશંસં વિહરન્તે) જે વિશેષ ગતિ અને સાધનોથી પરિપક્વબુદ્ધિવાળાને વિશેષ પ્રકારથી હરાવે છે (યે વા મદ્રં સ્વધાર્મિઃ દૂપયન્તિ) જે સારા માણસોને અશ્વથી દૂષિત કરે છે. (સોમઃ વા તાન્ અહ્યે દદાતુ) સોમ તે દુષ્ટોને સર્પને સોંપી દે બદલા (નિર્ક્તેઃ ઉપસ્યે વા આદધાતુ) વિનાશની નજીક તેમને પહોંચાડે. (૯)

હે અગ્નિ! (યઃ નઃ પિત્વઃ રસં દિપ્સતિ) જે અમારા અન્નરસને ખગાડે છે, (યઃ અશ્વાનાં ગવાં તનૂનાં) જે ઘોડાઓ, ગાયો અને અન્ય શરીરોનો નાશ કરે છે, તે (સ્તેયકૃન્ રિપુઃ સ્તેનઃ) ચોરી કરનારા શત્રુરૂપી ચોર (દમ્નં એતુ) નાશને પ્રાપ્ત થાઓ. (સઃ તન્વા તનાં ચ નિહીયતાં) તે શરીરથી અને પુત્રાદિથી હીન બને. (૧૦)

હે દેવ! (યઃ મા દિવા) જે મને દિવસના સમયમાં (યઃ ચ નક્તમ્ દિપ્સતિ) અને જે રાત્રીને સમયે પીડાકારી છે, (સા તન્વા તનાં ચ પરઃ અસ્તુ) તે પોતાના શરીરથી અને યુત્ર સાથે દૂર રહે. (વિશ્વાઃ તિસ્રઃ પૃથિવીઃ અગ્નિઃ અસ્તુ) સર્વે ત્રણે ભૂમિમાગોથી નીચે રહે અને (અસ્ય યશઃ પ્રતિ શુષ્યતુ) તેનો યશ શુષ્ક બની બાક. (૧૧)

(ચિકિત્સે જનાંય સુવિજ્ઞાનં) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યને માટે ઉત્તમ જ્ઞાન કહેવામાં આવ્યું છે, કે (સત્ત્વં ચ અસત્ત્વં ચ) સત્ય અને અસત્ય (વચસી પસ્પૃધાતે) બાપણોમાં સ્પર્ધા રહે છે. (તયોઃ યત્ સત્યં) તેઓમાં જે સત્ય છે અને (યતરત્ત્વં ક્રજીયઃ) જે સરળ છે. (તત્ત્વં હત્ત્વં સોમઃ અવતિ) તેની સોમ રક્ષા કરે છે, અને (અસત્ત્વં હન્તિ) અસત્યનો વિનાશ કરે છે. (૧૨)

ભાવાર્થ— જે દુષ્ટ પોતાના અનેક સાધનોથી સન્નિબંધ બેઠે છે, અને સારા મનુષ્યોના અન્નને ખગાડે છે, તેઓ નાશને માટે શત્રુ છે (૯)

જે અન્નરસને ખગાડે છે અને ચણીઓ પાલ કરે છે, ચોરી કરે છે તે પોતાના બાળ-અગ્ન્યાંઓ સાથે નાશને પ્રાપ્ત થાઓ. (૧૦)

જે દુષ્ટો દિવસ રાત બીજાંબોને પીડા પહોંચાડે છે તે પોતાના બાળ-અગ્ન્યાંઓ સાથે નાશને પ્રાપ્ત થાઓ અને તેમનો યશ ઓછા થાઓ. (૧૧)

સર્વ લોકોને આ સત્ય જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે કે, સત્ય અને અસત્યની સ્પર્ધા આ જગતમાં કાયમને માટે ચાલી રહી છે, જે સત્ય છે અને સરળ છે તેની રક્ષા પરમેશ્વર કરે છે અને અસત્ય છે તેનો નાશ કરે છે. (૧૨)

ન વા ડુ સોમો ધૃજિનં હિનોતિ ન ક્ષત્રિયં મિથુયા ધારયન્તમ્ ।

હન્તિ રક્ષો હન્ત્યાસદ્વદન્તમુમાવિન્દ્રસ્ય પ્રસિતો જાયાતે

॥ ૧૩ ॥

યદિ વાહમનૃતદેવો અસ્મિ મોર્ધં વા વૃથો અપ્યુહે અગ્ને ।

કિમસ્મભ્યં જાતવેદો હૃણીષે દ્રોણવાર્ચસ્તે નિર્ઋયં સંચન્તામ્

॥ ૧૪ ॥

અથા મુરીય યદિં યાતુધાનો અસ્મિ યદ્વિ વાર્યસ્તતપ પૂરંપસ્ય ।

અથા સ ઘીરૈર્વિશમિર્વિ ચૂયા યો મા મોર્ધં યાતુધાનેત્યાહં

॥ ૧૫ ॥

યો માયાતું યાતુધાનેત્યાહં યો વા રક્ષાઃ કુર્ચિરસ્મીત્યાહં ।

હન્તુસ્તં હન્તુ મહતા વધેનુ વિશ્વસ્ય જન્તોરંધમસ્પદીષ્ટ

॥ ૧૬ ॥

અર્થ—(સોમઃ ધૃજિનં ન વા ડ હિનોતિ) સોમ પાપને કહી સહાય કરતો નથી. (મિથુયા ધારયન્તમ્ ક્ષત્રિયં ન) મિથ્યા બ્યવહાર કરનારા ક્ષત્રિયોને તે કહી સહાય કરતો નથી, (રક્ષઃ હન્તિ) તે રક્ષસોને મારે છે. (અસત્ વદન્તં હન્તિ) અસત્ય બોલનારાને મારી નાખે છે, આ બન્ને (હન્દ્રસ્ય પ્રસિતો જાયાતે) ઇન્દ્રના બંધનમાં રહે છે. (૧૩)

(યદિ વા અહં અનૃત-દેવઃ અસ્મિ) એ હું અસત્યનો ઉપાસક બનું (અપિ વા દેવાન્ મોર્ધં ડહે) અથવા દેવોની બંધે ઉપાસના કરું તો પણ (જાતવેદઃ અગ્ને) જાતવેદ અગ્ને! (અસ્મભ્યં હૃણીષે કિં) અમારા પર ગુસ્સે થયો છું? (દ્રોણવાચઃ તે નિર્ઋયં સંચન્તાં) દ્રોણબંધુ બાપણ કરનારા તો વિનાશને પ્રાપ્ત થશે. (૧૪)

(યદિ યાતુધાનઃ અસ્મિ) એ હું પીસા કરનારો હોઉં (યદિ વા પુરુષસ્ય આયુઃ તતપ) અને એ હું કૌણ મનુષ્યના આયુષ્યને તાપદાયક બનું તો (અથ મુરીય) આને જ મારું મૃત્યુ થાઓ. (અથા) અને (યા મા મોર્ધં યાતુધાનં ઇતિ માહ) એ મને નકામો ખોટી રીતે દુષ્ટ કહે છે (સા દશમિઃ વીરૈઃ વિ ચૂયાઃ) તે હશે વીરોથી વિયુક્ત અલગ થઈ જાય. (૧૫)

(યા માં અ-યાતુ યાતુધાનં ઇતિ માહ) એ મને યાતના ન દેનારાને દુષ્ટના નામથી સંબોધે છે. (યા વા) અને એ (રક્ષાઃ) પોતે રક્ષસ હોવા છતાં પણ (કુર્ચિઃ અસ્મિ ઇતિ માહ) હું કુર્ચ છું એમ કહે છે (હન્દ્રઃ તં મહતા વધેનુ હન્તું) ઇન્દ્ર તેને મોટા વધકડથી મારી નાખે, અને તે (વિશ્વસ્ય જન્તોઃ અગમઃ પદીષ્ટ) સર્વ પ્રાણિયોથી નીચે દબાઈ જાય, ગબડી પડે. (૧૬)

જ્ઞાનાર્થ—જે પાપ કરે છે, મિથ્યા બ્યવહાર કરે છે, એ અસત્ય બોલે છે અને એ આરક્ષ કરે છે તેને બંધમાં રાખવો એણે અથવા તેના વધ કરવો એણે. (૧૩)

એ અને અસત્ય બોલશું અથવા કપરપણું કૃત્યથી ભજવાતીની પૂજા કરીશું તો અપારી અધોગતિ થશે. દ્રોણજાત બાપણ કરનારા બધા નારાને પ્રાપ્ત થશે (૧૪)

એ હું કૌણને પીડાકારી થયો હોઉં અથવા કૌણના સ્વાસ્થ્યમાં અપાદ કર્યો હોય, તો મારું મૃત્યુ થઈ જાય અને પરત મેં મૃત્યુ કરી શું નથી તથાપિ એ મને દુષ્ટ કહતો બોલાવે છે તેના દસ પ્રાણ ફર થઈ જાય (૧૫)

હું શુદ્ધચારવાળો હોવા છતાં અને દુષ્ટ તરીકે કહે છે અને એ દુરાચારી પોતે દુષ્ટ દોષના છતાં પોતે પોતાને પવિત્ર ગણવે છે તેના વધ થાઓ અને તે મારું પ્રગરની અધોગતિને પ્રાપ્ત થાઓ (૧૬)

પ્ર યા જિગાતિ સ્વર્ગલેવ નક્તમપં દ્રુહસ્તન્વૈઽ ગૃહમાના ।

વવમનન્તમવ સા પંદીટ ગ્રાવાણો મ્નતુ રક્ષસં ઉપન્દેઃ ॥ ૧૭ ॥

વિ તિષ્ઠધ્વં મરુતો વિશ્વવીઽચ્છતં ગૃમાયતં રક્ષસઃ સં પિનદન ।

વયો યે મૃત્વા પતયન્તિ નક્તમિયં વા રિપેં દધિરે દેવે અધ્વરે ॥ ૧૮ ॥

પ્ર વર્તય વિવોદ્દમાનમિન્દ્ર સોમશિતં મધવન્તસં શિશાધિ ।

પ્રાક્તો અપ્રાક્તો અધરાત્તુક્તોઽમિ જંહિ રક્ષસઃ પર્વતેન ॥ ૧૯ ॥

એત લુ ત્વે પતયન્તિ સ્વયાંતવ્ હન્દ્રં દિપ્સન્તિ વિપ્સવોઽગ્ન્યમ્ ।

શિશીતે શ્રાકઃ પિશુનેભ્યો વધં નૂનં સૃજદૃશનિં યાતુમદ્યઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ— (યા નક્તં સ્વર્ગલા ક્ષવ) જે રાત્રીને સમયે ધ્રુવડાની જેમ (તન્વં ગૃહમાના) પોતાના શરીરને છૂપાવતા છૂપાવતા (પ્રજિગાતિ) બળ છે અને (દ્રુહઃ અપજિગાતિ) ડ્રોહ કરીને બટકે છે (સા અનન્તં વધં પંદીટ) તે ઉઠા ખાડામાં ગબડી પડે અને (ગ્રાવાણઃ રક્ષસઃ ઉપન્દેઃ મ્નતુ) પથર રાક્ષસોને શબ્દોને સાથે મારે. (૧૭)

હે (મરુત) મરુતો ! (વિશ્વ વિ તિષ્ઠધ્વં) પ્રભાઓમાં વિશેષ પ્રકારે વાસ કરો. (ઇચ્છતં) પોતાનું કાર્ય કરવાની ઇચ્છા કરો, (રક્ષસઃ ગૃમાયત) રાક્ષસોને પકડે અને તેમને (સંપિનદન) ફળી નાખો (યે વયઃ મૃત્વા) જેઓ પક્ષીઓના જેવા બનીને (નક્તમિયં પતયન્તિ) રાત્રિઓમાં ફરે છે (યે વા) અથવા જે ઓ (દેવે મધવરે રિપઃ દધિરે) યજ્ઞ દેવની બાબતમાં વિનાશન બાવ ધારણ કરે છે. (૧૮)

હે (મધવન્ હન્દ્ર) ધનવાન ઇન્દ્ર ! (દિવઃ અદમાનં પ્રવર્તય) યુદ્ધોકથી અદમાત્રને ચલાવ અને (સોમશિતં સ શિશાધિ) સોમ દારા તીક્ષ્ણ બનેલા શસ્ત્રોને નિયમથી પ્રેરિત કરો ! (પર્વતેન) પર્વતાશ્રથી (પ્રાક્તઃ અપ્રાક્તઃ અધરાત્ ઉદક્તઃ રક્ષસ) સામેથી, પાછળથી, નીચેથી અને ઉપરથી રાક્ષસોને (અમિજહિ) વિનાશ કર (૧૯)

(એતે ઉત્વે હવ યાતવઃ) આ અને પેલા કુતરાની જેમ વર્તન કરનારા હુદ્ (પતયન્તિ) હુમલો કરે (દિપ્સવ અદાભ્યં હન્દ્રં દિપ્સન્તિ) હિંસક શત્રુઓ ન દબાનારા ઇન્દ્રને સત્તાવે છે, (શ્રાકઃ પિશુનેભ્યઃ વધં શિશીતે) ઇન્દ્ર આ નીચ હુદ્દોને વધદહડથી સભા કરે છે (યાતુમદ્યઃ અશનિં નૂનં સૃજત્) હુઃખ અને યાતના પહોંચાડ નારાઓને સભા કરવા માટે વિશ્વળીને ઓકલે છે. (૨૦)

ભાષાર્થ— જે ધરડાની જેમ રાત્રીને સમયે છૂપાઈ છૂપાઈને હુદ્દ બાવથી સચાર કરે છે તે ઉઠા ખાડામાં પડે અને પથરોથી તેનો વધ કરવામાં આવે (૧૭)

પ્રભાઓમાં ખૂબ જ દહાણથી ચોરી પહેરે મોડાવે, હુદ્દોને ચોધી ચોધીને બહાર કાઢી મૂકવાની ઇચ્છા કરે. હુદ્દોને પકડીને તેમને ફળી નાખો (મારી નાખો) જે હુદ્દ લોકો રાતના સમયે સચાર કરે છે અને ઇશ્વર તથા યજ્ઞની બાબતમાં ખરાબ બાવ મનમાં ગણે છે તેમનો નાશ કરવામાં આવે (૧૮)

તમારા તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોથી હુદ્દોનો સર્વ બાબુથી નાશ કરો (૧૯)

જેઓ કુતરાના જેવા હુદ્દ છે, જેઓ ખીખી ઢિ સા કરે છે તેમનો વધ કરવામાં આવે અથવા નાશ કરવામાં આવે (૨૦)

હન્દ્રોં યાતુનામમવતપરાશરો હવિર્મયીનામમ્યાદૃધિર્વાસતામ્ ।

અમીટું શક્રઃ પરશુરથા વર્તનં પાત્રેવ મિન્દન્તસત્ એતુ રક્ષસઃ ॥ ૨૧ ॥

ઉલૂકયાતું શુશુલૂકયાતું જહિ શ્વયાંતુમુત કોકયાતુમ્ ।

સુપર્ણયાતુમુત મૃગયાતું હપદેવ પ્ર મૃણ રક્ષાં હન્દ્ર ॥ ૨૨ ॥

મા નો રક્ષાં અમિ નંટયાતુમાવદપોચ્છન્તુ મિથુના યે કિંમીદિનઃ ।

પૃથિવી નઃ પાર્થિવાત્પાત્વંહસોડન્તરિક્ષં વિદ્યાત્પાત્વસ્માન્ ॥ ૨૩ ॥

હન્દ્રં જહિ પુમાંસં યાતુધાનેમુત ત્રિપં માયયા શાશ્વાનામ્ ।

વિગ્રીવાસો મૂરદેવાઃ ક્રદન્તુ મા તે હંશન્તસૂર્યમુચ્ચરન્તમ્ ॥ ૨૪ ॥

પ્રતિં ચક્ષુ વિ ચક્ષેન્દ્રશ્ચ સોમ જાગૃતમ્ ।

રક્ષોંમ્યો વૃધમસ્પતમશાનિં યાતુમદ્ભ્યઃ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ— (હન્દ્રઃ) ઇન્દ્ર (હવિર્મયીનાં) હવિર્મ્યોના વિનાશક (અમિ આધિવાસતાં) સમીપમાં રહેલા (યાતુનાં) યાતના પહેાંચાડનારા કુહોને (પરા-શરઃ અમવત્) ફર હઠાવીને નાશ કરનારા ધાય છે. (યથા વર્તનં પરશુઃ) જેવી રીતે વનમાં લોકાંઝોને કુહાડા કાપે છે, તથા જેવી રીતે (પાત્રા હવ) ખાટીનાં વાસણોને ફેંકી નાખવામાં આવે છે તેવી રીતે (શક્રઃ) સમર્થ ઇન્દ્ર (સતઃ રક્ષસઃ મિન્દન્) ઉપરિથત રાક્ષસોને કાપતો કાપતો (હત્ ઠ અમિ એતુ) આગળ વધે. (૨૧)

હે ઇન્દ્ર ! (કોક યાતુ) અકલીઓની જેમ વ્યવહાર કરનારા અર્થાત્ કામી, (શુશુલૂકયાતું) વદની માફક વર્તન કરનારા અર્થાત્ કોષી, (મૃગયાતું) ગીધની જેમ વર્તન કરનારા અર્થાત્ લોભી, (ઉલૂકયાતું) ધુવડની જે વર્તન કરનારા અર્થાત્ મોહિત, (સુપર્ણયાતું) અડકની જેમ વર્તન કરનારા અર્થાત્ મૂઝડી (ઉત્ત શ્વયાતું) અને દૂતરાની જેમ અંદર અંદર અમડા કરનારા અર્થાત્ મરસરી લોકોને (જહિ) ભારી નાખ અને (હપદા હવ) જેવી રીતે પાંચરોથી પક્ષીઓને મારે છે તેવી રીતે (રક્ષઃ પ્રમૃણ) રાક્ષસોના નાશ કર. (૨૨)

(યાતુમાવત્ રક્ષઃ નઃ મા અમિન્દ્ર) યાતના ડેનારા રાક્ષસો અમારી પાસે ન આવે. (યે કિંમીદિનઃ) જે ભૂખ્યા છે અને જે (મિથુનાઃ અવ ઉચ્છન્તુ) ધાતક છે તેઓ ફર નાસી બાજો (પાર્થિવાત્ અંહસઃ) પૃથ્વી સબંધી જે પાપ છે તેનાથી (પૃથિવી નઃ પાતુ) પૃથ્વી અમારી રક્ષા કરે. તથા (વિદ્યાત્ અંહસઃ) દુલોક સબંધી જે પાપ છે તેનાથી (અન્તરિક્ષં અસ્માન્ પાતુ) અન્તરિક્ષ અમને બચાવે. (૨૩)

હે ઇન્દ્ર ! (યાતુવાનં પુમાંસં) યાતના પહેાંચાડનારા પુરૂષને તથા (માયયા શાશ્વાનાં ત્રિપં) કપટથી વ્યવહાર કરનારી સ્ત્રીને (જહિ) નાશ કર. (મૂર દેવાઃ વિગ્રીવાસઃ ક્રદન્તુ) મૂર્ખોના ઉપસડો ગરબન વગરના થઇને નાશને પ્રાપ્ત થાઓ. (તે ઉચ્ચરન્તં સૂર્ય મા હજન્) તેઓ ઉદય પામીને ઉપર આવનારા સૂર્યને જોઇ ન શકે. (૨૪)

હે સોમ ! (હન્દ્રઃ પ્રતિચક્ષુ) ઇન્દ્ર નિરીક્ષણ કરે (વિચક્ષુ) વિશેષ પ્રકારથી જુએ. તમે બને (જાગૃતં) બ્રહ્મન રહેા (રક્ષોમ્યઃ યાતુમદ્ભ્યોઃ) રાક્ષસ અને પીડનારા આ સર્વને (વધં અશનિં) મૃત્યુ દંડ અને વજ્ર દંડ (અસ્યતં) અર્પણ કરે. (૨૫)

બાવાર્થ— યાતનો નાશ કરનારા, દબન સાગથી બચાડનારા, બીજને સંભવનારા કુહોને ફેંકાતો છે અને જેવી રીતે પરશુઓથી વનનો નાશ કરવામાં આવે છે તેવી રીતે તેમનો નાશ કરવામાં આવે. (૨૧)

કામી, ક્રોધી, લોભી, અજ્ઞાની, ધમડી અને મતસરી જા છે પ્રકારના દુષ્ટો છે તેમને નારા કર (૨૨)

યાતના પદોચ્ચાડનારા અમારાથી દૂર થાઓ, હ મેરા બૂખ્યા દોષ એવા બ્યવહાર કરનારા દુષ્ટો દૂર નારી બો. પૃથ્વી અને સ્વર્ગ સંબંધથી થનારા સર્વ પાપોથી અમે બની જઇએ (૨૩)

યાતના પદોચ્ચાડનારા પછી તે પુરૂષ હો અથવા સ્ત્રી હો તેમને નારા કરો મૂદોના અનુયાયીઓની મરદન કાપી નાખવામા આવે આ દુષ્ટો સુર્યોદય થાય ત્યાં સુધી ખલુ જીવતા ન રહે (૨૪)

નિરીક્ષણ કરો અને સર્વનું અવલોકન કરો જાણવું રહેશે કે રાક્ષસ અર્થાત્ ધાનપાત કરનારો અને બીજાને સતાવનારો દોષ તેને વધેનો ફડ આપવામા આવે (૨૫)

રાત્રુદમન

દુષ્ટોનું દમન

દુષ્ટોનાં લક્ષણો

દુષ્ટ મનુષ્યોનું દમન કરવાનો વિષય આ સૂક્તમાં છે આજ વિષય આ પૂર્વેના સૂક્તમાં પણ હતો "યાતન" ઋષિના સૂક્તમાં પ્રાચ્ય આવાજ સત્રુદમનના વિષયો આવ્યા કરે છે "યાતન" શબ્દનો અર્થ "હાનવતુ, હાણી દેવું, બહાર કાઢી મૂકવું, દૂર કરવું, નાશ કરવું" વગેરે છે આ ઋષિના નામનો અર્થ જ તેના નામ પર મળતાં સુરોના તાત્પર્યમાં દેખાઇ આવે છે, આ વાત વિશેષ રીતે વિચાર કરવા યોગ્ય છે સત્રુદમને દૂર હાણવાનો ઉપદેશ કરનારા સૂક્તોના ઋષિઓના નામનો અર્થ પણ "સત્રુદમને હાણવ" એવો થાય છે આવા અર્થનું આ એકજ સૂક્ત છે અથવા એકજ ઋષિ છે એમ નથી કેટલાંએ અન્ય સૂક્તોમાં આવી જ વાત જણાઇ આવે છે સગ્વેદમાં (અ. ૧૦ સ. ૧૮૬ તા.) "હલો યાતાયન" ઋષિ છે અને તેમાં શુદ્ધ વાક્ય જીવન દેનારા છે એમ આવેલું છે યાતાયન એટલે બારી અને બારીનો જાળ ધ શુદ્ધ હવા ઘરમાં દાખલ થાય તે સાથે છે આ પ્રમાણે કેટલાંએ ઋષિઓના નામ અને તેમના સૂક્તોનો આશ્રય પરસ્પર સંબંધિત છે આ વાત વિશેષ મનન કરવા યોગ્ય છે અસ્તુ આ સૂક્તમાં દુષ્ટોનું દમન કરનારા ઉપદેશ છે તેથી પ્રથમ દુષ્ટોનાં કેટલાક લક્ષણો અહીં જોઇએ પૂર્વ સૂક્તના વિવરણ પ્રસંગે જે લક્ષણોના વિચાર કર્યો છે, તેને અહીં બેનક્રમશઃ નહિ આ સૂક્તમાં જે નવાં લક્ષણો આવેલાં છે તેજ જોઇશું—

પૂર્વના સૂક્તમાં "રક્ષ, રાક્ષસઃ, મગુરાષત્, કલ્યાત્, કિમીદિન્, વાતુધાન, મૃત્વેષ" આ શબ્દો દુષ્ટતા વાચક આવી ગયા છે, તેથી પાઠક તેનો અર્થ ત્યાં જ જોઇ લે જે લક્ષણો પૂર્વ સૂક્તમાં નથી આપ્યા અને આ સૂક્તમાં વિશેષ પ્રકારે કહેવામાં આવેલ છે તેમનોજ વિચાર હવે અહીં કરીએ છીએ—

૧ તમો ક્રુષ્- અજ્ઞાનને વધારનારા, અજ્ઞાન ફેલાવનારા, જ્ઞાન પ્રસારનો પ્રતિબંધ કરનારા, જ્ઞાન દેનારાને કષ્ટ આપનારા અથવા તેમને અટકાવત કરનારા (મ. ૧)

૨ અચિત્- જેમની પાસે ચિત્ત નથી, અર્થાત્ જેનાં અનુભવકરણ ઉત્તમ નથી, ગ્રેષ્ઠ મનુષ્યના ચિત્તની જેમ જેનું ચિત્ત ઉત્તમ નથી, અથવા જેના મનમાં દુષ્ટતાના વિચારો ભરેલા છે. (Heartless) (મ. ૧) પૂર્વ સૂક્તમાં તેનો ભાવ દર્શાવનારા "દુર્હાદ્" શબ્દ છે

૩ અગ્નિ- (અગ્નિ રૂપિ) જે બીજાનો જીવ લઇ પોતાનું પોષણ કરે છે એટલે કે જે પરોપજીવી છે, પોતાના સ્વાર્થને માટે જે બીજાના ગળાપર છરી ચલાવે છે (મ. ૧)

૪ અઘ્ર અઘ્રશસ - પાપ કર્મને માટે જેનું નામ વિખ્યાત થયું છે, જેનાં પાપ કર્મો માટે જ લોકોમાં જે ભયજનિતા છે (મ. ૨)

૫ વ્રહ્મહિન્- જ્ઞાનનો દ્વેષ કરનારો, જ્ઞાનનો પ્રતિબંધ

કરનારો, તાન પ્રમાણમાં કરકનો પેદા કરનારો (મં. ૨)
તમો ઘૃષ્ (મં. ૧) આ શબ્દ એમ અર્થનો સૂચક છે.

૬ દુષ્ટત્વ- દુષ્ટર્મ કરનારો, પાપી. (મં. ૩)

૭ મુદ્- દોષ કરનારો, જે વિચારસપાત કરે છે, જે
કપટથી લૂંટણ કરે છે. જેઓ આત્યાચારી છે. (મં. ૭)

૮ મનુતેમિ ઘર્ષોમિઃ અમિચ્છે- જે અસત્ય બાળક
કરે છે ભૂદી સાથી પૂરીને બીજાને દુઃખદાયક બને છે,
કટહારી બને છે (મં. ૮)

૯ અસતઃ વક્તા (મં. ૮), અસત્ વક્તૃ (મં. ૧૩)
- અસત્ય વચન બોલનારો.

૧૦ યે યૌ યિ-દ્વસ્તે- જેઓ વિરિધિ સાધનોથી
અપના ધનાદિકને વિશેષ રીતે હરી લે છે. (મં. ૬)

૧૧ સ્વઘામિઃ મદ્રં વૃણ્યન્તિ- જે પોતાની યકિત
ઓથી બીજાને દુઃખ લગાડે છે, જેઓ અનાદિથી સન્નમન
મનુષ્યોને દુષ્ટિ કરે છે, અશાન અમ પ્રયોગથી સન્નમનોને
કટ પહેાંચાડે છે (મં. ૬)

૧૨ સ્તેનઃ, સ્તેનકૃત્- ચોર અને ચોરી કરનારા
અથવા ચોરાનું સંગ્રહ કરનારા મદાન ઇફ (મં. ૧૦)

૧૩ રિપુ- જેઓ શત્રુતા કરનારા છે, છજા કપટ કર-
નારા છે (મં. ૧૦)

૧૪ મિથુવા ધારવન્ મિથ્યા વ્યવહાર કરનારો,
મિથ્યાભાવ ધારણ કરનારો (૧૩)

૧૫ મનુત-વેયઃ- અસત્યનો ઉપાસક, હમેશાં અસત્ય
વિચાર, અસત્ય બાળક અને અસત્ય આચાર કરનારો
(મં. ૧૪)

૧૬ દેવાન્ મોર્ધ જહે (વહતિ)- જે દેવોને વ્યથ
ઉચ્ચીતે કરે છે જે કપટથી દેવાઓના ઉત્તરો ઉઠાવે છે,
જે પોતે ભક્તિરહિત હોના છતાં પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા
માટે દેવાઓના મહોત્સવ રચે છે. (મં. ૧૪)

૧૭ દ્રોહવાદ્- દોહ યુક્ત બાળક કરનારો, કઠોર
બાળક કરનારો, બીજાને દુઃખ દેવાને માટે કઠોર બાળક
કરનારો (મં. ૧૪)

૧૮ રક્ષ શુચિઃ અસ્મિ દત્તિ આહ- જે પોતે રક્ષક
હોવા છતાં પોતે પોતાને શુદ્ધ અને પવિત્ર દર્શાવે છે (મં. ૧૬)

૧૯ અયાતું યાતુધાન દત્તવાહ- જે ભાગ અને સન્નમ
ને દુષ્ટ અને દુર્જન કહે છે (મં. ૧૬)

૨૦ તથ્ય મુદમાના મક્તં પ્રાજિગતિ- ધૂપાધને
ગળીને ગળને દુઃખનો કરે છે (મં. ૧૭)

૨૧ દિષ્ટુ- દિસક, પાનક. (મં. ૨૦)

૨૨ વિદ્વાનઃ ચાત્રી મુખથી કરનારો (મં. ૨૦)

૨૩ દવિર્મયિન્- દવિનો નાશ કરનારો. (મં. ૨૧)

૨૪ કૌકયાતુ- ચક્રાંઓની જેવો કામવ્યવહાર કરનાર
અર્થાત્ અત્યંત કામ વ્યવહારમાં આસક્ત (મં. ૨૨)

૨૫ મુદુલૂકયાતુ- વશની માફ કરતા દર્શનારો,
કૃતાથી બીજાનો નાશ કરનારો મદા કર

૨૬ મૃધવાતુ- ગીધની જેમ બીજાનું કૃપન લઈને
ગૃમ ચપરાશ, લોખી, આને પૂર્વ સૂકનમાં ' અસુ-વૃષ '
કહેવામાં આવેલ છે

૨૭ સુપર્ણયાતુ- મરગી જેમ બાલ ધર્મથી વ્યવહાર
કરનારો ગર્વિષ્, ધમકી.

૨૮ હત્ક્રવાતુ- ધુવડી જેમ દિવસના પ્રકાશથી કરી
જળને વ્યવહાર કરનારો, મદામૃ

૨૯ શ્વયાતુ- કુતરાની જેમ અંદર અંદર લગત કર
નારો, પોતાના જનનામાં સાથે લગનારો અને બીજાઓની
સામે પૂછી પટપટાનનાર એવા નીચ સ્વભાવનો (મં. ૨૨)

૩૦ માયયા શામવાના- કપટથી સર્વ વ્યવહાર કર
નારો, કપડી, છજા વાપરનારો (મં. ૨૪)

આટલાં લક્ષણો દુષ્ટોનાં છે એમ આ સૂત્રમાં કહ્યું છે
પૂર્વ સૂકનમાં ૨૧ અને આ સૂકનમાં ૩૦ લક્ષણો દુષ્ટોનાં
કહેલ છે અને સૂકનોનાં મળીને એકાવન લક્ષણ થયાં છે
આ એકાવન લક્ષણોથી દુષ્ટોને ઓળખી શકાય છે આ
દુષ્ટો અને રક્ષકોનાં લક્ષણ છે આ લક્ષણોની વૃણના શ્રીમદ્
ભગવતગીતાના (અ ૧૬ માં વર્ણવેલ) આસુરી સમ્પત્તિના
લક્ષણોની સાથે જોડી દેવાથી દુષ્ટોનો નિશ્ચય કરવામાં ધર્મીજન
સદાવતા યથ શકે છે આ રક્ષકો કાષ્ઠ ભિખારીનીના
પ્રાણીઓ નથી, તેઓ માનવભતિયાજન દુષ્ટ સ્વભાવના સ્ત્રી
પુરુષ છે, આ હકીકત અહીં બૂલવી જોઈએ નહિ તેથી આ
રક્ષકોથી પોતાની રક્ષા કરવાનું તાત્પર્ય પોતાના સમાજના
અથવા માનવ જાતિના દુષ્ટ જનોથી રક્ષણ કરવું એમ છે
તેથી આ સૂકનમાં કહ્યું છે—

પ્રતિચક્વ, ચિચક્વ, જામૃતમ્ । (મં. ૨૫)

“ પ્રત્યેક સ્થાનમાં જો, વિશેષ રીતે બારીકાપથી જો,

અને જાગૃત રહે " આ ત્રણ સ દેશ આત્મરક્ષાની દૃષ્ટિથી અત્યંત મહત્વના છે જેઓ આ જનતાની રક્ષા કરવાના કાર્યમાં નિયુક્ત થયેલા છે જેઓ પોતે સેવક બનીને જનતાનું રક્ષણ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ પ્રથમ જાગૃત રહે, ઉધે નહિ પોતાની રક્ષા જાગૃતા રહેવાથી જ થઈ શકે છે જેઓ ઉધે છે અથવા આજીવન અને સુસ્ત છે તેઓ પોતાનું રક્ષણ કરી શકતા નથી જાગૃત રહ્યા પછી (પ્રતિચક્ષ) પ્રત્યેક મનુષ્યનો બ્યવહાર જેવો જોઈએ, પોતાના અને પારકા મનુષ્યોના બ્યવહારની સારીરિતે પરીક્ષા કરવી જોઈએ, અને જેવું જોઈએ કે કોણ સહાયક છે અને કોણ ધાતક છે ? આ નિરીક્ષણ (વિચક્ષ) વિશે રીતે કરવું જોઈએ, બહુ જ ગભીરતા પૂર્વક નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ કારણ કે કેટલાક શત્રુઓ એવા હોય છે કે જેઓ મિત્રતાને બહાને આપણી પાસે આવે છે અને પછી કપટથી વખત આવે આપણુ ગળુ કાપી નાખે છે, કે તેની આપણુને લાજુ સરખી પજુ થતી નથી તેથી પ્રત્યેક આત્મતાને વિશેષ હક્ષતાથી નિચાર કરવો અને ભારીક નિરીક્ષણ કરવું જરૂરી છે. સ્વરક્ષણ કરવા ઇચ્છનાર આ ત્રણ આદર્શોને સારી રીતે સ્મરણમાં રાખે આજ બાવનું અધિક ૨૫૫ટીકરણ કરનારી આદર્શો ૧૮ માં મત્રમાં નિમ્ન લિખિત પ્રકારે આપી ગઈ છે.

વિષ્ણુ વિ તિષ્ઠધ્વં, વિષ્ણુ હચ્છત, રક્ષસઃ શુભાયત, રક્ષસઃ સપિનદન. (મ ૧૮)

" પ્રજાજનોમાં વિશેષ પ્રકારે હાજર રહો, પ્રજાજનોમાં શાન્તિ, સુખ સ્થાપન કરવાની ઇચ્છા કરો, અને આ કાર્ય માટે રક્ષસોને શીધી કાઢો, તેમને પકડી રાખો અને તેમને ઢળી નાખો એટલે કે દબાવી દો " અહીં પ્રજાજનોમાં વિશેષ રીતે હાજર રહેવાની આદર્શ છે સાધારણ મનુષ્યો જેની રીતે રહે તેવી રીતે રહેવાની આદર્શ નથી અહીં વેદ ૨૫૪ રીતે કહે છે કે અસાધારણ રીતે પ્રજાજનોમાં સર્વત્ર સચાર કરો, અને જાણી લો કે કોણ રક્ષસો છે અને કોણ દેવ છે. સજ્જનોનું રક્ષણ અને દુઃજનોના વિનાશ કરવા પહેલાં આ સજ્જન છે અને આ દુઃજન છે એનો નિર્ણય કરવો જોઈએ આ નિર્ણય વિશેષ પ્રકારના નિરીક્ષણ સિવાય થઈ શકે નહિ માટે આ આદર્શ કરવામાં આવી છે.

(વિષ્ણુ હચ્છત) પ્રજાજનોમાં શાન્તિ અને સુખ સ્થાપન કરવાની ઇચ્છા ધારણ કરો, આ ઇરાદાથી પ્રજાજનોમાં વિવિધ

૧૮ [અથર્વં અનુ ભા. ૨]

પ્રકારે હાજર રહેવું જોઈએ, અને રક્ષસ કોણ છે તે જાણત-ની બરાબર જાણ થવી જોઈએ જેઓ ગક્ષસો છે એવું નિશ્ચિત જ્ઞાન થઈ જાય તો તે રક્ષસોને (શુભાયત) પકડી રાખો, તેમને જનસમાજમાં ફરતા ન દ કરી દો, તેમની હાલચાલ પર નિયંત્રણ રાખો, અને તેમને (સપિનદન) ઢળી નાખો અર્થાત્ દબાવી દો અહીં ઢળી નાખો, એટલે કે લોટ કરી નાખો એવો અર્થ નથી પરંતુ તેમનું સગદન તોડી નાખો, તેમનું ઐક્ય દબાવવા ન દો. તેમને અવગ્રહ અવગ્રહ કરીને તેમનો નાશ કરો, તેમને અસફળ મનાઓ, આ વિધિમાં જુઓ—

રક્ષસ પ્રાક્તો અપાક્તો અધરાત્ ઉદક્ત જહિ. (મ ૧૬)

" આ દુષ્ટોને સામેથી, પાછળથી, નીચેથી, ઉપરથી અર્થાત્ સર્વ માણુથી પ્રતિમ ધર્માં રાખી તેમનો નાશ કરો " અહીં તેમના દેહના કટકા કરવા એવું તાત્પર્ય નથી, તેમનાં સરીર જરૂર છલિન રહે, પરંતુ તેમની ગતિ (પ્રાક્ત) સામે થી અટકી જાય, (અપાક્ત) તેઓ પાછળ ન જઈ શકે (અધરાત્) તેઓ નીચે ન જઈ શકે અને (ઉદક્ત) ઉપર પજુ જઈ શકે નહિ અર્થાત્ ચારે બાજુથી તેમની હાનિ ચાલ બંદ થઈ જાય અને તેઓ એવા પ્રતિમ ધર્માં રહે કે તેઓ કોઈ પજુ પ્રકારની દુષ્ટતા કરી શકે નહિ આ પ્રકારે જ તેમની દુષ્ટતા નિષ્ફળ જાય તો ખાતે કે તેમનો પૂર્ણ નાશ થયો જ છે અર્થાત્ અહીં તેમને દુષ્ટ કર્મ કરતા અટકાવવા અથવા તેમની દુષ્ટતાનો નાશ કરવો એ અભિષ્ટ છે તેથી જ કહ્યું છે કે—

ઉર્મો પ્રસિતૌ શયાતે. (મ ૧૭)

" અને પ્રકારના દુષ્ટો બધામાં રહે " અર્થાત્ જેતમાં જઈને પડે, તેથી જેઓ આજળ, પાછળ, ઉપર નીચે કોઈ પજુ પ્રકારે હાલીયાની શકે નહિ આ દુષ્ટ પુરોષો હોય કે સ્ત્રીઓ હોય, બંનેને સમાન રીતે પ્રતિમ ધર્માં રાખવાં જોઈએ આ આત્મમાં નીચે લખેલો મત્ર જોડા જવો છે—

પુમાસં યાતુધાનં જહિ. મરયવા શાશવાનં સ્થિય જહિ. (મ ૨૪)

" પુરુષ દુષ્ટ હો અથવા સ્ત્રી કપટચારિણી હો, બંનેને એક જ રીતે નિષ્ફળ બનાવવા જોઈએ " સી છે માટે તેન ક્ષમા કરવા લાકડે તે છે જ નહિ કારણ કે એક નો દુષ્ટ હોય

નો અનોકો અન્યને કદાચક બને છે. તેથી કાષ્ટ પશુ દુષ્ટને કામા થતી ન જોઈએ. સર્વ દુષ્ટ સોફા પોતાની દુષ્ટતા હોડે અને સંજ્ઞન બને, એવો પ્રગમ થવો આશ્ચર્ય છે. રાષ્ટ્રમાં આવી વ્યવસ્થા થવી જરૂરી છે—

દુષ્ટતે સુમં મા મૂલ્.

(મ. ૭)

“દુષ્ટને કરનારા દુષ્ટ મનુષ્યો અહીં તદી ચેનપૂરક ન હૈ” તેમના ભમણ પર પ્રતિગમ હોવો જોઈએ જ્યારે તેઓ પોતાની દુષ્ટતા ત્યાગી દેશે ત્યારે તેમને સર્વ પ્રદેશમાં ભમણ કરવાનું સુગમ થઈ પડશે આ ઉપદેશથી જાણી આવે છે કે રાષ્ટ્રનો પ્રગમ કરનારાઓ પોતાના રાષ્ટ્રમાં અથવા કામને પ્રગમ કરતાં ગામમાં દુષ્ટ મનુષ્યોની એક પૂર્ણ સંખ્યા બનાવે અને તેમના પર પૂરી ઓછી રાખે તેઓ ક્યાં રહે છે ? શું કરે છે ? તે બરાબર જુએ અને તેમને એવા દયાળુમાં રાખે કે તેઓ જરા પશુ છુરાઈ કરી શકે નહિ સંજ્ઞનોના રદાણ માટે દુષ્ટો પર આ રીતે દયાળુ રાખનાની અત્યંત આવશ્યકતા છે તેથી જ કહ્યું છે કે—

દ્યં મતિ વિમથતઃ પરિમૂલ્.

(મં. ૬)

“આ આત્મરક્ષા અને સંજ્ઞન રક્ષા કરવાની શ્રદ્ધિ મનુષ્યોના સર્વ અર્થાત્ નશરોના નાશરિકામાં રિયર રહે” કાષ્ટ પશુ મનુષ્ય તેને બૂલે નહિ, અને—

ધા મન્મુમત્ શય. સહસે ઝરતુ.

(મ. ૩)

“તમારૂં ઉત્સાહ યુક્ત બળ તમારો વિજય અને રત્નના પરાજયને માટે સમર્પિત હો” કનુઓ તો તે સોફાજ છે કે જેનાં લક્ષણો આ સુકતમાં અને પૂર્વ સુકતમાં દુષ્ટની સચા સાથે કહેનામાં આવેલ છે આ દુષ્ટોને દૂર કરવામાં અને સંજ્ઞનોનું રદાણ કરવાના કાર્યમાં સર્વ બાં કામમાં લગાડવું જોઈએ આમ કરવાનો ઉદ્દેશ શું છે તેની જાણ પાકીને આ સુકતના મનનથી થઈ શકે છે દુષ્ટોના સચાર કરવાના ગાંઠો પાંખ થઈ જાય અને સંજ્ઞનોના ગાંઠો વધારે ખુલ્લા થાય. આ બાળ્ય અનેક પ્રયત્નોથી પશુ સાધ્ય થઈ જોઈએ અત્યંત મનુષ્ય પોતાપોતાના કાર્યક્ષેત્રમાં આ વાતની સિદ્ધતાને માટે પરમ પ્રયાન કરે આ પ્રયાન આરા સ્વરૂપના હોય શકે—

ગસત યક્તા મ-સન્ અસ્તુ.

(મ. ૮)

“અસત્ય ભાષણ કરનારી અર્થાત્ દુષ્ટ મનુષ્ય (મ-સન્) ન હોય એવો થાઓ” ન હોય એનો ભાવાર્થ એટલો જ કે તે

દુષ્ટ મનુષ્ય પર પ્રતિગમ રાખવામાં આવે યા તો તેને કારાગૃહમાં રાખવામાં આવે, ઓછો પહેરા નીચે રાખવામાં આવે, તેની દુષ્ટતાના માર્ગ તેને માટે જરા પશુ ખુલ્લા ન રહે, અથવા એની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે કે તે પોતાની દુષ્ટતાના કાર્ય કાષ્ટ પશુ પ્રકારે કરી ન શકે અહીં સુધી જે મનન કર્યું છે તેનો સબધ આ મત બામ સાથે કેટલો છે તે પાકી જુએ અને તેને લક્ષમાં લઈને એ દુષ્ટોનો પ્રગમ કેમ થઈ શકે તેનો બોધ પ્રાપ્ત કરે.

સત્યનો રક્ષક ઇંદ્ય

આ સુકતમાં ક્રિક મહત્વપૂર્ણ વાત કહેનામાં આવી છે તે, “સત્યનો રક્ષક પરમેશ્વર છે” ક્રિક કહેતું છે. સત્ય માર્ગ પર ચાલનારાની સન્નિધિ અનન્ત આપતિઓ આપીને ઉભી રહે તો પશુ હવે તે રૂશી નહિ, કારણ કે તે આ આદેશની પ્રમાણે જાણી ગયો હોય છે કે તેનો રક્ષક પરમેશ્વર છે જ્યારે સત્યનો સરક્ષક પરમેશ્વર છે તો તેને કારણે જ અન્ય કોણ હોઈ શકે ? આ નિષ્કર્ષમાં જુઓ—

સુવિદ્યાર્ન ચિકિત્સુવે જનાય સઘાસઘ ઘલસી પર્યુષાને । સર્વોર્થસત્ય ઘસરઘર્જીવસત્ દિસોમોડવતિ હન્વાસત્ ॥ (મ. ૧૨)

“આ ઉત્તમ શાન યાની બનાનાની ઇચ્છા કરનારા મનુષ્યના દિત માટે કહેનામાં આવ્યું છે કે, સત્ય અને અસત્ય ભાષણની આ જગતમાં રૂપથી યાની રહી છે તેઓમાં જે સત્ય અને સરળ હોય છે તેની પરમેશ્વર રક્ષા કરે છે, અને જે અસત્ય અને કુટિલ હોય તેને નાશ કરે છે” અર્થાત્ સત્યનું પાલન કરનારા અને સરળ આચરણ કરનારા મનુષ્યની રક્ષા પરમેશ્વર પોતે જ કરે છે જ્યારે અસત્યમાંથી તથા કુટિલ વ્યવહાર કરનારો નાશ કરે છે પ્રત્યેક મનુષ્ય ઇચ્છતા આ નિયમને લક્ષમાં રાખે અને પોતાનું આચરણ સીધું અને સત્યને અનુસાર રાખે જેઓ પોતાનું આચરણ આડુ રાખશે તેઓ કદી દોષિત થશે નહિ અને તેમને ઇશ્વરની સન્ન કદી ખમી પડશે નહીં પરમેશ્વરનું રદાણ પ્રાપ્ત કરવાનો આ એક ઉત્તમ ઉપાય છે આશા છે કે પાકીજ્ઞ આ વેદના સદેશથી લાભ ઉઘાવે અને પરમેશ્વરની રક્ષામાં સુરક્ષિત રહીને સત્ય અને સરળતાના માર્ગમાં બની પોતાને કૃતાર્થ બનાવે

જેઓ આતુ આચરણ કરશે અને સત્યપાલનમા સાવધાન રહેશે તેઓ કદી દુષ્ટ નહિ થશે પરંતુ દુષ્ટ તો તેઓ બનશે જે અસત્ય અને કુટિલ વ્યવહાર કરશે આના દુષ્ટીને સખ કરવાનું કાર્ય પરમેશ્વરનું જ છે તેમને વિવિધ પ્રકારની સખ કરવામાં આવે છે તે આ પ્રકારની છે—

વધ ૬૭

આના દુષ્ટોને વધ ૬૭ દેવાની આગતમાં નિમ્ન લિખિત મત્રભાગ પ્રમાણ છે—

અત્રિણાઃ હૃત મ્યોષત્,

અઘશંસં તર્હણ ઘર્ષં ઘર્તયતમ્ । (મ ૪)

દુઢ મંગુરાયત. રક્ષસઃ હૃતમ્ । (મ ૭)

રક્ષ હન્તિ । અસત્ વદન્તં હન્તિ । (મ. ૧૩)

તં મહતા ઘષેન હન્તુ । (મ ૧૬)

પિચુનેભ્યો ઘષ શિશીતે । (મ ૨૦)

રક્ષોઘ્નો ઘષ । (મ ૨૫)

“ બોગી, પાપી, દોહી, નાશ કરનારા, અસત્યભાષણ કરનારા, ચાડીચુમણી કરનારા, જેઓ રાક્ષસીવૃત્તિવાળા લોકો હશે તેઓ વધ ૬૭ને ખાટે યોગ્ય છે આ પ્રમાણે—

તુષ્ટતઃ અન્તરનારંમણે તમસિ ઘષે પ્રયિષ્યતમ્ ।

(મ. ૩)

સા અનન્તં ઘર્ષં અવ પરીષ્ટ । (મ. ૧૭)

અમિતતેભિઃ અદમહમ્ભિઃ તપુર્વઘેભિઃ અત્રિણાઃ વિષ્યતમ્ । (મ ૫)

“ દુષ્ટ કર્મ કરનારાઓને અધિકારના સ્થાનમા રાખો અને તેમના પર શસ્ત્રના ધાર કરો, અગ્નિમાં તપાવેલાં પોલાદર્બ બનાવેનાં ધાતક શસ્ત્રોથી બોગી લોકોના વેધ કરો ’ વેધ કરવો એટલે કે તેમના શરીર પર શસ્ત્રોના ધાવ કરીને તેમને માયસ કરવા, ખાબુથી અથવા બદ્ધની ગોળીથી વેધ કરવો આના વેધ દરથી જ કરવામાં આવે છે આ પ્રમાણે—

યાતુમદ્રપઃ અદાનિ સ્વજત્ । (મ ૨૦)

યાતુમદ્રપઃ અદાનિ અસ્વતમ્ । (મ ૨૫)

મૂરદેષા વિધીવાસ ક્રદન્તુ । (મ ૨૪)

તાન્ નિર્જનૈઃ ઉપસ્થે આદ્યાતુ । (મ ૯)

દ્રોઘવાચ નિર્મઘં સચન્તામ્ । (મ. ૧૪)

“ નાસ ત્વાંનારાઓ પર વિજળી છેડવામાં આવે,

મૂઠાના ઉપાસકોનું ગળુ કાપી નાખવામાં આવે, તેઓ નાશના દાર પર પહોંચે, દ્રોહચુકત ભાષણ કરનારા નાશને પ્રાપ્ત થાઓ ” આ પ્રમાણે ઘણું ખરૂં આ વધ ૬૭ જ છે તો પણ તેમાં અન્ય પ્રકારનો નાશ પણ સભવ છે. પત્યશથી દુષ્ટોનો વધ કરવાનો પણ ઉદ્દેશ્ય છે—

ગ્રાવાણઃ રક્ષસઃ ઉપચ્ચેઃ મ્ત્નુ । (મ ૧૭)

હ્યવા દ્વ રક્ષ. મ્ત્નુ । (મ. ૨૨)

“ પત્યશથી રાક્ષસોનો વધ કરવામાં આવે ” જે રાક્ષસો છે એવેા એકવાર નિશ્ચય થઈ જાય તો તેમને કાંધ એક જગા પર ઉભા કરીને અથવા શ્વશની સાથે દેરીથી બાંધીને દૂરથી તેને પત્યશે મારવાથી તેનો વધ થઈ જશે. આ પ્રકારની વધ પ્રથા અત્યારે પણ અફઘાનિસ્તાનમા ચાલે છે પાટકોએ વિચાર કરવો જોઈએ કે આ રીત અને આ મત્રમા કહેલી રીત એક જ છે કે બિન્ન છે

દેશભાંધી હઠપાર કરવા

યાતૂનાં પરાશર અમયત્ । રક્ષસઃ મિન્દન્ પતુ ।

(મ ૨૧)

“ દુષ્ટ અને યાતના પહોંચાડનારાઓને દમવનારો વીર રાક્ષસોને મારતો મારતો આગમ વધે, ’ આવીરુ લક્ષણ છે, આ વીર ત્રાસ વર્તવનારાઓના દુષ્ટોને સહન કરી શકતો નથી અહીં ‘ પરાન્શર ’ શબ્દ એવી વિચિત્ર રીતે વપરાયો છે તે પાકક બુદ્ધિએ (પરા) દૂર લઈ જઈને (શર) નાશ કરનારો જે વીર છે તેને પરાશર કહે છે રાક્ષસોને સમાજભાંધી અને ગામભાંધી બહાર કાઢવા જોઈએ, તેઓ ગામમાં આવી ગામનાસીઓને ત્રાસ ન દે એ આગતમાં વેદની આજ્ઞા જુઓ—

અચિત્તઃ પરા કૃર્ણીત તુદેષામ્ । (મ. ૧)

યતઃ પપા પુનઃ પક્ષઘ્ન ન ઉદયત્ । (મ ૩)

યાતુમાયત્ રક્ષ ન મા વમિન્દ્ । (મ ૨૩)

કિમીદિન મિથુના અપોઠ્ઠગ્તુ । (મ. ૨૩)

“ જેમનું હૃદય કરુણાથી ન થયો તેમને દૂર દમવનારામાં આવે, તેઓમાંથી એક પણ પાછો ન ફરે, મિથ્યાચારી સર્વ દૂર નાસો જાય ” આ સર્વ આજ્ઞાઓ દુષ્ટોને રાત્ર્યભાંધી બહાર કાઢી ચૂકવાનો ભાવ સૂચવે છે. આ પ્રમાણે દેશભાંધી કાઢી મૂકેલા કાંઈ પણ દુષ્ટ દેરીથી દેશમાં અથવા ગામમાં ન

આવી શકે, આમ કરવાથી જ પ્રગ્ન સુખી રહી શકે છે.

દુષ્ટોને સનાયવા

દુષ્ટ દુષ્ટોનેને નાસ આપવાનો પશુ એક દડ આ સકત મા કહેવ છે આ તપ વતુ એટલે શુ તેનો વિચાર કરવો જોઇએ આ વિધાનો મન આ પ્રમાણે છે—

રક્ષઃ તપત, વચ્ચત્ત । (મ. ૨)

અથશસ અથ તપુઃ યયસ્તુ । (મં ૨)

“ રાક્ષસો, દુષ્ટો, પાપરક્ષિત્વાગ્મોને નાસ દો, તપાવો ” તેમને સ તપ કરો. કહ રીતે, કથા સાધનોથી તેમને સનાયવા જોઇએ તેનો અર્થો ઉલ્લેખ નથી તો પશુ સકતનો વિચાર કરવાથી આપણને ગૌમ પ્રતીત થાય છે કે જ્યારે દુષ્ટને પોતાની કુષ્ટતાના કાર્યથી દક્ષવયામા આવે અને ચારે બાજુથી તેમને શકવામા આવે ત્યારે તેમને સ તપ થશે અને આ પ્રકારે તેમને સ તપ આપવો એમ અર્થો અર્થ સમ રાકાય,

દુષ્ટોનો દ્વેષ

વસ્તુતઃ જોવામાં આવે તો કોઇ મનુષ્ય કદી પશુ કોઇનો દ્વેષ ન કરે પરસ્પર સહુ મિત્ર દષ્ટિથી એકબીજાને જુએ આ નિ સ દેહ ધર્મ છે પરંતુ કુષ્ટ મનુષ્ય અને કુષ્ટાનો દ્વેષ કરવાની આજ્ઞા વેદ આપે છે. જો દ્વેષ કરવોજ હોય તો કુષ્ટ મનુષ્યોનો અને તમની કુષ્ટતાનો દ્વેષ કરવા યોગ્ય છે, જુઓ—

પ્રહરિષ્ટે ક્રવ્યાદે ચોરશ્વક્ષલે કિમીદિને અનવાય દ્વેષો ઘત્તમ્ । (મ ૨)

“ જાનનો દ્વેષ કરનારો, મન ખાનારો, કૂર દષ્ટિ સહા-ભેગ વિચાર કરનારો દુષ્ટનો નિરતર દ્વેષ કરો ” જો દ્વેષ કરવોજ હોય તો તેમનો દ્વેષ કરો, અન્યથા, (મિત્રસ્ય ચક્ષુવા સર્માક્ષામહા યજુઃ) મિત્ર દષ્ટિથી સર્વ તરફ જુઓ અને કદી કોઇનો દ્વેષ ન કરો. દ્વેષ કરવોજ હોય તો કેવળ દુષ્ટોનો જ દ્વેષ કરવો જોઇએ પોતે શુદ્ધ આચરણવાળા બનીને દુષ્ટોનો દ્વેષ કરવા યોગ્ય ॥ મનુષ્ય પોતે પાપથી બચવાને માટે આ પ્રકારની પ્રાર્થના કરે—

પાર્થિવાત્ દિવ્યાત્ ચ અદશ ના વાતુ । (મ ૨૩)

“ ભૂમિના સ બધમાં તથા સ્વર્ગના અપત્તમાં જે પાપ થશે, તેન થી અમને બચાવો ” આ પ્રકારે મનુષ્ય ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે પોતે પોતાને પાપથી બચાવે ખાવા જ મનુષ્યને અર્થાત્ ૨૨૧ પોતે પોતાને પાપથી બચાવનારને કુષ્ટનો

દ્વેષ કરવાનો અધિકાર છે જે પોતે જ પાપ કરે છે તેને દ્વેષ કરવાનો અધિકાર જ નથી

પાપની અધોગતિ

પાપી, કુષ્ટ મનુષ્યની અધોગતિ થાય છે તેમની અકીર્તિ થાય છે. તે બદનામ થાય છે આ નિયમમાં આ સકતમાં નિમ્ન લિખિત મંત્રભાગ મળી આવે છે—

અસ્ય યજ્ઞઃ પ્રતિ ક્ષુપ્તુ ।

યા દિવાનક્ત દિપ્સતિ સ અથઃ અસ્તુ । (મ ૧૧)

સ્તેનક્રુસ્ સ્તમ રિપુઃ દર્શં પતુ ।

સ તજ્ઞા તન્ના શ્વ નિહીયતામ્ । (મ. ૧૦)

સ વદામિ ઘીર્તિઃ વિદ્યુવા । (મ-૧૫)

વિશ્વસ્ય જન્તૌ અઘમ વક્ષોષ્ । (મ ૧૧)

“ આ કુષ્ટનો યજ્ઞ નષ્ટ થઇ બચ, જે દિવસ રાત કુષ્ટતા કરે છે તે નીચે પછ ય ચોર, લૂટારો, કુષ્ટ, સતુ તળ અને ધનથી હીન થાય, તોએ બાળખત્ત્યાઓથી હીન થઇ બચ, તેના હસે પ્રાણુ દૂર થાઓ. આવા કુષ્ટ સર્વ પ્રાણુઓ થી પશુ ખૂનજ નીને પકડાઇ પડે ” અર્થાત્ જે આ પ્રકારનો કુષ્ટ છે તે આ પરમેશ્વરીય નિયમથી અધોગતિને પ્રાપ્ત થાય છે જ્યાં સુધી તે પોતાની કુષ્ટતા છોડતો નથી ત્યાં સુધી તેની ઉત્તતિની કોઇ આજ્ઞા છે નહિ ઉત્તતિની સમ્પન્ન હોય તો કુષ્ટતા અવસ્થ છોડવીજ પડશે, એ વાત અર્થો સિદ્ધ થાય ॥ સર્વ કુષ્ટ માણસો માટે આ ઉત્તતિને માર્ગ ખુલેજા છે, અર્થાત્ ઉત્તતિ સાધ્ય કરવી એ તેમને આધીન ॥ તેઓ જે પૂર્વેકીત રીતે, “ પાપથી બચવા માટે ” ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરશે તો નેમનામા કુષ્ટતા છોડવાનું બળ જરૂર આવી જશે જ તેના આ નિયમો છે—

આત્મ દંડ

શઃ શ-વાતુ યાતુધાન દત્ત્યાદ ।

યઃ રક્ષ શુચિઃ અસિમ દત્ત્યાદ । (મં ૧૬)

“ ભાવાને જુશ કહેવો અને અર્પવરતને પવિત્ર સમજવો ” એ કુષ્ટનું લક્ષણ છે જેઓ પોતાની ઉત્તતિ ચાહે છે તેઓ આવું ન કરે તેઓ તો બનાને બનો, જુરાને જુરો, રાક્ષસને રાક્ષસ, પવિત્રને પવિત્ર, અપવિત્રને અપવિત્ર કહેવાની ટેર પાડે કોનાથીય ન ગભરાતાં જેવી માન્યતા રાખવી અને આપણી માન્યતાને અનુકૂળ કહેવાથી આત્મિકબળ વધે

છે આ રીતે દરેક મનુષ્ય કહે કે—

यदि यातुघानोऽस्मि, यदि वा पुरुषस्य, आयु
ततप, अद्या मुदीय । (भ ૧૫)

“ જો હું કોઈને યાતના પહોંચાડનારો બનું અથવા કોઈ
મનુષ્યને હેરાન કરે તો હું આજે જ મરું જાઉં ” આ
પ્રમાણે ઉત્તન થનારો મનુષ્ય કહે અર્થાત્ જો પોતાના હાથે
કાંઈ પાપ અથવા દોષ થયો હોય તો તેના પ્રાપ્તિત કરવા

માટે મનુષ્યે તૈયાર રહેવું જોઈએ પોતાથી જો મહારોપ થયો
હોય તો તેણે મરવા માટે પશુ તૈયાર થવું જોઈએ જેની
જેટલી આ પ્રકારની તૈયારી હોય તેની તેજા પ્રમાણમા
ઉત્તિ થશે પાકકે આ ઉત્તર થનારો માર્ગ પોતાના મનમાં
ધારણુ કરે, આનો ધણેજ વિચાર કરે અને તેને પોતાના
જીવનમાં જમા સુધી બની શકે ત્યાં સુધી ઉતારવાનો પ્રયત્ન
કરે આ આત્મદંડના માર્ગથી મનુષ્ય શીઘ્ર ઉત્તર બની
શકે છે

શત્રુ નિવારણુ

કાંડ ૭, સૂકત ૧૨૨

(જાપ - અથર્વાક્રિતા । દેવતા-ઇન્દ્ર)

आ मुन्द्रैरिन्द्र हरिर्मियाहि मयूररोमभिः ।

मा त्वा के चिद्वि यमन्वि न पाशिनोऽति धन्वेव तौ इहि

॥ ૧ ॥

અર્થ— હે ઇન્દ્ર । (મન્દ્રે મયૂરરોમભિ હારેભિઃ આયાહિ) સુહર મોરની પાખોની જેમ સુહર
પૂછડાવાળા ઘોડાઓ સાથે તું અહીં આવ (પાશિન વિન) જેવી રીતે પક્ષીઓને જાળમાં પકડે છે તે પ્રકારે
(ત્વા કેચિત્ મા વિ યમન્) તને કોઈ પકડે નહીં (ધન્વ દ્વ તાન્ અતિ દ્વહિ) જેતાળ પ્રદેશમાંથી જેમ
છડપથી પસાર થઈએ છીએ તેમ તેમનું અતિક્રમણુ કર (૧)

બાવાર્થ— (ઇન્દ્ર =ઇન્દ્ર+દ્ર) શત્રુનો નાશ કરનારા આ વીરનું નામ છે આવા વીર સુહર ઘોડાઓ પર અથવા
બેના ઘોડા બેઠેલા રથ પર સવાર થઈને સ્થાન સ્થાનમાં જાય તેમનો પ્રતિજ્ઞ કરનારો કોઈ ન હો આજ વીર લોકો દુષ્ટોને
અપકારે અને તેમને દબાવીને તેમને આક્રમણુ રાખે

શત્રુઓનો નાશ

કાંડ ૭, સૂકત ૧૧૫

(જાપિ-મૃગ । દેવતા-ઇન્દ્રાગ્રી)

अग्र इन्द्रश्च द्वाशुषे हतो वृत्राण्यग्रति । उमा हि वृत्रहन्तमा

॥ ૧ ॥

અર્થ— હે અગ્નિ ! તું અને (ઇન્દ્ર ચ) ઇન્દ્ર મળીને (દ્વાશુષે) દાન આપનારને માટે (વૃત્રાણિ
અપ્રતિ હત) શત્રુઓને જરા પશુ ભૂલ કર્યા વગર મારી નાખો કારણુ કે (ઉમા) તમે જ ને (હિ
વૃત્રહન્તમા) શત્રુઓનો નાશ કરનારા છો (૧)

યે પશ્ચાજ્જુહતિ જાતવેદઃ પ્રતીચ્યા વિશોમિદાસંત્યસ્માન્ ।	
વરુણમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ	॥ ૩ ॥
ય ઉત્તરતો જુહતિ જાતવેદુ ઉદીચ્યા વિશોમિદાસંત્યસ્માન્ ।	
સોમમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ	॥ ૪ ॥
યેદંધસ્તાજ્જુહતિ જાતવેદો ધ્રુવાયાં વિશોમિદાસંત્યસ્માન્ ।	
ભૂમિમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ	॥ ૫ ॥
યેદંતરિક્ષાજ્જુહતિ જાતવેદો વ્યધ્વાયાં વિશોમિદાસંત્યસ્માન્ ।	
વાયુમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ	॥ ૬ ॥
ય ઉપરિષ્ટાજ્જુહતિ જાતવેદ ઋધ્યાયાં વિશોમિદાસંત્યસ્માન્ ।	
સૂર્યમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ	॥ ૭ ॥
યે વિશામંતર્વેદોમ્યો જુહતિ જાતવેદુઃ સર્વાંમ્યો વિરમ્યોમિદાસંત્યસ્માન્ ।	
બ્રહ્મર્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ	॥ ૮ ॥

અર્થ—હે સર્વંશ ! (યે વશ્ચાત્ જુહતિ) જેઓ પાછળથી આહુતિ આપે છે અને (પ્રતીચ્યાઃ વિશઃ) અસ્માન્ અમિદાસન્તિ) પશ્ચિમ દિશાથી અમારો ઘાત કરવા ઇચ્છે છે (તે વરુણં કૃત્વાં) વરુણને પ્રાપ્ત કરીને પરાભવ પામીને હુઃખ ભોગવે, હું તેમના પર હુમલો કરીને તેમનો નાશ કરું છું. (૩)

હે સર્વંશ ! (યે ઉત્તરતઃ જુહતિ) જેઓ ઉત્તર દિશામાંથી હવન કરે છે અને (ઉદીચ્યાઃ વિશઃ) ઉત્તર દિશાથી અમારો નાશ કરવા માગે છે તેઓ (સોમં કૃત્વાં) સોમને પ્રાપ્ત કરીને પરાભવ પામીને હુઃખ ભોગવે, હું તેમના પર હુમલો કરીને તેમનો નાશ કરું છું. (૪)

હે સર્વંશ ! (યે ઇદંધસ્તાત્ જુહતિ) જે નીચેની બાલુઓથી આહુતિ આપે છે અને (ધ્રુવાયાં વિશઃ) આ ધ્રુવ દિશા તરફથી અમારો નાશ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ (ભૂમિં કૃત્વાં) ભૂમિને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૫)

હે સર્વંશ ! (યે અન્તરિક્ષાત્ જુહતિ) જેઓ અન્તરિક્ષમાંથી આહુતિ આપે છે અને (વ્યધ્વાયા વિશઃ) વિશેષ માર્ગવાળી દિશામાંથી અમારો નાશ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ (વાયું કૃત્વાં) વાયુને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૬)

હે સર્વંશ ! (યે ઉપરિષ્ટાત્ જુહતિ) જેઓ ઉપરના ભાગમાંથી આહુતિ આપે છે અને આ ઋધ્યાયા વિશઃ) ઉર્ધ્વ દિશામાંથી અમારો નાશ કરે છે તેઓ (સૂર્યં કૃત્વાં) સૂર્યને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૭)

હે સર્વંશ ! (યે વિશાં અન્તર્વેદોમ્યઃ જુહતિ) જેઓ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓમાંથી આહુતિ આપે છે અને (સર્વાંમ્યઃ વિરમ્યઃ) સર્વ દિશાઓમાંથી અમારો નાશ કરવાનો યત્ન કરે છે (તે બ્રહ્મ કૃત્વાં) તેઓ બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૮)

યામ્યામર્જયન્સ્વૃચ્ચ એવ યાવાંતસ્થતુર્ભુવનાનિ વિશ્વા ।

પ્રચર્વણી વૃષ્ણા વજ્રવાહુ અગ્નિમિન્દ્ર વૃત્રહ્ણાં હૃદ્યેઽહમ્

॥ ૨ ॥

ઉપ ત્વા વૃવો ઓગ્રમીચમસેન વૃહસ્પતિઃ ।

ઇન્દ્ર ગીર્મિનં આ વિંશ યજમાનાય સન્વતે

॥ ૩ ॥

અર્થ—(યામ્યા અગ્રે એવ સ્વ અજયન્) જે બનેની મહાયથી પહેલેથીજ સ્વર્ગલોકને છૂટી લીધે હતો (યો વિશ્વા ભુવનાનિ આસસ્યતુ) જે બને સર્વ ભૂવનોમા સ પૂર્ણ રીતે વ્યાપેલા છે (પ્ર-ચર્વણી) મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ, (વૃષ્ણા) બળવાન, (વૃત્ર-હ્ણા વજ્રવાહુ) શત્રુનો વધ કરનારા શસ્ત્રધારી (અગ્નિ ઇન્દ્ર અહં હૃવે) અગ્નિ અને ઇન્દ્રને હું બોલાવું છું (૨)

હે ઇન્દ્ર! (વૃહસ્પતિ દેવઃ ત્વા ચમસેન ઉપ અગ્રમીત્) જ્ઞાનપતિ દેવ તને અમર્યાથી દાન કરે છે (સન્વતે યજમાનાય) સોમયાજ્ઞ યજમાનને કારણે (નઃ ગીર્મિ આવિશ) અમે કરેલી સ્તુતિ સાથે અહીં પ્રવેશ કર. (૩)

શત્રુનો નાશ

કાંડ ૪, સૂક્ત ૪૦

(૪૧ - ગુરુઃ : દેવતા - અગ્ર, વહુદેવ ય)

યે પુરસ્તાત્જુહ્વતિ જાતવેદઃ પ્રાચ્યાં વિશોભિદાસન્પ્રસ્માન્ ।

અગ્નિમૃત્વા તે પરાશ્ચો વ્યથન્તાં પ્રત્યર્ગેનાન્પ્રતિસરેળં હન્મિ

॥ ૧ ॥

યે દક્ષિણતો જુહ્વતિ જાતવેદો દક્ષિણાયા વિશોભિદાસન્પ્રસ્માન્ ।

યમમૃત્વા તે પરાશ્ચો વ્યથન્તાં પ્રત્યર્ગેનાન્પ્રતિસરેળં હન્મિ

॥ ૨ ॥

અર્થ—હે (જાતવેદઃ) સર્વજ્ઞ! (યે પુરસ્તાત્ જુહ્વતિ) જે સન્ધ્યુજ રહીને આહુતિ આપે છે અને (પ્રાચ્યાં વિશઃ અસ્માન્ અભિદાસન્તિ) પૂર્વ દિશામાંથી અમને હાસ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે (તે અગ્નિમૃત્વા પરાશ્ચ વ્યથન્તાં) તેઓ અગ્નિને વશ થઈ પરાભવ પામીને હુખને પ્રાપ્ત થાઓ (પનાન્) તેમનો પીછો કરીને અને તેમના પર હુમલો કરીને નાશ કરે છું (૧)

હે (જાતવેદ) સર્વજ્ઞ! (યે દક્ષિણત જુહ્વતિ) જે દક્ષિણ દિશામાંથી આહુતિ આપે છે અને (દક્ષિણાયા વિશઃ અસ્માન્ અભિદાસન્તિ) દક્ષિણ દિશામાંથી જે અમારો નાશ કરવા ઇચ્છે છે (તે યમમૃત્વા પરાશ્ચ વ્યથન્તાં) તેઓ યમને પ્રાપ્ત કરીને, હારી બંધને હું બને પ્રાપ્ત થાઓ (પનાન્) તેમનો પીછો પકડીને અને તેમના પર હુમલો કરીને નાશ કરે છું (૨)

યે પશ્ચાજ્જુહતિ જાતવેદઃ પ્રતીચ્યા વિશોમિદાસંન્યસ્માન્ ।	
વરુણમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ	॥ ૩ ॥
ય ઉત્તરતો જુહતિ જાતવેદઃ ઉદીચ્યા વિશોમિદાસંન્યસ્માન્ ।	
સોમમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ	॥ ૪ ॥
યેઽધસ્તાજ્જુહતિ જાતવેદો ધ્રુવાયાં વિશોમિદાસંન્યસ્માન્ ।	
ભૂમિમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ	॥ ૫ ॥
યેઽન્તરિક્ષાજ્જુહતિ જાતવેદો વ્યધ્વાયાં વિશોમિદાસંન્યસ્માન્ ।	
વાયુમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ	॥ ૬ ॥
ય ઉપરિષ્ઠાજ્જુહતિ જાતવેદઃ ઋધ્યાયાં વિશોમિદાસંન્યસ્માન્ ।	
સૂર્યમૃત્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ	॥ ૭ ॥
યે વિશામન્તર્દેશોમ્યો જુહતિ જાતવેદઃ સર્વામ્યો વિરમ્યોમિદાસંન્યસ્માન્ ।	
બ્રહ્મર્વા તે પરાંઓ વ્યથન્તાં પ્રત્યગેનાન્પ્રતિસરેણં હન્મિ	॥ ૮ ॥

અર્થ—હે સર્વશ ! (યે પશ્ચાત્ જુહતિ) જેઓ પાછળથી આહુતિ આપે છે અને (પ્રતીચ્યાઃ વિશઃ) અસ્માન્ અમિદાસન્તિ) પશ્ચિમ દિશાથી અમારો ઘાત કરવા ઇચ્છે છે (તે વરુણં ક્રત્વાં) વરુણને પ્રાપ્ત કરીને પરાભવ પામીને હુઃખ ભોગવે, હું તેમના પર હુમલો કરીને તેમનો નાશ કરું છું. (૩)

હે સર્વશ ! (યે ઉત્તરતઃ જુહતિ) જેઓ ઉત્તર દિશામાંથી હવન કરે છે અને (ઉદીચ્યાઃ વિશઃ) ઉત્તર દિશાથી અમારો નાશ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ (સોમં ક્રત્વાં) સોમને પ્રાપ્ત કરીને પરાભવ પામીને હુઃખ ભોગવે, હું તેમના પર હુમલો કરીને તેમનો નાશ કરું છું. (૪)

હે સર્વશ ! (યે અધસ્તાત્ જુહતિ) જે નીચેની બાજુએથી આહુતિ આપે છે અને (ધ્રુવાયાં વિશઃ) આ હવન દિશા તરફથી અમારો નાશ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ (ભૂમિં ક્રત્વાં) ભૂમિને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૫)

હે સર્વશ ! (યે અન્તરિક્ષાત્ જુહતિ) જેઓ અન્તરિક્ષામાંથી આહુતિ આપે છે અને (વ્યધ્વાયાં વિશઃ) વિશેષ ભાગવાળી દિશામાંથી અમારો નાશ કરવા ઇચ્છે છે તેઓ (વાયું ક્રત્વાં) વાયુને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૬)

હે સર્વશ ! (યે ઉપરિષ્ઠાત્ જુહતિ) જેઓ ઉપરના ભાગમાંથી આહુતિ આપે છે અને આ (ઋધ્યાયાં વિશઃ) ઉર્ધ્વ દિશામાંથી અમારો નાશ કરે છે તેઓ (સૂર્યં ક્રત્વાં) સૂર્યને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૭)

હે સર્વશ ! (યે વિશાં અન્તર્દેશોમ્યઃ જુહતિ) જેઓ દિશાઓ અને ઉપદિશાઓમાંથી આહુતિ આપે છે અને (સર્વામ્યઃ વિરમ્યઃ) સર્વ દિશાઓમાંથી અમારો નાશ કરવાનો યત્ન કરે છે (તે બ્રહ્મ ક્રત્વાં) તેઓ બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થઈને પરાભવ પામીને કષ્ટ ભોગવે, તેમના પર હુમલો કરીને હું તેમનો નાશ કરું છું. (૮)

રાત્રુનો નાશ.

રાત્રુનો નાશ

જે લોકો અમારા નાશ કરે છે, અમને દાસ બનાવે છે અથવા અન્ય પ્રકારથી અમને સત્તાવે છે, તેઓ બધા અમારા દુશ્મન છે. તેમનો પ્રતિકાર અવશ્ય કરવો જોઈએ. જેઓ અમારા શત્રુ છે તેઓ પાછળથી, આગળથી, જમણી પાછળથી અને ડાબી પાછળથી, નીચેથી અથવા ઉપરથી દુશ્મનો કરે છે અને અમારા નાશ કરે છે, કાષ્ટ કાષ્ટ વખતે શત્રુ આ પ્રકારે છુપાઈને શુભ પ્રયત્નોથી અમારા નાશ કરવા હુલે છે કે સામાન્ય મનુષ્યો તો તેમના પ્રયત્નોને જાણી પણ શકતા નથી. આવા શુભ શત્રુઓનો નાશ કરવો એ મહત્વ કપડું કાપ છે. આ સૂક્તમાં જે જે પ્રકારના શત્રુઓનું વર્ણન કરેલું છે તેઓ તો મહાન કર્મભાવનો દામ કરે છે અને તેમ કરીને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે છે, અને પછી શુભ રીતે ધાત કરે છે. આ શત્રુઓ (જુહતિ) હવન કરવાનો યત્ન કરે છે, યજ્ઞ યાગ અને સત્ત કરવાનો દામ કરીને જનતાનું બંધુ કરવાનો જ પોતાનો પ્રયત્ન છે એમ દર્શાવી લોકોમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે છે અને પછી અંદરનાથી નાશ કરવાની તૈયારી કરે છે. હવનમાં એવા અવિધિ યુક્ત પદાર્થો અર્ધાવ્રત આદિ પ્રયુક્ત કરે છે કે જેથી દેશમાં રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેથી મનુષ્યોનો નાશ થઈ જાય છે. યજ્ઞો અને હવનનો દામ રચીને આવા અર્થદારક કાર્યો કરનારોનો નાશ કરવાનો હોય છે તેથી જનતાનો ઘણો નાશ થવા છે. વિધિપૂર્વક કરેલા પદ યાગ વે આરોગ્યની શ્રદ્ધા કરનારા હોય છે પરંતુ આ પ્રમાણે વિધિહીન આહુતિઓ આપવાથી જનતાનો ઘાત થાય છે. દામ કરીને નાશ કરવાના આનાથી બીજા અનેક પ્રકાર છે. પાંચ તેમનો વિચાર અહીં કરે. કેટલાક શત્રુઓ એવા હોય છે કે જેઓ ઉપકાર કરવાનો ભાવ દર્શાવી ખરી રીતે અનર્થ અને અહિત જ કરે છે, તેમનો અહીં વિચાર કરવો જોઈએ. આવા શત્રુઓનો નાશ કરવો જુદાજ મુશ્કેલ હોય છે, પરંતુ તેમનો નાશ કરવો તો આવશ્યક છે જ કારણ ખુલ્લો દુશ્મનો કરનારા શત્રુઓ કરતાં આમ છુપાઈને નાશ કરનારા શત્રુ વધારે લાયકર અને ધાતક હોય છે. તેમનો નાશ કરવાના

કેટલાક ઉપાય આ સૂક્તમાં કહેલા છે. તેનો ભાવ સમજવા માટે નીચે દર્શાવેલ કાંઈક જુઓ—

દિશા	દેવતા	શુભ	કર્મ
પ્રાચી	અગ્નિ	દાન, તેજ	અદાન નાશ
દક્ષિણ	યમ	નિયમન	કુટ્ટોને કંડ આપવો
પ્રતીચી	વરુણ	નિવારણ	શત્રુનું નિવારણ
ઉદીચી	સોમ	શાન્તિ	શાન્તિનો ઉપાય
ધ્રુવ	પૃથ્વી	આધાર	સજ્જનોનો આધાર આપવો.

અન્તરિક્ષ વાયુ બળ, જીવન બળનો ઉપયોગ ઉર્જા સ્વર્ગ પ્રકરણ પ્રેરણા કરવી.

દિશાઓના અનેક દેવતાઓના આ શુભ કર્મો ભેદથી મનુષ્યને જાણાવ્યોએ કે પોતાના શત્રુઓને દૂર કરવા માટે તેઓએ શું કરવું જોઈએ સર્વ પ્રથમ પોતાના લોકોનું અદાન દૂર કરવું જોઈએ, અને તેમને ઉત્તમ પ્રકારે દાન આપવું જોઈએ. દાન સંવર્ધનના કાર્યમાં જે વિધિકારક હોય તેમને કંડ દેવો જોઈએ અને રીંછી કદી પણ વિરોધ ન કરે એવો યોગ્ય સાસન પ્રત્યેક કરવો જોઈએ આદ્ય કરવા છતાં જેઓ શત્રુતા રાખે તેમને સારીરીતે પ્રતિબંધ કરીને તેમનું નિવારણ કરવું જોઈએ. સર્વ પ્રથમ શાન્તિના ઉપાયથી ઉપ-શાન્ત પ્રતિબંધ કરવો જોઈએ, અને જો શાન્તિથી ઉપશાન્ત કાર્યમાં અસફળતા પ્રાપ્ત થાય તો પછી શક્તિનો ઉપયોગ કરીને પણ કુટ્ટોને દૂર કરવા જોઈએ સજ્જનોની રક્ષા અને કુળનોનો નાશ કરીને જનતાને તેના અમુકાદનો નિ.એવસનો ખાચ ખુલ્લો કરી આપવો જોઈએ. આ પ્રકારે બપરશા કરવાથી જનતાની એકાં એકલી મહાશક્તિ પ્રકટી કે શત્રુઓ પોતે જ દૂર થઈ જશે અને પછી હરકત ઉત્પન્ન કરનારા શત્રુઓ તેમને સત્તાવવામાં અસમર્થ થઈ જશે. શત્રુ ગમે તે દિશામાંથી કુમરો કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો તે દિશામાં પોતાનું રક્ષણ કરવાનું સાધન પોતાની પાસે પહેલાથી જ તૈયાર હોવું જોઈએ શત્રુઓ બળપૂર્વક કુમરો કરે તો તેમનો બળથી

પ્રતિકા કરવો જોઈએ. તે જ પ્રમણે શનુઓ જે જે શસ્ત્રો લઈને આમારા પર હુમલો કરે તેનું નિવારણ કરવાનો પૂર્ણ પ્રમથ આપણી પાસે તૈયાર હોવો જોઈએ આ પ્રમાણે શનુઓને દૂર કરવાનો પ્રમથ થતો રહે તો જ જનતામાં શક્તિ, પ્રગતિ અને ઉન્નતિ થઈ શકે છે દેશ શનુરહિત થવાથી જ મનુષ્યોનો અભ્યુદય થવાનો અને તેમને નિત્રેયસ પ્રાપ્ત થવાનો વધારે સહન છે શનુઓના હુમલા વાર વાર થતા

રહે તો ઉન્નતિની સાધના તદ્દન અસહન છે

આ માટે કાયા વાયા મનથી તથા આપણી પાસેના અન્યાન સાધનોથી શનુઓને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન થવો જોઈએ અને આપણુ આત્મિક, બૌદ્ધિક, માનસિક, શારીરિક તથા અન્ય સર્વ પ્રકારનાં બળ એટલા વધારના જોઈએ કે જેથી આપણી સામે શનુઓ ઉભા જ રહી શકે નહિ

શનુ-નાશન-સૂકત

કાંડ ૧, સૂકત ૧૬

(ઋષિ - મણા । દેવતા-ઈશ્વર, મણા)

મા નોં વિદન્ વિવ્યાધિનો મો અમિઘ્યાધિનોં વિદન્ ।

॥ ૧ ॥

આરાચ્છરણ્યા અસ્માદ્વિપૂંચીરિન્દ્ર પાતય

વિવ્વચ્ચો અસ્મચ્છરવઃ પતન્તુ યે અસ્તા યે ચાસ્યાઃ ।

॥ ૨ ॥

દૈર્વાર્મનુષ્યેષ્વો મમામિત્રાન્ વિ વિધ્યત

યો નઃ સ્વો યો અરણઃ સજાત હ્રત નિષ્ણો યો અસ્મોં અમિદાસંતિ ।

॥ ૩ ॥

રુદ્રઃ શરણ્યૈતાન્ મમામિત્રાન્ વિ વિધ્યતુ

યઃ સપત્નો યોઽસપત્નો યર્ષઃ ક્ષિપન્ છપાંતિ નઃ ।

॥ ૪ ॥

વૈવાસ્તં સર્વં ધૂર્વન્તુ મહા વર્મ મમાન્તરમ્

અર્થ— (વિ-વ્યાધિન) વિશેષ રીતે વિધનારા શનુ (ન મા વિદન્) અમારા સુધી પહોંચે નહિ (અમિઘ્યાધિન) ચારે તરફથી આરનારા અને કાપનારા શનુ (ન મો વિદન્) અમારા પયંત કદી પણ ન પહોંચે કે (રુદ્ર) પરમેશ્વર ! (વિપૂંચી શરણ્યા) બધી બાબુ ફેલાનારા બાબુ સમુદોને (અસ્મન્ આરાત્ પાતય) અમારાથી દૂર પાડ. (૧) (યે અસ્તા) જે ફેડેલા છે અને (યે ચ અસ્યા) અને જે ફેડવાના છે તે સર્વ (વિવ્વચ્ચ શરવઃ) ચારે તરફ ફેલાએલા બાબુ વગેરે શાસ્ત્રો (અસ્મત્ પતન્તુ) અમારાથી દૂર જઈને પડે (દૈર્વાર્મનુષ્યેષ્વ) કે મનુષ્યોના હિત્ય બાણો ! (મમા અમિત્રાન્) આગ શનુઓને (વિવિધ્યત) વિધી નાખો. (૨) (ય ન સ્વ) જે અમારા પોતાના અથવા (ય અરણ) જે ખીજ જાતિના હો અથવા જે (સ-જાત) સમાન હિત્ય જાતિના કુલીન (હ્રત) અથવા જે (નિષ્ણઃ) શિષ્ઠ જાતિના અથવા વર્ણ સહ જાતિના હીન (અસ્માન્ અમિદાસંતિ) અમારા પર ચઢાઈ કરીને અમને દાસ બનાવવાના પ્રયત્નો કરે (પતાન્ મમા અમિત્રાન્) આ મારા શનુઓને (રુદ્ર) રક્ષાવનાર વીર (શરણ્યયા વિવિધ્યત)

ખાણેથી વિધી નાખે. (૩) (યઃ) જે (સપ્તમઃ) વિરોધી અને (યઃ સપ્તમઃ) જેઓ પ્રગટ રીતે વિરોધીઓ નથી (ચ યઃ દ્વિપત્) અને જે દેખ કરીને (ના જ્ઞાપાતિ) અમને શાપ આપે છે (તં) તેનો (સર્વે દેવાઃ) બધા દેવ (ધૂર્વેન્તુ) નાશ કરે (મમ અન્તરં વર્મ) મારું આંતરિક કવચ (ગ્રાણ) શ્રદ્ધાતાન જ છે. (૪)

ભાષાર્થ—અમારા નીચે પુરુષોનું શોષ એવું દેા કે અમારો નાશ કરવાની શક્તિ હવેનારા સર્વ રાત્રુ અમારાથી દુરેથી દૂર રહે અને અમારા કુખી કરી ખૂબ પહેલેથી રાકે નહિ. તેમનાં શત્રો ખૂબ અમારાથી દૂર રહે. (૧) બધાં શત્રો અમારાથી દૂર જઈને પડે, અને અમારા રાત્રુઓ પર જ બધાં શત્રો પડ્યાં રહે. (૨) અમારો કાલ ખૂબ મિત્ર અથવા શત્રુ, અમારી બાંધવો અથવા પરબાંધવો, કેમકે અથવા દીન અને તે કેમ ન દેા જો તે અમને હાસ બનાવવા થાકે યા અમને નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો દેાય તો તેનો નાશ શત્રુઓથી કરવો એ શોષ છે. (૩) જે પ્રગટ અથવા અપ્રગટ રાત્રુ અમારો નાશ કરવા હાલ અથવા અમને જુદાં વેળાં કરેવા માંગતો દેાય તો સર્વ સત્જનો તેને અમારાથી દૂર કરે મારું આંતરિક કવચ શાપતાન જ છે. (૪)

રાત્રુ-નાશન-સૂકત

આ " માત્રામિક ગણ " નું સૂકત છે. તેને કારણે " અપરાધન ગણ " ના સૂકતોની સાથે પણ તેનો સંબંધ છે. તેથી પાકક આ ગણના સૂકતની સાથે તેનો પચ વિચાર કરે.

આંતરિક કવચ

આ સૂકતમાં જે સર્વથી મહત્વની વાત કહેવામાં આવી છે તે આંતરિક કવચની છે. હેરાનું કવચ પર્વત, દુર્ગ અને સપ્તરૂ હોય છે. તે દેવાને કારણે બહારના શત્રુઓ દેશમાં ધૂસી શકતા નથી. મામકનું કવચ કિંલ્લાઓ હોય છે તેથી શત્રુઓ ગામમાં ધૂસી જતા નથી. શરીરનાં કવચ લોખંડના અથવા તારનાં બનાવવામાં આવે છે તેથી શત્રુઓના શત્રો શરીર પર લાગતાં નથી, અને શરીરનું રક્ષણ થાય છે. શરીરની બહાર આત્મા અને અંતાકરણ છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર મગીને અંતાકરણ બને છે. આત્મા સાથે આત્મા પણ વસે છે, આ " અન્તઃકરણ " ને માટે " અન્તઃકવચ " અવશ્ય હેાનું બોધ્યું, જે આ રાત્રુનાશન સૂકતે " પ્રજ્ઞા વર્મ મમાન્તરમ્ " શબ્દો દ્વારા દર્શાવ્યું છે. શાન રૂપ કવચ જ મારું આંતરિક " કવચ " છે. જેનો આત્મા અને અંતાકરણ શાન રૂપ કવચથી સંરક્ષાઓનાં છે, તેમને કાંઈ પણ રાત્રુનો ડર રાખવાનું કાંઈ કારણ નથી. તે અખતસર જ

બની જાય છે આ શાન રૂપ કવચ દર્શાવવામાં શાનનાયક " બ્રહ્મા " શબ્દ સૂકતમાં વાપર્યો છે. તેજ પરમેશ્વર અથવા બ્રહ્મનો વાચક છે અને તેથી આ બ્રહ્મ શબ્દથી " પરમાત્મ વિષયક આસ્તિક્ય અને શુદ્ધિયુક્ત શાન " એટલો અર્થ આ શબ્દથી સમજવા શોભે છે.

આ સૂકતના બે વિભાગ

આ સૂકતના બે વિભાગ થાય છે. પ્રથમ વિભાગમાં પ્રારંભથી ચતુર્થ મંત્રના તૃતીય ચરણ સુધીના સર્વ મંત્રો આવે છે, અને દ્વિતીય વિભાગમાં ચતુર્થ મંત્રના ચતુર્થ ચરણનો જ સમાવેશ થાય છે. આ વિભાગોને ક્રમે ક્રમે આ સૂકતનો વિચાર કરવાથી સ્વર્ગ બોધ મળે છે.

વૈદિક ધર્મનું સાધ્ય, શ્રાદ્ધ કવચ

" પરમાત્માની ભક્તિથી પરિપૂર્ણ સાધ્ય સનાતન શાન જ મારું કવચ છે " આ શ્રાદ્ધ કવચથી સુરક્ષિત થવાથી અને કાંઈ પણ શત્રુનો ભય રહે નહિ આ આત્મવિશ્વાસ અનુભવમાં ઉત્પન્ન કરવા એ વૈદિકધર્મનું સાધ્ય છે. આ જાવ અનુભવમાં સ્થાપિત કરવા માટે જ આ વૈદિકધર્મનું શિક્ષણ છે. પરંતુ આ શાન સાધ્ય સમયસર શોધક જ પરિશુદ્ધ શ્રદ્ધાશ્રાવણોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનાથી પણ શોધ

સ તેમાં તેનો સાક્ષરકાર થાય છે એ વાત આપણે ઇતિહાસમાં જોઈએ છીએ તેથી ને કે વેદનું આ સાધ્ય જ છે તો પણ સર્વ મનુષ્યોમાં આ સાધ્ય સાક્ષરકારથી પ્રત્યક્ષ થતું કડીન છે એમાં પણ સંદેહ નથી તેથી આધારણ મનુષ્ય આત્મિક દિવ્યશક્તિને શરણુ જવાને બદલે મતભેદનો નિશ્ચય કરતી વખતે શારીરિક પાશથી શક્તિનો જ આશ્રય ગ્રહણ કરે છે તેથી અમારૂં કહેવું છે કે પ્રથમ વિકાસના મત્રો પાશથી શક્તિનો વિચાર કરતી વખતે સાધારણ મનુષ્યોને માર્ગ બતાવે છે અને દ્વિતીય વિકાસનો મત્ર લાગ આત્મિક દિવ્ય શક્તિનું માનવાનું અતિમ ખેપ જતાવે છે

‘આત્મિક શક્તિ અથવા આત્મિક જ્ઞાન જ મારે સર્વ થી મહાન કવચ છે જેથી હું સર્વ પ્રકારના શત્રુઓથી સુરક્ષિત રહી શકું છું, મારામાં જે અહિંસાનો ભાવ પ્રવૃત્તિથી રિથર થાય તો જે જે મારી પાસે આપશે તેમનામાંથી પણ શત્રુતાનો ભાવ દૂર થઈ જશે”

આ પ્રમાણે વૈદિકધર્મનું શિક્ષણનું અતિમ સાધ્ય છે, આજ વાત મનુષ્યે અ તે સ્વીકારવાની છે પરંતુ આ સ્વીકાર બાદ દુઃખાણથી થવો જોઈએ નહિ પરંતુ અત રક્તિથી જ થવો જોઈએ, આપણો સ્વભાવ જ એવો બનાવવો જોઈએ આ ભાવનાથી મનુષ્યનું સર્વથી અધિક કલ્યાણ થાય છે

અન્ય કનથ, દ્વાનકનથ

શરીરનું, નગરનું તથા દેશનું અન્યાય કવચ ઉપરોક્ત નિશ્ચાસના અભાવે આવશ્યક જ છે સ્વસરક્ષણનાં શ્રેષ્ઠ વગેરે સર્વ આ અન્યાયમાં જ સદાયક છે અર્થાત જ્યાં સુધી જનતા પૂર્વાગત અધિકારને માટે યોગ્ય બને નહિ ત્યાં સુધી શરીર ક્ષતિગ્રસ્ત રાષ્ટ્રનું સરક્ષણ આ શ્રેષ્ઠ સાધ્ય છે અને દ્વાન સાધન છે જ્ઞાન કવચથી સુરક્ષિત થતું એ બ્રાહ્મ-સાધન છે અને લોખ-ના કવચથી તથા

શ્રેષ્ઠોથી સુરક્ષિત થતું એ દ્વાન સાધન છે બ્રાહ્મસાધન સ્વીકારવાને યોગ્ય જનતાની ઉત્પત્તિ ધર્મસાધનમાં જ કરવી જોઈએ અને જ્યાં સુધી એકલી ઉત્પત્તિ થાય નહિ ત્યાં સુધી દ્વાન સાધનથી શત્રુઓનો પ્રતિકાર કરવો યોગ્ય છે દ્વાન સાધનોથી ધણાં યુદ્ધો થવાથી જ મનુષ્ય આ સાધનોની દૂરતા નો અનુભવ કરે છે અને બ્રાહ્મ સાધનનો સ્વીકાર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે

આ પ્રકારે યુદ્ધ પણ મનુષ્યને બ્રાહ્મસાધન સુધી પહોંચાડ નાઈ એક સાધન છે

દાસભાવનો નાશ

તૃતીય મત્રમાં કહ્યું છે કે, “જે પોતાના અથવા પરાયા અમને પોતાના દાસ બનાવવાનો યત્ન કરે છે તેમનો નાશ કરવો જોઈએ,” રાષ્ટ્રીય પારતત્વ શારીરિક દાસભાવનું ચોક્કસ છે આ ઉપરાંત માનસિક, બૌદ્ધિક તથા વાચિક પારતત્વ પણ છે અને એ સર્વ કરતાં વધારે ઘાતક છે કોઈપણ પ્રકારનું પારતત્વ જે આપણું નિધાનક હોય તેનો સ્વીકાર કરવો મનુષ્યને નહિ, પરંતુ તે હા કારણોને દૂર કરવા જોઈએ આર્થો કદી દાસ બન્યા નથી સ્વાધીનતા જ મનુષ્યનું સાધ્ય છે જ્ઞાન અને પુરૂષાર્થથી જ સ્વાધીનતા-અધનમુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, તેનો પણ આજ આશય છે મનુષ્યના સર્વ કુખો દાસત્વને કારણે જ છે તેથી કોઈ મનુષ્ય અથવા રાષ્ટ્ર બીજા મનુષ્યને અથવા રાષ્ટ્રને દાસત્વમાં દબાવવાનો પ્રયત્ન કરે નહિ અને કદાચ કોઈનાથી એવું થઈ જાય તો સર્વ મનુષ્યોએ તેનો વિરોધ કરવો જોઈએ

દાસભાવને દૂર કરવાનો ઉપદેશ પાઠક આ સૂક્તમાં વિશેષ ભાગથી જુએ અને તેને પોતાના જીવનમાં ધમકે પ્રાપ્ત આ સૂક્તનો આ પ્રકારે વિચાર કરવાથી ધણું જ ખેપ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

શનુદમન

કાંડ ૭, સૂક્ત ૯૦

(પ્રથિ:— અર્વા: । દેવતા-દેવેઃ, દેવા:)

યત્કિં ચાસૌ મનસા યચ્ચ વાચા યજ્ઞર્જુહોતિં હવિષા યજુષા ।

તન્મૃત્યુના નિર્ક્રંતિઃ સંવિદ્વાના પુરા સત્યાદાહૃતિં હન્વસ્ય ॥ ૧ ॥

યાતુધાના નિર્ક્રંતિરાદુ રક્ષસ્તે અસ્ય ઘનન્વનૃતિન સત્યમ્ ।

ઙ્ઙન્દ્રેપિતા દેવા આજ્યમસ્ય મમન્તુ મા તત્સં પાત્રિ યજુસૌ જુહોતિં ॥ ૨ ॥

અજિરાધિરાજૌ ઈયેનો સંપાતિનાવિવ ।

આજ્યં પૃતન્યતો હતાં યો નઃ કશ્ચામ્યધાપતિં ॥ ૩ ॥

અપાઞ્ચૌ તે ઉમૌ વાહૂ અપિં નહ્યામ્યાસ્યમ્ ।

અગ્નેર્દેવસ્ય મન્યુના તેનં તેઽવધિયં હવિઃ ॥ ૪ ॥

અપિં નહ્યામિ તે વાહૂ અપિં નહ્યામ્યાસ્યમ્ ।

અગ્નેર્દેવસ્ય મન્યુના તેનં તેઽવધિયં હવિઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ— (અસૌ યત્ કિંચ મનસા) આ શનુઓ જે કાંઈ પણ મનથી અને (યત્ વ વાચા) જે કાંઈ વાણીથી કરે છે તથા જે કાંઈ (યજુષા હવિષા યજ્ઞોઃ જુહોતિ) યજ્ઞ, હવિ અને યજ્ઞોથી હવન કરે છે. (અસ્ય યત્ સંવિદ્વાના નિર્ક્રંતિઃ) તેનો તે ઉદ્દેશ્ય બાણનારી સંહાર શક્તિ (સત્યાદા પુરા મૃત્યુના આહૃતિં હન્તુ) યત્નાની પૂર્ણતા થવા પહેલાં જ મૃત્યુથી તેની આહુતિ નષ્ટ કરે. (૧)

(યાતુધાના રક્ષઃ નિર્ક્રંતિઃ) યાતના દેવારા, રાક્ષસ અને વિનાશ શક્તિ આ સર્વે (આત્ ઽ અસ્ય સત્યં અનૃતેન ઘનન્તુ) નિશ્ચય પૂર્વક આ હુદ્ધ શનુના સત્યનો પણ અનૃતથી ધાત કરે. (ઙ્ઙન્દ્ર-હવિતાઃ દેવાઃ) ઙ્ઙન્દ્ર દ્વારા પ્રેરિત દેવ (અસ્ય આજ્યં મમન્તુ) આ હુદ્ધ શનુના ધૃતનું મન્થન કરે અને (યત્ અસૌ જુહોતિં તત્ મા સંપાદિ) જે ઉદ્દેશ્યથી આ હવન કરે છે તે તેનો ઉદ્દેશ્ય સિદ્ધ ન થાય. (૨)

(અજિર-અધિરાજૌ સંપાતિનો- ઈયેનો દેવ) શીઘ્રગામી પક્ષીરાજ બાજ એક બીજા પર જેવી રીતે આઘાત કરે છે, તેવી રીતે (યઃ કઃ ચ નઃ આમિ અધાપતિ) જે કોઈ અમને પાપથી કદ આપે છે તે (પૃતન્યતઃ આજ્યં હતાં) સેનાવાળા શનુના યોગે નારા કરે છે. (૩)

(તે ઉમૌ વાહૂ અપાઞ્ચૌ) તારા શનુના બંને બાહુ હું પાછળથી વાળીને બાંધુ છું તથા (આસ્યં અપિ નહ્યામિ) તારૂં અગ્નેર્દેવ હું બાંધી દઉં છું. (અગ્નેઃ દેવસ્ય તેન મન્યુના) અગ્નિ દેવના તે કોધને (તે હવિઃ મવાધિયં) તારા હવિનો હું નાશ કરું છું. (૪)

(તે વાહૂ અપિ નહ્યામિ) હું શનુ ! તારા બંને બાહુઓને બાંધુ છું (આસ્યં અપિ નહ્યામિ) મોહાને પણ બાંધુ છું. (યોરસ્ય અગ્નેઃ તેન મન્યુના) અધાનક અગ્નિના એ કોધને (તે હવિઃ અવાધિયં) તારા હવિનો હું નાશ કરું છું (૫)

જે શનુ પોતાના (પૃતન્યતઃ) સૈન્યથી અમને સત્તાવે છે, અને (નઃ અધાપતિ) અમને પાપી શુક્રિઓથી

વિવિધ કષ્ટ આપે છે, તે દુષ્ટ શત્રુના અન્ય સર્વ યશ્ઠાદિ પ્રપત્તિ પણ સફળ ન થાય. આના દુષ્ટ શત્રુ જે કાંઈ સત્ય કર્મ કરે છે તેનો ઉદ્દેશ્ય એટલો જ હોય છે કે તેથી તેમની સક્રિય વધે અને તે સક્રિયતા ઉપયોગી બનને દગાવવાની યુક્તિઓમાં તેઓ કરે. દુષ્ટો લોકો જે કાંઈ સત્કર્મ કરે છે, તે સત્કર્મના પ્રેમને કાંપિ કરતા નથી, પરંતુ પોતાની સક્રિય વધારવાને માટે કરે છે તેઓ મનમાં એજ ઇચ્છા ધારણ કરે છે કે આ સક્રિયતા અને નિર્મળોને લુટીશુ અને આપણા ભોગ વધારીશુ. તેથી આ સક્રિયતા એવી આધારના કરી છે કે એવા દુષ્ટોની સ્વકર્મો પણ સફળ ન થાય અને તેમની સક્રિય ન વધે. દુષ્ટોની સક્રિય મદવાથી જગતમાં શાન્તિ રહી શકે છે.

શત્રુનો નાશ

કંઠ ૬, સુકત ૧૩૪

(શ્લોક - શુભા - દેવતા - વચ.)

અયં વજ્રસ્તર્પયતામૃતસ્પાવાંસ્ય શાટ્રમયં હન્તુ જીવિતમ્ ।

ઋણાતું ધ્રીવાઃ પ્ર ઋણાતુણિહાં વૃત્રસ્યેવ શાચીપતિઃ ॥ ૧ ॥

અર્ધરોઢધર્ ઉત્તરેમ્યો શૂઢઃ પૃથિવ્યા મોત્સૃપત્ । વજ્રેણાવહતઃ શાયમ્ ॥ ૨ ॥

યો જિનાતિ તમન્નિવજ્ર યો જિનાતિ તમિત્રહિ ।

જિનતો વજ્ર ત્વં સીમન્તમન્વજ્રમર્તુ પાતય ॥ ૩ ॥

અર્થ— (અયં મૃતસ્ય વજ્રઃ તર્પયતાં) આ સત્કર્મ શુભ તૃપ્તિ કરે, આ (અસ્ય રાષ્ટ્રં અવહન્તુ) તેના શત્રુથી વસાએલા રાષ્ટ્રને નાશ કરે અને (જીવિતં અપદન્તુ) શત્રુના જીવનને પણ નાશ કરે. (શાચીપતિઃ વૃત્રસ્યેવ) ઇન્દ્ર જેવી રીતે વૃત્રનો પરાભવ કરે છે તે પ્રમાણે આ શત્રુની (ધ્રીવાઃ ઋણાતુ) ગરહનોને કાપી નાખે અને (ડણિહા પ્ર ઋણાતુ) તેમની ધમનીઓને કાપી નાખે. (૧)

(ઉત્તરેમ્યઃ અર્ધરઃ અર્ધરઃ) ઉત્કૃષ્ટેશ્વરી વધારે નીચે અને નીચે અધને (પૃથિવ્યાઃ શૂઢઃ) પૃથ્વીમાં છૂપાઈ રહે અને (મા ઉત્સૃપત્) કઠી ઉપર ન આવે તથા (વજ્રેણ અવહતઃ શાયમ્) વજ્રથી હણાયને એક બાજુ પડ્યો રહે. (૨)

હે વજ્ર ! (યઃ જિનાતિ તં અન્નિવજ્ર) જે હાનિકારક છે તેમને શોધી કાઢો. (યઃ જિનાતિ તં હિ જહિ) જે કશ્વ પહોચાડે છે તેને મારી નાખ ! (ત્વં જિનતઃ સીમન્ત અન્વજ્રમ્ અનુપાતય) હું-યે હંનાશના શિરને તું સીધે સીધુ નીચે પછાડી દે (૩)

લાવાર્થ— આ વજ્ર સત્કર્મ સંસ્કાર કરે છે અને અસ્થિનો નાશ કરે છે જે રાષ્ટ્રને નાશ કરવા આવે છે તે શત્રુના નાશ આ વજ્રથી થશે આ વજ્ર તેમને નાશ કરે એવા અર્થને દર્શાવે છે. (૧)

શત્રુઓનું અધ પતન થાશે, તેઓ પોતાનું માથું કઠી ઉપર ન ઉઠાવે અને અતમા વચ્ચે હણાય જઈ જાનીનપ પડે (૨) જે વિનાશારણ્ય બીજોનો નાશ કરે છે તેમનો નાશ કરવા થાય ॥ તે દુષ્ટનું અણ કાપવામાં આવે. (૩)

૫૪ આદિ શબ્દોનો ઉપયોગ

૫૪ આદિ શબ્દોનો ઉપયોગ જનનાની દાનિ કરવાના કુટોનો નાશ કરવાના કાર્યમાં કરવામાં આવે સત્યપદ સદાયના કરવામાં અને અસત્યપદનો દિરોધ કરવાના કાર્યમાં આ શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે અસત્યપદનાં એ સમય સમય પર પ્રત્યક્ષ બની જાય તો પશુ તે દિન પ્રતિદિન નીચે જ પડતા જાય છે. તેમનો પક્ષ એવો દોષ છે કે તે તેમને ઉપર આપના દેના નથી, જેને કરજે જનનાની દાનિ થાય છે બધા મગને તેમનો નાશ કરે.

શત્રુનો નાશ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૩૫

(ઋષિ- શુક્ર । દેવતા- વજ્ર)

યદુશ્રામિ ઘલેં કુર્વે દ્રવ્યં વજ્રમા દદે ।

સ્કન્ધાન્નમુપ્યં જ્ઞાતયન્વૃત્તસ્યેવ શાચીપતિઃ

॥ ૧ ॥

યત્પિયામિ સં પિંચામિ સમુદ્ર દ્વ સંપિચઃ ।

પ્રાણાન્નમુપ્યં સંપાય સં પિંચામો અમું વયમ્

॥ ૨ ॥

યદ્ગિરામિ સં ગિરામિ સમુદ્ર દ્વ સંગિરાઃ ।

પ્રાણાન્નમુપ્યં સંગીર્ણ સં ગિરામો અમું વયમ્

॥ ૩ ॥

અર્થ—(યદુશ્રામિ ઘલેં કુર્વે) જે હું ખાઉં તેનાથી હું મારું બળ વધારું. (દ્રવ્યં વજ્ર માદદે) આ પ્રકારે હું વજ્ર હાથમા લઉં છું અને (અમુપ્યં સ્કન્ધાન્ જ્ઞાતયન્) તે શત્રુઓના ખભા હું કાપું છું (શાચીપતિઃ જૂતસ્ય દ્વ) જેથી રીતે ધન્ન વૃત્તને મારી નાખે છે. (૧)

(યત્ પિયામિ સંપિચામિ) જે હું પીકું છું તે સારી રીતે પી બડું છું (સમુદ્રઃ દ્વ સંપિચ) સમુદ્ર જેથી રીતે પીએ છે (અમુપ્યં પ્રાણાન્ સંપાય) તે શત્રુના પ્રાણોને પી લઇને (વયં અમું સં પિચામ) અને તેને પી જઇએ છીએ (૨)

(યદ્ ગિરામિ સંગિરામિ) જે હું ગળું છું તે હું જીવંત જીવંત નીચે ઉતારી દઉં છું. (સમુદ્રઃ દ્વ સંગિરાઃ) સમુદ્રની જેમ ગળી જાય છે. (અમુપ્યં પ્રાણાન્ સંગીર્ણ) તેના પ્રાણોને ગળી જઇને (વયં અમું સંગિરામ) અમે તેને ગળાવી નીચે ઉતારી દઇએ છીએ. (૩)

આવાર્થ— જે હું ખાઉં છું અને ગળાવી નીચે ઉતારું છું તેનું હું મારામા બળ વેદા કરું છું જેથી રીતે સમુદ્ર નીચે અને વરસાદના જળને પીએ છું અને અપલાવે છે, તે પ્રકારે હું પશુ કાપેલા અને પીધેલા અવરસોને અપનાવું છું અને તેનાથી મારું બળ વધારું છું અને તે બળથી મુઠ્ઠા બનીને કાપમા સત્ય પદના રક્ષણ માટે સજ્જ લઉં છું અને કુટોનો નાશ કરું છું (૧-૩)

પોતાનું બળ વધારીને તે બળનો ઉપયોગ કુટોનું નાશ કરવાના કાર્યમાં કરવું જોઇએ.

શત્રુનો નાશ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૦૩

(ઋષિઃ— ઋષ્યોત્તમ. । દેવતા— ઇન્દ્રાગ્ની, યદુદેવનમ્)

સંદાનં વો વૃહસ્પતિઃ સંદાનં સવિતા કરત્ ।

॥ ૧ ॥

સંદાનં મિત્રો અર્યમા સંદાનં મર્ગો અશ્વિના

સં પરમાન્તસ્તર્મવુમાનયો સં ઘ્યામિ મધ્યમાન્ ।

॥ ૨ ॥

ઇન્દ્રસ્તાન્પર્યંહાર્વામ્ના તાનંયે સં ઘ્યા ત્વમ્ ।

અમી યે યુર્ધ્માયન્તિ કેતૂન્કૃત્વાર્નોક્રશઃ ।

ઇન્દ્રસ્તાન્પર્યંહાર્વામ્ના તાનંયે સં ઘ્યા ત્વમ્

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે શત્રુઓ ! (વૃહસ્પતિઃ ષઃ સંદાનં કરત્) વૃહસ્પતિ તમારું ખડક કરે, (સવિતા સંદાનં) સવિતા નાશ કરે, (મિત્રઃ સંદાનં અર્યમા સંદાનં) મિત્ર અને અર્યમા ઢૂકડા કરે, (મર્ગઃ અશ્વિના સંદાનં) ભગ અને અશ્વિની દેવ તમારો નાશ કરે. (૧)

શત્રુઓના (પરમાન્, અવમાન્ અયો મધ્યમાન્ સં સં ઘ્યામિ) દૂરના પાસેના અને વચ્ચેના સૈનિકોને હું કાપું છું, (ઇન્દ્રઃ તાન્ પરિ મહાઃ) ઇન્દ્ર તે સર્વનું નિવારણ કરે. હે અગ્નિ ! (ત્વમ્ તાન્ દામ્ના સં ઘ) તું તેમને પાશથી સ્વાધીન રાખ. (૨)

(કેતૂન્ કૃત્વા) ઝંડાઓને ઉઘડીને (અમી યે અર્નોક્રશઃ યુર્ધ્મ ઇયન્તિ) આજે પોતપોતાની ઢૂકડીઓ સાથે યુદ્ધને માટે આવેલા છે, (તાન્ ઇન્દ્રઃ પરિ મહાઃ) તેમનું ઇન્દ્ર નિવારણ કરે. હે અગ્નિ ! (ત્વં તાન્ દામ્ના સં ઘ) તું તેમને પાશથી બાંધી રાખ. (૩)

બાવાર્થ— જ્ઞાની, ધર, મિત્ર, ન્યાય કરનારા, પ્રવચાન, અધ્યાવાન આ બધા રાષ્ટ્રની રક્ષાને માટે પોતપોતાની શક્તિથી શત્રુઓના સહાર કરે કોઈ પણ દરી જઈને પાછળ ન રહે (૧)

શત્રુસેનામાં જે પાસેના, વચ્ચેના અને દૂરના સૈનિકો છે તેમનું નિવારણ કરવામાં આવે, અને જે પાસે ભગી આવે તેમને આપણે આધીન કરી લેવામાં આવે. (૨)

જે સૈનિકો ઝંડાને ઢાકીને નાના નાના વિભાગો સાથે ચેળીને દુશ્મનો કરે છે તેમનો પણ પૂર્વોક્તરીતે નાશ કરવામાં આવે (૩)

શત્રુઓનું દમન

જે સમયે રાષ્ટ્ર રક્ષાને પ્રથમ ઉપરિચિત્ થાય તે સમયે (વૃહસ્પતિ) જ્ઞાની જન, (સવિતા) ધરવીર, (મિત્ર) મિત્ર સૈન્યના લોકો, (અર્ય-મા) ન્યાય કરનારાઓ, ઐત્ર કોણ છે અને કોણ નથી તેમનું પ્રમાણ નિશ્ચિત કરનારા, (મર્ગઃ) ઐશ્વર્યવાન, (અશ્વિની) અશ્વચાળા, અર્થાત્ પોણપર સારી કરનારા વીર, (ઇન્દ્ર) નરેન્દ્ર મંડલ, ધર, વીર, (કાશિઃ) પ્રકાશક વગેરે સર્વ પ્રકારના લોકો પોતાના રાષ્ટ્રની રક્ષાને માટે કટિબદ્ધ થઈને દરેક રીતે શત્રુનો નાશ કરે અને પોતાના રાષ્ટ્રનો બચાવ કરે. તેઓમાંથી કોઈ પણ પાછળ ન રહે પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર જે બની શકે તે પ્રત્યેક મનુષ્ય કરે અને પોતાના રાષ્ટ્રની રક્ષા કરે.

આ સૂક્તમાં જે દેવતા વાચક નામ આવી ગયાં છે તે દેવોની દિવ્ય રાષ્ટ્રના અનેક હોદ્દાઓ છે. દેવ રાષ્ટ્રમાં તેમનાં કાર્ય નિશ્ચિત કરેલાં છે, તેજ કાર્ય કરનારા માનવ રાષ્ટ્રના હોદ્દાઓ એજ પ્રકારના પોતપોતાનાં કાર્ય કરે અને પોતાના રાષ્ટ્રનું રક્ષણ કરે, એ આ સૂક્તનો આશય છે. જેની રીતે દેવો કાર્ય કરે છે તેની રીતે મનુષ્યો કાર્ય કરે અને દેવતા બની બચ.

શત્રુનો પરાજય

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૦૪

(નિઃ- પ્રશોચનઃ । દેવતા- હિન્દ્રામી મહાવેદિયતાઃ)

આદાનેન સંદાનેનામિત્રાના યામસિ ।

અપાના યે ચૈવાં પ્રાણા અસુનાસૂન્તસમચ્છિદન્

॥ ૧ ॥

હૃદમાદાનમકરં તપસેન્દ્રેણ સંશિતમ્ ।

અમિત્રા યેડત્ર નઃ સન્તિ તાનગ્ર આ દ્યા ત્વમ્

॥ ૨ ॥

એનાંચતામિન્દ્રામી સોમો રાજાં ચ મેદિનીં ।

હન્દ્રાં મરુવાનાદાનમમિત્રેભ્યઃ કૃણોતુ નઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (આદાનેન સંદાનેન) પકડવાથી અને વશ કરવાથી (અમિત્રાન્ આ યામસિ) શત્રુઓને નાશ કરીએ છીએ. (અપાં યે ચ પ્રાણાઃ અપાનાઃ) તેના જે પ્રાણ અને અપાન છે તેને (અસૂન્ અસુનાં સં અચ્છિદન્) પ્રાણોને પ્રાણથી જ કાપી નાખું છું. (૧)

(હિન્દ્રેણ તપસા સંશિતં) હિન્દ્રે તપ દ્વારા તીક્ષ્ણ બનાવેલા (હૃદં આદાનં અકરં) આ પાત્ર મેં બનાવ્યા છે, (યે અત્ર નઃ અમિત્રાઃ સન્તિ) જે અહીં અમારા શત્રુઓ છે, હે અગ્નિ ! (તાન્ ત્વં આય) તેમને તું નાશ કર. (૨)

(હિન્દ્રામી વનાન્ આયતાં) હિન્દ્ર અને અગ્નિ તેનો નાશ કરે (સોમઃ રાજાં ચ મેદિનીં) સોમ અને રાજા પણ આનંદથી આ કાર્ય કરે (મરુવાન્ હન્દ્રઃ) મરુતની સાથે હિન્દ્ર (નઃ અમિત્રેભ્યઃ આદાનં કૃણોતુ) અમારા શત્રુઓને પકડી રાખે. (૩)

ભાષાર્થ— શત્રુઓને પકડી રાખીને તેમને પ્રતિબંધમાં રાખીને અમે તેમને નાશ કરીએ છીએ તેમના પ્રાણોનું બળ પણ અમે કોણ કરીએ છીએ. (૧)

તપ દ્વારા બનાવેલા આ પાત્ર છે, તેનાથી શત્રુઓને બંધ અને તેમને નાશ કર. (૨)

સર્વ દેવો શત્રુ નાશ કરવાનાં કાર્યમાં અમને સહાયતા કરે. (૩)

શત્રુઓને પકડવા

શત્રુઓને પકડીને તેમને અટકાવતર્યા રાખવા જોઇએ તેમની શત્રુતા જો અટકી ગઇ તો શત્રુ નષ્ટ થયા આ વાત રખતે છે. આપણા તપના પ્રભાવથી શત્રુઓ અટકમાં રહે છે અને જો તપ ન થાય તો શત્રુઓ પ્રબળ બની જાય છે. આ વાતનો અર્થેક મનુષ્ય અનુભવ કરી શકે છે. બાકી આ બાબતમાં અધિક લખવું આવશ્યક નથી જ.

શનુના તેજનો નાશ

કાંડ ૭, સૂકત ૧૩

(શ્રાવ - અથર્વા [દિવોવર્ષોદ્યુત્તમ] । દેવતા - સૂર્ય)

યથા સૂર્યો નક્ષત્રાણામુદ્યંસ્તેજાસ્વાદ્દે ।

एवा स्त्रीणां च पुंसां च द्विपतां वर्च आ ददे

॥ ૧ ॥

यावन्तो मा सुपत्नानामायन्तं प्रतिपश्यथ ।

उद्यन्तसूर्य इव सुप्तानા દ્વિપતાં વર્ચ આ દદે

॥ ૨ ॥

અર્થ—(યથા ઉદ્યન્ સૂર્ય) જેવી રીતે ઉદ્ય પામતો સૂર્ય (નક્ષત્રાણા તેજાસિ આદ્દે) નાશ ઓના પ્રકાશને લઈ જાય છે, (एवा द्विपता स्त्रीणा च पुंसां च) તે પ્રમાણે દ્વેષ કરનારી સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોનું (વર્ચ આદ્દે) તેજ હુ લઉં છું (૧)

(સપત્નાના યાવન્તઃ) શનુઓમા જેટલા જેટલા (મા આયન્તં પ્રતિપશ્યત) મને આવતો જુઓ છે, તે (સુપ્તાના દ્વિપતા વર્ચ આદ્દે) સૂતેલા શનુઓનું તેજ ખેંચી લઉં છું (સૂર્યઃ इव) જેવી રીતે સૂર્ય ખેંચી લે છે. (૨)

ભાવાર્થ— શનુ સ્ત્રી દોષ અથવા પુરૂષ દોષ, તે યુતેયો દોષ અથવા જાનનો દોષ જે કોઈ શનુતા કરે છે તેનું તેજ ઘટાડવું તેજ્યે અર્થાત્ તેનાથી આપણુ તેજ વધારવું તેજ્યે (૧-૨)

શનુઓનું તેજ ઘટાડવું

આ સૂકતમા શનુનું તેજ ઘટાડાનો ઉપાય કહેતો છે પાઠક તેનું ઉત્તમ રીતે મનન કરે નક્ષત્ર અને સૂર્યની ઉપાસનાથી આ વિષય કહેતો છે જેવી રીતે સૂર્યનો ઉદય થતા પહેલાં નક્ષત્રો અમકે છે પરંતુ સૂર્યનો ઉદય થવાની સાથે જ નક્ષત્રોનું તેજ ઓછું થઈ જાય ॥ આમાં નક્ષત્રોનું તેજ ઘટાડવાને માટે સૂર્ય કોઈ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરતો નથી પરંતુ સૂર્ય પોતાનું તેજ વધારે છે જેથી નક્ષત્રોનું તેજ પોતાની પ્રેમે જ ધરે છે એજ પ્રકારે દ્વેષ કરનારાઓનો વિચાર ન કરતાં પોતાનું તેજ વધારવાનો યત્ન કરવો જોઈએ, જેઓ શનુના તેજને ઘટાડવાનો પ્રયત્ન કરશે તેઓ કસાઈ જશે પરંતુ જેઓ સૂર્યની જેમ પોતાનું તેજ વધારવાનો પ્રયત્ન કરશે તેઓનો જરૂર અબ્યુદય થશે શનુનો વિચાર કરતી વખતે " સૂર્ય અને નક્ષત્રોનો દ્વેષ " પાઠક ધ્યાનમાં રાખે આથી પાઠકને જણાઈ આવશે કે શનુનું તેજ ઘટાડવાને માટે આપણે શું કરવું જોઈએ ? શનુઓની સંકિતથી કેટલીએ ગણી અધિક સંકિત અમારે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ જેથી શનુની સંકિત રચના મળી જશે અને તે પોતે જ નીચે દર્શાવે જશે

શત્રુઓને દૂર કરવા

કાંદ ૬, ચુકત ૯૭

(કવિ - અર્ચા । દેવા- દેવા, મિત્રાર્ચા)

અમિમૂર્ચ્જો અમિમૂર્મિમિમ્ સોમો અમિમૂર્ચ્ઃ ।

અમ્પૃહં વિશ્વાઃ પૂતના પયાસાન્દેવા વિધમામિહોત્રાઃ ક્વં હનિઃ ॥ ૧ ॥

સ્વધાસ્તુ મિત્રાવરુણા વિપશ્ચિતા પ્રજાવૈક્ષત્રં મધુનેહ પિન્વતમ્ ।

પાર્થેયાં દૂરં નિર્મિતિં પરાચૈઃ કૃતં ચિદેતઃ પ્ર મુમુક્સુસ્મત ॥ ૨ ॥

હમં ધીરમનુ હર્ષધ્રુમ્પ્રમિન્દ્રં સરાણો અન્ન સં રમધ્વમ્ ।

ગ્રામજિત ગોજિતં વઙ્ગચાહું જયન્તમમં પ્રમુણન્તમોજસા ॥ ૩ ॥

અર્થ— (યશા અમિમૂ) યશ શત્રુઓનો પરાભવ કરે છે (અમિ અમિમૂ) અમિ શત્રુઓનો પરાભવ કરે છે, (સોમ અમિમૂ) સોમ શત્રુઓનો પરાભવ કરે છે (હન્દ્રઃ અમિમૂ) ઇન્દ્ર શત્રુઓનો પરાભવ કરે છે (યથા અહ વિશ્વા પૂતનાઃ અમિ અસાનિ) જેનાથી હું સર્વ સેનાઓનો પરાભવ કરૂં છું (પવા) એ પ્રભાએ અમે યજ (અમિહોત્રાઃ ક્વં હવિ વિધેમ) અમિહોત્ર કરનારા બળીને આ હવિર્બુ સમર્પણ કરીશું (૧)

હે (વિપશ્ચિતા મિત્રાવરુણા) શાંતી મિત્ર અને વડુણ ! આપને માટે (સ્વધા અસ્તુ) આ અન્ન ભાગ છે. (પ્રજાવૈક્ષત્રં હ્રદ મધુના પિન્વતં) પ્રભુ શુકલ ક્ષત્રિયનું બળ અહીં એકત કરે (નિર્મિતિં પરાચૈઃ દૂરે વાઘેયા) દુર્ગતિને દૂર કરીને દૂર જ નહ કરી દે અને (કૃત ચિત્ત પવ) કરેલા પાપોને પણ (અસન્ પ્રમુક્ત) અમારાથી દૂર કરે (૨)

હે (સસ્રાય) મિત્રો ! (હમં ગ્રામજિતં ગોજિતં વઙ્ગચાહૂ વીર) ઉશ સ્વભાવવાળા, મામને છતનારા, ગાયોને છતનારા, અથવા ઇન્દ્રિઓને વશ કરનારા, વળ ખાસ કરનારા વીર, (ઓજસા અમ પ્રમુણન્તં) બળથી શત્રુઓના બળનો નાશ કરનારા અને (જયન્તં) વિજય કરનારા (હન્દ્રે અનુ સ રમધ્વં) ઇન્દ્રને અનુકૂળ પોતાના સર્વ વ્યવહાર કરે (૩)

કાવાર્થ— યશ અર્થાત્ પરાપકાર, અમિ, સીમાદિ બીપદિ, શત્રુની આ સર્વ પોતપોતાના શત્રુઓને દૂર કરે છે તેજ પ્રમાણે હું પણ સૈન્યસહિત આક્રમણ કરનારા શત્રુઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કરીશ આ વિજયને અટિ હું આમસમર્પણ કરીશ, જેનું અમિહોત્રમા હવિર્દંબ ગોતે પોતાનું સમર્પણ કરે છે (૧)

આ શત્રુઓના સર્વ ક્ષત્રિયોને વલ્લભ શત્રુની ભાવના થાય, અને તેઓ સદ્ગુણોને પ્રબંધ કરે કે એથી દુનિ નહ થઈ જાય, અને સર્વ પાપ દૂર થાય (૨)

જે શત્રુના મામને છતનારા શત્રુની, સહ ખાસ કરનારા પોતાના બળથી શત્રુ સેનાનો નાશ કરે છે તે વિજય મા પાત્ર કરનારા બીરને અનુકૂળ વઙ્ગ ચાહૂ આપણ સમી (૩)

રાત્રુઓને દૂર કરવા.

વિજયનાં સાધનો

આ સૂક્તમાં વિજયનાં કેટલાંક સાધનોનું વર્ણન કરેલ છે. પ્રથમ મંત્રમાં આ સાધનોની ગણના કરેલી છે. જુઓ—

૧ યજ્ઞઃ— યજ્ઞધી વિજય મળે છે. આ સર્વમાં મુખ્ય સાધન છે. યજ્ઞનો અર્થ “ સત્કાર, સંગઠન અને ઉપકાર ” છે. જેઓ સત્કાર કરવા યોગ્ય હોય તેમનો સત્કાર કરવો. પોતામાં સંગઠનથી બળ વધારવું અને દુર્બળો પર ઉપકાર કરવો આ યજ્ઞ છે. આ યજ્ઞથી વૈષક્રિતક, સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય સર્વ શત્રુઓ દૂર થાય છે. આ યજ્ઞ અનેક પ્રકારના છે તે સર્વનું વર્ણન અહીં કરવાની આવશ્યકતા નથી. યજ્ઞ માતૃભૂમિનું રક્ષણ કરે છે આ વાત અચર્ય. કાં. ૧૨૧૧૧ માં પણ કહેલી છે, તે વાત આ મંત્રમાં અહીં જોઈને પાંદો તેની સાથે તુલના કરે.

૨ અગ્નિઃ— અગ્નિ શબ્દનો અર્થ જ્ઞાન, પ્રકાશ અને ઉજ્જ્વલતા એમ અહીં લેવો યોગ્ય છે. જ્ઞાનથી સર્વત્ર વિજય મળે છે. પ્રકાશ પણ વિજય અપાવનાર છે. અને ઉજ્જ્વલતા અર્થાત્ ગરમી મનુષ્યમાં રહે તો તે મનુષ્ય કાંઈને કાંઈ પરાક્રમ કરવા માટે સમર્થ થઈ શકે છે.

૩ સોમઃ— સોમ વગેરે ઔષધિઓ રોમ વગેરે શત્રુઓનો પરાભવ કરે છે.

૪ ઇન્દ્રઃ— ઇન્દ્રવીરો શત્રુસેનાનો પરાજય કરે છે.

યક્ષ કેવો હોવો જોઈએ ?

વિજય પ્રાપ્તિ માટે યજ્ઞ કેવો હોવો જોઈએ ? આ પ્રશ્ન-

ના ઉત્તરમાં પ્રથમ મંત્રમાં કહેલ છે કે જેવી રીતે અગ્નિદેવ- માં હવિ પોતાનું આત્મસમર્પણ કરે છે, અગ્નિદેવ કરનારા લોકો પોતાની આહુતિઓનું સમર્પણ કરે છે, જે પ્રમાણે (ન મમ) હવે આના પર મારો અધિકાર નથી એમ કહેતાં કહેતાં સમર્પણ કરે છે તે પ્રમાણે જ્યારે આત્મસમર્પણ થશે ત્યારે શત્રુ પર વિજય પ્રાપ્ત થશે. વિજય પ્રાપ્ત કરનારા પોતે પોતાનું સમર્પણ પૂર્ણ રીતે કરે આ યજ્ઞ છે અને આજ વિજય અપાવનાર છે.

વિજયને માટે (સ્વષ્ઠા વસ્તુ) પોતાનામાં ધારણશક્તિ જોઈએ. પોતામાં જેટલી વધારે ધારણશક્તિ હશે તેટલો વિજય પ્રાપ્તિનો નિશ્ચય અધિક હલ થશે.

સાથે સાથે ક્ષત્રિયોમાં વીર પુરુષ પણ ઉત્તમ પ્રકારના નિર્માણ થવા જોઈએ. તેમનાથી જ વિજય થાય છે અને આ કાર્યને માટે બધા લોકોનો પ્રયત્ન હોવો જોઈએ કે પોતાના રાષ્ટ્રની અંદર જે વિપત્તિ છે તે પૂર્ણરૂપથી દૂર થાય અને સર્વ લોકો વિપત્તિ અને કષ્ટમાંથી મુક્ત થઈને સમૃદ્ધિ તથા સુખ પ્રાપ્ત કરે.

સર્વ લોકો પોતાનું આચરણ ઇન્દ્રવીર, મતાધી અને પુરુષાર્થો મનુષ્યને અનુકૂળ રાખે અને કદી પણ પ્રતિકૂળ આચરણ ન કરે, કારણ કે નેતાને પ્રતિકૂળ આચરણ કરવાથી નાશ જ થશે અને લાભ થવાની આશા સરખી પણ નહીં રહેશે.

આ પ્રકારે આ સૂક્તનો વિચાર કરીને પાંદો બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આતન્વાના આપચ્છન્તોઽસ્થન્તો યે ચ ધાવથ ।

નિર્હંસ્તાઃ શત્રવઃ સ્થનેન્દ્રો યોઽથ પરાંશરીત

॥ ૨ ॥

નિર્હંસ્તાઃ સન્તુ શત્રવોઽર્ધ્વં પાં મ્લાપયામસિ ।

અર્થપામિન્દુ ષેદાંસિ શતશો વિ મંજામદૈ

॥ ૩ ॥

હે (શત્રવઃ) શત્રુઓ ! (યે આતન્વાનાઃ) તમે ધનુષ્યને ખેંચતાં ખેંચતાં (આપચ્છન્તઃ અપચ્છન્ત) અને બાણ છોડતા છોડતા, દોડતા ચાલતા આવો છો, તમે (નિર્હંસ્તાઃ સ્થન) હસ્ત રહિત થઈ જાઓ. (શત્રુઃ શત્રુ વઃ પરાંશરીત) ઇન્દ્ર આજ તમને મારી નાખશે. (૨)

(શત્રુવઃ નિર્હંસ્તાઃ સન્તુ) સર્વ શત્રુઓ હસ્ત રહિત થાઓ. (પાં અંગા મ્લાપયામસિ) તેમના અંગોને અમે નિર્બળ બનાવી દઇએ છીએ, અને (પાં વેદાંસિ શતશઃ વિમંજામદૈ) તેમના ધનોને અમે સેંકડો મંજારથી અંદર અંદર ચેંચી દઇએ છીએ. (૩)

શત્રુઓ પર વિજય

કાંક ૬, સૂકત ૬૭

(ઋષિ- અપર્વા । દેવતા- ઇન્દ્રઃ)

પરિ વર્તમાનિ સર્વેત્ ઇન્દ્રઃ પૂષા ચ સચતુઃ ।

મુહ્યન્ત્વચામુઃ સેનાં અમિત્રાણાં પરસ્તરામ

॥ ૧ ॥

મૂઢા અમિત્રાશ્વરતાશીર્ષાણાં દ્વાહંયઃ ।

તેષાં વો અગ્નિમૂઢાનામિન્દ્રોં હન્તુ પરંવરમ્

॥ ૨ ॥

એષુ નહ્ય તૂષાજિર્મેં હરિણસ્યા મિથિ કૃષિ ।

પરાંહમિત્રુ એપ્ત્વર્વાચી ગૌર્યેપતુ

॥ ૩ ॥

અર્થે- (ઇન્દ્રઃ પૂષા ચ) ઇન્દ્ર અને પૂષા (સર્વેત્ વર્તમાનિ પારિ સચતુઃ) સર્વ માર્ગોમાં પ્રમણ કરે એથી (અમિત્રાણાં સેનાઃ પરસ્તરાં મુહ્યન્તુ) શત્રુ સેનાઓ દૂર સુધી ગભરાઈ જાય. (૧)

હે (અમિત્રાઃ) શત્રુઓ ! તમે (મૂઢાઃ) બ્રા-ત થઈને (અર્શીર્ષાણાં અશ્વઃ હત્ત ચરત) માથું પટેલા સાપોની જેમ ચાલો. (અગ્નિ-મૂઢાનાં તેષાં વઃ) અમારા અગ્નાશી મોહિત થઈને તમારા સર્વના (પરંવરં ઇન્દ્રઃ હન્તુ) વશિષ્ઠ, વશિષ્ઠ વીરને ઇન્દ્ર મારી નાખે (૨)

(એષુ રૂપા હરિણસ્યા અજિર્મેં આનહ્ય) આ અમારા વીરોમાં બળની સાથે હરણનું આમડું પહેરાવી દો. અમારા સંન્યથી શત્રુ સેનામાં (મિથિ કૃષિ) જાય ઉત્પન્ન કર. (અમિત્રઃ પરાંહુ પપતુ) શત્રુઓ દૂર નાસી જાય અને (ગૌઃ અર્વાચી ઉપ એપતુ) તેમની ભૂમિ અથવા ગાયો અમારી પાસે આવી જાય. (૩)

આ ત્રણ સૂકતો શનુઓનો પરાજય કરવા માટેનાં છે શનુઓને મોહિત કરીને અથવા ગભરાવીને એવી રીતે નસાડી દેવા જોઈએ કે નેમાંથી કોઈ પણ બચે નહિ. તેઓમા જે શરીર હોય તેમને મારી નાખવા જોઈએ અને એવાં પરાક્રમો કરવાં જોઈએ કે જેથી શનુઓના મનમાં ડર (ભય) ઉત્પન્ન થઈ જાય, આ ત્રણે સૂકતો ધણી સરળ છે તેથી તેમનું અધિક વિવરણ કરવાની કોઈ આવશ્યકતા નથી.

શનુઓને દબાવવા

કાંડ ૫, સૂકત ૮

(કાષિ- અથર્વા । દેવતા- નાનાદેવલં. ૧, ૨ ધમિ, ૩ વિદેદેવા, ૪ ઇન્દ્ર.)

વૈકઙ્કતેનેધ્મેનં દેવેભ્ય આજ્યં વહ ।

અગ્રે તાં હ્ર માદય સર્વં આ યન્તુ મે હર્વમ્

॥ ૧ ॥

ઇન્દ્રા યાહિ મે હર્વમિદં કરિષ્યામિ તત્ત્વૃણુ ।

ઇમ એન્દ્રા અતિસરા આકૂતિં સં નમન્તુ મે ।

તેભિઃ શકેમ વીર્યં જાતવેદુસ્તનૂવશિન્

॥ ૨ ॥

યવુસાવમુતોં દેવા અદેવઃ સંશ્ચિકીર્ષતિ ।

મા તસ્યાગ્નિર્હવ્યં વાંક્ષીદ્ધર્વં દેવા અંસ્ય મોષં ગુર્મમૈવ હવમેતનં

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે અગ્નિ ! (વૈકઙ્કતેન ઇધ્મેન) શુભ વૃક્ષના ઇન્દ્રનાથી (દેવેભ્યઃ આજ્યં વહ) દેવોને માટે ધી પહોચાડ અને (તાન્ હ્ર માદય) તેમને અહીં પ્રસન્ન કર, તેઓ (સર્વે) બધા (મે હવ આયન્તુ) મારા યજ્ઞમાં આવે. (૧)

હે ઇન્દ્ર ! (મે હર્વં આયાહિ) મારા યજ્ઞમાં આવી પહોચ. (હર્વં કરિષ્યામિ તત્ત્વૃણુ) હું જે પ્રાર્થના કરું છું તે સાબળ. (ઇમે એન્દ્રા અતિસરાઃ) આ ઇન્દ્રના સમ ધી આગળ વધનાર પુરુષ (મે આકૂતિં સં નમન્તુ) મારા સંકલ્પને અનુકૂળ તે બને. હે (તનૂ-વશિન્ જાતવેદ) શરીરને વશમા રાખનાર જ્ઞાનવાન ! (તેભિઃ વીર્યં શકેમ) તે પ્રયત્નોથી અથે વીર્યની પ્રાપ્તિ કરી શકીએ. (૨)

હે (દેવાઃ) દેવો ! (અસૌ અ-દેવઃ સન્) તે દેવતા રહિત બાળીને (અમુતઃ યત્ત્વિર્કીર્ષતિ) ત્યાંથી જે કાંઈ તે ઘાત કરવા ઇચ્છે છે. (તસ્ય હવ્યં અગ્નિ મા વાંક્ષીત્) તેનો હવ્ય અગ્નિ ન પહોચાડે (દેવા અસ્ય હવ મા ઉપગુઃ) દેવ પણ તેના યજ્ઞમાં ન જાય. તેથી (સમ એવ હર્વં યતન) મારા જ યજ્ઞમાં આવે. (૩)

બાવાર્થ— આ યજ્ઞમાં અગ્નિ દેવોને માટે ધૂતળી આદુતિઓ પહોચાડે અને અહીં દેવોને આમંત્રિત કરે, જેથી સર્વ દેવ સતોપથી મારા યજ્ઞમાં આવવા રહે (૧)

હે ઇન્દ્ર ! જ મારા યજ્ઞમા આવ અને જે હું પ્રાર્થના કરું છું તે શ્રવણ કર જે ઇન્દ્રના સંબંધમાં કાર્ય કરનારા છે તેઓ મારા અનુકૂળ કાર્ય કરે શરીરને વશ કરનાર દે જ્ઞાની ! તેનાથી અમને વીર્ય પ્રાપ્ત થાય (૨)

હે દેવા ! જે વસ્તુ પ્રયુક્તિ શક્તિ ન કરતાં પણ જે કાંઈ બીજું કર્યું કરવા ઇચ્છે છે તેની આદુતિઓ અગ્નિ પણ દેવોને ન પહોચાડે અને દેવો પણ તેના યજ્ઞમાં ન જાય. પરંતુ તેઓ મારા યજ્ઞમા આવે (૩)

અતિ ધાયતાતિસરા હન્દ્રસ્ય યવંસા હત ।

અવિ વૃક દ્ય મધીત સ યો જીવન્મા મોચિ પ્રાણમસ્યાર્પિ નહત

॥ ૪ ॥

યમમી પુરાંદધિરે વ્રહ્માણમપમૃતયે ।

હન્દ્ર સ તે અધરપદં તે પ્રત્યસ્યામિ મૃત્યયે

॥ ૫ ॥

યદિ પ્રેયુર્દેવપુરા મદ્ય ચર્માણિ ચક્રિરે ।

તનૂપાનેં પરિપાણં કૃષ્ણાના યદ્વેપોચિરે સધં તદ્દરસં કૃધિ

॥ ૬ ॥

યાનસાર્યતિસરાંશ્ચકારં કૃણવંચ્ચ યાન્ ।

ત્વં તાન્નિન્દ્ર વૃત્તહન્દ્રપ્રતીચઃ પુનરા કૃધિ યથામું તૃણહાં જનમ્

॥ ૭ ॥

યથેન્દ્ર ઉદ્ધાચનં લઙ્ઘ્યા ચક્રે અધરપદમ્ ।

કૃણવેન્દ્રહમધરાંસ્તથામુંદંશ્વતીભ્યઃ સમામ્યઃ

॥ ૮ ॥

અર્થ—હે (અતિસરા) અગ્રગામી પુરુષો ! (અતિઘાવત) વેગથી દોડો. (હન્દ્રસ્ય વચસા હત) ઇન્દ્રના વચનથી મારો. (અવિ વૃક દ્ય મધીત) જેવી રીતે વેદાને વડે મારી નાખે છે. તે પ્રમાણે શત્રુઓને વંદોવી નાખો. (સઃ જીવન્) તે શત્રુ છલ્લે, (યઃ મા મોચિ) તે તમારી ન્યાસેથી ન છૂટી જાય. (અસ્ય પ્રાણં અપિ નહત) તેના પ્રાણને પણ ખાંધી દો. (૪)

(અમી યં વ્રહ્માણં) આ જે જ્ઞાનીઓને (અપ મૃતયે પુરઃ દધિરે) અવનતિને માટે જ તેને અગ્રગ્રધરી દે છે. હે હન્દ્ર ! (સઃ તે અધરપદં) તેઓ તારા પગની નીચે દોડા, (તં મૃત્યયે પ્રત્યસ્યામિ) તેને મૃત્યુને માટે દે'કું' છું. (૫)

(યદિ દેવપુરાઃ પ્રેયુઃ) જે દેવોના નગર પર શત્રુઓએ ચડાઈ કરી દોડા અને તેમણે (વ્રણ ચર્માણિ ચક્રિરે) જ્ઞાનને જ પોતાનું કવચ બનાવ્યું દોડા અને (તનૂપાનેં પરિપાણં કૃષ્ણાનાઃ) શરીરનું રક્ષણ કરવાનું સાધન પણ જે બનાવીને (યત્ ઉપકૃચિરે) જે કાંઈ કહે છે (સર્વે તત્ અરસં કૃધિ) તે સર્વ નીરસ બનાવો. (૬)

(અતૌ યાન્ અતિસરાન્ ચકાર) તેને જેણે આગળ વધનારો નેતા બનાવ્યો હતો. અને (ચ યાન્ કૃણવત્) જેને હમણા ઉત્પન્ન કર્યો છે. હે (વૃત્તહન્દ્ર) શત્રુનાશક હન્દ્ર ! (ત્વં તાન્ પુનઃ પ્રતીચઃ મારુધિ) હું ફરી વખત તેને પ્રતિગામી કર (યથા અમું જનં તૃણહાન્) જેનાથી તે જનસમૂહને અને મારી નાખીએ. (૭)

(યથા હન્દ્રઃ ઉદ્ધાચનં લઙ્ઘ્યા) જેવીરીતે હન્દ્રે બડબડનારા શત્રુઓને પકડીને તેમને (અધરપદં ચક્રે) પગની નીચે દબાવી દીધા (તથા અહં) તે પ્રમાણે હું (શશ્વતીભ્યઃ સમામ્યઃ) સદાને માટે (અમૂન્ અધરાન્ કૃણવે) આ શત્રુઓને નીચે દબાવું છું. (૮)

વાચકથ— હે અગ્રગામી પુરુષો ! વેગથી શત્રુઓ પર હુમલો કરો. હિન્દની આસપાસી તેમનો વધ કરો જેવી રીતે વેદાઓનેમાટે છે, તે પ્રમાણે તમે શત્રુઓને મારી નાખો શત્રુઓના પ્રાણ હો કાંઈ શત્રુ તમારા હાથમાંથી જતો ન જાય. (૪)

જે શત્રુઓ પોતાની અદરા નિદ્રા પુરુષોને જન્મ અવનતિના કાર્ત્તમાં જ લગાડી દે તેમની અનોગતિ યાજ હું તો તેમને મૃત્યુને માટે સમર્પિત કરું છું. (૫)

જે દેવોના નગર પર શત્રુઓએ ચડાઈ કરી દોડા અને પોતાના શરીરની રક્તને માટે કવચાદિ દ્વારા મારી રીતે તેમની કરી દોડા, તેમજ પોતાનું સર્વ જ્ઞાન પણ આ શુદ્ધ કર્ત્તમાં જ લગાડી દીધું દોડા એવા શત્રુના આ સર્વ પ્રશ્ન નિષ્ફળ થાયો. (૬)

અર્ચેનાનિન્દ્ર વૃત્તહન્નુગ્રો મર્મણિ વિધ્ય ।
અર્ચેવૈનાનુમિ તિષ્ઠન્દ્ર મેઘાં હં તવ ।
અનુ ત્વેન્દ્રા રંભામહે સ્યામ સુમતૌ તવ

॥ ૧ ॥

અર્થ—હે (વૃત્તહન્નુ દન્દ્ર) શત્રુનાશક ઇન્દ્ર ! (અર્ચ ઉગ્ર: એનાન્ મર્મણિ વિધ્ય) અહીં શૂર બનીને તેનાં મર્મસ્થાનોને છેદી નાખ. હે ઇન્દ્ર ! (અર્ચ એવ એનાન્ અમિ તિષ્ઠ) અહીં જ તેમના પર ચઢાઇ કર. (અહં તવ મેદી) હું તારો મિત્ર બનીને રહું છું. હે ઇન્દ્ર ! (ત્વા અનુ આરંભામહે) તારે અનુકૂળ અમે કાર્યનો આરંભ કરીએ છીએ અને (તવ સુમતૌ સ્યામ) તારી સુખતિમાં અમે રહીએ. (૯)

બાધાર્થ—જો શત્રુ પોતાના પીરોને આગળ પાડીને હુમલો કરતા હોય, તો તે શત્રુના પ્રયત્નો ઉલટા થઇ બધા જેથી સર્વ શત્રુઓને અમે મારી નાખીએ (૭)

જે રીતે ઇન્દ્ર ધર્મથી શત્રુઓને યજ્ઞ નીચે દબાવી રાખે છે, તેવી રીતે હું હમેશા મારા શત્રુઓને નીચે દબાવી રાખુ છું. (૮)

હે પ્રભો ! હું ઉમ બનીને અહીં શત્રુઓનાં મર્મસ્થાનોને છેદી નાખ, આ શત્રુઓ પર ચઢાઇ કર. હું તારો મિત્ર બનીને તારે અનુકૂળ કાર્ય કરું છું અને તારી સુખજિમાં રિયાર રહુ છું. (૯)

શત્રુઓને દબાવવા

શત્રુનો નાશ

આ સકલમાં શત્રુનો નાશ કરવાનો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેના પહેલાં બે મંત્રોમાં પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરીને બળ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે.

હુમ પ્રાર્થના

અમિમાં ઘીની આકૃતિએ આપીને યજ્ઞમાન પ્રાર્થના કરે છે કે— “ હું દેવતાઓના ઉદ્દેશથી આ આકૃતિએ યજ્ઞમાં આપી રહ્યો છું. આ આકૃતિએ દેવતાઓને પ્રાપ્ત થાઓ અને તેથી દેવતાઓ સન્નિવૃત્ત બનીને મારી પ્રાર્થના સાંભળે, પ્રભુની પશુ હું પ્રાર્થના કરું છું જે તે મારી પ્રાર્થના સાંભળે અને તેની સર્વ શક્તિઓ મારે અનુકૂળ થાઓ અને અમને પુષ્કળ બળ પ્રાપ્ત થાઓ (મં. ૧-૨)

નાસ્તિકોની અસંકેપતા

જે પુરૂષના મનમાં પરમાત્મા ભક્તિ હોતી નથી, તેને ૨૧ [અથર્વ અનુ. ભા. ૨]

નાસ્તિક અથવા ભક્તિહીન મનુષ્ય કહેવામાં આવે છે. યુદ્ધ ક્ષાંટી નીકળે તો બંને પક્ષના લોકો પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે. સત્યપક્ષ જેવી રીતે પોતાના યજ્ઞને માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે, તેવી જ રીતે દુષ્ટપક્ષના લોકો પણ વિજયને માટે પ્રાર્થના કરે છે. આ પ્રમાણે બંને બાલુના સૈનિકો વિજય પ્રાપ્તિ માટે પ્રાર્થના કરવા માંડે અને યજ્ઞ યાગ કરવા માંડે તો પ્રભુ કયા પક્ષની સહાયતા કરે અને કયા પક્ષની નહિ કરે. આ વિષયમાં તૃતીય મંત્રનો ઉપદેશ લક્ષ્યપૂર્વક જોવા જેવો છે—

“ જે સમયે નાસ્તિક, ભક્તિહીન, દુષ્ટ મનુષ્ય પોતાના વિજયને માટે યજ્ઞ યાગ અથવા ઇષ્ટ પ્રાર્થના વગેરે કરે છે તે સમયે અગ્નિ તેમની આકૃતિએ દેવતાઓ પ્રતિ પહોંચાડતો નથી, અને દેવતાઓ પણ તેના યજ્ઞમાં ભાગ નથી કારણ કે દેવતાઓ માત્ર આસ્તિક ભક્તોના યજ્ઞમાં જ ભગ્ય છે. ” (મં ૩)

આ મંત્રથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે કે બંને પક્ષના લોકો જે પ્રાર્થના કરવા માંડે તો પણ ધાર્મિક લોકોની જ પ્રાર્થના

પરમેશ્વર સાંભળે છે દુષ્ટીની પ્રાર્થનાઓ કદી સાંભળતા નથી તેથી સત્યપક્ષના લોકો જ પ્રાર્થનાથી હૃષ્ટીય બળ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને તે બળ વ્યસત્ય પક્ષના લોકોને પ્રાપ્ત થતું નથી આ કારણને લીધે જ અન્તર્માં હ મેશ્વર સત્યપક્ષનો જ વિજય થાય છે આ માટે ચોથા મ ત્રમાં કહ્યું છે કે " પ્રભુની આશાની અનુસાર શત્રુ પર હુમલો કરો, શત્રુઓને મારી નાખો, કોઈ પણ શત્રુ તમારા હુમલામાંથી છૂટતો ન જાય " (મ ૪) આ બળ સત્યપક્ષને જ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ સત્યપક્ષ કદાચ વ્યસત્ય જણાય તો પણ તે વ્યવહારિક મગની દૃષ્ટિએ શક્તિ શ પક્ષ દોરાને લીધે અન્તર્માં વિજયી બને છે અસત્યપક્ષવાળાઓને પરમેશ્વરની શક્તિથી લાભ મળતો નથી આ વાત દર્શાવવાને માટે જ ૫ વચ્ચે અને ૫૪ મ નોનો ઉપદેશ છે

" જે લોકો અસત્યપક્ષનો આશ્રય લે છે અને પોતાના વિજયને માટે બાહ્યજીને પણ પોતાના અવનતિ ભર્મા માર્ગમાં ઉપાસન નિ કાર્યમાં રહે છે તેમને પરમેશ્વર અવનત કરે છે અને કદાચ મ યુ સુધી પણ પહોંચાડે છે જે દુષ્ટ લોકો દેવ જનોના નગરો પર હુમલો કરીને પોતાના વિજયને માટે ઉપાસનાદિ કર્મ કર્યા કરે છે અને સમજે છે કે આથી અમારી રક્ષા થશે અને અમે સુરક્ષિત થઈશું તેઓ ભ્રમમાં રહે છે, કારણ કે તેમના આ કર્મ પ્રયત્નો નિષ્ફળ જવાના જ છે " (મ ૫-૬)

અર્થાત્ અસત્યપક્ષનો વિજય કદી થશે નહિ હ મેશ્વર સત્ય નો પક્ષ જ જય પ્રાપ્ત કરશે આ વૈદિક ધર્મનો ત્રિકાલો આધિત સિદ્ધાન્ત છે કોઈ તેને ફેરવી શકતો નથી

અન્તિમ ત્રણે મ ગ્રેમાં આજ વાત સ્પષ્ટ રીતે કહેવામાં આવી છે જે દુષ્ટ શત્રુ પોતાના સેનિકોને આશ્રય વધારીને જોમથી હુમલો કરે છે તેમનું તે કાર્ય અન્તર્માં તેમની વિરુદ્ધ થઈ જાય (મ ૭) અર્થાત્ બળના ગર્વથી શત્રુઓ સત્યપક્ષનો નાશ કરવા માટે જોમજોમ વધુ તેમનીઓ કરતા જાય છે તેમ તેમ તે અધિક નીચે પડતા જાય છે મોટા

મોટા રાજ્યો આજ દુષ્ટ જાનનાને લીધે નાશને પ્રાપ્ત થયેલ છે અને તે ફરી કદી ઉર્ધ્વા થયાં નથી આથી સાચું જાન મેળવતું છે લોકોને માટે યોગ્ય છે તેઓ કદી અધર્મ મર્ગથી ચાલે નહિ અને અન્યના નાશથી પોતાની ઉત્તતિ સાધવાનો પ્રયત્ન કદી કરે નહિ કારણ કે આવી કાર્યોમાં કદી સફળતા મળતી નથી

" આવો ધર્મ ડી અને બાળક કરનારો શત્રુ સમે આવે તો તેને નીચે દેવાવી દેવો જોઈએ આ હ મેશ્વર પાસન કરવા યોગ્ય નિયમ છે " (મ ૮) અર્થાત્ સત્યજનોએ પણ શત્રુની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ નહિ

અનુનાશના ઉપાય

નવમ મ ત્રમાં શત્રુનો નાશ કરવાનો ઉપાય કહ્યો છે એ વાત હવે જોઈએ—

(૧) ઉગ્ર અન્ન સર્માણિ વિષ્ટવ— યા મનીને અહીં શત્રુઓના મર્મસ્થાનોને રીધી નાખ (મ ૮)

(૧) અર્જવ વનાન્ અમિતિષ્ઠ ।— અહીં જ તે શત્રુઓનો સામનો કર એટલે કે તેમના પર વેમથી હુમલો (મ ૮)

(૧) અહ તય મેવી । તય સુમતી સ્યામ્ । ત્યા અચારવામદે — હું તારો મિત્ર બનીને રહીશ તારી સુમતિમાં રહીશ, અને તને અનુકૂળ આવશે એવી કાર્યો કરીશ (મ ૮)

પરમાત્માને અનુકૂળ કાર્ય કરવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ધર્માનુકૂળ વ્યવહાર કરવો જોઈએ આ પ્રકારે પાપમાં વ્યવહાર કરતા કરતા આત્મિકબળ વધારીને, પરમાત્માના ગ્રેમાં બનીને રહેવું અને શત્રુના હુમલાને ઉત્ક્રાંતિ દેવાનું સામર્થ્ય પણ પોતામાં હોવું જોઈએ અર્થાત્ પોતાના પાપને નિર્મળ ન બતાવવો જોઈએ આ પ્રમાણે આત્મિક અને શારીરિક બળથી સુક્ષ્મ થવાથી સર્વ યુદ્ધોમાં અવરૂપ વિજય જ પ્રાપ્ત થાય છે

શત્રુઓને દૂર કરવા

કાંડે ૪, સૂકત ૩

(ઋષિ:- ભયર્વા । દેવતા:- હનુ, વ્યાઘ્ર)

ઉદિતશ્ચયૌ અક્ષમન્વ્યાઘ્રઃ પુરુષો વૃકઃ ।

હિરુગ્ધિ યન્તિ સિન્ધવો હિરુદેવો વનસ્પતિર્હિરુદ્નમન્તુ શત્રવઃ ॥ ૧ ॥

પરેણૈતુ પૃથા વૃકઃ પરમેણોત તસ્કરઃ ।

પરેણ વૃત્વતી રજ્જુઃ પરેણાઘ્રાપુરંપતુ ॥ ૨ ॥

અક્ષયૌ ચ તે મુક્તૌ ચ તે વ્યાઘ્ર જન્મયામસિ ।

આત્સર્વાન્વિશતિ નૃશ્ચાન્ ॥ ૩ ॥

ઘ્રાઘ્રં વૃત્વતાં વયં પ્રથમં જન્મયામસિ ।

આદુદૈનમથો અર્હિં યાતુધાનમથો વૃકમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (વ્યાઘ્ર, વૃકઃ, પુરુષઃ ત્રયઃ) વાઘ, વરૂ અને ચૌર મનુષ્ય, આ ત્રણે (ક્ષત્રિય ક્રમન્) અહીંથી નાસી ગયા, (સિન્ધવઃ હિસક્ યન્તિ) નદીઓ નીચેની ગતિથી વહે છે, (દેવઃ વનસ્પતિઃ હિસક્) દિવ્ય વનસ્પતિ પશુ શેગોને નીચેની ગતિથી નસાડી મૂકે છે, એવી રીતે (શત્રવઃ હિસક્ નમન્તુ) શત્રુઓ નીચા નમીને ઝૂકી રહે. (૧)

(પરેણ પૃથા વૃકઃ પતુ) વરૂ દૂરના માર્ગથી જ ચાલ્યું બાધ, (ઉત પરમેણ તસ્કરઃ) અને તેનાથી પશુ દૂરના માર્ગે ચૌર ચાલ્યો બાધ. (પરેણ વૃત્વતી રજ્જુઃ) દૂરથી હાંતવાળી દોરડી એટલે સાપણ ચાલી બાધ, અને (અઘ્રાપુઃ પરેણ અર્પતુ) પાપી દૂરથી જ નાસી બાધ. (૨)

હે વ્યાઘ્ર ! (તે અક્ષયૌ) તારી બંને આંખોને (ચ તે મુક્તૌ) તેમજ તારા મુખને (આત્ ચ સર્વાન્ વિશતિ નૃશ્ચાન્) અને તારા સર્વ બીસ નખોને (જન્મયામસિ) નાશ કરી દે છે. (૩)

(વૃત્વતાં પ્રથમં વ્યાઘ્રં) હાંતવાળાઓમાં પહેલાં વાઘના (આત્ ઓ અર્હિં) અને સાપના, (અથો વૃક) અને વરૂના (સ્તેનં અથો યાતુધાનં) ચૌર અથવા લૂંટારાના (વયં જન્મયામસિ) અમે નાશ કરીએ છીએ. (૪)

ભાવાર્થ— વાઘ, વરૂ, અને ચૌર અહીંથી નાસી બાધ એ રીતે નદીઓના પ્રવાહ નીચેની બાજુએ વહે છે, અને દિવ્ય વનસ્પતિઓથી શેગ દૂર નાસી બાધ છે તેજ રીતે શત્રુ અમારી પાસેથી દૂર નાસી બાધો. (૧)

વરૂ, ચૌર, સાપ વગેરે અને પાપી દુષ્ટ સર્વ અમારાથી દૂર નાસી બાધ (૨)

વાઘની આંખો, મોઢામાંના દાંત, અને તેના બીસ નખોનો અમે નાશ કરીએ છીએ (૩)

તીક્ષ્ણ હાંતવાળાઓમાં વાઘનો, વરૂનો અને સાપનો તથા દુષ્ટોમાં ચૌર-લૂંટારાઓનો અમે નાશ કરીએ છીએ. (૪)

યો અથ સ્તેન આયતિ ત મંપિને અપાંયતિ ।

પથામંપથ્યમેતૈતિન્દ્રો વચ્ચેન દન્તુ તમ્

॥ ૫ ॥

મૂર્ણા મૂગમ્પ દન્તા અપિંશીળી ટ પુટપઃ ।

તિષ્ઠેત્તે ગોધા મંયતુ નીચાર્વચ્છગ્રયુર્મગઃ

॥ ૬ ॥

યત્તમંપમ્સા ન વિ ધંસો વિ યંસો યદ્ધ મંયમઃ ।

દન્ત્રજાઃ સોમ્રજા આયર્ષળમૈસિ યવાઘ્રગમ્નનમ્

॥ ૭ ॥

અર્થ— (અથ ય. સ્તેન આયતિ) આજ ને થાર આવે, (સંવિષ્ટ સઃ મપ મયતિ) તેના થુરેશુરા ધધને તે દૂર દરી જાય, અને તે (યવા મપ ધસેન યત્ત) મારંગના વિનાશથી અર્ધાત્ મારંગને ભૂલીને આર્યો જાય અને (દન્ત્રઃ વચ્ચેન સં દન્તુ) ઇન્દ્ર વચ્ચી તેને મારી નાખે (૫)

(મૂગમ્પ દન્તા મૂર્ણા) દિવે પશુઓના ઘાન તોડી નાખવામા આયા, (અપિ પુટ્તવઃ શીર્ણા ટ) અને તેની પાસગિઓ તૂટી ગઇ છે (તે ગોધા નિષ્ક્રમ મયન્તુ) તારી શુદ્ધ નીચે થઇ જાય અને (મૂગ દાશપુ નીચા મયન્) દિવે પશુ આગળતો આગળતો નીચે નાસી જાય (૬)

(યત્ત સયમઃ નઃ વિયમઃ) જેને સયમ કરેલ છે તેને વિશેષ દશાજીમા ન રાખો પરંતુ (યત્ત ન વિયમ સંયમઃ) જેને વિશેષ દશાજીમા રાખેલ નથી તેને વિશેષ પ્રકારના સંયમમા રાખો. આ (દન્ત્રજા સોમ્રજા) ઇન્દ્રથી અને સોમથી ભાષા મચેલી (આયર્ષળ અમન ઇસિ) અથર્વ વિદ્યાથી વાઘ આદિને દશાવવાનો આ ઉપાય છે (૭)

આપાદ— આજ ને થાર અમારાપર દુશ્મનો કરશે તેનો પુત્ર નાશ થશે, અને કાલે તે જન્મી જશે તો તે અમારા પોતાનો માન બની જશે, અને પછી ધરતી પર તે પોતાના મનોથી કાપી નાખશે (૫)

દિવે પશુઓના ઘાન તોડવામા આયા અને પાસગિઓ કાપવામા આવી છે સર્વ દિવે પશુ નીચે નેહી શરીને ખીસી નાસી જાય (૬)

જેને વચન પ્રકારે કાનુમ રાખેલ છે તેને વધારે દશાજીમા ન રાખો પરંતુ એનાપર કાનુ જમાવ્યો નથી તેને આદીવર દશાજીમા રાખો આ ઇન્દ્ર મોઘ અને અવવાનો દુશ્મન દમન કરવાનો યજ્ઞ ઉપાય છે (૭)

શત્રુઓને દૂર કરવા

દુષ્ટોનુ' દમન કરવાનો ઉપાય

અથર્વવિદ્યાનો નિયમ

આ સંક્રમમાં દુષ્ટોનુ દમન કરવાનો ઉપાય કહેવામાં આવ્યો છે આ સંક્રમ ખુબજ બ્યાપક અર્થવાળુ છે તેથી તે નીચળી વખતે આપણો દષ્ટિ કોણ આધ્યાત્મિક રાખવો જોઈએ તારે જ આથી યોગ્ય લાભ થઇ શકશે હવે આ દુષ્ટોના દમનનો ઉપાય જુઓ—

૧ યત્ત સ-યમ ન વિયમઃ,

૨ યત્ત ન વિયમ, સ યમા ॥ (૫ ૭)

" જેને સયમ કરે ન છે, તેને વિશેષ દશાવવામાં આવે પરંતુ જેનું નિયમકર દમન ન કરેલ હોય તેનો સ અવરણ કરવામાં આવે " આ અથર્વવિદ્યાનો નિયમ છે—

આચર્ણ વ્યાઘ્રજમ્ભનમ્ । (મ ૭)

“ આ અર્ચાનિધાના વ્યાઘ્રદિકાનું દમન કરવાની વિધાના નિયમ છે. ” તેમનું એ પ્રકારે પાલન કરી શકાય છે.

હન્દ્રજા સોમજા । (મ ૭)

“ હન્દ્ર અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોનું અધિકતા જે મન અથવા અનન્ત કશ્ચ ચતુષ્ટય છે, તેનાથી ઉત્પન્ન થનારી (હન્દ્રજા.) અત શક્તિથી એક પ્રકારનું દમન થાય છે, અને (સોમજા) સોમ વગેરે ઔષધિઓની શક્તિથી એક દમન કરવામાં આવે છે. ” હુણોના દમનના આ બે માર્ગો છે

આ આખા સૂક્તમાં, “ (૧) વ્યાઘ્ર (વાધ), (૨) વૃકા (વૃ), (૩) અદિ (અર્ધ), (૪) દત્તવર્તી રજ્જુ (દાંતવાળી કાપનારી દોરી અર્થાત્ સાપણ), (૫) તેમજ ખીજા દાંતવાળા, નખોવાળા હિંસ પશુઓ અને મોઘા (ઘે) ” આ દુષ્ટ પ્રાણીઓનાં નામે પશુ ગણાવના માં આવ્યા છે તેમજ “ સ્વકર, સ્તેન, પુરુષ (ચોર), અઘાયુ (પાપી), યાતુવાન (વૃદ્ધ), શત્રુઃ (દુશ્મન) ” આ દુષ્ટ પ્રાણીઓનાં નામે પશુ ગણાવ્યાં છે આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જેવી રીતે સમાજમાંથી દુષ્ટ મનુષ્યોને દૂર કરવાની આવશ્યકતા છે તેજ પ્રમાણે હિંસ પશુ વગેરેને પશુ દૂર કરીને સમાજને સુખી કરવો જોઈએ અર્થાત્ અન્ય દુષ્ટો જેમની ગણતરી કરવામાં આવી નથી તેવા હુણોને પશુ આજ વિધિથી દૂર કરવા જોઈએ અને સમાજમાંથી દાંડી કાઢીને સમાજને સુખી કરવો જોઈએ આજ આ સૂક્તનો આશય છે

વાધ, સાપ, અને સાંપણના દાંત પાકી નાખીને તેમને સૌમ્ય બનાવવાના ઉપાય ત્રીજા મંત્રમાં દર્શાવેલા છે આ ઉપાયો સર્વ પશુ જેઓ દાંત અને નખોથી દિંસા કરે છે તેમનું દમન કરવા માટે અમલમાં લાવી શકાય તેવા છે

સાપ, વાધ, વર વગેરે હિંસક પ્રાણીઓ આવી જાય તો તેમને મારવા જોઈએ, તેમની ચાંસગિયે તોડવી જોઈએ તેઓના પ્રાણ જાય ત્યાં સુધી માર મારવો જોઈએ આ વાત મ ન ૩ થી ૬ સુધીના ચાર મંત્રોમાં દર્શાવવામાં આવી છે તેમજ આ ૧ ત્રીજા ચોર, લુટારા, ગ્રહ દુષ્ટ વગેરે સમાજને રિવાજક લોભી સમાજમાં આવીને જે ઉપદ્રવ મચાવવા માટે તેમને પશુ આ ઉપાયથી શાંત કરવા જોઈએ એમ કહ્યું છે.

આમ આ દાંત મારથી આ સર્વ દુષ્ટો અને હિંસકો

અને શત્રુઓને શાંત કરવા અથવા દૂર કરવા એમ આ સૂક્ત દ્વારા ઉપદેશ આપ્યો છે. પરંતુ વાધ સિંહ, ચોર, લુટારા તેઓ બહારનાજ સમાજમાં રહે છે એમ માનવું એમોની બૂન છે તેઓ જેવી રીતે બહાર છે તેવી જ રીતે મનુષ્યની અંદર પણ હોય છે. અને વાધ, વર, ચોર વગેરે બહારના શત્રુઓનું દમન કરવાને બદલે વસ્તુત મનુષ્યની અંદર રહેના સિંહ પશુઓ અને શત્રુઓને પણ દમાવવા જોઈએ એમ આ સૂક્તમાં ઉપદેશ કરવામાં આવેલ છે સાતમાં મંત્રના “ સઘમ ” શબ્દથી આ વાત તદ્દન સ્પષ્ટ થઈ રહી છે.

મનુષ્યના આંતરિક સ્વેચ્છા કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર આ ૭ શત્રુઓ છે અને વેદમાં તેમને પશુ જ ગણેલા છે—

ઉલ્લૂકયાતું શુશુલૂકયાતુ જહિ શ્વયાતુસુત કોકયાતુમ્ । સુપર્ણયાતુસુત શૂબ્રયાતુ દ્વપદ્ય પ્રમુળ રક્ષ હન્દ્ર ॥ (ઋગ્વેદ ૭ । ૧૦૪ । ૨૨)

“(સુપર્ણ-યાતુ) ગરના જેવું ચાલ ચાલુ એટલે કે ધમક (શૂબ્રયાતુ) ગીધના જેવો બ્યારહાર અર્થાત્ લોભ, (કોકયાતુ) ચક્રીઓના જેવો આચાર અર્થાત્ કામ (શ્વયાતુ) કુતરાના જેવો બ્યારહાર અર્થાત્ રત્નનોથી મત્સર અથવા દુષ્ટ (ઉલ્લૂક-યાતુ) પુત્રના જેવો વર્તન અર્થાત્ મૂઠતા (શુશુલૂક-યાતુ) વડના જેવી કૂટરા, આ ૭ પશુઓ મનુષ્યના અત કલ્પમાં રહે છે, તેમનો નાશ એવી રીતે કરવો જોઈએ જેવી રીતે પત્થરોથી પક્ષીઓનો નાશ કરે છે કામ ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ મત્સર આ ૭ શત્રુ છે, આ પશુઓ છે તેમને દૂર કરવા જોઈએ તેમનો સઘમ કરવાનો ઉપાય આ સમમ મંત્રમાં કહેલ છે—

૧ જેમને સઘમના ગણેલ છે તેમનાપર વિશેષ દયાજી કરવું જોઈએ નહિ

૨ અને જેમનો સંમય થયો નથી તેમને સઘમ નીચે લાવવા જોઈએ

આ વાત બંનેમર સમજાવવા માટે એક ઉદાહરણ લઈએ ગાડીના ઘેડાં પહેલા માં ૫ પશુઓજ હોય છે, પછીથી તેને શીખવવામાં આવે છે, શીખવ્યા પછી તેમને ગાડીમાં જોડવામાં આવે છે જે ઘેડાંઓ સારા નિયમવાળા, ચાનનારા, નમ્ર અને સુશીલ છે તેમને બિનાકારણુ વખારે દમાવવામાં આવે, સતાવ

અથવા પારકા પણ કેમ ન હોય (તાન્ દસ્વતી અરણી પ્રતીતી ણુ) તેમના પર દાંતવાળી સોટી ઉલટી ચાલે. હે અગ્નિ ! (ણપાં વાસ્તુ મા મૂત) તેમનું કોઈ ઘર ન હોય અથવા (મા અપત્યં ડ) તેમને કોઈ સન્તાન ન હો. (૧)

હે (જાતવેદઃ) અગ્નિ ! (યઃ નઃ સુપ્તાન્ જાગ્રતઃ વા અભિદાસાત્) જે અમને સૂતા હોઈએ અથવા જાગતા હોઈએ ત્યારે નાશ કરે (યઃ તિષ્ઠતઃ વા ચરતઃ) જે સ્થિર રહેલ અથવા ચાલતાં ચાલતાં નાશ કરે. હે (જાતવેદઃ) અગ્નિ ! (વૈશ્વાનરેણ સયુજા સજોવાઃ) વિશ્વના નેતા તારા મિત્રની સાથે મળીને (તાન્ પ્રતીષઃ નિઃ દહ) તે પ્રતિકૂળ ચાલનારાઓને બ્હમ કર ! (૨)

ભાવાર્થ— જે પ્રપાદને અમારો નાશ કરે, અથવા પ્રગટ રૂપે અમને સતાવે, તે અમારો સંબંધી હો, મિત્ર હો અથવા પારકો માણસ હો, તે સતાવનારાનો નાશ કરવામાં આવે. (૧)

અમે સુતા હોઈએ, જાગતા હોઈએ, અથવા ચાલતા હોઈએ, અમે કોઈ પણ સ્થિતિમાં હોઈએ ત્યારે જે અમારો ધાત છે છે તેનો પણ નાશ થાય. (૨)

અમને સતાવનારા શત્રુની ઉપેક્ષા ન કરવામાં આવે, એ આ સંક્રાન્તું તાત્પર્ય છે.

દુષ્ટોનું નિવારણ

કાંડ ૭, સૂક્ત ૬૫

(ઋષિઃ— ઓંગિરાઃ । દેવતા— મન્ત્રોક્ષાઃ)

અપિ વૃશ્ચ પુરાણવદ્વ્રતતૈરિવ ગુપ્તિતમ્ । ઓર્જો વ્રાસ્યસ્ય દમ્ભય ॥ ૧ ॥

વયં તદ્વસ્ય સંમૃતં વસ્વિન્દ્રેણ વિ મંજામહૈ ।

મ્લાપયામિ ભ્રજઃ શિશ્રં વરુણસ્ય વ્રતેન તે ॥ ૨ ॥

યથા શેપો અપાયતૈ સ્ત્રીષુ ચાસદનાવયાઃ ।

અવસ્થસ્ય ક્રુદીવંતઃ શાઙ્કુરસ્ય નિતોદિનઃ

યદાતંતમવ તત્તંનુ યદુત્તંતં નિ તત્તંનુ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (વ્રતતેઃ પુરાણવત્ ગુપ્તિતં હવ) લતાઓના જૂનાં સૂકાઓલાં ડાળખાંઓની જેમ (વ્રાસ્યસ્ય ઓર્જઃ અપિવૃશ્ચ દમ્ભય) હિંસકના બળને કાપેા અને દબાવેા. (૧)

(વયં અસ્ય તત્ત સંમૃતં વસુ) અમે તેના તે એકત્રિત ધનને (ઇન્દ્રેણ વિમંજામહૈ) પ્રભુની સાથે વહેંચી દઈએ છીએ. તથા (વરુણસ્ય વ્રતેન) વરુણ દેવેના વ્રતની સાથે (તે ભ્રજઃ શિશ્રં મ્લાપયામિ) તારા તેજના ઘમંડને દૂર કરી દઈ છું. (૨)

(અવસ્થસ્ય ક્રુદીવંતઃ) નીચ ગાયો દેનારા, (શાઙ્કુરસ્ય નિતોદિનઃ) કાંડા જેવો વ્યવહાર કરનારા અને પીડા કરનારા દુષ્ટ મનુષ્યોનો (યત્ આતંતં) જે ફેલાએલ દુષ્ટત્વ છે, (તત્ત અવ તંનુ) તે બંધ થઈ

૧૫, નાથ થઈ બાપ, (તન્ ઉત્તતં તન્ નિતનુ) જે ઉપર ચઢેલ છે તે નીચે આવી પડે. (યથા શેષઃ સ્ત્રીપુ અપાયતિ) જે રીતે તેમનું કુટુંબ શ્રીઓની બાબતમાં ન થાય તે પ્રકારે તેમના મુખી જે કુટુંબ (અનાવયાઃ જાતનુ) પહેંચી શકે નહીં. (૪)

બાનાર્થ— તે ઉપર ૧ કુટુંબ અને ઉપરથી કલ્યાણ મનુષ્યનું બળ થરાદી રો. (૧)

કુટુંબ મનુષ્યનું ધન લઈને ઉપરના મુખ કાર્યમાં લગાડી રો (૨)

પીડા રેનારા કુટુંબ મનુષ્યે શ્રીઓને કહી કુટુંબ ન પડેલાકે જોયો પ્રત્યક્ષ કરો (૩)

આ સુત ૨૫૯ છે તેથી તેનું વિશેષ નિવચન કરવાની આવશ્યકતા નથી. કુટુંબના આદ્યમુખી શ્રીઓને જથાવતી જોઈએ, શ્રીઓ પાસે કોઈ કુટુંબ મનુષ્ય પડેથી શો નહિ.

યાતુધાન નાશનં

કાંડ ૧, સૂક્ત ૭

(ઋષિ - યાતન. ૧ દેવતા - અગ્નિ, (જાતવેદા) ૨ બ્રાહ્મણી)

સ્તુધાનમંય આ વંહ યાતુધાનં કિમીદિનમ્ ।

ત્વં હિ દેવ વન્વિતો હન્તા ક્ષ્વેદિમ્વિથ ॥ ૧ ॥

આજ્યસ્ય પરમેષ્ઠિન્ જાતવેદસ્તનૂવશિન્ ।

અગ્નેઃ ક્ષીલસ્ય પ્રાશાન યાતુધાનાન્ વિ લાપય ॥ ૨ ॥

વિ લપન્તુ યાતુધાનાં અત્રિણો યે કિમીદિનંઃ

અથેદમંઘ્રે નો હ્રવિરિન્દ્રશ્ચ પરિતિ હૃયંતમ્ ॥ ૩ ॥

અગ્નિઃ પૂર્વ આ રમતાં પ્રેન્દ્રોઃ સુદતુ વાહુમાન્ ।

ઋષીન્ સર્વો યાતુમાનપમસ્મીત્યેત્યં ॥ ૪ ॥

પશ્યામ તે ક્ષીર્યં જાતવેદઃ ય યોઃ ક્ષહિ યાતુધાનાં ત્રૃચક્ષઃ ।

ત્વય્યા સર્વે પરિતપ્તાઃ પુરસ્તાન્ત આ ચન્તુ પ્રભુવાણા ઉપેદમ્ ॥ ૫ ॥

આ રમસ્વ જાતવેદોઽસ્માકાર્થાય જણિયે ।

હૃતો નો અગ્નેઃ મૃત્વા યાતુધાનાન્ વિ લાપય ॥ ૬ ॥

સ્વમંઘ્રે યાતુધાનાનુપચન્દ્રોઃ કુહા વંહ ।

અર્થેપામિન્દ્રો વજ્રેણાર્પિ શ્રીર્પાણિ વૃશ્વતુ ॥ ૭ ॥

અર્થ— હે અગ્નિ ! (સ્તુધાનં) સ્તુતિ કરનારાઓ (યાતુધાન કિમીદિનં) ઘાતક યજુઓને પણ (આ વંહ) અહીં લઈ આવ. (હિ) કારણ કે હે દેવ ! (વન્દિત ત્વમ્) નમનને પ્રાપ્ત થએલો તું (દસ્યોઃ)

લૂંટારાને (હન્તા) મારી નાખનાર અથવા પકડી લેનાર (વશૂવિય) થયો છે. (૧) હે (પરમેષ્ઠિન્) એક સ્થાનમાં રહેનારા (જાતવેદઃ) જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરનારા અને (તનૂ-વશિન્) શરીરને સંયમમાં રાખનારા અગ્નિ ! તું (તૌલસ્ય આજ્યસ્ય) તોળેલા ધી ઇત્યાદિનું (પ્રાશન) લેખન કર અને (યાતુધાનાન્) હુંટેને (વિ લાપય) વિલાપ કરાવ. (૨) (યે) જે (યાતુધાનાઃ) હુષ્ટ (અગ્નિણઃ) ભટકનારા અને (કિમીદિનઃ) ઘાતક છે તેઓ (વિલપન્તુ) વિલાપ કરે. (અય) અને હવે હે અગ્નિ ! (इदं हविः) આ હવિ તું અને (इन्द्रः च) ઇન્દ્ર (પ્રતિ હર્યતમ્ , સ્વીકાર કરે. (૩) (પૂર્વઃ અગ્નિઃ આરભતાં) પ્રથમ અગ્નિ આરંભ કરે ત્યાર પછી (બાહુમાન્ ઇન્દ્રઃ પ્ર નુદતુ) બાહુભળવાળો ઇન્દ્ર વિશેષ પ્રેરણા કરે, જેથી (સર્વઃ યાતુમાન્) બધા હુષ્ટ લોકો (एष्य) આવીને (ત્રવીતુ) બોલે કે (अयं अग्नि इति) આ હું છું. (૪) હે (જાતવેદઃ) જ્ઞાની ! (તે ઘીર્યં પશ્યામ) તારું પરાક્રમ જોઈએ. હે (નુ-ચક્ષઃ) મનુષ્યોના માર્ગ દર્શક ! (યાતુધાનાન્) હુંટેને (નઃ) અમારો હુકમ (પ્રવૃહિ) વિશેષ રૂપે કહી સંભળાવ. (ત્વયા) તારાથી (પુરસ્તાત્) પહેલાં (પરિતપ્તાઃ) તપેલા (તે સર્વે) તેઓ બધા (इदं ब्रुवाणाः) આમ કહેતા કહેતા (उप आयन्तु) અમારી પાસે આવી જાય. (૫) હે (જાતવેદઃ) જ્ઞાની ! (આરભસ્વ) આરંભ કર (અસ્માક+અર્ધાય) અમારા પ્રયેજન માટે તું (જક્ષિપે) ઉત્પન્ન થયો છે. હે અગ્નિ ! તું અમારા દૂત બનીને લૂંટારાઓને અને હુંટેને વિલાપ કરાવ. (૬) હે અગ્નિ ! તું (યાતુધાનાન્) હુંટેને (उपवृद्धान्) બાધીને (इह वा बहु) અહીં લઈ આવ. (अय) અને ઇન્દ્ર પોતાના વજ્રથી (एषां शीर्षाणि) તેમના મસ્તક (वृक्षतु) કાપી નાખે. (૭)

યાતુધાન નાશન

આનો ભાવાર્થ અમે પાછળથી લખીશું કારણ કે આ સૂક્તમાં કેટલાક શબ્દોના અર્થોનો વિચાર પહેલાં કરવો જોઈએ. આ સૂક્તના કેટલાક શબ્દો બ્રમ ઉત્પન્ન કરનારા છે અને ત્યાં સુધી તેમનો નિશ્ચય અર્થ જરાબર લક્ષમાં ન આવે ત્યાં સુધી આ સૂક્તનો ઉપદેશ સમગ્ર શક્તિ નહિ સંવર્ધી પહેલાં “ અગ્નિ ” કોણ છે તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ.

અગ્નિ કોણ છે ?

આ સૂક્તમાં અગ્નિપદનો શો અર્થ કરવો જોઈએ તેનો નિશ્ચય કરાવનારા શબ્દો આ રહ્યા. “ જાતવેદ , પરમેષ્ઠિન્ , તનૂવશિન્ , નુચક્ષઃ , યન્દિતઃ , દૂતઃ , દેવઃ , અગ્નિઃ ” આ શબ્દોનો અર્થ જોયા પછી અગ્નિનું સ્વરૂપ સર્વ પ્રથમ આપણે જોઈશું—

(૧) જાતવેદઃ [જાતં યોતિ] જે ઉત્પન્ન થયેલી સંસ્થિતે સારી રીતે જણે છે. (જાત-વેદઃ) જેણે જ્ઞાન

પ્રાપ્ત કર્યું છે અર્થાત્ જ્ઞાની, સંસ્થિત વિદ્યા અને આત્મવિદ્યાને પ્રથમતઃ જાણનારો.

(૨) પરમેષ્ઠિન્ (પરમે પદે રહ્યાતા) પરમપદમાં રિશ્વર રહેલો અર્થાત્ સમાધિની અતિમ અવસ્થાને જે પ્રાપ્ત છે, જેણે આત્માનુભવ પ્રાપ્ત કર્યો છે, તુષ્ટા-અતુષ્ટ અવસ્થાનો અનુભવ કરનારો.

(૩) તનૂવશિન્- (તનૂ- વશિન્) પોતાનું શરીર અને હૃદયોને પોતાને સ્વાધીન રાખનારો, હૃદયોનો સંયમ અને મનનિયંત્રક કરનારો, આસનાદિ યોગાસનોથી જેણે પોતાની કાયા સિદ્ધિ કરી છે. આજ મનુષ્ય “ પરમે-ષ્ઠિન્ ” થવા સંભવ છે.

(૪) નુ-ચક્ષઃ- “ ચક્ષસ્ ” શબ્દ સ્પષ્ટ શબ્દોદ્ધારો ઉપદેશ આપવાનો ભાવ દર્શાવે છે. મનુષ્યને જે યોગ્ય ધર્મ અમરો ઉપદેશ આપે છે.

શાની ઉપદેશ

આ ચાર શબ્દો અમિના મુખ્યમ જનાવે છે આ શબ્દો નેશાપી રચ્ય જાણ છે કે અહીંના અમિ એટલે 'ધર્મો-પદેશ' પતિ 'જ' છે સંદિ નિશા જાણનારો અખાત-શાભમાં પ્રવીણ, મેળાજવાસથી કરીર, હિન્દ્ર્ય અને મ ને કાણમાં શાખનારો, શ્રમાધિની સિદ્ધિ જેને પ્રાપ્ત છે તેજ આ શાભણ પડિન "શુ-ચક્ષ" અર્થાત્ લોકોને ધર્મોપદેશ કરવાને માટે યોગ્ય છે ઉપદેશક બનતાં પહેલાં ઉપદેશકની તૈયારી કરી હોવી જોઈએ તેથી બોધ અહીં પ્રાપ્ત થાય છે આવા ઉપદેશકને હોય તોજ ધર્મનો જગત્ત્ર પ્રચાર થય શકે છે

(૫) ઘનિદત - આવા પ્રકારના ઉપદેશકને જ બધા લોકો વફદ કરી શકે છે

(૬) દૂત - જે સદેશ પહોંચાડે છે તે દૂત કહેવાય છે આ ઉપદેશક પતિ ધર્મનો જ દેશ આમ જનાતા સુધી પહોંચાડે છે માટે તે "ધર્મનો દૂત" છે દૂત શબ્દનો ખીલે અર્થ 'નોકર, બુલ' છે તે અર્થ બહીષ્કારકાચ નહિ ધર્મનો સદેશ રચો રચો પહોંચાડનારો આ દૂત ધર્મનો ઉપદેશક જ છે

(૭) દેવ પ્રકાશમાન, તેજસ્વી,

(૮) જ્ઞાતિ- પ્રકાશ આપીને અન્ધકારનો નાશ કરનારો જ્ઞાનનો પ્રકાશ વધારીને અજ્ઞાનની અન્ધકારનો નાશ કરનારો ઉજ્જ્વલા (ગરમી) ઉત્પન્ન કરીને હલન ચલન કરનારો

આ બધા શબ્દો એ વા ઉપદેશકનું જ વર્ણન કરે છે આ પ્રકારે વેદમાં 'અમિ' શબ્દ શાની ઉપદેશક બતાવે વાચક જ બધારે "શુદ્ધ" શબ્દ શ્રાવિયનો વાચક છે

અહિક્ષિત

"અભિ પ્રિય" શબ્દ જાણ અને શ્રાવિયનો મોખ કરે છે વેદમાં આ બે શબ્દો ઘણે ઠેકાણે એકઠા આવેલા છે આમ જાવ 'અમિ' શબ્દ "એ બે શબ્દો વેદમાં ઘણે રચણે દર્શાવે છે અમિ શબ્દ આજાણનો અને ધર્મ શબ્દ શ્રાવિયનો વાચક છે અમિ શબ્દનો આજાણ અર્થ આપણે જોયો હતો ધર્મ શબ્દનો અર્થ જોઈએ—

ધર્મ કોણ છે ?

અર્થ જ શુનાયક એવા થાય છે

૧ શુદ્ધ - (શુદ્ધ) શુદ્ધિને ડિન લિખ કરનાર

૨ શુદ્ધમાન - આદ્યશો, બુદ્ધશો, અર્થાત્ બાળ માટે સુઅસિદ્ધ દરેક મનુષ્ય બુદ્ધશાળી તો હોય જ છે પરંતુ શ્રાવિયને જ "આદ્યમાન" એવો માટે કહ્યો છે તેનાં કારણે જ આદ્યમાન હોય છે

૩ શુદ્ધ વર્ણન શ્રાવિયન શુદ્ધ - શ્રાવિયો તત્ત્વવાર્ય જુઓનાં આર્થ કારણે શ્રાવિયના આ કાર્યનું વર્ણન આ સકતના અતિમ મનમાં કરેલું છે મુદ્ધમાં શુદ્ધિનાં શિર કષ્ટનું કારણ તથા કુદેશ માં માર્ગ ઉપી દેશનું કાર્ય શ્રાવિયનું જ છે એ પ્રસિદ્ધ વાત છે

આથી સિદ્ધ થાય છે કે આ સકતમાં "શુદ્ધ" શબ્દ શ્રાવિયનો બાવ મુલ્ય છે અમિ શબ્દની શાભણ ઉપદેશક અને ધર્મ શબ્દની શ્રાવણનું કાર્ય કરનારો શ્રાવિય એવો અર્થ લીધા પછી આ સકતનો અર્થ જોવો જોઈએ—

ધર્મોપદેશનું દેન

પાઠક એમ ન સમજે કે વર્ણીક ઉત્સવોમાં માન બ્યાખ્યાન આપવું એજ ધર્મોપદેશનું કાર્ય હોય છે ત્યાં તો ધર્મિક લોકો જ આવે છે પ્રથમથી જ ને લોકોની જ્ઞાતિ અને પ્રજ્ઞા ધર્મમાં રહેલી છે તેજ ધાર્મિક લોકો આવા ઉત્સવોમાં આવે છે અર્થથી આવા ધાર્મિક લોકોને ધર્મનો ઉપદેશ આપવો એજ અર્થ તે જો મરે કે ધોએતાં કપડાંઓને ફરી વખત મેવડાં એવો જ થાય વારતરમાં મેનાં ધર્મોનાં કપડાંઓને જ ધોએતાં રચ્ય કરવાં જોઈએ, તેવીજ રીતે અધાર્મિક જ્ઞાતિના લોકોનેજ ઉપદેશ દ્વારા સ્વેચ્છા જોઈએ, આજ સમયે ધર્મ પ્રચાર છે આ દર્શાવવા માટે જ આ સકતમાં ધર્મ પ્રચાર કરવા મેગ્ય લોકોનું વર્ણન નિમન ત્રિખિન શબ્દોથી કર્યું છે— "યાતુદાન, કિમ્મોદન, દક્ષુ, અન્નિન" હવે તેમનો અર્થ જોઈએ—

૧ યાતુ - યાતુ બાકનારાનું નામ છે જેને કપાંવ ધરવાર તથા પરજી જે ભય પડતી જેમ અદાતહી ભયકો દરે છે તેનું નામ "યાતુ" છે બાકનું એ અર્થ દર્શાવનારો "યા" ધતુ આમાં છે

૨ યાતુમાન - યાતુમાન, યાતુવાન શબ્દનો બાવ "યાતુ" છે અર્થાત્ જેની પાસે ધણા યાતુ (બાક)

૩ યાતુમાનાન્- ધણા યાતુમાનોને પોતાના કાબૂમાં રાખનારો.

૪ યાતુધાન:- યાતુઓનું ધારણું, કારણ પોષણ કરનારો અર્થાત્ ભટકનાગઓને પોતાની પાસે રાખીને તેમનું પોષણ કરનારો. " યાતુધાન્ય " પણ આ ભાવવાચક જ છે

પાઠકોએ જાણીજી લીધું હશે કે આ શબ્દો વિશેષ વાતને વ્યક્ત કરી રહ્યા છે જેને મરચાર, અપ્રિય વગેરે હોય છે, અને જે કુટુંબમાં રહે છે તે એટલે ઉપદ્રવકારી હોતો નથી, જેટલો એક ધરચાર વગરનો ભટકતો હોય છે. તે હંમેશાં બૂખ્યો રહે છે કોઈ પણ પ્રકારનું મનનું સમાધાન તેને મળતું નથી, તેથી પ્રત્યેક જાતનો ઉપદ્રવ કરવા માટે તે તત્પર રહે છે. આ કારણે " યાતુ " શબ્દ ખરાબ વૃત્તિવાળો એમ અર્થમાં યાતુ થયો છે. દુષ્ટ, ડાકુ, ચોર, લૂંટારો, ખૂની ઇત્યાદિ આ શબ્દના અર્થ આગળ ઉપર બની ગયા, આ ચોર ડાકુ ન્યાં સુધી એકમા હોય છે ત્યાં સુધી તેઓ " યાતુ " કહેવાય છે પરંતુ એના બે ચાર ડાકુઓને ભેગા કરી પોતાના કાબૂમાં રાખીને લૂંટ કરનારો " યાતુ-માન, યાતુ-વાન, યાતુમત્ અર્થાત્ યાતુવાળો કે ડાકુઓને રાખનારો કહેવામાં આવે છે. પહેલાં કરતાં બીજો સમાજને વધારે હાનિ પહોંચાડે છે. તેનું નામ " યાતુ-ધાન, યાતુ-ધાન્ય " છે. પાઠક આથી જાણી શકે છે કે આ વૈદિક શબ્દ જે વેદમાં કેટલાંક સ્થાનોમાં આવે છે તે બધા હીન અને દુષ્ટ લોકોના વાચક છે. હવે વધુ જુઓ—

૫ યશિન્-ઝશી (યત્તિ)- સતત ભટકતો રહે છે. આ શબ્દ પણ પહેલાં શબ્દોના જ ભાવ દર્શાવે છે. તેની બીજી ભાવ (યત્તિ) ખાનારો, હંમેશા પોતાના ભોગ વિવાસને માટે બીજાનું મનું કાપનારો. જેઓ ચોરાક ધનને મટે ખૂન કરે છે, એમ પ્રકારના દુષ્ટ લોકોનો વાચક આ શબ્દ છે.

૬ કિમોદિન્- (કિં દુદાની) હવે શુ ખાતુ, આવા પ્રકારની વૃત્તિવાળા બૂખ્યા અથવા પેટને માટે એટલે કે ખાવાને માટે જ બીજાઓનો ધાતધાત કરનારા દુષ્ટ લોકો.

૭ દશ્નુ- (દન્-ઉપશ્વ) પાતપાત કરનારો, બીજાનો નાશ કરનારો, દર પ્રકારનો દુષ્ટ મનુષ્ય

આ સર્વ લોકો સમાજના નુખનો નાશ કરે છે, આ કારણે સમાજના લોકોને કષ્ટ થાય છે. જો આ લોકો ગામમાં

આવી ગયા તો ગામમાં, ચોરી, ડાકુગીરી, ખૂન, લૂંટ વગેરે થાય છે, સ્ત્રીઓ પર અત્યાચાર થાય છે. સમજીને અનેક પ્રકારના કષ્ટ થાય છે, એટલા માટેજ ધર્મોપદેશથી આ લોકોને સુધારવા જોઈએ, એવો આ સૂક્તનો આદેશ છે. જેઓ ધરચાર વગરના છે, જેઓ જંગલો અને વનમાં રહે છે, જેઓ ચોરી, ડાકુગીરી ઇત્યાદિ દુષ્ટ કર્મ કરે છે. તેમને ધર્મોપદેશ દ્વારા સુધારવા જોઈએ, અર્થાત્ જેઓ નાગરિક છે. જેઓ પહેલેથી જ ધર્મના પ્રેમી છે તેઓમા ધર્મની જાગૃતિ કરવી યોગ્ય છે પરંતુ જેમની પાસે ધર્મનો અવાજ પહોંચ્યો નથી અને જેઓનો જીવનક્રમ પણ ધર્મ ખાલ્યો જાય છે હંમેશાં ચાલ્યા કરે છે, તેમનો સુધારો કરીને જ તેમને ઉત્તમ નાગરિક બનાવવા જોઈએ. ધર્મોપદેશક પોતાનું આ કાર્યક્ષેત્ર ખરાબ જુએ.

ધર્મોપદેશકના મુણ, સાસન કાર્યમાં નિયુક્ત ક્ષત્રિયના, મુણ અને જે લોકોમાં ધર્મ પ્રચારની અત્યંત આવશ્યકતા છે તેમનાં મુણકર્મ આ સૂક્તના આધારે આપણે જાણી, હવે આ શબ્દોથી દિસામે આ સૂક્ત જોતું જોઈએ.

દુષ્ટોની સુધારણા

પ્રથમ મન્- " હે ધર્મોપદેશક તમારી પ્રથ સા કરનારા દુષ્ટ ડાકુઓને અહીં લઈ આવ કારણ કે તને વંદન કર્યા પછી તું દરમુઓનો નાશક બને છે. " (૧)

આ પહેલાં મન્માં બે વિધાન છે—

(૧) સ્તુતિ કરનારા ડાકુને અહીં લઈ આવ અને

(૨) તેમની વંદના પ્રાપ્ત કરીને તેમનો નાશક બન

તેનું તાત્પર્ય આ છે:- ધર્મોપદેશક આવા દુષ્ટોમાં, ડાકુમાં, ખીરસાકાતરનારોઓમાં ધર્મોપદેશ કરવા માટે જાણ, તેમને સત્વ ધર્મનો ઉપદેશ કરે ચોરી વગેરે પાપ કર્મ છે એ વાત તેમને સારી રીતે સમજાવે, તેમનાં દુષ્ટ કામોમાંથી તેમને પરાવૃત્ત કરે જ્યારે તેઓ સારી રીતે જનગૃહો કે ચોરી વગેરે ઉપદ્રવક વ્યવસાય ખરાબ છે અને માનવની રક્ષા કરનારો સત્વ ધર્મ જિજ્ઞાસુ છે અને તે સત્વધર્મ આ ધર્મોપદેશક પાસેથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, ત્યારે તેઓ તેની પાસે શ્રદ્ધા અને કાર્તિકથી આપશે અને તેમની પ્રથ સા કરશે અને તેમની સામે પોતાનાં ખરાબો નમાવશે અર્થાત્ તેમને પ્રણામ કરશે જ્યારે તેમનામાં એટલી શ્રદ્ધામયિ ન હોય ત્યારે તેમનું ડાકુપણ નાશ એટલે કે દાન એની મોજ

યજ્ઞ જશે એટલા માટે મન કહે છે કે “ ધર્મોપદેશક દુષ્ટ મનુષ્યોને પોતાના ઉપદેશદ્વારા, પોતાની પ્રથ્ના કરનારા બનાવશે અર્થાત્ પોતાના અનુયાયી બનાવીને, પોતાના સમાજમાં ભેગવી દે અને તેમની પાસેથી નગન મેળવી તેમના ધાતક બને ”

“ જેમની પાસેથી નમસ્કાર પ્રાપ્ત કર્યો તેનોજ ધાત કરવો ” આ વિધાન પ્રથમ દૃષ્ટિએ ધણુ જ વિચિત્ર જેવું પ્રતીત થાય છે, પરંતુ અધાર્મિક દુષ્ટ મનુષ્યોનો સુધારો કરનારાઓનું એવુ જ બને છે. જ્યારે દુષ્ટ મનુષ્ય ધાર્મિક બની જાય છે તે સમયે તે પેના ધર્મોપદેશકની સામે પોતાનું શિર ઝૂકાવી લેશે અને શિર ઝૂકવાની સાથે જ તે દુષ્ટ મનુષ્યના સ્વરૂપમાંથી બદલી જઈને (પારસ્તિક રીતે ચતુષ્ પાપીને) ધાર્મિક નવજનન પ્રાપ્ત કરાને હિસાબે આનો કે તે નવો જ મનુષ્ય બની જાય છે. જો એક યજ્ઞ ધર્મોપદેશ સાંભળીને ધાર્મિક બની જાય ને સામાજિક દૃષ્ટિથી તેનો સાત્ત્વ અર્થ જોઈ છે કે એક યજ્ઞ મંત્રી જશે અને એક સાનો નવો ધાર્મિક મનુષ્ય પેદા થયો. હવે બીજો મંત્ર લુએ—

(મિતાહારી બનો)

દ્વિતીય મંત્ર— “ દે પરમ શ્રેષ્ઠ અવરથામાં રહેનારા, શરીરને વશમાં રાખનારા યાત્રી ધર્મોપદેશક । ધી વગેરે પદાર્થો તોળીને અર્થાત્ પ્રમાણમાં બંધાયું કર અને કુબેટાને વાપી દે. ” (૨)

આ દ્વિતીય મંત્રમાં બે આદેશ છે—

(૧) તોળીને માપીને ધી વગેરે ભોજન ખા અને

(૨) કુબેટાને રાખ.

ધર્મોપદેશકોએ આ બંને વાતો ખ્યાનમાં લેવી જોઈએ. ધર્મોપદેશક જ્યારે બહાર પ્રવાસને માટે જાય છે ત્યારે ભક્ત લોકો તેમને માટે મેવા, મિઠાઇ, ધી, માખણ, કૃષ વગેરે પદાર્થો આપવડતા કરતાં વધારે લાખી આપે છે તથા જે નવા ધર્મમાં તેઓએ પ્રવેશ કર્યો હોય છે, તેમની ભક્તિની તીનતા અત્યંતિક દોવાને કારણે તેઓ એક ધર્મોપદેશકનો ધર્મો અધિક આદર કરે છે. આવે સમયેએ વધુ સલામતીય જી કે જીવંતી લાલચમાં આવીને ઉપદેશક વધારે ખાવ અને હાથમાં બગાડ થાતો કારણે માર્ગ પડે, તેથી વેદે ઉપદેશ આપ્યો છે કે ધર્મોપદેશકોએ તોળીમાંથી જ ખાતું જોઈએ આ ઉપદેશને કે મેઘા અમળ્ય કરવાનું દોરાર્થી તથા હવા

પાણીના હમેશાં પરિવર્તન થવાથી તેમની પાચકશક્તિમાં બગાડ થાતો સલામત છે. જેથી જેટલી પાચકશક્તિ હોય છે તેના કરતાં પણ ઓછું ખાવું એ તેમને માટે યોગ્ય છે તેટલા માટે વેદ કહે છે કે “ ઉપદેશક તોળી માપીને જ ધી વગેરે પદાર્થો ખાવ અધિક ખાવ નહિ ”

મંત્રમાં ત્રીજાવાત “ કુબેટાને રાખનારી ” છે. જો ઉપદેશક પ્રમાણશાળી હશે, અને જો તેમના ઉપદેશથી શ્રોતા-જનોને પોતાના દુરાચારની જાણ થઈ જશે અને તેમના અતઃકરણમાં ભાવભાવના જાગૃત થઈ જશે તો તેમને રૂડી વર્ણમાં જરા પણ વાર લાગશે નહિ તથા તેમના પૂર્વના દુરાચારમય જીવનની બાબતમાં પૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ થવામાં પણ જરાએ સમસ્યા લાગશે નહિ. આ પ્રમાણે બીજા મંત્રનો ભાવાર્થ જોવા પછી ત્રીજા મંત્રને જોઈએ—

કુષ્ઠ જીવનનો પશ્ચાત્તાપ

તૃતીય મંત્ર— “ કુષ્ઠ લોકો રૂડી પડે, અને હવે ધર્મોપદેશક તારે માટે આ અમારું ધન છે, ક્ષત્રિય પણ તેનો રૂડીકાર કરે ” (૩)

સાચા ધર્મોપદેશકનો ધર્મોપદેશ સાંભળીને કુષ્ઠ લોકોને પોતાના કુબંધોમાં માટે પશ્ચાત્તાપ થાય અને તેઓ રૂડી પડે તેમજ જનના પણ ધર્મોપદેશક તથા તેમના સદાચર ક્ષત્રિયોને પણ યથાશક્તિ ધન દેતી રહે, જનતાની ધનની સદાચર જ ધર્મોપદેશનું કાર્ણ સર્ગ ખાતું રહે છે. હવે ચતુર્થ મંત્ર લુએ—

ધર્મોપદેશક પોતાનું કાર્ણ સલાવે

ચતુર્થ મંત્ર— “ પ્રથમ ધર્મોપદેશક પોતાના કાર્ણને પ્રારંભ કરે પછીથી, ક્ષત્રિય તેમની સલામત કરે, તેનું ધરિયામ એ આવે કે સર્વ કુટો આવશે, ” હું અહીં જી એમ જાહેર કરે. ” (૪)

ધર્મોપદેશકો દેશદેશાન્તરમાં જ્યાં જ્યાં તેઓ પહોંચી શકે ત્યાં તીવર બનીને જાય અને પોતાનું ધર્મ પ્રચારનું કાર્ણ જોરશોરથી આપણે રાખે કણમાં કણ પરિસ્થિતિમાં પણ ન ડરતા તેઓ પોતાનું કાર્ણ જોરશોરથી ખાતું રાખે પાછળ થી ક્ષત્રિયો પણ તેમની ઉચિત સલામત કરે પરંતુ દરિયાજી એવું ન બને કે ધર્મોપદેશક પ્રથમથી જ ક્ષત્રિયોની સલામત પ્રાપ્ત કરીને તેમના જોરશોર એટલે કે ક્ષત્રિયેના જોરશોર ધર્મ પ્રચાર સલાવે આ વાચ્ય નથી તેથી વેદનું એવું કહેવું છે કે ધર્મોપદેશક આદ્યજી દ્વારા જનના જોરશોર પોતાના

ધર્મનો પ્રચાર કરે અનેક ધર્મ પ્રચારને પોતાનું આવશ્યક ધર્મ કામ માનીને પોતાનું કર્તવ્ય કરતા રહે આ ધર્મ પ્રચારનું પરિણામ એવું આવે કે સર્વ દુષ્ટ દુરાચારી મનુષ્ય પોતાનું આચરણ સુધારી લે અને ખુલ્લા દાંવે ઉપદેશકની પાસે આવીને કહે કે, “ અમે હવે આપના શરણે આવી ગયા છીએ, ” આજ ધર્મ પ્રચારનું સાધ્ય છે, ધર્મ પ્રચારથી દુરાચારી ઠીક સુધરી જાય અને સારા ધાર્મિક બને, તેઓ પોતાના પ્રથમના દુરાચારની સ્મૃતિથી પશ્ચાત્તાપ કરે તથા જ્યારે દુરાચારનું તેમને સ્મરણ થાય ત્યારે તેમને રડવું આવે ક્ષત્રિયોની સહાયતાની ઇચ્છા કર્યા સિવાય કેવળ પોતાનું આ ધાર્મિક કર્તવ્ય છે એમ માનીને આદર્શનું નજીક આ કામ કરે, પાછળથી ક્ષત્રિયો તેમને યોગ્ય સહાયતા પહોંચાડે ક્ષત્રિયોના ભેરથી જે ધર્મ પ્રચાર થાય છે તે યોગ્ય નથી, પરંતુ બાહ્ય પોતાની સાત્વિક વૃત્તિથી જે હૃદય પવટો કરી દે છે તેજ સાચું ધર્મ પરિવર્તન છે આ પ્રકારે ચતુર્થ મંત્રનો આશય જોયા પછી હવે પાંચમે મંત્ર જોઈએ—

દુષ્ટાની પશ્ચાત્તાપથી શુદ્ધિ

૫મ મંત્ર— “ હે શાની ઉપદેશક ! અમે તમારે પરાક્રમ જોઈશું, મનુષ્યોને સન્માન આપવાનારો ! દુષ્ટોને તમે આપણું ધર્મનો ઉપદેશ કરે તમારા પ્રયત્નથી પશ્ચાત્તાપ કરતા સર્વ દુષ્ટ લોકો અમારી પાસે આવે અને તેજ પ્રમાણે તેઓ બોલે ”

પૂર્વોક્ત પ્રકારનો સાચો ધર્મોપદેશક જ્યારે ધર્મોપદેશને માટે બહાર જવા નીકળે છે તે સમયે તેના ગૌરવ કરતાં લોકો કહે છે કે, હે ઉપદેશક ! હવે તું ઉપદેશ આપવાને માટે જઈ રહ્યો છે તો અમે પણ હવે જોઈશું કે તારા પરિશુદ્ધ ઉપદેશથી તું કેટલા લોકોને હૃદય પવટો કરાવી શકે છે. અને કેટલાને સત્ય ધર્મની દીક્ષા તું આપે છે આથી તારા પરાક્રમની જાણ અમને બરાબર થઈ જશે તમે સિધાવો, અમે તમારો ગૌરવ કરીએ છીએ, સત્ય ધર્મનો સંદેશ સર્વ જનતા સુધી પહોંચાડો તમારા ઉપદેશ રૂપી શાનામિથી તમ સચેલા અને પશ્ચાત્તાપને પ્રાપ્ત સચેલા લોકો અમારા સમાજમાં દાખલ થાય અને કહે કે, “ અમે હવે ધર્મમૃત પીધું છે, અને તેથી હવે અમે તમારા બની ગયા છીએ ”

“ તમ, સતમ, પરિતમ ” આ શબ્દો પશ્ચાત્તાપ સૂચક

છે તમ શબ્દ તમ બનીને એટલે કે તાપ સહન કરીને શુદ્ધ બનવું એમ સૂચવે છે. અગ્નિ સોનું, ચાંદી, ત્રાણ વગેરે ધાતુઓ શુદ્ધ કરે છે અર્થાત્ તેમની મલિનતાને દૂર કરે છે. આ પ્રકારે અહીંના અગ્નિ-જે શાની ધર્મોપદેશક છે તે પોતાના શાનામિમાં સર્વ દુષ્ટોને તપાવે છે અને તેમની મલિનતા બરાબર સાફ કરે છે શુદ્ધિની ખરી વિધિજ આ છે. જોગી છત્રનનો ત્યાગ કરીને તપના છત્રનનો પ્રારભ કરવા તેનું નામજ ધાર્મિક બનવું એમ છે આ દૃષ્ટિથી આ મંત્રનો “ પરિ-તમ ” શબ્દ બહુ મહાભાવનો સૂચક છે. હવે છત્રા મંત્રનો બાનાથ જોઈએ

ધર્મનો દૂત

છત્રો મંત્ર— “ હે શાની પુરૂષ ! તારા કાર્મનો આરંભ કર, અમારા કાર્મને માટેજ તમને આગળ વધારેલા છે હે ઉપદેશક ! તું અમારો ધાર્મિક સંદેશ પહોંચાડનારો દૂત બનીને દુષ્ટોને પશ્ચાત્તાપથી રડાવી દે ” (૬)

ધર્મ પ્રચારને માટે બાહ્ય બનારા ઉપદેશકને લોકો કહે છે કે— “ હવે તમે તમારા ધર્મ પ્રચારના કાર્મનો આરંભ કરી દો જરા પણ રૂબ વચર, બીકે રાખ્યા નિના તમે દેશ દેશાંતરમાં જાઓ અને ત્યાં સત્યધર્મનો પ્રચાર કરો અમારા આ કાર્મને માટેજ તમને આમળ મોકલવામાં આવે છે અથવા આગળ ધધાવવામાં આવે છે અમારો ધાર્મિક સંદેશ જાતમાં ફેલાવવાનો છે આ સંદેશને પ્રતીક રથને પહોંચાડનારા તમો જ અમારા દૂત છો હવે આગળ જાઓ અને ધાર્મિક સંદેશને ચારે દશાઓમાં ફેલાવી દો અને અત્યાર સુધી જે લોકો અધાર્મિક વૃત્તિથી રહેતા હતા તેમને તમારા સદુપદેશ દ્વારા શુદ્ધ કરો અને તેમને તેમના પૂર્વ દુરાચારનો પૂણું પશ્ચાત્તાપ થવા દો. તેમાના હૃદયનો એવો પવટો થવા દો કે તેઓ પોતાના પૂર્વાચરણનું સ્મરણ કરીને રડવા લાગે ” આ પ્રકારે જ્યતનો સુધારો કરવાને માટે ધર્મોપદેશકને મોકલવામાં આવે છે.

હાકુઓને દંડ

આટલો ધર્મોપદેશ થવા છતાં પણ જે લોકો સુધરી નહિ અને પોતાનું દુરાચારી કામ ન છોડતાં ચાલુ રાખશે અથવા પૂર્વોક્ત પ્રકારના એક ધર્મોપદેશકના પરાક્રમના પ્રયત્નો થતા છતાં પણ જે પોતાનું દુષ્ટ આચરણ છોડ્યા નહો અને જનતાને ચોરી, ગુપ્તગીરી વગેરેથી અત્યત કષ્ટ

પહેાંચાડે છે, તેમને ગોગા દડ દેવાનું કંઈ માન્યજનુ નથી, તે કાવ્ય દર્શિયનું છે, આ ભાવ આગળના મનમાં કહેવો છે-

સમમત્ર - "દે ધર્મોપદેશકાં । તમારા પ્રવલો થવા છતાં જે પ્રુષ્ઠો અને દુષ્ટ લોકો પોતાના દુરાચારને છોડના નથી તેમને બાંધીને બદ્ધો લઈ આવો અને ત્યાર પછી તેમનું માથું તલવારથી દારિયો કાપી નાખો " (૭)

ઐશ ધર્મોપદેશક પોતાનો ધર્મોપદેશનો પ્રયત્ન કરે અને દુષ્ટોને પરિત્ર અને ધાર્મિક બનાવવાને યત્ન કરે જેઓ સદાચારી બની જશે, તેઓ આપણામાં કાળાં જશે પરંતુ જેઓ વારંવાર પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ પોતાનો દુષ્ટ આચાર માનુ શામે તેમને સખ કરવી જરૂરી છે કારણ કે સર્વ શાસન સરથા સમાજની શાંતિને માટે જ છે પરંતુ દુષ્ટોને પણ સુધરવાની પૂરેપૂરી તક આપવી જોઈએ જ હારે વારંવાર પ્રયત્ન કરના છતાં પણ જેઓ સુધરશે નહિ તો દારિયો આગળ વધે અને પોતાની કોર સમતો તેમના પર અમલ કરે, દારિયો તેમને બાંધીને એ અનાચારી દુષ્ટોમાં શિર કાપી નાખે, આથી બીજાઓને પણ ઉપદેશ મળી શકે છે કે આમારે પણ ધાર્મિક બનવું જોઈએ તોજ બધી શકો નહિ તો અમારી પણ આજ અરસા થશે

આદ્યજનુ અને દારિયોના પ્રયત્નનું પ્રમાણ

આ સૂક્તમાં આદ્યજનુ પ્રયત્ન માટે ૭ મ ગો છે અને એક જ મત્રમાં દારિયોનો કોર દડ આગળ ધરવાની સૂચના કરી છે, આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે યોજના યોજા હમણા પ્રયત્નો બધાજ પોતાના સુધરેલો કરે, આપણા પ્રયત્નો ક્યાં છતાં પણ ન સુધરે, ૭ વાર તક આપવા છતાં જે લોકો પોતાની દુષ્ટતા ન છોડે તેમના પર જ દારિયોએ વળ પ્રહાર કરવા યોગ્ય છે કારણ કે જેઓને મનથી જ દુષ્ટતા કરવાની રેવ પડી ગઈ છે તેઓ માત્ર એક વખતના ઉપદેશથી પલટાઈ નાથ અને સુધરી નાથ એ સર્વ જ કદી ન બતકે અશક્ય જ ■
તેથી જુગાજુગા અવસરોથી તેમને ઘણી તક આપવી જોઈએ એટલા પ્રયત્નો ક્યાં છતાં જે લોકો નહિ સુધરે તેમને કાં તો બધાનાં રાખવા જોઈએ અથવા તો તેમનો શિરચ્છેદ કરવો જોઈએ

આદ્યજનુ પણ મારી નાખે છે અને દારિય પણ મારી નાખે છે પરંતુ તેમની મારી નાખવાની પદ્ધતિ અલગ છે તેમાં

મજા મોટે ભેદ છે પહેલા મનમાં બધાજની પદ્ધતિ દર્શાવે છે અને સાનમાં મત્રમાં દારિયોની પદ્ધતિ દર્શાવી છે દારિયોની રીત તો એક જ છે કે તલવારથી માથું કાપી નાખ અથવા દુષ્ટોને કાગજદમાં બંધમાં રાખવા જોઈએ અથવા ની પદ્ધતિ આથી તદન અલગ છે, આદ્યજનુ ઉપદેશ આપે છે ઉપદેશ દ્વારા શ્રોતાઓના હૃદયમાં પડેલા બાજુ છે તેમ પોતાના અનુચારી બનાવી લે છે, તેમના મનની સર્વ દુષ્ટતા નાશ પામે છે બનેલો ઉદ્વેગ દુષ્ટોની સખા ધગડાવતા છે પરંતુ આદ્યજનુ દુષ્ટોને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરે છે, હૃદય શાંત બતાવે છે અને દુષ્ટોની સખા ધગડે છે અને દારિય તેમને કંબલ કરાંને તેમની સખા ધગડે છે તેથી આદ્યજનુ પ્રયત્નો ઐશ અને દારિયોના બીજા ન ગરના હોય છે

તેમાં ન્યાયના દળન, "દળન, પરિતાપ, વિદાય" દર્શાવેલ શબ્દો આવે છે ત્યાં સર્વ રચને તેમનો એક સરખો અર્થ લેવો જોઈએ નહિ તે શબ્દો આદ્યજનુ માટે વપરાયા છે કે દારિયોને માટે વપરાયા છે તે જોવું જોઈએ દળનથી શનુ યોગી સેવા થતે છે આદ્યજનુ દારિય બને પોતપોતાના મનોથી દળન કરે છે ઉપર રાષ્ટ્ર દશાબ્દુ છે કે આદ્યજનુ નિચાર પરિવર્તન દ્વારા શનુનો નાશ કરે છે અને દારિયો શિર-કેદ દ્વારા શનુઓને ધગડે છે તે જ પ્રમાણે "વિનાય" પણ એ પ્રકારના છે દારિયો શનુઓની કતલ કરે છે ત્યારે શનુના સાથીદારો વિલાપ કરે છે રડે છે અને હાથપીટ કરે છે તે જ પ્રકારે આદ્યજનુ ધર્મોપદેશ દ્વારા જે સમયે શ્રોતા યોગા હૃદયમાં અસ્થિતભાવ અને, ધર્મપ્રેમ ઉત્પન્ન કરીને પહેલાના દુરાચારનો પશ્ચાત્તપ ઉત્પન્ન કરે છે તે સમયે પણ તે લોકો રડે છે અને અશ્રુ વહાવે છે આમ આ અશ્રુ વદા વશના જને પ્રકારમાં પણ મોટા નશાવન છે જે છટ પરિવર્તન આદ્યજનુ કરી શકે છે તે દારિય કદાપિ કરી શકતો નથી આ જ પ્રમાણે " પરિતાપ, સતાપ " વગેરે શબ્દોના અર્થ રિયે સમજવું જોઈએ

આ સૂત્રનો અર્થ કરવામાં વિદ્વાનોએ આ બધા દારિય પ્રણાલિકાનો ભેદ ન સમજવાને કારણે આ શબ્દોના અર્થનો ઘણો અનર્થ કર્યો છે તેથી પછી આ ભેદને પહેલાં બરાબર સમજ લે અને પછી મનોનો ઉપદેશ અનુચારનો બન કરે આ વાત જો એકતાર બરાબર સમજાઈ નાથ તો મનોનો આદ્ય સમજવામાં કાંઈ પણ પ્રકારની કદીનતા

જાણશે નહિ. પરન્તુ ધાત્રાણ અને ક્ષત્રિયના ક્રમશઃ ક્રોધળ તેજ પ્રભાણુ આ બંને શત્રુઓને કષ્ટ રીતે રાખે છે, તપાવે અને તીક્ષ્ણ ભાગોના બેદ બે યોગ્ય રીતે સમભરશે નહિ તે છે, અને બાળે છે તે પાકક પોતાના વિચાર અને અર્થો દર્શાવ્યર્થનો અનર્થ જરૂર જણાઇ આવશે. તેથી દુષ્ટોની સંખ્યા વેલા માર્ગથી જરાજર સમજે અને આવા સંક્રાંતના તાત્પર્ય ધાત્રાણ કષ્ટ રીતે ધટાડે છે અને ક્ષત્રિય કષ્ટ રીતે ધટાડે છે, યથાયોગ્ય જાણે.

યાતુધાન નાશનં

કાંડ ૧, સૂકત ૮

(ઋષિઃ- વાતમઃ । દેવતા- અગ્નિઃ, વૃહસ્પતિઃ)

इदं हविर्यातुधानान् नदी केनमिवा बहत् ।

य इदं स्त्री पुमानर्करिह स स्तुवतां जनः

॥ ૧ ॥

अयं स्तुवान आगमद्विमं स्म प्रति हर्यत ।

बृहस्पते वशे लब्ध्वाग्नीषोमा वि विध्यतम्

॥ ૨ ॥

यातुधानस्य सोमप जहि प्रजा नयस्व च ।

नि स्तुवानस्य पातय परमक्षुतावरम्

॥ ૩ ॥

यत्रैषामग्ने जनिमानि वेत्थ गुहां सतामत्त्रिणां जातवेदः ।

तांस्त्वं ब्रह्मणा वावृधानो जह्येषાં શતૃતર્હમગ્ને

॥ ૪ ॥

અર્થ— (નદીકેનં હવ) નદી જેથી રીતે શીથુને લઇ આવે છે તે પ્રકારે (इदं हविः) આ ઠાન (યાતુધાનાન્ આવંહત) દુષ્ટ લોકોને અહીં લઇ આવે. (યઃ પુમાન્) જે સ્ત્રી અથવા જે પુરૂષ (इदं अकः) આ પાપ કરતાં રહે છે, (સઃ જનઃ) તે મનુષ્ય તારી (સ્તુવતાં) પ્રશંસા કરે. (૧) (સ્તુવાનઃ અયં) પ્રશંસા કરનારો આ ડાકુ (આગમત્) આવ્યો છે, (દ્વિમં) તેનું (સ્મ પ્રતિ હર્યત) અવશ્ય સ્વાગત કરે. હે (વૃહસ્પતે) જ્ઞાની ઉપદેશક ! તેને (વશે લબ્ધ્વા) વશમાં શાખીને, હે (અગ્નિષોમૌ) અગ્નિ અને સોમ ! (વિ વિધ્યતં) તેનું તમે વિશેષ નિરીક્ષણ કરો. (૨) હે (સોમપ) સોમપાન કરનારાઓ ! (યાતુધાનસ્ય પ્રજાં) દુષ્ટનાં સંતાનો પ્રતિ (જહિ) પહોંચી બા, અને (ચ નયસ્વ) તેમને લઇ બા અર્થાત્ સ-માર્ગથી ચલાવ. તેમજ (સ્તુવાનસ્ય) પ્રશંસા કરનારાઓની (પરં ઠત અવરં) શ્રેષ્ઠ અને કનિષ્ઠ (અગ્નિ) આંખો (નિપાતય) નીચે નમાવી દે. (૩) હે (અગ્ને જાતવેદઃ) તેજસ્વી અને જ્ઞાની પુરૂષ ! (યત્ર ગુહા) જ્યાં કોઈ એક શુદ્ધમાં (ઇષાં) આ (અગ્નિણાં સતાં) ભટકનારા સજ્જનોનાં (જનિમાનિ) કુટુંબો અને સંતાનોને (વેત્થ) તું જાણે છે. (તાન્ બ્રહ્મણા વાવૃધાન્) તેમને જ્ઞાનથી વધારીને (ઇયાં જ્ઞાનર્હ જહિ ' તેમનાં સેકડો કપડોના નાશ કર. (૪)

યાતુધાન નાશન.

આ યજ્ઞન પાત્ર પૂર્વે યજ્ઞનેા ઉપરેષ જરા સવિધીય રીતે રાખે છે. દુટ લોકોને કમ રીતે સુધારવા જેવા છે તેનો વિચાર આ યજ્ઞમાં જોવા જેવો છે. આ યજ્ઞમાં આદ્યજ ઉપરેષનું એક વધારે વિધેયજ આવેલું છે. તે (યદુરવસિઃ) છે તેનો અર્થ જ્ઞાતપતિ પ્રસિદ્ધ છે. બુદ્ધરપતિ એ રહેલો યજ્ઞ અને તે આદ્યજ જ છે. આ વિધેયમાં કંઈકને રચાતજ નથી. "સોમ" શબ્દ તેનોજ વાચક તરીકે આ યજ્ઞમાં વપરા એક છે. "સોમોદરમાર્કઃ ક્ષાત્રજાનાં રાજા" આશ્વમેજીનો આવેવાન સોમ છે તેજ પ્રમાણે બુદ્ધરપતિ પણ એક જ્ઞાતી આદ્યજ જ છે. પાકે આ શબ્દોનો પૂર્વે આવેલા યજ્ઞમાં આદ્યજ વાચક જે શબ્દો આવેલા છે તેમની સાથે મેળવી ભુએ અને પછી બધાનું સાથે મળન કરે તો તેમને જગાધ આવરો કે ધર્મોપદેશક આદ્યજ કયા શુભેથી યુક્ત હોયો નોંધએ. દવે કમયા મન્ત્રાનો આવાય ભુએ—

ધર્મોપદેશનું પરિભાષ

પ્રથમ મન્ત્ર— "ને રીતે નદી ફીણ લાવે છે તે પ્રકારે આ દાન દુટ લોકોને બીડી ધસી લાવે તેઓમાંથી અથવા પુણ્ય જે કોષ્ટ આ પ્રકારનું પાપ કરે છે તેજ માનવી સ્મૃતિ કરનારે જને." (૧)

વૃદ્ધિ જળથી ભરેલી નદી જેવી રીતે પોતાના પ્રવાહની સાથે ફીણ ધસી લાવે છે, તે પ્રમાણે ધર્મ પ્રચારને માટે અર્થજ કરાએલું અમારું આ દાન દુટોને થીમ આદો ધસી લાવે, અર્થાત્ આ દાનનો વિનિયોગ ધર્મ પ્રચારમાં થયને તે ધર્મ પ્રચારથી એટલું પ્રચારનું કાર્ય થાય કે જેથી સર્વ દુટ લોકો પોતાની દુટતા ઊઠીને ઉત્તમ નાગરિક બનવા માટે અમારી પાસે આવી જાય તેઓમાં ઓએ દોષ કે પ્રત્યે દોષ, જે કોષ્ટ તેમનામાં પાપાચરણ કરનાર દોષ તે ઉપરેષ શ્રવણ કરતાંની સાથે જ ધર્મોપદેશી પ્રેરિત થયને તેમજ ધર્મમાં બળવાને ઉત્સુક બનીને ધર્મની પ્રચંસા કરે અને અધર્માચરણની નિંદા કરે પાકે લક્ષમાં હો કે હવેલા કાવ પરિવર્તનનું આ પદેનું લક્ષણ છે. ધર્મમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ધર્મ સંધના લોકો તેની સાથે કેવા પ્રકારનું વર્તન ગણાય તે વિષેનો ઉપરેષ બીજા મન્ત્રમાં ભુએ—

નવ પ્રવિદ્યકા આદર

દ્વિતીય મન્ત્ર— આ સ્મૃતિ કરતો કરતો આવી ગયો છે,

તેનું સ્થાપન કરા, તે જ્ઞાતી પુણ્ય ! તેને તમારા લક્ષમાં રાખીને, આજનું અને તેમના મુખી તેના પર લક્ષ રાખે (૨) "

ઉપરેષ શ્રવણ કરીને ધર્મ પ્રત્યે આકર્ષિત બનીને ધર્મની પ્રચંસા કરતો કરતો આ પુણ્ય આવેલો છે અર્થાત્ પદેશાને અધર્મિક દુરચારી કદ દનો તેનું લક્ષ્ય ધર્મ તરફ લાકું છે. અને તે પૂર્ણા હવેથી કદે છે કે ધર્મ માર્ગે આતનું જ ઉત્તમ છે. ધર્મની શ્રેષ્ઠતા તે જનજીવા લાગ્યો છે તેમજ અધર્માચરણથી મનુષ્યનું જે પતન થાય છે તે પણ તેના હવેમાં બરાબર ઉતરી ગયું છે. તે પતનમાંથી બચવા માટે દવે તે ધર્મસંધમાં પ્રવિદ્યકા કદ છે, અને એ જ ઉદ્દેશ્યથી તે ધર્મિક લોકોની પામે આવી ગયેલ છે. આવે વખતે ધર્મિક લોકોએ તેમનું સ્થાપન કરતું એ યોગ્ય છે, તેનો સ્વીકાર આદરપૂર્વક કરે અર્થાત્ તેને તેઓ અપનાવે, બુદ્ધરપતિ અર્થાત્ જે જ્ઞાતી આદ્યજ દોષ તેની પાસે તે રહે, તે જ્ઞાતી આદ્યજે રહેલા નિપજાનુસાર વર્તે તથા અન્ય સમયે તેનું નિરીક્ષણ ઉપરેષક બનવા આશ્વમેજીના નેના કરતા રહે અને વાર-વાર તેમને ધર્મસંધનો બોધ કર્યા કરે.

આ પ્રમાણે તેની યોગ્યતા વધારવામાં આવે અને તેના ધર્મિકતાવને યોગ્ય અપવામાં આવે, નહિ તો ધર્મસંધમાં નવિન પ્રવેશ થએલ માનવી સત્સંગિઓની ઉદાક્ષીનતાને કારણે પોતે પણ ઉદાસ બનીને ચાલે જશે અને અધિક વિરોધી બનશે. આથી નવિન પ્રવેશ પામેલ મનુષ્યને અપનાવવાના વિધેયમાં સત્સંગિઓને માથે આ એક મોટી જવાબદારી છે, આ વિધેયમાં વેદની આર આગાઓ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે.

૧ આ નવિન દાખવ થએલો છે.

૨ તેનો ધારવ કરો.

૩ દાખવ ચલાવી સાથે જ જ્ઞાતી તેને નિયમમાં ગાલવાનું વિદ્યણ આપે.

૪ અન્ય વિદ્યો તેનું નિરીક્ષન કરે.

આ મન્ત્રમાં "વિષદ્યત" શબ્દ છે તેનો જાણીતા અર્થ નિશાન તાકનું, નિશાન મારતું, પાતનું વગેરે છે. નિશાન તાકનું એટલે કે તેના પર નારોક લક્ષ કાળજીપૂર્વક રાખવું. તેની ચોક્કસ પૂર્વક દેખરેખ રાખવી એવો અર્થ થાય છે.

તેની વિશેષ પ્રકારે કાળજી લેવી, તેનું જાણું કરવાનો હમિશા ચલન કરવો અસ્તુ હવે ત્રીજો મંત્ર લુઓ—

દુષ્ટોનાં સંતાનોનો સુધારો

તૃતીય મંત્ર— “ હે સોમપાન કરનારાઓ ! દુષ્ટ લોકોની પ્રાપ્તિને અર્થાત્ તેમનાં બાળબચ્ચાઓને પ્રાપ્ત કરો અને તેમને ઉત્તમ માર્ગે ચલાવો, જે તમારી પ્રશંસા કરે તેમની આંખો તમારા તરફના વિનયથી ઝૂકી રહે. ”

સોમપાન કરનારો અર્થાત્ ચરકર્તા બ્રાહ્મણ યજ્ઞદારા ધર્મ-પ્રચારનું મહાન કાર્ય કરે છે. દુષ્ટોને સુધારવાના મહત્ત્વપૂર્ણ કાર્યમાં વિશેષ મહત્ત્વની વાત એ છે કે ધર્મ પ્રચાર કરનારાઓ મોટી ઉમરના વૃદ્ધ માણસો કરતાં નવયુવકોને સુધારવાનો પ્રયાત્ન અધિક કરે. નવયુવકોનો સંધ બનાવે, તેમનો આચાર સુધારે, સદાચાર પ્રત્યે તેમની રૂચિ વધારે અર્થાત્ પ્રત્યેક રીતે તેમને ધાર્મિક બનાવવાનો સર્વથી પ્રથમ ઉલ્લેખ કરે, કારણ કે ઉમરમાં વધેલા લોકો પોતાના દુરાચારમાં વધારે રીક્ષા થએલા હોય છે, અથવા તેમને તે જ આચાર વધુ પ્રિય અને લાલદામક જણાય છે, તેથી તેમનો હૃદય પહોંચા કરવો ધણી મુશ્કેલ છે. પરન્તુ નવયુવકનું મન કોમળ હોય છે. તેમનામાં કુસંસ્કારો હજી તેટલા દૃઢ થએલા હોતા નથી, તેથી નવયુવકોમાં સુધારણા જલદી થઈ શકે છે. તે ઉપરાંત જો નવયુવકો સુધારી જાય તો તેમની પછીની પેઢી બધી જલદી સુધારી જાય, એટલા માટે નવયુવકોને સુધારવાના પ્રયત્નો વિશેષ રીતે કરવા જોઈએ. દુષ્ટોનાં બાળકોને એકત્રિત કરીને તેમને ધર્મનીતિ અર્થાત્ ધાર્મિક આચારનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. તેઓમાં તમારા ધર્મની પ્રશંસા જે કરે તેની આંખો પ્રથમ ઝૂકાવો અર્થાત્ તેમની આંખો અર્થથી જે ઉંચી થએલી છે તે નમ્રતાથી નીચે નમી જાઓ. અધાર્મિક દુષ્ટોની આંખો હમિશા લાલ અને મદોન્મત્ત હોય છે, અમરો વાંકી વળેલી અને ચડેલી હોય છે. બીજા માણસને જાણી લેવાની કળા તેમનામાં સદૃઢ જ હોય છે. આ વાંકી દષ્ટિનો આશય છે. નીચી દષ્ટિનો અર્થ ચાલચલણની નમ્રતા, શ્રદ્ધા, ભક્તિ, આત્મપરીક્ષા, આત્મસુધાર વગેરે છે. (માર્કિ નિપાત્તય) આંખો નીચે નમાવવી એ આ દષ્ટિમાં ભેદ છે.

સાધારણ મનુષ્યની દષ્ટિ જુદા પ્રકારની હોય છે. ચોરની નજર જુદા પ્રકારની હોય છે, સાધુની દષ્ટિ વિશિષ્ટ પ્રકારની હોય છે તેમજ તરણ અને વૃદ્ધની દષ્ટિમાં પણ ભેદ હોય છે. એટલા માટે વેદે કહ્યું છે કે “ તેમની નજર નીચે નમાવી દો. ” ધાર્મિક આચાર જીવનમાં ઉતરે તોજ દષ્ટિ નમ્ર બને છે અન્યથા નહિ. અસ્તુ. આ પ્રમાણે ત્રીજા મંત્રનો ભાવ જોવા પછી એવા મંત્રનો ભાવાર્થ લુઓ—

ધરોમાં પ્રચાર

ચતુર્થ મંત્ર— “ હે જ્ઞાની ઉપદેશક ! જ્યાં જ્યાં શુભ સ્થાનોમાં આ ભટકનારાઓમાં સહેજ ભલા પુરુષોનાં કુટુંબ હોય ત્યાં પહોંચીને જ્ઞાની તેમનામાં વૃદ્ધિ કરીને, તેમને પડનારાં સંકરો કપાટોને દૂર કરો ” (૪)

ચોર, ઝડકુ ઇત્યાદિની સુધારણાનો વિચાર કરતી વખતે તેમને સંધર્માં ઉપદેશ કરવો એ સાધારણ વાત છે. તેના કરતાં વધારે પરિણામકારક વાત તો એ છે કે તેમના પરિવારોમાં જન્મને તેમને ધર્મોપદેશ કરવો જોઈએ. આમ કરવાથી તેમનામાં જે થોડા બધા ભલા માણસો (સત્તાં અગ્નિર્ણા) હોય તેમના ધરોમાં પહેલાં જવું જોઈએ કારણ કે તેમનાં હૃદય થોડાં નરમ હોવાને કારણે તેમના પર બહુ જ ઝડપથી અસર થવા સંભવ છે. તેમના ધરોમાં જન્મને, તેમને, તેમની સ્ત્રીઓને, તેમનાં બાળબચ્ચાઓને પ્રથમ ધર્મોપદેશ કરવો જોઈએ. તેમની ઉત્પત્તિ (વ્રાહ્મણાઃ વાલ્મીકીનાઃ) જ્ઞાનદાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અર્થાત્ તેમને જ્ઞાન આપવું જોઈએ સાચું ધર્મજ્ઞાન આપવાથી જ તેમનો ઉદ્ધાર થઈ શકે છે. એકવાર ધર્મજ્ઞતામાં તેમની રૂચિ વધી મુક તો અધર્મથી થતાં સંકરો કપાટો દૂર થઈ જશે, અને તેમનું પશુ કંપાણુ થઈ જશે.

આ પ્રકારે આ બે સૂકતોનો ઉપદેશ વિશેષ મનન કરવા યોગ્ય છે. ધર્મ પ્રચાર કરનારા ઉપદેશક તથા ઉપદેશકને નિયુક્ત કરનારા સંજ્ઞાન આ વૈદિક આદેશોનું મનન કરે અને ઉચિત બોધ લઈને પોતાના આચરણમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરે.

શત્રુસેનાનું સંમોહન

કાંડ ૩, સૂકત ૧

(પ્રતિ:- અષ્વઃ । દેવતા- હેનામોહન, યદુદેવત્યમ્)

અગ્નિઃ શત્રુપ્રયેતુ વિદ્વાન્પ્રતિવર્હન્નમિશસ્તિમરાતિમ્ ।

સ સેનાં મોહયતુ પરેણાં નિર્હસ્તાશ્ચ કૃણવજ્રાતવેદાઃ ॥ ૧ ॥

યુયમુગ્રા મરુત કૃદ્દશૌ સ્થામિ પ્રેત મૃણત્ સહધ્વમ્ ।

અમીમૃણન્દસવો નાથિતા હુમે અગ્નિર્હેપિં દૂતઃ પ્રત્યેતુ વિદ્વાન્ ॥ ૨ ॥

અમિત્રસેનાં મધવન્નસ્માન્ ઇન્દ્રપતીમમિ ।

પુષં તાનિન્દ્ર વૃત્રહન્નમિશ્ચ દહતં પ્રતિ ॥ ૩ ॥

પ્રસૂત ઇન્દ્ર પ્રવતા હરિશ્યાં પ તે વજ્રઃ પ્રમુણન્તેતુ શત્રૂન્ ।

જહિ પ્રતીચો અનૂચઃ પરાચો વિપ્વંકસત્યં કુંળુહિ ચિત્તમેપામ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ—(વિદ્વાન્ અગ્નિઃ) વિદ્વાન્ અગ્નિસમાન તેજસ્વી વીર (અમિશસ્તિ મરાતિ) મારકાંડ કરનાર શત્રુને (પ્રતિ દહન્) બાળતો બાળતો (નઃ શત્રુન્ પ્રયેતુ) અમારા શત્રુઓ પર ચડાઈ કરે. (સઃ જાતવેદાઃ) તે જ્ઞાની (પરેણાં સેનાં) શત્રુઓની સેનાને (મોહયતુ) મોહિત કરે. (ચ નિર્હસ્તાન્ કૃણવત્) અને તેને હસ્તરહિત બનાવે. (૧) હે (મર-ઉતઃ) મરવાને માટે તેમના વીરો! (કૃદ્દશૌ યુયં ઉગ્રાઃ સ્ય) આવા સમયમાં તમે મહાન વીર થાઓ, તેટલા માટે (અમિ-પ્ર-હત, મૃણત્, સહધ્વમ્) આગળ વધો, કાપો અને છતી લો. (હુમે નાથિતાઃ વસવઃ) આ બળવાન્ વસનારા વીરો (અમીમૃણન્) કાપતા રહ્યા છે. (પાં દૂતઃ વિદ્વાન્ અગ્નિઃ) તેના દાહક જ્ઞાની અગ્નિ જેવા તેજસ્વી વીર (પ્રત્યેતુ) વિશેષ ચડાઈ કરે. (૨) હે (મધવન્ વૃત્રહન્ ઇન્દ્ર) ધનવાન શત્રુનાશક સમ્રાટ તથા (ચ અગ્નિઃ) હે જ્ઞાની! (યુવં) તમે બને મળીને (અસ્માન્ શત્રુ-યર્તો અમિત્ર-સેનાં) અમારી સાથે શત્રુતા કરનારી શત્રુ સેનાને (અમિ) પરાભૂત કરીને, (તાન્ પ્રતિ દહતં) તેમને બાળી નાખો. (૩) હે (ઇન્દ્ર) નરેન્દ્ર! (પ્રવતા તે હરિશ્યાં) વેગથી તારૂં હરણ જેવા વેગ ધાર (પ્રસૂતઃ વજ્ર-) ચલાવેલ વજ્ર (શત્રુન્ પ્રમુણન્ પ્ર-ણતુ) શત્રુઓને કાપતું આગળ વધો. (પ્રતીચઃ, અનૂચઃ, પરાચઃ) સન્મુખ, પાછળ અને દૂર નાસી જનારા શત્રુઓને (જહિ) મારી નાખ અને (પાં ચિત્તં) તે

બાવાર્થ— શત્રુનીમિત્રે ન્યુનારા વિદ્વાનો અને તેજસ્વી પુરુષો મારકાંડ કરનારી શત્રુસેનાને બાળીને શત્રુઓ પર ચડાઈ કરે તેનાસંમોહનની વિદ્યા બાળનારા જ્ઞાની શત્રુસેનાને મોહિત કરે અને તેમને હસ્તરહિત બેવા બનાવે (૧) મરવાને માટે સિદ્ધ યમેવા એ શૂરવીરો! આવા યુદ્ધ સમયમાં તમે મહાન વીર છો માટે આગળ વધો, શત્રુઓને કાપી નાખો અને તેમને છતી લો આ બળવાન્ વીર સેનાના દેશનિવાસી વીર શત્રુઓને કાપે છે, તેમનો સાથી તેજસ્વી જ્ઞાની વીર પણ શત્રુઓને બાળતો શત્રુપર ચડાઈ કરે. (૨) હે ધનવાન શત્રુનાશક નરેશ! તથા હે તેજસ્વી જ્ઞાની વીર! તમે બને મળીને અમારી શત્રુતા કરનારી શત્રુસેનાને પરાભૂત કરો અને તેને બાળી નાખો (૩) હે નરેશ! વેગથી ચલાવેલા તમારા શસ્ત્રોને સમુદાય શત્રુઓને કાપતો કાપતો આગળ વધો. સામેથી, પાછળથી અને ચારે બાજુથી નાસી જનારી શત્રુસેનાને મારી નાખીને

इन्द्र सेनां मोहयामित्राणाम् ।

अग्नेर्वातस्य धाज्या तान्विपूचो वि नाशय

॥ ५ ॥

इन्द्रः सेनां मोहयतु मरुतो मन्वोजसा ।

चक्षूंष्यग्निरा दत्ता पुनरेतु पराजिता

॥ ६ ॥

શત્રુઓના ચિત્તને (સત્યં વિપ્વક્ કૃણુહિ) સારી રીતે ચારે તરફ ભટકાવી દે. (૪) હે (ઇન્દ્ર) નરેશ । (અમિત્રાણાં સેનાં મોહય) શત્રુઓની સેનાને ગભરાવે. (અગ્નિઃ વાતસ્ય ધ્રાજ્યા) અગ્નિના અને વાયુના પ્રયત્ન વેગથી (તાન્) તે શત્રુ સૈનિકોને (વિપૂચઃ વિનાશય) ચારે તરફ ભટકાવીને નાશ કરી નાખ. (૫) (ઇન્દ્રઃ સેનાં મોહયતુ) નરેશ શત્રુ સેનાને મોહિત કરે, (મરુન્નજસાઃ) મરુવા માટે સિદ્ધ થએલા વીરો (ઓજસા ધન્તુ) વેગથી ભારી નાખે. (અગ્નિઃ ચક્ષૂંષિ આદત્તા) અગ્નિ અર્થાત્ પ્રકાશ તેમની આંખો લઈ લે. આ પ્રકારે શત્રુની (પરાજિતા) હારી ગએલી સેના (પુનઃ પતુ) ફરીથી પાછી હારી જાય. (૬)

તેમના ચિત્તમાં એવો ગભરાટ ઉત્પન્ન કરો કે જેથી તેઓ ચારે દિશાઓમાં ભાગી જાય (૪) હે નરેશ । અન્યાઓની ગરમીથી અને વાયુઓના વેગથી શત્રુસેનાને એવી ગભરાએ કે તેઓ ચારે દિશાઓમાં ભાગી જાય અને આ રીતે તેમને નાશ કર (૫) નરેશ શત્રુના સૈન્યને ગભરાવે, શરવીર વેગથી શત્રુઓને નાશ કરે અને શત્રુસેનાને એવી ગભરાવે કે જેથી તેને કંઈ પણ દેખાય નહિ આ પ્રકારે શત્રુને પૂર્ણ પરાજય થઈને તેને પૂર્ણ નાશ થઈ જાય. (૬)

આ વિષયનું ખીલું સૂક્ત છે તેથી તે સૂક્તનો પણ અર્થ આપણે પહેલાં જોઈ લઈએ અને પછીથી બીજા સૂક્તોને મેળવીને વિચાર કરીશું. દ્વિતીય સૂક્ત આ છે—

શત્રુસેનાનું સંભોહન

કાંડે ૩, સૂક્ત ૨

(શ્લોકઃ— અગ્નિર્વા । દેવતા— યજ્ઞમોહન, મહુદેવલયમ્)

अग्निर्नो दूतः प्रत्येतुं विद्वान्प्रतिदहन्नाग्निशस्तिमरातिम् ।

स चित्तानि मोहयतु परेषां निर्हस्तांश्च कृणवज्जातवेदाः

॥ १ ॥

अयमग्निर्भૂमुहयानि चित्तानि वो हृदि ।

वि वो धमत्वोक्तसु प्र वो धमतु सर्वतः

॥ २ ॥

इन्द्रं चित्तानि मोहयन्नुर्वाहाकृत्या चर ।

अग्नेर्वातस्य धाज्या तान्वિपूचो वि नाशय

॥ ३ ॥

व्याकृत्य एवમिनाथो चित्तानि मुहयत ।

अथો यद्रथेषां હુદિ તદેષાં પરિ નિર્જાહિ

॥ ૪ ॥

અમીર્ષાં ચિત્તાર્નિ પ્રતિમોહયન્તી ગૃહાણાઙ્ગાન્યપ્યે પેરેંહિ ।

અમિ પ્રેદ્ધિ નિર્વેહ દ્વત્સુ શોકૈર્ગ્રામિત્રાંસ્તમંસા વિધ્ય શર્વૂન

॥ ૬ ॥

અસો યા સેનાં મરુતઃ પેરેંપામસ્માનેત્યગ્વોર્જસા સ્પર્ધમાના ।

તાં વિધ્યત તમસાપર્વતેનુ યથૈપામન્યો અન્યં ન જાનાત

॥ ૬ ॥

અર્થ—(નઃ કૃતઃ વિદ્વાન્ અગ્નિઃ) અમારા કૃત જ્ઞાની તેજસ્વી વીર (અમિશસ્તિ અર્પાતિ પ્રતિદદન્) મારકાક કરનારા શત્રુઓને બાળતો બાળતો (પ્રયેતુ) ચકાઈ કરે. (સઃ જાતવેદઃ પેરેપાં ચિત્તાનિ મોહયતુ) તે જ્ઞાની શત્રુઓના ચિત્તને મોહિત કરે અને તેમને (નિર્હસ્તાન્ ચ કુળવત્) હસ્તહીન જેવા બનાવે. (૧) (યાનિ વઃ દ્વદિ) જે તમારા હૃદયની સાથે સંબંધિત છે તેઓ (ચિત્તાનિ) ચિત્ત (અર્થ અગ્નિઃ અમુકુદત) આ તેજસ્વી વીર તેમને ગભરાવો મૂકે છે. તે (વઃ ઓક્તઃ વિષમતુ) તમને શત્રુઓને ધરમાંથી બહાર કાઢી મૂકે અને (વઃ સર્વેતઃ પ્રથમતુ) તમને શત્રુઓને સર્વ પ્રદેશોમાંથી હકાવી દે (૨) હે (દ્વન્) નરેશ! શત્રુના (ચિત્તાનિ મોહયન્) ચિત્તોને મોહયુક્ત કરતો કરતો છું (આકૂતયા અર્વાઙ્ ચર) શુભ સંકલ્પથી અમારી પાસે આવ. (અગ્નેઃ વાતસ્ય ધ્રાવયા) અગ્નિ અને વાયુના વેગથી (તાન્ વિપૂચઃ વિનાશય) તેમને ચારે બાજુથી નષ્ટ બ્રૂટ કરી દે. (૩) હે (પવાં) આ શત્રુઓને (આકૂતયઃ) સંકલ્પો! (વિ) તમે પરસ્પર વિરૂદ્ધ બની જાઓ. પશ્ચાત તમે (દ્વત) હકી જાઓ. (અયો ચિત્તાનિ) અને તેમનાં ચિત્તો (મુદ્ધત) મોહિત થાઓ. (અયો અઘ) હવે આને (યત્તુ પવાં દ્વદિ) તેના હૃદયમાં જે સંકલ્પ છે (પવાં યત્તુ પરિ નિર્જેહિ) તેમના એ સંકલ્પને પૂર્ણ પથે નાશ કર. (૪) હે! (અપ્વે) વ્યાધિ! (અમીર્ષાં ચિત્તં પ્રતિ મોહયન્તી) તેમના ચિત્તને મોહમાં નાખીને શત્રુસેનાના (અંગાનિ ગૃહાણ) અંગોને જકડી રાખો અને (પરા દ્વદિ) દૂર સુધી ચાલી જા. (અમિ પ્ર દ્વદિ) સર્વ પ્રકારે આગળ વધ. (દ્વત્સુ શોકૈઃ નિર્વેહ) હૃદયના શોક સાથે તેમને બાળી દે. તથા (ગ્રાહ્યા તમસા) જકડી રાખનારા શત્રુઓ અને મૂર્ખાવાળા શત્રુઓ (અમિત્રાન્ શત્રુન્ વિધ્ય) હુક શત્રુઓને ત્રસ્ત કરી દે. (૫) હે (મરુતઃ) મરુત! માટે સિદ્ધ થએલા વીરો! (પેરેપાં અસૌ યા સેના) શત્રુઓની આજે સેના (સ્પર્ધમાના અસ્માન્ ઓજસા અમિ-આ પતિ) સ્પર્ધા કરતી કરતી વેગથી અમારા પર ચઢાઈ કરતી આવે છે, (તાં અપર્વતેન તમસા વિધ્યત) તેમને કર્મહીન કરનારા અધઃકારથી મોહિત કરી દો, (યયા) જેથી (પવાં અન્યઃ અન્યં ન જાનાત) તેઓ તેમને એકબીજાને પણ ઓળખી શકે નહિ. (૬)

ભાવાર્થ—અમારા જાની સ્વપ્ન સેવક થીતે પાત્રપાત કરનારી શત્રુસેના પર ચઢાઈ કરે, શત્રુઓને ગભરાટમાં નાખી દે અને તેમને હસ્તહીન જેવા બનાવી દે. (૧) શત્રુઓના ચિત્તને મોહિત કરે, તેમને ધરમાંથી બહાર કાઢી મૂકે અને સર્વ દેસામાં તેમને હકાવીને બહાર કાઢી મૂકે (૨) હે રાજા! ય શત્રુસેનાના ચિત્તને મોહિત કરે અન્યથા અને વાયુઆતના વેગથી તેમને ચારે દિશામાં નાશાવી મૂકે અને થી સુખ સંકલ્પોથી શુભ બની વિજયપૂર્ણ બની અમારી પાસે આવ. (૩) શત્રુઓના સંકલ્પો અદર અદર એકબીજાના વિરોધી હો, તેમના અતઃકલ્પમાં ગભરાટ લેવાને આજે તેમના હૃદયમાં જે આજે સંકલ્પ છે તે આજે કલ્પ સુધી સ્થિર ન રહે (૪) વ્યાધિઓ તથા અન્ય ભયો પણ શત્રુના હૃદયને બળવિત કરી દે શત્રુઓના સેનિકાના અન્ન પ્રત્યગ્રાહ્યોથી જકડાઈ જાય. શત્રુ સેના સેનાથી અને નાના પ્રકારના ભયોથી ત્રસ્ત થઈ જાય અધિવા અને મૂર્ખાવાળા શત્રુઓને ગભરાવી મૂકે, આવા કલ્પકારીને સમયે તેમના પર હુમલો કરે અને શત્રુના હૃદયને શોકથી અગ્નિથી દે. (૫) હે વીર પુરુષો! જે સેના અમારી સ્પર્ધા કરીને અમારા પર ચઢાઈ કરીને આવી શકે છે, તેને એવી મોહિત કરે કે તેઓ પુરુષાધીન બનીને મૂર્ખાવશ બની જાય અને તેઓ એક અબુલને બીજા અબુલથી ઓછા થઈ જાય ન શકે (૬)

શત્રુસેનાનું સંમોહન

સેનાનું સંમોહન

આ બે સૂકતો શત્રુસેનાના સંમોહનનો વિષય દર્શાવી રહ્યા છે જે શત્રુની સેના ભારતી અને કાપતી કાપતી આપણા રાષ્ટ્ર પર અથવા આપણા સૈનિકો પર ચડાઇ કરતી આવી રહી છે, તેને મોહિત કરીને, ગજરાવી હરાવીને તેને નસાડી મૂકવા જોઇએ એનું નામ છે " સેના સંમોહન "

કેટલાક લોકો એવી કલ્પના કરે છે કે આ શત્રુની સેનાનું સંમોહન મત સામર્થ્યથી થાય છે પરંતુ વાસ્તવિક વત એવી નથી આ સંમોહન જોને કેવળ ગજરાત જ છે. અર્થાત્ શત્રુસેનાપર એવો હુમલો કરવો કે શત્રુસૈનિકોને માટે કર્તવ્ય મૂઠ બની નાસી જવાનો જ એક માત્ર જીવનચર્યાનો માગે અનકિષ્ટ રહે

આ બંને સૂકતો રાજકીય છે અને એટલે જ વિષયોનું અહીં અધિક વિવરણ કરવાની પશુ પ્રાપ્ત આવશ્યકતા છે નહિ. તથાપિ આ સૂકતોમાં કેટલાક સજ્જો પ્રયોગ એવા કરવામાં આવ્યા છે કે જેનું વિશેષ રખબીકરણ કરવું અત્યંત આવશ્યક છે અન્યથા સદેહ ઉત્પન્ન થય એવો સંભવ છે આ સૂકતોમાં " અમિ ઇન્દ્ર, મરુત " ઇત્યાદિ સમ્બો છે, જેના અર્થ દેવતાના પ્રસંગે અમિ, વિદ્યુત વાયુ વગેરે પશુ કરવામાં આવે છે તેમજ અધ્ધાત્મ પ્રસંગે વાણી, મન, અને પ્રાણ પશુ લેવામાં આવે છે, આ વિષયનું રખબીકરણ પૂર્વ કાલમાં આવી ગયું છે આ બંને પ્રસંગ આ બે સૂકતોમાં નથી આ સૂકતોના વિષય યુદ્ધ છે, શત્રુસેનાનો સંમોહનનો સંમય છે આપણી સેના અને શત્રુસેનાની લડાઇ થવાનો અવસર છે તેથી આ વિષય નથી તો અધ્ધાત્મનો અથવા તો આધિદેવતાનો વિષય છે પ્રાણિયોના પરસ્પરના સંબંધનું વર્ણન આધિભૌતિક પ્રકરણમાં થવા કરે છે આ કારણથીજ આધિભૌતિક પ્રકરણને પ્રાણી સમષ્ટી વિષયનું પ્રકરણ કહેવામાં આવે છે અને આ પ્રકરણમાં ઉક્તસમ્બોના અર્થ પ્રાણિ વિષયના હોય છે અર્થાત્ અહીં મનુષ્ય પ્રાણિ વિષયક ભાવ સમજવો ઉચિત છે હવે એ સમ્બોના અર્થ જુઓ—

૧ ઇન્દ્ર

(ઇન્દ્ર) શત્રુસેનાનું મોહન કરનારો, એ તેનો ધાવર્થ

છે, પરંતુ આ સમ્બોને પ્રયોગ મુખી અથવા નેતા એ અર્થમાં થયો છે, જેવી રીતે-મૃગેન્દ્ર મૃગોના મુખી, સિંહ, ખગેન્દ્ર પશ્ચિમોના મુખી મરુત, નરેન્દ્ર=મનુષ્યોમાં મુખ્ય રાજા, અથવા સમ્રાટ ઇ ઇન્દ્ર સમ્બોના આ અર્થ પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ પ્રોપા લોકો કેવળ " ઇન્દ્ર " સમ્બોનો અર્થ " રાજા " કરતી વખતે ડરે છે તેમણે આ બે સૂકતોનું સારીરીતે મનન કરવું ઉચિત છે આ મનનથી તેમને જાણ થઇ જશે કે આના પ્રસંગોમાં મનુષ્ય વિષયમાં જ " ઇન્દ્ર " સમ્બોનો અર્થ લેવો યોગ્ય છે, આ વિષયને સારી રીતે સમજવા માટે આ બે સૂકતમાં એવા કેટલાક વાક્ય ઉદાહરણ મટે લખ્યાં છીએ—

૧ ઇન્દ્ર ! તે પ્રસન્ન યજ્ઞ શશૂન્ પ્રમૃણન્ વતુ ।
પ્રતોચા મનૂચ જહિ । યર્વાં ચિત્ત વિપ્વજ્

જણુહિ ॥ (સ. ૧ મ. ૪)

૨ ઇન્દ્ર ! મમિત્રાણા સેનાં મોહય ।

અયોઃ ઘાતસ્ય પ્રાપ્ત્યા વિપ્વજ્. તાન્ વિનાશય ।

(સ. ૧ મ. ૫)

૩ ઇન્દ્ર ! સેના મોહયતુ ॥ (સ. ૧ મ. ૬)

૪ ઇન્દ્ર ! વિત્તાનિમોહયન્ આકૃત્યા અર્વાહચર ॥

(સ. ૨ મ. ૩)

" (૧) હે રાજન્ ! તારાથી મનાવાએકું થએ શત્રુ-એને કાપતું આગળ ચાલે. સર્વ બાણના શત્રુઓને મારી નાખે આ શત્રુઓના નિવર્તને ચારે તરફ ભટકેકું કર (૨) હે રાજન્, શત્રુની સેનાને મોહિત કરે અમિ અને વાયુના પ્રાદયથી શત્રુસેનાને ચારે બાણ નસાડી મૂક (૩) રાજા શત્રુસેનાને ગજરાવી દે (૪) હે રાજન્ ! શત્રુસેનાને મોહિત કરીને પોતાના શુભ સકલપથી અમારી પાસે આપ્યો આવ "

આ પ્રમાણે આ મત ઇન્દ્ર સમ્બો દ્વારા રાજાનું કર્તવ્ય દર્શાવી રહ્યો છે અહીં, " રાજા નરેન્દ્ર, સમ્રાટ " વગેરે પ્રકારના આ સમ્બોનો અર્થ છે અહીં ઇન્દ્ર સમ્બો દ્વારા શિરોમણી વીર રાજાનું વર્ણન કરી રહ્યો છે જે પોતે યુદ્ધ જીતમાં ઉપરિચિત રહીને પોતાની સેનાનું સચાલન કરે છે, અને જે માત્ર સેનાપતિ પર જ નિર્ભર રહેતો નથી આ

કન્દના અન્ય પર્વાય પણ આ સૂક્તોમાં આવી ગયા છે, તે હવે જોઇએ—

૧ મઘવન્

“(મઘ) ધન (ઘન) વાલો જેની પાસે ધન છે જે રાજા પોતાની પાસે ધનના સમઠ રાખે છે તેજ યુદ્ધમાં વિજય મેળવી શકે છે. યુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે આ એક મહાન સાધન છે. ધનહીન રાજા જો યુદ્ધનો પ્રારંભ કરશે તો તેના હારી જવામાં કેટલું સંદેહ છેજ નહિ. આ શબ્દોથી બોધ થનારો આ અર્થ પાઠક જીએ અને રાજાનું બળ ધન કાષ્ઠમાં હોય છે એ વાત જાણી લે

૨ છુત્તહન્

“(છુત્ત) ઘેરો કાલનારો યતુ (હજુ) દનન કરનારો, અર્થાત્ જે યતુ ઘેરો પાલીને હુમલો કરે છે વ્યથા મારી શેકી રાખે છે તેને પોતાના કબજામાં પ્રબાવથી ખારે છે તેનું આ નામ છે

આ પ્રકારે છન્દ વાચક શબ્દો અને તેના વર્ણન પરત્વેના મત્રો વીર રાજાનું કર્તવ્ય દર્શાવે છે. પાઠક આ વેદિક શૈલી જાણી લેશે તો તેને ધનુષ મનોના મહોર આશય આ રીતે સ્પષ્ટતા લક્ષમાં આવી શકે છે. છન્દની સાથે “ મદત. ” પણ રહેજ છે હવે તેના વિષયમાં જોઇએ

■ મદતઃ (મરતો)

(મદ+કર્ત) મરવાને માટે જે ઉઠીને ઉભા થાય છે અર્થાત્ જે મરવાને માટે તૃપ્ત થએલા છે યતુને; પરાભન કરવાને માટે જે પોતાના પ્રશ્નોની આકૃતિ આપવાને માટે જે ક્રિષ્ટાદ યએલા ■ તે વીરોનાં આ નામ છે. કન્દની સેના મા જે મરત નામના વીર છે તેમનું વર્ણન પણ આ જ અર્થની સાધકતા દર્શાવી રહેલ છે. આ શબ્દ સૈનિકોને ઉત્સાહ દર્શાવે છે આ પ્રકારના ઉત્સાહી વીર જે સેનામાં હશે તેનો વિજય નિઃ સંદેહ થવાનો જ. આ શબ્દના પ્રબોધ જે મત્રોમાં ■ તેના ઉદાહરણ અહીં જોઇએ—

૧ હે મદતઃ । ફેલ્લે વૃષ્ટ ઉમાઃ સ્વ । અભિમેલ, મૃગત, સહધ્વમ્ । (સ ૧ મ. ૨)

૨ મદતઃ કોજસા ઇન્તુ । (સ ૧ મ. ૬)

૩ હે મદતઃ । યા અસો પેરેણ સેના સ્પર્ધમાના અસાન્ મગ્ધેતિ, તાં અવયેતેન સમસા વિપ્પત, યથા વર્ણા મઃ યઃ અન્દન જાવાલ્ । (સ ૨ મ. ૬)

(૧) હે મરવા માટેના તૈયાર વીરો ! આપ પ્રસન્નમાં તમે સર્વ ઉમ વીર બનો, તેથી આમળ વધી, કાપો, અને દુરમનને હરાવી દો (૨) વીરોશો બળપૂર્વક દુરમનને કાપે (૩) હે વીરો ! આ વૈરીની સેના જે અમારી સાથે સ્પર્ધા કરે છે અને દોડીને અમારા પર હુમલો કરી રહી છે તેને કમંદીન, મોહમય તમથી બેસી નાખો કે જેથી તેનો એક અતુલ્ય ખીજને જોળાખી શકે નહિ ”

આ મરતોના મત્રો સ્પષ્ટતાપૂર્વક સૈનિકોને તેનું કર્તવ્ય દર્શાવી રહ્યા છે. યુદ્ધમાં સેનાના વીરો કેનાં ઉમ કર્તવ્યો કરે તેનો ઉપદેશ અહીં આ પ્રકારે મળી રહ્યો છે તેનું મનન કરીને હ્યાન તેજવીયુક્ત વીર પુરોષોને પુષ્કળ ઉત્સાહ મળી શકે છે આ વધી “ સસલ. ” શબ્દ જોઇએ

૪ સસલ (વસુઓ)

વાસ કરનારાઓનું નામ “ વસુ ” છે જેઓ પોતાના રાષ્ટ્રમાં પોતાના અધિકારથી વસવા કરે છે તે યતુઓને હુમલા થતાં હતાં પણ જે પોતાના સ્થાનપરથી હમમખા છત્વતા નથી તેઓ “ વસુ ” હોય છે આ વસુઓના વિષય માં જ અર્થવેદમાં જ અન્ય સ્થળે કહ્યું છે કે—

સલસલ ઇતિ યો નામધેય ઉમપદયા રાષ્ટ્રસુતો
હસ્રામ । (અથર્વ ૭૧૦-૬૧)

“ આપનું નામ સલસુ (સંવસલ) છે. આપ રેખાવ- માં આતિ ઉમ યો અને રાષ્ટ્રનું આશુપેય પણ કરનારા છે અને આપ રાષ્ટ્રની (સક્ષા) નેનો છે । ” આ મત્રમાં વસુ ઉમ રાષ્ટ્રસેવક છે એમ કહ્યું છે તેથી અહીં આ સકળ પુરુષ “ વસુ ” પદનો અર્થ “ ઉમરાષ્ટ્ર જૂલ ” અર્થાત્ “ યદવીર રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક ” કરીએ છીએ આ અર્થ લેવાથી અર્થસિત સકળતા મ જ્ઞાનને અર્થ નિગમસિખિત પ્રકારને થાય જીએ—

હમે નાપિતા સલસઃ અમોમુનઃ ।

વર્ણા દૂત અમિ વિદ્વાન્ પ્રત્યેતુ । (સ ૧ મ. ૨)

“ આ પ્રબાવશાળી રાષ્ટ્રરૂપ વૈરી મેનાને કાપે છે. તેનો વિદ્વાન્ દૂત અમિ દુરમન પર ચલાઈ કરે ” આ મત્રમાંથી આપણને જાણ થાય છે કે અહીંના “ અમિ ” શબ્દ પણ યોગ્યતા એક વસ્તુનો વાચક છે અર્થાત્ તે ઉપર કહેલ “ વસુ ” રાષ્ટ્ર સેવક છે તો “ અમિ ” પણ વસુઓમાંનો એક રાષ્ટ્રજૂલ અથવા રાષ્ટ્રનો દૂત છે. જે સમયત અર્થાત્

સમયને પીઝાનનારો અને ધણો ચતુર છે. ઇન્દ્ર અને અગ્નિમાં આ ભેદ છે પાક તેનું મનન કરે. ઇન્દ્ર પોતે સમ્રાટ અથવા રાજા છે. તે સ્વયં સેવક અથવા રાષ્ટ્રભૂત્ય નથી. અને અગ્નિ રાજા નથી પરન્તુ રાષ્ટ્રભૂત્ય છે અગ્નિ વિદ્વાન છે અને ઇન્દ્ર ધનવાન છે આ વિશેષણો દ્વારા સ્થિતિ ભેદ પાક મનન પૂરક ભુએ અને વિચારે આ ભેદ જ વેદિક રાજ્ય પદ્ધતિનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરી આપે છે. આ પ્રકારે વસુ સમ્રાટનો અર્થ જોવા પછી અને અગ્નિને તેમના એક જાણવા પછી હવે અગ્નિનો અર્થ જોઈએ—

૬ અગ્નિ (અગ્નિ)

વસુ સમ્રાટનો જે લક્ષણો પૂર્વે સમ્રાટના વર્ણન પ્રસંગમાં દર્શાવ્યા છે તે તેની સાથે પણ બરાબર મળી જાય છે. આ પ્રકારનો દેવ છે રાત્રુઓને ખાળે છે અને ઉપાસોને તેજ પ્રદાન કરે છે. આ (યિજ્ઞાન્) શાની છે. સમયતા છે. કર્તવ્ય અક્તવ્યને બરાબર સમજે છે. (જાત-વેદાન્ = જાતં ચોત્તિ) ઉપલબ્ધ થયેથી વસ્તુસ્થિતિને યથાવત્ જાળવનારો છે પાક ભુએ કે આવા યોગ્ય રાષ્ટ્રભૂત્ય (દુત) રાષ્ટ્રનો દૂત કેટલો ઉપયોગી થઈ પડે છે આવા યુદ્ધના પ્રસંગમાં આ પ્રકારના રાષ્ટ્રદૂતની સેવાનો રાષ્ટ્રને કેટલો લાભ થઈ શકે છે.

અગ્નિ બ્રહ્મતેજ અને ઇન્દ્ર શાન્તતેજ બન્ધન કરે છે જ્યારે રાષ્ટ્ર પર આપતિ આવે છે તે સમયે આ બંને હળી મળીને રાષ્ટ્રકાય કરે એ બાનતની સચના આ સૂકતોમાં મળે છે આ વિષયનો મત ભુએ—

હે વૃષહન્ રન્દ્ર ! અગ્નિ ચ ચૂયં તાન્ પ્રતિ વહતમ્ । (સુ ૧ મં. ૩)

“ હે વીર રાજા ! તું શાની રાષ્ટ્રભૂત્ય બને મળીને રાત્રુઓને માળી નાખે ” અહીં મળીને કાર્ય કરવાનો ઉપદેશ છે. બ્રહ્મતેજ અને શાન્તતેજ બંને એકત્ર મળીને વૈરીનો નાશ કરે એવું કહી પણ ન બને કે દુર્યોધન રાષ્ટ્રના દરવાજા ઠોકવા માટે અને આ બંને અદર અદર લડતા રહે આથી તો રાષ્ટ્રનો ધાત થવાની સ્થિતિ નિર્માણ થશે આથી બ્રહ્મભુ અને ક્ષત્રિઓએ પોતાનું અભેદ એકત્ર જાળવી રાખવું જોઈએ, અને પોતાના રાષ્ટ્રની ઉન્નતિમાં જ પોતાની ઉન્નતિ છે એમ માનવું જોઈએ.

રાત્રુઓને ગભરાવવાની રીતો

દુર્યોધનો ગભરાવવા, તેમને મોહિત કરવા, તેમને ભ્રમિત

કરવા અને તેમને દરાવવા ઇત્યાદિના ઉપાય આ બે સૂકતોમાં કહેલા છે જેમાંથી દુમલા કરવાની વિધિઓ અહીં પહેલાના સ્પષ્ટીકરણમાં આવી ગયેલ છે. હવે કેટલાંક વિશેષ સાધનોનો ઉલ્લેખ કરાવો છું જે અહીં કરીશું—

૧ અગ્નિ અને વાયુબાજના પ્રયોગથી વૈરીનો નાશ કરવાની પહેલી રીતે આ સૂકતોમાં કહી છે—

અગ્નેઃ યાતસ્ય ધ્રાજ્યા તાન્ વિનાશય ॥

(સુ. ૧ મં. ૫, સુ. ૨ મં. ૩)

“ અગ્નિના વેગથી અને વાયુના વેગથી તે રાત્રુઓનો નાશ કર. અહીં ધ્રાજી શબ્દ છે. અગ્નિનો (ધ્રાજી) મહાવેગ અને વાયુનો મહાવેગ, આ બન્નેના ધક્કાથી રાત્રુનો નાશ કરવાનું લખ્યું છે. ધ્રાણ શબ્દનો અર્થ કેવળ વેગ, ગતિ એટલો જ નથી જે વેગના ધક્કાથી મનુષ્યો ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, મનુષ્યો પોતાના સ્થાનપર સ્થિર રહી શકતા નથી તે મહાવેગના પ્રયત્ન ધક્કાનો આશય આ “ ધ્રાણ ” શબ્દમાં રહેલો છે તેથી એમ જાણાય છે કે અહીંયા “ અગ્નેઃ ધ્રાજી, યાતસ્ય ધ્રાજી ” આ બન્ને શબ્દો ક્રમશઃ અગ્નિબાજ અને વાયુબાજ અથવા એવાજ પ્રકારના શસ્ત્રોના વિશેષવાચક હેતુ શકે આ પહેલાના સ્પષ્ટીકરણમાં અગ્નિ શબ્દને મનુષ્ય વાચક પણ મજાગ્યો છે પરંતુ તે અર્થ અહીં બધેસતો આવી શકતો નથી. એકજ સૂકતમાં એકજ અગ્નિ શબ્દના બે પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થ છે એ વાત અહીં સ્પષ્ટરૂપમાં રાખવી જરૂરી છે નહિ તો અર્થનો વિપરિત અર્થ થતાં વાર નહીં લાગે.

૨ તમસાસ્ત્ર- તમસાસ્ત્રનો પ્રયોગ આમાં છે એવું સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે—

તાં વિવ્યત તમસાપવતેન ચયૈવામ્વયો અર્થં ન જાનાન્ । (સુ. ૨ મં. ૫)

“ તે રાત્રુઓને પૂરપૂર્ણ ઢીન કરનારા તમસાસ્ત્રના પ્રયોગથી વિદ્ધ કરો જેઓ તેમનો એક સૈનિક પોતાના બીજા સૈનિકને ઝોળાળી ન શકે ” આ મતમાં “ અપવતં તમઃ ” શબ્દનો પ્રયોગ છે. તમ શબ્દનો અર્થ છે અધ કાર અપ-વતનો અર્થ છે “ કમંઢીન, ” બન્નેનો સાથે મળીને અર્થ થાય છે, “ કમંઢીન કરનાર ” અર્થ “ આનાથી રાત્રુઓનો વેધ કરવાનો છે વેધ કરવા માટે શસ્ત્રોની આવશ્યકતા છે જ, અન્યથા વેધ થઈ શકે નહિ એટલા માટે આ મતમાં

તમસાભિનો ઉદ્દેશ છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. અંધકાર-રૂપી અભિના પ્રયોગથી જ સૈનિક એક બીજાને ઝોળખવામાં અસમર્થ થશે આ અર્થનો એક મંત્ર ભાગ પ્રથમ પુકતમાં છે.

અગ્નિઃ સ્વરૂપિ આદિત્તામ્ । સ. ૧ મં. ૬ ।

“ અગ્નિ યજુની અગ્નિ લઇ લે ” આ વાક્યનો આશય પણ તમાસાત્મ પ્રયોગનો જ છે કારણ કે અહીં દરેકની અગ્નિ કાઢી લેવાનો આશય નથી જ, પરંતુ તેને કાંઈ પણ દેખાય નહિ એવો આશય છે. તેમજ આગળ જુઓ —

અમિત્રાન્ શમ્બૂન્ તમસા વિષ્ય । (સ. ૨ મં. ૫)

“ યજુઓને અંધકારાભિથી વિધી નાખ. ” અહીં આ “ વિષ્ય ” શબ્દ પણ અજ્ઞ રૂપ તમ (અંધકાર) સૂચિત કરે છે. આ મંત્ર અન્યત્ર પણ આવી ગયો છે. તે પણ અહીં જુઓ—

અન્વેન તમસા અમિત્રાન્ સવન્તામ્ ॥

(ઋ. ૧૦૧ ૨૧૧૨; મણુ ૧૭૪૪, સામ ઉ. ૯૧૩૧૫, નિર. ૯૧ ૩૩)

સાં ગૂહત તમસાપમ્ભતેન ચધામી અન્વો અન્વં ન જાનાત્ । (મણુ ૧૭૪૭)

“ યજુઓને અંધકારથી લાકી દો ” ઇત્યાદિ મંત્ર ભાગમાં પણ કાંઈને કાંઈ પ્રકારના અભિના ઉદ્દેશ છે, નહિ તો વેધ કરવો અસંભવ છે.

૨ અવ્વા, પ્રાહી- સૂક્ત ૨ મં ૬ માં “ અવ્વા અને પ્રાહી ” આ બે રોગો દ્વારા યજુઓના ચિત્તને મોહિત કરવા અથવા તેમને તાસ પહેંચાડવો એવો ઉદ્દેશ છે. “ પ્રાહી ” શબ્દનો અર્થ સંધિયા એવો આ અર્થવેદમાં આ પહેલાં અનેકવાર આવી ગયો છે. આ અર્થ જો અહીં લઈએ તો સંધિયા જેવા જકડી લેનારા રોગદ્વારા યજુને નરત કરવાની વાત વ્યક્ત થઇ શકે છે. અવ્વા શબ્દનો અર્થ રોગ વ્યાપ્તિ અથવા ભય છે. પરંતુ આ પુરૂં પ્રસંગે છે તેથી આ શબ્દોનો ખીન્નો કોઈ અર્થ પણ હોય એ સંભવ છે. યદ્યપિ બરા-

બર જાણી શકાયો નથી તો પણ “ પ્રાહી ” શબ્દનો અર્થ “ પાસ ” થાય એ સક્ય છે, જેથી યજુ પકડાઈ જાય અને તેને જકડીને ખાંધી શકાય. “ અવ-વે ” ધાતુથી જો “ અવ્વા ” શબ્દ બનાવવામાં આવે તો “ હે ” ધાતુનો અર્થ “ તન્તુ-સંતાન ” થવાને કારણે અવ્વા શબ્દનો અર્થ “ ભગ અથવા ભણો ” થવા સંભવ છે. મંત્રમાં—

અવ્વે! પરેદિ અમીવાં ચિત્તામે પ્રતિમોહયન્તો અજ્ઞાનિ ગૃહાણ ॥ (સ. ૨ મં. ૫)

“ હે અવ્વે ! આગળ વધ, તેમના ચિત્તને મોહિત કરીને તેમના અંગેને પકડી રાખ. ” આ અવ્વા અજ્ઞનું વર્ણન સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે આ નામનું કોઈક ભળના પ્રકારનું અજ્ઞ યજુપર ફેંકવામાં આવે છે જેમાં પકડાઈ જવાથી યજુ મોહિત થઇ જાય છે અને પછી તેમના શરીર પકડીને અથવા જકડીને બંધિવામાં આવે છે આ મંત્રમાં “ પરેદિ, અગ્નિ ગૃહાણ ” ઇત્યાદિ વર્ણન આ “ અવ્વા ” યજુપર ફેંકી શકાય એવું ભળનું અજ્ઞ છે એવો નિશ્ચિત અર્થ થઇ શકે છે. અર્થાત્ “ પ્રાહી અને અવ્વા ” આ બન્ને ભળના જેવા યજુને પકડવાના કોઈ સવિશેષ સાધન હોય શકે એવો અભારો તર્ક છે. આ વિષયના અર્થને માટે અત્યાર સુધી કોઈ પ્રમાણ અમને મળ્યું નથી. શોધ કરનારા પાંદક આ વિષયની વિશેષ શોધ કરીને અર્થ નિશ્ચય કરવામાં સહાયતા આપે

મંત્રોની સમાનતા

આ બન્ને સૂકતોમાં મંત્રોની સમાનતા છે. બન્ને સૂકતોને પહેલેલે મંત્ર થોડા પાંદકોથી લગભગ એક સરખા જ છે. પ્રથમ સૂકતોને ૫ થો મંત્ર અને દ્વિતીય સૂકતોને ૩ જો મંત્ર લગભગ એક સરખા જ છે. પ્રથમાર્ધમાં થોડો પાંદક છે. આ સમાનતા પાંદક અવરખ જુઓ.

આ બન્ને સૂકતોના મનનથી મુદ્ વ્યવસ્થા થશે જ મોધ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે, આશા છે કે આ દૃષ્ટિથી પાંદક આ સૂકતોનું અભ્યસન કરીને લાભ ગ્રાહ્યશે.

અસત્ય ભાષણાદિ પાપોથી છુટકારો

કાંડ ૧, સૂક્ત ૧૦

(ઋષિ:— અયર્વા । દેવતા— અદ્યુર, ૨-૪ વરુણ)

અયં દેવાનામસુરો વિ રાજતિ વજ્રા હિ સત્યા વરુણસ્ય રાજ્ઞઃ ।

તતસ્પરિ વ્રહ્મણા શાશ્વાદાન યગ્રસ્ય મન્યોરુદિમં નંયામિ

॥ ૧ ॥

નમસ્તે રાજન્વરુણાસ્તુ મન્યવે વિશ્વં ત્યુગ્રિ નિચિકેપિં દુગ્ધમ્ ।

સહસ્રમન્યાન્મ સુવામિ સાકં જ્ઞાતં જીવાતિ શરદુસ્તવાયમ્

॥ ૨ ॥

યદુવધ્યાનૃતં જિહ્વા વૃજિને વહુ ।

રાજસ્ત્વા સત્યધર્મણો મુશ્વામિ વરુણાવુહમ્

॥ ૩ ॥

મુશ્વામિ ત્વા વૈશ્વાનરાર્દર્ણવાન્મહતસ્પરિ ।

સજ્ઞાતાનુગ્રેહા ધંદુ વ્રહ્મ ચાપં ચિકીહિ નઃ

॥ ૪ ॥

અર્થ— (અયં) આ (દેવાનાં અસુરઃ) દેવોને પણ જીવન દેનારો ઇશ્વર (વિરાજતિ) પ્રકાશે છે. (હિ) કારણ કે (રાજ્ઞઃ વરુણસ્ય) રાજા વરુણદેવ અર્થાત્ ઇશ્વરની (વજ્રા) ઇચ્છા (સત્યા) સત્ય છે. (તત્ત્વ પરિ) એટલું થવા છતાં પણ (વ્રહ્મણા) જ્ઞાનથી (શાશ્વાદાનઃ) તીક્ષ્ણ બનેલા હું (યગ્રસ્ય મન્યોઃ) પ્રથંક ઇશ્વરના કોપથી (હમં) આ મનુષ્યને (ટત્ નયામિ) ઉપર ઉઠાડું છું. (૧) કે (વરુણ રાજન્) ઇશ્વર ! (તે મન્યવે) તારા કોપને (નમઃ અસ્તુ) નમસ્કાર હો ! કે (યગ્ર) પ્રથંક ઇશ્વર ! તું (વિશ્વં દુગ્ધમં) સર્વ દ્રોહાદિ પાપોને (નિચિકેપિ) સારી રીતે બાળે છે. (સહસ્રે અન્યાન્) હજારો અન્યોને (સાકં) સાથે સાથે હું (પ્રસુવામિ) પ્રેરણા આપું છું. (અયં) આ મનુષ્ય (તવ) તારા બનીને જ (જ્ઞાતં શરદઃ) સો વર્ષ (જીવાતિ) સુખી જીવતા રહી શકે છે. (૨) કે મનુષ્ય ! (યત્) જે (અનૃતં વૃજિનં) અસત્ય અને પાપયુક્ત વચન (જિહ્વા) જીભથી (વહુ) ઉવચ્ચ (તં ધલુ ખગ્) બોલે છે, તેથી તથા (સત્ય-ધર્મા) સાચા ન્યાયી (રાજ્ઞઃ વરુણાત્) રાજા વરુણદેવ ઇશ્વરથી (અહં) હું (ત્વા) તેમને (મુશ્વામિ) ઊઠાડું છું. (૩) કે મનુષ્ય ! (ત્વા) તને (મહતઃ વૈશ્વાનરાત્ અર્ણવાત્) મહાસાગરની સમાન ગંભીર વિશ્વનાયક દેવથી (પરિ મુશ્વામિ) ઊઠાડું છું. કે (યગ્ર) વીર ! (વ્રહ્મ) અહીં સજ્ઞાતાન્) પોતાના ભતિ-વાળાને (આ વદ) સર્વ કહી દે, અને (નઃ) અમારાં (વ્રહ્મ) જ્ઞાન (અપ ચિકીહિ) તું બાળે. (૪)

ભાષાર્થ— આ સૂત્રાદિ દેવતાઓને સંહિત પ્રદાન કરનારો પ્રમુ ઇશ્વર સર્વ જગત્ પર વિરાજે છે, સર્વનો સાક્ષ તે જ છે, તેથી તેની ઇચ્છા જ સર્વદા સભ થાય છે. અર્થાત્ તેની ઇચ્છાને પ્રતિરૂપ કોઈ પણ જગ સમ્મત નથી તેા પણ જ્ઞાનથી સત્ય માર્ગને ભણનારો હું આ પાપી મનુષ્યને નિઃસ્ખિન્નિત માર્ગથી તે ઇશ્વરના કોપથી ઊઠાડું છું (૧) કે ઇશ્વર ! તારા કોપની સામે અમે નમ્ર બનીએ છીએ, તારી સામે અમે અમારૂં શિર નુકાવીએ છીએ કારણ કે ઇ અમારા સર્વના પાપોને યથાવત્ બાળે છે. તેથી અમે અમારાં પાપોને તારી સમક્ષ ધૂપાવી રાકતા નથી કે પ્રભો ! આ વાત મેં હજારો મનુષ્યોની સમાજોમાં ઘોષિત કરી છે, તે સંદેહરહિત વાત છે કે હો તે મનુષ્ય તારો બકત બનશે તેા જ તે રોા વર્ષ જીવિત રહી શકશે, અન્યથા તેને કોણ બચાવી શકે ? (૨) કે પાપી મનુષ્ય ! ઇ તારી જીભે ધલુ અસત્ય અને ધલુ જ પાપી વચન બોલે છે. આ પાપથી બીજે કોઈ તને બચાવી શકશે નહિ. હું તને તેના શરણમાં લઈ લઉં છું અને તેની કૃપાથી હું તારો બચાવ કરી શકું છું. (૩) કે પાપી મનુષ્ય ! તને વિશ્વેશ્વરના કોપથી જે પ્રકારે ઊઠાડું છું કે વીર ! ઇ તારી ભતમાં સર્વ વાતો કહે અને અમારા જ્ઞાનને ભણીને અપનાવી લે. (૪)

અસત્ય ભાષણાદિ પાપોથી છુટકારો

પાપોથી મુક્તિ મેળવવાનો માર્ગ

જો કે આ ચક્રત અતિ સરળ છે તો પણ પાકાને વિશેષ સરળ બોધ મળે તેટલા માટે અહીં થોડું રૂપરીકરણ કરવામાં આવે છે

આ સંક્રમમાં પાપથી છુટકારો મેળવવાનો જે માર્ગ મનાયો છે તે નીચે દર્શાવ્યો છે—

એક સાક્ષ્ય હૃદય

(૧) "દેવાર્માં મસુરો વિરાજતિ"—અર્થ ચંદ્રાદિ દેવોને વિવિધ સ્થિતિ દેનારા એક પ્રજા જ સર્વ જગતનો પરમ શાસક છે તેનાથી અધિક સ્થિતિશાળી બીજો કોઈ છે જ નહિ (મત્ર ૧)

૨ "રાજો વચ્ચનય વજ્રાદિ સ્તયા"—તે પ્રજા હૃદયનું સત્ય શાસન છે તેની હયાજન સર્વોપરિ છે તેના અપૂર્વ શાસનનું કોઈ ઉલ્લેખ કરી શકતો નથી (મત્ર ૧)

"વિશ્વ ભુવઃ નિશ્ચિકેવિ ભુવઃ"—હે પ્રજા હૃદય! તું અમારા સર્વનાં પાપોને વચાવત્ જાણે છે અર્થાત્ કોઈ મનુષ્ય પોતાનું પાપ તેનાથી છુપાવી શકતો નથી. કારણ કે તે સર્વત્ર છે તેથી અમારા સર્વનાં અસત્ય તેમજ સારાં કર્યો તે વચાવત્ તેજ સમયે ભણી જાય છે (મત્ર ૨)

હૃદયને સર્વોપરિ માનવો, સર્વથી સામર્થ્યશાળી છે તેનું રમરણ શાખતુ અને તેનાથી છુટ્ટ એવું કોઈ કામ મનુષ્ય કરી શકતો નથી, એ વાત નિઃશંક રીતે સમજવી એ પાપથી બચવાને માટે આવશ્યક છે પાપથી બચાવનારા આ ત્રણ મહત્વપૂર્ણ વિશ્વાસ આ ચક્રતમાં કહેલા છે પાકક તેમનું યતન કરે અને તેમને પોતાના અત્યાચરણમાં વિચર કરે આજ ત્રણ જાન મનુષ્યનો પાપથી બચાવ કરી શકે છે

જ્ઞાન અને હકિત

મનુષ્યને પાપથી બચાવનાર જ્ઞાન અને હકિત એ બેજ છે તેનું વર્ણન આ ચક્રતમાં નીચેની રીતે કરેલ છે—

(૧) "બ્રહ્માણ શાશ્વત્વાન"—જ્ઞાનથી તીકણ બનેલો મનુષ્ય પાપથી બચી જાય છે, અને બીજાને પણ બચાવે છે સંપિન્ના તથા આત્માના વિદ્યાનને "બ્રહ્મા કહે

છે. આ બ્રહ્મ અર્થાત્ સર્વવિદ્યા અને આત્મવિદ્યાનું ઉત્તમ જ્ઞાન મનુષ્યને તેજ જનાવે છે અર્થાત્ કુશાલ અને તેજસ્વી બનાવે છે જે રીતે પાપદાર કાલ મનુષ્યો નાશ કરે છે તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનનું કાલ પણ અજ્ઞાન, પાપથી મનુષ્યોનો નાશ કરે છે, મનુષ્ય ની સાચી ઉત્તિનું આજ સાચું સાધન છે, (મત્ર ૧)

(૨) "નમસ્તે રાજન્ વરુણાસ્તુ મમયેવ"—હે હૃદય! તારા કોષની સામે અમે નમન કરીએ છીએ, તારા શાસનની સામે અમે અભયું શિર ઝૂકીએ છીએ, અર્થાત્ અમે તારા શરણમાં આવીને રહીએ છીએ અને અમને પોતાને તારી હયાજને સમર્પણ કરીએ છીએ, તૂળ જામણે તારણદાર છે તારા સિવાય બીજા કોઈને શરણે જવા યોગ્ય છે જ નહિ એમ અમે સમજીએ છીએ (મત્ર ૨)

(૩) "શત ઝીવાતિ શતદસ્તવાયમ્"—તે સો વરસ ઝીરશે જે તારો બની જશે, જે પરમેશ્વરનો શક, હકત બનીને રહેશે તેનો નાશ કોણ કરી શકશે? (મત્ર ૨)

પાકક આ ત્રણ મત્ર લાભોમાં માન અને હૃદય ભક્તિથી પાપમાંથી મુક્તિ મેળવવાની શકતાના એક શકરો સર્વવિદ્ય ને ભણીને તત્તુકળ આચરણ કરે, આત્મવિદ્યાને ભણીને પરમશાસને સાર્વભૌમ સત્તાધારી બનવો, સંક્રિતથી નજ બનવું અને હૃદયના હકત બનીને આજ કહી તેના બનીને રહેવું એજ પાપમેચનનો સોધો અને નિશ્ચિત માર્ગ છે પાકક આ ચક્રતમાં આ માર્ગ જરાગર જુએ આ ચક્રતમાં જે આર્યે પાપમેચનની શકતા કહી છે તે આજ માર્ગ છે, અને તેજ નિશ્ચિત અને સોધો માર્ગ છે

પ્રાર્થાસ્થિત

પાપથી બચવાને માટે પ્રાર્થિત પણ અહીં કહેવું છે અને તે અહીં જોડ યોગ્ય છે.

(૧) "બ્રહ્મ મય ચિકીર્ષિ"—પૂર્વોક્ત જ્ઞાન મેળવીને પોતાનું ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તથા સર્વેષાં ને નિયમે ઉપર દર્શાવ્યા છે, તેમને ભણુય તે ઉત્તિનું નિશ્ચિત સાધન છે. જ્યારે આ જ્ઞાનથી પોતાના અવયુઓની જાણ થશે, આપણુ આચારનું જ્ઞાન થશે ત્યારે પશ્ચાત્તાપથી શુદ્ધિ મેળવવાનો માર્ગ છે અને તે આ પ્રકારે છે— (મત્ર. ૪)

(૧) “ સજાતાનુમેહા વદ ”— હે વીર ! તું તારી જાતવાળા સર્વ પુરોહીની સામે તારા સર્વ અપરાધ કહી દે. એ જ પ્રાયશ્ચિત છે. આપણી જાતિના સૌ પુરોહીની સામે પોતાના અપરાધ છૂપાવ્યા વગર કહેવાએ મહાન પ્રાયશ્ચિત છે. અને તેથી મનુષ્યની મનની શુદ્ધિ થાય છે. (મંત્ર. ૪)

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી અથવા જે સમયે પશ્ચાત્તાપ થાય તે સમયે પોતાના સર્વ અપરાધ પોતાની જાતિની સામે કહેરા એ ધણું જ ધીરજનું તથા મનની પવિત્રતાનું કાર્ય છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય આ પ્રકારે પ્રાયશ્ચિત કરી શકે નથી. પ્રાયઃ મનુષ્ય પોતાના અપરાધો છૂપાવવાના પ્રયત્નો જ કરે છે પરંતુ જે લોકો પોતાના દોષોને જનતાની સામે ધરી દે છે તેઓ શુદ્ધ જાતિને શીઘ્ર મોટા મહાત્મા બની જાય છે.

આ સૂક્તમાં “ વરુણ ” આદિ શબ્દો દ્વારા પરમાત્માનું વર્ણન થયું છે. “ મુઞ્જામિ ” ઇત્યાદિ શબ્દોથી પાપીઓને પાપથી છોડવનારા મહોપદેશકનું વર્ણન છે. અને “ હમં ” વગેરે શબ્દોથી પાપી મનુષ્યોનું પણ વર્ણન થયું છે. ધર્મેષ્ઠેશક પાપીઓને પાપથી બચવાનો ઉપદેશ પરમેશ્વરભક્તિના માર્ગે બતાવીને કરી રહ્યો છે. આ વાત આ સૂક્તોના

શબ્દોથી સ્પષ્ટ થાય છે. અર્થાત્ ધર્મેષ્ઠેશક આ જ માર્ગથી પોતે પાપથી બચે અને જીવને પાપથી બચાવે.

પાપી મનુષ્ય

પાપી મનુષ્ય હજારો પ્રકારના પાપ કરે છે પરંતુ આ સૂક્તમાં ધણું જ યોગ્ય મુખ્ય પાપોનો જ ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે પણ અહીં જોવા જેવો છે—

(૧) “ વિશ્વં દુગ્ધં ”— સર્વ દોહ અર્થાત્ સર્વ પ્રકારની હેતરપિંડી, હેતરપિંડી કરવી, કામા-વાચા-મનથી કોઇના વિશ્વાસધાન કરવો એ મહા ભારે પાપ છે. આમાં ખીન્ન ધણું પાપ આવી જાય છે. (મં. ૧)

(૨) “ યદુવક્ષ્યાનૃતં જિહ્વા વૃજિનં તદ્ ”— શબ્દોથી અસત્ય અને પાપક્ષવથી મુક્ત એવા વચન બોલવા એ પણ એક મોટું ભારે પાપકર્મ છે. (મં. ૩)

દોહ કરવો અને અસત્ય બોલવું, આ બંનેમાં પ્રાયઃ સર્વ પાપો સમાઈ જાય છે. આવા પાપી મનુષ્યોનો સુધારો પૂર્વે કત રીતે જ થવા સંભવ છે. ધર્મેષ્ઠેશક તથા સાધારણ માણસ જો આ સૂક્તનો વિચાર કરશે તો તેને પાપ મોચનના વિષયમાં ધણો જ ચોગ્ય જોષ મળી શકે છે.

પાપથી બચાવવાની પ્રાર્થના

કંઠક ૧૧, સૂક્ત ૬

(ત્રિશ્વિઃ— શંતાતિઃ । દેવતા— વન્દમાઃ મન્ત્રોક્તઃ)

અગ્નિં ભૂમો વનસ્પતીનોપધીરુત ધીરુષઃ ।

હન્ત્રં બૃહસ્પતિં સૂર્યં તે નૌ મુઞ્જન્ત્વંહસઃ

॥ ૧ ॥

ભૂમો રાજાનં વરુણં મિત્રં વિષ્ણુમથો મર્ગમ્ ।

અંશં વિવેસ્વન્તં ભૂમસ્તે નૌ મુઞ્જન્ત્વંહસઃ

॥ ૨ ॥

ભૂમો વેવં સંવિતારં ધાતારંમૃત પુષ્પમ્ ।

ત્વષ્ટારમગ્નિયં ભૂમસ્તે નૌ મુઞ્જન્ત્વંહસઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— અગ્નિ, વનસ્પતિ, ઔષધિ, (ધીરુષઃ) લતા, ઇન્દ્ર, બૃહસ્પતિ અને સૂર્યની (ભૂમઃ) અમે સહુ પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે (તે) તેઓ (નઃ અહસઃ) અમને સર્વને પાપથી (મુઞ્જન્તુ) બચાવે. (૧) રાજા, વરુણ, મિત્ર, (અથો) અને ભગ, અંશ, વિવસ્વાન (૨) સંવિતાદેવ, ધાતા, પુષ્પ, (અગ્નિયં

મન્વર્ણામ્સતો ઘ્રૂમો અશ્વિના વ્રત્તણમ્પતિમ્ ।

અર્ધમા નામ યો વૈવસ્તે નો મુચ્ચન્વંહસઃ

॥ ૪ ॥

અહોરાત્રે દ્વં ઘ્રૂમઃ સૂર્યાચન્દ્રમસાંવુમા ।

વિશ્વાનાદિત્યાન્મસ્તે નો મુચ્ચન્વંહસઃ

॥ ૫ ॥

યાત ઘ્રૂમઃ પૂર્જન્વમન્તરિક્ષમથો દિશઃ ।

આશાશ્ચ સર્ગા ઘ્રૂમસ્તે નો મુચ્ચન્વંહસઃ

॥ ૬ ॥

મુચ્ચન્તુ મા શપથ્યાદિહોરાત્રે અર્થો હ્રવાઃ ।

સોમો મા દેવો મુચ્ચતુ પમાદુચ્ચન્દમા દતિ

॥ ૭ ॥

પાર્થિવા દિવ્યાઃ પશવં આરુણ્યા હ્રત યે મૃગાઃ ।

શકુન્તાન્પક્ષિણો ઘ્રૂમસ્તે નો મુચ્ચન્વંહસઃ

॥ ૮ ॥

મનાઞ્ઞર્પાન્નિદં ઘ્રૂમો કુદ્રં પંશુપતિશ્ચ યઃ ।

દ્વપૂર્વાર્પા સંવિદ્યા તા નંઃ સન્તુ સદા શિવાઃ

॥ ૯ ॥

દિવે ઘ્રૂમો નક્ષત્રાણિ મૂર્ધિ યક્ષાણિ પર્વતાન્ ।

સમુદ્રા નયો વેગ્રન્તાસ્તે નો મુચ્ચન્વંહસઃ

॥ ૧૦ ॥

સમુર્પાન્વા દ્વદ ઘ્રૂમોડયો દેવીઃ પ્રજાર્પતિમ્ ।

પિતૃન્યમશ્રેઠાન્ઘ્રૂમસ્તે નો મુચ્ચન્વંહસઃ

॥ ૧૧ ॥

ત્વષ્ટાર) મુખ્ય ત્વષ્ટા (૩) ગ ધર્વ અને અપ્સરાગણ, અશ્વિની દેવ, પ્રદ્યુમ્નપતિ, (ય અર્ધમા નામ દેવ) અને જે અર્ધમા નામના દેવ પશુ છે. (૪) અહોરાત્ર, સૂર્ય અને ચંદ્ર એ (ડમો) જાને (વિશ્વાન્ આદિ સ્યાન્) સર્વ આદિત્ય (૫) (યાત) વાયુ, પુર્જન્વ, અન્તરિક્ષ (અર્થો) અને દિશા (આશા) ઉપ દિશાની (ઘ્રૂમ) અમે સર્વ પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે (તે ન બંદહસ મુચ્ચન્તુ) તે સર્વ અમને પાપથી બચાવે (૬)

અહોરાત્ર અને ઉપાઞ્ચો (મા શપથ્યાન્ મુચ્ચન્તુ) અને પ્રતિજ્ઞાથી મુક્ત કરે, (ય ચદ્રમા દતિ આદુઃ) જેને ચદ્રમા કહેવામા આવે છે, તે સોમદેવ (મા મુચ્ચતુ) અને પાપથી મુક્ત કરે (૭)

(પાર્થિવા દિવ્યા પશવં) પૃથ્વી પરના પશુઓ અને આકાશમા રહેનારા પક્ષીઓ. (ઉત યે આરુણ્યા મૃગા) અને અરુણમા રહેનારા પ્રાણીઓ છે, શકુન્ત પક્ષી છે, તેની અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તેઓ અમને પાપથી બચાવે (૮)

અવ અને શર્વ (ય પશુપતિ કુદ્રં) જે પશુપાલક રૂદ્ર છે, (યા વપા દ્વપૂ) તેમના જે બાણ (સ વિદ્ય) અમે બાણીએ છીએ કે (તા) તેઓ (ન સદા શિવાઃ સન્તુ) અમારે માટે સદા કલ્યાણકારી થાઓ (૯)

(દિવં) સુર્ય નક્ષત્ર, ભૂમિ, (યક્ષાણિ) યક્ષ, પર્વત, સચુદ્ર, નદીઓ, (વેગ્રન્તા) જળાશય, (૧૦) અસર્પિગણ (આપ દેવી) જળ, પ્રજાપતિ, (યમમેધાન્ પિતૃન્) પિતર અને તેમના અધિપતિ યમ (૧૧)

યે દેવા દિવિપદો અન્તરિક્ષસર્વશ્ચ યે ।

પૃથિવ્યાં શક્રા શ્રિતાસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૨ ॥

આદિત્યા રુદ્રા વસવો દિવિ દેવા અર્ધર્વાણઃ ।

અગ્નિરસો મનીષિણસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૩ ॥

યજ્ઞં ઘ્રૂમો યજમાન્મૃચઃ સાર્માનિ મેષજા ।

યજૂંપિ હોત્રા ઘ્રૂમસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૪ ॥

પચ્ચં રાજ્યાનિ ધીરુઘાં સોમંશ્રેષ્ઠાનિ ઘ્રૂમઃ ।

ઘ્રૂમો મઙ્ગો યવઃ સહસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૫ ॥

અરાયાન્ઘ્રૂમો રક્ષાંસિ સર્પાન્પુણ્યજનાન્પિતૃન્ ।

મૃત્યૂનેકશતં ઘ્રૂમસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૬ ॥

ઋતૂન્ઘ્રૂમઃ ઋતુપતીનાર્તવાનુત હાંપનાન્ ।

સમાઃ સંવત્સરાન્માસાંસ્તે નો મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૭ ॥

પતં દેવા દક્ષિણતઃ પશ્ચાત્પ્રાચ્ચં ઉદેતં ।

પુરસ્તાંદુત્તરાચ્છક્રા વિશ્વે દેવાઃ સમેત્ય તે નો મુંચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૮ ॥

અર્થ—(યે દિવિપદઃ દેવા) જે ધ્રુવોકમા રહેનારા દેવ છે, (ચ યે અન્તરિક્ષસર્વઃ) અને અંતરિક્ષમાં રહેનારા છે. (યે શક્રાઃ) જે સમર્થદેવ (પૃથિવી શ્રિતાઃ) તથા જે પૃથ્વીને આશ્રય લઇને રહ્યા છે. (તે નઃ ઐહસઃ મુચ્ચન્તુ) તે સર્વ અમને પાપથી બચાવે (૧૨)

આદિત્ય, રુદ્ર, વસુ, (દિવિ અર્ધર્વાણઃ દેવાઃ) ધ્રુવોકમા જે નિશ્ચળ દેવ છે. તથા (મનીષિણઃ અગ્નિરઃ) મનનશીલ અગ્નિરસ છે (તે નઃ ઐહસઃ મુચ્ચન્તુ) તે અમને સર્વને પાપથી બચાવે. (૧૩)

યજ્ઞ, યજમાન, (ઋચઃ) ઋગ્વેદ, સામ, (મેષજા) વેદગી સાથે (યજૂપિ) યજુર્વેદ, (હોત્રાઃ) હોમહવન કર્મ (૧૪)

(ધીરુઘાં સોમંશ્રેષ્ઠાનિ પચ્ચરાજ્યાનિ) જેમા સોમ શ્રેષ્ઠ છે, એવી ઔષધિઓના પાંચ રાજ્ય, હર્ષ, (મઙ્ગ) ભાંગ (યવઃ) જવ અને (સહઃ) બળશાળી ધાન્યને (ઘ્રૂમઃ) અગ્રે કહીએ છીએ કે (તેઽ) તેઓ અમને સર્વને પાપથી બચાવે. (૧૫)

(અરાયાન્ રક્ષાસિ) અરાજક રક્ષસો, સાપ, પુણ્યજનો અને પિતૃઓ (એકશતં મૃત્યૂન્) એકસો મૃત્યુઓને, (૧૬)

ઋતુઓ, ઋતુઓના પતિઓ, (આર્તવાન્ હાંપનાન્) ઋતુઓથી બનતા અપને (સમાઃ સંવત્સરાન્ માસાન્) સમવર્ષ, સંવત્સર અને મહિનાઓ અગ્રે કહીએ છીએ કે તેઓ અમને પાપથી બચાવે. (૧૭)

હે (દેવાઃ) દેવો ! (દક્ષિણતઃ પતં) દક્ષિણ દિશામાંથી આવો, પશ્ચિમ (પ્રાચ્ચઃ ઉદેતં) પૂર્વ-દિશામાં ઉદયને પ્રાપ્ત થાઓ. (વિશ્વે શક્રાઃ દેવાઃ) સર્વ સમર્થદેવ (પુરસ્તાંદુત્તરાચ્છ સમેત્ય) સામે અને ઉત્તર દિશામાં એકત્ર બનીને (તે નઃ) તેઓ અમને સર્વને પાપથી બચાવે. (૧૮)

વિશ્વાન્વેવાનિદં ધ્રૂમઃ સત્યસંધાનૂતાવૃધઃ ।

વિશ્વામિઃ પર્ત્વીમિઃ સહ તે નૌ મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૧૯ ॥

સર્વાન્વેવાનિદં ધ્રૂમઃ સત્યસંધાનૂતાવૃધઃ ।

સર્વામિઃ પર્ત્વીમિઃ સહ તે નૌ મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૨૦ ॥

મૃતં ધ્રૂમો મૃતપર્તિ મૃતાનામૃત યો વૃણી ।

મૃતાનિ સર્વા સંગત્ય તે નૌ મુચ્ચન્ત્વંહસઃ

॥ ૨૧ ॥

યા દેવીઃ પચ્ચં પ્રવિશો યે દેવા દ્વાવંશતંબઃ ।

સંવત્સરસ્ય યે દંદ્રાસ્તે નઃ સન્તુ સર્વા શિવાઃ

॥ ૨૨ ॥

યન્માતંત્રી રથક્રીતમમૃતં વેદં મેપજમ્ ।

તાવિદ્વો અપ્સુ પ્રાવેશયત્તદાપોં દત્ત મેપજમ્

॥ ૨૩ ॥

અર્થ— (સત્ય સંધાન) સત્ય પ્રતિષ્ઠા (ક્રતાવૃધઃ) સત્યને આગળ ધરાવનાર (વિશ્વાન્ દેવાન્) સર્વ દેવોને (હૃદં ધ્રૂમઃ) અમે કહીએ છીએ કે તેઓ (વિશ્વામિઃ પર્ત્વીમિઃ સહ) તેમની સર્વ પત્નિઓની સાથે આવીને (નાઃ) અમને બધાને પાપથી બચાવે. (૧૯-૨૦)

(યઃ વૃણી) જે સર્વને વશ કરનારો છે તે (મૃતાનાં મૃતપતિઃ) ભૂતોના અધિપતિઓને તથા (મૃતં) ભૂતોને અમે (ધ્રુમઃ) કહીએ છીએ કે (સર્વા મૃતાનિ સંગત્ય) સર્વ ભૂતો મળીને અમને સર્વને પાપથી બચાવે. (૨૧)

(યાઃ પચ્ચદેવીઃ પ્રવિશઃ) જે પાંચ દિવ્ય દિશાઓ છે, (યે દ્વાવંશ ક્રતંબઃ દેવાઃ) જે બાર જુદા દેવો છે. (યે સંવત્સરસ્ય દંદ્રાઃ) જે વર્ષની કાંઠાની જેવા છે, (તે નઃ સર્વા શિવાઃ સન્તુ) તેઓ અમારે માટે સહા શુભ હો! (૨૨)

(માતાલિઃ) માતાલિ (ચત્ રથક્રીતં અમૃતં મેપજં વેદં) જે રથ દારૂ પ્રાપ્ત થનારું અમરપત્તુ આપનારો ઔષધીને બધું છે (ઇન્દ્રઃ તત્ અપ્સુ પ્રાવેશયત્) ઇન્દ્રે તે ઔષધો જળમાં ઢાળવા કરેલ છે, હે (આપઃ) જળો! (તત્ મેપજં દત્ત) તે ઔષધીને અમને આપો. (૨૩)

ભાષા— આ સર્વ દેવતાઓની સહાયતાથી મનુષ્યમાત્ર પાપથી બચી બચે (૧-૨૩)

પાપથી બચાવવાની પ્રાર્થના

આ સૂક્તનો વિચાર

આ સૂક્તમાં અનવેદને પાપથી મુક્ત કરવા માટે અર્થાત્ તેમને નિષ્પાપ કરવા માટે દેવતાઓની પ્રાર્થના છે.

આ પ્રાર્થનાની વિશેષતા એ છે કે આ પ્રાર્થના સાર્વજનિક અર્થાત્ સાધિક સર્વ માણસો અગાને કરી શકે તેવી

પ્રાર્થના છે, તેથી તેમાં “ તે સો મુચ્યન્તુ ગંદસ ” તેઓ

જ્યો સર્વ પ્રાર્થના કરનારાઓને પાપથી મુક્ત કરે, એવા જનુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. સાધિક પ્રાર્થનાનું મહત્વ વેદિક

સારસ્વતમાં વિશેષ છે કારણ કે તેથી સંધ-શક્તિ વધે છે.

હવે આ સૂક્તમાં જે જે દેવતાઓના નામ નિર્દેશ આવેલ

છે તેમનું વર્ગીકરણ આ પ્રમાણે છે—

પૃથ્વીસ્થાનીય દેવતા

૧ અગ્નિ ૧	૨૬ હોત્રાઃ ૧૪
૨ વનસ્પતિ ૧	૨૭ વીરુધાં ૫ અ રાન્થાનિ ૧૫
૩ ઔષધિ ૧	૨૮ સોમ (વનસ્પતિ) ૧૫
૪ વીરુધાં ૧	૨૯ દર્ભા ૧૫
૫ અહોરાત્ર ૫ ૭,	૩૦ ભગ ૧૫
૬ શુપથ્ય ૭	૩૧ યવ ૧૫
૭ ઉષાઃ ૭	૩૨ સહ ૧૫
૮ પાર્થિવાઃ પશવા ૮	૩૩ અપરાય ૧૬
૯ આરણ્યા મૃગાઃ ૮	૩૪ રક્ષોસિ ૧૬
૧૦ ભૂમિ ૧૦	૩૫ સર્પ ૧૬
૧૧ વક્ષ ૧૦	૩૬ પુણ્યજન ૧૬
૧૨ પર્વત ૧૦	૩૭ મૃત્યુ (એકસાત મૃત્યવ) ૧૬
૧૩ સમુદ્ર ૧૦	૩૮ ઋતુ (દ્વાદશ) ૧૭, ૨૨
૧૪ નદી ૧૦	૩૯ ઋતુપતિ ૧૭
૧૫ વેશન્તાઃ ૧૦	૪૦ આર્તવ ૧૭
૧૬ પથિવ્યાશિકા મિત્રા ૧૨ ૪૧ હાવન ૧૭	
૧૭ વસત્ર (અષ્ટૌ) ૧૩ ૪૨ મઘાઃ ૧૭	
૧૮ અથર્વાણા ૧૩	૪૩ સ વત્સર ૧૭
૧૯ અગિરસઃ ૧૩	૪૪ માસાઃ ૧૭
૨૦ યજ્ઞ ૧૪	૪૫ વિત્રેદેવાઃ ૧૮, ૧૯
૨૧ યજ્ઞમાનાઃ ૧૪	૪૬ દેવપત્યા ૧૯
૨૨ ઋત્યા ૧૪	૪૭ ભૂત ૨૧
૨૩ સામાનિ ૧૪	૪૮ ભૂતાનાં ભૂતપતિ ૨૧
૨૪ ભેષજાનિ ૧૪	૪૯ ભેષજ ૨૩
૨૫ યજ્ઞ ૧૪	

અન્તરિક્ષ સ્થાનીય દેવતા

૧ ગધર્ ૪	૮ સર્વાઃ આશ્વાઃ ૭
૨ અપ્સરાઃ ૪	૯ સોમ ૭
૩ ચન્દ્રમાઃ ૫	૧૦ પક્ષિણ ૮
૪ વાયુ ૬	૧૧ સક્રન્તાઃ ૮
૫ પર્જન્ય ૬	૧૨ ભવ ૯
૬ અન્તરિક્ષ ૬	૧૩ શર્વ ૯
૭ દિશઃ ૬	૧૪ રૂદ્ર ૯

૧૫ પશુપતિઃ ૯

૧૬ ઇપુ ૯

૧૭ યમ ૧૧

૧૮ પિતર ૧૧, ૧૬

૧૯ અન્તરિક્ષદ દેવા ૧૨

૨૦ રૂદ્ર, (એકાદશ) ૧૩

દુસ્થાનીય દેવતા

૧ ઇન્દ્ર ૧	૧૩ ત્વષ્ટા ૩
૨ વૃહસ્પતિ ૧	૧૪ અશ્વિની ૪
૩ સૂર્ય ૧, ૫	૧૫ અહીષ્વસ્પતિ ૪
૪ રાજનવશ્યુઃ ૨	૧૬ અર્ધમા ૪
૫ મિત્ર ૨	૧૭ વિત્રે આદિત્યાઃ (દ્વાદશ) ૫, ૧૩
૬ વિષ્ણુ ૨	૧૮ દિવ્યાં પશવ (પક્ષિણ) ૮
૭ ભગ ૨	૧૯ દ્યુ ૧૦
૮ અસ્ર ૨	૨૦ નક્ષત્રાણિ ૧૦
૯ વિરત્યાન ૨	૨૧ સમર્પયા ૧૧
૧૦ સવિતાદેવ ૩	૨૨ દેવી, આપ ૧૧
૧૧ ધાતા ૩	૨૩ પ્રજાપતિ ૧૧
૧૨ પૃષ્ઠા ૩	૨૪ દિવિષદ દેવાઃ ૧૨, ૧૩,

અહીં ત્રણ વિભાગમાં (રથગોમાં) દેવતાઓને વહેચી દીધા છે. દેવતાના નામની સામે જે મ ત્રમાં તે દેવતા આવેલ છે તેના અ ક આપેલા છે. કેટલાએ દેવતાઓ અ તરિક્ષ સ્થાનમાં અથવા દુસ્થાનમાં રાખવા યોગ્ય હોવા છતાં પણ પૃથ્વી સ્થાનના માનવની સાથે તેમને સભ્ય અથવા માનવની લીધે તેમને પૃથ્વી સ્થાનમાં મૂકે છે, આટલો જો વિચારની સરળતાને માટે કરેલ છે તે પાઠક લક્ષમાં રાખે.

પૃથ્વી સ્થાનમાં ૪૯

અન્તરિક્ષ સ્થાનમાં ૨૦

દુસ્થાનમાં ૨૪

એકદર દેવ આટલી દેવતાઓ થઈ.

આમાં ૮ વસુ, ૧૧ રૂદ્ર, ૧૨ આદિત્ય ૭ ઋષિગણ, ૧૦૦ મૃત્યુ ૧૨ માસ, ૨૧ ક્રતુ ૬, ઋતુપતિ, ૪ દિશા, ૪ ઉપદિશા આ ૧૮૪ દેવતાઓ અધિક થાય છે તેમથી ૧૨ ફરી વખત આવવાથી બાદ કરતાં રોપ ૧૭૨ રહી જાય છે આ સાથે પૂર્વોક્ત ૯૩ દેવતાઓ મેળવવાથી ૨૬૫ દેવતાઓ થાય છે.

આ દેવતાઓનો માનવોની સાથે કેવી રીતે સમ્બંધ આવે છે એ બોધને પાપથી બચવાનો યત્ન સાધક કરવો ઉચિત છે.

આમાંથી કેટલીએ દેવતાઓ પાપની સાધક પણ હોઈ શકે છે. જેથી રીતે જુમિ, જળ, વનરપતિ ધરુપદી આ સર્વ માટે મનુષ્યો પુદ્ધ કરતા આવ્યા છે, અંદર અંદર લગ્ના રચ્યા છે, જુમિ માટે કેટલાએ પુદ્ધો ખેલાયા છે અને કેટલીએ માનવ સંહાર થયો છે ને ઇનિદાસમાંથી જાણી શકાય તેમ છે. માનવમાં શક્તિ જાવ આને લીધે જ આવે છે, આ શક્તિ આપવીજ અમરતા જેવું છે. વ્યવહાર એવો કરવો જોઈએ કે માનવોમાંથી શક્તિ જાવ હ્રમ થઈ જાય અને તેમનામાં ફરી જાવ રિધર થાય, તેથી જ કહ્યું છે કે—

તે જા સમ્મુ સદા શિયામ । (૧૧૨૨)

“ આ સર્વ દેવતાઓ અમારે માટે શુભ માગ દર્શાવનારા થાઓ. ” આ પ્રાર્થનામાં અશુભગુણ દોષોની સંભારના સચિત કરેલ છે. મનને વશમાં રાખીને કાંઈ પણ પ્રકારની અશુભ વૃત્તિ મનમાં ન ઉઠે એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, આ પ્રમાણે માનવી પાપથી બચી શકે છે. મન કીયું પેચું રજ્યું તો પાપ થશે. જો મન જગવાન હશે તો મનુષ્ય પાપથી દૂર રહી શકશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને માનવપાપથી અચવાનો પ્રયત્ન કરે અને પવિત્રતા બની શકેલી બને.

પાપ નાશન

કાંડ ૭, સૂકત ૧૧૫

(ઋષિ.— અથર્વાજિરા । દેવતા— ઇન્દિત, વાતવેવાઃ)

પ પંતેતઃ પાપિ લક્ષ્મિ નચ્યેતઃ પ્રામુતઃ પત ।

અયસ્મયેનાદ્દેન દ્વિપતે ત્વા સંજાયસિ

॥ ૧ ॥

યા માં લુક્ષ્મીઃ પંતપાતૂરજુષામિચસ્કન્દુ વન્દંતેવ વૃક્ષમ્ ।

અન્યદ્વાસ્મત્સંચિત્સ્તામિતો ધા હિરણ્યહસ્તો વસુ નૌ રરાળઃ

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે (પાપિ લક્ષ્મિ) પાપમય લક્ષ્મી ! (હૃતઃ પ્ર પત) અહીંથી દૂર જા. (હૃતઃ નચ્ય) અહીંથી દૂર ચાલી જા (પ્રામુતઃ પ્રવત) ત્યાંથી પણ હટી જા, (અયસ્મયેન એકેન) લોખંડની ખીલાથી, (ત્વા દ્વિપતે આ સજામસિ) તને દેવ કરનારાઓ માટે રાખીએ છીએ. (૧)

(યા પતવાલુઃ અજુષા લક્ષ્મીઃ) જે નીચે પછાડનારી અને સેવન ન કરવા યોગ્ય લક્ષ્મી (મા અમિચસ્કન્દ) મારી પાસે આવી ગઈ છે, (વન્દના વૃક્ષોં દવ) જેવી રીતે વેલી વૃક્ષ પર ચઢે છે તેવી રીતે, હે (સચિતઃ) સચિતાદેવ ! (તાં હૃતઃ અન્યત્ વાસ્મત્ ધાઃ) તને અહીંથી અમારી પાસેથી ખીન સ્થાન પર રાખ, (હિરણ્યહસ્તઃ નઃ વસુ રરાળઃ) સુવર્ણના આ બૂવણો ધારણ કરનારો તું અમને ધન આપ. (૨)

ભાવાર્થ— જે પ્રકારના એકધર્મી પાપ માય છે, તે પ્રકારનું એકધર્મ મારી પાસે ન રહે તે તો બહુ જ અરાખ છે તેથી તે અમારા શત્રુઓની પાસે જઈને રિધર થાય (૧)

જે નીચે પછાડનાર એકધર્મ મારી પાસે આવી ગયું છે તે મારાથી દૂર થઈ જાય અને અમને શુભ એકધર્મ પ્રાપ્ત થાય. (૨)

એકશતં લક્ષ્મ્યોઽં મર્ત્યસ્ય સાકં તન્વા જનુપોઽધિ જાતાઃ ।

તાસાં પાપિષ્ઠા નિરિતઃ પ્ર હિંમઃ શિવા અસ્મભ્યં જાતવેદો નિ યંચ્છ ॥ ૩ ॥

एता एना व्याकरं खिले गा विष्ठिता इव ।

रमन्तां पुण्यां लक्ष्मीयाः पापीस्ता अनीनशम् ॥ ४ ॥

અર્થ— (મર્ત્યસ્ય તન્વા સાકં) મનુષ્યની શરીરની સાથે (જનુપ અધિ) જન્મતાની સાથે જ (એકશતં લક્ષ્મ્યં જાતાઃ) એકસોએક લક્ષ્મીઓ ઉત્પન્ન થઈ ગઈ છે. (તાસાં પાપિષ્ઠાઃ જ્ઞતઃ નિઃ પ્રહિંમઃ) તેઓમાથી પાપી લક્ષ્મીઓને અહીંથી અથે દૂર કરીએ છીએ, હે (જાતવેદઃ) શાની દેવ ! (શિવાઃ અસ્મભ્યં નિ યંચ્છ) અને જે કલ્યાણપ્રદ લક્ષ્મી છે તે અમને પ્રદાન કર. (૩)

(ખિલે વિષ્ટિતા ગાઃ ઇવ) ચરાણુવાળી જમીનપર બેઠેલી ગાયોની જેમ (એતાઃ એના વિ-આકરં) તે તે વૃત્તિઓને હું અલગ અલગ કરું છું (યાઃ પુણ્યાઃ લક્ષ્મીઃ રમન્તાં) જે પુણ્યકારક લક્ષ્મી છે તેઓ અહીં આનન્દપૂર્વક રહે (યાઃ પાપીઃ તા અનીનશ) અને જે પાપી વૃત્તિઓ છે તેમને હું નાશ કરું છું. (૪)

ભાવાર્થ— મનુષ્યને જન્મની સાથેજ એકસોએક શક્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે તેઓમાથી કેટલીક પાપમય હોય છે અને કેટલીક પુણ્યયુક્ત હોય છે પાપી અમારી પાસેથી દૂર થાય અને શુભ અમારી પાસે આવી જાય (૩)

હું તેમને જુની જુની કરું છું. જે પુણ્યકારક છે તે ગરી પાસે રહે અને જે પાપી છે તે મારાથી દૂર થઈ જાય (૪)

મનુષ્યના જન્મની સાથેજ તેના શરીરમા સે કરો શક્તિઓ સ્વભાવતઃ રહેલીજ હોય છે. તેઓમા કેટલીક સારી હોય છે અને કેટલીક ખરાબ પણ હોય છે જે શક્તિઓ અને વૃત્તિઓ સારી હોય તેમને પોતામા રાખીને તેમને વધારવી જોઈએ તથા જે ખરાબ વર્તણૂક હોય તેમને દૂર કરવી જોઈએ (૩ ૪)

ચરાણુવાળી જમીનપર ધણીએ ગાયો બેસે છે, તેમાની કેટલીએ સફેદ રંગની અને કેટલીએ કાળા રંગની હોય છે, તેમને જેમ આપણે ઓળખી શકીએ છીએ તેજ પ્રમાણે આપણી શક્તિઓ અને વૃત્તિઓ ઓળખવી જોઈએ અને શુભ જનિઓની જરૂર અને અશુભ, હીન હાનિકારક જનિઓનો નાશ કરવો જોઈએ (૩ ૪)

“ લક્ષ્મી ” નો અર્થ છે “ ચિન્હ ” આપણી આ દર કયાં ખરાબ ચિન્હો છે અને કયાં સારાં છે, તેની પરિક્ષા કરવી એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે મનુષ્યના વર્તનમા આ ચિન્હો જણાઈ આવે છે આનું પચક્ષરણ કરીને એવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ કે જેથી તેમાંથી શુભ લક્ષણોની જરૂર થાય અને અશુભ લક્ષણો ધટી જાય આમ કરવાથી મનુષ્યની ઉભવિત થાય છે

પાપથી બચવું

કાંઠે ૬, સૂક્ત ૧૧૫

(ઋષિ - મદ્વા । દેવતા - વિદ્યેદેવા.)

यद्विद्वांसो यदर्विद्वांस एनांसि चकुमा वयम् ।

युयं नस्तस्मान्मुञ्चत विश्वे देवाः सजोषसः ॥ १ ॥

यद्वि जाग्रद्यद्वि स्वप्नेन एनस्योऽर्करम् ।

मृतं मा तस्मान्द्रव्यं च द्रुपदादिव मुञ्चताम् ॥ २ ॥

૨૫ । અથર્વ્વે અન ભા ૩ ।

દ્રુપદાર્વિય મુમુચાનઃ સ્વિત્રઃ સ્નાત્વા મર્તાદિય ।

પૂતં પવિત્રેણવાજ્યં ચિવ્યં શુષ્મન્તુ મનસઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (યત્ પિદ્ધારાઃ યદ્ અવિદ્ધારાઃ) જ્યારે જાણતાં અથવા અજાણતાં (વયં ગર્નાસિ ચક્રમ્) અરી પાપ કરીએ ત્યારે હે (વિશ્વેદેવાઃ) મર્ત દેવો ! (યૂયં સન્નોપસઃ તમ્માન્ નઃ મુચ્યત) આપ એકમત જાનીને તે પાપથી અમને મૂકત કરાવો. (૧)

(યદિ જાપ્રત્ યદિ સ્વપન્) જ્યારે જાગતાં જાગતાં અથવા ઉઘતાં ઉઘતાં હું (એનસ્યઃ એનઃ અકરં) પાપી હોઈને પણ એ વધુ પાપ કરું તો (દ્રુપદાન્ દ્રુવ) જેવી રીતે ખીલે બાંધેલા પશુઓને છોડીને મૂકવ કરે છે તે પ્રકારે (મૃતં મર્ત્યં ચ તરમાત્ મામુચ્ચતાં) જીવતાંજનું અથવા અવિધ્યકાળનું જે પાપ હોય તેનાથી મને મૂકત કરે. (૨)

(દ્રુપદાદ દ્રુવ મુમુચાનઃ) જેવી રીતે બાંધેલા ખીલેથી પશુ મુકત થાય છે અથવા (મર્તાન્ સ્વિત્રઃ સ્નાત્વા દ્રુવ) જેવી રીતે નદાપાથી મળથી મુકત થવાય છે, અથવા (પવિત્રેણ પૂતં આજ્યં દ્રુવ) જેવી રીતે મળજીથી ગાળેલું ધી પવિત્ર થાય છે તે પ્રમાણે (વિશ્વે મા એનસઃ શુષ્મન્તુ) સર્વ મને પાપથી પવિત્ર બનાવે. (૩)

ભાષ્યાર્થ— જાણતા અથવા અજાણતા જે પાપ અમારાથી થાય તેનાથી અમારે છુટકારા પ્રાપ્ત કરવે જોઈએ (૧) જાણતા અથવા જ્ઞાતા યજ્ઞા જે પાપ આરાથી થાય, તે જાણતાનું દોષ અથવા વર્તમાનકાળનું દોષ તેનાથી છુટકારા પ્રાપ્ત કરવે જોઈએ. (૨)

જેવી રીતે સ્તંભથી પશુ મુકું થઈ જાય છે, સ્નાનથી કરીરને મળ દૂર થાય છે અથવા ગાળવાથી ધી પવિત્ર બને છે તેવી રીતે હું નિર્દોષ બની જાઉં. (૩)

પાપથી બચવું.

નિષ્પાપ થવાના ત્રણ પ્રકાર

શુદ્ધ થવાના ત્રણ પ્રકાર છે, અન્તા શુદ્ધિ, બાહ્ય-શુદ્ધિ અને સંજ્ઞા શુદ્ધિ. તેના ત્રણ ઉદાહરણ તુર્નીય મંત્રમાં આપેલાં છે તે જુઓ—

૧ અન્ત શુદ્ધિ— (પવિત્રેણ પૂતં આજ્યં દ્રુવ) જેવી રીતે મળજીથી ગાળવાથી ધી શુદ્ધ થાય છે, ધીને ગાળવાથી ધીની અંદર રહેલા મળ દૂર થાય છે એ પ્રકારે મનુષ્યના અન્ત-કરણનો મળ દૂર કરવો જોઈએ. આ અન્ત શુદ્ધિ છે.

૨ બાહ્ય શુદ્ધિ— (મર્તાન્ સ્નાત્વા સ્વિત્ર દ્રુવ) જેવી રીતે કરીરપર લાગેલા મળથી સ્નાનથી શુદ્ધ થાય છે. આ

બાહ્ય શુદ્ધિ છે. મળ કરીરપર બહારથી જ લાગે છે તે પ્રમાણે બાહ્ય દોષોથી આવી શુદ્ધિ કરવી જોઈએ.

૩ સંજ્ઞાશુદ્ધિ— (દ્રુપદાન્ મુમુચાનઃ દ્રુવ) સ્તંભન, બંધનથી જેની રીતે પશુઓને છોડવામાં આવે છે અથવા જેની રીતે ગાયપરનું જળ પાડી અથવા પછી ગાયપરથી તે નીચે પડી જાય છે તે પ્રમાણે સંજ્ઞા યોગથી મુકત થવું જોઈએ. આ સંજ્ઞા શુદ્ધિ છે.

આ પ્રકારે શુદ્ધ થવાના ત્રણ ભેદ છે મનુષ્યે પણ જે નિર્દોષતા પ્રાપ્ત કરવાની છે તે આ ત્રણ પ્રકારની છે. મનુષ્યે પોતાના સંજ્ઞા શુદ્ધ કરે અને પાપી સંજ્ઞા બને દૂર કરે

પોતાની બાહ્ય શુદ્ધતા કરે અને તે માટે પોતાની રહેણી કરણી પરિત્ર રાખે તેમજ પોતાની અત -શુદ્ધિ કરે અને તેને માટે પોતાના વિચારોને પરિત્ર કરે આ પ્રમાણે મનુષ્ય પરિશુદ્ધ થાય છે.

મનુષ્ય જાણતા છતાં અથવા અજાણતા, જાગતા અથવા

સૂતા સૂતા પાપ કરે છે આ સર્વ પાપોથી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ પરમેશ્વરની કૃપા, જ્ઞાનીઓનો સત્સંગ અને આત્મ શુદ્ધિનો પ્રયત્ન કરવાથી પાપથી છૂટવાની શક્યતા છે.

આ સુકત વિશેષ મહત્વનું છે. પાપક તેનો અધિક વિચાર કરે અને સર્વ પ્રકારની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે

પાપ નાશન

કાંઠે ૪, સૂકત ૩૩

(શ્રાવિ - વ્રજાં । દેવતા- વાલ્મીકીજન* જામિ)

અર્પ નઃ શોશુચવુઘમગ્ને શુશુઘ્યા રવિમ્ । અર્પ નઃ શોશુચવુઘમ્	॥ ૧ ॥
સુક્ષેત્રિયા સુગાતૃયા વસુયા ચં યજામહે । અપ નઃ શોશુચવુઘમ્	॥ ૨ ॥
પ્ર યન્દ્રન્દિષ્ટ ઇપાં પ્રાસ્માકાસશ્ચ સૂરયઃ । અર્પ નઃ શોશુચવુઘમ્	॥ ૩ ॥
પ્ર યત્તે અગ્ને સૂરયો જાયેમહિ પ્ર તૈ વયમ્ । અર્પ નઃ શોશુચવુઘમ્	॥ ૪ ॥
પ્ર યવુઘેઃ સહસ્વતો વિશ્વતો યન્તિ માનવઃ । અર્પ નઃ શોશુચવુઘમ્	॥ ૫ ॥
ત્વં હિ વિશ્વતોમુષ વિશ્વતઃ પરિમૂરસિ । અર્પ નઃ શોશુચવુઘમ્	॥ ૬ ॥

અર્થ— હે (અગ્ને) પ્રકાશકદેવ ! (ન અર્થ અપશોશુચત્) અમારૂં પાપ નિ શેષ દૂર થાય અને અમારી પાસે (રવિ શુશુઘિ ધન શુદ્ધ બનીને આવે (ન અર્થ અપ શોશુચત્) અમારૂં પાપ દૂર થાય. (૧)

(સુક્ષેત્રિયા સુગાતૃયા) ઉત્તમક્ષેત્રને માટે, ઉત્તમ ભૂમિને માટે (ચ વસુયા યજામહે) અને ધનને માટે અમે યજન કરીએ છીએ અમારૂં પાપ દૂર થાઓ. (૨)

(ઇપા યત્ત મન્દિષ્ટ પ્ર) તેની વચ્ચે જે પ્રકારે અત્યંત કડયાણુચુકત બનું (અસ્માકાસ સૂરય ચ) અને અમારા જ્ઞાનીજન પણ ઉત્તમ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે તેને માટે અમારૂં પાપ જેમ યજુ જોઈએ તેમ દૂર થાય. (૩)

હે (અગ્ને) તેજ્ઞસી દેવ ! (યત્ત તે સૂરય) જેવા તારા વિદ્વાન છે તેવા (તે વયં પ્રજાયેમહિ) તારા બનીને અમે શ્રેષ્ઠ બની જઈએ તેટલા માટે અમારૂં પાપ દૂર થાય (૪)

(યત્ત) જેવી રીતે (સહસ્વત અગ્ને) જળવાન અગ્નિના (માનવ વિશ્વત પ્રપન્તિ) કિરણો આરે બાણુ ફેલાય છે, તે પ્રકારે મારા કિરણો પણ ફેલાય તેટલા માટે અમારા પાપ દૂર થાય (૫)

હે (વિશ્વતો મુષ) સર્વ બાણુ યજુ છે જેવા દેવ ! (ત્વ હિ વિશ્વત પરિમૂ અસિ) તું જ સર્વનો ઉપરી થનારો છે, તેવા જનવાને માટે અમારા પાપ દૂર થાય (૬)

દ્વિપો નો વિશ્વતોમુસ્વાતિં નૃવેર્ષ પારય । અર્ષ નઃ શોઘૃચવૃષ્ણમ્

॥ ૭ ॥

સ નઃ સિન્ધુમિવ નૃવાતિં પર્ણ સ્વસ્તયે । અર્ષ નઃ શોઘૃચવૃષ્ણમ્

॥ ૮ ॥

અર્થ—હે (વિશ્વતો મુશ) સર્વ બ્રાહ્મ મુખ છે એવા દેવ । (નાવા દૃષ) નૌકાની જેમ (નઃ દ્વિપઃ અતિપારય) અમને શત્રુઓના સાગરથી પેલે પાર લઈ જા અને અમારા પાપ દૂર કર. (૭)

(સઃ) તે તું (નઃ અતિપર્ણ) અમને પેલે પાર લઈ જા (નાવા સિન્ધુ દૃષ) જેવી રીતે નૌકાથી સમુદ્રની પેલે પાર થવાય છે તેમ, અને (સ્વસ્તયે) કલ્યાણને માટે (નઃ સ્વર્ણમ્ અર્ષ શોઘૃચત્) અમારાં સર્વ પાપ દૂર થાયો. (૮)

પાપને દૂર કરવું (પાપથી મુક્ત થવું)

આ સૂક્તમાં પાપ દૂર કરવાથી જે અનેક લાભો થાય છે તેનું વર્ણન છે. પાપ દૂર થવાથી અને શુદ્ધ થવાથી (રાયે) ધન મળે છે, (સુક્ષેષ્ઠ) ઉત્તમ ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થાય છે, (સુગાતુઃ) ઉત્તમ માર્ગ ઉઠાવે માટે ખૂંદો થાય છે, (પ્રતેવૃષ્ઠઃ) કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય છે, (સૂરયઃ) વિદ્વાનોનો સંગ મળે છે (સૂરયઃ જાયેમાહિ) જ્ઞાન સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, (પ્રાનવઃ) વિશ્વતાઃ યાત્રેન) પ્રકાશ ચારે તરફ ફેલાય છે, (પરિમૂઃ) સર્વથી અધિક પ્રભાવ થાય છે, (અતિપારયતિ) સર્વ દ્રાવ્યો દૂર થઈ જાય છે, અને (સ્વસ્તિ) કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સર્વ લાભ પાપથી મુક્ત થવાથી થાય છે, જેટલા પ્રમાણમાં પાપ દૂર થશે અને પવિત્રતા થતી જશે એટલા પ્રમાણમાં ઉત્તમ લાભ થતા જશે. પાદક આ વાતનું બરાબર સમજી રાખે અને જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી પ્રયત્ન કરીને સ્વયંનિષ્પાપ બનવાનો યત્ન કરે, તો ઉપરોક્ત લાભ એની મેળે જ નેની પાસે આપીને આવી જશે.

પાપી વિચારોનો ત્યાગ કરો

કાંડ ૬, સૂક્ત ૨૬

(શ્રાવિઃ - શ્રદ્ધા । દેવતા - વાપ્મા)

અર્ષ મા પાપ્મન્સજ વૃશી સન્મૃદયાસિ નઃ ।

આ માં મદ્રસ્ય લોકે પાપ્મન્વેહાવિહુતમ્

॥ ૧ ॥

યો નઃ પાપ્મન્ન જહાસિ તમ્ ત્વા જહિમો વ્રયમ્ ।

પ્રથામનું વ્યાવર્તનેડન્યં પાપ્માનું પદ્યતામ્

॥ ૨ ॥

અર્થ—હે (પાપ્મન્) પાપી વિચાર । (મા અવસજ) અને છેડી દે. (વૃશી સન્ નઃ મૃદયાસિ) અમને વશમાં કરીને તું મુખ આપે છે એમ દેખાય છે. હે (પાપ્મન્) પાપી વિચાર (મદ્રસ્ય લોકે) કલ્યાણના સ્થાનમાં (મા અવિહુતે અવેહિ) અને અકુટિલ એવી સ્થિતિમાં રાખ. (૧)

હે (પાપ્મન્) પાપી વિચાર (યઃ નઃ ન જહાસિ) જો તું અમને છેડીશ નહિ (તં ત્વા ડ વયં જહિમ) તો અમે જ તને છેડી દઈશું. (પથાં અનુ વ્યાવર્તને) આપોના અનુકૂળ વર્ણક ૫૨ (પાપ્મા અન્યં અનુ પદ્યતાં) પાપી વિચાર બીજાની પાસે આપ્યો જાય. (૨)

અન્યત્રાસ્મન્નુચ્યતુ સહસ્રાક્ષો અમર્ત્યઃ ।

યં દ્વેષામ તમ્ચ્છતુ યમ્ દ્વિષ્મસ્તમિજ્ઞાંહિ

॥ ૩ ॥

(સહસ્ર અક્ષ અમર્ત્યઃ) હજારો આંખોવાળો અને ન મરનારો આ પાપી વિચાર (અસ્મત્ અન્યત્ર નિ ઉચ્યતુ) અમારાથી લિષ્ટ બીજા સ્થાનમાં ચાલ્યો જાય (ય દ્વેષામ તમ્ચ્છતુ) જેનો અમે દ્વેષ કરીએ છીએ, તેની પાસે જાય (યં ઇ દ્વિષ્મ ત્વં હત્વ જહિ) જેનો અમે દ્વેષ કરીએ છીએ તેનો નાશ કર (૩)

પાપી મન

પાપી મન હોવાથી સર્વ પ્રકારના કારારિક, ઇન્દ્રિયો સગધી તથા માનસિક વગેરે કષ્ટ થાય છે તેમજા માટે મનમાંથી પાપી સંકલ્પો સર્વથી પ્રથમ દૂર કરવા જોઈએ, મનશુદ્ધિ થાયતો સર્વ દુઃખો દૂર થઈ શકે છે

પાપી વિચાર મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, મનુષ્યને વશ કરે છે અને થોડા પ્રયત્નથી અધિક સુખ પ્રાપ્ત કરાવી દેવાના પ્રતોમનથી અર્થાત્ સુખ આપવાના પ્રતોમનથી ફસાવે છે તેવા માટે તેમનાથી બચવું જોઈએ

જો પાપી વિચાર પોતેજ મનમાંથી દૂર ન થાય તો તેને પ્રયત્ન પૂર્વક દૂર કરવો જોઈએ આમ કરનાથીજ પ્રગતિના માર્ગની અનુકૂળતા થઈ શકે છે. તાત્પર્ય પાપી વિચાર દૂર કરીને ચિત્તને શુદ્ધ કરવાથીજ ઉન્નતિના સાચો માર્ગ ખૂલે તથા શકે છે

પાપી વિચાર હજારો આંખોવાળો છે, તેથી તે અમારી નમઝાઇ અને ન્યૂનતા બહુજ અડધથી જાણી લે છે અને તે માર્ગથી તે અમારામાં દાખલ થાય છે શરીર ક્ષીણ થઈ જાય છે પણ તે પાપી વિચાર ક્ષીણ થતા નથી, તેમજા માટે તેને પ્રયત્નથી દૂર કરવો જોઈએ પાપી વિચારને દૂર કરનાથી આંતરિક પવિત્રતા થશે અને આ પવિત્રતાથી સર્વ કષ્ટો દૂર થશેજ આ આત્મશુદ્ધિ દ્વારા ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનો સીધો માર્ગ છે.

પાપ મોચન

કાંક ૪, સૂકત ૨૬

(શ્લોક - મૃગા ૧ દેવતા - વાગપુત્રી)

મન્વે વા યાવાપૃથિવી સુમોજસૌ સર્વેતમૌ યે અપ્રયથામર્મિતા યોજનાનિ ।

પ્રતિષ્ઠે હ્યર્મવત્ વસૂનાં તે નૌ મુઽચતમર્હસઃ

॥ ૧ ॥

અર્થ — હે વાવાપૃથિવી ! (સુમોજસૌ સર્વેતમૌ) તમે બન્ને ઉત્તમ ભોગ આપનારા અને ઉત્તમ જ્ઞાનવાળા છો, (વા મન્વે) તમારા બન્નેનું હું મનન કરું છું (યે અમિતા યોજનાનિ અપ્રયથા) તમે બન્ને અપરિમિત યોજનાના અતર સુધી ફેલાયેલ છો, (હિ વસૂના પ્રતિષ્ઠે અમવતા) કારણ કે તમે બન્ને નિવાસ કરનારા પ્રાણી વગેરેને આધાર દેનારા છો, (તે ન મર્હસ મુઽચનં) તે તમે બન્ને અમને પાપથી બચાવો (૧)

પ્રતિષ્ઠે હ્યમવતં ધસૂનાં પ્રવૃદ્ધે દેવી સુમગે ઉચ્ચી ।	
દ્યાવાપૃથિવી મવતં મે સ્યોને તે નોં મુઞ્ચતમંહસઃ	॥ ૨ ॥
અસંતાપે સુતપસૌ હુવેઽહમૂર્વી ગંધીરિ કવિર્મિનમસ્યે ।	
દ્યાવાપૃથિવી મવતં મે સ્યોને તે નોં મુઞ્ચતમંહસઃ	॥ ૩ ॥
યે અમૃતં વિમૃથો યે હર્વીપિ યે સ્તોત્યા વિમૃથો યે મનુષ્યાન્ ।	
દ્યાવાપૃથિવી મવતં મે સ્યોને તે નોં મુઞ્ચતમંહસઃ	॥ ૪ ॥
યે હ્રિયિર્વા વિમૃથો યે વનસ્પતીન્વયોર્વા વિશ્વા મુવનાન્યન્તઃ ।	
દ્યાવાપૃથિવી મવતં મે સ્યોને તે નોં મુઞ્ચતમંહસઃ	॥ ૫ ॥
યે કીલાલેન તર્પયંથો યે ઘૃતેન યામ્યામૃતે ન કિં ચન શંકનુવન્તિ ।	
દ્યાવાપૃથિવી મવતં મે સ્યોને તે નોં મુઞ્ચતમંહસઃ	॥ ૬ ॥
યન્મેદમંમિશોચંતિ યેનંયેન વા ફૂતં પોરુપેષાન્ન દૈવાત્ ।	
સ્તૌમિ દ્યાવાપૃથિવી નાથિતો જોહવીમિ તે નોં મુઞ્ચતમંહસઃ	॥ ૭ ॥

અર્થ— તમે બન્ને (પ્રવૃદ્ધે સુમગે ઉચ્ચી દેવી) ધણી જ વિશાળ, ઉત્તમ ઐશ્વર્યથી સુકત વિસ્તૃત દેવીઓ (ધસૂનાં પ્રતિષ્ઠે હિ અમવતં) નિવાસ કરનારાઓને આશ્રય આપનારી છો. આ (દ્યાવાપૃથિવી મે સ્યોને મવતે) દ્યાવાપૃથિવી મારે માટે સુખદાયી હોવો અને (તે નઃ અંહસઃ મુઞ્ચતં) તે બન્ને અમને પાપથી બચાવે. (૨)

(અહં) હું (સુતપસૌ અસંતાપે) ઉત્તમ તેજસ્વી પરંતુ અસંતાપ ન આપનારી (કવિભિઃ નમસ્યે ઈર્વા ગંધીરે) કવિઓ દ્વારા નમન કરવા યોગ્ય ધણી જ નાળી પડોળી અને ધણી જ ગંભીર દ્યાવાપૃથિવીની (હુવે) પ્રાર્થના કરું છું. આ (દ્યાવા) મારે માટે સુખ દેનારી અને અમને અમને પાપથી બચાવે. (૩)

(યે અમૃતં યે હર્વીપિ વિમૃથઃ) તમે બન્ને અમૃતરૂપી જળ અને અન્ન ધારણ કરો છો, (યે સ્તોત્યાઃ યે મનુષ્યાન્ વિમૃથઃ) નદી વગેરે પ્રવાહોને અને મનુષ્યોને તમે ધારણ કરો છો, તે તમે (દ્યાવા) દ્યાવાપૃથિવી મારે માટે સુખ આપનારી અને અમને અમને પાપથી બચાવે. (૪)

(યે હ્રિયિર્વા યે વનસ્પતીન્ વિમૃથઃ) તમે બન્ને ગાયો અને વનસ્પતિઓને ધારણ કરો છો તથા પોષણ કરો છો; (યયોઃ વાં અન્તઃ વિશ્વા મુવનાનિ) તમે બન્ને વચ્ચે જે સર્વં ભુખેનો છે, તે (દ્યાવા) દ્યાવાપૃથિવી મારે માટે સુખદાયક હો અને તે અમને અમને પાપથી બચાવે. (૫)

(યે કીલાલેન યે ઘૃતેન તર્પયંથઃ) તમે બન્ને અન્ન અને યેયથી સર્વને તૃપ્ત કરો છો (યામ્યામૃતે ફ્રુતે કિંચન ન શકનુવન્તિ) તમે બન્ને વિના કેટલું પણ કાઈ કરી શકતું નથી, તે તમે (દ્યાવા) દ્યાવાપૃથિવી મારે માટે સુખદાયી બનો અને અમને પાપથી બચાવે. (૬)

(યેન યેન વા પોરુપેષેન ફૂતં) જે કોઈ કારણથી પુરૂષ પ્રયત્નથી કરેલ છે, (ન દૈવાત્) દેવની પ્રેરણાથી કરેલ નથી, (યત્ત્વં હં મે અમિશોચતિ) જે મને શોકમાં હુબાડે છે તે કશું દૂર કરવા મારે (દ્યાવાપૃથિવી સ્તૌમિ) દ્યાવાપૃથિવીની હું શ્લોક કરું છું અને (નાથિતઃ જોહવીમિ) હું તેનાથી સનાય બનીને પોકારું કે (તે નઃ અંહસઃ મુઞ્ચન્તુ) તે બન્ને અમે સર્વને પાપથી બચાવે (૭)

પાપ મોચન

ધાવાપૃથ્વી

આ સુકત મુજાર સુકતોમા પાપ મોચન વિષયનુ ચતુર્થ સુકત છે અને તેમાં ઘુનોક અને પૃથ્વી લોકના યોગથી સુકત થવાની આકાશ કરવામા આવી છે પૃથ્વીલોક તે છે જેનાપર આપણે રહીએ છીએ અને ઘુનોક તે છે જે તારાઓથી સુકત આકાશ છે અર્થાત્ આ સર્વ બ્રહ્માંડ તે બંને વચ્ચે સમાયેલ છે કોઈ પણ ચીજ તેની બહાર નથી જેટલી કોઈ શક્તિઓ છે તે આની વચ્ચે આવા ગમેલી છે આ સર્વ શક્તિઓની સહાયતાથી આપણે સુધારે કરીને પાપથી સુકત થનુ જોઈએ

આ ધાવાપૃથ્વી દેવતા (અમિતા યોજના) મ ત્ર ૧) અગણિત યોજનો વિસ્તૃત છે તેઓ કેટલાં વિસ્તૃત છે તેનુ ગણિત થઇ શકે તેમ નથી આકાશનો વિસ્તાર પૂરે પુરો જણાયો પણ નથી અને ગણાયો પણ નથી સંદેષમાં કહેનુ હોયતો એટનુ જ કરી શકાય કે આમને (પ્રત્યક્ષ કરુણી મં ૨) (હર્ષી ગમીરો) મ ૩) ધણાં જ વિસ્તૃત અને મહાન ગભીર છે અર્થાત્ ધણાં જ ગહન છે તથાપિ તેની ગહનતાનો કોઈ પાર પામી શકતુ નથી

આ બંને દરેક પદાર્થ માત્રને (પ્રતિષ્ઠે) આધાર આપે છે તેમની શક્તિઓનો વિચાર કરાયથી (સ્વેતસૌ) મનામાં એકપ્રકારની રક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી (કવિમિ નમસ્યે) કવિ લોકો તેના વિષે ધણાં જ આદરભાવ ધારણ કરે છે તેઓમાં સુધારિ તેજસ્વી ગોળા (સુ-તપસૌ) ઉત્તમ પ્રકારે પ્રકાશિત થઇ રહ્યા છે તેપણુ તેઓ કાંઈને (જ-સન્તાપે)

સન્તાપ આપતા નથી તેથી ઉલટું સન્તાપ હ્રદય બ્યારે તેના પ્રતિ દષ્ટિએ કરે છે ત્યારે તેના હ્રદયનુ દુ ખ દર થાય છે અને ત્યાં શાન્તિનુ રાજ્ય હોય છે

આ બંને લોકો (સુ-મોજસો) ઉત્તમ મોજન આપે છે (કાંલાલેન તર્પયત) અનથી સત્પદ કરે છે અને બ્યારે તરસ લાગે છે ત્યારે (ઘૃતેન) જળથી શાન્તિ આપે છે કારણકે તેમની અંદર (અમૃત હર્ષોવિ વિઘ્નત) જળ અને અન્ન રહે છે તેમની અંદર (કલ્પિયા) ગાયો છે જેઓ ઉત્તમ દુધ આપે છે તેમજ ઉત્તમ વનસ્પતિઓ છે જે ઉત્તમ રસ આપે છે તેને લીધેજ આ બંનેને લીધે સર્વનુ પાનન પોષણ થય છે મનુષ્યોને જે સમયે શોક થાય ત્યારે તેઓ પૃથ્વી અથવા આકાશના ઉત્તમ દુધો જુએ અને તેઓમાં દિવ્યતાનો અનુભવ કરે તેથી તેમનો શોક પૂર્ણ પડે દર થઇ શકે છે ઘુનોક પિતા છે અને પૃથ્વી માતા છે માનો કે આ બંને મગીને એક કુટુંબનો પરિવારજ છે જુઓ તો ખરા કે આ પોતાની સર્વ શક્તિઓથી પરોપકાર કરી રહ્યા છે તેઓ પોતાના તેજથી અમને માર્ગ બતાવે છે અનથી અમને તુષિ આપે છે જળથી અમારી શાન્તિ વધારે છે અને બીજા અનેક રીતે અમારી સહાયતા કરે છે આજ પ્રમાણે આપણે પણ આપણી શક્તિઓના પરોપકાર માટે વ્યય કરવો જોઈએ આપણે આપણુ અત કરણુ તેમની મ ક્ષેત્ર નિરવૃત્ત અને ઉદાર બનાવનુ જોઈએ આપણુ જીવન જનતાની લાનાઇ માટે સમર્પણ કરવુ જોઈએ અને સર્વ જગને એક કુટુંબ માની સર્વની સાથે તેમની માફક સમાન વ્યવહાર કરવો જોઈએ. આ છે પાપમોચનનો માર્ગ

પાપ મોચન

કાંકે ૪, સુકત ૨૩

(ઋષિ - મુગાર । દેવતા - પ્રવ્રતા બ્રાહ્મ)

અગ્રેર્મને પ્રથમસ્ય પ્રવેતસઃ પાન્ચજન્યસ્ય વહુધા યમિન્ધર્તે ।

વિશોવિશઃ પ્રવિજિવાંસમીમ્હે સ નૌ મુઞ્ચત્વર્હમઃ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (ય વહુધા ઇન્ધતે) જેને ઘણી રીતે પ્રકાશિત કરે છે, તે (પાન્ચ જન્યસ્ય પ્રવેતસ પ્રથમસ્ય અગ્રે) પાપ જનોમા નિવાસ કરનારો (વિશેષ જાણી અને સર્વમા પ્રથમથી વર્તમાનના પ્રકાશક દેવતાનુ) મન્વે) દુ મનન કરે છુ (વિજ વિશ પ્રવિજિવાસમ્ હમ્હે) પ્રત્યેક અજ્ઞાનમા પ્રવિષ્ટ થએલાને અમે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ (સ ન અહસ મુઞ્ચતુ) તે અમને પાપથી બચાવે (૧)

ભાવાર્થ— પાપે પ્રકારના અનુચોમા જે તેના અનુચો છે અને વિવિધ પ્રકારે જે પ્રગટ થાય છે તે પ્રવેતના હૃદય

યથા હૃદયં વહસિ જાતવેદો યથા યજ્ઞં કૃત્વયસિ પ્રજાનન્ ।

एवा वैवेभ्यः सुमतिं न आ वह स नो मुञ्चत्वंहसः ॥ २ ॥

યામન્યામન્યુપયુક્તં વહિતું કર્મન્કર્મન્નામગમ્ ।

अग्निमीडे रक्षोहणं यज्ञवृधं घृताहुतं स नो मुञ्चत्वंहसः ॥ ३ ॥

સુજાતં જાતવેદસમગ્નિં વૈશ્વાનરં વિમુષ્ ।

हृदयवाहं हवामहे स नो मुञ्चत्वंहसः ॥ ४ ॥

યેન કર્પયો શ્વલમઘોતવન્યુજા યેનાસુરાણામયુવન્ત માયાઃ ।

येनाग्निना पणीभिन्द्रीं जिगाय स नो मुञ्चत्वंहसः ॥ ५ ॥

અર્થ—હૈ (જાતવેદઃ) ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થમાત્રને બાજુનારા ! (વયા હૃદયમ્ વહસિ) જેવી રીતે તું હૃદયને પકોંચાડે છે અને (પ્રજાનન્ વયા યજ્ઞં કૃત્વયસિ) બાજુના છતાં જે પ્રકારે તું યજ્ઞને બનાવે છે (एवं वैवेभ्यः सुमतिं न आ वह) તેજ પ્રકારે દેવો પાસેથી ઉત્તમ બુદ્ધિને અમારી પાસે લઇ આવ અને (सः नः अंहसः मुञ्चन्तु) તે તું અમને પાપથી બચાવે. (૨)

(यामन् यामन् उपयुक्तं) પ્રત્યેક સમયમાં ઉપયોગી (कर्मन् कर्मन् आभगं) પ્રત્યેક કર્મમાં બાજીનીય અને (वहिष्ठं) અત્યંત બળવાન (अग्नि ईडे) સર્વ પ્રકારક દેવની હું સ્તુતિ કરું છું. તે (रक्षोहणं यज्ञ-वृधं घृता-हुतं) રાક્ષસોના નાશક, યજ્ઞને વધારનારો યજ્ઞમાં ઘીની આહુતિઓ જેને માટે આપવામાં આવે છે (सः नः अंहसः मुञ्चन्तु) તે અમને પાપથી બચાવે. (૩)

(सुजातं जातवेदसं) ઉત્તમ પ્રસિદ્ધ, ઉત્પન્ન થયેલા વિશ્વને બાજુનારો (विभुं वैश्वानरं) સર્વ-આપક, વિશ્વનો નેતા અને (हृदयवाहं हवामहे) અમને આપનારા પ્રભુની અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે (सः नः अंहस मुञ्चन्तु) તે અમને પાપથી બચાવે. (૪)

(येन युजा क्रपयः बलं अघोतयन्) જેની સહાયતાથી ઋષિલોકો બળને પ્રકાશિત કરતા આવ્યા છે, (येन असुराणां मायाः अयुवन्त) જેની સહાયતાથી રાક્ષસોની કષ્ટ મુક્તિઓને દૂર કરી (येन अग्निना इन्द्रः पणीन् जिगाय) જે તેજસ્વી દેવનાની સહાયવાથી ઇન્દ્રે આશ્વરી વ્યવહાર કરનારાઓને છુટ્યા હતા, (सः नः अंहसः मुञ्चन्तु) તે અમને પાપથી બચાવે. (૫)

બાવાર્થ—જેવી રીતે હવનમાં નાખેલા હવનદ્રવ્યોને અગ્નિ સર્વ દેવોની પાસે પટોચાડે છે તેજ પ્રકારે આ મદાન દેવ હિન્દ બાજવાળાની પાસે રહેનારી સુમતિ અમારા અંતઃકર્મમાં સ્થિર કરે અને અમને પાપથી બચાવે (૨)

પ્રત્યેક સમયે સહાયના આપનારો, દરેક કર્મમાં સેવા કરવા ચોક્કસ, બળવાન, પ્રકારક, દુષ્ટોને દૂર કરનારો, યજ્ઞની રક્ષિ કરનારો અને જેને માટે યજ્ઞમાં આહુતિઓ આપવામાં આવે છે તે ઇશ્વર અમને પાપથી બચાવે. (૩)

ઉત્તમ, પ્રસિદ્ધ, સર્વજ્ઞ, સર્વવ્યાપક, સર્વને ચલાવનારો, અત્યંતો દાતા જે એક ઇશ્વર છે તેની અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તે અમને પાપથી બચાવે (૪)

માયિ ભયો જેની પાસેથી બળ પ્રાપ્ત કરે છે તથા જેના આધારથી પ્રીતિ વ્યવહાર કરનારાઓને પરાજ આવે છે તે ઇશ્વર અમને પાપથી બચાવે (૫)

યેન દેવા અમતમન્વવિન્વ્યેનૌપધીર્મધુમતીરકૃણ્વન્ ।

યેન દેવાઃ સ્વરામરન્ત્સ નૌ મુચ્ચત્વંહસઃ

॥ ૬ ॥

યસ્યેદં પ્રદિશિ યદ્વિરોચતે યજ્ઞજાતં જનિતૃવ્યં ચ કેવલમ્ ।

સ્તૌમ્યમિં નાથિતો જૌહવીમિ નૌ મુચ્ચત્વંહસઃ

॥ ૭ ॥

અર્થ— (યેન દેવાઃ અમૃતં અન્વવિન્દન્) જેની સહાયથી દેવોએ અમૃત પ્રાપ્ત કર્યું, (યેન ઔપધીઃ મધુમતીઃ અકૃણ્વન્) જેના યોગથી ઔપધિએને મધુર રસવાળી બનાવી છે, (યેન દેવાઃ સ્વઃ આમરન્ત) જેના આશ્રયે દેવતાઓ આત્મિકબળ પ્રાપ્ત કરે છે (સઃ નઃ અંહસઃ મુચ્ચતુ) તે અમને પાપથી બચાવે (૬)

(યસ્ય પ્રદિશિ દ્વં કેવલં) જેના શાસનમાં આ વિશ્વ ખીલકોઈની અપેક્ષા ન કરતાં રહેલ છે. (યત્તુ વિરોચતે) એ અત્યારે પ્રગટ થઈ રહ્યો છે. (યત્તુ જાતં જનિતૃવ્યં ચ કેવલં) જે પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલો હતો અને જે ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થશે. (નાથિતઃ અમિં સ્તૌમિ જૌહવીમિ) સનાથ બનીને હું તે તેજસ્વી દેવની કૃતિ અને યાદ કરું છું (સઃ નઃ અંહસઃ પાતુ) તે અમને પાપથી બચાવે. (૭)

ભાવાર્થ— જેની સહાયતાથી દેવતાઓ અમરત્વ પ્રાપ્ત કરે છે, જેણે ઔપધિએને મધુર રસવાળી બનાવી છે, જેણે દેવતાઓમાં આત્મિકબળ બરી દીધું છે તે દેવ અમને પાપથી બચાવે. (૬)

જૂન, ભવિષ્ય અને વર્તમાન સમયમાં પ્રકાશિત થનારા આ સમગ્ર વિશ્વ જેના શાસનમાં રહેલું છે તેની હું કૃતિ અને પ્રાર્થના અને ઉપાસના કરીને યાચના કરું છું કે તે પરમેશ્વર અમને પાપથી બચાવે. (૭)

પાપ મોચન

પાપથી મુક્તિ

મનુષ્યમાં રહેલો પાપનો ભાવ છે જે તેની ઉત્તતિના પથમાં અડચણો ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી આ પાપ ભાવથી બચવાનો ઉપાય દરેકે કરવો જોઈએ. અહીં ૨૩-૨૬ આ સાત સૂકતો આજ ઉદ્દેશનાં આવેલાં છે. આ સાતે સૂકતોનો ઋષિ " મૃગાર " છે. આ ઋષિના નામનો અર્થ " આત્મશુદ્ધિ કરનારો " એવો થાય છે. આ ૨૩ મા સૂકતમાં અસિ નામથી સંભોધાએલા પરમેશ્વરની સહાયથી પાપ મુક્ત થવાનો ઉપદેશ છે. આ પૃથ્વીપર પહેલાં નંજરે પડનારી શક્તિ " અસિ " છે, " અસિમાં પ્રકાશકતાનો શુભ તથા ખીલ્લ અન્ય શુભો જે વિવિધતા છે, તે જે પરમેશ્વરે તેનામાં મૂકેલા છે તેજ સાચો અસિનો અસિ છે. આ દૃષ્ટિથીજ અહીં અસિ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, જે દેવ સર્વથી

પ્રથમ છે અર્થાત જેની પૂર્વે કોઈ દેવ થયેલ નથી, જે માની છે, જે પંચજનોના હૃદયોમાં નિવાસ કરે છે. દરેકની અંદર જેણે પ્રવેશ કરેલ છે. જે યજ્ઞને વધારનારો છે, પ્રત્યેક સમયે જેની સહાયથી અમારી સ્થિરતા થાય છે, પ્રત્યેક કર્મ જેની પૂનને માટે કરવામાં આવે છે, જે દુષ્ટોને દૂર કરે છે, અને યજ્ઞદ્વારા જે સજ્જનોનું સંગઠન કરે છે, આ પ્રભાણે દુષ્ટોના બળને ધટાડીને સજ્જનોનું રક્ષણ કરે છે, જે સર્વને પ્રસિદ્ધ છે. સર્વને વ્યાપક બનીને જે સમગ્ર જગતનો ચાલક છે. જેને જેનું અજ્ઞ જોઈએ તેનું અજ્ઞ તેને માટે ઉત્તમ કરે છે. દુષ્ટરોને વ્યવહાર કરનારાઓનો જેની વ્યવસ્થાથી પરાલભ થાય છે, જે સર્વને અચૂતત્વ આપે છે, જેણે એવાધિઓમાં વિવિધ મધુર રસ મૂકેલા છે, જેનાથી આત્મિક બળ પ્રાપ્ત થાય છે, અને જેનું શાસન સર્વ જૂન, ભવિષ્ય, વર્તમાન

આયુષ્મતામાયુષ્કૃતાં પ્રાણેન જીવ મા મૃયાઃ ।
 ર્વૃ૩૬ મયેણ પ્રાપ્મના વિ યદ્દમેણ મમાયુષા ॥ ૮ ॥
 પ્રાણેન પ્રાણતાં પ્રાણેદ્ય મર્વ મા મૃયાઃ ।
 ર્વૃ૩૬ સર્વેણ પ્રાપ્મના વિ યદ્દમેણ સમાયુષા ॥ ૯ ॥
 હદાયુષા સમાયુષોદોષધીનાં રસેન ।
 ર્વૃ૩૬ સર્વેણ પ્રાપ્મના વિ યદ્દમેણ સમાયુષા ॥ ૧૦ ॥
 આ યજન્મસ્ય પુષ્ટગોર્ધ્વામામૃતાં વયય
 ર્વૃ૩૬ સર્વેણ પ્રાપ્મના વિ યદ્દમેણ સમાયુષ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ— (આયુષ્મતાં આયુષ્કૃતાં પ્રાણેન જીવ) દીર્ઘાયુષ્વચાળા અને આયુષ્યની કૃદિ મેલ
 ને હોય છે તેમના પ્રાણની સાથે જીવતો રહે, (મા મૃયાઃ) મરી ન બા. તે જ પ્રમાણે હું પણ
 પ્રાણધી અને રોગોધી દૂર રહીને દીર્ઘાયુ બનું. (૮)

(પ્રાણતાં પ્રાણેન પ્રાણ) જીવિત રહેવારોગોના પ્રાણથી જીવિત રહે (હૃદય મર્વ) મહો જગત
 માની બન અને (મા મૃયાઃ) મરી ન બા, તે જ પ્રમાણે હું સર્વ પ્રાણોધી અને રોગોધી દૂર રહીને દીર્ઘ
 બનીશ. (૯)

(આયુષા ઉત્ત) આયુષ્યથી ઉત્તમ પ્રાપ્ત કરીને, (આયુષા સં) દીર્ઘાયુથી યુક્ત થાઓ. (મો
 રસેન ઉત્ત) ઔષધિઓના રસથી ઉત્તમિ પ્રાપ્ત કર. તેથી રીતે હું પણ સર્વ પ્રાણોધી અને રોગોધી
 બનીને દીર્ઘાયુ બનું. (૧૦)

(વય યજન્મસ્ય વૃદ્ધિ) અમે યજન્મની વૃદ્ધિ (આ ઉત્ત અસ્વામ) ઉત્તમિને પ્રાપ્ત કરીને
 (અમૃતાઃ) અમર બની જઈએ. એટલા માટે હું સર્વ પ્રાણો અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનું.
 બનું. (૧૧)

ભાષા— ૧૧ સાવળ દીર્ઘાયુ લોકોની જેવી પ્રભુ સક્રિય હોય છે અને સાધનોથી પેલાનું દીર્ઘાયુવ વધારવા
 પ્રાણ સક્રિય હોય છે તેથી જ પાપથી પ્રભુ સક્રિય બળવાન બન્યાથી મનુષ્ય કદે અને જલારી ન મે તે જ પ્રમાણે ।
 પ્રાણ અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનું (૮)

પ્રાણ પાણી કરવાસામેની આદર ને પ્રભુ સક્રિય છે તેને બળવાન બનાવીને ઇચ્છા મોટા થા, નહીં તમા
 ન મહી બા દુ પક્ષ પ્રાણો અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનીશ. (૯)

યોગના આયુષ્યથી ઉત્તમ પ્રાપ્ત કર અને તેમથી પણ દીર્ઘાયુ બન. ઔષધિઓનો રસ પીને વિશેષ
 મજબૂત બન । તે જ પ્રમાણે હું પણ પ્રાણો અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનું (૧૦)

યજન્મની વૃદ્ધિ નેથી રીતે પુષ્ટિ પછીને ઉત્તમ અને છે, તેથી રીતે અને ઉત્તમિને પ્રાપ્ત કરીને અને અમર
 પ્રાપ્ત કરીશું હું પણ પ્રાણો અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનીશ (૧૧)

પાપની નિવૃત્તિ

પાપ નિવૃત્તિથી નીરોગતા અને દીર્ઘાયુ

આ સકતમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે પાપોને દૂર કરવાથી
યુગ્ય અને દીર્ઘ આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને આ અનુબંધન
રીતે કરવું જોઈએ તેને ઉપાય પણ અહીં બતાવેલ છે.

૫ અને પુણ્ય શું છે, તેનો અહીં વિચાર કરવો
હક છે. પાપ અને પુણ્ય એ ધર્મશાસ્ત્રની સંજ્ઞાઓ છે.
ધર્મશાસ્ત્ર અન્યાન્ય શાસ્ત્રોના સારસ્વ શાસ્ત્ર છે. અન્યાન્ય
'લિખ ધર્મ' શાસ્ત્ર નથીજ, અન્યાન્ય શાસ્ત્ર એક એક
સંપ્રદાયમાં જ્ઞાન આપે છે. અને ધર્મશાસ્ત્ર સંપૂર્ણ
નિર્ણય કરીને માનવી ઉત્તરિના સિદ્ધાંત બનાવે છે,
ધર્મ શાસ્ત્રના વિધિનિયેષ સર્વ સામાન્ય હોય છે

અને અન્યાન્ય શાસ્ત્રોના વિધિનિયેષ ઉક્ત શાસ્ત્રના નિયમની
સાથે સમઘ હોવાને કારણે વિશેષ હોય છે.

પાપ અને પુણ્ય

પાપ પુણ્યનો વિષય આ પ્રમાણે છે. પુણ્ય શબ્દનો અર્થ
છે " પવિત્ર બનવું " અને " પાપ " શબ્દનો અર્થ છે
" પતનનો હેતુ. " અન્યાન્ય શાસ્ત્રોમાં જેથી દાનિ થાય છે
એમ લખેલું છે તે સર્વ વાતો ધર્મશાસ્ત્રમાં " પાપ " શબ્દથી દર્શાવવામાં આવેલ છે, અને જે વાતો ઉત્તરિકારક સમજવામાં આવે છે તેમને ધર્મશાસ્ત્રમાં પુણ્યકારક જણાવી છે. આ વાત વધુ સ્પષ્ટ કરવા માટે એક બે ઉદાહરણો લખને આ વિષયને વધુ વિશદ કરીએ—

વૈદ્યશાસ્ત્ર

૧ યકૃત અને પેટ બગડે છે લોહીમાં કમજોરી
અને તેને કારણે અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.

૨ રવાથી વીર્યનાશ થવાને લીધે, મરિતજ નબળું
પડે અને અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. ૪.

અમરજીવ શાસ્ત્ર

૩ તીરિક સ્વચ્છતા જળવૃદ્ધિ, ધરમાં તથા
ના જળવવાથી રોગ થતા નથી અને
છે. ૪.

૪ રોગગ્રસ્તો અને અન્ય રોગનાં બીજો
ને તેને લીધે ગાળેલું પાણી પીવું આરોગ્ય

સમાજ શાસ્ત્ર

૫ નુબના વ્યવહાર ઉત્તમ માલે છે. ૫.
૬ દિ કરવાથી સ્વચ્છતા સ્થાપના નિયમના
થાય છે.

ધર્મશાસ્ત્ર

૧ મઘ પીવું એ પાપ છે.

૨ અભિચાર પાપ છે.

૩ સ્નાન કરવું પુણ્યકારક છે સ્વચ્છતા રાખવી એ પણ
પુણ્યકારક છે.

૪ પાણી ગાળીને પીવું એ પુણ્યકારક છે.

૫ સ્ત્રી પુણ્યકારક છે.

૬ ૧૦૦૦ દુઃખ કરવા એ પાપ છે

આયુષ્મતામાયુષ્કૃતાં પ્રાણેન જીવ મા મૃત્યાઃ ।

વ્યૃહં સર્વેણ પ્રાપ્મન્ના વિ યદ્દમેણ સમાયુષા

॥ ૮ ॥

પ્રાણેન પ્રાણતાં પ્રાણેહિવ મર્વ મા મૃત્યાઃ ।

વ્યૃહં સર્વેણ પ્રાપ્મન્ના વિ યદ્દમેણ સમાયુષા

॥ ૯ ॥

ઉદાયુષા સમાયુષોદોર્ધ્ધનાં રસેન ।

વ્યૃહં સર્વેણ પ્રાપ્મન્ના વિ યદ્દમેણ સમાયુષા

॥ ૧૦ ॥

આ પુર્વન્યસ્ય વૃષ્ટ્યોદ્દસ્થામામૃતાં વયમ્

વ્યૃહં સર્વેણ પ્રાપ્મન્ના વિ યદ્દમેણ સમાયુષા

॥ ૧૧ ॥

અર્થ— (આયુષ્મતાં આયુષ્કૃતાં પ્રાણેન જીવ) દીર્ઘાયુષ્યવાળા અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરનારા જે હોય છે તેમના પ્રાણની સાથે જીવતો રહે, (મા મૃત્યાઃ) મરી ન જાય. તે જ પ્રમાણે હું પણ સર્વ પાપોથી અને રોગોથી દૂર રહીને દીર્ઘાયુ બનું. (૮)

(પ્રાણતાં પ્રાણેન પ્રાણ) જીવિત રહેનારાઓના પ્રાણથી જીવિત રહે (દ્વહ પવ મર્વ) અહીં જ પ્રભાવ શાળી બન અને (મા મૃત્યાઃ) મરી ન જાય, તે જ પ્રમાણે હું સર્વ પાપોથી અને રોગોથી દૂર રહીને દીર્ઘાયુ બનીશ. (૯)

(આયુષા ઉન્) આયુષ્યથી ઉત્તર પ્રાપ્ત કરીને, (આયુષા સં) દીર્ઘાયુથી શુદ્ધ થાઓ. (ઓપધીનાં રસેન ઉત્) ઔષધિઓના રસથી ઉત્તર પ્રાપ્ત કર. તેથી રીતે હું પણ સર્વ પાપોથી અને રોગોથી દૂર બનીને દીર્ઘાયુ બનું. (૧૦)

(વય પર્વન્યસ્ય વૃષ્ટ્યા) અમે પર્વન્યની વૃદ્ધિથી (આ ઉન્ અસ્વામ) ઉત્તરિને પ્રાપ્ત કરીએ અને (અમૃતાઃ) અમર બની જઇએ. જોટલા માટે હું સર્વ પાપો અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘઆયુથી શુદ્ધ બનું. (૧૧)

ભાષ્ય—સ્વભાવતા દીર્ઘાયુ હોવાની જેવી પ્રાણ શક્તિ હોય છે અને સાધનોથી પોતાનું દીર્ઘઆયુષ્ય બનાવનારની જેવી પ્રાણ શક્તિ હોય છે તેવી જ પોતાની પ્રાણ શક્તિ બળશુભ બનાવી મનુષ્ય જીવે અને જલદી ન મરે તે જ પ્રમાણે હું પણ પાપો અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનું. (૮)

પ્રાણ પાશ્વ કરનારાઓની અદર જે પ્રાણ શક્તિ છે તેને બળવાન બનાવીને એ અહીં મોટો થા, નાની ઉમરમાં જ ન મરી જા હું પણ પાપો અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનીશ. (૯)

પોતાના આયુષ્યથી ઉત્તર પ્રાપ્ત કર અને તેનાથી યજ્ઞ દીર્ઘાયુ બન, ઔષધિઓના રસ પીને નિરોગી પુષ્ટ અને બળવાન બન ! તે જ પ્રમાણે હું પણ પાપો અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનું. (૧૦)

પર્વન્યની વૃદ્ધિથી જેવી રીતે વૃક્ષાદિ વધીને ઉચ્ચ બને છે, તેવી રીતે અને ઉત્તરિને પ્રાપ્ત કરીશું અને અમરત્વ પણ પ્રાપ્ત કરીશું હું પણ પાપો અને રોગોને દૂર કરીને દીર્ઘાયુ બનીશ (૧૧)

પાપની નિવૃત્તિ

પાપ નિવૃત્તિથી નીરોગતા અને દીર્ઘાયુ

આ સૂક્તમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે પાપોને દૂર કરવાથી આરોગ્ય અને દીર્ઘ આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને આ અનુષ્ઠાન કષ્ટ રીતે કરવું નેહ્યે તેનો ઉપાય પણ અઢી બતાવેલ છે.

પાપ અને પુણ્ય શું છે, તેનો અઢી વિચાર કરવો આવશ્યક છે. પાપ અને પુણ્ય એ ધર્મશાસ્ત્રની સંજ્ઞાઓ છે, અને ધર્મશાસ્ત્ર અન્યાન્ય શાસ્ત્રોના આરંભશાસ્ત્ર છે. અન્યાન્ય શાસ્ત્રોથી હિત ધર્મશાસ્ત્ર નથીજ, અન્યાન્ય શાસ્ત્ર એક એક વિષયના સંબંધમાં જ્ઞાન આપે છે, અને ધર્મશાસ્ત્ર સંપૂર્ણ શાસ્ત્રોનો નિર્ણય કરીને માનવી ઉત્તતિના સિદ્ધાંત બનાવે છે, માટેજ ધર્મશાસ્ત્રના વિધિનિષેધ સર્વ સામાન્ય હોય છે

અને અન્યાન્ય શાસ્ત્રોના વિધિનિષેધ ઉક્ત શાસ્ત્રના નિયમની સાથે સમર્થ હોવાને કારણે વિશેષ હોય છે.

પાપ અને પુણ્ય

પાપ પુણ્યનો વિષય આ પ્રમાણે છે. પુણ્યશબ્દનો અર્થ છે “ પવિત્ર બનવું ” અને “ પાપ ” શબ્દનો અર્થ છે “ પતનનોહેતુ. ” અન્યાન્ય શાસ્ત્રોમાં જેથી હિત થાય છે એમ લખેલું છે તે સર્વ વાતો ધર્મશાસ્ત્રમાં “ પાપ ” શબ્દથી દર્શાવવામાં આવેલ છે, અને જે વાતો ઉત્તતિકારક સમજવામાં આવે છે તેમને ધર્મશાસ્ત્રમાં પુણ્યકારક જણાવી છે. આ વાત વધુ સ્પષ્ટ કરવા માટે એક બે ઉદાહરણો લઈને આ વિષયને વધુ વિશદ કરીએ—

વૈદ્યશાસ્ત્ર

૧ મઘ પીવાથી યકૃત અને પેટ બગડે છે લોહીમાં કમઝોરી આવે છે અને તેને કારણે અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. વગેરે,

૨ વ્યભિચાર કરવાથી વીર્યનાશ થવાને લીધે, અસ્તિત્વક નબળું બની જાય છે અને અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. છ.

આરોગ્ય શાસ્ત્ર

૩ સ્નાનાદિથી શારીરિક સ્વચ્છતા જાળવવી, ધરમાં તથા બહાર સ્વચ્છતા જાળવવાથી રોગ જતા નથી અને આરોગ્ય વધે છે. છ.

૪ પાણી ગાળવાથી રોગજનકુઓ અને અન્ય રોગનાં બીજો દૂર થાય છે, અને તેને લીધે જાણેલું પાણી પીવું આરોગ્ય કારક છે.

સમાજ શાસ્ત્ર

૫ સત્ય બોલવાથી મનુષ્યના વ્યવહાર ઉત્તમ થાય છે. છ.
૬ ચોરી, ખૂન ઇત્યાદિ કરવાથી સમ્યક્સાસનના નિયમના અનુસાર અમુક દંડ થાય છે.

ધર્મશાસ્ત્ર

૧ મઘ પીવું એ પાપ છે.

૨ વ્યભિચાર પાપ છે.

૩ સ્નાન કરવું પુણ્યકારક છે. સ્વચ્છતા રાખવી એ પણ પુણ્યકારક છે.

૪ પાણી ગાળીને પીવું એ પુણ્યકારક છે.

૫ સત્ય પ્રણયકારક છે.

૬ ચોરી, ખૂન ઇત્યાદિ દુષ્કર્મ કરવાં એ પાપ છે.

આત્મ રહે છે, અને (૨) વિવિધ વિદ્યાઓમાં જતા મળે
રજાનુક્રી રીતે એક બીજાથી ભલજ રહે છે " જળને
૧૧૩૧ (ધાન્ય તરફ લાગતી નથી તે પ્રમાણે ને લોકો
૧૧૩૨ (ધાન્ય પાપમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી તેઓ પાપ રહિત બની
૧૧૩૩ છે અને પાપના કાળ ભોજનથી બચી જાય છે, તેમ પ્રમાણે
જેઓ ૧૧ કારિમાં રાત્રિ પ્રતિપદક સકિત પુષ્કળ પ્રમાણમાં
દેવ છે તેઓ રાત્રિ રથને માં રહેલા છતાં પશુ રોગોથી બચી
જાય છે આ ૧૧૩૪ (ધાન્ય નિષ્કર્ષ લેવાને પ્રત્યેકને માટે
ઉચિત છે કે ને પોતે નો રત્નકાવ ઉકાત પ્રકારનો બનાવે અને
પાપો અને રોગોથી પોતાનો બચાવ કરીને દીર્ઘાયુ નીરોગ
અને બળવાન તથા શુદ્ધચેત્તિ અને આરિચ્છાથી બને

દાન

જનતાને નિષ્કાપ અને નીરોગ બનાવવા માટે મનરાજ
મનુષ્યો પોતાના ધનનો ઘોડા ભાગ અવગણી દાન આપે
જેની રીતે—

અષ્ટા કુદિદે વાહત મુનકિ । (૩. ૪)

‘ પિતા પુત્રીના દાપણ માટે યોગ્યપૂરક પોતાનું ધન
આપે છે ‘ આ ધન જગાણના ધર્મી રહેવા છતાં એ ધનના
રૂપે હોવાથી ખુદ કાવ કરે છે તે પ્રકારે મનરાજ મનુષ્ય
પોતાના ધનનો ઘોડા ભાગ જનતાને રાત્રિ મુકા અને પાપ
મુક્ત કરવા માટે અર્પણ કરે અને આગ એકાગ્રિત ધ્યેય
ધનથી એવી રચાઓ યોજનાપૂર્વક ચલાવવામાં આવે કે
જેથી જનતાની પાપ પ્રતિતિ અને રોગથી રક્ષા કરે આવા
પ્રમાણથી સ પુણ્ય રાષ્ટ્ર પ્રતિદિન અધિકારિક નિષ્કાપ,
નીરોગી, દીર્ઘજીવી, સ પત્ર, સ્વસ્થ અને સુખી બને

પોતાની ગતિમાંજ સ્થિર સંદેહુ

લોકો એક બીજાની સ્પર્ધા કરે છે અને પોતાનું દુઃખ
વધારે છે તે તેઓ પોતાની ગતિમાં આનુ રહે અને બીજાની
ગતિ સ વે બચ્ચ સ્પર્ધા ન કરે તો પશુ તેઓ પાપથી અને
રોગથી બચી શકે છે આ વિષયમાં એક ઉદાહરણ છે—

દદ વિશ્વ મુવન વિધાતિ । (૩. ૫)

“ આ સર્વ પૃથ્વી સર્વ ચન્દ્ર ઈશ્વર વિદ્યાઓ પોતા પોતાની
વિવિધ ગતિમાં ચાલે છે ” સુધની ઉચ્ચતાની સ્પર્ધા કરીને
ચન્દ્ર પોતે ઉચ્ચ બનેલો નથી, અને ચન્દ્રની સ્પર્ધા કરીને સર્વ
પોતે શીતળ ભરતીની ઉચ્ચતાનો નથી આ પ્રકારે સર્વ

મદો પોતે પોતાની ગતિથી પોતા પોતાનું કાવ કરે છે વિવિધ
જુરતોની ગિરિધના ઉપરથી આપે છે કે વિવિધતાથી મુકા
આ સર્વ જુરતો જે પ્રકારે સમય જનતા આજ બનીને
જરૂર પશુ અગાધ વિદ્યા પરપર મેળવી રહે છે તેની રીતે
મનુષ્યોએ પશુ વિવિધ મુલ્યવર્ધોથી મુકત હોવા જતા સમય
રાષ્ટ્રના અવગણ બનીને રાષ્ટ્રીય અને સમગ્ર જનતાનું રાત્રિ
સાધવાની છુદ્ધિથી આપણમાં અવિરોધી ભારતી રજુ ભેદ
આ પ્રકારે રહેલાથી અને પૂરેલ પ્રમાણ ઉપરોક્ત અવગણ
બન કરીને પોતે પોતાને પાપો અને રોગોથી બચાવી શકે છે
અન્યથા આપણમાં લાગતાં લાગતાં રોગના ભેગ મની પત્ર
પાપ અને જાતે અસ્વસ્થ સ્થિતિ બીજાનું મધુ રોગીને જ શરે
મરી જશે આવા નાશ ન થાય એ માટે વેદ કહે છે કે તમની
પોતાની ગતિથી ચાલો અને પરપર સહાય મનીને પોતાની
ઉચ્ચતા સાધન બનાવો

પૈદની પાચન શક્તિ

મનુષ્યના શરીરમાં રાત્રિ બીજાને પ્રવેશ થયે છે જ્યારે
તેની પાચન શક્તિ બચેલી હોય છે તેની ક્ષમ્યા અવગણ
માટે પશુ મનમાં કમ્બુ છે કે—

અગ્નિ માણાન્ સદ્ધાતિ । (૩. ૬)

‘ જરૂરિયાત-અગ્નિનું પચન કરતો ઉદાર અગ્નિ
આણેને સમય રીતે પાચણ કરે છે ” પ્રાણનું સરક રીતે
પાચણ થાય એવું બીજા ઉચ્ચ અન્ય સાધન નથી આજ
જે લોકો દીર્ઘજીવની ઉચ્ચતા રાખનાર છે તેઓ અન્યથા
તથા અન્યાય યેમ સાધનો દ્વારા પોતાની પાચનશક્તિ
સરક રીતે પ્રતીપ્ત કરે, આજ કરવામાં શરીરમાં ને સુખરૂપે
આવશે તે રોગોને દૂર રાખશે અને પાસે આવવા રહે નહીં

બીજા વાત એ છે કે જરૂરિયાત બનાવવાની શક્તિ, કમ
અને અસ્વસ્થતા બચાવ થાય છે અસ્વસ્થતા મનમાં
વિચારોમાં પરિવર્તન થાય છે અસ્વસ્થ મનુષ્ય પાપ કરે
પ્રજ્ઞા થાય છે જે પાચકશક્તિ બચાવ રહી તો રોગ નો
પ્રમાણ નહિ થાય આ માટે રોગોથી બચવા માટે જો
પાચકશક્તિ મેળવવા માટે તથા દીર્ઘજીવની પ્રતિષ્ઠા
માટે મનુષ્ય પોતાની પાચન શક્તિ ઉત્તમ રીતે પ્રતીપ્ત
રાખવી જોઈએ—આજ મનમાં અસ્વસ્થ કમ્બુ છે કે—

ચન્દ્રા માણેન સદિવ । (૩. ૭)

“ ચન્દ્ર પ્રાણથી બનેલો છે ” અર્થે ચન્દ્ર મનમાં

અર્થ છે. (૧) વનસ્પતિથી ઉત્પન્ન થયેલું અન્ન, (૨) વનસ્પતિઓના ફળોથી ઉત્પન્ન થતો રસ, (૩) અને મન, પ્રાણીની સાથે આ ત્રણેનો ધનિષ્ઠ સંબંધ છે. અહીં વનસ્પતિ-થી પ્રાપ્ત થનારા શાક ભોજન પ્રાણુ સ્થિત કરવાને માટે આવશ્યક છે એમ કહેવાથી માંસાદિ સેવન દિર્ઘજીવનને માટે અનિષ્ટ હોવાનો ઉપદેશ સ્વયં પ્રાપ્ત થાય જ છે. પાઠક તેનો અવશ્ય વિચાર કરે.

સૂર્યનું વીર્ય

સૂર્યમાં ધણી મહાન જીવન વિદ્યુત છે. તેને આપણામાં સંગૃહીત કરવાથી નીરોગતા અને દીર્ઘજીવન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આ વિષયમાં સપ્તમ મંત્રનું કથન આ છે—
દેવાઃ વિશ્વતો ધીર્યં પ્રાણેન સમૈરયન્ । (મં. ૭)

“ દેવો સર્વ પ્રકારનાં વીર્યોથી યુક્ત સૂર્યના પ્રાણીની સાથે સંબંધિત કરે છે. આ અનુશાનથી દેવો (નિર્જરા) જરા રહિત અને (સ-મરાઃ) મરણ રહિત બનેલા છે. તેથી જે લોકો પોતાના પ્રાણીની અંદર સૂર્યની જીવન વિદ્યુતને ધારણ કરશે તેઓ પણ ઉક્ત સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સૂર્ય પ્રકાશમાં બેસવાથી અથવા ઉભા રહીને દીર્ઘશ્વાસ દ્વારા સૂર્યની વિદ્યુત પ્રાણમાં આકર્ષવાથી આપણી અંદર સૂર્યનું વીર્ય દાખલ થઈ જાય છે. આજ પ્રમાણે ખુલ્લા શરીરે સૂર્યના પ્રકાશનું સ્નાન કરવાથી પણ આમડી દ્વારા સૌરવિદ્યુતનો પ્રવેશ થઈ જાય છે. આ પ્રકારે વિવિધ યોજનાઓ દ્વારા સૌરવિદ્યુતથી લાભ ઉઠાવી શકાય છે. પાઠક આનો વિચાર કરીને તેથી લાભ ઉઠાવે.

દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત કરનારાઓ

જે (આયુષ્મન્) દીર્ઘઆયુષ્યવાળા મનુષ્યો છે અર્થાત્ વિના પ્રયત્ન જેઓ દીર્ઘઆયુષ્યવાળા થયેલા છે, તથા જેઓ (આયુષ્કૃત) પ્રયત્નથી દીર્ઘઆયુ પ્રાપ્ત કરનારાઓ છે, અર્થાત્ યોગાદિ અનુશાન દ્વારા જેમણે દીર્ઘઆયુ પ્રાપ્ત કરેલ છે. (પ્રાણેતાં પ્રાણેન) પ્રાણીની પ્રજાગ શક્તિથી યુક્ત પુરુષોના પ્રાણ કેવી રીતે ચાલે છે તે સર્વનો વિચાર કરીને

મનુષ્ય દીર્ઘઆયુ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય જાણી શકે છે. આમ ઉપરોક્ત મનુષ્યો પોતાના દૈનિક વ્યવહાર કેવી રીતે ચલાવે છે, કયા પ્રકારના વ્યવહારથી તેઓએ દીર્ઘઆયુષ્ય કમાવ્યું, તેનું જ્ઞાન મેળવીને, તેમનું ઉદાહરણ આપણી સન્મુખ રાખીને તદનુસાર આપણે આપણો વ્યવહાર કરવો જોઈએ. (દદ્ધ ય્વ મવ) આ પ્રકારે આ ભૂલોકમાં દીર્ઘકાળ સુધી રહેવું જોઈએ અને (મા મૃયાઃ) શીઘ્ર મરી જવું ઉચિત નથી. આ ઉપદેશ મં. ૮ અને ૯ માં છે.

આપણા રાષ્ટ્રમાં તથા અન્ય દેશોમાં જ્યાં જ્યાં દીર્ઘાયુ, નીરોગી, બળવાન, નિષ્પાપ અને સમૃદ્ધીક લોકો હોય, તેમના જીવન ચરિત્ર જોઈને તેમના જીવનમાંથી ઉચિત ભોષ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. અને તેનાથી લાભ મેળવવો જોઈએ.

ઔષધિરસ

દશમાં મંત્રમાં ઔષધિઓના રસનું સેવન કરીને દીર્ઘાયુષ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ છે—

ઔષધોનાં રસેન આયુષા સંજલ્ । (મં. ૧૦)

“ ઔષધિઓના રસથી અમે દીર્ઘાયુષ્યથી સંયુક્ત બનીશું ” આમાં દીર્ઘાયુષ્ય પ્રાપ્તિનો સંબંધ ઔષધિઓના રસના પ્રાશન સાથે દર્શાવેલો છે. આ સૂક્તના છઠ્ઠા મંત્રના વિધાન સાથે તેની વૃક્ષના કરવી જોઈએ.

અતિમ મંત્રમાં કહ્યું છે કે—“ જેવી રીતે વૃષ્ટિ ધરાથી વૃક્ષવનસ્પતિ ધૃત્વાદિ ઉગે છે અને ઉત્પત્તિને પ્રાપ્ત કરે છે તેવીજ રીતે અમે પૂર્વોક્ત સાધનથી (ઘર્યં અમૃતાઃ ઉદસ્યામ) અમર બનીને સર્વ પ્રકારની ઉત્પત્તિ પ્રાપ્ત કરીશું. ” (મં. ૧૧.)

આ સૂક્તમાં લખાયેલ અનુશાન જેઓ આચરશે તેઓને તે પ્રકારની સિદ્ધિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે એ હકીકત સત્ય છે, એમાં કોઈ સંદેહ છે જ નહિ. વેદમાં કેમ પૂર્વકનાં જે અનુશાનો કહેલાં છે તેઓમાંનું આ એક છે. તેના મનનથી વેદની ઉપદેશ કરવાની શૈલીનું પણ આપણને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પાઠક તેનું મનન કરે અને તેથી લાભ ઉઠાવે.

પાપથી ખચાવ

કાંક ૭, સૂક્ત ૬૯

(કવિ:- યમા । દેવતા- મંત્રોષા, નિર્કર્તિઃ)

હવં યત્કૃષ્ણઃ શકુનિરભિનિપતન્નર્પીપતત્ ।

આપો મા તસ્માત્સર્વસ્માદુરિતાત્પાન્નવંહંસઃ

॥ ૧ ॥

હવં યત્કૃષ્ણઃ શકુનિર્યામંક્ષન્નિકર્તે તે મુરેન ।

અગ્નિમા તસ્માદેનંસો ગાર્હપત્યઃ પ્ર મુચ્યતુ

॥ ૨ ॥

અર્થ- (હવં યઃ કૃષ્ણઃ શકુનિઃ) આ જે કાળુ શકુન્ત પક્ષી (અભિનિપતન્ અર્પીપતત્) નીવે નમતું નમતું પડે છે, (તસ્માત્ સર્વસ્માત્ દુરિતાન્ અંહસઃ) તે સર્વ પતનના પાપથી (આપઃ મા પાન્તુ) જળ મારી રક્ષા કરે. (૧)

હે (નિકર્તે) હર્ષતિ ! (હવં યઃ કૃષ્ણઃ શકુનિઃ) આજે કાળુ શકુન્ત પક્ષી (તે મુરેન અનામૃક્ષત્) તારી પાસે મુખ પૂરું શાખીને પડે છે (ગાર્હપત્યઃ અગ્નિઃ) ગાહ્યત્ય અગ્નિ (તસ્માત્ જનસઃ) તે પાપથી (મા પ્રમુચ્યતુ) મને ઊઠાવે. (૨)

આ મંત્રને મંત્રોના પ્રથમ અરણ્ય મુખોધ (સમજવામાં અપરા) છે. બીજા ચરણોમાં જળ અને અગ્નિ દેવ મૂકત કરીને પાપથી ખચાવે છે એ વાત સ્પષ્ટ કરેલી છે. પહેલા ચરણોમાં મનીષ યાપ છે કે શકુન્ત પક્ષીનું ઉડતું અથવા પક્ષી જતું એ શુભ અથવા અશુભ સંચક છે. પરન્તુ આ મંત્રો હજુ વધારે મનન અને ઝોધ જોળ માગે છે.

પાપથી મૂકિત

કાંક ૭, સૂક્ત ૪૩

(કવિ:- પ્રહલ્લઃ । દેવતા- લોમાકરો)

સોમારુદ્ધા વિ વૃહત્ વિપૂર્ણીમર્મીવા યા નો ગર્યમાવિવેશં ।

વાર્ધેયા દુર્ નિર્કર્તિ પરાચૈઃ કૃતં ચિદેનઃ પ્ર મુમુક્ષમસ્મત્

॥ ૧ ॥

અર્થ- હે સોમ અને રૂદ્ર ! (યા અમીવા) જે રોગ (નઃ ગર્યં આવિવેશં) અમારા ઘરમાં પ્રવેશ એલ છે તે (વિપૂર્ણી વિરૂદ્ધતમ્) ફેલાવનારા રોગને દૂર કરે. (નિર્કર્તિ પરાચૈઃ દુર્ વાર્ધેયા) હર્ષતિને રોગ રીતથી દૂર જ રાક્ષી રાખો. (કૃતં ચિત્ત પનઃ) અમારાથી થએલ જે કાંઈ પાપ હોય તેનાથી અમને અસ્મત્ પ્રમુમુક્ત) ઊઠાવો. (૧)

સોમારુદ્રા યુવમેતાન્યસ્મદ્વિશ્વાં તનૂપું મેષજાનિં ઘત્તમ્ ।

અવસ્યતં મુશ્વતં યજ્ઞો અસંતનૂપું ચન્દ્રં કૃતમેનોં અસ્મત્

॥ ૨ ॥

અર્થ—હે સોમ અને રૂદ્ર ! (યુવં અસ્મત્ તનૂપું) તમે બન્ને અમારા શરીરમાં (પતાનિ વિશ્વા મેષજાનિ ઘત્તં) આ સર્વ ઔષધિઓને ધારણ કરો. (યત્ નઃ તનૂપુ વન્દ્દ એનઃ અસત્) અમારા શરીરથી જે કાંઈ પાપ થયેલ હોય તેનાથી (અવસ્યતં) અમારો બચાવ કરો. (અસ્મત્ કૃતં એનઃ મુમુક્તં) અમે કરેલા પાપથી અમારી મુક્તિ કરો. (૨)

" અમીવ " નામ તે રોગેનું છે જે આમ અર્થાત્ ન પચેલા અનયી થાય છે. પેટમાં જે અનાજ જાય છે તે ત્યાં પચી ન જાય તો ત્યાંજ તેનું આમ બને છે અને તેથી રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રોગને સોમ અને રૂદ્ર બે દેવા દવાવી દેવાને સમર્થ છે. સોમ શબ્દ વનસ્પતિ અને ઔષધિઓનો વાચક અર્થાત્ યોગ્ય ઔષધિના સેવનથી આમનો દોષ દૂર થઈ શકે, આ એક ઉપદેશ આ મંત્ર આપે છે.

રૂદ્ર નામ પ્રાણીનું છે, જે જીવન શક્તિરૂપે શરીરમાં રહે છે. આ રૂદ્રની શક્તિ તમારા દોષ દૂર કરવાને સમર્થ છે. પ્રાણાયામથી એક તો લોહીની શુદ્ધિ થાય ॥ અને આંતરગ્રમાં હવાની યોગ્ય ગતિ થવાથી શ્વાસશુદ્ધિ થવાથી આમનો દોષ દૂર થાય છે.

શરીરની સર્વ દુર્ગતિ આમ વિહાર કારણેજ થાય છે. તેથી યોગ્ય ઔષધિ સેવનથી તથા પ્રાણાયામના અભ્યાસથી ઉક્ત દોષ શરીરમાંથી દૂર કરવા યોગ્ય છે. શરીરથી નિયમ વિરોધી કોઈ પાપ જન્યુકથી થઈ ગયું હશે તો પણ ઉપરોક્ત બંને દેવતાઓની સહાયતાથી તે દૂર થઈ શકે અને તેથી આવતી સર્વ વિપત્તિઓ દૂર થઈ જશે.

બીજા મંત્રમાં (વિશ્વાનિ મેષજાનિ) સમગ્ર ઔષધિઓ સોમ અને રૂદ્રથીજ પ્રાપ્ત થાય ॥ એમ કહ્યું છે. સોમ ઔષધિઓનો રાજાજ છે, તેથી તેના ધરમાં તો સર્વ ઔષધિઓ રહેજ છે. રૂદ્ર પણ જીવન શક્તિમય છે, તેથી જ્યાં જીવન શક્તિ હશે, ત્યાં રોગો કેવી રીતે આવી શકે ! આ પ્રાણીઓ પણ સર્વ ઔષધિઓ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આથી પહેલાની જેમજ શરીરના સર્વ દોષ અને સર્વ પાપ દૂર થઈ જાય છે. તેથી સર્વ મનુષ્યો તેનાથી પોતાનું આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરે અને નીરાગી બને.

જ્ઞાનથી પાપને દૂર કરવું

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૧૩

(ઋષિઃ- ધર્મર્ક । દેવતા- વૃષા)

ત્રિતે દેવા અમૃજતૈતદેનાંસ્થિત એનન્મનુષ્યેષુ મમૃજે ।

તત્તો યદિ ત્વા ગ્રાહિરાન્શે તો તૈ દેવા વ્રત્તણા નાશયન્તુ

॥ ૧ ॥

અર્થ—(દેવાઃ એતત્ એનઃ ત્રિતે અમૃજત્) દેવાઓ-ઇન્દ્રિયોઓ-આ પાપ ત્રિતમાં-મનમાં-રાખ્યું અને તેથી (એતત્ મનુષ્યેષુ મમૃજે) તે મનુષ્યોમાં રાખ્યું છે (તતઃ યદિ ત્વા ગ્રાહિઃ આનશે) તેથી જે તને હાથીપણું અથવા એવાજ બીજા રોગોએ પકડી રાખ્યો હોય તો (દેવાઃ તે તાં વ્રત્તણા નાશયન્તુ) દેવા તારી તે પીડાને જ્ઞાનથી દૂર કરે. (૧)

બાવાર્થ— ઇન્દ્રિયોથી યજ્ઞેનાં પાપ મનમાં એકત્રિત થાય છે, અને મનમાં એકત્રિત થયેલાં પાપ મનુષ્યમાં વ્યક્ત થાય છે. તેથી જે તેનાથી વિવિધ રોગો ઉત્પન્ન થયા હોય તો તે જ્ઞાનથી દૂર કરી શકાય છે (૧)

મર્ગચીર્ધમાન્ પ્રિશાન્ પાપ્મચ્ચુત્તારાન્ગચ્છેત વા નીહારાન્ ।

નદીનાં ફેનોં અનુ તાન્ચિ નંદય ધૂણ્ણિ ધૂવન્દુરિતાનિ મૃશ્ય

॥ ૨ ॥

દ્વાદશધા નિહિતં ચિતસ્પાર્પમૃદં મનુષ્યેનુસારિં ।

તતો યદિ ત્વા ગ્રાહિરાનુશે તાં તેં મૈવા વ્રહ્મણા નાશયન્તુ

॥ ૩ ॥

અર્થ—હે (પાપ્યન્) પાપી ! (મરીચીઃ ધૂમાન્ પ્રવિશ) સૂર્ય ઉરલોમાં અથવા ધૂમાડામાં ધૂસી જતા અથવા (ઉદારાન્ અનુ ગન્છ) ઉપર થઈ આવેલ આપમાં અનુકુળતાથી દાખલ થઈ જતા, (ઉત વા નિહારાન્) અથવા તો ધૂમસમાં લય પામી જતા, (નદીનાં તાન્ ફેનાન્ અનુવિનશ્ય) નદીના તે શીલમાં તું ધૂપાઈ જતા. હે પૂખા ! (ધૂણ્ણિ દુરિતાનિ મૃશ્ય) ગર્ભધાતકોમાં તે પાપોને રાખ. (૨)

(પ્રિતસ્ય અપમૃદં દ્વાદશધા નિહિતં) ત્રિનધી પોષેલું પાપ બાર પ્રકારે સંબેલું છે. આ (મનુષ્ય યનસારિ) મનુષ્યના પાપ છે. (તતઃ યદિ ત્વા ગ્રાહિઃ આનશે) તેથી કહાચ તને હાથીપગ વગેરે રોગો ધંચેલ હોય તો (દેવાઃ તે તાં વ્રહ્મણા નાશયન્તુ) દેવ તારા એ રોગોને જ્ઞાન દ્વારા નષ્ટ કરે. (૩)

આપાર્થ—સૂર્યઉરો, અન્ધાર, પુગમ, અથવા બીજા કોઈ જગ સુધે પાપી ગયો તો તેનું પાપ ફર થઈ શકતું નથી. તેના જેટલા પાપ હોય છે તે સર્વ ગર્ભધાતકોમાં રહે છે. (૨)

મનનું પાપ બાર પ્રકારનું સમજવામાં આવે છે અને તે મનુષ્યોમાં રહે છે. તેનાથી વિરિધ રોગ વાય છે જે હાન્યકરકરવાથી ફર વાય છે (૩)

ધૂન્દિલો દ્વારા જે પાપ કરવામાં આવે છે તે સર્વ સંસ્કાર રૂપે મનમાં એકઠાં થએલાં હોય છે. તે પાપનાં પરિણામ મનુષ્ય શરીરમાં રોગોના રૂપમાં ભેગાં આવે છે. આ પાપ કલિયુગ ધૂપાવી જ્ઞાનાં નથી. સર્વથી અધિક પાપ મનમાં થાત કરવાથી થાય છે. તેથી જે પાપને ફર કરવાં હોય તો જ્ઞાનની શક્તિ કરવી જોઈએ કારણ કે જ્ઞાનથી જ સર્વ પાપો ફર વાય છે.

શાપથી હાનિ

ક્રંદિ જ, સૂક્ત ઝે

(કાવિઃ- અથર્વા સ્વસ્તયવદામઃ । દેવતા- વસ્ત્રમા.)

ઉપ પ્રાગાત્સહસ્રાક્ષો યુક્તવા શપથો રથ્ય ૧-

શપ્તારંમન્વિચ્છન્મમ વૃક ક્વાર્કિમતો ગૃહમ્

॥ ૧ ॥

પરિં ણો વૃહ્ણિ શપથ દૃદમ્પરિંધા દર્હન્ ।

શપ્તારમત્રં નો જહિ દિવો વૃક્ષમિવાશાનિઃ

॥ ૨ ॥

અર્થ—(સહસ્રાક્ષઃ શપથઃ) હજાર આંખવાળો શાપ (રથ્ય યુક્તવા) પોતાને રથ બોડીને (મમ શપ્તારં અન્વિચ્છન્) મને શાપ આપનારાને ચોધતો ચોધતો (ઉપ પ્ર અગાત્) તેની નજીક આવે છે, (વૃકઃ અવિ-મતઃ ગૃહં દિવ) જેવી રીતે વડુ વેટાવાળાના ઘરની નજીક આવે છે તેવી-રીતે. (૧)

હે (શપથ) હુહ ભાવજી ! (નઃ પરિવૃહ્ણિ) અમને છેડી દે (દર્હન્ અમિઃ દર્હં દિવ) જેવી રીતે બળનારો અગ્નિ જગથાનને છેડી દે છે તેવી રીતે (મત્ર નઃ શપ્તારં જહિ) અહીં અમને શાપ દેનારાને નાશ કરે. (દિવઃ અશનિઃ વૃક્ષં દિવ) જેવી રીતે આકાશની વિજળી વૃક્ષોને નાશ કરે છે તેવી રીતે. (૨)

યો નઃ શપાદ્શપતઃ શપતો યશ્ચ નઃ શપાત્ ।

શુને પેટ્રમિવાવક્ષામ્ તં પ્રત્યસ્યામિ મૃત્યવે

॥ ૩ ॥

અર્થ—(અશપતઃ નઃ યઃ શપાત્) શાપ ન દેનારા જેઓ અમને શાપ આપે, (યઃ ચ શપતઃ નઃ શપાત્) અને જે શાપ દેનારા છે તેઓ અમને શાપ આપે (અવક્ષામ્ તં મૃત્યવે પ્રતિ અસ્યામિ) તે હીનને હું મૃત્યુને સ્વાધીન કરૂં છું. (પેટ્ર શુને હવ) જેવી રીતે કુતરાની સાથે ટુકડો નાખવામાં આવે છે તેવી રીતે. (૩)

શાપથી હાનિ

શાપથી હાનિ

શાપ દેવાથી, કુટુબાથી કહેવાથી જે હાનિ થાય છે તેનું વર્ણન આ સૂક્તમાં કરેલું છે. શાપહનર આખોવાળો એટલે કે મહા ક્રોધી અથવા મહાક્રોધથી ઉત્પન્ન થાય છે જે શાપ આપે છે, ક્રોધી વચ્ચે કહે છે, બીજાને ક્રોધથી ખરાબ થાપે સંભળાવે છે તેનો શાપ તેનાથી હનરગણો વધીને, નાશકારી બનીને તેને શોષતો તેના તરફ પાછો આવે છે જુઓ—

સહચ્રાક્ષા શપથ શપારં અન્નિવહઙ્ગન્ ઉપામાત્ ।
(મ. ૧)

“ હનર ગણો શાપ બની શાપ દેનારાને શોષતો તેની પાસે નળ છે. ” તેથી શાપ દેનારાની હાનિ હનર ગણી થાય છે તેથી ક્રોધ ક્રોધને શાપ ન આપે

શપથ ! ન. પરિવૃઢધિ । (મ. ૨)

“ શાપ અમારી પાસે ન આવે ” અર્થાત્ અમારા મુખથી કદી ખરાબ વચન ન નીકળે અને અન્ય ક્રોધ પણ અમને ઉદ્દેશીને ખરાબ વચન ન કહે—અર્થાત્ અમે કદી શુરાં વચનો

કહીએ પણ નહિ અને સાંભળીએ પણ નહિ

શપથ ! શપારં જાહિ । (મ. ૨)

“ શાપ, શાપ આપનારનોજ નાશ કરે. ” અર્થાત્ જેનું જે કટુવચન છે તેજ તેનો નાશ કરે છે તેટલા માટે ક્રોધ કટુવચન ન બોલે કટુવચનથી આપણો પોતાનોજ નાશ થાય છે આથી ક્રોધી મનુષ્ય પોતે પોતાને ધર્મીજ સારવાનીથી બચાવી લે

અવક્ષામ્ મૃત્યવે અસ્યામિ (મ. ૩)

“ શાપ દેનારા દીન મનુષ્યને જતલુ પ્રતિ મોકલવામાં આવે છે. ” અર્થાત્ શાપ દેસાથી આમુખ્યનો નાશ થાય છે, તેથી ક્રોધ ક્રોધને શાપ આપે પણ નહિ અને કટુવચન પણ કહે નહિ

“ સ્વસ્ત્યન ” અર્થાત્ (સ્વસ્તિ વચન) “ ઉત્તમ કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરીને જીવન વ્યતીત કરવું ” એઆ સૂક્તનો ઉદ્દેશ્ય છે. આ ઉદ્દેશ્યની સિદ્ધિને માટે મનુષ્ય માટે એજ યોગ્ય છે કે તે કદી કંઈ વેળુ ન બોલે આ નિયમનું પાલન કરતાં કરતાં મનુષ્ય ઉત્તમ બને અને પોતાનું જીવન કલ્યાણ યુક્ત બનાવે

પાપ ભોચન

કાંડ ૪, સુકન ૨૭

(ત્રિપિ - મુળાઃ । દેવતા - મરુતા)

- મરુતાં મન્યે અધિં મે સુવન્તુ પ્રેમં યાજં યાજસાતે અવન્તુ ।
 આશૂર્નિધ સુયમાનદ્વ ઉતયે તે નૌ મુઠ્ઠચન્ત્વંહસઃ ॥ ૧ ॥
- ઉત્તમક્ષિતં વ્યવંન્તિ યે સદા ય આસિઞ્ચન્તિ રસમોર્પધીપુ ।
 પુરો વધે મરુતઃ પૃથિમાતુંસ્તે નૌ મુઠ્ઠચન્ત્વંહસઃ ॥ ૨ ॥
- પર્યો ધેનૂર્તા રસમોર્પધીર્તા જગમર્તા કવયો ય દ્વન્વથ ।
 શરમા મંવન્તુ મરુતૌ નઃ સ્થોનાસ્તે નૌ મુઠ્ઠચન્ત્વંહસઃ ॥ ૩ ॥
- અપઃ સંમુદ્રાદ્વિમુદ્રંહન્તિ વિઃસ્પૃધિવીમમિ યે સ્મુજન્તિ ।
 યે અન્ધિરીશાના મરુતશ્ચરન્તિ તે નૌ મુઠ્ઠચન્ત્વંહસઃ ॥ ૪ ॥
- યે ક્રીડાલેન તર્પયન્તિ યે ધૂતેન યે વા વયો મેદસા સંસ્મુજન્તિ ।
 યે અન્ધિરીશાના મરુતૌ વ્યવંન્તિ તે નૌ મુઠ્ઠચન્ત્વંહસઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ — (મરુતાં મન્યે) મરુતોનું હું મનન કરું છું કે તેઓ (મેં અધિ સુવન્તુ) મને ઉપદેશ આપે અને તેઓ (હમ વાજ યાજસાતે અવન્તુ) આ અવર્તુ અસ જ્ઞાનના પ્રસંગ માટે રક્ષણ કરે (સુયમાન્ આશૂન્ દવ) ઉત્તમ નિવભોથી ચાલનારા યોડાઓની જેમ તમને (ઉતયે અદ્વે) રક્ષણને માટે હું યોડાવું છું (તે નઃ અહસ મુઠ્ઠચન્તુ) તેઓ અમને પાપથી બચાવે (૧)

(યે સદા અક્ષિતં ઉત્તમં વ્યવંન્તિ) જે હું મેશા અક્ષય જળપ્રવાહોને ફેલાવે છે (યે ઓપ્રમીપુ રસં આસિઞ્ચન્તિ) જેઓ ઓપધિઓમા રસનું સિંચન કરે છે તે પ્રમાણે (પૃથિમાતુ મરુતઃ પુરો વધે) અન્તરિક્ષ રૂપ માતાથી ઉત્પત્ત થએલા મરુતોને હું સન્મુખ રાખું છું. તેઓ અમને પાપથી બચાવે (૨)

(ડ્રેનૂતા પ્રમ) ડ્રેનૂતા દ્રુમવે (ઓપ્રમીપુ રસ) ઓપધિઓમા રસને (સ્પૃધતા જગમ) અને યોડાઓના વેગને (યે કવય દ્વન્વથ) તથા કવિ હોવાથી ગ્રાસ કરે છે તે (મરુત ન શરમા સ્થોના અવન્તુ) મરુદ્ગણ અમને શકિત દેનારા અને સુખ દેનારા શાશ્વ અને અમને પાપથી બચાવે (૩)

(યે સમુદ્રાત આપ દિવં ઉદ્વહન્તિ) જે સમુદ્રના પાણીને ધુલોક મુધી પહોચાડે છે અને જે (દિવઃ પૃથિવી અભિસૃજન્તિ) ધુલોકમાથી પૃથ્વી પર ફરી વખત યોડાવે છે (યે દૈશાનાઃ મરુતાઃ અન્ધિ ચરન્તિ) જે સમર્થ મરુતો જળની સાથે વિચરે છે તે અમને પાપથી બચાવે (૪)

(યે ક્રીડાલેન યે ધૂતેન તર્પયન્તિ) જે અન્ન અને પેશ સર્વની તૃપ્તિ કરે છે. (યે વા વય મેદસા સંસ્મુજન્તિ) અને જે અન્નને સુષિરકર પદાર્થની સાથે ઉત્પત્ત કરે છે (યે દૈશાના મરુત અન્ધિ વ્યવંન્તિ) જે સમર્થ મરુત જળની વૃદ્ધિ કરે છે, તેઓ અમને પાપથી બચાવે (૫)

યદીદિદં મરુતો મારુતેન યદિ દેવા દૈવ્યેનિહગારં ।

યુયમીશિધ્વે વસવસ્તસ્ય નિષ્કૃતેસ્તે નો મુશ્નન્ત્વંહસઃ

॥ ૬ ॥

તિગ્મમર્નોકં ચિદિતં સહસ્વન્મારુતં શર્ધઃ પૂર્તનાસુગ્રમ્ ।

સ્તૌર્મિ મરુતો નાચિતો જોહવીમિ તે નો મુશ્નન્ત્વંહસઃ

॥ ૭ ॥

અર્થ— હે (દેવાઃ મરુતઃ) દિવ્ય મરુતો ! (યદિ દ્વં મારુતેન) બે આ જગત વાયુથી યુક્ત બન્યું (યદિ દૈવ્યેન દૈવક આર) અને બે દિવ્ય શક્તિથી યુક્ત થયું તો હે (વસવઃ) નિવાસકો (વસનારાઓ) (તસ્ય નિષ્કૃતે યુયં ઇશિધ્વે) તેના ઉદ્ધારને માટે તમેજ સમર્થ છો, તે વખે અમને પાપથી બચાવો. (૬)

(મારુતં મર્નોકં શર્ધઃ) મરુતોનું સૈનિકબળ (પૂર્તનાસુ તિગ્મ) સેનાઓમાં તીક્ષ્ણ અને (સહસ્વન્ ઉગ્રં ચિદિતં) બળયુક્ત પ્રચંડશક્તિવાળું સર્વને સારી રીતે બળીતું છે. તેટલા માટે હું (મરુતઃ સ્તૌર્મિ) મરુતોની પ્રશંસા કરું છું, અને (નાચિતઃ જોહવીમિ) તેનાથી સનાથ બનીને તેમને બોલાવું છું, કે તેઓ અમને પાપથી બચાવે. (૭)

પાપ મોચન

મરુત દેવતા

વિશ્વમાં વાયુનું નામ મરુત છે, દેહમાં રહેલા પ્રાણને પણ મરુત કહેવાય છે. તેનું નામ મરુત એટલા માટે છે કે તે (મરુ+વત્) મરનારાઓને ઉપર ઉઠાવે છે. શરીર મરણ-પામનાર છે; તેને ઉઠાવીને ઉઠા કરનાર પ્રાણવાયુજ છે. મરનારને ઉઠાડવાનો ચમત્કાર માત્ર પ્રાણજ કરી શકે છે. બીજા કાષ્ઠમાં આ સ્થિત છે નહિ. પશુઓમાં જેવી રીતે ધોડાઓ વેગવાન હોય છે તેવી રીતે દેવોમાં વાયુ વેગવાન હોય છે. તેને કારણેજ સર્વ પ્રકારનું (વાજં) બળ, અબ જીવન કલ્યાણ યથાયોગ્યરિતે પોતપોતાના સ્થાનમાં રહે છે. વાયુ માત્ર મનુષ્યનોજ પ્રાણ છે એમ નથી પરંતુ આપણે વનસ્પતિઓમાં પણ તેજ જીવનનો સંચાર કરે છે, અને વનસ્પતિઓમાંથી જે રસ પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ આ પ્રાણનુંજ કાર્ય છે. વનસ્પતિઓમાં પૌષ્ટિક રસ, ગાયોમાં અમૃત જેવું દૂધ, આકાશમાં વાદળાઓમાં રહેલું નિદોષ જળ રાખનાર આ વિશ્વવ્યાપક પ્રાણજ છે.

આ વિશ્વપ્રાણજ સમુદ્રમાંથી જળને ઉપર લઇ લાય છે, ત્યાં તેના વાદળો બને છે અને જટિ કાચ ક્રીંચી શુદ્ધજળ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે, એજ તેનો ચમત્કાર છે. પૃથ્વીપરના

સર્વ જાત અને પેશ તેને કારણેજ મળે છે પ્રત્યેક જાત અને પેશમાં જે પૌષ્ટિક સત્ત્વ રહેલો છે તે આને કારણેજ છે. આ જીવનદાયક પ્રાણશક્તિ વાયુમાં છે. એથીજ વાયુને સર્વને નિવાસક કહ્યો દરો.

વીરોમાં જે તેજ, બળ, સામર્થ્ય અને વીર્ય હોય છે, તે સર્વ આને કારણેજ છે. આ મરુતોના અને પ્રાણના કાર્ય સર્વેએ જોવા જોઇએ. જોવાથી જાણ થઇ શકશે કે પાપમાં અચરાનો ઉપદેશ મરુત કેવી રીતે આપે છે.

જનનમાં જુઓ તો જન્મશ્રો કે અન્ય સર્વ દેવ અસ્તને પામે છે પરંતુ વાયુરૂપી પ્રાણ દ્વંદ્વેષમાટે સમરસ રહીને સર્વને જીવન આપે છે આ પ્રમાણે શરીરમાં સર્વ અન્ય ઇન્દ્રિયો તથા અવયવો અજનો બોગ લે છે અને કાર્યો કરવાથી થાકી પણ જાય છે અને વિશ્રામ (આરામ) પણ લે છે. પરંતુ પ્રાણજ એક એવો છે કે જે સ્વયં બોગ લેતો નથી, તેમજ આરામ પણ ઇચ્છતો નથી, તેમજ કદી પણ થાકતો નથી. નિ સ્વાર્થ સેવા કરવાનો ઉપદેશ આથી પ્રાપ્ત થાય છે. જે જનનમાં નિઃસ્વાર્થ સેવા કરશે તેઓ નિપાપ બની જશે.

વેદમાં “ મરુત ” દેવતા દ્વારા વીરનું વળું કરેલું જો મરી જાય છે છતાં પાછા ઉપર ઉઠે છે, આ અર્થ (મરુ+વત્

શબ્દમાં કશું જોઈએ છે. શરીરમાં જોઈએ તો પ્રાણુ શરીરમાં દાખલ થાય છે, લાંબુ કાપ કરે છે, અર્થાત્ શરીરને માટે સ્વયં મરી જાય છે અને પાત્રીથી પાછો ઉભો થાય છે એ ભાવ અહીં પ્રત્યક્ષ છે. પ્રતિષ્ઠાજીમાં શરીરને માટે પ્રાણુ મરી જાય છે અને એટલા માટે જ શરીર જીવન રહે છે, પ્રાણુનો પરોપકાર શરીરપર થાય છે, તેટલા માટે શરીર જીવિત રહે છે અર્થાત્ આ પ્રાણુના યતથી શરીરની સ્થિતિ થાય છે.

આપણા સર્વ સમાજ અર્થાત્ રાષ્ટ્રમાં પણ આજ દેવું જોઈએ. રાષ્ટ્રની કલ્યાણને માટે જ્યારે અનેક વીર આત્મ-સમર્પણ રૂપ યત કરે છે ત્યારે રાષ્ટ્ર યશસ્વી બને છે, જ્યારે રસાર્થો, સંપત્તિ મનુષ્યો રાષ્ટ્રમાં અધિક સંખ્યામાં થાય છે ત્યારે તે રાષ્ટ્રનું યતન થાય છે, મનુષ્ય આ આત્મસમર્પણથી જ નિષ્પાષ બને છે એ બોધ અહીં મળે છે.

પાપ મોચન

કંઠ ૪, સૂક્ત ૨૮

(નામિઃ - યુગાતઃ । દેવતા - મહાશર્વૈ)

મયાશર્વૌ મન્વે વાં તસ્ય વિસં યયૌર્વામિદં પ્રવિશિ યદ્વિરોચતે ।

યાવુસ્વેશાધિ દ્વિપદૌ યૌ ચતુષ્પદૃસ્તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ

॥ ૧ ॥

યયૌર્મયધ્વ હુત યદુરે ચિયૌ વિવિતાવિપ્રમૃતામસિઘૌ ।

યાવુસ્વેશાધિ દ્વિપદૌ યૌ ચતુષ્પદૃસ્તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ

॥ ૨ ॥

સહસ્રાક્ષૌ ધૃત્રહણા હુલેઽહં દુરેગન્વૃતી સ્તુવન્નૈમ્યૌ ।

યાવુસ્વેશાધિ દ્વિપદૌ યૌ ચતુષ્પદૃસ્તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (મય-શર્વૌ) જગત ઉત્પન્ન કરનાર અને જગતને જીત કરનાર । (વાં મન્વે) તમો બનેલું મનન કરે છું. (તસ્ય વિસં) તેને તમો બંને બાંધો છો. (યત્ત્વં પ્રવિશિ વિરોચતે) જે આ દિશાઓમાં અમકે છે તે સર્વ (યયૌઃ વાં) તે તમારા બનેલું છે. (અસ્ય દિપદઃ યૌ દશાયે) આ દિપાદ જગતના તમો બંને સ્વામી છો, (યૌ ચતુષ્પદઃ) જે ચતુષ્પાદના પણ સ્વામી છે. (તૌ નઃ અંહસઃ મુચ્ચતં) તે તમો બંને અમને પાપથી બચાવો. (૧)

(યયૌઃ અમ્યધ્વે હુત યત્ત્વં દુરે) આ સર્વ જે તમારા બનેલી નજીક પણ છે અને દૂર પણ છે અને (યૌ ચિત્ત્વં દુપ્રમૃતાં અસિઘૌ વિવિતૌ) બાહ્ય ધારણ કરનારાઓ જ્યારે બાહ્ય દેહે છે ત્યારે ચોક્કસ તમો બંને તે વખતે જીવાઓ છો એવા તમો બંને જે દિપાદ અને ચતુષ્પાદના સ્વામી છો તે તમો બંને અમને પાપથી બચાવો. (૨)

(સહસ્રાક્ષૌ ધૃત્રહણા) તમો બંને હજારો આંખોવાળા અને શત્રુ વિનાશક છો. (દુરે-ગન્વૃતી ઉમૌ) તથા દૂર સુધી ગમન કરનારા ઉમ છો. તમો બંને (અહં હુલે સ્તુવન્નૈમ્યૌ) હું બોલાવું છું અને સ્તુતિ કરું છું, અને તમને પ્રાપ્ત કરું છું. તમો બંને જે દિપાદ અને ચતુષ્પાદના સ્વામી છો તે અમને પાપથી બચાવો. (૩)

યાવારેમાથેં વૃહ સાકમગ્રે પ્ર ચેદ્દસાદ્દમમિર્મા જનેપુ ।
 યાવસ્પેશાથે દ્વિપત્રો યૌ ચતુર્પત્રસ્તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ ॥ ૪ ॥
 યયૌર્વિધાન્નાપપચતે કશ્ચન્નાન્તદેવેપૂત માનુષિપુ ।
 યાવસ્પેશાથે દ્વિપત્રો યૌ ચતુર્પત્રસ્તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ ॥ ૫ ॥
 યઃ કૃત્યાકૃન્મૂલકૃચાંતુધાનો નિ તરિર્મન્ધત્તં વજ્રમુગ્રૌ ।
 યાવસ્પેશાથે દ્વિપત્રો યૌ ચતુર્પત્રસ્તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ ॥ ૬ ॥
 અર્ધિ નૌ વ્રૂત્ પૂતનામુગ્રૌ સં વજ્રેણ સૃજતં યઃ કિમીદી ।
 સ્તૌમિ મવાશૌર્વૌ નાથિતો જોહવીમિ તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ— (અગ્રે યૌ સાકં વૃહ આરેમાયે) પ્રથમ તમે બનેએ હળીમળીને જે ઘણું કાર્યો આશંખ્યાં અને (જનેપુ ચ અમિર્મા હત્ પ્ર અસાદ્દમ) લોકોમાં તેજ ઉત્પત્ત કર્યું. જે તમે બને દિપાદ અને ચતુર્પાદના સ્વામી છે. તે અમેને પાપથી બચાવો. (૪)

(યયૌઃ ઘઘાત્) જેનો વધ કરવાના સામર્થ્યથી (દેવેપુ ઉત્ માનુષેપુ અન્તઃ) દેવો અને મનુષ્યની અંદર (કશ્ચન ન અવપચતે) કોઈ પણ બધી શકતો નથી. અને જે દિપાદ અને ચતુર્પાદના સ્વામી છે. તે તમે બને અમને પાપથી બચાવો. (૫)

(યઃ કૃત્યાકૃન્) જે હિંસા કરનારો (યઃ યાતુધાનઃ મૂલ-કૃન્) જે યાતના વધારનારનું મૂળ છેકનારા છે (તસ્મિન્, ઉગ્રૌ, વજ્રં, નિધત્તં) તેમનાપર હે ઉગ્ર વીરો ! તમારાં વજ્ર ચલાવો. જે તમે દિપાદ અને ચતુર્પાદના સ્વામી છે તે બને અમને પાપથી બચાવો. (૬)

હે (ઉગ્રૌ) ઉગ્રસ્વભાવવાળો ! (નઃ પૂતનામુ અધિવ્રૂત્) અમારા સમુહમાં, સેનાઓમાં યોગ્ય ઉપદેશ કરો. (યઃ કિમીદી) જે સ્વાર્થી હોય તેના પર (વજ્રેણ સંસૃજતં) વજ્ર પ્રહાર કરો. એટલા માટે જ (મવાશૌર્વૌ) હું ભવ અને શવની (સ્તૌમિ) સ્તુતિ કરું છું. અને (નાથિતઃ જોહવીમિ) તેમનાથી સનાથ બનીને તેમને બોલાવું છું કે (તૌ નઃ અંહસઃ મુચ્ચતં) તે તમે બને અમને પાપથી બચાવો. (૭)

ભવ અને શવ

આ બંને શક્તિઓ છે, એક “ ભવ ” અર્થાત્ વધારનારી, વધક શક્તિ છે અને બીજી “ શવ ” અર્થાત્ ઘાતક શક્તિ છે. આ સમગ્ર જગતમાં એ બે શક્તિઓ કાર્ય કરી રહી છે, એકઠી વૃદ્ધિ યથ રહી છે અને બીજીથી નાશ યથ રહ્યો છે. બાળકમાં વિનાશક શક્તિનો ભુસ્સો ઓછો હોય છે બ્યારે વધક શક્તિનો ભુસ્સો વધારે હોય છે, આ કારણને લીધે જ બાળક વધે છે, વૃદ્ધમાં આ વાત ઉલટી બની જાય છે તે કારણે વૃદ્ધ હીણ થાય છે. જગતમાં આ બંને પરમાત્મ શક્તિઓનું કાર્ય કેવી રીતે ચાલે છે તે વાત આ સૂક્તમાં સારી રીતે દર્શાવી છે. મનુષ્યમાં પણ આ બે શક્તિઓ છે. જે મનુષ્ય પાપથી અથવા ધર્મથી તેને માટે એ યોગ્ય છે કે તે આ શક્તિઓનો એવો ઉપયોગ કરે કે જગતમાં તેથી મારફાડ ન વધે પરંતુ શાન્તિ અને સુખ વધે—આમ કરવાથી મનુષ્ય પાપથી બચી શકે છે.

મનુષ્યમાં “ ભવ ” શક્તિ છે જેનાથી તે સુખોપયોગના નાના પદાર્થો ઉત્પન્ન કરે છે અને મનુષ્યમાં બીજી પણ “ શવ ” શક્તિ છે જેનાથી તે ભાગ ફેડ કરીને વિધાતક કાર્ય પણ કરી શકે છે. જે મનુષ્ય પાપથી અથવા ધર્મથી છે તેને માટે એજ યોગ્ય છે કે તે પોતાની ભવ શક્તિ જનકતાથીના સત્કાર્યોમાં ઉપયોગ કરે. અર્થાત્ જનતાનું જેનાથી હિત થયું

દોષ એના મુખ કાપે કરવામાં ઉત્તર શક્તિનો ઉપયોગ કરે. તેની પાસે બીજી શક્તિ શરૂ થઈને છે, તેનાથી ભાગદોડ માંડ થઈ શકે છે એ વાત સત્ય છે. પરંતુ તેના પશુ ઉપયોગ જનનાની બચાવ માટે પણ થઈ શકે છે એ વાત પણ સત્ય છે. જે માનવની ઉત્પત્તિના વિધાનક છે તેમને દૂર કરવામાં આ શક્તિનો ઉપયોગ કરવાથી આ વિપાતક શક્તિ પણ પરોપકાર કરનારી બની શકે છે. આ પ્રમાણે આ શક્તિનો ઉપયોગ પણ પરોપકારમાં થશે ત્યારે અનુભવી બને શક્તિઓથી પરોપકાર થવાથી તેનું સમય ઇચ્છન થઈ શકે બની જશે અને તેના પાપ નાશ પામશે, અને તે પુરુષાર્થ બનશે જશે. આ ઉપાય જ્ઞાતમશુદ્ધિને માટે આવશ્યક છે એ આ સૂત્ર દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે તેથી પાકક આ શક્તિઓને પોતાની અંદર જુએ અને તેમનાથી ઉત્તર પ્રકારનો વ્યવહાર કરીને પોતેજ પોતાને પાપથી બચાવે.

પાપ મોચન

કંઠિ ૪, સૂત્ર ૨૯

(ઋષિ-ગૃમ્હાર : દેવતા-મિત્રાવરુણ)

મન્યે વાં મિત્રાવરુણાવૃતાવૃષૌ સર્વેતસૌ દુઃકૃણો યૌ નુદેયે ।

પ્ર સત્યાવાનમવથો મરેપુ તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ

॥ ૧ ॥

સર્વેતસૌ દુઃકૃણો યૌ નુદેયે પ્ર સત્યાવાનમવથો મરેપુ ।

યૌ ગચ્છથો નૃચક્ષસૌ વૃષુણા સુતં તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ

॥ ૨ ॥

યાવાઙ્ગિરસમવથો યાવગસ્તિ મિત્રાવરુણા જમદગ્નિમત્રિમ્ ।

યૌ કશ્યપમવથો યૌ વસિષ્ઠ તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ

॥ ૩ ॥

યૌ શ્યાવાશ્વમવથો વદ્યશ્વ મિત્રાવરુણા પુરુમીદમત્રિમ્ ।

યૌ વિમદમવથો સત્તર્થગ્નિ તૌ નૌ મુચ્ચતમંહસઃ

॥ ૪ ॥

અર્થ—હું (મિત્રા-વરુણૌ) મિત્ર અને વરુણ ! (વાં મન્યે) હું આપ બંનેનું મનન કરું છું, આપ બંને (વૃતાવૃષૌ સર્વેતસૌ) સત્યને વધારનારા અને રક્ષિતને આપનારા છે. (યૌ દુઃકૃણો નુદેયે) તમે બંને દ્રોહ કરનારાઓને હઠાવી દો છો, (મરેપુ સત્યાવાનં પ્ર અવથઃ) સ્પર્ધામાં સત્યપાલન કરનારાઓનું ઉત્તમ રક્ષણ કરો છો. (તૌ નઃ અંહસઃ મુચ્ચતં) તે તમે બંને અમને પાપથી બચાવો. (૧)

(યૌ મરેપુ સત્યાવાનં અવથઃ) જે તમે બંને સ્પર્ધામાં સત્યપાલન બચાવો છો (યૌ સર્વેતસૌ દુઃકૃણો નુદેયે) તમે બંને સર્વેત બનીને દ્રોહકારીને દૂર હઠાવો છો અને (યૌ નૃચક્ષસૌ) તમે બંને મનુષ્યોનું નિરીક્ષણ કરનારા છો. (વૃષુણા સુતં ગચ્છથઃ) પોષક શક્તિની સાથે યજ્ઞને પ્રતિ પહોંચો છો તે તમે બંને અમને પાપથી બચાવો. (૨)

(યાં મિત્રાવરુણૌ) જે બંને મિત્ર અને વરુણ (ઙ્ગિરસં, અગસ્તિ જમદગ્નિમ્ અત્રિં અવથઃ) અંગિરા, અગસ્તિ, જમદગ્નિ અને અત્રિની રક્ષા કરો છો (યૌ કશ્યપં અવથઃ યૌ વસિષ્ઠં) જે કશ્યપ અને વસિષ્ઠની રક્ષા કરે છે તે તમે બંને અમને પાપથી બચાવો. (૩)

(યૌ મિત્રાવરુણૌ) જે બંને મિત્ર અને વરુણ (શ્યાવાશ્વં વદ્યશ્વં પુરુમીદં અત્રિં અવથઃ) શ્યાવાશ્વ, વદ્યશ્વ, પુરુમીદ અને અત્રિની રક્ષા કરો છો (યૌ વિમદં સત્તર્થગ્નિં અવથઃ) જે વિમદ અને સત્તર્થગ્નિની રક્ષા કરો છો, તે તમે બંને અમને પાપથી બચાવો. (૪)

યૌ મરદ્વાજમવંથો યૌ ગવિધિરં વિશ્વામિત્રં વરુણ મિત્ર કુત્સમ્ ।

યૌ કક્ષીર્વન્તમવંથઃ પ્રોત કણ્વં તૌ નૌ મુશ્રતમંહંસઃ

॥ ૫ ॥

યૌ મેધાતિથિમવંથો યૌ ત્રિશોકં મિત્રાવરુણાવુશનાં કાવ્યં યૌ ।

યૌ ગોતમમવંથઃ પ્રોત મુદ્ગલં તૌ નૌ મુશ્રતમંહંસઃ

॥ ૬ ॥

યયો રથઃ સત્યવર્ત્મર્જુરશ્મિર્મિથુયા ચરન્તમભિયાતિં દૂપયન્ ।

સ્તૌમિ મિત્રાવરુણૌ નાથિતો જૌહવીમિ તૌ નૌ મુશ્રતમંહંસઃ

॥ ૭ ॥

અર્થ— (યૌ મિત્ર વરુણ) જે મિત્ર અને વરુણ (મરદ્વાજં ગવિધિરં વિશ્વામિત્રં કુત્સં અવથઃ) બારદ્વાજ, ગવિધિર, વિશ્વામિત્ર અને કુત્સની રક્ષા કરે છે (યૌ કક્ષીર્વન્તં કણ્વં પ્ર અવથઃ) જે કક્ષીવાન અને કણ્વની રક્ષા કરે છે તે તમે બંને અમને પાપથી બચાવો. (૫)

(યૌ મિત્રાવરુણૌ) જે બંને મિત્ર અને વરુણ (મેધાતિથિં, ત્રિશોકં, કાવ્યં ડગનાં અવથઃ) મેધાતિથિ, ત્રિશોક, કાવ્ય ઉશનાની રક્ષા કરે છે (યૌ ગોતમં ઉત મુદ્ગલં અવથઃ) જે ગોતમ અને મુદ્ગલની રક્ષા કરે છે તે તમે બંને અમને પાપથી બચાવો. (૬)

(યયોઃ સત્યવર્ત્મા ક્રજુરશ્મિઃ રથઃ) જેનો સત્યમાર્ગવાળો સરળ કિરણવાળો રથ (મિથુયા ચરન્તં દૂપયન્ અભિયાતિ) મિથ્યાચારિને સતાપીને જે પોતાનું વર્તન શુદ્ધ રાખે છે, તે (મિત્રાવરુણૌ સ્તૌમિ) મિત્ર અને વરુણની હું સ્તુતિ કરું છું અને તેમની પાસેથી (નાથિતઃ જૌહવીમિ) સનાથ બનીને તેમને બોલાવું છું કે તેઓ બંને અમને પાપથી બચાવે. (૭)

પાપ મોચન

મિત્ર અને વરુણ

મૃગાર સૂકતોમાં આ સપ્તમ અથવા અન્તિમ સૂકત છે. ૨૩ થી ૨૯ આ સાત સૂકતો પાપમોચન વિષયના છે અને આ સાત સૂકતોના અપિ મૃગાર છે આ સૂકતો બાપાની દૃષ્ટિથી ધણાજ સરળ છે, પરંતુ પાપમોચનના અનુશાનની દૃષ્ટિથી ધણાજ ગંભીર છે. તેમના વિષય સારી રીતે સમજાય તેટલા માટે નીચે આપેલ કેટલુંક લખ્યો—

સૂકત	દેવતા	આપણા શરીરમાં શકિત	અનુષ્ઠાન વિધિ
૨૩	અગ્નિ	વાણી શકિત	વાણી સંયમ.
૨૪	ધન્વ	બળ	બળનો સદુપયોગ.
૨૫	વાયુ	ગ્રાહ્ય, નેત્ર	ગ્રાહ્યાધામ અને નેત્રની પવિત્રતા.
૨૬	ધાત્રા પૃથ્વી,	સ્થૂળ સુક્ષ્મ શકિતઓ	સત્કર્મમાં પોતાની શકિતઓનું સમર્પણ.
૨૭	મરૂત	ગ્રાહ્ય	ગ્રાહ્યાધામ.
૨૮	બાવાસર્વા, રૂદ્રઃ	વધક અને ધાતક શકિતઓ	આપણી આ શકિતઓનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરવો.
૨૯	મિત્રા વરુણૌ	મિત્રભાવ અને શ્રેષ્ઠભાવ.	બંનેના સદુપયોગ.

આ કોણકનું નિરીક્ષણ કરવાથી જાણાય આવશે કે પાપ મેચનનું અનુજાન કમરતિ થઇ શકે આ અનુજાનનું તામિય સમજવા માટે એક ઉદાહરણ લઇએ એક મનુષ્ય એમ કહે છે કે “ સૂર્ય દેવ અમને માગે જતાવે. ” આ વાક્યથી સૂર્યનો માગ દેખાવાની સાથે સંબંધ છે એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. પરંતુ જો કોઇ મનુષ્ય પોતાની આંખો બંધ કરી લે અને માગની આંખો બાંધી જરાપણ નજર નાખે નહિ તો સૂર્ય કાગવાન હજારો કિરણોથી પ્રકાશિતો હોય તો પણ તેને માગ દેખાશે નહિ આથી અનુજાનનો માગ નિશ્ચિત થયો તે એ છે કે “ મનુષ્ય પોતાની અંદરની શક્તિઓને સન્માનનો બોધ થાય એવા યોગ્ય સરળ માગ પર રાખવાનો યત્ન કરે અને બાહ્ય શક્તિઓની સહાયતા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા કરે ” એમ કરવાથી જ તેની કામના પૂર્ણ થઇ શકે છે.

કોઇ એક માણસને કોઇ એક સહેલાઈ જવાનું છે, તે રસ્તો જાણ્યા માગે છે. હવે જો તે પોતાની આંખો ખુલ્લી રાખીને, પૂરેપૂરી શક્તિ વાપરીને માગે જોવાનો પ્રયત્ન કરે તો જ તે સૂર્ય દેવતાના પ્રકાશથી અધિકમાં અધિક લાભ ઉઠાવી શકશે બાજુ પ્રકારે અન્યાય વિધેયોના સમ્બંધમાં જાણવું જોઈએ અર્થાત્ “ પાપ મેચન ” એ મૂખ્ય ત્રિષય છે. સકત પોતે પોતાને પાપથી બચાવવા કહે છે, તેથી પૂર્વોક્ત ઉદાહરણના ન્યાયે તેણે પોતાની સર્વ શક્તિઓનો સમય કરીને તેમના સમય દ્વારા પોતાને પાપથી બચાવવાનો જીવિર પ્રયત્ન કરેલો જોઈએ, અને એ પ્રયત્ન કરતી વખતે બાહ્ય શક્તિઓની સહાય પ્રાપ્ત થાય એવી ઇચ્છા કરવી જોઈએ યાદ રાખવું જોઈએ કે બાહ્ય શક્તિઓ તો સ પૂર્ણ સહાય આપવાને માટે તૈયાર જ હોય છે જે ન્યૂનતા છે તે આપણા પ્રયત્નની છે. આજ બંધ કરનારો સૂર્યના પ્રકાશનો લાભ લઇ શકે નહિ તેથી ઉલટું આંખો ખુલ્લી રાખનાર જ તેનો લાભ ઉઠાવી શકે છે, અર્થાત્ આ પ્રયત્નોના માણસનો પ્રયત્ન હોવા જોઈએ આજ વાત વિશેષ સ્પષ્ટતામાં સમજા થાય છે ઉપરોક્ત સાત સંકેતોમાં જે સાત બાહ્ય શક્તિઓની પ્રાપ્તિ કરવામાં આવી છે અને તેમની સહાયતાની યાચના કરવામાં આવી છે તે પોતાના અનુજાનની તૈયારી સાથે જ કરેલ છે, તે પાઠકોએ અવરજ અવરજમાં રાખવું જોઈએ. નહિ તો અનુજાન સિદ્ધ થયા સુકત કોઇ પણ લાભ આપી શકે નહિ.

“ સૂર્ય અમને માગે જતાવે ” એમ કહેનારોએ

પોતાની આંખો ખુલ્લી રાખીને માગે જોવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. “ જળ અમારી તપા થાત કરે ” એમ કહેનારોએ પ્રથમ જળ પોતાના હાથમાં લઇને પીવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. “ અમ અમારા સરીરની શક્તિ વધારે ” એવી પ્રાર્થના કરનાર પહેલાં ઉત્તમ અમ તૈયાર કરે અને તેનું સેવન વિધિપૂર્વક કરે અને પછીથી કહે કે આ અમ મારા સરીરને પુષ્ટ કરે. ફરક પ્રાર્થના તેની પૂર્વે કરવા યોગ્ય અનુજાનની સુચના કરે છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે પ્રત્યેક પ્રાર્થનાનો ઉચ્ચાર અનુજાનપૂર્વક થવો જોઈએ અનુજાન પૂર્વક કરેલી પ્રાર્થના જ સફળ થાય છે અર્થાત્ અનુજાન રહિત પ્રાર્થના નિષ્ફળ જાય છે વૈદિક પ્રાર્થનાઓથી મનુષ્યને જે ઉત્તમિતો માગે દેખાય છે તે આ રીતે અનુજાન પૂર્વક પ્રાર્થના કરવાથી જ થાય છે અન્યથા નહિ જ

અનુજાન આપણી અંદર રહેલા દેવતાઓ દ્વારા અર્થાત્ આપણી ઇન્દ્રિયો અને અવયવો દ્વારા કરવામાં આવે છે તેનો સમ્બંધ જે જે બાહ્ય દેવતાઓની સાથે છે તેમની સહાયને માટે પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. અર્થાત્ કોઇ પ્રાર્થના અનુજાન વિના કરવામાં આવતી નથી. જેકંઈ અને તેટલું અનુજાન કરીને જ્યારે આપણી શક્તિ અમ્મ પ્રતીત થાય અને અધિક શક્તિની પ્રતળ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે જ પ્રાર્થનાનો સમય થાય છે આ રીતે આ સતે સક્રિયતાનું મનન કરવાથી પાપ મેચનના અનુજાનની રીતની યોગી મેથોડ જાણ થઇ જાય છે સરલરૂપથી કહીએ તો આ સક્રિયતાની બોધિત થતું અનુજાન આજ છે.

“ વાણીને પવિત્ર બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો અર્થાત્ મુખથી અપવિત્ર સ્પર્શોનો ઉત્તાર ન કરવો, પોતાના બગાડો ઉપરોક્ત સ્પર્શમાં કરવો અને કરી પચ્ચ પરપીઠ ન કરવી, પોતાના પ્રાણોનું કુભાગિણી આચાર્ય કરીને મનને શાંત અને સ્થિર બનાવવું નેનાદિ ઇન્દ્રિયોને શુભ કર્મોમાં નિયુક્ત કરવી અને તેમને દુષ્કર્મથી અને અશુભ પ્રવૃત્તિઓથી દૂર રાખવી, આપણામાં જે કંઈ સામર્થ્ય હોય તે સત્કર્મમાં ખર્ચવું અને અશુભ પ્રવૃત્તિથી દૂર રાખવું દસેદસ પ્રાણોને બચાવવા ઉપમ ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરવો. આપણી અંદર વધારે અને ધાતક જેને શક્તિઓ છે તેથી કોઈનો ધાનપાત ન કરવો, પરંતુ તે શક્તિઓને સન્માન પ્રદાન કરવી આપણી આંદર જે મિત્રભાવ છે અને વરિષ્ઠાનો જે ભાવ છે તેને મન્ય કાચની પ્રતિષ્ઠા શેકવો અને તેમને અમંગળ

કાંઈથી દૂર રાખવા આ અનુષ્ઠાનની વિધિનો સારાંશ છે તેમાં આપણી જે શક્તિ દ્વારા અનુષ્ઠાન કરનામા આવતું હોય, તેની સાથે સમ ધ રાખનાર બ્રાહ્મ દેવતાની પ્રાર્થના અધિક શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી કરવી જોઈએ અર્થાત્ પોતાનું અનુષ્ઠાન અને પ્રાર્થના એકજ સ્ત્રોતમાં હોય જોઈએ પાણી પીતી રખતે અનનની પ્રાર્થના ન કરવી જોઈએ અને ભોજન કરતી વખતે અન્ય કોઈ દેવની પ્રાર્થના ન થવી જોઈએ પ્રાર્થનાથી આપણો સમ ધ રિશ્વની વિશાળ શક્તિઓની સાથે કરવામાં આવે છે આ એકતાનતાથી ધણી મોટો લાભ થાય છે

૨૯ મા સૂક્તમાં કહેનામાં આજુ છે કે જે (સત્યવાન્) સત્યનું પાલન કરનારો હોય છે તેને પરમાત્માની શક્તિઓની સહાયતા મળે છે (મ ૧-૨) આ મંત્રોમાં એટલું કહીને આગળ ઉપર સત્યપાલન કરનારા અને અનુષ્ઠાની મહત્ત્વમાં આને કેવી રીતે સહાય મળી તેમની નામાગણિ આપે છે તેથી આ નામ એક એક વિશિષ્ટ યુગ્મની સૂચના આપે છે તેથી આ નામનો વિચાર કરવાથી કયા અનુષ્ઠાની અનુષ્ઠાને ઇશ્વર ની સહાય મળી શકે છે તેનો બોધ થાય છે તેથી તેમનો મનેશ્વર્ય જોઈએ

- ૧ સત્યવાન્- સત્ય પ્રતિષ્ઠા સત્યનું પાલન કરનારો
- ૨ અગિરસ્- અગોમા જે જીવન રસ માં તેનું જાન ધરાવનાર
- ૩ ઇમગસ્તિ- (ઇમગ+સ્તિ) પાપને દૂર કરવામાં જે દત્તચિત્ત હોય છે તે
- ૪ જમદગ્નિ- (જમદ+ગ્નિ) પ્રાણ આદિ અગ્નિ આને પ્રજ્વલિત કરનાર
- ૫ મગ્નિ- (મતિ) ભ્રમણ કરીને ઉદ્ધારને માટે મન કરનારો
- ૬ પદયપ- (પદયક) સદ્મદર્શી
- ૭ ઘસિષ્ઠ- સર્વ રથાને સુખ પૂર્વક નિરાસ કરાવનારો
- ૮ દયાવાશ્વ- (દયેગતી) ગતિશીલ, પ્રવલનશીલ
- ૯ વધ્યશ્વ- (વધિ) રતબ્ધ (અશ્વ) થી આગે-વાગે અર્થાત્ જેના ઇન્દ્રિય રૂપી ધોઆ યચળ હોતા નથી
- ૧૦ પુરુષાદિ (પુરુ) ધર્મ (મીઠ) ધનાદિ સાધન સપત્ત

- ૧૧ વિમદ- (વિગત મદ) જેનામાંથી મદ, ગર્વ આલ્સો મળે છે એવો
- ૧૨ સત્સવધિ- જેણે પોતાના સાતે ઇન્દ્રિયોને રતબ્ધ કરી છે એવો
- ૧૩ મરદ્વાજ- (મરત્વ+વાજ) જે અત્યંત દાનકર છે
- ૧૪ ગવિષ્ઠિર- (ગવિ) વાણી વાણીમાં જે રિચર રહે છે અર્થાત્ જે પોતાના વચનની સત્યતા જાળવે છે
- ૧૫ વિશ્વા-મિત્ર- (વિશ્વસ્ય મિત્ર) સર્વનો મિત્ર, કોઈની દ્વેષ ન કરનારો
- ૧૬ કુલ્સ- દોષોની નિંદા કરનારો
- ૧૭ કર્ણીવાન્- (કર્ણી) ગતિશીલ, પ્રવલનશીલ
- ૧૮ કણ્વ- શબ્દ વિવામાં પ્રવિણ
- ૧૯ મેઘાતિથિ- (મેઘા) છુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરનારો
- ૨૦ ત્રિશોક- રથુ, સદમ અને કારણ આ ત્રણ વિષયોના અચાનકો જેને શોક થય છે
- ૨૧ ડશાનાકાદ્ય- સપત્તી કનિ
- ૨૨ ગોતમ- (ગો) ગતિશીલ, પ્રવલનશીલ
- ૨૩ મુદ્ગલ- (મુદ્) આન દને ધારણ કરનારો, આન દ વૃત્તિથી રહેનારો

અધિઓના નામોનો મનેશ્વર્ય આ છે પાઠક જો આ શબ્દોનો અધિક અભ્યાસ કરશે તો ધણી બોધ પ્રાપ્ત થશે આ અર્થથી જાણ થઈ શકે છે કે આત્મ-સુધારણાના પ્રયત્ન તેઓ કઈ રીતે કરનાર છે આ પ્રકારના પ્રયત્ન કરનારને પૂર્વેકિત દેવતાઓ સર્વ પ્રકારની સહાયતા કરે છે અને તેની ઉત્તિ કરવામાં મદદરૂપ બને છે જે લોકો તેમની જેમ પ્રયત્ન કરશે તેમને પણ તેજ પ્રકારે દેવતાઓ તરફથી સહાય પ્રાપ્ત થઈ શકશે પરંતુ જે લોકો પોતાની ઉત્તિ માટે દક્ષ રહેતા નથી, તેમને કોઈ પણ પ્રકારની સહાય મળતી નથી. આ વિષયમાં આ બે શબ્દો જુઓ—

- ૧ મુદ્ગલ- દોહ કરનારો, માતપત કરનારો, (મ. ૧-૨)
 - (૨) મિથુણા સરન્-મિથ્યા વ્યવહાર કરનારો (મ ૭)
- પાઠક અહીં તકમાં રાખે કે અગ્નિ, વાયુ, સૂર્ય દેવતાદિ દેવતાઓ દ્વેષા સહાય કરવાને તૈયાર જ હોય છે, પરંતુ તેમની પામેથી સહાયના પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન માણસે કરવો જોઈએ જો અનુષ્ઠા પ્રયત્ન નહિ કરે તો લાભ થશે અસ -

બદલ જે માતૃભૂમિ આત્મ સુધારણાના પ્રાણી કરે છે જ્યાં તેથી પાદકો માટે એ ઉચિત છે કે તેઓ પોતાની તેઓને પૂર્વોક્ત અભિઓની જેમ ઇતિ પ્રાપ્ત થાય છે ઉચ્ચિત માટે અનુગ્રહ કરે, સન્માનથી ચાલે, પૂર્વોક્ત ન વિ અન્ય લોકો પ્રાપ્ત ન કરવાની કારણે પાપ પડે રહી જાય ॥ ઇચ્છના આદર્શ પોતાની સન્મુખ રાખે અને ઉદ્ગતિના પથ ઉપર સીધા એક એક પગથિયું ઉપર ચડે કદી પાછું અવતરે આ પ્રકારના જે લોકો જાય છે તેમ જ ઉતરે થતી જ નિતા મામેં આને નહિ

દુઃખમોચન અને વિજય પ્રાપ્તિ

કાંડ ૧૬, સૂક્ત ૧

(જપિ - અર્ધર્વા । દવતા - પ્રજાપતિ)

અતિસૃષ્ટો અપાં વૃષમોઽતિસૃષ્ટા અગ્રયોં વિન્ધ્યાઃ	॥ ૧ ॥
રુજન્પરિરુજન્મૃણન્પ્રમૃણન્	॥ ૨ ॥
શ્રોતો મનોહા સુનો નિર્દાહ આત્મદૂર્પિસ્તનૂર્પિઃ	॥ ૩ ॥
દદ્યં તમતિ સૂજામિ તં મામ્યવનિક્ષિ	॥ ૪ ॥
તેન તમમ્યવતિસૂજામો યોદ્ધ્માન્દ્રેષ્ટિ યં વ્યયં દ્વિષ્મઃ	॥ ૫ ॥
અપામગ્રમસિ સમુદ્ર લોઽમ્યવસૂજામિ	॥ ૬ ॥
યોદ્ધ્સ્વ્યઃ પ્રિરતિ ત સૂજામિ શ્રોક સ્વર્નિં તનૂર્પિઃ	॥ ૭ ॥
યો યં આપોઽગ્નિરાગ્નિરેઽસ એપ યદ્ધો ધોર તત્તેતત્	॥ ૮ ॥

અર્થ— (૧) (અપા વૃષમ અતિસૃષ્ટ) જળની વર્ષા કરનાર મુકલ થાઓ, (વિન્ધ્યા અગ્રય અતિસૃષ્ટા) દિવ્ય અગ્નિ મુકલ કરવાના આબ્યા (૧) (રુજન્ પરિરુજન્) તોડતો, તોડતો સર્વ રીતે ફાડી નાખતો (મૃણન્ પ્રમૃણન્) ખારી નાખતો અને નાશ કરતો, (૨) (શ્રોક સ્વર્નઃ) ધાતક અને ખોદનારો (નિર્દાહ) દાહ કરનારો (મનો-હા) મનનો નાશ કરનારો (આત્મ દૂર્પિઃ) આત્માને દૂષણ દેનારો, અને (તનૂ દૂર્પિઃ) શરીરને દૂષિત કરનારો (૩) (દદ્યં તમતિ સૂજામિ) આ તરફથી હું તે શત્રુને દૂર કરું છું (તમા અમ્યવનિક્ષિ) તેને હું કદાપિ ફરીથી પ્રાપ્ત ન થાઉં (૪) (ય અસ્માન્ દ્રેષ્ટિ) જે અમારો દેશ કરે છે અને (ય વ્યયં દ્વિષ્મ) જેનો અમે દેશ ફરીએ છીએ (ત તેન આમે અતિ સૂજામ) તેને તેના દારા અમે દૂર કરીએ છીએ (૫) (અપા અગ્ર અસિ) હું જળનો અથ્રભાગ છું (વ સમુદ્રં અમિઅવસૂજામિ) તમને હું સમુદ્ર તરફ ઠોડી મૂકું છું (૬) (ય અસ્તુ અગ્નિ) જે જળમાં પથ્થુ અગ્નિરૂપે છે (ત અતિ સૂજામિ) તેને હું મુકલ કરું છું (શ્રોક સ્વર્નિં તનૂર્પિઃ) ॥ તક, ખાઈ જનાર શરીરને દૂષિત કરનારને હું દૂર કરું છું (૭) (ય અગ્નિ આપ વ આગ્નિવેદ) જે અગ્નિ આપ એટલે કે પાણીમાં પ્રવેશ પામ્યો છે (સ એપ) તે આ છે (યત્ત ધઃ ધોર તત્તેતત્) જે આપને માટે મહાભય કરે છે તે આ છે (૮)

ઇન્દ્રસ્ય વ ઇન્દ્રિયેણામિ પિંચેત્	॥ ૯ ॥
અરિપ્રા આપો અપં રિપિમસ્મત્	॥ ૧૦ ॥
પ્રાસ્મદેનોં વહન્તુ પ્ર દુપ્વપ્ચં વહન્તુ	॥ ૧૧ ॥
શિવેન મા ચક્ષુપા પશ્યતાપઃ શિવયાં તન્વોપં સ્પૃશત્ ત્વચં મે	॥ ૧૨ ॥
શિવાનગ્રીર્નપ્સુપદોં હવામહે મયિ ક્ષત્રં વર્ચ આ ધંત દેવીઃ	॥ ૧૩ ॥

[૨]

નિદુર્મર્ણ્યઃ કુર્જા મધુમતી વાક્	॥ ૧ ॥
મધુમતી સ્થ મધુમતીં વાચંમુદેયમ્	॥ ૨ ॥
ઉપહૂતો મે ગોપા ઉપહૂતો ગોપીથઃ	॥ ૩ ॥
સુશ્રુતૌ કર્ણૌ મદ્રશ્રુતૌ કર્ણૌ મદ્રં શ્લોકં શ્રૂયાસમ્	॥ ૪ ॥
સુશ્રુતિશ્ચ સૌર્પણ્યશ્ચ મા હાસિષ્ઠાં સૌર્પણ્યં ચક્ષુરજંઘં જ્યોતિઃ	॥ ૫ ॥
ઋષીણાં પ્રસ્તરોઽસિ નમોઽસ્તુ દેવાય પ્રસ્તરાય	॥ ૬ ॥

અર્થ— (ઇન્દ્રસ્ય ઇન્દ્રિયેણ વઃ અમિપિચેત્) ઇન્દ્રની ઇન્દ્રિયેથી આપનો અભિપ્રેક કરવામાં આવે. (૯) (અરિપ્રાઃ આપઃ) નિદોષિ પાણી છે તે (અસ્મત્ રિપં અપ) અમારામાંથી મળને દૂર કરે. (૧૦) (અસ્મત્ પનઃ પ્રવહન્તુ) અમારાથી પાપને દૂર કરે તથા (દુપ્વપ્ચં પ્રવહન્તુ) દુષ્ટ સ્વભાવના હેતુને પણ દૂર કરે. (૧૧) હે (આપઃ) જળો ! (મા શિવેન ચક્ષુપા પશ્યત્) અને કલ્યાણકારી દૃષ્ટિથી જુઓ. (મે ત્વચં શિવયા તન્વા અપસ્પૃશત) મારી ત્વચાને પોતાના શુભ શરીરથી સ્પર્શ કરે. (૧૨) (અપ્સુપદઃ શિવાન અમિન હવામહે) જળમાં સહેનારા શુભ કૃણ આપનાર અગ્નિને અને બોલાવીએ છીએ. (દેવીઃ) હે દિવ્ય જળો. (મયિ ક્ષત્રં વર્ચઃ આપત્) મારામાં ક્ષાત્રબળ અને તે જ ધારણ કરે. (૧૩)

[૨] (દુઃ અર્મર્ણ્યઃ નિઃ) દુર્ગતિ દૂર થાએ. (કુર્જા મધુમતી વાક્) બળશાળી મીઠી વાણી હો. (૧) વાણી (મધુમતી સ્થ) મીઠી હો. (મધુમતીં વાચંમુદેયં) મીઠ સાવા બોલુ (૨) (મે ગોપાઃ ઉપહૂતઃ) મારે ગોપાલ, ઇન્દ્રિયપાલ-બોલાવવામાં આવ્યો. (ગોપીથઃ ઉપહૂતઃ) વાણીને રક્ષક, ગોરક્ષક, અથવા ઇન્દ્રિયરક્ષક બોલાવવામાં આવ્યો છે. (૩) (સુ-શ્રુતૌ કર્ણૌ) મારા બંને કાન ઉત્તમજ્ઞાન સાંભળનારા બને. (મદ્રં શ્રુતૌ કર્ણૌ) કલ્યાણ વચન સાંભળનારા મારા કાન હો, (મદ્રં શ્લોકં શ્રૂયાસં) કલ્યાણમયી પ્રશંસા હું સાંભળ્યા જ કરું. (૪) (સુશ્રુતિઃ ચ ઉપશ્રુતિઃ ચ) ઉત્તમ શ્રવણશક્તિ અથવા દૂરથી સાંભળવાની શક્તિ, (માં મા હાસિષ્ઠાં) અને કદી પણ ન છોડે. (સૌર્પણ્યં જ્યોતિઃ ચક્ષુઃ) ગરૂડના જેવી તેજસ્વી દૃષ્ટિ મારી પાસે (અજહં) સહાને માટે રહે. (૫) (ઋષીણાં પ્રસ્તરઃ અસિ) તું ઋષિઓનું ઢાંકણ છે (દેવાય પ્રસ્તરાય નમઃ અસ્તુ) દેવરૂપ પ્રસ્તર (ઢાંકણ) ને નમસ્કાર હો. (૬)

[૩]

મૂર્ધાહં રયીળાં મૂર્ધા સમાનાનાં મૂયાસમ્	॥ ૧ ॥
રુજશ્ચ મા વેનશ્ચ મા હાસિદાં મૂર્ધા ચ મા વિધર્મા ત્ર મા હાસિદામ્	॥ ૨ ॥
તુર્યશ્ચ મા ચમસશ્ચ મા હાસિદાં ઘર્તા ચ મા ધરુણશ્ચ મા હાસિદામ્	॥ ૩ ॥
વિમોઠશ્ચ માર્દર્યવિશ્ચ મા હાસિદામાર્દ્રવાનુશ્ચ	
મા ગાતરિશ્ચા ચ મા હાસિદામ્	॥ ૪ ॥
બૃહસ્પતિર્મે આત્મા નુમળા નામ્ હૃદ્યઃ	॥ ૫ ॥
અસંતાપ મ્ હૃદયમુર્ધાં ગવ્યૂતિઃ સમુદ્રો અસ્મિ વિધર્મણા	॥ ૬ ॥

[૪]

નામિરુહ રયીળાં નામિઃ સમાનાનાં મૂયાસમ્	॥ ૧ ॥
સ્વાસર્દસિ સૂપા અમૃતો મર્ચ્યેધ્વા	॥ ૨ ॥
મા માં પ્રાણો હાસીન્મો અપાનોઽવહાય પરો ગાત્ર	॥ ૩ ॥
સૂર્યો માર્દઃ પાસ્વણિઃ પૃથિવ્યા ઘાપુરન્તરિક્ષાદ્યમો	
મનુષ્યેભ્યઃ સરસ્વતી પાર્થિવેભ્યઃ	॥ ૪ ॥
પ્રાણાપાનો મા મા હાસિદં મા જને પ્ર મેપિ	॥ ૫ ॥

અર્થ— [૩] (રયીળાં મૂર્ધા મૂયાસ) ધનોનો હું મસ્તકની જેમ ઉચ્ચે સ્વામી બનું તથા (સમાનાના મૂર્ધા મૂયાસ) સમાન માથુસોમા હું મૂખી બનું (૧) (રુજ વ વેન વ મા મા હાસિદા) તેજ અને કાન્તિ મને ન છેડે, (મૂર્ધા વ વિધર્મા વ મા મા હાસિદા) મસ્તક અને વિશેષ ધર્મ મને ન છેડે (૨) (તુર્ય વ ચમસ વ મા મા હાસિદા) ત્રોણ કરવાના વાસણો અને અમથા મને ન છેડે (ઘર્તા વ ધરુણ વ મા મા હાસિદા) ધારક અને આધાર આપનાર મને ન છેડે (૩) (વિમોઠ વ માર્દ્રવાનુશ્ચ મા મા હાસિદા) મુક્ત કરનાર અને છીનું શસ્ત્ર મને ન છેડે (આર્દ્રવાનુશ્ચ મા મા હાસિદા) જળ આપનાર અને વધુ મને ન છેડે (૪) (બૃહસ્પતિ મે આત્મા) મારો આત્મા જ્ઞાનવાળો અને (નુમળા નામ હૃદ્ય) મધુષોમા મનન કરનારો હૃદયમાં રહેતારો છે (૫) (મે હૃદય અ-સંતાપ) મારું હૃદય સંતાપ રહિત છે (ગવ્યૂતિઃ તુર્વા) મારી ગાયોનું દોણ મોટું છે ! (વિધર્મણા સમુદ્ર અસ્મિ) વિશેષ ધર્મોથી હું સમુદ્રની સમાન બનું (૬)

[૪] (અહં રયીળાં નામિ) હું ધનનું કેન્દ્ર અને (સમાનાના નામિ મૂયાસ) સમાન માથુસેનું પણ કેન્દ્ર બનું (૧) (મર્ચ્યેષુ અમૃત) મર્ચ્યોમા અમર (સુ-આસત્) ઉત્તમ રીતે બેસનારો અને (સુ ઉપા) ઉત્તમ તેજવાળો તું આત્મા (આસિ) છે (૨) (પ્રાણ મામા હાસિત્) પ્રાણ મને ન છેડે (અપાન અવહાય મા પરાગાત્ર) અપાન મને છેડીને દૂર સુધી વ્યાપ્યો ન બળ્ય (૩) (સૂર્ય અન્હઃ મા પાત્ર) સૂર્ય દિવસમા મારી રક્ષા કરે, (અગ્નિ પૃથિવ્યા) અગ્નિ પૃથ્વીથી (વાયુ અન્તરિક્ષાત્ર) વાયુ અન્તરિક્ષથી (વસ મનુષ્યેભ્ય) વસ મનુષ્યોથી અને (સરસ્વતી પાર્થિવેભ્ય) સરસ્વતી પૃથ્વીથી ઉત્પત્ત થતા પદાર્થોથી મારી રક્ષા કરે (૪) (પ્રાણાપાનો મા મા હાસિદા) પ્રાણ અને અપાન મને ન છેડે, (અને

સ્વસ્ત્યં દ્યોપસો દ્યોપસંચ સર્વે આપઃ સર્વગણો અશીય ॥ ૬ ॥

શક્ત્રૈ સ્થ પશવો મૌર્ધ સ્થેપુર્મિત્રાવરુણૌ મે પ્રાણાપાનાવગ્નિર્મે દક્ષં દધાતુ ॥ ૭ ॥

[૫] ,

વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્રં ગ્રાહ્યાઃ પુત્રોઽસિ યમસ્ય કર્ણઃ ॥ ૧ ॥

અન્તકોઽસિ મૃત્યુરંસિ ॥ ૨ ॥

તં ત્વા સ્વપ્ન તથા સં વિદ્મ સ નઃ સ્વપ્ન દુષ્વપ્ન્યાત્પાહિ ॥ ૩ ॥

વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્રં નિર્કૃત્યાઃ પુત્રોઽસિ યમસ્ય કર્ણઃ ।

અન્તકોઽસિ । તં ત્વાઽ ॥ ૪ ॥

વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્રમમૃત્યાઃ પુત્રોઽસિ યમસ્ય કર્ણઃ ।

અન્તકોઽસિ । તં ત્વાઽ ॥ ૫ ॥

વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્રં નિર્મૃત્યાઃ પુત્રોઽસિ યમસ્ય કર્ણઃ ।

અન્તકોઽસિ । તં ત્વાઽ ॥ ૬ ॥

વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્રં પરામૃત્યાઃ પુત્રોઽસિ યમસ્ય કર્ણઃ ।

અન્તકોઽસિ । તં ત્વાઽ ॥ ૭ ॥

વિદ્મ તે સ્વપ્ન જનિત્રં દેવજામીનાં પુત્રોઽસિ યમસ્ય કર્ણઃ ।

અન્તકોઽસિ । તં ત્વાઽ ॥ ૮ ॥

મા પ્રમંપિ) મતુષ્ઠૌમાં ધાતક ન હો. (૫) હે (આપઃ) બળ ! (અથ સ્વસિ) આજે કલ્યાણ હો. (ઉપસઃ) દ્યોપસઃ) દિવસો અને રાત્રીઓ. (સર્વઃ સર્વગણઃ) સર્વ અને સર્વ ગણોથી યુક્ત બનીને (અશીય) હુખને પ્રાપ્ત કરે (૬) (શક્ત્રૈઃ) શત્રુ આપ સામર્થ્યવાન હો. (પશવઃ) મા ઉપસ્થેપુ) પશુઓ મારી પાડે રહે. (મિત્રાવરુણૌ મે પ્રાણાપાનાૌ) મિત્ર તથા વરુણ અને પ્રાણ તથા અપાન તથા (અગ્નિઃ) મે દક્ષં દધાતુ) અગ્નિ અને બળ અર્પણ કરે. (૭)

[૫] (સ્વપ્ન ! તે જનિત્રં વિદ્મઃ) હે સ્વપ્ન ! તારી ઉત્પતિનું કારણ અને જાણીએ છીએ. તું (ગ્રાહ્યાઃ પુત્રઃ) તું વ્યાધિઓનો પુત્ર છે અને (યમસ્ય કર્ણઃ) યમનું સાધન છે. (૧) તું (અન્તકઃ) અન્ત લાવનારો છે અને (મૃત્યુઃ) મૃત્યુ પણ છે. (૨) હે સ્વપ્ન (તં ત્વા તથા સં વિદ્મ) એવા તને અમે જાણીને છીએ. હે સ્વપ્ન ! (સ નઃ દુષ્વપ્ન્યાત્પાહિ) એ તું અમને દુષ્ટ સ્વપ્નથી બચાવ. (૩) (સ્વપ્ન તે જનિત્રં વિદ્મ) હે સ્વપ્ન તારી ઉત્પતિનો હેતુ અમે જાણીએ છીએ (નિર્કૃત્યાઃ પુત્રઃ) અસિ) દુર્ગતિનો. તું પુત્ર છે અને (યમસ્ય) યમનું સાધન છે. (૪) સ્વપ્નનો હેતુ અમે જાણીએ છીએ. તું (અમૃત્યાઃ પુત્રઃ) અમૃતિનો પુત્ર છે. (૫) તું (નિર્મૃત્યાઃ પુત્રઃ) નિર્મૃતિનો પુત્ર છે. નિર્ધનતાનો પુત્ર છે. (૬) તું (પરામૃત્યાઃ પુત્રઃ) પરામૃતિનો પુત્ર છે. (૭) તું (દેવજામીનાં પુત્રઃ) ઇન્દ્રિય વિકૃતિઓને,

અન્તકોઽસિ મૃત્યુરસિ

॥ ૧ ॥

તં ત્વાં સ્વપ્ન તથા સં વિદ્ય સ નઃ સ્વપ્ન દુષ્વપ્ન્યાત્પાદિ

॥ ૧૦ ॥

[૬]

અજૈષ્માઘાસનામાઘામુમાનાંગસો વયમ્

॥ ૧ ॥

ઉપો યસ્માદ્દુષ્વપ્ન્યાદમૈષ્માપ્ તદુંચ્છતુ

॥ ૨ ॥

દ્વિપતે તત્પરાં વહ શપતે તત્પરાં વહ

॥ ૩ ॥

યં દ્વિષ્મો યચ્ચં નો દ્વેષ્ટિ તસ્માં એનદ્રમયમઃ

॥ ૪ ॥

ઉપા દેવી વાચા સવિદાના વાગ્દેહ્યુપસાં સંવિદાના

॥ ૫ ॥

ઉપસ્પતિર્વાચસ્પતિના સંવિદાનો વાચસ્પતિરુપસ્પતિના સંવિદાન.

॥ ૬ ॥

તેષ્ટઽમુષ્મૈ પરાં વહન્ત્વરાયાન્દુર્ણાન્નઃ સદાન્વાઃ

॥ ૭ ॥

કુમ્ભીકાં દુપીકાઃ પીયકાન્

॥ ૮ ॥

જાગ્રદુષ્વપ્ન્યં સ્વપ્નેદુષ્વપ્ન્યમ્

॥ ૯ ॥

પુત્ર છે (૮) (અન્તક અસિ મૃત્યુ અસિ) તુ અન્તક અને મૃત્યુ છે (૯) (સ્વપ્ન ત ત્વા તથા સવિદ્ય) હે સ્વપ્ન એવા તને અમે બાણીએ છીએ (સ નઃ સ્વપ્ન દુષ્વપ્ન્યાત્ પાદિ) એવો તુ અમને હુષ્ટ સ્વપ્નથી બચાવ (૧૦)

[૬] (અથ અર્જનમ્) આજે અમે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે (અથ અસનામ્) અમે પ્રાપ્તવ્યને પ્રાપ્ત થયું છે (વય અનાગસ અમૂમ) અમે નિષ્પાપ થયા છીએ (૧) હે (ઉપ) ઉપ કાળા અમે (યસ્માદ્ દુષ્વપ્ન્યાત્ અર્મમ્) જે હુષ્ટ સ્વપ્નનો અમને ભય લાગે છે (તત્ અપ ઉચ્છતુ) તે અમારાથી દૂર થાઓ (૨) (તત્ દ્વિપતે પરાંવહ) તે દેવ કરનારને દૂર લઇ જા (તત્ શપતે પરાંવહ) તે શાપ દેનારાને દૂર લઇ જા (૩) (યં દ્વિષ્મ) જેનો અમે સર્વ દેવ કરીએ છીએ અને (યત્ ચ નઃ દ્વેષ્ટિ) જે અમારા સર્વનો દેવ કરે છે (તસ્મે એનદ્ર ગમયમઃ) તેની પાસે અમે તેમને લઇ જઇએ છીએ (૪) (ઉપા દેવી વાચા સવિદાના) ઉપા દેવી વાણીથી સંમિલિત થાઓ અને (વાગ્ દેવી ઉપસા સવિદાના) વાચાદેવી વાચાદેવીની સાથે સંમિલિત થાઓ (૫)

(ઉપસ્પતિ વાચસ્પતિના સવિદાન) ઉપાનો પતિ વાણીના પતિની સાથે સંમિલિત થાઓ, અને (વાચસ્પતિ ઉપસ્પતિના સવિદાનઃ) વાણીનો પતિ ઉપાના પતિની સાથે મળે (૬) (તે મરાયાન્ દુર્ણાન્નઃ સદાન્વા) તેઓ નિર્ધનતા હુષ્ટ નામ વળા ક્ષત્ર અને અન્ય આપન્તિઓ (અમુષ્મૈ પરાં વહન્તુ) તે શત્રુની પાસે લઇ જાય (૭) (કુમ્ભીકા દુપીકા પીયકાન્) ઘડાની જેમ વધનારા ઉદર રોગો શરીરના દોષ ઉત્પન્ન કરનારા રોગો અને પ્રાણુઘાતક રોગોની (૮) તથા (જાગ્રત્ દુષ્વપ્ન્યં) જાગ્રતિને સમયે આપનાર હુષ્ટ સ્વપ્ન, અને (સ્વપ્ને દુષ્વપ્ન્ય) સ્વપ્નની વખતે આવેલ હુષ્ટ સ્વપ્ન (૯)

અનાગમિણ્યતો વરાન્નવિત્તેઃ સંકલ્પાનમુચ્યા દ્રુહઃ પાશાન્ ॥ ૧૦ ॥
તદ્વમુષ્મા અગ્રે દેવાઃ પરાં વહન્તુ વધિર્યથાસદ્વિથુરો ન સાધુઃ ॥ ૧૧ ॥

[૭]

તેનૈનં વિધ્યામ્યમૂત્યૈનં વિધ્યામિ નિર્મૂત્યૈનં વિધ્યામિ
પરાંમૂત્યૈનં વિધ્યામિ ગ્રાહ્યૈનં વિધ્યામિ તમસૈનં વિધ્યામિ ॥ ૧ ॥
દેવાનામેનં ઘોરૈઃ ક્રૂરૈઃ પ્રૈષૈરમિપ્રેષ્યામિ ॥ ૨ ॥
વૈશ્વાનરસ્યૈનં દંટૂયોરપિ દધામિ ॥ ૩ ॥
પ્રવાનેવાવ સા મરત્ ॥ ૪ ॥
યોઽસ્માન્દેષ્ટિ તમાત્મા દ્વૈષ્ટુ યં વયં દ્વિષ્મઃ સ આત્માનં દ્વૈષ્ટુ ॥ ૫ ॥
નિર્દિષ્ણન્તં વિવો નિઃ પૃથિવ્યા નિરન્તરિક્ષાદ્ગજામ ॥ ૬ ॥
સુયમંશ્ચાક્ષુષ ॥ ૭ ॥
હૃતમહમામુષ્યાયણેઽમુષ્યાઃ પુત્રે દુષ્વળ્યં મૃજે ॥ ૮ ॥
યવુદોઅદો અમ્યગચ્છન્યદ્દોપા યત્પૂર્વાં રાત્રિમ્ ॥ ૯ ॥
યજ્ઞાગ્રદ્યત્સુતો યદીવા યજ્ઞકર્ત્તમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ— (અનાગમિણ્યતઃ વરાન્) ન પ્રાપ્ત થનારા શ્રેષ્ઠ પદાર્થ, (અવિત્તેઃ સંકલ્પાન્) હરિદ્રતાને સંકલ્પ, (અમુચ્યાઃ દ્રુહઃ પાશાન્) ન છૂટનારા દ્રોહના પાશોને (૧૦) હે અશ્વિ ! તે સર્વ વિપત્તિઓને (તત્ અમુષ્મં) શત્રુની પાસે (દેવાઃ પરાં વહન્તુ) સર્વ દેવ લઈ બાધ, (યથા) જેથી તે શત્રુ (વત્તિઃ) નિર્જાળ (વિથુરઃ) વ્યથા યુક્ત અને (સાધુઃ ન અસત્) અરામ થાય. (૧૧) •

[૭] (તેન એનં વિધ્યામિ) તેનાથી હું તેને વેધ કરું છું (અમૂત્યાઃ, નિર્મૂત્યા ગ્રાહ્યા, એનં વિધ્યામિ) હું અંતિ, દાદિય અને રોગથી તેને વિદ્ધ કરું છું. (પરામૂત્યા ૦) પરાઅર્થથી તેને ખીડિત કરું છું. (તમસા એનં વિધ્યામિ) અજ્ઞાનથી હું તેને વેધ કરું છું (૧) (દેવાનાં ઘોરૈઃ ક્રૂરૈઃ પ્રૈષૈઃ) દેવોના ઘોર હર હુઃજેથી (એનં અમિપ્રેષ્યામિ) તેને હું હુઃખી કરું છું. (૨) (વૈશ્વાનરસ્ય દંટૂયોઃ) એનં અપિ દધામિ) વૈશ્વાનરની દાદોમાં હું તેને ધરી દઉં છું. (૩) (સા એવ અનેવ) તે આપત્તિ આ રીતે અથવા અન્ય રીતે આ શત્રુને (અવ મરત્) ગળી બાધ. (૪) (યઃ અસાન્ દેષ્ટિ) જે અમારો દેવ કરે છે (તં આત્મા દેષ્ટુ) તેનો આત્મા દેવ કરે. (યં વયં દ્વિષ્મઃ) જેનો અમે દેવ કરીએ (સઃ આત્માનં દેષ્ટુ) તે પોતાના આત્માનો દેવ કરે. (૫)

(દ્વિષન્તં) દેવ કરનારનો (દિવઃ અન્તરિક્ષાત્ પૃથિવ્યાઃ) ધ્રુવોક, અંતરિક્ષ અને પૃથ્વી પરથી (નિઃ મજામઃ) અમે સાચનો કરીએ છીએ. (૬) હે (સુયામન્ ચાક્ષુષ) ઉત્તમ નિરામક નિરીક્ષક ! (૭) (હૃદં અહં) આ હું (અમુષ્યાયણે અમુષ્યાઃ પુત્રે) આ જોતના તેના પુત્ર તરફ (દુષ્વળ્યં મૃજે) હૃદ સ્વમને મોકલું છું. (૮) (યન્ અદઃ અદઃ) જે આ દોષ (અમિગચ્છન્) હું તેમાં પ્રાપ્ત કરું છું (યત્ દોપા યત્ પૂર્વારત્તિ) જે રાત્રીમાં અથવા પૂર્વ રાત્રીમાં (૯) (યત્ જાગ્રત્) જે જાગતાં જાગતાં (યત્

યદર્હરહરમિગચ્છામિ તસ્માદિનમર્થ દયે	॥ ૧૧ ॥
તં જંહિ તેનં મન્દસ્ય તસ્યં પૃથેરપિં શૃણોહિ	॥ ૧૨ ॥
સ મા જીવીતં પ્રાણો જંહાતુ	॥ ૧૩ ॥

[૮]

જિતસ્માકુમન્દ્રિત્રમસ્માકમૃતમસ્માકં તેજોસ્માકં વદ્યાસ્માક સ્વર્સ્માક	
યજોઽસ્માક પશ્વોઽસ્માક પ્રજા અસ્માક ધીરા અસ્માકમ્ ।	॥ ૧ ॥
તસ્માદ્યુષં નિર્મંજામોઽમુમામુગ્યાયણમમૃત્યાઃ પુત્રમસૌ યઃ ।	॥ ૨ ॥
સ ગ્રાહ્યાઃ પાશાન્મા મોચિ	॥ ૩ ॥
તસ્યેદં વર્ષસ્તેજઃ પ્રાણમાયુર્નિ વેંટયામીદર્મેનમધરાશ્વ પાદયામિ	॥ ૪ ॥
જિતમ્ ૧૦ ।૦। સ નિર્મત્યાઃ પાશાન્મા મોચિ ૧૦	॥ ૫ ॥
જિતમ્ ૧૦ ।૦। સોઽમૃત્યાઃ પાશાન્મા મોચિ ૧૦	॥ ૬ ॥
જિતમ્ ૧૦ ।૦। સ નિર્મૃત્યાઃ પાશાન્મા મોચિ ૧૦	॥ ૭ ॥
જિતમ્ ૧૦ ।૦। સ પરામૃત્યાઃ પાશાન્મા મોચિ ૧૦	॥ ૮ ॥

સુત) એ સુતા સુતા (યત દિવા યત નક્તં) એ દિવસમા તેમજ એ રાત્રીમા (૧૦) (યત મહ મહ અભિગચ્છામિ) એ પ્રતિદિન હું જોઉં છું (તસ્માત્ એન અવ દયે) તે રોષને કારણે હું તેને મારું છું (૧૧) (ત જંહિ) તેને મારી નાખ (તેન મન્દસ્વ) તેની સાથે થાઉં (તસ્ય પૃથે અપિ શૃણોહિ) તેની પાસથી (એ) તોડી નાખ (૧૨) (સ મા જીવીત) તે જીવે નહિ (ત પ્રાણ જંહાતુ) તેને પ્રાણ છોડી દે (૧૩)

[૮] (અસ્માક જિત) અમારો વિજય હો, (અસ્માકં ઉદ્રિન્ન) અમારો ઉદ્ધવ હો, (અસ્માકં મૃતં) અમારું સત્ય હો (અસ્માકં તેજ) અમારું તેજ વધે, (અસ્માક વદ્યા) અમારું જ્ઞાન વધે, (અસ્માક સ્વ) અમારો આત્મપ્રકાશ વધે (અસ્માકં યજા) અમારો યજ્ઞ સફળ હો (અસ્માક પશાવ) અમારી પાસે પશુઓ હોય, (અસ્માકં પ્રજા) અમારી પ્રજા-સંતાનની વૃદ્ધિ થાય, (અસ્માક ધીરા) અમારામા વીર પુરુષો હો (૧)

(તસ્માત્ અમુ નિર્મંજામ) આ અપરાધને કારણે અમે તે શત્રુ પર હુમલો કરીએ છીએ (અમુ અમુગ્યાયણ અમુગ્યા પુત્ર અસૌ ય) એ આ ગોત્રનો તેનો પુત્ર અમારો શત્રુ છે (૨) (સ ગ્રાહ્યા પાશાન્ મા મોચિ) તે રોષના પાશથી ન છૂટે (૩) (તસ્ય દ્વંદ્વ વર્ષ તેજ પ્રાણ આયુઃ નિવેટયામિ) એ તેને હું તેના તે તેજ, બળ, પ્રાણ અને દીર્ઘાયુષ્મને હું ઘેરું છું અને (દ્વદ એન અધરાશ્વ પાદયામિ) એ તેને હું નીચે પાડું છું (૪) (સ નિર્મૃત્યા પાશાન્ મા મોચિ) તે હુમ્મતિના પાશોથી છૂટવા ન પામે (૫) (સ અમૃત્યા પાશાન્ મા મોચિ) તે દારિદ્ર્યના પાશોથી ન છૂટે. (૬) (સ નિર્મૃત્યા પાશાન્ મા મોચિ) તે અશક્ત અવસ્થાના પાશથી ન છૂટે (૭) (સ પરામૃત્યા પાશાન્ મા મોચિ) તે પરાશક્તના પાશથી

जितम् ० ।०। स देवजामीनां पाशान्मा मोचि ।०	॥ ९ ॥
जितम् ० ।०। स बृहस्पतेः पाशान्मा मोचि ।०	॥ १० ॥
जितम् ० ।०। स प्रजापतेः पाशान्मा मोचि ।०	॥ ११ ॥
जितम् ० ।०। स ऋषीणां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १२ ॥
जितम् ० ।०। स अप्येयाणां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १३ ॥
जितम् ० ।०। स अङ्गिरसानां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १४ ॥
जितम् ० ।०। स अथर्वणां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १५ ॥
जितम् ० ।०। स अथर्वणानां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १६ ॥
जितम् ० ।०। स वनस्पतीनां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १७ ॥
जितम् ० ।०। स वानस्पत्यानां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १८ ॥
जितम् ० ।०। स ऋतूनां पाशान्मा मोचि ।०	॥ १९ ॥
जितम् ० ।०। स अर्तवानां पाशान्मा मोचि ।०	॥ २० ॥
जितम् ० ।०। स मासानां पाशान्मा मोचि ।०	॥ २१ ॥
जितम् ० ।०। स सोऽर्धमासानां पाशान्मा मोचि ।०	॥ २२ ॥
जितम् ० ।०। स सोऽहोरात्रयोः पाशान्मा मोचि ।०	॥ २३ ॥
जितम् ० ।०। स सोऽहोः संयतोः पाशान्मा मोचि ।०	॥ २४ ॥
जितम् ० ।०। स द्यावापृथिव्योः पाशान्मा मोचि ।०	॥ २५ ॥
जितम् ० ।०। स इन्द्राग्न्योः पाशान्मा मोचि ।०	॥ २६ ॥
जितम् ० ।०। स मित्रावरुणयोः पाशान्मा मोचि ।०	॥ २७ ॥
जितम् ० ।०। स राज्ञो वरुणस्य पाशान्मा मोचि ।०	॥ २८ ॥
जितम् ० ।०। स राज्ञो वरुणस्य पाशान्मा मोचि ।०	॥ २९ ॥

जितम्स्माकमुद्भिन्नमस्माकंमृतमस्माकं तेजोऽस्माकं ब्रह्मास्माकं स्वर्गस्माकं

यज्ञोऽस्माकं पशवोऽस्माकं प्रजा अस्माकं वीरा अस्माकम्

तस्माद्वमुं निर्भजामोऽमुमांमुप्यायुणममुप्याः पुत्रमसौ यः

स मृत्योः पदवींशत्पाशान्मा मोचि

तस्येवं वर्चस्तेजः प्राणमायुर्नि वैश्यामीदमेनमधराञ्च पादयामि ॥ ३०-३३ ॥

न छटे. (८) (सः देवजामीनां पाशात् मा मोचि) ते छन्दसि दोषेणा पाशेर्धो न छटे. (८) (सः बृहस्पतेः...प्रजापतेः...ऋषीणां...अप्येयाणां...अङ्गिरसानां...अथर्वणां...अथर्वणानां...वनस्पतीनां...वानस्पत्यानां...ऋतूनां...अर्तवानां...मासानां...अर्धमासानां...अहोरात्रयोः...अहः...संपत...द्यावापृथिव्योः...इन्द्राग्न्योः...मित्रावरुणयोः...वरुणस्य राज्ञः...मृत्योः पदवींशत् मा मोचि)

[૧]

જિતમસ્માકમુદ્ગિન્નમસ્માકમ્મ્યહિં વિશ્વાઃ પૃતના અરાતીઃ ॥ ૧ ॥

તદ્ગમિરાહ તદ્ સોમં આહ પુષા માં ધાતુકૃતસ્ય લોકે ॥ ૨ ॥

અગન્મ સ્વંઃ સ્વરિગન્મ સં સૂર્યસ્ય જ્યોતિષાગન્મ ॥ ૩ ॥

વસ્યોમૂષાય વસુમાન્યજો વસુ વંશિષીય વસુમાન્મૂયાસં વસુ મયિં ઘેહિ ॥ ૪ ॥

(૧૦-૩૨) તે બહરપતિ, પ્રજાપતિ, ઋષિ, ઋષિયોથી ઉત્પન્ન, અગિરસુ, અગિરસોથી ઉત્પન્ન, અથર્થ, અથર્થથી ઉત્પન્ન, વનસ્પતિ, વનસ્પતિઓથી ઉત્પન્ન, ઋતુ, ઋતુઓથી ઉત્પન્ન, મહોના, અર્ધમહોના, અહોરાત્ર, દિવસ, ધુ, પૃથ્વી, ઇન્દ્ર, અગ્નિ, મિત્ર, વરુણ, રાજા વરુણ અને મૃત્યુના પાશોથી ન બચે. (૧૦-૩૨) (તસ્ય હૃદં વર્ચઃ) તેનાં આ તેજ, કાંતિ, પ્રાણ, આયુ ઇત્યાદિને હું 'ઘેડું' અને તેને નીચે પાડું છું. (૩૩)

[૬] (અસ્માકં જિતં) અમારો વિજય થાઓ. (અસ્માકં ઉદ્ગિન્નં) અમારો ઉદય થાઓ. (વિશ્વાઃ પૃતનાઃ અરાતીઃ) સર્વ શત્રુસેનાઓનો નિરોધ કર્યો છે. (૧) (અગ્નિઃ તત્ બ્રાહ્મ) અગ્નિએ આ કહેલ છે. (સોમઃ ઉ તત્ બ્રાહ્મ) સોમે આ કહેલ છે. (પુષા સુકૃતસ્ય લોકે મા ધાત) પુષા મને પુણ્ય લોકમાં પારણી કરે. (૨) અગ્નિ (સ્વઃ અગન્મ) આત્માની જ્યોતિને પ્રાપ્ત કરે છે. (સ્વઃ અગન્મ) અગ્નિ અમારા તેજને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. (સૂર્યસ્ય જ્યોતિષા સં અગન્મ) સૂર્યની જ્યોતિથી અમે સંયુક્ત બનીએ છીએ. (૩) (વસ્યઃ મૂષાય) ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિને માટે (વસુમાન્ મૂયાસં) ધન યુક્ત ભર્તૃ. (વસુમાન્ યજ્ઞઃ) ઐશ્વર્ય યજ્ઞ જ છે. (વસુ વંશિષીય) ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરે. (મયિં વસુ ઘેહિ) મારામાં ધનની પારણી કરે. (૪)

દુઃખમોચન અને વિજય પ્રાપ્તિ

વિજયની પ્રાપ્તિ

પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના વિજયને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. નાનામાં નાનું વ્યાજક પણ્ય પોતાનો પરાભવ સહન કરી શકતું નથી. પરાભવની શંકા સહેજ પણ આવે તો વ્યાજક પણ રક્ષા માંડે છે, મારવા માંડે છે, અને પરાજયથી દૂર રહેવાનો યત્ન કરે છે. તેજ પ્રમાણે મોટા માણસેમાં પણ પરાભવ સ્વીકારવાની મનોનૂતિ હોતી નથી. હંમેશાં પોતાનો વિજય જ યાચ, પોતાનો પક્ષ વધે, પોતાની કાંતિ ચારે દિશામાં ફેલાય એજ હ્રમજ મનુષ્ય હંમેશાં સેવ્યા કરે છે. તેથી આવો વિજય મનુષ્યને ફેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તેનો વિચાર કરવો

જોઈએ. આ વિજય સકલમાં ૬ પર્વાય મુકતોમાં વિજય પ્રાપ્તિ માટે આવશ્યક તત્વોનો વિચાર કરેલો છે, તેથી પોતાનો વિજય હ્રમજનારા પક્ષકે તેનું મનન કરવું જોઈએ અને તેથી લાભ ઉઠાવવો જોઈએ.

વિજયના પ્રકાર

વિજયના ધણી પ્રકાર છે. પહેલો આધ્યાત્મિક વિજય, બીજો આધિભૌતિક ક્ષેત્રનો વિજય ॥ અને ત્રીજો આધિદૈવિક ક્ષેત્રના સંબંધમાં વિજય છે. આ ત્રણ પ્રકારના મુખ્ય વિજય છે. તો પણ આ પ્રત્યેક ક્ષેત્રના વિજયોના પણ અનેક પ્રકાર છે, તે સર્વનો વિચાર જ્યાં કરી શકાય નહીં. તો પણ તેમનું

થેડું ધાણું સ્વરૂપ સુખોપતાને માટે જતાવતામાં આવે છે.

આધ્યાત્મિક વિજય

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં શરીર, ઇન્દ્રિયો, મન, પ્રાણ, શુદ્ધિ, અહંકાર, ચિત્ત, કામ, આત્મા, પ્રકૃતિ અને ઇતર સર્વ પ્રકારની વિકૃતિઓના સમાવેશ થાય છે. તેમને નિર્દોષ રાખવા, તેમની પોતાની શક્તિઓથી તેમને પરિપૂર્ણ બનાવવા આ સર્વને આત્મોન્નતિમાં નિર્વિદ્યતાથી લગાડી દેવાથી આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રનો વિજય થાય છે. અહીં પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયની પ્રકૃતિ, તેની વિકૃતિ, તેમાં થનારા દોષ અને રોગ, તેમના શુભ વગેરે સર્વનો વિચાર કરવો પડે છે. માની જ લો ને કે સર્વ વૈષદ્યાંશ, આરોગ્ય શાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર, ઇલાહિ શાસ્ત્રો આધ્યાત્મિક વિજયની સિદ્ધતા કરવાને માટે જ જાણે મનુષ્યોની પાસે આવી ગયાં છે. તેની સૂચના આપવાને માટે જ પ્રથમ પર્વાય સૂક્તમાં કહ્યું છે કે—

નિર્દાહઃ તનુદૃષિઃ મનોહા આત્મ-દ્રુષિઃ દ્વં
તં સતિચ્છામિ ।

“ શરીરની આગ, શરીરના સર્વ દોષ, મનના નાશકારી ભાવ અને આત્માનો ધાત કરનારા સર્વ વિચારો એ સર્વને હું દૂર કરું છું. આ ચારેમાં પ્રાયઃ આત્માનો પરાજય થવાનાં કારણો આવી ગયાં છે. વિવિધ રોગોને કારણે આપણા શરીરમાં દાહ, પીડા, કષ્ટ અથવા દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે જ વિવિધ રોગો થાય છે. મનના ખરાબ વિચારોથી મનની નિર્ગંજતા ઉત્પન્ન થાય છે અને આ બધાને લીધે આત્માનું અધઃપતન થાય છે. પાકક આ ચાર શબ્દોના વિચાર કરે અને જાણી લે કે આ ચારને લીધે આત્મામાં કલેશ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. જો સારી રીતે મનન કરવામાં આવે અને આ ચારના ક્ષેત્રોની વ્યાપ્તિનો વિચાર કરવામાં આવે તો પાકોના મનમાં આ વાત બરાબર બંધ બેસતી આવશે કે મનુષ્યનાં વૈયક્તિક કલેશનાં આ ચાર મૂળમાં છે. જો તેમની આત્મતા બરાબર પ્રતિજ્ઞ કરવામાં આવે તો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં નિશ્ચયપૂર્વક વિજય પ્રાપ્ત થશે. પૂર્વોક્ત ચાર શબ્દોના પ્રતિ શબ્દે જાણવાથી જ વિજયના સાધનો જાણી શકાય છે.

શમઃ તનુશુદ્ધિઃ મનઃ શુદ્ધિઃ આત્મશુદ્ધિઃ ।

આ ચાર શબ્દો છે જેનાથી પૂર્વોક્ત ચાર દોષ દૂર થઈ

શકે છે. ઇન્દ્રિયદમન, ઇન્દ્રિયશમન, ઇલાહિ શરીરનો દાહ દૂર થાય છે અને શરીરમાં સર્વનું શાંતિ થાય છે. તનુશુદ્ધિથી શરીરના સર્વ દોષ દૂર થાય છે, મનની પવિત્રતાથી મનનું બળ વધે છે અને આત્મશુદ્ધિથી આત્મોન્નતિ થાય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી જાણી જશે કે આધ્યાત્મોન્નતિના આ ચાર સાધન છે અને એટલા માટે જ પૂર્વોક્ત ચાર દોષોને દૂર કરવાની સૂચના પ્રથમ પર્વાય સૂક્તમાં કહેલ છે. શ્રીમદ્-ભગવદ્ગીતામાં આ ઉદ્દેશથી કહ્યું છે—

ધ્યાયતો વિષયાત્પુન્સઃ સંગસ્તેષૂપજાયતે ।

સંગાત્સંજાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽમિજાયતે ॥૬૧॥

ક્રોધાદ્રાગયતિ સંમોહઃ સંમોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ ।

સ્મૃતિચંચાદ્ બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રમદયતિ ॥૬૨॥

રાગદ્વેષાધિયુક્તેસ્તુ વિષયાનિન્દ્રિયૈશ્ચરન્ ।

આત્મવશયેર્વિવેચાત્મા પ્રસાદમધિગચ્છતિ ॥ ૬૩ ॥

પ્રસાદે સર્વદુઃખાનાં હાનિરત્સ્યોપજાયતે ।

પ્રસન્નચેતસો હ્યાશુ બુદ્ધિઃ પર્યવતિષ્ઠતે ॥ ૬૪ ॥

(ભ. ગી. ૨)

“ વિષયોના ચિન્તનથી આસક્તિ, આસક્તિથી કામના, કામનાથી ક્રોધ, ક્રોધથી મૂઢતા, મૂઢતાથી બુદ્ધિનાશ, અને બુદ્ધિનાશથી મનુષ્યનો સર્વનાશ થાય છે. પરંતુ જેનું મન તેના કામમાં છે અને જેની ઇન્દ્રિયો રાગદ્વેષ રહિત છે, તેઓ ઇન્દ્રિયોથી કામ કરાવતાં છતાં પણ પ્રસન્ન રહે છે. ચિત્ત પ્રસન્ન રહેવાથી સર્વ દુઃખો દૂર થાય છે અને તેની શુદ્ધિ પણ સ્થિર રહે છે. ” આ શ્લોકમાં આધ્યાત્મિક દુઃખોના કારણો કહેલા છે અને તેમને દૂર કરવાના ઉપાય પણ કહેલા છે. અતઃ આ શ્લોકો આત્મ વિજયના વિષયનો વિચાર કરવાને સમયે ખૂબ જ બોધપ્રદ થઈ શકે છે. અસ્તુ. આ પ્રકારના જે જે દોષ શરીર, ઇન્દ્રિયો, મન, શુદ્ધિ અને આત્મામાં હોય તેઓ શું કરે છે તે જોઈએ—

રુજન્, પ્રમુજન્, ત્રોકઃ સ્વનઃ । (પર્વાય સ. ૧૧૨-૩)

જ્યાં દોષ હોય છે ત્યાં તેઓ, “ તોડે છે, મરડે છે, કચરી નાખે છે, ફાટી નાખે છે, કાપે છે, ખેંદે છે, ખાડે કરે છે. ” આ પ્રમાણે અનેક રીતે નાશ કરે છે. પાકક કામ અને ક્રોધની વખતે જો આત્મનિરીક્ષણ કરશે તો તેમને સ્પષ્ટ જાણશે કે આ કામ અને ક્રોધ મનુષ્યના શરીરમાં

કી રીતે તોડવાનું, મરડવાનું, ખોલવાનું અને નાશ કરવાનું કામ કરે છે કામથી તો શરીરનું આધાર રૂપી જે વીરુ છે તેનોજ નાશ થાય છે કામથી લેહીમાં રહેલાં છત્રન મિનુએ નષ્ટ થાય છે. આ પ્રમાણે સર્વ વિકાર તોડવાનું, મરડવાનું, અને નાશ કરવાનું કામ કરે છે એટલા માટે આધ્યાત્મિક ભૂમિશાળા આ સર્વ ચતુષ્કોને દૂર કરવા નોંધએ તેથી કહ્યું છે—

યં યયં દિષ્મા સં આમિ અતિચ્છામ । (મ. ૧૧૫)

છોકં યામિ તન્નુદ્ધિ અતિચ્છામ । (મ. ૧૧૭)

જે રોગ દિ અને વિવિધ દોષોનો અમે દૂષ કરીએ છીએ અર્થાત્ તેમને આમરી પાસે રાખવા છુટ્કા નથી તેમને અમે દૂર કરીએ છીએ આત્મ, ખોરી કાદનાશ, શરીરમાં દેવ વખતનારા સર્વ દોષોને અમે દૂર કરીએ છીએ “આ દોષોને એટલા માટે દૂર કરવા નોંધએ કે જેથી અધ્યાત્મ ક્ષેત્રના સર્વ દોષ દૂર થઈ ભય અને પ્રસન્નતા વિરાજે, આ ત્રિપથમાં વધારે જીએ—

યત્ ય ધોર તત્ (અતિચ્છામ) । (મ. ૧૧૮)

અરિષ્ઠાઃ કાપ મસ્મત્પન પ્રવજ્જતુ । (મ. ૧૧૯-૧૨૦)

આપા શિવયા તથા મા વપસ્વસત્ । (મ. ૧૧૨)

હન્દસ્થ હન્દિયેળ અમિશિશ્વત્ । (મ. ૧૧૬)

“આપની જાણ ને બચ કર અને કાનિષ્ઠક દોષ દોષ તેમને કુ સર્વથી પ્રથમ દૂર કર છુ દોષ દૂર કરવાને માટે જળથી ચિકિત્સા કરવા યોગ્ય છે મુદ્ધ જળ આપણા શરીર-માંથી સર્વ દોષ અને સર્વ પાપને દૂર કરે છે જળ પોતાના મુદ્ધ ગ્રાહ્યથી આપણા શરીરને રક્ષા કરે છન્દ અર્થાત્ આપણી કલિતથી અવિરલેક કરવામાં આવે. અહીં જળ ચિકિત્સાથી શરીરના સર્વ દોષ દૂર કરવાને ઉપદેશ છે તે અત્યંત મહત્વનો છે, શરીરમાં જે કોષ દોષ હોય તેમને જળના વિવિધ પ્રયોગોથી દૂર કરવા અને જળચિકિત્સા કહેવામાં આવે છે શરીરને કદા પાણીનો રક્ષા જ્યારે સુખ થક સામે ત્યારે સમજ લેવું નોંધએ કે શરીર સ્વરથ છે, જ્યારે ક્ષીતળ જળનો રક્ષા કુ ખદાયક જળગ્રાહ ત્યારે જળથી લેવું કે શરીરમાં કોષ દોષ ધુસી ગયેલ છે આ સર્વ દોષ જળ ચિકિત્સાથી દૂર કરવા નોંધએ, અને છન્દની કલિતના જળથી સ્નાન કરવું નોંધએ જે પ્રકારે જળના સ્નાનથી આપણુ શરીર બી ભય છે તેવી રીતે આપણની કલિતથી સર્વ શરીર

સચારિત યનુ નોંધએ. સર્વ શરીરમાં આત્મ કલિતને મુખથી રાગાર થવો નોંધએ, તેથી—

મયિ શ્વષં યચંઃ માધચ । (મ. ૧૧૩)

“મનુષ્યમાં ક્ષાન જળ અને તેજસ્વિતા વધશે જળજ આ સર્વ કામ કરશે. જળ ચિકિત્સાથી જ વીરુ વધશે, દેવ દૂર થશે અને શરીરની કલિત પણ વધશે. આ પ્રકારે શરીરનું ઉત્તમ સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થશે આ સ્વાસ્થ્ય મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય એટલા માટે—

મયાં યુષમ અતિમૃદા

વિરુપાઃ ક્ષમાય અતિચ્છામ । (મ. ૧૧૧)

“જળની શુદ્ધિ કરનારા મેઘ પોતાના સ્થાનથી મુકત થયા અર્થાત્ તેમનાથી શુદ્ધ થઈ મધ, દિવ્ય આમિ ને વિન્યા છે તેથી પણ પૃથ્વી રીતે પ્રકાશિત થઈ રહી છે. ” અર્થાત્ ત્રિશે પ્રમાણમાં શુદ્ધ થઈ ગયે છે, પરમેશ્વરી નિવસીને ને યુદ્ધિ થાય છે તેની ઉપયોગ એ છે કે મનુષ્ય તેનાથી સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત કરે અને પોતાની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સિદ્ધ કરે અહીં આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને ઉપદેશ આપતાં આપણાં મેઘના દર્શાવેથી સર્વ લોકોને જણાવ્યું છે કે જેવી રીતે મેઘ જળવૃત્તિ લખાઈને માટે પૂર્ણપણે આત્મ સમર્પણ કરે છે તે પ્રમાણે પ્રત્યેક માણસે જગતની ભલામને માટે પૂર્ણપણે આત્મ સમર્પણને માટે આત્મ થઈ કરવો નોંધએ આત્મા વિચાર આ કોળના પ્રથમ પર્થાંય સક્રિયા મુખના કહેલા છે પોતાની ઉન્નતિ છન્દનારા પાંચો એના ચતુર્થથી પર્થાંય બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે છે

હન્દિય શુદ્ધિ

આત્મોભવિને માટે હન્દિયોની પવિત્રતાની અત્યંત આવશ્યકતા હોય છે પવિત્રતા સિવાય કોઈની ઉન્નતિ કદી પણ થવાની શક્યતા છે જ નહિ તેથી દિવિય પર્થાંય સક્રિયા પોતાની પવિત્રતાનો વિષય સંલેપમાં કહેવામાં આવ્યો છે સર્વથી પ્રથમ મનુષ્યોને એક અત્યંત ઉત્તમ ઉપદેશ આપેનો છે તે પાઠક નરાજર વાંચે અને લક્ષમાં રાખે —

હુ નમર્મણ્ય મિ । (મ. ૨૧૧)

“કુટ રીતની અતિ અર્થાત્ અસાધ્ય વર્તન, કુટ બ્યવહાર દૂર થય, કુટ બ્યવહાર આપણાથી તદન (નિશી રીતે) ડેર રહે ” આમારમાં કુટ ગતિ કરનારા કાવ ન રહે અને આપણા સમાજમાં દ્વારચારી મનુષ્ય પણ ન રહે આ પ્રમાણે

એક મનુષ્યના સુધરી જવાથી આખો સમાજ સુધરી જશે જે નિયમ એક મનુષ્યની સુધારણા માટે છે તેજ નિયમ આખા સમાજને સુધારના માટે છે વ્યક્તિની સુધારણા માટે કુટુમ્બીને દૂર કરવા જોઈએ, એજ રીતે સમાજના સુધાર માટે કુટુમ્બી યુક્ત મનુષ્યોને દૂર કરવા જોઈએ કુટુમ્બીને દૂર કરવા એનો અર્થ એ રાજ કે સમાજમાંથી કુટુમ્બીને આશ્રય રથાનજ નષ્ટ કરવું જોઈએ, એમને કે સાર્વજનિક ઉન્નતિનો નિયમ કુટુમ્બીને દૂર કરી, દુઃખની એજ છે આ પ્રમાણે સર્વસાધારણ ઉત્તરિનો ઉપદેશ આપ્યા પછી વિશેષ રૂપે કારણ કરવાના ઉદ્દેશથી કેટલીક ઇન્દ્રિયોનો નિર્દેશ કરીને આત્મ સુધારણાનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે—

उर्जा मधुमती वाक् । मधुमती वाक् उदेयम् ॥

(મં. ૨૧-૨)

" વાણી મધુર હો તેમજ નગણી હો, મનુષ્યો મધુર અને બગયુક્ત વાણીથી એક બીજ સાથે વાતો કરે, " મનુષ્યોમાં જગદ અને ટટા થાય છે તેનું કારણ કટુ સ્વ પ્રયોજ જ છે મનુષ્યના મનમાં વિષ ભરાયેલું હોય છે તે કટુ સ્વ દ્વારા બહાર આવે છે, અને તેની આજીબાજી સર્વ રથાનમાં વિષયુક્ત વાણી ડગ ઉત્પન્ન કરે છે તેથી મનુષ્ય જો પોતાની અન્ત શુદ્ધિ કરશે તો તે કદાપિ કટુ સ્વદોનો પ્રયોજ નહિ કરી શકે, તેનાથી યશજ નહિ

મનુષ્ય એવા સ્વ પ્રયોજ કરે કે તે મધુર હો, સત્યોમાં મિત્રતા થાય અને ઉત્પન્ન થયેલી મિત્રતા સુદૃઢ બની જાય કેવળ સ્વદોની મધુરતા જ બસ થવી નથી પરંતુ સ્વદોમાં (સર્વ) બળ હોવું જોઈએ નહિતો કેટલાએ મનુષ્યો પોતાનાજ પુત્રને " યુવક " કહીને બોલાવે છે, બીજને " તુ મરી જઈશ " એમ કહે છે " તુ તદ્દન દુઃખી છે " એમ કહે છે, આના સ્વદોથી આપણી વાણી તો ચલિન બનેજ છે પરંતુ આ સ્વદો જે જે માણસો સાંભળે તેમના મનમાં પણ નિર્ભગતાનું વાયુમડગ ઉત્પન્ન થાય છે એટલા માટે પ્રત્યેક માણસ માટે યોગ્ય છે કે તે ઉત્સાહપૂર્ણ બગણાથી અને પ્રભાવપૂર્ણ સ્વદોનો પ્રયોજ કરે પોતાના પુત્રને, " તુ ઇન્દ્ર છે " એમ કહે " તુ અમર થશે " એમ કહે " તુ સત્ય સ્વરૂપ છે, " " તુ સત્ય આનંદન છે " એમ કહે આતુ બોલનાથી સર્વ સાંભળનારાના મનમાં ઉત્સાહનું વાયુમડગ ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્યોનાં નામ

૩૦ [અથર્વ મનુ શા. ૨]

" કયરામાષ " રાખવાને બદલે " નિર્ભયગમ " " દિમ્ભનાસિદ " એવાં રાખનાં જોઈએ, જેથી એ નામના પ્રત્યેક ઉચ્ચારને સમયે આપણમાં શુભ વિચાર ઉત્પન્ન થાય પ્રત્યેક પાતક નિશ્ચયપૂર્વક એવા યત્ન કરે કે પોતાની વાણીથી કદી પણ અશુભ વિચાર પ્રગટ થાય નહિ અને દમ્ભેશા ઉત્પદ્ભવ વિચારો જ પ્રગટ થાય આ માટે મનુષ્યે શું કરવું જોઈએ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વ્ધી કેવળ એજ સ્વદો દ્વારા આપેલ છે " મો-વા અને મો-વીષ " આ બંને સ્વદો અત્યંત મદત પૂર્ણ છે મનુષ્યોનાં સંપૂર્ણ સત્ય ધર્મ આ સ્વદોમાં આવી ગયેલ છે " માવ " સ્વદોનો અર્થ છે ઉદ્ધેયોની રક્ષા અને " મોવીષ " નો અર્થ છે ઇન્દ્રિયોનું પાવન એકથી શકિત વધારના બોધ મળે છે જ્યારે બીજાથી ઇન્દ્રિયોના સંયમનો બોધ મળે છે જેની રીતે માયોનો રખનાળો માયોને ઉત્તમ ધાસ વગેરે ખાસ આવે છે અને મજાનું અને પુષ્ટ બનાવે છે તેમજ તેમને આમતેમ રખડવા ન દેતાં પોતાના કમલમાં રાખે છે તેવી રીતે મનુષ્ય પોતાની ઇન્દ્રિયોની શકિત વધારે અને મનોનિમગ્ન દ્વારા તેમને કાણમાં પજી રાખે. મનુષ્યની ઉન્નતિ માટે આ પ્રકારનો ઇન્દ્રિય સંયમ અને મનોનિમગ્નની અત્યંત આવશ્યકતા છે પાતક આ સ્વદોથી જરાજર બોધ પ્રાપ્ત કરે જેઓ આવે સંયમ રાખનારા હોય તેઓ જ (સપહૂત) પામે બોમ-વના જેવા હોય છે જે લોકો પોતાની ઇન્દ્રિયોને સ્વેચ્છે ચારી બનાવે છે તેઓ સમાજમાં આદરપૂર્વક ભોલાવવા યોગ્ય નથી જ પાતક તેનો વિચાર કરે અને આ વેદોપદેશથી પોતાનું વૈષકિત્ય અને સામાજિક આચરણ સુધારે આગગાનની બાબતમાં મણે સુદર ઉપદેશ આપેલ છે

मद्रथुतो कर्णौ । सुधुतो कर्णौ । मद्र ऋको ध्रूयासम् सुधुतिः उपधुति च मामादासिष्ठाम् । (મં. ૨૪-૫)

" મારા કાન સારા ઉપદેશ સાંભળે, સારા ઉપદેશોથી મારા કાન પવિત્ર બનેના હો કદાચ કરનારી વાણી હુ સાંભળના કરે. ઉત્તમ ઉપદેશ સાંભળના અને દૂરથી સારા સ્વદો સાંભળનારી મારી શક્તિ કદી ફીલું ન હો । " અહીં કાનોની સાથેકેતાનું સાધન દર્શાવ્યું છે ઇધરે મનુષ્યને કાન એવા માટે આપ્યા છે કે તેનાથી મનુષ્ય દમ્ભેશા ઉત્તમ ઉપદેશ સાંભળે, કદી ખરાબ સ્વદ ન સાંભળે નગ્નેદમાં પજી કહ્યું છે કે—

મદ્દં વર્ણોભિ ધ્યુવામ દેવા મદ્દં વદ્યેમાસામિયંજઞઃ

(૪. ૧૧૮૬ા૮)

" અને કોનોથી કદાણુપ્રરક ઉપદેશ સંભાળીએ અને આંખોથી કદાણુપ્રરક વસ્તુઓ જોઈએ " આ સર્વ ઉપદેશ એટલા માટે છે કે તેનાથી મનુષ્યની સુધારણા થઈ શકે, મનુષ્ય પવિત્ર બને અને ઉન્નત બને, આ પ્રમાણે જાનના વિષયમાં કદા પછી તેજની બાબતમાં પણ કહ્યું છે

સૌપર્ણં ચક્ષુઃ મજજ્ઞમ્ (૫. ૨૧૫)

" મગ્ની જેમ મારી તીક્ષ્ણ દષ્ટિ હોય " અને તે ઉત્તમ અને કદાણુમધી વસ્તુઓ જુઓ આ પ્રકારે ઇન્દ્રિય શુદ્ધિને માટે આ પર્વાય સૂક્તમાં કહ્યું છે એમ કે—

ઋષીભાં મસ્તરઃ અસિઃ । દૈવ્યાય મસ્તરાય નમઃ ।

(૫. ૨૧૬)

" તું નપિઓનુ મસ્તર (ટીકણુ બ્યારણુ) છે. આ દિવ્ય મસ્તરને માટે નમસ્કાર હો " નપિઓના આત્મા ધણી કદક અને ખડક જેવા કદક હોય છે આજ દિવ્ય ખડક છે તેની બાબતમાં પ્રયેક જણે પોતાના અત કરણમાં પૂજ્ય ભાવ ધારણ કરવે જોઈએ આ આત્માની ઉપાસનાથી સર્વતુ દિત થવાનું છે, અહીં સુધીનો આ ઉપદેશ દ્વિતીય પર્વાય સૂક્તમાં કહેવ છે

આધિર્ભાતિક વિજ્યથ

પૂર્વોક્ત પ્રકારે મનુષ્યની આધ્યાત્મિક અને વૈષ્ણિક ઉન્નતિ થવા પછી તેણે પોતાનો આધિર્ભાતિક વિજ્ય સ પાદન કરવાનો પ્રયત્ન કરવે જોઈએ તેના વિચાર ૧૬ મા કાવડના તૃતીય પર્વાય સૂક્તમાં કરેલ છે, તે બ્રેહ્મકંડ ઉપદેશ પાઠક હવે જુઓ

અહ રયીભા મૂર્ધા મૂવાસ ।

સમાનાના મૂર્ધા મૂવાસમ્ । (૫. ૩૧૨)

અહ રયીભા નામિ મૂવાસ ।

સમાનાના નામિ મૂવાસમ્ । (૫. ૩૧૨-૨)

" હું ધનોને સ્વામી અને કેન્દ્ર બનું હું સમાન કક્ષાના લોકોનો મુખી અને તેમનું મધ્ય કેન્દ્ર બનું " પોતાની ચોખ્ખતા નેતા બનવાની હોવી જોઈએ પ્રયેક મનુષ્ય નેતા નથી બની ચક્રો તો જણ બહુશુચ સપ્તમ બનવાનો પ્રયેક મનુષ્ય પ્રયત્ન કરે તો તેના અવરવ સુધારણ થઈ શકશે આ દષ્ટિથી આ પ્રકારની ઇચ્છા મનુષ્ય પોતાના મનમાં ધારણ કરે અને ધર્માનુકૂળ ઉ નિર્વેનો યત્ન કરે આવા નેતા બનવાને માટે ને શુચ બનું પોતામાં વધારવા જોઈએ તેની

ચત્વા આ ચક્રોની આગલા મગ્નીમાં આપેલ છે જુઓ—

રજઃ, વેન, મૂર્ધા, વિષર્મા, ઉચા, ચમમ, વર્તા, ઘરણા । વિર્માસા, આર્દ્રપંચિ, આર્દ્રાણુ માતરિચ્ચા ઘ મા, મા હાસિષ્ટામ્ ॥ (૫. ૩૧૨-૪)

" તેજસ્વિત્વા મદ્દંતકંકા, મસ્તિકાની શક્તિ, વિશેષ શુચ ધર્મ, ચત્વાધન, ધારક શક્તિઓ, બંધનમુક્તિની ઇચ્છા, સિદ્ધ શક્તિ દાન કરવાની ઇચ્છા, અને પ્રાણુ જી મારો ત્યાગ ન કરે " આ શુભો જો મનુષ્યમાં મહેશે અને જદિ પામશે તોજ તે મનુષ્યોનું કેન્દ્ર અથવા મુખી કહેવાશે આ શુભો વિશેષ મદ્દંનાના છે તેથી તેમનો અધિક વિચાર કરવે જોઈએ (રજઃ) તેજસ્વીતા, આત્મા શરીર, ઇન્દ્રિઓ, મન શક્તિ અને આત્માની તેજસ્વિતાનો અનતર્ભાવ થાય છે મનુષ્ય સર્વ પ્રકારે તેજસ્વી બને (વેનઃ) ઇચ્છા અર્થાત્ પોતાની વૈષ્ણિક, સામાજિક અને શાંપ્રિય મદ્દત્વની ઇચ્છા. આ ઇચ્છાને લીધે મનુષ્ય યુરુપાર્થી થઈ શકે છે અને વિશેષ એટલું કરીને પોતાનો તેમજ સમાજનો ઉદ્ધારક બની શકે છે (મૂર્ધા) શિર અર્થાત્ મસ્તિકા મનુષ્યની ચોખ્ખતા ઉચ્ચ અથવા નીચ હોવું જો તેની મસ્તિકાની શક્તિપર નિર્ભર રહે છે માટે મનુષ્ય માટે એ ઉચિત છે કે તે પોતાની મસ્તિકાની શક્તિને વધારે (વિષર્મા) વિશેષ ધર્મોથા સૂક્ત બનવું સાધારણ શુચ ધર્મો અને ધર્મથી સૂક્ત હોય તે મનુષ્ય સામાન્ય જ હોય શકે છે પરંતુ તેનામાં જો વિશેષ ચોખ્ખતા સાવરી હોય તો, જો તે સમાજ અને રાષ્ટ્રનું કેન્દ્ર બનવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તો તે પોતાની અહર વિશેષ ધર્મોથી જદિ કરે સામાન્ય મનુષ્યની અહર ને ધર્મ હોતા નથી એવા નાના ધર્મો તપશ્ચરીયો પોતામાં વધારી શકે (ડહા જમસ) આ યત્ન પામે છે આ ધર્મો સર્વ ઉપવક્ષણો છે સર્વ પ્રકાર ॥ યત્ન કરવાથી અને યત્નપ થયેલ જીવન હોવાથી જ મનુષ્યની ચોખ્ખતા વધે છે મનુષ્ય કદરૂપ હોવો જોઈએ શતકણુ બનવું એ મનુષ્યનું ધ્યેય હોવું જોઈએ (વર્તા) ધારણ કરવાનો, સમાજનું ધારણ રાષ્ટ્રનું ધારણ ધર્મનું ધારણ કરવું એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે બીજા પ્રાણીઓને પોતાની શક્તિનો આધાર દેવો એનો અર્થ ધર્મો બનવું એમ છે (ઘરણ) તેનો અર્થ પશુ ધારક જ છે મગ્ની બળ અધિક છે પે તે રચર રચીને બીજાને ફાળ સમુદાયી પાર થવામાં પોતાનો આધાર આપવાનું ધર્મ

કરું એ મનુષ્ય માટે યોગ્ય છે મનુ જે પોતામાં એટલી શક્તિ મેળવવી જ નોખે

(વિમોક્ત) વિમોચન કરનારો, મનુષ્યોને મુક્ત કરનારો મનુષ્યોને બન્ધનોથી મુક્ત કરનારો, મનુષ્યોને સ્વતંત્રતા અપાવનારો જે નેતા હશે તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ સમજવા યોગ્ય છે. આજ લોકોનું પરિચાણ, સમજાનોની રક્ષા, કુશ્મનોનું નિર્દાસન, અને ધર્મની સ્થાપના કરવાનો અર્થ છે (માર્દ્ર-પધિઃ) પવિત્રો અર્થ છે તત્ત્વાર, ખડ્ગ અથવા શસ્ત્ર શત્રુના રક્તથી જેનું ખડ્ગ ભીનું હોય છે અથવા શત્રુનો નાશ કરવાથી જેનું શસ્ત્ર માર્દ્ર અથવા ભીનું થવાને ઉત્સુક છે તેને માટે આ નામ વપરાય છે ધર્મ યુદ્ધ કરવાને માટે જે તૈયાર થાય છે તેનું નામ આ છે (માર્દ્ર-વાનુઃ) માર્દ્રતા, સ્નેહથી માર્દ્રલાનનું જે દાન કરે છે, જેનું મન સ્નેહથી હંમેશા માર્દ્ર રહે છે તેનું આ નામ છે. (માતરિ-શ્વા) પોતાની માતામાં જેનો આશ્રય છે એટલે કે જે માતૃમુકત છે માતૃભૂમિમાં એટલા માટે રહે છે કે પોતાના જીવન સમર્પણથી માતૃભૂમિની સેવા થાય અને તેટલા માટે જ જે માતૃભૂમિમાં સચાર કરે છે.

આ બાર શબ્દો મનુષ્યનાં વિશેષ કર્તવ્ય દર્શાવે છે. મનુષ્યો આ કર્તવ્ય કરે આ કર્તવ્યો મનુષ્ય કદી પોતાથી દૂર ન કરે. આ કર્તવ્યોથી મનુષ્ય કદી પણ વિમુખ ન થાય આ ધર્મથી અને તેથી બોધિત થતાં કર્તવ્યોથી મુક્ત બનેલો પુરૂષ જ શ્રેષ્ઠ અને ઉચ્ચ હોય છે અહીં કોઈ નિર્મળ મનુષ્ય કહેશે કે અમે તો નિર્બળ છીએ, અમારાથી આ શુભ-ધર્મો ધારણ કરી શકાશે નહિ એટલા માટે આત્માનો સ્વભાવ કેવો છે એ વાત આ સૂક્તનો મન પોતેજ કહે છે

આત્મા વૃદ્ધરૂપતિ. જુમળઃ હૃદયઃ (મ ૩૧૫)

વિઘર્મણા સમુદ્ર. અસ્મિ (મ ૩૧૬)

મર્ચેયુ અમૃત સુખા (મ ૪૨)

‘ આત્મા જ્ઞાનમુક્ત છે, મનુષ્યના હૃદયમાં નિવાસ કરે છે મનુષ્યમાં મનન કરનારો છે. પોતાના વિશેષ ધર્મથી તે સમુદ્ર જેવો ફેલાયેલો મહીર છે. જે મરજીને આધિન છે એવા દેહમાં તે અમર છે તેમજ ઉત્તમ તેજથી મુક્ત છે ” આ આપણા આત્માના શુભ ધર્મ છે એમ જાણીને વિચારથી અને મનનથી આ શુભોને સાક્ષાત્કાર કરે. આ જ્ઞાનથી મનુષ્યની નિર્મળતા દૂર થશે અને આ પૂર્વોક્ત શુભોને

પોતામાં વધારવાને સમર્થ થશે. આ પ્રમાણે આત્મિક બળ પ્રાપ્ત થવાથી—

અસતાપં હૃદયં । ઉર્વો ગચ્ચૂતિ* । (મ. ૩૧૬)

“હૃદય સંતાપ રહિત અર્થાત્ શાન્ત થશે અને ગો નામ ઇન્દ્રિયોની ગતિ ધણી જ વિસ્તૃત થાય છે પોતાની સર્વ શક્તિઓ વધે છે જીવન પ્રમાનશાળી બને છે આત્માની શાન્તિ તેના સર્વ બ્યવહારોમાં દેખાય છે, અને ગમે તેના પ્રસંગ માટે શાન્ત અને મહીર બની કાર્ય કરી શકે છે કદી પણ અશાંત થયો નથી. શરીરનો નાશ થવા છતાં પણ હુ અમર છું એવા વિશ્વાસ એને નિડર બનાવે છે, અને મહાન સત્કર્મો તેની પાસે કરાવે છે. આવી સ્થિતિમાં સર્વ દેવો તેના રક્ષક બને છે.

સૂર્ય વાયુ સશ્ચિઃ વયમઃ સારસ્વતી પાતુ ।

(મ. ૪૪)

“ સૂર્ય, વાયુ, અગ્નિ, વય, સરસ્વતી તેની રક્ષા કરે છે ” સૂર્ય નેત્ર સ્થાનમાં, વાયુ ગ્રાણ સ્થાનમાં, અને વાયુના સ્થાનમાં, વય શિશ્ન સ્થાનમાં, સરસ્વતી શ્રુદ્ધિ સ્થાનમાં રહીને તેને દરેક પ્રકારની સહાયતા કરે છે અને પોતાની દિવ્ય શક્તિથી પવિત્ર કરે છે આત્મ શક્તિથી મુક્ત બનેના પુરૂષને આ પ્રમાણે સર્વ દેવ સહાયક બને છે આ નિયમ આ પહેલા પણ આવી ગએલ છે, અને વેદમાં વાર વાર કહેવામાં આવેલ છે એટલા માટે જે મનુષ્ય આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતાનું જીવન યજ્ઞરૂપ બનાવે તેને સર્વ દેવતાઓની સહાય મળે છે, એ નિશ્ચય પાઠક મનમાં બરાબર ધારણ કરે. આવી મનુષ્ય નિર્ભય બનીને અવહાર કરે છે, અને એટલા માટેજ આ મનુષ્ય સર્વોત્તેજા બનવાને યોગ્ય થાય છે તે કહે છે કે—

પ્રાણઃ માં મા હાસીત્ ।

અપાન અવહાય મા પરાગાત્ । (મ. ૪૪૩)

“ આરા પ્રાણ અને અપાન બંને ઊંડીને દૂર ન જાય ”

આમ તે એટલા માટે કહે છે કે તેણે પોતાનું સર્વ જીવન ધ્યસ્ત્રની ભક્તિ અને સેવાને માટે સમર્પિત કરેલ હોય છે. તે પોતાના જીવનથી જનતાની સેવા કરવા ઇચ્છે છે પોતાનો પ્રાણ તે ધ્યસ્ત્રને માટે સમર્પિત કરવા ઇચ્છે છે અન્ય કાર્યનું તેને સ્મરણ પણ હોતું નથી તે જણે છે કે—

મિત્રાવરુણૌ મે પ્રાણાપાનો । શક્તરી આપ સ્વસ્તિ ।

(મ. ૪૪૭)

“ પોતાના પ્રાણ અને અપાન એ દબે પ્રત્યક્ષ મિત્ર બને
પરસ્પર દેવતા છે અને જળની આદરણી સામર્થ્ય આર કલ્યાણ
કરે છે ” આ યમ બે તે નિદાણ છે અને અનુમત કરે છે
કે પોતાનો સર્વ દેહ અને જીવન દેવતામય બનેનું છે આ
સમયે તે કુષ્ટ કલ્પનાથી તદ્દન દૂર થઇ જાય છે સર્વ તેના
દેવતાત્વ રાક્ષસતા તલ્લિન બને છે, તે દરેક કાષ્ય સદજગતિ
અને રીતથી કરે છે, તેને તેના કાષ્ય કરાને માટે કોઇ ખાસ
પ્રયાસ કરવો પ તે નથી કારણ કે તે વિવિધ બનેતો હોય
છે, આ સમયે તે અનુમત કરે છે કે—

ભક્ષિ મે વૃક્ષં । (૫ ૪૭)

“ અગ્નિ તેનામાં બળને ધારણ કરે છે ” અન્ય દેવતાઓ
અન્યાન્ય સામર્થ્ય ધારણ કરે છે તેનો આત્મા પ્રયશ
પ્રત્યર્થય શુભોર્થી પ્રજાવશાળી બનેતો હોય છે એવા
મહાત્માને ધન્ય છે તેજ પ્રજાવશાળી તેના બની શકે છે,
અને તેજ દેહક સમૂહ કરવામાં સમર્થ બને છે તેજ માનવી
જમતને સાચો આર્ગ બનાવી શકે છે સુખયુગમાં આરા
સપુરોષો ઉત્પત્ત થાય છે અને જનતામાં પ્રત્યક્ષ કાષ્ય કરે છે
અને બધનમાં પહોંને સગ ના લોકોને બધનમાંથી મુક્તિ
મેળવનાનો આર્ગ દર્શાવે છે

ર-૨૫૫

આશા પાંચમા અને છઠ્ઠા એમ બે પાંચ સકલોમાં
સ્વપ્નનો વિવર કરેલામાં આ રો છે ને સકલોમાં કુષ્ટ રાગોના
ના જે કારણો બતાવ્યા છે તે આ છે—

પ્રાણાઃ નિર્મલ્યા નમૂયા નિર્મૂલ્યા
પરામૂલ્યા દેવકાગીમા વુગ દ્યમ્ ।

(૫૦ પાંચ-૮)

રોગ, અરાગ્ય રચીત, દારિદ્ર્ય, કુચિત, પરાભન અને
પ્રદિવ દેવ આ કારણોને લીધે કુષ્ટ રાગો આવે છે આ
કુષ્ટ રાગો જ્યોત્સે કે યુત્તે સ દેશ જ આવે છે એથી કુષ્ટ
સ્વપ્ન પડતા માટે કે અનુબંધે માટે ચોખ્ખું છે કે તે પોતામાં
કહ્યું રોગપીડિત કુષ્ઠી ગયું છે તે શોધી કાઢે અને તેને દૂર
કરવાને યન કરે કુષ્ટ રાગોના જે કારણો અહીં આપેલા
છે તેમનો પણ ચોક્કસ વિચાર અહીં કરવા જેવો છે (પ્રાદી)
બાપાનક રેગ ને શરીરમાં દાખલ થયા પછી સદસા શરીરને
હાડના નથી અને કુ ખ દેતા દેતા આખરે અનુબંધના પ્રાણ
દરી લે છે આવા રોગો શરીરમાં હોવાથી અનુબંધને વાર વાર

કુષ્ટ રાગો આવે છે, તેથી જો આવા કુષ્ટ રોગોથી જ
અરાગ્ય રાગો આવતા હોય તો તેમને દૂર કરવા માટે
ચિકિત્સા દ્વારા રોગપીડિતને દૂર કરવા જોઈએ શરીરને
નિદે અને નિરોગી બનાવવું જોઈએ આ કાર્યને માટે આ
કાંડમાં પદ્ધતિ જીવચિકિત્સાને ઉપાદેશો રો છે (નિશ્ચંતિ)
નશ્તિનો અર્થ છે ઉન્નતિ, અવગુણ સમર્થતા અને સામર્થ્ય,
તેનાથી ઉદ્દેશ અર્થ (નિર્મલ્યા) ને છે અત્યંત અધ પા
ક્ષીણના અને નિર્મળનાથી કુષ્ટ રાગ આવે છે તેમને દૂર
કરવા માટે જે ઉપાયો હોય તેમને કામમાં લેવા જોઈએ
(નમૂયા) એક દેહીન થયું અને (નિર્મૂલ્યા) પ્રા-
સ કદમાં પડ્યું તથા (પરામૂલ્યા) પરાભન થયો, પરન ત
પરાધીન અને પરંરથ થયું આ કારણોને લીધે પણ કુષ્ટ રાગો
આવે છે આ કારણોને દૂર કરવાનાં ધન્ય ઉપાયો છે
પ્રયેકને માટે મિત્ર બિન ઉપાયો છે તેથી તેમનું અવનબન
ચોખ્ખું રહેતું જોઈએ મુખ્ય ઉપાય સ્વાદન બનથી સ્વાધીનના
પ્રાપ્ત કરાનો છે (વૃષજામી) આપણા શરીરમાં દેવ
નામ ધીન્દ્યોતે છે તેમની વિવિધ શક્તિઓ ૮ તેમની
ન્યૂન પિકતાથી પણ કુષ્ટ રાગો આવે છે આ કારણોને લીધે
સમમાદિથી પોતાની ધીન્દ્યોતે નિરોધ નિરાગી અને સ્વસ્થ
રાખવી અત્યંત આવશ્યક છે અર્થાત્ આ પ્રમાણે આપણી
જ દર અને આપણા રાષ્ટ્રમાં જે જે કુષ્ટ રાગોનાં કારણો
ઉત્પત્ત થયાં હોય તેમને દૂર કરવાં એ અનુબંધોનું કાર્ય છે
અનુબંધની પરીક્ષા સ્વપ્નથી થાય છે અનુબંધે કેવા રાગો
આવે છે તેના પરથી તે સ્વસ્થ છે કે રોગી, સદાચારી છે કે
કુરાચારી, શુભ વિચારવળ છે કે અશુભ વિચારવળ છે
તેને નિશ્ચય થાય છે, અનુબંધને જો આવાં સ્વપ્ન આવે તો
સાર છે કે નહીં હાથર ઉપસના કરી રહ્યો છું. નાથિ
આશ્રમમાં નિશ્ચિંતા વાર્તાના પ સામળી રહ્યો છું સપ્તરૂપે તો
સમાગમ થઈ રહ્યો છે ” આવાં શુભ સ્વપ્ન આવે અથવા
નિલકુલ સ્વપ્ન જ ન આવે તો સમજ લેવું કે તેનું શરીર
સ્વસ્થ છે અથવા અરાગ્ય રાગો જ વે તો રાસરથમાં કાંઈને
કાંઈ જમણે છે એમ મની લેવું જોઈએ અને તેને સુધારવાના
પ્રયત્ન કરવા જોઈએ તેથી કહ્યું ૮ કે—

યસ્માત્ દુષ્ટવૃજ્યાત્ અમૈતુ તત્ત્વ ભવજઞ્ઞવ્ । (૧૨)

“ જે કુષ્ટ રોગોથી અમને ભય ઉત્પત્ત થાય છે તે કુષ્ટ
સ્વપ્નમાં કારણે અમારાથી દૂર થાએ ” તે કારણો કોણ બની

રથમે જાય, અમારી પાસે ન રહે આ પ્રકારે પોતેજ પોતાની નિર્દોષતા સિદ્ધ કરવાથીજ તેને નિર્દોષ મનુષ્ય કહી શકાય છે, કે—

અઘ અઝેન્મ, અઘ અસનામ, વયં અનાગસ અમૂમ ।
(મ. ૬૧૧)

“ આને અમે વિજય પ્રાપ્ત કરેલ છે. જે અમારૂં પ્રાપ્ત્ય હવે તે આને અમે પ્રાપ્ત કર્યું છે, કારણ કે અમે નિષ્પાપ બની ચૂક્યા છીએ. ” નિષ્પાપ થવાથી જ સર્વ પ્રાપ્ત્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને વિજય પ્રાપ્ત થાય છે વિજય પ્રાપ્ત કરવાની આ કૃત્તી છે પાપથી જે ઉત્તરિ યાત્રા ભાસ થાય છે તે કેવળ ભાસ માત્ર છે તેમા ઉઠી અવનતિનાં ખીન્ન રહેવા છે અતઃ પાદિકાએ એ રમરજીમા રાખવું જોઈએ કે વેદની આદ્યને અનુસાર નિષ્પાપ ધર્મચરણથી જે ઉત્તરિ પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ અને તેજ ચિરસ્થાયી હોય છે

આગળના સપ્તમ સૂકતમા દ્વેષોને દૂર કરવા અથવા નાશ કરવાનો નિયમ કહેવામા આવ્યો છે તે સૂકત રપટ્ટ હોવાથી તેનું વધારે રપટ્ટીકરણ કરવાની આનંદ્યકતા નથી જ. અધ્યાત્મ ભૂમિકામા આ શત્રુ કૃતિયાર, રોગ ક્રિયાદિ છે, આધિભૌતિક ભૂમિકામાં દુર્જન શત્રુ છે મનને રથાત્રીમા જે જે શત્રુઓ નિવાસ કરતા હોય તેમને દૂર કરવા જોઈએ, ત્યારેજ વિજય પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

વિજય

આઠમા સૂકતમાં પોતાના વિજય પ્રાપ્તિને એક મત્ર છે તે પ્રત્યેક વ્યક્તિ ધર્મવાળાએ કદરવ કરવા યોગ્ય છે. હવે તે મત્ર જોઈએ—

અસ્માકં જિત, ઝદ્ધિજ, ઋત, તેજ, દ્રઘ, સ્વ, યજ્ઞ, પશાવ, પ્રજા, વૌરા ॥ (મ. ૬૧૧)

આ મત્રનો પ્રત્યેક શબ્દ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ ભાવથી યુક્ત હોવાથી અત્રી પ્રત્યેક શબ્દનો વિશેષ વિચાર કરીએ—

(જિત) આ સર્વ પ્રકારના શત્રુઓ પર વિજય મળવા માટેનો શબ્દ છે આધ્યાત્મિક આધિભૌતિક આધિદેવિક શત્રુઓ પર વિજય મેળવવો, એ વિજય પોતાની શક્તિ વધારવાથી જ થઈ શકે છે. (ઝદ્ધિજ) આ પોતાના સર્વ પ્રકારના અબુદયથી જ સાધ્ય થઈ શકે એવી વાત છે

પોતાની સંપત્તિ, પોતાનો શક્તિ વિકાસ, પોતામાં રહેલી શાન્તિ, પોતાની તેજો વૃદ્ધિ, ક્રિયાદિથી એ સિદ્ધ થઈ શકે છે પ્રથમ વિજય શત્રુ પર સપાદન કરવો જોઈએ યદ આપણી આંતરિક સુરચિત્ત પર નિર્ભર રહેવો છે, (ઋત) ઋતનો અર્થ છે સાચો માર્ગ, સરળતા, યોગ્ય વ્યવહાર, જેમા વક્તા, વાકાપણ નથી એવું પ્રત્યેક વ્યવહારમાં આ પ્રકારની સરળતા રહેશે તોજ પૂર્વોક્ત વિજય સાધ્ય થશે. (તેજ) તેજસ્વિતા, પ્રભાવ, ઉમ્મતા ક્રિયાદિ ગુણો પશુ વિજયના સહકારી છે (દ્રઘ) સત્ય, ગાન, આત્મ સામર્થ્ય, વેદજ્ઞાન, આત્મ નિ સંદેહ ઋતની સાથે જ રહેશે. અનુત્તની માથે તો સંઘ હોવો સર્વા અસંભવ છે (સ્વ સ્વર) આત્મનો પ્રકાર, પોતાનો યદ પોતાના પુણ્ય કર્મથી પ્રાપ્ત થનારો પુણ્ય લોક, (યજ્ઞ) દેવપૂજા, સંગીન કરણ અને દાનદ્વય શ્રેષ્ઠતમ કર્મ, યદથી જ સર્વની રચીતિ અને ઉત્તરિ થાય છે, (પશાવ) ગાયો, બળદો, ઘોડાઓ, ક્રિયાદિ પશુઓ મનુષ્યનો રેલવ વધારે છે (પ્રજા) સંતતિ, પુત્રપુત્રી, વગેરે અથવા પ્રજનન, (વૌરા) વીર પુત્ર તથા વીર્યવાન લોકો અથવા શરવીર પાદક વિચાર કરશે તો તેમને જાણ્ય થશે કે આ સર્વ વિજયના સહચારી ગણ છે, પાદકોને આથી સાનુરોધપૂર્વક પ્રાર્થના છે કે તેઓ આ મત્રને કદરવ કરે અને સાધ્ય પ્રાપ્ત તેઓ આ મત્રથી ક્રિયાત્મક પ્રાર્થના કરે અને પોતાનો વૈરાગ્ય અને સામુદાયિક વિજય પ્રાપ્ત થાય એવી યોગ્ય પરિસ્થિતિ શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય એવી એ પ્રજ્ઞની પાસે પ્રાર્થના મનોભાવથી કરે,

આ અષ્ટમ પર્વાય સૂકતમા આગળનું જે કથન છે તે શત્રુઓને કચડી નાખવા માટે પ્રેરણાદન દેનારા અર્ધવાદનો મત્ર છે, તેથી તે વિષયમાં વિશેષ લખવાની કોઈ આનંદ્યકતા નથી પાદક પોતેજ તે વાચીને તેનો આશય સમજી શકે છે. તેના પછી છેલ્લા નામમા પર્વાય સૂકતમા ચારજ વચન છે, પરંતુ તે નિત્ય રમરજીમાં રાખવા યોગ્ય મહત્વપૂર્ણ છે—

જિતં અસ્માક, ઝદ્ધિજં અસ્માક ચિચ્ચા બરાતી પૂતના
(મ. ૬૧૨)

“ અમારો વિજય અમારો ઉદય અને અમારા શત્રુની સર્વ સેનાઓનો પૂર્ણ પરાભવ કરવાનું સામર્થ્ય પોતામાં વધારે છે ” તેમજ—

પૂવાદુત્તરય લોકે મા ધાતુ । (મ. ૬૧૨)

"ધર મને પુણ્ય લોકમાં ધારણ કરે" એવો હું
સદાચારી, શુદ્ધ પવિત્ર અને શુદ્ધ બનેલો, તેમજ

સ્વાઃ સ્વગન્મ, સ્વર્ગસ્ય યજોતિષા સ્વગન્મ ॥ (મં. ૯૧૩)

"આત્માનું તેજ પ્રાપ્ત કરે, સ્વર્ગની જ્યોતિર્મા મળે." તથા

યસ્યો મૂયાય વસુમાન્ મૂયાસમ્ । વસુમાન્ યજ્ઞઃ ।
વસુ વંશિષીય । (મં. ૯૧૪)

"મહું ધન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ, હું પુષ્કળ ધનયુક્ત બનું,
કારણ કે ધનથી યજ કરી શકાય છે, તેથી યજમા અર્ચવાને
માટે મને ધન જોઈએ."

આ સર્વ ચારે ચાર મંત્રો એટલા ઉત્તમભાવથી પરિપૂર્ણ
છે અને એટલા સરળ અને સુબોધ છે કે એમ જ માનો ને
કે આ સામગ્રીઓ આ સાર જ છે, પાઠક જો તેનું મનન કરશે
તો તેમને પણ અત્યંત આનંદ થશે અને તેમના મનનથી
તેમનો આત્મા પણ ઉલ્લાસીત જ થશે.

આશા છે કે આ રીતે આ કાંઈનું મનન કરીને આ કાંઈનો
જે ઉચ્ચભાવ છે તેને પોતાના ચિત્તમાં ફિથર કરે અને આ
વિશ્વવપથ પર ચાલીને પોતાના સમાજનું, પોતાની જાતનું
અને પોતાના રાષ્ટ્રના વિશ્વ સંપાદનના કાર્યમાં સક્ષમતા
પ્રાપ્ત કરી કૃતકૃત્ય બને.

પોતાના અભ્યુદય માટે પ્રાર્થના

કાંડ ૧૭, સૂક્ત ૧

(ઋષિ:— પ્રજા । દેવતા— આદિત્ય)

વિપાસહિં સહમાન્ સાસહાન્ સર્હૌયાસમ્ ।

સહમાન્ સહોજિતં સ્વજિતં ગોજિતં સંધનાજિતમ્ ।

ઈદ્યં નામં હુ ઇન્દ્રમાયુષ્માન્ મૂયાસમ્

॥ ૧ ॥

વિપાસહિં સહમાન્ સાસહાન્ સર્હૌયાસમ્ ।

સહમાન્ સહોજિતં સ્વજિતં ગોજિતં સંધનાજિતમ્ ।

ઈદ્યં નામં હુ ઇન્દ્રં પ્રિયો દેવાનાં મૂયાસમ્

॥ ૨ ॥

વિપાસહિં સહમાન્ સાસહાન્ સર્હૌયાસમ્ ।

સહમાન્ સહોજિતં સ્વજિતં ગોજિતં સંધનાજિતમ્ ।

ઈદ્યં નામં હુ ઇન્દ્રં પ્રિયઃ પ્રજાનાં મૂયાસમ્

॥ ૩ ॥

અર્થ— (વિપાસહિં) અત્યંત સમર્થ, (સહમાને) અત્યંત બળવાન (સાસહાને) નિત્ય વિજયી
(સહિયાસં) શત્રુઓને દબાવનારો (સહમાને) મહાબલિષ્ઠ (સહોજિતં) બળથી ફિગ્વિજય કરનારો
(સ્વઃ જિતં) પોતાના સામર્થ્યથી જીતનારો (ગો-જિતં) ભૂમિ, ઇન્દ્રિયો અને ગાયોને જીતનારો
(સંધનાજિતં) ધનને જીતીને પ્રાપ્ત કરનારો, (ઈદ્યં નામં ઇન્દ્રં) પ્રથમ સ્ત્રીય યજમાન પ્રબુદ્ધી હું (હું)
પ્રથમ કંઈ હું, જેનાથી હું (આયુષ્માન્ મૂયાસં) ઈર્ષાંયુ બનું. (૧) ૧૦૧૦ (દેવાનાં પ્રિયઃ
મૂયાસં) હું દેવોનો પ્રિય બનું. (૨) ૧૦૧૦ (પ્રજાનાં પ્રિયઃ) પ્રજાઓનો પ્રિય બનું. (૩)

વિપાસહિં સહમાનં સાસહાનં સર્હીયાંસમ્ ।

સહમાનં સહોજિતં સ્વર્જિતં સંધનાજિતમ્ ।

ઈંડચં નામં હ્વ ઇન્દ્રં પ્રિયઃ પંશુનાં મૂયાસમ્

॥ ૪ ॥

વિપાસહિં સહમાનં સાસહાનં સર્હીયાંસમ્ ।

સહમાનં સહોજિતં સ્વર્જિતં ગોજિતં સંધનાજિતમ્ ।

ઈંડચં નામં હ્વ ઇન્દ્રં પ્રિયઃ સંધાનાનાં મૂયાસમ્

॥ ૫ ॥

ઉવિદ્યુદિહિ સૂર્ય વર્ચસા મામ્બ્યુદિહિ ।

દ્વિપંશ્ચ મહ્યં રધ્યતુ મા ચાહં દ્વિપતે રંધં તવેદ્વિંળ્ણો બહુધા વીર્યાંણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુમિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમન્

॥ ૬ ॥

ઉવિદ્યુદિહિ સૂર્ય વર્ચસા મામ્બ્યુદિહિ ।

યાંશ્ચ પદ્યામિ ચાંશ્ચ ન તેપું મા સુમતિં કૃધિ તવેદ્વિંળ્ણો બહુધા વીર્યાંણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુમિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમન્

॥ ૭ ॥

મા ત્વાં દમન્તસલિલે અપ્સ્વંન્તર્યે પાશિનં ઉપતિષ્ઠન્યત્ર ।

હિત્વાજાસ્તિ વિવમારુક્ષ એતાં સ નોં મૃઢ સુમતૌ

તેં સ્યામ તવેદ્વિંળ્ણો બહુધા વીર્યાંણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુમિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમન્

॥ ૮ ॥

૦૧૦૦ (પશુનાં પ્રિયઃ ૦) પશુઓને પ્રિય બનું (૪) ૦૧૦૦ (સમાનાનાં પ્રિય મૂયાસં) સમાન થોગ્યતાવાળા પુરૂષોને પશુ પ્રિય બનું. (૫)

હે (સૂર્ય) સૂર્ય ! (ઉદિહિ ઉદિહિ) તારો ઉદય થાઓ, તું ઉદયને પ્રાપ્ત કર. (વર્ચસા મા અમ્બ્યુદિહિ) તારા તેજથી ઉદિત થઇને તારો પ્રકાશ મારા પર ચારે બાજુથી રેલાવ, (દ્વિપન્ ચ મહ્યં રધ્યતુ) મારો દેવ કરનારા મારી સત્તા નીચે આવી જાય એટલે કે. મને વશ થઇ જાય, પરંતુ (અહં ચ દ્વિપતે મા રધમ્) મારો દેવ કરનારા શત્રુઓને હું કદી વશ ન થાઉં. હે (વિંળ્ણો) બ્યાપક ધર્મર (તવેદ્વિંળ્ણો બહુધા વીર્યાંણિ) તારૂં વીર્ય અનેક પ્રકારનું છે. (ત્વાં નંઃ વિશ્વરૂપૈઃ પશુમિઃ પૃણીહિ) તું અમને અનેક રૂપવાળાં પશુઓથી પરિપૂર્ણ બનાવ. અને (પરમે વ્યોમન્) પરમ આકાશમાં (મા સુધાર્યાં ધેહિ) મને અમૃત પ્રાપ્ત થાઓ. (૬) (ઉદિહિ ૦) હે સૂર્ય ! ઉદયને પ્રાપ્ત હો ! ઉદયને પ્રાપ્ત હો અને (વર્ચસા ૦) તારા તેજથી મને પ્રકાશિત કર. (યાન્ ચ પદ્યામિ યાન્ ચ ન) જે પ્રાણીઓને હું જોઇ શકુ છું અને જે પ્રાણીઓ મને અદૃશ્ય છે, (તેપું મા સુમતિં કૃધિ) તેમની બાબતમાં મને સુમનિવાળો બનાવ (તવેદ્વિંળ્ણો બહુધા વીર્યાંણિ) તારૂં વીર્ય અનેક પ્રકારનું છે. (ત્વાં નંઃ વિશ્વરૂપૈઃ પશુમિઃ પૃણીહિ) તું અમને અનેક રૂપવાળાં પશુઓથી પરિપૂર્ણ બનાવ. અને (પરમે વ્યોમન્) પરમ આકાશમાં (મા સુધાર્યાં ધેહિ) મને અમૃત પ્રાપ્ત થાઓ. (૭) (સલિલે અપ્સુ અન્તઃ ચ પાશિનઃ) જળમાં જે પાશ ધારણ કરનારા (અગ્ર ઉપતિ ઇન્તિ) અહીં આવીને ઉપસ્થિત થાય છે તેઓ (ત્વા મા દમન્) તને હરાવી દે નહિ. (અજાસ્તિ હિત્વા એતાં દિવં આરુક્ષઃ) નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને ઘુલોક પર આડહ થા અને (સંઃ ન મૃઢ) તે તું અમને સુખી બનાવ. (તે સુમતૌ સ્યામ) અમે તારી સુમતિમાં સ્થિર રહીએ. (તવેદ્વિંળ્ણો બહુધા વીર્યાંણિ) તારૂં વીર્ય અનેક પ્રકારનું છે. (૮)

ત્વં નં દન્દ્ર મહતે સોમંગાયાદ્ધંધમિઃ

પરિ પાપ્તકૃમિસ્તવોદ્દિષ્ણોઃ મહુધા ધીર્યાગ્નિ ।

ત્વં નંઃ પૂર્ણાહિ પુશુર્મિર્ધિશ્વરુપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે ધ્યોમિન્ ॥ ૯ ॥

ત્વં નં દન્દ્રાતિર્મિઃ શિવામિઃ શંતમો મવ ।

આરોહંસ્ત્રિધં ત્રિવો મૃણાનઃ સોમંપીતયે પ્રિયધામા

સ્વસ્તયે તવેદિષ્ણોઃ મહુધા ધીર્યાગ્નિ

ત્વં નંઃ પૂર્ણાહિ પુશુર્મિર્ધિશ્વરુપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે ધ્યોમિન્ ॥ ૧૦ ॥

ત્વમિન્દ્રાસિ વિશ્વજિત્સર્વધિત્વુરુદ્દતસ્ત્વમિન્દ્ર ।

ત્વમિન્દ્રેસં સુહવં સ્તોમમેરયસ્ય સ નો મૃત

સુમતી તે સ્થામ તવેદિષ્ણોઃ મહુધા ધીર્યાગ્નિ

ત્વં નંઃ પૂર્ણાહિ પુશુર્મિર્ધિશ્વરુપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે ધ્યોમિન્ ॥ ૧૧ ॥

અર્ધધો ત્રિવિ પૃથિવ્યામુતામિ ન તં આપુર્મહિમાનંમુતરિક્ષે ।

અર્ધધેન વ્રહ્મણા વાવૃધાનઃ સ ત્વં નં દન્દ્ર ત્રિવિ

પંદ્રમં યચ્છ તવેદિષ્ણોઃ મહુધા ધીર્યાગ્નિ

ત્વં નંઃ પૂર્ણાહિ પુશુર્મિર્ધિશ્વરુપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે ધ્યોમિન્ ॥ ૧૨ ॥

યા તં દન્દ્ર તનૂરપ્સુ યા પૃથિવ્યાં યાન્તરઘૌ યા તં દન્દ્ર પર્વમાને સ્વર્ધિવિં ।

યથેન્દ્ર તન્વાદ્ધંન્તરિક્ષં ધ્યાપિથ તર્વા ન દન્દ્ર

તન્વાદ્ધં શમં યચ્છ તવેદિષ્ણોઃ મહુધા ધીર્યાગ્નિ

ત્વં નંઃ પૂર્ણાહિ પુશુર્મિર્ધિશ્વરુપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે ધ્યોમિન્ ॥ ૧૩ ॥

હે ઇન્દ્ર (ત્વં નંઃ મહતે સોમંગાય) તું અમને સર્વને મહત્ સોભાઅને માટે (અદ્વ્યોમિઃ અવૃત્તિમિઃ પરિપાહિ) દબાઈ ન જતાં પ્રકાશથી સર્વ બાબુઓથી અમને સુરક્ષિત રાખ. (તવ હત્ ૦૧૦) (૯) હે ઇન્દ્ર ! (ત્વં નંઃ શિવામિઃ કૃતિમિઃ શંતમા મવ) તું કલ્યાણપૂર્ણ રક્ષણની સાથે અમને ઉત્તમ કલ્યાણ આપનારો થા. (ત્રિવિવં આરોહનં) ધુલોડ પર આફેલ ધધને (ત્રિવિઃ મૃણાનઃ) પ્રકાશને આપતાં આપતાં (સોમંપીતયે સ્વસ્તયે પ્રિયધામા) સોમપાન અને કલ્યાણને માટે પ્રિય સ્થાન હો. (તવ હત્ ૦૧૦ વગેરે ઉપર પ્રમાણે) (૧૦)

[૧] હે ઇન્દ્ર ! તું (વિશ્વજિત્ સર્વવિત્) જગતને જીતનારો અને સર્વસં છે અને હે ઇન્દ્ર ! તું (પુરુહુતઃ) ધણે જ પ્રશસિત છે. હે ઇન્દ્ર ! (ત્વં) શમં સુહવં સ્તોમં પેરયસ્વ) તું આ ઉત્તમ પ્રાર્થનાના સ્તોત્રને પ્રેરિત કર. (સઃ નંઃ ૦ તવ હત્ ૦૧૦ ઉપર પ્રમાણે.) (૧૧) હે ઇન્દ્ર ! તું (ત્રિવિ ઉત્ત પૃથિવ્યાં અદ્વ્યઃ અસિ) ધુલોડમાં અને આ પૃથ્વી પર દબાએલો નથી. (અન્તરિક્ષે તે મહિમાનં ન આપુઃ) અન્તરિક્ષમાં તારા મહિમાને કોઈ પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી. (અદ્વ્યેન વ્રહ્મણા વાવૃધાનઃ સન્) ન દબાવનારા જ્ઞાનથી આગળ વધેલા ત્રિવિ નંઃ ત્વં શમં યચ્છ) ધુલોડમાં તું અમને મુખ પ્રદાન કર. (તવ હત્ ૦ ઉપર પ્રમાણે) (૧૨) હે ઇન્દ્ર ! (યા તે અપ્સુ તનૂઃ) તારા અંશ જે જળમાં છે. (યા પૃથિવ્યાં યા અમો

ત્વામિન્દ્ર વ્રહ્મણા વર્ધયન્તઃ સત્રં નિ પેદુર્ઋષયો

નાર્ધમાનાસ્તવેદ્વિષ્ણો વહુધા વીર્યાણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુભિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમિન્ ॥ ૧૪ ॥

ત્વં તુતં ત્વં પર્યેપ્યુત્સં સહસ્રધારં વિદથ્યં સ્વવિદ્યું તવેદ્વિષ્ણો વહુધા વીર્યાણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુભિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમિન્ ॥ ૧૫ ॥

ત્વં રક્ષસે પ્રદિગ્ધશ્રત્સસ્ત્વં શોચિષા નમસી વિ માસિ ।

ત્વમિમા વિશ્વા મૃચનાનું તિષ્ઠસ કૃતસ્ય પન્થામન્વેપિ

વિદ્વાંસ્તવેદ્વિષ્ણો વહુધા વીર્યાણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુભિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમિન્ - ॥ ૧૬ ॥

પશ્ચમિઃ પરાઙ્ તપસ્યેકયાર્ધાઙ્ગાસ્તિમેપિ મુદિન્ને

વાર્ધમાનાસ્તવેદ્વિષ્ણો વહુધા વીર્યાણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુભિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમિન્ ॥ ૧૭ ॥

ત્વમિન્દ્રસ્ત્વં મહેન્દ્રસ્ત્વં લોકસ્ત્વં પ્રજાપતિઃ ।

તુભ્યં પુણો વિ તાંયતે તુભ્યં જુહતિ જુહંતસ્તવેદ્વિષ્ણો વહુધા વીર્યાણિ ।

ત્વં નંઃ પૃણીહિ પશુભિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાર્યાં મા ધેહિ પરમે વ્યોમિન્ ॥ ૧૮ ॥

અન્તઃ) જે પૃથ્વી પર તેમ જ જે અગ્નિમાં છે. હે ઇન્દ્ર ! (યા તે પવમાને સ્વ - વિદિ) અને પવિત્ર કરનારા પ્રકાશપૂર્ણ ધુલોકમાં જે તારા અંશ છે, હે ઇન્દ્ર ! (યયા તન્વા અન્તરિક્ષં વ્યાપિથ) જે તનુ (શરીર) થી અન્તરિક્ષમાં વ્યાપી રહેલા છે (તયા તન્વા નઃ જ્ઞમે ચક્ષ) તે તનુથી અમને બધાને સુખ આપ (તવ હત્ ૦૦ ઉપર પ્રમાણે,) (૧૩) હે ઇન્દ્ર ! (ત્વાં વ્રહ્મણા વર્ધયન્તઃ) તારી મંત્રોથી સ્તુતિ કરીએ છીએ. (નાધમાનાઃ ક્રપયઃ સત્રં નિપેદુઃ) પ્રાર્થના કરનારા ઋષિઓ સત્ર નામના યજ્ઞ માટે બેસે છે (તવ હત્ ૦૦) (૧૪) હે વ્યાપક દેવ ! (ત્વં તુતંન્વિતં) તું ત્રણ સ્થાનોમાં પ્રાપ્ત (સહસ્રધારં વિદથ્યં સ્વવિદ્યં) સહસ્ર ધારાઓથી યુક્ત જ્ઞાનમય પ્રકાશપૂર્ણ સ્ત્રોતોને (પર્યેપિ) વ્યાપી રહ્યો છે. (તવ હત્ ૦૦) (૧૫) હે દેવ ! (ત્વં વતસઃ પ્રદિગ્ધઃ રક્ષસે) તું ચારે દિશાઓનું રક્ષણ કરે છે. (શોચિષા નમસી વિમાસિ) તારા તેજથી આકાશને પ્રકાશિત કરે છે. (ત્વં હમાઃ સુવના અનુતિષ્ઠસે) તું આ સર્વ ભૂવનોને અનુકૂળ બનીને રહે છે અને (વિદ્વાન્ કૃતસ્ય પન્થાં અન્વેપિ) જોમ બાણીને સત્યના માર્ગનું અનુસરણ કરે છે. (તવ હત્ ૦૦) (૧૬)

(પશ્ચમિઃ પરાઙ્ તપસિ) તું તારી પાંચ શક્તિઓની શક્તિ ઉપરાંત તપ તપે છે અને (એકયા અર્વાઙ્) એકની નજીક તપે છે અને (મુદિન્ને અશાન્તિં વાર્ધમાનઃ પપિ) ઉત્તમ દિવસમાં અપ્રશસ્તતાને દૂર હટાવીને આગળ આવે છે. (તવ હત્ ૦૦) (૧૭) હે દેવ ! (ત્વં હન્દ્રઃ) તું ઇન્દ્ર છે. (ત્વં મહેન્દ્રઃ) તું મહાન ઇન્દ્ર છે, (ત્વં લોકઃ) તું લોક-પ્રકાશપૂર્ણ છે (ત્વં પ્રજાપતિઃ) તું પ્રજાપાતક (યજ્ઞઃ તુભ્યં વિતાંયતે) યજ્ઞ તારા માટે ફેલાવવામાં આવે છે અને (જુહતિઃ તુભ્યં જુહતિ)

અસંતિ સત્પતિઠિતં સતિ ભૂતં પ્રતિઠિતમ્ ।

ભૂતં તુ મધ્ય આહિતં મધ્ય મૃતે પતિઠિતં તવેદ્વિષ્ણો बहुधा वीर्याणि ।

ત્વં નઃ પૂર્ણાહિ પશુમિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાયા મા ધેહિ પરમે વ્યોમિન્ ॥ ૧૯ ॥

શુક્રોઽસિ ભ્રાજોઽસિ ।

સ યથા ત્વં ભ્રાજતા ભ્રાજોઽસ્યેવાહં ભ્રાજતા ભ્રાજ્યાસમ્ ॥ ૨૦ ॥

[૨]

રુચિરસિ રોચોઽસિ । સ યથા ત્વં રુચ્યા રોચોઽસ્યેવાહં

પશુમિથ્થ બ્રાહ્મણવર્ત્તસેનં ચ રુચિપીય ॥ ૨૧ ॥

ઉદ્યતે નમઃ ઉદાયતે નમઃ ઉદિતાયુ નમઃ ।

વિરાજે નમઃ સ્વરાજે નમઃ સમ્રાજે નમઃ ॥ ૨૨ ॥

અસ્ત્યતે નમોઽસ્તમેષ્યતે નમોઽસ્તમિતાયુ નમઃ

વિરાજે નમઃ સ્વરાજે નમઃ સમ્રાજે નમઃ ॥ ૨૩ ॥

ઉદગાદ્યમાવિસ્યો વિશ્વેન્ તપસા સહ ।

સપત્નનામઘ્નૌ રન્ધયન્મા ગ્રાહ દ્વિષ્યતે રંધં તવેદ્વિષ્ણો बहुधा वीर्याणि ।

ત્વં નઃ પૂર્ણાહિ પશુમિર્વિશ્વરૂપૈઃ સુધાયા મા ધેહિ પરમે વ્યોમિન્ ॥ ૨૪ ॥

એ તારે માટે આહુતિઓ આપે છે (તવ હતુ ૧) (૧૮) (અસતિ સત્ પ્રતિઠિત) અસત્મા અર્થાત્ પ્રાકૃતિક વિશ્વમા સત્ અર્થાત્ આત્મા રહેલો છે (સતિ ભૂતં પ્રતિઠિત) સત્મા અર્થાત્ આત્મામા ઉત્પન્ન થયેલ જગત્ રહેલું છે (ભૂત હ મધ્યે આહિતં) ઉત્પન્ન થયેલા પ્રાણીઓમા જે અગ્નિ છે (મધ્ય મૃતે પ્રતિઠિત) ઉત્પન્ન થનારા પ્રાણીઓમા જે આગ્નિ છે (તવ હતુ ૧૦) (૧૯) (શુક્ર અસિ) તુ તેજસ્વી છે (ભ્રાજ અસિ) તુ પ્રકાશમય છે, (સ ત્વ) તે તુ (યથા ભ્રાજતા ભ્રાજઃ અસિ) જેવો તેજસ્વી છે (એ અહં ભ્રાજતા ભ્રાજ્યાસ , તેવો જ હું તેજથી પ્રકાશિત થાઉં . (૨૦)

[૨] (રુચિ અસિ) તુ પ્રકાશમાન છે (રોચ અસિ) તુ હૈદિયમાન છે (સ ત્વ યથા રુચ્યા રોચઃ અસિ) તે તુ જેવો તેજથી તેજસ્વી છે (એ અહ પશુમિ ચ બ્રહ્મણવર્ત્તસેનં ચ રુચિપીય) તેવી જ રીતે હું પશુઓ અને જ્ઞાનથી પ્રકાશિત બનું (૨૧) (ઉદ્યતે નમ) ઉદિત થનારને મારા નમસ્કાર (ઉદાયતે નમ) ઉપર આવનાર માટે નમસ્કાર , (ઉદિતાયુ નમ) જે ઉદિત થયેલ છે તેને નમસ્કાર , (વિરાજે નમ) વિશેષ પ્રકાશયુક્તને નમસ્કાર , (સ્વરાજે નમ) પોતાના તેજથી વ્યમકનારને નમસ્કાર , (સમ્રાજે નમ) ઉત્તમ પ્રકાશયુક્તને નમસ્કાર (૨૨) (અસ્ત્યતે નમ) અસ્ત પામવાના છે તેને નમસ્કાર , (અસ્ત દ્યયતે નમ) અસ્ત પામનારને નમસ્કાર , (અસ્તમિતાયુ નમ) જે અસ્ત પામવાનો છે તેને નમસ્કાર , (વિરાજે , સ્વરાજે , સમ્રાજે નમ) વિશેષ તેજયુક્ત ઉત્તમ પ્રકાશમાન અને પોતાના તેજથી પ્રકાશનારને નમસ્કાર હો ! (૨૩)

(અય આદિત્ય વિશ્વેન તપસા સહ ઉદગાત્) આ સૂર્ય સ પૂર્ણ તેજથી ઉદિત થયેલ છે
- (માતૃ સપત્નનામઘ્નૌ રન્ધયન્) મારે માટે મારા શત્રુઓને વશ કરે છે (ગ્રહ ચ દ્વિષ્યતે મારુચ) પરન્તુ હું
વશમા ન થાઉં (તવ હતુ વિષ્ણો बहुधा वीर्याणि) હે વ્યાપક દેવ ! તારા જ આ સર્વ પરાક્રમે છે (ત્વ

આદિત્ય નાવમારુક્ષઃ શતારિત્રાં સ્વસ્તયે ।

અહર્માર્ત્યપીપરો રાત્રિં સન્નાતિં પારય

॥ ૨૫ ॥

સૂર્ય નાવમારુક્ષઃ શતારિત્રાં સ્વસ્તયે ।

રાત્રિં માર્ત્યપીપરોઽહઃ સન્નાતિં પારય

॥ ૨૬ ॥

પ્રજાપતેરાવૃતો વ્રહ્મણા વર્મણાહં કશ્યપસ્ય જ્યોતિષા વર્ચસા ચ ।

જરદંષ્ટિઃ કૃતવીર્યો વિહાયાઃ સહસ્રાયુઃ મુકૃતશ્રેયમ્

॥ ૨૭ ॥

પરીવૃતો વ્રહ્મણા વર્મણાહં કશ્યપસ્ય જ્યોતિષા વર્ચસા ચ ।

મા મા પ્રાપન્નિપવો દૈવ્યા યા મા માનુષીરવંસૃષ્ટા વધાય

॥ ૨૮ ॥

ઋતેન ગુપ્ત ઋતુભિશ્ચ સર્વેભૂતેન ગુપ્તો મય્યેન વ્રાહમ્ ।

મા મા પ્રાપ્ત્યાપ્મા મોત મૃત્યુરન્તર્દેહેઽહં સલિલેન વાચઃ

॥ ૨૯ ॥

અગ્નિમીં ગોતા પરિપાતુ ધિશ્વતં વ્યુચ્ચન્ત્સૂર્યો નુદતાં મૃત્યુપાશાન્ ।

વ્યુચ્ચન્તીંરૂપસઃ પર્વતા ધ્રુવાઃ સહસ્રં પ્રાણા મય્યા યંતન્તામ્

॥ ૩૦ ॥

નઃ વિશ્વરૂપૈઃ પશુભિઃ પુણીહિ) તું અમે સર્વને અનંતરૂપવાળાં પશુઓથી પરિપૂર્ણ બનાવ, અને (પરમેષ્વોમન્ સુધાયાં મા વેદિ) પરમ આકાશમાં વિદ્યમાન અમૃતમાં તું અમારી ધારણ કર. (૨૪) હે આદિત્ય ! (સ્વસ્તયે શતારિત્રાં નાવં આરુક્ષઃ) અમારા કલ્યાણ માટે સેકંડો હલેસાવાળી નોકા પર આરૂઢ થા. (મા અહઃ અતિ અપીપરઃ) મને દિવસને સમયે પાર કર અને (રાત્રિં સન્ના અતિપારય) રાત્રીને સમયે પણ સાથે રહીને પેલે પાર પહોંચાડ. (૨૫) હે સૂર્ય ! તું અમારે માટે (સ્વસ્તયે) અમારા કલ્યાણને માટે નોકા પર ચઢ અને અમને દિવસ અને રાત્રીને સમયે પાર કર. (૨૬) (અહં પ્રજાપતેઃ વ્રહ્મણા વર્મણા આવૃતઃ) હું પ્રજાપતિના જ્ઞાનરૂપ કવચને ધારણ કરીને (કશ્યપસ્ય જ્યોતિષા વર્ચસા ચ) અને સર્વદર્શક દેવના તેજ અને બળથી યુક્ત બનીને (જરદંષ્ટિઃ કૃતવીર્યઃ) વૃદ્ધાવસ્થા સુધી વીર્યવાન બનીને (વિહાયાઃ સહસ્રાયુઃ) વિવિધ કર્મોથી યુક્ત સહસ્રાયુ-પૂર્ણાયુ-બનીને (કશ્યપસ્ય જ્યોતિષા વર્ચસા ચ) સર્વદર્શક દેવના તેજથી બળથી યુક્ત બનીને (યાઃ દૈવીઃ માનુષીઃ) દેવઃ વધાય અવસૃષ્ટાઃ) જે દિવ્ય અને માનવી બાણ વધને માટે છોડવામા આવેલાં છે તે (મા મા પ્રાપન્) મને પ્રાપ્ત ન થાય, તેમનાથી મારો વધ ન થાય (૨૮) (ઋતેન ગુપ્તઃ) સત્ય દ્વારા રક્ષાએલા (સર્વેઃ ઋતુભિઃ ચ) સર્વ ઋતુઓ દ્વારા રક્ષાએલા (મૃતેન ચ મય્યેન ગુપ્તઃ અહં) ભૂત અને ભવિષ્ય દ્વારા સુરક્ષિત થએલો હું અહીં વિચરું. (પાપ્મા મા, ઉત મૃત્યુઃ મા મા પ્રાપત) પાપ અથવા મૃત્યુ મને પ્રાપ્ત ન થાઓ. (અહં વાચઃ સલિલેન અન્તર્દેહે) હું મારી વાણીને મારા શબ્દોને પવિત્ર જીવનમાં ધારણ કરું છું. વાણીની પવિત્રતા પવિત્ર જીવનથી કરું છું. (૨૯) (ગોતા અગ્નિઃ વિશ્વતઃ ના પરિપાતુ) રક્ષક અગ્નિ બધી બાબતોથી મારું રક્ષણ કરે. (સદ્યઃ સૂર્યઃ મૃત્યુપાશાન્ નુદતાં) ઉદય પ્રાપ્ત કરનારે સૂર્ય મૃત્યુપાશોને દૂર કરે. (વ્યુચ્ચન્તીં રૂપસઃ) પ્રકાશયુક્ત ઉપાઓ અને (ધ્રુવાઃ પર્વતાઃ) સ્થિર પર્વતો (સહસ્રં પ્રાણાઃ મયિ આયતન્તાં) હજારો બળવાળા પ્રાણ મારામાં ફેલાએલા રાખે. (૩૦)

પોતાના અભ્યુદય માટે પ્રાર્થના

સમસ્ત કામ્યકર્મ મનન

જે પાપો પોતાનો અભ્યુદય છૂટે છે તેઓ આ કામનું બરાબર મનન કરે વિશેના પ્રથમ પાંચ મંત્રોને એક મણ છે તેનું અત્યંત મનન કરે આ પાંચ મંત્રોને મનુષ્ય વિશ્વ છૂટે છે તેનામાં કેસ શુભો દાસ જોઈએ અને કેસ કેસ શુભોની મદદ કરવી જોઈએ તે દશાંશે છે ઉત્તરિ ધ્રુવ નાશ મનુષ્યે આ પ્રમાણે પોતાની છૂટા રાખવી જોઈએ—

લોક પ્રિય બનતુ

(સહ) દેવાતા, પ્રજાનાં, સમાનનાં, પદ્માં
મિયા મૂયામ બ્રાહ્મણ મૂયાસમ્ ॥ (મ ૧-૫)

“ હું દેવોનો પ્રજાઓનો, સમાન મનુષ્યોનો અને પશુઓનો પ્રિય બનું અને દીર્ઘાયુ તુ ” સર્વથી અત્યંતની વાત દીર્ઘાયુ બનવાની છે કારણ કે આશુષ્ય, આરેઘ્ય અને બાહ્ય હોય તોજ સર્વ કાંઈ ધર્મ, કર્મ થતુ સભવિત છે તેથી ઉત્તરિથી મનુષ્ય માટે એજ ચોક્કસ છે તેઓ ધર્મનુસાર આચરણ કરીને પોતાનું આશુષ્ય દીર્ઘ બનાવે, નિરાગી રહેવાનો પ્રયત્ન કરે અને પોતાના બાળને સંવર કરી સમય કરે

આટલુ થયા પછી દેવો, પ્રજા, સમાન લોકો અને પશુઓના પ્રિય બનવાની મહત્વાકાંક્ષા ધારણ કરવી જોઈએ, અને તેની સિદ્ધિ માટે મનુષ્યોએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ‘ દેવ ’ તો અર્થ નેત્રી રીતે ‘ દેવતા ’ થાય છે તેવીજ રીતે બૂદ્ધે, ક્ષત્રેય ધર્મદેવ, અગ્નિ કર્મદેવ “ એમ આતુર પર્વના ચાર પ્રકારના શ્રેષ્ઠ પુરોહિત પાણ્ડેદ કહેવન છે ‘ આ માણસોના મનમાં તે મનુષ્ય માટે પ્રેમ રહે, એ પ્રેમ લોકો તે પુરુષને ત્રિપે કહે કે કુશલો મનુષ્ય લણે ઉત્તમ છે, તેનું પ્રિય થતુ જોઈએ પ્રજાજનન તે મનુષ્ય પર પ્રેમ રાખે, પ્રજાજનોનો તે પ્રેમપાત્ર બને, સર્વ જનતા તેના પર પ્રીતિ કરે અર્થાત્ તે લે કમિત્ર અને લે કમાન્ય બને, સમાન લોકમાં તે પ્રિત્ર બને, અર્થાત્ શાન્તી લેખાનો પ્રેમ ॥ મેષાં શાન્તી પરજ વધારે હોય છે જેઓ વીર પુરુષ છે તેઓ વીર પુરુષો પર જ વધારે પ્રેમ રાખે તે સમાન લોકોના પ્રેમપાત્ર બનવા માટે તેમના કરતાં વિશેષ ઉત્તમ શુભો પોતામાં હોવા જોઈએ આ શુભો

તે મનુષ્ય સપાદન કરે અને પોતાના સમોતરીઓનો પ્રેમ પાત્ર બને પશુઓનો પ્રેમ પાત્ર પ્રાપ્ત કરે જ્યારે આ મનુષ્યો પશુઓનું પાવન કરશે અને તેમના પર પ્રેમ કરશે ત્યારે પશુઓ પોને જ તેમના પર પ્રેમ કરવા માં શે આ માટે તેમનામાં જનદયા વિશેષ પ્રમાણમાં હોવી જોઈએ આ વિવેચન પરથી પાણ્ડેદની સકશે કેદેવ, પ્રજા, સમાન લોકો અને પશુઓના પ્રિય બનવાનો આશય શુ છે આ પરથી એવો નિર્ણય તારવી શકાય કે જે માણસના પ્રેમ પાત્ર બનતુ હોય તેના પર પોનેજ પ્રેમ કરવો જોઈએ જો તે તેમના પર પ્રેમ કરવા માગે તો નિ સદેહ નેએ પશુ તેના પર જરૂર પ્રેમ કરવા માં શે.

વીરના શુભ

આ સૂક્તના પ્રથમ મંત્રમાં દસ શબ્દો દ્વારા વીરોના શુભો વર્ણવ્યા છે ઉત્તરિથી મનુષ્યોએ આ શુભો પોતામાં વિકસાવવા જોઈએ જો પાંદો આ દસ શબ્દોનું મનન કરીને જોશે તો તેમને વીરતાના દસ દામ શુભો કયા છે તેની બરાબર જાણ થશે જ—

(૧) શો-જિત્ ‘ શો ’ શબ્દનો અર્થ “ હિન્દ્રિયો અથવા ભૂમિ ” એવો થાય છે આ અર્થ સાને વિચાર કરવો જોઈએ. પહેલો અર્થ છે (શો-જિત્) હિન્દ્રિયોનો છત્તારો એવો થાય છે પોતાની હિન્દ્રિયો નો સમય કરનારો, મનોનિમગ્ન કરનારો, પોતાનો અત્મ સમય કરનારો સર્વ ઉત્તરિનો પ્રારભ “ આત્મ વિજય ” થીજ થાય છે આત્મ વિજય અન્ય સર્વ વિજયો કરતાં વધારે કઠિન છે તો પશુ જે મનુષ્ય આત્મ વિજય કરવાના સમર્થનો પ્રાપ્ત કરે છે અને આખરે તેને સિદ્ધ કરે છે તેને માટે અત્યંત વિજય પછી તદન સદેશ નવી જાંવ છે અને પ્રાપ્ત થાય છે ભૂમિને વિજયી બનાવવી એનો બીજો અર્થ “ એ છે કે વીરનાથી પોતાની માતૃશ્રુતિનો વિજય કરવો એ તેનો ભાર છે મુખ્યતઃ આદ્ય આત્મ વિજય મુખ્ય છે કારણકે સર્વ વિજયનો પ્રારભ આત્મ વિજયથી જ થાય છે

(૨) સ્વ-જિત (સ્વ-જિત) આત્મ પ્રકાશને

પ્રાપ્ત કરવેા પોતાના તેજને વિજય પ્રાપ્ત કરવેા, આત્મ સન્માનનેા વિજય કરવેા, પોતાના આધ્યાત્મિક તેજનેા વિજય થાય એવાં યોગ્ય કાર્ય કરવાં આ પણ એક ઘણો મોટો વિજય અને વીરતા છે

(૩) સઘના-જિત્— ઉત્તમ ધનેાને જીતીને પ્રાપ્ત કરવાં આ પણ એક મહાન વીરતા છે જેની સાથે હોનાથી મનુષ્ય પોતાને ધન્ય કહેનારી શકે છે તેને ધન કહેવામાં આવે છે તેથી ધન શબ્દથી માન રૂપિયા, આના, પાઈ સમજવું એ કેવળ એક ભ્રમ છે આથી પણ ધન છે, રાજ્ય અથવા સ્વાસ્થ્ય પણ ધન છે, મગ પણ ધન છે, વિદ્યા પણ ધન છે, પ્રતિષ્ઠા પણ ધન છે, સલામત પણ ધન છે. આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારનાં ધન છે તેમને પ્રાપ્ત કરવાં એ મનુષ્યોનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે

(૪) સહમાન-આત્મિક મળ, તેજ અને જીવનથી યુક્ત અને —

(૫) સહમાન-શારીરિક બળ અને શક્તિથી યુક્ત થતું આ બંને શબ્દો એકજ મ ત્રાપવશાએલ છે. તેથી તેમનેા બંનેના અર્થ ભિન્ન થાય છે. “સહસ્” શબ્દનો અર્થ “બળ” છે અને તેના બીજા અર્થ, “શક્તિ વિજય, તેજ અને જીવન” છે તેમથી કેટલાક અર્થ એકના છે અને કેટલાક બીજાના છે એમ માનવું અહીં યોગ્ય છે આ પ્રકારે અર્થ કરવાથી બંને શબ્દો પુનરુક્તિ દોષથી રહિત અને અન્યથક પ્રતીત થાય છે અર્થાત આ બંને બળ મનુષ્યોએ પ્રાપ્ત કરવાં જોઈએ, આ મગમાં સૈન્યનું બળ પણ અન્તર્જાત થાય છે

(૬) સહો-જિત્—પોતાના બળથી શત્રુઓને જીતનારા મનુષ્ય પોતામાં અને રાષ્ટ્ર પણ પોતામાં એવું બળ પ્રાપ્ત કરે કે જેનાથી તેઓ શત્રુઓના સહેલાઈથી પરાભવ કરી શકે

(૭) સહીયાન્ શત્રુઓના દુશ્મનો ગમે તેટલા વેગથી અને જીરસાથી આવે તો પણ તેથી જરા પણ ગભરાયા વગર તેનેા સામનો કરનારા શત્રુઓના આક્રમણથી જરા પણ કામ વગર પોતાના સ્થાન પર સ્થિર રહી પીડા ન કરનારા અને વિજયને પ્રાપ્ત કરનારા શત્રુઓના આક્રમણનો પ્રતિકાર કરીને શત્રુઓને પરાસ્ત કરનારા

(૮) સાસહાન— શત્રુઓના ઉત્સાહથી ચનારા દુશ્મનોથી ગભરાઈ ન જતાં તેમનેા સામનો કરી પોતાના

સ્થાનમાં સ્થિર રહી અને વિજયને પ્રાપ્ત કરીને પોતાના સ્થાનમાં સ્થિર રહીને પોતાના જ સ્થાનમાંથી શત્રુઓને પરાસ્ત કરીને તેમને પાછા મારી હાથે છે

(૯) વિપાસહિ— જેનો દુશ્મનો શત્રુઓ પર થાય તે શત્રુઓને નાસી જવું પડે છે જેનું આક્રમણ શત્રુઓને અસહ્ય થઈ પડે છે

(૧૦) ર્જ્ય નામ ર્જ્ઞઃ— પ્રથમ સ્ત્રીય યશસ્વી (રજ્ઞઃ) શત્રુઓનેા પૂર્જનાસ કરનારા વીર પુરુષ

ઉપાસ્યના શુભ ઉપાસકમાં

આ દસ શબ્દો અહીં મન્દ દેવતાના વાચક છે આ દેવતા મનુષ્યોની ઉપાસ્ય દેવતા છે ઉપર દેવતાના શુભ ઉપાસકોએ પોતામાં ધારણ કરવા જોઈએ એ ઉપાસનાનો નિયમ, છે આ નિયમને અનુસાર ઉપાસના કરનારા પાઠકો પોતાની અદર આવી વીરતાના શુભી શક્તિ કરે અને પોતાની ઉન્નતિ ના માર્ગ પર આગળ વધે અને સર્વ પ્રકારનો અબુધ્ધ્ય પ્રાપ્ત કરે પૂર્વેકિત શુભો જે મનુષ્યમાં નિકસે અને વૃદ્ધિ પામે તો મનુષ્યની અને રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ જરૂર થાય જ ઉપાસનાના મનો માત્ર મોટે ભાગે જ વધારી જ કાંઈ મનુષ્યની ઉન્નતિ થતી નથી પરંતુ તેમાં વળીવેન ઉપાસના શુભો પોતામાં ધારણ કરવાથી જ મનુષ્યની ઉન્નતિ થવાનો સંભવ છે જે મનુષ્ય અથવા મનુષ્યોના સ્વધર્મ પ્રકારની વૈયક્તિક અથવા સામૂહિક ઉપાસના કરે છે તેઓ જ પોતાનો સર્વ પ્રકારનો અબુધ્ધ્ય સિદ્ધ કરી શકે છે એ બાતમાં કશું છે કે—

અભ્યુદય

ઉદિહિ, ઉદિહિ, ચર્ચંસા અબુદિહિ । (મ ૨)

“ઉદયને પ્રાપ્ત થાય, અબુદયને પ્રાપ્ત કરો તેજની સાથે સર્વ પ્રકારના અબુદયને પ્રાપ્ત કરો” આ મત્ર જે કે ઉપાસ્ય દેવ સર્વના સમધર્મ કહેન છે તથાપિ ઉપાસ્યના શુભ ઉપાસકે ધારણ કરવાના હોય છે. આ નિયમાનુસાર પ્રાયઃ ઘણાં બધા મનો ઉપાસકને આદેશ દેનારા હોય છે તેજ પ્રમ છે આ મનો પણ ઉપાસકને અબુદયને આદેશ આપી રહ્યા છે, એ વાત પાઠકે અહીં જૂનવા જેવી નથી અબુદય કયે માગે કરવેા જોઈએ, તેના સારાંશ આ બે મ ત્રામાં છે—
દ્વિપન્ મહા રચ્ચતુ । અહ દ્વિપતે મા રચમ્ (મ. ૬)

“મારો શત્રુ મારા તાબામાં, વશમાં આવી નય પરંતુ હું કદી મારા શત્રુના કબજામાં ન જાઉં. ” શત્રુઓ અનેક

પ્રકારના હોય છે, અને રજુચેત્રો પણ વિવિધ હોય છે. આ સર્વ રજુચેત્રોમાં તે એક જ વિષય છે કે પોતે (૨૫૫) ચતુરનો પરાખ ન કરવો પરંતુ ચતુરનોથી કદી પરાજીત થવું નહિ વિનય, ઉદય અને અભ્યુદયની આ કૃત્રી છે. જે લોકો અથવા જે રાષ્ટ્ર આ પ્રકારે પોતાની તૈયારી કરશે તેજ વિનયને પ્રાપ્ત કરી શકશે.

પરાક્રમ

તથ વદ્યુષા યીર્વાણિ । (મં. ૧)

“ તારાં યજ્ઞાં પરાક્રમે થતાં જોઈએ. ” ત્યારે જ વિજયની સંભાવના હોઈ શકે વિષ્ણુદેવ જે વ્યાપક હ્રસ્વ છે. એટલા માટે જ તેનો સર્વવિજય થાય છે, કારણ કે તેનાં પરાક્રમ અનંત હોય છે. અનેક પરાક્રમે ન હોય તે વિનય પ્રાપ્ત થવો અશક્ય છે. વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે અનેક રજુચેત્રોમાં ઉતરવું પડે અને ત્યાં મહાન પરાક્રમે કરવું પડે. તેથી—

સુમતિ ક્ષણિ । સુધર્મા યોદિ । (મં. ૧-૭)

“ તારામાં તું સુમિતિને ધારણ કર. ઉત્તમ ધારણમાં તને પોતાને તેમજ અન્ય સર્વને ધારણ કર. ” સુમતિ સિવાય અધ્યાત્મદોષનો વિનય મેળવી શકાશે નહિ. અને (સુ-ધર્મા) ઉત્તમ ધારણા સિવાય સમાજ અથવા સંપત્તિ વિનય થવો શક્ય નથી આ વિનય હોય તો ખ્યાનમાં રાખવો જોઈએ આ કાર્યને માટે ધણા ફિલસૂફી પ્રયત્નો થવા જોઈએ એ સચિત્ત કરવા માટે કહ્યું છે કે—

મહા સૌભાગ્ય

ત્વં મહત્તે સૌભાગ્ય અદ્યપ્તેભિઃ અવતુભિઃ પરિવાહિ ।

(મં. ૯)

“ તારે તારા પોતાના સૌભાગ્યને વધારવાને માટે જરાપણ થાક્યા વગર અને કોઈનાથી ન દયાયા વગર દિન રતિદિન સુરક્ષિતતા રાખવાના પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. ” આદેશ ધણે જ ઉપસાદ વર્ધક છે, જે તેટલો શક્તિશાળી મનુષ્ય દયાવાવાને પ્રયત્ન કરે પણ તેના દયાળુને વશ ન થતાં મૂકન રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પાશ્વરી શક્તિથી દયાઈ ન જવાનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ અન્યને મહત્વની વાત છે. આત્માની શક્તિ એટલી અધી પ્રચંડ છે કે કદાચ ક્યારેય જન્મની શક્તિ તેનો વિરોધ કરે તે પણ તે દયાશે નહિ પરંતુ તેને ચાટે

મનનો નિશ્ચય હોવો જોઈએ “ મહા મૌભાગ્ય ” જે ઉપ-શક્તિ મંત્રમાં કહેવ છે તે ત્યારે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. વધુ ઉત્સાદ વધારવાને માટે કહ્યું છે કે—

દયાઈ ત જરૂં

શુચિદર્શો અદ્યપ્તઃ સતિ । તે મદિમાનં ન આપુઃ (મં. ૧૨)

“ પૃથ્વીપરનો તું ન દયાઈ જનારો મહાશક્તિમાન આત્મા છે. તારી મદતા, મદિમા અન્ય ભૌતિક જગત પદાર્થોને પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. ” જગત પદાર્થો ગમે તેટલા સમર્થવાન અને પરંતુ તેમની શક્તિ આત્માના સામર્થ્યની બરાબર થઈ શકે નહિ આપણા આત્માની આ પ્રચંડ શક્તિ જાણવા માટે જ આ સર્વ બધાનુજાન છે. આપણા પરમ પિતાની પ્રચંડ શક્તિનું વર્ણન આ કારણોને લીધે જ ઉપાસના માટે ઉપા-સકોળી સન્મુખ વેદમંત્રો દ્વારા રાખવામાં આવે છે કે એક દિવસ તેઓ એક જાણુશે કે પોતાની અંદર પરમ પિતાનું વીર્ય છે. આ સત્યનો તેઓ અનુભવ કરે અને તેના શુભોને પોતામાં ધામજી કરવાનો પ્રયત્ન કરે. આ હ્રસ્વના શુભોની ધારણા કઈ રીતે થઈ શકે છે તે પણ આગળ કહ્યું છે—

અદ્યપ્તેન બ્રહ્મણા વાવૃણામ । (મં. ૧૨)

“ ન દયાનારા જ્ઞાનથી આગળ વધનાર ” તું તારાં વદ્યુષા યીર્વાણિ । યજ્ઞાં પરાક્રમે કર અર્હાં જે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રત્યેક વૈદિક ધર્મોએ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. મનુષ્યની ઉન્નતિ જ્ઞાનથી જ શક્ય છે એ વાત અર્હાં ૨૫૫ કહેલી છે, તેટલા માટે ઉન્નતિશીલ પાશ્વરી જ્ઞાન પ્રાપ્તિના યત્નમાં કટિબદ્ધ થાય અર્હાં જ્ઞાનનું મહત્વ વર્ણવાયું છે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી—

સત્યનો આગ્રહ

વિદ્વાન્ કનસ્ય વર્ષાં અનુ યયિ । (મં. ૧૬)

“ વિદ્વાન જાણીને સત્યના આગ્રહને અનુકૂળ બનીને ચાલે છે. ” સત્યનું આગ્રહ પૂરું પાલન કરવું જોઈએ સત્ય જ મનુષ્યનો આર્ગ દર્શક અને બધાં જન્મનોને દૂર કરનાર છે. સત્યના પાલનથી જ સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ થાય છે. એજ પ્રમાણે—

અચરિત વાઘમાનઃ શુચિને યયિ । (મં. ૧૦)

“ અપ્રશસ્ત નિંદનીય વસ્તુને દૂર કરવાથી તું ઉત્તમ

દિવસોના પ્રકાશપૂર્ણ જીવનમાં વર્તન કરનારો બનશે. " જે રીતે મનુષ્ય માટે સત્યનું પાલન કરવું અભિષ્ટ છે તેજ પ્રમાણે અપ્રસન્ન નિર્દોષી દુષ્ટ વ્યવહારને સાર્થક દૂર રાખવો એ અત્યંત ઇષ્ટ છે જ. નહિ તો મનુષ્યને ઉચ્ચ સ્થિતિ કરી પણ પ્રાપ્ત થઇ શકતી જ નથી. ઉત્તમ યુગ્મીની પોતામાં વૃદ્ધિ કરવી અને હીન દુર્ગુણોને પોતામાંથી બહાર કાઢવા એજ અબુદ્ધનું અનુશાન છે. મનુષ્ય પોતાના અબુદ્ધતાના માર્ગમાં કેટલો આચળ વધે છે અથવા પાછો હાથો છે તેની પરીક્ષા પણ તેના શૂતકાળનાં તેમજ ભવિષ્ય કાળમાં થનારા વ્યવહારને જોવાથી થઇ શકે છે. એટલા માટે જ કહ્યું છે કે—

આત્મા અને સંસાર

અસતિ સત્ પ્રતિષ્ઠિતમ્. સતિ ભૂતં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ।
ભૂતં મય્યે મય્યં ભૂતે ચ પ્રતિષ્ઠિતમ્ । [મં. ૧૯]

" અસતનામાં સત્ અને સતનામાં ભૂત સમાએસો છે. " આ પ્રથમ કથન છે. આ સંસાર નાશવંત હોવાથી અસત્ છે અને આત્મા ત્રિકાલાન્યથિત હોવાથી સત્ય છે. આ જન્મે પરસ્પર સંકળાએલા હોવાને લીધે કહેવામાં આવે છે કે તેઓ એક બીજામાં રિશર થએલા છે. આજ વિષય બીજા શબ્દોમાં આમ કહી શકાય— " સરીરમાં આત્મા અને આત્મામાં સરીર રિશર થએલ છે. " પ્રશીર્ણનપદ્ધતિ પણ આજ ભાવનો નિમ્ન સિધ્ધિત મંત્ર આવેલો છે—

યસ્તુ સર્વાણિ ભૂતાન્યાત્મામ્બેવાનુપદયતિ ।
સર્વભૂતેષુ ચાત્મનં તતો ન મિડુગુપ્સતે ॥

[વા. યજુ. ૪૦૧૬]

યસ્તુ સર્વાણિ ભૂતાન્યાત્મામ્બેવાનુપદયતિ ।
સર્વભૂતેષુ ચાત્મનં તતો ન વિચિકિત્સતિ ॥

[ઇય. ઉ. ૫; કાન્દ. યજુ. ૪૦૧૬]

તેમજ ભાગવતમાં પણ—

આત્માનં સર્વભૂતેષુ મગવન્તમવસ્થિતમ્ ।
અપદયત્ સર્વભૂતાનિ મગવત્સર્વિષાં ચાત્મનિ ॥

[શ્રી. ભાગવત કાન્દ. ૪૫-૬]

સર્વં ભૂતેષુ યઃ પદ્યેદ્મગવદ્ભાવમાત્મનઃ ।

ભૂતાનિ મગવત્યાત્મામ્બેવા મગવતોત્તમઃ ।

[શ્રી. ભાગ. ૧૧/૨૮/૫]

આ સર્વ રથોમાં એજ કહેવામાં આવ્યું છે કે " આત્મા

(સત્) સર્વ ભૂતોમાં (અસતનામાં) છે અને સર્વ ભૂત (અસત) આત્મામાં છે. આ જે બળ છે અને તેનો અનુભવ કરે છે તે મહાન બલત કહેવાય છે, તેજ શ્રેષ્ઠ પુરુષ હોય છે. તેજ શોક અને મોહથી દૂર અસિધ રહીને પરમસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. આમાં સદુષ્ટી પ્રથમ પરીક્ષા પરમેશ્વરની સર્વ રથો ઉપરિચિતિનો અનુભવ થવો એ છે. આનો અનુભવ જ્યારે આવવા મારી કે સમજા લેવું કે ઉત્તિ થઇ ગઇ છે. અને એ કેવળ શબ્દોથી જ " પરમેશ્વર સર્વ વ્યાપક " છે એવું સામિક જ્ઞાન થયેલું હોય તો સમજવું નોંધએ કે હજી શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસનના અનુશાનની આવશ્યકતા છે.

ઉપરના મંત્રમાં બીજી પરીક્ષા એ કહેવામાં આવી છે કે (ભૂતં મય્યે, મય્યં ભૂતં આદિતં) જ્ઞાન ભવિષ્યમાં અને ભવિષ્ય જ્ઞાનમાં સમાએલ છે. તેનો અનુભવ લેવા માટે મનુષ્યે પોતાનો વિચાર પ્રથમ કરવો નોંધએ. મનુષ્યનો વર્તમાન અને ભવિષ્ય તેના શૂતકાળના કર્મમાં હોય છે અને તેના જ્ઞાનના કર્મની સાથે તેનો ભવિષ્ય કાળ સંકળાએલો હોય છે. ઉદાહરણાર્થે જુઓ—જો એક મનુષ્ય પ્રથમ આકુષ્ઠમાં ઉત્તમ યજ્ઞચર્યાના પાલન સાથે ધર્મનુશાનથી પોતાનું આયુષ્ય વ્યતીત કરે તો સમજવું નોંધએ કે તેનું યૌવન અને વાદ્યક્ય સુખથી વ્યતીત થશે, કારણ કે તેનો જ્ઞાનકાળ ભવિષ્ય કાળની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તેજ પ્રમાણે રાષ્ટ્રની બાબતમાં જુઓ,—જો રાષ્ટ્રના શૂતકાળના સૌક્યે ઉત્તમ પુરુષાર્થ કરેલ હોય તે રાષ્ટ્રને વર્તમાન અને ભવિષ્ય કાળ પણ આનંદમાં વ્યતીત થશે. અને જે રાષ્ટ્રના સૌક્યે જ્ઞાન કાળમાં પારતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરેલ હશે તેમનો ભવિષ્યકાળ કષ્ટમાં વ્યતીત થશે. કારણ કે (ભૂતં મય્યે, મય્યં ભૂતં આદિતં) જ્ઞાન ભવિષ્યમાં જ્ઞાન આપે છે અને ભવિષ્ય કાળનો ઉગમ જ્ઞાન કાળમાં થાય છે. આ પ્રમાણે વેદનો ઉપદેશ જેવો વ્યક્તિને માટે ઉપયોગી છે તેટલો જ રાષ્ટ્રને માટે પણ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. આ સત્યનો અનુભવ કરીને તથા પોતાના જ્ઞાન, ભવિષ્ય અને વર્તમાનનો વિચાર કરીને મનુષ્ય પોતાના ભવિષ્યકાળમાં દુરુપ પ્રાપ્ત થાય તેવાં બી સત્રિત કાળમાં પોતાનાજ પ્રયત્નથી ન વાવે. પરન્તુ તેને માટે એ ઉચિત છે કે તે વર્તમાન સમયમાં એવાં સુલભ કાર્ય કરે કે જેનાં શુભ ફળ તેને ભવિષ્ય કાળમાં પ્રાપ્ત થઇ શકે. આજની અમારી વર્તમાન કાળની સ્થિતિ અમને જ્ઞાન કાળના કર્મથીજ પ્રાપ્ત થઇ છે.

આત્માને નિર્માનકારી જોઈએ અને આત્માને ભવિષ્ય કાળ નિર્માણ કરી શકા છીએ. તેજ ઉદ્ઘટના વર્તમાન કાળ છે કે—

ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન

પુરુષ એવંદ સર્વં યદ્વતં યદ્યત્ માદયમ્ ।

(યા. ૧-૧૮-૧૨)

ઉત્તામૃતાવસ્થેદાનઃ ॥ (૧૧ પાઠ ૩૦૨ ૧૨)

પુરુષ એવંદ સર્વં યદ્વતં યદ્યત્ માદયમ્ ।

ઉત્તામૃતાવસ્થેદાનઃ ॥ (અર્થ ૧૮૧૪)

“વર્તમાન કાળમાં જે પુરુષ છે તેજ તેનું ભૂતકાળ અને ભવિષ્ય કાળનું રૂપ છે અને ૩ અનુભવનો રાશી છે અર્થાત્ કોઈ પુરુષને વર્તમાન કાળ તેના ભવિષ્ય કાળનું બીજા છે અને ભૂતકાળ પશ્ચિમ દશા છે અનુભવા તારા વ્યવસ્થા આદર્શ મુખી સ્થાપ કે તેને પોતાનું વ્યવસ્થા રીતે રીતે બનીત કહ્યું હશે ? અને તેવાથી જ સમજ સારી કે તેનું ભવિષ્ય કેવું હશે ? સદ્ પુરુષની બાતમાં પણ આ જ વાત સત્ય છે, તાદ્દશી વર્તમાન કાળની પરિસ્થિતિમાં તેના ભૂતકાળના પુરુષાઈ અથવા પુરુષાઈનીવાતમાં પરિણામ રૂપે દેખાય છે અને તે વર્તમાન કાળમાં જે કરે છે તે પોતાના પુરુષ વર્ણ જ પોતાના ભવિષ્યની ભવિષ્યનાનાં બી વારી રહ્યો છે કારણ કે પ્રત્યેક પુરુષ ભૂતકાળનું પરિણામ અને ભવિષ્ય કાળનું બીજા ધારણ કરે છે આશા છે કે પાઠક આ રીતે પોતાની પરીક્ષા કરે અને પછી તે પોતાની ઉન્નતિનો માર્ગ છે કે અધીનિતિનો છે તેને નિશ્ચય કરે અને જો અનનિતિનો માર્ગ હોય તો તેના તત્કાલ ત્યાગ કરે અને ઉન્નતિના માર્ગ પર જ હો મેલો રહે તેમજ અનર્થ આ મહત્વાકાંક્ષા ધારણ કરે કે—

આત્મ તેજ

મહાજાતા ધ્યાયાસમ્ । (મ ૨૦)

“હું મારા તેજથી તેજસ્વી બનીશ ” અનુભવા તેજથી તેજસ્વી બનવામાં પરાધીનતા છે પ્રત્યેક પોતાના તેજથી તેજસ્વી બનવું જોઈએ પ્રત્યેક પોતાના સામર્થ્યથીજ પોતાની રક્ષા કરી જોઈએ પ્રત્યેક પોતાનાં જાનથી જ બચવાનું બનવું જોઈએ પ્રત્યેક પોતાના જ ધનથી જોઈ વિશ્વાસ જોઈ વર્તે શોધ છે આજ પ્રમાણે અનુભવ જાગૃતિમાં પશુ બાજુનું જોઈએ જેની રક્ષા બીજાના બચાઈ થાય છે, જે પોતાના જાનથી વિચાર કરી શકે તો નથી, જેની પાસે પોતાનું પોતજ

કો જાના આત્મક પદાર્થ નથી તેની રિયલિટી શોધનીય બને છે, આ જ વાતમાં પદ્ધતિ પોતાનો વિચાર કરીને જાગૃતિ સક્રમે તેથી જ પોતાના તેજથી જ પ્રમણિત બનવાનો ઉપદેશ આ મ ન દર્શાવેલ છે પાઠક તેનો વિચાર કરે અને પોતાના સામર્થ્યથી સમર્થ બનીને અદો તેજસ્વી, યશસ્વી, કીર્તિમાન અને રાજા ન અર્થાત્ શુદ્ધ અને મુક્ત બનવાનો પ્રયત્ન કરે એજ પ્રમાણે આજગ પણ કહ્યું છે કે—

મહા પ્રાપ્તવર્ણસન કથ્યા રોષઃ (મુદ્રા) રવિચીર ।

(મ ૨૧)

“હું મારા જાનના પ્રમણથી પ્રમાણિત અને પોતાના તેજથી તેજસ્વી બનીને પ્રકાશિત બનું ” આ મ નમાં પણ તેજ જ્ઞાનને બેરંગીની કહેવ છે અને ઉન્નતિને માટે જાનની આત્મકતા અત્યંત છે એ વાત કહીથી રમ્ય રીતે કહેવ છે આજગ ઉપરને પ્રાપ્ત થવાના, પ્રમાણિત થવાનાને નમરકાર કરવાનું કહેવ છે અને જે આ પ્રકારે પ્રમાણિત બની ગમેજ છે તે પોતાનો અનુભવ સમર્પણ કરીને અસ્ત પામે છે, તેને પણ નમરકાર કરવાનું કહ્યું છે અર્થાત્ અનુભવ સમર્પણ નું કહ્યું છે અનુભવો આદર્શ સ્થા છે સ્વર્ણી જેમ અનુભવ પોતાનો અનુભવ કરે, સ્વર્ણી જેમ આ જમતમાં પ્રકાશિત બને અને પ્રકાશ રહીને સર્વને પ્રકાશનો માર્ગ બનાવી અન્ય આ કુનકૃત્ય બનીને અસ્તને પ્રાપ્ત થાય આ પ્રમાણે અસ્ત પામવું એ પણ આદર્શ રૂપ જ થાય છે આ પ્રમાણે બધા અનુભવો સુદાન પોતાનો આદર્શમાને અને તેની પાસેથી આ બોધ પ્રાપ્ત કરે આ દરિનિન્દુથી વિચાર કરીને સ્વર્ણને પોતાનો આદર્શમાનીને રક્ષા આ મ ન સુધીનો ઉપદેશ મનન દ્વારા પોતાના અનર્થ રિયલ કરે તેના પછી એક અત્યંત મહત્વપૂર્ણ મત્તવાગ છે તે પ્રત્યેક અનુભવે નિર્ણય રમરજમાં ધારણ કરવા થોમ્સ છે હવે તે જુઓ

પોતાનો યશ

મહા પ્રણામ વર્મણા જ્યોતિષા ધર્વસા ચ માહૃતઃ
જૃતધર્મો વિદ્યાયા જરદાદિ સદસ્યાયુઃ સુરવ
ચરેયમ્ ॥ (મ ૨૭)

મહા પ્રણામ વર્મણા જ્યોતિષા ધર્વસા ચ પરિવૃતઃ
સનેન ગુપ્તા મૃતેન મયેન ચ ગુપ્ત (ચરેયમ્) ॥
(મ ૨૮-૨૯)

પાપ્મા મા મા પ્રાપ્ત સ્યુઃ મા મા પ્રાપ્ત
મહા યાચ સલિલેન અતેદ્ધે । (મ. ૨૯)

“ જ્ઞાન, આત્મરક્ષાનું સામર્થ્ય, તેજ અને જગથી યુક્ત બનીને, પરાક્રમ કરતાં કરતાં વિવિધ પુરુષાર્થનું સાધન પ્રાપ્ત કરતાં, દીર્ઘઆયુ પ્રાપ્ત કરીને સદાચારથી જ વ્યવહાર કરીશ જ્ઞાન, આત્મરક્ષાનું સામર્થ્ય, તેજ અને જગથી યુક્ત બનીને, સત્યથી હ મેશાં સુરક્ષિત બનીને, ભૂત ભવિષ્ય અને નર્મમાન કાગમાં થનારાં કર્મોથી સુરક્ષિત બનીને, હું સદાચારથી વ્યવહાર કરીશ પાપ ભારી પાસે ન આવે, પાપી ભારી પાસે ન આવે, મૃત્યુનો ભય મને ન અડે, હું ભારી વાણીને શુદ્ધ છાવનથી યુક્ત બનાવુ છું ”

આમાંથી પ્રત્યેક વાક્ય એમ્બુ ૨૫૮, એમ્બુ તેજસ્વી, એટલું બોધપ્રદ અને એમ્બુ માર્ગદર્શક છે કે તેનું અધિક ૨૫૬૮૨૨૭ કરવાની અહીં આવશ્યકતા જણાતી જ નથી

પાઠક તેને વારવાર પાઠ કરે, વારવાર મનન કરે અને પોતાના આત્મામાં વેદના આ તેજસ્વી વિચાર રિચર કરે. આ વિચારોની રિચરતાથીજ મનુષ્ય વિજયી થશે અને અમ્બુ ૬૧ પ્રાપ્ત કરશે અને અન્તર્માં મન્ય પણ બનશે જે પાઠક આ પ્રકારે આ કાવ્યનું મનન કરશે તેઓ પોતાની ઉત્તતિનું પચાપ્ત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ કાંડના પ્રત્યેક મંત્રમાં યુક્ત જ્ઞાન ભરપૂર ભરેલું છે કેવળ બાહ્ય અર્થ જાણવાથી પાઠકોએ એમ માનવાનું નથી કે અમે મંત્રનો આશય સમજી શીયો છે મંત્રનો આશય તો આગળ પાઠગના શ્રાવણી સાથે અને વિધાનોની સાથે સચિત્ત લાગડીને મનન કરવાથી જ ખ્યાનમાં આવી શકશે આશા છે કે આ મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશના કાવ્યથી પાઠક વધારેમાં વધારે બોધ પ્રાપ્ત કરીને કૃતકૃત્ય અને ધન્ય બનશે.

પરાક્રમથી વિજય

કાંડ ૮, સૂક્ત ૮

(જાણે - મૃગાગિરાઃ । દેવતા- દન્દ્ર, વનસ્પતિ, પરસેના-દલન વ)

હન્દ્રો મન્થતુ મન્થિતા શુક્રઃ શૂરઃ પુરંદુરઃ ।

યથા હનામ્ સેના અમિત્રાણાં સહસ્રશઃ

॥ ૧ ॥

પૂતિરજ્જુરુપધ્માન્ની પૂતિ સેના કૃણોત્વમૂમ્ ।

ધૂમમગ્નિ પરાહૃશ્યામિત્રાં હૃત્સ્વા દ્વંધતાં મયમ્

॥ ૨ ॥

અર્થ— (પુરં-દુર શૂર શુક્ર મંથિતા હન્દ્રઃ) શત્રુના નગરોને તોડનારો શૂર સમર્થ શત્રુસૈન્યનું મન્થનકર્તા ઈન્દ્ર (મન્થતુ) શત્રુસેનાનું મન્થન કરે (યથા) જેની શક્તિથી (અમિત્રાણાં સહસ્રશઃ સેના) શત્રુઓના હબ્દરો સૈનિકોને (હનામ્) અમે ભારીએ (૧)

(ઉપધ્માની પૂતિ-રજ્જુ) સળગાવેલી દુર્ગંધયુક્ત દોરી, (અમૂ સેના પૂતિ કૃણોતુ) આ સેનાને દુર્ગંધયુક્ત બનાવે (ધૂમં અગ્નિ પરાહૃશ્ય) ધૂમાડો અને અગ્નિને હૃત્થી બોધને (અમિત્રાઃ હૃત્સુ મયં આદધતા) શત્રુઓના હૃદયમાં ભયને ધારણ કરે (૨)

ભાવાર્થ— શત્રુની શત્રુઓના ખીલાઓને તોડી નાખે અને શત્રુસૈન્યને વેરવિખેર કરી નાખે અમે પણ હબ્દરો શત્રુ વીરોને ભારી નાખીએ (૧)

શત્રુસેના પર હુમલો કરવા માટે સળગાવેલી દોરીવાળી વાં શત્રુસૈન્યમાં ખરાબ વાસવાળો ધૂમાડો ઉત્પન્ન કરે આ ધૂમાડોને અને જ્વાળાને બોધને શત્રુઓ ભયભીત બને (૨)

૩૨ [અર્થર્થ અનુ ભા ૨]

અમૂનંશત્થ નિઃ શૃણોહિ સાદ્રામૂનંપદિરાજિરમ ।

તાજન્નદ્વદ્વે દ્વ મજ્જન્તાં હન્ત્વેનાન્વધંકો વૃધંઃ ॥ ૩ ॥

પરુપાન્નમૂનંપરુપાહ્લઃ કૃણોતુ હન્ત્વેનાન્વધંકો વૃધંઃ ।

ક્ષિપં શૂર દ્વ મજ્જન્તાં વૃહજ્જાલેન્ સંદિતાઃ ॥ ૪ ॥

અન્તરિક્ષં જાલંમાસીજ્જાલવૂળ્હા વિશો મુહિઃ ।

તેનાંમિધાય વસ્યૂનાં શક્રઃ સેનામપાવપત્ત્

વૃહત્તિ જાલં વૃહતઃ શક્રસ્ય વાજિનીંવતઃ ।

તેન્ શત્રૂન્નમિ સર્વાદ્યુદ્વિજ્જ યથા ન મુચ્ચાતે કત્તમશ્ચનેર્પામ્ ॥ ૬ ॥

વૃહતે જાલં વૃહત ઇન્દ્ર શૂર સહસ્રાર્ધસ્ય શતર્ધૈરસ્ય ।

તેન્ શતં સહસ્રંમયુતં ન્યવિર્બુદ્ જયાન્ શક્રો વસ્યૂનામમિધાય સેનયા ॥ ૭ ॥

અર્થ--દે (અશ્વ-રથ) યોદ્ધાપર ચડેલા વીર । (અમૂન નિઃ શૃણોહિ) તેમને કહીનારો । (સાદિ-ર) શત્રુઓને ખાઈ જનારા વીર । (અમૂન અર્જિરં લાદ) તેમને જલદીથી ખાઇ જાઓ. (તાજન્ન દ્વ) શીઘ્ર બળન કરનારાની જેમ (મજ્જન્તાં) લગ્ન કરવામાં આવે. અને (વધઃ વધૈઃ પનાન્ હન્તુ વધ કરનારો શસ્ત્રોથી તેમને મારે. (૩)

(પરુપ-આહ) કઠોર આબ્હાન કરનારા વીર । (અમૂન પરુપાન્ કૃણોતુ) તેમને કઠોર બનાવે (વધકઃ વધૈઃ પનાન્ હન્તુ) વધકર્તા શસ્ત્રોથી તેમને વધ કરે. (વૃહત્-જાલેન્ સંદિતાઃ) ઘણી ભોટી બાળથી બંધાયેલા શત્રુ (શૂર દ્વ ક્ષિપ મજ્જન્તાં) બાણની માફક જલદી તૂટી જાય (૪)

(અન્તરિક્ષં જાલં આસીત) અન્તરિક્ષ બળ છે અને (મુહિઃ વિશઃ જાલવૂળ્હા) વિસ્તૃત દિશાઓ બાળના કંઠા છે. (તેન્ વસ્યૂનાં સેનાં અમિધાય) તેથી શત્રુની સેનાને પકડીને (શક્રઃ અપ અવપત્ત) શસ્ત્રો તેમને નમાડી દે છે. (૫)

(વાજિનીવતઃ વૃહત શક્રસ્ય) સેનાની સાથે ચડેનારા મહા ઇન્દ્રની (વૃહત્તિ જાલં) ભોટી બાળ છે. (તેન્ સર્વાન્ શત્રૂન્ અમિન્યુદ્વિજ્જ) તેનાથી અર્ધ શત્રુઓને ચારે બાણથી આંધીન કર, (યથા દર્પાં કત્તમં ચન ન મુચ્ચાતે) જેથી તેઓમાનો એક પણ તેમાંથી છૂટી ન શકે (૬)

કે (શૂર ઇન્દ્ર) શૂર ઇન્દ્ર । (સહસ્રાર્ધસ્ય શતર્ધૈરસ્ય વૃહતઃ તે) અહસો જેની પૂલ કરે છે અને સેંકડો સામર્થ્યવાળા મહાન ઇન્દ્ર (વૃહત્ જાલં) આ તારી મહાન બાળ છે. (તેન્ અમિધાય) તે બાળથી તેમને ઘેરીને લથા (સેનયા) પોતાની સેના દ્વારા (શક્રઃ) ઇન્દ્ર (વસ્યૂનાં શતં સહસ્રં અયુતં ન્યવિર્બુદ્ અમિધાય જયાન્) શત્રુઓના સેંકડો, હજારો, લાખો અને કરોડો સેનિકોને મારી નાખે છે. (૭)

અર્થાથ-- યોદ્ધાપરો શત્રુઓને મારે. આમણ વીર શત્રુઓને ખાઈ નધ, એકને કે તેના નાશ કરે અમાણ વીર પોતાના શસ્ત્રોથી શત્રુઓના નાશ કરે (૩)

અમાણ સેનાપતિ પોતાના આપણથી અમાણ સેનિકોને ખીરજ દઇ કઠોર બનાવે અમાણ વીર શત્રુઓના નાશ કરે. ભોટી બાળમાં શત્રુના સેનિકોને પકડીને તેમને નાશ કરે (૪)

આ અન્તરિક્ષ પોતી બળ છે. તેના ચાલેલા એ આ ભોટી દિશાઓ છે આ નળથી શત્રુઓને પકડીને શસ્ત્રો તેમને નાશ કરે. (૫)

અયં લોકો જાલમાસીચ્છકસ્ય મહતો મહાન્ ।

તેનાહમિન્દ્ર જાલેનામૂંસ્તમસામિ દંધામિ સર્વાન્

॥ ૮ ॥

સેદિરુગ્રા વૃષ્ટિર્દિર્ગાતિશ્વાનપવાચના ।

શ્રમસ્તન્દ્રીશ્ચ મોહશ્ચ તૈરમૂનમિ દંધામિ સર્વાન્

॥ ૯ ॥

મૃત્યવેડમૂન્ય ચંચલામિ મૃત્યુપાશૈરમી સિતાઃ

મૃત્યોર્યે અંચલા દુતાસ્તેભ્યં एनान्પ્રતિં નયामિ વૃક્ષા

॥ ૧૦ ॥

નયંતામૂનમૃત્યુદૂતા યમદૂતા અપોમ્મત ।

પરઃ સહસ્રા હંન્વન્તાં તૂળેહૈનાનમૃત્યુર્મિ ભવસ્યં

॥ ૧૧ ॥

સાધ્યા એકં જાલવૃણ્ડમુદ્યત્યં યુન્ત્યોર્જસા ।

રુદ્રા એકં વસંઽવ એકમાદિત્યૈરેક ઉદ્યતઃ

॥ ૧૨ ॥

અર્થ — (મહતઃ શક્ત્ય) મહાન ઇન્દ્રનો (અયં મહાન્ લોક) આ મારો લોક (જાલ આસીત) બળ જ હતો. (તેન ઇન્દ્રજાલેન) તે ઇન્દ્રની બળથી (સર્વાન્ અમૂનતમસા અહં અભિદધામિ) આ સર્વ શત્રુઓના વીરોને અન્ધકારથી હું ઘેરું છું. (૮)

(ઉપ્રા સંદિઃ) ધણેજ થાક (વૃષ્ટિઃ) નિર્ધનતા. (અનપવાચના આતિઃ) વર્ષા ન કરી શકાય એવાં કષ્ટ, (શ્રમ) મહેનત, પરિશ્રમ, (તન્દ્રીઃ મોહઃ) આળસ અને મોહ (તૈઃ અમૂન સર્વાન્ અભિદધામિ) તેનાથી આ સર્વ શત્રુઓને હું ઘેરું છું (૯)

(અમૂન મૃત્યવે પ્રયચ્છામિ) તે શત્રુઓને હું મૃત્યુને સોંપી દઉં છું, (મૃત્યુપાશૈઃ અમીઃ સિતાઃ) મૃત્યુના પાશથી તેઓને બાંધેલા છે (મૃત્યોઃ યે અચ-લાઃ દૂતા-) મૃત્યુના પાશથી મારી નાખનારા જે દૂતો છે (તેભ્યઃ एनान् વદધ્વા પ્રતિ નયામિ) તેનાથી તેમને બાંધીને લઈ બહાર છું (૧૦)

હે (મૃત્યુદૂતા) મૃત્યુના દૂતો ! (અમૂન નયત) તેમને લઈ ચાલો. હે (યમદૂતાઃ) યમના દૂતો ! (અપોમ્મત) તેમને અપાત કરે. (પરઃ સહસ્રાઃ હંન્વન્તાં) હજારોની ઉપર મારી નાખવામા આવે (एनान् ભવસ્ય સત્યં તૂળેદુ) તેમનો ઈશ્વરના અભિપ્રાય પ્રમાણે નાશ કરે. (૧૧)

(સાધ્યાઃ એકં જાલવૃણ્ડ ઉદ્યત્યં) સાધ્ય દેવ એક બાળના દડાને ઉઠાવીને (ઓજસા યન્તિ) બળની સાથે બળ છે. (રુદ્રા એકં) રૂદ્રદેવ એકને, (વસવ એકં) વસુ દેવ એકને પકડે છે અને (આદિત્યૈઃ એકઃ ઉદ્યતઃ) આદિત્ય દેવેએ એકને ઉઠાવી લીધેલ છે (૧૨)

સાધ્યાર્થ — સૈન્ય સાથે હુમલો કરનારા ઇન્દ્રની પાસે મોટી બળ છે તેનાથી શત્રુસૈન્યને બાંધવામા આવે અને તેમણી કોઈ બચી નહિ શકે. (૯)

અનેક પરાક્રમ કરનારા પૂજનીય ઇન્દ્રદેવની મહાબળ છે તે બળમા શત્રુઓના સૈનિકોને બાંધવામા આવે છે અને તેમના હૃલોદો અને લાખો સૈનિકો માર્યાં બળે. (૭)

મહાન ઇન્દ્રનો આ વિરૂપ લોક જ એક મોટી બળ છે આ ઇન્દ્રબળમા સર્વ શત્રુઓ અન્ધકારથી જ ઘાઈ બળ છે (૮)

થાક, નિર્ધનતા, કષ્ટ, પરિશ્રમ, આળસ, અજ્ઞાન, ઇલાદિથી શત્રુઓને ઘેરીએ લીએ (૯)

તે શત્રુઓને મૃત્યુની પાસે મોકલુ છે. મૃત્યુના પાશથી તેઓને બાંધવામા આવ્યા છે. મૃત્યુના આ મારક દૂતો તેમની પાસે શત્રુઓને લઈ બહાર છું (૧૦)

મૃત્યુના દૂતો અમારા શત્રુઓને પકડે. યમદૂતો તેમની સમાધિ કરે આ પ્રમાણે હંન્વેશ શત્રુઓ માર્યાં બળ (૧૧)

ચિથ્વેં વૃષા ઉપરિષ્ટાદુઃજન્તો યન્ત્વોર્જસા ।

મધ્યેન ઇન્તો યન્તુ સેનામદ્ગિરસો મહીમ્

॥ ૧૩ ॥

ધનસ્પતીન્વાનસ્પત્યાનોપેધીરુત વીરુધઃ ।

દ્વિપાચતુર્વાદિષ્ણામિ યથા સેનામમ્ હનન્

॥ ૧૪ ॥

ગન્ધર્વાક્ષરસઃ સર્વાન્દેવાનુપ્પજનાન્પિતૃન્

દુદાન્નદદાનિષ્ણામિ યથા સેનામમ્ હનન્

॥ ૧૫ ॥

દમ હ્રતા મૃત્યુપાશા યાનાકમ્ય ન મુચ્યસેં ।

અમુષ્યાં હન્તુ સેનાયા દ્વં કૂટં સહસ્રશઃ

॥ ૧૬ ॥

ધર્મઃ સમિન્દ્રો અગ્નિનાયં હોમઃ સહસ્રહઃ ।

મૃવશ્ચ વૃશ્નિવાહુશ્ચ શર્વે સેનામમ્ હંતમ્

॥ ૧૭ ॥

અર્થ— (વિશ્વે દેવાઃ ઉપરિષ્ટાન્ દુઃજન્તૌ) વિશ્વે દેવો ઉપરથી જ દુષ્ટોને દબાવીને (ઓજસા યન્તિ) બળ પૂર્વક આલે છે (અગિરસ મધ્યેન મહીં સેનાં ઇન્તઃ) અગિરસ વચમાંથી મોટી સેનાને નાશ કરીને (યન્તુ) બળ. (૧૩)

(ધનસ્પતીન્ ધાનસ્પત્યાન્) વનરપતિ અને તેનાથી બનેલા પદાર્થો (ઓપધીઃ ઉત વીરુધઃ) ઔપધિ. ઓ. અને લતાઓ, (ચતુર્વાદ્ દ્વિપાત્) ચાર પગવાળા અને બે પગવાળા તેમને (ઇષ્ણામિ) હું પ્રેરિત કરું છું, (યથા અમ્ સેનાં હનન્) જેનાથી આ સેનાનો નાશ કરે છે. (૧૪)

(ગન્ધર્વાક્ષરસઃ સર્વાન્) ગંધર્વ, અક્ષર, સર્પ (દેવાન્ પુષ્પજનાન્ પિતૃન્) દેવ, પુષ્પ જન અને પિતૃઓ આ (દુદાન્ન દદાન્ન ઇષ્ણામિ) ભેગેલા અને ન ભેગેલા બધાને હું પ્રેરું છું. (યથા અમ્ સેનાં હનન્) જેનાથી આ સેનાનો નાશ થાય ॥ (૧૫)

(દમે મૃત્યુપાશાઃ હ્રતાઃ) આ મૃત્યુના પાશ લગેલા છે. (યાન્ આકમ્ય ન મુચ્યસે) જેનું આક્રમણ કરીને હું છૂટી શકશે નહિ. (અમુષ્યા સેનાયાઃ) આ સેનાના (દ્વં કૂટં) આ કેન્દ્રને (સહસ્રશઃ હન્તુ) સહસ્ર પ્રકારે મારી નાખે. (૧૬)

(અયંધર્મઃ હોમઃ) આ પ્રદીપ હોમ (અગ્નિના સહસ્રહઃ સમિદ્) અગ્નિ દ્વારા હતાકે રીતે પ્રજ્વલિત બનેલો છે. (મૃવઃ વૃશ્નિવાહુઃ શર્વઃ) બળ અને વિચિત્ર બાહુવાળો શર્વ જે તમો બન્ને (અમ્ સેનાં હંતમ્) આ સેનાને મારે. (૧૭)

બાવાર્થ— સાધ્ય, ૩૬ વસુ અને અશ્વિત્ય તેઓ આ જગતના ચારે વાંસાઓને પકડીને વેમથી રોકે છે (૧૨)

વિશ્વેદેવો ઉપરથી દુષ્ટો કરે છે અને આગિરસોએ શત્રુસેનાના મધ્યસ્થસ્થા દુષ્ટોને વચ્ચેથી ॥ (૧૩)

વનરપતિ, વનરપતિથી બનેલા પદાર્થો, ઔપધિ, લતા, દ્વિપાદ અને ચતુર્પાદ ઇત્યાદિ સર્વે માણસ સદાયક થાઓ અને તેમની સદાયકતાથી હું શત્રુને નાશ કરું. (૧૪)

ગંધર્વ, અક્ષરઓ, સર્પ, દેવ, પુષ્પજન, ચિત્ત, પરિચિત્ત, અને અપરિચિત્ત અને સદાયકતા કરે જેની સદાયકતાથી હું શત્રુઓને નાશ કરું. (૧૫)

આ મૃત્યુપાશા લગાડેલા ॥ તેઓમાથી કોઈ છૂટશે નહિ આ શત્રુસેનાનું આ કેન્દ્ર ભરે પ્રકારે હું નાશ કરીશ. (૧૬)

આ ચક્ર અગ્નિથી પ્રદીપ થયેલ છે આ ચક્રદ્વારા શત્રુસેના નાશ પામે (૧૭)

મૃત્યોરાપમા પંચન્તાં ક્ષુધં મૈદિં વધં મયમ્ ।

દન્દ્રંશ્ચાક્ષુજાલામ્યાં શર્વં સેનામમું હંતમ્

॥ ૧૮ ॥

પરાજિતાઃ પ્ર ત્રસતામિત્રા નુત્તા ધાવતુ વ્રહ્મણા ।

વૃહસ્પતિપ્રણુત્તાનાં મામીપાં મોચિ કશ્ચન

॥ ૧૯ ॥

અર્ધં પચન્તામેપામાયુધાનિ મા શક્નન્પ્રતિધામિપુંમ્ ।

અર્થૈપાં વહુ વિભ્યતામિર્ષવો બ્રન્તુ મર્મણિ

॥ ૨૦ ॥

સં ક્રૌંશતામેન્નાન્યાવાંપૃથિવી સમન્તરિક્ષં સહ દેવતામિઃ

મા જ્ઞાતારં મા પ્રતિષ્ઠાં વિદન્ત મિથો વિદ્ધિન્નાના ઉપં યન્તુ મૃત્યુમ્

॥ ૨૧ ॥

દિશશ્ચત્ત્રોડશ્વતર્યોં દેવરથસ્ય પુરોડાશાઃ શપ્તા અન્તરિક્ષમુદ્ધિઃ ।

દ્યાવાપૃથિવી પક્ષસી ક્રત્તવોડમીશવોડન્તર્દેશાઃ કિંકરા વાક્પરિરથ્યમ્

॥ ૨૨ ॥

અર્થ—(મૃત્યો આપં ક્ષુદં મૈદિં વધં મય) મૃત્યુથી કષ્ટ, ભૂખ, બધન, વધ અને ભયને (આપચન્તાં) પ્રાપ્ત થાઓ. ઉ શર્વં । (દન્દ્રઃ ચ) અને ઇન્દ્ર તમે બને (અમું સેનામમું હંતમ્) આ સેનાને મારો. (૧૮)

ઉ (અમિત્રાઃ) શત્રુઓ । તમે (પરાજિતાઃ પ્ર ત્રસત) પરાજીત બનીને ત્રસત થાઓ. (વ્રહ્મણા નુત્તા ધાવત) શાનથી પ્રેરિત થઇને નાચી જાઓ. (વૃહસ્પતિ-પ્રણુત્તાના અમીપાં) શાની દ્વારા પ્રેરિત થઇને તેઓમાંથી (કશ્ચન મા મોચિ) કોઇ એક પણ ન બચે. (૧૯)

(ઇપાં આયુધાનિ અવપચન્તાં) તેમના શસ્ત્રાઓ નીચે પડી જાય, (પ્રતિષ્ઠાં હપું મા શક્ન) પ્રતિ-પક્ષથી આવેલા બાણને તેઓ ન સહી શકે. (અર્ધં ઇપાં વહુ વિભ્યતા) હવે તેને ઘણીજ બીતિ લાગે. તેમના (મર્મણિ હવઃ બ્રન્તુ) મર્મસ્થાનોમા બાણ લાગે (૨૦)

(દ્યાવાપૃથિવી ઇનાન્ સંક્રોશન્તા) ધુલોક અને પૃથ્વી તેમની નિંદા કરે. (અન્તરિક્ષં દેવતામિઃ સહ સં) અતરિક્ષના દેવોની સાથે તેમની નિંદા કરે. (જ્ઞાતારં મા) તેઓ જ્ઞાની લોકોને પ્રાપ્ત ન કરે (મા પ્રતિષ્ઠા વિદન્ત) તેઓ પ્રતિષ્ઠાને પણ પ્રાપ્ત ન કરે. (મિથઃ વિદ્ધાનાઃ મૃત્યું ઉપયન્તુ) પરસ્પર મારી નાખતા સર્વ મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાઓ (૨૧)

(ચત્તસ્રં દિશ) ચાર દિશાઓ, (દેવરથસ્ય અશ્વતર્યઃ) દેવરથને ઘોડીઓ. જોડેલી છે (પુરોડાશાઃ શપ્તા) પુરોડાશ તેની ખરીઓ છે (અન્તરિક્ષં ઉદ્ધિઃ) અન્તરિક્ષ ઉપરનો ભાગ છે (દ્યાવા પૃથિવી પક્ષસી) ધુલોક અને પૃથ્વી તેના બે પડખા છે. (ક્રત્તવઃ અર્મીશવઃ) ક્રતુ તેના દોરકા છે. (અન્તર્દેશા કિંકરા.) વચ્ચેના પ્રદેશો રથરક્ષક છે અને (વાક્ પરિરથ્ય) વાણી રથનો અન્ય ભાગ છે (૨૨)

ભાવાર્થ— મૃત્યુથી કષ્ટ, ક્ષુધા, બધન, વધ અને ભય શત્રુઓને પ્રાપ્ત થાઓ, અને આ પ્રમાણે ભયથીત બનેલા શત્રુઓને નાશ થાઓ (૧૮)

શત્રુ પરાજીત થાઓ તેઓ નાસી જાય અમારા જ્ઞાની વીરો દ્વારા પ્રેરિત થયેલા શત્રુ કોઇ પણ પ્રકારે બચી ન જાય (૧૯)
શત્રુઓના શરીરો નીચે પડી જાય, તે અમારા શસ્ત્રોને સહન ન કરી શકે તેઓ ઠરી જાય, અને તેમના મર્મસ્થાનો વિધાઇ જાય

સર્વ લોકો આ શત્રુઓની નિંદા કરે કોઇ પણ જ્ઞાની મનુષ્યની સદાય અમારા શત્રુઓને પ્રાપ્ત ન થાઓ, તેઓ કોઇ પણ રથને સ્થિર ન થઇ શકે તેઓ અદર અદર કટાઇને મરી જાય (૨૧)

સંયત્સરો રથઃ પરિવત્સરો રથોપસ્યો વિરાટીપાત્રી રથમુગમ્ ।

ઇન્દ્રઃ સમ્પ્રષાશ્ચન્દ્રમાઃ સારંચિઃ

॥ ૨૩ ॥

હૃતો જંયંતો વિ જંય સં જંય જય સ્વાહા ।

દ્વમે જંયન્તુ પરામી જંયન્તાં સ્વાહંમ્યો દુરાહામીમ્યઃ ।

નીલ્લોહિતેનામૂનમ્યવંતનોમિ

॥ ૨૪ ॥

અર્થ— (સંયત્સરઃ રથઃ) ૧૧૧ રથ છે. (પરિવત્સરઃ રથોપસ્યઃ) પરિવત્સર રથમાં બેસવાની બેઠક છે. (વિરાટ્ રૂપા) વિરાટ ભેટવાનો વચ્ચેનો હાટ છે. (અગ્નિઃ રથ-મુગવં) અગ્નિ રથનું મુખ છે. (ઇન્દ્રઃ સમ્પ્રષાઃ) ઇન્દ્ર ઠાળી બાણ બેસનારા અને (ચન્દ્રમાઃ સારંચિઃ) ચન્દ્ર સારંચી છે. (૨૩)

(દત્તઃ જયઃ) અર્ધાંથી જય પ્રાપ્ત કર (દત્તઃ વિજયઃ) અર્ધાંથી વિજય થાઓ. (સંજય જય) સારી રીતે જય પ્રાપ્ત કર. (સ્વ-આહા) આત્મ સમર્પણ કર. (દ્વમે જયન્તુ) આ અમારા વીર જય પ્રાપ્ત કરે. (અમો પરાજયન્તાં) આ શત્રુ સંનિહા પરાજયને પ્રાપ્ત થાઓ. (સ્વાહા સ્વાહા) તેમને માટે શુભ વચ્ચે. (અમીમ્યઃ દુરાહા) આ શત્રુઓને માટે ખરાબ વચ્ચે. (નીલ્લોહિતેન અમૂનમિ અવંતનોમિ) વાહણી રંગના અને લોખંડના રંગના-લોહીથી આ શત્રુઓને સર્વ પ્રકારે નીચે પાડી નાખું છું. (૨૪)

ભાષાર્થ— દેવરમ્બી પાત્રીઓ આર દિશાઓ છે, તે રંગના વિવિધ બાજ પુરોહત, અન્નરિક્ષ, બુદ્ધોઃ, પૃથ્વી, આ છે. ૭ મનુ પાત્રીઓ સમાપ્ત છે, વચ્ચેનું સ્થાન-અંતરિક્ષ નોંધર છે અને વાળી જ મંથન સ્થાન છે. (૨૩)

સ્વ-પરસર, પરિવત્સર, વિરાટ અગ્નિ ક્રમશઃ ૨૫, બેસવાનું સ્થાન, રૂંડ અને રથમુખ છે. ઇન્દ્ર આ રથમાં ઠાળી બાણ ધરી છે અને ચન્દ્રમા સારંચિભૂત કરે છે. (૨૩)

આ પ્રકારે જય પ્રાપ્ત કર, વિજય મ પાદન કર, આત્મસમર્પણથી જ જય મેળે છે. આ અમારા વીર જય પ્રાપ્ત કરે. શત્રુને પરાજય થાઓ આજ લોકોના શ્રમ આશિર્વાદ, શત્રુઓને સ્થપ સર્વ શત્રુઓનું નીચે પાતન હો. (૨૪)

પરાક્રમથી વિજય.

યુદ્ધની નીતિ

યુદ્ધનીતિનું વર્ણન કરતાં યુક્તો વેદમાં અનેક છે પરંતુ આ યુદ્ધમાં “ભગ-યુદ્ધ” નું વર્ણન છે, આ આ યુદ્ધની વિશેષતા છે. ભગમાં શત્રુ સૈન્યને પકડીને સર્વ સૈનિકોને ભગમાં બાંધ્યા પછી ઉચિત સ્થાનથી તેમને વધ કરવો એનું નામ ભગ યુદ્ધ છે. પાંદડાંને ભગ તે ભેંજી જ કરશે. ધાર્ણ અર્ધ-ભાઈઓ પકડનારા માછી લોકો સુતરની ભગ બનાવે છે અને તેમાં માછલાં પકડે છે. આ સુતરની ભગ યુદ્ધમાં ઉપયોગિ થતી નથી કારણ કે શત્રુના સંનિહા

કામ આ ભગમાં બંધાઈ જાય તે તેમનાં તીક્ષ્ણ કુશળી તે ભગને કાપી નાખે ને તેઓ પકાર નીકળી આવશે. તેથી યુદ્ધની ભગ એવી હેલવી ભોલો છે કે જે સહેલાઈથી કષાય જાય નહિ.

આજ કાલ યુદ્ધમાં તારની ભગ અથવા કાંઠાવાળા તારની ભગ વપરાય છે. ધાર્ણ અર્ધ કષય છે કે જે ઇન્દ્ર ભગનું વર્ણન આ યુદ્ધમાં કરવામાં આવ્યું છે તે આવા જ પ્રકારની લોકોના કાંઠાવાળા અથવા ખીલ કાંઠ તારની ભગ બનાવેલી દશે ઇન્દ્રના શત્રુઓ સમૂહ છે. તે બચાવ્ય અને

શસ્ત્રાન્ન સંપન્ન હોય છે, તેઓ સતતની જાળમાં બંધાઈ
નળ અને સહેજમાં મરી નળ એ શક્યતા બહુજ ઓછી છે.
આ સંકટમાં ઇન્દ્રે આવી જાળમાં હળારે અને લાખો
શત્રુઓને બાંધ્યા અને મારી નાખ્યા એવું વર્ણન છે, તેથી
આ જાળ લોકાની જ હોવી જોઈએ એ નિઃસંદેહ છે. તેનું
વર્ણન આ પ્રમાણે છે—

યુદ્ધજાલેન સંવિતાઃ ક્ષિપ્રં મજ્યન્તામ્ । (મં. ૪)

શકસ્ય અન્તરિક્ષં જાલં આસીત્ । મહીં વિશઃ
જાલદણ્ઢાઃ । તેન અભિધાયં દસ્યૂનાં સેનાં
અપાઘવત્ । (મં. ૫)

ધાજિનીયતઃ શકસ્ય યુદ્ધજાલમ્ । તેન સર્વાન્
શત્રુન્યુજ્ઞ, યથા દવાં કતમચ્ચનન સુચપાતે ॥

(મં. ૬)

દે શૂર દન્દ્ર ! શતયોયંચ્ય તે યુદ્ધજાલમ્ ।
તેન દસ્યૂનાં સહસ્રં અયુતં જઘાન ॥ (મં. ૭)

“ ઇન્દ્ર પોતેજ ધણે યુદ્ધવીર છે તેની પાસે સૈન્ય પણ
પુષ્કળ છે. તે પોતે સૈંકડો પ્રકારનાં પરાક્રમો કરે છે. તેની
પાસે એક ધણી મોટી ભારે જાળ છે. તેની જાળ અન્તરિક્ષ
જેટલી વિશાળ છે એમ જ માની લેતો. ચારે દિશામાં આ
જાળના જાણે મોટા યાંબસાઓ ઉભા કર્યા છે. આ વિસ્તૃત
જાળમાં શત્રુઓનું સૈન્ય પકડાઈ ગયું છે અને એકવાર સૈન્ય
પકડાઈ ગયું પછી તેમાંથી એક પણ બચવાની શક્યતા છે
નહિ. આ રીતે આના પ્રકારનાં જાળ યુદ્ધમાં ઇન્દ્ર હળારે
અને લાખો શત્રુઓનો સંહાર કરે છે ” આ મંત્ર લાગમાં
આ વર્ણન ધણેજ અતોદર્ય છે અને તેથી જાળ યુદ્ધનું
મહત્ત્વ પણ પ્રગટ થાય છે. એક વાર શત્રુ જાળમાં બંધાઈ
નળ પછી તેમની હાલચાલ પણ બળ્ય થઈ નળ છે. આવી
રીતે જાળમાં બંધાએલા શત્રુઓનો વધ કરવો ધણેજ
સહેલો થઈ પડે છે, કારણ કે આવી જાળમાં શત્રુઓને એક
વાર પકડ્યા પછી પોતાનાં સૈનિકો પાસેથી જ તેમનો વધ
કરવો છે એમ આ સંકટમાં કહ્યું છે—

શક્તઃ સેનયા તેન (જાલેન વદ્ધં) દસ્યૂનાં
સહસ્ર જઘાન (મં. ૭)

“ ઇન્દ્ર પોતાની સેના દ્વારા તે જાળમાં બંધાએલા શત્રુના
હળારે સૈનિકોને મારે છે. ” આ વર્ણનથી રજત થાય છે કે
જાળમાં બંધાએલા શત્રુ સૈન્યનો વધ કરવો એ તદ્દન સહેલું

છે. આ જાળ પૃથ્વી પર ધણે મોટા વિસ્તારમાં ફેલાયેલી છે
એ બાજતમાં નિમ્નલિખિત મન્ત્ર જુઓ—

અયં મહાન્ લોકઃ શકસ્ય જાલં આસીત્ ।

તેન દન્દ્ર જાલેન સર્વાન્ તમસા વામિદધામિ ॥

(મં. ૮)

સાધ્યાઃ રુદ્રાઃ ઘસવઃ જાલદણ્ઢં ઉઘમ્ય

ઓજસા યન્તિ । આદિત્યે દકઃ (ઘણ્ઢઃ)

ઉઘતઃ ॥ (મં. ૧૨)

વિશ્વેદેવાઃ ઓજસા ઉપરિષ્ટાત્ પન્તુ । અંગિરસઃ

મચ્યેન સેનાં ધ્રન્તઃ યન્તુ ॥ (મં. ૧૩)

“ આ પૃથ્વી પર ઇન્દ્રની જાળ ફેલાયેલી છે. આ ઇન્દ્રની
જાળથી શત્રુઓને અંધારામાં ઘેરવામાં આવે છે. સાધ્ય,
રુદ્ર, વસુ, અને આદિત્ય આ સર્વ દેવો જાળનો એક એક
યાંબસો પકડીને વેગથી દોડે છે વિશ્વે દેવ અને અંગિરસ
પણ શત્રુ સેનાની વચમાંથી અને ઉપરથી હુમલો કરે છે. ”
આટલો મોટો વિસ્તાર આ જાળનો હોય છે. આ જાળથી
સર્વ પૃથ્વી અને અન્તરિક્ષ પણ જરાઈ નળ છે. અર્થાત્
શત્રુનું સર્વ સૈન્ય ચારે બાજુઓથી આ જાળ દ્વારા ઘેરાઈ
નળ છે આ મંત્રોથી એવું પ્રતીત થાય છે કે જે રીતે શત્રુનું
સૈન્ય ફરે છે તેજ પ્રકારે આ જાળ પણ ફરવામાં આવે છે.
એટલા મારે જ જાળના યાંબસો પકડીને વસુ, રુદ્ર, આદિત્ય
અને સાધ્ય વેગથી જમણ કરે છે વિશ્વે દેવ પોતાના સૈન્ય
સાથે ઉપલા ભાગપરથી હુમલો કરે ॥ અને અંગિરસોની સેના
વચ્ચેથી હુમલો કરે છે. આ પ્રકારે શત્રુ સૈન્યને યુદ્ધમાં
થયેલા સખીને વસુ, રુદ્ર અને આદિત્યો એવી રીતે
જાળના દંડઓને પકડીને દોડે છે કે જાળ એવી રીતે ફેલાઈ
જાય કે શત્રુઓ એમની મેળેજ જાળમાં આવીને ફસાઈ નળ.
આ યુદ્ધ કૌશલ્યની વાત છે અને જે લોકો યુદ્ધ કળા બરાબર
જાણે છે તેઓ જ આ વાત જાણી શકે છે. અહીં મન્ત્રો
દ્વારા આ વિષયને રજત કરેલ છે. આ મંત્રલાગને વિચાર
કરીને પાકંગણ પણ આ વિષયનું થોડું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે શકે
છે. અહીં સાધ્ય, વસુ, રુદ્ર, આદિત્ય, વિશ્વેદેવ અને
અંગિરસ આ સેના વિભાગ અને સેનાઅધેશનાં નામ ॥
તેમનાં વિશેષ કાર્યો યુદ્ધ ભૂમિમાં હોય છે. તેથી આ ભિન્ન
ભિન્ન નામો હોય છે. આ સર્વનો મુખ્ય ઇન્દ્ર છે. તેનું કાર્ય,
(દન્દ્રન્ દ્ર) શત્રુઓનું વિધરણ કરવાનું છે. તેના આ
કાર્યનું વર્ણન પ્રથમ મન્ત્રમાં આ પ્રકારે કરેલ છે.

મનિયતા કારા કાચ મુરદરા હન્દ્રા મન્થતુ ।

(મ. ૧)

“યતુ સૈન્ય િ મન્થન કરનારો ઇન્દ્ર શર અને સમર્થ બનીને (મુર-દરા) યતુઓના ક્રોધતાઓનું બેદન કરે ” આમાં પ્રત્યેક શબ્દ ઇન્દ્ર િ કાચ દર્શાવે છે યતુઓના ક્રોધતાઓને તોડનાનું કાચ ઇન્દ્ર કરે છે આ ક્રિયાઓમાંથી યતુ સૈન્યને બહાર કાઢીને તેમને પોતાની જાગૃતિ બાંધીને મારી નાખે છે આ પ્રકારે આ જાગૃતિની નીતિ છે

આ પ્રકારનું જાગૃતિનું સમાન એ આપણી પાસે હોય તે યતુપર વિશ્વ પ્રાપ્ત કરાવના વિશ્વાસ પોતાના સૈનિકોમાં આવે છે, અને તેઓ કહી શકે ॥ ૬ —

અમિત્રાણા સહજશ સેના હતામ । (મ. ૧)

ઘઘકઃ ઘઘો ઘનામ્ હન્તુ । (મ. ૩, ૪)

અમૂન્ નિ નૃણીહિ । અમૂન્ અજિર ઘાદ । મ. ૩)

મૂરયથે અમૂન્ મયચ્છામિ । અમી મૃત્યુપાસૈ સિતા । મૃત્યો યે અઘલા દૃતા તેમ્ય ઘનામ્ ઘક્ષ્વા પ્રતિનયામિ ॥ (મ. ૧૦)

મૃત્યુદૂતાઃ અમૂન્ મયતઃ । યમદૂતા અપોમ્મત વરાઃ સહજા હ્યન્તન્તમ્ ॥ (મ. ૧૧)

યયા અમુ સેના હતામ્ । (મ. ૧૪, ૨૪)

ઝતા મૃત્યુપાશા ઘાન્ આકમ્ય ન મુચ્યસે ।

અમુપ્યા સેનાયાઃ દ્વ કૂટ સહજશ હન્તુ ।

(મ. ૧૬)

યતુના હન્યારો સૈનિકોને અમે મારી નાખીશું વધના સાધનોથી તેમને મારે આ યતુ સૈન્યોને જાગૃતિ મારી નાખે તેમને યતુને હવાયે ફેરડે આ યતુના પાશથી બધાએ છે આ યતુઓને બાંધીને હું તેમને યતુને હવાયે ફેરડે યમદૂતા તેમને લઇ જાય યમદૂતા તેમને ખેંચી કાઢે અને હન્યારની સખ્યામાં મારી નાખે આ સમસ્ત સેનાઓ નાશ કરવામાં આવે આ યતુના પાશ ફેલાવેલા છે તેમાંથી તેઓ છૂટી શકશે નહિ અને આ યતુ સૈન્યના કેન્દ્રને પ્રાપ્ત કરીને તેના હન્યારો સૈનિકો મારી નાખવામાં આવે ”

આ પ્રકારનું વિશ્વાસ પૂર્ણ બાધણ ત્યારે જ થઇ શકે કે જ્યારે યતુને પકડીને તેના વધ કરવાનું નિશ્ચિત હોય જાગૃતિ પકડેલા યતુઓને વધ કરવા એ નિશ્ચિત અને સહેલું

છે અને એટલા માટે જ જાગૃતિ પૂરું કરનારા શરણીઃ આ પ્રકારનાં નિશ્ચયાર્થક વાક્યો બોલી શકે છે આજ પ્રકારનાં વાક્ય જીમ પશુ જુઓ—

પરાજિતા અમિત્રા પ્રસવતા, દ્રામણા ભુતા ઘાયતા । ઘટસ્પતિપ્રણુત્તાના યમીપા કથન મા મોચિ ॥ (મ. ૨૬)

“ પરાજિત થયેલા યતુઓ ત્રાસને પ્રાપ્ત થાયો, નસાડી મરેલા યતુઓ નાસના નાસના દોડી જાય, નાસી જતા આ યતુઓમાંથી પશુ મેઇ ન બચે ” આ શબ્દો યતુ પરાજયનો નિશ્ચય દર્શાવે છે જાગૃતિનું આ મહત્વ છે કે એકવાર તેમાં ફક્ત એનો યતુ બચેલા અસંખ્ય છે જાગૃતિ ફક્ત એના યતુની રચના કેવી થાય છે તે જુઓ—

ઘર્ષાં માયુધાનિ અવપચન્તામ્ । દપુ પ્રતિષ્ઠા માં ચર્ચન્ । ઘર્ષા યદુ વિષ્યતા દ્વય મર્મણિ પ્રન્તુ । (મ. ૨૦)

“ આ યતુઓનાં આયુધો નીચે પડી જાય અમારાં શત્રુઓના મારને તે સહન કરી શકે નહિ આ ઘર્ષા ગળાશરેના યતુઓના મર્મસ્થાનો પર અમારાં શત્રુઓ આપાત કરે ” તેમજ વધુ જુઓ—

હાતાર પ્રતિષ્ઠા માં વિદન્ત । મિયો વિગ્રાતાઃ

મૂરયુ ઇન્તુ । (મ. ૨૧)

યતુઓ લયજીન બનીને કપાય પશુ આશ્રય મેળવી શકે નહિ તેમને કોઇ ઉત્તમ સંવાદકાર ન મળે તે આપસમાં એકબીજાને વિશ્વ કરતા કરતા મૃત્યુને વશ થાયો યતુઓની આ અવશ્ય ત્યારે શરો જ્યારે આપણા નિજમની નિશ્ચિતતા શક્ય હોય

દન્દ્ર શર્ષે ચ મશુજાલાઝર્મા અમૂ સેનાં હતામ્ ।

(મ. ૧૮)

“ ઇન્દ્ર શર્ષે ” અમુ અને જાગૃતિ મન્થન આ સેનાને મારી નાખે ” આ મન્થન જાગૃતિનું સજિન દર્શાવી છે યતુ ના સમસ્ત સૈન્યને મારી નાખવાનું જાગૃતિનું જાગૃતિ છે જાગૃતિ પકડેલા યતુઓના પર કેટલી ભયાનક આપતિ આવી પડે છે તેની કથના આપાગના મન્થનપરથી થઇ શકે—

મૃત્યોઃ વાર્યં ક્ષુષ્ય સોર્ધે ઘઘ મય અપચન્તમ્ ।

(મ. ૧૮)

જાળમાં પકડાએલ શત્રુઓ પર " યુધ્ધુની જેમ કંઈ, બૂખ, બંધન, વધ, અને ભય " આવી પડે છે. શત્રુનો એક પણ માણસ તેમાંથી બચી શકતો નથી શત્રુસેના પર આવી ભયાનક આપત્તિ આવે છે એટલા માટે જ આ જાળ યુદ્ધ શત્રુઓને માટે મહા ભયાનક હોય છે. આ મંત્રની સાથે ત્રીજો મંત્ર પણ જુઓ—

સેવિઃ ઉપ્રા વ્યુદ્ધિઃ આર્તિઃ અનપવાચનાશ્રમઃ
તન્દ્રો મોહઃ ચ તૈઃ સમૂહ સર્વાન્ અભિદધામિ ।
(મં. ૬)

" બંધન, ઉપ્ર આપત્તિ, કહી શકાય નહિ તેવું કંઈ શ્રમ, આશ્રય, મોહ આ સર્વથી અમણ શત્રુઓ જન્મર થઇ જાય. " આવી સિદ્ધિ મેળવવા માટે યુદ્ધમાં જાળપ્રયોગ નિઃસંદેહ ઉપકારક છે. જાળમાં બંધાએલો વીર ગમે તેટલો બળવાન હોવા છતાં કોઇ પણ જાતનો પ્રતિકાર કરવામાં અસમર્થ થઇ જાય છે. આ પ્રમાણે યુક્તિથી શત્રુઓને જાળમાં બાંધી દેવાથી તેમનો પૂર્ણ પશ્ચે નાશ થઇ જાય છે. આ યુદ્ધમાં એક દુર્ગંધાત્મના પ્રયોગનું વર્ણન કરેલ છે. તે પણ એક ઘણો ધીર ભયંકર પ્રયોગ છે. જુઓ—

દુર્ગંધયુક્ત ધૂમાડો

પૂતિરજ્જુઃ હવખ્માની અમૂ સેનાં પૂર્તિ છળોત્તુ ।
(મં. ૨)

" દુર્ગંધયુક્ત દેરી પેટાવીને આ સેનામાં સર્વજન દુર્ગંધી ફેલાવી દે. " કેટલાંક વિશિષ્ટ રસાયણિક પદાર્થોમાં આ દેરડી પદાર્થો હોય છે. આ દેરડીને બાળીને-સળવાવાને તે શત્રુસેનામાં ફેંકવાથી શત્રુસેનામાં એવી દુર્ગંધી ફેલાય છે કે તેનાથી શત્રુસૈનિકો ત્રાસી જાય છે અને યુદ્ધ કરવામાં અસમર્થ બની જાય છે. આથી કેટલો ભય ઉત્પન્ન થાય છે તે જુઓ—

ધૂમમગ્નિં પરાદૃશ્ય અમિત્રા હૃત્સ્વાદધતાં મયં ॥
(મં. ૨)

" પૂર્વોક્ત ધૂમાડાવાળો અગ્નિ દૂરથી જોવાથી જ શત્રુના સર્વ લોકોના હૃદયમાં એક પ્રકારની એટલી બધી ભીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. " આટલું આ દુર્ગંધાત્મ મહાભયંકર છે. એક વાર આ (પૂતિરજ્જુ) દુર્ગંધીયુક્ત દેરડી બળવા માટે છે, અને દુર્ગંધ ફેલાવા માટે છે, એટલે સર્વ સૈનિકે કોઇપણ કાર્યને માટે તદ્દન નકામા બની જાય છે અને માનવા ભાગે છે કે હવે આપણો નાશ નજીક આવી ગયો છે. જો જાળ પ્રયોગ અને આ દુર્ગંધાત્મના પ્રયોગ એકી સાથે કરવામાં આવે તો શત્રુઓનો બહુજ શીઘ્રતાથી નાશ કરવાનું તદ્દન સહેલું જતી શકે છે. આ પ્રકારે આ બંને પ્રયોગ કરવાથી આપણો વિજય થાય જ છે. તેથી કહ્યું છે કે—

વિજય

હૃતો જય વિજય સંજય જય સ્વાહા ।
હમે જયન્તુ પરામી જયન્તાં સ્વાહૈભ્યો દુરાહામીભ્યઃ ॥
(મં. ૨૪)

" આ પૂર્વે કહેલ યુક્તિથી જય અને વિજય પ્રાપ્ત કરે, તેથી તમારો ઉત્તમ જય થાઓ. આ તમારા સૈનિકો વિજયી થાઓ. તમારા શત્રુઓ પરાજીત થાઓ. તમારું ઉત્તમ કલ્યાણ થાઓ. તમારા શત્રુઓનું અકલ્યાણ થાઓ. " આ પ્રમાણે અન્તર્માં આ જાળ યુદ્ધ કરનારાઓને શુભ આશિર્વાદ આપવામાં આવે છે.

આ પ્રકારે વેદમાં જાળયુદ્ધના વર્ણનનો ઉપદેશ આપેલ છે. પાઠક તેનો વિચાર કરીને વેદની યુદ્ધ નીતિ બરાબર ભણી લે.

" ધ્રુવ જાળ " શબ્દ આધ્યાત્મિક બંધનનો ભાવ પણ દર્શાવે છે. આ દૃષ્ટિથી આ સૂક્તનો કોઇ બરાબર વિચાર કરે. આ વિષય અન્વેષણીય છે.

વિજયની પ્રાર્થના

કાંડ ૭, સુકત ૧૨૩

(શ્રવિ - અયવાંતિરા । દેવતા - ચન્દ્રમા, મહુદેવાય)

મર્માણિ તે વર્મણા છાદયામિ સોમસ્ત્વા રાજામૃતેનાનું વસ્તામ્ ।

હરોર્વરીયો વરુણસ્તે કૃણોતુ જયન્તં ત્વાનુ દ્રુવા મંદન્તુ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (તે મર્માણિ વર્મણા છાદયામિ) તારા મર્મસ્થાનોને હું કવચથી ઢાકું છું (સોમઃ રાજા ત્વા અમૃતેન અનુવસ્તા) સોમ રાજા તને અમૃતથી આશીર્વાદિત કરે (વરુણ તે હરો વરીય કૃણોતુ) વરુણ તારે માટે મહાનભા મહાન સ્થાન આપે (જયન્ત ત્વા દેવા અનુમદન્તુ) વિજય મેળવનારા હું, તને જોઇને સર્વ દેવો આનંદ કરે (૧)

સુદ્ધ માટે બહાર જતી વખતે વીર પુરુષો પોતાના શરીરપર કવચ ધારણ કરે આ પ્રકારે તૈયાર થઇને વીરો સમુદ્ધે પર દુશ્મનો કરવા માટે આવી નીકળે અને વિજય પ્રાપ્ત કરે મનમાં નિશ્ચય રાખે કે, સત્પક્ષમાં રહીને લડનારા વીરોને સર્વ દેવો સહાય કરે છે અને તેના વિજયથી આનંદિત થાય અને જેના વિજયથી દેવોને થયે આનંદ થાય એવાજ વીર પુરુષો આપણામાં વધારવા જોઇએ

વિજય સુકત

કાંડ ૧, સુકત ૨

(શ્રવિ - અયવાં । દેવતા - વર્ણવ)

વિક્રા શરસ્ય પિતર પર્જન્યં મૂર્ધિવાયસમ્ ।

॥ ૧ ॥

વિક્રો વ્યસ્ય માતર પૃથિવીં મૂર્ધિવર્પસમ્

જ્યાક્રિ પરિ ણો નમાશ્માર્નં તન્વં કૃષિ ।

॥ ૨ ॥

વીરુર્વરીયોડરાતીરણ દ્રેગ્રાસ્યા કૃષિ

અર્થ— (શરસ્ય) શરને, બાણનો પિતા (મૂર્ધિ-વાયસ પર્જન્ય) ઘણા પ્રકારે ધારણ પોષણ કરનારા પર્જન્ય છે તે (વિક્રા) અગ્ને જાણીએ છીએ તથા (વ્યસ્ય) તેની માતા (મૂર્ધિ-વર્પસ) ઘણા પ્રકારની કૃષણતાઓથી સુકત પુરુષી છે તેની અમને (સુવિમ) સારી રીતે બાણ છે (૧) છે (જ્યાક્રિ) માતા (ન) અમે સર્વ પુત્રોને (પરિનમ) બળવાન બનાવ અર્થાત્ અમારા (તન્વ) શરીરને (અશ્માન) પશ્ચરની માફક સુદૃઢ (કૃષિ) બનાવ (વીરુઃ) બળવાન બનીને (અ-રાતી) અદાનગી ભાવનાને તથા (દ્રેવાસિ) દેવોને અર્થાત્ સર્વ સમુદ્ધોને (વરીયા) પૂર્ણ રીતે (અપકૃષિ) દૂર કર (૨)

ભાષા— ધારણ અને પોષણ હોય પ્રકારે કરનારી પિતા પર્જન્ય છે કૃષણતાથી અનેક કામ કરનારી માતા પુરુષી આ મનને સુયોગથી બધું રૂપી બળવાન પુત્ર છે પણ સાથ છે (૧) માતા પુત્રના શરીરપર એક પરિભ્રમ હોય તો જેનાથી તે બળવાન બનીને સમુદ્ધોને પૂર્ણરિતે પરાજય કરવામાં સમર્થ બને (૨)

વૃક્ષં યદ્વાવઃ પરિપસ્વજ્ઞાના અનુસ્ફુરં શરમર્ચન્ત્યમુમ્ ।

શરમસ્મદ્યોવય દિદ્યુમિન્દ્ર

॥ ૩ ॥

યથા યાં ચં પૃથિવીં ચાન્તસ્તિષ્ઠતિ તેજનમ્

એવા રોગં ચાન્ત્વાં ચાન્તસ્તિષ્ઠતુ મુક્ત ઇત્

॥ ૪ ॥

અર્થ— (યત્) જે સીતે (વૃક્ષં) વૃક્ષની સાથે (પરિપસ્વજ્ઞાનાઃ) લપટાએડી અથવા બંધાએડી (ગાવઃ) ગાયો પોતાના (ક્ષમું શરં) તેજસ્વી પુત્ર શરને (અનુસ્ફુરં) સ્ફૂર્તિથી પ્રેમથી (અર્ચન્તિ) આહે છે, તેજ પ્રકારે હે ઇન્દ્ર ! (અસ્મત્) અમારાથી (દિદ્યું શરુ) તેજ પુત્ર બાણને (યાવય) આગળ દૂર વધાર. (૩) જે સીતે (યાં) ઘુસેાક અને પૃથ્વીની (અન્તઃ) વચ્ચે (તેજનં) તેજ (તિષ્ઠતિ) રહે છે (એવ) તે પ્રકારે આ (મુક્તઃ) મુજ (રોગં ચ આન્ત્વાં ચ) રોગ અને સાવની (અન્તઃ) વચ્ચે (ઇત્ તિષ્ઠતુ) નિશ્ચયથી રહે. (૪)

ભાવાર્થ—જે રીતે વૃક્ષની સાથે બંધાએલ ગાયો પોતાના વાહરડાને વેગથી પ્રાપ્ત કરવા હચ્છે તે પ્રકારે હે ઇન્દ્ર ! તેજ શર અમારાથી આગળ વધે. (૩) જેની રીતે ઘુસેાક અને પૃથ્વીની વચ્ચે પ્રકાશ હેાય છે તેવી રીતે રોગ અને સાવ-ધાવની વચ્ચે આ બાણ અટકી રહે. (૪)

વિજય સૂકત

શુર-શિષ્ય-તાણેલા ધનુષ્યના બંને છેડા જે રીતે દોરીથી તણાએલા રહે છે તે રીતે વિદ્યારૂપી દોરીથી સમાજના શુર-શિષ્યરૂપી બંને છેડા એકબીજા સાથે સંપૂર્ણપણે સંબંધિત રહે. કહી પણ તેમનામાં કીકાપણું ન આવી જાય.

આ આખું સૂકત શિષ્યના શુષ્ક દારા ઉચ્ચારિત હોય એમ લાગે ॥ એ પરથી અનુમાન કરી શકાય છે કે શુરને લાવવાનો, રાખવાનો, ધરવાદિનો પ્રયત્ન તથા વ્યયની જવાબદારી શિષ્યો અથવા શિષ્યોના સંરક્ષકોપર જ પૂર્ણપણે રહેલી છે.

અનુસંધાન

આ પ્રથમ સૂકતમાં “ મેધાજનન ” અર્થાત્ જીવિના સંવર્ધન કરવાના મૂળભૂત નિયમ બતાવેલા છે. શુર, શિષ્ય, વિદ્યાલાય ધરવાદિનો પ્રયત્ન કેવા રીતે કરવો જોઈએ શુર કેવી રીતે બાણવે, શિષ્ય કઈ રીતે બાણ અને બન્ને મળીને રાષ્ટ્રની

ઉત્તિ કઈ રીતે કરે તેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

ત્યાર પછી વિદ્યાના અધ્યયનનો પ્રારંભ થાય છે જેમાં અપરાજિત ગણનું સૂકત “ વિદ્યા શરસ્ય પિતરં ” આ છે. અથર્વ વેદમાં આ બીજું સૂકત છે. તૃતીય સૂકત પણ આજ વાક્યથી શરૂ થાય છે. આ બન્ને સૂકતનો હવે વિચાર કરીએ.

આ ભાવાર્થ પણ પરિપૂર્ણ નથી કારણ કે આ મંત્રોનો આગળ પાછળનો સંબંધ જોઈને જે ભાવ વ્યક્ત થાય છે તે જમણા પછી જ મંત્રોનો સાચો ભાવાર્થ જાણીએ જોઈએ. તે ભાવ જાણવા માટે આગળનું સ્પષ્ટીકરણ જીએ—

(૧) વૈયકિતક વિજય

આ સૂકતમાં પ્રથમ વૈયકિતક વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ આ પ્રમાણે છે—

૧ ઉત્તમ આતાપિતાથી જન્મ પ્રાપ્ત થાઓ (મં. ૧)

- ૨ શરીર બજાવના બનાવનામાં આવે (મં. ૨)
 ૩ રોચાદિ યજુઓને દૂર રાખવામાં આવે (મં. ૨)
 ૪ શરીરમાં સૂતિ સાવવામાં આવે (મં. ૩)
 ૫ જગના પોતાનું તેજ દેશાવધાનો પ્રાપ્ત કરવામાં આવે.
 (મં. ૪)
 ૬ સંકોપનાથી મેળોને દૂર કાપવામાં આવે. (મં. ૪)

પાંચ રિતારપૂર્વક આ મંત્રો વિચાર કરી તો તેમને ઉપરોક્ત ૭ વાર વેપનિક ઉત્તરિના સાધનો પૂર્વોક્ત ચારે મંત્રોમાં પ્રમાણે છૂપાએલ માલમ પડશે. તેનો રિતો વિચાર કરવા માટે અદી મંત્રોના શબ્દોના અર્થ અને રચણાનું આધ્યાયમાં આવે છે

(૧) પિનાના યજુ ધર્મ-કર્મ

પૂર્વોક્ત મંત્રોમાં પિનાના યજુધર્મ દર્શાવનારા આ શબ્દો આવેલા છે “ પિના, પર્જન્ય, ભૂરિધાયસ્, વશ, વૌ ” તેમના અર્થ બરાબર સમજાવવા માટે પિનાના યજુ-ધર્મ કર્મોનો સોષબરાબર યથાક્રમે છે તેથી તેનો આશય બુઝાવે—

- ૧ વિતા- (માતા) રક્ષક, સંભાળ રાખનાર,
 ૨ પર્જન્ય- (પૂર્તિ-પ્રજન્ય) પૂર્તિ કરનાર, પૂર્ણતા કરનાર, ન્યૂનતાને દૂર કરનાર.
 ૩ ભૂરિધાયસ્- (ભૂરિ) પુષ્કળ રીતે (ધાયસ્) ધારણ પોષણ કરનાર દાતા, ઉદાર ચરિત
 ૪ વૌ- આધાર, પોતે તરફ સદન કરીને બીજાને ધ્યા આપનાર
 ૫ વૌ- પ્રકાશ આપનાર, અધારને તોડ કરનાર
 મુખ્યત્વે આ પંચ શબ્દો છે જે ઉકળ મંત્રોમાં પિનાના યજુધર્મ કર્મોના ઉત્તેજ કરે છે તેમનો આશય આ છે,
 “ પિના એવો દોષ છે જે પોતાના પ્રાણદિહાનું યથાતથ પાવન પોષણ કરે તેમનામાં જે જે આત્મિક દોષ તે દૂર કરે અને તેમને પૂર્ણ બનાવે, અર્થાત્ પોતાનાં સતોગોને ઉચ્ચગુણોથી પૂર્ણ રીતે મુકત બનાવવામાં પોતાની પ્રસક્તિ કરે તેમનું દરેક પ્રકારે પોષણ કરે અને તેમને હૃદયસ્થ તથા બળવાન બનાવે. તે પોતે કષ્ટ સદન કરીને પણ પોતાના સતોગોની ઉત્તરિ કરે તથા પોતાના પ્રજો અને પુત્રોને ઉત્તમ શાન આપીને તેમને ઉત્તમ નામરિક બનાવે ”

(૩) માતાના યજુ-ધર્મ-કર્મ

“ માતા, વૃધિર્વા, ભૂરિધાયસ્, જવાકા, વૌ ” આ

પંચ શબ્દો પૂર્વોક્ત મંત્રોમાં માતાના યજુધર્મો પ્રગટ છે. દવે તેમનો અર્થ બુઝાવે—

૧ માતા- બાળકનું દિવ કરનારી.

૨ વૃધિર્વા- ક્ષમાશીલ, સદનશીલ, પુત્રોની ઉત્તરિ માટે આશરણ કષ્ટ સદન કરનારી.

૩ ભૂરિધાયસ્- (ભૂરિ) બદ્ધ કુશળ, (ધાયસ્) કુશળતાથી કર્મ કરવામાં તત્પર કર્મમાં અત્યંત કુશળ, સ કર્મ કરવામાં દક્ષ, પરિવારની ઉત્તરિને માટે ઉત્તમ કર્મ કરનારી.

■ જવા, જવાકા- (જવા-જવા) જવનું કાપન કરે નારી માતા, પૃથ્વી, દેવી, બળદાનિતી,

૫ વૌ- પ્રગતિશીલ, કુશલ દિક્ષારા પુત્રોને પુષ્ટ બનાવ નારી, કિરણ, સ્વર્ગ, રત્ન, વાણી, સરસ્વતી, માતા, જીવ, તેજ, આકાશ, સર્વ, અર્ધ દિના સુખ યજુર્વાથી મુકત

માતાના યજુધર્મો આ શબ્દો દ્વારા વ્યક્ત થયે રહ્યા છે અર્થાત્— “ બાળકઆર્જનું દિવ કરનારી, ક્ષમાશીલ, પુત્રોની ઉત્તરિને માટે કરવા પોષક કર્મોમાં સદા દક્ષ રહેનારી, પૃથ્વી જ કુશળતાથી પોતાના કુટુંબની ઉત્તરિ કરવામાં સમર્થ, બળદાનિતી, તાપની જેમ કુટુંબદિ દ્વારા બાળકોને પુષ્ટ કરનારી, કિરણોની માફક પ્રકાશ આપનારી, સ્વર્ગની જેમ સુખદાનિતી, રત્નની જેમ ધરતી શીલા વધારનારી, શુભ આપણું કરવામાં તત્પર વિદુષી, જળની જેમ સાતિ વધારનારી, નેત્રની જેમ માર્ગ દર્શાવનારી, આકાશની જેમ સર્વને આશ્રય દેનારી, સ્પર્શની જેમ અજ્ઞાનાન્ધકાર દૂર કરનારી માતા હોવી જોઈએ ”

પિનાના યજુ ધર્મ કર્મ પ્રથમ બનાવ્યા, અને અદી માતાના યજુ ધર્મ બતાવ્યા છે. આ આદર્શ માતા પિતા છે નેમનાથી જે પુત્રો ઉત્તમ થશે અને પાપન પોષણ કરીને મોટા બનાવવામાં આવે તે પરંપરા સત્યો વીર પુત્ર જ થશે, તથા પુત્રી પણ તે પ્રકારે વીર બનશે એમાં શુ સંદેહ હોય !

(૪) પુત્રના યજુ ધર્મ-કર્મ

પૂર્વોક્ત મંત્રોમાં પુત્રના યજુ ધર્મ કર્મ દર્શાવનારા આ શબ્દો છે “ શર, અક્ષતનુ, ધૃષ્ટ, ક્રાસુ, શર, વિષુ, તેજન, સુઘ ” તેના અર્થ આ છે—

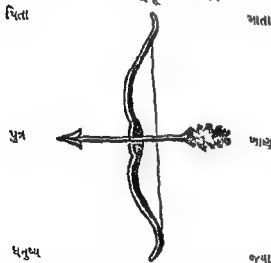
૧ શર- (ઝળપતિ) જે યજુનો નાથ કરી શકે છે

- ૧ બ્રહ્મા-તત્ત્વ- પત્થરની જેમ સુદૃઢ શરીરવાળો
- ૨ વીંછુ- ખસિય, ઘેર, મગવાન
- ૩ શ્વમુ- જીદિમાન, કૂચળ કારીગર, તેજસ્વી,
- ૪ શય- ચતુનો નાશ કરનારો,
- ૬ વિષુ- તેજસ્વી,
- ૭ તેજન- પ્રકાશમાન, પ્રકાશવાળો
- ૮ સુજ- (સુજાતિ માર્જયતિ) શુદ્ધતા અને પવિત્રતા કરનારો

પુત્ર એવો હોય કે જે “ ચતુનો નાશ કરવામાં સમર્થ” હોય, સુદૃઢ શરીરવાળો હોય, શઠ, જીદિમાન, કૂચળ કારીગર, તેજસ્વી, મશ્વરવી અને પવિત્ર આચારવાળો હોય ” માતા પિતા માટે એ યોગ્ય છે કે તેઓ એવો યાત્ર કરે કે પુત્રમાં આ શુદ્ધ ધર્મ અને કર્મ વધે અને આ શુદ્ધ દ્વારા કુળનો યશ્વ હેતાવે

આ વાત રપૃષ્ઠ છે કે પૂર્વેકિત શુભ ધર્મ કરોયી સુકત માનાપિતા હશે તો તેમના પુત્રો અને પુત્રીઓમાં આ શુદ્ધધર્મ ઉતરી શકે છે

(૫) એક અદ્ભુત અલંકાર

આ સુકતમાં બાળુ ધનુષ્ય અને દોરીના અલંકારથી એક મહાપૂર્ણ પાત્ર રચાઈ રહ્યું છે. ધનુષ્યની સખન કામગી જેના પર દોરી અલંકારમાં આવે છે તેને પુરૂષ સમજી દોરી માતા રૂપે છે, અને પુત્ર બાળુ રૂપે પિતાનું બળ અને માતાની પ્રેરણાથી સુકત બનેલો પુત્ર સંસારમાં

ફેલાય છે તે સંસારમાં દાખલ થઈને પોતાના ચતુષ્કોણ નાશ કરીને યશ્વને લાગી બને છે. આ અલંકારનો પાઠક બરાબર રિચાર કરશે તો તેમને યજ્ઞો બોધ પ્રાપ્ત થઈ શકશે પુત્રની ઉત્પત્તિમાં પિતાનો દિસ્સો કેવો હોય છે તેની બરાબર કદપના આ અલંકારથી પાઠકના મનમાં આવી શકશે

દોરી વગર એકલુ ધનુષ્ય જેમ ચતુનાશ કરવામાં અસમર્થ છે તેમ સ્ત્રી વિના પુરૂષ અસમર્થ છે તથા જે રીતે ધનુષ્ય વગર એકલો દોરી કામ કરના અસમર્થ થાય છે, તેમ પુરૂષ વિના એકલો સ્ત્રી પણ કામ કરવાને અસમર્થ હોય છે માતા પિતાની યોગ્ય પ્રેરણા અને યોગ્ય શિક્ષણ દ્વારા સુશિક્ષિત બને તો પુત્ર જ જન્મતમાં યશસ્વી બને છે આ અલંકાર શુદ્ધરો માટે બોધ જ બોધપ્રદ બની રહે છે

વિતાના સચક ‘ પર્જન્ય, વૃક્ષ ’ ક્ષત્રિય ક્રમનો તથા માતાના સચક ‘ પૃથ્વી ’ ક્ષત્રિય ક્રમનો તેમજ ઋતુચામિત્ય અને ધર્મચારી હોવાની સૂચના કરી રહેલ છે (આ વિષય પરત્વે સ્વધ્યાય મ-૧ દ્વારા પ્રકાશિત ‘ ધર્મચર્ચ ’ નામના પુસ્તકમાં અષ્ટ ‘ વેદીય ધર્મચર્ચ- સુકતની વ્યાખ્યામાં પૃથ્વી, પર્જન્ય અને વૃક્ષના ધર્મચર્ચ રિગ્વેદ પ્રકરણ ૧૩૨ બોધ લેવું)

(૬) કુટુંબનો વિજય

અકિતની ઉત્પત્તિના રિચયમાં પ્રથમ જ દર્શાવ્યું છે કે વૈષકિતક વિજયની સૂચનાઓ આ સુકતમાં કયા રૂપમાં છે કુટુંબનો અથવા પરિવારનો વિજયનો. સખ ધ પૂર્વેકિત અલંકાર તથા રચાઈ રહ્યું બેઠાથી બિનકુન રચાઈ સમજી કુટુંબનો વિજય માતા પિતાના ઉત્તમ કર્તવ્ય પાનતથી અને સમજા નિર્માણ કરવાથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

(મ ૧) જેવી રીતે, “ અનેક પ્રકારે પોષણ કરનાર પિતા પર્જન્ય નસુ મામી બનીને વર્ષા ઋતુમાં પોતાનું જળ રૂપી વીર્ષનું સિંચન ઉત્તમ ઉપજાઈ ભૂમિમાં કરે અને શર રૂપી નિજી સતાનની ઉત્પત્તિ કરે છે ” તદ્વાત માતા પિતા નસુમાં બનીને વીર પુત્ર ઉત્પન્ન કરે

(મ ૨) “ હે જ્યનું સાધન આપનારી મતા તારા પુત્રનું શરીર પથ્થર જેવું સુદૃઢ બનાવ જેથી પુત્ર બળના બનીને પોતાના ચતુષ્કોણે દૂર દહાવી શકે

(મ ૩) - જેવી રીતે વૃક્ષ સાથે બધાએની ગાયો

પોતાના પ્રભાવશાળી વાહરણને આદે છે, " (તેવીજ રીતે પિતાની સાથે રહેલી માતા પોતાને માટે તેજસ્વી પુત્રની દ્રષ્ટિ કરે.) અથવા- " (જુદા) ધનુષ્યની સાથે રહેનારી ફોડી તેજસ્વી થઈ (બાણ) અત્યંત વેગથી છોડી શકે છે, " (તેજ પ્રમાણે પતિની ઉપાસના કરનારી પત્ની વીર પુત્ર ઉત્પન્ન થવાની જ અર્થસાધક કરે.) " કે (દુરદ્ર) પર-ભાતમ્ / અમારાથી તેજસ્વી (દુરદ્ર) બાણના જેવો તેજસ્વી પુત્ર આપણ વધે અથવા ઉત્પન્ન થાય " (માતા પિતા પરમાત્માની ઐશી પ્રાર્થના જ કરે કે દેવદત્ત, અમારા પુત્ર એવો હોય કે જે દૂર દુરવધિજન્યતામાં જન્મ પ્રાપ્ત કરે.)

(૫૪)- " જે રીતે (પિતા) ઘુસેક અને (માતા) પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાં વિષુવત્ આદિ તેજસ્વી પદાર્થ (પુત્રપથી) રહે છે " (તેવી રીતે માતા પિતાના મધ્યમાં તેજસ્વી સુ દર બાળક અંકે છે) " જેવી રીતે મુજ્જ સર રાગ અને આવાન કાવની વચ્ચે રહે છે, " અથવા તેને દૂર કરે છે તેવીજ રીતે (આ પવિત્રતા બાળવનારો પુત્ર રાગ અને બાની વચ્ચે રહીને પણ પોતે પોતાનો જન્મવા કરે અને કુળનો પણ ઉદ્ધાર કરે)

આ ભાવ પહેલા કરતાં વધુ વિસ્તૃત છે. અને તેમાં સ્પષ્ટિ કરણ અર્થે પૂર્વાપર સ બધા રાખનારાં અધિક વાક્યો જોડી દેવામાં આયા છે, કે જેથી પાંડકોને બળુ થાય કે આ સકત કુટુંબના વિજયનો ઉપદેશ કેવી રીતે આપી રહેલ છે ભવિષ્ય અથવા રાષ્ટ્રના વિજયનો પાયો આવા પ્રકારની કુટુંબની સુધિનિપર તથા સુપ્રભ નિર્માણ પરજ આધાર રાખે છે જે કોઈ રાષ્ટ્રની ઉત્તતિ દષ્ટ છે તેઓ પોતાની ઉત્તતિને પાયો આ પ્રકારે કુટુંબમાં અજીવન બતાવે અ દર્શક કુટુંબ વ્યવસ્થા જ સર્વ વિજયનું મુખ્ય સાધન છે.

(૭) પૂર્વાપર સમ્બન્ધ

પ્રથમ સકતમાં વિદ્યા કોષવવાનો ઉપદેશ આપેલ છે આ બીજા સકતથી કિલ્લુનો પાર જ થાય છે વિદ્યાનો પ્રારંભ બિલકુલ સાધારણ વિપરીત જ કરવામાં આવ્યો છે ઘાસની ઉત્પત્તિની બીના તો પ્રત્યેક રચાનના મનુષ્યો જરાજર બળે છે જ. " મેષધી પાણી વસે છે અને પૃથ્વીમાંથી ઘાસ કળી નીકળે છે તેથી ઘાસનો પિતા મેષ અને માતા ભૂમિ છે. " આટલો જ વિવેક આ સકતમાં પ્ર કર્યો આપેલ છે. આટલી સામાન્ય બાબતપરથી ઉપદેશ આપતાં " પિતા-માતા-પુત્ર "

રૂપી કુટુંબની ઉત્તતિનું વિશિષ્ટ કેવી રીતે વેદે આપેલું છે તે પાંદક અહીં જોઈ શકાય છે. ઘાસમાં થઈ અથવા મુજ્જ નામનું એક ઘાસ થાય છે. આ બાણ જેવું ઘાસ પોતે જ સત્ત્વોનો વધ કરવાને સમર્થ થવું નથી, કારણ કે તે ધણું કેમળ હોય છે. પરંતુ બધારે તેને લોખંડનું ફણું લગાડવામાં આવે છે અને પાછળ પોંજી લગાડવામાં આવે છે ત્યારે તેજ કેમળ ઘાસની લાકડી ધનુષ્યપર ચડીને ફોડીથી બનિ પ્રાપ્ત કરીને ચતુ નો નાશ કરવામાં સમર્થ બને છે એ જ પ્રમાણે કેમળ બળકે ગ્રામ્યદર્માં કળિત તપરવા કરતો કરતો, બલઅર્થે રૂપી કળિત વજીથી પુકત બનીને ઉત્તતિના નિવર્તે પાળીને પોતાની ગતિને એક માર્ગ પર કેન્દ્રિત કરતાં કરતાં પોતાના, ભવિષ્ય, તથા રાષ્ટ્રના ચતુષ્કોને નસાડી દેવામાં સમર્થ બને છે.

પહેલા સકતના તુર્ણીય મંત્રમાં ધનુષ્યની ઉપમા આપીને દર્શાવ્યું છે કે, " ગ્રા અને કિલ્લુરૂપી ધનુષ્યના બે છેડા વિદ્યા-રૂપી ફોડીથી તાણીને બંધાયેલ છે " પ્રથમ સકતમાં આ બલ કાર કિલ્લુ ઉપદેશ આપેલ છે, અને આ સકતનો ધનુષ્યનો દર્શાવ કિલ્લુ ઉપદેશ આપેલ છે. દર્શાવમાં ઐશ્વર્યીય વાત જોવાની હોય છે તેથી એક જ દર્શાવથી કિલ્લુ ઉપદેશ આપવો એ કોષ દોષ છે નહિ પ્રથમ સકતના દર્શાવમાં પણ ફોડીને વિદ્યા, માતા, અર્થાત્ સરસ્વતી ફોડીને ફોડીનું રચાન આપેલ છે તે માતૃભૂમિ સાદર્ય છે.

જ અલમાં ગ્રા સાથે બંધાયેલી થાય પણ પોતાના વાહરમાની મદ કરતો હોય છે, માતૃ વાહરમા પર સતુધી વધારે પ્રેમ હોય છે એવો જ પ્રેમ માતાના હૃદયમાં પોતાનાં બાળકો પ્રત્યે હોવો જોઈએ. પોતાનો બાળક અતિ તેજસ્વી બને, ધણું જ વજરવી હોય એ જ ભાવના માતા પોતાના મનમાં ધારણ કરે અને આ ભાવનાથી જ જો કોઈ માતા પોતાના બાળકને દૂધ પાવ, તો ઉકત યજ્ઞે પુત્રોમાં નિ સ દેહ ઉતારશે જ આ વિષયમાં તુર્ણીય મંત્ર મન કરવા જેવો છે

(૮) કુટુંબને આદર્શ

ચતુર્થ મંત્રમાં આદર્શ કુટુંબને નમૂનો સમુપ રાખ વામાં આવ્યો છે ઘુસેક પિતા, ભૂમિ માતા, અને તેમની વચ્ચેનો તેજસ્વી ઘેલોક તેમનો પુત્ર છે પોતાના ધરમાં પણ આજ આદર્શ હોવો જોઈએ આકાશ અને પૃથ્વીની વચ્ચે જેવી રીતે સૂર્ય હોય છે તેવી જ રીતે પિતા અને માતાની વચ્ચે, બાળક ચરકે છે કેટલો ઉચ્ચ આદર્શ છે ! દરેક મુદ્ધ રૂપી તેનું સ્મરણ રાખે

(૯) ઔષધિ પ્રયોગ

મુંજ ધાંસ પોતાના રસ વગેરેથી અનેક રોગો અને અનેક સાવેને અટકાવે છે, કારણ કે મુંજ શોષક, શુદ્ધતા અને નિમજ્જતા ઉત્પન્ન કરનાર છે. આથી રપટ થાય છે કે જો શોષકતા અને પવિત્રતાનો ગુણ જો આપણામાં વધારવામાં આવે તો રોગાદિ દૂર થઈ જાય, દરેકે આ સૂચના અપનાવવા ચોખ્ખું છે.

મુંજ અથવા શર ઔષધિનો પ્રયોગ કરીને સાવના રોગ તથા મુત્રપાત વગેરે રોગ દૂર થઈ શકે છે. આ વિષયનો સુચક ઉપદેશ આ સૂક્તના અન્તમાં છે. વૈદ્ય ભેદિા તેનો બરાબર વિચાર કરે.

(૧૦) રાષ્ટ્રનો વિજય

વ્યક્તિ, કુટુંબ, જાતિ, દેશ, તથા રાષ્ટ્રના વિજય પૂર્ણ અભ્યુદયના નિયમોમાં સમાવતા હોય છે. પાહો આ વાતને ધણી સારી રીતે જાણે છે જ, વ્યક્તિનું કાર્યક્ષેત્ર નાનું અને રાષ્ટ્રનું વિસ્તૃત હોય છે. નાનાપણું અને વિસ્તૃતપણું એ વાતને જો અલગ કરવામાં આવે તો બન્ને સ્થાનોમાં નિયમોની એક રૂપતાનો અનુભવ આવી શકે.

કુટુંબનું જ વિસ્તૃતરૂપ રાષ્ટ્ર છે. એમ માની લેવું અને પૂર્વ સ્થાનમાં એક ઘર અથવા એક પરિવારના વિષયમાં જે ઉપદેશ દર્શાવવામાં આવેલ છે તેજ વિસ્તૃત રૂપે રાષ્ટ્રમાં જોશે તો પાહોને રાષ્ટ્રીય ઉત્કર્ષનો વિષય પૂર્વોક્ત રીતે જ બરાબર જણાઈ આવશે.

ઘરમાં પિતા શાસક હોય છે, રાષ્ટ્રમાં રાજા શાસક હોય

છે. ઘરમાં માતા પ્રમંથ કરનારી હોય છે, રાષ્ટ્રમાં પ્રજા દ્વારા ચુંટાએલ રાષ્ટ્ર સભા પ્રમંથ કરનારી છે. ઘરમાં પુત્રને વીર બનાવવામાં આવે છે અને રાષ્ટ્રમાં બાલ્યયુગ્યોમાં વીરતા વધારવામાં આવે છે. આ પ્રમાણેનું સામ્ય જોઈને પાહો જાણી શકશે કે આ સૂક્ત રાષ્ટ્રીય વિજયનો ઉપદેશ કેવી રીતે આપે છે. પૂર્વોક્ત સ્થાનમાં વર્ણવાએલા પિતા, માતા, અને પુત્રના ગુણ ધર્મ કર્મ આમ રાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રમાં અતિ વિરતાતર પૂર્વે જોવાથી આ સૂક્તની વાત પાહોને અતિ સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ જશે. આ જાતને બ્યાનમાં ધારણ કરવાથી આ સૂક્તનો રાષ્ટ્રીય ભાવ નીચે લખ્યા પ્રમાણે થશે—

પ્રજાનું ઉત્તમ પાલન પોષણ અને પૂર્ણતા કરનારો રાજા જ શરવીરનો સાચો પિતા અને તેની માતા બધું કરેાની પ્રેરણા આપનારી માતૃભૂમિ જ છે. (૧) હે માતૃભૂમિ! અમારા સર્વનાં શરીરો અતિ સુદૃઢ બને, જેથી અમે સર્વ ઉત્તમ રીતે બળવાન બનીને અમારા શત્રુઓને ભગાડી દઈ શકીએ. (૨) જેવી રીતે માય પોતાના વાહરણનું હિત હંમેશાં આહે છે તેવી રીતે હે ધર્મ! માતૃભૂમિના પ્રેમથી ઉત્તેજિત બનેલા વીરો આગળ વધે. (૩) જેવી રીતે આકાશ અને ભૂમિની વચ્ચે તેજોગેળા હોય છે તેવી રીતે રાજા અને પ્રજાની વચ્ચે વીરો ચમકતા રહે તથા તેઓ પવિત્રતાને જાળવીને રોગાદિ ભયથી દૂર થાય. (૪) "

સાધારણ રીતે આ આશય અતિ સંક્ષિપ્તમાં આપેલ છે. પાહો આ પ્રમાણે વિચાર કરે અને વેદના આશયને સમજવાનો પ્રયત્ન કરે.

વિજય—પ્રાપ્તિ

કંઠ ૨, સૂક્ત ૨૭

(અર્થ:— કૃષિજ્ઞાન : વેદાન્ત-૧-૧ વનસ્પતિ, ૬ શ્લોક, ૭ દ્વન્દ્વ :)

નેચ્છન્તુઃ પ્રાશં જયાતિ સહમાનામિમૂરંસિ ।

પ્રાશં પ્રતિપ્રાશો જહ્યરસાન્કૃણ્વોપધે

॥ ૧ ॥

અર્થ—(શત્રુઃ પ્રાશં ન હત્ત જયાતિ) પ્રતિપક્ષી નિઃશયપૂર્વકે મારા આ પ્રશ્નપર વિજય પ્રાપ્ત નહિ કરી શકે. કારણ કે તું (સહમાના અમિમૂરંસિ) જ્યવંત અને પ્રભાવશાળી છે. (પ્રાશં પ્રતિપ્રાશઃ

ભાવાર્થ—મારા પ્રશ્નોથી પ્રતિક્ષીઓના પરાજય થશે કારણ કે મારી સંપત્તિ જ્યવંતી અને પ્રભાવશાળી છે, તેથી

સુપૂર્ણસ્વાર્વાવિન્દતસૂક્તસ્ત્વારાનદ્રસા ।

પ્રાશં પ્રતિપ્રાશો જહ્યુસાન્કૃણ્વોપધે

॥ ૨ ॥

ઇન્દ્રો હ ચક્રે ત્વા ચાહાયસુરેમ્ય સ્તરીતવે ।

પ્રાશં પ્રતિપ્રાશો જહ્યુસાન્કૃણ્વોપધે

॥ ૩ ॥

પ્રાટામિન્દ્રો વ્યાશ્રિદ્સુરેમ્ય સ્તરીતવે ।

પ્રાશં પ્રતિપ્રાશો જહ્યુસાન્કૃણ્વોપધે

॥ ૪ ॥

તપ્પાતં શર્ચૂન્તસાક્ષુ ઇન્દ્રઃ સાલાયુકાં હંય ।

પ્રાશં પ્રતિપ્રાશો જહ્યુસાન્કૃણ્વોપધે

॥ ૫ ॥

રુદ્ર જલાપમેપજ નીલીશિણ્વઃ કર્મકૃત્ ।

પ્રાશં પ્રતિપ્રાશો જહ્યુસાન્કૃણ્વોપધે

॥ ૬ ॥

તસ્ય પ્રાશં ત્વં જહ્નિ યો ન ઇન્દ્રામિદ્રાસતિ ।

અધિ નો બુદ્ધિ શક્તિભિઃ પ્રાશિ મામુત્તરં કૃધિ ।

॥ ૭ ॥

અહિ) પ્રત્યેક પ્રશ્નપર પ્રતિવાદીને છતીલે. (ઓપધે ! અરસાન્ કુયુ) હે ઔપધિ ! તું પ્રતિપક્ષીઓને નીરસ કર (૧) (સુપૂર્ણઃ સ્વા અનુ અવિન્દત્) ગરૂડે તને પકડેલ છે અને (સૂક્તઃ સ્વા નસા અલનન્) સુવરે તને નામથી ખેડેલ છે. (૨) (ઇન્દ્રઃ અસુરેમ્યઃ સ્તરીતવે સ્વા વાહી હ ચક્રે) ઇન્દ્રે અસુરેથી પોતાનું રક્ષણ કરવા માટે તને બાહુપર ધારણ કરેલ હતો. (૩) (અસુરેમ્યઃ સ્તરીતવે) અસુરેથી અથવા માટે. (ઇન્દ્રઃ વાટાં વ્યાશ્રાત્) ઇન્દ્રે આ પાટા વનસ્પતિ ખાધી હતી. ના (૪). (અહં તપા વાચૂન્ સાક્ષે) હું તે વનસ્પતિથી શત્રુઓને પરાસ્ત કરું છું. (ઇન્દ્રઃ સાલાયુકાન્ હવ) જેવી રીતે ઇન્દ્ર વરૂઓને અને દ્વિસ પશુઓને દૂર કરે છે તેવી રીતે તારા (૫) હે (જલાપ-મેવજ) જળથી ચિકિત્સા કરનાર (નીલ શિણ્વઃ) વાહની શિખાવાળા (કર્મકૃત્ રુદ્ર) પુરુષાર્થી ઇન્દ્ર. (પ્રાશં પ્રતિપ્રાશઃ) પ્રત્યેક પ્રશ્ન માટે પ્રતિવાદીને (જહિ) છતી લે. (ઓપધે અરસાન્ કુયુ) હે ઔપધિ તું પ્રતિપક્ષીઓને શુષ્ક બનાવી દે. (૬) હે ઇન્દ્ર ! (યા ના અમિદ્રાસતિ) જે અમને હાસ બનાવવા ઇચ્છે છે (તસ્ય પ્રાશં ત્વં જહ્નિ) તેના પ્રશ્નને તું છતી લે. (શક્તિભિઃ નઃ અધિરૂદ્ધિ) શક્તિઓ સાથે તું અમને કહે અને (પ્રાશિ માં ઉત્તરં કૃધિ) પ્રશ્નો અને તેના પ્રતિપ્રશ્નોમાં તું મને અધિક ઉત્તમ બનાવ. (૭)

પ્રત્યેક પ્રશ્નથી પ્રતિ પક્ષીઓને પરાજય થશે ઔપધિ પણ પ્રતિપક્ષીઓને શુષ્ક બનાવે. (૬) આ વનસ્પતિ ગરૂડ વડી પ્રાશ કરે છે અને સુવર તેને ખેડે છે. (૨) ઇન્દ્રે અસુરોને હરાવવા માટે આ વનસ્પતિ પોતાના શરીર પર ધારણ કરી હતી. (૩) તેમજ તેણે તેનું સેવન પણ કર્યું હતું. (૪) તેનાથી શત્રુઓને નસાકી હતું છું (૫) હે જળચિકિત્સક નીલ શિખાવાળી ઉત્તમ પુરુષાર્થી રુદ્ર દેવ ! પ્રતિ પ્રશ્નથી પ્રતિવાદીને પરાસ્ત કરી દે, અને હે ઔપધિ ! તું પ્રતિ પક્ષીને શુષ્ક બનાવી દે. (૬) હે ઇન્દ્ર ! અમને હાસ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમને પ્રતિ પ્રશ્નમાં છતી લે, પ્રતિ પ્રશ્નમાં અમને વિજય કર અને શત્રુઓની સાથે તું અમને આ કહે (૫)

વિજય પ્રાપ્તિ

વિજયનાં ક્ષેત્રો

એક પ્રકારનો વિજય વાદવિવાદમાં થાય છે, બીજો યુદ્ધમાં થાય છે. આ બંને વિજયની પ્રાપ્તિ માટે ભિન્નભિન્ન શક્તિઓની આવશ્યકતા રહે છે.

વાદી અને પ્રતિવાદી

પ્રથમ પૂછનાર “ પ્રાશ ” અર્થાત્ વાદી કહેવાય છે. અને તેના પ્રતિપક્ષીને “ પ્રતિ પ્રાશ ” કહેવાય છે. “ વાદી અને પ્રતિવાદી ” આ બે શબ્દોના સમાન અર્થવાળા જ આ “ પ્રાશ અને પ્રતિપ્રાશ ” શબ્દો છે. પાંક તેમાંના સમાનાર્થ જુઓ. પ્રથમ મંત્ર અને આગળ પશુ કેટલાએ મંત્રોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે પ્રતિપક્ષી અથવા ઉત્તરદાતા પોતાના પક્ષનું સંપૂર્ણ રાજ ધરાવે છે, એ લક્ષમાં હોવા છતાં પ્રજાકર્તા એવી કૃષ્ણતાથી પ્રજા પૂછે કે યોદ્ધા જ પ્રજાના પ્રતિપક્ષીનું મોટું શત્રુ પરી ન્યાય. ધણી ચતુર લોકો એવા હોય છે કે તેઓ એક બે પ્રજાને પૂછે છે, કે તે પ્રજાને ઉત્તર આપતાં આપતાં પ્રતિપક્ષી પોતે જ પરાયત યજ્ઞ ન્યાય છે. પોતાના વિષયમાં એટલું જાણ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ અને પ્રથમ પૂછવામાં પોતાનું કૌશલ્ય એટલું વધારવું જોઈએ કે જેથી સદૃશમાજ નાદવિવાદમાં વિજય પ્રાપ્ત યજ્ઞ શક્તિ. આ સૂક્તના મંત્રભાગમાં આવી તૈયારીઓ કરવાનાં સૂચનો કેટલીએ વાર કરવામાં આવ્યાં છે. વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો આત્મ વિશ્વાસ પોતામાં હોય અને કોઈ પશુ પ્રકારનો સંદેહ ન રહે. આ વાદવિવાદના વિજયના વિષયમાં કહેવાયું.

યુદ્ધમાં વિજય

હવે બીજો વિજય યુદ્ધમાં સત્તુઓપર પ્રાપ્ત કરવાનો છે. તેમાં પશુ પોતાની પૂર્વ તૈયારીઓ કરવાની આવશ્યકતા છે જ. આ તૈયારી એવી હોવી જોઈએ કે જેથી પોતાનો વિજય નિશ્ચયપૂર્વક થાય જ, તેના માટે કોઈ સંકોચ સ્થાન રહે જ નહિ.

બન્ને યુદ્ધમાં પૂર્વ તૈયારીઓ અત્યંત આવશ્યક છે અને જેટલી પૂર્વ તૈયારી અધિક હશે તેટલીજ વિજયની સ્થિતિ વધારે હશે.

પાટા ઔપધિ

આ સૂક્તમાં વિજયને માટે એક ઔપધિ પ્રયોજ લખેલી

૩૪ [અથર્વ ઋગ્. ભા. ૨]

છે. આ ઔપધિનું નામ “ પાટા અથવા પાદ ” (મં. ૪)

છે. આ ઔપધિના ગુણ નીચે પ્રમાણે છે.

તિષ્ઠતા ગુરુભૂષા વાતપિત્તજ્વરધી ।

મમસંધાનકરી પિત્તવાહાતિસારશૂલમ્ ॥

રાજ. નિ. વ. ૬

શ્રેયસી મુલવાચિકા । કફકણ્ઠરજાવદા ।

ભાવ. પ્ર.

“ આ પાટા અથવા પાદ વનસ્પતિ ટુરી, ગુરુ, ઉષ્ણ છે, વાત પિત્ત જ્વર નાશક, તૂટેલા ભાગને જોડનારી, પિત્ત, દાહ અતિસારનો નાશ કરનારી છે. આ શ્રેય કરનારી મુખમાં યોડીનો દોષ દૂર કરનારી, તથા કણ્ઠની પીડાને મટાડનાર છે. ” ભાષામાં આ પાદ વનસ્પતિને “ ચક્રપાદ, આકનામી, નિમ્બપા, ” કહેવામાં આવે છે.

વાદવિવાદ કરતી વખતે આ વસ્તી મોઢામાં રાખવાથી અથવા ગળાપર બાંધવાથી યોસતી વખતે કણ્ઠ ઉત્તમ રહે છે, અને વધારે યોસવાથી ચનારાં કંઈ થતાં નથી. આ વાત ભાવ પ્રકાશાદ મન્થોમાં પશુ કહેલ છે. કંઈમાં કંઈ થવાથી અથવા અન્ય પ્રકારે શબ્દોના ઉચ્ચાર યોગ્ય ન થતા હોય અથવા યોસતી વખતે કંઈ થતું હોય તે સર્વ આ પ્રયોગથી દૂર થાય છે. એટલા માટે જ આ ઔપધિ વાદવિવાદમાં વિજય પ્રાપ્ત થવાનું વર્ણન આ સૂક્તમાં કરેલ છે. તેમજ તેનામાં ઉત્તેજકતાનો ગુણ હોવાથી થાક પશુ ભાગતો નથી. તેથી પશુ વિજય થવામાં સહાયતા મળે છે.

યુદ્ધમાં પશુ આ વનસ્પતિ બહુ જ ઉપયોગી છે કારણ કે તેનાથી તૂટેલા અવયવો ફરીથી જોડાઈ ન્યાય છે. ધા જલદી ભરાઈ જઈ રૂઝાઈ ન્યાય છે. મહાભારતમાં પશુ તેમાંના શરવીર યુદ્ધ પછી એક પ્રકારની વનસ્પતિનું સેવન કરતાં હતા અથવા શરીરપર યોગ્ય એ વાત જોવા મળે છે. અને તેથી જ રાત પુરી થતાં જ શરવીરો પાછા યુદ્ધને માટે તૈયાર થઈ જતા. નહિ તો આગે દિવસે ધાયલ યજ્ઞોનો વીર બીજા દિવસે લડવાને માટે તૈયાર કેવી રીતે થઈ શકતો એ સંકાતનું નિરાકરણ આ મંત્રથી વેરે દર્શાવ્યું છે. મહાભારતમાં ઔપધિનાં નામ કયાંય આપેલાં નથી, માત્ર ઔપધિ, જડી-શુદ્ધી સેવન કરવામાં આવતી એટલો જ ઉલ્લેખ કરેલ છે.

આ સૂક્તમાં " પાદા " નામ આપેલ છે. યાત્રી વૈદો તેનું અન્વેષણ કરે કે આ વનસ્પતિ કઈ છે અને તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવામાં આવતો હતો.

આ ઔષધ પોતાની પાસે રાખતી, ખાદ્યપર યા અગ્નિમાં લટકાવતી, મોઢામાં રાખતી અથવા પેટમાં સેવન કરતી એ લાભકારી છે. જુઓ—

૧ હન્દ્રઃ પાદૌ ચક્રે । (મં. ૩)

૨ હન્દ્રઃ પાદૌ વપાજ્ઞાત્ । (મં. ૪)

આ મંત્ર વાગમાં આ વનસ્પતિને સ્તરીરપર ધારણ કરવાની તેમજ પેટમાં સેવનની વાત લખેલી છે. જે યાત્રી વૈદ આ વનસ્પતિની યોગ્ય ક્ષેપ કરે અને સેવન વિધિનો નિશ્ચય કરે તો સમાજ પર ધણી ઉપકાર થવા મળ્યો. જાતીય યુદ્ધ સમયે વીર લોકો તેનો ઉપયોગ કરતા હતા અને લાભ ઉઠાવતા હતા. ખાણેથી કાપલ ઘસેલા વીરો અને ઘોડાઓ સાથે એનું સેવન કરવાથી ફરી બીજો દિવસ યુદ્ધ કરવાને સમર્થ થઈ જતા હતા, જે આ કેવળ કવિ કંઈપણ ન હોય અને આ મંત્રમાં પણ તેજ વાત આપણે જોઈએ છીએ તો તેનું અન્વેષણ શોધખોળ થવી જરૂરી છે.

શક્તિની સાથે વક્તૃત્વ

સમગ્ર મંત્રમાં એક વાત વિશેષ મહત્વની કહી છે. જુઓ—

શક્તિમિઃ સચિદ્રુદિ । (મં. ૭)

" અનેક શક્તિયોને પોતાની સાથે રાખીનેજ જે બોલવું હોય તે બોલવું જોઈએ. " પોતામાં શક્તિ ન હોય અને ખૂબ બોલે બોલે કરવું અથવા મહાન વક્તૃત્વ કરવું તેનો કોઈ અર્થ નથી. આવા શક્તિહીન વક્તૃત્વથી કોઈ પણ કાર્ય અથવા હેતુ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. તેથી પોતાની પાસે અથવા પોતાની પાછળ કાર્ય કારિણી શક્તિ હટલી તો તેનો વિચાર કરીને જ જે કોઈ બોલવું અથવા કરવું હોય તે કરવું એ યોગ્ય છે. પોતાની શક્તિથી વધારે પ્રયત્નથી થયેલ વક્તૃત્વ નતો શત્રુપર પ્રભાવ પાડે છે અથવા નતો પોતાનું જળ વધારી શકે છે. તેથી આ મહત્વપૂર્ણ સૂચના પાઠક અવરજ રમરજુમાં રાખે. તથા—

યઃ નઃ અમિદાસતિ તં જહિ । (મં. ૭)

" જે અમને દાસ બનાવવા માટે છે તેને છતી દે. " આ ઉપદેશ પણ પૂર્વોક્ત આદેશના અનુસાધનમાં અમલમાં મૂકવામાં આવે તો ખૂબજ લાભકારી થઈ શકે છે. પોતાનું જળ વધારવું, એટલું જ બોલવું કે નેટલું કરીને બતાવી સહાય, એટલું કાર્ય કર્યા પછી પોતાને દાસ બનાવનારનો પ્રભાવ કરવો જોઈએ. આમ પોતાની શક્તિ વધારીને પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર વિસ્તીર્ણ બનાવવું એ યોગ્ય માર્ગ છે.

કોષ્ટને શુદ્ધામ બનાવવાનો નિપેદ

વેદમાં પણ આપણે જોઈએ છીએ કે કોષ્ટને શુદ્ધામ બનાવવાનો પૂર્ણ રીતે અને તીવ્ર નિપેદ રક્ષાન રક્ષાનપર કરેલો છે. એટલી દૃઢ સુધી તે તીવ્ર છે કે " અભિદાસ " નો અર્થ " વિનાશ " માન્ય છે. પૂર્ણ નાશ થયેલ અથવા શુદ્ધામ થયું એ વેદની દૃષ્ટિએ એકજ વાત છે. કોષ્ટ પણ રક્ષિતમાં વેદ દાસ-શુદ્ધામ-બનવાનું પસંદ કરના નથી. પાઠક આ વાતનું મનન કરે અને પોતામાં કમંઈમંઈ વીરવૃત્તિ વધારવાનો પ્રયત્ન કરે.

જળ ચિકિત્સક

છતાં મંત્રમાં જળચિકિત્સક, નીલસિખાવાળા પુરુષાર્થી રૂપનું વર્ણન છે. " જલ્લાય એવજ " શબ્દ જળચિકિત્સાનો કાવ્ય જતાવે છે. જળાષ્ટનો અર્થ જળ જ છે. નીલ સખંડીનો અર્થ વાદળી સિખાવાળો છે. આ હીકન તર્કનું મુરાર અને આશેષપૂર્ણ મનુષ્યનો બોધ કરે છે. વૃક્ષની સિખા શ્વેત હોય છે. તર્કજ્ઞની જ વાદળી અથવા કળી હોય છે. " કર્મદુલ્લ " શબ્દ પુરુષાર્થી વાચક છે. પોતાના ચિકિત્સા કાર્યમાં કુશળ. " દદ્ " શબ્દનો અર્થ જ (રુદ્ધન્) રક્ષાનાર, રોગોને દૂર કરનાર છે. આ સર્વ શબ્દો ઉત્તમ ચિકિત્સકનો કાવ્ય દર્શાવે છે. આ ચિકિત્સકનું નામ અહીં એટલા આદે આબું છે કે આ યુદ્ધમાં કાવ્યક વીરોને આરોગ્ય આપ કરવાનો સંબંધ એની સાથે છે. તેમજ પાદા ઔષધિનો પણ ઉપયોગ કરવાનો છે. તેથી જ સંપિદ વેદની આવશ્યકતા છે. આ સૂક્ત જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરે છે તે પ્રત્યક્ષ અનુભવનો વિષય છે. એટલા માટે વૈદોએ જ તેની પ્રત્યક્ષ કરવાનો યત્ન કરવો જોઈએ, નહિ તો એ વિદ્યા આન શબ્દોમાં અને પુસ્તકમાં જ રહી જશે.

વિજય પ્રાપ્તિ

કાંડ ૫, સૂક્ત ૩

(ઋષિ - યૌદ્ધિવોડયર્વા । દેવતા- ઋષિ । વિશેષદેવાઃ)

મમાગ્નિ વર્ચો વિહવેષ્વસ્તુ વયં ત્વેન્ધાનાસ્તુર્ન્યુપુષેમ ।

મહ્યં નમન્તાં પ્રદિશશ્વતેસ્રસ્ત્વયાધ્યક્ષેણ પૂર્તના જયેમ ॥ ૧ ॥

અગ્ને મન્યું પ્રતિનુદન્પરેણાં ત્વં નૌ ગોપાઃ પરિં પાહિ વિશ્વતઃ ।

અપાઞ્ચો યન્તુ નિવતાં દુરસ્ત્વયોડમેર્ણૌ ચિત્તં પ્રવુઘાં વિ નૈશત્ ॥ ૨ ॥

મમ દેવા વિહવે સન્તુ સર્વે હન્દ્રવન્તો મરુતો વિષ્ણુરગ્નિઃ ।

મમાન્તરિક્ષમુરુલોકમસ્તુ મહ્યં વાતઃ પવતાં કામાયુસ્મૈ ॥ ૩ ॥

મહ્યં યજન્તાં મમ યાનીટાકૃતિઃ સત્ત્યા મનસો મે અસ્તુ ।

एनो मा नि गां कतमच्चनाहं विश्वे देवा अग्नि रक्षन्तु मेह ॥ ૪ ॥

અર્થ— હે ઋષિ (વિહવેષુ મમ વર્ચઃ અસ્તુ) સર્વં યુદ્ધોભાં માઝ્ તેજ પ્રકાશિત યાએ. (વયં ત્વા હન્ધાનાઃ તત્ત્વં પુષેમ) અગ્ને તને પ્રદિશ કરતાં કરતાં અમારા શરીરને પુષ્ટ બનાવીએ. (વતસઃ પ્રદિશઃ મહ્યં નમન્તાં) આરે દિશાઓ મારી સન્ન્યુષ નમી જાય. (ત્વયા અધ્યક્ષેણ પૂર્તનાઃ જયેમ) તું જે અમારા અધ્યક્ષ ■ તેની સાથે રહીને સ્વપ્રાપ્તિમાં વિજય પ્રાપ્ત કરીએ. (૧)

હે ઋષિ ! (પરેણાં મન્યું પ્રતિનુદન્) યજુઓના કોષને દૂર કરતાં કરતાં (ત્વં ગોપાઃ સન્) તું રક્ષક બનીને (નઃ વિશ્વતઃ પરિપાહિ) અમારું સર્વં જાળુઓથી પાલન કર. (દુરસ્ત્વયઃ પરાઞ્ચઃ નિવતાઃ યન્તુ) દુઃખ આપનાર, દૂર કાઢી મૂકવા લાયક નીચ લોકો દૂર ચાલ્યા જાય. (વૈર્ણાં પ્રવુઘાં ચિત્તં અમા વિનૈશત્) આ દુષ્ટ લોકો સાચી યાય તો પશુ તેમનું ચિત્ત સાથે સાથે જ નષ્ટ થઈ જાય. (૨)

(સર્વે દેવાઃ હન્દ્રવન્તઃ મરુતઃ વિષ્ણુઃ અગ્નિઃ) સર્વં દેવો અર્થાત્ ઇન્દ્રની સાથે મરુત વિષ્ણુ અને અગ્નિ (વિહવે મમ સન્તુ) યુદ્ધમાં મારા પક્ષમાં રહે. (મમ અન્તરિક્ષં ઋરુલોકં અસ્તુ) માઝ્ અંતરિક્ષ વિશેષ વિસ્તૃત થાય, (વાતઃ મહ્યમ્ અસ્મૈ કામાય પ્રવતાં) વાયુ મારે માટે આ કાર્યને માટે વહેતો રહે. (૩)

(મમ યાનિ ઇટાં મહ્યં યજન્તાં) મારે માટે જે અભિષ્ટ હોય તે મને પ્રાપ્ત થાઓ. (મે મનસઃ આકૃતિઃ સત્ત્યા અસ્તુ) મારા મનના સંકલ્પ સત્ય થાઓ. (અહં કતમચ્ચન એનઃ મા નિ ગાં) હું કોઈ પશુ પ્રકારનું પાપ ન કર. (વિશ્વે દેવાઃ હા મા અમિરક્ષન્તુ) સર્વં દેવ અહીં મારી રક્ષા કરે. (૪)

અર્થ— હે ઋષિ ! સર્વં પ્રકારની સ્પર્ધાઓમાં માઝ્ તેજ પ્રકાશિત થાય. તને અમારામાં પ્રકાશિત કરીને અમે અમારા શરીરને પુષ્ટ અને બળવાન બનાવીશું. મારી સાથે બધી દિશા અને ઉપદિશાઓમાં રહેનારા લોકો નમ્ર અને તારા અધ્યક્ષપણા નીચે અમે સર્વં પ્રકારની સ્પર્ધાઓમાં વિજયી બનીએ. (૧)

હે દેવ ! યજુઓના કોષ દૂર કરીને તું અમારી સર્વં પ્રકારે રક્ષા કર. દુઃખ દેનારા નીચ લોકો અમારાથી દૂર થઈ જાય તો તે યજુ બુદ્ધિમાન હોય તો તેમની દુષ્ટ બુદ્ધિ પણ સાથે નષ્ટ થઈ જાય. (૨)

સ્પર્ધાના સમયે સર્વં દેવોની સહાયતા અમને પ્રાપ્ત થાઓ ઇન્દ્ર, વિષ્ણુ, અગ્નિ, મરુત્ અન્ધાન્ધ દેવો આપરકતા પ્રમાણે અનુકૂળ થાયે. (૩)

મારી સર્વં કામનાઓ પૂર્ણપણે સિદ્ધ થાઓ મારા મનના સંકલ્પ સત્ય થાઓ. મારાથી કોઈ પાપ કર્મ ન થાઓ અને મારી રક્ષા સર્વં દેવો કરે. (૪)

માયે દેવા દ્રવિણમા યજન્તાં મપ્પાશીરંસ્તુ મયિ દેવહૂતિઃ ।

દૈવા હોતારા સનિપત્ત એતદરિષ્ટાઃ સ્વામ તન્વાસુવિરાઃ

॥ ૫ ॥

દેવીઃ પદુર્વોક્તુ નાઃ કૃણોત વિશ્વે દેવાસ ક્વહ માદ્યધ્વમ્ ।

મા નોં ચિદદમિમા મો અશસ્તિર્મા નોં વિવદ્વજિના દ્વેપ્યા યા

॥ ૬ ॥

તિસ્રો દેવીર્મહિ નઃ શર્મં યચ્છત પ્રજાયેં નસ્તન્વેદ્ યચં પુષ્ટમ્ ।

મા હાસ્માહિ પ્રજયા મા તન્મમિર્મા રધામ દ્વિપતે સોમ રાજન્

॥ ૭ ॥

ઊરુચ્ચા નો મહિપઃ શર્મં યચ્છત્વસ્મિન્હર્વે પુરુક્ષુઃ પુરુક્ષુઃ ।

સ નઃ પ્રજાયેં હર્વશ્વ મુદેન્તુ મા નોં રીરિપો મા પરાં વાઃ

॥ ૮ ॥

અર્થ—(દેવાઃ મયિ દ્રવિણં આવજન્તાં) દેવ આરે માટે ધન આપે. (મયિ આશીઃ મયિ દેવહૂતિઃ અસ્તુ) મને આશિર્વાદ મળે અને દેવોને આબ્હાન કરવાની શક્તિ રહે. (દૈવા હોતારાઃ નાઃ પતત્ સનિપત્) દિવ્ય હોતાગણુ અમને આ આપે. અમે (તન્વાઃ અરિષ્ટાઃ સુવિરાઃ સ્વામ) આશ શરીરથી હું' નીરંગી બનું અને ઉત્તમ વીર બનું. (૫)

(દેવીઃ પદુર્વોક્તુઃ) આ ૭ દિવ્ય મહાન દિશાઓ. (નાઃ ઉરુ કૃણોત) અમારે માટે વિશાળ સ્થાન ઉત્પન્ન કરે. હે (વિશ્વે દેવાસઃ) સર્વ દેવો! (ક્વહ માદ્યધ્વં) અહીં અમને આનંદિત બનાવો. (અમિમાઃ નઃ મા વિદત્) નિસ્તેજતા અમને કરી પણ પ્રાપ્ત ન થાઓ. (અશસ્તિઃ મા ડ) અગ્રીતિ ન આપે. (યા દ્વેપ્યા વૃજિના નઃ મા વિદત્) જે દ્રેષ કરવા યોગ્ય પાપ છે તે અમારી યાસે ન આવે. (૬)

હે (તિસ્રઃ દેવીઃ) ત્રણ દેવીઓ! (નઃ મહિ શર્મં યચ્છત) અમને ધૂણ સુખ પ્રદાન કરે. (યત્ ચ પુષ્ટં ના તન્વે પ્રજાયે) જે કાંઈ પોષક પદાર્થો હોય તે અમારા શરીરને માટે અને પ્રજાને ને માટે આપો. (પ્રજયા મા હાસ્માહિ) અમે સંતતિ વશરતા ન થઈએ અને (મા તન્મમિઃ) અમારાં શરીર પણ કૃશ ન બને. હે (રાજન્ સોમ) રણ સોમ! (દ્વિપતે મા રધામ) યજુને કારણે અમે પીડિત ન થઈએ (૭)

(ઊરુચ્ચાઃ પદુહૂતઃ મહિપઃ અસ્મિન્ હવે ના પુરુક્ષુ શર્મં યચ્છતુ) વિશાળ શક્તિ શાળી પ્રશંસા પામેલ દેવ આ યજ્ઞમાં અમને પુષ્કળ અન્ન સુકેત સુખ આપે. હે (હર્વશ્વ ઇન્દ્ર) રક્ષ હરણ કરનાર કિરણ-વાળા દેવ! પ્રભો! (નઃ પ્રજાયેં મૃદ) અમારો પ્રજાને માટે સુખ આપો. (નઃ મા રીરિપ) અમારો નાશ ન કર. (મા પરાદાઃ) અમારો ત્યાગ ન કર. (૮)

ભાષા—સર્વ દેવ અને ધન્ય બનાવે, તેમના આશિર્વાદ આપ પર હવે. દેવોની ઉપાસના કરવાની તિથિ. આશ અને આશિર્વાદ આ તિથિ દેવોની કૃપાથી અમને પ્રાપ્ત થાઓ અને શરીર નારીર અને સ્વસ્થ બનીને, ઉત્તમ વીર બનીએ (૫)

દિવ્ય દિશાઓ અમારે માટે વિસ્તૃત રવાન આપે. સર્વ દેવો અમને આનંદિત કરે નિસ્તેજતા, અગ્રીતિ તથા પ્રહિન પાતક અમારાથી દૂર રહે. (૬)

ત્રણ દેવીઓ અમને પુષ્કળ સુખ આપો અમને શરીર અને અમારી પ્રજા પુષ્ટિને પ્રાપ્ત થાઓ. અમારાં શરીર અને અમારી પ્રજા નષ્ટ ન થાઓ અને સંતુલાથી અમે પીડિત ન થઈએ. (૭)

વિશાળ શક્તિવાળો કૃષ્ણ અમને ઉત્તમ સુખ આપો. અમારી પ્રજા સુખી રહે. કરી પણ અમારો નાશ ન થાઓ અને અમે કરી વિશાળ ન બનીએ (૮)

ધાતા વિધાતા સુવનસ્ય યસ્પતિર્વેવઃ સંવિતામિમાતિપાહઃ ।

આદિત્યા રુદ્રા અશ્વિનોમા દેવાઃ પાન્તુ યજમાનં નિર્ઋયાત

॥ ૯ ॥

યે નઃ સપત્ના અપ તે મંવન્તિવન્દ્રાગ્નિમ્યામવં વાધામહે ઇનાન્

આદિત્યા રુદ્રા ઉપરિસ્પૃશોં ન ઉગ્રં ચેતારંમધિરાજમકત

॥ ૧૦ ॥

અર્વાશ્ચ મિન્દ્રંમમુતોં હવામહે યો ગોજિદ્વંનજિર્વશ્વજિદ્યઃ ।

હમં નોં યજં વિહવે ઝૃણોત્વસ્માકંમમૂર્હૃયશ્વ મેદી

॥ ૧૧ ॥

અર્થ— (ધાતા વિધાતા) ધારક અને નિર્માણ કરનાર (યઃ સુવનસ્ય પતિઃ આમિમાતિપાહઃ સંવિતા દેવઃ) જે હુવનનો પાલક, સંચાલક; ધમંડી શત્રુઓને છતનારો દેવ છે. (આદિત્યાઃ રુદ્રાઃ) આદિત્ય અને રૂદ્ર તેમજ (ડમા અશ્વિના) બન્ને અશ્વિની કુમાર આ સર્વ દેવ (નિર્ઋયાત યજમાનં પાન્તુ) વિનાશથી યજમાનને બચાવે. (૯)

(યે નઃ સપત્નાઃ તે અપ મવન્તુ) જે અમારા વેરી છે તેઓ દૂર થઈ બાપ. (વન્દ્રાગ્નિમ્યાં ઇનાન્ અવ વાધામહે) ઇન્દ્ર અને અગ્નિની સહાયથી તેમનો અગ્નિ પ્રતિબંધ કરીએ છીએ. (આદિત્યાઃ રુદ્રાઃ ઉપરિસ્પૃશઃ) આદિત્ય, રૂદ્ર અને ઉપરના ભાગને સ્પર્શ કરનારા સર્વ દેવો (ન ઉગ્રં ચેતારં અધિરાગ્યં અકત્) અમારે માટે ઉગ્ર ચેતના આપનારા મુખ્ય અધિરાગ્નને બનાવીએ છીએ. (૧૦)

(યા ગોજિત્, ધનજિત્ યઃ અશ્વજિત્) જે ગાયો, ધન અને યોદ્ધાઓને છતનારો છે. તે (અર્વાશ્ચ મિન્દ્રં અમુતઃ હવામહે) અમારી પાસેના ઇન્દ્રની ત્યાંથી સ્તુતિ કરે છે. (નઃ વિહવે હમં યજં ઝૃણોતુ) વિશેષ સ્પર્ધાથી કરેલા અમારા આ યજ્ઞને સાંભળે. હે (હૃયશ્વ) રક્ષ હરણ કરનારા કિરણોવાળા દેવ ! (અસ્માકં મેદી અમૂઃ) તું અમારો રનેહી બન. (૧૧)

ભાષાર્થ— ઇશ્વર તથા સવિતા વગેરે સર્વ અન્ન દેવ અમને પાપથી બચાવે (૯)

જે અમારા વેરી, દુશ્મન છે તેઓ અમારાથી દૂર થાય, તેટલા મટિ જ અમે શત્રુઓને શાંતિ બીએ તેમજ આદિત્ય, વગેરે સર્વ દેવ અમારે મટિ ઉત્તમ તેજસ્વી અને સુહૃદ્ભાવ એવા શાન્ત બાપે (૧૦)

જે ગાયો, યોદ્ધા, ઇત્યાદિ વિવિધ ધનોને આપનારો છે તે પ્રજ્ઞની અમે અમારા અન્ત કશ્ચુથી સ્તુતિ કરીએ છીએ. હે પ્રભો ! આ અમારી પ્રાર્થના સાંભળીને દરેક સ્પર્ધામાં અમારી સહાય કર અને અમારો રનેહી બન. (૧૧)

વિજયની પ્રાપ્તિ

પોતાના વિજયની પ્રાર્થના

આ સકલમાં પોતાના વિજયને માટે ઇશ્વરની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરેલ છે મનુષ્ય ધર્મ બદલે એક વા બીજી સ્પર્ધામાં હારેલા લાગેલો રહે છે. આ જીવન જ એક પ્રકારની સ્પર્ધા છે. આ સ્પર્ધામાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા દરેક મનુષ્યમાં રહેલ છે. પરંતુ તે વિજયને પ્રાપ્ત

કરવા માટે કયા પ્રકારના મનમાં વિચાર ધારણ કરવા જોઈએ, શુદ્ધિમાં કયા કયા સંકલ્પ સ્થિર કરવા જોઈએ, અને શરીરથી કયા કયા કરવા જોઈએ તેના વિચાર મનુષ્ય કરતો નથી. મન, શુદ્ધિ, ચિત્ત ઇત્યાદિ અન્તઃ શક્તિઓ તથા શરીરમાં બાહ્ય શક્તિઓના ઉત્તમ સંલગ્ન અને ઉત્તમ પ્રભાવથી જ મનુષ્યનો વિજય થઈ શકે છે. આથી

રક્ષા થાય છે કે વિજય પ્રાપ્ત થવો અથવા ન થવો તે પોતાની શક્તિ પર જ નિર્ધાર છે. શુદ્ધિ મન અને ચિત્તમાં જે વિચારો જાગૃત રહેશે, તેમનું જ પરિણામ જ્ય અથવા પરાજયમાં આવશે તેનો પરસ્પર સંબંધ એવો છે કે મનના શુભાશુભ વિચારો પ્રમાણે શરીરમાં પણ શુભાશુભ કાર્યો થાય છે, અને તેમનું અંતિમ પરિણામ પરમેશ્વરીય નિધમાનુસાર વિજય અથવા પરાજયમાં પરિણમે છે તેટલા માટે વિજયી વિચારો મનમાં દ્વેશાધારણ કરવા ભ્રેષ્ઠને જેથી વિજય પ્રાપ્તિની શક્યતા વધારે થાય આ સૂત્રમાં વિજયી વિચારો આપેલા છે, જે મનમાં ધારણ કરવાથી અનુષ્ઠનો નિઃસંદેહ વિજય થશે જ હવે આ વિચારો શું છે તે આ રીતે ભ્રેષ્ઠને—

વિજયી વિચાર

વિજયી વિચાર દ્વેશા મનમાં ધારણ કરવા ભ્રેષ્ઠને કીન અને શુદ્ધ વિચાર કરી પણ મનમાં આવવા દેવા ન ભ્રેષ્ઠને આ સૂત્રમાં પ્રારંભથી અત સુધી વિજયી વિચારો દર્શાવેલા છે તેથી આ સૂત્રના મનમાં ધારણના મનમાં વિજયી વિચારો રિધર રહી શકે છે, અને તેમને વિજય નિઃસંદેહ થઈ શકે છે હવે આ વિજયી વિચાર ભ્રેષ્ઠને—

૧ વિદ્યેષુ મમ યત્નઃ સન્તુ । (મ ૧)

૨ પુત્તાઃ જયેમ । (મ ૧)

“ શુદ્ધમાં મારે તેજ પ્રકાશિત થાય, અને શુદ્ધમાં શત્રુઓની સેનાઓને અમે પરાજીત કરીશું ” એ મનને નિશ્ચય દેવા ભ્રેષ્ઠને મનમાં એવો વિચાર રાખવો ભ્રેષ્ઠને કે હું શત્રુનો પરાજય અવશ્ય જ કરીશ અને વિજય સ પાઠન કરીશ

૩ યમાન અવ યાદામહે । (મ ૧)

“ આ શત્રુઓને અમે પૂર્ણપણે પ્રતિબંધ કરીએ ” અર્થાત્ અમે તે માર્ગે જ શત્રુઓ આવવા શામે તે અમે તેમને રોકી રાખીશું અને આગળ વધવા નહિ દઈએ આ મન બાંધથી આપણી શુદ્ધ વિજયની તૈયારીઓ કરી હોવી ભ્રેષ્ઠને તે આગળની ક્રિયાઓ મળી શકે છે પ્રત્યેક માર્ગથી આવવા શત્રુઓને રોકી રાખવાની તૈયારીઓ આપણી હોવી ભ્રેષ્ઠને પોતાના શત્રુઓને આ પ્રકારે રોકી રાખવાને માટે જેટલી નૈપારી માણસે રાખવી ભ્રેષ્ઠને તેટલી દરેક અનુષ્ઠ રાખે અને શત્રુની પોતાનો જવાન કરે જેની જેટલી તૈયારી રહેશે તેજ

શુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કરી શકશે આ પ્રમાણે વિજયની આગમનમાં બંધિત હોય કે રાષ્ટ્ર હોય બન્નેનાં કાર્યકર નાનાં અથવા મોટાં હોવા છતાં બન્ને સરખા જ છે અને શત્રુઓને રોકી રાખવાને માટે બન્નેએ પ્રત્યેક રીતે તૈયારી રાખવી આવશ્યક છે આ પ્રકારે પૂર્વ તૈયારીથી વિજય પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ તે ઠીક થકશે કે—

૪ ચત્તસ્રઃ પ્રવિદ્યાઃ મર્દાં નમન્તામ્ । (મ ૧)

“ ચારે દિશાઓમાં રહેનારા લોકો મારી સામે નમ્ર બનીને રહે ” એટલે કે અમારા પર કુભયો કરવાની શક્તિ અને ઇચ્છા તેમનામાં અવશ્ય ન રહે, આ પ્રમાણે—

૫ મમ અન્તરિક્ષ ડરલોક સન્તુ । (મ ૨)

“ મારું અન્તરિક્ષ રિપુત રથાનવાણુ થાય ” પ્રત્યેક અનુષ્ઠન અન્તરિક્ષ તેની કૃતિ શક્તિ અનુસાર નાનું અથવા મોટું રહે છે જે પ્રજા પુરુષાર્થો હોય છે તેમને મારે આ સ પૂર્ણ વિજય જેવું રિશાળ અન્તરિક્ષ હોય છે અને આગળ તથા અધઃપાતી સેકોને માટે અતીવ નાનું અન્તરિક્ષ હોય છે પોતાના અધિકાર તળે જેટલું અન્તરિક્ષ આવેલ છે અને પોતાનું સાક્ષન જેટલા પર ચાલે છે તે ભ્રેષ્ઠથી માણસ પોતાની યોગ્યતાનો નિશ્ચય કરી શકે છે માની લેને કે આ એક પરીક્ષા માટે ઉત્તમ કસોટી જ છે પછી આ પાંચ વાક્યોને સમજ્ય એકબીજાની સાથે જસનર ભેરી તો તેમને વિજય પ્રાપ્ત કરવા આગમનમાં થયો જ બોધ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે આ વિજયને માટે પોતાના શત્રુઓને દૂર કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે, આ આગમનમાં નિઃસંશયિત આદેશ ભુએ

શત્રુઓને દૂર કરવા

શત્રુઓને દૂર કરવા, તેમનો નાશ કરવો તેમનો પગાળવો પણ આપણે ન લેવો, શત્રુઓને રણની રાખવા અને તેમને કિલા ન થઈ દેવા, આમ કરવું એ વિજયને માટે અત્યંત આવશ્યક છે આ વિષયમાં આ મન બાંધ ભુએ—

૬ સપરના અપ મયન્તુ । (મ ૧૦)

૭ દુરદયઃ નિવતા અપાઙ્ગઃ યન્તુ । (મ ૨)

“ વેરી લોકો દૂર થાઓ, તથા દુષ્ટ લોકો નીચ ગતિથી અધ પતનને માર્ગે જાય ” અર્થાત્ તેઓ પોતા માણુ ઉંડુ ન કરે તેમ જ વધારે ભુએ—

૮ મમિદા અપાસ્તિઃ શ્વેચ્છા યુજિના મા નો વિદ્યુઃ ।

(મ ૧)

“ નિરતેજતા, અકીર્તિ અને દ્વેષ કરવા યોગ્ય કુટિલતા અમારી પાસે ન આવે. ” એટલે કે આ આનંદિક શત્રુઓ દૂર રહે. આપ્રાંથી કોઇ પણ શત્રુ પોતાનું માથું ઉંચું ન કરી શકે, આ મંત્રભાગોમાં વ્યક્તિના અનર્તજન અને બાલ, તથા સમાજના પણ અનર્તજન અને બાલ સર્વ શત્રુઓ દૂર કરવાની સૂચનાઓ મળે છે. સાચો વિજય પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્ય માટે એ ઉચિત છે કે તે આ સર્વ શત્રુઓને પ્રવલ પૂર્વક દૂર કરે અને પોતાના અબુદ્ધયનો માર્ગ ખુલ્લો કરે.

કામનાઓની તૃપ્તિ

પોતાનો વિજય થાય અને શત્રુઓનો નાશ થાય એ સર્વ પોતાની કામનાઓની તૃપ્તિને માટે જ છે. મનુષ્યના અનંત કરણમાં કેટલીક વિશિષ્ટ પ્રકારની કામનાઓ હોય છે, જે તેમની પૂર્તિ થઇ જાય તો તેને પોતાના જીવનની સાચી કતા થઇ ગઇ છે એમ ભાગવા મારે છે, નહિ તો તે પોતાના જીવનને નિરર્થક સમજે છે. આ બાબતમાં મનુષ્યની ઇચ્છાઓ કેવા પ્રકારની હોય છે તે જુઓ—

૧ મહાં મર્મં કામાય ઘાતઃ પયતામ્ । (મં. ૩)

૧૦ યાનિ મમ ઇષાન્તિ મહાં વ્યજન્તામ્ । (મં. ૪)

૧૧ મે મનસઃ આકૃતિઃ સત્યા અસ્તુ । (મં. ૪)

૧૨ દેવા માયિ દ્રવિયં, માયોઃ દેવહૃતિઃ ચ આ વ્યજન્તામ્ । (મં. ૬)

૧૩ તિલ્લો દેવોઃ નઃ મહિ વાર્મં વચ્છત । (મં. ૭)

૧૪ નઃ પ્રજાયે મૃદ્ધ । (મં. ૮)

“ મારી આ કામનાને અનુકૂળ વાણ અથવા પ્રાણ ચાલે, જે મારા મતેરથો છે તેઓ પરિપૂર્ણ થાય. મારા મનના સર્વ સંકલ્પો સત્ય થાયો. સર્વ દેવો મને ધન, આશીર્વાદ, અને દેવ ભક્તિ આપો. ત્રણ દેવીઓ એટલે કે માતૃ-ભૂમિ માતૃમાપા, અને માતૃસભ્યતા અને પુત્રકળ સુખ આપે, ઇશ્વર અમારી પ્રભને સુખી બનાવે. ” આ પ્રકારની કામના ધણું ખર્ચ દરેક મનુષ્યમાં ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં રહેલી હોય છે. મનુષ્યનું સુખ અથવા દુઃખ આ સર્વ કામનાની ન્યૂનાધિક પૂર્ણતા પર અવલંબે છે. તેથી મનુષ્ય માટે એ યોગ્ય છે કે તે પોતાની કામનાઓ શુદ્ધ જ રાખે, અને તેનામાં કોઇ અશુભ વાસના ન રહે, એવી મનની ઉચ્ચ અવસ્થા બનાવી દે ઉત્તરિને માટે તેની ધણીજ આવશ્યકતા છે. આ પ્રમાણે ભાવનાની શુદ્ધિ માટે ઇશ્વરની ઉપાસના કરવી આવશ્યક છે, આ હેતુથી જ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

ઇશ્વર ઉપાસના

૧૫ દન્દ્રં દવામહે । (મં. ૧૧)

“ પ્રશ્નની પ્રાર્થના અને ઉપાસના અમે કરીએ. ” ઇશ્વર સર્વ શ્રેષ્ઠ યુગ્મોથી વિશુદ્ધિત છે. તેથી તેના શુભોનું મનન કરવાથી મનુષ્યના મનની બાવના શુદ્ધ થાય છે, કામનાઓ નિર્દોષ થાય છે અને સંકલ્પો શુદ્ધ બને છે, આજ વાત નિમ્નલિખિત મંત્ર ભાગમાં કહેલ છે—

નિમ્નપાપ થતું

૧૬ અહં કતમચ્ચન યતઃ મા નિગામ્ । (મં. ૪)

“ હું કોઇ પણ પ્રકારનું નાનું અથવા મોટું પાપ કરીશ નહિ અથવા પાપની જાવામાં પણ જામ્ય નહિ. ” મંત્રમાં કહ્યું છે કે, “ પાપની જાવામાં પણ જામ્ય નહિ. ” પોતે પાપ કરતું એ અને પાપની પાસે જતું એ અલગ વસ્તુ છે. પોતે પાપ કરવા કરતાં પાપની નજીક જતુ વધારે સહેલું છે. મનુષ્ય પહેલાં પાપ કર્મનું વર્ણન સાંભળે છે ત્યાર પછી ખીભાએ કરેલું પાપ કર્મ જુએ છે, અને ત્યાર પછી પોતે તે આચરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે. આ પાપની પરંપરા છે. એટલા માટે જ મંત્ર ભાગમાં ઉપદેશ આપવામાં આવે છે કે પાપ કર્મની નજીક પણ મનુષ્ય ન જાય. પાકે આ અમૂલ્ય ઉપદેશનું મહત્વ જાણે અને તદનુસાર પોતાનું આચરણ સુધારીને ઉત્તરિના માર્ગ પર આગળ વધે આ પ્રકારે નિમ્નપાપ બનીને ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે કે—

ઇશ પ્રાર્થના

૧૭ હમં યદં નિદેવે દ્રાણોતુ । (મં. ૧૧)

“ આ ઉપાસનારૂપી સ્તુતિ પ્રાર્થનામય યજ્ઞને ઇશ્વર સાંભળે ” અર્થાત્ હું જે પ્રાર્થના કરું છું તેને પરમેશ્વર સાંભળે. અહીં પાકક લક્ષમાં રાખે કે પરમેશ્વર તેનીજ પ્રાર્થના સાંભળે છે જેઓ પૂર્વેકિત પ્રકારે નિમ્નપાપ બનીને શુદ્ધાચારી બનીને ઉત્તરિને માર્ગે જવા છત્વતા હોય. આવા પ્રકારના મનુષ્યને દેવતાઓની સહાય અવરય મળે છે. દેવતાઓની સહાયતા તેઓજ અધિકારી છે. આવે વખતે ઉપાસકોનો વિશ્વાસ કેવો હોય ॥ તે વાત નિમ્નલિખિત મંત્રભાગમાં જુઓ. જોકે દરેક મનુષ્ય યશસ્વી બનવા માટે દેવતાઓની સહાય માટે છે અને પ્રાર્થના પણ કરે ॥ તો પણ પૂર્વેકિત પ્રકારે શુદ્ધ અને પવિત્ર બનેલ મનુષ્યને જ તે સહાયતા મળે છે.

દેવોની સંપ્રદાય

૬૪૪ અર્ચ

પણ ખરે સઠસમયમાં મનુષ્યમાત્ર દેવતાઓની સદાય
છેલે છે જ નો પૂર્વિકા પ્રકારે આત્મશુદ્ધિ કરીને દેવતા
ઓની સદા મનુષ્ય રૂપે તેા નિભરેદ તેને તે મારદ મળી
જ રમય છે આત્મિકતા આ યજ્ઞતું કથન જોવા જેવું છે—

૧૮ વિદ્યે સર્વે દેવા યમ યજ્ઞતું । (મં. ૩)

૧૯ દદ વિષ્ણુ દેવાઃ સા મભિગદ્યાનુ । (મં. ૪)

૨૦ વિધિયે દેવાતાઃ દદ માતૃયજ્ઞમ્ । (મં. ૫)

૨૧ પાતા વિપાતા મુષમરય યરપતિઃ સર્વે ચ
દેવા મિર્જયાત્ પાનુ । (મં. ૭)

૨૨ મહિમન્ દદે પુરુહતઃ મદિય પુરુશુ દામં
યદાત્તુ । (મં. ૮)

૨૩ સમ્માર્ક મેદી મમ્ । (મં. ૧૧)

૨૪ દેર્ધાઃ વદ સર્ધાઃ મઃ ઉદ જ્ઞાતાઃ । (મં. ૧૨)

૨૫ વરેર્ધામણું મસિનુદ્યન્ વિષ્ણતઃ પરિપાદિઃ । (મં. ૧૩)

“યુદને સમયે સર્વ દેવો મારા સદાયક યાગો સર્વ
દેવો મારી રક્ષા કરે. સર્વ દેવો ભદ્રી મારો આનંદ વધારો
ધાના, વિધાતા, શુભનપતિ અને અન્ય દેર દુ ખર્થી અમારી
રક્ષા કરો. આ યજ્ઞને સમયે મળે જ પ્રસન્નિ સમય” પ્રભુ
મળુ જ બોલપૂર્ણ સુખ અમને આપે પ્રભુ અમારા સદાયક
યાગો વિષ્ણુ જ દિશાઓ અમારે મારે યજ્ઞ વિરુદ્ધ કાળે જો
ખાલ્લે યજ્ઞોના કોષને દૂર કરી સર્વ પ્રકારે અમારી રક્ષા
કરે.”

સુત્રોને ૩૩ કરવાના વિવિધતા આ ક્રમિકાઓ મનુષ્યના
મનમાં ક્રમેશ્વર રહે છે વિશ્વ આમ કરવાના મનુષ્યે પણ
પોતાના મનમાં આજ ક્રમિકાઓ ધારણ કરી જોઈએ પૂર્વો
કત વાક્યોમાંથી અનિતમ વાક્યમાં, “સુત્રોને કોષ દૂર
કરવાની પ્રાર્થના” છે આ પ્રાર્થના વિશેષ મહત્વની છે
“સુત્રોને કોષ દૂર કરી તેમની શુદ્ધિ કર” આ આશય આ
પ્રાર્થનામાં છે સુત્રોને નાશ કરવા કરતાં તેની શુદ્ધિ અને
કોષ જમીને જો તે કલો મનુષ્ય થાય તો તે યજ્ઞ જ સાંકે છે
આ દષ્ટિબિન્દુ પ્રમાણે આ ઉપદેશ મનન કરવા યોગ્ય છે
વેદિક ધર્માગ્રિને મારે એ ઉચિત છે કે તેઓએ પ્રથમ સુત્રના
દોષ દૂર કરીને તેને શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈ જો તેમ
ન જ અને તો તેમને દૂર કરે અથવા નાશ કરે આ નીતિનો
ઉત્તમ નિયમ આ વેદમન દ્વારા દર્શાવેલ ૩

પોતાના ક્રમ પ્રમુખની ઉત્તમતાથી વિશ્વ યજ્ઞ કરે છે.
અને શાન્તિશાસનની અવસ્થામાં પી દાનિ થય છે, તે મારે
પોતાના કાષ્ઠક રાજના ચુલ્કામાં દેરા દેરા જોઈએ તે જાળ
તમા દેશમ મનુષ્યે એક વર્ષક મનપૂર્વક જોવા જેવું છે—

૧૬ દવાઃ જેતાર ઉર્ધ્વ ઇપિરાજ મમત । (મં. ૧૦)

“સર્વ દેવો અમારે મારે નેતના આપનાર અને શરીર
રાજનનાથ, “અર્ધાત્ અર્ધાત્ તાલ જોવો દોષ કે તે
પ્રમાર્ધ નેતના અને નવક્રમ સચારિન કરે અને રવય
મતાથી, તેમજ અને શરીર અને રાષ્ટ્રમાં તેમજિતનાની
જામની કરનાર રાજ છે પ્રભુ તેમ જ નાર રાજ કરી
પણ રાજન દી પર ન ભેમે. આ ઉપદેશ અદર્શ પ્રાપ્ત થય છે
વિશ્વ પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગમાં આમગ વધનારાઓ મારે આ
ઉપદેશનું મહત્વ સદેશમાં સમજાવી આવી રહે છે
માર્ગરૂપે બધા

વિશ્વ પ્રાપ્તિને મારે શારીરિક જગતી શુદ્ધિ અને માન
સિક તેમજ નૌદિક શક્તિનો વિકાસ કરવે અત્યંત આવ
રૂપ છે આ વિવિધતા નિર્માણિત મનનામ જુઓ—

૨૬ સર્વે પુષ્પે । (મં. ૧)

૨૮ તથા મરિચા સુર્યોદાઃ ક્વામ । (મં. ૪)

૨૯ નઃ તથે પ્રજાયે પુષ્પઃ । (મં. ૭)

૩૦ તન્મુષિઃ પ્રજયા મા દાસિયમ્ । (મં. ૭)

૩૧ ન મા રોદિયઃ । (મં. ૮)

“અમારા શરીરના બળને વધારીશુ અને તેને પ્રજા કરીશુ
શરીરથી દુર્બળ ન થઈ અમે ઉત્તમ વીર બનીશુ અમારો
શરીર અને સત્તાનો પ્રજા થાશે. અમારો શરીર અને સન્તા
નો દીન અને દીન ન અને અમે દુર્બળ ન બનીએ.” આ
પ્રમુખે શારીરિક બળ અને પ્રુષ્ટિ વધારવાની સ્થના આપ
નારા મન જાગ આ સંકતમાં આદર છે પાકુ આ સર્વ
મન જાગેનું કમપૂર્વક મનન કરશે તો તેમના આનંદમાં
આ વાન જરૂર આવશે કે આ સંકતમાં વિશ્વ પ્રાપ્તિની
સાધનો કેવી પ્રકારની કહેવામાં આવ્યા છે બચ્ચિત, સમાજ
અને રાષ્ટ્રના વિશ્વના સાધનોને આ સંકતમાં કહેશે ઉપ
દેશ જો યજ્ઞક જણ મનમાં ધારણ કરશે અને આ ઉપદેશને
અનુકૂળ પોતાનું આચરણ રાખશે તો વિશ્વના માર્ગ તેમને
મારે ખુલી જશે અને તે વાન રહિત પણ ખરી જશે

વિજયી સ્ત્રીનું પરાક્રમ

કાંડ ૧, સૂક્ત ૨૭

(ત્રાપિ- અર્થ- દેવતા- દ્વન્દ્વણી :)

અમૂઃ પારે પૃઠ્ઠાકૃષ્ણિપ્તા નિર્જરાયવઃ ।

તાસાં જરાયુર્ભિર્વ્યમક્ષ્યાદ્ધર્ષિ વ્યયામસ્યધાયોઃ પરિપન્થિનઃ ॥ ૧ ॥

વિપૃચ્યેતુ કૃન્તતી પિનાકમિવ વિઘ્નતી ।

વિપ્વક્ષ્પુનર્મુવા મનોઽસમૃદ્ધા અધાયવઃ ॥ ૨ ॥

ન વહવઃ સમશક્તાર્મકા અભિ દાંધૃપુઃ ।

વેળોરદ્વાં દ્વાભિતોઽસમૃદ્ધા અધાયવઃ ॥ ૩ ॥

પ્રેતૈ પાદૌ પ્ર સ્ફુરતં વહેનં પૂણતો ગૃહાન્ ।

હન્દ્રાણ્યેતિ પ્રથમાજીતામૃપિતા પુરઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (અમૂઃ પારે) પેલે પારથી (નિર્જરાયવઃ) પાણીના પ્રવાહમાંથી નીકળેલી (ત્રિ-સપ્તાઃ) ત્રણ ગણી સાત (પૃઠ્ઠાકૃષ્ણિપ્તા) સાપણીની માફક સેનાઓ છે (તાસાં) તેમની (જરાયુર્ભિઃ) ઠાંકણાંઓથી (વર્ષ) અમે (અથ-આયાંઃ પરિપન્થિનઃ) પાપી હુલ શત્રુઓની (અર્થ-) બન્ને આંખો (અપિ વ્યયા-મસિ) ઠાંકી દઇએ છીએ. (૧) (પિનાકં દિવ વિઘ્નતી) ધનુષ્ય ધારણ કરનારી અને શત્રુઓને (કૃન્તતી) કાપી નાખનારી વીર સેના (વિપુચી છતુ) ચારે તરફ આગળ વધે, જેથી (પુનર્મુવાઃ) તે તરફથી એકત્રિત થએલી શત્રુઓનાનું (મનઃ વિપ્વક્ષ્) આમ તેમ છૂટું પડી જાય અને તેથી (અધાયવઃ) પાપી શત્રુ (અસ-મૃદ્ધાઃ) નિર્ધન બની જાય. (૨) (વહવઃ ન સમશક્તૈઃ) ઘણા શત્રુઓ પણ તેની સામે ટકી શકતા નથી. ત્યાર પછી (અર્મકાઃ) જે બાળકો છે તેઓ (ન અભિ દાંધૃપુઃ) ધીરજ રાખી શકતા નથી. (વેળોઃ અદ્વાઃ) વાંસના અંકુરોની જેમ (અભિતઃ) ચારે બાજુથી (અધાયવઃ) પાપી લોકો (અસમૃદ્ધાઃ) નિર્ધન બને. (૩) હે (પાદૌ) બન્ને પગો! (પ્રેતૈ) આગળ વધો. (પ્રસ્ફુરતં) ઘણી જ સ્ફૂર્તિ રાખો. (પૂણતઃ) ગૃહાન્ વહતં) સંતોષ આપનાર ઘર તરફ અમને લઇ જાઓ. (અજીતા) અછતા (છતાયા વગરની) (અ-મૃપિતા) દ્વંડાયા વગરની અને (પ્રથમા) પ્રમુખ બનેલી (હન્દ્રાણી) મહારાણી (પુરઃ) સર્વ-ની આગળ વધે. (૪)

ભાવાર્થ— કાચીમાથી બહાર આવેલી સાપણીની જેમ ત્રણ સેનાઓ ત્રણ ગુણ સાત એટલે કે એકવીસ વિભાગમાં વિભક્ત બનીને સુદૃઢ મઠે સિદ્ધ થએલ છે તેમની હાલચાલથી અમે સર્વ પાપી દુષ્ટોની આંખો ખંધ કરી દઇએ છીએ (૧) શત્રોને ધારણ કરનારી અને શત્રુઓને કાપી નાખનારી વીરોની સેના ચારે દિશામાં આગળ વધે, જેથી શત્રુ સેનાનું મન અસ્થિર બની જાય અને સર્વ પાપી શત્રુઓ નિર્ધન બની જાય (૨) આવી શત્રુઓની સેના સમમે ઘણા શત્રુઓ ને ઉભા રહી શકતા નથી તેા નિર્ભય બાળકો તેા કેવી રીતે ઉભાં રહી શકે કે વાસના કોમળ અને અશક્ત અંકુરોની જેમ ચારે બાજુથી પાપી શત્રુ ધનહીન બનીને નાશને પ્રાપ્ત થશે (૩) વિજયી, અપરાધી અને તા લુટાએથી એવી વીર સ્ત્રી મહારાણી સુખી બનીને આગળ વધે, બાકીના લોકો તેની પાછળ ચાલે હરેક શત્રુનીરના પગ આગળ વધે, શરીરમાં સ્ફૂર્તિ વધે અને સર્વ લોકો સંતોષ વધારનારાના પરી સુખી પડેાવી જાય. (૪)

વિજયી સ્ત્રીનું પરાક્રમ

છન્દાણી

" છન્દ " શબ્દ રામનો વાચક છે જેમકે, નરેન્દ્ર (મનુષ્યનો રાજા) શ્રોત્રેન્દ્ર (પશુઓનો રાજા) ખરેન્દ્ર (પક્ષીઓનો રાજા) વગેરે. કેટલાક છન્દ શબ્દ જ રામનો વાચક છે અને " છન્દાણી શબ્દ છન્દની રાણી, રામની રાણી, મહારાણી " રાણીનો વાચક છે. આ છન્દાણી સેનાની પ્રેરક દેવી છે. આ વાત તેતિરિય સંહિતામાં કહેલ છે. જુઓ—

છન્દાણી વૈ સ્વેમાયૈ દેવતા । તૈ. સં. ૨.૨૨.૮૫

" છન્દાણી સેન્યની દેવતા છે. " કારણકે તેની પ્રેરણાથી સૈનિકો પોતાનું પરાક્રમ ખતાવે છે અને વિજય પ્રાપ્ત કરે છે.

વીર સ્ત્રી

" છન્દાણી અર્થાત રાણી સેનાની પ્રમુખ બનીને સેનાને પ્રોત્સાહન આપતી આગળ વધે, દરેકના પગ આગળ વધે, દરેકનું મન ઉત્સાહથી ધ્રુવ રહે. સતોષ વધારવારા સામ્રાજ્યોને ઘેર જ લોકો ભય. " પરંતુ જો લોકો સંતોષને ધરાવનારા, ઉત્સાહનો માથ કરવારા અને મનની આકાંક્ષાનાં કાલ કરનારા હોય તેમની પાસે કોઈ ન ભય. કારણકે આવા લોકો પોતાના જીન કાવેથી મનુષ્યને નિરૂત્સાહિત જ બનાવી દે છે. આ ૪ થા મંત્રને કાવ વિચાર કરવા જેવો છે.

જે રાષ્ટ્રની સ્ત્રીઓ પણ આવી ધ્રુવ અને દક્ષ દેવે તે રાષ્ટ્ર દુર્ભેદા વિજયી જ થશે એમાં સંદેહ હોઈએ શકે નહિ જે દેશમાં સ્ત્રીઓ સેનાને દારી લઈ જઈ શકે તે દેશના પ્રરથો કેટલા ધ્રુવ અને દેવા બહાદુર દરે ! શું આવી વીર રમણીઓને કોઈ પણ દીન મનવાળા પુરુષો ધમકાવી, દબાવી શકે ખરા ? તેમજ આવી વીર સ્ત્રીઓની કોઈ પણ રથેયે કોઈ પણ ખેંદજન્યતી (માનદાન) કરી શકે ખરા ! તેથી આત્મ સન્માન સુરક્ષિત રાખવાના કષ્ટક્રમે ખરે તે આજ યોગ્ય છે તેઓ પોતે તે સર્વવીર મદં બને અને પોતાની સ્ત્રીઓને પણ એવું શિક્ષણ આપે કે તેઓ પણ સર્વવીર બનીને પોતાના સન્માનનું રક્ષણ કરી શકે.

" હાથમાં શસ્ત્ર ધારણ કરતી, સતુઓને કાપતી કાપતી

આગળ વધતી, જેનો વેગ જોઈને સતુઓનું મન ઉત્સાહરહિત બની ભય અને સતુઓ નિર્ધન અર્થાત પરાસ્ત થઈ ભય. " આ બીજા મંત્રને કાવ પણ એવા મંત્રની સાથે ભેગ જેવો છે. કારણકે આ મંત્ર પણ વીર સ્ત્રીનું પરાક્રમ જ દર્શાવે છે. આ સેનાનું વજન કરીને વીર સ્ત્રીનું પણ વજન કરે છે. (મંત્ર ૨)

વીર સ્ત્રીઓને કાચળીમાંથી બહાર નીકળેલી સર્પિણીની ઉપમા આ સૂક્તમાં આપેલ છે. સ્વભાવના કાપણ મણીજ તેજ દેખ છે. અને મણીજ સુનંધી સતુઓપર દુર્ભેદા કરે છે. પરંતુ ભયરે તે કાચળીમાંથી બહાર આવે છે ત્યારે અતિ તેજસ્વી અને અતિ ચપલ દેખ છે કારણકે તે વખતે તે નવ જીવન રક્ષણ શુક્ત દેખ છે. વીર સ્ત્રી આવીજ હોય છે. સ્ત્રી સ્વભાવતા ચપલ જ હોય છે. પરંતુ જો વખતે કોઈ કામ માટે અથવા સંપૂર્ણ આપલિથી પ્રેરાઈને, આત્મસન્માનની રક્ષા માટે કોઈ વીર સ્ત્રી પોતાના અત્યંત દુર્લભ કાચળીને ઉતારીને બહાર મેદાને પડે છે ત્યારે તેની તેજસ્વીતાનું કેટલું વજન સ્પષ્ટ થશે ! એ સમયે જો ખરેખર કાપણની જેમ મગકતી, વિજળીની જેમ તેજસ્વી બનીને વીર સેના મણીને ઉત્સાહિત બનાવે છે. તે સમયને ઉત્સાહ વીર પ્રરથ જ કાચળીની ભરણી શકે છે. " તેના તેજની સતુની આંખો જ ઝાંખી પડી ભય છે, અંભણ ભય છે, અને તેના સર્વ સતુઓ નિરૂત્સાહ બની ભય છે. (મંત્ર ૧)

આવી વીરગીતાઓ સમય છે ત્યાં તેવા લોકોની સામે મહાન સતુઓ પણ ઉભા રહી શક્ત નથી તે પછી અત્યંત શક્તિવાળા, કમળેર મનુષ્યોની તે વાત જ શું કરવી ? લાંસના તણુબલાની જેમ તેઓને તારા પામે છે. " (મં. ૩)

આ સૂક્તમાં કેટલાક સતુ વાચક શબ્દો આવેલા છે તેમનો વિચાર કરવો જરૂરી છે—

શત્રુ વાચક શબ્દો

૧ અઘાચુઃ—જીવનજાર પાપ કરનારો

૨ પરિવર્ગિચ્—ખરાબ રત્ને આલનારો, કુખાઈ.

આ પાપી લોકો છે અને તેમના ખરાબ આવરણને કારણે

જ તેમનું શત્રુત્વ કરવા જેવું છે. " અસમૃદ્ધાઃ અઘાયવાઃ " આ શબ્દ પ્રયોગ આ સૂક્તમાં બે વાર આપી ગયો છે. " પાપી સમૃદ્ધિથી રહિત હોય છે. " એ તેનો ભાવ છે. પાપથી કદી વૃદ્ધિ નહિ થાય. પાપથી મનુષ્યનું પતન જ થતું જાય છે. આ ભાવ તેમાં જેવા જેવા છે. જે મનુષ્યો પાપ કર્મ દ્વારા ધનાઢ્ય બનવા સાથે છે તેઓએ આ મંત્ર અવશ્ય જોવા જેવો છે. આ મંત્ર ઉપદેશ આપે છે કે " પાપી કદી પણ ઉત્તમ બની શકશે નહિ. " જે કોઈ પણ કારણે અથવા રિયતિમાં તે ધનવાન બન્યો તો તેનું તે ધન નાશનું મૂળજ જરૂર બનશે, એમાં સંદેહ રાખવા જેવું નથી. તાત્પર્ય પરિણામની દૃષ્ટિએ એટલું જ સ્પષ્ટ મમજનું જોઈએ કે પાપી ભોળા અવશ્ય નાશને પ્રાપ્ત થાય છે.

ત્રણ ગણા સાત

સેનાના એકવીસ વિભાગ હોય છે. રથયોધી, અજયોધી, અશ્વયોધી, પદાતી, દુર્ગયોધી, જળયોધી તથા કૂટયોધી આ સાત પ્રકારના સૈનિકો હોય છે. પ્રત્યેકમાં અધિકારી, પ્રમુક્ષ મુદકારી અને સદાયક આ ત્રણ ભેદોથી ત્રણ ગણા સાત સૈનિકો હોય છે.

નિર્જીરાશુ

" જરાશુ શબ્દ પાતળી ભળી વાયક છે. પરંતુ અહીં તે

શ્લેષામાં વપરાયેલ છે. અહીં તેનો અર્થ (જરા+આશુ) વૃદ્ધાવસ્થા અથવા જીર્ણતા, યાક અને આયુષ્ય, (નિર્જરા+આશુઃ) જેઓ જીર્ણતા, યાક, વૃદ્ધાવસ્થા, અથવા આયુષ્યની પરવા ન કરનારા હોય છે અર્થાત્ જેઓ પોતાના જીવન મરણની પરવા કર્યા વગર લે છે, જે પોતાની અવસ્થા તેમજ સુખ દુઃખની પરવા કર્યા વગર પોતાના ધર્મને માટે લડતા રહે છે તેમને " નિર્જરાશુ " અર્થાત્ " જરા અને આશુના વિચારોથી મુક્ત " કહે છે. જીવનની આશા છોડીને લડનારા સૈનિકો.

આ સૂક્તના મંત્ર વીર ઓ વિધેના તેમજ સેના વિધેના અર્થ દર્શાવે છે. તેથી આ મંત્રે વિશેષ મનન પૂર્વક વાંચવા જેવા છે. તેમજ આમાં કેટલાક શબ્દો દેવનો અર્થ પણ દર્શાવનારા છે જેવાકે ઉપર દર્શાવેલા છે. આમ જ વાતો નો વિચાર કરીને પાઠક જો આ સૂક્તનો અભ્યાસ કરશે તો તેમને લજ્જા ભાષ મળી શકશે.

આશા છે કે આ પ્રમાણે પાઠક પોતાના શબ્દોમાં વીર સૈનિકો તથા વીર પુરુષો ઉત્પન્ન કરશે અને પોતાનો ધર્મ વધારવાનો પરમ પુરુષાર્થ કરશે.

આ સૂક્ત " સ્વસ્ત્યવન ગણ " નું છે એટલા માટે આ ગણના અન્ય સૂક્તોની સાથે પાઠક એનો વિચાર કરે.

કર્મ અને વિજય

કાંડે ૭, સૂક્ત ૫૦

(ઋષિઃ- અગ્નિરાઃ । દેવતા- ઇન્દ્રઃ)

યથા વૃક્ષમશનિર્વિશ્વાહા હન્યન્પ્રતિ । એવાહમદ્ય કિંતવાનુક્ષેર્વેધ્યાસમપ્રતિ ॥ ૧ ॥

તુરાણામતુરાણાં વિશામર્વર્જુપીણામ્ ।

સમૈતુ વિશ્વતો મર્ગો અન્તર્હસ્તં કૃતં મમ

॥ ૨ ॥

અર્થ— (યથા અશનિઃ) જે પ્રમાણે વિદ્યુત્ (વૃક્ષં વિશ્વાહા અપ્રતિ હન્તિ) વૃક્ષને હાંમેશાં અવર્ષનીયરીતે નાશ કરે છે, (એવ અહં અદ્ય અક્ષૈઃ કિંતવાન્) તેવી રીતે હું આજે પાશોની સાથે જીગારીઓને (અપ્રતિ વધ્યાસં) અમાપ રીતે મારીશ. (૧)

(તુરાણાં અતુરાણાં) ઝડપ કરનારી તથા મન્દ અથવા સુસ્ત અને (અવર્જુપીણાં વિશાં) હુલતાને ન અટકાવનારી પ્રજાઓનું (મર્ગઃ વિશ્વતઃ સમૈતુ) એર્થર્થ સર્વ તરફથી એકત્રિત થાય અને તે (મમ અન્તર્હસ્તં કૃતં) મારા હાથ નીચે હોય એવા બની જાય. (૨)

ભાવાર્થ— જેવી રીતે વિજીતીથી વૃદ્ધોનો નાશ થાય ॥ તેવી રીતે હું પાશોની સાથે જીગારીઓનો નાશ કરે છું. (૧)

કોઈ પણ કાર્યને ત્વરાથી સમાપ્ત કરનારા અથવા તુરંતથી સમાપ્ત કરનારા અથવા હુલતાઓને દૂર ન કરનાર પ્રજાઓ હોય ॥ તે સર્વનું ધન એક સ્થળે એકત્રિત થાય અને તેઓ મારા હાથમાં રહે તેમનું ધન જલ્દી મારા હાથમાં રહે. (૨)

દેવે અગ્નિં સ્વાર્વસું નમોઽભિરિહ પ્રસન્નો વિ ચંચત્કૃતં તં ।

રથૈરિવ પ્ર ભરે વાજયદ્ગિઃ પ્રદક્ષિણં મરુતાં સ્તોમમૃધ્યામ્

॥ ૩ ॥

વયં જયેમ ત્વયા યુગા વૃતમસ્માકમંગમૃદ્વા ભરેભરે ।

અસ્મભ્યમિન્દ્ર વરીયઃ સુગં કૃધિ પ્ર શર્દૂળાં મઘવન્વૃષ્ણ્યાં રુજ

॥ ૪ ॥

અજૈવં ત્વા સંલિસિતમજૈવમત સંકર્ધમ્ ।

અવિં વૃક્ષો યથા મર્થત્રેવા મન્નામિ તે કૃતમ્

॥ ૫ ॥

ઉત પ્રહામતિંદીવા જયતિ કૃતમિવ શ્વઘ્નો પિ ચિનોતિ કાલે ।

યો દેવકામો ન ધનં રુણદ્વિ સમિતં શયઃ સૃજતિ સ્વધામિઃ

॥ ૬ ॥

અર્થ— (સ્વાર્વસું અગ્નિ નમોઽભિઃ દેવે) પોતાના જ ધનથી યુદ્ધત પ્રકાશમાન દેવની નમસ્કર દ્વારા હું પૂજા કરૂ છું (દેવ પ્રસન્ન નઃ કૃતં વિચયત્) અહીં રહેલો આ દેવ અમારા ઠેટલા કબોને સંસ્કૃતિ કરે જેવી રીતે (વાજયદ્ગિ રથૈરિવ પ્રભરે) અશ્વથી ભરેલા રથોથી રથાગને ભરી દે છે ત્યાર પછી હું (મરુતાં પ્રદક્ષિણં સ્તોમ મૃધ્યા) મરુતોનું શ્રેષ્ઠસ્તોત્ર સિદ્ધ કરૂ છું (૩)

(વય ત્વયા યુગા વૃતં જયેમ) અમે તારી સહાયથી ઘેરે ધાલનારા શત્રુઓને છતીશું. (ભરે ભરે અસ્માકં મંગમૃદ્વા) પ્રત્યેક યુદ્ધમાં અમારા કાર્યભાગની ઉત્કૃષ્ટ રક્ષા કર. હે ધન્વ ! (અસ્મભ્યં વરીય સુગ કૃધિ) ઉપરના ઉચ્ચસ્થાને મુખથી જઈ ચકાચ એમ અમારે માટે યોગ્ય બનાવ હે (મઘવન્વૃષ્ણવાન ધન્વ) (શર્દૂળા વૃષ્ણવા પ્રુજ) શત્રુઓના બળને તોડી નાખ. (૪)

(સંલિસિત ત્વા અજૈવ) દરેક રીતે નખ મારનારા તારા જેવા શત્રુને હું છતી લઉં છું (ઉત સંકર્ધમ અજૈવ) અને અવરોધ કરનારા તારા જેવા શત્રુઓને પણ હું છતી છું (યથા મર્થત્રેવા મન્નામિ) જેવી રીતે ઘેટાઓને વડૂ ચૂંથી નાખે છે, તેવી રીતે (યથા તે કૃતં મન્નામિ) તારા કરેલા શત્રુ જેવા કાષેને હું વઘોળી નાખુ છું (૫)

(ઉત અતિંદીવા પ્રહા જયતિ) અને અત્યંત વિજયને ઇચ્છનારો વીર પ્રહાર કરનારાને પણ છતી લે છે. (શ્વઘ્નો [સ્વ-ઘ્નો] કાલે કૃતં ઇવ વિચિનોતિ) પોતાના ધનનો નાશ કરનારો મૂઠ વખત પ્રમાણે પોતાના કરેલા કબોને જ (વશેષ રીતે પ્રાપ્ત કરે છે. (ય દેવકામ ધનં ન રુણદ્વિ) જે દેવની વૃષ્ટિની ઇચ્છા કરનારો ધનને દેવળ પોતા માટેજ સમરી રાખે છે (તે દેવ રાય સ્વધામિ સંસૃજતિ) તેને સર્વ ધન પોતાની ધારકશક્તિઓથી ઉત્તમ પ્રકારે ભેડાઈ જાય છે (૬)

ભાષા—હું હથેરી બાગિ અને ઉપાસના કરૂ છું આ દેવ અમારા કબોનું તિરીણ કરૂ અને જે પ્રકારે આકાશમાં ભરીને ધન એકત્રિત કરવામાં આવે છે તેવી રીતે અમારા સર્વ સંકર્ષોના ફળ એકત્રિત થાય તેમનો ઉપયોગ કરતા કરતા અને ઉત્તમ સ્તોત્રોનું ગાન કરવા કરતા આનંદથી રહીએ. (૩)

હથેરી મદદથી અમે સર્વ શત્રુઓને છતી લઇશું હથેરી હથેરી દરેક યુદ્ધમાં અમારા પ્રયત્ને સુરક્ષિત રહો દેવ ! નામારા શત્રુઓનું બળ એકત્ર કરો અને અમને ઉચ્ચ સ્થાન મુખથી પ્રાપ્ત થાઓ. (૪)

પીઠાકારી અને અવરોધકારી શત્રુઓને હું છતી કરૂ જેવી રીતે વડૂ વઘોળે દરેકની આરી નાખે છે તેવી રીતે હું શત્રુઓના કરેલા ઉત્તમોત્તમ પ્રયત્નોને નિ સર્વ બનાવુ છું (૫)

વિજયની ઉચ્ચ સાધનાનો વીર ધાલક શત્રુઓને પતુ છતી લે છે આત્મધાન કરનારો મૂઠ અત્યુચ પોતાના કરેલા કબોના ફળ મેળવે છે જે અત્યુચ દેવ કાષને માટે પાતાનું ધન સમર્પણ કરે છે અને એવે વખતે પોતા પાસે સ બરી રાખતો નથી તેને વિશેષ ધન પ્રાપ્ત થાય છે (૬)

ગોમિષ્ટરેમામતિ દુરેવાં યવેન વા ક્ષુર્ધં પુરુહૂત વિશ્વે ।

વયં રાજસુ પ્રથમા ધનાન્યરિંદાસો વૃજનીર્મિર્જયેમ

॥ ૭ ॥

કૃતં મે દક્ષિણે હસ્તે જયો મે સવ્ય આહિતઃ ।

ગોજિદ્નૂયાસમશ્વજિદ્નંજયો હિરણ્યજિત્

॥ ૮ ॥

અક્ષાઃ ફલવર્તી વૃત્ત ગાં ક્ષીરિર્ણામિવ ।

સં માં કૃતસ્ય ધારયા ધનુઃ સ્નાત્રેવ નદ્યત

॥ ૯ ॥

અર્થ—(દુરેવાં અમતિ ગોમિઃ તરેમ) દુર્ગનિરૂપ કુમતિને ગાયોની મદદથી પાર કરીશું. હે પુરુહૂત) ધણાઓથી વખણાએલા દેવ ! (વિશ્વે યવેન વા ક્ષુર્ધં) અને અમે બધા અમારી ભૂખને જવથી પુરી કરીશું. (વયં રાજસુ પ્રથમાઃ અરિષ્ટાસઃ) અમે સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ અને ઉત્કૃષ્ટ બનીને વિનાશને પ્રાપ્ત ન થતાં (વૃજનીર્મિઃ ધનાનિ જયેમ) પોતાની શકિતઓથી ધનને છતીશું. (૭)

(કૃતં મે દક્ષિણે હસ્તે) પુરૂષાર્થ મારા જમણા હાથમાં છે અને (મે સવ્યે જય. આહિતઃ) મારા ડાબા હાથમાં વિજય રહેલો છે. તેથી હું (અતઃ ગોજિત્ અશ્વજિત્) ગાયો અને ઘોડાઓનો વિજેતા, (હિરણ્યજિત્ ધનંજયઃ ભૂયાસં) સુવર્ણ અને ધનનો વિજેતા બનું. (૮)

હે (અક્ષાઃ) જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન ! (ક્ષીરિર્ણાં ગાં હવ) દૂધવાળી ગાયોની જેમ (ફલવર્તીં વૃત્ત) ફળવતી વિભીષણા અમને આપો. (સ્નાત્રે ધનુઃ હવ) જેવી રીતે તાંતથી ધનુષ્યને ભેડવામાં આવે છે, તેવી રીતે (મા કૃતસ્ય ધારયા સંનદ્યત) મને કૃતકર્મની ધારણાઓના પ્રવાહથી સુકત કર. (૯)

બાવાર્થ— દુર્ગને અને કુમતિને ગાયોની રક્ષા કરીને દડાની દણ્ડું તેજ પ્રમાણે જવ ખાઇને ભૂખને મીઠાથી દણ્ડું. અમે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ રાજા બનીશું અને નિજ શકિતઓથી યથેષ્ઠ ધન કમાઇશું (૭)

મારા જમણા હાથમાં પુરૂષાર્થ છે અને ડાબા હાથમાં વિજય છે તેથી અમે ગાયો, ઘોડા, સુવર્ણ અને અન્ય ધન પ્રાપ્ત કરીશું (૮)

જ્ઞાન વિજ્ઞાન મારી આપો અને અને તેમનાથી પુષ્કળ દૂધ આપનારી ગાયોની જેમ ફળ અપનાર વિજયેચ્છા અમારામાં સ્થિર રહે જેવી રીતે દેહીથી ધનુષ્યના બળે છેડા ભેડાયેલા રહે છે, તેવી રીતે મારા પુરૂષાર્થ અને ફળની સાથે બાધી દે, ફળથી સુકત બનાવે (૯)

કુર્મ અને વિજય

પુરૂષાર્થ અને વિજય

આ સંક્રાંતિ સમય મન દરેક મનુષ્યે હમેશા ખ્યાનમાં રાખના યોગ્ય છે. તેનો પાઠ આ પ્રમાણે છે—

કૃતં મે દક્ષિણે હસ્તે જયો મે સવ્ય આહિતઃ ।

ગોજિદ્ ભૂયાસમશ્વજિદ્નંજયો હિરણ્યજિત્ ॥

(મ. ૮)

“ પુરૂષાર્થ અપત્ન મારા જમણા હાથમાં છે અને વિજય

મારા ડાબા હાથમાં છે તેથી હું ગાયો, ઘોડા, ધન અને સુવર્ણને છતીને પ્રાપ્ત કરનાર બનીશ. ”

મનુષ્યે પોતાના મનમાં આવાજ વિચારો ધારણ કરવા બોધએ અને તેણે એવા પ્રયત્ન કરવા બોધએ કે પોતાના અપત્નોને ધીમે ધીમે આજીવે દેનો વિજય યથ જન્ય. પોતાનો

વિજય કોષ ખદારના સાધનોથી કે અધનોથી થતો નથી
ખરૂં તે પોતાના અંદરના બળથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેટલા
માટે પોતાની અંદર એટલું બળ વધે અને પોતાનો વિજય
થાય એટલા માટે પ્રયાન કરવા એ મનુષ્યનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

“ કૃત, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિ ” એ ચાર પ્રકારના
મનુષ્યનાં કર્મ હોય છે તેમનાં લક્ષણો આ છે—

કલિઃ શ્યાનો મયાતિ સંજિહાનસ્તુ દ્વાપરઃ ।

ઉત્તિષ્ટંત્રેતા મયાતિ કૃતં સંપદ્યતે ચરત્ ॥

(મે. થા ૭૧૧)

“ ઉંઘી જવું એ કલિ છે, નિદ્રાનો ત્યાગ એ દ્વાપર છે,
ઉઠીને તૈયાર થવું એ ત્રેતા કહેવાય છે અને કામ કરવું કૃત
કહેવાય છે. ” અર્થાત્ સુસ્તિથી કળિયુગ થાય છે અને શુભ
પુરુષાર્થથી કૃતયુગ થાય છે તેમની વચ્ચેની સ્થિતિ તે દ્વાપર
અને ત્રેતા યુગની છે. કૃત, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિ એ ચાર
નામ પુરુષાર્થના ચાર દર્શના સ્વરૂપ છે જે પુરુષ પ્રવર્ત
કરીને પોતાના હાથમાં કૃત નામનો પુરુષાર્થ લે છે તે બીજા
દાષ્ટે નિશ્ચય પૂર્વક વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે “ કૃત ” પુરુષાર્થ
એક મહાન ગુણ પ્રવાહની પ્રવહા ધારા છે તે ધારા દ્વારા
નિ સહે વિજય પાડીશકી છે—

કૃતસ્ય ધાર્યા મા સં નહ્યત્ । (મ. ૬)

“ કૃત નામની શ્રેષ્ઠ પ્રવાહ ધારા દ્વારા કું ઉદિષ્ટ સ્થાનપર
પહોંચી જાઉં ” કૃત નામના પુરુષાર્થનું લક્ષણ શું છે,
કૃતની સાથે “ સત્ય, અદિસા, અબળ પુરુષાર્થ શક્તિ, ઉચ્ચ
સરળતા, ધૈર્ય, પ્રત્યાદિ સાત્વિક ગુણો હ મેઘાં એકત્રિત
રહેલા હોય છે. સત્યયુગ કૃતયુગને જ કહે છે સત્યયુગના
મનુષ્યોના જે ગુણ પુરાણોમાં વર્ણવેલા છે તેવાજ સાત્વિક
ગુણ ગુણ આ કૃત નામના પુરુષાર્થની સાથે હ મેઘાં રહે છે
એજ અહીં સજ્જનુ નોષ્ટ્રએ ત્યારે જ કૃત પુરુષાર્થનું
મહત્વ પાઠશાળી સામે મૂકી શકાય

“ કલિ ” એ કોષ પુરુષાર્થ નથી જ. આ ચાર પુરુષાર્થ
દીનતાને દોષ છે, જ્યાં બિવકુલ પુરુષાર્થ નથી ત્યાં કલિ
રહે છે. અંદર અંદરના ક્રમ, અનાયાર, અધર્મ, અનિતિ,
અધાપાત વગેરેનું આવરણ કલિની લાગે હોય ॥ તેનાથી
મનુષ્યોની અપોગતિ થાય છે. તેથી જ મનુષ્યોએ તેનાથી
બચી જવું આવશ્યક ॥ વચ્ચેના બે પુરુષાર્થ આ બે
સ્થિતિઓની વચ્ચે આવેલા છે

ભુગારીઓને દૂર કરે

આપણા સમાજમાંથી ભુગારીઓને દૂર કરવાની બાબતમાં
આ સૂક્તનો પહેલોજ મંત્ર ધણો બોધપ્રદ છે. ભુગો—

યયા વૃક્ષમસાનિર્વિશ્વાદા દન્ત્યમસિ ।

યયા હમઘ કિતવાનસ્વૈવધ્યાસમપ્રતિ ॥ (મં. ૧)

જેની રીતે આકાશની વિજળી જુએનો નાશ કરે ॥ તેની
રીતે કું પાસાઓની સાથે ભુગારીઓને આપણા સમાજમાંથી
દૂર કરે છું, અર્થાત્ સમાજમાં એક પછી ભુગારીને રહેતા
દૃષ્ટ નહિ. સમાજના ભુગારીઓને સમાજમાંથી દૂર કરવા
એજ તેમનો વધ કરવા બરાબર છે. વધ માત્ર સરીર નાશ
કરાયો જ થાય છે અને બીજા કોષ રીતે થતો નથી એમ છે
જ નહિ, સમાજમાં જ્યાં સુધી ભુગારીઓ રહેશે ત્યાં સુધી
સમાજમાં પુરુષાર્થનું સામર્થ્ય વધશે નહિ, કારણ કે ચોક્કાજ
પ્રવર્તની પુરુષ ધનના બનવાનો આવ ભુગારને લીધેજ
વધે છે, તેથી સમાજ પુરુષાર્થને એટલા માટે સમાજમાં
ભુગાર ન રહે એવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ત્રણ પ્રકારના લોકો

સમાજમાં ત્રણ પ્રકારના લોકો હોય છે “ તુર, અતુર,
અને અવર્જ્ય ” અર્થાત્ અપર્યા કામ કરનારા; પ્રત્યેક કામ
માં અત્યંત સીધતા કરનાર અપર્યા ઉતાવળથી કામ કરીને
કામને બગાડી નાખનાર જેઓ હોય છે તેઓને પુરુષાર્થ
નહિ જ કહી શકાય તેઓ પુરુષાર્થ માટે યોગ્ય નથી જ,
કારણ કે તેઓ હાથમાં લીધેનું કામ ઉતાવળને લીધેજ ખરાબ
કરે છે. બીજો પ્રકાર “ અતુર ” અર્થાત્ ક્ષિયિલ, અથવા
સુસ્ત આ લોકો પોતાના આળસને લીધે કામને ખરાબ કરે
છે તેથી તેઓ પુરુષાર્થને માટે નહિમા હોય ॥ ત્રીજો પ્રકાર
“ અવર્જ્ય ” અર્થાત્ દૂર કરવા યોગ્ય બાબતોને પછી નેઓ
કરી શકતા નથી નેઓ કુદરતને પછી પોતાની પાસે
રાખે છે આવા લોકો પછી પુરુષાર્થ કરીને ફરી પોતાની
ઉન્નતિ કરી શકતા નથી આ ત્રણ પ્રકારના લોકો હમેશાં
દીન અવસ્થામાં જ રહેશે, તેમની ઉન્નતિની કોઈ આશા છે
જ નહિ તેટલા માટે મ ત્રણ કહું ॥ ૬—

તુરણમતુરણાં વિશામઘર્જુવેળામ્ ।

સમૈતુ વિશ્વતો યગો અન્તઘસ્ત કૃતં મમ ॥ (મં. ૨)

“ ઉતાવળ કરનારા, સુસ્તી રાખનારા અને કુદરતોને
દૂર ન કરનારા, આ જે ત્રણ પ્રકારના લોકો છે તેઓ પોતાની

ઉત્તર સાધી યજ્ઞતા નથી, તેઓ દ્વિભેદાં કુર્ભાગ્નિમાર્ગ રહેશે, તેથી તેમની પાસે રહેનારૂં ધન મારા હાથમાં રહેવા જેવું જ છે અને તે મારા હાથમાં આવી જાય કારણ કે હું પુરુષાર્થ કરું છું. ” તેનો આશય એ છે કે પૂર્વોક્ત ત્રણ દેવવાળા લોકો દ્વિભેદાં કુર્ભાગ્નિમાર્ગ રહેશે, અને વિશ્વના ધનનો જે ભાગ તેમને પ્રાપ્ત થવાનો હતો તે તેમનો ભાગ પુરુષાર્થ લોકોના હાથમાં જાય છે. ઉદાહરણ્યાર્થે માની લે કે જગતમાં ૧૦૦ રા. છે, અને જગતમાં દસ જ માણસો છે. તેમાં પાંચ પુરુષાર્થી છે અને પાંચ પૂર્વોક્ત ત્રણ દેવથી યુક્ત છે. તે તેમાંથી એમ થશે કે ઉક્ત ધન પાંચ પુરુષાર્થી લોકોમાં વહેંચાઈ જશે. અને પાંચ લોકો કુર્ભાગ્નિમાર્ગ સંજ્ઞા રહેશે. આ મંત્રનો આ દૃષ્ટિથી પાઠક વિચાર કરે એ યોગ્ય છે. એક જ મામડામાં કેટલાક લોકો પુરુષાર્થી ધન કમાય છે અને બાકીના લોકો કેટલાક નિર્ધન અવસ્થામાં રહે છે, તેનું કારણ આ મંત્રમાં ઉત્તમ રીતે કહેલ છે.

તૃતીય મંત્રમાં કહેલ છે કે પ્રકાશિત દેવની અમે ઉપાસના કરીએ છીએ અને તેનાથી પશ્ચાત્તઃ ધન અમને મળી શકે છે. ચતુર્થ મંત્રમાં જ આ આશય સ્પષ્ટ થયેલ છે —

યયં જયમ ત્વયા યુજા । (મં. ૮)

” અમે તારી (ઇશ્વરની) સાથે રહેવાથી વિજય પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. ” ઇશ્વરની સાથે રહેવાથી અર્થાત્ ઇશ્વરના ભક્ત બનવાથી વિજય પ્રાપ્ત થાય છે. આ વિજય સાચો વિજય હોય છે. ઇશ્વરના સાચા પરમ ભક્ત થવાથી મોટી શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, આ વિષયમાં પંચમ મંત્રનું કથન આ છે કે —

અજૈવં ત્વા મલિક્ષિતમજૈવમુત સંરુદમ્ । (મં. ૫)

” નખેરિયા મારનારા અર્થાત્ વિવિધ પ્રકારે કુઝવેલા દેનારા અને અટકાયત કરનારા તારા જેવા યજ્ઞને હું છતી લઉં છું. ” અર્થાત્ હું ઇશ્વર ભક્ત હોવાને કારણે હવે મારે માટે સત્ય માર્ગથી વ્યાજબ વધવાને માટે કાંઈ કરું નહિ. હું મારા પુરુષાર્થથી મારી પોતાની ઉત્તર નિઃસંદેહ સિદ્ધ કરીશ. પુરુષાર્થની સિદ્ધતા કરવાના વિષયમાં એક નિયમ છે. તે એ છે કે ધાર્મિક દૃષ્ટિથી નિર્દોષ પુરુષાર્થ અને પ્રયત્ન કરનારો જ છત મેળવે છે, અન્યથા તેનો વિજય જ થાય છે. અધાર્મિકનો થોડો વખત કદાચ વિજય થતો દેખાય તો પણ તેનો નાશ નિશ્ચયી થાય જ છે, આ બાબતમાં યજ્ઞ

મંત્રની યોગ્યતા નિચાર કરવા યોગ્ય છે —

ઉત પ્રદામતિદીવા જયતિ ।

કૃતમિવ શ્વશ્નિ વિચિનોતિ કાલે ॥ (મં. ૬)

” નિઃસંદેહ આવાતસત્ય છે કે (અતિદીવા) અત્યંત વિકટ નિજ્ય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળો પુરુષાર્થી મનુષ્ય (પ્રદાં જયતિ) પ્રદાર કરનારને છત છે, અને (શ્વ-શ્નિ, સ્વ-શ્નિ) પોતાનો આત્મધાત કરનારો મનુષ્ય (કાલે) સમયે પોતાના કૃત કર્મના ફળ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ મંત્રમાં બે શબ્દો વિશેષ મહત્વના છે. તેમનો વિચાર કરવો અત્યંત આવશ્યક છે.

૧ શ્વ-શ્નિ : (સ્વ-શ્નિ) આત્મ ધાત કરનારો મનુષ્ય, જે મનુષ્ય પોતાનો નાશ થાય એવાં કુકર્મો કરતો રહે છે, જેનાથી પોતાની અધોગતિ થાય છે એવાં કુકર્મો ને કરે છે તે આત્મ ધાતકો છે. આત્મધાતકી લોકોની અધોગતિ થાય છે એ વિષયનું વર્ણન ઇશોરપરિવદ્ (ઘા. યજુઃ ૪૦૧) માં છે, ત્યાં પાઠક આ વર્ણન અવશ્ય જુએ.

૨ અતિદીવા : આ શબ્દમાં “ દિવ્ ” માત્ર “ વિજ્ઞ-ગીયા, બ્યવહાર, સ્થિતિ, મોહ, ગતિ, ” ઇત્યાદિ અર્થમાં છે, તેથી “ દીવા ” શબ્દનો અર્થ — “ વિજ્ઞગીયા અર્થાત્ જનની ઇચ્છા કરનારો, બ્યવહાર ઉત્તમ રીતે કરનારો, સ્થિતિ ઇશ્વર ભક્તિ કરનારો, આનન્દ વધારનારો કાર્યો કરનારો, પ્રગતિ કરનારો, ” આ પ્રકારનો થાય છે. “ અતિદીવા ” શબ્દનો અર્થ “ અત્યંત વિજય માટે પુરુષાર્થ કરનારો ” ઇત્યાદિ પ્રકારનો થાય છે. આ પ્રકારનો વિજય કરનારો પોતાના યજ્ઞને અવશ્ય છતી લે છે. આ અર્થે પ્રમાણે પાઠક આ મંત્રનો ઉચિત વિચાર કરે.

દેવ કામ મનુષ્ય

કેટલાક મનુષ્યો દેવ કામ કરનારાં હોય છે. અને કેટલાક અસુર કામ કરનારાં હોય છે. દેવાના જેવી જેમની ઇચ્છા હોય છે તેમને દેવ કામી (કામ = ઇચ્છા) મનુષ્ય કહેવાય અને જેમની રાક્ષસોના જેવી કામના હોય તેઓ અસુર કામી મનુષ્ય સમજવા જેવા છે. આ લોકો શું કરે છે તેનું વર્ણન આ મંત્રમાં કરેલ છે, હવે તે જોઈએ. આ મંત્રમાં શબ્દો નિમ્ન પ્રકારે લખવાથી જનનેનાં લક્ષણો સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

દેવકામઃ ઘનં ન રુણસિ ।

(અસુરકામઃ) ઘનં રુણસિ । (મં. ૬)

“દેવ કામનાવાળો મનુષ્ય પોતાના ધનને પોતાની પાસે જ અટકાવી રાખતો નથી, પરંતુ આસુરી કામનાવાળો મનુષ્ય પોતાનું ધન પોતાની પાસે અટકાવી રાખે છે.” આ મત ભાગ આ બન્નેના વ્યવહારનું સ્વરૂપ જલુજ સારી રીતે દર્શાવે છે. કબૂત્ર લોકો ધનનો સંભ્રમ કરી રાખે છે, તેને વ્યવહારમાં લાડી તેની હેરફેર થવા દેતા નથી, અથવા પોતાના સ્વાર્થ ભોગને માટે રાખી મૂકે છે તેથી તે રાક્ષસી કામનાઓ છે. પરંતુ જે મનુષ્યો દેવી પ્રરતિના હોય છે, તેઓ ધનને પોતાની પાસે કદી અટકાવી રાખતા નથી, પરંતુ પોતાના સરંચનને સર્વ આમ જનતાની જવાબને માટે સમર્પિત કરે છે પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિઓ તેજ કાર્યમાં લગાડે છે, તેથી જ આ લોકો ઉત્તમતા ભાગીદાર ગણાય છે આ વાત આ મતના અર્થમાં કહેલ છે—

સ રાયઃ સ્વધાર્મિઃ સ્વરૂઝતિ । (મ. ૬)

“તેમને સર્વ પ્રકારનાં ધન પોતાની સરંધારક શક્તિઓની સાથે પ્રાપ્ત થાય છે. જે પોતાનું ધન દેવ કાર્યમાં વાપરે છે તેજ વિશેષ ધન પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને તેજ મોટા નિજ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે.”

અહીં દેવ કાર્યને કહેવું એટલે વિચાર કરવો જોઈએ “સાધુ જનોનું પરિનાશ કરેતુ, કુટુંબને કમનસામીનોનાશ કરવો અને ધર્મ મર્ધાણી સ્થાપના કરવી” આ ત્રિવિધ કાર્ય દેવ કાર્ય કહેવાય છે અર્થાત્ આની વિરુદ્ધના જે કાર્યો હશે તે રાક્ષસી અથવા આસુરી કાર્ય સમજવા જોઈએ આ દેવ કાર્ય જે કરે છે અને આ દેવ કાર્યમાં પોતાની શક્તિ અને ધન જે ખર્ચે છે તે દેવ કામ મનુષ્ય સમજવો જોઈએ આથી વિરુદ્ધ કાર્ય કરનારો મનુષ્ય આસુરી કામનાવાળો કહેવાય છે અને તે અવનતિને પ્રાપ્ત કરે છે

ગોરક્ષા

સાતમા મતમાં ગોરક્ષાનું મહત્વ વર્ણવે છે જે કુર્ષતિથી અથવાતો કોઈ સાચો માણે હોય તો તે એક માત્ર ગોરક્ષાનો જ છે જુઓ—

સુરેષા ગમતિ ગોમિઃ તરેમ । (મ. ૭)

“પરણ્ય અવસ્થાની જે શુદ્ધ હીન સ્થિતિ છે તે જામે ગાયોના રક્ષણથી દૂર કરીશું” અર્થાત્ ગાયોની સહાયથી જામે આમી દુરવસ્થા હાવી દઈશું. દેશમાં ઉત્તમ પ્રકારે ગોરક્ષ થાય અને વિપુલ પ્રમાણમાં ફરેકને દૂધ મળે તો દેશની દુરાવસ્થા નિર્મલ દેહ થઈ જશે, મનુષ્યને સુધારવાનો આ એક માત્ર ઉપાય છે—

“વિમ્વે વયેન શ્રુષ્ઠં (તરેમ) । (મ. ૭)

“જામે બાપ જયથી અમારી બૂખ દૂર કરીશું” અર્થાત્ જય દત્તવાદિ ધાન્યનું ભક્ષણ કરીને જ જામે અમારી બૂખનું યામન કરીશું અહીં માંસ વગેરે પદાર્થોનો બૂખની નિવૃત્તિ માટે ક્યાંય ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી આ વાત વિશે કામનામાં રાખવા જેવી છે ગાયનું દૂધ પીતુ અને જય, ધર્મ, યોગ્યા વગેરે ધાન્યનું સંવન કરતુ આ બે રીતો છે જેથી મનુષ્યનું જીવન ઉત્તમ બને છે અને અત્યંત મુખી યજ્ઞશકાય છે હવે અન્તિમ મતના ઉપદેશ જોઈએ—

અક્ષાઃ ફલધર્તૌ દુય દત્ત । (મ. ૮)

“હે યાન, વિદ્યાન, ફળ આપે એવા વિજ્ય અપને આપો” અહીં અક્ષ શબ્દ છે આ શબ્દનો કોષીમાં ‘અ’ નીચે પ્રત છે — “માટીની વચવી ધરી, આધર રત્નકંથ, શાકી, ચક્ર નાજનાની વચલી દાંડી, તોલવાના વજનો, (કર્ક) ભિલામાં, રક્ષાનું રક્ષ, રક્ષા, ઇન્દ્રાક્ષ, સર્પ ગરક, અપ્રમા, યાન, સત્યયાન, વિદ્યાન, તારકયાન, અપ્રમાન, કાલકા (Law) કાલદાની કારવાણ, વિધિનિયમ, અમારા મત પ્રમાણે અહીં આ “અક્ષ” શબ્દ છેલ્લા અક્ષ અને નવા અર્થને વ્યક્ત કરે છે અને એટલા માટે જ તેનો અર્થ યાન વિદ્યાન એવા કરેલો છે

જે અથવા ફીલાની ઉત્તપતિ એકજ વિષ્ણુ ધાત્રી યવાને કારણે “અતિ હીવા” શબ્દનો જે અર્થ દર્શાવેલો છે તેજ “દુય” નો અર્થ અહીં છે “ચિત્તિર્નિવા” એ અર્થ અહીં લેવો વધારે યોગ્ય છે “યાન વિદ્યાનથી અપને ફળ યુક્ત વિજ્ય પ્રાપ્ત થાઓ” એ આ મતભાગનો આશય છે યાન વિદ્યાનથીજ સફળ વિજ્ય પ્રાપ્ત યજ્ઞ શકે છે

નૅમ (સ્ત્રીરિંગા ચાં દ્ય) હ મેશા ગાય દૂધ આપે છે તેમ વિજ્ય એવા હોવા જોઈએ જે વિજ્ય પ્રાપ્ત કરવાથી તેનાં મધુર ફળ ભવિષ્યમાં મળતાં રહે અને તેથી અમારું અધાપતન યજ્ઞ કદી ન થાય એ આશય અહીં

ફલસ્ય ધારયા યા સંનહત્ । (મ. ૮)

મારો કરેલો પુરુષાર્થ યુક્ત કાર્યોની ધારા પ્રવાહ હારા હું સરળતાથી ઉત્કર્ષને પ્રાપ્ત કરે વચ્ચે કોઈ પચુ પ્રકારની અટકાવન રહે નહિ જેઓ યાન વિદ્યાનયુક્ત બનીને આ પ્રમાણે પરમ પુરુષાર્થ કરશે તેઓજ નિઃસ દેહ યજ્ઞના આગિદાર બનશે

પુરુષાર્થથી વિજ્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર આ સંકોતોનો આ પ્રકારે વિચાર કરવો જોઈએ અને યોગ્ય પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ

વર્ચઃ પ્રાપ્તિ સૂક્ત

કાંડ ૩, સૂક્ત ૨૨

(ઋષિ - વસિષ્ઠઃ । દેવતા- વર્ચઃ, વૃહસ્પતિઃ, વિશેદેવાઃ)

હસ્તિવર્ચસં પ્રંથતાં વૃહદ્યજ્ઞો અદિત્યા યત્તન્વિઃ સંવમૂવ ।

તત્સર્વં સમંદુર્ગમિતદ્વિશ્વે દેવા અદિતિઃ સજોષાઃ

॥ ૧ ॥

મિત્રશ્ચ વરુણશ્ચેન્દ્રો રુદ્રશ્ચ ચેતતુ । દેવાસો વિશ્વધાવસસ્તે માંઞ્નતુ વર્ચસા ॥ ૨ ॥

યેન હસ્તી વર્ચસા સંવમૂવ યેન રાજા મનુષ્યેષ્વિપ્સ્વંન્તઃ

યેન દેવા દેવતામગ્રં આપન્તેન મામગ્ર વર્ચસાગ્રે વર્ચસ્વિનં કૃણ

॥ ૩ ॥

યત્તે વર્ચો જાતયેદો વૃહદ્વૈવત્યાહુતેઃ ।

યાવત્સૂર્યસ્ય વર્ચ આસુરસ્ય ચ હસ્તિનઃ ।

તાવન્મે અશ્વિના વર્ચ આ ધંતાં પુષ્કરસ્રજા

॥ ૪ ॥

અર્થ— (યત્ અદિત્યાઃ તન્વિઃ) જે અદિતિના શરીરથી (સંવમૂવ) ઉત્પન્ન થયે છે તે (હસ્તિવર્ચસં વૃહત્ યજ્ઞઃ) હાથીના બળના જેવો મહાન યજ્ઞ (પ્રયજ્ઞ) પ્રસરે. (તત્ એતત્) તે આ યજ્ઞ (સર્વે સજોષાઃ વિશ્વે દેવાઃ અદિતિઃ) સર્વ એક થિત બનેલા દેવા અને અદિતિ (માં સઘં સઘં) અને આપે છે. (૧)

(મિત્રઃ ચ વરુણઃ ચ ઇન્દ્રઃ ચ રુદ્રઃ ચ) મિત્ર, વરુણ, ઇન્દ્ર અને રુદ્ર (ચેતતુ) ઉત્સાહ આપે (તે વિશ્વધાવસઃ દેવાઃ) તે વિશ્વના ધારક દેવ (વર્ચસા મા ઞ્નતુ) તેજથી મને યુક્ત કરે. (૨)

(યેન વર્ચસા હસ્તી સંવમૂવ) જે તેજથી હાથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. અને (યેન મનુષ્યેષુ અપ્તુ ચ અપ્તઃ રાજા સંવમૂવ) જેના તેજથી મનુષ્યોમા અને પાણીમા રાજા થયેલ છે, અને (યેન દેવાઃ અગ્રે દેવતાં આપન્) જે તેજથી દેવોએ પહેલાં દેવત્વ પ્રાપ્ત કર્યું, (તેન વર્ચસા) તે તેજથી, હે અશ્વિ ! (માં અઘ વર્ચસ્વિનં કૃણુ) મને આજે તેજસ્વી બતાવ. (૩)

હે (જાતયેદોઃ) જાતવેદ ! (તે યત્ વર્ચઃ આહુતેઃ વૃહત્ ભવતિ) આહુતિયોથી તારૂં તેજ જે પધે છે (યાવત્ સૂર્યસ્ય, આસુરસ્ય, હસ્તિનઃ ચ વર્ચઃ) અને સૂર્યનું તેમજ આસુરી હાથીનું (મેઘનું) જે બળ અને તેજ હોય છે, હે (પુષ્કરસ્રજો અશ્વિનો) પુષ્પમાળા ધારણ કરનાર અશ્વિનો દેવો ! (તાવત્ વર્ચઃ મ આપતાં) તેટલું તેજ મારે માટે ધારણ કરે. (૪)

ભાવાર્થ— પ્રકૃતિના અદર જે અર્ચ બળ છે, જે બળ હાથી ઇત્યાદિ પશુઓમા ઉતરી આવે છે તે બળ મારામા આવે. સર્વ દેવાઓ એક મત યજ્ઞને મને બળ આપે (૧)

મિત્ર, વરુણ, ઇન્દ્ર અને રુદ્ર આ વિશ્વના ધારક દેવ મને ઉત્સાહ આપે, જ્ઞાન આપે અને મને તેજથી યુક્ત કરે (૨) જે બળથી હાથી સર્વ પશુઓમા બળવાન થયેલ છે, જે બળથી મનુષ્યોમા રાજા બળવાન બને છે અને અશ્વિ તથા બળ પૂર પશુ ચોતાનું રાસન ચલાવે છે, જે બળથી પહેલાં દેવોએ દેવત્વ પ્રાપ્ત કર્યું હતું, તે હે તેજના દેવ ! તે બળ મને આજે પ્રાપ્ત થયો. (૩)

ઉત્પન્ન થયેલાને બળનારા હે દેવ ! અશ્વિમા આહુતિઓ આપવાથી જે તેજ વધે છે, જે તેજ અર્ચમા છે, જે અસુરોમા તથા હાથીઓમા અને મેધોમા છે, હે અશ્વિનો દેવો ! તે તેજ મને આપો. (૪)

૩૬ [અથર્વ ઋગ્. બા. ૨]

વાયુગતંત્રા પ્રવિદ્યધ્વજુર્ણવાસમશ્રુતિ ।
 તાર્યત્તમેત્તિન્દ્રિયં મયિ તદ્દંસ્તિતર્પણમ
 હસ્તી મુગાણી મુપદ્વામતિષ્ઠાવોન્મૂવ હિ ।
 તમ્ય મગેન્ વર્ચમામિ વિશ્વામિ મામહમ

॥ ૫ ॥

॥ ૬ ॥

અર્થ—(વાયુ ગતત્રા પ્રવિદ્ય) નેટલી દ્વર આરે દિશાઓ છે (વાયુ વજ્રુ સમશ્રુત) નેટ
 દ્વર મુખી દિશ દેલાય છે, (તાર્યત્ત મયિ તત્ત દસ્તિતર્પણમં દન્દ્રિયં) નેટલુ આશમા તે દાયિયોના જે
 ઇન્દ્રિયોનું બળ (સં પેતુ) એકદુ યાઉને મળે (૫)

(હિ સપદ્વા મુગાણી) જેથી રીતે ધારી રીતે બેસનારા વજ્રુઓમા (હસ્તી મતિષ્ઠાવાન્ મૂવ) દાય
 ધવો જ પ્રતિષ્ઠવાન્ થએલો છે, (તમ્ય મગેન્ વર્ચમા) તેના અર્થમાં અને તેજની સાથે (અહં માં અમિ
 વિશ્વામિ) હું અને પોતાને અભિપેક્ષે કહું છું. (૬)

ભાષા— આર દિશાઓ નેટલી દ્વર મુખી દેશાંબી છે, નેટરે મુખી દ્વર આરી નજર બળ છે, તેણે દ્વર મુખી માતૃ
 સામ્યની પ્રમાણ દેલાય (૫)

જેના રીતે દાયી વજ્રુઓમા પદ્વાજ બળવાન છે, તેડું બળ અને એવર્ધનું પ્રાપ્ત કરે છે (૬)

વર્ચઃ પ્રાપ્તિ સૂક્ત

શાકાહારથી બળ વૃદ્ધિ

શરીરનું બળ તેજ, આરોગ્ય, વીર્ય વગેરે વધારવાના
 સબધનો ઉપદેશ આપનાર આ સૂક્ત છે. પ્રજીવિઓમાં દાયી
 નું શરીર (દસ્તિતર્પણ ન ૧) ધતુ મોડું અને બળ
 વાન હોય છે. દાયી શાકાહારી પ્રાણી છે તેનો આદર્શ વેરે
 અહીં લીધો છે. સિદ્ધ અને સાધનો આદર્શ લીધો નથી આથી
 સ્થિતિ થાય છે કે મનુષ્ય શાક ભોજુ હોવા છતાં પોતાનું
 બળ વધારે અને બળવાન અને શાકાહાર કરનારી વેદની
 આદા આ સૂક્ત દ્વારા અપ્રવક્ષતાથી વ્યક્ત થયેલી છે એ
 વાત પછે અહીં રમરજુમાં રાખે

બળ પ્રાપ્તિની રીત

‘ અદિતિ ’ પ્રકૃતિનું નામ છે તે મૂળ પ્રકૃતિમાં ધતુજ
 બળ હોય છે, આ બળને લીધેજ પ્રકૃતિને “ અદિતિ ”
 અર્થાત “ અ-દી-ત ” કહે છે આ પ્રકૃતિના જ સ્થૂં ચદ
 વગેરે દેવો પુત્રો છે એમવા માટે જ આ પ્રકૃતિને દેવોની

માતા સ્થાપિ દેવોની માતા કહેવામાં આવે છે મૂળ પ્રકૃતિનું
 જ બળ વિવિધ દેવોમાં વિવિધ રીતે પ્રગ્ન થએલ છે.
 સર્વમાં તેજ, વાયુમાં જીવન, જળમાં શીતળતા, વગેરે ગુણો,
 આ દેવોની માતા અદિતિ તરફથી જ તેમને મળેલા છે તેથી
 પ્રથમ મનમાં કહ્યું છે કે, “ આ સર્વ દેવો દ્વારા મને
 પ્રકૃતિનું એ અમર્ષાદ બળ પ્રાપ્ત થાએ (મ. ૧) ”
 ખરેખર મનુષ્યને જે બળ પ્રાપ્ત થાય છે તે પૃથ્વી, તેજ,
 આપ, વાયુ પ્રભૃતિ દેવોની સહાયથી જ પ્રાપ્ત થાય છે,
 બીજી કોઈ રીતે પ્રાપ્ત થતું નથી. આ બળ પ્રાપ્ત કરવાની
 પદ્ધતિ રીત હોય છે આ દેવોની સાથે સમ્બંધ વધારવાથી
 અપજ્ઞા શરીરનું બળ વજ્રુ વધવા મડિ છે. પ્રાણીમાં તરડ,
 વાયુમાં બળજી કરડું, અથવા રમત રમીને, તાકમાં શરીરને
 તપાવવાથી અર્થાત શરીરની આમગીની સાથે આ દેવો સાથેનો
 સમ્બંધ વધારવાથી બળ વધે છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે
 તદન નાના મકાનમાં ગૌષાક રહેવાથી બળ વધે છે

બીજો મંત્ર કહે છે કે, “ (મિત્ર) સ્પર્ (વરુણ) પ્રવાહોની સાથે યોગ્ય પ્રમાણમાં થતા દે, આમ કરવાથી બળ દે, (દન્દ્ર) નિષ્કૃત (રુદ્ર) અગ્નિ અથવા વાયુ એ વિશ્વધારક દેવો મારી શકિત વધારે, ” (મ. ૨) એ તેમના રસપૂર્ણ અમૃત પ્રવાહ રૂપી છાનથી આપણો સમઘ છૂટી મન્ય તે દેવો અમારી શકિત શી રીતે વધારી ચક્રશે ? આથી મળ વધારનારાઓ માટે એ ઉચિત છે કે તેઓ પોતાના શરીરની આમંત્રિને સંબંધ આ દેવોના અમૃત કરશે.

જ્ઞાન અને શૌર્યની તેજસ્વિતા

કાંડ ૩, સૂક્ત ૧૯

(ઋષિઃ- યજ્ઞિઃ । દેવતા- વિષ્ણુદેવા, ચન્દ્રમા, ઇન્દ્ર,)

સંશિતં મ દ્વદ્ વ્રણ સંશિતં વીર્યં ચલમ્ ।

સંશિતં ક્ષત્રમજરંમસ્તુ જિષ્ણુર્યેપામસ્મિ પુરોહિતઃ

॥ ૧ ॥

સમહમેર્ષાં રાદ્રં સ્વામિ સમોર્જો વીર્યં ચલમ્ ।

વૃશ્વામિ કાઠૂર્ણાં વાહનનેનં હવિષાહમ્

॥ ૨ ॥

નીચૈઃ પંથન્તામધેરે ભવન્તુ ચે નઃ સૂરિ મધવાનં પૂતન્યાન્ ।

ક્ષિણામિ વ્રહ્મણામિત્રાનુજ્ઞયામિ સ્વાનુહમ્

॥ ૩ ॥

અર્થ— (મે દ્વદ્ વ્રણ સંશિતં) મારૂં આ જ્ઞાન તેજસ્વી બન્યું છે અને મારૂં આ (વીર્યં ચલં સંશિતં) વીર્ય અને બળ તેજસ્વી બન્યું છે (સંશિત ક્ષત્રમજરંમસ્તુ) તેનું તેજસ્વી બનેલું ક્ષાત્રબળ કદી ક્ષીણ ન થાય, (ચેપા જિષ્ણુ. પુરોહિત અસ્મિ) જેનો હું વિજયી પુરોહિત છું (૧)

(અહ વર્ષાં રાદ્રં સંસ્વામિ) હું એમના રાષ્ટ્રને તેજસ્વી બનાવું છું. એમનું (ઓર્જઃ વીર્યં ચલં સંસ્વામિ) બળ, વીર્ય અને સૈન્ય તેજસ્વી બનાવું છું. અને (અનેનં હવિષા) આ હવનથી (કાઠૂર્ણાં વાહનુ વૃશ્વામિ) શત્રુઓના બાહુઓને હું કાપુ છું. (૨)

તે શત્રુઓ (નીચૈઃ પંથન્તામ્) નીચે પછડાય, (અધરે ભવન્તુ) તેઓ અવનત થાય, (ચે ન મધવાનં સૂરિ પૂતન્યાન્) જે અમારા ધનવાન અને વિદ્વાન પર સેનાથી ચડાઈ કરે (અહં વ્રહ્મણા અમિત્રાન્ ક્ષિણામિ) હું મારા જ્ઞાનથી શત્રુઓને ક્ષીણ બનાવું છું અને (સ્વાનુ ઉજ્ઞયામિ) પોતાના લોકોને ઉપર ઉઠાવું છું (૩)

ભાવનાર્થ— હું જે રાષ્ટ્રનો પુરોહિત છું તે રાષ્ટ્રનું જ્ઞાન એ તેજસ્વી બનાવ્યું છે અને શૌર્ય, વીર્ય પણ અધિક તીવ્ર બનાવ્યું છે જેથી રાષ્ટ્રનું ક્ષાત્રતેજ કદી પણ ક્ષીણ થાય નહિ (૧)

હું આ રાષ્ટ્રનું તેજ વધાવું છું અને તેણે સારીરિક બળ, પ્રક્રમ અને ઉત્સાહ પણ વધાવે છે તેનાથી હું શત્રુઓના બાહુઓને કાપુ છું (૨)

જે શત્રુઓ અમારા ધનિકો તથા અમારા જ્ઞાનીઓ પર સૈન્યની સાથે હુમલો કરે છે તેઓ અનોખતિને પ્રાપ્ત થશે કારણ કે હું મારા જ્ઞાનથી શત્રુઓનો નાશ કરે છું અને તેથી અમારા લોકોને ઉત્તમ બનાવુ છું (૩)

તીક્ષ્ણીયાંસઃ પરશોરઘ્નસ્તીક્ષ્ણતરા ઉત ।

દન્દ્રસ્ય વજ્રાતીક્ષ્ણીયાંસો યેષામસ્મિં પુરોહિતઃ

॥ ૪ ॥

ઘણમદમાયુધા સં સ્યામ્યેષાં રાદ્રં મુર્ધારં વર્ધયામિ ।

एषां क्षत्रमजरमस्तु जिष्ण्वेष्टेषां चित्तं विश्वेऽवन्तु देवाः

॥ ૫ ॥

उद्धर्पन्तां मघवन्वार्जितान्युद्धीराणां जयतामेतु घोषः ।

पृथग्घोषोऽलुलपः केतुमन्त उद्धीरताम्

वृषा दन्द्रजपेष्टा मरुतो यन्तु सेनया

॥ ૬ ॥

प्रेता जयन्ता नर उग्रા વઃ સન્તુ ગ્રાહવઃ

તીક્ષ્ણેવોઽલ્પધન્યનો હતોગ્રાપુધા અચ્છલાનુગ્રાહવઃ

॥ ૭ ॥

અર્થ — (પરશોર તીક્ષ્ણીયાંસઃ) કુદારીથી અધિક તીક્ષ્ણ, (ઉગ અગ્ને. તીક્ષ્ણતરાઃ) અને અગ્નિથી પણ અધિક તીક્ષ્ણ, (દન્દ્રસ્ય વજ્રાત તીક્ષ્ણીયાંસઃ) ઇન્દ્રના વજ્રથી પણ અધિક તીક્ષ્ણ તેમનાં અસ્ત્રો યાઓ. (યેષાં પુરોહિતઃ અસ્મિ) જેમનો હું પુરોહિત છું (૪)

(અહં ઇષાં આયુષા સંવયામિ) હું એમના આયુષ્યને ઉત્તમ રીતે તીક્ષ્ણ બનાવું છું (ઇષાં રાદ્રં મુર્ધારં વર્ધયામિ) એમનું રાદ્ર ઉત્તમ વીરતાથી સુકત બનાવીને તેને વધાઈ છું. (વિશ્વેદેવાઃ ઇષાં ચિત્તં અવન્તુ) મર્વ દેવ એમના ચિત્તને ઉત્સાહયુક્ત બનાવે. (૫)

હે (મઘવન્) ધનવાન ! એમનું (વાર્જિનાનિ ઉદ્ધર્પન્તાં) બળ ઉત્તેજિત યાઓ, (જયતાં વીરીણાં ઘોષઃ ઉત પતુ) વિજય મેળવનારા વીરોના જયધ્વજ ઉપર ચઢે ચઢે (કેતુમન્તઃ અલુલપઃ ઘોષાઃ) જયધ્વજ લઇને ચઢાઈ કરનારા વીરોનો સઘ સજ્જનો યોધ (પૃથક્ ઠન્ ઈરતામ્) છુટો છુટો હોયે ચઢે. (દન્દ્રજપેષ્ટા મરુતાઃ દેવાઃ) ઇન્દ્રના પ્રમુખપદ નીચે મરૂત દેવ (સેનયા યન્તુ) પોતાની સેના સાથે ચાલે. (૬)

હે (નરઃ) લોકો ! (પ્ર હત આગળ ચાલો (જયત) છો, (વઃ ગ્રાહવઃ ઉગ્રાઃ સન્તુ) તમારા બાહુ શૌર્યથી સુકત યાઓ. હે (તીક્ષ્ણેવઃ) તીક્ષ્ણ બાણવાળા વીરો ! હે (ઉગ્રાયુધાઃ ઉગ્રગ્રાહવાઃ) ઉગ્ર આયુધવાળા અને બળયુક્ત બૂલઓવાળા (અ-વલ્પધન્યનઃ અચ્છલાન્ હત) નિર્બળ ધનુધ્વજાળા નિર્બળ સનુઓને મારો. (૭)

ભાષાર્થ — ને રાદ્રનો હું પુરોહિત છું તે ઇન્દ્રના સંસ્થાને પરચી પણ અધિક તીક્ષ્ણ અગ્નિથી પણ અધિક દાહક અને ઇન્દ્રના વજ્રથી પણ અધિક સદાશ રો બનાવ્યા છે. (૪)

૧. એમના સંસ્થાનેને અધિક તીક્ષ્ણ બનાવું છું તેના રાદ્રમાં ઉત્તમ વીર ઉત્તમ કરીને આગળ વધાવું છું. એમના શૌર્યને કદી શીતુ ન થનાર અને સઘ વિજયી બનાવું છું સર્વ દેવાઓ એમના ચિત્તને અધિક ઉત્સાહયુક્ત કરે. (૫)

૨. પ્રેતા ! એમનું બળ ઉત્સાહથી 'મર્વ' યાઓ, એમના વિજયી વીરોના જયધ્વજના પોષાકથી આપ્ત આકાશ બરાહ બધ. પૃથક્ ઇન્દ્રને વિજય મેળવનારા તેમના વીરોના સન્દો અવગ્ર સહાયક. ને પ્રેતાને ઇન્દ્રના પ્રમુખ પદ નીચે મરૂતોની સેના વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, તેજ પ્રમુખે એમની સેના પણ વિજય મેળવે. (૬)

૩. વીરો ! આગળ વધો અને વિજય પ્રાપ્ત કરો તમારા બાહુ ઉગ્રાયુક્ત બનાવો તીક્ષ્ણ યાઓ, પ્રેતાથી સંસ્થાને અને સમર્થ બાદ્યોને ખાણ કરીને તમારા સનુઓને નિર્બળ બનાવીને તેમને કાપી નાખો. (૭)

અર્ધસૃષ્ટા પરાં પત્ત શરંભ્યે વ્રજસંશિતે ।

જયમિત્રાન્ન પંથસ્વ જુહોષાં વરંવરં મામીપાં મોચિ કશ્ચન

॥ ૮ ॥

અર્થ—હે (વ્રજ સંશિતે શરંભ્યે) જ્ઞાનદ્વારા તેજસ્વી બનાવેલ શસ્ત્ર ! (અવસૃષ્ટા પરાપત) તને મુક્ત કરેલ છે તું દૂર સુધી જા, અને (અમિત્રાન્ન જય) શત્રુઓને જીતી લે (પ્ર પંથસ્વ) આગળ વધ (પપા વરંવરં જહિ) આ શત્રુઓના પ્રમુખ વીરોને મારી નાખ. (અમીપા કશ્ચન મા મોચિ) એઓમાથી કોઈ પણ ન બચી જાય. (૮)

ભાવાર્થ—જ્ઞાનથી તેજસ્વી બનેલા શસ્ત્રો જ્યારે વીરોની પ્રેરનાથી છાડવામાં આવે છે ત્યારે તે દૂર સુધી જઈને શત્રુઓ પર પડે છે અને શત્રુઓના નાશ કરે છે. તે વીરો ! શત્રુઓ પર ચડાઈ કરો અને શત્રુઓના મુખ્ય મુખ્ય વીરોને નુકસાન મારી નાખો તેમની એવી કતા કરો કે તેઓમાથી કોઈ પણ બચી જાય નહિ (૮)

જ્ઞાન અને શૌર્યની તેજસ્વિતા

રાષ્ટ્રીય ઉત્થતિમાં પુરોહિતનું કર્તવ્ય

રાષ્ટ્રમા આદિશ્ય, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને નિપાદ આ પાંચ વર્ગ હોય છે તેમા આદિજોનું કર્તવ્ય પુરોહિતનું કાર્ય કરવાનું છે. પૂર્ણહિન કરનારને પુરોહિત નામ આપવામાં આવે છે. યજ્ઞમાનનું પુરેપુરું હિન કરવાનું કાર્ય કરનારો પુરોહિન હોયો. જોઈએ જ્યારે સમગ્ર રાષ્ટ્રનો નિચાર કરવાનો હોય છે ત્યારે સમગ્ર રાષ્ટ્ર યજ્ઞમાનને સ્થાને છે અને સર્વ આદિશ્ય જાતિ પુરોહિતના સ્થાનપર ગણાય છે આથી સ પૂર્ણ રાષ્ટ્રનું પૂર્ણહિત કરવાનો ભાર સમગ્ર પુરોહિત વર્ગ પર આવી જાય છે જ્ઞાનની જ્યોતિ સર્વ રાષ્ટ્રમાં પ્રજ્વલિત કરીને તે જ્ઞાન દ્વારા રાષ્ટ્રનો અભ્યુદય અને નિ શ્રેયસ સિદ્ધ કરવાનું પુરોહિતનું કર્તવ્ય છે આ કર્તવ્ય આ સૂક્તમા ૨૫૯ શ્લોકમાં વર્ણન કરેલ છે રાષ્ટ્રના આદિજો આ સૂક્તનું મનન કરે અને પોતાનું કર્તવ્ય જાણીને તેને બરાબર નભાવે

આ સૂક્તના નામિ રસિજ છે, અને વસિહ નામ અહનિહ આદિજોનું મુદ્રેસિદ્ધ છે આ દૃષ્ટિથી પણ આ સૂક્તનું મનન આદિજોએ કરવું જોઈએ હવે સૂક્તનો આશય જોઈએ—

આદતેજની જ્યોતિ

રાષ્ટ્રમા આદતેજની જ્યોતિ વધારવી અને તે જ્યોતિ દ્વારા રાષ્ટ્રની ઉત્થતિ કરવાનું કાર્ય સર્વથી મહત્વનું અને

અત્યંત આવશ્યક છે આ રિપયમા આ સૂક્તનું કથન આ પ્રમાણે છે—

મે દ્વ વ્રજ સંશિતમ્ । (મ ૧)

વ્રજણા અમિત્રાન્ન સિન્ધામિ । (મ ૩)

વ્રજયામિ સ્વાન્ અહમ્ । (મ ૩)

અવસૃષ્ટા પરાપત શરંભ્યે વ્રજસંશિતે । (મ ૮)

જય અમિત્રાન્ । (મ ૮)

“ મારા પ્રજાના આ રાષ્ટ્રનું જ્ઞાનતેજ યમકે છે જ્ઞાનના પ્રનાયથી શત્રુઓનો નાશ કરે છું, અને તે જ્ઞાનથી હું મારા રાષ્ટ્રના લોકોની ઉત્થતિ કરે છું જ્ઞાન દ્વારા ઉત્થાન થયેલુ શસ્ત્ર દૂર સુધી પરિજામકારક અને છે તેનાથી શત્રુઓને જીતી લે. ”

આ મત ભાગ રાષ્ટ્રમા અહતેજના કાર્યનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે. જ્ઞાન રાષ્ટ્રીય ઉત્થતિમા ધણો મોટો ભાગ ભજવે છે જગતમાં ધણાં રાષ્ટ્રો છે પરંતુ તેઓમા તેજ રાષ્ટ્ર અમ્. ભાગમાં હોય છે જે જ્ઞાનથી વિરોધ સમ્પન્ન છે જે જ્ઞાન ન હોય તો અભ્યુદય અશક્ય છે જે ઉત્થતિનું વિરોધક કોઈ તત્ત્વ હોય તો તે એક માત્ર અજ્ઞાન જ છે અજ્ઞાનથી બંધન થાય જ્યારે જ્ઞાનથી બંધનથી મુક્તિ મળે છે બંધનોના નાશ થાય છે તેથી રાષ્ટ્રમાં જે આદિજો હોય તેમનું એ કર્તવ્ય છે કે તેઓ પોતે જો જ્ઞાન સમ્પન્ન અને જ પરંતુ પોતાના

રાષ્ટ્રના કાકા લોકોને પણ જ્ઞાન સંપન્ન બનાવે. દશવિદ્યો, યજુર્વેદ અને યજુર્વેદને પણ જ્ઞાન હોવું આશ્ચર્ય છે. તેમના બ્યસાપોને ઉત્તમ રીતે નિભાવવા માટે યજુર્વેદની પરમ આચર્યકતા છે.

જ્ઞાનથી સત્ત્વ જોયું છે અને પોતાના દિવકારી મિત્ર કેળું છે તેનો નિશ્ચય થાય છે. પોતાના જ્ઞાનથી રાષ્ટ્રના સત્ત્વજોને જનબુદ્ધિ અને તેમને દૂર કરવા માટે જ્ઞાનથીજ ઉપાય યોજના કરવી જોઈએ આ ઉપાય યોજના કરવાનું કાર્ય બાહ્યજોનું પરમ કર્તવ્ય છે સત્ત્વજોપર ક્યારે દુષ્ટો કરશે, સત્ત્વજોના સાક્ષાત્કો કેવા પ્રકારનાં છે, તેમનાથી આપણું સંબંધો અધિક પ્રભાવશાળી શી રીતે બનાવવા, યજુર્વેદ સંબંધો જેટલો દૂર સુધી પોતાનો પ્રભાવ પાડે તેનાથી આપણું અસ્તિત્વ વધારે દૂર સુધી ફેરી રીતે પ્રભાવ પાડે વગેરે વાનો જ્ઞાનથી જ સિદ્ધ થઈ શકે છે આપણા રાષ્ટ્રમાં આ બાબતની સિદ્ધતા કરવાનું બાહ્યજોનું કર્તવ્ય છે. અર્ધાંત્ર બાહ્યજો પોતાના જ્ઞાનથી તેનો વિચાર કરે અને પોતાના રાષ્ટ્રમાં જેવી પ્રેરણા કરે જેથી રાષ્ટ્રની અંદર ઉત્કટ પરિવર્તન થઈ જાય, આ બાબત નિમ્નલિખિત મંત્રમાં કહેલો છે.

અવચ્છેદા વરાવત શરણ્યે પ્રલસંચિતે । (મં. ૮)

“જ્ઞાનથી તીક્ષ્ણ બનેલાં સંબંધો સત્ત્વજો પર પડે.” તેમાં જ્ઞાનથી ઉત્તેજિત પ્રેરિત અને તીક્ષ્ણ બનેલાં સંબંધો અધિક પ્રભાવશાળી હોવાનું વર્ણન છે અન્ય દેશોનાં સંબંધો જોઈને, તેમનો વેગ જાણીને, તેમના પરિણામો અનુભવ કરીને જ્યારે તેમનાથી વધારે વેગ વાળાં અને અધિક પ્રભાવ શાળી સંબંધો પોતાના રજના વીરોને આપવામાં આવે તો અન્ય પરિસ્થિતિ સમાન દેશક જનાં પોતાનો જય નિશ્ચયથી યશ જ તેમાં કેહવું પણ જાતનો સંદેહ નથી જ.

પુરોહિતની પ્રતિષ્ઠા

“જે રાષ્ટ્રનો હું પુરોહિત છું તે રાષ્ટ્રનું જ્ઞાન, વીર્ય, જય પરાક્રમ સૌંદર્ય, ધૈર્ય, વિજયી ઉત્સાહ કદી ફોજી ન થાય.” (મં. ૧)

“જે રાષ્ટ્રનો હું પુરોહિત છું તે રાષ્ટ્રનું પરિક્રમ, ઉત્સાહ, વીર્ય અને જય હું વધારું છું અને સત્ત્વજોનું જય પડાઉં છું.” (મં. ૨)

“જે સત્ત્વજો અમારા પૈસાદાર વૈરમ અને જ્ઞાની બાહ્યજોના પર અર્ધાંત્ર અમારા દેશના યુદ્ધ ન કરનારા લોકોપર, સૈન્યની

સાથે દુષ્ટો કરશે તેમનો હું મામ જ્ઞાનથી તાથ કરીશ, અને મારા રાષ્ટ્રના લોકોને મામ જ્ઞાનનાં જગ્યા ઉપર ઉઠાવું છું.” (મં. ૩)

“જેનો હું પુરોહિત છું તેનાં સંબંધો હું અધિક તેજ બનાવું છું.” (મં. ૪)

“તેમનાં સંબંધો હું અધિક ફરદાર તીવ્ર બનાવું છું. ઉત્તમ વીરોની સંખ્યા આ રાષ્ટ્રમાં વધારીને આ રાષ્ટ્રની ઉમ્મિદ કરી છું અને તેનું સૌંદર્ય વધારું છું.” (મં. ૫)

આ મંત્ર આમ પુરોહિતનાં રાષ્ટ્રીય કર્તવ્યોનું જ્ઞાન અસંદિગ્ધ સ્પષ્ટ દ્વારા આપે છે. પુરોહિતનાં આ કર્તવ્યો છે. પુરોહિત દશવિદ્યો જ્ઞાનવિદ્યા શીખવે, વૈરપોને વેપાર વજીર કરવાનું જ્ઞાન આપે અને યુદ્ધદિને કારિગીરી કરવાનું વિદ્યાજ્ઞ આપે અને બાહ્યજોને આ પ્રકારના વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી મુક્ત કરે. આ પ્રમાણે ચારે વજોને તેજસ્વી બનાવીને સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર પોતાની જ્ઞાન શક્તિથી કરે. જે પુરોહિત આ કર્તવ્યો પાર પાડશે તેઓ જ વેદની દૃષ્ટિએ સાચા પુરોહિત છે. જે પડીને પુરોહિતનું કાર્ય કરી રહ્યા છે તેઓ આ સૂત્રને વિચાર કરે અને પોતાનાં કર્તવ્યનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે.

યુદ્ધની નીતિ

જ, સાત અને આઠમા મંત્રમાં યુદ્ધ નીતિનો ઉપદેશ આ પ્રમાણે કરેલ છે. “વીરના કાક્ષા પોતાપોતાના જન ઉદ્ધારને યુદ્ધનીતિ જ્ઞાનાગારા અને આનાં પૂરક વિજય સૂચક સંબંધો ધોષ કરવા કરતા સત્ત્વ સેનાપર કુમરો કરે અને વિજય પ્રાપ્ત કરે. જે રીતે ધન્વના પ્રસુખપદ તથા મરુતોના વજીર સત્ત્વજોપર કુમરો કરીને વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, તેજ પ્રારે પોતાના રાજના તથા સેનાપતિના આધિપત્યમાં રહીને અમારા વીરો સત્ત્વજોપર કુમરો કરે અને વિજય પ્રાપ્ત કરે.” (મં. ૬)

“વીરો! આજળ વધે, તમારા જાદુ પ્રભાવશાળી થાઓ. તમારાં સંબંધો સત્ત્વજોનાં સંબંધો કરતાં વધારે તીક્ષ્ણ હો તમારાં શક્તિ રાષ્ટ્રની શક્તિ કરતાં અધિક પરાક્રમ પ્રકાશિત કરવેથી થાઓ આ પ્રમાણે યુદ્ધ કરનાં કરતાં તમારા નિર્ભય સત્ત્વજોને મારી નાખો.” (મં. ૭)

“જ્ઞાનથી ઉત્તેજિત થાઓ તમારાં સંબંધો સત્ત્વજોનો તાથ કરે, એવાં તીક્ષ્ણ સંબંધોથી હું સત્ત્વજોને વિનાશ કરે.”

(મં. ૮)

આ ત્રણ મંત્રોમાં આટલો ઉપદેશ આપીને પછી આફમા મંત્રના અન્તમાં અત્યંત મહત્વની યુદ્ધનીતિ કહી છે જે શબ્દો ભેદા ભેદા છે—

(૧) જહોવાં વરં વરં,

(૨) મા ડમોપાં મોચિ કચ્ચન ॥ (મં. ૮)

“ આ શત્રુઓના મુખ્ય મુખ્ય પ્રમુખ વીરોને મારી નાખો અને તેઓમાંથી કોઇ બચે નહિ તેની કાળજી રાખો. ” આ બે ઉપદેશ યુદ્ધના વિષયમાં અત્યંત મહત્વના છે. શત્રુસેનાની ટુકડીઓના જે સંચાલક અને પ્રમુખ વીર હોય તેમનો વધ કરવો જોઇએ. પ્રમુખ સંચાલકોમાંથી કોઇ પણ ન બચે આવી તેવારી હોય અને આવી પરિસ્થિતિ થાય તો શત્રુની

સેના ધણીજ સહેલાઇથી દારી જશે. આ યુદ્ધનીતિ ધણીજ મનન કરવા યોગ્ય છે.

પોતાની સેનામાં એવા વીર રાખવા જોઇએ કે જે શત્રુઓના વીરોને ચૂંટી ચૂંટીને મારી નાખવામાં તત્પર હોય. જ્યારે આ વીરોનો વધ થાય અને શત્રુસેનાના પ્રમુખ વીરોનો વધ થાય ત્યાર પછી અન્ય સેનાપર કુમરો કરવાથી તે શત્રુસैन्यને પરાભવ થવામાં જરાપણુ ટીક થશે નહિ.

જે પાછા રાષ્ટ્રદિતની દૃષ્ટિથી પોતાનું કર્તવ્ય વિચારે છે અને કરે છે તેઓ આ સૂક્તનું મનન અધિક કરે અને રાષ્ટ્ર વિષયક પોતાનું કર્તવ્ય જાણી લે અને તેને આચરણમાં ચૂકીને પોતાના રાષ્ટ્રનો અભ્યુદય કરે.

તેજસ્વીપણું અને તે સાથે અભ્યુદય

કંઠક ૩, સૂક્ત ૨૦

(ઋષિઃ—વસિષ્ઠઃ । દેવતા—અગ્નિઃ, વસ્ત્રોક્તદેવતા)

અયં તે યોનિર્ઋત્વિયો યતો જાતો અરોચથાઃ ।

તં જ્ઞાનન્નમ્ આ રોહાર્ધા નો વર્ધયા ર્યમિ

॥ ૧ ॥

અગ્રે અચ્છાં વવૃહ નઃ પ્રત્યઙ્ નઃ સુમનાં મવ ।

પ ણો યચ્છ વિજ્ઞાં પતે ધનુદા અંસિ નૃસ્ત્વમ

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે અગ્નિ ! (અયં તે ઋત્વિયઃ યોનિઃ) આ તારૂં ઋતુઓની સાથે સંબંધ રાખનારું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. (યતઃ જાતઃ અરોચથાઃ) જેનાથી પ્રગટ થઇને તું પ્રકાશિત થયો છે. (તં જ્ઞાનન્ આરોહ) તેને જાણીને તું ઉપર ચઢ, (અગ્ર નઃ ર્યમિ વર્ધય) અને અમારે માટે ધનને વધાર. (૧)

હે અગ્નિ ! (વૃહ નઃ અચ્છ વદ) અહીં અમારી સાથે સારી રીતે વાત કર અને (પ્રત્યઙ્ ન સુમનાઃ મવ) અમારી સામે આવીને અમારે માટે ઉત્તમ લાગણીવાળો થા. હે (વિજ્ઞાંપતે) પ્રભુઓના સ્વામી ! (નઃ પ્રયચ્છ) અમને દાન આપ, કારણ કે (ત્વં નઃ ધનુદાઃ અંસિ) તું અમારો ધન દાતા છે. (૨)

ભાવાર્થ— હે અગ્નિ ! ઋતુઓની સાથે સંબંધ રાખનારું આ તારૂં ઉત્પત્તિ સ્થાન છે. જ્યાંથી તારો જન્મ થતાની સાથેજ તું પ્રકાશિત થયો. પોતાના ઉત્પત્તિસ્થાનને જાણતાં જ ઉત્તમ બન અને અમારા ધનની વૃદ્ધિ કર (૧)

હે અગ્નિ ! અહીં સ્પષ્ટ વાણીથી બોલ, અમારી સમક્ષ ઉપસ્થિત થઇને તું અમારી પ્રત્યે ઉત્તમ લાગણીવાળો થા, તે પ્રભુઓના પાલક । તું અમને ધન આપનારો છે તેથી તું અમને ધન આપ (૨)

પ ણોં યચ્છત્વર્ચમા પ મગા પ્ર ઘૃહસ્પતિઃ ।

પ દેવીઃ પ્રોત સૂતૃતાં રયિં દેવી દધાતુ મે

॥ ૩ ॥

સોમં રાજાન્તમર્વસેડશિં શીર્મિર્હવામહે ।

આશ્રિત્યં વિષ્ણું સૂર્યં વ્રાજાણં ચ વૃહસ્પતિમ્

॥ ૪ ॥

ત્યં નોં અગ્રે અગ્નિર્મિત્રાયં યુજંતં ચ વર્ધય ।

ત્યં નોં દેવ ધાતવે રયિં દાનાય ચોદય

॥ ૫ ॥

ઇન્દ્રવાયૂ ઉમાવિહ સુહેદ હવામહે ।

યથાં નુઃ સર્વે ઇજ્જનઃ સંગત્યાં સુમન્તા અસદ્દાનકામશ્ચ નો મુર્વત

॥ ૬ ॥

અર્યમણં વૃહસ્પતિમિન્દ્રં દાનાય ચોદય ।

ધાતં વિષ્ણું સરસ્વતીં સવિતારં ચ વાજિર્નમ્

॥ ૭ ॥

અર્થ— (અર્ચમા નઃ પ્રયચ્છતુ) આર્થમા દેવ અમને આપે, (અગઃ વૃહસ્પતિઃ પ્ર પ્રયચ્છતુ) અગ અને બૃહસ્પતિ પણ અમને આપે (દેવીઃ પ્ર) દેવીઓ અમને ધન આપે. (ઓત સૂતૃતા દેવી મે રયિં પ્રદધાતુ) અને સરણ સ્વભાવવાળી દેવી અને ધન આપે. (૩)

રાજાસોમ, અગ્નિ, આદિત્ય, વિષ્ણુ, સૂર્ય, બ્રહ્મા અને બૃહસ્પતિને (અવસે શીર્મિઃ હવામહે) અમારી રક્ષા માટે બોલાવીએ છીએ (૪)

હે અગ્નિ ! (ત્વં અગ્નિમિઃ) તું અગ્નિની સાથે (નઃ પ્રણ યજંતં ચ વર્ધય) અમારું જ્ઞાન અને યજ્ઞ વધાર ! હે દેવ ! (ત્વં નઃ ધાતવે દાનાય રયિં ચોદય) અમારા હાની પુરો હાન આપે એ માટે તેમને ધન આપ. (૫)

(ડમૌ ઇન્દ્રવાયૂ) ઇન્દ્ર અને વાયુ બન્ને (સુ-હૈવૌ) ઉત્તમ બોલાવાવા જેવા છે તેથી (હહ હવામહે) તેમને અહીં બોલાવીએ છીએ (યથા નઃ સર્વે ઇજ્જનઃ) જેથી અમારા બધા લોકો (સંગત્યાં સુમન્તાઃ અસત્) સંગતિમાં ઉત્તમ મન વાળા થાય. (ચ નઃ) અને અમારા લોકો (દાનકામ ભુવન્) હાન દેવાની ઇચ્છા કરનારા થાઓ. (૬)

અર્થમા, બૃહસ્પતિ, ઇન્દ્ર, વાયુ, વિષ્ણુ, સરસ્વતી અને (વાજિર્નમ સવિતારં) વેગવાન સવિતાને (દાનાય ચોદય) અમને હાન આપવાને માટે પ્રેરિત કર. (૭)

બાવાર્થ— આર્થમા, અગ, બૃહસ્પતિ, દેવીઓ તથા વાજેવી એ સર્વ અમને ધન આપે (૩)

રાજા સોમ, અગ્નિ, આદિત્ય, વિષ્ણુ, સૂર્ય, બ્રહ્મા અને બૃહસ્પતિની અમે પ્રાર્થના કરીએ કે તેઓ અમારી મોક્ષ રીતે રક્ષા કરે (૪)

હે અગ્નિ ! તુ અનેક અગ્નિઓની સાથે અમારું જ્ઞાન અને અમારી કર્મ શક્તિ વધાર, હે દેવ ! હાન આપનાર દાતાઓને તેઓ પુષ્કળ દાન આપે એટલા માટે ધન આપ. (૫)

અમે ઇન્દ્ર અને વાયુ એ બન્નેની પ્રાર્થના કરીએ છીએ જેથી અમારા બધા લોકો સંજાનની ભાવના સાથે સજિત બને અને ઉત્તમ મનવાળા બને અને હાન દેવાની ઇચ્છાવાળા યાવ (૬)

અર્થમા, બૃહસ્પતિ, ઇન્દ્ર, વાયુ, વિષ્ણુ, સરસ્વતી અને બળવાન સવિતા એ બધા હાન આપવા માટે અમને પુષ્કળ બોધ આપે (૭)

વાજસ્ય નુ પ્રસવે સં વંમૂવિમેમા ચ વિશ્વા મુવનાન્યન્તઃ ।

ઉતાદિંસન્તં દાપયતુ પ્રજાનન્ રયિં ચં નઃ સર્વંધીરં નિ ચંચ્છ ॥ ૮ ॥

દુહાં મે પઞ્ચ પ્રદિશોં દુહ્નમૂર્વોયંથાબલમ્ ।

પ્રાયેં સર્વા આકૂતીર્મનસા હૃદયેન ચ ॥ ૯ ॥

ગોસનિં વાચંમુદેયં વર્ચસા મામ્યુદિહિ ।

આ રુન્ધાં સર્વતોં વાયુસ્વષ્ટા પોર્ષં દધાતુ મે ॥ ૧૦ ॥

અર્થ— (વાજસ્ય પ્રસવે સંવમૂવિમ) બળની ઉત્પત્તિમાંજ અમે સંગઠિત થએલ છીએ. (ચ હમા વિશ્વા મુવનાનિ અન્તઃ) અને આ બધા ભુવનો તેની વચમાં છે. (પ્રજાનન્) બહુનારો (અદિતસન્તં ઉત દાપયતુ) દાન ન આપનારાઓને નિશ્ચયપૂર્વક દાન આપના માટે પ્રેરણા આપે (ચ નઃ સર્વં-ધીરં રયિં નિચ્છ) અને અમને સર્વ પ્રકારના વીરભાવથી યુક્ત એવું ધન આપે (૮)

(ડર્ષોઃ પઞ્ચ પ્રદિશઃ) આ મોટી પાંચ દિશાઓ, (યથા વર્લં મે દુહાં) યથા શક્તિ મને બળ આપે (મનસા હૃદયેન ચ) મનથી અને હૃદયથી (સર્વાઃ આકૂતીઃ પ્રાપયેયમ્) સર્વ સંકલ્પોને પૂર્ણ કરી શકું. (૯)

(ગોસનિં વાચં ઉદેયં) ઇન્દ્રિયોને પ્રસન્ન કરનારી વાણી હું બોલું (વર્ચસા માં અમ્યુદિહિ) તેજની સાથે મને પ્રકાશિત કર, વાયુઃ સર્વતઃ આ રુન્ધામ્) પ્રાણ મને સર્વ તરફથી ઘેરી રહે. (ત્વષ્ટા મે પોર્ષં દધાતુ) ત્વષ્ટા મને પુષ્ટિ આપતો રહે. (૧૦)

બાધાર્થ— બગ ઉપજ કરવા માટે સઘ સ્થાપીએ છીએ જેવી રીતે આ સર્વ ભુવનો અદર્શી સઘટિત થએલ છે તેવી રીતે-આ વાત બાહ્યને બહુનારો કંનુસને પણ દાન આપવાની પ્રેરણા આપે અને અમને પૂરેપૂરા વીરભાવથી યુક્ત ધન આપે (૮)

આ મહાન્ વિદિતાર્થ પાંચ દિશાઓ અમને યથા શક્તિ પોષક રસ આપે જેથી અમે મનથી અને હૃદયથી બળવાન બનીને અમારા સર્વ સંકલ્પોને પૂર્ણ કરીશું (૯)

પ્રસન્નતાને વધારનારી વાણી હું બોલીશ. તેજથી યુક્ત એવા અબ્યુદય મને પ્રાપ્ત કરે સર્વ બાહ્યથી મારા પ્રાણ ઉત્સાહિત કરે અને જગદયતિના દેવ મને સર્વ પ્રકારે પુષ્ટ બનાવે. (૧૦)

તેજસ્વીપણું અને તે સાથે અબ્યુદય

અશ્વિનો આદર્શ

આ સૂક્તમાં અશ્વિના આદર્શથી મનુષ્યના અબ્યુદયને સાધવાના માર્ગનો ઉત્તમ ઉપદેશ આપેલ છે. આ સૂક્તનું ધ્યેય વાક્ય છે—

વર્ચસા મા અમ્યુદિહિ । (મં. ૧૦)

૩૭ [અર્થર્વ અનુ. ભા. ૨]

“ તેજની સાથે સર્વ પ્રકારે મારો ઉદય કર ” આ હરેક મનુષ્યની ઇચ્છા હોવી જોઈએ. આ સાધ્ય સિદ્ધ કરવાના સાધનનો આવશ્યક માર્ગ આ સૂક્તમાં ઉત્તમ પ્રકારે કહેલ છે. તેનો વિચાર કરવા પહેલા અશ્વિના આદર્શથી જે વાત બતાવી છે તે આપણે જોઈએ.

" યથાં ને અગ્નિ દેશાં અથે ઉ તે સાઃ આર્થાધી ઉત્પન્ન મેય છે. સાકર્ણ પોતે પ્રકાશિત દેતા નથી પરન્તુ તેઓમાંથી ઉત્તમ થએલ અગ્નિ (જાતાઃ ચરોચચા ૧) (મં. ૧) ઉત્પન્ન થવાની સાથેજ પ્રકાશિત થાય છે ત્યાર પછી તેને દ્વન કુટરોં રથ પિત કરે છે, ત્યાં તે (રોહ ૧ મં. ૧) પોતાની મેજેજ રથે છે અને જીવંતને પણ પ્રકાશિત કરે છે તે અમથે તેની ચારે બાજુ અતિવિશ્વ લેણા (ગર્મિર્મિ દયામંદ ૧) (મં. ૪) મન પાક કરે છે અને દ્વન કરે છે. આ વખતે આ અગ્નિની સાથે (અગ્નિઃ સત્તિમિ) (મં. ૫) અનેક કુટરોં અનેક અગ્નિ પ્રગલ્ભિત થાય છે અને તેથી (દ્વલ યદ્યં ચ યદ્યંચ ૧ મં. ૫) જ્ઞાન અને યજ્ઞની શક્તિ થાય છે યજ્ઞમાં સર્વ લેણા (જનાસ્વંગાર્યાં સુમના) (મં. ૬) મળતે ઉત્તમ વિચાર પૂર્વક કાર્ય કરે છે તથા (પ્રત્યથે સ્વંમૂલિમ ૧ મં. ૮) અર્થવ્ય પ્રાપ્તિને માટે એક બનીતે કાર્ય કરે છે, અને આ પ્રકારના યજ્ઞથી તેજસ્વી બની પોતાનો અબુદ્ધ સિદ્ધ કરે છે "

સારાંશમાં આ યજ્ઞ પ્રક્રિયા છે આમાં સાકર્ણમાંથી ઉત્પન્ન થએલી એક નાની અગ્નિની ચિનગારીનો યજ્ઞ કેટલો જલ્દિ પામે છે અને આ અગ્નિ અનેક અનુબ્યોની ઉત્પત્તિ કરવામાં કેટલો સમર્થ થાય છે એ વાત પાક લુએ જો અગ્નિની એક એક નાની શી ચિનગારી તેજની સાથે વધી જનાથી આટલા અબુદ્ધને પ્રાપ્ત કરી શકે છે તો અનુબ્યમાં રહેલી ચૈતન્યની ચિનગારી આ અગ્નિ પ્રકાશને મોજે આગળ વધે તો તે કેટલો અબુદ્ધ પ્રાપ્ત કરી શકે, તેનો વિચાર પાક પોતેજ કરી શકે છે, આનો ઉપદેશ પૂર્વોક્ત અગ્નિના દષ્ટાન્તથી આ સૂક્તમાં દર્શાવેલ છે

ઉત્પત્તિ સ્થાનનું સ્મરણ

સર્વથી પ્રથમ પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનનું સ્મરણ કરવાનો ઉપદેશ પ્રથમ મનમાં આપેલ છે " આ તરે ઉત્પત્તિસ્થાન ઉત્પત્તિ સ્થાનની સાથે તું પ્રકાશે છે, એ જાણીને તું પોતેજ આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરે અને અમારી શ્રેણા વધારે " (મં. ૧) આ ઉપદેશ મન કરવા જેવો છે ઉત્પત્તિ સ્થાન અનેક પ્રકારના છે પોતાનું કુળ, પોતાની જાતિ, પોતાનો ડેચ, આ સર્વ રચણ દષ્ટિએ દેખાતાં ઉત્પત્તિ સ્થાન છે આ ઉત્પત્તિસ્થાનનું સ્મરણ કરીને પોતાની

ઉત્પત્તિ કરી જોઈએ. બીજી ઉત્પત્તિ સ્થાન આપેલ છે જે પ્રકૃતિનાતા અને પરમ પિતાની સાથે સંબંધ રાખે છે. આપણી આધ્યાત્મિક ઉત્પત્તિને માટે મનન કરવા જેવું છે ઉત્પત્તિ સ્થાનનો વિચાર કરવાથી, " દુ ક્યાધી અગ્નેષુ અને આરે ક્યાં પદોચ્ચાતુ છે " તેનો વિચાર કરવો સુખમ ધર્મ જન્ય છે જે કેાઇ રથને ઉત્પત્તિ ધર્મ કે ત્યાંથી પોતાની સક્રિય પ્રકારણુ વધતું અને જીવંત પ્રગલ્ભિત કરવા જોઈએ

(રૂદ્ર મઠ્ઠા વદ) અહીં બધાની સાથે સરળ બાણ કર, (પ્રવદ્ધ સુમના મય) પ્રયેકની સથે ઉત્તમ અને ખાસથી જાતે કર, તારી પમે જે દોષ તે જીવંતની અસાધ માટે (પ્રવદ્ધ) મન કર, આદિતીય મનના તથા ઉપદેશ વાક્યશક્તિ, મન શુદ્ધિ અને અર્થ શુદ્ધિ ને માટે અત્યંત ઉત્તમ છે આ અર્થથી જ તેમની પવિત્રતા થત રોકે છે

આશ્વજના એ મનોમાં કંઈ કંઈ શક્તિઓ દ્વારા આપણને સદાય મળે છે તેનો ઉદ્દેશ્ય છે

સદુથી પ્રથમ (દ્વિર્ગો) દેરીએ બચવા માતાઓની સદાય મળે છે જેની કૃપા વિના અનુબ્યનો ઉદ્ધાર થવો અશક્ય છે, તત્પમાન (સુત્તા વર્ધો) સરળ વાણીથી સદાય પ્રાપ્ત થય છે ખાસતી પાસે સરળ ભાવથી વાત કરવાની શક્તિ ન હોય તો તેની ઉત્પત્તિ થવી અસભવ છે ત્યારપછી (યર્ચંમન્-આર્ચંમન્) શ્રેષ્ઠ મનથી જે સદાય મળે છે તે તો અપૂર્વ છે ત્યાર પછી (વૃહસ્પતિ) જ્ઞાની અને (દ્રઘ્ના) બ્રહ્મ જ્ઞાની સદાય આપે છે. તેમાંજે બ્રહ્મા તો અતિમ મજ્જ સુધી પહોંચારી દે છે આ સર્વ ઉત્પત્તિના ઉપાય થોડા (રાજા અથવે) રાજાની રક્ષામાજ સદાયક બની શકે છે, સુરાન્ય અર્થાત્ રાજ્યનો સુવર્ધ હોય તોજ સર્વ પ્રકારની ઉત્પત્તિ સંભવની છે, અન્યથા અશક્ય છે. તેની સાથે સાથે (સોમ વાદિત્યા સૂર્ય) વનરપતિઓ અને સર્વને સક્રિત આપનારો સર્વપ્રકાર એ જગ અને આરોગ્ય વર્ધક હોવાથી સદાયક છે અને અતમાં રિશોર મહત્વની સદાય (વિષ્ણુ) સર્વ વ્યાપક દેવતાની છે, જે સર્વોપરિ હોવાથી સર્વનો પરિચાલક અને સર્વનો ચાલક છે, અને તેની સદાય સર્વને ચારે અત્યંત આશરણ છે જનમથી મળીને શક્તિ સુધી ત્રા પ્રકારની સદાયતાઓ મળવાજ કરે

છે અને તેમની સહાયતા સ્વીકારતો મનુષ્ય પોતાના પરમ ઉત્પત્તિ સ્થાનથી અહીં આવીને ફરી પાછો તે ત્યાજ પદોએ છે આ શ્રમોદી સૂચિત ધનારા અન્યાય અર્થોના વિચાર કરીને પાકું અધિક ભોષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

સમૂહ્ય સમુદ્યાન

આ સૂક્તમાં એકતાનો પાઠ સ્પષ્ટ શ્રમો દ્વારા આપવામાં આવ્યો છે (વાજસ્ય નુ પ્રસવે સંત્રમૂઘિમ) (મ ૮) " બાળી ઉત્પત્તિને માટે અમે અમારી સંઘટના એક્ય કરીએ છીએ " સમૂહ્ય-સમુદ્યાન વિના શક્તિ મળી શકતી નથી તેથી પોતાની સહકારિતા કરીને શક્તિ વધારવાનો ઉપદેશ અહીં આપ્યો છે (સર્વે જનઃ સમત્યાં સુમના ઇસત્ । મં ૬) " સર્વ લોકો જ્યારે સહકાર્ય કરવા માટે ત્યારે પરસ્પર ઉત્તમ મનની સાથે વ્યવહાર કરે. " જે આમ ન કરે તો સઘ શક્તિ વધી શકતી નથી આ ઉત્તમ માનસિક સુખાનનો વ્યવહાર સિદ્ધ થવાને માટે (બ્રહ્મ યજ્ઞ ચ વર્ણય । મ. ૬) દાન અને આત્મ સમર્પણનો ભાવ વધારો સઘ શક્તિને માટે તેમની વ્યવસ્થાત આવશ્યકતા છે મનુષ્યની ઉત્પત્તિ નો વ્યક્તિત્વ અને સાધિક થવી નોંધએ એટલા માટે પ્રથમ વૈયક્તિક ઉત્પત્તિ નો ઉપદેશ આપીને પછીથી સાધિક ઉત્પત્તિનો નિર્દેશ કર્યો છે આ પ્રકારે અને માગોથી ઉત્પત્તિ થાય તોજ પૂર્ણ ઉત્પત્તિ થઈ શકે છે

" વાજસ્ય પ્રસવે સવમૂઘિમ " (મ. ૮) આ મન્ત્ર અનેક દષ્ટિ બિન્દુઓથી મનન કરવા યોગ્ય છે અહીં " વાજ. " શબ્દોનો અર્થ ભુએ- " યુદ્ધમાં જ્ય અન્ન, જળ, શક્તિ, બાળ મન, મતિ, વાણીનુ મળ, " આ અર્થ ધ્યાનમાં લેવાથી આ મન્ત્ર ભાગનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે " અમે યુદ્ધમ ત્રિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે સમઠન કરીએ છીએ, અન્ન, જળ, ખાદ્ય, પેન અને ધનાદિ એવર્થોપ ભોગના પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવા માટે આપસઆપસમાં એકતા કરીએ છીએ પોતાની વાણીનુ બળ વધારવા માટે અર્થાત્ અમારા મતનો પ્રભાવ વધારવા માટે અમારી સંઘટના કરીએ છીએ, અમે એક મત બનીને જે શ્રમો મોલીશુ તે અધિક પ્રભાવ શાગી બનશે તેમજ અમારી પ્રગતિ અને ઉત્પત્તિનો વેગ વધારવા માટે પણ અમે અમારું સહકાર્ય, સહકારી ભાવના વધારીએ છીએ " પાકું આ મન્ત્રનો

વિચાર કરતી વખતે આ અર્થનુ અવશ્ય મનન કરે

ઉત્પત્તિને માટે ક જૂસપણાનો ભાવ ધાતક છે એટલા માટે જ કહ્યું છે કે (ઇન્દ્રિસ્તન્ત દાપયતુ । મ ૮) " ક જૂસને પણ, જે દાન નથી આપતો તેને પણ દાન આપવાની વૃત્તિ તરફ ઝુકાવો. " કારણ કે ઉદારતાથી જ સંઘટના થાય છે, અને અનુદારતાથી ભેદીથી થઈ જાય છે. આપણી પાસે ધન તો હોયજ નોંધએ પરંતુ તે (સર્વર્વારં રવિં નિયજ્ઞ મ ૮) " સ પૂર્ણ વીરતાના શુભ સાથે ધન નોંધએ । " બીજે રસ્તે કમાએલું ધન કાષ ઉઘાવી લાઇ જાય, લૂટી જાય, એટલા માટે વીરતાની સાથે ધન કમાવવાનો ઉપદેશ અહીં કરેલ છે

આ પ્રમાણે જ ઉત્પત્તિ થએલો માણસ જ કહી શકે કે, " પાંચે દિશાઓ મને યથા શક્તિ બળ પ્રદાન કરે અને મનથી તથા હૃદયથી જે સ કષ્ટ હું કરે તે પૂર્ણ થઈ જાય. " (મ ૯) તેના એ સ કષ્ટો નિ સ દેહ પૂર્ણ થઈ જાય છે

પ્રત્યેકના મનમાં અનેક પ્રકારના શ્વ કષ્ટો ઉઠે છે, પરન્તુ કદલાના સ કષ્ટો સિદ્ધ થાય છે સ કષ્ટો ત્યારે સિદ્ધ થાય જ્યારે તેમની પાછળ પ્રમળ શક્તિ હોય, નહિતો શ્વ કષ્ટોની સિદ્ધતા થવી અસંભવ છે. આ સૂક્તમાં શ્વ કષ્ટોની પાછળ શક્તિ ઉત્પન્ન કરવાની બાબતમાં બહુ મોટું આંદોલન રહ્યું કર્યું છે, તેનો વિચાર પાકું અવશ્ય કરે સૂક્તના પ્રારંભથી જ આ વિષય લેવામાં આવ્યો છે

" પોતાની ઉત્પત્તિ સ્થાનનો વિચાર કર, પોતાની ઉત્પત્તિ સાધવા માટે કમર કસીને તૈયાર થા (મ ૧) સીધુ સરળ ભાવપૂર્ણ કરવું મનના ભાવ ઉત્તમ બનાવવા, (મ ૨) જ્ઞાન અને ત્યાગની ભાવના વધારવી, (મ. ૫) પ્રાપ્ત ધનનો ઉપયોગ પરાપકારમાં કરવો, (મ ૫) સર્વ મનુષ્યો ઉત્તમ વિચાર ધારણ કરે, એકતા વધારે અને પરાપકાર કરવામાં પ્રવૃત્ત બને (મ ૬) સામર્થ્ય વધારવા માટે અ દર અ દર સ મઠન સાધે (મ ૮) પોતાની અ દર જે સુકૃતિય વિચાર હોય તેમને પણ ઉદાર બનાવવા. (મ ૮) આ સર્વ પૂર્વ તૈયારીઓ પછી જ સર્વ માનસિક સ કષ્ટોની સિદ્ધિ થવાનો સંભવ છે " શ્વ કષ્ટોની પહેલાં આટલી સહાયક શક્તિ ઉત્પન્ન થવી નોંધએ ત્યારે સ કષ્ટો સિદ્ધ થાય આ વિચાર કરીને પાકું આ શક્તિ એને ઉત્પન્ન કરવાના કાર્યમાં લાગી જાય ત્યાર પછી " સર્વ

મ્હાનમાં તેને પ્રબુદ્ધિતનો સાક્ષાત્કાર થાય છે એવી રચના થઈ છે. તેને પુષ્ટિ મળે છે. તે દર્શના પ્રસન્નતા વધારનારી ભાષા બોલે છે. એટલે જ તે તેજસ્વિતાની સાથે અબુદ્ધ પ્રતિ કરે છે. " (મં. ૧૦)

આ દશમા મંત્રમાં " શોસનિં વાચં ઉદયં " આ વાક્ય છે ' શો ' નો અર્થ છે ધ્વનિયો, ગાય, બ્રૂમિ, પ્રકાશ, સ્વર્ગસ્થા, પાણી " આ અર્થ લેતા, " ધ્વનિયોની પ્રસન્નતા વાણીની પ્રસન્નતા, પ્રકાશનો વિસ્તાર, માતૃભૂમિનું સુખ વગેરેની સિદ્ધતા થય એવી ભાષા કૃત્તે બોલું છું " આ અર્થ નેથી વ્યક્ત થાય છે આશ્રય " તેજસ્વિતાની સાથે અબુદ્ધ " પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે તેની સાથે આ

" પ્રમન્નતા વધારનારી વાણીથી બોલવું " એ કૃત્તે આપ સ્પષ્ટ છે તે પાઠક અહીં અવશ્ય જોઈ શકશે આ પ્રમાણે આ સૂક્તના વાક્યોનો પરસ્પર સંબંધ જોઈને એ પાઠક આ મનન કરશે તો તેમને વિશેષ જોઈ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

આ સૂક્તનું સંલેખના આ વિષેયન છે, પાઠક જોઈશે વધુ વિચાર કરે તો તેટલો અધિક બોધ તેઓ પ્રાપ્ત કરી શકશે અધિક વિચાર કરવા માટે આ સ્પષ્ટ સંજ્ઞા આ સ્થાન પર આપેલ છે તેથી આ લેખને અધિક પદ્ધતિવાની આવશ્યકતા નથી. અમિત્રા વર્ણનને બદલે કરવા સામાન્ય સૂચનો મતુષ્યની ઉન્નતિનાં કેશ નિર્દેશક મને છે તેનો અનુભવ પાઠક અહીં કરે વેદની આ એક અપૂર્વ રીતી છે

તેજસ્વિતાની પ્રાપ્તિ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૩૮

(ગદ્ય - ભવર્ગ વર્ચસ્વામી । વૈભા - તિવિ વૃહસ્પતિ)

મિહે વ્યાગ્ર ઉત યા પૃથાકૌ તિવિર્ગમી માંજાને મૂર્ચે યા ।

હન્દ્રં યા વૈવી સુમર્ગા જ્ઞાન સા ન પેતુ વર્ચસા સંવિદ્વાના

॥ ૧ ॥

યા હસ્તિનિં દ્વીપિનિ યા હિરણ્યે તિવિર્ગમ્સુ મોપુ યા પુરુષેષુ ।

હન્દ્રં યા વૈવી સુમર્ગા જ્ઞાન સા ન પેતુ વર્ચસા સંવિદ્વાના

॥ ૨ ॥

રથે અક્ષેષ્ટ્વપમસ્ય વાજે વાર્તે પર્જન્યે વરુણસ્ય શુષ્મે ।

હન્દ્રં યા વૈવી સુમર્ગા જ્ઞાન સા ન પેતુ વર્ચસા સંવિદ્વાના

॥ ૩ ॥

અર્થ— (યા તિવિ) જે તેજ / મિહે, વ્યાગ્ર, ઉત પૃથાકૌ) મિહ, વાધ, અને સાપરા છે અને (યા વ્યગ્રી, વાણે, સૂર્ચ) જે તેજ અગ્નિ, પ્રકાશ અને સૂર્યમા છે, (યા સુમર્ગાં રેવી હન્દ્રં જ્ઞાન) જે ભાગ્ય યુક્ત રેવી તેજ ઉત્તરે અર્થાત્ રાજાને ઉત્પન્ન કરે છે (વર્ચસા સંવિદ્વાના સા ન પેતુ) અત્ત અને બાળથી યુક્ત બળીને તે તેજ અમને પ્રાપ્ત થાય (૧)

(યા તિવિ) જે તેજ (હસ્તિનિં દ્વીપિનિ) હાથી અને વાઘમાં છે (યા હિરણ્યે, અપ્સુ, મોપુ, પુરુષેષુ) જે તેજ સોનું, પાણી, ગાયો અને મનુષ્યોમાં હોય છે, જે ભાગ્ય યુક્ત તેજથી રાજા ઉત્પન્ન થાય છે તે તેજ અમને પ્રાપ્ત થાશે (૨)

જે તેજ (રથે અક્ષેષ્ટ્વપમસ્ય વાજે) રથ, અક્ષ, અને બગદના બગમા છે અને (વાર્તે પર્જન્યે વરુણસ્ય શુષ્મે) વાયુ, પર્જન્ય અને વરુણના સામર્થ્યમાં છે અને જેનાથી રાજા ઉત્પન્ન થાય છે તે તેજ અમને પ્રાપ્ત થાશે. (૩)

રાજન્યે દુન્દુભાવાયતાયામશ્વસ્ય વાજે પુરુપસ્ય માયી ।

દન્દું વા વેવી સુભર્ગા જુગાન સા ન એતુ વર્ચસા સંવિક્રાના

॥ ૪ ॥

જે તેજ (રાજન્યે આયતાયાં દુન્દુભા) ક્ષત્રિયમાં અને જેવેલા નગરામાં હોય છે, અને (અશ્વસ્ય વાજે, પુરુપસ્ય માયી) ઘોડાના બળમાં અને મનુષ્યના પિત્તમાં જે બળ હોય છે, જેથી રાજા ઉત્પન્ન થાય છે તે તેજ અને પ્રાપ્ત થાયો. (૪)

તેજસ્વિતાની પ્રાપ્તિ

તેજનાં સ્થાન

આ સૂક્તમાં તેજ ક્યાં ક્યા રહે છે તેનું ઉત્તમ વર્ણન છે. મનુષ્યે તેમને યશ્ન બનાવવા જોઈએ અને તેમની પ્રાપ્તિ તેમનો બોધપાઠ શીખવો જોઈએ—

૧ સિંહાઃ— સિંહમાં તેજ છે એટલા માટે જ તેને વનનો રાજા કહે છે સિંહની ઉમતા જોઈને સાધારણ મનુષ્ય તેની સામે ઉભો રહી શકતો નથી.

૨ હવાઃ— વાયુ પણ ધણી તેજસ્વી હોય છે, તેની ઉમતા પ્રસિદ્ધ છે. આ કારણે લીધેજ અધિક તેજસ્વી મનુષ્યને “ નરસિંહ નરબાહ ” કહે છે, કારણ કે આ પશુ અન્ય પશુઓ કરતા ધણી તેજસ્વી હોય છે.

૩ વૃદાકુઃ— સાપ પણ ધણી તેજસ્વી હોય છે, અપગ અને ઉમ હોય છે.

૪ આગ્નિઃ— આગનું તેજ, ઉષ્ણત્વ અને પ્રકાશ બધા જ બળ છે.

૫ ઘાઘાણ - ઘાઘાણમાં જ્ઞાન અને વિદ્યાનું ગંગા રહેલું છે
૬ સૂર્ય - સૂર્ય તો બધા જ તેજનું કેન્દ્ર જ છે. તેના જોડે તેજસ્વી પદાર્થ બીજાં નથી

૭ હસ્તિ - હાથીમાં ગંભીરતાનું તેજ છે. તેની શોભા મહોત્સવોમાં દેખાય છે તેની રૂઢિત પણ ઘણી જ હોય છે.

૮ દ્વીર્ણી - આ નામ તરસ અથવા વાઘનું છે આ ધાતુ જ ઉમ અને તેજસ્વી હોય છે.

૯ હિરણ્ય - સોનાનું તેજ તો બધા જાણે છે

૧૦ વાપ - જળ પણ તેજસ્વી હોય છે, “ તેનામાં જીવન

નથી અર્થાત્ પાણી નથી ” એમ ભાષામાં રૂઢ પ્રયોગ છે જ, જળમાં તેજ હોવાને લીધે જીવનને માટે પણુ આ શબ્દ યોગ્ય છે.

૧૧ ગૌઃ— ગાયમાં પણ તેજ છે. પાઠક ભે સગી શિથિવતા અને ગાયની ચળવળતાને વિચાર કરશે તો તેમને ગાયના તેજ, ની જાણ થઈ જશે.

૧૨ પુરુષઃ— મનુષ્યમાં પણ તેજ હોય છે.

૧૩ નૃવર્ષઃ— તેમના તેજનો અનુભવ બધાને જ થયેલ છે મનુષ્યોમાં જે શ્રેષ્ઠ છે તેમને “ નરવર્ષ ” અર્થાત્ “ મનુષ્યોમાં બાહ ” એમ કહે છે બાહ ધણી જ બળવાન અને તેજસ્વી હોય છે

૧૪ વાયુ. વર્જન્યઃ— જો કે વાયુ અદૃશ્ય છે તથાપિ તે પ્રાણના રૂપમાં સરીરમાં તેજ સ્થાપિત કરે છે, પ્રાણ વિના મનુષ્ય નિરતેજ બને છે. પૃથ્વી પાણી દ્વારા સર્વને જીવ આપે છે

૧૫ ક્ષત્રિયઃ— ક્ષત્રિયમાં અન્ય મનુષ્ય કરતા વધુ ઉમતા અને તેજ હોય છે તેથી જ ક્ષત્રિય રાજ્યનું શાસન કરી શકે છે.

૧૬ દુન્દુભી, અશ્વઃ— ઘેલ વાગતાની સાથે જ મનુષ્યમાં પુષ્કળ ઉત્સાહ વધે છે અને ઘોડો પણ ધણી જ પ્રભાવશાળી હોય છે.

પાઠક વિચાર કરશે તો તેમને જણાઈ આવશે કે આ બધામાં અન્ય અલગ પ્રકારનું તેજ હોય છે અને આ સર્વ પ્રકારનાં તેજ મનુષ્યોમાં સ્થિર હોવા જોઈએ, ચિન્તન ચિન્તન તેજની કલ્પના માટે જુઓ— સૂર્ય, ચન્દ્ર, વિદ્યુત, અગ્નિ આ

બધામાં તેજ છે પરન્તુ તે પરસ્પર જિનન છે. પ્રત્યેક પદાર્થના તેજમાં જિનનતા છે. વાષનું તેજ અને ગ્રાણનું તેજ પરસ્પર જિનન છે, મનુષ્યે વિચાર કરીને તેમના તેજને પોતામાં ધારણ કરવાના પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

અગ્નિમાં તેજ છે, તેની ગતિ ઉચ્ચદિશા તરફ જ થાય છે. તે પોતે બળીને બીજાને પ્રકાશિત કરે છે. તે દ્વંદ્વેશાં ઉચ્ચ રિયનિમાં જ રહે છે. તે જ પ્રમાણે મનુષ્યે પોતામાં તેજ વધારવું જોઈએ. અર્થાત્ મનુષ્ય તેજસ્વી બને, ઉચ્ચસ્થિતિ તરફ પોતાની પ્રગતિ કરે, પોતે કષ્ટ સહન કરે અને અન્યને પ્રકાશિત કરે, અને દ્વંદ્વેશાં ઉચ્ચ બની રહે. અગ્નિના તેજથી

મનુષ્ય આ ઉપદેશ લઇ શકે છે. આજ પ્રકારે બીજાં સર્વ તેજોના વિષયમાં જાણવું જોઈએ. પાઠક આ પ્રકારે વિચાર કરીને દરેકની તેજસ્વિતાથી મેળવવા જેવો બોધ મેળવે અને સ્વયં તેજસ્વી બને.

આ જગતમાં પ્રત્યેક પદાર્થ મનુષ્યને બોધ આપવા માટે તત્પર છે, પરન્તુ મનુષ્યે તે બોધ મેળવવા તૈયાર થવું જોઈએ. જો પાઠક આ સૂક્તનો અધિક વિચાર કરશે તો તેમને આ સૂક્તથી ઘણો જ બોધ મળી શકશે. બોધ લેવાના દિશિબિન્દુ થી આ સૂક્ત ધણું જ મદત્વપૂર્ણ છે.

અભ્યુદયની દિશા

કાંક ૩, સૂક્ત ૨૭

(ઋષિ:— ળવર્મા । દેવતા— ળામ્યસદવ:)

પ્રાચી વિગુઞ્ઞિરધિપતિરસિતો રક્ષિતાદિત્વા રૂપવઃ ।

તેભ્યો નમોઽધિપતિભ્યો નમો રક્ષિતૃભ્યો નમ રૂપૃભ્યો નમં દમ્યો અસ્તુ ।

યોષ્ટસ્માન્ત્રેષ્ટિ યં વર્ષ દ્વિપ્પસ્તં વો જર્મં દમ્પઃ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (પ્રાચી દિક્) ઉદયની દિશાના (અગ્નિઃ અધિપતિઃ) તેજસ્વી સ્વામી, (અ-સિતઃ રક્ષિતા) બાંધન રહિત દક્ષ અને (આદિત્વાઃ રૂપવઃ) પ્રકાશ રૂપ શસ્ત્ર છે. (તેભ્યઃ) તે (અધિપતિભ્યઃ) તેજસ્વી સ્વામીઓને પણ (નમઃ) માફ નમન હો. તે (રક્ષિતૃભ્યઃ નમઃ) બાંધનરહિત સંરક્ષકોને માટે પણ અમે આદર રાખીએ છીએ. (રૂપૃભ્યઃ નમઃ) પ્રકાશનાં શસ્ત્રોની સામે પણ અમે નમ્ર બનીએ. (વો) જે એકલી (અસ્માન્) અમે સર્વ અસ્તિકોનો (દ્રેષ્ટિ) દેશ કરે છે અને (યં) જે એકલા હુઇનો (વર્ષ) અમે સર્વ ધાર્મિક પુરુષ (દ્વિપ્પઃ) દેશ કરીએ છીએ (તં) તે હુઇને અમે સર્વ (વો) આપ સર્વ સજ્જનોના (જર્મં) ન્યાયના જડબામાં (દમ્પઃ) ધરી દઇએ છીએ. (૧)

ભાવાર્થ— પ્રાચી દિશા અભ્યુદય, ઉદય અને ઉત્તરની સૂચક છે, ગર્હ, ચંદ્ર, નક્ષત્ર વગેરે સર્વ દિગ્ધ પદાર્થોના ઉદય અને ઉત્તરિ આ દિશામાંથી જ થાય છે અને ઉદય થયા પછી તેમને પૂર્વ પ્રકાશની અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે આ બેરબર પ્રગતિની દિશા ॥ જે પ્રકારે આ ઉદયની દિશામાંથી સર્વનો ઉદય અને વર્ધન થઇ રહ્યું છે તેજ રીતે અમે સર્વ મનુષ્યોનો અભ્યુદય અને સર્વધર્મનું વર્ધન જોઈએ. આ પૂર્વ દિશા સર્વ મનુષ્યોને ઉદય પ્રાપ્ત કરવાની સૂચના આપે છે. આ સૂચના પ્રમાણે આપણે સર્વેએ મળીને અભ્યુદયની તૈયારી કરી જોઈએ. આ સૂચના અને શિશુને જડણ કરીને ન, મારો પોતાનો તેમજ જનતાનો અભ્યુદય સાધ્ય કરવાનો અનરૂપ પ્રયત્ન કરીએ. ઉદયની દિશાનો (અગ્નિઃ) અગ્નિ, જ્ઞાની અને વાતના અધિપતિ છે. ઉદયનો માર્ગ જ્ઞાન ઉપદેશો દ્વારા જ જ્ઞાન થઇ શકે છે એટલે અમે સર્વ લોકો જ્ઞાનીઓ પાસે જઈને પૂજન સન્નય રહિને તેમને ઉપદેશ મેળવ કરીએ ત્યે ઉદયવાનો વખત નથી. ઉકેલ, ભયનિને મળેલા સમયનો પ્રારભ થઇ ચૂકો છે. ચાત્ર, તેજસ્વી જ્ઞાનયુક્ત ગુરુ પાસે જઇએ અને તેમની પાસેથી જ્ઞાનનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરીએ આ ઉદયની દિશાને (અ-સિત) બંધનોથી

દક્ષિણા દિગ્નિદ્રોઽધિપતિસ્તિરશ્રિરાજી રક્ષિતા પિતરૂ દ્વપવઃ ।

તેમ્યો નમોઽધિપતિમ્યો નમો રક્ષિતૃમ્યો નમ્ દ્વપુંમ્યો નમ્ એમ્યો અસ્તુ ।

ચોંદ્રેસ્માન્દેદ્દિયં ચંચં દ્વિપ્મસ્તં ચો જમ્મે દધ્મઃ

॥ ૨ ॥

અર્થ-- (દક્ષિણા દિક્) દક્ષિણની દિશાના (હન્દ્રઃ અધિપતિઃ) શત્રુનાશક શૂર સ્વામી, (તિરાશ્ચિ-રાજી રક્ષિતા) મર્ધાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરનારો સંરક્ષક અને (પિતરૂ દ્વપવઃ) પિતૃશકિતઓ અર્થાત્ પ્રજનનની શકિતઓ શસ્ત્ર છે. અમે સર્વ તે શત્રુ નિવારક શૂર અધિપતિઓનો, પોતાની મર્ધાદાનું કદી અતિક્રમણ ન કરનાર સંરક્ષકોનો તથા સુપ્રજન-નિર્માણને માટે સમર્થ પિતૃશકિતઓનો પણ અમે આદર કરીએ છીએ, જે અમારો આસ્તિકોનો વિરોધ કરે છે અને જેનો અમે બધા આસ્તિક વિરોધ કરીએ છીએ તેને અમે સર્વ આપના જેવા સ્વામી અને સંરક્ષકોના ન્યાયના જડબામાં ધરી દઇએ છીએ. (૨)

દૂર રહેનારો, સ્વતંત્રતાના વિચાર ધારણ કરનારોજ રક્ષક બની શકે છે. જ્ઞાનીની સાથે રહેવાથી જ્ઞાન, અને સ્વતંત્રતાના રક્ષકની સાથે રહીને સ્વાતંત્ર્યની પ્રાપ્તિ થઇ શકે છે. સ્વતંત્રતા સિવાય ઉત્તતિ યદ્ય શક્યો નહિ. એટલા માટે સ્વાતંત્ર્યનું રક્ષણ કરવું આવશ્યક છે. આ સંરક્ષણના શસ્ત્રાસ્ત્ર (શાસ્ત્રિયાઃ) પ્રકારનાં હિરણ્યો છે પ્રકારની સાથે જ સ્વાતંત્ર્ય વસે છે વિગેષતઃ જ્ઞાનના પ્રકારથી સ્વાતંત્ર્યનું સંવર્ધન થવું જોઇએ. પ્રકાર જેવી રીતે અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે તેવી જ રીતે જ્ઞાનનો સંવર્ધન અજ્ઞાનને ધેરી વળનારા અધિકારમય પ્રતિમંત્રોને દૂર કરે છે અભ્યુદય પ્રાપ્ત કરવા માટે સ્વસંરક્ષણ થવું અત્યાવશ્યક છે અને પ્રતિમંત્રોને હઠાવવાથી જ સ્વ-સંરક્ષણની શકિત આપણામાં વધે છે તેજસ્વિતા, જ્ઞાન, વક્તૃત્વ, આત્મસંમાન વગેરે આત્મેય શુભોના આધિપત્યથી જ અભ્યુદય સાધી શકાય છે, એટલા માટે તેજસ્વી અધિપતિઓ, સ્વતંત્રતાના સંરક્ષકો અને પ્રતિમંત્ર નિવારક પ્રકારમય શક્તિઓનો અમે આદર કરીએ છીએ તેનાથી વિપરિત શુભો જેનામાં છે તેમનો અમે કદી આદર નહિ કરીએ

જે એકદો દુષ્ટ મનુષ્ય સર્વ આસ્તિક અને ધાર્મિક બદ્ધ પુરોહિતો કંઈ પહેચાડે છે, તેમની પ્રગતિ અને ઉત્તતિમાં વિઘ્ન કરે છે, તેમજ તે દુષ્ટ છે એ વિષે સર્વ સમાચારી બદ્ધ પુરોહિતો પુરેપુરે સમતિ છે, અર્થાત્ જે ખરેખર દુષ્ટ છે, તેને શિક્ષા કરવાનું કંઈ પણ અમે અમારા હાથમાં લેતા નથી ઇચ્છતા, પરંતુ હવે તેજસ્વી સ્વામીઓ ! અને સ્વાતંત્ર્ય અર્પનારા સંરક્ષકો ! આપના ન્યાયના જડબામાં અમે સર્વ તેને સાખી દઇએ છીએ જે દૃઢ આપણી પૂર્ણ સમ્મતિથી યોગ્ય હશે તે આપજ તેને આપો સમાજની શાંતિ માટે પ્રત્યેક મનુષ્ય માટે એ હચિત્ત છે કે તે સાચા અપરાધીને પણ શિક્ષા કરવાનો અધિકાર પોતાના હાથમાં ન લે પણ તે અપરાધીને અધિપતિઓ અને સંરક્ષકોની ન્યાય સત્તામાં ઠેકા કરે તથા પૂર્વોક્ત પ્રકારના અધિપતિ અને સંરક્ષકોનો અમે હંમેશા આદર કરીએ. અર્થાત્ પ્રત્યેક મનુષ્ય સાચ અને ન્યાયનો વિજય કરવા માટે હંમેશા માટે તત્પર રહે (૧)

દક્ષિણદિશા દક્ષિણમયો માર્ગ બતાવે છે દક્ષિણ, ચાતુર્થ, કૌશલ્ય, કર્મની પ્રવિણતા, શૌર્ય, ધૈર્ય, વીર્ય, ઇત્યાદિ શુભ શુભોની મુલ્યક આ દિશા છે એટલા માટે જ જમણું અંગ દક્ષિણમાં કહેવાય છે અને સરળમાર્ગ અર્થાત્ દક્ષિણ માર્ગ આ દક્ષિણ દિશાથી બતાવવામાં આવે છે અર્થાત્ દક્ષિણ દિશાથી સરળપણના માર્ગની સૂચના મળે છે શત્રુઓનું નિવારણ કરે, પોતાની નિયમોના મર્ધાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરે અને ઉત્તમ પ્રજા નિર્માણ કરવાની શકિત ધારણ કરનારા કર્મસાઃ આ માર્ગના અધિપતિ, સંરક્ષક અને સહાયક છે તેમનો આદર અને સન્માન કરવો યોગ્ય છે. પોતાની ઉત્તતિનું સાધન કરવાને માટે (હન્દ્ર-દ્ર) શત્રુઓનું વિદારણ કરવાની આવશ્યકતા છે જ શત્રુઓનો પરાજય કરવાથી જ આપણે માર્ગ નિર્ણયક બની શકે છે શત્રુઓની સાથે યુદ્ધ કરવાથી આપણું બળ વધે છે અને શત્રુઓનું દમન કરવાથી પુરુષાર્થથી આપણામાં ઉત્સાહ રિપર રહે છે તેથી મારા તથા સમાજના શત્રુઓનું રામન કરવાના હવાણનું આવલંબન કરવું મારે માટે આવશ્યક છે ઉત્સાહ રિપર રહે છે તેથી મારા તથા સમાજના શત્રુઓનું ઉલ્લંઘન ન કરનારા સંરક્ષકોની આવશ્યકતા છે જ કોઈ સંરક્ષક પોતાની મર્ધાદાનું સમાજની શાંતિ માટે પોતાની મર્ધાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરનારા સંરક્ષકોની આવશ્યકતા છે જ કોઈ સંરક્ષક પોતાની મર્ધાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને અત્યાચાર ન કરે. હું પણ મારા નિયમોનું અને મર્ધાદાનું ઉલ્લંઘન કરીશ નહિ સમાજની સુસ્થિતિને માટે ઉત્તમ પિતૃશકિત અર્થાત્ સુપ્રજન નિર્માણ કરવાની શકિતની અત્યાવશ્યકતા છે નુપ્રજન નિર્માણથી સમાજ અમર રહી શકે છે એટલા માટે દરેક પુરુષે પોતામાં ઉત્તમ પુણ્યત્વ અને દરેક સ્ત્રીએ પોતામાં ઉત્તમ સૌતલ વિકસાવવું જોઇએ તાત્પર્ય ઉકત પ્રમાણ શત્રુનિવારક અધિપતિ, નિયમલુપ્ત જ્યેષ્ઠ કરનારા સંરક્ષક અને ઉત્તમ પિતૃઓ જ્યાં હોય છે ત્યાં જ દક્ષિણમયો

પ્રતીચી દિગ્વરુણોડધિપતિઃ પૃથ્વાકુ રક્ષિતાશ્નિર્ણવઃ ।

તેમ્યો નમોડધિપતિમ્યો નમો રક્ષિતૃમ્યો નમ ઇપ્સમ્યો નમ ઇમ્યો અસ્તુ ।

યોઽસ્માન્દેહિ યં યયં દ્વિપ્યસ્તં વો જમ્મેં દધ્મઃ

॥ ૩ ॥

ઉદીચી દિગ્સોમોડધિપતિઃ સ્વજો રક્ષિતાશ્નિર્ણવઃ ।

તેમ્યો નમોડધિપતિમ્યો નમો રક્ષિતૃમ્યો નમ ઇપ્સમ્યો નમ ઇમ્યો અસ્તુ ।

યોઽસ્માન્દેહિ યં યયં દ્વિપ્યસ્તં વો જમ્મેં દધ્મઃ

॥ ૪ ॥

અર્થ— (પ્રતીચી દિક) પશ્ચિમ દિશાને સ્વામિ (વરુણઃ અધિપતિઃ) અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ અધિપતિ,

(પૃથ્વા-આ-કુ રક્ષિતા) સ્પર્ધામાં ઉત્તરાર્ધ ધારણ કરનારા સંરક્ષક અને (અન્ન ઇપ્સઃ) અન્ન ઇપ્સ (બાણ) છે તે શ્રેષ્ઠ અધિપતિઓ માટે, તે ઉત્તરાર્ધ સંરક્ષકોને માટે તથા તે અભિષેક અન્તરને માટે અમે આદર રાખીએ છીએ, જે સર્વની સાથે લલક કરે છે, એટલા માટે સર્વ ભદ્ર પ્રરૂપે જેને આહતા નથી એવાને ઉક્ત અધિકારીઓ અને સંરક્ષકોના ન્યાયના જડબામાં અમે ધરી દઈએ છીએ. (૩)

(ઉદીચી દિક) ઉત્તર દિશાને (સોમ અધિપતિ) સાત અધિપતિ, (સ્વ-જ રક્ષિતા) સ્વયં સિદ્ધ રક્ષક અને (અશ્વિનિ ઇપ્સઃ) વિદ્યુત્ તેજ ઇપ્સ છે તે સાત અધિપતિઓ, સ્વયં સિદ્ધ સંરક્ષકો અને તેજસ્વી ઇપ્સોને માટે અમારા વંદન હો. જે સર્વને દ્રેષ કરે છે અને જેને બધા દ્રેષ કરે છે તેને ઉક્ત અધિકારીઓ અને સંરક્ષકોના ન્યાયના જડબામાં અમે ધરી દઈએ છીએ. (૪)

બ્યવહાર હોય છે આ પ્રમાણની બ્યવસ્થા સુદૃઢ કરવાના પ્રયત્ને. હું જરૂર કરીશ, જે સર્વને હાનિ પહોંચાડે છે અને જેને સમાજ ખરાબ કહે છે તેને હાનિ અધિકારી, સંરક્ષક અને પિતૃઓના ન્યાયબ્યવસ્થા અમે સર્વ પદોષાદીઓ છીએ તેઓ જ તેના દોષોના થયા થોડા નિચાર કરે દરેક મનુષ્ય મદિ ઉચિત છે કે તે સારી મારી આરે અને સમાજની ઉન્નતિ સારે પોતાની ઉન્નતિ ઉત્તમ પ્રકારે સાધ્ય કરે (૨)

પશ્ચિમ દિશા વિશ્રામની દિશા છે, કારણ કે સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરે સર્વ દિવસ અંશોતિઓ આ પશ્ચિમ દિશામાં જાળને આરામ કરે છે, ગુરુ મધ્ય ન્યા છે અને જગતને પોતાના દૈનિક કાર્યો સમાપ્ત કરીને ત્યાર પછી વિશ્રામ લેવાની સૂચનાઓ આપે છે પૂર્વ દિશા દ્વારા પ્રવૃત્તિ રૂપ પ્રવૃત્તિની સૂચના મળી વધે હતી. હવે પશ્ચિમ દિશાથી ગુપ્ત સ્થાનમાં પ્રવેશ કરવાની, આ વિશ્રાંતિ અને શાંતિ પ્રાપ્ત કરવાની અર્થાત્ નિવૃત્તિરૂપ પ્રવૃત્તિ સાધ્ય કરવાની સૂચના મળે છે શ્રેષ્ઠ, ઉત્તરાર્ધ મહાત્મા પ્રરૂપ આ માર્ગના કમલ અધિપતિ અને સંરક્ષક છે વિશ્રામ અને આરામનું મુખ્ય સાધન અહીં અમર છે શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તરાર્ધ અધિપતિ અને સમીકૃતિના બાધાને સત્કાર કરેલા ઉચિત છે તેમજ અમર પ્રત્યે સન્માનની ઉપધી જેવું થોડું છે જે સર્વના માર્ગમાં વિષ્ણુ કરે છે તેથી જેને કોઈ પાસે રાખવા હચ્ચા નથી તેને અધિપતિઓ અને સંરક્ષકોની ન્યાય સજાને આધીન કરવા થોડું સમાજના હિતને માટે બધાને માટે એ ઉચિત છે કે તેઓ ન્યાયપ્રસાર જ પોતાને સર્વ વર્તાવ કરે અને કોઈને ઉપદેશ ન કરે (૩)

ઉત્તર દિશા ઉચ્ચતર વિષલિની સૂચના આપે છે દરેક મનુષ્યે પોતાની રિયલિટી ઉચ્ચતર બનાવવાને પ્રયત્ન દરેક વખતે કરવો જોઈએ આ ઉચ્ચતર માર્ગમાં સાત સ્વચાલનું અધિપત્ય છે, આગમનો ત્યાગ કરીને માર્ગ સિદ્ધ અને ઉપર રહીને ધર્મપૂર્વક આ પથપર ચાલનારાનું સંરક્ષણ થાય છે જ્યાંક ઉદાર તેજસ્વી સ્વચાલ દ્વારા આ આર્થપરતી સર્વ આપત્તિઓ દૂર થાય છે તેથી મું આ મૂલોને ધારણ કરીશ અને સાંત સ્વચાલ ધારણ કરનારા અધિપતિ, સદા સિદ્ધ અને ઉપકૃત સંરક્ષક જે દમેશા સન્માનને થોડું સાથે સાથે સર્વોપયોગી બ્યાપક તેજસ્વિતાનો આદર થવા એ જન્મ થોડું જ છે. જે સર્વની હાનિ કરે છે અને જેને સર્વ સન્માનનો નિષાદર કરે છે તેને હાનિ અધિપતિઓ અને સંરક્ષકોની સન્મુખ ઉભા કરવામાં અને લોકો પાસે જ તેને દિશા ન કરે અધિપતિ નિષ્પ્રસાદપણે તેના ન્યાય કરે સમાજની ઉચ્ચતર અવસ્થા બનાવવા માટે ઉક્ત પ્રકારનો સ્વચાલ બનાવવાની અર્થે અધ્યવસ્થા છે. (૪)

ધ્રુવા દિગ્વિષ્ણુરધિપતિઃ કલ્માપર્ગીવો રક્ષિતા વીરુધ્વ ઇપવઃ ।

તેમ્યો નમોઽધિપતિમ્યો નમો રક્ષિતૃમ્યો નમ ઇપુંમ્યો નમં એમ્યો અસ્તુ ।

યોઽસ્માન્દ્વેદિયં વયં દ્વિષ્મસ્તં વો જમ્મે દધ્મઃ

॥ ૫ ॥

ઊર્ધ્વા દિગ્બૃહસ્પતિરધિપતિઃ શ્વિત્રો રક્ષિતા વર્ષમિપવઃ ।

તેમ્યો નમોઽધિપતિમ્યો નમો રક્ષિતૃમ્યો નમ ઇપુંમ્યો નમં એમ્યો અસ્તુ ।

યોઽસ્માન્દ્વેદિયં વયં દ્વિષ્મસ્તં વો જમ્મે દધ્મઃ

॥ ૬ ॥

અર્થ— (ધ્રુવા દિક્) સ્થિર દિશાના (વિષ્ણુઃ અધિપતિઃ) પ્રવેશ કરતાં અધિપતિઃ ; (કલ્માપ-
કર્માસ-ગ્રીવઃ રક્ષિતા) કર્મ કરતાં સંરક્ષક અને (વીરુધ્વઃ ઇપવઃ) વનસ્પતિઓ ઇપુ છે. આ સર્વ અધિ-
પતિઓ અને રક્ષકોને માટેજ અમારો આદર લાવ છે. (૫)

(ઊર્ધ્વા દિક્) ઉર્ધ્વ દિશાના (બૃહસ્પતિઃ અધિપતિઃ) આત્મજ્ઞાની સ્વામી છે. (શ્વિત્રઃ રક્ષિતા)
પવિત્ર સંરક્ષક છે અને (વર્ષ ઇપવઃ) અમૃત જળ ઇપુ છે. આત્મજ્ઞાની સ્વામીઓને તથા પવિત્ર સંરક્ષકોનું
જ બધાએ સન્માન કરવું જોઈએ. શુદ્ધ અમૃતજળનું પણ બધાએ સન્માન કરવું જોઈએ. (૬)

ભાવાર્થ— મુવદિશા સ્થીરતા, દહના, આધાર ઇત્યાદિ ગુણ ગુણીની સૂચક છે. ચંચળતા દૂર કરવી અને સ્થીરતાને
સિદ્ધ કરવા મદિજ બનાવ ધર્મોના નિર્વેશ દોષ છે ઉદયમી અને પુરુષાર્થી પુરુષ અર્હતિના અધિપતિ અને સંરક્ષક છે કારણ કે
કર્મધીજ જગતની સ્થિતિ રહે છે, તેથી કર્મ વિના કોઇની પણ સ્થીરતા કે દૃઢતા થઈ શકતી નથી આ દૃઢતાના માર્ગના ઉદયમી
અને પુરુષાર્થી લોકો જ સચાલક છે એજ એનું કારણ છે. ઔપધિ અને વનસ્પતિઓ દોષ નિવારણ કરીને સદાય ફરે
જે દોષોના દૂર કરનારાઓ છે તે બધા આ માર્ગના સદાયક છે. ઉદયમી અને પુરુષાર્થી અધિપતિ અને સંરક્ષકોનું સન્માન
બધાએ કરવું જોઈએ ઇ (૫)

ઉર્ધ્વ દિશા આત્મિક ઉચ્ચતાનો માર્ગ સૂચવે છે સાચો આત્મજ્ઞાની આપત પુરુષ જ આ માર્ગનો અધિપતિ અને
માર્ગદર્શક છે જે અન્તર્મય પવિત્ર દોષ તેજ અર્હતિના સંરક્ષક બની શકે છે આત્માનો અનુસર અને પવિત્રત્વનું અર્હત
સ્થાપિત છે. આત્મિક ઉચ્ચતાનું અવગળા કરતી વખતે આત્મજ્ઞાની આસ પુરુષના આધિપત્યમાં તથા પવિત્ર સદાચારી સત્પુરુષના
સંરક્ષણમાં રટીને આ માર્ગનું આક્રમણ કરવાથી છૂટ સિદ્ધિઓની તૃષ્ણિ યાવ છે આત્મિક જળને રસારવાઈ લેવાને આજ
એક યોગ માર્ગ છે. હ આ માર્ગનું અવગળા અવરજ કરીશ જ અને બીજાના માર્ગને પણ યથા સમિત સુગમ કરીશ હ
હ મેરણ ઉકત પ્રકારના આત્મજ્ઞાની અને શુદ્ધ સદાચારી સત્પુરુષોના સન્માન કરીશ. (૬)

અભ્યુદયની દિશા

દિશાઓના વર્ણનથી માનવી ઉત્તરિતનું તત્ત્વજ્ઞાન

ઉત્તરિનાં છ કેન્દ્ર

ઉર્ધ્વા આ છ દિશાઓ ક્રમશઃ (૧) પ્રગતિ, (૨) દક્ષિતા,

આ સકતમાં મ ત્રોમાં માનવી ઉન્નતિનાં છ કેન્દ્ર (૩) વિજ્ઞાન, (૪) ઉચ્ચતા, (૫) સ્થીરતા, અને
દિશાઓ દ્વારા સચિત કરેલ છે. (૧) પ્રાચી, (૨) દક્ષિણ (૬) આત્મિક ઉન્નતિના લાન દર્શાવે છે, એમ જે
(૩) પ્રતીચી, (૪) ઉદીચી, (૫) ધ્રુવા, (૬) ઉપરોક્ત છ મ ત્રો દ્વારા સચિત કરેલ છે તે વિશેષ વિચાર
૩૮ [અથર્વ અનુ. ભા. ૨]

કરના યોગ્ય છે ઉપાસક આ દિશાઓમાં થનારી નૈસર્ગિક ધનતાઓને નિચારની દૃષ્ટિથી જુએ આ સંજિની પ્રિવિધ ધનતાઓ દ્વારા સર્વ વ્યવસ્થા પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ આપી રહ્યા છે એવી ભાવના મનમાં સ્થાયી કરીને ઉપાસકેએ સંજિ તરફ જોતું આનંદમય છે આ તટિમાં જડ ભાવ નથી પરંતુ પરમાત્માની ચૈતન્ય શક્તિથી આ સંજિ જોતપ્રોત છે એવી ભાવના મનમાં સ્થાયી કરી જોઈએ, કારણ કે “ આ સમગ્ર સંજિ પૃથ્વી પરમૈશ્વર દ્વારા જ ઉદયને પ્રાપ્ત થયેલ છે અને તે સ પૃથ્વી પરમૈશ્વરની શક્તિ જ આ સંજિ દ્વારા દેખાઈ રહી છે ” આ પ્રમાણે સ્થાયી નિચારથી જો ઉપાસક ઉપરોક્ત ૭ દિશાઓ દ્વારા પોતાની ઉન્નતિના ૭ કેન્દ્રોના સર્વ ધર્મા ઉપદેશ પ્રદશ્ય કરશે તો વ્યક્તિ અને સમાજની ઉન્નતિનું સ્થાયી અને નિશ્ચિત માર્ગનું જ્ઞાન તેને મળી શકે છે

આ કેન્દ્રોનું ઉત્તમ પ્રકારે જ્ઞાન મળે તેટલા માટે પૂર્વોક્ત યેદિક સૂકોતોમાં કહેલ દિશાઓના જ્ઞાન માર્ગો કોષ્ટક અર્થી આપેલ ૩ અને તેનું સ્પષ્ટિકરણ ખજુ કાઢવાની દૃષ્ટિએ સ ક્ષિપ્તરીતે કરીએ છીએ

[દિશાકોષ્ટક (૧) [અર્થર્થ. ૩. ૩૦૭-૬]

વિદ્યા:	અધિપતિ	રક્ષિતા	દ્વચ
પાત્ની	અગ્નિ	અસિતા	આદિત્ય
દક્ષિણા	દુન્દ્ર	તિરઝિરાજી	વિતર:
પ્રતીર્ધા	ઘરણા	પુદાકુ:	અગ્નમ્
અધિર્ધા	સોમ:	સ્વજા:	અગ્નિ
મુષા	વિષ્ણુ	કર્મમાપ્રિય:	ધીરુચ:
ઉર્ધ્વા	મૃદસ્પતિ	ઝિજ્ઞ	ધર્મમ્

આ સૂકોતોના મત્રોને અજ્ઞાત કરનારી આ કોષ્ટકની સિદ્ધિ મળી શકે છે હવે વેદમાં આનંદ સ્થાનોમાં આવેલા દિશા નિયમક ઉદ્દેશોને વિચાર કરવાનો છે આ બાબતમાં નીચે લખેલા મત્રો જુઓ—

યેડસ્વાં સ્થ પ્રાચ્યો વિદિશિ હેતયો નામ દેવાસ્તેવો યો મગ્નિરિપયઃ । તે નો મૃદલ તે નોડધિયુત તેમયો યો નમસ્તેમ્યો ય સ્વાદા ॥ ૧ ॥
યેડસ્વા સ્થ વક્ષિણાર્વા દિદયવિષ્યયો નામ દેવાસ્તેવા યઃ કામ દ્વયઃ । તે નો ॥ ૧ ॥ યેડસ્વા સ્થ પ્રતીર્ધા વિદિશિ ઘેરાજા નામ દેવાસ્તેવો ય

ભાવ દ્વયઃ । તે નો ॥ ૬ ॥ યેડસ્વાં સ્થોદીર્ઘ્યાં વિદિશિ પ્રધિવ્યન્તો નામ દેવાસ્તેવો યો યાત દ્વયઃ । તે નો ॥ ૮ ॥ યેડસ્વાં સ્થ મુવાર્વા વિદિશિ નિલિપ્પા નામ દેવાસ્તેવો ॥ યોવર્ધો રિપયઃ । તે નો ॥ ૫ ॥ યેડસ્વા સ્થોર્ધાર્વા વિદયવસન્તો નામ દેવાસ્તેવો યો મૃદસ્પતિ રિપયઃ । તે નો ॥ ૬ ॥ (અર્થર્. ૩. ૩૧૧-૧)

“ પ્રાચી વગેરે દિશાઓમાં હેતિ ઇત્યાદિ દેવા છે અને અગ્નિ વગેરે યજુ છે આ સર્વ (ન :) અમને બધાને (મૃદલ) સુખી કરે, તે અમને બધાને (અધિયુત) ઉપદેશ આપે તે સર્વને અજ્ઞાત નમસ્કાર છે તેમને મારે અજ્ઞાત આ સમર્પણ છે ” આ અર્થ મત્રોને ૩ નામ છે હવે તેનું નીચે ક્ષોભ્યા પ્રમાણે કોષ્ટક બનાવીએ—

દિશા કોષ્ટક “ ૨ ” [અર્થર્. ૩. ૩૧૧-૬]

વિદ્યા	દેવા:	દ્વય
પ્રાચી	હેતય:	અગ્નિ:
વક્ષિણા	અધિવ્યય:	કામ:
પ્રતીર્ધા	ઘેરાજા	આપ:
ઉર્ધ્વા	મૃદસ્પતિ	મૃદસ્પતિ:

પહેલા કોષ્ટકની આ બીજા કોષ્ટકની સારી સમજા કરીએ પહેલા કોષ્ટકમાં “ પ્રાચી અને ઊર્ધ્વા ” ના “ અગ્નિ અને મૃદ-સ્પતિ ” અધિપતિ છે, તેઓ જ અહીં યજુ બનેલા છે “ મુવા ” દિશાના યજુ પહેલા કોષ્ટકમાં “ વર્ધિધ ” છે અને અહીં “ યોવર્ધો ” ॥ આ બંને ક્ષત્રેલા અર્થ એક જ છે “ પ્રતીર્ધા ” દિશાના યજુ બંને કોષ્ટકમાં “ અગ્નિ અને કામ ” છે આનંદસ્થાનો પરસ્પરોતો નિકટ સંબંધ છે. “ દક્ષિણ ” દિશાના યજુ બંને કોષ્ટકમાં “ વિતર: અને કામ ” છે કામના ઉપભોગથી જ વિગ્નના પ્રાપ્ત થઈ છે “ ઊર્ધ્વા ” દિશાના યજુ “ ઘાત અને અગ્નિ ” છે અગ્નિનો અર્ધ વિગ્ન છે અને તેનું સ્થાન મધ્યસ્થાન અર્ધાવ વસતું સ્થાન માનવામાં આવે છે. આથી પાછાંને બચાવ આવશે કે કેવળ “ પ્રાચી અને ઊર્ધ્વા ” દિશાઓના યજુ બદલાયેલા છે, એટલું જ નહિ પરંતુ પહેલા કોષ્ટકમાં જે અધિપતિ હતા તે જ બીજા કોષ્ટકમાં યજુ

બનેના છે અન્ય દિશાઓના ક્રમ સમાન અથવા પરસ્પર સમઘ રાખનારા છે. અર્થાત્તેના ત્રીજા કાંડના ૨૬ અને ૨૭ સૂકતોના કથનમાં એટલે બેદ છે આ બેદથી એટલુ ૨૫૪ થાય છે કે છઠ્ઠુ, અધિપતિ પ્રત્યાદિ શબ્દો વાસ્તવિક નહિ પરન્તુ અન કારિક છે. ૬ને નીચેના મ ન જુઓ—

પ્રાચીમારોહ ગાયત્રી ત્યાવતુ રથંતર સામ ।
ત્રિવૃત્તસ્તોમો વસન્ત ક્રતુર્વ્રજ દ્રવિણમ્ ॥ ૧૦ ॥
દક્ષિણમારોહ ત્રિષ્ટુપ્ત્યાવતુ વૃહસ્તમા
પચ્ચરશ્વ સ્તોમો પ્રાપ્તક્રતુ સ્વન્ દ્રવિણમ્ ॥ ૧૧ ॥

દિશા કોષ્ટક (૩) [યજુ. ૧૦।૧૦-૧૪]

દિશા	રક્ષક હાન્દ	સામ	સ્તોમ	ક્રતુઃ	દ્રવિણ ધનં
પ્રાચી	ગાયત્રી	રથંતર	ત્રિવૃત્	વસન્તઃ	વ્રજ
દક્ષિણ	ત્રિષ્ટુપ્	વૃહત્	પંચદશઃ	પ્રાપ્ત	સ્વજ
પ્રતીચી	જગતી	ધૈરુપ	સસદ્વશઃ	વર્ષા	વિદ્
ઉદીચી	અનુષ્ટુપ્	ધૈરાજ	પ્રકાવિશઃ	શરદ્	ફલં
ધ્રુવા ઉર્ધ્વા	પંકિ.	શાકરં ચૈવતં	ત્રિવયગ્રચ્ચિદ્વિશી	હેમન્ત શિશિર	વર્ષઃ

આ કોષ્ટકમાં પાંદડ દિશાઓના ધનોનું અવસ્થા મન કરે (૧) આવીદિશાનું ધન (વ્રજ) જ્ઞાન છે (૨) દક્ષિણ દિશાનું ધન (સ્વજ) શૌર્ય છે (૩) ઉદીચી દિશાનું ધન કૃષ્ણ પરિણામ સામ વગેરે છે. (૪) ધ્રુવા ઉર્ધ્વા દિશાનું ધન શક્તિ, બળ, વગેરે છે. જ્ઞાન, શૌર્ય, પુરુષાર્થ, પ્રપત્ન, સામ અને વીર્ય તેજ તે ઉપરોક્ત દિશાઓનું ધન છે તેમની તુલના પ્રથમ કોષ્ટકની સાથે કરવાથી અર્થનો એક મ બીર ગૌરવ પ્રતીત ધરે પાંદડાએ આદ્ય ભગ્ની લીધુ હશે કે ઉક્ત શુભો વિશેષ વર્ણોના હોવાથી ઉક્ત દિશાઓનો સમઘ ઉક્ત વર્ણો સાથે છે. આહારોનું જ્ઞાન, ક્ષત્રિઓનું શૌર્ય, વૈશ્યો નો પુરુષાર્થ, શૂદ્રોના કુન્નર ઉલોમનો લાભ અને જનતાનું વીર્ય તેજ સર્વ રાષ્ટ્રના ઉદ્ધારનો હેતુ છે તેમજ પ્રત્યેક વ્યક્તિના જ્ઞાન, શૌર્ય, પુરુષાર્થ, કૃષ્ણ પ્રાપ્તિ સુધી પ્રયત્ન કરનારા શુભ અને વીર્ય તેજ ભેદજે આ પ્રમાણે વ્યક્તિમાં અને રાષ્ટ્રમાં ઉપરોક્ત શુભોનો સમઘ છે આ સમઘને સમજી શકી રાખીને પાંદડ નીચેના મ નો જુઓ—

માઘ્યા દિશિ શિરો મજસ્ય ઘોદિ ।
દક્ષિણાયાં દિશિ દક્ષિણ ઘોદિ પાર્શ્વમ્ ॥ ૭ ॥

પ્રતીચીમારોહ જગતી ત્યાવતુ ધૈરુપ સામ
સસદ્વશ સ્તોમો વર્ષાક્રતુર્વિદ્ દ્રવિણમ્ ॥ ૧૦ ॥
ઉદીચીમારોહાનુષ્ટુપ્ત્યાવતુ ધૈરાજ
સામેકવિશ સ્તોમઃ શરદતુ ફલં દ્રવિણમ્ ॥ ૧૧ ॥
ઉર્ધ્વામારોહ પંકિસ્ત્યાવતુ શ્રાવવરૈવતે સામની
ત્રિવયચ્ચિદ્વિશી સ્તોમો હેમન્તશિશિરાવૃત્ વર્ષો
દ્રવિણમ્ ॥ ૧૪ ॥ (યજુ. અ. ૧૦)
પ્રાચીપ્રત્યાદિદિશાઓમાં (વ્રજ દ્રવિણ) જ્ઞાન વગેરે ધન છે
આ મ નોનું સ્પષ્ટિકરણ નીચેના કોષ્ટકથી થઈ શકે છે

પ્રતીચ્યાં દિશિ મસદમસ્ય ઘોદિ ।
ઉત્તરચ્યાં વિદ્યુત્તર ઘોદિ પાર્શ્વમ્ ।
ઉર્ધ્વાયાં દિશ્યજસ્યાનુર્ધ્વ ઘોદિ ।
દિશિ ધ્રુવાયાં ઘોદિ પાજસ્યમ્ ॥ ૮ ॥
(અથર્વ ૪।૧૪)

“ પ્રાચી દિશામાં (વજસ્ય) અજના છડનું શિર મુકા તથા અન્ય દિશાઓમાં અન્ય અવસ્થા રાખે । ”
આ મ નોમાં અવસ્થાનો સમઘ દિશાઓની સાથે દર્શાવેલો છે નીચેના કોષ્ટકથી તેનો ભેદ સ્પષ્ટ ધરો—

દિશા કોષ્ટક (૪) (અથર્વ. ૪।૧૬-૮)

પ્રાચી	શિર	મસ્તક
દક્ષિણા	દક્ષિણં પાર્શ્વં	જમણીબગલ
પ્રતીચી	મસદં	શુભેભાગ
ઉદીચી	ઉત્તરં પાર્શ્વં	ડાબી બગલ
ધ્રુવા	પાજસ્યં	પેટ
ઉર્ધ્વા	આનુર્ધ્વં	પીઠાં હાડકાં

આ કોષ્ટકની સાથે પૂર્વોક્ત ત્રીજા કોષ્ટકની તુલના કરે જ્ઞાન, શૌર્ય, પુરુષાર્થ, અને કૃષ્ણનો સમઘ માથુ, બાહ

મખામાં અને નીચેના ભાગના સાથે અહીં આવેલ છે
રાત્રી રોગ, પુરુષાર્થ ૧૫૫ મુજબ પ્રમાણે પ્રત્યેક વ્યક્તિના
છે અને વર્ણરૂપ પ્રમાણે પ્રાણજ્ઞ જ્ઞાતિ વેરવેળામાં અર્થાત્
રાષ્ટ્ર-પુરુષના અવયવોમાં છે આ પ્રમાણે વર્ણોનો સમૂહ
દિશાઓની સાથે રૂપ છે આ સમૂહ ધ્યાનમાં રાખીને,
વિચાર કરીને હવે નીચેના મત્રા જુઓ—

પ્રાર્ચી પ્રાર્ચી પ્રદિશમારમેધામેત લોક અદ્
ધાનાઃ સચગ્તે । યદ્વાં પવ્ય પરિવિષ્મગ્ની
તસ્ય ગુપ્તયે દ્વપતી સધયેયામ્ । ૭ ॥

દક્ષિણા દિશામમિ નક્ષમાર્ણી પર્યાવર્તેધામમિ
વાગ્મેતેત્ત્વઃ તદ્વિમન્વા યમઃ પિતૃભિઃ સવિદાનઃ
પચાય શર્મં યદુલ્ નિયન્ઠાત્ ॥ ૮ ॥

પ્રતીર્ચી દિશામિયમિદ્રર યસ્યા સોમો બધિવા
મૃદિતા ચ । તસ્યા ધ્રેયેષા સુદૃત સચયા
મધા પચાન્ મિથુના સમવાયા ॥ ૯ ॥

ઉત્તર દાઘ પ્રજયાત્તરાવદિશામુદીર્ચી ક્ષણઘ્ન
નો અમ્ ॥ પાત્ છદ્ પુરુષો પમૂય વિશ્વૈ
વિશ્વામૈઃ સદ્ સમયેમ ॥ ૧૦ ॥

ધ્રેયેય વિરાગમમા અસ્થસ્થે દિશા પુત્રેઽથ ઊત
મદ્યમસ્તુ । સા નો દેવ્યદિતે વિશ્વવારદ્યે દ્યૈ
ગોપા અમિ રક્ષ પચમ્ ॥ ૧૧ ॥ અથર્વ ૧૨।૩

(૧) પ્રાર્ચી પૂર્વ દિશા પ્રગતિની દિશા છે તેના
(આરમેધા) ઉત્સાહની સાથે પુરુષાર્થનો આરભ કરે
(યત્ લોક) આ ઉત્તરના દેશમાં (અદ્ધાના)
અદ્ધા ધારણ કરનારાના પદોથી એ છે જે (વૌ) તમે બે ને
અમિમાં પ્રવેશ કરીને (પચ) પાકા બનાવે હશે, તસ્ય

ગુપ્તયે) તેની રક્ષા માટે (દ્વપતી) આ પુરુષ (સધયેયા)
અપલ્ન કરે (૨ , આ દક્ષિણ દિશામાં જ્યારે તમે (અમિ
નક્ષમાર્ણી) સર્વ ગાભુથી પ્રગતિ કરતાં કરતાં આ (પાત્ર)
ગેઝ અથવા સરશ્શક કમનું (અમિ પર્યાવર્તેયા)
સર્વ પ્રકારે વાર વાર અનુશાન કરીશુ ત્યારે આપની (પચાય)
પરિપક્વતાને માટે (પિતૃભિઃ) રક્ષકોની સાથે (સવિ
દાનઃ યમઃ) જાતી નિષામક (યદુલ્ શર્મ) મલું સુખ
આપશે (૩) (પ્રતીર્ચી) પશ્ચિમ દિશા એ ખરેખર
(ઘર) જેઠ દિશા છે, જેમાં (સોમ) વિદ્યા અને શાંત
અધિપતિ અને (મૃદિતા) સુખ દેનાર છે આ દિશાનો
આશ્રય કરે સુકૃત કરીને પરિપક્વતાને (સચયા) પ્રસ
કરે અર્થે (મિથુના) સ્ત્રી અને પુરુષ મળીને (સમવાયા)
સુસતાન ઉત્પન્ન કરે (૪) ઉત્તર દિશા (પ્રજયા)
વિવિધ શાળી સંવિધુ દિશા છે એટલા માટે અખતે બધાને
આ ઉત્તર દિશા (અઘ્ર) અમ ભાગમાં લઈ લેવ (પાક)
પાંચ વર્ગો-રાષ્ટ્રના વિશ ગો-નો (છદ્) છદ્ એજ આ
પુરુષ થાય છે આ બધા અગેલી સાથે અને સર્વ (સ
અયેમ) મળીને રહીએ (૫) આ ધ્રુવ દિશા (વિરાટ)
મહી મોટી છે તેથી તેને નખન હો તે મારે મારે તેમજ
ખાળ અગ્નિએ માટે (દિશા) કલ્યાણકારી બનેા હે
(અ દિતે દેવિ) સ્વતંત્રતા દેવી । (વિશ્વ વારે)
સર્વ આપતિઓનું નિવારણ કરનારી દેવી । ॥ (ગોપા)
અમ શ સર્વનું રક્ષણ કરતાં કરતાં અમ રી પરિપક્વતાને
સુરક્ષિત રાખ

આ મત્રોમાં દિશાઓની ખીણ કેટલીક વધારાની વાતો
દર્શાવી છે એના સ્વયં ગ્રુપ્મ સમ્બંધન નીચે આપેલું રાષ્ટ્રક
બને છે

દિશા કોષ્ટક (૫) (અથર્વ ૧૨।૩૭-૧૧)

દિશા:	કર્મ	સાધન	સાધક	ફિયા
પ્રાર્ચી	આરમ	અદ્ધાના	દ્વપતી	સધયેયા
દક્ષિણા	પર્યાવર્તન	નક્ષમાર્ણ	યમ સવિદાન	નિયન્ઠાત્
પ્રતીર્ચી	આશ્રય	સુકૃત	મિથુના	સમવાયા
ઉદીર્ચી	પ્ર-જયા	પાત્ છદ્	પુરુષ	સદ સમયેમ
ધ્રુવા	વિ-રાટ	દિશા	વિશ્વવાર અદિતિઃ	રક્ષ

આ કોષ્ટકથી સાધરણ રીતે જાણ થઇ જશે કે દિશાઓના ઉપરોક્ત નામ કઇ વાતોનાં સૂચક છે. અને આ સૂચક નામોમાં કેવું ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન ભરેલું છે. આ મંત્રોનું અધ્યયન કરવાથી ત્રીએતી બાબતો જાણી શકાય.

૧ પ્રાચી દિશા- (પ્ર-અંચ=આગળ વધવું. ઉન્નતિ કરવી, આગળના ભાગમાં જવું) આ મૂળ અર્થ " પ્રાંચ " થાતો છે, જેથી " પ્રાચી " શબ્દ બન્યો છે. " પ્રવીદિશા " નો અર્થ ઉન્નતિની દિશા, જુદીને માર્ગ એમ થાય છે.

ઉત્તરિને માટે વિવિધ ક્રમોના પ્રારંભ કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા હોય છે. પુરુષાર્થના પ્રારંભ વગર ઉત્તરિની આશા કરવી વ્યર્થ છે. ઉત્સાહથી પુરુષાર્થ કરવાને માટે શ્રદ્ધા જોઇએ. શ્રદ્ધાવિના ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થતો નથી. જગતમાં સૌ પુરુષ મળીને જ વિવિધ પુરુષાર્થોનું સાધન કરે છે. તેમના પરસ્પર દળીમળીને (સંધીને) રહેવાથી જ આ સંસારમાં સર્વ લાગોના પરિપક્વતા અને (મુક્તિ) સંરક્ષણ થઇ શકે છે. આ પ્રમાણે પ્રાચી દિશાથી ઉપદેશ મળે છે.

૨ દક્ષિણ દિશા- " દક્ષિણ " શબ્દનો અર્થ દક્ષ, સારી રીતે, યોગ્ય, પ્રસૂદ, સરળ, આનું વજેર છે. " દક્ષિણ દિશા " શબ્દનો મૂળ અર્થ સરળ માર્ગ, સાચો માર્ગ એવો થાય છે. પાછળથી તેનો અર્થ " જગણી બાજુની દિશા " થઇ ગયો છે.

ઉત્તરિને માટે સીધા અને સાચા માર્ગથી ચાલવું જોઇએ. અને (નક્ષમાળ) મતિ અથવા હાલચાલ અથવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, નહિ તો સિદ્ધિ મળવી અસંભવ છે. એક વાર પ્રયત્ન કરવાથી સિદ્ધિ ન મળે તો વારંવાર પુરુષાર્થ કરવો આવશ્યક છે જ. તેની આ સૂચના (પર્યાવર્તેષા, પરિ-આ-વર્તેષા) વારંવાર પ્રયત્ન કરે. આ શબ્દો દ્વારા મંત્રમાં આવેલ છે. " યમ " શબ્દ નિયમોનો સૂચક. " ચિત્ત " શબ્દ જનન શક્તિ અને સંરક્ષણનો સૂચક, તથા " સંવિદ્વાન " શબ્દ જ્ઞાનનો સૂચક છે. નિયમ, સ્વસંરક્ષણ અને જ્ઞાનથી જ શર્મ અર્થાત્ સુખ થાય છે. આ દક્ષિણ દિશાના મંત્રથી જોઇ મળે છે.

(૩) પ્રતીચી દિશા- અત્યંત આંદર દાખલ થવું, અંતર્મુખ થવું, પ્રતીચી દિશા શાંતિની દિશા, આંદર મૂળ સ્થાનપર આવવાની દિશા, સ્વસ્થાનપર આવવાનો માર્ગ.

અંતર્મુખ થવાનો માર્ગ, એ આ શબ્દનો મૂળ અર્થ છે. " પૂર્વદિશા " ને આગળ વધવાનો માર્ગ રૂપે કહી છે. અને પશ્ચિમ દિશાને ફરીથી પાછા ફરીને પોતાના અસત્ સ્થાનપર આવીને વિશ્રામ લેવાની દિશા કહી છે—

પ્રતીચી	પ્રાચી
(પ્રતી-અંચ)	(પ્ર+અંચ)
પ્રતિ-ગતિ	પ્ર+ગતિ
પ્રતિ+ગમન	પ્ર+ગમન
નિ+વૃત્તિ	પ્ર+વૃત્તિ

દિશાઓના નામોથી જે ભાવ વ્યક્ત થાય છે તેની જાણ આ કોષ્ટકથી થઇ શકે છે. વૈદિક શબ્દોનું આ પ્રમાણે મહત્વ જાણવું જોઇએ.

નિવૃત્તિ, વિશ્રાંતિ, અથવા સ્વસ્થતાનું સ્થાન જ શ્રેષ્ઠ (સ્વર્) હોય છે. શાંતિથી ભિન્ન બીજી શ્રેષ્ઠતા કઇ હોઇ શકે ! સોમ એ શાંતિની દેવતા છે. સૂર્યના પ્રખર પ્રગટ ફિરજોના તાપથી સંતૃપ્ત મનુષ્ય ચંદ્ર (સોમ) ના શિતળ પ્રકાશથી ઠંડવો શાન્ત, સંતુષ્ટ અને આનંદિત થાય છે. સંકૃત અર્થાત્ પાર્શ્વિક પુણ્ય ક્રમોના માર્ગ જ આ શાન્તિને પ્રાપ્ત કરાવી શકે છે, છત્યાદિભાવ આ મંત્રમાં જ્ઞાત થાય છે.

(૪) ઉત્તર દિશા- (ઉત્-તર) અધિક ઉચ્ચતર, અધિક શ્રેષ્ઠ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ એવો એનો મૂળ અર્થ છે. મનુષ્યોની ઉચ્ચતર અવસ્થા પ્રાપ્ત થવા માટે રાષ્ટ્રની ભક્તિ કારણ રૂપ અને છે; કારણ કે—

મદ્રમિચ્છન્ત ક્ષપયઃ સ્વર્વિદસ્ત્વો દોક્ષામુપ
સેકુરગ્રે ॥ તતો રાષ્ટ્રં ચલમોજશ્ચ જાતં તદસ્મં
દેવા હપસંનમન્તુ ॥ (અથર્વ ૧૬૪.૧૧)

" સર્વનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાવાળા શાની ઋષિ મુનિ-ઓએ તપ કર્યું અને દક્ષતાથી મત કર્યું. તેથી રાષ્ટ્ર બળ અને જોજ ઉત્પન્ન થયું. તેટલા માટે સર્વ દેવો તે રાષ્ટ્રીયતાની સન્મુખ નમ્રતા ધારણ કરે. " રાષ્ટ્રીયતાની સાથે લોકકલ્યાણની ભાવના આ પ્રકારે વેદોમાં વલુવાયેલી છે. લોકકલ્યાણ એજ લોકોની ઉચ્ચતર સ્થિતિ છે. રાષ્ટ્રીય ભાવનામાં (નઃ યગ્રે કુળવન્) " સર્વના અમ્ભાગમાં થવાને માટે અમારે પ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે. " રાષ્ટ્ર (પાંક્ત) પાંચ વિભાગોમાં વિભક્ત છે, આદાણ, દાત્રિય, વૈશ્ય શદ અને નિષાદ,

અપના જાની, શ્વ, આપારી, કારીગર અને સાધારણ આપ જનતા મળીને રાષ્ટ્રના પાંચ અંગવેદો અને છે આ પાંચ પ્રકારના જનોની કલ્યાણ કરવાની (કંઈ) પ્રયત્ન કર્યા જેનામાં હોય છે તે જ સાચો “ પુરુષ ” કહેવાય પુરુ તેને કહેવાય જે (પુરિ) નગરીમાં (સસાતિ) નિવાસ કરે છે નાગરિકજન જે “ લોકાકરયાણ ” કરે છે, તે જ સાચો પુરુષ છે. સર્વ અંગોથી તે પૂર્ણ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટિને માટે (સમયેમ) સર્વ મળીને એકત્રિત થવાની આનરપક્કતા છે આ બોધ ઉત્તર દિશાના મ જનો યગ્દોથી પ્રાપ્ત થાય છે

(૫) ધ્રુવા દિક્-રિશરતાનો ધર્મ અહીં દર્શાવેલો છે મનુષ્યના વ્યવહારમાં અવગણ્યા ઠીક ન કહેવાય રિશરતા, દંડતા, નિશ્ચિતતા આ સર્વ ઉત્કૃષ્ટતાના સાધક છે સર્વ (જિવા) કલ્યાણ આ મુજોથી જ થાય છે રિશરતાનો માર્ગ એ જ ખરો યોગ માર્ગ છે તેમાં જ અવગણના દૂર કરીને રિશરતાની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી સર્વનું દિન સાધી શકાય છે આજ (સ દિતિ) અવિનાશની દેવતા અથવા રનાત્યની દેવતા છે રિશરતા વિના સ્વત્રાતાની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી (જો-વા) ઇન્દ્રિયોનું સરક્ષણ અર્થાત્ સમય આ માર્ગમાં અત્યંત આનરપક્ક છે આ પ્રમાણે દ્રુવ દિશાના મ જોથી બોધ પ્રાપ્ત થાય છે

મ જોની શ્વ યોગના કેટલી અર્થ પૂર્ણ છે એનો વિચાર પાડક અહીં કરી શકે છે અસ્તુ દિશાની માન્યતા નકરવેદ માં ઉલ્લેખ નથી તેથી હવે આ સર્વ વિચારનું એકીકરણ કરવું જોઈએ તે પહેલાં નીચેના મ જો ભૂજો—

પ્રાચ્યે ત્વા દિશેઽગ્રયેઽધિપતયેઽસ્તિતાય રક્ષિત્ર આદિત્યાયેપુમતે । પત પરિદગ્ધસ્ત નો ગોપાયતામસાકર્મતે । દિષ્ટ નો અથ જરસે નિ નેપજ્જરા મૃત્યવે પરિ જો દદારવથ વક્ષેન સદ્ સ મયેમ ॥ ૫૫ ॥ દક્ષિણાયે ત્વા દિશા ઇન્દ્રાયાધિપતયે તિરશ્ચિરાજયે રક્ષિત્રે યમાયે-પુમતે ॥ પતં ॥ ૫૬ ॥ પ્રતીન્યે ત્વા દિશે ધર પાયાધિપતયે પૃથ્વિયે રક્ષિત્રેઽજાયેપુમતે । પતં ॥ ૫૭ ॥ વદીચ્યે ત્વા દિશે સોમાયાધિ પતયે સ્વજાય રક્ષિત્રેઽગ્રાન્યા ઇપુમત્યં ॥ પતં ॥ ૫૮ ॥ મુચાયે ત્વા દિશે વિષ્ણવેઽધિપતયે કમવાપગ્રીવાય રક્ષિત્ર ઓગધીરય ઇપુમતીમ્યઃ

॥ પતં ॥ ૫૯ ॥ ઉચ્ચાયે ત્વા દિશે વૃહસ્પતયે ઽધિપતયે શ્ચિત્રાય રક્ષિત્રે વર્ણેપુમતે ॥ પતં ॥ ૬૦ ॥ (અર્થ ૧૨૩)

“ પ્રાચી દિશા, અગ્નિ અધિપતિ, અસિન રક્ષિતા અને ઇન્દ્રાના આદિપતને માટે (પતં) આ દાન (પરિદગ્ધ) આપીએ છીએ (સમસાકર્મ જા-પતો) અમારા કુટુંબારથી અમારા સર્વનું (ન ગોપાયતાં) સરક્ષણ કરે (અથ) અહીં (ન) અમને સર્વને (દિષ્ટ) ધર્મની સારી પ્રેરણા (જરસે) જદ અસ્થા સુધી (નિ નેવત્) લઇ જાય (જરા) જદ અસ્થા મૃત્યુને (ના મૃત્યવે પરિદગ્ધાતુ) અમને મધાને મૃત્યુને પ્રતિ આપે (અથ) અને (વક્ષેન) પરિપૂર્ણતાની સાથે (સમયેમ) સંજીવિ અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટિને પ્રાપ્ત થઇ જાય આ પ્રથમ મ જોનો અર્થ છે. શેષ મ જોના બાર પશુ એકમાત્ર સુગમ છે

આ મ જોમાં [૧] દાન, [૨] સ્વસ રક્ષણ, [૩] કુટુંબારને દૂર કરવા [૪] ધર્મની પ્રેરણાની સાથે પૂર્ણ વૃદ્ધ અવસ્થાનો અનુભવ થીંધા પછી અર્થાત્ દીર્ઘ આયુષની સમાપ્તિ પછી મરણની કલ્પના, અને [૫] પરિપૂર્ણ (સુદિવાન સન્નજનો) ની સાથે અર્થાત્ સત્સત્ત્વ માર્ગ રહેવાનો ઉપદેશ છે પ્રાચી અહીં સુધી દિશા માટેનાં જે કોઈકા અને મ જો આપેલા છે તે સર્વને એકીકરણપૂર્વક વિચાર કરવાથી આ મ જોનો અધિક ગોષ થવા જોઈએ છે

પ્રાચો દિગક્ષિરધિપતિરસિતો રક્ષિતાઽઽદિત્યા ઇવય । તેમ્વો જ્ઞોઽધિપતિમ્યો જ્ઞો રક્ષિત્ત્વમ્યો નમ ઇપુમ્યો નમ વમ્યો અસ્તુ । યોઽસ્માન્ દેધિ યં વય દિષ્મસ્ત જો અગ્ને દપમઃ ॥

અર્થ ૧ ૩૨૭૧

આ મ જોનો હવે વિચાર કરાવો છે. આનો વિચાર થવાથી અન્ય સર્વ મ જોનો વિચાર થઈ શકે છે ઉપર નર્મ દિશાઓનું બીજું કોઈક આપેનું છે ત્યાં દર્શાવ્યું છે કે અગ્નિ, પૃથ્વી, રક્ષિતા, આદિ શ્વેદો અથ કારિક છે તેથી તેમનો અર્થ કાંઈ કલ્પનાથી જ પડારશે જોઈએ

(૧) અધિપતિ, રક્ષિતા, ઇન્દ્ર, ઇન્દ્રાદિ સમગ્ર અસ-કારિક છે કારણ કે વર્ષા વીરૂધા વગેરેને પશુ પાણ્ય કહેવ છે વસ્તુનાં તે જાણુ નથી જ અને થીંધે કવિની અસ કારક દષ્ટિથી તેને અર્થ કરવો ઉચિત છે

(૨) મંત્રના પ્રથમ પાદમાં અધિપતિ, રક્ષિતા આ શબ્દો એક વચનમાં છે પરંતુ દ્વિતીય ચરણમાં આજ શબ્દોનું બહુવચન લેવામાં આવ્યું છે. એક વચનના શબ્દો પરમેશ્વરને લાગુ પાડી શકાય પરંતુ “ અધિપતિમ્વઃ રક્ષિતૃમ્વઃ ” બહુ વચનમાં હોવાને કારણે તે પરમેશ્વરને લાગુ પાડી શકાય નહિ. આદરપૂર્વક બહુવચન વાપર્યું છે એમ કહીએ તો પૂર્વ ચરણમાં એક વચન આવેલું છે એટલે તે પણ નિરર્થક છે. વેદમાં કોઈ પણ સ્થળે એક જ મંત્રમાં પરમેશ્વર વાચક શબ્દો એક વચન અને બહુવચનમાં આવેલ નથી. આથી અહીં આ શબ્દોના અર્થ કેવળ પરમેશ્વર માટે વપરાયેલા છે કે એક એ શબ્દો છે.

(૩) પ્રત્યેક દિશાનો અધિપતિ રક્ષિતા અને ઇંડુ ભિન્ન છે. જો એ પરમેશ્વર વાચક શબ્દો હોય તો ભિન્નતાનો કોઈ અર્થ કાઢી શકાય નહિ.

(૪) તૃતીય ચરણમાં “ જો અમારા સર્વનો દેવ કરે છે અને જોનો અમે સર્વ દેવ કરીએ છીએ તેને (ઘા જમ્મે) અમે આપ સર્વના એક જડખામાં ધરી દઈએ. છીએ. એ આશયના શબ્દો આવી ગયા છે. આ મંત્રનો ભાગ કેવળ સામાજિક સ્વરૂપ પર કહેલ છે એમ સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. દુષ્ટને શિક્ષા કરવાનો આ વિષય છે અને શિક્ષા કરનારો એકલો નથી પરંતુ (ઘા.) અનેક છે. (ઘા જમ્મે) ” તમે ધણાઓના જડખામાં અમે બધા મળીને તે દુષ્ટને આપીએ છીએ ” તમે જેમ હપછા તેમ તેને સજા કરો સજા કરવાનો અધિકાર અમે અમારા હાથમાં લેતા નથી, આપ સર્વને તેને સજા કરવાનો અધિકાર છે. આ આશય ઉક્ત મંત્ર ભાગમાં સ્પષ્ટ છે. તેમાં ન્યાયની બ્યવસ્થા સ્પષ્ટતાથી લખેલી છે.

(બ) અનેક સજાઓએ સાથે મળીને ન્યાય કરવો જોઈએ.

(આ) કેમને માટે એ ઉચિત નથી કે તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મનમાનીની સજા કરે. તે અધિકાર ન્યાય સભાનો જ છે.

(ળ) બહુપક્ષથી દેવ કરવો જોઈએ નહિ. દેવ કરવો એ ખરાબ છે. સ્વસંમતિ પ્રગટ કરવી એ દેવ નથી જ.

(ઈ) બહુ પક્ષપ્રત્યે પણ એ ઉચિત નથી કે તેઓ પોતાની સંમતિથી કેમને દંડ આપે. બહુપક્ષ અને અલ્પ

પક્ષના મનભેદ હોવા છતાં ન્યાય સભા દ્વારા ચોખ્ખો ચોખ્ખો નિશ્ચય કરવો જોઈએ. અને ન્યાય સભાનો નિશ્ચય બધાએ માન્ય રાખવો જોઈએ.

હત્યાદિ વાતો ઉક્ત મંત્ર ભાગથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે. અહીં પરમેશ્વરના જડખામાં નાખવાની કલ્પના નથી એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. હવે અહીં “ જંમ ” શબ્દનો અર્થ જોવો ચોખ્ખો છે—

(જંમ)—શબ્દનો અર્થ દાંત, દાંથીનો દાંત, મોઢું, જડખું, વજ દંડ વગેરે થાય છે. મંત્રમાં “ ઘા જમ્મે ” અર્થાત “ અનેક લોકોનું એ જડખું ” એમ કહ્યું છે. પ્રત્યેક પ્રાણીને માટે એક જ જડખું હોવું શક્ય છે. પરંતુ અહીં અનેક મનુષ્યોના સાથે મળીને એક જડખું કહેલું છે. વાસ્તવિક રીતે અનેક મનુષ્યોનું એક જડખું હોઈ જ શકે નહિ પરંતુ અહીં કહેલ છે. તેથી આ જડખું વાસ્તવિક નથી જ, કેવળ કાલ્પનિક છે. નિમ્ન કોષ્ટકથી બ્યક્તિગત અને સામાજિક જડખાની કલ્પના આવી શકે છે—

બ્યક્તિનું જડખું	સમાજનું જડખું
જન્મ	ન્યાયાલય
મુખ	મુખ્ય
ચાનેન્દ્રિય ગંધક	ચાનીજન-પંચ
દાંત-દ્વિજ	ત્રૈવલ્લિક-દ્વિજ
દંતપંક્તિ	દ્વિજ-સભા
ચર્વણ, ચર્વિત ચર્વણ	વિધય-અર્થા
અજ-ચર્વણ	પ્રમાણ-વિચાર

સિદ્ધ, બ્યાદિ હત્યાદિ પશુ પોતાના ભક્ષ્યને પોતાના જડખામાં રાખીને ખાય છે. શત્રુને પોતાના જડખામાં રાખીને ખાવાની કલ્પના નીચ પ્રાણીઓમાં છે. કોઈ મનુષ્ય ગડાદ્વારા બનીને પોતાના શત્રુને કરડવા દોરે છે. પરંતુ વિચારી મનુષ્ય આવી પશુશક્તિને દબાવીને પોતે પોતાને સમાજનું એક અંગ સમજીને, પોતાના શત્રુને પણ સમાજનું એક અંગ માને છે. આ કારણથી તે પોતે શત્રુને એકલે હાથે સજા કરવાને પ્રવૃત્ત ન થતાં, ન્યાય સભાનું શરણ લે છે. કારણ કે તે સમાજનું જડખું છે. આ ન્યાયાલયમાં દિવેની સજા ભરાય છે. અને તે બુદ્ધિજન, પ્રતિકૂળ વાતોનું વારંવાર મનન કરીને દુષ્ટને દંડ આપે છે, અને સજાનને સ્વાતંત્ર્ય અર્પણ કરે છે. આ સમાજનું જડખું-અર્થાત ન્યાય સભાનો-ભાવ

'જ'બ' શબ્દનો કરવો ઉચિત છે. આજ અનેક અનુગોનુએક જગત્ દોષ છે.

તે યોં જમેં જમ્મઃ ।

(તં) તે કુટુંબે અને સર્વ (યઃ) આપના અનેકના (જમેં) એક જગત્માં-અર્થાત્ ન્યાયસમાર્થ- (જમ્મઃ) ધારણ કરીએ છીએ. અર્થાત્ આપને આધીન કરીએ છીએ. ન્યાય સમાનું ઉપરીપણું અરી દર્શાવ્યું છે.

અર્થાત્ (યઃ) શબ્દ પૂરોક્ત ' અધિતિષ્ઠઃ, રક્ષિત્વ-જયઃ ' એ શબ્દોને સુચિત કરે છે. સમાજના અથવા સમૂહના અધિપતિ અને રક્ષક ' યઃ ' શબ્દથી ઓળખાવ છે. સર્વનો દેવ કરનારા કુટુંબે આ પંચના આધીન કરવે જોઈએ, એ આ મંત્રનો રચય આશય છે. તેથી " અધિપતિ " આદિ શબ્દોનું અનુવચન મંત્રમાં આવી ગયું છે. અને આ કારણને લીધે જ બહુ વચન યોગ્ય અને અર્થને અનુકૂળ છે.

સચ્ચને પંચને આધીન કરવાની શ્વેતી શ્વેતને પોતેજ દિશા કરવાની અને ન્યાયને પોતાના હાથમાં લેવાની પંચની શ્વેતિ ઓછી થાય છે, અને પંચે માફત ન્યાય પ્રાપ્ત કરવાની સાત્વિક પ્રશ્નિ બધે છે, આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ સમાજના હિતને માટે આશરયક છે.

આ ઉદ્દેશથી પોતે પોતાને સમાજનો એક અવયવ સમાજના સાત્વિક ભાવ વધતો જાય છે. હું જનતાનો એક અંશ છું, જનતાને અને મારો અલગ સંબંધ છે આ ભાવના અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે, અને આ ઉચ્ચ ભાવનાનું બીજું કેટલી ઉત્તમતાથી અંતઃ કરણમાં મૂકવામાં આવ્યું છે. આ વૈદિક ધર્મનું મહત્વ છે.

" સેષ્યો નમો. " આ બે પદ પ્રત્યેક મંત્રમાં છે. આ બે પદ જ મંત્રોમાં વારંવાર કહેલા છે. વારંવાર મંત્રોનો જે પાઠ કરવામાં આવે છે તેને " અભવાસ " કહે છે. વિશેષ મહત્વપૂર્ણ મંત્રોના આ પ્રમાણે વારંવાર અનુવાદ વેદમાં કરવામાં આવ્યો છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે આ મંત્રોનો ભાવ મુખ્ય છે, અને તેમને અનુકૂળ શૈવ મંત્ર ભાગનો અર્થ કરવો જોઈએ. અર્થાત્ આ સૂક્તનો અર્થ સાવ જનિક છે.

[૧]

(૧ પ્રાચી દિશા) પ્રતિનિધિ દિશા, (૨ અગ્નિઃ અધિ-પતિઃ) તેજસ્વી સ્વામી, (૩ અસ્થિતા રક્ષિતા) સ્વતંત્ર

સંરક્ષક અને (૪ આ-દિત્યા જ્વલા) સ્વતંત્રતાપૂર્ણ વક્રવૃત્ત, આ ચાર વાતો આવેલી છે.

પ્રત્યેક દિશા વિશેષ મંત્રોની મુખ્ય સમજનામાં આવે છે અને તે વિચિત્ર મંત્રોના સાધક ત્રણ ગુણ છે. પ્રત્યેક દિશાની સાથે આ ગુણ નિમ્ન છે. પૂર્વ દિશાના અનુસંધાને પ્રતિનિધિ મંત્રોનો ઉપદેશ કર્યો છે. તેજસ્વિતા, સ્વતંત્રતા અને વક્રવૃત્ત આ ત્રણ ગુણ ઉત્તમિના સાધક છે. અર્થાપતિથી રચય સિદ્ધ થાય છે કે નિરતેજ નિર્વૌચ શૂન્ય પરાધીન રક્ષક, અને અસ્વતંત્ર વક્રતા કોષ્ટ પણ પ્રકારે ઉત્તમ સાધ્ય કરી શકો નથી. આ પ્રમાણે અન્ય દિશાઓનો વિચાર કરીને ભોવ મેળવવા ઉચિત છે.

[૧] પ્રતિનિધિ નિમ્ન મંત્ર, [૨] તેજસ્વી સ્વામી, [૩] સ્વપાદીનતાની ધારણા કરનારો રક્ષક અને [૪] સ્વતંત્રતાપૂર્ણ વક્રવૃત્ત, આ ચાર વાતો માનવી ઉત્તમિને માટે આશરયક છે, આવા પ્રકારના સ્વામી, સંરક્ષક, અને વક્રતાઓનો સત્કાર થવો ઉચિત છે. જે અમારો દેવ કરે છે અને જેનો દેવ અમે કરીએ છીએ તેને આપ અધિપતિઓની સમાને આધીન અમે બધા કરી દઇએ છીએ. આ મંત્રનો સિધ્ધો આશય છે. અનુબંધી ભલામણો ઉપદેશ અર્થે છે. આ પ્રકારે અર્થનું મનન કરવું ઉચિત છે. હવે મુખ્ય શબ્દોના મૂળ અર્થનું મનન કરીએ છીએ—

(૧) " જાવેન " શબ્દ વૈદિક વાક્યમાં પ્રાકાશ્ય અને વક્રવૃત્તને પ્રતિનિધિ છે. દિશા કોષ્ટકમાં ભુમિ. તેમાં પ્રાચી દિશાનો " અક્ષ " અર્થાત્ ગાન જ ધન કહેલ છે.

(૨) " અ-સ્થિત " શબ્દનો અર્થ બંધન રહિત, સ્વતંત્ર, સ્વપાદીન એવા થાય છે. ' સ્થિ-ચંચલ " આ ધાતુથી ' સ્થિત ' શબ્દ જન્યો છે, જેનો અર્થ ' પર-સ્વાધીન ' છે. ' અ-સ્થિત ' અખર્ષ, સ્વતંત્ર.

(૩) ' આદિત્ય ' શબ્દ ' અ-લોહનોય ' અર્થમાં પ્રયુક્ત થાય છે. ' હો-અવલોહને ' માતૃથી ' દિતિ ' શબ્દ બનેલ છે જેનો અર્થ ' અગ્નિ ' છે. ' અ-દિતિ ' નો અર્થ ' અ-લોહિત ' છે. અસ્થિતિનો ભાવ આદિત્ય છે. અર્થ ૩-નીય, અચર્ચ્ય, બંધન રહિત, સ્વતંત્રતાનો ભાવ, ન્યાય પ્રમાણનું બંધન છે નહિ.

(૪) " જ્વલ " " જ્વ-ગતી " ધાતુથી આ શબ્દ બને છે. તેથી ' અગ્નિ, હાલચાલ, ' એ ભાવ આ શબ્દમાં મુખ્ય

છે ત્યાર પછી તેનો અર્થ દાહચાલનો યત્ન કરવો, વજ્રુત્ત કરવું, ઘોષણા કરવી, ઉત્તતિ કરવી એ થઈ ગયો છે આ ધાતુના અર્થનો ભાવ 'દ્વપવ' શબ્દમાં છે. આ પ્રમાણે પ્રથમ મંત્રનો આશય છે હવે બીજો મંત્ર જોઈએ

[૨]

[૧] 'દક્ષિણા દિક્' દક્ષતાની દિશા [૨] 'દન્દ્વ-અધિપતિ' શત્રુ નિવારક સ્વામી [૩] 'તિરશ્ચિરાજી રક્ષિતા' હારમાં ચાલનારો સ રક્ષક અને [૪] 'પિતર દ્વપવ' વીર્યવાન દાહચાલ કરનાર આ ચાર વાતો ઉત્તતિની સાધક છે. આ પ્રકારના સ્વામી, રક્ષક, અને પાલકોનો સંકાર હો એ આસ્તિકોનો દા. કરે છે અને જોના આસ્તિક દેવ કરે છે તેને અમે સર્વ આપ અધિપતિઓની સહાને આધીન કરીએ છીએ

[૫] 'દન્દ્વ' - (દન્ શબ્દ દ્વાવયિતા) (૧૦૮) શત્રુનું નિવારણ કરનારો વિજયી

[૬] 'તિરશ્ચિરાજી' - (તિર) વચ્ચેથી, (અચ્) જલ (રાજી) કીમી, મધ્યોદય, પોતાની મધ્યોદય ઉદ્ભવન કરનારો

[૭] 'પિતા' 'પાતીતિ પિતા' - સ રક્ષક પિતા છે વીર્ય ધારણ કરીને ઉત્તમ સન્તાન ઉત્પન્ન કરનારો વીર્યવાન પુરુષ પિતા હોય છે

[૩]

આ ભાવ દ્વિતીય મંત્રનો છે હવે તૃતીય મંત્ર જોઈએ
[૧] (મતીર્ષી દિન્) અત્યુષ્ઠ થવાની દિશા - [૨] (ઘરણઃ અધિપતિ) સર્વ સમ્મત સ્વામી, [૩] (પૃથ્વાકુ રક્ષિતા) સ્પર્ધામાં ઉત્સાહી રક્ષક અને [૪] (વજ્ર દ્વપવ) અત્રની વૃદ્ધિ આ ચાર વાતો અબુધ્ધની સાધક છે.

[૪]

[૧] (ઝદ્ધર્ષી દિન્) ઉત્તર દિશા, ઉચ્ચતર બનવાની દિશા, [૨] 'સોમ' (અધિપતિ) શાંત સ્વામી, [૩] (સ્વ-જ-રક્ષિતા) સ્વયં સિદ્ધ સ રક્ષક અને [૪] (અદ્વાનિ-દ્વપવ) તેજસ્વી પ્રગતિ, આ ચાર વાતો ઉત્તતિની છે

[૫]

[૧] (ધુવા દિક્) સ્થિર દિશા, [૨] (વિષ્ણુ ૩૯ [અથર્વ અનુ ભા. ૨]

અધિપતિ) કાર્યક્ષમ સ્વામી, [૩] (કલ્માપગ્રીવઃ રક્ષિતા) કર્મ કર્તા સ રક્ષક અને [૪] (ધીરુઘઃ દ્વપવ) ઔપધિઓની વૃદ્ધિ. આ ચાર વાતો ઉત્તરપને માટે છે

[૬]

[૧] (ઉર્વા દિક્) ઉચ્ચ દિશા [૨] (વૃહસ્પતિ અધિપતિ) ચાની સ્વામી [૩] (શિવગ્ર રક્ષિતા) શુદ્ધ સ રક્ષક [૪] (વર્ષ દ્વપવ) શૃષ્ટિની ગતિ આ ચાર વાતો ઉત્તતિ કરનારી છે

હવે આ શબ્દોથી મનન કરીશું શબ્દોના મૂળ ધાતુથી નીચે આપેલા છે—

[૧] 'ઘરણ-ઘર-ઘુ-વરતુ' પસદ કરવું જે પસદ કરવામાં આવે છે તેને વરણ કહેવામાં આવે છે સર્વ સમ્મત, સર્વ યદ

[૨] 'પૃથ્વાકુ' - (પૃ-વા-કુઃ) પ્રતો અથ શુદ્ધ સ આમ, સ્પર્ધા, સ્પર્ધા વખતે ઉત્સાહના શબ્દ બોલનારો 'પૃથ્વાકુ' કહેવાય છે કુ=શબ્દ

[૩] 'સોમ' - શાંતિનો મુખ્ય યદ્ર અથવા સોમ છે તેનો બીજો અર્થ 'સન્ડમા' અર્થાત્ વિદ્યાની સાથે રહેનારો અર્થાત્ ચાની છે 'સુ-પ્રસવપેશ્વર્યયો.' આ ધાતુથી 'સોમ' શબ્દ બને છે, જેનો અર્થ 'ઉત્પાદક, પ્રેરક અને ઔષ્ણ્યવાન' એવો થાય છે

[૪] 'સ્વજ' (સ્વ+જ) પોતાની શક્તિથી રહેનારો, જેને બીજાની શક્તિનું અવલબન કરવાની આનુશ્વકતા નથી સ્વાવલબનશીન, જેનો પણ પોતાની મેળે ચારે દિશાઓમાં ફેલાય છે

[૫] 'અદ્વાનિ' - આ વિદ્યુતનું નામ છે તેજસ્વિતાનો બોધ આ શબ્દથી થાય છે 'અદ્' ધાતુનો અર્થ 'વ્યાપ્ત' છે વ્યાપક શક્તિનું નામ અદ્વાનિ છે

[૬] 'વિષ્ણુઃ' સર્વ વ્યાપક કર્તા ઉદગમી

[૭] "કલ્માપ-ગ્રીવ" "કલ્માન્" નો અર્થ "કર્મન્" અર્થાત્ કર્મ, કાર્ય, ઉદ્યોગ છે "કલ્માપ" (કલ્મ-સ) કર્મ દ્વારા અનિષ્ટ, ખરાબીનો નાશ કરનાર, (કર્મણ અનિષ્ટ સ્વતિ ક્વતિ કર્માપ કર્માપ વચ્ચે કલ્માપઃ) "પુરુષાથેથી કુષ્ટતાને દૂર કરીને સુષ્ટુતાને નજીક લાવનાર અને આ પ્રકારે પુરુષાથેના ભાવ દર્શકો

મળામાં ધારણ કરનારો, " 'કર્માવ-ગ્રીય' અથવા 'કર્મા-સ્ત-ગ્રીય' કહેવાય છે.

[૮] " મુદ્ધરપતિઃ " - મદાનુશાનનો સ્વામી, શાની, રુપિતિ અથવા અકિતવું અધિષ્ઠાન.

[૯] " ધિવ્રઃ " - શુદ્ધ, પવિત્ર સ્વેન.

આ પ્રમાણે મુખ્ય શબ્દોના અર્થ છે, પાઠક તેમના પર અધિક વિચાર કરીને લાભ ઉઠાવે.

પૂર્વ, દક્ષિણ પશ્ચિમ, ઉત્તર, દ્યુવ અને ઉષ્ન આ છ દિશાઓ ક્રમશઃ પ્રગતિ, ચાતુર્ય, શાંતિ, ઉન્નતિ, રિચરતા અને શ્રેયતા આ છ ગુણોની સૂચક છે આ છ ગુણોના સાધક " શુભ ચતુષ્ટય " દ્વારા પૂર્વોક્ત મંત્રોમાં વર્ણવાયેલ છે.

(૧) દિશા (૨) અધિપતિ (૩) રક્ષક અને (૪) ધનુ આ ચાર શબ્દો વિશેષ સાંકેતિક છે, અને આ શબ્દોમાં અસાધારણ વિશિષ્ટ શબ્દ અર્થ રહેલો છે. આ વાતનો ખ્યાલ પાઠકોના મનમાં પૂર્ણ રીતે પડેલો જ હશે. વારંવાર મનન કરીને તેના શુદ્ધ તત્ત્વનું શાન પ્રાપ્ત કરવું એ આપણા સર્વનું કર્તવ્ય છે.

આ મંત્રોમાં " હ્રુ " શબ્દ વિશ્વકાય અર્થમાં પ્રયોજવામાં આવ્યો છે. તેનો કોષ બીજી ભાષામાં અર્થ કરવો મુશ્કેલી છે. કોષ એક જ પદ્ધતિ શબ્દોનો ભાવ પ્રગટ થઈ શકે જ નહિ. તેથી આ મંત્રોને વિશેષ વિચાર પૂર્વક મનન કરવા જોઈએ.

ઉત્તમ અધિપતિ અને શ્રેષ્ઠ સંરક્ષકોનો સન્માન થવાથી જનસમાજની સ્થિતિ સારી રહે છે, અને શાન્ત્યશાસન સારી રીતે ચાલે છે. અધિપતિ મુખ્ય છે અને સંરક્ષક તેમને આધીન રહીને કામ કરનારા હોય છે. અધિપતિ અને સંરક્ષકોની બાજુમાં જનતામાં નિરાદર હોવા નહિ જોઈએ. અધિપતિ અને સંરક્ષકોના ગુણ, જેનું આ મંત્રોમાં વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. આવા પુરોષો જ્યાં હશે ત્યાં સર્વ જનતાનો પૂજ્યભાવ આવરણ રહેશે જ. દુષ્ટને સજા કરવાનો અધિકાર તેમને જ છે. કોષ પણ મનુષ્યને માટે એ ચોક્કસ નથી કે ન્યાય પોતાના હાથમાં લઈ તે પોતે જ કોષને સજા કરે. આથી અશાંતિ અને અરાજકતા ફેલાય છે. એટલા માટે પ્રત્યેક મંત્રમાં કહ્યું છે કે " અમે શ્રેષ્ઠ અને ચોક્કસ અધિપતિઓનો આદર કરીશું અને દુષ્ટનું શાસન કરવાને માટે તેને તેમને

સ્વાધીન કરીએ છીએ. " સર્વ લોકોમાં આ ભાવનાના સંસ્કાર જાગૃત થાય એ માતૃજ આવારણ છે,

મનથી સાર્વજનિક સ્થળોનું નિરીક્ષણ કરવું અને માનવી દિન સાધના કરવાનો વિચાર કરવો એ આ મંત્રોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. આ મંત્રોમાં જનતાની ઉન્નતિના વિચારની સૂચના મળે છે. વૈદિક ધર્મમાં બ્યક્તિ અને સમાજ બન્નેની એકત્ર સુધારણા લખી છે. એકથી માત્ર વ્યક્તિની સુધારણા અથવા એકલા માત્ર સમાજની સુધારણા કહી નથી. બન્નેની સાથે કહેલ છે. બ્યક્તિ અને સમાજ બન્ને સાથે મળીને ઉન્નતિ થાય છે. પ્રત્યેક મંત્રની પ્રથમ પંક્તિમાં સામાન્ય સિદ્ધાંત કહેલા છે. અને દ્વિતીય મંત્રમાં તે સિદ્ધાંતોને જનતામાં ધરાવી બતાવ્યા છે. આ દૃષ્ટિનિ-દુષ્ટી પાઠક આ મંત્રોનો અધિક વિચાર કરે.

દિશાઓનું તત્ત્વજ્ઞાન વૈદિક દૃષ્ટિ

વૈદિક તત્ત્વજ્ઞાન એટલું વિસ્તૃત, બ્યાપક અને સર્વગ્રામી છે, કે તેનો ઉપદેશ કેવળ વેદના પ્રત્યેક સ્કન્દ દ્વારા થઈ શકી નથી, પરન્તુ વેદના સ્કન્દો પાઠકોમાં એ દિવ્ય દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી શકે છે કે જે દૃષ્ટિથી વદાયે માનવી અને વિશેષ ભાવનાથી નીરખવાથી અનેક ગુણો વૈદિક ધર્મોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અમુક નિશ્ચિત પ્રકારનો દૃષ્ટિકોણ ઉત્પન્ન કરવો એ જ વેદને અભિલ છે. જે પાઠકોમાં આ દૃષ્ટિકોણ ઉત્પન્ન ન થાય તો વૈદિક મંત્રોનો અર્થ જ સમજાવે અસમ્યક્ થઈ પડે. વેદમંત્રોની રચના, તથા તેમને સમજાવવાની રીત, વૈદિક ઉપદેશની પદ્ધતિ તથા વૈદિક દૃષ્ટિ એટલી તો વિશ્વકાય અને બ્યાજકાલની સ્થિતિથી ભિન્ન છે કે જે દૃષ્ટિ આપણામાં ઉત્પન્ન કરવા માટે જ પહેલાં તો ભારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે બ્યાજકાલની જનસમાજની રૂઠી જ એવી સુધ ગઈ છે. બ્યાજકાલની જ રૂઠીનું અવલંબન કરવાને કારણે તે પશ્ચિમ આનંદિક અવસ્થા અને તે દિવ્યદૃષ્ટિ અમારામાં રહી નથી, જે પ્રાચીન આવૈર્માં વૈદિકધર્મને કારણે હતી.

કોષપણ નિરસ અને શુષ્ક હૃદયમાં કાબ્યની ભાષા પ્રભાવ ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી. કાબ્યનો રસ જ્યજ્ઞવા માટે પાઠકોના તથા શ્રોતાઓના હૃદય વિશેષ સંસ્કારી હોવા જોઈએ. કવિની દૃષ્ટિથી જ કાબ્યનો રસ મદ્યુક્ત કરવો જોઈએ. અન્યથા જે કવિની દૃષ્ટિ નહીં હોય તો કોષ પણ કાબ્ય પાઠકોના હૃદયમાં

પ્રેમનો ભાવ ઉત્પન્ન કરી જ શકતું નથી. ઉચ્ચ કવિતા જંગલી મનુષ્યોના હૃદય પર કોષ્ઠાષ્ટ પરિણામ ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી. આજ તેનો હેતુ છે. જેની રીતે વીણુની એક તાર છેવાથી તે સ્વરની સાથે મળેલી બીજી તાર એની મેળે જ અવાજ, સુર પૂરાવે છે, પરન્તુ જે તાર તેના સ્વર સાથે મળેલ હોતી નથી તે કદી અજાતી નથી જ. કાવ્યનો આસ્વાદ લેવા માટેના પણુ આજ નિયમ છે. જે હૃદય કવિના હૃદય જેવાં ઉચ્ચ હોય છે તે જ તે કાવ્યશ્રવણથી હાલી ઉઠે છે પરન્તુ જે હૃદયો ભિન્ન પ્રકારની ભાવનાનાં અનેકાં છે તેમના પર તેની કાંઈ જ અસર થતી નથી. વેદ “ દેવોતું કાવ્ય ” હોવાથી તેને સમજવા માટે અને તેનો વાસ્તવિક આનંદ લેવાને માટે પણુ વિશેષ ઉચ્ચ કોટીના હૃદયોની જરૂર છે.

અર્ધા એ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે એ એમ જ હોય તો વેદ સામાન્ય મનુષ્યોને માટે નકામા છે. પરન્તુ વાસ્તવિક હકીકત એવી નથી. પરમેશ્વરની સૃષ્ટિ જેમ સર્વ મનુષ્યો માટે છે તેમ જ ઇશ્વરના વેદ પણુ સર્વ મનુષ્યોને માટે જ છે. પરન્તુ પોતાની યોગ્યતા અને પાત્રતા તથા સ્થિતિ અનુસાર દરેક મનુષ્ય વેદનો સાલ ઉઠાવી શકે છે.

જે પ્રમાણે સાધારણ માણસ જળથી તૃપ્ત થાત કરે છે અને અમિથી થીત નિવારણ કરે છે અને એ પદાર્થોના ઉપયોગ કરે છે અને સમજે છે કે સૃષ્ટિના જે ઉપભોગ કર્યો છે, તે પ્રમાણે સાધારણ મનુષ્ય વેદનો રચૂળ અર્થ સમજે છે અને તેથી તે એમ જ માને છે કે “ જે ” વેદનો અર્થ જાણી લીધો છે. ” જેવી રીતે- “ અગ્નિ ર્હે ” નો અર્થ “ હું અગ્નિની પ્રદા”સા કરે ” હું ” એટલું તે જાણે છે.

જેની રીતે મહાન ઉચ્ચકોટીના વૈજ્ઞાનિક અને યંત્ર કલા નિષ્ણો તે જ જળ અને અગ્નિને યંત્રમાં એકત્ર પૂરી રાખીને તેમના યોગથી મોટા મોટા યંત્રો ચલાવે છે અને માને છે કે અમે સૃષ્ટિનો ઉપભોગ લીધો છે, તદ્વત જ મહાન યોગી અને આત્મજ્ઞની પુરૂષ તે જ વેદમંત્રોને કાવ્યની દષ્ટિથી અવલોકન કરે છે અને પરમાત્મ તત્વના સિદ્ધાંતો જાણે છે. જેની રીતે- “ અગ્નિ ર્હે ” નો અર્થ આ લોકો સમજે છે કે “ હું એ તેજસ્વી આત્માની પ્રદા”સા કરે ” હું. ”

જેની રીતે સૃષ્ટિના ઉપભોગ અને જાણ લઈ રહ્યા છે તેવી જ રીતે વેદનો અર્થ જાને સમજી રહેલ છે. પરન્તુ એકની સામાન્ય માથાના જડ દષ્ટિ છે અને બીજાની અસાધા-

રણ અથવા કાવ્ય દષ્ટિ છે. વેદ દિવ્ય કાવ્ય હોવાથી આ પ્રકારની અસાધારણ કાવ્ય દષ્ટિથી જ તેનો આશય જ્ઞેવે ઉચિત છે. જો કે દરેકને આ દષ્ટિ સાધ્ય થઇ શકતી નથી, તો પણુ જેને તે સાધ્ય થએલ છે તેમની સહાયથી અન્યને માટે એ ઉચિત છે કે તેઓ પોતાની ગતિ આ બુમિકા પ્રત્યે કરે. આચાર્યે દર્શવિદ્યા માં એ ચાલતું એ જ તેનું તાર્પણ છે.

વેદનો અર્થ સમજવાને માટે માત્ર વેદના મંત્રોને જ વિશેષ દષ્ટિથી જ્ઞેવાની અને વિશેષ પદ્ધતિથી તેના અર્થ જાણવાની આવશ્યકતા છે. પરન્તુ સૃષ્ટિ પ્રત્યે પણુ વિશેષ આત્મિક ભાવનાથી જ્ઞેવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. સર્વ સાધારણ લોકોને સૃષ્ટિ પ્રત્યે જડ દષ્ટિથી જ્ઞેવાનો આજકાલ મહાવરો પડી ગયો છે. આજ દેવ ધણી ધાતક છે, જ્યાં સુધી જનતામાં જડ દષ્ટિ રહેશે ત્યાં સુધી તેમનામાં વૈદિક દષ્ટિનો અભાવ જ રહેશે. “ જે સ્થિતિમાં સર્વ જૂત માત્ર આત્મરૂપ બની જાય, તે સ્થિતિમાં એકત્વનું સર્વ સ્થળે દર્શન થવાથી શોક મોહ થતો નથી. ” (ય. ૪.૧૦૭) આ દષ્ટિ છે કે જે વડે સૃષ્ટિ પ્રત્યે જેનું જ્ઞેધમ્. પરમાત્મ શક્તિનો જે વિકાસ આ પ્રકૃતિમાં થઇ ગયો છે, તે જ ખરી દષ્ટિ છે. આ દષ્ટિને “ આત્મરૂપ દષ્ટિ ” કહે છે.

જડ દષ્ટિના લોકો પોતાના શરીર પ્રત્યે પણુ જડત્વના ભાવથી જ જુએ છે અને કેવળ હાડકાં, મજ્જા અને મસાને જ જુએ છે. આ જડ પદાર્થો સિવાય બીજા કંઈ પદાર્થ આ શરીરમાં તેમને દેખાતો નથી. પરન્તુ બીજા કેટલાક સુવિદ્ય લોકો છે કે જેઓ આ શરીર પ્રત્યે ચૈતન્યની નજરે જુએ છે અને શરીરના પ્રત્યેક અવયવમાં આત્માની શક્તિનો વિકાસ અને આભાસ જુએ છે. આ બીજી દષ્ટિ વેદને ગમે છે. આ દષ્ટિનિન્દુથી જ સૃષ્ટિનું નિરીક્ષણ કરવાનો તથા વેદનો અભ્યાસ કરવાનો યત્ન કરેલા જોડાએ. આ વિચારનું વિશેષ સ્પષ્ટિકરણ કરવા માટે આ દિશાઓના લેખનો વિષય લીધો છે. આશા છે કે પાઠક આ લેખને ઉક્ત ભાવના સાથે વાંચે.

“ પ્રાચીન્દિશા ” પૂર્વ દિશાની વિભૂતિ

પૂર્વદિશા માટે વેદમાં ખાસ કરીને “ પ્રાચીં દિવ્ ” શબ્દ આવે છે. તેનો મૂળ અર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) પ્રાચી- (પ્રસ્થંચ) પ્રત્યે અર્થ “ આધિક્ય, પ્રકર્ષ, આગળ, સન્ન્યુષ ” એવો છે. (અંચ) નો અર્થ

‘ ગતિ પૂરતી ’ અર્થાત્ જનું આગળ વધતું, આગતું, દાખલ થ કરવી, સત્કાર અને પૂજન કરવી. “ પ્રાચીન શબ્દોનો અર્થ આગળ વધતું, ઉત્તરિ કરવી. આગળગતી જઈ પડેલું. પ્રગતિ માટે સાધન એક જ કરતું, ઉદ્યમે પ્રાપ્ત થતું, અવપુલ્ય સંપાદન કરવો, ઉપર ચડતું, ધવાદિ પ્રકાર થાય છે.

(૨) વિક્ = દિશાનો અર્થ, રીધે તાંકું, સ્થિતિમાન. આઠા, નિશાન, રીધે રત્નો, રાજ્ય ભાગે ધવાદિ થાય છે,

ઉપરના બન્ને અર્થોને એકત્રિત કરવાથી “ પ્રાચીન વિક્ ” નો અર્થ - [૧] આગળ વધવાની દિશા, [૨] ઉદ્યમે ભાગે, [૩] અવપુલ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો રસ્તો. [૪] સત્કાર અને પૂજનો પંથ, [૫] ઉત્તરિની દાખલા, [૬] ઉચ્ચ ગતિનો કોપી ભાગે, ધવાદિ પ્રકાર થાય છે, પ્રાચી દિશાનો પૂર્વ અર્થ અટલી અથવા ઉત્તરિની દિશા, અવપુલ્યનો ભાગે, વૃદ્ધિનો રસ્તો છે.

આ અર્થને મનમાં ધારણ કરીને પાઠક પૂર્વ દિશા પ્રત્યે પ્રભાતમાં ભુજ્યે. વિચારપૂર્વક જોવાથી પાઠકોને જાણ થઈ જશે કે વેદમાં પૂર્વદિશાનું નામ “ પ્રાચી વિક્ ” શા માટે રાખવામાં આવ્યું છે. વિચારક દૃષ્ટિથી રાત્રિને સમયે પણ પૂર્વ દિશા તરફ પાઠક જોતા જાય, પૂર્વ દિશાની અપૂર્વતા સારાં અને રાત્રે જ જાણી શકાય છે. દિવસને વખતે સૂવના પ્રચંડ પ્રકાશને કારણે આ દિશાનું મહત્ત્વ લક્ષમાં આવી શકતું નથી એટલા માટે સારાં અને રાત્રે જ પૂર્વ દિશાના મહત્ત્વનું ચિન્તન કરવું જોઈએ.

તાંકિંક લોકો દિશાઓને જક કહે છે તેમને તેમ કહેવા દો. કારણ કે તેમની દૃષ્ટિ સિલ દોષ છે. વેદ વાચતી વખતે આપણે સર્વત્ર પૂર્ણ ચૈતન્યની દૃષ્ટિથી જ જોવું જોઈએ. જેવી રીતે પૂર્વ દિશામાં, તેવી જ રીતે અન્ય દિશાઓમાં ચૈતન્યનો વિકાસ થઈ રહ્યો છે, એવી શુદ્ધ કલ્પના કરવી જોઈએ. પ્રત્યેક દિશા જીવિત અને જાગ્રત છે તથા વિશેષ પ્રકારની શક્તિને પ્રકાશિત કરે છે એવી કલ્પના કરવી જોઈએ જે તેમને એક ક્ષણને માટે અગર તમે દેવતાને રૂપે માની લો તો આપણા પ્રસ્તુત કાર્યને માટે મહત્ત્વ લાગ-લાગક ગણાયે.

પ્રભાત કાળમાં પૂર્વ દિશા પ્રત્યે મોઢું કરીને ઉઠા રહો. કેટલાએ તારા મોળેનો ઉદય થઈ રહ્યો છે તો કેટલાએ તારાઓનો ઉદય થઈ ગયો છે એમ આપ જોશો, અનેક

તારાઓને જન્મ દેનારી, તેમનો ઉદય કરનારી આ પૂર્વ દિશા છે તેજસ્વીનાનો પ્રકાશ આ દિશામાંથીજ આવી રહ્યો છે. પ્રતિજ્ઞા આ દિશાની પ્રતિમા વધી રહી છે કારણ કે તેજસ્વ સર્વ નારાયણના ઉદયનો દવે સમય થઈ ગયો છે. ભુજ્યે યોગ્ય વખતમાં સદસરિમ સર્વે ભગવાન ઉદયને પ્રાપ્ત થશે અને સર્વપૂર્ણ જગતને નવજનની સંચારિત કરશે. તમે જુઓ અંધકારનો નાશ થશે અને સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થશે પ્રકાશ ચારે તરફ ચમકવા લાગે છે. ભુજ્યે દવે સર્વનો ઉદય થઈ ગયો છે. આ સર્વમિત્ર દેવનું મનોરમ, રમણીય, સૂક્ષ્મ આધનાર, આનંદને વધારનાર, તેમને અપૂર્ણ કરનાર તથા સદસ ગુણ યુગ્મેથી શુદ્ધ છે ! શું તમે તેને જા કલ્પી શકો છો ? ના, જે અમારા પ્રાણને પ્રાણ છે. તે રચાવ જન્મને જીવન દાતા છે. તેના અસ્તિત્વથી જ જામે જીવિત રહી શકીએ છીએ. જે તે ન હોય તો અમારું શરીર થાય. આપે આ સર્વ નારાયણ અમારા જીવનનો આધાર, પરમેશ્વરના અદિતીય તેમનો આ સર્વ નિઃસંદેહ દેખાતો પુજ્ય છે. તેની કલ્પનાથી આ પરમાત્માની અદિતીય, તેજસ્વીનાની કલ્પના કરી શકાય છે, આવી ઉચ્ચ દૃષ્ટિથી તેનું નિરીક્ષણ કરો. ઉદય થતાની સાથે જ તેનું તેજ વધવા લાગે છે. તાત્પર્ય આ પૂર્વ દિશા દરેકને ઉદ્યમા માર્ગની સૂચના આપી રહી છે અવપુલ્યનો માર્ગ કલ્પી રહી છે. પોતાની તેજસ્વિતા વધારવાનો ઉપદેશ આપી રહી છે. વેદ કહે છે કે આ “ ઉદયની દિશા ” છે, સર્વનો ઉદય અદિતીય જ થઈ રહ્યો છે. હે મનુષ્ય ! તમે પ્રતિદિન તેનું ધ્યાન કરો અને પોતાના ઉદયનો માર્ગ નિર્ધારો.

સર્વ, ચંદ્ર અને તારાઓનો ઉદય જોઈને આપ આપના ઉદયની માર્ગની સૂચના નિઃસંદેહ મેળવી શકો છો, જે એક વખત અસ્ત પામેલ સર્વે પુરુષાર્થથી ફરી વખત પોતાની પરિપૂર્ણ તેજસ્વીતાની સાથે ઉદયને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, જે ક્ષણરોગને કારણે અત્યંત લીજીયાને પડેલો ચંદ્ર પ્રતિદિન ધીમે ધીમે પ્રપલ્લ કરતાં કરતાં ફરી વખત પૂર્ણિમાને દિવસે પોતાના પૂર્ણ વૈભવથી આજ પૂર્વ દિશામાંથી ઉદય પામે છે. એજ પ્રમાણે સર્વ તારાઓ એકપાર અસ્ત થયા પછી ફરી વખત પૂર્વવત્ ઉદયને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તો શું મનુષ્ય જો તેટલી અવનતિને પહોંચી ગયેલ દોષા છતાં પોતાની ઉત્તરિ ફરી વખત નદિ સાધી શકે ? જે મનુષ્યના હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ આદર્શ બેઠેલો છે, જે મનુષ્યના શરીરમાં સર્વ સર્વ,

ચંદ્ર ઇત્યાદિ દેવતાઓએ પ્રત્યક્ષ જન્મ લીધેલો છે, એવો મનુષ્ય જેનામાં ૩૩ કરોડ દેવતાઓનું વાસ્તવ્ય છે, જે ૩૩ કરોડ દેવતાઓનો સત્વરૂપ છે, તે પુરુષાર્થ કરવાથી નીચ સ્થિતિમાં કેમ રહી શકે ? અબ્યુદય પર તેનો માત્ર પરિપૂર્ણ અધિકાર જ છે એમ નથી પરંતુ સ્વાવલંબનથી અને પુરુષાર્થથી ગમે તેવો અબ્યુદય તે નિ સદેહ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. વ્યકિતશઃ અને સમૂહશઃ અર્થાત્ પોતાનો અને જાતિનો, પોતાનો અને રાષ્ટ્રનો આ દૃઢ ભાવનાથી ઉદય થઈ શકે છે. પૂર્વ દિશાના અવલોકનથી મનમાં આવા વિચાર ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

પશ્ચિમ દિશાની વિભૂતિ

દિશાઓની વિભૂતિઓનું વર્ણન કરતાં ઉપર પૂર્વ દિશાની વૈદિક કલ્પના બતાવી છે હવે આ લેખમાં પશ્ચિમ દિશાની કલ્પના દર્શાવી છે. વૈદિક ક્રમ જોવાથી પૂર્વ દિશાના વર્ણન પછી દક્ષિણ દિશાનું વર્ણન આવવું જોઈએ, અને એ વૈદિક દૃષ્ટિથી બરાબર પણ છે કારણ કે ઉદયના માર્ગની સાથે સાથે દક્ષિણનો માર્ગ પણ હોવાજ નોંધે એ અબ્યુદય અને દક્ષિણનું સાહચર્ય સનાતન છે. ઉદયની ધ્વજાની સાથે, દક્ષિણનું અવલંબન કરવું પણ આવશ્યક છે જ, તેમાં સદેહને સ્થાન નથી જ. તે પણ પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાઓની વિભૂતિઓનો પરસ્પર સાપેક્ષતાનો સબધ રાખે છે, તેથી વૈદિક કલ્પનાની સ્પષ્ટતા યવાની ઇચ્છાને લીધે પૂર્વદિશાનું વર્ણન થયા પછી પશ્ચિમ દિશાનું વર્ણન કરવાનો સકલ્પ કરેલ છે. આ સાપેક્ષતાનો સબધ જોઈએ—

પૂર્વ	પશ્ચિમ
ઉદય	અસ્ત (અસ્ત યુદ્ધ)
જન્મ	મૃત્યુ (સ્વ-રૂપ પ્રાપ્તિ)
પ્રકાશનો આરંભ	અંધ કારનો આરંભ
મ-શક્તિ	નિ-શક્તિ
પુરુષાર્થ	વિશ્વાસિ
પ્રાચી	પ્રતીચી
મનઃસ્થિતિ	અતિમનઃસ્થિતિ
દાસ્યતા	શાસિ
ભ્રમણ	સુરુપિ
દિવસ	રાત્રી,

આ બે દિશાઓનો પરસ્પર સાપેક્ષ સબધ જોવાથી

વૈદિક કલ્પનાની અધિક સ્પષ્ટતા થઈ જશે. તેથી ક્રમ પ્રાપ્ત દક્ષિણ દિશાનો વિચાર ન કરતાં પશ્ચિમ દિશાનો જ અહીં વિચાર પ્રથમ કરવાનો છે.

પશ્ચિમ શાન્તિની દિશા છે આ શાન્તિની દિશાનો જલાધિ-પતિ વરુણ સ્વામી છે, કારણ કે જળનો ગુણ જ શાન્તિ છે અને તે વરુણને આધીન છે એટલા માટે જ તેને વર અથવા ત્રેહ કહેવામાં આવે છે અથવા ' ઘર ' શબ્દનો ગૌણ અર્થ લઈએ તો તે ઉદક વાયક છે જેની પાસે ' વર ' અર્થાત્ પાણી છે તે વરુણ કહેવાય છે જલાધિપતિનો સબધ અનની સાથે હોય એ સ્વભાવિક જ છે જળ વિના અનની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી અનનુ ભોજન કરવાથી અને જળનું પાન કરવાથી ક્ષુધાશાન્તિ અને તૃપ્તિશાન્તિ થાય છે, અર્થાત્ ખાન પાનને કારણે પ્રાણીઓમાં પરિપૂર્ણ શાન્તિ રહેવાથી ઉત્સાહ વધે છે આ પ્રમાણે આ દિશાની સાથે જનતાનો શાન્તિનો સબધ છે.

હવે પશ્ચિમ દિશાની વિભૂતિ જોઈએ—વ્યકિતશઃ દેહમાં ગુણ લાગ, આયુષ્યમાં તારૂંપ્યની અવસ્થા, દિવસમાં સાય કાળને સમય દિવસને પુરૂષમાનીએ અને તે પોતાની સ્ત્રી રાત્રીને મળવા જાય છે આજ દિવસ અને રાત્રીનું મિથુન છે આ પ્રમણે સ્ત્રી અને પુરુષનું મિથુન અને છે તેમજ માટે પશ્ચિમ દિશા તારૂંપ્યાવસ્થા છે ચોવીસ કલાકનો અહોરાત્ર અથવા પૂર્ણ દિવસ થાય છે. તેમાં ૧૨ કલાક વ્યતીત થાય છે તે આયુષ્યની મધ્યમાં અથવા તારૂંપ્યાવસ્થા છે આ સમયે સૂર્ય વિશ્રામ માટે પશ્ચિમ દિશામાં જાય છે. ઋતુઓમાં વર્ષા ઋતુ, મહિનાઓમાં શ્રાવણ ભાદપદ, કાળમાં પર્વ-મકાળ, વર્ષામાં વૈશ્વવર્ણ, આશ્વિને માં ગૃહસ્થાશ્રમ, પુરુષાર્થમાં કામ, યુગમાં દ્વાપર યુગ, અવસ્થા-ઓમાં સુપુત્રિ ઇત્યાદિ પશ્ચિમ દિશાની વિભૂતિઓ છે. તેનો વિચાર અને મનન કરીને એ ગણતરીમાં ન્યૂનાધિક કરવું ઉચિત છે. સાધારણ રીતે અહીં દ્રુકમાં તેના રૂપનું વર્ણન કરેલ છે.

પશ્ચિમ દિશાને આમ આપણે અમૃત અને વ્યાપક માની લઈએ એક વિશેષભાવ આ શબ્દથી લક્ષમાં લેવા જેવો છે સાધારણ લોકો પશ્ચિમ દિશા એટલે સૂર્યાસ્ત યવાની દિશા સમજે છે પરંતુ તેનાથી કેટલાએ ગણે ઉચ્ચ અને વ્યાપક અમૃતલ ૧ વેદમાં છે, જેનું માન થયા સિવાય દિશા બોધક. વૈદિક ઋત્રોના સમૂહનો આશ્રય જ સમજી શકાશે નહિ.

‘પ્રતિનિવચ્’ ધાતુથી ‘પ્રતીચી’ શબ્દ ગળો છે તેનો પ્રાત્નય પાણુ દાનુ, નિવૃત્ત યનુ, અતર્ક્ય યનુ, વિશ્રામની તૈયારી કરવી, પ્રત્યાપિ થાય છે. દિવસ આખો પ્રવૃત્તિ રૂપ કાર્ય કરીને અર્થ વિશ્રામ કરવાની તૈયારી કરીને પશ્ચિમ દિશાનો આશ્રય છે છે ચાની લોકે સમગ્ર જગતને દિવસભર પ્રકાશ આપ્યા પછી વિશ્રાંતિ માટે પોતાને ઘેર આવે છે અને રાત્રીની સાથે સહમ બને છે આ હેતુથી જ રાત્રીને “રમયિતી” અર્થાત્ રમણ કરનારી કહેવામાં આવે છે. પુરુષ પણુ આ પ્રમાણે આખા દિવસનો વ્યવહાર પૂરો કરીને યાદી નબ છે ત્યારે ઘેર આવીને પોતાની પત્ની સાથે રહીને શાન્તિ મેળવે છે સર્વ તપે છે એટલે એ તપસ્વી છે તેનું આ તપ અહાયયનું છે આ અહાયયનું પછી તે રાત્રીની સાથે સહમ થવાથી તે શુદ્ધસ્ત્રી મને છે આજ તેનું પશ્ચિમ દિશાનું કાર્ય છે આ બાબતુ અહાયયનપ્રમાણ નિવચો અને મતોને કારણે તપ કરનારી, અહાયચારી પણુ શુદ્ધસ્ત્રીપ્રમાણ પ્રવેશ કરવાની સાથે જ શાંત બની નબ છે આ વ્યકિતનું પશ્ચિમ દિશાનું કાર્ય છે વર્ણોમાં આત્મજુનું વખનિયમોથી તપ કરે છે આ આહાયુ વર્ણ તપશ્ચાર્યો માટે જ ॥ પરંતુ વૈશ્ય વર્ણે શાન્તિથી વરમા રહે છે. વૈશ્ય ક્રમાય છે, આનંદ મેળવે છે આ વર્ણને અહાયુની જેમ તપશ્ચાર્યો કદ નથી કે શુનિયમની જેમ યુદ્ધની ચિંતા નથી શાન્તિ સાથે શુદ્ધસામ્ય મેળવતો હોવાને લીધે આ વૈશ્ય વર્ણે યાનુરંવર્ષમાં શાન્તિ અને વિશ્રામનું અતમેવ પશ્ચિમ દિશાનું રચાન છે નરુઓમાં વસત અને ઝીંબ ઉપજીત થી તપનારી છે પરંતુ વર્ણોનરુમાં સર્વ ન શીતજગતની વૃષ્ટિ થવાથી નહી, મહાનંદ, તજાવો, દુઃખાઓ પાશુધીથી છનડાઈ જાય ॥ અને સર્વને એટલો બેતીનું કાર્ય શરૂ કરે છે અને સમસ્ત બુદ્ધિ દરીયાની બની નબ લીધી છમ દેખાય છે સુદર અને શાંત દેખાય છે તેથી વર્ણ નરુને નરુઓમાં પશ્ચિમ દિશાની વિશ્રાંતિ માની છે આ દષ્ટિથી જ અન્ય નરુઓને પ્રયત્ન કરશે તો સર્વ પશ્ચિમ દિશાની વિશ્રાંતિ નરર નજીક આવશે જ આ પ્રકારની ભાવના પશ્ચિમ દિશાના વૈદિક સંજોગો છે વૈશ્યજ તેની થવાવત્ કવવના કરતાં આ રહે તોજ નરુઓને આશય હૃદયમાં વિકસિત થઇ શકે છે

વિશ્રાંતિઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે ક્રમ પ્રમાણે આ લેખમાં ઉત્તર દિશાનો વિચાર કરવાનો છે અને તે દિશાની વિશ્રાંતિઓના રસરસનું અનુભવ કરવાનું છે. પશ્ચિમ દિશાની પછી ક્રમ પ્રાપ્ત “ઉત્તર” દિશા છે. ઉત્તર દિશાનો ભાવ નીચે પ્રમાણે નોંધવામાં આવે છે

ઉત્તર	ઉદીચી,
ઉત્ત-તર	ઉત્ત-અનુ
ઉચ્ચ-તર	ઉચ્ચ-ગતિ

(ઉત્ત) ઉચ્ચતરથી (તર) અધિક ને ભાવ છે તે ઉત્તર અથવા ઉચ્ચતર શબ્દથી દર્શાવી શકાય છે ઉચ્ચતરની દિશા, અધિક ઉચ્ચતાના ભાવની દિશા એ આ સમ્યોનો આશય છે ને પ્રમાણે પ્રથમ બે લેખોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે “પ્રાચી અને પ્રતીચી” દિશા ક્રમશઃ “પ્રગતિ અને વિશ્રામ” ની સચ્ચ દિશાઓ છે તે પ્રમાણે આ “ઉદીચી” દિશા ઉચ્ચગતિની સચ્ચ છે “બ્યકિતના શરીરમાં આ ઉત્તર દિશા “જાળી બચ્ચ” ની સાથે સબધ થવાય છે

શરીરમાં જાળી બચ્ચ ઉત્તર દિશા છે તેમાં પણુ હૃદય મૂખ્ય છે તેનો અધિપતિ આત્મા છે અશુદ્ધ માત્ર પુરો હૃદયમાં રહે છે એ ઉપનિષદોનું વર્ણન અહીં નોંધાવેલું છે તેનો તક્ષિતા “સ્વજ” છે “સ્વ-જ” શબ્દ સ્વત્વથી ઉત્પન્ન થવાથી શક્તિનો ભેધક છે આત્માવની સ્વક્રીય શક્તિથી અહીંનું રક્ષણ થાય છે બાહ્ય શક્તિથી અહીં કાર્ય થવાની શક્યતા છે નહિ આત્માની નિજ શક્તિને પ્રમાણ જ હોવો આશય છે આત્માના પ્રેમથી તથા પરમાત્માની શક્તિથી હૃદય શુભ મેળવતથ થવાની સભવતા અહીં રપણ થઇ રહી છે.

ઉત્તર રાષ્ટ્ર પ્રજયોસરાવિદિશામુદીચીં કૃણ વનો ભમ્રમ્ । પાંક હંર પુરુષો ચમૂષ વિશ્વોર્વિશ્વાનોઃ સહ સમયેમ ॥ ૨૦ ॥

“ઉત્તર રાષ્ટ્ર પ્રજયા ઉત્તરાયિત્” ઉત્તર દિશા દરેકમાં વિજયની રાષ્ટ્રીય દિશા છે તેથી (ન) અમને બધને (ચમ્ર) આગળના ભાગમાં આગવાની મુજા ધારણ કરીને આ ઉચ્ચતર દિશાથી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ (પાક) પશ્ચિમોમાં વિભક્ત (પુરુષ) નામરિકે જન જ તેનો છંદ છે તેથી સર્વ અથેની સાથે અમે સર્વ (સદ સમયેમ)

ઉત્તર દિશાની વિશ્રાંતિ પ્રથમના બે લેખોમાં “પૂર્વ” અને પશ્ચિમ “દિશાઓની

મળાને રહીએ અર્થાત્ એકતાથી પુરુષાર્થ કરીએ ”

રાષ્ટ્રમાં ઉચ્ચ થયાની ભાવનાજ ઉત્તર અર્થાત્ ઉચ્ચતર દિશા છે આ દિશાના પ્રગતિના સાધન અને અબુમુદયના માર્ગનું અન્ય બન કરનારા રાષ્ટ્રના પ્રત્યેક મનુષ્યમાં આ ભાવના હોવી જોઈએ કે હું (ઝામ્ર) અપ્રભાગમાં પુરુષાર્થ કરતો કરતો પહોંચી જઈશ હું કરી પાછળ નહિ પડી રહું રાષ્ટ્રમાં પાંચ વર્ણ હોય છે જ્ઞાનને લીધે બ્રાહ્મણોનો સ્વેત વર્ણ, ક્ષાત્રધર્મને કારણે રક્તેશ્વ પ્રધાનપદે હોવાથી ક્ષત્રિયો નો રક્તવર્ણ, બ્રેહ્માં બ્રેમ કાર્ય કરનારા, ધન સમ્રઠ કરનારા વૈશ્યોનો પીત વર્ણ કરીગરોનો અર્થાત્ સમ્રાટોનો નીલવર્ણ અને અસમ્રાટ જ ગણીઓનો કૃષ્ણ વર્ણ હોય છે સર્વ જનતા આ પાંચવર્ણોમાં વહે આએત છે તેથી પચ જનોના રાષ્ટ્રનું વૈદિકનામ ' પાંચ-જન્ય ' ■ " પાંચ-જન્યનો મહાનાદ " જ જનતાનો સાવજનિક મત ગણાય છે જે પુરી અર્થાત્ નગરીમાં વસે છે તેનું નામ પુરૂષ અર્થાત્ નગરિક હોય છે (પુરિ-વસ પુર-વસ પુર-ઉપ પુરુષ) આ પુરૂષો અર્થાત્ નાગરિકો પહેલાં આર વર્ણ છે અને પાંચો વિવાહ વર્ણ નાગરિકોથી ભિન્ન છે, કારણ કે તે જ ગણમાં રહે છે જ જન નિનાસી પણ રાષ્ટ્રનો અવધન તો છે જ, જેવી રીતે નાગરિકો હોય છે આથી ' પાંચ-જન્ય ' રાષ્ટ્રમાં સર્વ લોકો આવી જાય છે જેવી રીતે વૈદિક પાંચ જન્યની

કલ્પનામાં બધા જ પાંચે પ્રકારના જનોનો અન્તર્ભાવ થાય છે તે જ પ્રકારના પાંચ જન્ય રાષ્ટ્ર નો અર્થ અને વ્યાસય દર્શાવનારા સબ્દ બીજી કેષ અન્ય ભાષામાં છે જ નહિ આથી જણ થાય છે કે વૈદિક રાષ્ટ્રીયતાની કલ્પના કેટલી ઉચ્ચ અને કેટલી વ્યાપક છે સર્વ અન્યવો અને અગોની સાથે જ્યારે પ્રેમરૂપ એકતાનો ભાવ જન્મે છે ત્યારે જ રાષ્ટ્રીય એમ્તાની અદભૂત શક્તિ નિર્માણ થાય છે, જેથી રાષ્ટ્રને ઉચ્ચતર દિશાના અબુમુદય માર્ગથી જવું સુગમ થાય છે આ પ્રકારે ઉત્તર દિશાની વિભૂતિ છે

જગતની જે ઉત્તર દિશા છે તે સર્વ લોકો જાણે છે આ ઉત્તર દિશા વ્યક્તિના શરીરમાં ડાબી મગ છે રાષ્ટ્રમાં ઉત્તર દિશા ધનોત્પાદક કારીગર વર્ગ છે સ્વપુત્રોમાં ઉત્તર દિશા શરદ રૂપ છે મહિનાઓમાં આશ્વિન, કાર્તિક માસ છે વર્ણો મા સમ્રાટોનો કારીગર વર્ગ છે, જ હોમાં અનુષ્ટુપ જ હ, ભાવનાઓમાં ઉચ્ચતર થયાની મહત્વાકાંક્ષા છે આ પ્રમાણે આ ઉત્તર દિશાની વિભૂતિઓ છે આ દૃષ્ટિ બિન્દુ પ્રમાણે ઉત્તર દિશાની વિભૂતિ જોઈને પાઠક બોધ લાભ થકે છે

પાઠક અન્ય દિશાઓના વિષયમાં આ પ્રકારે વિચાર કરીને જોણે અને આજ રીતે આ બે સૂત્રોનું મનન કરીને બોધ પ્રાપ્ત કરે

રક્ષાની પ્રાર્થના

કાંડ ૬, સૂકત ૩

(ઋષિ - અષ્વર્વા । દેવતા - નાનાદેવતા)

પાત નં હિન્દ્રાપૂર્ણાદિતિઃ પાન્તુ મરુતઃ ।

અપા નપાત્સિન્ધવઃ સપ્ત પાતન પાતું નો વિષ્ણુરુત ઘૌઃ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (હિન્દ્રાપૂર્ણો ન પાત) ઇન્દ્ર અને પૂષા આ બન્ને દેવ અમારી રક્ષા કરે, (અદિતિ મરુત પાન્તુ) અદિતિ અને મરુતદેવ અમારી રક્ષા કરે (અપા-ન-પાત સપ્ત સિન્ધવ પાતન) મેઘોને ન પાડનાર પચન્ય દેવ અને સાત મંત્રુદ્ર અમારી રક્ષા કરે. (વિષ્ણુ રુત ઘૌઃ નઃ પાતુ) વ્યાપક દેવ અને દુલ્લોક અમને બચાવે (૧)

પાતાં નો ઘાવાપૃથિવી અમિદ્યે પાતુ ગ્રાવા પાતુ સોમોં નો અંહસઃ ।

પાતુ નો દેવી સુમગ્ના સરસ્વતી પાત્વમિઃ જિવા યે ઈસ્ય પાયવઃ

॥ ૨ ॥

પાતાં નોં દેવાશ્વિનાં ગુમસ્પતીં ઉપાસાનક્રોત નં ઈરુપ્પતામ્ ।

અપાં નપાદમિહુતો ગયસ્ય ચિદેવં ત્વદર્વધ્યં સર્વતાતયે

॥ ૩ ॥

અર્થ—(ઘાવાપૃથિવી અમિદ્યે નઃ પાતાં) ઘુલોક અને પૃથ્વીલોક અલીટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય એટલા માટે અમારી રક્ષા કરે. (ગ્રાવા સોમઃ નઃ અંહસઃ પાતુ) ખતર અને સોમ ઔપધિ અમને પાપથી બચાવે, (સુમગ્ના સરસ્વતી દેવી નઃ પાતુ) ઉત્તમ ઐશ્વર્યવાળી વિદ્યાદેવી અમારી રક્ષા કરે. (અમિઃ પાતુ) અમિ અમારી રક્ષા કરે અને (યે ઈસ્ય પાયવઃ) જે તેના રક્ષક શુભ છે, તેઓ પણ અમારી રક્ષા કરે. (૨)

(ગુમસ્પતી અશ્વિનો દેવી નઃ પાતાં) ઉત્તમ પાલક અશ્વિની દેવ અમારી રક્ષા કરે. (ઉત ક્રૂપા-સાનક્રોત નઃ ઈરુપ્પતાં) તેમ જ ઉપા અને શત્રી અમારી રક્ષા કરે. (અપાં નપાતુ દ્યવઃ દેવ) જળને નીચે ન પાડનારા હે ત્વદાદેવ ! (ગયસ્ય અમિહુતો ચિત્) ઘરની દુરાવસ્થાથી પણ દૂર કરીને (સર્વ તાતયે વર્ધય) સર્વ પ્રકારના વિસ્તારને માટે આમારી વૃદ્ધિ કરે. (૩)

રક્ષાની પ્રાર્થના

દેવો દ્વારા અમારી રક્ષા

આ સુકતમાં કેટલાએ દેવોનાં નામોનો ઉલ્લેખ કરીને અમારી રક્ષા થવાની પ્રાર્થના કરેલી છે. તેમાં પૃથ્વીપર વસનારા દેવ આ છે.

૧ પૃથિવી—ભૂમિ જેનાપર સર્વ માનવ ભતિ રહે છે.

૧ સપ્ત ઈન્દ્રિય—સાત સમુદ્ર જેનામાં પાણી ભર્યું પડ્યું છે.

૧ અમિઃ—અહ્ય પાયવઃ જન્મ અગ્નિ અને તેની સર્વ રક્ષક શક્તિઓ.

૪ સોમ—સોમ વગેરે સર્વ વનસ્પતિઓ અને ઔષધિઓ.

૫ ગ્રાવા—ખતર તથા અન્યાન્ય ખનિજ પદાર્થ.

આ પાંચ દેવ પૃથ્વી રચાનીય છે. તેઓ પોતાની શક્તિઓથી અમારી રક્ષા કરે. તેમનામાં અન્દર વિવિધ શક્તિઓ છે, તેથી એ શક્તિઓથી અનુભવનું સુખ વધે એવા ઉપાયનું વલંબન કરવું નોંધએ. ઉદાહરણાર્થે અગ્નિનો ઉપયોગ

રસોદ કરવાના વગેરે કાર્યમાં કરવાથી લાભ અને શુદ્ધાદિને બાળી નાખવામાં કરવાથી હાનિ થાય છે. આજ પ્રમાણે અન્યાન્ય દેવતાઓના વિષયમાં જાણવું નોંધએ. હવે અન્તરિક્ષમાં વસનારા દેવોના વિષયમાં નોંધએ—

૬ દ્યવઃ—જે પર્વતો આપે છે વિષુવત્તા સંચાર કરે છે, જ મરુતઃ—સર્વ પ્રકારના વાયુ, જે પ્રાણાદિરૂપે સર્વની રક્ષા કરે છે.

૮ અપાં નપાતુઃ—જળને મેથોમાં ધારણ કરનારા દેવ.

૯ દ્યવઃ—જે બાજવા ફેરવાવું કાપ કરે છે અને જે રૂપોને બનાવે છે.

આ દેવો જાણુ વિવિધ શક્તિઓ દ્વારા મનુષ્યોની રક્ષા કરે છે. તેથી તેમની શક્તિઓથી અનુભવે લાભ થાય અને કદી પણ ગુન્હાન ન થાય તેવી વ્યવસ્થા કરવી નોંધએ.

હવે ઘરનાનીય દેવતાઓ વિશે નોંધએ.

૧૦ સૌ—ઘુલોક નર્મ સર્વ તેજ ધારી સુધાર્દિ ગોક્ષે રહે છે.

૧૧ પૂર્વા- સર્વ ને પોતાના કિરણોથી સર્વને પોષણ આપે છે.

આ દેવો ઘણાકમાં રહેતા હોવા છતાં મનુષ્યની રક્ષા કરી રહ્યા છે એજ પ્રમાણે અન્ય દેવોના વિષયમાં પણ જુઓ—

૧૨ અગ્નિનૌ- શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ, પ્રાણ અને અપાન, તારક (જર્મરિ) મારક (સુર્કરિ) શક્તિ, તે આ પ્રાણ શક્તિ છે.

૧૩ ઉપાસાનક્તા- ઉપા અને રાત્રી, આ કાળ છે.

૧૪ સરસ્વતી- વિદ્યા દેવી, જ્ઞાન દેવતા, શાસ્ત્ર વિદ્યા, સમ્પત્તા,

૧૫ અદિતિઃ- અપરિણિત મૂળ શક્તિ, અને

૧૬ ત્રિષ્ટુપ્તુઃ- સર્વવ્યાપક ઇશ્વર.

આ સર્વ દેવો અને દેવતાઓ મનુષ્યની રક્ષા કરે. મનુષ્યોએ તેમની સાથે એનું વર્તન રાખવું જોઈએ કે જેથી તેમની શક્તિ તેમની સહાયક અને અને કદી પણ વિરોધક ન બને.

તેઓમાં સર્વ શક્તિ એક અદ્વિતીય સર્વવ્યાપક દેવથી જ આવે છે. તો પણ મનુષ્યોનો તેમની સામે અશ્રગ અશ્રગ સંબંધ આવે છે અને તેથી મનુષ્યના વિવિધ કાર્યો પણ સિદ્ધ થાય છે. અને તેમના વિરોધ થવાથી મનુષ્યની ધણી હાનિ પણ થઈ શકે છે. તેથી તેમની સહાયતાની યાચના અહીં કરી છે.

બે ઉદ્દેશ્ય

માનવી ઉત્પત્તિના બે ઉદ્દેશ્ય છે. (૧) (ગયત્ર્ય અભિ-ચ્છુતી)- ધરતી કુટિલતા, હાનિ વગેરે દૂર કરવી, અને (૨) સર્વ-તાતપ્યે વર્ષય= સર્વ પ્રકારનો વિસ્તાર થવા માટે વિસ્તાર પામવો. ઉક્ત દેવતાઓની શક્તિઓથી આ બે ઉદ્દેશ્ય સિદ્ધ થાય એવા વ્યવહાર કરવો જોઈએ પૂર્વોક્ત દેવ આપણા શરીરમાં અંશરૂપે છે તેમની શક્તિઓની ઉત્પત્તિ કરીને પણ મનુષ્યને ઘણો લાભ થઈ શકે છે આ સૂક્તનો વિચાર કરવાથી આ રીતે ઘણો લાભ થઈ શકે છે.

આગળનું સૂક્ત પણ એજ વિષયનું છે તે હવે જોઈએ—

રક્ષાની પ્રાર્થના

કાંડ ૬, સૂક્ત ૪

(ઋષિઃ- અથર્વા । દેવતા- નાનાદેવતાઃ)

ત્વષ્ટાં મૈ દૈવ્યં વચઃ પર્જન્યો વ્રજાણસ્પતિઃ ।

પુત્રૈર્ધર્મતૃભિરદિતિર્નુ પાતુ નો દુષ્ટરં ત્રાયમાણં સહઃ

॥ ૧ ॥

અંજો મગો વરુણો મિત્રો અર્યમાદિતિઃ પાન્તુ મરુતઃ ।

અપુ તસ્ય દ્વેષો ગમેદમિહુતો યાવયચ્છત્રુમન્તિતમ્

॥ ૨ ॥

અર્થ— (ત્વષ્ટા) સર્વનું નિર્માણ કરનાર, પર્જન્ય, વ્રજાણસ્પતિ, અને (પુત્રૈઃ આત્મભિઃ અદિતિઃ) પુત્ર અને ભાઈઓ સાથે અદિતિ દેવી, (મૈ દૈવ્યં વચઃ) મારા દેવોના સંબોધનો સાંભળે અને (નઃ દુષ્ટરં ત્રાયમાણં સહઃ પાતુ) અમારા સર્વનું અજેય અને પાલન કરનારા ગળની રક્ષા કરે. (૧)

અંશ, ભગ, વરુણ, મિત્ર, અર્થમા, અદિતિ, અને મરુતદેવ આ સર્વ દેવો મારી (પાન્તુ) રક્ષા કરે. (તસ્ય અમિહુતઃ દ્વેષઃ અપગમેત્) તે શત્રુનો કુટિલ દ્વેષ દૂર થાય, (અન્તિતે શત્રુ યાવયત્) તેઓ સર્વ પાસે આવેલા આ શત્રુઓને દૂર નસાડી દે. (૨)

ધિયે સમંધિના પ્રાવંતં ન ઉરુપ્પા નં ઉરુજ્જાનપ્રયુચ્છન્ ।

દ્યૌઃસ્પિતપ્રીવયં દુચ્છુના યા

॥ ૩ ॥

હે (કાશ્ચિનો) અશ્ચિનો દેવો ! (ધિયે નઃ સં પ્રાવંતં) બુદ્ધિને માટે અમારી ઉત્તમ રક્ષા કરો ।
(ઉરુ- ઝમન્) વિશેષ અતિવાણા । (અપ્રયુચ્છન્) જૂલ ન કરનારો તું (નઃ ઉરુપ્પ) અમારા સર્વની રક્ષા
કર. હે (દ્યૌઃ પિતઃ) ધુલોકના પાલક ! (યા દુચ્છુના યાવય) જે દુર્ગત છે, તેને દૂર કર. (૩)

રક્ષાની પ્રાર્થના

આ સૂક્તમાં પહેલાના સૂક્તમાં કહેલા જે દેવાનાં નામ આપી ગયાં છે તે આ છે- " સ્વણ, અદિતિ, ઇરુતા " જે દેવાનાં નામ પૂર્વ સૂક્તમાં નથી આપ્યાં તે આ છે- " પર્જન્ય, વ્રહ્મણસ્પતિ, ભગ, ઇરુ, મિત્ર, અર્ચમા દ્યૌસ્પિતા " પહેલા સૂક્તના અનુસંધાનમાંજ આ સૂક્તનો અર્થ જોવા જોઈએ

- ૧ પર્જન્ય = મેષ, જળ દેનારો દેવ,
- ૨ વ્રહ્મણસ્પતિ = જ્ઞાનનો સ્વામી, જ્ઞાન આપનારો,
- ૩ ભગ = પ્રકાશ આપનારો
- ૪ ભગ = ભાગ્યવાન, ભાગ્ય આપનાર,
- ૫ ઇરુ = યરિષ્ઠ દેવ, સર્વથી એવ દેવ,
- ૬ મિત્ર - સર્વનો હિતકારી,
- ૭ અર્ચ-મા = ધૈર્ય કાણુ છે તેનો નિશ્ચય કરનારો
- ૮ દ્યૌસ્પિતા = ધુલોકનો પાલક દેવ
- ૯ પુત્રે ભ્રાતૃભિઃ સદ્ અદિતિ = પુત્ર અને ભાઈઓ સાથે અદિતિ દેવી

અર્થાત મૂળ સૂક્તનું નામ અદિતિ છે તેનાથી જ સ્પષ્ટિ તેમના ગોળાઓ ઉદયન થએલા છે, તેથી તેઓ તેના પુત્રો છે. તથા તેમના જેમ જે ભીજા ગોળા છે તે તેમના ભાઈઓ છે અર્થાત મૂળ સૂક્ત અથવા પ્રકૃતિ અને તેનાથી ઉત્પન્ન થએલા સર્વ પદાર્થો આ મંત્રનાથી લેવા યોગ્ય છે. આ સર્વ દેવી સૂક્તોઓનો સમૂહ અમારા અધાની રક્ષા કરે.

રક્ષાનું કાર્ય

રક્ષણ કરવાનું તાત્પર્ય શું છે તે આ સૂક્તમાં દર્શાવ્યું છે,

તેથી તેનાં સમગ્ર વાક્યો જુઓ. રક્ષણને માટે આપણી બુદ્ધિ ઉત્તમ રહેવી જોઈએ, એ દર્શાવવા માટે કહ્યું છે—

૧ ધિયે નઃ સં પ્રાવંતં - " ઉત્તમ બુદ્ધિને વિસ્તાર થવા માટે અમારા સર્વની ઉત્તમ પ્રકારે તૈયારી રક્ષા કરો " અનુબંધને બુદ્ધિની જ વિશેષ આવશ્યકતા છે. અનુબંધની રક્ષા પણ એટલા માટે જ થવી જોઈએ કે તેની બુદ્ધિ વિશેષ શુદ્ધ, પવિત્ર, નિર્દોષ અને કુશાગ્ર થાય અને કદી પણ હીન ન બને. (મં ૩)

૨ મે દૈર્ઘ્યં યત્ - આરંભાયણુ દિવ્ય હો અર્થાત તેમાં દેવેના ગુણોનું પર્ણન હોય શુદ્ધ ભાવ હોય અને કદી હીન ભાવ ન હોય વાણીની આ પ્રકારની શુદ્ધિ થવાથી જ ઉપર વર્ણવેલી બુદ્ધિની ઉન્નતિ થઈ શકે છે. આ સૂક્તમાં એક વાણીનો ઉત્સેષ કરીને સર્વ અન્ય ધન્દિયોની પ્રવૃત્તિ શુદ્ધ કરવાનો ઉપદેશ સૂચિત કરેલ છે. જે નિયમથી વાણીની શુદ્ધિ થઈ શકે છે તેજ નિયમથી તેજ, કણુ, ઇન્દ્રિયો અન્યાન્ય ધન્દિયોની પણ શુદ્ધિ થાય છે. ધન્દિયોને શુભ કર્મોમાં સદાનિમગ્ન રાખવાથીજ સર્વ ધન્દિયોની પણ શુદ્ધિ થઈ શકે છે આ નિયમ સર્વ ધન્દિયોને માટે એક સરખોજ છે આપણી ધન્દિયોમાં " દિવ્ય માય " રચીત કરવો જોઈએ, એ આ વિષયનું તાત્પર્ય છે. આ પ્રકારે સર્વ ધન્દિયો શુદ્ધ થવાથી બુદ્ધિ પણ આ કારણથીજ શુદ્ધ થાય છે અને વિકસિત થાય છે (મં. ૧)

૩ દ્યૌઃ અવગમેત્ - દેવ ભાવ, નિદા કરવાનો રતનાવ સંકુલ કરવાનો હેતુ અતઃ કરણ્યોથી દૂર થઈ જાય, આ

પતિત્ર બનવાનો માર્ગ છે. દ્રેષ ભાવ મનમાંથી પૂર્ણ પછે
હર યથ જ્ય તો મન શુદ્ધ થઇ જાય જ. (મં. ૨)

૪ દુસ્તુના યાચય- સર્વ દુર્ગતિને દૂર કર । પોતાની
દુઃસ્થિતિ છીન કર્મોમાં પ્રવૃત્ત રહેવાથી જ સર્વ પ્રકારની
દુર્ગતિ થાય છે. તેથી પૂર્વોક્ત પ્રકારે આત્મશુદ્ધિ થઇ ત્ય
તો દુર્ગતિ આપણી પાસે કદાપિ પશ્ય આવશે જ નહિ.
(મં. ૩)

૫ શત્રુ યાચય- શત્રુઓને દૂર નસાડી દો, આપણી
અંદર કામ, ક્રોધ વગેરે શત્રુઓ છે. જે કામી ક્રોધી છે
તેઓ સમાજના શત્રુ છે, તેઓ રાષ્ટ્રના પશુ શત્રુઓ છે, આ
સર્વ શત્રુઓને દૂર કરવા જોઇએ. પૂર્વે વધુવેશ પ્રકારે આત્મ
શુદ્ધિ કરવાથી સર્વ આંતરિક શત્રુ દૂર થઇ જાય છે.
સામાજિક અને અન્ય રાષ્ટ્રીય શત્રુ દૂર કરવાને માટે પશુ
આજ ઉપાય છે કે ત્યાંની શુદ્ધિ, સફાઇ કરવી જોઇએ આ
કાર્યને માટે આપણામાં બળ જોઇએ, તેના ઉપદેશ આ
પ્રકારે કરેલ છે—

૬ નઃ દુષ્ટરં વ્રાયમાર્ણં સહઃ- શત્રુઓ જેને સહેલાઈ
થી પાર કરી શકે નહિ અને જેનાથી અમારું રક્ષણ થાય છે
એવા પ્રકારનું અમારામાં બળ હો. બળના બે લક્ષણો અહીં
કહેલા છે. તે બળ એવું હોવું જોઇએ કે જેનું (હુન્નતરં)
ઉદ્ભવન શત્રુ કરી શકે નહિ. જ્યારે શત્રુઓ આક્રમણ કરે
ત્યારે તે પૂર્ણ પછે પરાસ્ત થાય, એવું આપણું બળ હોવું
જોઇએ. આ પ્રમાણે તે બળથી દરેક કઠિન પ્રસંગમાં અમારી
રક્ષા થાય, એવું અમારું બળ હોવું જોઇએ આ પ્રકારનું બળ
વધી જવાથી સર્વ શત્રુઓ એની મેળે જ દૂર થઇ જાય.

આ પ્રકારનું બળ વધારવાનું કાર્ય અભ્યાસરૂપિતનું છે.
અભ્યાસરૂપિત એ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના દેવ છે, તે પોતાના
જ્ઞાનના દાનથી પૂર્વે કહેલ બળ મનુષ્યોમાં વધારે છે. એટલા
માટે તેની ઉપાસના અને સ્મૃતિ પ્રાર્થના મનુષ્યોએ કરવી
જોઇએ. ઉપાસનાને સમયે આ પ્રકારે મનન કરવાથી અને
શ્રદ્ધા ભક્તિયુક્ત અન્તાકરણથી ઉપાસના કરવાથી આ સર્વ
ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

આપણી રક્ષા

કાંડ ૬, સૂક્ત ૫૩

(ઋષિઃ- ગૃહ્યુક્તઃ । વેવતા- નાનાદેવતાઃ)

ઘૌશ્ચં મ દ્વદં પૃથિવી ચ પ્રચેતસૌ શુકો બુહન્દક્ષિણયા પિપર્તુ ।

અન્નં સ્વધા ચિકિત્તાં સોમો અગ્નિર્વાયુર્નઃ પાતુ સવિતા મર્ગશ્ચ

॥ ૧ ॥

અર્થ- (પ્ર-ચેતસૌ ઘૌઃ ચ પૃથિવી ચ) ઉત્તમ જ્ઞાનવાળા યુલોક અને બૂલોક (બુહન્ શક્તઃ
દક્ષિણયા) મહા સામર્થ્યવાન સૂર્ય દક્ષિણાની સાથે (મે દ્વદં પિપર્તુ) મારી અને આ બધારી રક્ષા કરે.
(સોમઃ અગ્નિઃ) સોમાદિ વનસ્પતિ અને અગ્નિ એ (સ્વધા અનુચિકિત્તાં) પોતાની ધારણ શક્તિનું જ્ઞાન
અતુલ્યતાથી આપે. (વાયુઃ સવિતા મર્ગઃ ચ નઃ પાતુ) વાયુ, સવિતા અને ભગ એ અમારા સર્વની રક્ષા
કરે. (૧)

ભાવાર્થ- યુલોકનો મહા શક્તિશાળી ભાગ્યવાન સૂર્ય, અન્તાદેવતાઓ વાયુ અને ભૂવાઓ અગ્નિ, સોમ, વગેરે અમારી
રક્ષા કરે. અને અમને અતુલ્ય થાય (૧)

પુનઃ પ્રાણઃ પુનઃગત્મા ન ગેતુ પુનઃશ્ચક્ષુઃ પુનઃગર્ભે ગેતુ ।

પ્રેજ્ઞાનસો નો અર્ધસ્પસ્તનુષા અન્તર્ગતિષ્ઠાતિ દુરિતાનિ વિશ્વા

॥ ૨ ॥

સં વર્ષંતા વર્ષંતા સં તન્મિરર્ગન્મિ મર્નંતા મં દિવેન ।

સ્વર્ણ નો અઘ્ર વર્ષાવઃ કૃણોત્વનું નો માર્દુ તન્વોર્ પદ્ધિર્નિષ્ઠમ્

॥ ૩ ॥

અર્થ— (પ્રાણઃ ના પુનઃ ગતુ) પ્રાણ પ્રાણ અમારી પાને આવે, (ગત્મા ન પુનઃ ગતુ) અત્મા અમારી પામે ફરીથી આવે (પુનઃ શ્ચક્ષુઃ પુનઃ ગતુ ન ગતુ) ફરીથી ચક્ષુ અને ફરીથી પ્રાણ અમારી પાને આવે । (અ-દરણઃ તન્ વાઃ વર્ષાનરઃ) ન દબાનારો શરીરનો રક્ષક સર્વનો નેતા આત્મા (ન વિશ્વા દુરિતાનિ) અમારા અર્ધ પાંખોને જાળુના છતાં (અન્તર્ ગતિષ્ઠિતિ) અન્તર પડે છે (૨)

(વર્ષંતા વર્ષંતા સં) તેજ અને પ્રકાશને દ્રવ્યથી અમે યુગ્મન થઈએ. (તન્મિ ર્ગા) ઉત્તમ શરીરથી અમે યુક્ત થઈએ (દિવેન મનસા સ અર્ગમદિ) કલ્યાણમય વિચારયુક્ત મનથી અમે યુક્ત થઈએ (સ્વર્ણ ના અઘ્ર વર્ષાવઃ કૃણોતુ) એક કારીગર પરમાત્મા અમને અહીં ઉત્તમ બનાવે (વતુ ના તન્વ વિરિષ્ઠ) જે અમારા શરીરમાં કદ આપનારો ભાગ હોય (અનુ માર્દુ) તેને અનુકૂળતાથી શુદ્ધ કરે (૩)

ભાષાંત્ર — આપના આત્મા, પ્રાણ, ચક્ષુ અર્થે સર્વ સંકલિતો પુરોગ પ્રવેશી અમને ફરીથી પ્રાણ પ્રાપ્તિ અમે પુષ્પાદને માથે કરી શકતા નથી કારણ કે જ્ઞાતી આત્મા અમારામાં દબેલા અવસ્થા પડે છે (૨)

અમને પ્રકાશક અર્થ, તેજ ઉત્તમ શરીર, ઉત્તમ કલ્યાણમય વિચાર કરનાર મન પ્રાપ્તિ થયો અમારા શરીરમાં જે કાર્ત્ત્વ દાનિતરક પદાર્થ દાખલ થયેલ તેવ તે પરમધર્મથી ચોખ્ખાથી દૂર થઈ જાય અને અમારી શુદ્ધિ થાય (૩)

આપણી રક્ષા

આ સકલમા આપણી સર્વ પ્રકારે રક્ષા થાય એ જાણની ઉત્તમ પ્રવૃત્તિ છે દ્વિતીય મંત્રમાં કહ્યું છે કે—

માત્રમા પ્રાણઃ અશ્વુઃ, ચક્ષુઃ ન પુનઃ ગતુઃ । (મ ૨)

" આત્મા પ્રાણ અર્થે, વગેરે સર્વ સંકલિતો ફરીથી અમારા પાસે આવે " અર્થાત્ પોતાદિને લીધે કારીગર જે વિવિધ આપણિયો આવે છે તેમાંથી અશ્વુ વગેરે અન્ય ધન્ધલો રોગને લીધે રિક્ત થઈ જાય છે બધીક વાર તે ધન્ધલ તદ્દન નાશ પામે જે આત્મા અને પ્રાણ પશુ ચાલવા નહીં જોઈએ કે તે માણસ શરીર જાય છે અર્થાત્ અમારે શરીર એટલું રોગી બની જાય છે કે અનુષ્ઠ કરી પશુ જાય છે આટલી રોગ થતા પશુ આત્મા, પ્રાણ, ચક્ષુ શ્રોત્ર, વગેરે સર્વ સંકલિતો ફરીથી અમારા શરીરમાં પૂર્વવત્ ઉત્તમ અવસ્થામાં આપીને વસે અર્થાત્ રોગ વગેરે આપણે આવવા છતાં પશુ પૂર્વવત્ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાયો આ

આરોગ્ય કદ રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેનો વિચાર પડેલા મંત્રમાં દર્શાવે છે

(યો વૃદ્ધનશ્ચક્ર મય સચિતા) છુતોકનો મહા સારથીજી શુદ્ધ કરનારો સર્વ, (ઘાયુ) અન્તરિક્ષનો વાયુ અને (વૃષ્ટિવર્ષા અગ્નિ સોમ) પૃથ્વીપરનો અગ્નિ અને મોખાદિ વનસ્પતિઓ (અનુ સ્વષ્ઠા ચિકિત્સા, વાતુ, પિપ્પલું) અનુકૂળતાથી પેતાની ધારકશક્તિ આવે, અમારા રક્ષા કરે અને પૂર્ણતા કરે (મ ૧)

સુલોકમાં જે સર્વ જોવાના પ્રગલ્ભ કિરણોથી સર્વનો શુદ્ધ કરે છે સર્વ જાણવા છે અને સર્વના શુદ્ધ કરીને પૂર્ણ કરે છે અન્તરિક્ષમાં જે વાયુ છે તે સર્વના પ્રાણ બનાવે સર્વને જીવન આપે છે પરિત્ર અને પુષ્ટ બનાવે છે અને દીર્ઘ અયુષ્ય આપે છે પૃથ્વીપરની સોમ વગેરે વનસ્પતિઓ રોગ દૂર કરીને સર્વનું આરોગ્ય વધારે છે અને

સર્વને દિવાળુ બનાવે છે. અર્થાત્ આત્મા, પ્રાણ અને મનુષ્ય ફરી ફરીમાં સ્થિર થવાની કાંચે (૧) સર્વ પ્રકાર, (૨) વાયુ અને (૩) વનસ્પતિઓ અગ્નિ સદાય કરવા માડે છે. તેમના સ્થા-પોઝ સેવનથી આસન મનુષ્ય બનેલો મનુષ્ય પણ ફરી સ્વસ્થ નિરોગી બની શકે છે, તેથી—

વપસા વર્ષસા, દિવેલ મનસા સં અગમ્મદિ ।

(મં. ૩)

“ દુઃખાદિ, અભયન, તેજસ્વિતા, અને શુભ વિચારવાળું મન પ્રાપ્ત થાય શકે છે. ” આરોગ્ય આદનારા મનુષ્યને માટે ઉચિત છે કે તે પોતાના મનને શુભ મંત્રોગ વિચારોથી સુક્ર કરે કારણ કે વિચારો શુદ્ધ રહે તો કુટુંબલું, સુરાઈ, નણક આવી શકતી નથી. સ્વભાવ તેજસ્વી બનાવે, અને શુદ્ધ દુઃખાદાર કરીને ઉત્તમ આરોગ્યનું સાધન બનાવે. આટલું કર્યા પછી પણ જે કોઈ રોગખીજ વા દોષ કરીરમાં છુટી ગયો હોય તેને દૂર કરવા માટે આવી પ્રાર્થના કરે—

વષ્ટા ના સ્વઃ વય્ વિરિષ્ટં માર્ષુઃ । (મં. ૩)

“ હવે અમારા કરીરના રોગાદિને દૂર કરીને અમારા ઉદ્ધતા કરે. ” કારણ કે મનુષ્યોને પ્રવત્ત થવા હતા પણ

કેટલીક અશુદ્ધિઓ થઈ જાય છે અને દોષ છુટી જાય છે. હવેની પ્રાર્થના કરવાથી તે સર્વ દોષ દૂર થઈ જાય છે. કારણ કે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવાથી મનમાં એક પ્રકારનું આદ્યુત દેવી જગ પ્રાપ્ત થાય છે, જેથી સર્વ દોષ અને રોગખીજ તથા અન્ય વિપત્તિઓ દૂર થઈ જાય છે, અને મનુષ્ય નિર્દોષ થઈ જાય છે. કેટલે એમ ન સમજે કે પ્રત્યેકથી જુગાપીને મનુષ્ય દેશ પણ દેશ અથવા પાપ કરી શકે છે. એ કદાપિ બની શકતું નથી, કારણ કે—

સંધ્યાનરા, અદ્યચ્ચા, મનુષ્યાઃ, વિશ્વા દુર્ભિમાગિ
અન્તઃ સિદ્ધાન્તિ । (મં. ૨)

“ સર્વ જન્મનો નેતા, કદી ન દગાનારો, કરીરની રક્ષા કરતો કરતો અને અમારા સર્વ પાપોનું વિરોધી કરતો કરતો અમારામાં રહે છે, જ્યારે તે જન્મન રહીને અંદર રહે છે ત્યારે નેતાથી જુગાપીને કોઈ પણ પાપ કેમ કરી શકાય ? અર્થાત્ તે અર્થ અગ્રવણ છે. આમાં સર્વ સાદા અને માણી કરીને ને જાણે છે, એટલા માટે મેં પ્રાર્થના કરી જેથી જેથી આત્મિક જગ પ્રાપ્ત થઈ શકે,

આ રીતેથી મનુષ્ય નીરોગી બની શકે છે અને પોતાની ઉર્જાનું સાધન બનાવી શકે છે,

પોતાની રક્ષા

કાંદ ૬, સૂક્ત ૧૦૭

(ગાથા- કાંદાનિઃ । રેવના- વિધાનિય)

વિશ્વજિત્રાપમાણાર્થે મા પરિં વૈદિ ।

આર્યમાણે દ્વિપાચ્ચ સર્વે નો રક્ષ ચતુર્ણાદ્યર્થે નુઃ રમ્ય,

॥ ૧ ॥

આર્યમાણે વિશ્વજિતે મા પરિં વૈદિ ।

વિશ્વજિત્ર દ્વિપાચ્ચ સર્વે નો રક્ષ ચતુર્ણાદ્યર્થે નુઃ રમ્ય

॥ ૨ ॥

વિશ્વજિત્કલ્યાણર્થે મા પરિં દેહિ ।

કલ્યાણિ દ્વિપાચ્ચ સર્વે નો રક્ષ ચતુષ્પાદ્યર્થ નઃ સ્વમ્

॥ ૩ ॥

કલ્યાણિ સર્વવિદે મા પરિં દેહિ ।

સર્વવિદે દ્વિપાચ્ચ સર્વે નો રક્ષ ચતુષ્પાદ્યર્થ નઃ સ્વમ્

॥ ૪ ॥

અર્થ — હે (વિશ્વજિત) જગદગ્રેષ્ઠ ! (મા કલ્યાણર્થ પરિદેહિ) મને કલ્યાણ કરનારી શક્તિને આધીન કર । હે કલ્યાણી ! માડું ધન, દ્વિપાદ અને ચતુષ્પાદ સર્વની રક્ષા કર. (૩)

હે કલ્યાણી ! (મા સર્વ-વિદે પરિદેહિ) મને સર્વજ્ઞની ખાને પહોચાડ. હે સર્વજ્ઞ ! માડું ધન, દ્વિપાદ અને ચતુષ્પાદની રક્ષા કર. (૪)

વાચક — જગતને આપની ઈચ્છા કરાવત રક્ષાને સ્વાધીન રક્ષાણીય વસ્તુ માનવે કરે. તે રક્ષક સર્વની યથાધિકાર રક્ષા કરે રક્ષક તે એક પગાને વિશેષ વિશ્વધીની પાસે આપે અને તે વિશેષ વિજીવી યાત્રીની થોભ રક્ષા કરે આ સર્વ રક્ષા સર્વના કરવાનુંને માટે હો. અર્થાત્ સર્વની સ્વાધી સર્વનું યથારોગ્ય ઉત્તમ કલ્યાણ હો કલ્યાણ ધાય એના અર્થ એ છે કે અર્થ વિશેષ જ્ઞાનીની પાસે રહે કારણ કે સર્વ પ્રકારનું કલ્યાણ જ્ઞાનથી જ થાય છે (૧-૪)

આ સૂક્તથી નીચેના ભોધ પ્રાપ્ત થાય છે — (૧) દરેક પોતાની અન્દર રક્ષા કરવાની શક્તિ પધારવી જોઇએ (૨) હું વિજય પ્રાપ્ત કરીશ જ એની અદ્વરકાક્ષા ધારણ કરવી જોઇએ (૩) સર્વને અધિકથી અધિક કલ્યાણ કરાવે માટે ચત્ન કરવો જોઇએ (૪) જ્ઞાનીની સમિતિમાં બધાએ રહેવું જોઇએ જેથી અત્યેકને સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય.

રક્ષાની આર્થના

કાંકે ૭, સૂક્ત ૫૧

(ક્રાંતિ - અક્ષિત્રા । દેવતા - ઇન્દ્ર, વૃહસ્પતિ)

વૃહસ્પતિર્નિઃ પરિં પાતુ પુષ્પાદુતોત્તસ્માદર્ધરાદણ્યોઃ ।

• ઇન્દ્રઃ પુરતાદુત મધ્યુતો નઃ સપ્તા મલિમ્યાં ધરિયઃ કુળોતુ

॥ ૧ ॥

અર્થ — (વૃહસ્પતિ ન પશ્યત, ઉત ઉત્તરસ્માન્) જ્ઞાનનો સ્વાધી અમને પાછળથી, ઉત્તર દિશા-આધી, (અધરાત્ અણ્યોઃ પાતુ) નીચેના ભાગથી પાપી પુરુષથી બચાવે. (સપ્તા ઇન્દ્રઃ) મિત્ર પ્રભુ (પુરતાત્ ઉત મધ્યત) આગળથી અને વચ્ચેથી (મલિમ્યાં ધરીયઃ ન કુળોતુ) મિત્રોમાં શ્રેષ્ઠ અમને બનાવે. (૧)

વાચક — જ્ઞાન આપનાર પાછળથી, ઉપરથી, અને નીચેથી બધાનું બદારથી અમારી રક્ષા કરે અને મિત્ર અમારી રક્ષા કરે મુખથી (આગળથી) અને વચ્ચેથી રક્ષાનથી કરે (૧)

જ્ઞાન દેવારે અને સહાયક મિત્ર એ જન્મે રક્ષા કરે છે એક બદારથી રક્ષા કરે છે અને એક બદારથી રક્ષા કરે છે. પરમાત્મા જ્ઞાન આપીને બદારથી અને મિત્ર બનીને અન્દરથી અને સર્વ બાહ્યથી અમારી રક્ષા કરે છે પાદક આ રક્ષાનુંને અનુભવ કરે અને તે પરમાત્માને પોતાનો સાચો મિત્ર ખાને

સુરક્ષિતતાની પ્રાર્થના

કાંડ ૫, સૂકત ૨૪

(ઋષિ:- વયશી । દેવતા- બ્રહ્મકર્મામા, નાનાદેવતા:)

સવિતા પ્રસવાનામધિપતિ: સ માવતુ ।

અસ્મિન્બ્રહ્મણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્સ્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૧ ॥

અગ્નિર્વનસ્પર્તાનામધિપતિ: સ માવતુ ।

અસ્મિન્બ્રહ્મણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્સ્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૨ ॥

દ્યાવાપૃથિવી દાતૃણામધિપત્ની તે માવતામ્ ।

અસ્મિન્બ્રહ્મણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્સ્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૩ ॥

વરુણોઽપામધિપતિ: સ માવતુ ।

અસ્મિન્બ્રહ્મણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્સ્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૪ ॥

મિત્રાવરુણૌ વૃષ્ટ્યાધિપતી તૌ માવતામ્ ।

અસ્મિન્બ્રહ્મણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્સ્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૫ ॥

અર્થ— (અસ્મિન્ બ્રહ્મણિ) આ બ્રહ્મણમાં, (અસ્મિન્ કર્મણિ) આ કર્મમાં (અસ્યાં પુરોધાર્યાં) આ પુરોહિતના અતુલાનમાં, (અસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યાં) આ પ્રતિષ્ઠામાં (અસ્યાં ચિત્સ્યાં) આ ચિન્તનમાં, (અસ્યાં આકૂત્યાં) આ અકલ્પમાં (અસ્યાં આશિપિ) આ આશીર્વાદમાં (અસ્યાં દેવહૂત્યાં) આ દેવોની પ્રાર્થનામાં, (સ્વ-આ-હા) આત્મ સર્વસ્વનું સમપર્ણ કરું છું. આ સમયે (સ: પ્રસવાનામ્ અધિપતિ: સવિતા મા અવતુ) તે સર્વ ચેતનાઓનો અધિપતિ પ્રેરક પરમેશ્વર મારી રક્ષા કરે. (૧) (સ: વનસ્પતી-નાં અધિપતિ: અગ્નિ: મા અવતુ) તે વનસ્પતિઓનો અધિપતિ અગ્નિ મારી રક્ષા કરે. (૨) (તે દાતૃણાં અધિપત્ની દ્યાવાપૃથિવી મા અવતાં) તે દાતાઓનો અધિપતિ દ્યાવાપૃથ્વી મારી રક્ષા કરે. (૩) (સ: અપાં અધિપતિ: વરુણ: મા અવતુ) તે જળનો અધિપતિ વરુણ મારી રક્ષા કરે. (૪) (તૌ વૃષ્ટ્યા અધિ-પતી મિત્રાવરુણૌ મા અવતાં) તે બન્ને વૃષ્ટિના અધિપતિ મિત્ર અને વરુણ મારી રક્ષા કરે. (૫)

मरुतः पर्वतानामधिपतयस्ते मावन्तु ।

अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायांमस्यां

चित्र्यामस्यामाकृत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा

॥ ६ ॥

सोमो वीरुधामधिपतिः स मावतु ।

अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायांमस्यां

चित्र्यामस्यामाकृत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा

॥ ७ ॥

वायुरन्तरिक्षस्याधिपतिः स मावतु ।

अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायांमस्यां

चित्र्यामस्यामाकृत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा

॥ ८ ॥

सूर्यश्चक्षुषामधिपतिः स मावतु ।

अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायांमस्यां

चित्र्यामस्यामाकृत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा

॥ ९ ॥

चन्द्रमा नक्षत्राणामधिपतिः स मावतु ।

अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायांमस्यां

चित्र्यामस्यामाकृत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा

॥ १० ॥

इन्द्रो विषोऽधिपतिः स मावतु ।

अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायांमस्यां

चित्र्यामस्यामाकृत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा

॥ ११ ॥

मरुतां पिता पञ्चानामधिपतिः स मावतु ।

अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायांमस्यां

चित्र्यामस्यामाकृत्यामस्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा

॥ १२ ॥

अर्थ— (ते पर्वतानां अधिपतयः मरुतः सा अवन्तु) ते पर्वतानां अधिपति भूते। भारी रक्षा
५३. (६) (सः वीरुधां अधिपतिः सोमः सा अवतु) ते औषधिज्योऽथ अधिपति सोम भारी रक्षा
५३. (७) (सा अन्तरिक्षस्य अधिपतिः वायुः सा अवतु) ते अन्तरिक्षेनो अधिपति वायु भारी रक्षा
५३. (८) (सचक्षुषां अधिपतिः सूर्यः सा अवतु) ते नेत्रेनो अधिपति सूर्य भारी रक्षा कदे. (९) (सः
नक्षत्राणां अधिपतिः चन्द्रमाः सा अवतु) ते नक्षत्रेनो अधिपति चन्द्र भारी रक्षा कदे. (१०) (सः
देवः अधिपतिः इन्द्रः सा अवतु) ते बुद्धेः अधिपति इन्द्र भारी रक्षा कदे. (११) (सः पञ्चानां
अधिपतिः मरुतां पिता सा अवतु) ते पृथुज्योऽथ अधिपति भूतिपिता भारी रक्षा कदे. (१२)

મૃત્યુઃ પ્રજાનામધિપતિઃ સ માવતુ ।

અસ્મિન્નગ્રહણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૧૩ ॥

યમઃ પિતૃણામધિપતિઃ સ માવતુ ।

અસ્મિન્નગ્રહણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૧૪ ॥

પિતરઃ પરે તે માવન્તુ ।

અસ્મિન્નગ્રહણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૧૫ ॥

તતા અવરે તે માવન્તુ ।

અસ્મિન્નગ્રહણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૧૬ ॥

તતસ્તતામહાસ્તે માવન્તુ ।

અસ્મિન્નગ્રહણ્યસ્મિન્કર્મણ્યસ્યાં પુરોધાર્યામસ્યાં પ્રતિષ્ઠાર્યામસ્યાં
ચિત્ત્યામસ્યામાકૂત્યામસ્યામાશિષ્યસ્યાં દેવહૂત્યાં સ્વાહાં

॥ ૧૭ ॥

અર્થ—(સઃ પ્રજાનાં અધિપતિઃ મૃત્યુઃ મા અવતુ) તે પ્રજાઓનો અધિપતિ મૃત્યુ ભારી રક્ષા કરે. (૧૩) (સઃ પિતૃણાં અધિપતિઃ યમઃ મા અવતુ) તે પિતૃઓનો અધિપતિ યમ ભારી રક્ષા કરે. (૧૪) (તે પરે પિતરઃ મા અવન્તુ) તે પૂર્વના પિતરે ભારી રક્ષા કરે. (૧૫) (તે અવરે તતાઃ મા અવન્તુ) તે પાછળના પિતામહ ભારી રક્ષા કરે. (૧૬) (તે તતઃ તતામહાઃ મા અવન્તુ) અમારા વડા હાહા (પ્ર પિતામહ) ભારી રક્ષા કરે. (૧૭)

પોતાની સુરક્ષિતતા

ગોનોપદેશનું કર્મ, અન્યાન્ય પુરુષાર્થ, વજન યાજન, સર્વની સ્થીરતા અને સદ્ગતા વધારનારું કર્મ, ચિત્તથી ચિંતન મનન ઇત્યાદિ કર્મ, સંકલ્પ, આશીર્વાદ દેવો અને લેવો, ઇશ્વરની સ્તુતિ આર્યના આદિ કર્મ તથા જે જે કર્તવ્ય કર્મ મનુષ્ય કરે છે, તેમાં સર્વ દેવતાઓ અને તે દેવતાઓનો પ્રેરક પરમાત્મા ભારી રક્ષા કરે. આ આર્યનાં આ સુકૃતમાં છે. આ આશય સ્પષ્ટ છે તેથી અધિક સ્પષ્ટિકરણની આવશ્યકતા નથી.

પોતાની રક્ષા માટે પ્રાર્થના

છંદ ૬, સૂકત ૪૭

(અગ્નિ - અગ્નિદા પ્રતિષ્ઠા : ૧ અગ્નિ, ૨ વિશ્વેદેવા, ૩ મુષન્તા)

અગ્નિઃ પ્રાતઃસવને પાત્વસ્માન્વૈશ્વાનરો વિશ્વઃકૃદ્વિશ્વઃશમૂઃ ।

સ નઃ પાવકો દ્રવિણે દધાત્વાયુષ્મન્તઃ સહર્મક્ષાઃ સ્યામ ॥ ૧ ॥

વિશ્વં વૃવા મરુત દન્દ્રો અસ્માન્સ્મિન્દ્વિતીયે સર્વને ન જાઠુઃ ।

આયુષ્મન્તઃ પ્રિયમેષાં વર્દન્તો વ્યયં વૃવાનાં સુમતૌ સ્યામ ॥ ૨ ॥

હવં તૃતીયં સર્વનં કવીનામૃતેન ચે ચમસમૈરપન્ત ।

તે સૌધન્વનાઃ સ્વરાનગ્રાનાઃ સ્વિદિ નો અમિ વસ્યો નયન્તુ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (વૈશ્વાનર) વિશ્વનો આલક (વિશ્વઃકૃત) વિશ્વનો સર્વગ્રહાર, (વિશ્વશમૂ) વિશ્વને શાન્તિ આપનાર (અગ્નિ) પ્રકાશદેવ (પ્રાતઃ સવને અસ્માન્ પાતુ) પ્રાતઃ કાળના યજ્ઞમા અમારી રક્ષા કરે (સ પાવક ન દ્રવિણે દધાતુ) તે પવિત્ર કરનારો અમને સર્વને ધનની વચ્ચે રાખે, અને તેથી અમે (આયુષ્મન્ત સહર્મક્ષા સ્યામ) દીર્ઘઆયુષ્વાળા અને સાથે યોજન કરનારા થઈએ. (૧)

(વિશ્વેદેવા મરુત દન્દ્ર) સર્વ દેવ, મરુત અને ઇન્દ્ર એ સર્વ (અસ્માન્ અસ્મિન્ દ્વિતીયે સવને ન જાઠુઃ) આ દ્વિતીય યજ્ઞમા અમને તે દેવ ન કરે (આયુષ્મન્ત) દીર્ઘઆયુવાળા અને (પ્રિય વર્દન્ત) પ્રિય યોજનારા બનીને, (વ્યય વૃવા દેવાના સુમતૌ સ્યામ) અમે એ દેવાની સુમતિમાં રહીએ અર્થાત્ તેમના ઉત્તમ આશીર્વાદ અમને મળે (૨)

(ચે ચમસ ચૈરપન્ત) એ અમસને—અમથાને—હવનને માટે પ્રેરિત કરે છે (કવીના મૃતેન) તે કવિઓના સત્ય પાલનથી, (હવ તૃતીય સવન) આ ત્રીજો યજ્ઞમા થાય છે. (તે સૌધન્વના સ્વ આનગ્રાના) તે ઉત્તમ ધનુષ્ય ધારણ કરનારા વીર આત્માનું તેજ પ્રાપ્ત કરતા કરતા (ન સ્વિદિ વસ્ય અમિનયન્તુ) અમારા ઉત્તમ યજ્ઞને ઉત્તમ કૃણ પ્રતિ લઈ લાવ. (૩)

ધ્યેયરના ગુણ

આ સૂકતના પ્રથમ અર્થમાં ધ્યેયરના ગુણ યોષક શબ્દો છે જે વિચાર કરવા જેવા છે

૧ વૈશ્વાનર - સર્વ વિશ્વનો આલક, જે સર્વ વિશ્વમાં રહીને વિશ્વને આયગ વધારે છે.

૨ વિશ્વઃકૃત - સર્વ વિશ્વને બનાવનાર, જન્મતું નિર્માણ કરનાર,

૩ વિશ્વ-શા-મૂ-જેનાથી વિશ્વને સુખ અને શાન્તિ મળે છે,

૪ શ્રાગ્રા - પ્રકાશ દેનારો, ચેતના દેનારો દેવ

આ સર્વ શબ્દો અને વિશેષત મહેવા ગણ શબ્દો સર્વના નિર્માતા એક પ્રભુના ચોતક ॥ આ ઇશ્વર અમારી સર્વની રક્ષા કરે તેની કૃપાથી અમારું આયુષ્ય વધે, અને અમારી ત્રાગણ કામના સિદ્ધ થાય, અમે અહર અહર (પ્રિય વર્દન્તઃ) પ્રિય સંભાળણ કરીએ અને એનું આયુષ્ય કરીએ કે જેથી (વ્યય વૃવાનાં સુમતૌ સ્યામ) અમે દેવાના ઉત્તમ આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કરીએ અમારી બાળનમાં દેવાની ઉત્તમ શુદ્ધિ રચી રાખીએ અને (સ્વ. આનગ્રાનાઃ) આમારો આત્મા પ્રકાશિત થાય.

આ સૂકતનો ઉત્તમ ઉપદેશ પાક નિત્ય રમરણુમા રાખે

અમારી રક્ષા

કાંડે ૬, સૂકત ૭૬

(ઋષિ:- અયર્વા । દેવતા- સંસ્કાન:)

અયં નો નમસસ્પતિઃ સંસ્કાનો અમિ રક્ષતુ । અસમાતિ ગૃહેષુ નઃ ॥ ૧ ॥

ત્વં નો નમસસ્પતૃ ઋજૈ ગૃહેષુ ધારય । આ પુષ્ટમેત્વા વસું ॥ ૨ ॥

દેવં સંસ્કાન સહસ્રપોપસ્યેશિષે ।

તસ્ય નો રાસ્વ તસ્ય નો ધેહિ તસ્ય તે મક્તિર્વાસઃ સ્યામ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (અયં સંસ્કાનઃ નમસઃ પતિઃ) આ વૃદ્ધિ કરનાર આકાશ પાલકદેવ (નઃ અભિરક્ષતુ) અમારી રક્ષા કરે. તેમજ (નઃ ગૃહેષુ અસમાતિ) અમારા ઘરોમાં અસામાન્ય ધન રહે. (૧)

હે (નમસઃ પતે) આકાશના સ્વામી દેવ ! તું (ત્વં નઃ ગૃહેષુ) અમારા ઘરોમાં (નઃ ઋજૈ ધારય) અમને પ્રભૂત અન્ન આપ. અને (પુષ્ટં વસુ આ વતુ) પુષ્ટિકારક ધન પણ અમારી પાસે આવે. (૨)

હે (દેવ સંસ્કાનઃ) વૃદ્ધિ કરનારા દેવ ! તું (સહસ્રપોપસ્ય ઈશિષે) હજારો પુષ્ટિઓનો સ્વામી હો. તેથી (તસ્ય નઃ રાસ્વ) તે પુષ્ટિઓ અમને આપો. (તસ્ય નો ધેહિ) તે અમને આપે. (તસ્ય તે મક્તિર્વાસઃ સ્યામ) તેવો તું, તારા અમે ભાગીદાર બનીએ. (૩)

ભાવાર્થ— હે વૃદ્ધિ કરનારા ઈશ્વર ! અમારી રક્ષા કર અને અમારા ઘરોમાં ધન સમૃદ્ધિ પ્રદાન કર (૧)

હે ઈશ્વર ! આ અમારા ઘરોમાં ધન, ભગ્ન, અને પુષ્ટિ આપ. (૨)

હે વૃદ્ધિ કરનારા દેવ ! તારી પાસે હજારો પોષક શક્તિઓ છે, તેમાંથી થોડીક અમને આપ તારા પોષણ સામર્થ્યના ભાગીદાર અમે બનીએ (૩)

ધર્મરના ભક્ત

પરમેશ્વર સર્વનો પોષણ કરતાં છે, તે સર્વને ધન, જ્યેષ્ઠ્ય, અન્ન તેજ અને પુષ્ટિ આપે છે, તેટલા માટે તે દેવ અમને પોષણનાં સાધન આપે, અને તેમનો યોગ ઉપયોગ કરીને અમે સર્વ હૃદયુષ્ટ અને ધનધાન્ય સ પલ થઈએ.

બળ પ્રાપ્ત કરવું

કાંડે ૬, સૂકત ૧૦૧

(ઋષિ:-અયર્વાજિત્તરાઃ । દેવતા-મદ્રાજપતિઃ)

આ વૃષ્પાયસ્વ શ્વસિહિ વર્ધસ્વ પ્રથર્થસ્વ ચ ।

યથાઙ્ગં વર્ધતાં શોપસ્તેને યોપિતમિર્ઙ્ગહિ ॥ ૧ ॥

અર્થ— (આ વૃષ્પાયસ્વ) તું બળવાન બન, (શ્વસિહિ) ઉત્તમ પ્રાણ ધારણ કર, (વર્ધસ્વ પ્રથર્થસ્વ ચ) વધ અને તારા અંગોને વિસ્તૃત કર. (યથા શોપઃ ઙ્ગં વર્ધતામ્) જેથી પ્રજનન અંગ પુષ્ટ થાઓ અને તું (તેન યોપિતં હત્ જહિ) તેનાથી તું આંને પ્રાપ્ત થા (૧)

ભાવાર્થ— હે મનુષ્ય ! આ બળવાન બન, પ્રાણવું બળ વધાર, શરીર પુષ્ટ કર, અને બળ બળવાન તથા ઉત્સાદયુક્ત બનાવ આ પ્રમાણે સર્વ શરીર ઉત્તમ પુષ્ટ થયા પછી આંને પ્રાપ્ત કર (૧)

અર્થાત્ અમારી ઇન્દ્રિયોમાં તે દૈવી શક્તિ ઉત્તમ પ્રકારે કામ કરવામાં સમર્થ થાય

સમ ત્રપિ શબ્દ મનુષ્યના શરીરની ઇન્દ્રિયોનો વાચક છે. એ નેત્રો, બે કાન, બે નાક, એક મોંઢું (વાગિન્દ્રિય) આ

સાત ત્રપિ છે અથવા-ત્વચા, નેત્ર, કાન, શ્રવણ, નાક, મન, અને બુદ્ધિ આપણુ સમ ત્રપિ છે. તેમનામાં દૈવી શક્તિ છે. એમ જ્ઞાત્રીને તેમને દેવતાશ્રય બતાવવાનો યત્ન મનુષ્ય કરે અને સર્વ પ્રકારે સમર્થ થઈને કૃતકૃત્ય બને.

આત્મબળ

કાંડ ૫, સૂક્ત ૧૬

(ત્રપિ:- વિદ્યમિત્રા : દેવતા- એકવૃપ)

યદ્યેકવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૧ ॥ યદિ દ્વિવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૨ ॥

યદિ ત્રિવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૩ ॥ યદિ ચતુર્વૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૪ ॥

યદિ પચ્ચવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૫ ॥ યદિ પઢ્વવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૬ ॥

યદિ સપ્તવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૭ ॥ યદિ અષ્ટવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૮ ॥

યદિ નવવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૯ ॥ યદિ દશવૃષોઽસિ સૂજારસોઽસિ ॥ ૧૦ ॥

યદ્યેકાદશોઽસિ સોઽપંદકોઽસિ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ— (યદિ એકવૃષઃ, દ્વિવૃષઃ, ત્રિવૃષઃ, ચતુર્વૃષઃ, પચ્ચવૃષઃ, પઢ્વવૃષઃ, સપ્તવૃષઃ, અષ્ટવૃષઃ, નવ વૃષઃ, દશવૃષઃ, અસિ) એ તું એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દશ શક્તિઓથી યુક્ત છે: તો (સૂજ) બળ ઉત્પન્ન કર, નહિ તો (અરસઃ અસિ) તું નિઃસશ્વ જ રહેશે. તેમ જ એ તું (એકાદશ અસિ) અગિઆરમાં છે, તો (અપંદક અસિ) તું પ્રાકૃતિક જીવનરસથી રહિત છે. (૧-૧૧)

મનુષ્યમાં દસ ઇન્દ્રિય શક્તિઓ છે. પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયમાં થણી મોટી વૃથશક્તિ, અથવા અન્ય શક્તિ પણ રહેલી છે. શરીરમાં રહેનારો આત્મા આ સર્વ શક્તિઓથી યુક્ત રહે છે. આત્મા શરીરમાં આવ્યા પછી તેને માટે જોગ્ય છે કે તે પોતાનું બળ વધારે, એ તે બળ વધારશે નહિ તો જરૂર નિઃસશ્વ તેનું બળ ઘટી જશે બળ ઘટે નહિ એટલા માટે તે બળ વધારવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખે એ ઉચિત છે. જે સમયે આ અગિઆરમાં શબ્દ આત્મા અર્થાત્ દેહથી વિરહિત આત્મા બને તે સમયે તેની પાસે આ પ્રાકૃતિક શક્તિઓ હોતી નથી આ સમયે તે દેવજ આરંભક શક્તિથી જ યુક્ત રહે છે અને તે આખું શક્તિ હોમ છે. તેથી તે વખતે વધપટ કામ પણ ચાલુ શકતી નથી.

સત્યનો વિજય

કાંઠે ૫, સૂક્ત ૧૫

(ઋષિઃ- વિશ્વામિત્રઃ । દેવતા- વનસ્પતિઃ)

एका च मे दशं च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ १ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

द्वे च मे विशतिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ २ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

तिस्रश्च मे त्रिंशच्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ ३ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

चतस्रश्च मे चत्वारिंशच्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ ४ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

पञ्च च मे पञ्चाशच्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ ५ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

षट् च मे षट्तिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ ६ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

सप्त च मे सप्ततिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ ७ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

अष्ट च मेऽशीतिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ ८ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

नव च मे नवतिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ ९ ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

दशं च मे शतं च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।

॥ १० ॥

ऋतं जातु ऋतावरि मधु मे मधुला करः

અર્થ— હે (ઋતાવરિ ઋતજાતે ઓપધે) સત્ય પાલક અને સત્યથી ઉત્પન્ન થએલ ઔષધિ તું (મધુલા) મધુરતા ઉત્પન્ન કરનારી થઈને (મે મધુ કરઃ) મારે માટે સર્વત્ર મધુરતા ઉત્પન્ન કર. (મે एका च दश च अपवृत्तारः) મારે માટે એક અથવા દશ નિંદા કરનારા કેમ ન હોય ! આ પ્રકારે (द्वे विशतिः च) બે અને વીસ, (तिस्रः त्रिंशत् च) ત્રણ અને ત્રીસ (चतस्रः चत्वारिंशत् च) ચાર અને ચાલીસ, (पञ्च पञ्चाशत्) પાંચ અને પચાસ, (षट् षट्तिः च) છ અને સાઠ (सप्त सप्ततिः च) સાત અને સીસેર (अष्ट अशीतिः च) આઠ અને એઝી (नव नवतिः च) નવ અને નેહું (दश शतं च) દશ અને સો

येन कृशं घ्राजयन्ति येन हिन्वन्त्यातुरम् ।

तेनास्य ब्रह्मणस्पते धनुर्विवा तानया पसः ।

॥ २ ॥

आहं तनोमि ते पसो अघि ज्यामिव धन्वनि ।

क्रमस्वशी इव रोहितमनवग्लायता सदा ।

॥ ૩ ॥

અર્થ—હે (બ્રહ્મણસ્પતે) શાની । (યેન કૃશં ઘ્રાજયન્તિ) જેથી દુબળા, ક્ષીણ મનુષ્યને પુષ્ટ બનાવે છે, (યેન આતુરં હિન્વન્તિ) જેથી રોગીને સમર્થ બનાવે છે. (તેન) તે ઉપાયથી (અસ્ય પસઃ ઘનુઃ) એ આ તાનય) તેનું અંગ ધનુષ્યની જેમ ફેલે. (૨)

(અહં તે પસઃ તનોમિ) હું તારી ઇન્દ્રિયોને ફેલાવું છું. (ઘન્વનિ અઘિ જ્યામ્ ઇવ) જેવી રીતે ધનુષ્ય ૫૨ દોરીને તાણી બાંધે છે. (ક્રમઃ રોહિતમ્ ઇવ) જેવી રીતે રીંછ હરણ ૫૨ તરાપ મારે છે, તેવી રીતે (અનવગ્લાયતા સદા ક્રમસ્વ) ન યાકતાં આક્રમણ કરે. (૩) (બુધ્ધો અર્થર્થ. ૪૧૪૭)

આવાર્થ— હે શાની પુત્ર । જે ઉપાયથી ક્ષીણ મનુષ્યને પુષ્ટ કરે છે અને રોગીને નિરોગી બનાવે છે તે ઉપાયથી તમારા અંગ રોગી અને નિર્જળ લોકો નીરોગ અને બળવાન બને (૨)

ધનુષ્યની દોરીની જેમ શરીરમાં બળ અને ચીવડપણ આપી નવ અને એવું બળ પ્રાપ્ત કરે કે જેમ રીંછ હરણ ૫૨ તરાપો કરે છે તેમ ન યાકતાં હાકલો કરે. (૩)

આર પ્રકારનું બળ

આ સૂક્તમાં આર પ્રકારનું બળ કહેલું છે. દરેક આ આર પ્રકારનું બળ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. (૧) આ છુપાયેલું-આ વીર્યનું બળ છે. શરીર વીર્યવાન હોય. (૨) સ્વાસ્થિ-આયુનું બળ વધે, અમનું સહેજ કાચું કરતાં સ્વાસ્થ્ય લાભવાન જોઈએ. (૩) વર્ધસ્વ-શરીરની લંબાઈ પહોળાઈ વધારે હોય. મનુષ્ય ખૂબ જ પુષ્ટ, ઉત્સાહપૂર્ણ દેખાવો જોઈએ, અને (૪) પ્રયયસ્વ-દરેક અવયવ શરીર રીતે પુષ્ટ બનેલો હોય. આ આર પ્રકારના બળનું વર્ણન છે. મનુષ્યે આ આર પ્રકારનાં બળ પ્રાપ્ત કરવાં જોઈએ. વીર્ય, આયુ, શરીરની શક્તિ અને પુષ્ટિ આ આર પ્રકાર છે. દરેક મનુષ્યે પોતાનું શરીર આ ચતુર્વિધ બળોથી યુક્ત કરવું જોઈએ.

કોઈ પણ મનુષ્ય એ તે કારણે રોગી અથવા દુબળો બની જાય. હેમ-તો તેને આટે તે ચોગ છે કે તે સુખોગ વેદ પાસેથી ચિકિત્સા કરાવીને નીરોગ અને હૃદયુષ્ઠ બને. ઉત્તમ હૃદયુષ્ઠ નીરોગી અને બળવાન મનુષ્ય જ રત્નોથી સંગોગ કરે. બાન્ય અસહ્ય મનુષ્ય આથી દૂર રહે. તેમજ મનુષ્ય બળવાન બનીને હાથેથી પરાક્રમ કરે

પોતાની શક્તિનો વિસ્તાર

કાંડ ૬, સૂક્ત ૪૧

(ઋષિ- વ્રહ્મા । સંપત્તા- વન્દ્યમાન વદુરવચ્ચમ)

मनसे चेतसे धिय आकूतय उत चित्तये ।

मत्तये श्रुताय चक्षसे विधेम हविषा वयम्

॥ ૧ ॥

અર્થ— (મનસે, ચેતસે, ધિયે) મન, ચિત્ત બુદ્ધિ, (આકૂતયે ચિત્તયે) સંકલ્પ, સ્મૃતિ, (મત્તયે) શ્રુતાય, ઉત્ત ચક્ષસે) અભિ, શ્રવણ અને દર્શનશક્તિની વૃદ્ધિને આટે (વયં હવિષા વિધેમ) અમે હવિષથી યશ કરીએ છીએ. (૧)

અપાનાયં વ્યાનાયં પ્રાણાય મૂર્ધિધાયસે ।

સરસ્વત્યા ડરુવ્યચં વિધેમં હવિષાં વયમ્

॥ ૨ ॥

મા નોં હાસિપુર્કર્ણયો દૈવ્યા યે તનૂપા યે નસ્તન્વસ્તિનૂજાઃ ।

અમર્ત્યા મર્ત્યાં અમિ નઃ સચ્ચમાયુર્ધત્ત પ્રતરં જીવસે નઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ—અપાન, વ્યાન, (મૂર્ધિ-ધાયસે પ્રાણાય) ઘણા પ્રકારે ધારણ કરનારા પ્રાણ અને (ડરુવ્યચે સરસ્વત્યૈ) ઘણી જ વિસ્તૃત પ્રભાવશાળી વિદ્યાદેવીની વૃદ્ધિને માટે (વયં હવિષા વિધેમ) અમે હવિષી યજ્ઞ કરીએ છીએ. (૨)

(યે તનૂપાઃ) જે શરીરની રક્ષા કરનારા છે, તેઓ (યે નઃ તન્વઃ તનૂ-જાઃ) જે અમારા શરીરમાં ઉત્પન્ન થએલ છે, તેઓ (દૈવ્યાઃ ક્રપયઃ) દિવ્ય નસિ (નઃ મા હાસિપુઃ) અમને ન ઓડે, આ (અમર્ત્યાઃ મર્ત્યાં નઃ અમિસચ્ચવં) અમરદેવ અમે મર્ત્યોની સાથે મળીને રહે. (નઃ પ્રતરં આયુઃ જીવસે ધત્ત) અમે ઉદ્ધૃષ્ટ આયુષ્ય દીર્ઘ જીવનને માટે ધારણ કરીએ. (૩)

પોતાની શક્તિનો વિસ્તાર

આપણી શક્તિઓ

મન, ચિત્ત, ધારણાવાળી શુદ્ધિ, સંકલ્પશક્તિ, સ્મૃતિ, મતિ, શ્રવણ શક્તિ, દષ્ટિ પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, વિદ્યા-ચાન વિચાર ઇત્યાદિ અનંત શક્તિઓ મનુષ્યની અંદર છે. તેમના વિકાસ કરવો જોઈએ, મનુષ્યનો વિકાસ ત્યારે જ થઈ શકે, જ્યારે તેની આ શક્તિઓની શુદ્ધિ થાય અને તે શક્તિઓ પ્રશસ્તતમ સત્કર્મમાં લાગી જાય, પ્રથમ મંત્રમાં અન્તાકરણની શક્તિઓ વર્ણવી છે અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો-નો પણ ઉલ્લેખ છે. દ્વિતીય મંત્રમાં પ્રાણુતું વર્ણન છે અને વિદ્યાનો ઉલ્લેખ છે, ત્રીજે આ મંત્રમાં કર્મેન્દ્રિયો અને અનંક શક્તિઓનો ઉલ્લેખ નથી, તથાપિ ઉપર દર્શાવેલ ઈન્દ્રિય શક્તિઓના અનુસંધાનમાં અન્ય કર્મેન્દ્રિયો અવધવો અને શક્તિઓને પણ પ્રદણ કરવી ઉચિત છે. અર્થાત્ પોતાની અંદરની સંપૂર્ણ શક્તિઓનો ઉત્કર્ષ કરવાનો યત્ન કરવો જોઈએ.

નસિ

આ સકલ ત્રીજા મંત્રમાં નસિઓનો ચોક્કસ નિર્દેશ કરેલ છે. તેથી નસિઓનો આશ્રમ કર્યા છે તેની સારી રીતે જાણ થઈ શકે છે. જુઓ—

તનૂજાઃ તનૂપાઃ દૈવ્યાઃ ક્રપયઃ । (મં. ૩)

“ શરીરમાં ઉત્પન્ન થતી શરીરની રક્ષા કરનારા આ ઈન્દ્રિયરૂપી નસિ અહીં છે. ” અને આ શરીર જ તેમનો આશ્રમ છે. આ આશ્રમમાં તેઓ રહે છે અને અહીંનું સર્વ કાર્ય કરે છે તે ઈન્દ્રિય શક્તિઓ—

અમર્ત્યાઃ દૈવ્યાઃ ક્રપયઃ । (મં. ૩)

“ આ ઈન્દ્રિયરૂપી નસિ દેવી શક્તિથી યુક્ત છે. અને તેમનામાં જે શક્તિ છે તે અમર શક્તિ છે. ” આ દેવી શક્તિઓ શરીરમાં વિકસિત થાય અને આ વિકસિત શક્તિઓની સાથે મનુષ્ય દીર્ઘ આયુષ્ય પ્રાપ્ત કરે. આ વિષયમાં ઉપદેશ જુઓ—

અમર્ત્યાઃ દૈવ્યાઃ ક્રપયઃ નઃ મર્ત્યાં અમિસચ્ચવમ્ । (મં. ૩)

“ આ અમર શક્તિથી યુક્ત દિવ્ય નસિ અર્થાત્ ઈન્દ્રિય શક્તિઓ અમે મર્ત્ય માનવીને ચારે બાજુથી પ્રાપ્ત થાએ. ” અને—

પ્રતરં આયુઃ જીવસે નઃ ધત્ત । (મં. ૩)

“ ઉત્તમ આયુષ્ય, દીર્ઘ જીવનને માટે અમને પ્રાપ્ત થાએ. ”

અર્થાત્ અમારી ઇન્દ્રિયોમાં તે દેવી શક્તિ ઉત્તમ પ્રકારે કામ
કરવામાં સમર્થ થાય

સમ ત્રણે શબ્દ મનુષ્યના શરીરની ઇન્દ્રિયોનો વાચક છે.
એ નેત્રો, એ કાન, એ નાક, એ કોઠું (વાગિન્દ્રિય) આ

સાત ત્રણે છે અથવા-ત્વચા, નેત્ર, કાન, શ્રુતિ, નાક, મન,
અને શુદ્ધિ આપણ સસ ત્રણે છે. તેમનામાં દેવી શક્તિ છે,
એમ જાણીને તેમને દેવતારૂપ બનાવવાનો યત્ન મનુષ્ય કરે
અને સર્વ પ્રકારે સમર્થ થઈને કૃતકૃત્ય બને.

આત્મભળ

કાંઠિ ૫, સૂક્ત ૧૬

(જાણિ- વિધામિત્રઃ । દેવતા- દૃષ્ટવઃ)

યદ્યેકવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૧ ॥ યદિ દ્વિવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૨ ॥

યદિ ત્રિવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૩ ॥ યદિ ચતુર્વૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૪ ॥

યદિ પચ્ચવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૫ ॥ યદિ પઙ્ચવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૬ ॥

યદિ સપ્તવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૭ ॥ યદ્યદ્યવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૮ ॥

યદિ નવવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૯ ॥ યદિ દશવૃષોડસિ સૂજારસોડસિ ॥ ૧૦ ॥

યદ્યેકાવુશોડસિ સોડપોદકોડસિ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ— (યદિ એકવૃષઃ, દ્વિવૃષઃ, ત્રિવૃષઃ, ચતુર્વૃષઃ, પચ્ચવૃષઃ, પઙ્ચવૃષઃ, સપ્તવૃષઃ, અષ્ટવૃષઃ, નવ
વૃષઃ, દશવૃષઃ, અસિ) એ તું એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દશ શક્તિઓથી યુક્ત છેઃ
તો (સૂજ) બળ ઉત્પન્ન કરે, નહિ તો (અરસઃ અસિ) તું નિઃશરણ જ રહેશે. તેમ જ એ તું (પદાદશ-
અસિ) અગિઆરમે છે, તો (અષ્ટાદશ અસિ) તું આઠતિક શુભનરસથી રહિત છે. (૧-૧૧)

મનુષ્યમાં દસ ઇન્દ્રિય શક્તિઓ છે. પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયમાં ધણી મોટી વૃણશક્તિ, અથવા અર્થ શક્તિ પણ રહેલી છે.
શરીરમાં રહેનારો આત્મા આ સર્વ શક્તિઓથી યુક્ત રહે છે. આત્મા શરીરમાં આવ્યા પછી તેને મારે ચેતન છે કે તે
ચેતાતું બળ વધારે. એ તે બળ વધારશે નહિ તો અર નિ સંદેહ તેનું બળ ધટી જશે. બળ ધટે નહિ એટલા માટે તે
બળ વધારવાનો પ્રયત્ન આશુ રાખે એ ઉચિત છે. એ સમયે આ અગિઆરમે શુદ્ધ આત્મા બધાંત્ર દેહથી વિરહિત આત્મા
બને છે તે સમયે તેની પાસે આ પ્રાકૃતિક શક્તિઓ હોતી નથી આ સમયે તે કેવળ આત્મિક શક્તિથી જ યુક્ત રહે છે
અને તે અખંડ શક્તિ હોય છે. તેથી તે વખતે વધઘટ કામ પણ થઈ શકતી નથી.

સત્યનો વિજય

કાંડ ૫, સૂક્ત ૧૫

(શ્લોક:- વિદ્યામિત્રઃ । દેવતા- વનસ્પતિઃ)

एका च मे दशं च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
कर्तजातु कर्तावरि मधु मे मधुला करः	॥ १ ॥
द्वे च मे विंशतिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
कर्तजातु कर्तावरि मधु मे मधुला करः	॥ २ ॥
तिस्रश्च मे त्रिंशच्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
कर्तजातु कर्तावरि मधु मे मधुला करः	॥ ३ ॥
चतस्रश्च मे चत्वारिंशच्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
कर्तजातु कर्तावरि मधु मे मधुला करः	॥ ४ ॥
पञ्च च मे पञ्चाशच्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
कर्तजातु कर्तावरि मधु मे मधुला करः	॥ ५ ॥
षट् च मे षष्टिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
कर्तजातु कर्तावरि मधु मे मधुला करः	॥ ६ ॥
सप्त च मे सप्ततिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
कर्तजातु कर्तावरि मधु मे मधुला करः	॥ ७ ॥
अष्ट च मे अशीतिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
कर्तजातु कर्तावरि मधु मे मधुला करः	॥ ૮ ॥
नव च मे नवतिश्च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
कर्तजातु कर्तावरि मधु मे मधुला करः	॥ ૯ ॥
दश च मे शतं च मेऽपवृत्तारं ओषधे ।	
कर्तजातु कर्तावरि મધુ મે મધુલા કરઃ	॥ ૧૦ ॥

અર્થ— હે (કર્તાવરિ કર્તજાતે ઓષધે) સત્ય પાલક અને સત્યથી ઉત્પન્ન થયેલ ઔષધિ તું (મધુલા) મધુરતા ઉત્પન્ન કરનારી થઈને (મે મધુ કરઃ) મારે માટે સર્વત્ર મધુરતા ઉત્પન્ન કર. (મે એકા ચ દશા ચ અપવૃત્તારઃ) મારે માટે એક અથવા દશ નિંદા કરનારા કેમ ન હોય ! આ પ્રકારે (દ્વે વિંશતિઃ ચ) બે અને વીસ, (તિસ્રઃ ત્રિંશત્ ચ) ત્રણ અને ત્રીસ (ચતસ્રઃ ચત્વારિંશત્ ચ) ચાર અને ચાલીસ, (પચ પચાશન્) પાંચ અને પચાસ, (ષટ્ ષષ્ટિઃ ચ) છ અને સાઠ (સપ્ત સપ્તતિઃ ચ) સાત અને સીસેર (અષ્ટ અશીતિઃ ચ) આઠ અને એસી (નવ નવતિઃ ચ) નવ અને નેહું (દશ શતં ચ) દશ અને સો

શતં ચ મે સહસ્રં ચાપવત્કારં ઓપધે ।

ક્ષતંજાતુ ક્ષતાંવરિ મધુ મે મધુલા કરઃ

॥ ૧૧ ॥

(શતં ચ સહસ્રં ચ) એ અને હજાર (અપવત્કારઃ) નિદક હિમા કેમ ન હોય, અને મને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરતા કેમ ન હોય, હું સત્યમાર્ગથી જ તેમનો પ્રતિકાર કરીશ. તેથી સર્વત્ર માટે માટે મધુરતા ફેલાય. (૧-૧૧)

સત્યથી યશ

આ સુકતમાં ખતારી, ક્ષતગ્નના, ઓપધિનું નામ છે. એ કષ્ટ ઓપધિ હો તેની જાણ થઈ નથી, પરંતુ આ સુકતમાં એમ જણાય છે કે અહીં કષ્ટ ઓપધિ પ્રયોગ દર્શાવ્યો નથી. પરંતુ જે નિદક શત્રુઓ છે તેમને સત્ય પાલન વ્યતે સત્ય વ્યવહારથી જ સાચે માર્ગે લાવી સત્યનું મહત્ત્વ સિદ્ધ કરવું એમ દર્શાવ્યું છે. સત્ય પાલન કરનારને માટે સર્વ દિશાઓ મધુરતા યુક્ત બની જાય છે. અર્થાત્ તેનો કષ્ટ વિરોધી રહેતો નથી. સત્યપાલન કરનારો અનુપ્ય શત્રુ રહિત બની જાય છે. માટે કે, " સત્યપાલનનું મત " જ સર્વ દોષોને ધોષ નાખનાર દોષોપધિ, અપધા ઓપધિ છે. આ સુકતમાં કેટલેક દેહોણે સંખ્યાનો શો લાય છે તે સમજ સહતો નથી.

બળ સંવર્ધન

કાંડ ૪, સુકત ૪

(ત્રયિઃ- ભવર્ષા । વેકતા- વનસ્વતિઃ)

યાં ત્વાં ગન્ધર્વો અર્ચનદ્રુર્ણણાય મૃતમ્રજે ।

તાં ત્વાં વૃયં સ્વનામુસ્યોર્પધિ શેપહર્ષણીમ્

॥ ૧ ॥

ઉદુપા ઉદુ સૂર્ય ઉદ્વિષ માંમકં વર્ચઃ ।

ઉદૈજતુ પ્રજાવંતિર્વિષા શુષ્મેણ ઘાજિના

॥ ૨ ॥

અર્થ— (યાં ત્વા) જે તને (ગન્ધર્વઃ મૃત-મ્રજે વૃણણાય અસ્વત્) ગન્ધર્વએ શક્તિહિન વૃક્ષોને માટે ખોદેલ છે (તાં ત્વા શેપહર્ષણી ઓર્પધિ) તે તારી ઇન્દ્રિયોનું સામાર્થ્ય વધારનારી ઓપધિને (વૃયં સ્વનામાસિ) અમે ખોદીએ છીએ. (૧)

(ઘાજિના શુષ્મેણ) શક્તિ અને બળના પ્રભાવથી, (ઉપાઃ ઉદૈજતુ) ઉપાની પેલી ઉંચી ધાથ, અને આ પ્રકારે (વૃષા પ્રજાવતિઃ ઉન પજતુ) બળવાન પ્રભાવતિ ઉંચે થકે. (૨)

ભાષા—નાશ્ય મનુષ્ય શક્તિહીન થઈ જાય તો તેને ફરીથી શક્તિ આપવાને માટે વેલ ઇન્દ્રિય શક્તિઓ વધારનારી ઓપધિઓ આપે (૧)

જે પ્રકારે કયા પ્રકારે છે, સૂર્ય ઉદય થયા પછી વમકવા માટે છે અને વત્તાના સખ્તો થયા જાય છે, તે પ્રમાણે આ ઓપધિના સેવનથી સંતાનનો વિના ફરીથી જન્મવાન બને (૨)

યથા સ્મ તે વિરોહંતોઽમિતંતમિવાનંતિ ।

તતંસ્તે શુષ્મવત્તરમિયં કૃણોત્વોપધિઃ

॥ ૩ ॥

ઉચ્છુષ્મૌપધીનાં સારં કૃપમાણામ્ ।

સં પુંસામિન્દ્ર વૃષ્ણયંમસ્મિન્વેહિ તનૂવશિન્

॥ ૪ ॥

અપાં રસઃ પ્રથમજોઽથો વનસ્પર્તીનામ્ ।

ઉત સોમસ્ય બ્રાતાંસ્પુતાર્શમસિ વૃષ્ણયંમ્

॥ ૫ ॥

અઘ્યાઘ્રે અઘ્ય સંવિત્સઘ્ય દેવિ સરસ્વતિ ।

અઘ્યાસ્પ બ્રહ્મણસ્પત્ને ધનુર્નિવા તાનયા પર્સઃ

॥ ૬ ॥

આહં તંનોમિ તે પસો અધિ ज्याમિંવ ધન્વન્તિ ।

ક્રમસ્વર્શં હવ રોહિતમનંવગ્લાયતા સદાં

॥ ૭ ॥

અર્થ— (યથા સ્મ તે વિરોહત) જે પ્રકારે તારી વૃદ્ધિ થવાને સમયે (અમિ તસં દવ અનતિ) તસ થવાથી શ્વાસ ચઢે છે (તતઃ તે શુષ્મવત્તરં) તે રીતે તને વધારે બળવાન (ઇયં ઔપધિઃ કૃણોતુ) આ ઔપધિ બનાવે. (૩)

(કૃપમાણા ઔપધીના શુષ્માસારા ઉત્) કૃપાશક નામની ઔપધિયેના બળવર્ધક સાર બળ વધારે. હે (તનૂવશિન્ હન્દ્ર) શરીરને વશ રાખનારા ઇન્દ્ર ! (પુંસા વૃષ્ણયં અસ્મિન્ વેહિ) પુરુષોનું બળ તેમા સમ્યક રીતે ધારણ કરો. (૪)

(વનસ્પર્તીના અપા પ્રથમજ રસ.) વનસ્પર્તીના બળાશને પ્રથમ ઉત્પત્ત થનારો રસ (અથ ઉત સોમસ્ય બ્રાતા અસિ) અને સોમનો રસ ભાષી જેમ પોપણકર્તા છે (ઉત આર્શં વૃષ્ણયં અસિ) અને ઉપર ઉઠાવનાર તથા બળ વધારનારો છે. (૫)

હે અમિ ! (અઘ્ય) આજ, હે સંવિતા ! (અઘ્ય) આજ, હે સરસ્વતી દેવી ! (અઘ્ય) આજ, હે બ્રહ્મણ-સ્પતિ ! (અઘ્ય) આજે (અસ્ય પસ ધતુ હવ આ તાનય) તેની ઇન્દ્રિયોને ધનુષ્યની જેમ ફેલાવ (૬)

(અહ તે પસ તનોમિ) હું તારી ઇન્દ્રિયોની વૃદ્ધિ કરૂ છું (ધન્વનિ અધિજ્યા હવ) જેવી રીતે ધનુષ્યપર દેવીને વાણ છે (ક્રમ રોહિતં હવ) જેવી રીતે હિંસક પશુ હરણપર તરાપ મારે છે તે રીતે તું (અનવગ્લાયતા સદા ક્રમસ્વ) ન ચાકતા શત્રુ પર આક્રમણ કર (૭)

બાવાર્થ— આ ઔપધિથી શરીર વધારે બળવાન બનશે અને ઇન્દ્રિયોની શક્તિઓ વધી જશે (૩)
જે સમય ઔપધિને આ શક્તિવર્ધક અર્થે શરીરને સ્વાધીન રાખનારો મનુષ્ય બળવાન પુરુષની જેમ શક્તિવર્ધક આ અર્થે ઔપધિને ધારણ કરીને (સેવન કરીને) બળવાન બને (૪)
આ ઔપધિયેના સત્વરસ સોમવ્યતીની જેમ આ વ્યતીનો રસ તે સર્વ શક્તિ વધારનાર છે (૫)
દે દેવો ! આજે તેની સર્વ ઇન્દ્રિયોની શક્તિ વધારી દો (૬)
તેની ઇન્દ્રિયોને હું યુષ્ઠ બળવાન બનાવું છું જેવી રીતે હિંસક પશુને પકડે છે તેવી રીતે ન ચાકતા પશુ છે (૭)

અર્થસ્વાશ્વતરસ્યાજસ્ય પેત્રસ્ય ચ ।

અર્થ ક્રમસ્ય યે વાજાસ્તાનસ્મિન્ધેહિ તનૂવશિન્

॥ ૮ ॥

અર્થ— (અશ્વસ્ય અશ્વતરસ્ય અજસ્ય પેત્રસ્ય ચ) ઘોડાનું, ખરચરનું, અને ઘેડાનું (અય ક્રમસ્ય) અને બળદનું (યે વાજાઃ) જે બળ છે, એ (તનૂ-વશિન્) ચરીરને વશમાં રાખનાર તું (તાન્ અસ્મિન્ ધેહિ) તે બળોને તેમાં ધારણ કરે (૮)

વાવાર્થ—પીડા, ખરચર, ઘેડા અને બળદમાં જે શક્તિઓ છે તે સર્વ શક્તિઓ દે શરીરને સ્વાધીન રાખનારા અનુષ્ઠાન શરીરમાં ધારણ કરે (૮)

બળ વર્ધન

હિન્દુઓ બળ વધારનારી વનસ્પતિઓનું આ સંકતમાં વર્ણન છે. ખાસ કરીને પુરૂષની જનનેન્દ્રિયની સ્થિતિ ફરી પૂર્વવત્ સ્થિત કરવા માટે કમળાક ઔષધિઓના રસનું સેવન કરવાનો ઉપદેશ તેમાં દેવેન છે. કમળાક ઔષધિ અને કમળાક ઔષધિ દિમાવધના શિખરપર ઉત્પન્ન થાય છે, જેની રીતે સોમદાસી ત્યાં થાય છે, તેથી કમળાકને સોમના લાભ મળે. ૫ માં કહેવ છે આ કમળાક ઔષધિ વીર્ય વર્ધક છે, વાજકરણને માટે અત્યંત ઉપયોગી છે. આ વિષયમાં કમળાક વધુ લખવા ધર્યો નથી, સુચોમ્ય વેદ આ ઔષધિ પ્રયોગના વિષયમાં અધિક વિચાર કરે. આ ઔષધિ વીર્ય વર્ધનને માટે અત્યંત અુચારી ઔષધિ છે એમ આ સંકતથી પ્રતીત થાય છે.

ક્ષાત્રબળ સંવર્ધન

કાંડ ૪, સૂકત ૨૨

(ક્રતિ - કષિટ, અર્થ - દેવતા - દેવતા)

દુમમિન્દ્ર વર્ધય ક્ષત્રિયં મ દુમં વિશામંઋવ્યં કૃણુ ત્વમ્ ।

॥ ૧ ॥

નિરુમિદ્વાનક્ષુદ્રાસ્ય સર્વાસ્તાત્રન્ધયાસ્મા અહમુત્તરેષુ

એમં મંજુ ગ્રામે અશ્વેષુ ગોષુ નિર્દે મંજુ ચો અમિત્રો અસ્ય ।

॥ ૨ ॥

વર્ષમં ક્ષત્રાણામયમસ્તુ રાજેન્દ્ર શત્રુ રન્ધય સર્વમસ્મે

અર્થ— હે ઇન્દ્ર ! તું (મે દુમ ક્ષત્રિય વર્ધય) ખાસ આ ક્ષત્રિયને વધાર અને (મે દુમ વિશાં ઋવ્યં ત્વ કૃણુ) આ મારા ક્ષત્રિયને પ્રભાઓમાં અદ્વિતીય બનાવવાનું તું બનાવ (અસ્ય સર્વાન્ અમિત્રાં નિરુદ્ધુહિ) તે સર્વ શત્રુઓને નિર્બળ કર અને (અહં-ઉત્તરેષુ) હું એકલા એક આ પ્રકારની સ્પર્ધામાં (તાન્ સર્વાન્) તે સર્વ શત્રુઓને (અસ્મં રન્ધય) તેને માટે નાશ કર. (૧)

(દુમ ગ્રામે અશ્વેષુ ગોષુ આમજ) આ ક્ષત્રિયને આ ગામમાં તથા ઘોડાઓમાં અને ગાયોમાં શોભા બાગ આપ (અસ્ય અમિત્ર ત્વિ મંજુ) જે તેનો શત્રુ છે તેને કોઈ ભાગ ન આપે. (અયં રાજા ક્ષત્રાણા વર્ષમં મસ્તુ) આ નાશ સાત્ર અુલોની મૂર્તિ બને. હે ઇન્દ્ર ! (અસ્મે સર્વે શત્રુ રન્ધય) તેને માટે સર્વ શત્રુઓને નાશ કર. (૨)

વાવાર્થ— હે પ્રભુ ! આ મારા શત્રુમાં જે શક્તિ છે તેમના શક્તિઓને વધાર અને આ રાત્રને સર્વ પ્રભાઓમાં અદ્વિતીય બનાવ બનાવ, અમારા આ રાજાના સર્વ શત્રુઓ નિર્બળ થઈ જાય અને સર્વ સ્પર્ધાઓમાં તેને માટે કોઈ પ્રતિપક્ષ ન રહે (૧)

પ્રત્યેક ગામમાં, ઘોડાઓમાં અને ગાયોમાંથી આ રાત્રને શોભા બાગ પ્રદાન થાય તેના શત્રુ નિર્બળ બની જાય, આ રાત્ર સર્વ પ્રકારની ક્ષાત્ર શક્તિઓની મૂર્તિ બને અને તેના સર્વ શત્રુઓ દૂર થઈ જાય (૨)

અયમસ્તુ ધનપતિર્ધનાનામયં વિશાં વિશ્વતિસ્તુ રાજાં ।

અસ્મિન્નિન્દ્ર મહિ વર્ચાસિ ધેહ્યવર્ચસં કૃણુહિ શત્રુમસ્ય ॥ ૩ ॥

અસ્મૈ દ્યાવાપૃથ્વી ભૂરિં વામં દુહાથાં ધર્મદુષે દ્વ ધેનૂ ।

અયં રાજાં પ્રિય ઇન્દ્રસ્ય મૃયાત્પ્રિયો ગવામૈર્પધીનાં પશુનામ્ ॥ ૪ ॥

યુનર્જિમ ત ઉત્તરાવન્તમિન્દ્રં યેન જયન્તિ ન પરાજયન્તે ।

યાસ્ત્વા કરંદેકવૃષં જનાનામુત રાજામુત્તમં માનવાનામ્ ॥ ૫ ॥

ઉત્તરસ્ત્વમધરે તે સપત્ના યે કે ચં રાજન્પ્રતિશત્રવસ્તે ।

એકવૃષ ઇન્દ્રસસ્વા જિગીવાં હંચ્યતામા મંરા ભોજનાનિ ॥ ૬ ॥

અર્થ—(અયં ધનાનાં ધનપતિઃ અસ્તુ) આ સર્વ ધનેાને સ્વામી થાય, (અયં રાજા વિશાં વિશ્વતિઃ અસ્તુ) આ રાજા પ્રભુઓને પાલક થાય, હે ઇન્દ્ર ! (અસ્મિન્ મહિ વર્ચાસિ ધેહિ) તેમા મહા તેઓને સ્થાપન કરે ! (અસ્ય શત્રુ ભવર્ચસં કૃણુહિ) તેના શત્રુઓને નિસ્તેજ કરે. (૩)

હે દ્યાવાપૃથ્વી ! (ધર્મદુષે ધેનૂ દ્વ) દોહતી વખતે ગરમાગરમ દૂધ દેનારી બે ગાયોની બેમ (અસ્મૈ ભૂરિં વામં દુહાથાં) તેને પુષ્કળ ધન વગેરે પ્રદાન કરે (અયં રાજા ઇન્દ્રસ્ય પ્રિયઃ મૃયાત્) આ રાજા ઇન્દ્રનો પ્રિય થાય. (૪)

(તે ઉત્તરાવન્તં ઇન્દ્રં યુનર્જિમ) તારી સાથે શ્રેષ્ઠ શુભવાળા પ્રભુને હું સંયુક્ત કરું છું. (યેન જયન્તિ) જેનાથી વિજય થાય છે અને કદી (નઃ પરાજયન્તે) પરાજય થતો નથી. (યઃ ત્વા જનાનાં એકવૃષં) જે તેને મનુષ્યોમાં અદિતીય બળવાન અને (ઉત્ત માનવાનાં રાજાં ઉત્તમ કરત) મનુષ્યોના રાજ્યોમાં ઉત્તમ બનાવે. (૫)

હે રાજા ! (ત્વં ઉત્તરઃ) તું અધિક ઉચ્ચતર થા, (તે સપત્ના) તારા દુશ્મનો અને (યે કે ચ તે પ્રતિ-શત્રવઃ) જે દોષ તારા શત્રુઓ હોય, તેઓ (અધરે) નીચે પડે. તું (એક વૃષઃ) અદિતીય બળવાન, (ઇન્દ્રસસ્વા) પ્રભુના મિત્ર (જિગીવાન્) જ્યથાળી બનીને (શચ્યતાં ભોજનાનિ આમર) શત્રુ જેવું આચરણ કરનારાઓનું ભોજનનું સાધન અહીં લાવ. (૬)

બાવાર્થ— આ રાજાને સર્વ પ્રકારનું ધન પ્રાપ્ત થાઓ આ રાજા સર્વ પ્રેમ જીનોને ઉત્તમ પાલક અને આ રાજામાં સર્વ પ્રકારનું તેજ વગેરે અને તેના સર્વ શત્રુઓ ક્ષીણ પડે. (૩)

આ બંને દ્યાવાપૃથ્વીના લોકોને સર્વ પ્રકારનું ધન આપે આ રાજા સર્વનો પ્રિય બને. કશ્વર, મનુષ્ય, પશુપક્ષી, અને એવધિયોને વિશે મનુ તે પ્રેમ રાખે (૪)

આ રાજા ઇન્દ્રની સાથે યોગ્યતા આત્મિક સબંધ બેઠે, જેથી તેના દુશ્મનો જ્ય થાય અને પરાજય કદી ન થાય. આ રાજા આ પ્રમાણે મનુષ્યોમાં, અદિતીય બળવાન અને મનુષ્યોના સર્વ રાજ્યોમાં શ્રેષ્ઠ થાય (૫)

આ રાજા ઉચ્ચ બને અને તેના સર્વ શત્રુ નીચે પડે. તે અદિતીય બળવાન, ઇન્દ્રની વડતા અને વિજયી બનીને શત્રુને પરામર કરીને તેને મોટું લૂંટણાવાનું પદાર્થ પ્રાપ્ત થાઓ (૬)

સિંહપ્રતીકો વિશે અદ્વિ સર્વો વ્યાપ્રતીકોડં વાધમ્ શૂન્ર ।

एकवृष इन्द्रसखा जिगीवान् छत्रपतामा सिंघा भोजनानि

॥ ૭ ॥

અર્થ—(સિંહ-પ્રતીક સર્વો વિશે અદ્વિ) સિંહ સમાન પ્રભાવશાળી બનીને સર્વ પ્રભાવો પામેથી લોક પ્રાપ્ત કરે (વ્યાપ્ર-પ્રતીક શૂન્ર મવ વાધમ્) વ્યાપ્રની જેમ બાળવાન બનીને તારા શત્રુઓને હઠાવી દે (એકવૃષ ઇન્દ્ર સલા જિગીવાન્) અદ્વિતીય બળવાન, પ્રભુનો મિત્ર, અને વિજયી બનીને (શૂન્રયતા ભોજનાનિ આ સિદ્ધ) શત્રુના જેવો વ્યવહાર કરનારાઓના ભોજનના સાધન છીનવીને લઈ આવે (૭)

ભાવાર્થ—સિંહ અને વ્યાપ્રની જેમ પ્રતાપી બનીને સર્વ પ્રભાવો પામેથી લોક પ્રાપ્ત કરે, અને શત્રુઓને હરાવી દે અદ્વિતીય બળવાન, પ્રભુનો મિત્ર અને વિજયી બનીને શત્રુનો પરાજય કરીને તેમનું ધન પોતાના સમ્પત્તિમાં લઈ આવે (૭)

દ્વાત્રબળ સંવર્ધન

૨૫૧

‘ અદ્વ-ઉત્તરેણુ ’ આ શબ્દ પ્રથમ મ વર્મા છે આ ૨૫૧માં વાચ્ય છે ‘ હું સર્વથી ઉચ્ચ બનું ’ એ ઉચ્ચ પ્રત્યેક માનવીમાં રહે છે જ હું સર્વથી આગળ વધું, હું સર્વથી અધિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે, હું સર્વથી અધિક યશ્ન ધન અને પ્રભુત્વ વગેરે પ્રાપ્ત કરીને સર્વથી અધિક પ્રતાપી, મહાસ્વી અને સમર્થ બનું આ ઉચ્ચ દરેકમાં હોય જ છે સર્વ લાવનારથી આ ઉચ્ચાને ઉત્તમ ઉપયોગ કરીને મનુષ્ય ઉચ્ચ બની શકે છે આ પ્રકારે ઉચ્ચ થવાને માટે પોતાના શત્રુઓ કરતાં પોતાનું બળ વધારવું જોઈએ શત્રુઓ જેટલી વિદ્યા, મળ કલા, અને હુનર પ્રાપ્ત કરેલ હોય તેના કરતાં પોતાની વિદ્યા, બળ કલા અને હુનર વધારે હોય તે જ મનુષ્યની ઉન્નતિ થઈ શકે છે ઉન્નતિનો બીજો કારણ માર્ગ છે જ નહિ

આ સૂક્તમાં સામાન્યતા ક્ષત્રિયોના યશ્ન વધારવાનો ઉપદેશ છે અને વિશેષતઃ રાજાનું બળ વધારવાનો ઉપદેશ આપેલ છે સર્વ જન્મમાં પોતાનું રાષ્ટ્ર અમરથાનમાં રહેવા માટે ઉન્નત કરવું એ પ્રત્યેક રાજાનું આશયક કર્તવ્ય છે દરેક કાર્ય ક્ષેત્રમાં જેને શત્રુઓ હોય તેમને નીચે પાડીને પોતાના રાષ્ટ્રના વીરોને ઉન્નત કરવાથી ઉન્નત સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

દરેક મનુષ્યની એવી ક્ષમ્તા હોવી જોઈએ કે મારા રાષ્ટ્રની

ક્ષત્રિય વીરો વધુ જ વિજયી હોય, કેમકે પશુ રાષ્ટ્રની પાછળ જમારે રાષ્ટ્ર ન રહે હું સર્વથી આગળ વધીશ, મારે રાષ્ટ્ર સર્વ રાષ્ટ્રોમાં અમરથાને રહેશે તેની સિદ્ધિને માટે દરેક પ્રયત્ન કરશ જોઈએ પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના શત્રુ અને કર્મની વૃદ્ધિની ચંચકા કરીને જે તે પોતાને અને પોતાના રાષ્ટ્રને ઉચ્ચ સ્થાનમાં લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરે આ ભાવ ‘ અદ્વ-ઉત્તરેણુ ’ એ વર્મા છે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં જેનું ક્ષત્ર તેજ રહે છે તેવી જ રીતે પ્રત્યેક રાષ્ટ્રમાં પણ રહે છે આ શત્રુનો ઉત્કર્ષ કરવો જોઈએ, આ શત્રુના ઉત્કર્ષથી જ શત્રુઓ ઝાંઝા થઈ શકે છે

રાજા એ પોતાના રાષ્ટ્રમાં શિક્ષણનો એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે જેથી સર્વ પ્રભાવો ઉદ્દેશથી પ્રેરિત બનીને સર્વ શત્રુઓનો પરાજય કરવામાં સમર્થ થાય દરેક કાર્ય ક્ષેત્રમાં કેમકે પશુ પ્રકારની અસમર્થતા ન થાય ‘ વિદાર્ઠાં ઇક-વૃષ કૃણુ સ્વ ’ (મ ૧) પ્રભાવોમાં અદ્વિતીય બળ ઉત્પન્ન કરનારો તું થા, આ શબ્દ તાર્કય આ મતમાં છે આ વિજયની આવી છે રાજાનું પ્રધાન કર્તવ્ય જ આ છે કે તે પ્રભાવો અદ્વિતીય નબળી શકે કરે આ બળતા મારે પ્રકાર છે જ્ઞાન બળ વીરો બળ ધન બળ અને કલા બળ, આ મારે પ્રકારનું બળ પોતાના રાષ્ટ્રમાં વધારીને પોતાના રાષ્ટ્રને સર્વ જન્મમાં અમરથાને લાવી દેવા

સ્થાન પર સ્થાપિત કરેલું જોઈએ ત્યારે જ સર્વ શત્રુઓ હીન થાય છે અહીં ખીનઓને નીચે પાડનારો ઉપદેશ નથી પરંતુ પોતાના શત્રુનો ઉદ્ધાર કરવાનો ઉચ્ચ ઉપદેશ આપે છે ખીનઓની પછી ઉત્તરિ થાય અને અમે પછી ઉત્તર થઈએ ઉત્તરિમાં સ્પર્ધા થવી જોઈએ નીચે ગુલામી પાડવાની સ્પર્ધા ન થવી જોઈએ મનુષ્ય પદ 'મહ-હસ્તરેષુ'

છે, નહિ કે 'મહ-નીલેષુ' પાંક આ દિવ્ય ઉપદેશનું આવશ્યક મનન કરે.

આ સૂક્ત અત્યંત સરળ છે, અને મનનો અર્થ અને ભાવાર્થ વાંચનાથી સર્વ આશય મનમાં સાદૃશ્ય થાય છે, તેથી તેનું સ્પષ્ટિકરણ કરના માટે અધિક લખવાની આવશ્યકતા નથી જ

સત્યનું બળ

કાંડ ૪, સૂક્ત ૩૬

(ઋષિ - વાતસેન । દેવતા - વલ્યૌજા અગ્નિ.)

તાન્સસ્ત્યૌજાઃ પ્ર દેહત્વમિવૈશ્વાનરો વૃષા ।

યો નૌ દુરસ્વાદિપ્સાચ્ચાથો યો નૌ અરાતિયાત્

॥ ૧ ॥

યો નો દિપ્સદદિપ્સતો દિપ્સતો યશ્ચ દિપ્સતિ ।

વૈશ્વાનરસ્ય વૈદ્યૌરમેરપિ દધામિ તમ્

॥ ૨ ॥

ય આગરે મુગધન્તે પ્રતિક્રોશેડમાવાસ્યે ।

ઋવાદૌ અન્યાન્દિપ્સતઃ સર્વાસ્તાન્સહસા સહે

॥ ૩ ॥

અર્થ— (સત્ય-ઓજા વૈશ્વા-નર) સત્યબળવાન વિશ્વનો નેતા (વૃષા અગ્નિ) બળવાન તેજસ્વી દેવ (તાન પ્રદહતુ) તેને ભરખ કરી નાખે, (ય ન દુરસ્વાત્) જે અમને ખરાબ સ્થીતિમાં દે'કે, (ચ દિપ્સાત્) નાશ કરે (અથો ય ન અરાતિયાત્) અને જે અમારી સાથે થતુના જેવો વર્તાવ કરે (૧)

(ય અદિપ્સાત્ ન દિપ્સાત્) જે નિરપરાધી અમારો બધાનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરે, અથવા (ય ચ દિપ્સત દિપ્સતિ) જે નાશ કરનારને પછી પોતે જ હુ ખી કરે છે, (વૈશ્વા-નરસ્ય અમેઃ વૈદ્યૌ) વિશ્વાચાલક તેજસ્વી દેવેની બન્ને દાંડોમાં (ત અપિ દધામિ) તેને હું ધકેલુ છું (૨)

અર્થ— (યે આગરે) જે ઘરમાં (પ્રતિ ક્રોશે અમાવાસ્યે) કલહ કકાસ વખતે અથવા અમાસની શરૂઆત (મુગધન્તે) શોધતા કરે છે (અન્યાન્ દિપ્સત ઋવાદ તાન્ સર્વાન્) બીબના ધાતક અને માસ બસણ શરૂઆત તે સર્વને (સહસા સહે) મરા બળથી પરાજીત કરે છું (૩)

શાવાર્થ— જે લોકોની દુરાવસ્થામાં તેમનો ત્યાગ કરે છે, મનુષ્યોના નાશ કરે છે અને શત્રુતા કરે છે તેમને સહ બળ વાગે વિશ્વ વક દેવ બાળને ભરખ કરે (૧)

જે હુષ્કાને નિરપરાધિઓપર હુમલો કરે છે અથવા અમારો શોરક અન્યાય થવાથી જે પોતાના દાંડમાં અધિકાર સહને અમારો નાશ કરે છે, તેમને વિશ્વચાલક તેજસ્વી દેવની દાંડોમાં હુ ધરી દઉં છું (૨)

જે ઘરમાં કલ્યાણ કકાસ વખતે અથવા અમાસની અધારી શરૂ થોથી શોધીને લોકોને સખાવે છે તે સવને હું મારો જે નાના બળથી મરકાઉં છું (૩)

સર્હે વિજ્ઞાચાન્તસહસૈષાં દ્રવિણં વદે ।

સર્વાન્નુરુદ્યતો હંન્મિ સં મ્ આકૃતિર્કધ્યતામ્

॥ ૪ ॥

યે દેવાસ્તેન હાસન્તે સૂર્યેણ મિમેતે જવમ્ ।

નદીપુ પર્વતેષુ યે સં તૈઃ વશુભિર્વિદે

॥ ૫ ॥

તર્પનો અસ્મિ વિજ્ઞાચાન્તે દયાપ્રો ગોમતામિવ ।

શ્વાનંઃ સિંહમિવ દુષ્ટા તે ન વિન્દન્તે ન્પચ્ચૈનમ્

॥ ૬ ॥

ન વિજ્ઞાચૈઃ સં શક્નોમિ ન સ્તેનૈર્ન વંતર્મુમિઃ ।

વિજ્ઞાચાસ્તસ્માન્નદ્યન્તિ યમહં ગ્રામમાવિશે

॥ ૭ ॥

યં ગ્રામમાવિશતે હૃદમુગ્રં સહો મમ ।

વિજ્ઞાચાસ્તસ્માન્નદ્યન્તિ ન પાપમુગ્રં જાનતે

॥ ૮ ॥

અર્થ— (વિજ્ઞાચાન્ત સહસા સર્હે) લોકી પીનારાઓને હું બળથી પસબળ કરું છું. (પર્વાં દ્રવિણં વદે) તેમનું ધન લઇ લઉં છું. (નુરુદ્યતાં સર્વાં હન્મિ) હું અવસ્થા સુધી પહોંચાડનારા સર્વ દુષ્ટોને નાશ કરું છું. (મં આકૃતિઃ સરુધ્યતાં) મારા આ સંસ્કૃત સહજ ગઇ જાયો. (૪)

(યે દેવાઃ તેન હાસન્તે) જે દિવ્યજનો તેની સાથે આનંદ કરે છે, (સૂર્યેણ જવં મિમેતે) અને સૂર્યના વેગથી જે સરખામણી કરે છે. તેનાથી અને (નદીપુ પર્વતેષુ યે તૈઃ વશુભિઃ) નદીઓ અને પર્વતોમાં રહેનારાં વશુઓની સાથે પણ હું (સંવિદે) અગ્રું છું. (૫)

જેવી રીતે (ગોમતાં દયાપ્રઃ હૃવ) ગાયોનું પાલન કરનારાઓને વ્યાધનો બધ હોય છે તેવી રીતે હું (વિજ્ઞાચાન્ત તપનઃ અસ્મિ) લોકી પીનારાઓને તપાવનારો છું. (સિંહં દુષ્ટા શ્વાનં હૃવ) સિંહને ભેઇએ જેવી રીતે દુષ્ટરાઓ ગભરાય છે તે પ્રમાણે મારા પ્રભાવથી (તે ન્પચ્ચૈનં ન વિન્દન્તે) તે હું લોકી પીનારા રક્ષણનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકવા નથી. (૬)

(યં ગ્રામં મહં આવિશે) જે ગામમાં હું પ્રવેશ કરું છું. તે ગામમાં (વિજ્ઞાચૈઃ ન સં શક્નોમિ) લોકી પીનારાઓની સાથે હું મિત્રતા કરી શકતો નથી. (ન સ્તેનૈઃ) તેમ જ ચોરાની સાથે પણ અને (ન વંતર્મુમિઃ) જંગલી કાકુઓની સાથે પણ હું મિત્રતા કરી શકતો નથી, તેથી (તસ્માત્ વિજ્ઞાચાઃ નદ્યન્તિ) તે ગામમાંથી લોકી પીનારા લોકી નાશને પ્રાપ્ત થાયો. (૭)

(મમ હૃદં ઉગ્રં સહઃ) મારું આ હૃદયબળ (યં ગ્રામં આવિશતે) જે ગામમાં પ્રવેશ કરે (તસ્માત્ વિજ્ઞાચાઃ નદ્યન્તિ) તેનાથી રક્ત પીનારાઓ નાશ પામે છે, અને (પાપં જ ઉપજાનતે) પાપને પણ ભણવા નથી. (૮)

અનુવાદ—૩૩૪ પીનારા દુષ્ટોને હું હર કરું છું, અને તેમનું ધન હરી લઉં છું. હું આપનારાને દુષ્ટોને હું નિમ્નમાર્ગી નાશ કરું છું. આ મારી ઇચ્છા સહજ થાયો. (૪)

જે સમજને હંમેશા પોતાના નિબનદમાં મરેન રહે છે અને સૂર્યની ગતિથી પોતાની બંનિને મરે છે, તેમની સાથે મિત્રતા કરું છું, ચોરા જ નહિ પશુ નદીઓમાં રહેનારા માત્રપણ વધા પર્વતો પર રહેનારાં વનુષ્માદ પ્રાણીઓની સથે પણ હું મારી મિત્રતાથી પહોંચાડું છું. (૫)

ગાયો જેવી રીતે ગાયો દરેક, તેવી રીતે રક્તપીનારાઓ હું લોકી મારાથી નમ્રાય છે. જે પ્રકારે સિંહની સામે પ્રવેશ કરી શકતો નથી તેવી રીતે મારી સમુગ્ર તે દુષ્ટા સુખર્ષ આનંદ પ્રાપ્ત થાયો. (૬)

હું જે ગામમાં પહોંચું છું ત્યાંથી રક્ષિત

કર શકું છું. (૭)

ये मां क्रोधयन्ति लपिता हस्तिनं मशकां इव ।

તાનહં મન્યે દુર્હિતાન્ જને અલ્પશયૂનિવ

आमि तं निर्व्रतिर्धत्तामश्वमिवाश्वामिधान्या ।

મત્વો યો મહ્યં ક્રુધ્યંતિ સ ડ પાશાન્ન મુચ્યતે

॥ ૯ ॥

॥ ૧૦ ॥

અર્થ— (હસ્તિનં મશકાં ઇવ) હાથીને જે પ્રકારે મચ્છર તે પ્રકારે (યે માં લપિતાઃ ક્રોધયન્તિ) જે લોકો બહુ બહુ કરીને ગુસ્સે કરે છે, (તાન્ અલ્પશયૂન્ ઇવ) તેમને ધુન્ધળ-તુની જેમ (અહં જને દુર્હિતાન્ મન્યે) તેમને હું લોકોમાં ઘુઘ ધધારનારા મારું છું. (૯)

(તં નિર્વ્રતિઃ અભિધત્તા) તેમને દુર્ગતિ આપ્ય થાયો. (અશ્વામિધાન્યા અશ્વં ઇવ) ઘોડાને બાંધવાને માટે દોરી જેમ ઘોડાને બાંધે જ છે. (યઃ મત્વઃ મહ્યં ક્રુધ્યતિ) જે મહિન પુરૂષ મને ક્રોધિત કરે છે. (સઃ ડ પાશાન્ ન મુચ્યતે) તે પાશથી છૂટવા નથી. (૧૦)

ભાવાર્થ— માત્ર દુઃશૌર્ય જે ગામમાં ચમકે છે ત્યાંથી માંસવંશી મનુષ્યો નષ્ટ થાય છે, અથવા તેઓ ક્રાંતિ ત્યાં રહે તે તેઓ પોતાના પાંચ વિચારને છોડી દે છે. (૮)

જે દુર્ગમ પોતાના દુઃશાયર દ્વારા મને ક્રોધિત કરે છે તેઓ નાશ પામે છે, કારણ કે હું બહુ ધુ કે તેમને ઘેરે જ નવાને મ્હ પહોંચે છે (૯)

જે મહિન બાધાસ્વાળા મનુષ્ય હોય છે તેઓ દુર્ગતિને નિ સરેહ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેઓ બધામાં ફરી જાય છે (૧૦)

સત્યનું બળ

સત્યનું બળ

સત્યનું બળ કેટલું મહાન હોય છે તેનું પ્રતીકરણ વર્ણન આ સંક્રાંતિમાં કરવામાં આવ્યું છે સાતમા અને આઠમા મંત્રમાં હતું છે કે— “ જે ગામમાં સત્યના બળથી બળવાન બનેલો મનુષ્ય પહોંચે છે, તે ગામમાંથી ચેર, ગરૂ, લૂટારા અને દુષ્ટ લોકો અને બીજાં લોકો ચૂસનારા લોકો દૂર થઈ જાય છે. જે ગામમાં સત્યનિષ્ઠ મનુષ્યો વસે છે તે ગામમાં દુષ્ટ મનુષ્યો રહેતાં નથી જે ગ્રામજનોઓમાં સત્યનું બળ હોય છે તે ગામમાંથી દુષ્ટ મનુષ્ય દૂર થઈ જાય છે અથવા ત્યાં રહે તે પશુ તેઓ પોતાના પાંચ વિચારોને ત્યાંથી દે છે. (મં ૭-૮) ”

ગામમાં માન એક જ મનુષ્ય આ પ્રકારનો સત્યનિષ્ઠ થયો તો તે સમસ્ત ગામ સુધારી જાય છે એક મનુષ્ય સત્યનિષ્ઠ હોવાથી અર્થાત્ ગામજનોમાં તેના ક્રિયાચર નષ્ટ થઈ જાય

તો તે મનુષ્ય સત્યના બળથી સર્વ ગામના મનુષ્યોની ઉકત પ્રકારે સુધારણા કરી શકે છે.

પાઠક અહીં અનુભવ કરી શકશે કે સત્યનું બળ કેટલું મહાન છે અને મનુષ્યની ઉન્નતિ આ સત્યનિષ્ઠને લીધે જ છે પોતાના ગાયમાં જે ચેર, ગરૂ, અને લૂટારાઓ વસતાં હોય તો સમગ્ર લેવું કે આપણામાં એટલી સત્યનિષ્ઠા હજી વિકાસ પામી નથી જેટલી વિકસતી જોઈએ. આપણા ગામની પરીક્ષા સાથે આપણી પોતાની પશુ પરીક્ષા થઈ જાય છે, અને આપણી ઉન્નતિની સાથે સાથે ગામની પણ ઉન્નતિ થઈ શકે છે. આ પ્રભાવે વ્યક્તિનો સમાજ પર અને સમાજનો વ્યક્તિ પર પ્રભાવ પડે છે.

અર્થિક, સાં, અસ્તેષ, પ્રજિયર્ અને અપરિમિત, તથા ચૌર, સતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય, અને ઇષ્ટ પ્રવૃત્તિના આ ગ્રાન્થિયોને જે એક જ ગ્રાન્થિયોમાં લઈ જાય અને રિયર

યદ નય તો તેના અંતઃકરણની પરિવ્રતનાને લીધે તે ગામ સુધરી નય છે. માટે જ આ માન્યું જાણ પોતાની અંદર જેટલું પધારે વિદ્યાસ પામે તેવો પ્રવલ દરેક માણને કરવો જોઇએ.

દુષ્ટ અનુચ્ચ

આ શકતમાં દુષ્ટ અનુચ્ચનાં કેટલાંક સદાજો આપેલાં છે તેનો દ્રવ્ય આપણે વિચાર કરીએ.

(૧) દુરસ્વાત્- બીજાઓને જે ખરાબ સ્થિતિમાં રહે છે, નાખે છે. (મં. ૧)

(૨) વિપ્લાત્- બીજાઓની દાવા અથવા નાશ જે કરે છે. (મં. ૧, ૨)

(૩) અદર્શિયાત્- જે સત્તા કરે છે અથવા નિંદા અને દેવ કરે છે, જે સત્તા જેનું આચરણ કરે છે (મં. ૧)

(૪) અવિપ્લવઃ વિપ્લવઃ- બીજાને કદી પણ કદ ન પડેલાંનારા સખજનોને જે કલેષ, પરિતાપ દાવક અને છે. (મં. ૨)

(૫) વિપ્લવઃ વિપ્લવઃ- થોડું કદ પડેલાંનાં જ ન્યાય પોતાના હાથમાં સમીને તેને અપરિમિત ગુહસાન પહેંચાડે છે. (મં. ૨)

(૬) આગ્રે વિપ્લવઃ- જે ધરમાં ધૂસીને વિનાશકારણ મારજૂ અને દાવા કરે છે.

(૭) પ્રતિઘોષે વિપ્લવઃ- થોડી વાતચીત થતાં ઘસે થઈ જઈને જે બીજાને મારપીટ કરે છે. (મં. ૩)

(૮) અમાવાસ્યે મૃગયન્તે- અમાસની રાત્રે જે શોધી શોધીને લુંટકાટ અને ઝડપી કરે છે. (મં. ૩)

(૯) વિદ્યાધાર- કાષ્ટ મોંઘ અને થોડી ખાનારા, પીનારા દૂર મનુષ્ય. (મં. ૪, ૬, ૭)

(૧૦) સ્તેનઃ- ચોર, લૂંટારા, ઝડૂ, વગેરે (મં. ૭)

(૧૧) ઘનગ્નઃ- જમી થોડાં જેઓ ગામમાં વસનારા થોડાંને કદ પડેલાંનારા લોકો. (મં. ૭)

(૧૨) જને હુર્જિતાન્- લોકોનું અદિત કરનારા (મં. ૮)

(૧૩) અલ્પ-ગાપ્ત- રાત્રીમાં થોડી ઉંઘ લેનારા એટલે કે બાકીની રાત્રે બીજાને ત્યાં લુંટકાટ કરનારા ઝડૂ (મં. ૮)

(૧૪) મર્યા- અહિન આચારવાળા, ગંદા સદાજોવાળા. (મં. ૧૦)

દુષ્ટ માણસોનાં આ ચોદ સદાજો આ સકતમાં આપેલ છે.

આનો વિચાર કરાવે આપણા ગામમાં કયો મનુષ્ય કેવો પ્રકારનો દુષ્ટ છે તે સમજાવવા છે, અને કાંતો તેમને મુધારણ ને અને કાંતો તેમને દૂર કરાવે આપણા ગામનો મુધારણ કરી શકાય છે. આક્રમક મં. ૧માં કહ્યું છે કે- " સત્વિનઃ મનુષ્ય જો ગામમાં વસે તો દોષ તો તેના પ્રમાણથી, સત્વના બગથી કાંતો દુષ્ટ મનુષ્ય દૂર થઈ નય છે અથવા તો પોતાની દુષ્ટતા ઈશીને તે સમજાવ જાનીને રહે છે, આજ ગામ સુધારણાની રીત છે. પાક આ પ્રમાણે વિચાર કરાવે તે પ્રમાણે પોતાના રથનાની મુધારણ કરી શકે છે.

વૈશાનરનું જગ્યું

દુષ્ટ મનુષ્ય અથવા અપરાધી મનુષ્યને આપણે પોતે જ સજા કરવી જોઈએ નહિ, પરંતુ " વૈશાનરના જગ્યામાં " તેને ધરી દેવો જોઈએ, એ ઉપદેશ આ સકતના બીજા મં. ૧માં આપેલ છે. આ " વૈશાનરનું જગ્યું " શું બીજું છે તેનો વિચાર અવરથ કરવો જોઈએ. " વિશ્વ " શબ્દનો અર્થ " સર્વ " છે, " નર " શબ્દ મનુષ્ય વાચક છે અર્થાત " વિશાનર " શબ્દ મનુષ્યનો સમુદાય વાચક છે, સમસ્ત માનવોના એકરૂપ સંઘની કલ્પના " વૈશાનર " શબ્દથી સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ છે. તેમનું જગ્યું અથવા ન્યાયાલય અથવા પંચના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તે ન્યાયાલયની સન્મુખ તે અપરાધીને ઉભો કરવો જોઈએ. (આ કદ જાણ અથવા દાદ અથવા જગ્યું એ બાળકમાં અવરથ વેદ કાંડ ૩ સુકન ૨૬, ૨૭ની વ્યાખ્યાને વખતે વિસ્તારપૂર્વક લખેલ છે, તે લેખ પાક અહીં અવરથ વાંચી નય)

કાંઈ પણ મનુષ્ય પોતાના હાથમાં શાસનાધિકાર ન લે પરંતુ પોતાના પતિના શાસનાધિકારથીજ સંતુષ્ટ રહે, આ અત્યંત સમ્મતાનો આદેશ, આવા સકતમાં વેદે આપેલ છે. ગ્રામ, નગર, અને રાષ્ટ્રમાં શાન્તિ રાખવા માટે આ નિયમનું પાલન અત્યંત આવશ્યક છે અને જે લોકો આ નિયમની વિરૂદ્ધ વર્તા ન્યાયને પોતાના હાથમાં લે છે તેઓ સમ્યક કહેવાતા નથી.

પૂર્વોક્ત પ્રકારના દુષ્ટ મનુષ્યોને સમાજમંથિ દૂર કરવા જોઈએ કારણ કે તેઓ (વિદ્યાધાર) પોતાના સ્વાયતિ માટે બીજાનું ખૂન લોપીયુસનારા કિંસક દોષ છે. " વેદિક ધર્મ " અન્તિમ કક્ષાની અદિસા સ્થાપના માટે છે, તેથી કિંસકોનો કિંસાભાવ દૂર કરવાનો ઉપાય અનેકરીતે યજુર્વેદમાં આપેલ છે. એ હેતુથી તે આ સકતના પાંચમા

મંત્રમાં નદીઓ અને પર્વતોમાં નિવાસ કરનારા હિંસક પ્રાણી અને પશુઓ સાથે (સં વિદે) સંવેદના, સહ ક્ષમણી રચાપવાની મુશ્કેલી આપવામાં આવી છે. સંવેદનાનો અર્થ “ જેવી રીતે આપણને દુઃખ થાય છે તેવી રીતે તેમને પણ સુખ દુઃખ થાય છે એ ભાવની મનમાં જગતિ રહેવી જોઈએ. ”

યે નદીષુ પર્વતેષુ (વદ્વાઃ સન્તિ) સંઃ
પશુમિઃ સંવિદે ॥ (મં. ૫)

“ જે નદીઓ અને પર્વતોમાં જીવજનુઓ રહે છે તેમને હું મારી સહાયતા પહોંચાડું છું. ” આ અહિંસાની પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યેક માનવીએ કરવી જોઈએ. “ મારા તરફથી કોઈ પણ જીવજનુને કોઈ પણ પ્રકારનું ભય કે તકસાન થશે નહિ. ” આવો સંકલ્પ કરવો જોઈએ. આ પ્રકારે અહિંસા અને નિર્ભયતા આપણા અન્તાકરણમાં સ્થીર થવી જોઈએ. જે આવો ભાવ ઉત્પન્ન થાય તો જ પછી સર્વ ઉત્તતિઓની શક્યતા છે. આપણા હૃદયની આટલી તૈયારી થયા પછી—

યે દેવાઃ તેન દ્વાસન્તે, સૂર્યેણ જવં મિમતે ।

(મં. ૫)

“ જે દેવ તે આત્માનન્દથી હંમેશાં દસતો હોય છે અને પોતાની ઉત્તતિને વેગ સ્પર્શની અતિથી માપે છે ” તેમની સાથે સંગતિ, મૈત્રી, આત્મભાવ રાખવો જોઈએ. જ્યારે પ્રથમ એક વાર આપણા પોતાના જ મનમાં અહિંસા સ્થીર થઈ જશે તો પછી એવા શ્રેષ્ઠ સમજાનોની સંગતિથી વધારે લાભ થશે જ. અર્થાત્ મુધારણાના બે ઉપાય છે. એક આપણા પોતાના અન્તાકરણને પવિત્ર બનાવવું, બીજું એ કે દિવ્ય જનોની સાથે મિત્રતા રાખવી, આ પ્રકારે અચૂક મનુષ્ય ઉત્તતિને માર્ગે ઉપર ચઢી શકે છે.

આવો શ્રેષ્ઠ સત્યનિષ્ઠ મહાત્મા જે ગામમાં પહોંચે છે તે ગામમાં દુષ્ટ મનુષ્ય રહી શકતો જ નથી, અને કદાચ રહે તો તે પોતાની દુષ્ટતાનો ત્યાગ કરીને જ રહે છે. આ સમયે અને અષ્ટમ મંત્રનું કથન વિચારશીલ પાઠકોએ મનન કરવા યોગ્ય છે. આ કરોડીપર પોતાને કસી જોઈને પછી જ મનુષ્યે પોતાની ઉત્તતિને માર્ગ કાપવો જોઈએ.

આત્મ શુદ્ધિ માટે પ્રાર્થના

કાંડે ૬, સૂકેત ૧૯

(ઋષિઃ— શન્તાતિઃ । દેવતા— વન્દમાઃ, નાનાદેવતાઃ)

પુનન્તુ મા દેવજનાઃ પુનન્તુ મનવો ધિયા ।

પુનન્તુ વિશ્વાં મૂતાનિ પર્વમાનઃ પુનાતુ મા

પર્વમાનઃ પુનાતુ મા ક્રત્વે દક્ષાય જીવસે ।

અયો અરિષ્ટતાતયે

॥ ૧ ॥

॥ ૨ ॥

અર્થ— (દેવજનાઃ મા પુનન્તુ) દિવ્યજનો અને શુદ્ધ કરે. (મનવઃ ધિયા પુનન્તુ) મનનશીલ મનુષ્યો પોતાની શુદ્ધિથી અને પવિત્ર બનાવે. (વિશ્વાં મૂતાનિ પુનન્તુ) વિશ્વનાં સર્વ ભૂતો અને પવિત્ર બનાવે, અને (પર્વમાનઃ મા પુનાતુ) પવિત્ર કરનાર દેવ અને પવિત્ર કરે. (૧)

(ક્રત્વે દક્ષાય જીવસે) કર્મ, બળ અને દીર્ઘઆયુષ્યને માટે (અયો અરિષ્ટતાતયે) અને કલ્યાણના વિસ્તારને માટે (પર્વમાનઃ મા પુનાતુ) પવિત્ર કરનારો દેવ અને પવિત્ર કરે. (૨)

હમામ્યાં દેવ સવિતઃ પવિત્રેણ સુવેનં ચ ।

અસ્માન્પુનીહિ ચક્ષસે

॥ ૩ ॥

અર્થ—હે (દેવ સવિતઃ) સર્વના ઉત્પાદક દેવ । (ચક્ષસે) તારાં દર્શન થવા માટે (હમામ્યાં) પવિત્રેણ
બંને પવિત્ર વિચાર અને (સુવેનં ચ) યજ્ઞથી (અસ્માન્ પુનીહિ) અમને સર્વને પવિત્ર કર. (૩)

પોતાની કાર્ય સક્રિય, આંતરિક તથા બાહ્ય સક્રિય અને દીર્ઘાયુ વધારવાને માટે અને ક્ષમાભૂતી પ્રાપ્તિ માટે
વિચાર તેમજ આચારની પવિત્રતાથી પોતે પોતાની પવિત્રતાની શક્તિ દરેક મનુષ્યે કદી ચોખ્ખી છે, તે કાર્યને માટે આ
ઉત્તમ મનુ-પ્રાર્થના છે જે મનોભારથી આ પ્રાર્થના કરશે, તેની પવિત્રતા જરૂર શક્તિ પામશે, તેમાં કોઈ સંદેહ નથી.

હું ઉત્તમ બનીશ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૫

(જાણી-હાલક । દેવતા-વરસ્તિ)

ઉત્તમો અસ્પોર્વધીનાં તર્વ વૃક્ષા ઉપસ્તયઃ ।

ઉપસ્તિરંસ્તુ સોઽસ્માકં યો અસ્માં અમિદાસતિ

॥ ૧ ॥

સર્વવ્યુશ્વાસંવન્ધુશ્ચ યો અસ્માં અમિદાસતિ ।

તેષાં સા વૃક્ષાણામિવાહં મૃયાસમુત્તમઃ

॥ ૨ ॥

યથા સોમ ઓર્વધીનામુત્તમો હવિર્વા કૃતઃ ।

ત્તલાશાં વૃક્ષાણામિવાહં મૃયાસમુત્તમઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (ઓર્વધીનાં ઉત્તમઃ અસિ) તું ઔષધિઓમાં ઉત્તમ છે. (વૃક્ષાઃ તવ ઉપસ્તયઃ) અન્ય વૃક્ષ
તારા નજીક છે. (અતઃ યઃ અસ્માન્ અમિદાસતિ) જે અમને હાસ બનાવીને અમારો નાશ કરવાની ઇચ્છા
કરનારા, (સઃ અસ્માકં ઉપસ્તિઃ અસ્તુ) તે અમારા અનુભાવી બને. (૧)

(સર્વવ્યુઃ ચ અસવન્ધુઃ ચ) બધાવાળો અથવા બધુરહિત, (યઃ અસ્માન્ અમિદાસતિ) જે અમારો
નાશ કરે છે (વૃક્ષાનાં સા હવ) વૃક્ષોમાં જે પ્રકારે તે ઉત્તમ છે તે પ્રકારે (અહં તેષાં ઉત્તમઃ મૃયાસં) હું
તેમનાથી ઉત્તમ થઈશ. (૨)

(યથા સોમઃ હવિર્વા ઓર્વધીનાં ઉત્તમઃ કૃતઃ) જે રીતે સોમ હવિર્વા પદાર્થો અને ઔષધિઓમાં
ઉત્તમ બનાવેલ છે અને (વૃક્ષાણાં ત્તલાશાં હવ) વૃક્ષોમાં જેવી રીતે તલાશ વૃક્ષ ઉત્તમ હોય છે તે પ્રકારે
(અહં ઉત્તમઃ મૃયાસં) હું ઉત્તમ બનીશ. (૩)

હું શ્રેષ્ઠ બનીશ

“ હું ઉત્તમ બનીશ, હું શ્રેષ્ઠ બનીશ ” આ મહત્વાકાંક્ષા મનુષ્યમાં હોતી જોઇએ. મનુષ્યનો અબુદ્ધ અને નિઃશ્રેયસ
આ કન્યાપર જ નિર્ભર છે, એટલે નીચે દબાવવાથી પણ આપણી શક્તિ ઉચ્ચ બની શકે છે, પરંતુ અહીં કહ્યું છે

કે એવો પ્રયત્ન કરો કે તમો બીજાઓથી શ્રેષ્ઠ બની શકો. બીજાઓને નીચે પહોંચવાના નથી પરંતુ આપણી યોગ્યતાપર આપણે બધાથી ઉચ્ચ બનવાનું છે.

यः अस्मान् अभिदासति सः अस्माकं उपस्तिः अस्तु । (મં. ૧)

“ જે અમારો નાશ કરવા ઇચ્છે છે તે અમારી સામે ઉપસ્થિત થાય અને અમને વશ થાય ” તેમજ

तेषां अहं उत्तमः भूयासम् । (મં. ૨)

“ તેથી હું સર્વથી ઉત્તમ બનીશ ” હું મારી યોગ્યતા એટલી વધારીશ કે જેથી મારા સર્વ શત્રુ મારે આશ્રયે રહેનારા બને. ”

પોતાની ઉન્નતિ કરવાની ઇચ્છા દરેક મનુષ્ય પોતાના મનમાં ધારણ કરે અને જગતમાં જે ઉન્નતિનાં સાધનના નિયમે છે તેમને જાણીને સર્વથી શ્રેષ્ઠ બને

આ સૂક્તમાં આવેલા, “ ઉત્તમ તલાશ ” એ ઓષધિઓનાં જ નામો હોવાં એમણે. પરંતુ તે ઓષધિઓને આજકાલ શોધ કરેલ નથી. “ સોમ ” પણ આજકાલ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી

સર્વથી શ્રેષ્ઠ બન

કંઠિક ૬, સૂકત ૯૬

(જાગ્રિ - અર્ચના - દેવતા - એકવૃષ -)

वृषेन्द्रस्य वृषां दिवो वृषां पृथिव्या अयम् ।

वृषा विश्वस्य भूतस्य त्वमेकवृषो भव

॥ ૧ ॥

समुद्र ईशे स्रवतामग्निः पृथिव्या वशी ।

चन्द्रमा नक्षत्राणामीशे त्वमेकवृषो भव

॥ ૨ ॥

सप्तर्ष्यस्यसुराणां ककुभेननुष्याणाम् ।

देवानामर्धमागंसि त्वमेकવૃષો ભવ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (વૃષેન્દ્રસ્ય વૃષા) ઇન્દ્રના બળથી સમર્થ, (દિવઃ વૃષા) ઘુલોડથી પણ શ્રેષ્ઠ, (અયં પૃથિવ્યાઃ વૃષા) આ પૃથ્વીથી પણ શ્રેષ્ઠ, (વિશ્વસ્ય ભૂતસ્ય વૃષા) સર્વભૂતોથી તું શ્રેષ્ઠ થા અને તું (ત્વં એકવૃષઃ ભવ) એકલો જ સર્વથી શ્રેષ્ઠ બન (૧)

(સ્રવતાં સમુદ્રઃ ઈશો) વહેનારા ઝરણાઓમા સમુદ્ર સર્વથી મુખ્ય છે. (પૃથિવ્યાઃ અગ્નિઃ વશી) પૃથ્વીને વશમાં રાખનાર અગ્નિ છે. (નક્ષત્રાણા ચન્દ્રમા ઈશો) નક્ષત્રોનો સ્વામી ચન્દ્ર છે, આ રીતે (ત્વં એકવૃષઃ ભવ) તું અદ્વિતીય સર્વથી શ્રેષ્ઠ બન. (૨)

(અસુરાર્ણાં સપ્તર્ષ્યા અસિ) તું અસુરોમા સમ્રાટ છે (મનુષ્યાણાં કકુભ) મનુષ્યોમાં પણ મુખ્ય છે. અને (દેવાનાં અર્ધમાગંસિ) દેવોનો અર્ધભાગ તું છે એવો તું (એકવૃષ ભવ) સર્વથી શ્રેષ્ઠ બન. (૩)

ભાષાર્થ— સર્વ, ઘુલોડ, પૃથ્વી, સર્વ પ્રાણી તેમનામા જે સમિત છે તેનાથી શ્રેષ્ઠ બનવાનો પ્રયત્ન કરો જે પ્રકારે સર્વ સોતોમા સમુદ્ર શ્રેષ્ઠ, પ્રબળ છે, પૃથ્વીને વશ કરનાર અગ્નિ સમર્થ છે, અને નક્ષત્રોમા ચન્દ્રમા શ્રેષ્ઠ છે તે પ્રકારે સર્વ મનુષ્યમા તું સમર્થ અને શ્રેષ્ઠ બન અસુર વૃત્તિવાળાઓપર જલ તું સ્વામીત્વ બોધાય અને મનુષ્યોમા પણ તું શ્રેષ્ઠ થા, તથા દેવોમા અર્ધાં આસન પર બેસવાની યોગ્યતાપામે તું થા (૧-૩)

સાર્વધી ક્ષેપ બનવું

પોતાનું સામર્થ્ય વધારીને સાર્વધી ક્ષેપ થવાની પરમ પ્રાર્થના કરેલા તે પ્રત્યેક મનુષ્યની ફરજ છે, કર્તવ્ય છે, તેની જ પ્રથા સા થાય છે. અને જે ક્ષેપ નથી તે દર્શિયાં પાછળ રહી જાય છે. આ રમરજીમાં રાખીને પ્રત્યેક મનુષ્ય માટે એ ઉચિત છે કે પોતાના પ્રયત્નથી અંતર્યામી પ્રાપ્ત કરે અને સાર્વધી ક્ષેપ જાને

યશસ્વી બનવું

કાંકે ૬, સૂકત ૩૯

(જાણિ-અવધાં વર્ણસાગા । દલતા- રિવિધિઃ વૃદ્ધસ્થિઃ)

યશોં હવિર્વિધતામિન્દ્રજૂતં સહસ્રવીર્યં સુમૃતં સહેસ્કૃતમ્ ।

પ્રસર્જાણમનુ કૃપિર્ધાય ચર્ધસે હવિર્ધ્મન્તં મા વર્ધય જ્યેષ્ઠતાતયે

॥ ૧ ॥

અચ્છાં ન્ હન્દ્રેં યશસં યશોમિર્યદ્વાસ્વિનં નમસાના વિધેમ ।

સ નોં રાસ્વ શૂદ્રમિન્દ્રજૂતં તસ્ય તે રાતૌ યશસઃ સ્યામ

॥ ૨ ॥

યશા દન્દ્રોં યશા અગ્નિયશાઃ સોમો અજાયત ।

યશા વિશ્વસ્ય મૃતસ્યાહર્માસિમ યશસ્તમઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (હન્દ્રજૂતં સહસ્રવીર્યં સુમૃતં) ઇશ્વર પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલ, સહસ્રવીર્યોથી સુકૃત, ઉત્તમ બરપૂર, (સહસ્કૃતં હવિઃ યશઃ વર્ધતા) બળથી પ્રાપ્ત કરેલો યશ રૂપ આરો યશ વૃદ્ધિ પામે. તેથી (કૃપિર્ધાય જ્યેષ્ઠતાતયે) ખૂબજ ક્ષેપતાને પ્રસરાવનાર (ચક્ષુસે) દષ્ટિ પ્રાપ્ત થવાને માટે (પ્રસર્જાણં હવિર્ધ્મન્તં મા અનુવર્ધય) પ્રગતિ કરનાર હું જે અન્નમય હું તેમને અનુકૂળતાથી આગળ વધાર. (૧)

(યશોમિઃ યશસં યશસ્વિનં હન્દ્ર) અનેક યશોથી સુકૃત હોવાને કારણે યશસ્વી પ્રભુને (નમસાનાઃ ન અચ્છ વિધેમ) અમારા ઉદયના ઉતુથી તેને નમસ્કાર કરીને ઉત્તમ પ્રકારે તેની પૂજા કરીએ છીએ. (સઃ હન્દ્રજૂતં રાદ્રં નઃ રાસ્વ) તે પ્રભુએ આપેલ શબ્દ અને તેજ હું અમને આપ. (તસ્ય તે રાતૌ યશસઃ સ્યામ) તે તારા ધનથી અમે યશસ્વી થઈશું. (૨)

(હન્દ્રઃ યશાઃ) પ્રભુ યશસ્વી છે. (સોમઃ યશાઃ અજાયત) સોમ પણ યશસ્વી થયેલ છે. (વિશ્વસ્ય મૃતસ્ય યશાઃ) સમસ્ત બૃત્તમાત્રના યશથી (અહ યશસ્તમઃ અસ્મિ) હું યશસ્વી બન્યો છું. (૩)

યશસ્વી બનવું

હજારો સામર્થ્ય

(સહસ્કૃતં) પોતાના બળથી જ પ્રાપ્ત કરવું નોંધએ.

૧ મનુષ્યે હજારો પ્રકારનાં સામર્થ્ય (સહસ્રવીર્યં) પ્રાપ્ત કરી નોંધએ કારણકે મનુષ્યની ઉન્નતિ સામર્થ્યથી જ થાય છે. સામર્થ્ય ધીન મનુષ્ય નાકામે જાય છે. આ સામર્થ્ય

બીજાના બળથી પ્રાપ્ત થયેલ ઉચ્ચતા તેનું બળનાશ પામતા પાછળથી તે ઉચ્ચતા ધનુ નાશ પામે છે, તેથી આપણું પોતાનું જ બળ વધારીને તેથી વધારી વૃદ્ધિ કરવી નોંધએ.

આ યશ, (હાલિ: યશ:) હવનના જેવો, યજ્ઞરૂપી યશ છે. અર્થાત્ સર્વની ભગાધને માટે આત્મસમર્પણ કરવાથી પ્રાપ્ત થનારો છે. જ્યારે કોઇ પણ અનુભ્ય સમસ્ત જનતાના ભગા માટે પોતાના સર્વસ્વનું અલિદાન અથવા ત્યાગ કરે છે ત્યારે તેને (હન્દ્રજૂતં યશ:) પ્રભૂ પાસેથી આ યશ પ્રાપ્ત થાય છે.

યશતું ૨૫૩૫

દીર્ઘાય જ્યેષ્ઠતાતયે ચક્ષસે । (મં. ૧)

“ દીર્ઘ દષ્ટિ અને શ્રેષ્ઠતાથી યશ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ” સંકુચિત દષ્ટિથી યશને દ્વાનિ પહોંચે છે. અને લઘુતા એ કશીયુત્પત્તિ દ્યોતક છે. આ કારણે યશની સાથે દીર્ઘદષ્ટિ અને શ્રેષ્ઠતા અવશ્ય રહેવી જોઇએ. અર્થાત્ તેજ યશ પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ જેની સાથે દીર્ઘદષ્ટિ અને શ્રેષ્ઠતા સંકળાયેલાં હોય.

પ્રભુની ભક્તિ

યશ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રભુની ભક્તિ અવશ્ય કરવી જોઇએ—

યશસ્વિત્ત્વં હન્દ્રં નમસ્તાનાઃ વિધેમ । (મં. ૨)

“ યશસ્વી પ્રભુને નમસ્કાર કરતાં કરતાં અમે તેની ભક્તિ કરીએ. ” જે લોકો પ્રભુની ભક્તિ કરે છે તેમનાં અન્તઃકરણ શુદ્ધ અને પવિત્ર હોય છે, અને તેઓ યશના ભાગીદાર હોય છે. તેથી પ્રાર્થના કરવી જોઇએ કે—

નઃ રાષ્ટ્રં રાસ્વ (મં. ૨)

“ હે પ્રભો ! અમને રાષ્ટ્ર અને તેજ આપ. ” અમને એવું રાષ્ટ્ર આપ કે જે અમારો યશ વધારવામાં અમને સહાયક બને.

આ જગતમાં હન્દ્ર, અગ્નિ, સોમ, વૃત્ર માત્ર એ સર્વ પોતા પોતાના યજ્ઞથી યશસ્વી થયેલ છે. તે સર્વનું તેજ પ્રાપ્ત કરીને હું યશસ્વી બનીશ, આ ઇચ્છા મનમાં હોવી જોઇએ. જુઓ—

અહં યશસ્તમઃ અસ્મિ । (મં. ૩)

“ હું યશસ્વી બનીશ ” અર્થાત્ જે પ્રકારે આ મર્વ પોત પોતાના યજ્ઞથી યશસ્વી થયેલ છે તે પ્રકારે હું પણ મારા પોતાના તેજથી તેજસ્વી બનીશ, આ પ્રકારની ઇચ્છા દરેક અનુભ્ય પોતાના મનમાં ધારણ કરે અને પોતાના પ્રયત્નથી ઉચ્ચ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે અને આરે પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરે.

યશની ઇચ્છા

કર્ક ૬, સૂકત ૫૮

(શ્રવિ:—અથર્વા વશસ્કામઃ । દેવતા—વૃદ્ધર્ષાતઃ, ધન્વોક્ષાઃ)

યશસં મેન્દ્રો મધર્વાન્કૃણોતુ યશસં યાર્વાપૃથિવી ઉમે દુમે ।

યશમં મા દેવઃ સંવિતા કૃણોતુ પ્રિયો દાતુર્દક્ષિણાયા હહ સ્યામ્

॥ ૧ ॥

અર્થ— (મધવાન હન્દ્રઃ મા યશસં કૃણોતુ) અહિઆવાન પ્રભુ મને યશસ્વી બનાવે. (ઉમે દુમે યાર્વાપૃથિવી મા યશસં) આ બન્ને યાર્વાપૃથિવી અને યશસ્વી બનાવે. (સંવિતા દેવઃ મા યશસં કૃણોતુ) ભગવાન સંવિતા મને યશસ્વી બનાવે. (અહં દક્ષિણાયાઃ દાતુઃ પ્રિયઃ સ્યામ્) અને હું દક્ષિણા આપનારનો પ્રિય બની જાઉં (૧)

ભાગવાદ— ધૃતોઃ, બૃહોઃ, સ્યઃ, હન્દ્ર, વમેરે સર્વ દેવતાઓ અને સાથ કરે જેથી હું યશસ્વી બનું (૧)

યથેન્દ્રો યાવાપૃથિવ્યોર્ધિશ્ચાન્વયાપ્ ઓપંધીપુ યશસ્વતીઃ ।

एवा विभ्वेषु देवेषु ध्रुवं सर्वेषु यशसः स्याम

॥ ૨ ॥

यशा इन्द्रो यशा अग्निर्यशाः सोमो अजायत ।

यशा विश्वस्य भूतस्याहमस्मि यशस्तमः

॥ ૩ ॥

અર્થ— (યયા ઇન્દ્ર યાવા-પૃથિવ્યો યશસ્વાન્) જે રીતે ઇન્દ્ર ધ્રુવો અને પૃથ્વી લોકની વચ્ચે યશસ્વી થયેલ છે. (યયા આપઃ ઓપંધીપુ યશસ્વતીઃ) જેવી રીતે રસ અંબધિયોમા રસયુક્ત છે. (એવા વિશ્વેષુ દેવેષુ) તે જે પ્રમાણે મર્વ દેવોમાં અને વિપ્રવમાં અને (સર્વેષુ ધ્રુવ યશસઃ સ્યામ) સર્વમા અમે યશસ્વી બનીએ. (૨)

(ઇન્દ્રઃ યશઃ) ઇન્દ્ર યશસ્વી છે (અગ્નિઃ યશઃ) અગ્નિ યશસ્વી છે (સોમઃ યશઃ અજાયત) સોમ યશસ્વી છે. (વિશ્વસ્ય ભૂતસ્ય યશઃ) મર્વ ભૂતમાત્રના યશસ્વી, (અહં યશસ્તમ અસ્મિ) હું અધિક યશવાળો છું. (૩)

ભાષ્ય—આ ત્રિવેદીય સૂત્ર તેજસ્વી છે સર્વ ભાગધિયોમાં રસ બાગ મુખ્ય છે. એ પ્રમાણે સર્વ મનુષ્યોના હિ અંબ બનું (૨) ઇન્દ્ર, અગ્નિ, અથવા સોમ નંવા, યશસ્વી યયા છે તે પ્રકારે દુ અધિક દેવ યશવાળો બનું (૩)

મનુષ્ય એવુ કાર્ય કરે જેમાં તેનો ઉત્તમ યજ્ઞ દેવાય મનુષ્ય પોતાની માથે સર્વ, ઇન્દ્ર, અગ્નિ અને સોમનો આદર્શ રાખે સર્વ સર્વને પ્રકાશ આપે છે, ઇન્દ્ર એના આપે છે અગ્નિ ઉષ્ણના આપે છે, સોમ રોમ દૂર કરે છે, એ પ્રમાણે મનુષ્ય પશુ પક્ષીપ્રકાર કરે અને યજ્ઞરી ગને સુધારિ સર્વ દેવ રક્ષકો દોષને પક્ષીપ્રકારમાં પોતે પોતાને લગાડી રહે છે. તેમના યજ્ઞની ખીજ આ પક્ષીપ્રકારમાં છે જે મનુષ્ય આ પ્રકારે નિસ્વાર્થ જનસેવા કરશે તે પશુ તેમની પ્રમાણે જ પ્રકરન યજ્ઞથી યુક્ત થશે

યજ્ઞની પ્રાર્થના

કાંડ ૬, સુક્ત ૬૬

(ઋષિ - ધર્મર્વા । દેવતા - યજ્ઞસ્વતિઃ । અધિતૃ)

મિરાઘર્ગરાટેષુ હિરણ્યે ગોપુ યજ્ઞસઃ ।

સુરાયાં સિચ્યમાનાયાં કીલાલે મધુ સન્મયિં

॥ ૧ ॥

અશ્વિના સારુણેણ મા મર્ધનાદક્તં શ્મસ્પતી ।

યથા મર્ગસ્વતીં વાચંમાવદાન્નિ જનાં અનુ

॥ ૨ ॥

અર્થ— (મિરૌ) પર્વત પર (અગરારટેષુ) ચક્રચંદ્રમા (હિરણ્યે ગોપુ યજ્ઞ) સુવર્ણ અને ગાયોમા જે યજ્ઞ છે, તથા (સિચ્યમાનાયા સુરાયા) વહેનારી પર્ગન્ય ધારાઓમા તથા (કીલાલે મધુ) જે અન્નમા મધુરતા છે, (સન્મયિ) તે આરામા હોય. (૧)

(શ્મસ્પતી અશ્વિનો) કલ્યાણ કરનારા બને અશ્વિનો દેવ, (સારુણેણ મધુના મા મર્ધતે) સારવાળી મધુરતાથી અને યુક્ત બનાવે. (યથા મર્ગસ્વતીં વાચ) જેથી વાચ્યવાળી વાણીને (જનાન્ અનુ આવદાન્નિ) લોકોમાં હું બોલું. (૨)

મયિ વર્ચો અથો યજ્ઞોઽથો યજ્ઞસ્ય યત્પયઃ ।

તન્મયિ પ્રજાપતિર્દિવિ દ્યામિવ દંદહતુ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (મયિ વર્ચઃ) મારામાં તેજ હો, (અથો યજ્ઞઃ) અને મારામાં યજ્ઞ, (અથો યજ્ઞસ્ય યત્પયઃ) અને યજ્ઞનો જે સાર છે. (પ્રજાપતિઃ તત્ત મયિ દંદહતુ) પ્રભુપાલક દેવ તે મારામાં દંદ કરે. (દિવિ દ્યાં દવ) જેવી રીતે દુલોકમાં પ્રકાશ થાય છે. (૩)

૫૬૩૫૨ તપસ્યા કરનારા મુનિઓમાં, યજ્ઞ યંત્ર મલાવનારા, અથવા રથપર ચઢનારા વીરોનો જે યજ્ઞ છે, ઉત્તમ યજ્ઞ, જળ અને શ્રેષ્ઠ શુદ્ધ અન્નના વિષયમાં જે પ્રશંસા થાય છે, તે પ્રકારની પ્રશંસા મારા વિષયમાં થતી રહે. અર્થાત્ હું પણ તેમની જેમ અન્યના ઉપયોગી કાર્યોમાં અને પોતાને સમર્પિત કરું અને યજ્ઞસ્વી થાઉં. મારા પ્રાણ અને બળ ઉકત પ્રકારે શ્રેષ્ઠ કાર્યમાં સમર્પિત થાઓ. મારી વાણીમાં જેવો જુસ્સો અને કડવાણુ હો કે જનતાનું ભાગ્ય વધે, આ પ્રકારે આત્મયજ્ઞ કરવાથી, મારામાં તેજસ્વિતા અને મારો યજ્ઞ વધે, આકાશમાં રહેલા સૂર્યની જેમ મારો યજ્ઞ વધે.

આ સંકલ્પમાં આત્મયજ્ઞ દ્વારા યજ્ઞ અને તેજ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ આપેલ છે.

નિર્ભયતા માટે પ્રાર્થના

કાંઠે ૬, સૂક્ત ૪૦

(પ્રથિઃ— અર્ચવો । દેવતા— મન્વંજોષાઃ)

અમયં દ્યાવાપૃથિવી હ્રાસ્તુ નોઽમયં સોમઃ સવિતા નઃ કૃણોતુ ।

અમયં નોઽસ્તુર્વંતરિક્ષં સતઃક્રપીણાં ચ હવિષામયં નો અસ્તુ

॥ ૧ ॥

અસ્મે ગ્રામાય પ્રવિજ્ઞાશ્રતંત્રં ઝર્જં મુમૂતં સ્વસ્તિ સવિતા નઃ કૃણોતુ ।

અગ્નિવન્ત્રો અમયં નઃ કૃણોત્વન્યત્ર રાજાંમભિ યાતુ મન્યુઃ

॥ ૨ ॥

અનમિત્રં નો અધરાત્નમિત્રં નં ઉત્તરાત્ ।

હન્દ્રાનમિત્રં નઃ પશ્વાત્નમિત્રં પુરસ્કૃધિ

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે દ્યાવા પૃથિવી ! (હ્રા નઃ અમયં અસ્તુ) અહીં અમારે માટે અભય થાય. (સોમઃ સવિતા નઃ અમયં કૃણોતુ) સોમ અને સવિતા અમારે માટે નિર્ભયતા ઉત્પન્ન કરે. (ઝર્જં અન્તરિક્ષં નઃ અમયં અસ્તુ) આ મહાન અન્તરિક્ષ અમારે માટે અભયદાયી થાઓ. અને (સતઃક્રપીણાં ચ હવિષા નઃ અમયં અસ્તુ) સત્તત્ર પ્રવિજ્ઞોના હવિષી અમારે માટે અભય પ્રાપ્ત થાય. (૧)

(સવિતા) સર્વની ઉત્પત્તિ કરનારો દેવ (અસ્મે નઃ ગ્રામાય) આ અમારા નગરને માટે (ચતસ્રઃ પ્રવિજ્ઞઃ) ચારે દિશાઓમાં (ઝર્જં મુમૂતં સ્વસ્તિ કૃણોતુ) બળ, એવંચ અને કડવાણુ કરે. (હન્દ્રઃ નઃ અશત્રુ અમયં કૃણોતુ) પ્રભુ અમને સર્વને શત્રુ વગરના અભય બનાવે. (રાજાં મન્યુઃ અન્યત્ર અભિયાતુ) રાજાનો ક્રોધ બીજાઓ પ્રત્યે આલેખી બાંધ, (૨)

હે (હન્દ્રઃ) પ્રભુ ! (ન અધરાત્નમિત્રં) અમારા નીચેના શત્રુઓ દૂર થાય, (નઃ ઉત્તરાત્ અનમિત્રં) અમારે માટે ઉપરના ભાગમાં પણ નિર્વેરતા ઉત્પન્ન થાય, અને (નઃ પુરઃ અનમિત્રં કૃધિ) અમારી સામે નિર્વેરતા ઉત્પન્ન કરે. (૩)

ભૂમિ, અન્તરિક્ષા, યુગોપ, મેઘ, સવિતા, સમન્તપિ, દિશા, ઇન્દ્ર, રાજા આ સર્વથી અમને સર્વને અમળના પ્રાપ્ત થાય. આ પ્રાપ્તિના આ સુકનમાં આપેલ છે. અમલ પ્રાપ્તિના માટે આ પ્રાર્થના સૂકત છે.

આ સર્વ દેવો આપણા શરીરમાં પશુ રહે છે. સપ્ત ઇન્દ્રિયોના રૂપમાં તેઓ આપણા શરીરમાં વારતામ કરે છે. સુષ્પે આંખમાં રહેલ છે. ચન્દ્ર મનમાં રહેલ છે દિશાઓએ કાનમાં રથાન લીધું છે ઇન્દ્ર મનમાં રહે છે. ભૂમિ સ્થૂળ શરીરમાં જડ ભાગમાં છે અન્તરિક્ષાનું હૃદય બન્યું છે. યુગોપનું મસ્તક બનેલું છે. આ પ્રકારે અમારા શરીરમાં અંશરૂપે રહેલા આ દેવો અમારા શરીરમાં નિર્ભયતા ઉત્પન્ન કરે અર્થાત્ સુચુરૂપી રોગો અને કુવિચારોને છૂટ કરીને અમને આત્મિક કામોમાં નિર્ભય બનાવે આ ત્યારે જ બની શકે જ્યારે અમારી અંદરના આ દેવતાના અશો સમૂહોના વશમાં ન હોય, અર્થાત્ સર્વ ઇન્દ્રિયો સ્વસ્થમાં પ્રવૃત્ત હોય, અને સમર્થપર ચાલતી હોય આ પ્રભાણે વિચાર કરનારથી વિભય બનવાનો આત્મ નશ્વરી શકાય છે પાદક સ્પર્શમાં રાખે કે નિર્ભયતા પ્રાપ્ત કરવાને માટે આત્મિક પરિવર્તન અને મુક્તિ દોરવી આવશ્યક છે નિર્ભયતા અંદરખાને સંભરી શકે. બહારથી નહિ જ.

કલ્યાણ પ્રાપ્તિની પ્રાર્થના

કાંડ ૬, સૂકત ૪૮

(કષિ - ભગિા પ્રવેત્તવા । વેવતા - મગ્ગોક્ષા)

इयेनोऽसि गायत्रच्छन्दा अनु त्वा रंभे ।

स्वस्ति मा सं वेहास्य यज्ञस्योद्वचि स्वाहा ।

॥ ૧ ॥

अमुरसि जगच्छन्दा अनु त्वा रंभे ।

स्वस्ति मा सं वेहास्य यज्ञस्योद्वचि स्वाहा ।

॥ ૨ ॥

वृषासि त्रिष्टुच्छन्दा अनु त्वा रंभे ।

स्वस्ति मा सं वेहास्य यज्ञस्योद्वचि स्वाहा ।

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે દેવ ! (ગાયત્ર-છન્દા ઇયેનઃ અસિ) સર્વના પ્રાણ રક્ષણ કરવાનો છન્દ ધારણ કરનાર, શ્વેત પક્ષીની ગતિ જેવી ગતિ ધારણ કરનાર તું છે. તેથી (ત્વા અનુ અરમ્ભે) તારે માટે અમે સત્કાર્યનો પ્રાર્થના કરીએ છીએ. (જગત્ છન્દાઃ ત્રિષ્ટુ અસિ) જગતની ભલામણો છન્દ ધારણ કરનાર તું ધણોજ કર્મ કરાણ છે. તેથી (અનુ) તારે માટે અમે યજ્ઞનો આરંભ કરીએ છીએ. (ત્રિષ્ટુમ્ છન્દાઃ વૃષા અસિ) ત્રણ-અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવત સંબંધી-સાધ્ય સાધનનો છન્દ ધારણ કરનાર તું મહાબળવાન બળદની જેમ સામર્થ્યશાળી થયો, તેથી (અસ્ય યજ્ઞસ્ય ઉદ્વચિ) આ યજ્ઞની સમાપ્તિ સુધી (માં સ્વસ્તિ સંવદ) મને સુખથી આગળ લઈ ચાલ, (સ્વ-આ-હૌ) હું મારી શકિતનો સર્વની ભલામણ માટે ત્યાગ કરું છું. (૧-૩)

કલ્યાણને માટે યત્ન

કાંડ ૬, સૂકત ૯૯

(ઋષિ.—મગધિરા । દેવતા—વનસ્પતિ, સોમ સવિતા વ)

અભિ ત્વેન્દ્ર વરિમતઃ પુરા ત્વાંહૂરણાન્દ્રુવે ।

॥ ૧ ॥

હૃયામ્પુગ્રં ચેતારં પુરુર્ણામાનમેક્રજમ્

યો અચ સેન્યો વધો જિર્ધાસન્ન હરીરતે ।

॥ ૨ ॥

હન્દ્રસ્ય તત્ર વાહુ સમન્તં પરિ દક્ષઃ

પરિ દક્ષ હન્દ્રસ્ય વાહુ સમન્તં ત્રાતુચ્ચાર્યતાં નઃ ।

॥ ૩ ॥

દેવં સવિતઃ સોમં રાજન્સુમનસં મા કૃણુ સ્વસ્તયે

અર્થ—હે ઇન્દ્ર ! (પુરા અંહૂરણાત્) પાપ કર્મ થવા પહેલાજ (વરિમત ત્વા અભિ હ્રુવે) તારા શ્રેષ્ઠકર્મને કારણે તનેજ સર્વ પ્રકારે આજ્ઞા કરીએ છીએ તથા (ઉગ્ર ચેતારં) શૂરવીર ચેતન હાતા (પુર્ણ પુરુ નામાનં હૃયામિ) એકલો જ છતા અનેક વરોધી થ પણ એવા પુરુષની અમે પ્રથ સા કરીએ છીએ. (૧)

(ય અચ સેન્ય વધ.) આજે જે સૈન્યોના શત્રો અમને ખરવા માટે (ઉત હરીરતે) ઉત્ક્રાંધ છે. (તન હન્દ્રસ્ય વાહુ સમન્તં પરિદક્ષ) ત્યા પ્રભુના બાહુ ચારે બાજુ અમે ધરી હઈએ છીએ (૨)

(હન્દ્રસ્ય વાહુ સમન્તં પરિદક્ષઃ) પ્રભુના બાહુ અમે ચારે બાજુ ધરીએ છીએ (ત્રાતુઃ ન ત્રાયતા) તે રક્ષકના બાહુ અમારી રક્ષા કરે હે ! (સોમ રાજન્ દેવ સવિતઃ) સોમ રાજા દેવ ! પ્રભુ ! (સ્વસ્તયે મા સુમનસં કૃણુ) કલ્યાણને માટે મને ઉત્તમ મનવાળો બનાવ (૩)

ભાવાર્થ—તેનાથી પાપ કર્મ થતું નથી અને જે શ્રેષ્ઠ કર્મ કરે છે તેના પ્રથ સા કરવા નોંધએ એવી રીતે જે શૂરવીર, જનતાને ચેતના આપનાર અને અનેક પ્રકારે યશ પ્રાપ્ત કરનાર છે તેના હૃદયમાં કરવા યોગ્ય છે (૧)

જે વખતે સૈન્યોના સામસામે ડુમ્મો થાય છે અને અનેક શૂરવીરો રાક્ષસી એક બીજાને કાપે છે તે વખતે તે પ્રભુના હાથજ રક્ષા કરે છે (૨)

આજે તેમજ અન્ય કહીન પ્રસંગોમાં પ્રભુના હાથજ અમારી રક્ષા કરે મનુષ્ય એ ખરેખર પોતે કલ્યાણનું સાધન કરવા ઇચ્છે છે હોય તો તે યોગ્ય મન થઈ વિચારોથી પરિહર્ષી રાખે (૩)

કલ્યાણનું મુખ્ય સાધન

મા સકતર્મા કલ્યાણનું જે મુખ્ય સાધન કહ્યું છે તે એવા જેનું છે—

સ્વસ્તયે સુમનસમ્ । (૩ ૩)

“ કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉત્તમ મન હોવું નોંધએ ” મનુષ્યનું મન જે ખરેખર ઉત્તમ શુભ સંકલ્પોથી પુરત હોય તો જ મનુષ્યનું ખરેખર કલ્યાણ થઈ શકે છે મનમાં હેય હોય તો જરૂર કષ્ટ થાય જ તેજ પ્રમાણે ગમે તેટલી ધરોહી આવી નામ તે સમયે પ્રભુનો હાથ આપણા માથા પર છે એવા વિશ્વાસ હોવો નોંધએ આ વિષયમાં જુઓ—

સેન્ય વધ જિર્ધાસન્ન હરીરતે તત્ર હન્દ્રસ્ય વાહુ સમન્તં ન ત્રાયતામ્ ॥ (૩ ૩)

“ જ્યારે સેનાના હાથ વધની ઇચ્છાથી ઉત્ક્રાંધ ત્યારે પ્રભુના હાથ ચારે તરફથી અમારી રક્ષા કરે ” પ્રભુના

૪૪ [અધર્વ્વ અનુ ભા. ૨]

કામ સર્વ પ્રકારે અમારી રક્ષા કરી રહેલ છે એ વિશ્વાસ મનુષ્યને પ્રાપ્તી જ શાન્તિ અને ઉત્સાહ વધારે છે આ ઉપરાંત મનુષ્યે પણ તેના સક્ષમા સંપત્તીને પ્રમે (૧) પાપ ન કરે, (૨) શ્રેષ્ઠ કર્મ કરે, (૩) ઉમળકાને જનનાને શ્રેષ્ઠ કર્મ કરવાની પ્રેરણા આપવી આ પણ કર્મ કરવાથી જ મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ અને સફરરી બને છે પાકક આ સંકનનું ખૂબ મનન કરે કારણકે આ સંકન નાનું હોય છતાં પણ પવો ઉપદેશ આપે છે અને મનુષ્યને શ્રેષ્ઠ બનવાની પ્રેરણા આપે છે

આપણી પવિત્રતા

કાંક ૬, ચુકત ૬૨

(પ્રાચિન - અર્ધકાંક । દેવતા - રૂઢ । માન્વોક્તકાંક)

વૈશ્વાનરો રશ્મિભિર્નઃ પુનાતુ વાતઃ પ્રાણેર્નૈવિરો નમોમિઃ ।

દ્યાર્વાપૃથિરી પર્યસા પર્યસ્તરી ક્રતાવરી યજિર્વે નઃ પુનીતામ્ ॥ ૧ ॥

વૈશ્વાનરી મુનુતામા રમધ્વં વસ્યા આશાસ્તુચ્ચો ક્રીતપૃષ્ઠાઃ ।

તર્યા ગુણન્તઃ સધમાદૈપુ વય સ્વામ પતયો રયીણામ્ ॥ ૨ ॥

વૈશ્વાનરી પર્યેસ આરમધ્વં શુદ્ધા મવન્તઃ શુચયઃ પાવકાઃ ।

હ્રેઠૈષા સધમાર્વં મવન્તો જ્યોરૂપદયેમ સૂર્યમુચ્ચરન્તમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (વૈશ્વાનર રશ્મિમિ ન પુનાતુ) સર્વ મનુષ્યોમા રહેનારો અગ્નિ પોતાના ઉરજ્યોથી અમારી શુદ્ધિ કરે (વાત પ્રાણે) વાયુ પ્રાણ રૂપે અમારી પવિત્રતા કરે, (હવિર નમોમિ) જળ પોતાના વિવિધ રસોથી અમારી શુદ્ધતા કરે (પર્યસ્તરી ક્રતાવરી) રસવાળા, જળયુક્ત, (યજિર્વે દ્યાર્વાપૃથિરી) પૂજનીય ધુએક અને બૂલેક (પર્યસા ન પુનીતા) પોતાના પોષક રસથી અમને પવિત્ર બનાવે (૧)

(સૃજતા વૈશ્વાનરી આરમધ્વ) સત્ય અને સર્વ મનુષ્યો દ્વારા પ્રેરિત ઇશ્વર સ્તુતિનો પ્રારભ કરે (વીતપૃષ્ઠા આશા વસ્યા તન્વ) જેને પીકડેના આગ નથી એવી દિશાઓ કે જેની વાણીઓને શરીર છે (સધ માદૈપુ) સર્વ મળીને આનંદિત થવાને સમયે (તર્યા ગુણન્ત વય) તેમની સાથે ભોક્તા ભોક્તા અમે સર્વ (રયીણા પતય સ્વામ) ધનના સ્વામી બનીએ (૨)

(શુચય શુદ્ધા પાવકા મવન્ત) શુદ્ધ, પવિત્ર અને ઘીબને પવિત્ર કરનારા બનીને (વૈશ્વાનરી વર્ચેસ આરમધ્વ) સર્વ મનુષ્યોએ કરેલી ઇશ્વસ્તુતિરૂપ વાણીને તેજસ્વિતા માટે ઉચ્ચારવાને આરભ કરે (હ્રેઠ હ્રેઠા સધમાદ મવન્ત) અહીં સ્તુતિરૂપી વાણીથી આનંદિત થતા થતા (જ્યોરૂ ઉચ્ચરન્ત સૂર્ય વદયેમ) ધણા ચિરકાળ પર્યંત ઉચે ઉમેલા સૂર્યને અમે ભોલા રહીશું (૩)

ભાવ,ર્થ— અગ્નિ વાણી રૂપે વાયુ પ્રાણરૂપે જળ વિવિધ રસના રૂપે તથા ધુએક અને પૃથ્વી દોષ પોતપોતાની શક્તિઓથી અમને શુદ્ધતા કરે આશાના આ દેવતાઓ અમારા શરીરમા આવીને વસેલી છે અને તેમજ અહીં આ રૂપ લીધેલા છે, તેમનાથી અમારી પવિત્રતા થાય (૧)

સર્વ મનુષ્યો સત્ય બોલે અને હવેરના ઝલ્લાન ગાય આ પ્રકારની વાણી માટે અગ્રચાહ સ્વામ છે અમે ઉપેક્ષા સ્તુતિના વચનોથી ધન પ્રાપ્ત કરીએ (૨)

અને આનંદ બાહ્ય શુદ્ધ રહીએ અમારા સાથીએને પવિત્ર બનાવીએ શુભવાણી બોલીએ અને સાથે મળીને આનંદિત બનીને રીધે આનુષ્યને પ્રાપ્ત કરીએ (૩)

આપણા શરીરમાં સર્વ દેવતાઓ અંશરૂપી રહે છે. અહીં અગ્નિએ વાણીનું રૂપ લીધું છે. વાયુએ પ્રાણનું રૂપ લીધું છે, જળે રસનું રૂપ લીધું છે. ઘુલ્લક મસ્તકમાં રહેલ છે. પગને સ્થાને પૃથ્વી છે. આ પ્રમાણે અન્ય દેવતાઓ અન્ય અવયવોમાં રહેલી છે. આ સર્વ દેવતાઓ અનૃતથી સુકૃત ન થતાં હોવામાં સત્યમાં સ્થીર રહી અમારી પવિત્રતા કરે. સત્ય વાણી, સત્ય વિચાર અને સત્ય આચારને માટે જેટલું જોઈએ તેટલું વિશાળ કાર્યક્ષેત્ર છે. આ સત્યમાં સ્થીર રહેનારા આપસઆપસમાં મળીને સહકાર કરતાં કરતાં સત્યથી પવિત્ર બનીને ધર્મ માર્ગે ધન કમાય અને ધનવાન બને. શરીરને શુદ્ધ બનાવીએ અન્તઃકરણને પવિત્ર રાખીએ અને આપણા વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચારથી અન્યને શુદ્ધ બનાવીને પોતાના ઉદ્ધારનો માર્ગ આક્રમણ કરીએ. સત્યથી નિર્ભય બનાવનારા અને સત્યનિષ્ઠ તથા ધર્મરત શબ્દોનું ચિંતન કરતાં કરતાં પોતાને પવિત્ર બનાવનારા લોકો નિઃસંદેહ દીર્ઘઆયુ પ્રાપ્ત કરે છે અને પૂણી આયુષ્યની સમાપ્તિ કુધી આનંદથી રહે છે. આ માટે મનુષ્ય પોતાની પવિત્રતાનું સાધન બનાવે અને કૃતકૃત્ય બને.

ઉત્તમ માર્ગનું આક્રમણ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૫૫

(ઋષિ:— પ્રજ્ઞા । દેવતા— ૧ વિષ્ણુદેવા, ૨-૩ દ્વા:)

યે પૃથ્વીનાં બ્રહ્મવો દેવપાનાં અન્તરા દ્યાવાપૃથિવી સંચરન્તિ ।

તેષામર્જ્યાનિં યત્તમો વહાન્તિ તસ્મેં મા દેવાઃ પરિં ધત્તેહ સર્વેં

॥ ૧ ॥

શ્રીષ્મો હેમન્તઃ શિશિરો વસન્તઃ શરદ્વર્ષાઃ સ્વિતે નોં દ્વાત ।

આ નો ગોપુ મજ્જતા પ્રજાર્યાં નિવાત શરણે સ્યામ

॥ ૨ ॥

અર્થ— (યે દેવપાનાઃ બ્રહ્મવઃ પૃથ્વીનાઃ) જે દેવોના આવવા જવાના ધણુ માર્ગો (દ્યાવાપૃથિવી અન્તરા સંચરન્તિ) ઘુલ્લક અને બૂલોકની વચ્ચે જે આલતા રહે છે. (તેષાં યત્તમઃ અર્જ્યાનિં વહાન્તિ) તેઓમાંથી જે માર્ગ સમૃદ્ધિ લાવે છે. હે (સર્વેં દેવાઃ) સર્વ દેવો ! (શ્વ તસ્મેં મા પરિધત્) અહીં તે માર્ગ માટે અને સર્વ પ્રકારે ધારણ કરો. (૧)

વસન્ત, શ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ, હેમન્ત અને શિશિર આ સર્વ ઋતુઓ. (નઃ સ્વિતે દ્વાત) અમને ઉત્તમ અવસ્થામાં લાવી રાખે. (નઃ ગોપુ પ્રજાર્યાં આ મજ્જત) અમને ગાયોમાં અને પ્રજાઓમાં સુખના ભાગીદાર બનાવે. (વઃ શ્વ નિવાતે શરણે સ્યામ) તમારી સાથે નિઃશયપૂર્વક અમે વાવાઝોડાના ઉપદ્રવ રહિત ઘરમાં રહીએ. (૨)

ભાષાંતર— ઉત્તમ વિદ્વાન સન્માનોના આવવા જવાના અથવા વ્યવહાર કરવાના જે અનેક માર્ગ છે, તેમાં જે નિર્દોષ માર્ગ દોષ, તેના પર માલકું હોય છે (૧)

જેવું આચરણ કરવું જોઈએ કે જેથી જોઈએ ઋતુઓમાં ઉત્તમ સુખનો લાભ થાય, ગાયો અને પ્રજાઓથી દિનનું સાધન થાય, અને ઘરમાં શાંત દોષ ન રહે (૨)

દ્વાવત્સરાય પરિવત્સરાય સંવત્સરાય કૃણુતા વૃદ્ધન્મઃ ।

તેષાં વયં મુમર્તા યજિયાન્નામાર્ષિ મદ્રે સમિનસે સ્યામ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (દ્વાવત્સરાય પરિવત્સરાય, સંવત્સરાય) ક્રમશઃ પ્રથમ, દ્વિતીય અને તૃતીય વર્ષેનિ માટે (વૃદ્ધત નમઃ કૃણુત) પુણ્ય પ્રમાણમાં અલ ઉત્પન્ન કરે. (તેષાં યજિયાનાં મુમર્તા) તે યજ કરતાંઓની ઉત્તમ બુદ્ધિમાં તથા (સમિનસે મદ્રે અર્ષિ સ્યામ) ઉત્તમ મનમાં તથા કદયાણુમાં અર્ષે હમેશાં રહીએ. (૩)

બાપાર્થ—દરેક વર્ષે ઉત્તમ અથ પુણ્ય પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરે અને તેમણે પોતાનું જીવન વજ્રમય બનાવ્યું છે તેમના ઉત્તમ મન સરકારપુર્ણ મન અને બુદ્ધિમાં ઉ રહી રા, અર્ષાન્ તારા વિષયમાં તેમની જ મન ઉત્તમ રહે એવુ આચારણુ ॥ (૩)

“ સવત્સર, પરિવત્સર, પદાવત્સ, અનુવત્સર, અને ઇન્દ્રવત્સર ” આ સંવત્સરોનાં પાંચ નામ ક્રમશઃ પ્રથમથી લઈને પ્રત્યેક પંચમુખતા છે. તેજ પ્રકારે “ કૃત, વૈશા, હાપર અને કર્તિ ” એ ચાર યુગનાં નામ છે.

સગજનોના વ્યવહાર કરવાના જે શુભ માર્ગો છે તેઓમાંથી જે સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે તેનાપર આશ્રય લેઈએ. આપણું આચારણુ તે શુદ્ધ હોય તો સર્વ અનુબોધી લાભ જ થાય છે. અને આપણી અંદર જે કાંઈ દેવ થાય તો હાનિ થાય છે. પ્રત્યેક એવુ આચારણુ કરવુ જોઈએ કે જેથી સગજનો પ્રસન્ન થાય. દરેક વર્ષે ખેતીમાંથી એટલું અન્ન ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ કે આપણે માટે પરિપૂર્ણ થઈ શકે.

અન્તર્બાહ્ય શુદ્ધતા

કાંડ ૬, સૂકત ૫૧

(ઋષિઃ—કન્કાતિઃ । દેવતા—આપ, ૩ વર્ણઃ)

વાયોઃ પૂતઃ પવિત્રેણ પ્રત્યક્ષ સોમો અતિ દ્રુતઃ ।

હન્દ્રસ્ય યુજ્યઃ સસાં

॥ ૧ ॥

આપો અસ્માન્માતરઃ સૂદયન્તુ ધૃતેન નો ધૃતત્વઃ પુનન્તુ ।

વિશ્વં હિ રિપં પ્રવહન્તિ દેવીરુદિવામ્ન્યઃ શુચિરા પૂત ઈમિ

॥ ૨ ॥

યર્કિં ચેદં વરુણ દૈવ્યે જનૈઃમિદ્રોહં મનુષ્યાઃશ્ચરન્તિ ।

અર્ચિત્યા ચેત્તત્ત ધર્મો યુગોપિમ મા નસ્તસ્માદેનસો દેવ રીરિપઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (વાયોઃ પવિત્રેણ પૂતઃ) વાયુના પવિત્ર કરવાના શુભથી પવિત્ર થએલો (પ્રત્યક્ષ અતિ દ્રુતઃ સોમઃ) પ્રત્યક્ષ માળેલો ચોમ (હન્દ્રસ્ય યુજ્યઃ સસાં) ઇન્દ્રશક્તિનો ચોમ મિત્ર છે. (૧)

(માતરઃ આપઃ અસ્માન્ સૂદયન્તુ) માતા સમાન હિતકારી જળ અમને શુદ્ધ કરે. (ધૃતત્વઃ નઃ ધૃતેન પુનન્તુ) પવિત્ર કરનાર જળ અમને જળદ્વારા પવિત્ર બનાવે. (દેવીઃ હિ વિશ્વં રિપં પ્રવહન્તિ) દિવ્ય જળ સર્વ દેવો વહોડાવી દે છે. (આમ્યઃ ઉત્ત્વ શુચિઃ પૂતઃ આ ઈમિ) તેનાથી જ શુદ્ધ અને પવિત્ર બનીને આગળ આગું છું. (૨)

હે વરુણ ! (મનુષ્યાઃ યત્ કિંચ દ્વં અમિદ્રોહં) સાધારણ મનુષ્ય જે કાંઈ પણ દુરાચાર (દેવ્યે જને ચરન્તિ) દિવ્ય જનોની બાબતમાં કરે છે (ચ દ્વન્ અર્ચિત્યા તત્ત ધર્મ યુગોપિમ) અને જોએ, અજાણપણે તારા બનાવેલા નિયમો, ધર્મોનિ તોડે છે, હે દેવ ! (નઃ તસ્માત્ત પનસઃ મા રીરિપઃ) અમને સર્વને તેમની ખાસથી નફ ન કર. (૩)

સોમનું મહાત્મ્ય

પ્રથમ મંત્રમાં સોમનું વર્ણન છે. આ સોમ પહેલાં એક વાસણમાં ગાળવામાં આવે છે પછીથી તેને દવામાં ખૂલ્યો રાખીને એક વાસણમાંથી બીજા વાસણમાં ખસેડવામાં આવે છે. બ્યારે આ પ્રમાણે આ સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તેનામાં રહેલી ઇન્દ્ર શક્તિને વધારનાર બને છે. અર્થાત્ તેને પીનાથી શરીરની ઇન્દ્ર શક્તિ વધે છે.

જળનું મહાત્મ્ય

બીજા મંત્રમાં જળનું મહાત્મ્ય કહેવ છે. જળ પ્રાણીઓને શાન્તિ અર્પે છે. પવિત્ર બનાવે છે. શરીરના સર્વ રોધોને દૂર કરે છે, અને અન્તર્બાહ્ય શુદ્ધિ કરીને અતિમહત્વનું આરોગ્ય અર્પે છે.

દ્રોહ ન કરવો જોઈએ

ત્રીજા મંત્રમાં કહ્યું છે કે, કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈને દ્રોહ અથવા અપરાધ ન કરે, અન્યથા તેને કાંઈ દ્રોહ થઈ ગયો હોય તો તેને માટે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરીને ક્ષમા માગવી જોઈએ.

આ ત્રણે મંત્રોમાં શુદ્ધિ દ્વારા શક્તિ વૃદ્ધિ કરવાનો ઉપદેશ છે. સોમ શુદ્ધ થવાથી તે ઇન્દ્ર શક્તિની સહાય કરે છે, જળ શુદ્ધતા કરીને આરોગ્ય અર્પે છે અને અદિત્યા વૃત્તિથી આત્મશુદ્ધિ થવાથી આત્મિક બળ વધે છે. ત્રણ મંત્રોના આશ્રય સક્ષમાં લેવા જેવો છે. શુદ્ધિદ્વારા બળની વૃદ્ધિ થાય છે એ સર્વનું તાત્પર્ય છે.

પુષ્ટિ માટે પ્રાર્થના

કાંડે ૭, સૂક્ત ૫૦

(ઋષિ:- બરણા । દેવતા:- મંત્રોક્તા)

શકામહં સુહવાં સુદૃતીં હૃવે જુળોતું નઃ સુમગ્નાં વોધંતુ ત્મનાં ।

સીઘૃત્વપઃ સૂચ્યાચ્છિદ્યમાનયા દદાતુ વીરં જાતદાયમુઘ્થર્ગમ્

॥ ૧ ॥

યાસ્તેં રાકે સુમતયઃ સુપેશસો યામિવદાસિ દાગુપે વસૂનિ ।

તામિર્તો અથ સુમનાં ઉપાગમિં સહસ્રાપોણં સુમગે રાણા

॥ ૨ ॥

અર્થ— (અહ સુહવા સુદૃતી રાકાં હૃવે) ઉત્તમ બોલાવવા યોગ્ય અને સ્તુતિ કરવા યોગ્ય પૂર્ણ અન્દ્રમાના જેવી આદ્યહાદ્યામિની દેવીને અગ્રે બોલાવીએ છીએ. (જુળોતું) તે અમારો અવાજ સાંભળે અને (સુમગ્ના નઃ ત્મનાં વોધંતુ) તે ઉત્તમ ઐશ્વર્યવાળી દેવી અમને પોતાની શક્તિથી ભગૃત કરે. (સીઘૃત્વમાનયા સૂચ્યા અપઃ સીઘૃતુ) કદી ન દટનારી સોયથી તે પોતાના કપડાં સીવવાનું કામ કરે અને (યાસ્તેં રાકે) શક્તિયુક્ત દેવી (યામિવદાસિ) આજે અમને હજારો પુષ્ટિને નણકના સ્થળમાં લાવી દે. (૧)

હે (રાકે) શોભા આપનારી દેવી ! (યા સુપેશસઃ સુમતયઃ) જે તારી ઉત્તમ સુંદર સુમતિ છે (યામિઃ દાગુપે વસૂનિ દદાસિ) જેથી તું દાતાઓને ધન આપે છે. હે (સુમગે) ઉત્તમ ઐશ્વર્યથી સુકત દેવી (તામિઃ રાણા સુમનાઃ) તે શક્તિઓથી શોભનારી ઉત્તમ મનવાળી દેવી (અથ નઃ સહસ્રાપોણં ઉપાગમિ) આજે અમને હજારો પુષ્ટિને નણકના સ્થળમાં લાવી દે. (૨)

પૂર્ણ અન્દ્રમાં સુકત રાકાં હોય છે. ઇશ્વરના તેમજી જેટલી પ્રસન્નતા ઉત્પન્ન થાય છે, તેના કરતાં કેટલાએ ગણી વધારે પ્રસન્નતા તેનાથી મળે છે. આ અનુમાન પરથી તેના અનુભવનું અનુમાન પાકક કરી શકે છે. આ સૂક્તમાં પૂજ્ય

ચન્દ્રપ્રભાના વધુનને બદલને આધ્યાત્મિક પરમાત્માની શક્તિનું વર્ણન કરેલ છે, આપરમાત્ર સક્રિય અમને જ્ઞાન આપે
અજ્ઞાનમાંથી જાગ્રત કરીને પ્રજ્ઞાદ બનાવે. અને જ્ઞાન દ્વારા અમારી ઉન્નતિ કરે. આ પ્રમાણે પુણી અને ઉત્તમ વીર સંતો
આપે અને અમને સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ આપે.

સુખની પ્રાર્થના

કાંડ ૭, સૂક્ત ૪૯

(ઋષિ-અથર્વા । દેવતા- દેવપત્ની)

ધૈયાનાં પક્ષીરુજાતીરંવન્તુ નઃ પ્રાવંન્તુ નસ્તુજયે વાજસાતયે ।

યાઃ પાર્થિવાસો યા અપામપિં ઘટે તા નોં દેવીઃ સુહવાઃ શર્મં યચ્છન્તુ ॥ ૧ ॥

ઉત ઙ્મા વર્ષન્તુ ધૈવર્ષત્નીરિન્દ્રાણ્યગ્નિગ્નિચિત્તિ રાદ્ ।

આ રોદ્સી યરુણાની ણુણોતુ વ્યન્તુ દેવીર્યં ક્રતુર્જનીનામ્ ॥ ૨ ॥

અર્થ— (ઉશતીઃ દેવાનાં પત્નીઃ નઃ અવન્તુ) અમારી ઇચ્છા ધરાવનારી દેવીની પત્નીઓ અમારી રક્ષા કરે. તેઓ (તુજયે વાજસાતયે નઃ પ્રાવન્તુ) સંતાન અને અજ્ઞની વિપુલતાને માટે અમારી રક્ષા કરે. (યાઃ પાર્થિવાસઃ) જે પૃથ્વી પર સ્થિત અને (યાઃ અપાં ઘટે અપિ) જે કાર્યોની નિયમ વ્યવસ્થામાં સ્થિત છે. (તાઃ સુહવાઃ દેવીઃ) તે ઉત્તમ પ્રશસિત દેવીઓ. (નઃ શર્મં યચ્છન્તુ) અમને સુખ આપે. (૧)

(ઉત દેવપત્નીઃ ઙ્માઃ વ્યન્તુ) અને દેવીની પત્નીઓ ઓ દેવીઓ અમારા હિતની ઇચ્છા કરે. (હન્દ્રાણી) ઇન્દ્રની પત્ની, (અગ્નાયી) અગ્નિની પત્ની, (અશ્વિની રાદ્) અશ્વિની દેવીની પત્ની રાણી, (રોદ્સી) રૂદ્રની પત્ની, (યરુણાની) જળ દેવ વરુણની પત્ની (આણુણોતુ) અમારો અવાજ સાંભળે (જનીનાં યઃ ક્રતુઃ) સીઓને જે રુપકાળ છે તે સમયે (દેવીઃ વ્યન્તુ) આ દેવીઓ અમારું હિત કરે. (૨)

દેવતાઓની શક્તિઓ દેવીની પત્નીઓ છે અગ્નિ, જળ, પૃથ્વી, વાયુ, ઇન્દ્રાદિ અનેક દેવ છે. તેમની શક્તિઓ પણ વિવિધ છે, આજ તેમની પત્નીઓ છે. પત્ની પાલન કરનારી હોય છે. અગ્નિની શક્તિ અગ્નિનું પાલન કરે છે, વાયુ શક્તિ વાયુનું પાલન કરે છે આ પ્રકારે અન્યાન્ય દેવીની શક્તિઓ અન્ય દેવોને તેમના સ્વરૂપમાં રાખે છે. જેટલા દેવો છે તેટલી તેમની પત્નીઓ છે. આ સર્વ દેવ શક્તિઓ સર્વ અનુષ્ઠાને સુખ અને શાન્તિ પ્રદાન કરે.

ઉત્તમ જ્ઞાન

કાંડ ૭, સૂક્ત ૫૪

(ઋષિઃ- અથર્વા । દેવતા- સોલવસ્વં, અશ્વિની)

સંજ્ઞાનં નઃ સ્વેમિઃ સંજ્ઞાનમરંણમિઃ ।

સંજ્ઞાનમશ્વિના યુવમિહાસ્માસુ નિ યચ્છતમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ— હે (અશ્વિની) અશ્વિની દેવો. ! (નઃ સ્વેમિઃ સંજ્ઞાનં) અમને સ્વજનનોની સાથે ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાયો. તથા (અરંણમિઃ સંજ્ઞાનં) હલકી પ્રેણીના જે લોકો છે તેમની સાથે પણ અમને ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાયો. (હહ) આ સંસારમાં (યુવં અસ્માસુ સંજ્ઞાનં નિયચ્છતં) તમો બલે અમે સર્વમાં ઉત્તમ જ્ઞાન રિશ્વર કરો. (૧)

सं जानामहे मनसा सं चिकित्वा मा युष्मद्भि मनसा देव्येन ।

मा घोषा उत्सृज्यहृले विनिर्हते मेघः पतन्दिन्द्रस्याह्न्यागति

॥ ३ ॥

અર્થ—(મનસા સંજાનામહે) અમે મનથી ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીએ. (ચિકિત્વા સં) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને એકમતથી રહીએ. (મા યુગ્મમહે) પરસ્પર વિરોધ ન કરીએ. (દૈવ્યેન મનસા) દિવ્ય મનથી અમે સુક્ત બનીએ. (વહુલે વિનિર્હતે ઘોપા મા ઉત્ સ્યુઃ) ઘણાઓનો વધ થયા પછી દુઃખના શપ્થો ઉપત્ત ન થાય. (આગતે અહનિ) ભવિષ્યમાં (દન્દ્રસ્ય દ્વપ્ મા પસત્) ઇન્દ્રના યજ્ઞ અમારા પર ન પડે (૨)

ਅੰਧਨਥੀ ਮੂਰਤਿ

કાંડે ૬, સૂકા ૧૨૧

(ऋषि - श्वेदिक । देवता - मन्त्रोक्ता)

विषाणा पाशान्निवा ज्यध्यश्मद्य उत्तमा अधमा वारुणा ये ।

दुष्पण्यं दुरितं निष्वासमदथं गच्छेम सुकृतस्य लोभम्

॥ १ ॥

यद्धारुणि बृध्यसे यरुच रज्ज्वां यद्भूम्या बृध्यसे यच्च घाचा ।

अयं तस्माद्गृहिपत्यो नो अग्निरुदिन्नयाति सुकृतस्य लोकम्

॥ २ ॥

उदगातां मगवती विश्रुतौ नाम तारके ।

प्रेहामृतम्य यच्छतां प्रैतु बद्धकमोचनम्

11 3 11

અર્થ— (યે અઘમા- ઉત્તમા યે વાણ્ણાઃ) વણુ દેવના જે અધમ અને ઉત્તમ પારા છે તે (પાશામ વિપાળા અસ્મત્ અગ્નિ વિષ્ય) પાશોને તોડીને અમને તે પાશોથી મૂકવ કર. (કુષ્વન્યં કુરિતં અસ્મત્ નિષ્વ) ખરામ સ્વપ્નો અને પાપને અમારાથી દૂર કર (અથ સુકૃતસ્ય લોકં ગચ્છેમ) અને હવે અમે પુણ્ય લોકમાં જઈએ (૧)

(યત્ દારુણિ યત્ ચ રવર્વાં વધ્યસે) જે લાકડાના યાજલા સાથે દોરીથી બધાઈ જાય છે અને (યત્ ભૂમ્યાં) જે ભૂમિમા અને (યત્ ચ વાષા વધ્યસે) જે વાણીથી બધાઈ જાય છે (તસ્માત્) તે બન્ધનમાંથી (અર્ચં ગાર્હપત્યઃ અગ્નિઃ) આ ગાર્હપત્ય અગ્નિ (ન. સુકૃતસ્ય લોકં દત્ત ઉત્ત નયાસિ) અમને સુકૃતના લોકમાં લઈ જાય છે (૨)

(મગવતી વિષ્ણુનાં નામ તારકે) ભાગ્યવાન મુક્ત કરનારી, અને તારનારી બે દેવતાઓ (ઉદ્ગતાં) ઉદ્યને પ્રાપ્ત થયેલ છે તે બન્ને (અમૃતસ્ય પ્રપચ્છતાં) અમૃતનો ભાગ આપે જેથી આ શુભ (વદ્ધક-મોચન પ્રેત) બદ્ધ અવસ્થામાંથી મુક્ત થવાના સાધનો પ્રાપ્ત કરે. (૩)

આવાશ્ચર્ય નિવિત્તુ સ્થાન, અર્થાનુ સ્થાન અને ઉત્તમ સ્થાન એના પર બંધનના પાક ■ તેમને ફર કરવાના પ્રયત્નો કરે મનુષ્ય પાપ કલિત બને અને તેણે ચિન્તિત એટલે ઉત્તમ સ્થાન આવણુ તેના અનુભવ કરે આ પ્રમાણે નિર્દોષ બનવો પુણ્ય લેવાને પ્રાપ્ત થાય (૧)

તે અનેક પ્રાર્થના બાંધેલો. ■ તે સર્વ ઇશ્વરની કૃપાથી થઈ નબ અને અમને પુણ્ય લેખ પ્રાપ્ત થાય (૨)

મુનિ બનીને પાળે સેવતા બની જાય છે. (૩)

વિ જિહીવ્ય લોકં કૃણુ વન્ધાન્મૃદ્ધાસિ વન્દ્વકમ્ ।

યોન્યાં હવ પ્રચ્યુતો ગર્ભઃ પથઃ સર્વો અનુ ક્ષિય

॥ ૪ ॥

અર્થ— (વિજિહીવ્ય) વિશેષ પ્રગતિ કર, (લોકં કૃણુ) તારે માટે યોગ્ય સ્થાન બનાવ, (યોન્યાઃ પ્રચ્યુતઃ ગર્ભઃ હવ) યોનિમાંથી બહાર આવેલા બાળકની જેમ (વન્ધાત્ વન્ધકં મુદ્ધાસિ) બંધનમાંથી બંધનનું કારણ દૂર કર. (સર્વો પથઃ અનુક્ષિય) સર્વે આગેમાં અનુકૂળતાથી વસ. (૪)

ભાવાર્થ— વિશેષ પ્રગતિ કર, પુરુષ સ્થાન પ્રાપ્ત કર, બંધનથી મુક્ત થા, જેવી રીતે પૂર્ણ સ્થિતિએ પહેલેથી બાળક માતાના ઉદરથી મૂકાશે તેવો જે બહાર આવે છે તેવી રીતે આ જગતમાં અનુકૂળ પરિસ્થિતિમાં વિરાજ, (૪)

સર્વ પ્રકારની બંધનોથી મુક્ત થવું જોઈએ. અને પૂર્ણસ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ, તેની સિદ્ધતા માટે મનુષ્ય પાપથી મુક્ત બને, કદી પાપનો વિચાર સરખો પથ ન કરે. વિચાર શુદ્ધ થવાથી સ્વમો પથ ઉત્તમ આવવા મળે છે, અને કદી ખરાબ સ્વમો આવે નહિ.

પાપથી મુક્ત મેળવવાથી બંધનો દૂર થઈ શકે છે અને તે લોકોને ઉત્તમ લોક પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પુરુષથી જ બંધન દૂર કરવાની શક્તિ અને આત્મરક્ષા કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, અને તેનાથી જ આગળપર અશ્રુતો લાભ થઈ શકે છે અને પૂર્ણપણે બંધન દૂર થઈને પૂર્ણસ્વાધીનતાનો લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

એટલા માટે હે મનુષ્ય ! તું વિશેષ પ્રયત્નથી ઉત્તરોનો લાભ કરીને, પુરુષવાન બન, બંધનથી મુક્ત બનીને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યને પ્રાપ્ત કર અને જગતમાં અનુકૂળ પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીને આનંદની સાથે વિરાજમાન થઈ જા.

બંધનથી મુક્તિ

કંડ ૭, સૂક્ત ૭૭

(ઋષિઃ- અગિરા । દેવતા- મરુતઃ)

સાંતપના હૃદં હૃવિર્મર્કતસ્તર્જુજુષ્ણન । અસ્માકોતી રિંશાદસઃ

॥ ૧ ॥

યો નો મર્તો મરુતો દુર્હણાયુસ્તિરશ્ચિત્તાનિ વસવો જિધાંસતિ ।

દુહઃ પાશાન્પતિ મુદ્ધાતાં સસ્તાપિષ્ઠન તપસા હન્તન્તા તમ્

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે (સાં તપનાઃ મરુતઃ = મર-ઉત) શત્રુઓને સારી રીતે ત્રાસ આપનારા, મરવાને માટે તૈયાર વીરો ! (હૃદં તત્ત હૃવિઃ જુજુષ્ણન) આ હૃવિ અજ્ઞ સેવન કરો. હે (રિંશા-મદસઃ) શત્રુઓનો નાશ કરનારાઓ ! (અસ્માકા ડતી) અમારી રક્ષા કરો. (૧)

હે (વસવઃ મરુતઃ) નિવાસક મરુતો ! (યઃ નઃ મર્તઃ દુર્હણાયુઃ) અમારામાંથી જે મનુષ્ય દુષ્કાવથી મુક્ત બનીને (ચિત્તાનિ તિરઃ જિધાંસતિ) અમારાં ચિત્તને છૂંધી રીતે નાશ કરવા ઇચ્છે છે. (સઃ દુહઃ પાશાન્ પ્રતિમુદ્ધતા) તેના પર દ્રોહીના પાશ છેડો અને (તં સપિષ્ઠન તપસા હન્તન્તા) તેને તાપદાયક તાપથી મારી નાખે (૨)

ભાવાર્થ— શત્રુઓને તપાવનારા વીર અને આવેલા અજ્ઞ બાળો સ્વીકાર કરીને શત્રુઓનો નાશ કર, અમારી રક્ષા કર (૧)

અમારામાંથી કોઈ દુષ્ટ મનુષ્ય જે છૂંધાઈને અમારાં મનનો નાશ કરવા ઇચ્છે તેને ખરાબમાં ધાંધળી મારી નાખો (૨)

સંવત્સરીના મરુતઃ સ્વર્કાં લુરુક્ષવાઃ સર્ગણા માનુષાસઃ ।

તે અસ્મત્પાઙાન્ન મુંઝવેન્વેનસઃ સાંતપના મંતસરા માદયિષ્ણવઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (સંવત્સરીનાઃ સુ-ઝર્કાઃ) વર્ષ સુધી પ્રકાશનારા (સર્ગણાઃ લુરુક્ષવાઃ) સેતા સમૂહની સાથે મોટાં મોટાં ઘરોમાં રહેનારા, (માનુષાસઃ) માનવી વીર (સાંતપનાઃ માદયિષ્ણવઃ મંતસરાઃ) શત્રુને સંતાપ દેનારા, હુધ્ર વધારનારા પ્રસન્ન (તે મર-ુતઃ) તે મરણ પર્વત લડનારા વીરો (એનસઃ પાશાન્ અસ્મત્ પ્રમુચ્ચન્તુ) પાપના પાશોમાંથી અમારી મુકતતા કરે. (૩)

આવાર્થ—વર્ષ સુધી રહેનાર, તેજસ્વી, અનુવાસીઓની સાથે મોટા ઘરોમાં રહેનાર, શત્રુઓને ત્રાસ દેનારા માનવી વીર પાશથી અમને બચાવે. (૩)

આ મુકતતા ક્ષત્રિય વર્ષ દર્શાવે છે. ક્ષત્રિય સત્રુઓને તાપદાયક ચરવીર હોવા બેઠએ, સ્વજનોની રક્ષા કરે, આપણાં બે કોઈ કુટુમ્બ આશ્રય હોય તો તેને સમ પશુ કરે, જમને નિભય જનાને અને પાપથી લોકોને દૂર રાખે.

બંધ મુકતતા

અંક ૭, સૂકત ૭૮

(ઋષિઃ- જમર્વા । દેવતા- બ્રહ્મા)

વિ તે મુશ્ચામિ રજાનાં વિ ચોક્ત્રં વિ નિયોજનમ્ ।

॥ ૧ ॥

इहैव त्वमजस्र पृथग्मे

अस्मै क्षत्राणि धारयन्तमग्ने युनक्तिं त्वा ब्रह्मणा दैव्येन ।

॥ ૨ ॥

હિન્દિર્દાશ્મમ્યં દ્રવિણેહ મદં પ્રેમં વૌંચો હવિર્દાં દેવતાસુ

અર્થ— હે અગ્નિ ! (તે રજાનાં વિમુશ્ચામિ) તારા હોરકને (બંધનને) ખુદ્દું કરે' છું. તારા (ચોક્ત્રં વિ) બંધનને પશુ છોડું છું. (નિયોજનં વિ) તને તાર્ણીને બાંધનારા બંધનને પશુ હું છોડું છું. (इह एव त्वं अजस्रः पृथि) અહીં જ તું અહિંસાપુક્ત જનીને રહે. (૧)

હે અગ્નિ ! (अस्मै क्षत्राणि धारयन्तं त्वा) તેને માટે ક્ષાત્રધર્મને ધારણ કરનાર તને (दैव्येन ब्रह्मणा) દિવ્યજ્ઞાનની સાથે (युनक्तिं) મુકત બનાવું છું. (अस्मभ्यं ॥ દ્રવિણા દીદિહિ) અમારે માટે અહીં ધન આપ. (इमं देवतासु हविर्दां प्रोचः) તેની બાબતમાં દેવતાઓમાં હવિ સમર્પણ કરનારા બનાવીને તેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. (૨)

આવાર્થ— પ્રથમ, મધ્યમ, અને અધ્યમ આમ ત્રણ પ્રકારનાં બંધનો બેઠાને હું તને મુકત કરું છું. આ પ્રમાણે હું

સેન જાનિને અહીં આપ. (૧)

વીરના પાત્ર કર, દિવ્યજ્ઞાનથી મુકત બને, પાન સમર્પણ કર, દેવતાઓને હવિ અર્પણ કર, તેનીજ તારો મારા વધરે. (૨)

ત્રણ બંધન

બંધન ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે. એક મનનું બંધન, બીજું અને ત્રીજું બંધન વાણીનું અને નીચેનું બંધન દેહનું.

આ ત્રણ બંધનોથી મનુષ્ય બંધાયેલો છે. અર્થાત્ જન્મ ક્ષયે છે. તેથી તેમનાથી મુક્તતા મેળવવી બેઠએ. આ બંધનો બારે મુકી જાય છે ત્યારે જ તે મુક્ત થાય છે. ત્યાં સુધી તે બંધનમાં છે, બદલ્યોત્તિમાં છે અને કહેવાય છે.

અધર્માથી છૂટાને માટે શ્રી અર્ધાનુપુર શર્ધ કરવાનું સામધ્ય અવશ્ય હોતુ જોઇએ તેના વિના કોઇ મનુષ્ય બધેમુકત થવાનો શાન પશુ કરી શકતો નથી ત્યાર પછી તેને જ્ઞાન થતુ જોઇએ જ્ઞાન વિના બધનર્માથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી જ્ઞાનનો અર્થ (મોક્ષે ધીર્મુલ) બધનમુકત થવાનો ઉપાય બધુવે પ્રશ્નશર્ધ દ્વારા ધન પગેર પ્રપ્ત કરતુ અને તે પ્રાપ્ત ધન ધનરને અર્પણ કરતુ એ સુદિ ધરી, આ બન્ને કાર્યો મનુ કરતા ચોખ્ખા છે આથી મનુચર્ધ બધનનો દૂર થાય છે વિરોધ કરીને પોતાના મનનું સમર્પણ અર્ધાત્માય, (દેવતાસુ દધિદ્વ) દેવતાઓને સમર્પણ કરવાથી મનુષ્ય બધનથી મુકત થાય છે

આ સ્થાન ચોડુ અસ્પષ્ટ છે તે પશુ ઉપર પ્રભાજી તેનો સિધાર કરવાથી તેનો ભાવ સમજી શકાય છે.

કોધનું શમન

કાંડ ૧, સૂક્ત ૪૩

(જાવે - શ્રુતીગણા વરવર વિતીવીદરણકામઃ । દેવતા-મનુષ્યમવમ્)

અયં કુર્મો વિમન્યુકઃ સ્વાય ચારણાય ચ ।

મન્યોવિમન્યુકસ્તુય મન્યુશમન ઉચ્યતે

॥ ૧ ॥

અયં યો મૂર્તિમૂલઃ સમુદર્મવતિઘતિ ।

કુર્મઃ પૃથિવ્યા ઉત્થિતો મન્યુશમન ઉચ્યતે

॥ ૨ ॥

ચિ તેં હનશ્યાં શરણિ વિ તે મુરયા નયામસિ ।

યથાશ્વજો ન વાર્ધિષો મમ ચિત્તમુપાર્પસિ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (અયં દર્મ સ્વાય ચારણાય ચ વિમન્યુક) આ દર્મ પોતાને માટે અને બધનને માટે પશુ કોધને દૂર કરનારો છે અને (અય મન્યો વિમન્યુકસ્ય) આ કોધીને કોધને માટે દૂર કરનારો અને (મન્યુ-શમન ઉચ્યતે) કોધને શાન્ત કરનારો કહેવામા આવે છે (૧)

(ય અયં મૂર્તિમૂલ) જે આ પશુ મૂળોવાળો (સમુદર્મ વતિઘતિ) સમુદર્મની નશ્ક કોધ છે (પૃથિવ્યાઃ ઉત્થિત દર્મ) ભૂમિમાધી ઉગેલ દર્મ (મન્યુ-શમન ઉચ્યતે) કોધને શાન્ત કરનારો કહેવામા આવે છે (૨)

(ચિ તેં હનશ્યાં શરણિ વિ) તારી કહતુ (દાદી) ને આશ્રયે શહેનાશ કોધના ચિન્હને દૂર કરે છે (મુરયા વિનયામસિ) તારા મુખમા જે કોધ છે તેને પશુ હુ દૂર કરે છુ (યથા મમ ચિત્ત ઉપાર્પસિ) જેથી તું મારા ચિત્તને અનુકૂળ બનશે અને (અવશ ન અવાદિષ) પરવશ બનીને કોધી બાષણ ન કરે (૩)

દર્શ

અહીં આ સકતર્મ દર્મને કોષ શાન્ત કરનારો કહેવામા આવે છે આ શોધનો વિષય છે દેવકીય મન્યોમ દર્મના આવા કોષ ગુણને ઉદ્દેશ્ય નથી જો વેદ લોકો તેનો અધિક વિચાર કરશે અને સમુદર્મ ઉગનારા દર્મનામન ધારના મૂળિયગિના રસર્મ આ ગુણ છે કે કેમ અથવા કઈ વનરચતિર્મ આ ગુણ છે તેનો નિશ્ચય કરશે તે કોધી મનુષ્યને શાન્ત સ્વભાવવાળો બનાવવાનો ઉપાય શોધી શકાય

કોશીતકી સુત્ર (કો. સુ-૪૧૨) માં “ અર્ચ્યં દર્શનં દત્ત્વોપધિવત્ ” એમ કહેય છે. આથી જાણ્યું થાય છે કે સમુદ્રને કાઢે ઉચનારા દર્શનનાં મૂળ કાઢીને તેને આધારપૂર અથવા શરીરપર ધારણ કરનારું અથવા રસનું સેવન કરવાનું વિધાન આ સૂત્રમાં છે. સભન છે કે દર્શનનાં મૂળમાં મસ્તકને શાન્ત કરીને તે દ્વારા કોષને દૂર કરવામાં સહાયકતા થવાનો શુભ ધર્મ હોય આ સારું વિધિપૂર્વક કરી જોનાં યોગ્ય વાત છે જે કરી શકે તેના છે તેમણે વૈદ્યની સલાહ પ્રમાણે પ્રયોગ કરીને અનુચિત કરી જોવો અને પછી પોતાનો અનુચિત જન કરવાણુ અર્થે પ્રસિદ્ધ કરવો.

સિદ્ધિની પ્રાર્થના

કાંકે ૭, સૂકત ૪૬

(ઋષિઃ- જયર્ષા । દેવતા - મન્ત્રોજ)

સિનીવાલિ પૃથુટુકે યા દેવાનામસિ સ્વસા ।

જુપસ્વ હવ્યમાહુતં પ્રજાં દેવિ દિદિદ્ધિ નઃ

॥ ૧ ॥

યા સુવાહુઃ સ્વહુગુરિઃ સુપ્રમા વહુસૂવરી ।

તસ્યૈ વિરપત્ન્યૈ હવિઃ સિનીવાલ્યૈ જુંહોતન

॥ ૨ ॥

યા વિરપત્નીન્દ્રમસિ પ્રતીર્ચીં સહસ્રસ્તુકામિયન્તીં દેવી ।

વિષ્ણોઃ પત્નિઃ તુમ્યૈ રાતા હવીપિ પતિં દેવિ રાધસે ચોદયસ્વ

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે (સિનીવાલી પૃથુ-ટુકે) અગ્રયુક્ત અને ઘણાઓથી પ્રશસિત દેવી ! (યા દેવાના સ્વસા અસિ) જે તું દેવોની ભગિની છે હે દેવી ! તું (આહુતં હવ્ય જુપસ્વ) હવનમાં નાખેલ આહુતિ યોનો સ્વીકાર કર, અને (ના પ્રજા દિદિદ્ધી) અમને ઉત્તમ સન્તાન આપ (૧)

(યા સુવાહુઃ સ્વહુગુરિઃ) જે ઉત્તમ બાહુવાળી અને ઉત્તમ આગળિઓ વાળી (સુપ્રમા વહુ-સૂવરી) જે ઉત્તમ અગવાળી અને ઉત્તમ સન્તાન ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ છે (તસ્યૈ વિરપત્ન્યૈ સિનીવાલ્યૈ) તે પ્રજાપાલક અગ્રયુક્ત દેવતાને માટે (હવિઃ જુંહોતન) હવિ પ્રદાન કરો (૨)

(યા વિરપત્નીન્દ્રમસિ પ્રતીર્ચી અસિ) જે પ્રજાનું પાલન કરનારી તું પ્રભુની સન્મુખ રહે છે. તથા (સહસ્ર-સ્તુકા દેવી અમિયન્તી) હજારો કવિઓ દ્વારા પ્રશસિત તું દેવી આગળ વધે છે હે (વિષ્ણોઃ પત્નિ) વિષ્ણુની પત્ની ! હે દેવી ! (તુમ્યૈ હવીપિ રાતા) તારે માટે હું હવન અર્પણ કરૂ છું. અમારી (રાધસે પતિં ચોદયસ્વ) સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવા માટે તું તારા પતિને પ્રેરિત કર. (૩)

આ સુત્રમાં “ વિષ્ણુ ” અર્થાત્ વ્યાપક દેવનો પત્ની અર્થાત્ તેની શક્તિની પ્રાર્થના છે. આ વ્યાપક પ્રથરની શક્તિ સપ્ત૧૧ણે અન્ય દેવતાઓમાં રસીને કારણે કરે છે સારું જનનનું પાવન આ શક્તિદાસ જ થાય છે દર્શનને જ્ઞાતી માનસે આ શક્તિનો અનુચિત કરે છે, તેથી તેઓ તેની વિરિધ પ્રકારે રજુતિ કરે છે. આ શક્તિ પોતાના પતિ સારું વ્યાપક ધધરને પ્રેરિત કરે અને તે અમને સારું પ્રકારની સિદ્ધિ આપે

યુદ્ધનું સાધન રથ

કાંડ ૬, સુકત ૧૨૫

(ગાયિકા:— અર્વા । દેવતા:— વનસ્પતિ)

યનસ્પતે વીર્યવિદ્ગો હિ મૂયા અસ્મત્સલા પ્રતરણઃ સુવીરઃ ।

ગોમિઃ સંનદ્ધો અસિ વીર્યસ્વાસ્થાતા તે જયતુ જેત્વાનિ ॥ ૧ ॥

દિવસ્પૃથિવ્યાઃ પર્યોજ ઉદ્ધૃતં વનસ્પતિમ્પુઃ પર્યામૃતં સહઃ ।

અપામોજમાનં પરિ ગોમિરાવૃત્તમિન્દ્રસ્ય વર્જં હવિષા રથં યજ ॥ ૨ ॥

દ્વન્દ્વસ્યોજો મરુતામનીકં મિત્રસ્ય ગર્મો વરુણસ્ય નામિઃ ।

સ હમાં નો હવ્યદાતિં જુપાણો દેવ રથ પ્રતિં હવ્યા ગૃમાય ॥ ૩ ॥

અર્થ — હે (વનસ્પતે) વૃક્ષાંથી બનેલા રથ ! (વીરુ+અંગઃ હિ મૂયાઃ) તું સુદઃ અવયવોથી તારાક અને ઉત્તમ વીરોથી યુક્ત બન. તું (અસ્મત્સલા પ્રતરણઃ સુવીરઃ) અમારો મિત્ર, તારક અને ઉત્તમ વીરોથી યુક્ત છે. તું (ગોમિઃ સંનદ્ધો અસિ) ગાયના અર્ધથી બનાવેલ દોરડાઓથી ખૂબ કસીને બંધાયેલ છે. તું (વીર્યસ્વ) અમને સુદઃ કર અને (તે આસ્થાતા જેત્વાનિ જયતુ) તારાપર આદોષલુ કરનારો વીર વિજય પ્રાપ્ત કરે. (૧)

(દિવઃ પૃથિવ્યાઃ ઓજઃ પરિ ઉદ્ધૃતં) દુષોક અને પૃથ્વી લોકનું બળ આ રથ રૂપે પ્રાપ્ત કરેલ છે અને (વનસ્પતિમ્પુઃ સહઃ પર્યામૃતં) વૃક્ષોથી આ સામર્થ્ય સંપન્ન કરેલ છે. (અપાં આત્માનં ગોમિઃ પરિ આવૃત્તં) જળથી બનેલ આત્મા રૂપ વૃક્ષોથી ઉત્પન્ન થયેલ, ગાયના આમડાથી બંધાયેલ (દ્વન્દ્વસ્ય વર્જં રથં) ઇંદ્રના વજ્રના જેવા સુદઃ રથને (હવિષા યજ) અલથી યુક્ત કર. (૨)

હે ! (દેવ-રથ) દિવ્ય રથ ! તું (દ્વન્દ્વસ્ય ઓજઃ) ઇન્દ્રનું બળ છે. તું (મરુતાં અનીકં) મરુતોના સેના સમૃદ્ધ (મિત્રસ્ય ગર્મો) મિત્રોના અર્ધ અને (વરુણસ્ય નામિઃ) વરુણની નામિ છે. (સઃ રથં) તે તું (નઃ હમાં હવ્યદાતિં જુપાણઃ) અમારા આ અગ્રહાનનું સેવન કરતાં કરતાં (હવ્યા પ્રતિ ગૃમાય) હવનીય અગ્રને શલુ કર. (૩)

જાણાર્થ — રથ પુરુષના લાકડામાંથી બને છે, આ રથ અમારો સ્વાનો મિત્ર છે કારણ કે તે યુદ્ધની આપત્તિમાંથી આપણને પાર ઉતારે છે. આ રથ ગાયોના આમડાના દોરડાંથી અજબુત બંધાયેલ છે આ સુદઃ રથથી અમારો વિજય નક્કી થશે જ. (૧)

પૃથ્વી અને પુરોહિત બળ અને વૃક્ષોનું સામર્થ્ય આ રથમાં ક્ષિપ્રિત થયેલ છે જળથી પુરો ઉત્પન્ન થાય છે અને વૃક્ષોથી રથ બને છે તેનાથી જળનો આત્મા રહેલો છે તેને યોગ્યતા દોરડાઓથી બાંધીને અજબુત બનાવેલ છે હવે તે ઇન્દ્રના વજ્રના જેવા રથ છે આ રથમાં અગ્રહિ પદાર્થો અરુપ રાખે (૨)

આ રથ ઇન્દ્રનું બળ, મરુતોની સેના, મિત્રોના અર્ધ અને વરુણની નામિ છે. અર્થાત્ દેવોના સત્વર આ રથ છે. આ રથ અમારા હવ્યનું સેવન કરે અર્થાત્ આ રથમાં રહેનારા વીરો અમારા અગ્રથી પુષ્ટ અને સન્નુષ્ટ થાય (૩)

યુદ્ધનું અતિ મહત્વનું સાધન રથ છે. વીરપુરુષો તેનાપર આરુઢ થઈને વિજય કમાવે છે આ રથ દેશના લોકોમાંથી બને છે, અને ગાયના આમડાના દોરડાંથી બાંધીને સુદઃ બનાવાય છે પૃથ્વીપર આ રથ એક ધણી મોટી ક્ષિપ્રિત છે માની લોને કે તેમાં દેવોની તાકત બેસેલી છે. તેથી રથને સારી રથીતેમાં રાખવો જોઈએ અને રથના સર્વ કર્મચારીઓને યથાધિક્ય અગ્રથી પુષ્ટ કરવા જોઈએ.

હુન્દુલીના ઘોષ

કાંડ ૫, સુકત ૨૦

(શ્રુતિ:— યજ્ઞા । દેવતા— વાનસ્પત્યો: હુન્દુભિ:)

હુન્દુર્ઘોષો હુન્દુભિઃ સત્વનાપન્વાનસ્પત્યઃ સંમૃત હુન્દુર્ઘોષિઃ ।	
વાર્ચં કુણુશનો દુમયન્સપત્નાર્ત્તિસંહ દ્વ્ય જ્યેષ્ઠાભિ સંસ્તનીહિ	॥ ૧ ॥
સિંહ દ્વિયાસ્તાનીવ દ્રવ્યો વિવંદ્વોઽમિકન્દન્નૃપમો વાસિતામિવ ।	
વૃણાં ત્વં વર્ધયસ્તે સપત્નાં એન્દ્રસ્તે શુભો અમિમાતિપાહઃ	॥ ૨ ॥
વૃષેવ યુધે સહસા વિદ્વાનો ગ્યવદ્મિ ર્વ સંઘનાજિત્ ।	
શુચા વિધ્ય હર્દયં પેરેપાં હિત્વા ગ્રામાન્પ્રચ્યુતા યન્તુ શર્ચવઃ	॥ ૩ ॥
સંજયન્વૃત્તાના કુર્ધ્વમાયુર્ગદ્યાં ગૃહ્ણાનો વહુધા વિ ચ્દય ।	
દેવીં વાર્ચં હુન્દુમ આ ગુરસ્વ વેધાઃ શાત્રુણામુપં ભરસ્વ વેદઃ	॥ ૪ ॥
હુન્દુમેવાંચં પ્રયેતાં વદન્તીમાશુવૃતી નાથિતા ગોર્વશુચ્ચા ।	
માર્તી પુત્રં ધાવતુ હસ્તગૃહ્યામિત્રી પ્રીતા સંમ્પ્રે વધાનામ્	॥ ૫ ॥

અર્થ— (હુન્દુર્ઘોષઃ સત્વ-નાયન્) જે અવાજ ઉઠે છે અને જે બળ વધારે છે, તે પ્રકારે (વાનસ્પત્યઃ હુન્દુભિઃ) વનસ્પતિમાથી બનેલ હુન્દુભિ (હુન્દુર્ઘોષિઃ સંમૃતઃ) ગોચર્મર્થી રેહિત (વાર્ચં કુણુશનો) આવાજ (શબ્દો) કરતા કરતા (સપત્નાન્ દમયન્) શત્રુઓને હાવાવતો હાવાવતો અને (સિંહ દ્વ્ય જ્યેષ્ઠાભિ) સિંહની જેમ વિજય ધમ્મતો આ ડોલ, (અમિસંસ્તનીહિ) ગરજતો રહે. (૧)

પ્ર' (દ્રવ્યઃ વિવંદ્વઃ) વૃક્ષમાથી ઉત્પન્ન થએલ અને વિશેષ રીતે ખાંધવામાં આવેલ (સિંહ દ્વ્ય અસ્તાનીવ) સિંહની જેમ ગર્જના કરતો હોય છે. (વાસિતાં વૃપમઃ અમિકન્દન્નૃપમો) ગાયને માટે જેમ બળદ માખરે છે (ર્વ વૃષા) પ્રુ બળવાન્ છે. (તે સપત્નાઃ વદ્રયઃ) તારા શત્રુઓ નિર્બળ બનેલા છે, અને (તે એન્દ્રઃ શુભઃ અમિમાતિપાહઃ) તારા પ્રભાવશુકલ બળ શત્રુનાશક છે. (૨)

(યુધે ગ્યવન્ વૃષા દ્વ્ય) ગાયોના સમુદ્ધમાં રહેનાર ગાયોની ધ્રુવ કરનાર સાંઠના જેવો પ્ર' (સહસા સંઘનાજિત્) બળથી વિજય પ્રાપ્ત કરનાર, અને (વિદ્વાનઃ) જાણતો એવો (અમિદ્વ) ગર્જના કર. (પેરેપાં હર્દયં શુચા વિધ્ય) શત્રુઓના હૃદય શોડધી યુક્ત કર. (શર્ચવઃ ગ્રામાન્ હિત્વા પ્રચ્યુતાઃ યન્તુ) શત્રુઓ ગાયોને છેડી દઇને પડતા આખડતા નાસી જાય. (૩)

હુન્દુભિ । (ઉર્ધ્વ-માયુઃ પુત્રનાઃ સંજયન્) ખૂબ ઓટો નાદ કરનારો, શત્રુની ચેનાને પરાજીત કરતો કરતો (ગૃહ્ણાઃ ગુણાનઃ વહુધા વિચ્દય) ગ્રહણ કરવા ચેત્થને લેનારા પ્ર' ધણા પ્રકારે ભો. (દેવીં વાર્ચં આગુરસ્વ) દિવ્ય નાદનો ઉચ્ચાર કર. (વેધાઃ શાત્રુણાં વેદઃ આમરસ્વ) વિધાતા બનીને શત્રુઓનું ધન લાવીને ભરી દે. (૪)

પૂર્વો હુન્દુમે પ્ર વદાસિ વાચં ભૂમ્યાઃ પૃષ્ઠે વંટુ રોચમાનઃ ।

અમિત્રસેનાર્મમિજશ્ચમાનો દ્યુમદ્રંદ હુન્દુમે સુનૃતાવત્

॥ ૬ ॥

અન્તરેમે નર્મસી ઘોષો અસ્તુ પૃથક્તે ધ્વનયો યન્તુ શીર્મમ્ ।

અમિ ક્રન્દ સ્તનયોત્તિપાનઃ શ્લોકકૃત્તિમિત્રૃયાય સ્વર્ધા

॥ ૭ ॥

ધીમિઃ કૃતઃ પ્ર વદાતિ વાચમુદ્ગર્ણય સત્વનામાયુધાનિ ।

હન્દ્રમેદી સત્વનો નિ હૈયસ્વ મિત્રૈરમિત્રાં અવં જહ્ધર્નીહિ

॥ ૮ ॥

સંક્રન્દનઃ પ્રવદો ધૃષ્ણપેણઃ પ્રવેદુકદ્વંદુષા ગ્રામધોષી ।

શ્રેયો વન્વાનો વ્યુનાનિ વિદ્વાન્કીર્તિ વ્રુમ્ણો વિ હર દિરાજે

॥ ૯ ॥

શ્રેયઃ કેતો વસુજિત્સર્હીયાન્સંગ્રામજિત્સંશિતો વ્રહ્મણાસિ ।

અંશૂર્નિવુ ગ્રાવાધિપવ્ણે અદ્વિર્ગન્ધ્યન્દુમેઽધિ નૃત્ય વેદઃ

॥ ૧૦ ॥

અર્થ— (હુન્દુમેઃ પ્રવત્તી) હુન્દુભીના ૨૫૮ ભોલ (વાચં આશ્રુવર્તી, ઘોષવુદ્ધા) શબ્દ સાંકળનારી અને ગર્જનાથી ભગી ઉઠેલી (મીતા નાયિતા અમિત્રી નારી) કરી ગએલી, હુમ્મી, શત્રુની બી (સમરે વધાનાં પુત્ર) યુદ્ધમાં મરી ગએલા વીરના પુત્રોને (હસ્ત ગૃહ્ય ઘાણત) હાથ પકડીને નાસી ભાષ. (૫)

-હે હુન્દુભિ ! (પૂર્વઃ વાચં પ્રવદાસિ) સર્વથી પ્રથમ તું શબ્દોચ્ચાર કરે છે. (ભૂમ્યાઃ પૃષ્ઠે રોચમાનઃ વદ) ભૂમિના પૃથપર પ્રકાશતો એવો તું શબ્દ કર. હે દેહ ! (અમિત્રસેનાં મિજશ્ચમાનઃ) શત્રુસેનાનો નાશ કરતો તું (દ્યુમત્ સુનૃતાવત્ વદ) પ્રકાશની રીતે સત્ય શબ્દનો ઉચ્ચાર કર. (૬)

(હમે નર્મસી અન્તરા ઘોષઃ અસ્તુ) આ ઘુલ્ક અને પૃથ્વીની વચ્ચે તારો શબ્દ ઘોષ યાઓ. (તે ધ્વનયઃ શીર્મ પૃથક્ યન્તુ) તારો ધ્વનિ શીઘ્ર ચારે દિશાઓમાં ફેલાય. (ઊત્તિપાનઃ શ્લોકકૃત્) વૃદ્ધિ પામનાર અને યશ મેળવનાર (મિત્રૈરમિત્રાં અવ જહ્ધર્નીહિ) મિત્ર હિતને માટે સંપન્ન થતો (અમિક્રન્દ, સ્તનય) અવાજ કર અને ગર્જના કર. (૭)

(ધીમિઃ કૃતઃ વાચં પ્રવદાતિ) બુદ્ધિથી બનાવેલ દેહ અવાજ કરે છે. (સત્વનાં આયુધાનિ વ્રહ્મણ્ય) વીરોના આયુધોને ઉચ્ચે ઉઠાવ, (હન્દ્રમેદી સત્વનઃ નિહયસ્વ) શૂરવીરોને આનન્દ આપનારો તું વીરોને ભોલાવ. (મિત્રૈઃ અમિત્રાન્ અવ જહ્ધર્નીહિ) મિત્રો દ્વારા શત્રુઓને મારી નાખ. (૮)

(સંક્રન્દનઃ પ્રવદઃ) શબ્દોચ્ચાર કરનારો અને ઘોષણા કરનારો (ધૃષ્ણુ-સેનઃ પ્રવેદુકદ્વં) વિજયી સેનાથી યુદ્ધ કર, ચેતના દેનારો (વદુષા ગ્રામ-ધોષી) અનેક પ્રકારે ગ્રામમાં ઘોષણા કરનારો, (શ્રેયઃ વન્વાનઃ) કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરાવનારો (વ્યુનાનિ વિદ્વાન્) સર્વ ઘોષણાનાં કાર્યો ભણનારો તું દેહ ! (દિ-રાજે) બે રાજાઓની વચ્ચે થનારા યુદ્ધમાં (વ્રુમ્ણઃ કીર્તિ વિહર) ઘણાં મનુષ્યો માટે કીર્તિ પ્રાપ્ત કર. (૯)

હે (હુન્દુમે) દેહ ! તું (શ્રેયઃ કેતઃ વસુજિન્) શ્રેય કરનારો, ધન જીતનારો, (સહીયાન્ સંગ્રામ-જિન્) બળવાન યુદ્ધોને જીતનારો (વ્રહ્મણા સંશિતઃ અસિ) જ્ઞાનથી તને તૈયાર કરવામાં આપ્યો છે. (અધિપવ્ણે અદ્વિઃ ગ્રાવા અંશૂન્ હવ) સોમરસ કાઢી વખતે જે પ્રકારે પત્થરો સોમપર નાથે છે, તે પ્રમાણે તું (ગન્ધ્યન્ વેદઃ અધિનૃત્ય) ભૂમિને જીતવાની ઇચ્છા કરનાર તું શત્રુઓના ધન પર નાથ. (૧૦)

શુદ્રપાળીપાટમિમાતિષાહો ગવેપણા સહમાન ઉદ્વિત ।

વાગ્વીવ મન્ત્રં પ્ર મંસ્ત્વ વાચં સાંઘામજિત્યાયેષમુદ્દેવેદ

॥ ૧૧ ॥

અચ્યુતચ્યુત્સમદો ગમિષ્ઠો મૃષ્ઠો જેતાં પુરણતાયોઘ્વઃ ।

હન્દ્રેણ ગુત્તો વિદયાં નિચિકર્પદ્વદ્યોતનો દ્વિપતાં યાદિ શીમમ્

॥ ૧૨ ॥

(શાષ્ટશાદ્ નીપાહ) શત્રુઓને છતનારો, નિત્ય વિજયી, (અમિમાતિપાહઃ ગવેપણઃ) વૈરિયોને વધ શાખનાર, ચોધ કરનારો (સહમાનઃ ઉદ્વિત) બળવાન અને ઉભેડી નાખનાર તું ડોક, (વાચં પ્રમસ્ત્વ) તારા નાહને સર્વત્ર ફરી દે. (વાગ્વી મંત્રં હવ) જેવી રીતે વક્તા શ્રોતાઓમાં ઉપદેશને ભરી દે છે. (સંપ્રામ-જિત્યાય દદ્વ હવં ઉત્ત વદ) સંઘામને છતવા માટે અહિં અન્નની બાળતમાં મહાન ઘોષણા કર. (૧૧)

(અચ્યુત-ચ્યુત) ન પછડાએલા શત્રુઓને નીચે પછાડનાર (સ-મદઃ ગમિષ્ઠઃ) આનંદ યુક્ત, યાત્રા કરનારો, (મૃષ્ઠઃ જેતા) યુદ્ધોને છતનાર, (પુર-ણતા અયોઘ્વઃ) આગળવધનાર અને યુદ્ધ કરવામાં અતિ કઠિન, (હન્દ્રેણ ગુત્તઃ) ઇન્દ્ર દ્વારા રક્ષિત, (વિદયા નિચિકર્પ) યુદ્ધ ક્રમેની બહુનારો, (દ્વિપતાં દદ્વ-દ્યોતન.) શત્રુઓના હૃદયને ગભરાવનારો, તું ડોક (શીમં યાદિ) શીમ શત્રુઓપર અડાઇ કર. (૧૨)

નગારા

આ બન્ને સૂક્તો નગારાતું વર્ણન કરે છે. આ વર્ણન ૨૫૯ અને ૨૬૦ રીતે સમગ્ર શ્રદ્ધા એવાં હોવાથી તેનો હાવાર્થ અને વિવરણ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા નથી જ.

આયોનિઃ ઇન્દ્ર-આરસા મંત્રમાં સર્વ વિન્દ્યુકત કેતુવં વર્ણન છે. આ વર્ણન જેવાથી આયોનિઃ પ્વજ સ્વયં વિન્દ્યુકત હતો એ વાત ૨૫૯ થાય છે.

હુન્દુભીની ઘોષ

કાંડ ૫, સૂક્ત ૨૧

(ઋષિઃ- ઋક્ષા । દેવતા- વાન્સસ્ત્રી ડુંદુભિઃ)

વિહંદયં વૈમનસ્યં વદામિત્રેષુ હુન્દુમે ।

વિદ્વેષં કરમશં મયમિત્રેષુ નિ દૈધ્મસ્યંવૈનાન્દુન્દુમે જહિ

॥ ૧ ॥

ઉદ્વેષમાના મનસા ચક્ષુણ હૃદયેન ચ ।

ધાવન્તુ વિભ્યતોઽમિત્રાઃ પ્રજાસેનાજ્યં હુતે

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે (હુન્દુમે) ડોક ! તું (અમિત્રેષુ વિહંદયં વૈમનસ્યં વદ) શત્રુઓમાં હૃદયની વ્યાકુળતા અને મનની ઉદાસીનતા કરી દે, (વિદ્વેષં કરમશં મયં અમિત્રેષુ નિદૈધ્મસિ) દેવ, અદેખાઇ, ઝગડા, બધ, સર્વ શત્રુઓમાં ભૂડી દે. હે હુન્દુભી ! (પનાન્તુ અવજહિ) તેમને કાઢી નાખ. (૧)

(આજ્યે હુતે) ધીની આહુતિ આપે એટલા થોડા સમયમાં (અમિત્રાઃ પ્રજાસેન) શત્રુઓ ગભરાટથી (મનસા, ચક્ષુણ, હૃદયેન ચ વિભ્યતઃ) મન, આંખ અને હૃદયથી ડરતાં ડરતાં (ધાવન્તુ) ભાગી જાય, નાસી જાય. (૨)

વાનસ્પત્યા સંમૃત હસ્તિયામિર્વિશ્વગોઽયઃ ।

પ્રજાસમગ્રિત્રેભ્યો વ્રદાજ્યેનામિધારિતઃ

॥ ૩ ॥

યથા મૃગાઃ સંવિજન્ત આરण्याઃ પુરુષાદર્ષિ ।

एवा त्वं दुन्दुभेऽमित्रान्नामि क्रन्वु प्र त्रासयार्थो चित्तानि मोहय

॥ ૪ ॥

यथा वृकादजावयो धावन्ति बहु बिभ्र्यतीः ।

एवा त्वं दुन्दुभेऽमित्रान्नामि क्रन्वु प्र त्रासयार्थो चित्तानि मोहय

॥ ૫ ॥

यथा श्येनात्પત્ત્રિણઃ સંવિજન્તે અહર્દિવિ સિંહસ્ય સ્તનથોર્યથા ।

एवा त्वं दुन्दुभेऽमित्रान्नामि क्रन्वु प्र त्रासयार्थो चित्तानि मोहय

॥ ૬ ॥

પરામિત્રાન્દુન્દુભિનાં હરિણસ્યાજિનેન ચ ।

सर्वे देवा अतिव्रसन्त्ये संग्रामस्येति

॥ ૭ ॥

વૈરિન્દ્રઃ પ્રક્રીઢંતે પદ્મોપૈશ્છાપયાં સહ ।

सैर्मित्रास्त्रसन्तु नोऽभी ये यन्मर्वनीकुशः

॥ ૮ ॥

જ્યાઘોપા દુન્દુભયોઽમિ કોશન્તુ યા વિશઃ ।

सेनाः पराजिता यतीर्मित्राणामनीकुशः

॥ ૯ ॥

અર્થ— (વાનસ્પત્યાઃ હસ્તિયામિઃ સંમૃતઃ) વનસ્પતિમાંથી અર્થાત્ લાકડામાંથી ઉત્પન્ન થએલ ઢાલ જેના પર ચામડાની દોરીઓ બાધેલી છે, (વિશ્વ-ગો-ઽયઃ) સર્વ પ્રકારની ભૂમિનો રક્ષક અને (આજ્યેન અમિધારિતઃ) ધૃતથી સંશિલ તું (અમિત્રેભ્યઃ પ્રજાતં વદ) શત્રુઓને માટે ડહાળી ઘોષણા કર. (૩)

(યથા આરण्याઃ મૃગાઃ પુરુષાત્ અધિ સંવિજન્તે) જે રીતે વનનાં મૃગ પશુ મનુષ્યોથી ડરીને નાસી ભય છે, (एवा त्वं अमित्रान्नामि क्रन्वु) તે પ્રમાણે તું શત્રુઓ પર ગર્જના કર. (પ્રજાસય) તેમને ડરાવી દે અને (અથો ચિત્તાનિ મોહય) તેમનાં ચિત્તોને મોહિત કર. (૪)

(યથા વૃકાદવયઃ વૃકાત્ बहु बिभ्र्यतीः धावन्ति) જે પ્રમાણે વૃકાં બકરાં વઢધી ડરીને નાસી ભય થાય અને (यथा स्तनयोः सिंहस्य अहर्दिवि) જે રીતે ગર્જના કરનારા સિંહથી તેઓ પ્રતિહિન હરે છે તે પ્રમાણે છે દુન્દુભિ । તું શત્રુઓ પર ગર્જના કર, તેમને ડરાવી દે, અને તેમનાં ચિત્તોને મોહિત કર. (૫-૬)

(ये संग्रामस्य ईशते) જે યુદ્ધના સ્વામી હોય છે તેઓ (सर्वे देवाः) બધા દેવો (हरिणस्य अमित्रेण दुन्दुभिना च) હરણના ચામડામાંથી બનાવેલા નગારાથી જ (अमित्रान् परा अतिव्रसन्) બધા શત્રુઓને ઘણા જ ડરાવી દે છે. (૭)

(इन्द्रः ये पद-घोषैः) ઇન્દ્ર જે પગલાંના પડઘાઓથી અને (छापया सह) છાપાડપ સેનાની સાથે (प्रकीडते) યુદ્ધની કીડ કરે છે, (ते नः मयोः मित्राः जसन्तु) તેનાથી અમારા એ શત્રુઓને ત્રાસ થાય કે જે શત્રુઓ (ये अनीकुशः यन्ति) સેનાની હરોળો સાથે હુમલો કરે છે. (૮)

(ज्या-घोषाः दुन्दुभयः) ધનુષ્યની દોરીના ટંકારની સાથે ઢાલ (याः विशाः अमि क्रोशन्तु) જે હિંદાઓ છે તેઓમાં અષાઞ પ્રસારે જેથી (અમિત્રાણાં અનોકુશઃ પરાજિતાઃ યતી) શત્રુઓની સંઘટિન અનેલી છતાં પરાજીત થએલી સેના નાસી ભય. (૯)

આદિત્ય ચક્ષુરા વૃક્ષ મરીચયોડનુ ધાવત ।

પ્રત્સદ્ગિનીરા સંજન્તુ વિગંતે વાહુવીર્યે

॥ ૧૦ ॥

યૂયમગ્રા મંરુતઃ પૃથિમાતર દન્દ્રેણ યુજા પ્ર મૃંણીત શર્ચૂન્ ।

સોમો રાજા વરુણો રાજા મહાવૈવ હ્રત મૃત્યુર્નિઃ

॥ ૧૧ ॥

પ્રતા વૈવસેનાઃ સૂર્યકેતવઃ સર્વેતસઃ । અમિત્રાંજો જયન્તુ સ્વાહા

॥ ૧૨ ॥

અર્થ— દે (આદિત્ય) સૂર્ય ! (ચક્ષુઃ આદત્સ્વ) શત્રુની દષ્ટિ દૂરી લે. (મરીચયા અનુધાવત) પ્રકાશના કિરણો અમારી અતુદ્રૂણતા પ્રભાણે ઢોડે, (વાહુવીર્યે વિગંતે) બાહુ વીર્ય (બાહુનું બળ) બોધું થવાથી (પત્ સદ્ગિનીઃ આ સજન્તુ) પત્નને બાંધવાની રસતીથી શત્રુઓના પત્ન બાંધવામાં આવે. (૧૦)

(પ્રથિ-માતરઃ યુગ્રાઃ મંરુતઃ) દે ભૂમિને માતા માનનારા, શૂર મરવાને માટે સિદ્ધ થએલા વીરો ! (દન્દ્રેણ યુજા વામૂન્ પ્રમૃંણીત) ઇન્દ્ર અર્થાત્ શૂર મેનાપતિની સાથે રહીને શત્રુઓને મારી નાખે. સોમ, વરુણ, મહાદેવ, મૃત્યુ, અને ઇન્દ્ર એ સર્વ શૂરવીરોને સહાય કરનારા હોય છે. (૧૧)

(પ્રતા વૈવસેનાઃ સૂર્ય-કેતવઃ) સૂર્યનો દ્વજ લઇને આવનારી આ દિવ્ય સેનાઓ (સર્વેતસઃ) ઉત્તમ બિન્દાથી યુક્ત બનીને (નઃ અમિત્રાન્ જયન્તુ) અમારા શત્રુઓનો પરાજય કરે. વિજયને માટે અમારું (સ્વ-આ-હા) આત્મસમર્પણ થાઓ. (૧૨)

નગારાં

આ બંને સૂકતો નગારાનું વર્ણન કરે છે. આ વર્ણન સ્પષ્ટ અને સરળ રીતે સમજી શકાય એવાં હોવાથી તેનો જાવાર્થ અને વિવરણ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા નથી જ.

આયોનિઃ દ્યુજ-આરમા મત્રાં સૂર્ય ચિન્દ્રયુક્ત કેવુન્ વર્ણન છે. આ વર્ણન એવાથી આયોનિઃ દ્યુજ સૂર્ય ચિન્દ્રયુક્ત હોતો એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે.

રાજની સ્થિતતા

કાંડ ૬, સૂકત ૮૭

(ઋષિ - અથર્વા । દેવતા - યુવા)

આ ત્વાહાર્પમન્તરેમૂર્ધ્વસ્તિષ્ઠાવિચાચલત ।

વિશંસ્ત્વા સર્વા વાન્ઞન્તુ મા ત્વદ્વાપ્તમાર્ષિં ઘ્રશત

॥ ૧ ॥

અર્થ— (ત્વા આહાર્પ) તને અહીં રાજગાદી પર લઈ આવું છું. (અન્તઃ મૂઃ) અમારામાં બધામાં ૧૧વીને યેસ. (યુવાઃ અવિચાચલત સ્તિષ્ઠ) સ્થિર અને અવિચળ બનીને અહીં રહે. (સર્વાઃ વિશઃ ત્વા ાચ્છન્તુ) સર્વ પ્રજાજનો તને યાહે. (રાટ્ ત્વત મા અધિઘ્રશત) રાટ્ તારાથી ઘ્રષ્ટ ન થાય. (૧)

જાવાર્થ— તે રાજન ! તને અહીં સર્વ લોકોએ ચૂંટીને આ રાજગાદી પર લાવ્યા છીએ. હવે આ રાજસભામાં ૧૧ માણસે સ્થિર બનીને અહીં રાખે કર. એ અવળા બહી દે. સર્વ દિશાઓમાં રહેનારા તારા પ્રજાજનો તારા વિષયમાં સતોષ પાડે. તારાથી આ રાજ્યની અગતિ ન થાય ! (૧)

इहैवैधि मापं चोष्ठाः पर्वत इवाविचाचलत् ।

इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठेह राष्ट्रमु धारय

॥ २ ॥

इन्द्र एतमदाधरत् ध्रुवं ध्रुवेण हविषा ।

तस्मै सोमो अर्धि ब्रवतुयं च ब्रह्माणस्पतिः ।

॥ ૩ ॥

અર્થ— (इह एव एधि) અહીં આપ. (मा उपचयोष्ठाः) કહી નીચે પડ નહિ (पर्वतः इव) સવિચાચલત્) પર્વતની જેમ અવિચળ અને (इन्द्रः इव ध्रुवः) ઇન્દ્રની જેમ સ્થિર થઇને (इह तिष्ठ) અહીં રહે અને (राष्ट्रं उ धारय) રાષ્ટ્રનું પાલન કર. (૨)

(इन्द्रः ध्रुवेण हविषा) ઇન્દ્ર સ્થિર સમર્પણથી (एतं ध्रुवं अदाधरत्) તેને સ્થિર રૂપથી ધારણ કરે છે. (तस्मै सोमः) તેને સોમ દેવતાએ અને (अयं च ब्रह्माणस्पतिः) આ રાજાના સ્વામીએ (અધિવ્રવત) ઉપદેશ આપેલ. (૩)

ભાવ—આ રાજ્યપર સ્થિર રહે. અહીંથી નીચે પડી ન જાય સ્થિર બનને અર્ધાનુ કાપે કર તારા સ્થાનપરથી પદચ્યુત ન થાય, અને રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર કર. (૨)

ઇન્દ્રે પણ આત્મસમર્પણથી સ્થિર રાજ્યને પ્રાપ્ત કર્યું હતું અને તેને રાજાની બ્રહ્મરૂપતિએ ઉત્તમ ઉપદેશ આપ્યો હતો તે પ્રમાણે હું પણ આત્મસમર્પણથી સ્થિર બની આ રાજ્યનું રાસન કર અને અર્ધાના જ્ઞાની થોડો જે પ્રમાણે સત્તાદ આપે તે પ્રમાણે આ રાષ્ટ્રનું રાસન કર. (૩)

રાજાની સ્થિરતા

રાજા રાજ્યગદીપર સ્થિર થી રીતે ઘટ શકે છે તે વાતનો ઉપદેશ અત્યુત્તમ રીતે આ સૂક્તમાં આપેલ છે. (૧) રાજા સર્વ પ્રજાજનો દ્વારા ચૂંટાવેા જોઇએ (૨) રાજાએ એવી રીતે રાજ્યશાસન ચલાવવું જોઇએ કે જેથી સર્વ લોકો પ્રસન્ન થાય અને ઉત્તતિ પ્રાપ્ત કરે. (૩) રાજામાં ચચાઈ જતી હોવી ન જોઇએ. (૪) પ્રજાના અનને આકર્ષિત કરનારો રાજા હોવો જોઇએ (૫) તેના રાજ્ય શાસનથી રાષ્ટ્રની અવનતિ ન થાય (૬) રાજા રાષ્ટ્રના વિદ્વાનોની સંમતિથી રાજ્ય શાસન ચલાવે. આ પ્રમાણે રાજા પોનાનો બ્યક્તાર ચલાવશે તે રાજગાદીપર સ્થિર રહી શકશે. નહિતો તેને રાજગાદીપરથી ઉઘાડી મૂકવામાં આવશે. આ ઉપદેશથી એ પણ જાણી શકાય છે કે કયા કુશલો રાજામાં હોય તેો રાજા રાષ્ટ્રમાંથી બહુ યદ જાય જુઓ—

(૧) પ્રજાની અનુમતિ વગર જે રાજગાદીપર બેસે છે. (૨) જે પ્રજાની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી શકે નથી. (૩) જે ચચાઈ જતો હોય છે (૪) જેનું પ્રજા અહિન ચાહે છે (૫) જેના રાજ્ય શાસનથી રાષ્ટ્રની અધોગતિ થાય છે. (૬) જે રાજ્યના વિદ્વાનોની સમતિ વિરૂદ્ધ રાજ્ય શાસન ચલાવે છે આ પ્રમાણે જે રાજ્ય ચલાવે છે તે રાજા રાજ્યથી વંચિત થાય તેનું રાજ્ય નાશ પામે છે.

પ્રત્યેક પ્રજાજન અને પ્રત્યેક રાજા આ સૂક્તનો વિચાર કરે. આ સૂક્તના મનનથી પ્રજાને પણ જાણ્યું થશે કે કયો રાજા ઉત્તમ છે અને કયો રાજા અધમ છે કોને રાજગાદીપર સ્થિર રાખવો જોઇએ અને કોને ઉઘાડી મૂકવો જોઇએ રાજાને પણ જાણ્યું થશે કે કઈ રીતે રાજ્યની સ્થિરતા થશે અને કયા કારણોને લીધે રાજ્યની પડતી થશે રાજા અને પ્રજા બન્નેને આ સૂક્તથી ઉત્તમ જોશ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

શૂરવીર

કાંડ ૭, સૂક્રત ૬૪

(શ્રવિઃ-માર્ગચઃ ક્ષયપાઃ । દેવતા-અગ્નિ)

અયમગ્નિઃ સત્પતિર્વૃન્દ્રવૃષ્ણો રથીર્ય પ્રતીનંજયત્પુરોહિતઃ ।

નામા પૃથિવ્યાં નિહિતો વવિંદ્યતદધસ્પદં કૃણુતાં ચે પૃતન્યવઃ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (અયં અગ્નિઃ) આ અગ્નિ જેવો તેજસ્વી પુરુષ (સત્પતિઃ વૃન્દ્રવૃષ્ણઃ) સત્જનનોને પાલક મહા બળવાન (પુરઃ-હિતઃ) સર્વનો અચ્છાદી (રથી હવ પત્નીનું અજયત્) મહારથી જેવી રીતે પાલન સેવિકોને છત્રે છે તેવી રીતે છત્રે છે. (પૃથિવ્યાં નામા નિહિતઃ) ભૂમિ પર કેન્દ્રમાં વાગેલ છે. (વવિન્દ્યત્) તે પ્રકાશે છે, તે (ચે પૃતન્યવઃ અધસ્પદં કૃણુતાં) જે સેના લઈને અડાઈ કરે છે તેને પગની નીચે દબાવી દે. (૧)

આવાર્થ— આ તેજસ્વી પુરુષ સત્જનનોનું પાલન કરે બળવાન બને, જનેનો અચ્છાદી બને, શત્રુઓને પરાભવ કરે, મહારથી બને, પુરવીના કેન્દ્ર સ્થાનપર આડક થાય, તેજથી પ્રકાશિત થાય, અને સૈન્ય લઈને અડાઈ કરનારાઓને પગ નીચે દબાવી દે. (૧)

અનુપ્થ આ પ્રમાણે પોતાના શુભ કર્મ પ્રકાશિત કરે અને પોતાના શત્રુના કેન્દ્રમાં વિરાજમાન રહે

વીર પુરુષ

કાંડ ૩, સૂક્રત ૬

(શ્રવિઃ-બળદ્વાનં પુરુષ । દેવતા-કનસ્વત્ત્રીવત્સા)

પુમાન્પુંસઃ પરિજાતોઽશ્વતથઃ સ્તદિરાદર્થિ ।

સ હન્તુ શત્રૂન્નામકાન્યાનહં દ્વેષ્મિ ચે ચ મામ્

॥ ૧ ॥

તાન્શત્થ નિઃ કૃણીહિ શત્રૂન્વૈવાપદોધતઃ ।

હન્વેણ શૂઞ્નપ્રા મેદી મિત્રેણ વરુણેન ચ

॥ ૨ ॥

અર્થ— જેવી રીતે (સ્તદિરાત્ અગ્નિ અશ્વતથઃ) ખાખરાના વૃક્ષની ઉપર અશ્વતથ વૃક્ષ હોય છે તેવી રીતે (પુંસઃ પુમાન્ પરિજાતઃ) વીર પુરુષથી જ વીર પુરુષ ઉત્પન્ન થાય છે (સઃ મામકાન્ શત્રુન્) તે આરા શત્રુઓનો વધ કરે. (ચાન્ અહં દ્વેષ્મિ, ચે ચ મામ્) જેઓના હું દેશ કરું છું અને જેઓ તે દેશ કરે ॥ (૧) હું (અશ્વ-તથ) અશ્વની જેમ બળવાન વીર ! (તાન્ વૈવાપદોધતઃ શત્રુન્) તે વિવિધ ભાષા નાખનારા દ્રોહી શત્રુઓને (નિઃ કૃણીહિ) મારી નાખ અને (શૂઞ્નપ્રા હન્વેણ મિત્રેણ વરુણેન

આવાર્થ— ખાખરાના વૃક્ષપર અશ્વતથ વૃક્ષ ઉગે છે અને તેનાપર જ ચઢીને વધે છે, તે પ્રમાણે વીરપુરુષથી જ વીર નો ઉત્પન્ન થાય છે, અને વીરોની સાથે તે આગળ વધે છે, આવા વીરો અમારા દુરમનોને હમાવી દે (૧) હું વીર !

યથાશ્વત્થ નિરમ્બોડન્તર્મહત્પર્ણવે ।

एवा तान्सर्वान्निर्मङ्गलि यानहं द्वेष्मि ये च माम्

॥ ૩ ॥

યઃ સહમાનશ્ચરાસિ સાસહાન ઇવ ક્ષપ્મઃ ।

तेनाश्वत्थ त्वया वयं सपत्नान्तसहिषीमहि

॥ ૪ ॥

સિનાત્વેનાશ્નિકંતિર્મૃત્યોઃ પાઙ્ગૌસ્મોક્ચૈઃ ।

अश्वत्थ शत्रून्मामकान्ययानहं द्वेष्मि ये च माम्

॥ ૫ ॥

યથાશ્વત્થ વાનસ્પત્યાનારોહન્કૃણુપેડધરાન્ ।

एवा मे शत्रोर्मूर्धानं त्रिष्वग्निमन्त्रि सहस्व च

॥ ૬ ॥

તેડધરાશ્ચઃ પ્ર પૃથક્તાં છિન્ના નૌરિંધુ વન્ધનાત્ ।

न वैवाद्यप्रणुत्तानां पुनरस्ति निर्वर्तनम्

॥ ૭ ॥

પ્રૈળાશ્ચુવે મનસા પ્ર ચિત્તેનોત્ત વહાળા ।

प्रैणान्वुक्षस्य शाखयाश्वत्थस्य नुदामहे

॥ ૮ ॥

ચ મેરી) વૃત્તનો નાશ કરનાર ઇન્દ્ર, મિત્ર અને વરુણથી મિત્રતા કર. (૨) હે અશ્વત્થ ! (યથા મહતિ અર્ણવે નિરમ્બઃ) જેવી રીતે મહાસયુદ્ધમાં તું ભેદન કરે છે, (એવ) તે પ્રભાણે (તાન્ સર્વાન્ નિર્મઙ્ગલિ) તે સર્વને છિન્ન બિન્ન કરી દે (યાન્ અહ દ્વેષ્મિ યે ચ માં) જેમને હું દેવ કહું છું અને જેઓ મારાં દેવ કરે છે. (૩) હે અશ્વત્થ ! (યઃ સહમાનઃ સાસહાનઃ) તું જે શત્રુઓને દળાવનારો બળવાન (ક્ષપ્મઃ ઇવ) બળદની જેમ બળવાન બનીને (ચરાસિ) વિચરે છે, (તેન ત્વયા વયં સપત્નાન્ સહિષીમહિ) તેણે તું તારી સાથે અથે શત્રુઓને પરાભૂત કરીશું. (૪) હે અશ્વત્થ ! (નિક્રંતિઃ મૃત્યોઃ અમોક્ચૈઃ પાઙ્ગૌઃ) જનાન્ મામકાન્ શત્રૂન્ સિનાતુ) આપણે, અત્યુના ન તુદનારા પાણીથી તે મારા શત્રુઓને બાંધી દે જેમને હું દેવ કહું છું અને જેઓ મારાં દેવ કરે છે. (૫) હે અશ્વત્થ ! (યથા આરોહન્ વાનસ્પત્યાન્ અધરાન્ કૃણુવે) જેવી રીતે તું ઉપર રહીને અન્ધ વૃક્ષોને નીચે કરે છે, (એવા) તે પ્રકારે (મે શત્રોઃ સૂર્ધાન્ ત્રિષ્વક્ નિમ્બિ) મારા શત્રુઓનાં માથા તોડી નાખ અને (સહસ્વ ચ) તેમને ભૂતી લે. (૬) (વન્ધનાત્ છિન્ના નૌઃ ક્ષત) બન્ધનથી છૂટી થએલી હોડીની જેમ (તે અધરાશ્ચઃ પ્રપૃથક્તાં) તેઓ અધોગતિને માર્ગે વહેતાં પડેલાં વાહવા બાધ. (વૈવાદ્ય-પ્રણુત્તાનાં પુનઃ નિર્વર્તન વ અસ્તિ) વિશેષ પ્રકારની બાધા કરનારાઓ દ્વરીથી બાધા ફરતા નથી. (૭) (એનાન્ મનસા પ્રવુદે) આ શત્રુઓને હું મનમાંથી હઠાવી દઉં છું. (ચિત્તેન ઉત્ત મલળા પ્ર) હું ચિત્તથી અને જાનથી હઠાવું છું. (અશ્વત્થસ્ય વૃક્ષસ્ય શાખયા) અશ્વત્થ વૃક્ષની ડાળીઓ પરથી (એનાન્ પ્ર નુદામહે) તેમને અથે હઠાવી દઇએ છીએ. (૮)

ઈ શત્રુ નાશ કરનારા વીરોની સાથે મળીને વિશેષ બાધા કરનારા શત્રુઓને મારી નાખ (૨) હે શત્રુ ! જે પ્રકારે નોકાથી મહાસયુદ્ધને જેને પાર ભય સમય છે તેવી રીતે હું તે સર્વ શત્રુઓને ભેદન કરીને પાર થઈ જા. (૩) હે બળવાન ! હું અશ્વિ દોષ ને, શત્રુઓને દળાવીને મર્ત્ય સંચાર કરે છે, જેમ તારી સહાયતાથી અથે અમારા સર્વ શત્રુઓને પરાભૂત કરી દેશો છીએ (૪) હે શક્તિમાન ! મારા હૃદયને આપણે એના પાણીથી બંધાયેલ અવ અર્ધાન્ તેઓ આપણે એના આત્મિક રૂપે છીએ (૫) જેવી રીતે પીપલાનું વૃક્ષ બીજ વૃદ્ધિપર જાય છે અને તેમને નીચે દળાવી દે છે તેવી રીતે વીરયુદ્ધે મારા શત્રુઓને નીચે દળાવી દે અને તેમના માથાં તોડી નાખે (૬) વિશેષ બાધા કરનારા શત્રુ અનોખાને પ્રાપ્ત થાય અને વડુ અને વધુ નીચે પડતા નથી આ પમાણે એક વાર નીચે પડેલા કરી પડુ ફરી વખત ઉપર ઉભા થતા નથી (૭) એમથી, ચિન્તી અને મારા માનથી હું શત્રુઓને ફર કહું છું. (૮)

વીર-પુરુષ

અર્થતથની અન્યોક્તિ

આ સકલ અર્થતથની અન્યોક્તિમાં છે અન્યોક્તિ
અસ કાર પાઠક સારી રીતે જાણે છે એકનો પ્રત્યક્ષ ઉદ્દેશ્ય
કરીને ખીખની નાનપમાં કહેતું તેનું નામ અન્યોક્તિ છે એ
પ્રમાણે અહીં અર્થતથજ્ઞનું વર્ણન કરતાં કરતાં વીરપુરુષનું
વર્ણન કર્યું છે એથી એને અર્થતથ અન્યોક્તિ કહી શકાય

“ અર્થતથ ” શબ્દના અર્થ પશુ યાપ છે- (૧)
પીપળાનું ઝાડ, (અશ્વ-શ્વ) અર્થતથ જેમ ખીખની
ખનીને રહેનારો વીર, (૩) (અશ્વ-શ્વ) એ આવાની
કાલ સુધી ટકશે કે કેમ તે નિર્ણય પૂરક કહી શકાય નહિ
એટલેકે નમર, (૪) સ્વર્, (૫) અર્થતથ નક્ષત્ર, આ
પ્રમાણે આ શબ્દના અનેક અર્થ યાપ છે અહીં પહેલા બે
અર્થ લેવાના છે

અર્થતથ અથવા પીપળાનું ઝાડ ખીખ ઝાડપર ઉમેર્યું
જણાય છે “ યથા અશ્વત્થ ધાનશ્વત્થાન્ ઝારોદિન્
અથરાન્ કૃણુયે ” (મં ૬) “ આ દિશાએ કાંબળી દરિયા
આ અસ કાર આમ થઈ શકે કે આ અર્થતથજ્ઞ મહો મોરો
વીર છે જે અન્ય જ્ઞાને પોતાના પતનથી દુઃખી કે છે અને
અન્ય જ્ઞાનો માથાપર પોતાના પત રાખીને ઉભો થઈ જાય
છે જેવી રીતે વીરપુરુષ અન્યોક્તિ માથાએ પોતાના પત
નીચે રાખીને ઉભો રહે છે તે પ્રમાણે માનો પીપળાનું આ
કૃત્ય છે, આમ અર્થતથ જ્ઞાની અન્યોક્તિથી આ સકલમાં
શરપુરુષનું વર્ણન કર્યું છે પાઠક આ દૃષ્ટિથી આ સકલ વાંચે.

અનુવંશિક સંસ્કાર

આ સકલના પહેલા જ મત્રમાં કહ્યું છે કે “ પુત્ર
પુમાન્ પરિજાતઃ ” વીર પુરુષથી જ વીર સત્તાન ઉત્પન્ન
થાય છે વીરના કુળમાં જ વીર ઉત્પન્ન થાય છે આનો
કહેશો અર્થ એવો નથી કે અન્ય કુળમાં વીર પુરુષો
ઉત્પન્ન થતા જ નથી પરંતુ અહીં વીર સત્તાન ઉત્પન્ન થવાને
મટે અનુવંશ વાર્તાવરણ કર્યાં રહેલું છે તેજ દર્શાવ્યું છે
નાનપણમાં જ વીરતાની વાતો શાંભવવાથી વીરતા સત્તાનો
વીરતાપુત્રન થય એ જ્ઞાન રાશાધિક છે, એજ અહીં
કહેવાનું તાત્પર્ય છે

આ વીર સંસ્કારના અન્યોક્તિને દર્શાવી કે એમ જ સર્વ
મત્રોમાં કહેલું છે અને મત્રોનો આ આશય સત્તા હોવાથી
તેનું અધિક રૂપરૂપ કરવાની કોષ આશયપણા નથી.

શત્રુઓનાં સંક્ષેપ

આ સકલમાં “ વં-રાષ ” (વિરોધ જાણ કરવી)
આ પશુ એક વેરી હોવાનું સંક્ષેપ કહેલું છે (મ ૨ ૪)
વૈયક્તિક, સામાજિક, ધાર્મિક, રાજકારણિક અનેક પ્રકાર
નાં શત્રુઓ હોય શકે છે અને આ તેનોમાં આ શત્રુ વિરોધ
પ્રકારની આગલો પશુ ઉભી કરે છે આ અનુભવ પાકેને
પશુ છે, આ સર્વ શત્રુઓ દૂર કરવા જેમણે અને જનતાનું
સુખ વધારવું જેમણે આ આ સકલના ઉપદેશનો સાર છે
શત્રુઓને દૂર કરવાનો ઉપાય આ પ્રમાણે છે—

મનસા, ચિત્તેન ઉત્ત પ્રજ્ઞા પન્નાન્ પ્રજ્ઞે (મ ૮)

“ મન, ચિત્ત અને જ્ઞાનથી શત્રુઓને દૂર કરવાના ઉપાય
રિચારવા જેમણે ” અને એ ઉપાનું મનન કરવું જેમણે
જનથી શત્રુતાશરૂં મનન કરવું જેમણે, ચિત્તથી આ વાર્તાનું
ચિત્ત કરવું જેમણે અને પોતાનું જ્ઞાન વધારીને તે જ્ઞાનથી
જેવી પોષના કરવી જેમણે કે જેથી શત્રુઓને જાણીમાં નાશ
થઈ જાય તાત્પર્ય દરેક પ્રકારની યુક્તિપ્રયુક્તિથી શત્રુઓને
દૂર કરવા જેમણે

તેમને નીચે પાડવાના માર્ગ

એ લોકો વિરોધ કરેલો ઉભી કરે છે, જેઓ જનતાને
સુખાવે છે, જેઓ લોકોને ઉપદેશ કરે છે તેઓ પોતાના
કર્તવ્યથી જ નીચે પડે છે પોતાનાં જ્ઞાન કૃત્યોને લીધે
તેઓ પોતે જ અપોષિતાના માર્ગે નીચે પડે છે આ વિષય
માં સાતમાં ગરુડ કથન દરેક મનુષ્ય માટે મનન કરવા યોગ્ય છે.

વન્ધનાન્ શિશ્વાન્ જી રથ, ને અથરાન્ પ્રજ્ઞવતાન્ ।
વિવાચ પ્રજ્ઞાના પુત્રા નિવર્તન નાસ્તિ ॥ (મ ૭)

“ જનવથી નોકા જેવી રીતે મુકત થાય છે અને પાણીના
પ્રાણમાં વધી જાય છે, તે રીતે જનતાને રિષે કષ્ટ આપનાર
કુટ લોકો અપોષિતાના માર્ગે નીચે પડતા જાય છે તેમના
ઉભા થવાની કોષ આશા હોતી નથી કુટ લોકો જનતાને

અચ્ચુર્મા નાખે છે અને તેને લીધે પતન પામે છે તેઓ કહી ઉભે આવી શકતા નથી ”

આ મત્રે પાદકોને સાવધાન કર્યા છે કે તેઓ પોતાના આરિઅનુ અવલોકન કરે અને વિચારે કે આપણા તરફથી તો કોઈને કંઈ થતું નથીને ? કારણ કે જેઓ બીજાને કંઈ પહેંચારે છે તેમની ઉત્તરિની કોઈ આશા હોતી નથી એક મોક્ષ બીજા માણસને સતાવે, એક જાત બીજા જાતને સતાવે, એક રાષ્ટ્ર બીજા રાષ્ટ્રને સતાવે તો તે સતાવનારા અન્ય રીતે પતન પામે જ છે અને પછી તે પતનમાંથી તેના ઉદ્ધારની કોઈ આશા હોતી નથી જે રાષ્ટ્ર બીજા દેશને શુભામીમાં રાખે છે તે આજ અમાણે પતનને પામે છે. સામાજિકતા ગર્વથી પણ આ પ્રકારનું પતન થાય છે. કોઈને દબાવ્યું પૂર્વક એક સ્થળમાં પૂરી રાખવા હોય તો તે કોઈના વ્યક્તિ તો ત્યાં દબાઈ રહે જ છે પરંતુ તેને કોઈના પાદને પણ તેજ જગ્યામાં ઓંધાઈ રહેતું પડે છે આ પ્રમાણે બીજા વ્યક્તિ પાદકોના લક્ષમાં આવશે જ. તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે કોઈ પણ એક જાતિ બીજા જાતિ પર અત્યાચાર કરે છે ત્યારે તેનું પતન થાય છે અને અધીગતિને

માર્ગે જતી જ જાય છે, અને જ્યાં સુધી તે પોતાના અત્યાચાર બંધ કરતી નથી ત્યાં સુધી તેના ઉદ્ધારનો કોઈ માર્ગ હોઈ શકતો નથી. આજ બીજાને કોઈ પણ બીજા પર અત્યાચાર ન કરે બીજા પર અત્યાચાર ન કરવાથી જ ઉત્તરિનો માર્ગ ખુલી શકે છે

વિજયની તૈયારી

આ સંકતમાં “ સહમાન, સાસહાન ” (મં. ૪) આ બે શબ્દો છે બીજે સ્થળે “ સહમાન, અસહ ” આ શબ્દો છે. જે વિજયની તૈયારી સૂચક છે—

૧ સહમાન—શત્રુઓના હુમલો થયા છતાં જે પોતાનું સ્થાન છોડતો નથી.

૨ અસહ, સાસહાન—તેના હુમલા શત્રુઓ પર થવાથી શત્રુ તેની સામે ટકી શકતો નથી.

વિજય પ્રાપ્ત કરવા હોય તો આવી તૈયારીઓ કરવી જોઈએ ત્યારે જ વિજય થશે.

પાદક આ સંકતને આ દૃષ્ટિથી વિચાર કરે. અને શત્રુઓને દૂર નસાડી મૂકવા માટે યોગ્ય જોષ પ્રાપ્ત કરે

અર્થવેદનો મુખોધ અનુવાદ

માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસનના

સુભાષિતો

અર્થવ. ૧૨૧૨

૧ સ્તવ્યં વૃદ્ધઃ પ્રાતેં હમં લીક્ષા તપોઃ પ્રશ્ન યજઃ
પૃથિવીં ધારયન્તિ । (મ. ૧)- સત્ય, બુદ્ધિભાવ, સર-
ળતા, ઉમતા, દક્ષતા, તપ, કષ્ટ સહન કરવાની શક્તિ, યાગ
અને યજ્ઞ એ ગુણ માતૃભૂમિનું ધારણ કરે છે. (યજ્ઞ સભ્યનો
નો સત્કાર કરવો, અહર અહરનું સમ્મન, અને નિર્નયોને
દાન આપવું એનું નામ યજ્ઞ છે)

૧ સ્તમોઃ ભૂતસ્ય મન્યસ્ય પત્નીઃ હર્ષ લોકં પૃથિવી
ન જ્ઞાતુઃ । (મ. ૧)- તે માતૃભૂમિ અમારા ભૂતકાળની
તથા ભવિષ્ય કાળની સર્વ પરિસ્થિતિનું સ રક્ષણ કરનારી છે
વે નિશ્ચૂત કાયકોત્ર અમને આપે

૧ જસલાધ ધવ્યતોઃ માનવાનાં વસ્ય ઉદ્ભવ પ્રથત
સમંયદુઃ । (મ. ૨)- જે અમારી માતૃભૂમિમાં રહેનારાં
માનવો વચ્ચે ઉચ્ચતા અને નીચતા મણી છે છતાં પણ
સાથે સાથે સમતા પણ પ્રગળ છે

૪ પૃથિવીં ન પ્રથતાં રાધવતા નઃ । (૧)- અમારી
માતૃભૂમિ અમારે યશ સારી રીતે ફેલાવે

૫ યસ્મિં ભગ્ન કૃષ્ય સંયમુદુઃ । (૩-૪)- અમારી
માતૃભૂમિમાં ખેતુતો પ્રુષ્ઠ અગ્ર સમટનાથી ઉત્પન્ન કરે છે.

૬ સા નો ભૂમિઃ પૂર્વપથે દધાતુઃ । (૩)- તે અમારી
માતૃભૂમિ અમને અપૂર્વ જ્ઞાનપાન આપે

૭ સા નો ભૂમિઃ મોલ્વવણે દધાતુઃ । (૪)- તે
અમારી માતૃભૂમિ અમને આયોમા તથા અગ્રમાં ધારણ કરે.

૮ યસ્મિં પૂર્વે પૂર્વજનાં વિચકિરે । (૫)- જે માતૃ-
ભૂમિમાં અમારા પ્રાચીન પૂર્વજો નિશ્ચય પરાક્રમ કરતા રહે

૯ યસ્મિં દેવા મહુરાનમ્યર્ષતયમ્ । (૫)- જે
માતૃભૂમિમાં દેવોએ અસુરોનો પરાભવ કરીને તેમને નસાવી
દીધા

૧૦ યામમશ્વાનાં વાસતશ્ચ વિષ્ટા મર્ગં યર્ચઃ પૃથિવી
નો દધાતુઃ । (૫)- અમારી માતૃભૂમિ આપો, ધોડાઓ
અને કામડાને રહેવા માટે રચાત આપે છે તે અમને ભાગ્ય
અને તેજ આપે

૧૧ વિશ્વેમરાં વસુધાનીં પ્રતિષ્ઠા દિરણ્યવક્ષા
જગતો નિવેશનીં પ્રવિણે નો દધાતુઃ । (૧) સર્વનું
ભરણ પોષણ કરનારી, ધનની ખાણ જેવી સર્વને આધાર
આપનારી, સોનાને પોતામાં સંગ્રહિત કરનારી, હાલ આવ
કરનારા પ્રણીઓને આશ્ર આપનારી અમારી માતૃભૂમિ
અમને ધનમાં રાખે

૧૨ યાં રક્ષન્ત્યસ્વપ્નાં વિશ્વદામીં દેવા ભૂમિ
પૃથિવીંમમમાદમ્ સ્તા નાં મધુ મિયં દુર્હાં. મયો વસતુ
યર્ચસા । (૭)- આગ્રહ ન કરનારા દેવો તેમજ પ્રમાદ
ન કરતા અમારી માતૃભૂમિની રક્ષા કરે છે તે અમને પ્રિય
મધ આપે અને તેજથી અમને યુક્ત કરે

૧૩ યાં માયામિરન્વચરન્ મનોવિષઃ । (૮)- યાની
લોકો કુશળતાથી જે માતૃભૂમિની મેકા કરે છે.

૧૪ સા નો ભૂમિઃ તિર્થિં શલ રાષ્ટ્રે દધાતુત્તમે
(૮)- તે અમારી માતૃભૂમિ અમારા ઉત્તમ રાષ્ટ્રમાં તેજ
અને બળ ધારણ કરે

૧૫ યસ્મિં ગાવાઃ પરિચરાઃ સમાનો રહોરાજ્ઞે

અપ્રમાદં દશયન્તિ (૯)- માતૃભૂમિના સેવકો જલપ્રવાહો-
ની જેમ અપ્રેરાય બ્રમણ કરીને લોકોની સેવા કરી રહ્યા છે.

૧૬ સા નો ભૂમિઃ સૂરિધારા પયોદુદામયો વક્તુ
વર્ચસા (૯)- તે અમારી માતૃભૂમિ અમારે માટે દૂધની
અનેક ધારાઓ આપે અને અમને તેમથી સુકત બનાવે.

૧૭ યામગ્નિતાવમિમાતાં વિષ્ણુર્યસ્યાં વિચક્રમે,
સ્ત્રો યાં ચક્ર કાર્ત્ત્વેન ડનમિત્રાં શાચીપતિઃ । સા નો
સૂરિયંચુજતાં માતા પુત્રાય મે પયઃ (૧૦)- અગ્નિનો
દેવો જેને માપી લીધી, વિષ્ણુએ જેના પર ચરક્ર કર્યો,
શકિતશાળી ઇન્દ્રે જેને શત્રુરોધિત કરી એ અમારી માતૃભૂમિ
અમને તેના પુત્રોને માટે દૂધ આપે.

૧૮ ગિરયસ્તે પર્વતા હિમવન્તોડરણ્યં તે પૃથિયિ
સ્વોનમસ્તુ (૧૧)- હે માતૃભૂમિ ! તારા પર્વત,
હિમશિખર અને અરણ્યો અમને સુખ આપનારા થાઓ.

૧૯ વર્જીતોડહતો અશ્વતોડચ્ચણાં પૃથિધીમહમ્
(૧૧)- અજેય, જેને માર લાગ્યો નથી એવો, જેના પર
થા પડ્યા નથી એવો હું આ મારી માતૃભૂમિમાં અધ્યાક્ષ
બનીને રહું.

૨૦ યાસ્ત ડર્જસ્તન્વઃ સંયમુષુઃ તાસુ નો યોદ્ધિ,
અમિ નઃ પવસ્વ (૧૨)- તારા પર જે તેજસ્વી વીરો ઉત્પન્ન
થયા છે તેમનામાં અમને ધારણ કર અને અમારું રક્ષણ કર !

૨૧ માતા ભૂમિઃ પુત્રો અહં પૃથિધ્યાઃ (૧૨)- આ
મારી માતૃભૂમિ છે, અને હું આ માતૃભૂમિનો પુત્ર છું.

૨૨ સા નો ભૂમિર્યંધયદ્ યર્ચમાના (૧૩)- તે
અમારી માતૃભૂમિ વૃદ્ધ પામતી પામતી અમારું સંવર્ધન કરે.

૨૩ યો નોદેપત્ પૃથિયિ, યા પૃતમ્યાત્, યોડમિદા
સામનસા, યો વચ્ચેન, તે નો ભૂમિ રચય પૂર્વેકૃત્વરિ
(૧૪)- હે માતૃભૂમિ ! જે અમારો દેવ કરે છે, જે અમારા
પર લશ્કર મોકલે છે, જે મનથી અમને દાસ બનાવવા છાંછે
જે એ વધથી અમારો નાશ કરવા છાંછે છે, હે અપૂર્વ કાવ
કરનારબાળી માતૃભૂમિ ! તેમની નાશ કર.

૨૪ ત્વજ્જાતાસ્ત્વાયિ વચન્તિ મર્ત્યસ્ત્વિં વિમર્ષિ
દિપરસ્ત્વં ચતુષ્પદઃ (૧૫)- તારાથી જન્મેલા આ
માનવીઓ તારામાં જ મંચાર કરે છે. તું જ દિપાદ અને
ચતુષ્પાદને ધારણ કરે છે, તેમનું પોષણ કરે છે.

૪૭ [અર્થઃ અનુ. ભા. ૨]

૨૫ તવેમ પૃથિયિ પશ્ચમાનાવા વેમ્યો જ્યોતિરમૃતં
મહ્યેમ્યઃ ડચન્ત્સૂર્યો રદિમભિરાતનોતિ (૧૫)- તાર
જ આ પાંચ પ્રકારના માનવ છે, જેને માટે સૂર્યઉદયા
પશ્ચિમ પછી તેના કિરણોથી તેજ અને અમૃત આપે છે.

૨૬ તા નઃ પ્રજાઃ સં દુહતાં સમગ્રા વાચો મધુ
પૃથિયિ યોદ્ધિ મહામ્ (૧૬)- હે અમારી માતૃભૂમિ !
આ અમારી સર્વ પ્રજાઓ અંદર અંદર મળીને મધુરભાષણ
કરે અને મારી સાથે મધુ મધુર ભાષણ કરે.

૨૭ પૃથિયર્થો ધર્મણા ધૃતાં શિયાં સ્વોનામનુચરેમ
વિશ્વહા (૧૭)- ધર્મથી ધારણ યજેલી આ અમારી
માતૃભૂમિની સેવા અમે સદા સર્વદા કરીએ છીએ.

૨૮ મહાસ્ત્વેન્દ્રો રક્ષત્યપ્રમાદં (૧૮)- મહાન ઇન્દ્ર
પ્રભાદ કર્યા વગર તારું રક્ષણ કરે.

૨૯ સા નો ભૂમે પ્રરોચય (૧૮)- હે માતૃભૂમિ !
અમને તેજસ્વી બનાવ !

૩૦ મા નો દિક્ષિત કશ્ચન (૧૮) (૨૩-૨૪-૨૫)-
અમારો કોઇ દેવ ન કરે.

૩૧ પૃથિધ્યાલેલત્કઃ સિવર્થીમન્તં સંશિન્તં મા કળોતુ
(૨૧)- પૃથિવી પર અમિ છે તે મને તેજસ્વી અને પ્રસિદ્ધ
બનાવે (મસિન્ત-કઃ) (વામ અર્થે જતું વામ માર્ગે
બનારો અમિ)

૩૨ સૂમ્યાં મનુષ્યા જીવન્તિ સ્વધયાજ્ઞેન મર્ત્યાઃ
(૨૨) ભૂમિ પર માનવ પોતાની ધારણા શકિત વધારનારા
અનથી જીવિત રહે છે.

૩૩ સૂમ્યાં દેવેમ્યો વદન્તિ યદ્ધં હવ્યં સંરક્તમ્,
(૨૨)- માતૃભૂમિ પર દેવોને માટે અશ્વકૃત હવન સામગ્રી-
થી યજ કરે છે.

૩૪ સા નો ભૂમિઃ યાગમાપુર્વદ્યાતુ, જરદાધિ મા
પૃથિયર્થો કળોતુ (૨૨)- તે અમારી માતૃભૂમિ અમને
પ્રાણ અને આયુષ્ય આપે. અને જલપ્રવાસ સુધી રહેવા
યોગ્ય તે અમને બનાવે

૩૫ તેન મા સુરાર્મિ કળુ (૨૩:૨૪)- તેનાથી મને
સુખધન કરે.

૩૬ તસ્યે હિરણ્યવક્ત્રસે પૃથિધ્યા અકરં નમ
(૨૬)- તે પોતાના વક્ત્ર-રથપર મેનું ધારણ કરનારી
માતૃભૂમિને હું નમન કરું છું.

૬૭ પૃથિવીં વિશ્વઘાપસં ધૃતામચ્છા યદામસિ
(૨૭)- સર્વને ધારણ કરનારી માતૃશ્રુતિના વિશ્વર્થમાં અમે
સારું જ બોલીશું.

૬૮ મા વ્યધિન્મદિ મૃત્યામ્ (૨૮)- માતૃશ્રુતિ પર
અમે દુઃખ નહિ ઉત્પન્ન કરીએ.

૬૯ રયામિ નિ વીદેમ મૂમે (૨૯)- હે માતૃશ્રુતિ !
તારો આશ્રય હું લઉં.

૭૦ ગુર્યા ન આપા તન્વે શરન્તુ (૩૦)- અમારા
ચરીર માટે શુદ્ધ જળ વહેતું રહે.

૭૧ યો નઃ સેતુરમિયે તં નિદ્ધમાઃ (૩૧)- જે અમને
હાથ પહોંચાડે છે તેને અપિપ્પા-દુઃખમાં રાખે છે.

૭૨ પથિત્રેણ પૃથિધિ મોતપુનામિ (૩૨)- હે
માતૃશ્રુતિ ! પવિત્રતાથી હું મને પોતાને પવિત્ર બનાવું છું.

૭૩ યાઃ પ્રદિશઃ સ્વોનાસ્તા મહાં ચરતે મયન્તુ
(૩૩)- સર્વ દિશાઓ આલના વખતે મારું દિત કરનારી બનો.

૭૪ મા નિપસં મુવમે શિશિવાણઃ (૩૪)- જ્યાં
અમે રહીએ ત્યાં અમારું પાન ન હો.

૭૫ સ્વસ્તિ મૂમે નો મય (૩૫)- હે માતૃશ્રુતિ !
અમારે માટે હું કલ્યાણ કરનારી હો.

૭૬ મા ચિદન્ પરિપથિનાઃ (૩૬)- શત્રુઓ મને
ન લાગે.

૭૭ યરીયા યાવયા વધમ્ (૩૭)- અમારા શ્રેષ્ઠ વીર
લેણા અમારા શત્રુઓના વધ કરવા માટે લખ.

૭૮ મે ચક્ષુઃ મા મેઘ ઉત્તરાનુત્તરાં સમામ્ ।
(૩૮)- મારી આંખો મને ઉત્તરોત્તર આબુધર્મા (૫૨
પશુમાં) પ્રકાશ આપતી રહે.

૭૯ ક્ષતયસ્તે વિદિતા દાવનીરહોરાત્રે પૃથિધિ
નો દુહાતામ્ (૩૯)- હે માતૃશ્રુતિ ! તારા પર આપનાર
સર્વ જંતુ અને દિવસ રાત મારે માટે સુખકારક પદાર્થ આપે,

૫૦ યસ્યાં પૂર્વે મૂતકૃત કપયો ના ઉદાનુચુઃ
સસ સ્ત્રેણ વેષસા યથેન તપસા સદ્ધ (૪૦)- જે
માતૃશ્રુતિમાં પ્રચીન સમયમાં અદ્ભુત કૃષ્ણ કરનારા અગ્નિ-
ઓ તપ, યજ્ઞ, સતકારા સ્થિતિ ગાતા હતા.

૫૧ સા નો અમિરાદિશતુ યજ્ઞનં કામયામહે
(૪૦)- તે માતૃશ્રુતિ જે ધન અમે ઇચ્છીએ તે ધન અમને
આપે.

૫૨ યસ્યાં ગાયન્તિ મૃત્યન્તિ મૃત્યાં મર્ત્યાઃ (૪૧)-
જે માતૃશ્રુતિમાં માનવો આનંદથી નામે ગાય છે.

૫૩ યુધ્યન્તે યસ્યાં બાકન્ત્રો યસ્યાં વદતિ કુન્તુમિ
જે માતૃશ્રુતિમાં વીર પુરોા યુદ્ધ કરે છે, અને ન્હાં રીલ
વાગે છે.

૫૪ સા નો મૂમિઃ પ્રણુદતાં સપત્તાન્, અસપત્તં
મા પૃથિવીં કુળોતુ (૪૨)- તે અમારી માતૃશ્રુતિ શત્રુ
ઓને દૂર કરે અને મને શત્રુરહિત કરે.

૫૫ યસ્યામશ્રં પીદિયયી યસ્યામિમાઃ પશ્ચ કુલ્લઃ
(૪૩)- જે માતૃશ્રુતિમાં મોખા અને જળ ગાય છે અને
તેમાં પાંચ પ્રકારના લેણા રહે છે.

૫૬ યસ્યાઃ પુરો દેવકૃતઃ ક્ષેત્રે યસ્યાઃ વિકૃર્વતે
(૪૪)- જે માતૃશ્રુતિમાં દેવો દારા બનાવેલ નમ્રો છે અને
નેના લેનમાં વીરપુરુષો વધુ પરાક્રમ કરે છે.

૫૭ પ્રજાપતિઃ પૃથિવીં વિશ્વઘર્મા બાશામાશા
રણ્યાં નઃ કુળોતુ (૪૫)- પ્રજાપતિ સર્વને મર્જ્યામાં
ધારણ કરનારી અમારી માતૃશ્રુતિને પ્રત્યેક કિલ્લામાં રમણીય
બનાવે.

૫૮ મિથિ વિશ્વતી વહુયા યુદ્ધા યન્તુ માર્ણે હિરણ્ય
પૃથિવીં દવાતુ મે (૪૬)- અમારી માતૃશ્રુતિ અનેક
પ્રકારના અભના પોતામાં ધારણ કરે છે તે અમને રત્નો અને
સુવર્ણને આપે.

૫૯ જનં વિશ્વતી વહુયા વિશ્વાલસં નાના ધર્માર્ણ
પૃથિવીં ચચૌકનમ્ । (૪૭)- અમારી માતૃશ્રુતિ અનેક
આપા બોલનારા અને અનેક ધર્મ માનનારા લોકોને એક
ધરના માથુસોની જેમ સમાનરીતે ધારણ કરે છે.

૬૦ સદ્ધર્ણ દારા દ્રધિણસ્વ મે દુહાં મુષેવ યેનુર-
નપસ્કુરમ્ (૪૮)- ન હાલનારી ગાયની જેમ આ
અમારી માતૃશ્રુતિ ધનની હમીરી ધારણો આપે,

૬૧ યસ્તે સર્પો વૃષ્ઠિકઃ તન્નઃ સર્પન્ મોષ સુપ્ત
(૪૯)- જે સપ, લિંછી વગેરે ધરતીની સપાટી પર જ
તેઓ મારી પાસે ન આવે.

૬૨ યદિલ્લધં તેન નો મુદ્ધ (૫૦, ૫૦)- જે કલ્યાણ-
કારી છે તેનાથી અમને સુખી બનાવ.

૬૩ યે તે પન્થાનો વહુવો જનાયના, રથસ્વ વર્તમા-
નસદ્ધ યાતવે, યૈ સંચરન્ત્યુભયે મદ્રપાપાન્તસ્તં
પન્થાનં જયેમાનમિત્રં અતસ્કરમ્ (૫૧)- તારા ઉપર

લોકોને જવા આવવાના અને રથના માર્ગ છે, જેના પર-
પાપી અને નિષ્પાપ લોકો જાય છે, તે માર્ગને અમે શત્રુ
દેવ અને ચોર રહિત બનાવી પ્રાપ્ત કરીએ અને વિજયી
ભીએ.

૬૪ રક્ષો અપ ચાધયાસ્ત્વ (૪૯)- અમારાથી
રાક્ષસોને દૂર રાખો.

૬૫ પિશાચાન્તર્વા રક્ષોસિ ત્વનસદ્ભૂમે યાઘય
૫૦) હે માતૃભૂમિ ! સર્વ પિશાચો અને રાક્ષસોને અમારા-
ની દૂર કર.

૬૬ સા નો દધાતુ મદ્રયા પ્રિયે ધામાનિ ધામાનિ
(૫૨)- તે માતૃભૂમિ અમને અમારા પ્રિય ધરમાં કલ્યાણ-
ની સાથે રાખે.

૬૭ અહમસિ સહમાન ઉત્તરો નામ ભૂમ્યામ્ ।
અમીવાહસિ ચિશ્વાપાહાશામાશાં ધિવાસિઃ (૫૪)
- હું વિજયી, અને ઉચ્ચતર શ્રેષ્ઠ બનીને માતૃભૂમિમાં રહું
હું. હું વિજયી, ચારે બાજુથી વિજયી અને સર્વ શત્રુઓના
પરાભવ કરું હું.

૬૮ વે પ્રામા યદ્વરણં યાઃ સમા અધિ ભૂમ્યામ્ યે
સંપ્રામાઃ સમિતયસ્તેષુ ચારુ વદેમ તે (૫૬)- જે
મામ, જે અરણ્ય, જે સહાયો, અમારી માતૃભૂમિમાં છે,
જે યુદ્ધો થાય છે, તેમાં તારા વિષયમાં અમે ઉત્તમ જ બોલીશું.

૬૯ યદ્વદામિ મણુમત્તદ્વદામિ (૫૮)- જે બોલીશ
તે હું મધુર જ બોલીશ.

૭૦ સિવવીમાનસ્તિ જૂતિમાન અવાન્યાન્ હમિમ
દોષતઃ (૫૮)- હું તેજસ્વી છું, શાની છું. જેઓ ધાત-
પાન કરે છે તેમના હું નાશ કરું છું.

૭૧ યત્ ત ઋનં તત્ત આપૂરયાતિ પ્રજાપતિઃ પ્રથ-
મજા ક્ષનસ્ય (૬૧)- જે તારામાં ન્યૂનતા હશે તે પ્રજા
પાતક, સત્યનો પ્રથમ પ્રવર્તક તે ન્યૂનને પૂર્ણ કરશે.

૭૨ ઉપસ્થાસ્તે અનમોવા અયદમા અસમ્યં સન્તુ
શૃણિવિ પ્રસ્તાઃ (૬૨)- તારાથી ઉત્પન્ન થએલા અમે
લોકો નીરોગ, આરોગ્યસંપન્ન બનીને, હે માતૃભૂમિ ! તારી
પામે ઉપરિચિત રહીશું.

૭૩ દોષં નઃ આયુઃ (૬૨)- અમારી આવરદા દોષ
થાઓ.

૭૪ પ્રતિષ્ઠ્યમાના ધયં તુમ્યં ચલિહતઃ સ્યામ

(૬૨)- શાની બનીને અમે તારે માટે બલિ લાવનારા થઈએ.

૭૫ ભૂમે માતર્નિધોદિ મા મદ્રયા સુપ્રતિષ્ઠિતમ્
(૬૩)- હે માતૃભૂમિ ! અને કલ્યાણયુક્ત ઉત્તમરોતે
પ્રતિષ્ઠિત રાખો.

૭૬ સંવિદાના દિવા કવે શિર્યાં મા ઘોદિ ભૂલ્યામ્
(૬૩)- હે શાની ! મને હંમેશા જ્ઞાનયુક્ત, સર્વ વાતોને
સમજનાર બનાવો અને ઐશ્વર્યમાં પણ અમને વધુ ઐશ્વર્ય-
યુક્ત બનાવો.

વિરાટ. કાં. ૮૧૦

૧ ચિરાહ્વા હદમમ આસાત્, તસ્યા જાતાયા
સર્વમવિમેદ્દ્યયમેવેદં માવિધ્યતીતિ (૧)-રાજા હતા
નહિ, એવી રાજા વગરની સ્થિતિ પહેલાં હતી, આમ થવાથી
બધાને એ લાભ થયો કે આ રાજ્ય વિહીન અવસ્થા હંમેશાને
માટે રહેશે થું !

૨ સોડકામત્ સા ગાર્હપત્યે ન્યક્રામત્ (૨)- તે
પ્રજાશક્તિ ઉત્ક્રાંત થઈ, આગળ વધી, અને ગૃહપતિ સંસ્થા-
માં પરિણત થઈ.

૩ સોડકામત્ સા સમાર્વાં ન્યક્રામત્ (૮)-તે
પ્રજા શક્તિ ઉત્ક્રાંત થઈ અને આમ સમામાં પરિણત થઈ.

૪ સોડકામત્ સા સમિતૌ ન્યક્રામત્ (૧૦)-તે
પ્રજા શક્તિ ઉત્ક્રાંત થઈ અને તે રાષ્ટ્ર સમિતિમાં પરિણત થઈ.

૫ સોડકામત્ સામન્ત્રણે ન્યક્રામત્ (૧૨)-તે
પ્રજા શક્તિ ઉત્ક્રાંત થઈ અને તે મંત્રી મંડળમાં પરિણત થઈ.

રાષ્ટ્રી દેવી. કાં ૪૩૦

૧ અહં રાષ્ટ્રી સંગમનો વસુનાં ચિકિતુયી પ્રયમા
ચક્ષિયાનામ્ (૧)-હું રાષ્ટ્રીય શક્તિ છું. ધનને હું એકત્રિત
કરું છું. હું શાની છું અને પૂજનીયોમાં પ્રથમ પૂજનીય છું.

૨ તાં મા દેવા વ્યદયુઃ પુરુષા મૂરિસ્થાત્રાં મૂર્ધા
શયન્તઃ (૨)-પુરુષો કિત્તાહ વધારનારા દેવ, સર્વ રથો
રિથર થએલ મારી રાષ્ટ્ર શક્તિને વિશેષ પ્રકારથી આપણામાં
ધારણ કરે છે.

૩ અહમેવ સ્વયમિદં વદામિ જુષ્ટં દેવાનામુત
માનુષાનામ્ (૩)-માનવોમાં અને દેવોમાં આદરણીય તે
છે એમ હું પોતે કહું છું.

૪ યં કામયેતં તં ઉમં કૃણોમિ, તં પ્રહાણં, તં પ્રાપિં

તે સુમેધામ્ (૩)-નું સ્મૃતિ સકિત જેને ઉપર ઉચ્ચતાની ઇચ્છા કરે છે, તેને નું ઉચ્ચતર બનાવું છે, તેને આદ્યજ, તેને ત્રણ અને તેને ઉત્તમ મેધાવાનું બનાવું છે.

૫ મયા સૌડતમત્તિ, ચો વિપદયાતિ, યા પ્રાણિનિ, ય ઇ ઇળાંચુત્તમ્ (૪)-મારી કૃપાથી જ તે અબ ખાય છે, જે જુએ છે, જે જીવંત રહે છે, અને જે અમારે બાપજી સાથે છે.

૬ અમન્તયો માં ન ઉપક્ષયન્તિ શ્રુદ્ધિ, શ્રુત, અન્તેયે તે વદામિ (૪)-મારું (સ્મૃત સકિતનું) જે અપમાન કરે છે તેઓ વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે, હે વિદ્વાન પુરૂષ આ સાંભળા અહા સખ્યા જેનું બાપજી નું તને કહું છે.

૭ અહં ચદ્રાપ ઘનુરાતનોમિ પ્રલાદિયે શરવે દન્તવા ડ-(૫)-નું ફેરવીરોને ધનુષ્ય તાણીને બાપું છે જે તેનાથી માનનો દેવ કરનારા ફૂલોનો નાશ કરે.

૮ અહં જનાય સમદં દુઃખોમિ અહં ઘાવાપુષ્ટિયી ભાવિષ્ણ (૫)-નું લોકોને ખાટે દુઃખ દેનારા પદાર્થ બાપું છે, નું શુદ્ધીથી પુરૂષ સંધી ફેલાઈ રહી છે.

૯ અહં સુષે પિતરમસ્ય મૂચનં (૭)-નું આ સ્મૃત પર સ્મૃતો રક્ષક નિર્માણ કરે છે.

સામ્યસક્તાની અનુભવિ (ધં ૭૧૨)

૧ સમા ચ મા સમિતિશ્રાવર્તા પ્રજાપતેર્દુહિતરી સંવિદ્યાને (૧)- સમા અને સમિતિ એ રાખની બે પુત્રીઓ છે, તેઓ રાખની સુરક્ષા કરે.

૨ યેના સંગચ્છા ડપ મા સ શિક્ષાત્ (૧)- જે સજાસહને નું મળું તે અને મેઝ્ય સલાહ આપે.

૩ ચાક્ષ યદાનિ પિતરઃ સંગતેષુ (૧)- હે સરથો! નું સજામાં ઉત્તમ બાપજી કરીશ.

૪ ચે તે કે જ સમાસદઃ તે મે સન્તુ સવાલસઃ (૨)- તારા જે સજાસદો છે તે મારી સાથે સમભાવથી બાપજી કરનારા થાઓ.

૫ વિષા તે વ્યમે નામ નરિષ્ઠા નામ વા અસિ (૨)- હે સજા! તારું નામ અમે જાણીએ છીએ, અહિંસક એ તારું નામ છે.

૬ યપામહં ચમાસીતાનાં ચર્ચો વિશાનમા દદે (૩)- આ સજાસદો ધારેથી નું તેજ અને માન પ્રાપ્ત કરે છે.

૭ અસ્વાઃ સર્વસ્વાઃ સંસદો મામિન્દ્ર મગિનં દુષુ (૩)- આ સર્વ સજાઓ અને-રાખને-દે ઇન્દ્ર-ભાગીદાર બનાવ.

ધં. ૭૧૬

૧ વાઘર્તા દેવો મમયં નઃ દુષ્ણોતુ (૧)- દુષ્ટ બોને બાધા પદોચ્છેદ, અમને અભય બનાવો.

૨ સુધૌર્યસ્ય પતયઃ સ્વામ (૧)- ઉત્તમ વીરતાના અમે સ્વામી બનીને રહીએ.

ધં. ૭૧૭

૧ અસ્મદ્વારાધિદેવઃ સનુનયુવોતુ (૧)- અમારે દુષ્ટ કરનારાઓ અમારા સનુઓ દૂર થાઓ.

૨ યયં મદ્રે સૌમનસે સ્વામ (૧)- અમે કદંબજી-હારક ઉત્તમ મનની સ્થિતિમાં રહીએ.

ધં. ૭૧૮

૧ દન્વેણ મનુના વયમમિન્દ્યામ વૃતત્ત્યતઃ પ્રત્નો કુત્રાણ્યમતિ (૧)- ઉત્સાહથી ઇન્દ્રની સાથે રહીને અમે સિન્ધસદિન યદા કરનારા સનુઓને છતીએ અને ઘેરનારા સનુઓને મારી નાખીએ

ધં. ૭૧૯

૧ શ્વષ્ટત્ વૈદિવીદ (૧)- ક્ષત્રિયોનું બાજુપાપજી કરીને અહો પ્રકાશિત થા.

(૨) વિશ્વા અમીષા પ્રમુચ્ચન્ (૧)- સર્વ રાજોને દૂર કર.

(૩) માતૃવીરિષ્ટ શિવામિષ્ટ પરિપાદિ નો મયમ્ (૧)- માનવાની કલ્યાણારી સંપદનાથી અમારા ધરતી સુરક્ષા કર.

(૪) અપાત્રદો જલમમિત્રયન્તં (૨)- સનુઓના સલાહકારો દૂર કરો.

(૫) ડકં દેવેયો અહનોર લોકમ્ (૨)- દિવ્યબળો ખાટે નિસ્તૃન સ્થાન બનાવો.

(૬) શુષં સંશાય પશિમિન્દ્રતિગમં, વિ શત્રુન્ નાદિ, વિ મુષો ગુદસ્વ (૩)- બાપુ અને વજને તીલ્લુ કરે, સનુઓનું તાન કર, અને દિંસકોને દૂર કર.

(ધં. ૬૧૮)

(૧) મુયો રાજા પિ- રાખ સ્થીર થાઓ.

(૧) રાષ્ટ્રં ધારયતાં ધ્રુવમ્ (૨)-રાષ્ટ્રવું સ્થીરતા પૂરક ધારણ કરે.

પ્રજાજનો રાજ્યના સ્થાનપર તું રહે એમ ધરે.

(કાં. ૩૫)

(૩) ધ્રુવોઽચ્યુતઃ પ્રમુળીહિ શત્રુન, શત્રુયતોઽઘરાન પાતયસ્ય (૪)-નીચે ન પડતાં સ્થીર થયને ધ્રુવોએનો નાશ કર અને શત્રુના કરનારા કુષ્ટોને નીચે પછડી દે.

(૧) વહોં વહેન પ્રમુળન્તસપન્નાન્ (૧)- પોતાના બળથી જે શત્રુઓના નાશ કરે છે તે જ બળવાન હોય છે.

(૨) મયિ ધારયતાદ્રુયિમ્ (૨)- મારામાં ધનની ધારણા કરે.

(૪) ધ્રુવાય તે સમિતિઃ કલ્પતામિહ (૩)-તારી સ્થીરતા માટે રાષ્ટ્ર સમિતિ સમર્થ થાઓ.

(૩) મહં રાષ્ટ્રાધ્યામીવર્મે નિજો મૃયાસતુષ્કમઃ (૨)- હું રાષ્ટ્રના હિતકારી પુરુષોમાં ઉત્તમ અને નિજ બનીને રહું.

(કાં. ૬૫૪)

(૧) અસ્ય ક્ષત્રં ધિયં મહોં વૃષ્ટિરિવ વર્ધયા વૃષ્ટમ્ (૧)-જેવી રીતે જૃષ્ટિ ધાસઆરાને વધારે છે તેવી રીતે આ રાજાનું ક્ષાત્રતેજ, ધન અને બૂમિતિ વધારે.

(૪) તમસ્મધ્યં સહાયુગા દેયા દદતુ અર્તયે (૩)- દિધ આયુષ્ય સહિત અરણ્યપોષણુર્થે દેવ તેને અમને આપી દે.

(૨) હમં રાષ્ટ્રસ્યામીવર્મે કળુતં પુજ્ઞ ડચ્ચરમ્ (૨)-આ રાજાને રાષ્ટ્રના અુખ્ય પુરુષોમાં એએ બનાવીને અધિક શ્રેષ્ઠ બનાવે.

(૫) તં પ્રિયાસં વહુ રોચમાબો દીર્ઘાપુત્વાય શત શારદાય, (૪)- હું ધણે તેમની બનીને બધા વણુ'ને દીર્ઘાપુ પ્રાપ્ત થાવ તે માટે તેમનું પ્રિય કરું છું.

(૩) સવંધુહ્યાસવંધુહ્ય યોઅસ્માન્ અભિદાસતિ સર્વોં રમ્પચામાસિ (૩)- અમારો ક્ષાત્રા બધરા જે કોઇ પરાયો માણુસ અમને દાસ બનાવવા ધરે છે તેઓ સર્વનો અમે નાશ કરીએ છીએ.

(૬) યે ધીવાનો રચકારાઃ કર્મારા યે મતીપિનાઃ ડપસ્તાન્ પર્ણ મહાં ત્વં સર્વાન્ કળુયમિતો જગાન્ (૬)- જે શુદ્ધિમાન છે, જે રથધાર છે, જે તાની હુદાર છે, હે પશુ'મણિ ! તે સર્વને તું આરી સમીપ ઉપરિથન કર.

(કાં. ૪૮)

(૧) યો જૂતેષુ પય બાદઘાતિ, સ મૂતાનામ- ષિપતિર્ચંમૂઘ (૧)-જે પ્રાણીઓને દૂધ વગેરે ઉપયોગના પદાર્થો આપે છે તે જૂતેઓ અષિપતિ થાય છે.

(૭) યે રાજાનો રાજકૃતઃ સુતા પ્રામપ્યશ્ચ યે ડપસ્તાન્ પર્ણ મહાં ત્વં સર્વાન્ કળુ, અભિનો જગાન્ (૭)- જે સરદાર, રાજાને બનાવનારા, ધન, અને મામનેના છે, તેમને તું આરી પાસે ઉપરિથત કર,

(૨) સ રાજા રાષ્ટ્રમ્નુ મન્યતામિદમ્ (૧)-તે રાજા આ રાષ્ટ્રને અનુમેહન આપે.

(કાં. ૩૬૪)

(૧) અભિમેહિ, માપ્યેવ, ડપશ્ચેતા સપત્નહા (૨)-આગળ વધ, પાછળ ન પડ, ઉભીર, ચેતના આપનાર, અને શત્રુનો નાશ કરનારો બન.

(૧) જ્ઞા ત્વા મન્ રાષ્ટ્રં ચટ પ્રર્થયાંદિદિ (૧) - તારી પાસે આ રાષ્ટ્ર આવી અર્થ છે, તેમજ તે તું દરવને પ્રાપ્ત થા.

(૪) આનિષ્ઠ મિત્રવર્ચન (૨)-હે મિત્રોને વધારનાર ! તારા સ્થાનપર સ્થીર રહે.

(૫) ધિયં ઘસાનશ્ચરતિ સ્વરોચિઃ (૩)- સમ્પત્તિને પ્રાપ્ત કરીને પોતાના તેજથી તે સંચાર કરે છે.

(૬) ચિક્રમસ્વ વિદ્યો મહીઃ (૪)- મહાન દિશા- એમાં પરાક્રમ કર.

(૭) વિદાસ્ત્વા સર્વાં જાન્ઠન્તુ (૪)- સર્વ

(૫) ત્યાં વિદોઃ કૃણતા રાજ્યાય ત્યા હમાઃ પ્રવિદ્યાઃ વજ્ર વેયો (૨)-આ સર્વ દિક્ષાઓમાં રહેનારી પાંચ પ્રકારની પ્રજાઓ તને રાજ્ય માટે પસંદ કરે

(૬) યર્મનં રાષ્ટ્રસ્ય કયુદિઃ ધ્યસ્યત તતો ન ઉમો વિમજા વસુતિ । (૨)- રાષ્ટ્રના ઉચ્ચસ્થાન પર આરંભ થતો, ચરતીર બનીને, ધનોનો બાગ કરે

(૭) જ્યાંયા પુત્રાઃ સુમનસો મયન્તુ વદુઃ યલ્લિ પ્રતિ પદ્યાસ ઉમા (૩) પત્ની અને પુત્ર ઉત્તમ મનવાળા હો. ઉચ્ચતીર બનીને તું મદાન કરાશર મેળવીશ

૮ પથ્યા રેવતીર્વદુષા વિશ્વરુપા સર્વાંસમયથ, ધરીયસ્તે અક્ષ (૭)-સ-માગંધી આલનારી, ધનવાળી અનેક સ્વરૂપવાળી સર્વ પ્રજાઓ મળીને તારે માટે એક, સ્થાન બનાવી રહી છે

૯ તાંસ્ત્યા સર્વાઃ સધિવાના ર્હ્યયન્તુ (૭)-ન સર્વ પ્રજાઓ એકમતે તારી પ્રજા સા કરે

૧૦ દશમીનુવાઃ સુમના વશેદ (૭)-સો વૃષ સુધી આયુષ્ય મેળવીને ઉત્તમ મનવાળો થઈને અહીં તારા પોતાના વશમાં તું રહે

મ. ૬૩૮

૧ હમ્દો જયાતિ ન પરાજયાતે (૧)-ધન્વ વિભ્ય મામ કરે છે, કદી પરાજીત થતો નથી.

૨ અધિરાજો રાજસુ રાજયાતે (૧)-તું રાજાઓમાં અધિરાજ બનીને અધિક તેજસ્વી અને છે

૩ ચર્હસ્ય ર્હ્યઃ ધન્યશ્વોપસયો નમસ્વો મયેદ (૧)-શત્રુઓનો નાશ કરનારો, અત્યે ર સ્થિતિ કરવા યોગ્ય, વન્દન કરવા યોગ્ય, પ્રભુમ કરવા યોગ્ય, તેમજ ખાસે જ્યાં યોગ્ય બનીને અહીં રહે

૪ ધ્રુવસ્પુસ્થ મૂરમિસ્તિર્જાનાનામ્- (૨) તું કીર્તિમાન અને સેશિને સચક કરનારી બન

૫ ત્થર્ધૈર્વાર્વિદા હમા વિરાજ (૨)- હ આ દિવ્ય પ્રજાઓના પર વિરાજમાન થા

૬ માયુષ્યઃ ક્ષત્ર બજર તે અસ્તુ (૨)- તું દીર્ઘાયુતી બન, તારે જ્ઞાનતેજ ૬ મેશા મુવાન રહે

મ. ૩૭૮

૧ હ્યન્તુ ત્યા પ્રતિજના પ્રતિમિત્રા અવૃપત (૫)-અત્યેક પ્રકારના લેશિ સદાપને માટે તને બોલાવે, મિત્રો તારે બન વધારે.

૨ વિશ્વે દેવાસ્તે વિશિ શ્વેમમદીઘરન્ (૫)- શર્વ રેવો તારી પ્રજાનું શ્વેમ મારણ કરે

મ. ૩૫૫

૧ અહર્નાદિં પર્યતે દિશિયાણ ત્વષ્ટાડસ્મૈ વજ સ્વર્યે તતક્ષ (૧)- પરંતુ પર રહેનારા સર્વને તેજે મરો તેને માટે તીક્ષ્ણ વજ ત્વષ્ટાએ મનાયુ હતું

મ. ૩૫૨

૧ સ્વસ્તિવા વિદ્યાં વલિ (૧)-પ્રજાને સુખ આપનારી રાજા થાઓ

૨ નીંચા યચ્છ વૃતત્યત (૧)- સૈન્ધવી આઠ મણ કરનારા ધનુને નીચે પાડ

૩ અધમ ગમયા તમો યો વસ્મૌ અમિદાસતિ (૨)-જ્યેઓ અમને દાસ બનાવવા આદે છે તેમને ધીર અધ કરના પહોંચાડો છે

૪ વિ રસો વિ મૃધો જહિ (૩)-શક્ષી અને કુળોનો વધ કર

૫ અપેન્દ્ર ક્ષિપતે મનોડવ જિગ્યાસતો વધમ્ (૪)-દેવ કરનારનું મન દેવથી દૂર કર અને અમારા આયુષ્યનો નાશ કરનારને દૂર કર

૬ વિ મહાકલ્મં યચ્છ (૪)-મદાન સુખ અમને કે ૭ ઘરિયો વાઘથા વધમ્ (૪)-વધ કરનારને દૂર કર

મ. ૧૩૩

૧ સ્વસ્તિ માત્ર ઉત વિરે નો અસ્તુ સ્વસ્તિ ગોચ્ચો જગતે પુરુષેચ્ચ (૪)-અમારા માતા પિતાનું કષ્ટાણુ થાઓ ગાયો, ગાધી અને પુરુષોને માટે કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાઓ

૨ વિશ્વ સુમૂત સુધિદ્ર નો અસ્તુ (૪)- સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ સ્થિતિ અમને પ્રાપ્ત થાઓ

૩ જ્યોગેચ દ્યોમ સૂર્યમ્-ધર્મને શણા લાંબા સમય સુધી બોતા રહીએ દીર્ઘ જીવન પ્રાપ્ત થાઓ

કાં. ૧૧૨૯

૧ અસ્માન્ ઘણપત્તેઽમિ રાષ્ટ્રાય વર્ધય (૧)-
હે ઘણપત્તે ! અમને રાષ્ટ્રને માટે વધારો, અમારી
શક્તિ કરો.

૨ અમિવૃત્ય સપત્નનામિ વા નો અરાતયઃ, અમિ
પૃતન્યન્તે તિષ્ઠ અમિ યો નો દુરસ્યતિ (૨)-શત્રુઓને
પરાજીત કર, દુશ્મને દૂર કર, સૈન્ય સાથે યદાર્થ કરનારનો
સામનો કર, અમને જે દુઃખ દે છે તેમનો સામનો કર.

૩ રાષ્ટ્રાય મહાં ઘર્યતાં સપત્નેભ્યઃ પરામુખે (૪)-
રાષ્ટ્રના હિતને માટે અને શત્રુઓનો પરાભવ કરવા માટે તે
અશ્વિને મારા શરીરપર બાધો.

૪ યયાહં શત્રુહોઽસાનિ અસપ્તનહા (૫)-હું
શત્રુઓનો પરાભવ કરીને, શત્રુઓનો વધ કરીને, શત્રુ રહિત
બની જાઉં.

૫ સપત્નક્ષયણો વૃવાઽભિરાષ્ટ્રો વિપાસહિઃ યયા-
દમેયો વીરાણાં વિરાજાનિ જનસ્ય ચ (૬)-
શત્રુઓનો નાશ કરનારો, બળવાન, પોતાના રાષ્ટ્રનું હિત
કર્તા, શત્રુનો પરાભવ કરનારો બનીને આ વીરોમાં અને
લોકોમાં હું વિરાજીશ.

કાં. ૩૧૨૯

૧ યસ્ રાજાનો વિમજન્ત ઇષ્ટાપૂર્તસ્ય પોઙ્ગશં
યમસ્યામો સમાસદઃ (૧)-નિયમાનુસાર ચાલનારા આ
રાજાની સલાહના આ સમાસદો આવકનો સોળગો ભાગ કર
રૂપે લે છે.

૨ અવિસ્તસ્માત્ પ્રમુલ્લતિ દન્તઃ શિતિપાત્ સ્વઘા.
(૧)-આ કર પ્રભાનું રક્ષણ કરે છે. વિનાશથી બચાવે છે,
અને પોતાની ધારણા શક્તિ વધારે છે.

૩ યો વદાતિ શિતિપાદં અયિ લોકેન સંમિતમ્,
સ નાકં અમ્યારોહતિ, યન્ન શુલ્કો ન કિયતે
અયલેન ઘલીયસે (૩)-જે આ રક્ષક અને લોક સંમત
કરને આપે છે તે સ્વર્ગમાં જાય છે, બધાં નિર્જાળને, બળવાન
માટે કંઈ પણ આપતું પડતું નથી.

કાં. ૮૧૩

૧ સ નો દિવા સ રિયઃ પાતુ નકમ્ (૧)-તે
અમને દિવસના અને રાત્રીના શત્રુઓથી બચાવે.

૨ પરા શૃણોહિ તપસા યાતુધાનાન્ પરાગ્ને રક્ષસો
હરસા શૃણોહિ (૧૩)-માત્રના પહેલાંકારને તારા તાપથી
નષ્ટ કર. હે અગ્નિ ! તારી ઉષ્ણતાથી રક્ષસોનો નાશ કર.

૩ યઃ પૌરુષેયેળ ક્રવિવા સમદ્યુક્તે યો અશ્વચેન
પશુના યાતુધાનઃ । યો આન્ધ્યાયા મરતિ ક્ષારમશ્ને
તેવાં શીર્ષાણિ હરસાપિ યુશ્ચ (૧૫)-જે મનુષ્યોનું
માંસ ખાય છે, જે ઘોડાઓનું માંસ ખાય છે, જે ગાયનું દૂધ
ભરીને લઈ જાય છે, તે દુશ્મનોં માથાં બળપૂર્વક કાપી નાખો.

કાં. ૮૧૪

૧ સપત્ રક્ષ સ્વર્જતં, ન્યર્ધયતં, વૃષણા તમોવૃધા
(૧)-હે બળવાન વીરો ! રક્ષસોને તપાવો મારી નાખો,
અન્યકાર વધારનારા દુશ્મને તીવ્ર પકાડી દો.

૨ પરા શૃણોતમચિતો ન્યોપતં હતં તુદેધો નિ
શિશાતિમત્રિણઃ (૧)-જે દુશ્મો અન્તઃકરણ રહીત છે
તેમનો નાશ કરો. તેમને નષ્ટ કરો, મારો, ભગાડી દો, બીજાને
ખામ જનારને નિર્જાળ બનાવો.

૩ ક્ષણદિવે ક્રવ્યાદે, ચોરવહુપે દ્રેપો ઘસમનધાયં
કિમીદિને (૨)-રાત્રીના દ્રેપ કરનારા, કાપું માંસ
ખાનારા, દૂર દષ્ટિવાળા પાલિકા લોકોની સાથે દ્રેપ ધારણ
કરવો બેઠો.

૪ દુષ્કૃતો યમે અન્તરવારમ્મણે તમસિ પ્ર વિષયતં
(૩)-દુષ્કર્મ કરનારાઓને અમાધ અન્યકારમાં વીધી દો.

૫ યતો નૈર્વા પુનરેકશ્ચને વ્યત્ (૩)-દુષ્ટ
લોકોમાંથી એક પણ ફરીવાર ન ઉઠી શકે એમ કરો.

૬ અઘઘંસાય તર્હંયં (૪)-પાપોને માટે વિનાશક
શબ દેહો.

૭ તદ્દામસ્તુ સહસે મન્યુમચ્છયઃ (૭)-તે આપનું
ઉત્સાહકૃત નશ્વ શત્રુઓને માટે જ હો.

૮ યેન રક્ષો વાવૃધાનં નિર્જૂર્વયઃ (૪)-જેથી
વૃદ્ધિ પામતા રક્ષસોનો નાશ થાય એમ કરો.

૯ હતં દ્રુહો રક્ષસો મહુરાયતઃ (૭)-દોષકારી
અને વિનાશક રક્ષસોને મારો.

૧૦ યો મા પાકેન મનસા ચરન્તં અમિચપે અન્તે.
મિર્વંચોમિઃ (૮)-હું જે પશિવ મનથી વણું છું તેની મારી
અસત વચનોથી નેઓ નિન્દા કરે છે તેમને દૂર કરો.

૧૧ સુધિજ્ઞાનં વિવિતુષે જનાય સવ્યાસજ્ઞ
યજ્ઞસી વસ્તૃષાતે । તયોયંત્ સત્ય યતરદ્વર્જીયસ્તદિવ
સોમોડયતિ હન્યાસત્ (૧૨)-યાજ્ઞ પ્રાપ્ત કરનારા
મનુષ્યને કહેવામાં આવે છે કે સત્ય અને અસત્ય આપણો
વચ્ચે સ્પર્ધા થાય છે. તેઓમાં જે સત્ય અને સચળ છે તેની
રક્ષા સોમ કરે છે અને અસત્યનો નાશ કરે છે.

૧૨ ન યા ઝ સોમો યુજિનં દિનોતે (૧૩)-સોમ
કપડીઓને સ્પર્શ કરતો નથી

૧૩ ન ક્ષત્રિય મિથુયા ધારયન્ત (૧૪)-મિથ્યા
ધારણા કરનારા ક્ષત્રિયોને સોમ સ્પર્શ કરતો નથી.

૧૪ હમ્તિ રક્ષો, હન્યાસત્ વદન્તમ્ (૧૫)-
રાક્ષસો અને અસત્ય બોધનારાઓને તે મારી નાખે છે,

૧૫ યદિ યાદમનૃતદેવો અસ્મિ, મોષ યા દેવો
અપ્યુર્હ અસ્મે કિમસ્મયં જાનયેદો હર્ષોયે (૧૬)-
જો હું અસત્યની ઉપાસના કરું, જો હું દેવોની વ્યર્થ પ્રાર્થના
કરું તો હે અસ્મિ ! તોનું મું મારાપર કેવું કરીશ ?

૧૬ મ્રોઘવાચસ્તે નિર્ઘર્થ સવન્તામ્ (૧૭)-
શ્રોતૃકૃત આપા બોલનારા વિનાશને પ્રાપ્ત થાઓ.

૧૭ અથા મુરીય યદિ યાતુધાનોડસ્મિ (૧૮)-
જો હું ખીખને યાતના પહેંચાડતો હોઉં તો હું આજે જ
મરી જાઉં

૧૮ અથા સ યીરેર્દશમિ વિ વૃયા યો મા મોધં
યાતુધાનેરયાહ (૧૯)-જે અને વ્યર્થ યાતના પહેંચાડ-
નારા કહે છે તેનાથી દસેક વીરો છૂટા પડી જાય

૧૯ યો માયાતુ યાતુધાનેરયાહ, યો યા રક્ષ-
શુચિરસ્મીરયાહ, દન્દસ્તં હન્તુ મહતા યથેન,
વિશ્વસ્ય જન્તોરઘમસ્વદીપ્ત (૨૦)-જે અને અદિ સકને
હીંમત કહે છે, જે રક્ષાસ હોવા છતાં મોટે મોટે પોતાને શુદ્ધ
કહે છે, છન્દ તેને મોટા ક્ષત્રિયો મારી નાખે બધા પ્રાણી-
ઓમાં તે નીચે પડકાઈ પડે

૨૦ વૃમાયત રક્ષસ સપિનદન (૨૧)-રાક્ષસોને
પકડે અને તેમને પીસી નાખે

૨૧ પ્રાકતો અપાકતો અચરાદુદકતોડમિ જદિ
રક્ષસ પર્યેતેન (૨૨)-સામેથી, પાછળથી, નીચેથી અને
ઉપરથી રક્ષસોને પવંતાઓથી મારે

૨૨ દન્દ્ જદિ પુર્માંસ યાતુધાનં ડત રિય માયયા
શામશાનામ્ । વિર્ષોયાસો મૂરદેશા કદન્તુ, મા તે
દશન્ત્સ્યમુષ્ચરન્તમ્ (૨૩)- હે છન્દ ! યાતના
પહેંચાડનારાનો નાશ કર, તથા કપટપુત્ર વ્યવહાર કરનારી
સ્ત્રીને પણ નષ્ટ કર મૂર્ખાના ઉપાસનામાં માર્યા કાપરામાં
આવે અને તેઓ ઉદય પામેના સકને પણ ન નોત થશે

કાં. ૧૧૧૮

૧૩ર્ધર્મનુચ્ચેયયો મમામિત્રાન્ વિરિષ્વત (૨)-
દૈવી અને માનવી દ્વારા છેલ્લા આજો મારા મનુષ્યોને વધે

૨ યો નઃ સ્વો યો અરણા સજાત ડત નિષ્વ યો
અસ્માનભિદાસતિ રુદ્રઃ શરણ્યંતાન્ વિ વિષ્વતુ
(૩)- જે સ્વકીય અથવા પરકીય, સામનીય અથવા નીચ
જાતિના અમને ઘસ બનાવનારી છન્દ કરે છે તેમને રુદ્ર
પોતાના જાલોથી મારે અને મનુષ્યોને વધે

૩ યા સપત્નો યોડસપત્નો યઙ્ઘ દ્વિપચ્છપાતિ ન
દેવાસ્ત સર્વે ધૂર્વંતુ ઘણ યર્મ મમારુતમ્ (૪)-જે
સપત્ન અને અસપત્ન મનુષ્યો અમારો દુષ્ટ કરે છે, અમને
શાપ આપે છે, સર્વ દેવો તેમનો નાશ કરે, માફે આનંદીક
કવચ જાન છે

કાં. ૧૧૩૫

૧ યદશ્મિ વલ્લ કુર્વં દર્યં વજ્રમાદ્દે સ્કન્ધાન
મુષ્ય શાતયન્ (૧)-હું જે આઉ છું તેનાથી માર પોતાનું
બળ વધારું છું. આ પ્રભાસે હાથમાં હું વજ્ર ધારણ કરું છું,
અને મનુષ્યોના બ ભાઓને કાપું છું

કાં. ૭૧૨૪

૧ સ્ત્રીનાં સ પૂંસા જ દ્વિપતા યર્મ માદ્દે (૧)-
દુષ્ટ કરનાર સ્ત્રી હોવા પ્રુણ હો હું તેમનું તેજ દરણ કરું છું.

કાં ૬૧૮૭

૧ દમ યીરમનુ દર્વેચ્ચમુષ્મ દન્દ્રે સત્રાયો અનુસં-
રમ્પવમ્ પ્રામજિત, મોજિતં વજ્રયાદુ જયન્તમમ
પ્રમુજન્તમોઝસા-હે મિત્રો, ઉચ સ્વસ્થાવાગા વીરો,
પ્રામના વિજેતા આવીના વિજેતા, વજ્રના જેવા આદુવાળા
વિજયી, અને ઝડપથી મનુષ્યોને મારી નાખનારા છન્દને
અનુકૂળ વ્યવહાર કરે

કાં. ૬૧૬૬

૧ નિર્હસ્તાઃ સન્તુ રાગ્વોડક્ષેવાશ્લાપયામસિ (૩)

શુભો હાથ વગરના થાઓ, તેમના અંગોને નિર્ભય
જનારીએ છીએ.

ક્રી. ૬૧૨૭

१ मुहान्त्ययामूः सेना अमित्राणां परस्तराम् (१)
-शत्रुनी सेना मोहित यधने द्वर नासी जग.

૧ મૂળા અમિષાધરતાશોષણ ઇવાહ્યઃ (૨)-
શત્રુએ ગાંડા જેવા બનીને ભટકતા રહે. આથી વચરતા સાપ
જેવા શત્રુએ બને.

३ तेषां षोऽश्विमुद्दालामिन्द्रो हन्तु धरधरम् (२)
-तो आन्त यथेवा शत्रु सैनिकाना श्रेष्ठ श्रेष्ठ सैनिकाने धन्
भारी नाजे.

દિ. ૪૧૩

१ परेणैतु पया वृकः परमेणोत तस्करः, परेण
दायतो रज्जुः, परेणाद्यायुरर्पतु । (२) - ५१ दूर आस्था-
न्य, योद दूर आस्था न्य, आपथ्य दूर आगी न्य, अने
प्रापी पथ्य दूर नासी न्य.

ଅ. ୭୫୦

१ मोजो दाखलस्य दम्भय (१)- हिं सक्तो भणवो
नाश कर.

ક્રિ. ૧૧૭

૧ વિ સ્પન્તુ વાતુધાના અસ્ત્રિણો યે કિમીદિનઃ
(૩) - ૪૪, વાતના પહોંચાનારા, ખાઉધરા, હંદારા ૨૩ છે.

૨ પ્રચીત સર્વો યાતુમાન્યમસ્મીત્યેત્ય (૪)- સર્વ
કૃતિ પામે આવીને કમલ કરે કે. " અમે તેજ છીએ. "

३ यातुघानान् वि लापय (५)- इष्टीने रश्मयो.

૪ વાતુષાનાનુપવચ્ચાં હદા ઘઘ, મયૈયામિન્દ્રો
યજ્ઞેયાપિ શીર્ષાણિ વૃક્ષતુ (૩) - દુષ્ટને બાંધીને અહીં
લાઠ આપો. અને ક્રુદ્ધ વજ્રથી તેમના માથાં તોડી નાખે.

ક્રી. ૩૧૨

१ विद्वान्प्रतिदहन्मिशस्तिमरातिम् (१) -
अभारो विद्वान् वीर भारद्वाज कर्नारो यत्रत्येनेषाणी नाणे.

૧ સ સેનાં મોહયતુ પરેષાં નિર્હસ્તાંઽઽ રુણવજ્રા-
તયેવાઃ (૧) - તે ઋષિ યજુની સેનાને મોહિત કરે અને
તેને હસ્ત રહીત બનાવે.

૪૮ [અથર્વ અનુ. ભા. ૨]

३ ते घञः प्रमृणजेतु शत्रून् (४)- तार्त्तं पञ्च
शत्रून्ते भारतुं भारतुं आगण वधे.

४ इन्द्र सेनां मोहयामित्राणाम् (५)- हे ४-६ ।
 शत्रुओंकी सेनाओंने मोहित कर.

၁၁. ၃၁၄

૧ અસૌ યા સેના મહતઃ ગરેપાં અસ્માનૈત્યશ્ચો-
જસા સ્પર્ધમાના । તાં વિષ્યત તમસાપયતેન .
યયૈયામન્યો અન્ય ન જાનાત્ (૧)- હે મહતો ! આ
શત્રુસેના જે સ્પર્ધા કરતી આપારા પર ચડી આવે છે, તેમને
તમસસ્વરૂપી વિષે, જેથી તે સૈનિકામાં એક બીજાને ભણી
શકે નહિ.

ક્ર. ૧૧૦

१ शतं जीवाति शरदस्तथापम् (२)- आ ता रैः
मनुष्य सो वर्ष ७१ तो रहे.

ક્રાં. ૭૧૨૦

૧ રમન્તાં પુણ્યા લક્ષ્મીર્યાઃ પાપોસ્તા ઝનીનશમ્
(૪) ને પુણ્યકારક લક્ષ્મીએ છે તે બદ્ધી આનંદથી રહે,
ને પાપી ભાવનાઓ છે તે નષ્ટ થક મળે.

ક્ર. ૬૧૨૧૫

१ यद्विद्वांसो यद्विद्वांसो एनांसि चक्षमा वयम्,
यूयं नस्तस्मात्मुञ्चत विश्वे देवाः सजोपलः (१)-
नक्षत्रां ज्ञां व्यधवा न नक्षत्रां ज्ञे व्यधे पापं हरीजे, ने।
हे विश्वे देवा । तमो मेकं भवन्ती ते पापघ्नी व्यधते मुक्तं करो।

૨ યદિ આપ્રત યદિ સ્વપક્ષેન પર્નાધ્યોકરમ્,
મૂર્તે મા તસ્માત્ મર્ચ્યં ચ દ્રુપદાદિષુ મુચ્ચતામ્(૨)-
ને જગતાં અથવા ઉર્ધ્વા પાપી જ્ઞાતિને દ્રુ ને કાઇ પાપ
કરે તો પશુઓને ખાધેથી જ્ઞે છાંડે છે તેમ જૂન અથવા
હવિષ્યનું જે પાપ છે તેનાથી મને મુક્ત કરો.

૩ દ્રુપદાદિય મુમુક્ષુજ્ઞાન, સ્વિષ્ણાઃ સ્નાત્યા મલાદિય,
પૂત પવિત્રેણેવાજ્યં વિશ્વે નુમ્મન્તુ મૈનસઃ (૩) -
ખાલેથી જેમ પથુજ્ઞાને ઊરે છે, સ્નાતથી જેમ મળને દૂર
કરે છે, ગાળનાથી જેમ વી મુદ્દ કરે છે તે પ્રમાણે સર્વ દેવ
મને પાપથી મુક્ત કરે.

ક્રી. ૫૩૩

१ अथ नः शोशुचदधम् (१-५)- अभिराथी पाप
इति.

ધા. ૬૧૬

૧ વશી સન્મૃદયાસિ નઃ (૧) - વશર્થ રહેનારી તું
અમને સુખી કરે છે.

ધા. ૨૬૨

૧ ઝર્જામધુમતી વાક્ (૧) - જળ વધારનારી અધુર
વાણી છે.

૨ મધુમતી વાચસુદેયમ્ (૨) - હું અધુર બાપજી
કરીશ.

૩ સુધુતી કર્ણી, મદ્રધુતી કર્ણી, મદ્રં ત્કોકં
ધુયાસમ્ (૪) - મારા અને કાનો સારી વાતો સાંભળે,
મારા અને કાન કલ્યાણકારી બાપજી સાંભળે, કલ્યાણ કરનાર
કાવ્ય હું સાંભળીશ.

૪ મૂર્ષાહં રવીણાં, મૂર્ષાં સમાનાનાં મૂયાસમ્
(૩૧) - હું ધનેતું ઉચ્ચ સ્થાન બનું, સમાન લોકોમાં
પ્રાપ્તિ બની જાઉં.

૫ ઘસંતાપં મે હૃદયમ્ (૩૬) - મારે હૃદય શાન્ત
રહે.

૬ મા માં પ્રાણો હાસીન્મો ઘપાનોડવહાય પરા વાક્
(૪૩) - પ્રાણુ અને અપાન અને હોડીને ન આસ્થા બધ

૭ મર્જેન્માધાસનામાદ્યાભૂમાનાગસો વધમ્ (૬૧)
આને અમે વિજય પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. આને પ્રાપ્તબને પ્રાપ્ત
કરીએ છીએ. આને નિષ્પાપ થવા છીએ.

૮ જિતમસ્માકમુદ્ધિજમસ્માકમૃતમસ્માકં તેજો
ડસ્માકં મ્હાસ્માકં સ્વરસ્માકં યજોડસ્માકં વશયોડ
સ્માકં પ્રજા અસ્માકં ધોરા અસ્માકમ્ (૮૧) - વિજય,
ઉદય, સરજતા, તેજ, જ્ઞાન, આત્મતેજ, યજ, પશુ, પ્રજા,
વીર એ અમારા થાએ.

ધા. ૧૭૧

૧ વિપાસદિં સહમાનં સાસદાનં સહૌર્થાસમ્,
સહમાનં સહોજિતં સ્વજિતં યોજિતં, સંઘનાજિતં ।
ઈત્વં નામ હ હન્દ્રમાયુન્માન્મૂયાસમ્ (૧) - અત્યંત
સમાર્થવાન, બગવાન, વિજયી, સુત્રને દયાવાનર, ઓજસ્વી,
દિગ્વિજયી, પોતાના સામર્થ્યથી જીતનારી, જીમિને જીતનારી,
ધનને જીતનારી, પ્રશંસનીય સન્દર્ભી હું અર્થવા કરું છું. તેથી
હું દીર્ઘાયુ બનીશ.

૨ પ્રિયો દેવાનો મૂયાસમ્ (૨) - દેવોનો પ્રિય બનું.

૩ પ્રિયા પ્રજાનાં મૂયાસમ્ (૩) - પ્રજાઓનો પ્રિય
બનું.

૪ પ્રિયા સમાનાનાં મૂયાસમ્ (૪) - સમાન
અનુષ્ઠેનો હું પ્રિય બનું.

૫ કિપંધ મઠં રચ્યતુ મા વાદં દિપ્તેરધમ્ (૧)
- રૂપ કરનાર મારા વશર્થ થઈ જાય, અને હું કદી પણ યજુ-
ના વશર્થ ન થાઉં.

૬ સુધાર્વાં મા ઘેદિ પરમે ઘ્યોમન્ (૧૯) - પરમ
આકાશમાં અમૃતમાં અને રાખ.

૭ ઝતિમિઃશિવામિઃ શંતમો મઘ (૧૦) - કલ્યાણ
કરનારા રક્ષણથી અત્યંત સુખ આપનારો બનું.

૮ રુચિરસિ રોહોડસિ (૨૧) - તું તેજસ્વી અને
પ્રકાશમાન થા.

૯ શુકોડસિ ઝાજોડસિ (૨૦) - તું વીરવાન થા,
તું તેજસ્વી થા.

ધા. ૮૧૮

૧ યથા હતામ સેતા અમિત્રાણાં સદ્વચ્ચરાઃ (૧)
અનુના હજારો સેનિકાને અને મારીશું.

૨ અમિત્રા હત્સ્વા દધતાં ધયમ્ (૨) - અનુઓ
હત્વમાં અમારો બપ ધારણ કરે.

૩ હન્તેનાન્વધકો વધૈઃ (૩-૪) - વધકર્તા કબોથી
એ દુષ્ટોને મારે.

૪ તેન શશ્નભિ સર્વાદયુજા યથા ન સુચ્યતૈ
કતમઙ્ગૈવામ્ (૧) - સર્વ અનુઓને સર્વ જાણુથી
આધીન કર અને તેઓમાંથી કોઇ નાસી ન જાય તેમ કર.

૫ નયતામૂન્મૃત્યુદૂતા યમદૂતા મપોમ્મત । પરા-
શસ્ત્રા હન્વન્તાં લુપ્તદ્યેનાન્મત્યં ભવસ્ય (૧૧) - હે
શત્રુ દૂતો અને વધદૂતો તેમને લપ્ત આણો, હજારોથી અધિક
આર્થ બધ. તેમનો ઉધરના ભત સુખ જ નાશ કરે.

૬ મામોર્ષાં મોચિ કઙ્કન (૧૯) - આ અનુઓમાંથી
કોઇ છૂટી ન જાય.

૭ અવ પચન્તામેવામાયુધાનિ મા શકન્મતિધામિ-
ડુમ્ । મર્ષેનાં વહુ વિચ્ચતામિયવો મન્તુ મર્મજિ

(૨૦)- તેમનાં આયુષો નીચે પડી જાય, પ્રતિપક્ષીનાં બાણ-
ને સહેવામાં તેઓ સમર્થ ન થાય, હવે ધણુ જ ભયભિત
બનેલા એ શત્રુઓના મર્મસ્થાનોને અમારાં બાણ વિધી નાખે.

૮ જ્યોતે જયેતો વિ જય સં જય જય (૨૪)- અહીં-
થી હવે જય પ્રાપ્ત થાઓ, અહીંથી વિજય થાઓ, તેમને
સારી રીતે જય મળે.

૯ હમે જયન્તુ પરામી જયન્તાં (૨૪)- તેમને જય
મળે, તે શત્રુઓનો પરાભવ થાઓ.

૧૦ સ્વાહૈશ્ચો દુરાહામીચઃ (૨૪)- તેમને માટે
શુભવચન, શત્રુઓને માટે શાપ. સ્વાહા-શુભાશીર્વાદ, દુરાહ
શાપ, અરામ શબ્દો.

કાં. ૫૭૩

૧ મહાં નમન્તાં પ્રદિશશ્વતસ્ત્વયાધ્યક્ષેણ પૂત-
ના જયેમ (૧)- મારા તરફ આરે દિશાઓ નમ્ર થાઓ,
તારા જેવા અધ્યક્ષની સાથે રહીને અમે શત્રુસેનાને છતીશું.

૨ અરિષ્ટાઃ સ્યામ તન્વા સુવીરાઃ (૫)- અમે ઉત્તમ
વીર બનીને શરીરથી સુરક્ષિત રહીશું.

૩ મા નો વિવદ્વિજિના દ્રેષ્યા યા (૬)- કુદ શત્રુ-
ઓ અમને ન જાણે.

૪ મા નો રિરિયો માપરા દાઃ (૮)- અમારો નાશ
ન થાઓ અમારો ત્યાગ ન કરો.

૫ યે નઃ સપત્નાં અપ તે મવન્તુ (૧૦)-અમારા જે
શત્રુઓ હોય તે અપા દૂર થાઓ.

કાં. ૧૨૭

૧ અસમૃદ્ધા અઘાયવઃ (૨-૩) પાપી સમૃદ્ધ ન હો.

કાં. ૬૫૦

૧ છતં મે દક્ષિણે હસ્તે જયો મે સવ્ય આહિતઃ
(૮)- કર્તાવ્ય મારા જમણા હાથમાં હો અને જય મારા
જાણા હાથમાં હો.

૧ ગોજિદ્રુયાસમશ્વાજિદ્ગ્નંજયો દિરણ્યજિત્ (૮)
- ગાયો અને ધોણઓને છતનારો, ધન અને સુવસ્તુને છત-
નારો હું બનીશ.

કાં. ૩૨૨

૧ યેન દેવા દેવતામમ આયન્તેન મામઘ યર્ચસાન્ને

યર્ચસ્વિનં કુણુ (૩)- જે તેજથી દેવો દેવત્વને પ્રાપ્ત
થયા તે તેજથી આજે મને તેજસ્વી બનાવ.

કાં. ૩૨૬

૧ સંચિતં મ હદં વ્રહ્મ સંચિતં ધૌયં યલમ્ સંચિતં
ક્ષત્રમજરમસ્તુ જિણ્ણયેવામસ્મિ પુરોહિતઃ (૧)-
મારું આ જ્ઞાન તેજસ્વી છે, મારું આ બળ તેજસ્વી છે. આ
મારું તેજસ્વી ક્ષાત્ર તેજ ક્ષીણુ ન થાઓ જેનો હું પુરોહિત છું.

૨ સમહમેવાં રાષ્ટ્રં સ્યામિ મમોજો ધૌયં યલમ્ ।
વૃષ્ટામિ શત્રૂનાં વાહન (૨)- હું તેનું રાષ્ટ્ર તેજસ્વી
બનાવું છું. હું તેનું સામર્થ્ય વીધું અને બળને તેજસ્વી બનાવું
છું અને શત્રુઓના બાહુઓને કાપું છું.

૩ નીચૈઃ પચન્તામચરે મવન્તુ યે નઃ સુરિં મઘ-
વાનં પૂતન્યાન્ । (૩)- જેઓ અમારા જ્ઞાની અને ધનિકો
પર સૈન્ય મોકલે છે તેઓ નીચે પડ.

૪ ક્ષિણામિ મહાણામિત્રાનુજ્ઞયામિ સ્થાનહમ્ (૩)
શત્રુઓને ક્ષીણુ કર છું અને સ્વકીયોને હું જ્ઞાનથી ઉત્તમ
બનાવું છું.

૫ તીક્ષ્ણીયાંસ પરશોરમેસ્તીક્ષ્ણતરા ઉત । રુદ્ર-
સ્ય વજ્રાત્તીક્ષ્ણીયાંસો યેવામસિ પુરોહિતઃ (૪)-
કુદારીથી, અગ્નિથી, ઇન્દ્રના વજ્રથી પણ અધિક તીક્ષ્ણ તેમનાં
શસ્ત્રો હું બનાવું છું, જેમના હું પુરોહિત છું.

૬ વૃણામહમાયુધા સં સ્વામ્યેવાં રાષ્ટ્રં સુવીરં
વર્ધયામિ । (૫)- તેમનાં આયુષો હું તીક્ષ્ણ કરું છું અને
તેમનાં રાષ્ટ્રમને ઉત્તમ વીરોથી યુક્ત કરીને વધારું છું.

૭ વૃણાં ક્ષત્રમજરમસ્તુ જિણ્ણયેવાં ચિત્તં વિશ્વેડ-
વન્તુ દેવાઃ (૫)- તેમનું ક્ષાત્રતેજ ક્ષીણુ ન થાય, જયવાણું
થાય, તેમનું ચિત્ત સર્વ દેવો સુરક્ષિત રાખે.

૮ ઉદ્ધર્વન્તાં મઘવન્વાજિનાન્યુદ્ધોદારાણાં જયતામેતુ
ધોષઃ । (૬)- તેમનું સૈન્ય ઉત્તેજિત થાઓ, છતનારા વીરો-
ને ધોષ થઈ ચડે.

૯ પૃથઘોયા ઉદ્ધલયઃ કેતુમન્ત ઉદીરતામ્ (૬)
- પૃથ ઘસને ચાલનારા સૈન્યનો ધોષ ઉપાર ચડે.

૧૦ પ્રેતા જયતા નર ઉપ્રા યઃ સન્તુ વાહવઃ (૭)
- આગળ વધો, વિજય મેળવો. દે ઉપ્રાતીરે । આપના બાદ
છતનારા અને ઉપ્ર થાઓ.

૧૧ તીર્થણેવયોડયલધન્વનો હતોપ્રાયુષા અયલા-
નુપ્રવાદયઃ (૭)- તીર્થણ પ્રાયુષાણા, ઉત્તમ આયુષ્યમાણા,
ઉત્તમ પ્રાયુષાણા તીર્થે નિર્ગળ ધનુષ્યવાના, નિર્ગળ સન્નિવૃત્તિ-
ને મારે

૧૨ જહોપા પરવર મામીયાં મોચિ કથન (૮)-
અનુસેનામાંથી શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ સેનિકાને મારી નાખે, કાઢને પણ
ન હોડે.

છાં. ૩૬૦

૧ નો ઘર્ધયા રયિમ્ (૧)- અમારૂં ધન વધારે

૨ પ્ર જો યચ્છ ધિશાં પતે ધનદા અસિ નસ્યમ્
(૨)- હે પ્રભુઓના રનામિત્તુ અમને ધન આપે. તમે
અમારા ધનદાતા છે.

૩ સ્વૃતા રયિ દેર્વા દધાતુ મે (૩)- સત્ય સર-
સ્વભાવવાળી દેવી અને ધન આપે.

૪ સર્વે દ્યૌન સગત્યા સુમના અસદાનકામચ્ચ
નો ધુવ્ (૬)- સર્વે અનુબોધ સગતિમાં ઉત્તમ મનવાળા
શાઓ અને દાન દેનારા શાઓ.

૫ રયિ ચ ન સર્વધીર નિ યચ્છ (૮)- સર્વ પુત્ર
પૌત્રથી યુક્ત ધન અમને આપે.

૬ માપેર્વ સર્વા લાક્ષ્મીર્મનસા દદ્યેન ચ (૯)
- મનથી અને હૃદયથી સર્વે સ કષ્ટોને અમે પ્રાપ્ત કરીએ

છાં. ૩૬૩

૧ પુન પ્રાણ પુનરત્મા ન પેતુ પુનશ્ચ પુનર
હુર્ને પેતુ (૨)- પ્રાણ આત્મા, અત્મા અને જીવનશક્તિ
ફરીથી મને પ્રાપ્ત થાય

૨ સ ઘર્ધસા પયસા સ તત્તુમિરમમ્મહિ મનસા
ચ ચિવેન (૩)- તેજ, દૂધ શરીર, સ્વિયસ કષ્ટપુક્ત
મનથી અમે યુક્ત થઈએ

છાં. ૩૬૪

૧ અમર્તા મર્તા અમિ ના સચ્ચવામાયુર્ધત પ્રતર
જીવસે ન (૩)- સર્વ દેવો અનુષ્ઠોતી સાથે રહે, દીર્ઘ
જીવન મારે આપુ ખાતરુ કરે

છાં. ૩૬૨

૧ હમમિન્દ્ર ઘર્ધય કશ્ચિય સ્ત હમ વિશામેકવૃષ
વૃણુ ત્યમ્ (૧)- હે ઇન્દ્ર ! આ મારા સન્નિવૃત્તિ આજણ

વધારે. તેને સર્વ પ્રભુઓમાં બ્રહ્માવાન બનાવે.

૨ નિરમિત્રાનકશુલ્કસ્ય સર્વોસ્તાન્નઘયાસા અહ
મુત્તરેષુ (૧)- તેના સર્વ અનુષ્ઠોતિ નિર્જળ કર અને
તેમને તેની સ્પર્ધામાં નષ્ટ કર

૩ ઘર્ષ્ય ક્ષત્રાણામયમસ્તુ રાજેન્દ્ર શત્રુ ત્થય
સર્વમસ્મૈ (૨)- ક્ષત્રિયોમાં આ રાજા ઉચ્ચ હો અને હે
ઇન્દ્ર ! તેના સર્વ અનુષ્ઠોતિ નાશ કર

૪ અયમસ્તુ ધનપતિર્ધનામાય ધિશાં ધિદ્વપતિ
સ્તુ રાજા (૩)- તે ધનોનો ધનપતિ હો આ રાજા
પ્રભુઓના સ્વામી હો

૫ અસિન્નિન્દ્ર મહિ યર્ચોસિ યેદાધર્ચસ વૃણુ
શત્રુમસ્ય (૩)- હે ઇન્દ્ર ! તેનામાં મહાતેજ ધારણ કર,
અને તેના અનુષ્ઠોતિ નિસ્તેજ કર.

૬ યેન જયન્તિ ન પરાજયન્તે (૫)- જેનાથી હ મેકાં
જીતજ મળે છે, કદી પરાજય થતો જ નથી

૭ યસ્યા કાર્દેકવૃષ જનાનામુત રાજામુત્તમં
માનવાનામ્ (૫)- જે તને સર્વ માનવોમાં ઉત્તમ
બળવાન અને માનવોના રાજાઓમાં ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ બનાવે છે

૮ ઉત્તરસ્યમચરે તે સપ્તા યે કે ચ રાજન્વતિ
શત્રવસ્તે (૬)- હ ઉચ્ચ હો, તારા અનુષ્ઠો નીચે
પટકાય, જે કાષ્ઠ તારા અનુષ્ઠો હોય તે નીચે પટકાઈ પડે

૯ સિંહપત્રીકો વિશ્વો અદિ સર્વા શ્વાપત્રીકોડ્ય
યાઘસ્ય શત્રૂન્ (૭)- સિંહની જેમ પ્રભુ પાંચેથી સર્વ
ભોજા પ્રાપ્ત કર આ શ્વાપત્રી જેમ સર્વ અનુષ્ઠોતિ હેરાન
કરતા બન

૧૦ વૈકવૃષ હન્દ્રસલ્લા ઝિગીર્વૌ સ્વૃયતામા
સિદ્ધા મોજનાનિ (૭)- એક માત્ર તું બળવાન બન,
વિજયી થા, તારી સાથે અનુત્તા કરનારનું મોજન હોનવી લે.

છાં. ૩૬૬

૧ પુનન્ત મા દેવજના પુનન્તુ મનયો ધિયા પુનન્તુ
વિમ્યા ભૂતાનિ પદમાજા પુનાતુ મા (૧ - દિવ્યજનો
અને પવિત્ર બનાવે મનઃશીલ લોકો મારી પવિત્રતા કરે
વિશ્વનાં સર્વ જીવો મારી પવિત્રતા સાચવે વાણ મારી
પવિત્રતા સાચવે

છાં. ૬૧૬૫

૧ સવન્ધુધાસવન્ધુધ યો મહર્માં મામિદાસાતે
તેર્વાં સા વૃષાળામિદાદં મૂયાસમુત્તમા (૨) - અમારા
આપમેં અથવા યજુઓ જેઓ અમારો નાશ કરે છે, તે
સર્વે જ્ઞેમાં જેમ તે ઉત્તમ છે તેમ તેઓ સર્વેમાં ટું ઉત્તમ બનું.

છાં. ૬૧૬૭

૧ મનમિત્રં નો મધરાત્ મનમિત્રં ન ઉત્તરાત્
દગ્ધાનમિત્રં નઃ પશ્યાદનમિત્રં પુરસ્થિ (૩) - નિમિત્તી
ઉપરથી, પાછળથી અને આગળથી અમને યજુરદિન બનાવો.

છાં. ૭૫૨

૧ સં જાનામદૈ મનસા, સં ચિકિત્વા મા સુપ્મહિ
મનસા દૈવ્યેન (૨) - મનથી અમે ઉત્તમ યાત્ર પ્રાપ્ત
કરીએ. યા ન પ્રાપ્ત કરીને એક મનના બનીને રહીએ. દિવ્ય
મનથી યુક્ત બનીને અમે અરસપરસ એક બીજાનો દેશ ન
કરીએ.

છાં. ૫૧૨૦

૧ યજુવાપર્નાપાદભિમાતિપાદો મયેષણઃ સદમાન
વદિવ્ય વાગ્યોય મંત્ર પ્ર મરચ્ય વાચં સ્ત્રાપ્રામજિત્યાય

દ્યપમુદ્ વદેદ (૧૧) - યજુને છતનારો, નિત્યવિગ્ધી,
ધેરીઓને પણ રાખનારો, યજુની શોધ કરનારો, બળવાન
અને યજુને ઉપેક્ષો નાખનારો, તું તારા યજુને અધે બરી દે
જેની રીતે ઉપદેશક શ્રોતાઓમાં ઉપદેશ ભરે છે. સંપ્રામ
છતના માટે અત્ર અને બળની બાળતમાં ધોપણ કર.

છાં. ૫૧૨૧

૧ યિદ્દવં વૈમનસ્યં યદામિત્રેષુ દુગ્ધુમે, યિદ્દેયં
કદમશં મય મિત્રેષુ નિદ્યમસિ (૧) - યજુઓમાં
મનની બાકુળતા, મનની ઉદાસિનતા ઉત્પન્ન કર, વિદેય, અમણ
અને ભવ યજુઓમાં ઉત્પન્ન કર.

૧ યતા દ્યસેનાઃ સૂર્યેતયઃ સચેતસઃ અમિત્રાન્
નો જયમ્તુ (૧૨) - આ દેવ સેનાઓ સુપ્રચિન્હનો ખજા
લખને એકમનથી યજુઓને છતે.

(છાં. ૬૧૮૭)

૧ મા ત્વાદ્વાપમંતરમૂર્ધ્યસ્તિષ્ઠ મધિચાચલત્,
વિશસ્ત્રા સર્વા વાચ્છન્તુ મા ત્વદ્વાપ્દમપિ શ્રુતાત્
(૧) - તને અન્ધર લાવવામાં આગે છે, અન્ધર કાખસ
મા, સ્થાંર રહે મંત્રજ ન બન, સર્વ પ્રભાવન તારી કબજા
કરે. તારાથી રાહુ બધ ન બને.

અથર્વવેદનો સુખોધ અનુવાદ (બીજો ભાગ)

માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન

કાંડ-સૂક્ત-વિષય-મંત્રસંખ્યા-ઋષિ-દેવતાઓની

અનુક્રમણિકા

કાંડ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	ઋષિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૧૨	૧	૧ માતૃભૂમિનું વેદિકગીત	૬૩	અથર્વા	ભૂમિ	૧
૮	૧૦	૨ વિરાટ	૧૩	અથર્વાચાર્ય	વિરાટ	૪૧
		૩ વિરાટ	૧૦	અથર્વાચાર્ય	વિરાટ	૪૨
		૪ વિરાટ	૮	અથર્વાચાર્ય	વિરાટ	૪૩
		૫ વિરાટ	૧૬	અથર્વાચાર્ય	વિરાટ	૪૪
		૬ વિરાટ	૧૬	અથર્વાચાર્ય	વિરાટ	૪૫
		૭ વિરાટ	૪	અથર્વાચાર્ય	વિરાટ	૪૭
૪	૩૦	૮ રાષ્ટ્રી દેવી	૮	અથર્વા	સર્વદેવા સર્વાત્મિકા સર્વ દેવમયી વાહ	૫૩
૭	૧૨	૯ રાષ્ટ્રસભાની અનુમતિ	૪	શોનક	સભા, પિતૃષ્ઠ મન	૫૨
૭	૭૧	૧૦ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અથર્વા	અન્દમાઃ	૬૩
૭	૯૧	૧૧ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અથર્વા	અન્દમાઃ	૬૪
૭	૯૩	૧૨ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	ભુવ્નકુમિરા	ઈન્દ્ર	૬૪
૭	૮૪	૧૩ રાજાનું કર્તવ્ય	૩	ભુગ્ના	જાતવેદા, અગ્નિ ઇન્દ્ર	૬૫
૭	૮૫	૧૪ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અથર્વા	તાદ્યમઃ	૬૬
૭	૮૬	૧૫ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અથર્વા	ઈન્દ્ર	૬૭
૬	૮૮	૧૬ રાજાની સિધ્ધતા	૩	અથર્વા	કુન્દ	૬૮
૬	૫૪	૧૭ રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યની શક્તિ	૩	સભા	અગ્નિયૌમા	૬૯
૪	૮	૧૮ રાજાનો રાજ્યાભિષેક	૭	અથર્વા અગ્નિરાઃ	અન્દમાઃ આપઃ રાજ્યાભિષેક	૭૦

ક્રોડ	સૂકત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	મુદ્ધિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૬	૧૮	૨૨ વિઞ્ઞપી રાત્રી	૩	અથર્વા	ક્ર-દ્ર:	૮૭
૩	૩	૨૩ રાત્રીની સ્વરાત્ર્ય પર ફરીવાર સ્થાપના	૬	અથર્વા	અમિ: નાના દેવતા:	૮૮
૨	૫	૨૪ ક્ષત્રિપનો ધર્મ	૭	ભૂયુ: આથર્વાણુ:	ક્ર-દ્ર:	૮૯
૧	૨૧	૨૫ પ્રજાપાલક સૂકત	૮	અથર્વા	ક્ર-દ્ર:	૯૦
૧	૩૧	૨૬ આશાપાલક સૂકત	૮	અથર્વા	આશાપાલક: વારતોષપતિ	૯૫
૧	૨૯	૨૭ રાધ્ન સંવર્ધન સૂકત	૬	વસિષ્ઠ:	અહરણુરપતિ: અભિવર્તો	
					મણિ:	૧૦૩
૩	૨૨	૨૮ સંરક્ષક કર	૮	ઉદાલક:	શિતિપાદ અવિ:	
					ક્રમ: ભૂમિ:	૧૦૮
૮	૩	૨૯ દુષ્ટોનો નાશ	૬૬	આતન:	અમિ:	૧૧૬
૧	૧૮	૩૦ દુષ્ટનાશન સૂકત:	૬	આતન:	અમિ: યાગુધાની:	૧૨૬
૮	૮	૩૧ શત્રુ દમન	૬૬	આતન:	ક્ર-દ્રસોમી	૧૨૨
૭	૧૨૨	૩૨ શત્રુનિવારણુ	૧	અથર્વાઅગિરા:	ક્ર-દ્ર:	૧૨૨
૭	૧૧૫	૩૩ શત્રુઓનો નાશ	૩	ભૂયુ:	ક્ર-દ્રમી	૧૨૨
૮	૮૦	૩૪ શત્રુનો નાશ	૮	શુક:	અહ: બહુ દૈવત્ય	૧૨૨
૧	૧૨	૩૫ શત્રુનાશન સૂકત	૮	અથર્વા	ક્ર-દ્રમી	૧૨૫
૭	૭૦	૩૬ શત્રુદમન	૫	અથર્વા	સ્વેન: દેવા:	૧૨૮
૬	૧૩૮	૩૭ શત્રુનો નાશ	૩	શુક:	વજ્ર:	૧૨૯
૬	૧૩૫	૩૮ શત્રુનો નાશ	૩	શુક:	વજ્ર:	૧૫૦
૬	૧૦૩	૩૯ શત્રુનો નાશ	૩	ક્ર-દ્રમી:	ક્ર-દ્રમી બહુદૈવત્ય	૧૫૧
૬	૧૦૮	૪૦ શત્રુનો પરાજય	૩	પ્રશોચન:	ક્ર-દ્રમી	૧૫૨
૭	૧૩	૪૧ શત્રુના તેજનો નાશ	૨	અથર્વા	સ્વ:	૧૫૩
૬	૯૭	૪૨ શત્રુઓને દૂર કરવા	૩	અથર્વા	દેવ: મિત્રાવરણુ:	૧૫૪
૬	૭૫	૪૩ શત્રુઓને દૂર કરવા	૩	ક્ર-દ્રમી:	ક્ર-દ્ર: મંત્રોક્તા:	૧૫૬
૬	૬૫	૪૪ શત્રુઓપર વિજય	૩	અથર્વા	અન્દ: ક્ર-દ્ર: પરાજય:	૧૫૭
૬	૬૬	૪૫ શત્રુઓપર વિજય	૩	અથર્વા	ક્ર-દ્ર:	૧૫૭
૬	૬૭	૪૬ શત્રુઓપર વિજય	૩	અથર્વા	ક્ર-દ્ર:	૧૫૮
૫	૮	૪૭ શત્રુઓને દગાવવા	૨	અથર્વા	નાના દેવત્ય	૧૫૯
૮	૩	૪૮ શત્રુઓને દૂર કરવા	૭	અથર્વા	ક્ર-દ્ર: વ્યાધ:	૧૬૩
૭	૧૦૮	૪૯ દુષ્ટોનો સંહાર	૨	ભૂયુ:	અમિ:	૧૬૬
૭	૯૫	૫૦ દુષ્ટોનું નિવારણુ	૩	અગિરા:	મન્ત્રોક્તા:	૧૬૭
૧	૭	૫૧ યાગુધાન નાશનમ	૭	આતન:	અમિ: ક્ર-દ્ર:	૧૬૮
૧	૮	૫૨ યાગુધાન નાશનમ	૮	આતન:	અમિ: બહુદૈવત્ય:	૧૭૫
૩	૧	૫૩ શત્રુસેનાનું સંયોદન	૬	અથર્વા	સેના સંયોદન બહુદૈવત્ય	૧૭૮

અયર્વેદનો સુબોધ અનુવાદ (બીજો ભાગ)

માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન

કાંડ—સૂક્ત—વિષય—મંત્રસંખ્યા—ઋષિ—દેવતાઓની

અનુક્રમણિકા.

કાંડ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	ઋષિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૧૨	૧	૧ માતૃભૂમિનું વૈદિકગીત	૧૩	અયર્વા	ભૂમિ	૧
૮	૧૦	૨ વિરાદ્	૧૩	અયર્વાચ્યાપ્	વિરાદ્	૪૧
		૩ વિરાદ્	૧૦	અયર્વાચ્યાપ્	વિરાદ્	૪૧
		૪ વિરાદ્	૮	અયર્વાચ્યાપ્	વિરાદ્	૪૩
		૫ વિરાદ્	૧૬	અયર્વાચ્યાપ્	વિરાદ્	૪૪
		૬ વિરાદ્	૧૬	અયર્વાચ્યાપ્	વિરાદ્	૪૬
		૭ વિરાદ્	૪	અયર્વાચ્યાપ્	વિરાદ્	૪૭
૪	૩૦	૮ રાષ્ટ્રી દેવી	૮	અયર્વા	સર્વદેવા સર્વદેવતાઃ સર્વ દેવમયી વાક્	૫૩
૭	૧૨	૯ રાષ્ટ્રસભાની અનુમતિ	૪	શૌનક	સભા, પિતરા ઇન્દ્ર મનઃ	૫૨
૭	૯૧	૧૦ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અયર્વા	ચન્દ્રમા	૬૩
૭	૯૨	૧૧ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અયર્વા	ચન્દ્રમા	૬૪
૭	૯૩	૧૨ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	ભૂમિચંદ્રિરાઃ	ઇન્દ્રા	૬૪
૭	૮૪	૧૩ રાજાનું કર્તવ્ય	૩	ભૂમિ	જાતવૈદા, અગ્નિઃ ઇન્દ્રા	૬૫
૭	૮૫	૧૪ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અયર્વા	તાક્ષિઃ	૬૬
૭	૮૬	૧૫ રાજાનું કર્તવ્ય	૧	અયર્વા	ઇન્દ્રા	૬૭
૬	૮૮	૧૬ રાજાની રિયરતા	૩	અયર્વા	ક્રુવઃ	૬૮
૬	૫૪	૧૭ રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યની કલ્પ	૩	બદા	અગ્નિયોમૈ	૬૯
૪	૮	૧૮ રાજાનો રાજ્યાભિષેક	૭	અયર્વા અગ્નિરાઃ	ચન્દ્રમા આપઃ રાજ્યાભિષેકઃ	૭૦
૩	૧	૧૯ રાજા અને રાજાને બનાવનારા	૮	અયર્વા	સોમઃ	૭૩
૬	૧૨૮	૨૦ રાજાની ચુંટણી	૪	અયર્વા અગ્નિરાઃ	સોમઃ ચક્રધૂમઃ	૭૬
૩	૪	૨૧ રાજાની ચુંટણી	૭	અયર્વા	ઇન્દ્રા	૭૮

ક્રાંડ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	ઋષિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૬	૧૮	૨૨ વિજયી રાજ્ય	૩	અથર્વા	ઇન્દ્રઃ	૮૭
૩	૩	૨૩ રાજની સ્વરાજ્ય પર કરીયાર સ્થાપના	૬	અથર્વા	અગ્નિઃ નાના દેવતાઃ	૮૮
૨	૫	૨૪ ક્ષત્રિયનો ધર્મ	૭	ભુગુઃ આથર્વજુઃ	ઇન્દ્રઃ	૮૯
૧	૧૧	૨૫ મળપાલક સૂક્ત	૮	અથર્વા	ઇન્દ્રઃ	૯૦
૧	૩૧	૨૬ આશાપાલક સૂક્ત	૮	અહ્યા	આશાપાલઃ વારતોષપતિ	૯૫
૧	૨૭	૨૭ રાષ્ટ્ર સંવર્ધન સૂક્ત	૬	વસિષ્ઠઃ	અહ્યાજુરપતિઃ અભિવર્તો	૧૦૩
૩	૨૨	૨૮ સંરક્ષક કર	૮	ઉદાસકઃ	સિતિપાદ અગ્નિઃ કામઃ, ભૂમિઃ	૧૦૮
૮	૩	૨૯ કુષોનો નાશ	૨૬	ચાતનઃ	અગ્નિઃ	૧૧૬
૧	૨૮	૩૦ કુષનાશન સૂક્તઃ	૪	ચાતનઃ	અગ્નિઃ યાતુધાની	૧૨૬
૮	૮	૩૧ શત્રુ દમન	૨૬	ચાતનઃ	ઇન્દ્રાસોમી	૧૨૯
૭	૧૨૨	૩૨ શત્રુનિવારણ	૧	અથર્વાઅગ્નિરાઃ	ઇન્દ્રઃ	૧૪૧
૭	૧૧૫	૩૩ શત્રુઓનો નાશ	૨	ભુગુઃ	ઇન્દ્રામી	૧૪૨
૮	૪૦	૩૪ શત્રુનો નાશ	૮	શુકઃ	અહ્યાઃ બહુ દેવત્ય	૧૪૨
૧	૧૨	૩૫ શત્રુનાશન સૂક્ત	૮	અહ્યા	ધૃતિઃ અહ્યા	૧૪૫
૭	૭૦	૩૬ શત્રુદમન	૫	અથર્વા	સ્થેનઃ, દેવાઃ	૧૪૮
૬	૧૩૪	૩૭ શત્રુનો નાશ	૩	શુકઃ	વજ્રઃ	૧૪૯
૬	૧૩૫	૩૮ શત્રુનો નાશ	૩	શુકઃ	વજ્રઃ	૧૫૦
૬	૧૦૩	૩૯ શત્રુનો નાશ	૩	હિરણ્યકશિપુઃ	ઇન્દ્રામી બહુદેવતમ્	૧૫૧
૬	૧૦૪	૪૦ શત્રુનો પરાજય	૩	મરોચનઃ	ઇન્દ્રામી	૧૫૨
૭	૧૩	૪૧ શત્રુના તોજનો નાશ	૨	અથર્વા	સપ્તઃ	૧૫૩
૬	૭૭	૪૨ શત્રુઓને દૂર કરવા	૩	અથર્વા	દેવઃ મિત્રાવશ્વૈ	૧૫૪
૬	૭૫	૪૩ શત્રુઓને દૂર કરવા	૩	કાન્ધઃ	ઇન્દ્રઃ મંત્રોક્તાઃ	૧૫૬
૬	૬૫	૪૪ શત્રુઓપર વિજય	૩	અથર્વા	ચન્દ્રઃ ઇન્દ્રઃ પરાશરઃ	૧૫૭
૬	૬૬	૪૫ શત્રુઓપર વિજય	૩	અથર્વા	ઇન્દ્રઃ	૧૫૭
૬	૬૭	૪૬ શત્રુઓપર વિજય	૩	અથર્વા	ઇન્દ્રઃ	૧૫૮
૫	૮	૪૭ શત્રુઓને દગાલવા	૨	અથર્વા	નાના દેવત્ય	૧૫૯
૭	૩	૪૮ શત્રુઓને દૂર કરવા	૭	અથર્વા	રૂઢઃ વ્યાધઃ	૧૬૩
૭	૧૦૮	૪૯ કુષોનો સંહાર	૨	ભુગુઃ	અગ્નિઃ	૧૬૬
૭	૧૫	૫૦ કુષોનું નિવારણ	૩	અગ્નિરાઃ	મન્ત્રોક્તાઃ	૧૬૭
૧	૭	૫૧ યાતુધાન નાશનમ્	૭	ચાતનઃ	અગ્નિઃ ઇન્દ્રઃ	૧૬૮
૧	૮	૫૨ યાતુધાન નાશનમ્	૮	ચાતનઃ	અગ્નિઃ બૃહસ્પતિઃ	૧૭૫
૩	૧	૫૩ શત્રુસેનાનું સંમોહન	૬	અથર્વા	સેના સંમોહન બહુદેવતમ્	૧૭૮

ક્રમ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રમંજ્યા	ઋષિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૩	૧	૫૪ જ્ઞાનેનાનું સંમોહન	૬	અથર્વા	મેના ॥ મોહન' બદ્ધદેવતમ	૧૭૧
૨	૨૦	૫૫ અસત્ય શાપભાદિ પાપોથી છુટકારો	૪	અથર્વા	અમુરઃ વરુણઃ	૧૮૫
૧૧	૬	૫૬ પાપથી અચાનકની આર્થના	૧૩	સંતાનિ	ચન્દ્રમાઃ મંત્રીક્રાઃ	૧૮૭
૭	૧૧૫	૫૭ પાપનાશન	૪	અથર્વાઅગિરાઃ	સવિત્રઃ જનવેદઃ	૧૯૨
૬	૧૧૫	૫૮ પાપથી અચનુ	૪	અઘા	વિશ્વેદેવઃ	૧૯૩
૪	૬૩	૫૯ પાપનાશન	૮	અઘા	પાપનાશના અભિઃ	૧૯૫
૬	૨૬	૬૦ પાપી વિચારોનો ત્યાગ કરો	૩	અઘા	પાપમા	૧૯૬
૪	૨૬	૬૧ પાપમોચન	૭	મૃગારઃ	શ્વાપાપૃથિવો	૧૯૭
૪	૨૬	૬૨ પાપમોચન	૭	મૃગારઃ	મર્યેના અભિઃ	૧૯૯
૩	૩૨	૬૩ પાપની નિરતિ	૧૧	અઘા	પાપમહા	૨૦૩
૭	૬૪	૬૪ પાપથી અચાન	૨	મમઃ	મંત્રીક્રા નિર્કર્તિઃ	૨૧૦
૭	૪૩	૬૫ પાપથી મૂકિત	૨	મરુદેવ	સોમાદેવો	૨૧૦
૬	૧૧૩	૬૬ શાપથી પાપને દૂર કરવું	૩	અથર્વા	પુષા	૨૧૧
૪	૧૭	૬૭ શાપથી દાનિ	૩	અથર્વા	ચન્દ્રમાઃ	૨૧૨
સ્વસ્ત્યવનકામાઃ						
૪	૨૭	૬૮ પાપમોચન	૭	મૃગારઃ	મરુત	૨૧૪
૪	૨૮	૬૯ પાપમોચન	૭	મૃગારઃ	ભવાશ્વો	૨૧૬
૪	૨૯	૭૦ પાપમોચન	૭	મૃગારઃ	મિત્રાવરુણૌ	૨૧૮
૧૬	૧	૭૧ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૧૩	અથર્વા	અભપતિ	૨૨૨
		૭૨ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૬	અથર્વા	અભપતિ	૨૨૩
		૭૩ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૬	અથર્વા	અભપતિ	૨૨૪
		૭૪ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૭	અથર્વા	અભપતિ	૨૨૪
		૭૫ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૧૦	અથર્વા	અભપતિ	૨૨૫
		૭૬ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૧૧	અથર્વા	અભપતિ	૨૨૬
		૭૭ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૧૩	અથર્વા	અભપતિ	૨૨૭
		૭૮ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૧૩	અથર્વા	અભપતિ	૨૨૮
		૭૯ દુઃખમોચન અને વિજય આપિ	૪	અથર્વા	અભપતિ	૨૩૦
૧૭	૧	૮૦ પોતાના અભ્યુદય માટે આર્થના	૩૦	અઘા	આદિત્ય	૨૩૮
૮	૮	૮૧ પરાક્રમથી વિજય	૧૪	ભૃગુદગિરા	કન્દઃ વનસ્પતિઃ	૨૪૭
					પરમેશ્વર દનન	
૭	૧૨૩	૮૨ વિજયની આર્થના	૧	અથર્વાકૃતિરાઃ	ચન્દ્રમાઃ	૨૫૮
૧	૨	૮૩ વિજય સૂક્ત	૪	અથર્વા	વર્ષન્ય	૨૫૮
૨	૨૭	૮૪ વિજય આપિ	૭	કૃષિ જલઃ	વનસ્પતિઃ ૩૬ કન્દઃ	૨૬૩
૫	૩	૮૫ વિજય આપિ	૧૧	બૃહદિવોઅથર્વા	અભિઃ વિશ્વેદેવઃ	૨૬૭
૧	૨૭	૮૬ વિજયી સીનું સરાક્રમ	૪	અથર્વા	કન્દાણી	૨૭૩

ક્રાંડ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	રૂપિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૭	૫૦	૮૭ ઈમં અને વિશ્વમ	૬	અગ્નિરા:	ઈન્દ્ર:	૨૭૫
૧	૨૨	૮૮ વર્યઃ પ્રાપ્તિ સક્રત	૬	વસિષ્ઠ:	વર્યઃ બૃહસ્પતિ: વિશ્વેદેવા: ઇન્દ્ર:	૨૮૨
૩	૧૭	૮૯ શાન અને શોષની તેજસ્વિતા	૮	વસિષ્ઠ:	વિશ્વેદેવા: ચન્દ્રમા: ઇન્દ્ર:	૨૮૩
૩	૨૦	૯૦ તેજસ્વીપતુ અને તે સાથે અબુદ્ય	૧૦	વસિષ્ઠ:	અગ્નિ: મન્ત્રોક્ત દેવતા	૨૮૭
૬	૩૮	૯૧ તેજસ્વીતાની પ્રાપ્તિ	૪	અથર્વા	ત્રિપિ: બૃહસ્પતિ:	૨૯૨
				વર્યરકામ:		
૩	૨૭	૯૨ અબુદ્યની દિશા	૬	અથર્વા	અન્વાદવા:	૨૯૪
૬	૩	૯૩ રક્ષાની પ્રાર્થના	૩	અથર્વા	નાના દેવતા:	૩૧૧
૬	૪	૯૪ રક્ષાની પ્રાર્થના	૩	અથર્વા	નાના દેવતા:	૩૧૩
૬	૫૩	૯૫ આપણી રક્ષા	૩	બૃહસ્પતિ:	નાના દેવતા:	૩૧૫
૬	૧૦૭	૯૬ પોતાની રક્ષા	૪	ચન્તાતિ:	વિશ્વેદેવા:	૩૧૭
૭	૫૧	૯૭ રક્ષાની પ્રાર્થના	૧	અગ્નિરા:	ઈન્દ્ર:ચદ્રસ્પતિ:	૩૧૮
૫	૨૪	૯૮ મુરશિનતાની પ્રાર્થના	૧૭	અથર્વા	ધક્ષકર્માત્મા, નાના દેવતા:	૩૧૯
૬	૪૭	૯૯ પોતાની રક્ષા માટે પ્રાર્થના	૩	અગ્નિરા:	અગ્નિ વિશ્વેદેવા:	૩૨૨
				પ્રાચેતસ:		
૬	૭૭	૧૦૦ અમારી રક્ષા	૩	અથર્વા	સંસ્કાર:	૩૨૩
૬	૧૦૧	૧૦૧ બગ પ્રાપ્ત કરું	૩	અથર્વા	ધક્ષકર્માત્મા:	૩૨૩
				અગ્નિરા:		
૬	૪૧	૧૦૨ પોતાની શક્તિનો વિસ્તાર	૩	ધક્ષા	ચન્દ્રમા: બૃહ્ દેવત્યમ્	૩૨૪
૫	૧૬	૧૦૩ આત્મબળ	૧૧	વિશ્વામિત્ર	એક વૃષ:	૩૨૬
૫	૧૫	૧૦૪ સ્થાનો વિશ્વમ	૧૧	વિશ્વામિત્ર	વનસ્પતિ:	૩૨૭
૪	૪	૧૦૫ બગ સંવર્ધન	૮	અથર્વા	વનસ્પતિ:	૩૨૮
૪	૨૨	૧૦૬ ક્ષાત્રબળ સંવર્ધન	૭	વસિષ્ઠ: અથર્વા	ઈન્દ્ર:	૩૩૦
૪	૩૬	૧૦૭ સ્થાયી બળ	૧૦	ચાતન:	સત્યોગ્ન અગ્નિ:	૩૩૩
૬	૧૨	૧૦૮ આત્મશુદ્ધિ માટે પ્રાર્થના	૩	ચન્તાતિ:	ચન્દ્રમા: નાના દેવતા:	૩૩૭
૬	૧૫	૧૦૯ દુ ઉત્તમ બળીશ	૩	ધક્ષા	વનસ્પતિ:	૩૩૮
૬	૮૬	૧૧૦ સર્વથી શ્રેષ્ઠ બળ	૩	અથર્વા	એકવૃષ:	૩૩૯
૬	૩૭	૧૧૧ યજ્ઞસ્વી બળતું	૩	અથર્વા	ત્રિપિ: બૃહસ્પતિ:	૩૪૦
				વર્યરકામ:		
૬	૫૮	૧૧૨ યજ્ઞની ઇચ્છા	૩	અથર્વા	બૃહસ્પતિ: મન્ત્રોક્તા:	૩૪૧
				યજ્ઞરકામ:		
૬	૬૭	૧૧૩ યજ્ઞની પ્રાર્થના	૩	અથર્વા	બૃહસ્પતિ: અશ્વિનો	૩૪૨
૬	૪૦	૧૧૪ નિર્ણયતા માટે પ્રાર્થના	૩	અથર્વા	મન્ત્રોક્તા:	૩૪૩
૬	૪૮	૧૧૫ કલ્યાણ પ્રાપ્તિની પ્રાર્થના	૩	અગ્નિરા:	મન્ત્રોક્તા:	૩૪૪
				પ્રાચેતસ:		

ક્રાંડ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	શ્રુતિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૬	૯૯	૧૧૬ કલ્યાણને માટે યત્ન	૩	ભગ્નગિરિઃ	વાનરપતિઃ સોમઃ સવિતા	૩૪૫
૬	૬૭	૧૧૭ આપણી પવિત્રતા	૩	અથર્વા	૩દઃ મનોકતાઃ	૩૪૬
૬	૫૫	૧૧૮ ઉત્તમ માર્ગનું આક્રમણ	૩	અઘા	વિશ્વેદેવાઃ ૩દઃ	૩૪૭
૬	૫૧	૧૧૯ અન્તર્ગાઢ સુદતા	૩	અન્તાતિઃ	આપઃ વરુણઃ	૩૪૮
૭	૫૦	૧૨૦ ધૃષ્ટિ માટે પ્રાર્થના	૪	અથર્વા	મનોકતાઃ	૩૪૯
૭	૪૯	૧૨૧ સુખની પ્રાર્થના	૪	અથર્વા	દેવધર્મ્યૈઃ	૩૫૦
૭	૫૪	૧૨૨ ઉત્તમ જ્ઞાન	૪	અથર્વા	સામનસ્થ અશ્વિનો	૩૫૧
૬	૧૧૧	૧૨૩ બંધનથી મુક્તિ	૪	કૌસિકઃ	મનોકતાઃ	૩૫૨
૭	૭૭	૧૨૪ બંધનથી મુક્તિ	૩	અગિરિઃ	મરુતઃ	૩૫૩
૭	૭૮	૧૨૫ બંધ મુક્તતા	૨	અથર્વા	અમિઃ	૩૫૪
૬	૪૩	૧૨૬ ક્રોધનું સમન	૩	ભુગ્નગિરિઃ	મનુષ્યમનુ	૩૫૫
૭	૪૬	૧૨૭ સિદ્ધિની પ્રાર્થના	૩	અથર્વા	મનોકતાઃ	૩૫૬
૬	૧૧૫	૧૨૮ મુદ્ધનું સાધન રથ	૩	અથર્વા	વાનરપતિઃ	૩૫૭
૬	૧૧૬	૧૨૯ કુંકુભિ	૩	અથર્વા	કુંકુભિઃ	૩૫૮
૫	૬૦	૧૩૦ કુંકુભિનો ધોષ	૧૨	અઘા	વાનરપત્યૈઃ કુંકુભિઃ	૩૫૯
૫	૬૧	૧૩૧ કુંકુભિનો ધોષ	૧૨	અઘા	કુંકુભિઃ વાનરપત્યૈઃ	૩૬૦
૬	૮૭	૧૩૨ રાગની વિચરતા	૩	અથર્વા	કુન્દઃ	૩૬૧
૭	૬૪	૧૩૩ શરવીર	૧	મારીચઃ	અમિઃ	૩૬૨
				કરુણ		
૩	૬	૧૩૪ વીર પ્રરથઃ	૮	જમદગ્નીજપુરુષઃ	વાનરપત્યૈશ્વર્યઃ	૩૬૩

અથર્વવેદનો સુબોધ અનુવાદ (બીજો ભાગ)

માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
માતૃભૂમિનું વૈદિકગીત (કા. ૧૨, સ. ૧)	૧	જનસામાનો અધિકાર	૬૦
માતૃભૂમિનું વૈદિકગીત	૨૦	રાજના પિતૃઓ	૬૧
સકેતનો ઉપયોગ	૨૨	રાજના શિક્ષક	૬૨
માતૃભૂમિની કલ્પના	૨૨	સભાસદ સત્યવાદી હોવો જોઈએ.	૬૨
અધ્યાત્મતાન અને રાષ્ટ્રભક્તિ	૨૫	તેજ પ્રદાતા અને વિદ્યાન પ્રદાતા.	૬૨
અધ્યાત્મતાન	૨૭	રાજનું ભાગ્ય	૬૨
અકાશમાન	૨૭	દત્તચિત્ર સભાસદ	૬૨
અધિઓનું મધ્ય	૩૬	નરિષ્ઠ સભા	૬૩
દેવોનું મધ્ય	૩૭	રાજનું કર્તવ્ય. (કા. ૭, સ. ૧૧)	૬૩
વિદ્વાનોનું મધ્ય	૩૯	રાજનું કર્તવ્ય (કા. ૭, સ. ૧૨)	૬૪
મંત્રોની સંગતિ	૩૯	રાજનું કર્તવ્ય (કા. ૭, સ. ૧૩)	૬૪
વિશદ (કા. ૮, સ. ૧૦)	૪૧	રાજનું કર્તવ્ય (કા. ૭, સ. ૮૪)	૬૫
કામધેનુનું દૂધ	૪૮	રાજ શું કામ કરે	૬૬
વિશદ દિવ્ય કામધેનુ	૪૯	રાજનું કર્તવ્ય (કા. ૭, સ. ૮૫)	૬૬
રાષ્ટ્રીય ઉપદેશ	૫૦	રાજનું કર્તવ્ય (કા. ૭, સ. ૮૬)	૬૭
રાષ્ટ્રી દેવી (કા. ૩, સ. ૩૦)	૫૩	રાજની સ્થિરતા (કા. ૬, સ. ૮૮)	૬૮
રાષ્ટ્રી દેવી	૫૪	સ્થિરતા માટે	૬૮
અધ્યાત્મ વર્ણનનું મનન	૫૫	રાષ્ટ્રના ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ (કા. ૬, સ. ૫૪)	૬૯
આધિકૃતિક ભાવાર્થ	૫૫	રાજનો રાજ્યાધિપતિ (કા. ૪, સ. ૮)	૭૦
રાષ્ટ્રીય અર્થનું મનન	૫૬	રાજ્યાધિપતિ	૭૨
રાષ્ટ્ર સભાની અનુમતિ (કા. ૭, સ. ૧૨)	૫૯	સમુદ્ર સુધી રાજ્યવિસ્તાર	૭૨
રાજ્ય શાસનમાં લોક સલાહ	૬૦	કોણ રાજ બની શકે છે	૭૨
મામ સભા	૬૦	રાજા અને રાજાને બનાવનારા (કા. ૩, સ. ૫)	૭૩
રાષ્ટ્ર સભા	૬૦		

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પશુમણિ	૭૫	આશા અને દિશા	૯૭
રાષ્ટ્રના પોતાના બનવું	૭૫	સકતનો મનુષ્ય વાચક ભાવાર્થ	૧૭
રાજાને બનાવનારા	૭૬	મનુષ્યમાં ચારદારોની ચાર આશાઓ	૯૮
રાજાની ચૂંટણી (કા. ૬, સ. ૧૧૮)	૭૬	આરોગ્યનો આધાર	૯૯
મળ પોતાનો રાજા ચૂટે	૭૭	ખાનપાન	૧૦૦
રાજાની ચૂંટણી (કા. ૬, સ. ૪)	૭૮	કોષોપયોગ	૧૦૦
પૂર્વ સમર્થ	૮૦	જીવનનો નાશ	૧૦૦
સૌજાતમણિ પામ	૮૧	અમર દિપ્તિ	૧૦૦
વિરોધી મનુષ્ય	૮૩	હવનથી પૂજન	૧૦૧
અત્યંત સકત	૮૩	પાપમોચન	૧૦૧
રાજાની ચૂંટણી	૮૩	અત્યંત દેવ	૧૦૧
મળનું પાલન	૮૪	દીર્ઘઆયુષ્ય	૧૦૨
ધનના વિભાગ	૮૪	વિરોધદિ	૧૦૩
રાજાની રહેણી કરણી	૮૫	રાષ્ટ્ર-સંવર્ધન-સ્તૂતિ (કા. ૧, સ. ૧૧)	૧૦૩
દુલનો સંચાર	૮૬	અભિવર્તમણિ	૧૦૫
વરણ	૮૬	આ સકતનો સંવાદ	૧૦૫
વિરોધી રાજા (કા. ૬, સ. ૯૮)	૮૭	રાજાના શુભ	૧૦૫
રાજાની સ્વરાજ્યપર ફર્માવાર સ્થાપના		રાજાચિન્હ	૧૦૬
(કા. ૬, સ. ૧) ૮૮		કનુનાં ભણ્ણો	૧૦૬
દાનિયનો પર્મ (કા. ૧, સ. ૫)	૮૯	સર્વની સદાપતા	૧૦૭
દાનપર્મ	૯૧	કેવળ રાષ્ટ્રને આટે	૧૦૭
દાનિયોના શુભ	૯૧	રાષ્ટ્રનો અર્થ	૧૦૮
દાનિયોનાં કલંબો	૯૧	સંદર્શક કેર (કા. ૧, સ. ૧૧)	૧૦૮
રાજ્યદાસન	૯૧	રાજ્યદાસન મહાવશા આટે	૧૧૦
મળમાં તરથી સન્માન	૯૧	પ્રાપ્તિનો સોળમે ભાગ	૧૧૦
ભોજ.	૯૧	પ્રાપ્તિનાં બે સ્થાપન	૧૧૧
સોમ અને મલ	૯૧	રાજા કેવો દોવો ભોળો	૧૧૧
જીવન સંભાળ	૯૧	કરોઃ ઉપયોગ	૧૧૧
મળપાસક સુખ (કા. ૧, સ. ૧૧)	૯૫	રાજાં ભેનું રાજ્ય	૧૧૧
દાનપર્મ	૯૫	કામનાનો પ્રભાવ	૧૧૪
આશા-પાસક-સુખ (કા. ૧, સ. ૧૧)	૯૫	કામની મર્ષા	૧૧૫
દિપ્તિ	૯૬	દુલોનો નાશ (કા. ૮, સ. ૧)	૧૧૬
દેવો માર દિપ્તિ	૯૬	દુલોનાં ભણ્ણ	૧૧૨
		દુલોનો વાચ કરનારો કેવો દોવો ભોળો	૧૧૩

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
ઈંડું વિધાન	૧૪૪	શત્રુઓને દૂર કરવા (કા. ૬, સ. ૫૭)	૧૫૪
દુષ્ટતાશાન-સૂક્ત (કા. ૧, સ. ૨૮)	૧૪૬	વિજયનાં સાધનો	૧૫૫
પૂર્નાપર સખંધ	૧૪૭	યમ કેવો હોવો જોઈએ ?	૧૫૫
દુષ્ટોનાં લક્ષણો	૧૪૭	શત્રુઓને દૂર કરવા (કા. ૬, સ. ૭૫)	૧૫૬
દુષ્ટોનો સુધાર	૧૨૮	શત્રુઓને નસાડી દેવા	૧૫૬
શત્રુદમન (કા. ૮, સ. ૪)	૧૨૯	શત્રુઓપર વિજય (કા. ૬, સ. ૬૫)	૧૫૭
દુષ્ટોનું દમન	૧૩૫	શત્રુઓપર વિજય (કા. ૬, સ. ૬૬)	૧૫૭
દુષ્ટોનાં લક્ષણો	૧૩૫	શત્રુઓપર વિજય (કા. ૬, સ. ૬૭)	૧૫૮
સત્યનો રક્ષક કૃત્યર	૧૩૮	શત્રુઓને દબાવવા (કા. ૫, સ. ૮)	૧૫૯
દેશમાંથી હાપાર કરવા	૧૩૯	શત્રુનો નાશ	૧૬૧
દુષ્ટોને સતાવવા	૧૪૦	ક્રંધ પ્રાર્થના	૧૬૧
દુષ્ટોનો દેશ	૧૪૦	નાસ્તિકોની અસહનતા	૧૬૧
પાપની અધિગતિ	૧૪૦	શત્રુનાશના ઉપાય	૧૬૨
આત્મ દંડ	૧૪૦	શત્રુઓને દૂર કરવા (કા. ૪, સ. ૩)	૧૬૩
શત્રુ નિવારણ (કા. ૭, સ. ૧૨૨)	૧૪૧	દુષ્ટોનું દમન કરવાનો ઉપાય	૧૬૪
શત્રુઓનો નાશ (કા. ૭, સ. ૧૨૫)	૧૪૧	અથર્વ વિદ્યાનો નિયમ	૧૬૪
શત્રુનો નાશ (કા. ૪, સ. ૪૦)	૧૪૨	દુષ્ટોનો સંહાર (કા. ૭, સ. ૧૦૮)	૧૬૬
શત્રુનો નાશ	૧૪૪	દુષ્ટોનું નિવારણ (કા. ૭, સ. ૯૫)	૧૬૭
શત્રુ-નાશન-સૂક્ત (કા. ૧ સ. ૧૯)	૧૪૫	યાતુધાન નાશન (કા. ૧ સ. ૭)	૧૬૮
આન્તરિક કવચ	૧૪૬	અસિ કોણુ છે ?	૧૬૯
વૈદિક ધર્મનું સાધ્ય બ્રાહ્મ કવચ	૧૪૬	રાત્રી ઉપદેશક	૧૭૦
અન્ય કવચ જ્ઞાનકવચ	૧૪૭	બ્રહ્મ સૂત્રિય	૧૭૦
દાસભાવનો નાશ	૧૪૭	ક્રન્દ કોણુ છે ?	૧૭૦
શત્રુ દમન (કા. ૭, સ. ૭૦)	૧૪૮	ધર્મોપદેશનું ક્ષેત્ર	૧૭૦
શત્રુનો નાશ (કા. ૬, સ. ૬૩૪)	૧૪૯	દુષ્ટોની સુધારણા	૧૭૧
શત્રુનો નાશ (કા. ૬, સ. ૧૨૫)	૧૫૦	ગિતાદારી બનો	૧૭૨
શત્રુનો નાશ (કા. ૬ સ. ૧૦૩)	૧૫૧	દુષ્ટ જીવનનો પશ્ચાત્તાપ	૧૭૨
શત્રુઓનું દમન	૧૫૧	ધર્મોપદેશક ચોતાનું કાર્ય ચલાવે	૧૭૨
શત્રુનો પરાજય (કા. ૬, સ. ૧૦૪)	૧૫૨	દુષ્ટોની પશ્ચાત્તાપથી શુદ્ધિ	૧૭૩
શત્રુઓને પકડવા	૧૫૨	ધર્મનો ફલ	૧૭૩
શત્રુના તેજનો નાશ (કા. ૭, સ. ૧૩)	૧૫૩	શત્રુઓને દંડ	૧૬૩
શત્રુઓનું તેજ ધટાવવું	૧૫૩	બ્રાહ્મણ અને દાંત્રિયોના અપલનું પ્રમાણ	૧૭૪

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પાતુધાન નાશન (કા. ૧ સ્. ૮)	૧૭૫	પાપી મન	૧૭૭
ધર્મોપદેશનું પરિણામ	૧૭૬	પાપમોચન (કા. ૪, સ્. ૧૬)	૧૭૭
નવ પ્રવિષ્ટા આદર	૧૭૭	ઘાવા પૃથ્વી	૧૭૯
દુષ્ટોનાં સંતાનોનો સુધારો	૧૭૭	પાપમોચન (કા. ૪, સ્. ૧૭)	૧૭૯
ધર્મમાં પ્રચાર	૧૭૭	પાપથી મુક્તિ	૧૮૨
શત્રુસેનાનું સમોદન (કા. ૩, સ્. ૧)	૧૭૮	પાપની નિવૃત્તિ (કા. ૩, સ્. ૩૧)	૧૮૨
શત્રુસેનાનું સમોદન (કા. ૩, સ્. ૨)	૧૭૯	પાપનિવૃત્તિથી નીરાશીતા અને દીપ્તિ	૧૮૫
સેનાનું સમોદન	૧૮૧	પાપીને દૂર કરવા	૧૮૬
ધન	૧૮૧	દેવેનું ઉદાહરણ	૧૮૬
મધવન	૧૮૧	અમિતે આદર	૧૮૬
દમન	૧૮૧	પવિત્રતાનું મહત્વ	૧૮૭
મરૂતો	૧૮૧	સ્થાન ત્યાગથી બચવું	૧૮૭
વધુઓ	૧૮૧	સ્વભાવથી બચવું	૧૮૭
અમિ	૧૮૨	દાન	૧૮૮
શત્રુઓને મહારાવવાની રીતો	૧૮૩	પોતાની ગતિમાં જ સ્થિર રહેવું	૧૮૮
મંત્રોની સમાનતા	૧૮૪	પેટની પાચન શક્તિ	૧૮૮
અસત્ય ભાષણાદિ પાપથી છુટકારો	૧૮૫	સૂચનું વર્ણન	૧૮૯
(કા. ૧, સ્. ૧૦)		દીપ્તિ આપ કરનારાઓ	૧૮૯
પાપથી મુક્તિ મેળવવાનો આગ	૧૮૬	ઐશ્વર્ય રસ	૧૮૯
દાન અને ભક્તિ	૧૮૬	પાપથી બચાવ (કા. ૭, સ્. ૬૪)	૧૯૦
પ્રાયશ્ચિત્ત	૧૮૬	પાપથી મુક્તિ (કા. ૭, સ્. ૬૫)	૧૯૦
પાપી મનુષ્ય	૧૮૭	જ્ઞાનથી પાપને દૂર કરવું (કા. ૬, સ્. ૧૧૩)	૧૯૧
ઐશ્વર્ય સાક્ષ્ય પ્રધર	૧૮૬	શાપથી છૂટા (કા. ૭, સ્. ૧૭)	૧૯૨
પાપથી બચાવવાની પ્રાર્થના (કા. ૧૨, સ્. ૬)	૧૮૭	પાપમોચન (કા. ૪, સ્. ૧૭)	૧૯૩
પૃથ્વી સ્થાનીય દેવતા	૧૮૮	મરૂત દેવતા	૧૯૫
અન્તરિક્ષ સ્થાનીય દેવતા	૧૮૮	પાપ મોચન (કા. ૪, સ્. ૧૮)	૧૯૬
સુરસાનીય દેવતા	૧૮૮	ભવ અને ચર્ચ	૧૯૭
પાપ નાશન (કા. ૭, સ્. ૧૨૫)	૧૮૯	પાપ મોચન (કા. ૭, સ્. ૧૯)	૧૯૮
પાપથી બચવું (કા. ૬, સ્. ૧૨૫)	૧૮૯	મિત્ર અને વશ	૧૯૯
નિષ્પાપ યવાના ત્રણ પ્રકાર	૧૯૦	દુઃખ મોચન અને વિગ્રહ પ્રાપ્તિ	૧૯૯
પાપ નાશન (કા. ૭ સ્. ૧૩)	૧૯૫	(કા. ૧૬, સ્. ૧)	
પાપને દૂર કરવું	૧૯૬	નિષ્કામની પ્રાપ્તિ	૧૯૦
પાપી વિચારોનો ત્યાગ કરો (કા. ૬, સ્. ૨૬)	૧૯૬	નિષ્કામના પ્રકાર	૧૯૦

વિવિધ	પૃષ્ઠ	વિવિધ	પૃષ્ઠ
ધર્મીય શુદ્ધિ	૨૩૨	વિજય-પ્રાપ્તિ (કાં. ૨, સ. ૧૭)	૨૬૩
આધિકૃતિક વિજય	૨૩૪	વિજયનાં શ્લોકો	૨૬૫
સ્વપ્ન	૨૩૬	વાદી અને પ્રતિવાદી	૨૬૫
વિજય	૨૩૭	મુદ્દમા વિજય	૨૬૫
પોતાના અભ્યુદય માટે પ્રાર્થના	૨૩૮	પાટા ઓપણિ	૨૬૫
(કાં. ૧૭, સ. ૧)		શક્તિની સાથે વક્તવ્ય	૨૬૬
લોકપ્રિય બનવું	૨૪૪	કાષ્ઠને મુક્તિ આપનારો નિર્ધેષ	૨૬૬
વીરના શુભ	૨૪૪	જળ ચિકિત્સક	૨૬૬
ઉપાસના શુભ ઉપાસકમાં	૨૪૫	વિજય પ્રાપ્તિ (કાં. ૫, સ. ૩)	૨૬૭
અભ્યુદય	૨૪૫	પોતાના વિજયની પ્રાર્થના	૨૬૭
પરાક્રમ	૨૪૬	વિજયી વિચાર	૨૭૦
મહાસૈન્ય	૨૪૬	શત્રુઓને દૂર કરવા	૨૭૦
દયાધન જીવું	૨૪૬	કામનાઓની તૃપ્તિ	૨૭૧
સત્યનો ભાગ	૨૪૬	ધર્મ ઉપાસના	૨૭૧
આત્મા અને સંસાર	૨૪૭	નિર્વાપ થવું	૨૭૧
શૂન, અવિદ્ય, વર્તમાન	૨૪૮	ધર્મ પ્રાર્થના	૨૭૧
આત્મતેજ	૨૪૮	દેવોની સહાયતા	૨૭૨
પોતાનો યશ	૨૪૯	રાજ્યભંધ	૨૭૨
પરાક્રમથી વિજય (કાં. ૮, સ. ૮)	૨૪૯	સારીરિક જળ	૨૭૨
શુદ્ધી નીતિ	૨૫૪	વિજયી સ્ત્રીનું પરાક્રમ (કાં. ૧, સ. ૧૭)	૨૭૩
દર્શનશુદ્ધિ ધૂમકેડો	૨૫૭	ધર્મશ્રી	૨૭૪
વિજય	૨૫૭	વીર સ્ત્રી	૨૭૪
વિજયની પ્રાર્થના (કાં. ૭, સ. ૧૨૩)	૨૫૮	શત્રુવાચક શબ્દો	૨૭૪
વિજયસૂક્ત (કાં. ૧, સ. ૧)	૨૫૮	તથા મથા સાત	૨૭૫
અનુસંધાન	૨૫૯	નિર્જરામ્ય	૨૭૫
વૈયક્તિક વિજય	૨૫૯	કર્મ અને વિજય (કાં. ૭, સ. ૫૦)	૨૭૫
પિતાના શુભ-ધર્મ-કર્મ	૨૬૦	પુરુષાર્થ અને વિજય	૨૭૭
માતાના શુભ-ધર્મ-કર્મ	૨૬૦	ભુગારીઓને દૂર કરો	૨૭૮
લોક અદ્ભુત અભાંકાર	૨૬૧	તથા પ્રકારના લોકો	૨૭૮
કુટુંબનો વિજય	૨૬૧	દેવ કામ મનુષ્ય	૨૭૯
પૂર્વાપર સમ્યક્ષ	૨૬૨	ગોરક્ષા	૨૮૦
કુટુંબનો આદર્શ	૨૬૨	વર્ચસ્વ પ્રાપ્તિ સૂક્ત (કાં. ૩, સ. ૨૨)	૨૮૧
ઓલખિ પ્રયોગ	૨૬૩	સાક્ષાદર્શી જળવૃદ્ધિ	૨૮૧
રાષ્ટ્રનો વિજય	૨૬૩	જળપ્રાપ્તિની રીત	૨૮૨

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
નિર્મયતા માટે પ્રાર્થના (કાં. ૬, સૂ. ૪૦)	૩૪૩	કેધતું શમન (કાં. ૬, સૂ. ૪૩,)	૩૫૪
કલ્યાણ પ્રાર્થિતી પ્રાર્થના (કાં. ૬, સૂ. ૪૮)	૩૪૪	દર્શ	૩૫૪
કલ્યાણને માટે યત્ન (કાં. ૬ સૂ. ૯૯)	૩૪૫	(સાંદ્રની પ્રાર્થના (કાં. ૬, સૂ. ૪૬)	૩૫૫
કલ્યાણનું મુખ્ય સાધન	૩૪૫	મુદ્ધતું સાધન રથ (કાં. ૬, સૂ. ૧૨૫)	૩૫૬
આપણી પવિત્રતા (કાં. ૬, સૂ. ૬૨)	૩૪૬	દુઃકુલિ (કાં. ૬, સૂ. ૧૨૬)	૩૫૭
ઉત્તમ આર્ગતું આક્રમણ (કાં. ૬, સૂ. ૫૧)	૩૪૭	દુઃકુલિનો ઘોષ (કાં. ૫, સૂ. ૧૦)	૩૫૮
અન્તર્યામી શુદ્ધતા (કાં. ૬, સૂ. ૫૧)	૩૪૮	નગારા	૩૬૦
સોમનું મહાત્મ્ય	૩૪૯	દુઃકુલિનો ઘોષ (કાં. ૫, સૂ. ૧૧)	૩૬૦
જળનું મહાત્મ્ય	૩૪૯	નગારા	૩૬૨
દ્રોહ ન કરવો જોઈએ	૩૪૯	રાજાની સ્થિરતા (કાં. ૬, સૂ. ૮૭)	૩૬૨
પુષ્ટિ માટે પ્રાર્થના (કાં. ૭, સૂ. ૫૦)	૩૪૯	રાજાની સ્થિરતા	૩૬૩
મુખની પ્રાર્થના (કાં. ૭, સૂ. ૪૯)	૩૫૦	શૂરવીર (કાં. ૭, સૂ. ૬૪)	૩૬૪
ઉત્તમ જ્ઞાન (કાં. ૭, સૂ. ૫૪)	૩૫૦	વીર પુરૂષ (કાં. ૩, સૂ. ૬)	૩૬૪
અંધનથી મૂઢિત (કાં. ૬ સૂ. ૧૧૧)	૩૫૧	અધ્યયની અ-યોગિતા	૩૬૬
અંધનથી મૂઢિત (કાં. ૭, સૂ. ૭૭)	૩૫૨	અનુવંશિક સંસ્કાર	૩૬૬
અંધ મૂઢતતા (કાં. ૭, સૂ. ૭૮)	૩૫૩	શત્રુઓના લક્ષણ	૩૬૬
તથા અંધન	૩૫૩	તેમને નામે પાઠના આર્ગ	૩૬૬
		વિજયની તૈયારી	૩૬૭

અથર્વવેદનો સુબોધ અનુવાદ (ખીજો ભાગ)

‘ માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન ’

કાંડકમાનુસાર સૂક્તોની અનુક્રમણિકા

કાંડ	સૂક્ત	મંત્ર	પૃષ્ઠ	કાંડ	સૂક્ત	મંત્ર	પૃષ્ઠ
૧	૨	છ	૧૫૮	૫	૮	૭	૭૦
	૭	૭	૧૬૮		૧૧	૭	૧૩૦
	૮	છ	૧૭૫		૧૩	૭	૧૬૮
	૧૦	છ	૧૮૫		૧૬	૭	૧૮૭
	૧૧	છ	૧૪૫		૧૭	૭	૨૧૪
	૨૧	છ	૧૭૪		૧૮	૭	૨૧૬
	૨૭	છ	૨૬૭		૧૯	૭	૨૩૮
	૨૮	છ	૧૨૬		૨૦	૮	૫૩
	૨૯	દ	૧૦૧		૨૩	૮	૧૬૫
	૩૧	છ	૧૫		૨૬	૧૦	૩૩૩
૨	૫	૭	૮૨	૬	૨	૧૧	૨૬૭
	૧૭	૭	૨૬૩		૮	૯	૧૫૯
૩	૧	જા	૧૭૮		૧૫	૧૧	૨૨૭
	૨	જા	૧૭૯		૧૬	૧૧	૨૨૬
	૩	જા	૮૮		૨૦	૧૨	૩૫૮
	૪	૭	૭૮		૨૧	૧૨	૩૬૦
	૫	૮	૭૩		૨૪	૧૭	૩૧૯
	૬	૮	૩૬૪		૩	૩	૩૧૧
	૧૧	૮	૨૮૩		૪	૩	૩૧૩
	૨૦	૧૦	૨૮૭		૧૫	૩	૩૨૮
	૨૨	દ	૨૮૧		૧૬	૩	૩૩૭
	૨૭	દ	૨૯૪		૨૬	૩	૨૯૬
૪	૧૬	૮	૧૦૮	૭	૩૮	૪	૨૯૧
	૨૧	૧૧	૨૦૨		૩૯	૪	૩૪૦
	૩	૭	૧૬૩		૪૦	૪	૩૪૩
	૪	૮	૩૧૮		૪૧	૩	૨૨૪

[illegible]

અથર્વવેદનો સુબોધ અનુવાદ (બીજો ભાગ)

‘ માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન ’

વર્ણાનુક્રમ મંત્ર-સૂચી

મંત્ર	પુટ	મંત્ર	પુટ	મંત્ર	પુટ
અગમ્મ સ્વ. સ્વરાગમ્મ	૨૩૦	અદૌ યદેવિ પ્રથમાના	૧૮	અભિમૂર્ધ્વો અભિમૂર્ધિ	૧૫૪
અપ દન્દ્રધ વાગુવે દત્તો	૧૪૧	અઘોમ અપ સવિતરણ	૩૦૭	અભિવર્તન પ્રાણના યેનૈન્દ્રી	૧૦૩
અમિર્મૈ મૌત્રા પરિવાદુ	૨૪૩	અઘા મુર્ધાંયિ વદિ યાનુષાનો	૧૩૧	અભિવૃણ સ્વઃનામધિ	૧૦૪
અમિર્વનસ્પતીનામધિપતિ	૩૧૧	અઘરોઽપર સ્તરૈર્મયો મૃદઃ	૧૪૭	અમિ સ્વેદ્ય કૌરમત પુરા	૩૪૫
અમિઃ પ્રાતઃ સ્વને વાતુ	૩૦૨	અધિ નો મૂત વૃત્તવાસૃષી	૨૧૭	અમિ રવા વર્ષવાસિચનાવો	૭૧
અમિને દાન્ત્રપ્રલેષુ વિદ્વાન્	૧૭૮	અગમિત્ર મો અપરાશનમિત્ર	૩૪૩	અર્ધીવર્તો અભિમવ સ્વરાગ	૧૦૪
અમિનો દત્તઃ પ્રલેનુ વિદ્વાન્	૧૭૯	અનામસિપ્તો વરાગર્વિતો	૨૦૭	અમુ પારે પુદાકાગ્રિપતઃ	૧૭૩
અમિ પ્રુઠો ધનસ્વતીન્	૧૮૭	અનાપૃષ્ઠો જાતવેદા અપલ્લો	૬૫	અમુનશ્વર્ય મિ દ્યુતીદિ	૨૫૦
અમિર્મૃદ્વામૌષધીયુ	૭	અન્તઘ્રોઽસિ મૃતુરગિ	૨૧૫	અમિત્રસેનો મયશ્વન્સાન	૧૭૮
અમિરાસા ધૃષિમ્પયિત	૮	અન્તઘ્રોઽસિ મૃતુરગિ	૨૧૬	અમી યે યુષમાચન્તિ	૧૫૧
અમિર્દેવ આ તપતિ	૮	અન્તરિષ્ઠિ જાતમાર્ગાજાલ	૨૫૦	અર્ધીર્ધાં ચિત્તાને પ્રતિમૌહ્યન્તી	૧૮૦
અમિ પ્રાણાન્દ્યં વ્ષપાતિ	૨૦૩	અન્તેમિ નમસી વાધો અસ્તુ	૩૫૭	અયમિરમુદ્ગદ્વાપામિ	૧૭૯
અમિ પૂર્વ આ રમતો	૧૬૮	અન્યત્રાસ્મન્નુચ્યન્તુ મહલાલી	૧૭૭	અયમિઃ સરપતિર્કૃદ્ગુણો	૩૬૪
અમ્રા રક્ષાસિ સેધતિ	૧૨૧	અપર્ચાં તિ ઇમી વાદુ	૧૪૮	અયમસ્તુ ધનપતિર્ધેનામામયં	૩૩૧
અમે અચ્છા વેદેહ ન	૧૮૭	અવન્દ્રે દિપતો મનોઽપિ	૭૪	અર્ધોઽમિન્દ્રમુષ્ણો હવામદે	૨૬૮
અમે સ્વજ યાતુપાનસ્ય	૧૧૬	અપ ન કૌશુલદધમમે	૧૭૫	અર્ચમળ કુદરપતિમિન્દ્ર	૨૮૮
અમે મન્તુ પ્રતિનુદ્વર્ષેપા સ્વ	૨૬૭	અપાનાય વ્યાનાય પ્રાણાય	૩૨૫	અથ તે યોનિર્કૃતિયો યતો	૨૮૭
અમમન્ત્રે પ્રથમસ્ય પ્રવેદવ	૧૭૭	અપામપ્રમાદિ સમુદ	૨૨૨	અર્ચં દર્મો વિગન્તુકઃ	૧૫૪
અષિદ્વદસ્ત્રવા દ્વદ્વયુવ	૮૮	અર્ધાં રસ પ્રથમર્ધોઽયી	૩૨૭	અર્ચં દેવામમુરો વિ રાગતે	૧૮૫
અષ્ટા ત્વા યન્તુ શ્વિનઃ	૭૯	અપિ નદ્યામિ તે વાદુ	૧૪૮	અર્ચો દ્યૌરે અર્ધિયા વાતુમાનાય	૧૧૬
અચ્છા ન દન્દ્ર યદાદ	૧૪૦	અપિ વૃષ પુરાણવંદ્યતેરિષ	૧૬૭	અર્ચં નો નમસસ્પતિ	૩૨૩
અચ્યુન દ્યુસ્તમદો ગમિટી	૧૬૦	અપો વામદેવ્યં યજ્ઞ	૪૩	અર્ચં ભૂરિમૂલ સમુદમ્	૩૫૪
અઞ્જિરાધિરાત્રો ધ્વેનો	૧૪૮	અપો વામદેવ્યેન યદે	૪૧	અથ લોઘો જાલ માલીત્	૨૫૧
અઞ્જિદ સ્ત્રા સલિષિતમ્	૨૭૬	અપ સમુગાદિસમુદ્રવન્તિ	૧૧૪	અર્ચં વજ્રદત્તેર્યેયતામૃતસ્ય	૧૪૨
અઞ્જિશ્વાસનાશ્વાશ્મમા	૨૨૬	અર્ચયં વાધાપૃથિવી રહાસ્તુ	૩૪૩	અથ સ્તુવાન આગમદિમે	૧૭૧
અતિ ધાવતાતિસરા દન્દ્રસ્ય	૧૬૦	અર્ચ્યસ્ત્વા રાત્રા વહનો વ્દ્યસ્તુ	૮૮	અથ વયતામેષામયુવાનિ	૨૫૩
અતિ સુદ્રો અર્ધાં વૃધમોઽતિષ્ઠા	૨૨૨	અર્ધિવા દેશઃ સલિતામિ	૧૦૪	અથ મન્તુરગાયત્રસ વાદુ	૧૫૭
અઞ્જિનાનિત્ર વૃધદન્તુમો	૧૬૧	અમિ તે નિર્ઘાતિર્ધામામયમ્	૩૨૫	અર્ચ મા વાપ્મન્તુન વદ્તો	૧૭૬
અદ્યધો શિવિ ધૃષિવામુનાસિ	૨૪૦	અમિ પ્રેદિ માપ વેન હપ્રયેતા	૭૧	અવચ્છાં પરા પત	૨૮૫

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
अरायान्द्रो रक्षसि सपान्	१८९	आतिष्ठते परि विष्टे अभूयं	७१	इन्द्राक्षर प्रथमं	१५७
अरिश्र आगे अप	२२३	आदानेन संदानेन	१५२	इन्द्र सेना मोहयामिनामाम्	१७९
अंशो भगो वरुणो मित्रो	३१३	आदित्य चतुरा दत्त	३६२	इन्द्र क्षत्रमभि वाममोजो	६५
अष्ट च मे अशतिष्ठ मे	३७७	आदित्य नावमारुक्षः	२४३	इन्द्र सेना मोहयन्तु मरुतो	१७९
अश्व इव रजो दुधुवे वि	१८	आदित्या रुद्रा वसवो दिवि	१८९	इन्द्रः सुनमा स्वर्वा भवोभिः	६३
अश्वस्याश्वतरस्य	३३०	आ पर्जनस्य वृष्टयोदरथा	२०४	इन्द्रासोमा तपते रक्ष	१२९
अश्विना त्वामि मित्रावरुणोभा	७९	आ प्र इव परमस्याः परावतः	७९	इन्द्रासोमा दुष्टतो वधे	१२९
अश्विना वारुणेण मा	३४२	आपो अस्मान्मातरः सृष्टयन्तु	३४८	इन्द्रासोमा समघांसमभ्यध	१२९
असति सप्तमिष्ठिते सति	२४२	आ मन्त्रैरिन्द्र हरेमिवाहि	१४१	इन्द्रासोमा परिवो मृतु विधत्	१३०
अस्मै अश्वमयीपोमावस	६९	आ मारुक्षत्पर्णमणिर्मथा	७४	इन्द्रासोमा वर्तयते दिवस्पृथ्वीमि	१३०
अस्त्रामस्तवा हविषा यजामि	९६	आयमगन्पर्णमणिर्बली वलेन	७३	इन्द्रासोमा वर्तयते दिवो	१२९
असौ या सेना मरुतः	१८०	आयुष्मतामायुष्कृता प्राणेन	२०४	इन्द्रा वाहि मे हवमिदं	१५९
असंतिपि सुतपसो हुवेऽहमुर्वी	१९८	आरभस्व आत्वेदः अस्माकार्याय	१६८	इन्ध्रेण मन्थुना वयमभि	६४
असतापं मे हृदयमुर्वी	२१४	आ वृषायल वसिहि	३२३	इन्ध्रेण मन्थुना परोहि	७२
अ संवाधं बभूवो	२	आह तनोमि ते पसो	३२४	इन्द्रो जयाति न परा जयाता	८७
अस्त्ययते नमोऽस्त्यमेधते नमः	३४२	आह तनोमि ते पसो अग्नि	३२९	इन्द्रो दिवोऽपिपतिः	३२०
अस्ते प्रमाव प्रदिशश्चतस्र	३४३	आशानामारापालेभ्य	९५	इन्द्र वायु उभावहि हृदवेह	२८८
अस्मै वावाशुविधो भूरिवाम	३३१	इतो जयेतो वि जय सं	२५४	इन्द्रस्यौजो मरुतामनीकं मित्रस्य	२५६
अस्मै खात्राणि चारयन्तममे	३५३	इदा वत्सराय परिवत्सराय	२४८	इन्द्रो मन्थतु मन्थिता शक्रः	२४९
अहवहि पर्वते शिथियाण	९०	इद तमग्नि सृजामि तं	२२२	इन्द्रो वात्सानामनवत्सराशरो	१२४
अहमस्मि सहमान उत्तरो	१७	इद नृतीयं सर्वनं कवीनाम्	३०२	इन्द्रो ह चक्र त्वा	२६४
अहमेव स्वयमिदं वदामि	५३	इदं तयुज उत्तरमिन्द्रं	६९	शिव नोप दत्तमिदं समुद्र	११०
अहमेव वात इव प्र	५४	इदमहमायुष्यायणे मुन्याः	२२७	इदं प्र मुहि यतमः सो अग्ने	११७
अहोरात्राभ्यां नक्षत्रेभ्यः	७७	इदं हविर्वातुधानान् नदी	१७५	इदं वैपि मापान्योष्टाः	३६३
अहोरात्रे इदं ब्रूमः सूर्याचन्द्रमसौ	१८८	इदं वात्स्यायः शक्रुणिः	२१०	इदं अग्निं स्थवसु नमः	२७६
अहं राष्ट्री संगमनी वसूनां	५३	इदं वात्स्यायः शक्रुणिः	२१०	उदस्य च। नोमहि यः शर्म	२७८
अहं रदाय चतुरा तनोमि	५३	इमं तता सृत्पुषा यः	२५९	उदस्य च। नोमहि यः शर्म	२७८
अहं रदेभिर्ब्रह्मिध	५३	इममिन्द्र वर्धय शत्रियं म	३३०	उदस्य च। नोमहि यः शर्म	२७८
अहं सुवे पितरमस्य	५४	इमं वीरमनु हर्षयस्वमम	१५४	उदस्य च। नोमहि यः शर्म	२७८
अहं सोममादनसं विमर्ष्येहं	५४	इदमादानमकरं तपसेन्द्रेण	१५१	उदस्य च। नोमहि यः शर्म	२७८
अश्वो य ते मुखं य ते	१६३	इन्द्र एतमदीवरद् ध्रुवं	३६३	उदस्य च। नोमहि यः शर्म	२७८
अथाः पलवतीं दत्त नां	२७७	इन्द्र विष्णुमि मोहयन्	१७९	उदस्य च। नोमहि यः शर्म	२७८
आ कन्दय वलमोजो न आ	३५७	इन्द्र उरु नस्यो न पुणरव	८९	उदस्य च। नोमहि यः शर्म	२७८
आयस्य परमेष्ठिन् जातवेदः	१६८	इन्द्र उहि पुनार्सं यातुघानमुज	१३४	उदस्य च। नोमहि यः शर्म	२७८
आनन्वाना आपच्छन्तोऽस्त्यन्तो	१५८	इन्द्र लुपत प्र वहा वाहि	८९	उदस्य च। नोमहि यः शर्म	२७८
आ त्वा गन्तारं सह	७८	इन्द्रस्तरापाग्निनो वृत्रे	९०	उदस्य च। नोमहि यः शर्म	२७८
आ त्वा विजयन्तु युतास इन्द्र	९०	इन्द्रस्य त्वा शोर्व शोर्वणि	९०	उदस्य च। नोमहि यः शर्म	२७८
आ त्वा हार्यमन्तरभूः	३६२	इन्द्रस्य च इन्द्रियेणाभि	२२३	उदस्य च। नोमहि यः शर्म	२७८

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
उदायुषा यमायुषो दोषधीनां	१०४	एषामहं समासी नानां बर्षो	५९	परा शुण्धिं तरषा यातृषानात्	११८
उदीची दिक्षोमोऽधिपतिः	१०५	एषामहमायुषा सं क्याम्मेवां	१८४	परी नो वृष्टिं शपथ	११९
उदितप्रयो अक्षमन्वाद्य	१०६	ऐनाम्यतामिन्नामी सोमो	१५१	परी दध इन्द्रस्य बाहु	१२०
उदिशुदिदि स्यं बर्षा	१०७	ऐषु नष्टा वृषाभिर्न हरिणस्या	१५८	परी बर्मानि सर्वत इन्द्र	१५८
उदिदुमुदिदि स्यं बर्षा...	१०८	ओषधीरिवासी रयन्तर्	४३	परिभूतो ब्रह्मणा वर्मगाहं	१२१
उदीराणा उदाधीनासिष्ठन्त	१०	ओषधीरव रयन्तरेण देवा	४३	परि त्वामि पुरं वयं विप्र	१२१
उदुवा उदु स्यं उदिद	१२८	क इद कस्या अक्षरकम	११०	परवानमृत्युवशाद् कृणोतु	१५०
उदर्यन्ता मयवन्वाभिता	१८४	कस्यानि सर्वविदे मा	३१८	परं नो पथा वृकः	१४३
उद्यते नम उदायते नम	१४१	कुन्मीका दुरीका	१२६	पर सो अस्तु तन्वातना च	१११
उप एषा देवो अमसीधममेन	१४२	कृत मे दक्षिणे हस्ते जयो	१७७	पवमान पुनतु मा	१३७
उप प्रागासहस्राक्षो युक्ता	१४२	गन्धर्वाधरतो धूमो अधिना	१८८	पदयाम ते वीर्यं जातवेद	१२८
उप प्रागाहो अमी	१४६	गन्धर्वाधरथ सर्पांश्च	१५१	पथापुस्तताश्चरातुतोत्तराद्	१२०
उभोमवाविन्नुपधेदि द्यौः	१४६	गिरयस्ते पर्वता हिमवन्तो	५	वायामिन्द्रो व्याभ्राद्	१६६
उद्वेगमाना मनसा चपुषा	१६०	मिरावगिरादेतु हिरण्ये	४४९	वात न इन्द्रावृषणादिति	३११
उपस्थास्ते अनमीवा	१९	मामस्ते भूमे वर्षाणि	१९	वाता नो देवाधिना धूमस्पती	३११
उपस्थास्य पुषिधीमन् यां	१५७	प्रीत्यो हेमन्त गिरिरो वसन्त	३४७	वाता नो यातापुषिषो	३११
उपहृतो मे गोपा उपहृतो	२२३	गोभिर्होमामिति दुरेवां	१७७	पाथिवा दिव्या पथाव	१८८
उभाम्नां देव सवितः	३३८	गोषनि बाधमुदय वर्षाणां	१८९	पिषा वरे ते मान्नु	३११
उल्लङ्घ्यात्तु छुल्लङ्घ्यात्तु अहि	१३४	गृहमेवो गृहपति	४१	पुतिरन्जुवन्मानी पुतिं	२४९
उर्वथ मा वमस्त मा	२२३	क्षतस्य मे वरवारिणां मे	३२७	पुनमपु यातृषानी स्वराष्ट्र	१२६
उवसतिर्विवस्वतिना हविदाना	२२६	वन्द्रमा नक्षत्राणामधिपति	३२०	पुनन्तु मा देववना पुन-पु	३३७
उवा देवो वाचा हविदाना	२२६	अन विप्रती बहुषा	१५	पुन प्राण पुनरात्मा न	३१६
उवो वसादुद्रुच्यन्वाद्	२२६	आमदुद्रुच्यन्वां स्वमे	२२६	पुमान्पुष परिजातोऽश्वः च	३६४
ऊर्वा दिग्बृहस्पतिरधिपति	२९७	अिनमरमाकमुन्निषाद्	२३०	पुर्वो दुन्द्रुमे प्र वदासि वाच	३५९
उत्तराह्मन् नक्षत्रपतीन्	१८९	अ्यादि वरिषाः नमास्तान	३५८	प्रजावनेरातुतो ब्रह्मणा वर्मगाह	१४३
अग्निं पुन नक्षत्रिभ्य सर्वै	२४३	उवायोषा दुन्द्रुमयोऽभि क्रोशन्तु	३६१	प्र नो यच्छन्वर्षां प्र भवाः	१८८
अक्षुषि अगच्छन्वा	३४४	पुष्य मे पथाश्व मे	३२७	प्रति वक्ष्ये वि वक्ष्ये ब्रह्म	११४
अधीनां प्रस्थोऽभि नमोऽस्तु	२२३	पथ राज्यानि नीरथां	१८९	प्रति दद यातृषाताम्रति	१२६
एकशतं लक्ष्म्यो मर्त्यस्य साक	१९३	पथमि पथत् तपरयेकना	१४१	प्रतीची दिग्बर्षाऽधिपति	१९६
एका च मे दश च	३१७	पथापुष सितिपदादमविं	१०९	प्र पतेत पापि लक्षि	१९२
एत उ स्ये पतयन्ति श्रयाव	१३३	पथापुष सितिपदादमविं	१०९	प्रवते अम सूरयो जयेमहि	१९५
एत देवा दक्षिणत	१८९	पथोऽभि तपुषान सयोनि	७४	प्र यदमे सहरथतो विप्रतो	१९५
एता एता व्याकर सिते मा	१९३	पथ्या रेवतीर्बहुषा विरुषा	७९	प्र यदुन्द्रिष्ठ एतां	१९५
एता देवेभेना सर्वैकेतव	३६२	पथो येननां रसमोषधीनां	२१४	प्रति स्मरेयां दुप्रयङ्गिः	१३०
एतु तिष्ठता परावत एतु	१५६	परमां त परावतमिन्द्रो	१५६	प्रतिष्ठे लामयत वसुनां	१९८
एता व्याघ्र परिवस्त्राणा	७९	परामिता प्र नक्षत्रामित्रा	२५३	प्रमूत इन्द्र प्रवता हरिभ्यां	१७८
एत मत्र प्राप्ते अक्षेपु गोड	३३०	पराव देवा वृजिन शृणन्तु	११९	प्र वर्तय दिवा दानमिन्द्र	१३३
एत नवाव धा गरत्	२२७	परामितान्दुन्धुभिना हरिणस्य	३६१	प्र या गियाति सर्वमेव	१३३

मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ
प्राची दिग्भिरधिपति	२९४	तामुपाह्वयत	४१	त्वां विशा वृणतां राज्याय	७८
प्राच्या दिशस्वमिन्द्राग्नि	८७	ता नः प्रजा स दुहतां	७	त्वामिन्द्र वृणाया वर्धयन्तः	४४१
प्राणापानो मा मा	४२४	तां द्विर्मुषस्थाघोर्का	४४	नातारमिन्द्रमवितारमिन्द्र	६७
प्राणेन प्राणता प्राणैव	१०४	तां मायामधुरा उप	४४	त्रायमाणे विश्रजिते मा	३१७
प्राणेन विश्रुतो यीर्ष देवा	१०३	तां स्वर्घा पितर उप	४५	त्रायन्नुधानः प्रक्षितित	११८
प्राप्नु जवाममे जयन्तु केतुः	३५७	तां पूच्यी वैन्वेऽघोर्का	४५	त्रात देवा अमृत्रतेतदेव	२११
प्रास्तेनो बहन्तु प्र	१०३	तां बृहस्पतिराक्षिरघोऽघोर्का	४५	धर्मं समक्षिना प्रावत न	४५२
प्रेतं पार्श्वं प्र स्फुरत बहत्	२७३	तां देव सविता घोका	४६	धाता विधाता भुवनस्वय	२६८
प्रेता जयता नर उमा व	१८४	तां बभ्रुचि सौर्व कर्चसो	४६	धिये समक्षिना प्रावत न	११४
प्रेणान्तुदे मनसा प्रक्षितन	३६१	तां रजतनामि कावराऽघोर्का	४७	धामि कृत प्र वक्षति वाचम्	३५९
तस्या हन्तो वाच आसीत्	४३	तां तरोषाधमतरजनात्प	४७	ध्रुव त राजा वरुण	६८
तस्मात् बन्धनदीनां	४३	तां भूतराप् ऐरावतोऽघोर्का	४७	धुरा दिग्विष्णुरधिपति	२७७
तपस्या एष विदुष	४७	तां देवमनुष्याऽ अनुबन्धियमेव	४७	धुरा यौधुवा पूषिषी	६८
तद्विष सर्पा उप जावन्तुपुत्रावनायो	४७	तिग्ममनीक विदित	२१५	धुराऽच्युतः प्र मृगीहि	६८
तस्यालक्षको वैशाल्यो वाच	४७	तिष्ठा द्वाभाह न धर्म	२६८	ज्व प्रत्याह वा-मनसा रवा	४७
तस्या कुबेरो वैश्वरूपो वाच	४७	तिष्ठथ मे प्रिषाच मे	३२७	न बहव समशकन्नाभेका	२७३
तस्यविजयय सौर्वकर्चसो	४६	तीक्ष्णप्रा वक्षुषा रक्ष यक्ष	११७	न पिशाचै स शकनामि न	३३४
तस्या हन्तो वाच आसीत्	४६	ताक्षणीयास परशोरम	२८४	नमस्ते राजन्वृणास्तुप यवे	१८५
तद्भद्रा व तपश्च सतःश्रय	४५	तुराणामतुराणां विनाम	२७५	नव च मे नवतिष्ठ म	३७७
तस्या सोमो राजा व स	४५	त कृषिं च सस्य च	४५	नवा उ सोमो भुजिन	१३२
तस्या मर्त्यैवस्वतो वच	४५	तन तमभ्यतिष्ठामी	२२१	नयताम् मृत्युदृता	२५१
तस्या यमो राजा वच	४५	ते स्याम लवेक्षिण्यो	२३१	नाभिरह रयीणां नाभिः	४२४
तस्या विराचन प्राडादेर्वच	४४	ते नैन विष्णाम्यभूलेन	२२७	निधिं विप्रतो बहुधा	१४
तस्यामनुष्यभ्य उमययुक्व	४४	तेऽस्युष्मे परा बहन्तु	४२६	निर्दिष्टत दिषो नि वृषिष्या	२२७
तस्माद्देव्योऽर्धमाघ	४४	तऽधरात्र प्र प्लवन्तां	३३५	निर्दुरमय ऊर्जा	४०३
तस्माद्देव्योऽर्धमाघ	४४	त पुण्य ग-व गचर्वा	४६	निरासु नुद ओकस सपत्नी	१५६
तदमे चपु प्रतिषेधि रेमे	१२०	त वा स्वप्न तथा सारव	२१६	निर्हस्त शत्रुरभिदाश्वरस्तु	१५७
तस्य प्राश स्व अहि	२६४	त वा अग्र तथा घ	२१५	निर्हस्ता स-त्र सप्तयोऽत्रिया	१५८
तसाह बन्तु-रसाह ह-रः	२६४	त जहि तेन म-दस्वतस्व	२१८	निर्हस्तेभ्यो निर्हस्त य	१५७
तदमिराह तदु साम आह	२३०	त्वमिन्द्राग्निरात्रि श्रवस्तुस्व	८७	नाथे वयन्तामपरे भव तु ये	२८३
तदनुष्मा अमे देवा परा	२२७	त्वमिन्द्रस्व भदेन्द्रस्व	२४२	नृचक्षा रक्ष परि पश्य	११८
ततस्ततामऽाक्ष माव-त्र	३२१	त्वमिन्द्राग्नि विश्रजित्सर्व	२४०	नेच्छन्तु प्राश जयाति	१६३
तता अवर ते मावन्तु	३०१	त्व रक्षस प्रदिशतस्वरत्न	२४१	ददा च मे शत च मे	३२७
तपना अग्नि पिशाचाना	३३४	त्व तत स्व पर्येषुय	२४१	दक्षिणा दिगिन्द्रोऽधिपति	२२५
ता-रययोऽा प्र बह्वारामः	३३३	त्व न इन्द्रातिमि शिवाभि	२४०	द्वादशधा निहित त्रितस्य	२१७
तानय य नि शृणीहि	३६४	त्व न इन्द्र बहते धीमगाय	२४०	वावापृथिवी दानृणामपिपनी	३२९
तानन्तको मास्योऽघोर्का	४५	त्व नो नमसास्वत ऊर्ज	३२३	वीथ न इद प्रायवी	१७
तान्ना देवा उप जीवति	४६	त्व नो अम आमिभिर्गदा	४८८	वीथ न इद वृषिबी च	३२५

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
यदि वाइमनृतदेवो अहिम	१३३	यस्यां सरोहविभानि	१३	यूयमुष्मा महतः प्राप्तिमातर्	३६२
यदि सप्त वृषोऽधि	३२६	यस्यां समुद्र उत गिन्नु	२	ये अमृतं विभूयो ये हवींषि	१९८
यदि षट्पूषोऽधि	३२६	यस्याः पुरो देवकृताः	१४	ये उरिषा विभूयो ये	१९८
यदुक्तामृतं त्रिदया	१८५	ययो रयः सयवर्म	२१९	ये कीलास्तेन तपयन्ति ये घृतेन	१९४
यच्छानः पयोवर्षे	१९	ययो रश्म्यन् सत यद्भूते विद्यौ	२१६	ये कीलास्तेन तपयथो ये घृतेन	१९८
यद्वामि मधुनाद्वामि	१८	ययोर्विधापापपयते रुध्न	४१७	ये गन्धर्वाः अप्सरसः	१६
यदाहनि यध्यसे यस्त्वरज्जवा	१५१	यज्ञां दक्षिणयो वावतेयो	४२	ये प्रामा यदरण्या याः	१८
यदिद्विषो यद्विद्विष	१९३	यसैरिषूः संनममानो अग्ने	११७	ये ते आरण्याः पशवो	१६
यदो मनः परागतं यद	५९	यज्ञं हूयो गजमानमृचः	१८९	ये ते घ्न्यानो यद्वा अनायना	१५
यन्त्यस्य देवा देवहृति	४१	या आपो दिग्धाः पयसा	७१	ये ते शूत्रे अग्ने आतवेदः	१२१
यद्येकपूषोऽधि घृजरासो	३२६	यार्णवेऽधि शलिलमम	११	ये दक्षिणतो जुहुति आतवेदो	१४२
यद्येकादशोऽधि	३२६	यात इन्द्र तनूध्रु या	२४०	ये दिशामन्तर्देवोभ्यो जुहुति आतवेदः	१४३
यन्त्यस्य सप्ता सप्त्यो	४२	यातुषानस्य सोमस आदि	१७५		
यन्त्यस्य समितं मामिष्यो	४२	यातुषाना निर्गतिः सौवदाना	१४८	ये देवा दिविपदो अन्तरिक्ष	१८९
यन्त्यस्यामन्त्रमम	४२	या देवोः पय प्रदियो ये	१९०	ये देवास्तेन हास्यते सुषेण	३३४
यसमी पुरोदधिरे	१६०	यागतावतिमुरोधकार	१६०	येपस्त्राज्जुह्वति आतवेदो	१४३
यन्मातली रमकितममृत	१९०	याप सपं विजमाना	१२	ये धीवानो रथकाराः कर्माता	७४
यन्मदममिषोच्चति येनयेन	१९८	याभ्यामभ्यन्तस्वाम एव	१४२	येन ऋषयो बलमद्योतयन्मुखा	२००
यमः पिपुषामपिपतिः	३२१	यामक्षिणाप्रमिमता	४	येन कृषो वाजयन्ति येन	३३४
यद्यसं मेग्गो मघ्नामृगोतु	३४१	यामन्यामन्त्रपुष्कं वहिष्ठं	२००	येन देवा अमृतमन्विषन्	२०१
यथा इन्द्रो यथा अग्निः	३४०	यामन्यैरुह्यविषा विष्वक्मान्	१९	येन हवीं वर्यसा संघभूव	२८१
यथा इन्द्रो यथा अग्निः	३४२	या मा लक्ष्मीः पतगालुरज्जवा	१९२	येनः सपस्या अप ते	२६८
यसो हविर्वर्धतामिन्द्रजुतं	३४०	यावत्सतः प्रदिशव्यसुः	१८२	येन्तरिक्षाज्जुह्वति आतवेदो	१४३
यस्ते गन्धः पुरुषेषु	९	याकाग्निरसमवचो यावगति	११८	ये घ्न्यानो बहवो देवयाना	३४७
यस्ते गन्धः पुरुषेषु	९	यावतोऽधि विपस्यामि	११	ये पथाज्जुह्वति आतवेदः	१४३
यस्ते गन्धः पृथिवि	९	यावन्ता मा सपत्यानाम्	१५३	ये पादसंघं विहरन्त एवैयं	१३१
यस्ते सप्तो बुध्निकः	१५	या कोरमाथे बह साकमग्ने	२१७	ये पुरस्ताज्जुह्वति आतवेदः	१४३
यस्ते हव्यं विवदस्त्रातो	८२	या विश्वरनोदमसि प्रतीवी	३५५	ये मा क्रोधयन्ति लपिता	३३५
यस्यामन्त्रं अदिहयवौ	१४	या वाचाप शपनेन यार्ये	१२६	ये राजानो राजकृतः सुता	७४
यस्यामापः परिचराः	४	या युवाभुः सख्युरिः सुपुमा	३५५	यैरिन्द्रः प्रकीरते पदोपैः	३६१
यस्याथस्तः प्रदिशः	२	यास्ते प्राचीः प्रदियो या	११	रथे अक्षेष्टृवमसा वाने वाते	२९२
यस्येदं प्रदिशि यद्विरोचते	२०१	यास्ते राके सुमयः सुषेस्रसो	३४९	रक्षादर्थं यामिनया जिघर्षि	११६
यस्या गापन्ति नृजन्ति	१४	या हस्तिन क्षीपिनि या हिरण्ये	२९२	राकापदं सुहवा सुपुतो हुवे	३४९
यस्या कृष्णमरणं च	१७	यां त्वा गन्धर्वो असनत्	३२८	राजन्ते युन्दुमादायतायामधस्य	२९३
यस्या पूर्वं पूर्वजना	३	या द्विपादः पक्षिणः	१६	रक्षिरमि रोचोषि	२४२
यस्या पूर्वं भूत कृत	१३	या रक्षन्त्यस्रमा	३	रक्षन्परिरक्षन्मृगन्	२२२
यस्या वेदि परिगृह्णन्ति	५	युनाजित त उषरावन्तामिन्द्रं	३३१	रजय मा वेनस्य मा हाक्षिष्टा	२२४
यस्यो नृथा वानपस्या	१०	यूयमुष्मा महत ईदृशे स्यामि	१७८	रद अलापमेषज नोत	२६४

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
सचेतसौ बृहन्नो यो सुदेधे	२१८	सुपर्णस्वाग्विन्द	२६४	सोदकामत्सा सभायां	४१
सस्यं बृहदतमुप	१	सुयामं ब्राह्मण	२७७	सोदकामत्सामन्त्रणे	४२
॥ नः सिन्धुमिव नावाति	१९६	सुधृतिथ्य ओपधृतिथ्य मा	२९३	सोदकामत्सासुरानामच्छताम्	४४
सनादमे मृगयि यातुधानान्	१२०	सुधृतौ कर्णौ मद्रधृतौ	२९३	सोदकामत्सेतरजनानामच्छताम्	४७
सपत्नक्षयणो यथाभिप्राष्टौ	१०४	सुविज्ञानं विदितुं ये जनाव	१३१	सोदकामत्सा वनस्पतीनामच्छतां	४९
सप्त च मे सप्ततिथ मे	३९७	सुसेत्रिया सुगन्तुया वसुया	१७५	सोदकामत्सा समितौ	४९
सप्तर्षीन्वा इदं ब्रूमाऽशौ	१८८	स्यं नावमाक्षः	२४३	सोदकामत्साहवनीये	४१
सवन्धुवासवन्धुश्च यो	६९	सूर्यश्छन्नामधिपतिः	३१०	संकन्दनः प्रवदो धृष्टुवेणः	३५९
सवन्धुवासवन्धुश्च यो	३३८	सूर्यो मान्धः पातमभिः	२२४	सं क्रोशतामिनान्वाकापुषिषी	२५३
सभा च मा समितिषावतां	५९	सेदिह्या व्युद्धिर्शार्तिव्या	२५१	संजयन्तुता कर्त्तमागुः	३५८
स मा जीर्वातं प्राणो जहातु	२२८	श्रेयः केतो वसुभित्सदीयान्	३५९	सं जानामहै मनसा सं चिक्रिया	३५१
समहमेवो राहूँ स्यामि	२८३	सोमस्य पर्णः सह उग्रम्	७४	संशानं नः स्वेभिः संशान	३५०
सम्राजस्यसुराणां ककुन्	३५९	सोमं राजानमवसेऽमि	२८८	सं दार्भं वो बृहस्पतिः	३५१
समुद्र ईशे छवतामभिः	३३९	सोमाद्वाः जुवमेतान्वस्मत्	२११	सं परमान्तमवमानयो	३५१
सर्वान्कामान् पूरयस्यामवन्	१०९	सोमाद्वा वि बृहवं विपूर्वाय	२१०	सं नवैषा पयसा सं	३१६
सर्पान् देवानिदं ब्रूमः	१९०	सोमो वीरधामधिपतिः	३२०	संवरसरीणं पय वसियायाः	११९
सविता प्रसवानामधिपतिः	३१९	सोदकामत्सा	४१	संवरसरीणा मस्तः स्वर्द्धौ	३५३
स सुश्रमा स्वर्वा इन्द्रो	६४	सोदकामत्सान्तरिक्षे चतुर्वा	४२	संवरसरो रयः परिवस्सः	२५४
सदस्त्राक्षो वृत्रहणा हुवऽहं	२१६	सोदकामत्सा गन्धर्वाधरस	४६	संशिते म इदं ब्रह्म संशिते	२८३
सहै विशावान्सहसेवां	३३४	सोदकामत्सा दक्षिणागौ	४२	संशितवना इदं हविर्मरुतः	३५२
सा नो भूमिरा दिशतु	१३	सोदकामत्सा देवानामच्छतां	४४	स्वचास्तु मिश्रावयणा विपथिता	१५४
साध्या एकं जाल दण्डम्	२५१	सोदकामत्सा देवानामच्छतां	४६	स्वस्तिदा विशो पतिः	९४
सिनामेनाजिर्केतिर्मूलोः	३६५	सोदकामत्सा पितृनामच्छतां	४४	स्वस्ति मात्र उत पित्रे	९६
सिनीषालि पृथुदुके या	३५५	सोदकामत्सा पितृनामच्छतां सितः	४५	स्वस्त्य सोपसो दीपस्य सर्व	२२५
सिंह इवास्तानीद् हुवयो	३५८	सोदकामत्सा मनुष्यान्	४४	स्वासदक्षि स्या अवसूतो	२७४
सिंह प्रतीक्षो विक्षो अदि	३३१	सोदकामत्सा मनुष्यान्	४५	स्तुवानमम आ बह्यातुधानं	१६८
सिंहि व्याघ्र उत या पृथाक्षौ	२९२	सोदकामत्सा सप्तर्षीनामच्छतां	४५	स्तुतिवर्चसं प्रयतो बृहन्नो	२८१
सुजातं जातवेदमग्नि	२००	सोदकामत्सा सर्पानामच्छतां	४७	हस्ती मृगाणां सुपदाम्	२८९

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૮ યોગ્યાઃ દય યત્યુતો ગર્મઃ વયઃ સર્વો અનુક્ષિય (૧૧૨૧૧૪)- જેવી રીતે પૂર્ણ રીતિએ પદોચ્ચેના ગર્મમાતાના ઉદરથી છુટકારા મેળવીને બહાર આવે છે તેવી રીતે આ જગતમાં અનુકૂળ પરિસ્થિતિ ૩૫૧		જિત્વ વિદ્વાનઃ અમિરય (૫૧૨૦૧૩)- ગાયોના સમુદ્ધમાં રહેનારા ગાયોની છમ્મલ કરનારા સાદના જેવો તું બળથી વિજય પ્રાપ્ત કરનાર અને જીજ્ઞુસો એવો ગર્જના કર ૩૫૮	
૧૯ સિંહ દય જોષવન્ અમિસંસ્તનીહિ (૫૧૨૦૧૧)- સિંહની જેમ વિજય છમ્મલો આ દોષ ગરજતો રહે ૩૫૮		૩૧ અધિપયજો અદ્ધિ પ્રાયા યંદાન્ દય ગદયન્ વેદ્ઃ અધિનૃત્ય (૫૧૨૦૧૦) સોમરસ હકતી વખતે જે પ્રમાણે પતયો સોમપર નાચે છે તે પ્રમાણે તું ભૂમિને જીતવાની છમ્મલ કરનાર રુદ્ર એના ધનપર નાચ ૩૫૯	
૨૦ યાસેતાં કૃતમઃ અધિગન્દ્રન્ દય દય કૃત્વા (૫૧૨૦૧૨)- ગાયને આડે જેમ બળદ બાંકરે છે તેમ તું બળવાન બન અને અવાજ કર ૩૫૮		૩૨ યાવ પ્રમરસ્ય યાગ્ધી યંત્ર દય (૫૧૨૦૧૧)- જેવી રીતે તે વક્ત્રા શ્રોતાઓમાં ઉપદેશને બરી દે છે તેવી રીતે તારા નાદને સર્વને બરી દે ૩૬૦	
૩૧ વ્યૂષે ગદ્યન્ કૃત્વા દય સદસા સઘના			

અથર્વવેદનો સુબોધ અનુવાદ (ભાગ બીજો)

‘ માતૃભૂમિ અને સ્વરાજ્યશાસન ’

ઉપ. મા. સૂ. ચિ.

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ વસ્વામ પરિચરાઃ આપઃ સમાનોઃ (૧૨૧૧૬)- જે ભૂમિમાં સર્વ આત્મ ભગવ્ય કરનારા સંન્યાસીઓ જળની જેમ સમદષ્ટિ થાઓ.		હાંતની જેમ પાપ કરનારા પાપીને સન્નુપ તાપ-કૃપ દેતા રહે.	૧૩૭
૨ સા ના માતા મૂમિઃ પુત્રાય વયઃ પુત્રાય મે વિવૃજતામ્ (૧૨૧૧૧૦)- તે માતા સમાન આમારી માતૃભૂમિ જેવી રીતે પુત્રને દુષ આપે છે તેવી જ રીતે અમે સર્વ પુત્રોને ખાનપાનની વસ્તુઓ પ્રદાન કરે.	૪	૮ યા નવતં રગંલા દય તવં ગૃહમાના પ્રજિગાતિ ધ્રુઃ અપ્રજિગાતિ સા મનન્તં ઘર્મં પદોષ્ટ (૮૪૪૧૭)- જે રાત્રીને સમયે ધ્રુવજી જેમ પેતાના ઘરીરને છૂપાવતા નવ્ય છે અને દોહ કરીને ભટકે છે તે ઉંડા ખાંડમાં ગમડી પડે.	૧૩૮
૩ સત્તા વ મા સમિતિધાવતં પ્રજાપતે- હૃદિતરૌ સંવિદાને (૭૧૨૧૧)- આમસભા અને રાષ્ટ્રસમિતિ રાષ્ટ્રમાં હોયી જ જોઇએ અને રાજ્યને તેમનું પુત્રીની જેમ પાવન કરવું જોઇએ	૪	૯ યયા ઘર્મં વરઘુઃ પાત્રા દય શક્તઃ સતઃ રક્ષસઃ મિન્દુન્ (૮૪૪૨૧)- જેવી રીતે વનમાં કુદાગે લાકડાંઓને કાપે છે, તથા જેવી રીતે ખાદીનાં વાસજોને ફેલી નાખવામાં આવે છે તેવી રીતે સમર્થ ધ્વ રક્ષસોને કાપે.	૧૩૯
૪ અસ્ય દાત્રં મહોં ધિયં ઘર્ષય વૃષ્ટિઃ તુળં દય (૬૧૪૪૧)- આ રાજના રાજ્યને તથા ખંડાન સંપત્તિને વધાર જેવી રીતે વરસાદધાત્મની વૃદ્ધિ કરે છે.	૫૨	૧૦ મન્દ્રેઃ મયૂરોમમિઃ હરિમિઃ આવાદિ (૭૧૨૨૧)- હે ધ્વઃ ! સુંદર મેરની પાંખોની જેમ સુંદર પૂંછડાનાળા ધોડાઓ સાથે તું અહીં આવ.	૧૪૦
૫ સુ-ભુવઃ સમુદ્રં ન અપ્સુ અન્ત તસ્યિવાંસં દ્રીપિતં મર્મૃગ્યન્તે (૪૮૧૭)- જેવી રીતે ઉત્તમ ભૂમિ બાગ સમુદ્રને શોભિત કરે છે તેવી રીતે જળમાં રહેનારા દ્રીપાધિપતિ રાજાને સર્વ પ્રજાઓ વિશ્વ-વિત કરે.	૬૭	૧૧ પારિનાઃ ધિં ન ત્યા કેવિવ મા વિ યમન્ (૭૧૨૨૧)- જેવી રીતે પક્ષીઓને જાળમાં પકડે છે તે પ્રકારે તને કાપ પકડે નહિ	૧૪૧
૬ દરા દય ન ઉષદસ્યતિ (૭૧૨૬૬)- કર આપનારી પ્રજા પૃથ્વીની જેમ દુઃ (સ્થીર) રહે છે.	૭૨	૧૨ શિલે વિષ્ટિનાઃ ગાઃ દય યતાઃ યનાઃ વિ-માક્ષરં (૭૧૧૫૪)- અસાધુવાળી જર્મીનપર ખેડેલી આંબેલી જેમ તે તે શ્વતિઓને હું અલગ અલગ કરું છું.	૧૪૨
૭ અગિમાન્ ચક્રઃ દય અઘરાંસં અઘં અમિ તપુઃ સ યવસ્તુ (૮૪૪૨)- આગ પર અઘાવેલ	૧૧૦	૧૩ દુષદાદ દય મુસુચાન્તઃ મલાત્ સ્વિષ્ઠા સ્નાત્વા દય, પવિત્રેણ પૂતં આર્યં દય વિશ્વે	૧૪૩

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
મા પનસઃ શુન્મન્તુ (૧૧૧૫૧૩) - જેવી રીતે અધિકા ખીચેથી પશુ મુક્ત થાય છે અથવા જેવી રીતે ન્દાવાથી મળથી મુક્ત થાય છે, અથવા મળણીથી ગાળેયુ ધી પવિત્ર થાય છે તે પ્રમાણે સર્વ મને પાપથી પવિત્ર બનાવે.		(૧૫૫૦૧) - જે પ્રમાણે વિદ્યુત વૃક્ષને હંમેશાં અવલુનીય રીતે નાશ કરે છે, તેવી રીતે હું આજે પાશોની સાથે બુઝારીઓને મારીશ.	૧૭૫
૧૪ સઃ નઃ સિન્ધુમિવ નાવાતિ પર્વા સ્વસ્ત્યે (૧૧૩૩૮) - જેવી રીતે ગેઝાથી સમુદ્રની પેલેપાર થાય છે તેમ તે તું અમને પેલેપાર લખજ.	૧૭૪	૧૪ યથા અર્ચિ વૃક્ષઃ મથત્ પવા તે કૃતં મગ્નામિ । (૧૫૦૧૫) - જેવી રીતે ઘેટાંઓને વડે ચૂંચી નાખે છે તેવી રીતે તારાં કરેલાં શત્રુ જેવાં કાષેને હું વલોતો નાખું છું.	૨૭૬
૧૫ આ પર્જન્વસ્ય વૃણ્યોદસ્યમામૃતા વચમ્ (૩૩૧૧૧) - પર્જન્વની વૃણીથી જેવી રીતે વૃક્ષાદિ વધીને ઉત્તમ બને છે, તેવી રીતે અમે ઉત્તમિને પ્રાપ્ત કરીશું અને અમરત્વ પણ પ્રાપ્ત કરીશું.	૧૭૬	૨૨ અક્ષાઃ ફલવર્તો દત્ત ગાં ક્ષીરિણીમિથ । સં મા ફલસ્ય ધારયા ધનુ સ્નાન્વેવનદત (૧૫૫૦૬) - ગાન વિદ્યાન । દૂધવાળી ગાયોની જેમ ફળવતી વિષ્ટગિયા અમને આપે, જેવી રીતે તારાંથી ધનુઅને જોડવામાં આવે છે, તેવી રીતે મને કૃતકર્મની ધારણાઓના પ્રવાહથી મુક્ત કરે.	૨૭૭
૧૬ ત્વષ્ટા હુદિન્ન વહતું યુનકિ દ્વં વિશ્વ મુચનં વિચાતિ । (૩૩૧૧૫) - જેવી રીતે પુત્રીનો પિતા પુત્રીના વિવાહને સમયે પોતાના જમાઇને આપવા માટે દાવળે અલગ કાઢી રાખે છે તેવી રીતે હું પાપો અને રોગથી દૂર રહીને કીર્તિપ્રાપ્ત કરીશ.	૨૦૩	૨૩ હસ્તી મૃગાણાં સુવદામતિષ્ઠાધાન્વ-ભૂપતિ । તસ્ય મગેન વચંસામિવિચામિ મામહમ્ (૩૨૨૧૬) - જેવી રીતે સારી રીતે બેસનારા પશુઓમાં હાથી ધણે જ પ્રતિષ્ઠાવાન ચએલો છે તેવી રીતે તેના ઔશ્વર્ષ અને તેજની સાથે હું મને પોતાને અભિષેક કરું છું.	૨૮૦
૧૭ યુને વેષ્ટમિયાવક્ષામં તે પ્રત્યસ્યામિ મુત્યવે (૧૧૩૭૩) - જેવી રીતે કુતરાની સામે ડુકડા નાખવામાં આવે છે તેવી રીતે અમને શાપ આપે તે ધીનને હું ખસીને સ્વાધીન કરું છું.	૨૧૩	૨૪ આહ તનોમિ પલો અધિજ્યામિથ ધ્રેન્વનિ । કમસ્વર્શ દય રોહિતમનવગ્લાયતા સદા- (૧૧૦૧૧૩) - ધ્રુવધ્વની દોરીની જેમ શરીરમાં બળ અને સ્વીરુપણે આવી ભય અને એતું બળ પ્રાપ્ત કરે કે જેમ રીંગ હરણ પર હુમલો કરે છે તેમ ન થાકતાં તુ દેવેલાં હુમલો કરે.	૨૯૪
૧૮ વૃક્ષં યદાવાઃ પરિપસ્વજાના અનુસ્ફુરં, શરમન્નન્નુભુમ્ । શરમસવાયય વિષુમિન્દ (૧૧૨૧૩) - જે રીતે વૃક્ષની સાથે લપડાએલી અથવા અધાએલી ગાયો પોતાના તેજસ્વી પુત્રશરને રેફેરિથી પ્રેમથી આહ છે, તેજ પ્રકારે હે ઇન્દ્ર । અમાસથી તેજ પુત્ર બાણને બાળણ દૂર વધાર.	૨૫૨	૨૫ અવ અસ્ય પસઃ ધનુ દ્ય આ તાનય (૧૧૨૧૬) - આજે તેની ઈદિયોને ધનુઅની જેમ ફેલાવ. ૨૨૨	૨૯૫
૧૯ યથા ધાં વ પૃથિર્વાં ચાન્તસ્તિષ્ઠતિ તેજનમ્ । યથા રોગ ચાન્તસ્તિષ્ઠતુ મુજ્જ ર્વ ॥ (૧૧૨૧૪) - જેવી રીતે છુલોક અને પૃથ્વીની વચ્ચે તેજ રહે છે તે પ્રકારે આ યુજ રોગ અને આપની વચ્ચે નિઃશયી રહે.	૨૫૬	૨૬ ઋશઃ રોહિત દ્ય અનવગ્લયતા સદા કમસ્વ (૧૧૨૧૭) - જેવી રીતે હિંસક પશુ હરણ પર તરાપ મારે છે તે રીતે તે ન થાકતાં ચમક કરે.	૨૯૬
૨૦ યથા વૃક્ષમશનિર્વિશ્વાદ્યા હન્ત્યમપતિ । યથા અહમદ્ય કિતયાનર્શવંચ્યા સમપતિ ।	૨૫૯	૨૭ સિંહ પ્રતીકો વિશો અદિ સર્વા વ્યાઘ્ર-પ્રતીકોડવવાપસ્ય શમ્બુ (૧૧૨૧૭) - સિંહ અને વ્યાઘ્રની જેમ પ્રતાપી બનીને સર્વ પ્રભુઓ પાસેથી ગેય બેગ પ્રાપ્ત કરે અને શત્રુઓને દૂર કરે.	૨૯૭

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૮ યોગ્યાઃ દયં પ્રત્યુત્તો ગર્ભઃ વયઃ સર્વો અનુક્ષિય (૧૧૨૧૧૮)- જેવી રીતે પૂર્ણ સ્થિતિએ પદ્ધેયિસો ગર્ભમાતાના ઉદરથી છુટકારો મેળવીને બહાર આવે છે તેવી રીતે આ જગતના અનુકૂળ પરિસ્થિતિ- ૩૫૧ માં વિરાજ.		જિજ્ઞ વિદ્યાનઃ અભિદય (૫૧૨-૧૪)- ગાયોના સમુદ્ભાવ રહેનારા ગાયોની ઇચ્છા કરનારા માદના જેવો તું બળથી વિજ્ય પ્રાપ્ત કરનાર અને જાણુનો એવો ગર્જના કર. ૩૫૮	
૧૯ સિંહ દય જોષયન્ અભિસંસ્તનીદિ (૫૧૨-૧૧)- સિંહની જેમ વિજ્ય ઇચ્છતો આ દોષ ગરજતો રહે. ૩૫૮		૩૧ અધિપયણે અદિઃ પ્રાયાઃ સંશૂન્ દય ગદયન્ વેદઃ અધિનૃત્યઃ (૫૧૨-૧૧૦) સોમરક્ષ હાદતી વખતે જે પ્રમાણે પત્યરો સોમપર નાચે છે તે પ્રમાણે તું ભૂમિને ઇતવાની ઇચ્છા કરનાર ઇતુ ઓના ધનપર નાચ. ૩૫૯	
૨૦ વાસિતાં છુવમઃ અભિકગ્દ્યન્ દય તયં કૃવા (૫૧૨-૧૨)- ગાયને ખાંડે જેમ બળદ ભાંકારે છે તેમ તું બળવાન બન અને અવાજ કર. ૩૫૮		૩૨ ઘાલં પ્રમરસ્વ ઘાગ્ધી મંત્રં દય (૫૧૨-૧૧૧)- જેવી રીતે તે વક્તા શ્રીતાઓમાં ઉપદેશને કરી દે છે તેવી રીતે તારા નાદને સર્વત્ર કરી દે. ૩૬૦	
૨૧ યુષે ગદ્યન્ કૃવા દય સદ્વસા સંધના-			